36 — 3

LIBRARY
OF THE
Theological Seminary,
PRINCETON, N. J.

Case, ... Division B-45
Shelf, ... Section K95
Book, ... No. ....

BS2548
.K96
v.1

Theol. Seminary
1825

EVANGELIVM
MATTHAEI

ILLVSTRAVIT

CHRISTIANVS THEOPHILVS KVINOEL

THEOL. DOCT. ET PROF. ORD. IN ACAD. GISENSI.

EDITIO SECVNDA AVCTIOR ET EMENDATIOR.

LIPSIAE

APVD IOANNEM AMBROSIVM BARTH

1816.

DR. CHRISTIANVS THEOPHILVS KVINOEL

CHRISTIANI THEOPHILI KVINOEL
THEOL. DOCT. ET PROF. ORD. IN ACAD. GISENSI

COMMENTARIVS
IN
LIBROS
NOVI TESTAMENTI
HISTORICOS.

VOLVMEN I.

EVANGELIVM MATTHAEI.

EDITIO SECVNDA AVCTIOR ET EMENDATIOR.

LIPSIAE
APVD IOANNEM AMBROSIVM BARTH
1816.

AVGVSTISSIMO ET POTENTISSIMO

REGI ET DOMINO

D O M I N O

FRIDERICO WILHELMO III.

R E G I B O R V S S I A E

REL. REL. REL.

P I O I V S T O S A P I E N T I

HEROI ET VICTORI

LITERARVM STATORI ET CONSERVATORI

PATRI PATRIAE

H V N C C E

IN LIBROS NOVI TESTAMENTI HISTORICOS

COMMENTARIVM

VENERABVNDVS CONSECRAT

CHRISTIANVS THEOPHILVS KVINOEL.

PRAEFATIO.

In lucem nuper prodierunt Pauli atque Thiesſii *) in trium priorum Euangeliſtarum libros Commentarii, qui multorum doctiſſimorum hominum puncta tulerunt. Neque tamen illorum duumvirorum, doctrina et eruditione conſpicuorum, ſtudiis, vt plures peritiſſimi harum rerum arbitri rectiſſime iudicarunt, ſuperuacanea reddita eſt Commentarii in libros Euangeliſtarum ad leges hiſtoricae et grammaticae interpretationis ador-

*) Philologiſch-kritiſcher und hiſtoriſcher Kommentar über das neue Teſtament, in welchem der griechiſche Text, nach einer Recognition der Varianten, Interpunctionen und Abſchnitte durch Einleitungen, Inhaltsanzeigen und ununterbrochene Scholien als Grundlage der Geſchichte des Urchriſtenthums bearbeitet iſt von *Heinr. Eberh. Gottlob Paulus,* Prof. der Theol. Voll. 3. Lübeck 1r. 1804. 2r. u. 3r. 1805. ed. ſec. Neuer kritiſcher Kommentar über das N. T. von D. *Iohann Otto Thieſs.* Erſt. Band. Halle 1804.

nati editio. Tempus igitur ſtudiumque meum non male me collocaturum eſſe exiſtimabam, ſi eiusmodi Commentarium in Matthaei Euangelium conficerem, atque opera mea prodeſſe ſtuderem iuuenibus literarum ſacrarum ſtudioſis, aliisque, qui ampliore librorum apparatu deſtituti, vel negotiorum occupationibus praepediti, multa ſcripta conſulere ipſi non poſſent. De inſtituti autem mei ratione iam paulo curatius atque diligentius exponere liceat. Cum Euangeliſtarum oratio innumeris Hebraiſmis permiſta ſit, eorumque ſcribendi ratio proxime accedat ad ſcribendi genus, quo Alexandrini interpretes, auctoresque V. T. librorum apocryphorum vſi ſunt; ſingularum vocum formularumque notiones ita perſecutus ſum, vt in iis explicandis, in primis ſcriptores Hebraicos, interpretes V. T. Graecos et ſcriptores apocryphos ad ſubſidium vocarem. Neque vero tantummodo verba ſingula illuſtraui, ſed etiam ſenſum orationis diligenter exponere ſtudui. In conſtituenda autem loci cuiusque ſententia, et orationis contextus, et loquendi ac ſentiendi conſuetudinis illorum temporum, quibus Noui Teſtamenti libri ſcripti ſunt, rationem habui, atque in eo elaboraui, vt probabiliter ſaltem loco quoque oſtenderem, quid auctor in animo habuerit, quidue dicere voluerit. Eſt enim, vt iam dudum viri in hoc literarum genere

verſatiſſimi monuerunt, grammaticae et hiſtoricae interpretationis ſermonum Chriſti atque narrationum Euangeliſtarum ſumma et prima lex, vt is ſubſtituatur verbis omnique orationi ſenſus, quem vel auditores et lectores, pro ingeniorum, opinionum, loquendi conſuetudinis, temporis quo viuebant, ratione, in verbis reperire facile atque perſpicere potuerunt, vel ii qui dixerunt et ſcripſerunt, habita ratione popularium et ſuae aetatis, probabiliter exprimere atque declarare voluerunt, neque adeo interpretatio ex noſtrae aetatis theologia atque philoſophia repetatur, et ſenſus conſtituatur. — Quae ex hiſtoria Hebraeorum, ex eorundem, omninoque populorum Orientis ritibus, et moribus, et inſtitutis illuſtranda eſſent, attuli, neque quicquam intactum reliqui, quod obſcurum eſſe videretur. Vulgarem et receptam ſingulorum locorum explicationem vel retinui, et nouis praeſidiis confirmaui, vel ab ea receſſi, nouamque propoſui, neque tamen cauſſas et rationes afferre omiſi, ob quas hanc, non aliam interpretationem praeferendam putarem. In locis difficilioribus varias interpretum ſententias, opiniones et coniecturas commemoraui, ita, vt et quae in peculiaribus libellis, qui plerumque admodum paucis innoteſcunt, et fruſtra in tabernis librariis quaeruntur, vtiliter notata reperiſſem, cum delectu enotarem, ac

breuiter enarrarem. Commemoraui denique etiam lectionis varietatem, ſicubi ea momenti alicuius videretur, in eaque diiudicanda ducem fere ſecutus ſum Griesbachium, Virum Eruditiſſimum, a quo paucis tantum in locis disceſſi. Haec habui quae de inſtituto meo praefarer. Si hi conatus mei ſeſe probauerint peritis harum rerum arbitris, viris Graecae Hebraicaeque linguae ſatis gnaris, et in interpretandis Graecorum Romanorumque ſcriptoribus exercitatis; ſi iudicauerint, me contuliſſe aliquid ad accuratiorem librorum ſacrorum intelligentiam, et expeditiorem viam reliquiſſe aliis veri ſtudioſis; impenſe laetabor, et reliquos Noui Teſtamenti libros hiſtoricos eodem modo interpretari pergam. Scrib. Giſae d. XIV Maii CIƆIƆCCCVII.

PROLEGOMENA.

§. 1. *De origine Euangeliorum Matthaei, Marci, et Lucae.*

In commentariis Matthaei, Marci, et Lucae, de vita, fatis, et factis Iesu Christi, magna deprehenditur conuenientia vnius Euangelistae cum altero, in rebus, et formulis, et verbis singulis; aeque vero magna etiam in plurimis locis deprehenditur inter haec ἀπομνημονεύματα diuersitas, quod attinet ordinem, quo narrationes sese excipiunt, et narrationes ipsas. Hinc variae excogitatae sunt, varioque modo exornatae, ab interpretibus, recentioribus inprimis, coniecturae, quibus hunc Euangelistarum consensum atque dissensum sibi explicarent; quas omnes enumerare, et accuratius examinare, non huius loci esse putamus. Conf. omnino *Halfeld* Commentat. de origine quatuor Euangelior. et de eorum canonica auctoritate. Gotting. 1794. 4. *Vogel über die Entstehung der drey ersten Evangelien, in Gabler's Journal für auserlesene theolog. Literatur B. 1. St. 1.* p. 1. sqq. *Eckermann theolog. Beyträge B. 5.*

St. 2. (coll. *Gabler Neuestes theolog. Journal B. 9.* p. 300. sqq. et *Flatt Magazin für christl. Moral und Dogmatik St. 6.* p. 95. sqq. *Tubing.* 1800). *Rauius* de praecipius caussis varietatis et inconstantiae, quae, si modum narrandi spectemus, in Euangeliis Matthaei, Marci, et Lucae reperitur. Erlang. 1805. *Harlesii* Introductio in Hist. L. Gr. T. 2. P. 2. p. 121 sqq. ed. 2. *Fabricii* Bibl. Gr. Vol. 4. p. 757 sqq. ed. *Harles. Schmidt Einleitung in das N. T. Th. 1.* p. 51 sqq. *Eichhorn Einleit. Th. 1.* p. 148 sqq. *Hug Einleit. Th. 2.* p. 51 sqq. *Hänlein Einleit. Th. 3.* p. 19 sqq. ed. 2. *Bertholdt Einleit.* T. 3. p. 1098 sqq.

Haud pauci interpretes contenderunt, alterius Euangelistae commentarium lectum et adhibitum fuisse ab altero, particulatimque exscriptum. Marcum euangelio Lucae usum esse, et Matthaeum e Marco atque Luca hausisse, ostendere studuit *Vogel* l. c. Marcum fuisse epitomatorem Matthaei, post Augustinum, qui eum Lib. 1. de consensu Euangelistarum c. 4. *pedissequum et breuiatorem Matthaei* vocat, statuerunt *Grotius, Millius, Wetstenius, Wolfius*, alii; negauit hoc *Koppius* in diss. Marcus non epitomator Matthaei, in Sylloge Commentatt. theologg. a *Pottio* et *Rupertio* edita Vol. 1. p. 55 sqq. Marcum, Euangelium a Matthaeo in vsum Iudaeorum Palaestinensium Graece conscriptum, recensuisse, et Lucam Matthaei atque Marci Euangeliis vsum esse defendit *Hug* in *Einleit.* Th. 2. p. 39 sqq. p. 80 sqq. Marcum Graece interpretatum esse, nonnullisque

augmentis locupletasse Matthaei Euangelium Syrochaldaicum, hoc vero ipsum Euangelium Syrochaldaicum a Matthaeo, vel aliis viris fide dignis, pluribus in locis auctum, Matthaeum ipsum, aut alium quendam postea Graece reddidisse, interpretemque Graecum Marci Euangelium adhibuisse, affirmauit *Seilerus* in diss. duabus, de tempore et ordine, quibus tria Euangelia priora canonica scripta sunt Erlang. 1805. 1806. 4. *Marci Euangelium totum e Matthaei et Lucae commentariis decerptum esse*, Marcum e Matthaei et Lucae Euangeliis selegisse ea, quae iis quibus scriberet hominibus vtilissima essent, probare studuit *Griesbachius* in Commentatt. theologg. a me, *Velthusenio* et *Rupertio* editis Vol. 1. p. 303 sqq. Eandem sententiam defendit quoque *Ammonius* in diss. de Luca emendatore Matthaei. Erlang. 1805. 4. Marcum fuisse fontem Matthaei et Lucae euincere conatus est *Storrius* in diss. de fonte Euangeliorum Matthaei et Lucae in Commentatt. theologg. Vol. 3. p. 140 sqq. Lucam vsum esse Graeca versione Euangelii Matthaei, illudque multis in locis emendasse et auxisse, contendit *Ammonius* l. l. E Luca Matthaeum et Marcum hausisse, iudicauit *Büsching Harmonie der Evangelisten* Hamb. 1766. p. 99. 108. 118 ss.

Alii contenderunt, communem Euangelistarum fontem fuisse archetypum Aramaeum siue Syrochaldaicum. Hanc sententiam a *Semlero* (ad *Townson Abhandlungen über die vier Evangelien Th.* 1. p. 221. 290.) et *Lessingio* (*theolog. Nachlass* p. 45 ss. 1784.

Vermischte Schriften B. 6. p. 50) indigitatam, a *Niemeyero* (Coniecturae ad illustrandum plurimorum N. T. scriptorum silentium de primordiis vitae I. C. Halae 1790. 4.) *Halfeldio* l. l. et *Paulo* (Introductio in N. T. capita selectiora, quibus in originem, scopum et argumentum Euangeliorum et Actuum App. inquiritur. Jenae 1799.) accuratius expositam, nuper egregie, sed vario modo exornarunt *Eichhorn* in *Allgem. Biblioth. der bibl. Literatur B. 5.* p. 761. et *Einleitung in das N. T. Th. 1.* *Marsh Anmerkk. u. Zusätze zu Michaelis Einleitung in d. N. T. a. d. Engl. übers. von Rosenmüller Th. 2. Götting.* 1803. *Ziegler Ideen über den Ursprung der drey ersten Evangel in Gabler's Neuestem theol. Journal B.* 4. p. 417. *Gratz Neuer Versuch die Entstehung der drey ersten Evangelien zu erklären. Tübing.* 1812. 8. *Bertholdt Einleit. Th. 3.* p. 1249 ss. add. *Weber Neue Untersuchung über das Alter und Ansehen des Evang. d. Hebräer nach Eichhorns Einleit. in d. N. T. Tübing.* 1806. 8. qui *Lessingium, Niemeyerum, Paulum, Thiessium,* aliosque secutus, statuit, archetypum illum Hebraice scriptum, neque diuersum fuisse ab Euangelio, quod dicitur ad Hebraeos, cuius apud scriptores veteres mentio fit. Alii contra opinati sunt, istud ipsum Euangelium καθ' Ἑβραίους fuisse Euangelium Matthaei Hebraicum s. Syrochaldaicum, fabulis et fictionibus refertum, varioque modo interpolatum ac deprauatum; v. *Zieglerus* l. c. *Fabricii* Bibl. Gr. l. c. *Bertholdt Einleit. Th. 3.* p. 1196. ss.

Alii denique commentarios Euangeliſtarum deriuandos cenſuerunt, non ex Euangelio literis conſignato, ſed ore propagato h. e. ex narrationibus Apoſtolorum, aliorumque Chriſti diſcipulorum, de rebus ad hiſtoriam magiſtri ipſorum pertinentibus; vid. *Herder ſämmtliche Werke* Th. 12. p. 13. *Eckermann Erklärung aller dunklen Stellen d. Matth. Mark. u. Lucas. Vorrede* p. XI. *Schützii* diſſ. de Euangeliis, quae ante Euangelia in eccleſia chriſtiana fuiſſe dicuntur. Regiomont. 1812. 4. Sed conf. quae contra monuerunt *Bertholdtus* l. l. p. 1205 ſs. et *Fritzſche* in *Prüfung der Gründe, mit welchen neuerlich die Aechtheit der Bücher Moſis beſtritten worden iſt. Nebſt einem Anhange über d. Urevangelium. Leipzig* 1814. 8.

In hac opinionum ſententiarumque de fontibus Euangeliſtarum diuerſitate, cum maxime nobis arridet eorum interpretum ſententia, qui Euangelium quoddam Syrochaldaicum, deperditum, communem fontem Euangeliſtarum fuiſſe cenſent, cum, ea admiſſa, omnes fere difficultates facillime euaneſcant, in eaque nunc breuiter ſtrictimque explicanda, *Marſhium* inprimis, atque *Eichhornium* duces ſequemur. Scilicet iam primis temporibus, antequam Euangeliſtae ipſi ad ſcribendum animum appellerent, praeter plures libellos fragmenta vitae Ieſu continentes, extitit prolixius quoddam, deperditum, Hebraico ſ. Syrochaldaico ſermone in vſum chriſtianorum ex Hebraeis conſcriptum, in quo tamen ſingula facta non erant ſerie hiſtorica enarrata. Satis mature

hoc Euangelium Hebraicum in vſum Helleniſtarum, ſaepius in linguam Graecam transferebatur. Illud autem primitiuum Euangelium Hebraicum, cum ſaepius quoque deſcriberetur, breui varias immutationes ſubibat. Hic ordinem, quo narrationes ſeſe excipiebant, hac vel illa de cauſſa mutabat, addebat etiam nonnulla ſibi aliunde cognita, quae praetermiſſa videbat; ille rurſus omittebat, quae ipſi falſa aut leuia viderentur. Tribus eiuſmodi exemplaribus diuerſis archetypi Euangeliſtae in conſcribendis ſuis commentariis vtebantur. Matthaeus Hebraice ſiue Syrochaldaice ſcribebat. Marcus et Lucas archetypum in linguam Graecam transferebant, et quo ſibi laborem leuarent, adhibebant ſimul verſiones archetypi Graecas ab aliis factas. Praeter hunc antiquiorem fontem, e quo Euangeliſtae plurimas narrationum ſuarum deriuarunt, praeſto erant Matthaeo et Lucae duo diuerſa Gnomologiae exempla, et Euangelii infantiae Ieſu fragmenta cf. Matth. 1. 2. Luc. 1. 2. At neque in hac ſententiarum, ſimilitudinum, ſermonumque a Chriſto data occaſione prolatorum collectione, ordo temporis ſeruatus, breuiter tamen notatum erat, qua opportunitate Ieſus vſus, hanc vel illam vocem emiſerat. Praeterea Euangeliſtae, commentarios ſuos conſcribentes, plura etiam ipſi adiiciebant, quae literis nondum conſignata erant. Matthaeus, perpetuus Ieſu comes, dictorum factorumque ipſius auditor et ſpectator fuerat. Marcus, Petri diſcipulus et comes; Lucas, Pauli fuerat v. 1 Petr. 5, 13. Commentar. noſtr. in N. T. Vol. 2.

Proleg. in Eu. Lucae p. 214 ſq. Matthaeum, cuius lingua patria Syrochaldaica erat, quique Euangelium ſuum in Palaeſtina ſcribebat, et Palaeſtinae incolis deſtinarat, Syrochaldaice ſcripſiſſe, ex antiquitatis teſtimoniis, et ipſa forma textus Graeci probatur, quippe qui tantum cum Syrochaldaico idiomate comparatus, variis in locis recte explicari poſſit; vid. *Fabricius* l. c. p. 759 ſs. *Michaelis Einleit. Th.* 2. §. 132 ſs. *Elſneri* Diſp. Matthaeum Hebraico ſermone conſcripſiſſe ſuum Euangelium. Francof. ad Viadr. 1791. 4. *Wahl Magazin für alte, beſonders morgenl. und bibl. Literatur St.* 2. p. 57. *Storr üb. d. Zweck der Euangel. Geſchichte u. Briefe Johannis* p. 361. *(Corrodi) Beleuchtung der Geſchichte des Bibelkanons Th.* 2. p. 152. *Schmidt* in *Henke Magazin* B. 4. p. 576. et *Einleit. in d. N. T.* p. 30 ſs. *Bolten Bericht d. Matth. Vorrede* p. X. ſq. *Hänlein Einleit. Th.* 3. p. 85. ſs. ed. 2. *Eichhorn Einleit. Th.* 1. p. 461 ſqq. *Bertholdt Einleitung* Th. 3. p. 1257. [1]). Satis caeteroquin antiqua eſt verſio

---

1) Matthaeum Graeca lingua commentarios ſuos conſcripſiſſe, ſtatuerunt *Eraſmus, Beza, Lardnerus, Wetſtenius, Clericus,* in diſſert. in quatuor Euangelia §. 1. *Maius* in examine hiſtoriae criticae textus N. T. c. 5. 6. *Schyroederus* de lingua Matthaei authentica. Viteb. 1701. *Maſch* von der Grundſprache des Evang. Matth. Halae 1755. 8. *Hug Einl.* l. c. ac nuperrime euincere conatus eſt *Frid. Guil. Schubertus* in diſſ. critico-exeget. qua in ſermonem, quo Euangelium Matthaei conſcriptum fuerit, inquiritur, Gryphiswald. 1810. 4. Scilicet Graece Matthaeum ſcrip-

Euangelii Matthaei Syrochaldaico fermone conſcripti, temporisque iniuria deleti, neque tamen Matthaeum ipſum interpretationis auctorem fuiſſe, vt ſuſpicatus eſt *Seilerus* in libello ſupra laudato, et

---

ſiſſe, imo ſcribere debuiſſe, exinde apparere contendit, quod Euangelium ſuum deſtinauerit, non tantum Iudaeis Palaeſtinenſibus, ſed etiam Helleniſtis. Scripſiſſe autem Matthaeum etiam in uſum Iudaeorum extra Palaeſtinam viuentium, *Schubertus* argumentis internis comprobare ſtuduit his: 1) „Matthaeus c. 22, 23. Sadducaeorum dogmata, non omnibus *Judaeis Helleniſticis* cognita eſſe perſuaſus, primarium eorum, cuius notitia ad ſequentem hiſtoriam recte intelligendam neceſſaria erat, luculentiſſime, etſi brevisſime, expoſuit, *οἱ λέγοντες*, inquiens, *μὴ εἶναι ἀνάστασιν*. Hoc innuere voluit, Sadducaeos eo conſilio, ut doctrinam de mortuorum reſurrectione abſurditatis conuincerent, vel ut vitam futuram accuratius cognoſcerent, Ieſum adiiſſe." Sed haec verba inſitiua et aduenticia ſunt, vid. not. ad Matth. l. c. quodſi vero etiam genuina eſſent, ut *Schubertus* ſtatuit, neque tamen ad eius ſententiam ſtabiliendam valerent. Reſponderi enim cum *Hugio Einl.* p. 6. poſſet, hanc annotationem a Matthaeo, in gratiam Iudaeorum Palaeſtinenſium ſcribente, propterea eſſe adiectam, quod ſectae Sadducaeorum placita probarentur quidem hominibus opulentia et auctoritate, et dignitate conſpicuis, verum plebi, auctore Ioſepho, parum cognita eſſent. 2) „Matth. 27, 15. mos Procuratoris Romani, feſto quoque paſchali, captiuum a populo electum, libertate donare ad gratificandum Iudaeis, deſcribitur. Non tamen cuncti, ſaltem non maxima Helleniſtarum pars, huius *περιστάσεως* notitia imbuti cogitandi ſunt. Partim enim non omnes Helleniſtae feſtis temporibus Hieroſolyma adierunt,

iudicauit *Eckermannus* in libro: *Erklärung aller dunkeln Stellen des Matth. Mark. u. Luc. Vorrede* p. X. plures loci male ac perperam expressi satis perspicue docent v. 2, 6. 5, 32. 7, 6. 10, 42. al. *Boltenius* l. l. et *Eichhornius* in *Allgem. Biblioth. d. bibl. Literat. B. 5.* p. 978 ss. *Einleitung B. 1.* p. 477 ss. Caeterum Graecus Matthaei interpres, quo accuratius atque diligentius versionem suam conficeret, iis in locis, quos Matthaeus cum Marco habebat communes, Marci, vtpote Petri, apostoli, discipuli atque comitis perpetui, Euangelium adhibebat; cum vero eum Marcus deserebat, ad Lucam confugiebat. Haec vero cum fuerit, vt perquam probabile est, Euangeliorum Matthaei, Marci, et Lucae origo,

---

partim non idem festum, sed festi paschalis loco, pentecostale, vel aliud, Hierosolymis celebrarunt, cum Iudaei peregrini non omnes dies festos celebratum Hierosolymam aduenire cogerentur. Mos igitur ille multis innotescere nequiit. Ex hoc ergo etiam loco, Matthaeum in Hellenistarum quoque extra Palaestinam viuentium commodum Euangelium suum composuisse, recte concludimus." Huic argumento opponi posset, morem illum, cum Matthaeus Euangelium suum literis consignaret, abrogatum fuisse, vel ea, quae v. 15 leguntur, additamentum esse Euangelii Matthaei interpretis Graeci v. *Bertholdtus* in *Einl.* Th. 5. p. 1264. Verum his coniecturis non opus est. Ipsa narrationis series postulabat, ut Matthaeus, quamuis Iudaeis Palaestinensibus scriberet, huius moris mentionem faceret: cf. etiam *Eichhornius* in *Einleit.* Th. 1. p. 508.

quam facile inde eorum confenfio atque diffenfio explicari poffit, quis eft qui non intelligat?

Euangeliis confcribendis Matthaeo, Marco et Lucae occafionem praebebant, illa varii generis excerpta ex narrationibus et annotationibus Apoftolorum, aliorumque Chrifti difcipulorum, quae primi chriftiani inter fe communicabant. Cum enim viderent, commentariolos iftos, qui circumferebantur, nimia breuitate laborare, etiam falfa veris mixta continere, neque ipfum archetypum eo cum iudicio, cura et fide effe confcriptum, vt publice priuatimque vtilis effet, e re chriftiana effe putabant, accuratiores congerere narrationes. Nolebant autem Euangeliftae, quorum fcripta, vtpote hominum illiteratorum, non poffunt comparari cum fcriptis hiftoricorum Graecorum Romanorumque, vitam Iefu omnem, ita, vt vbique ordinem temporis diligenter fequerentur, exponere; feligebat potius eorum quifque, e magna rerum memorabilium a Iefu geftarum multitudine, fermonumque ab eo habitorum copia, ea, quae iis quibus fcribebat hominibus vtiliffima effent, et ita enarrabat, vti talibus lectoribus enarrari debebant; quin et ipfi profitentur, fe multas in libris fuis, ne modus eorum nimis crefceret, praetermififfe res geftas et orationes Chrifti, ex iis vero quas attuliffent, fatis luculenter apparere, Iefum effe Meffiam. Cum ergo Euangeliftae non hiftoriam fcripferint, fed ἀπομνημονεύματα tantum literis configнarint, et delectum rerum memorabilium fecerint, nec ordinem temporis diligenter fer-

varint (conf. v. c. Luc. 3, 20. 21. Matth. 11, 2. c. 14. add. notata ad Matth. c. 5. *Less Auferste-hungsgesch. Jesu* p. 2 sqq. *Rauius* in diss. de praecipuis caussis varietatis et inconstantiae, quae, si modum narrandi spectemus, in Euangg. Matth. Marci et Luc. reperitur p. 1. Prolegg. nostr. in Euang. Joh. p. 37 sqq.): satis euidenter etiam apparere arbitror, ex Euangelistarum libris, harmonicam narrationem, veritati satis consentaneam et firmis fundamentis superstructam, nullo pacto posse componi. Caeterum nullum horum Euangelistarum, cum se ad scribendum accingeret, alterius commentarium ad manum habuisse, eoque inter scribendum vsum esse, praeter alia plura (v. *Marsh* l. c. p. 245 ss.) vel narrationum discrepantiae satis luculenter docent.

Iam quod attinet tempus, quo Euangelistae commentarios suos de dictis, factis et fatis Christi conscripserint, omnium primus Lucas scripsisse videtur, vt vel ex initio Euangelii ipsius satis probabiliter colligi potest. Ibi enim refert, plures iam ante ipsum libros de rebus Christi conscripsisse, sed neque Matthaeum, neque Marcum, diserte commemorat, neque illorum qui ante eum scripserunt conatus magnopere laudat, immo, cum profiteatur, sibi, qui inde ab initio vsque ad finem omnia diligenter examinasset, eandem historiam contexere visum esse; eo ipso innuere videtur, manca esse atque subleslae fidei Euangelia hactenus scripta. Quodsi vero illo tempore iam extitissent Matthaei et Marci commentarii, non adeo ambigue de Euangeliis sibi cognitis

ſcripſiſſet, immo potius commentariorum Matthaei apoſtoli, et Marci, Petri diſcipuli, honorificam mentionem feciſſet. Neque ſi illo tempore edita Matthaei et Marci Euangelia fuiſſent, hoc Lucam latere potuiſſet, cum Hieroſolymis familiariter vſus eſſet apoſtolis, eosque ipſe de vita et fatis Chriſti conſuluerit v. 1, 2. *Zieglerus* l. c. p. 423 ſqq. Scripſit autem Lucas Euangelium ſuum Graecum haud dubie in Palaeſtina, cum Paulus Caeſareae in vinculis teneretur A. C. circiter 60. v. *Zieglerus* l. c. *Michaelis Einleit. Th. 2.* p. 1103 ſqq. quem Romam poſtea transportatum, Lucas ſequebatur. Scripſerat illud in vſum Theophili cuiusdam, et poſt plures demum annos diuulgabatur, atque inde intelligitur, qui factum ſit, vt neque Matthaeo neque Marco Euangelia ſcribentibus, Lucae commentarii innotuerint.

Matthaeus auctore Irenaeo adu. haer. 3, 1. (coll. Euſeb. H. E. 5, 8) memorabilia Ieſu literis conſignabat, cum Paulus et Petrus Romae docerent A. C. 63 l. 64. Verba Irenaei ſunt: ὁ μὲν δὴ Ματθαῖος ἐν τοῖς Ἑβραίοις τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν καὶ γραφὴν ἐξήνεγκεν εὐαγγελίȣ, τȣ̃ Πέτρȣ καὶ τȣ̃ Παύλȣ ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελιζομένων καὶ θεμελιȣ́ντων τὴν ἐκκλησίαν. vid. *Zieglerus* l. l. p. 435 ſq. *Marſchius* l. l. p. 82 ſs. 90 ſq. [2]) Marcus, qui Helleniſtis et

---

2) Aliorum coniecturas de tempore, quo Matthaeus ſcripſerit, vid. ap. *Hänleinium*, *Eichhornium*, *Bertholdtum*, ll. cc. Matthaeum Euangelium ſuum paulo ante excidium Hieroſolymorum ſcripſiſſe *Hugius Einleit.* Th. 2. p. 9 ſs.

Chriftianis e gentilibus Euangelium fuum deftinarat, fcripfit Romae, quae eft conftans veterum haud improbabilis traditio. v. Epiphan. 51, 6. Eufeb. H. E. 2, 15. 2, 39. cf. *Caue* vita Marci §. 5. Hinc nec Matthaeus, qui eodem fere tempore in Palaeftina Euangelium fuum confcribebat, quo Marcus Romae commorabatur (Col. 4, 10. 2 Tim. 4, 1.) ibique commentarios fuos literis confignabat, his ipfis Marci commentariis vti potuit, ficuti nec Marcus commentariis Matthaei, praefertim cum illo tempore codices non ea celeritate in varias et diffitas regiones transmitterentur, vt noftra aetate libri, qui e prelo prodierunt, bibliopolarum opera et ftudio transmittuntur.

§. 2. Τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον.

Vocabulum εὐαγγέλιον proprie fignificat *laetum nuntium quodcunque*, v. c. de profligato hofte, Heliod. 10. p. 456. de abfolutione in cauffa capitis, Cic. ad Attic. 2, 3. vt verbum εὐαγγελίζεσθαι *laetum nuntium afferre*, tanquam de nato filio Theophr. Char.

---

ex Matth. 23, 25. 24, 15. colligit; Matthaei Graecum interpretem verfionem fuam poft excidium vrbis et templi adornaffe, et textum Hebraicum ita reddidiffe, ut nonnulla mutaret, nonnullisque augmentis Euangelium locupletaret, ftatuunt *Eichhornius Einl.* Th. 1. p. 508. 510. *Bertholdtus Einleit.* Th. 3. p. 1268 fq. et ad hanc fententiam fuam comprobandam laudant Matth. 23, 25. 28, 19. Sed conf. quae ad hos locos et fupra not. 1) obferuauimus.

17. vid. *Jensius* Ferc. literar. p. 1. Respondet εὐαγγέλιον Hebraico בְּשׂוֹרָה 2. Sam. 18, 22. 25. cui nonnunquam additur טוֹבָה 2 Sam. 18, 27. vt טוֹב verbo בִּשֵּׂר 1 Regg. 1, 42. quibus in locis interpretes Alexandrini vsi sunt vocibus εὐαγγελία ἀγαθὴ et εὐαγγελίζεσθαι ἀγαθά· deinde vsurpatur de *boni nuntii praemio*, vt 2 Sam. 4, 10. Homer Odyss. ξ, 152. 166. vbi schol. vocabulum εὐαγγέλιον explicat: ἀγαθῆς ἀγγελίας δῶρον· porro notat quoque *sacrificium*, quod fit boni nuntii caussa, vt ap. Xen. Hist. Gr. 1, 6. 27. ἔθυε τὰ εὐαγγέλια· Pollux 5, 129. ἡ ἐπὶ τῷ συνήδεσθαι θυσία εὐαγγέλια, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῷ ἥδεσθαι. In libris N. T. εὐαγγέλιον adhibetur de doctrina christiana, vt Matth. 4, 23. 9, 35. Marc. 13, 10. Rom. 1, 1. de praedicatione huius doctrinae 1 Cor. 9, 14. atque εὐαγγελισαὶ dicuntur doctores religionis Act. 21, 8. per metonymiam autem indicat singulas religionis christianae partes v. c. commentarios de dictis, factis, et fatis Christi, et scriptores horum commentariorum dicuntur *Euangelistae*. Conf. *Suiceri* Thes. Eccles. T. 1. p. 1220. *Schleusneri* Lex. in N. T. v. εὐαγγέλιον. *Wolfii* Curas Prolegg. in Matth. p. 2. *Walaei* Prolegg. ad Matth. p. 1. et quos laudauit *Köcherus* in Analectis in quat. Euangg. p. 4. Εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαῖον est idem quod τοῦ Ματθαίου h. e. Matthaei commentarii de dictis, factis et fatis Christi. Praepositio enim κατὰ a Graecis scriptoribus, vt Hebraeorum ל in pluribus Psalmorum inscriptionibus, saepius ita vsurpatur, vt auctorem indicet, vt ap. Platon. Cratyl.

4. καθ' Εὐθύδημον *auctore Euthydemo.* ib. 18. καθ' Ἡράκλειτον *auctore Heraclito.* Athen. 1, 10. p. 12. F. ὁ Ζηνόδοτος ἐν τῇ κατ' αὐτὸν ἐκδόσει γράφει *Zenodotus in ſua editione ſcribit*; vid. *Elſnerus* Obſſ. Sacrr. p. 1. *Segaarius* Obſſ. philoll. in Eu. Luc. p. 2. *Fiſcherus* Proluſſ. de vitiis Lexx. N. T. p. 242 ſq. Caeterum Matthaeum eundem eſſe, qui Leui vocetur Marc. 2, 14. Luc. 5, 27. coll. Matth. 9, 9. perquam probabilis eſt plurimorum interpretum ſententia, vid. not. ad Matth. l. l. Eum antequam Chriſti partes ſequeretur, e portitorum, qui in oppidis Iudaeorum, publicanorum vices gerebant (vid. not. ad 5, 46.) numero fuiſſe legimus Matth. 9, 9.

§. 3. *De authentia Cap. I. et II. Euangelii Matthaei.*

Duo priora Matthaei capita non a Matthaeo ipſo profecta eſſe, ſed addita ab ipſius interprete Graeco, multis probare ſtuduit *William*, a free Enquiry into the authenticity of the firſt and ſecond Chapters of St. Matthew's Goſpel. London 1771. 8. (vid. *Michaelis Neue Oriental. Biblioth. Th. 1.* p. 53 ſq.) *Williami* libellus auctior prodiit 1790. hoc titulo: a free Enquiry into the authenticity of the firſt and ſecond chapters of St. Matthew's Goſpel; with a new Preface, containing an account of ſome MSS. in the Britiſh Muſeum: and a diſſertation on the original language of that Goſpel. Lond. (vid. *Eichhornii Allg. Bibl. d. bibl. Literat. B. 2.* p. 918. ſq.) *Williamum*

refutarunt, et integritatem capp. defenderunt: *Flemming* free thoughts upon a free Enquiry into the Authenticity of the firſt and ſecond chapters of St. Matthew's Goſpel, et *Velthuſenius* The authenticity of the firſt and ſecond chapters of St. Matthew's Goſpel vindicated in anſwer, London. 1771. (vid. *Michaelis Orient. Bibl. Th.* 1. p. 107 ſqq.) quem librum poſtea *Benzlerus* in linguam vernaculam transtulit. Diſſ. de genuina auctoritate cap. I. et II. Euangelii St. Matthaei; Exercitatio theol. exhibita a *Theoph. Coeleſtino Piper* Gryphisw. 1779. 4. Dubitauit de integritate horum capitum etiam *Strothius, von den Interpolationen im Evangelio Matthaei,* in *Eichhornii Repertorium für bibl. und morgenl. Literatur Th. 9.* p. 99 ſq. contra quem ſcripſit *Henke*, de Euangelii Matthaei integritate interpolando non corrupta. Helmſtad. 1782. add. *Ge. Phil. Schmid Ueber die beyden erſten Kapitel des Matth. Lübeck* 1790. 8. *Joh. Frid. Schmid* Examen integritatis duorum priorum capp. Matth. (Lipſ. 1791. 4.) in Commentatt. theologg. a me, *Velthuſenio* et *Rupertio* editis Vol. 1. p. 340 ſqq. *Storrius* Diſſ. 2. in librorum N. T. hiſtoricor. aliquot loca ad Matth. 3, 2. Opuſcc. Vol. 3. p. 104 ſs. Etiam *Heſſius Biblioth. der heil. Geſchichte Th.* 1. p. 208 ſqq. atque *Ammonius* diſſ. de Luca emendatore Matthaei. Erlang. 1805. ſuſpectam reddere ſtuduerunt horum capp. authentiam; contra *Heſſium* diſputauit *Rauius*, Symbola ad quaeſtionem de authentia cap. I. et II. Euang. Matth. diſcutiendam Erlang. 1793. 4. cf. et *Hugius* in *Einl.* Th. 2. p. 179 ſs.

Non ſuppoſiticia, ſed genuina haec duo capita eſſe, defenditur argumentis potiſſimum his: 1) omnes codices Graeci, etiam Ebnerianus, v. *Gableri theol. Journal B.* 8. p. 1 ſs. haec capita exhibent: reperiuntur etiam in omnibus verſionibus antiquis. In nonnullis quidem codd. latinis genealogia a reliqua cap. 1. parte diſcernitur, hoc vero argumentum, quo inprimis *William* nititur, leue ac nullius ponderis eſt; genealogiam ſpuriam eſſe, exinde colligi poſſet, non vero duo priora capp. adulterina eſſe. At neque ex eo, quod librarii genealogiam ſeparatim ſcripſerint, conſequitur, eam ſuppoſiticiam eſſe; non enim rationibus criticis, ſed theologicis permoti hoc fecerunt. Scilicet genealogiam Matthaei non conciliare poterant cum genealogia, quae Lucae c. 3. extat [3]). Patres praeterea eccleſiaſtici ſaepius

3) Matthaeus Cap. 1. et Luc. c. 3. genealogiam ita commentariis ſuis adiecerunt, prout eam e domeſticis ſcriniis cognatorum Ioſephi aut Mariae acceperant, ac conſequenter errores, ſi qui forte in adornanda alterutra tabula genealogica commiſſi eſſe videantur, non Matthaeo aut Lucae, ſed ignotis harum βίβλων γενέσεως Ἰησȣ̃ auctoribus imputandi ſunt. Tantum abeſt, vt difficultates e genealogiarum diſſenſu exortae, alterutrius authentiam ſuſpectam reddere queant, vt potius haec ipſa ἐναντιοφανεία nouum argumentum ad vindicandam utramque ſuppeditare poſſit. Nimirum inde a primis ſeculis in conciliandis genealogiis tantopere diſſonantibus omni virium intentione elaborarunt Chriſtianorum doctiſſimi. Non ſolum Iulius Africanus, ſed, ut ipſe teſtatur (ap. Euſeb. H. E. 1, 7.), iam ante eum alii, adeoque ſecundi ſaltim ſeculi ſcriptores, diuerſas tentarunt vias, quae exitum ex iſto labyrintho pollicerentur tantopere deſideratum. Om-

in scriptis suis, data occasione, voces et versus in his capitibus extantes proferunt, e quibus Clementem Alexandrinum, Origenem, Ignatium nominasse sufficiat: quin et ipse Celsus, acerrimus doctrinae christianae aduersarius ad haec capita prouocat v. Orig. c. Celsum 1, 38. 2, 32. *Griesbachii ἐπίμετρον* ad commentar. criticum in Graecum Matthaei textum, Jenae 1811. 8. Eiusd. Symbolae criticae T. 2. p. 241. *Süskindii* Symbolae ad illustranda quaedam Euangeliorum loca, Tubing. 1802. 4.

2) Prouocarunt etiam defensores authentiae primorum Matthaei capitum ad Nazarenorum et Ebionitarum Euangelia, atque Iustini *ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων*. Sed vt scienter *Griesbachius* monuit, haec Euangelia apocrypha, quo cognationis gradu attigerint Matthaei commentarium incertum est, (v. *Griesb. ἐπίμετρον* etc. p. 52.) et viri docti ea de re inter se diffident [4]), neque adeo ex istis Euangeliis idonea argumenta ad defendendam vel

---

nes autem in gordio nodo variis adhibitis artibus soluendo se torserunt; nemo animum induxit, ense eum dissecare: quod profecto facillimum fuisset ac vnicuique vltro in mentem venire et cupide a quoque arripi debuisset, si vel fando audisset, alterutrius genealogiam ac authentiam dubiam esse et controuersam." *Griesbach.* Ἐπιμ. p. 61 sq.

4) Vid. *Strothius* in *Eichhornii Repertorium für bibl. u. morgenl. Literatur Th.* 1. p. 9. ss. 22 ss. *Zieglerus* l. c. p. 454. *Bertholdtus* in *Einl.* Th. 3. p. 1212. *Hug. Einl.* Th. 2. Ex *Eichhornii* sententia, *Einl.* Th. 1. p. 142. erant diuersae recensiones primitiui Euangelii Syrochaldaici.

oppugnandam illorum capitum authentiam peti poſſunt. Qui tamen ex illis Euangeliis duo priora Matth. capita genuina eſſe comprobare ſtuduerunt, argumentis vſi ſunt his: In Euangelio Nazarenorum (qui vt Ebionitae vtebantur Euangelio καθ' Ἑβραίους, quod etiam vocatur Euangelium ſecundum XII. Apoſtolos et ſecundum Matthaeum v. *Zieglerus* l. c. p. 449. *Eichhornius* in *Einl. Th.* 1. p. 8. 12.) duo priora Matthaei capita extabant, v. *Marſh* l. c. p. 110. 119. *Schmidt* l. c. p. 348. in Ebionitarum quidem Euangelio non legebantur, v. Epiphan. haer. 30, 13. Sed Ebionitarum Euangelii Hebraici exemplum mutilatum, incertis hiſtoriis corruptum, fictisque fabellis refertum erat, vt idem Epiphanius l. c. teſtatur; cuius verba haec ſunt; *ἐν τῷ παρ' αὐτοῖς εὐαγγελίῳ, κατὰ Ματθαῖον ὀνομαζομένῳ, οὐχ ὅλῳ δὲ πληρεστάτῳ, ἀλλὰ νενοθευμένῳ καὶ ἠκρωτηριασμένῳ κ. τ. λ.* contra de Nazarenorum Euangelio haereſ. 29, 9. ſcribit: *ἔχουσι δὲ τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον πληρέστατον ἑβραϊστί, παρ' αὐτοῖς γὰρ σαφῶς τοῦτο, καθὼς ἐξ ἀρχῆς ἐγράφη Ἑβραϊκοῖς γράμμασιν, ἔτι σώζεται.* Peculiares praeterea opiniones pluribus in rebus fouiſſe feruntur Ebionitae, diuinamque Ieſu originem negaſſe v. Epiphan. haer. 46. 47. Irenaeus adu. haer. 1, 26. hinc ea quae c. 1. et 2. leguntur, vtpote ipſorum opinionibus repugnantia, decurtaſſe putandi ſunt. Iuſtini *ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων* ea quae Matth. c. 1. 2. commemorantur, continuiſſe certum eſt v. *Stroth.* l. c. Tatianus, Iuſtini diſcipulus, ſi Theodoreto fides eſt, haeret. fab. 1, 20. genealogiam in harmonia ſua

Euangeliorum omisit, sed vna quoque alteram Luc. 3, 23 sqq. genealogiam, omnesque locos omisit, qui Iesum referrent in numerum posterorum Dauidis. Quodsi vero Tatianus suis opinionibus v. *Walch Histor. der Ketzereien Th.* 1. p. 433. duci se passus est in locis Euangeliorum, quos in libris suis inuenit, vel retinendis vel abiiciendis, etiam tum cum genealogiam Matthaei repudiauit, non testimonium dixisse, sed decreto dogmatico seruiisse putandus est v. *Storrius* diss. exeget. in libror. N. T. historicor. aliquot loca P. 2. p. 12 ss. Opuscc. Academ. Vol. 3. p. 105 sq.

3) Ipsum initium cap. 3. ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις manifeste docet, praecessisse aliquid, ad quod haec verba referenda sint. Abest quidem particula δὲ a multis codd. vetustis ac versionibus pluribus: sed vt *Griesbachius* in Commentar. Crit. in textum Gr. N. T. Part. 1. p. 24. recte monuit, in principio non solum anagnosmatis, sed κεφαλαίου etiam, a quo narratio incipit plane alia, facile illa particula omitti potuit. Etiam Hebraei in initio libri, cum narrationem incipiunt, ad vocem בימים ἐν ταῖς ἡμέραις, addere solent nomen illius viri, principis aut regis, cuius aetate aliquid euenisse narratur, vt Ies. 1, 1. al. Iam si inspicimus finem cap. 2. vbi Iesus cum parentibus suis Nazaretham venisse, ibique habitasse dicitur, quo illa verba referenda sint, haud obscurum esse potest. At obiecerunt alii, verba ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, non esse verba Matthaei, sed interpretis Graeci, qui hoc modo copulauerit duo priora capita cum tertio; Euangelii Matthaei idem fuisse initium, quod Euangelii Ebionitarum

auctore Epiphan. haer. 30, 13. Ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρώδε· Audio. Sed praeter alia plura, quae huic coniecturae obſtant, obſtat ei etiam hoc, quod 4, 13. legatur καὶ καταλιπὼν τὴν Ναζαρὲτ, quomodo vero ita ſcribere potuiſſet Matthaeus, ſi non 2, 13. praeceſſiſſet, Ieſum Nazarethae habitaſſe?

4) Inſunt primis Matthaei capitibus indicia quae ſatis aperte docent, eundem auctorem haec capita, et reliquam Euangelii partem exaraſſe. Scilicet Matthaeus in commentariis ſuis ſaepius ad veterum vatum carmina prouocauit, eaque de Chriſti ſiue fatis, ſiue rebus geſtis vtcunque, pro hermeneutices iſtius aeui conditione, interpretatus eſt. In his vero ipſis quoque binis capitibus crebrae oraculorum propheticorum allegationes et ad Ieſum Meſſiam applicationes occurrunt v. 1, 22. 2, 15. 17. 23. vnde recte colligitur, haec capita a Matthaeo ipſo eſſe adiecta vid. *Griesbach.* ἐπίμετρον p. 57. ſſ. *Hug Einleit.* Th. 2. p. 192.

5) Ipſae narrationes, quas haec capita continent, Matthaei ſcribentis conſilio cum maxime conſentanea erant. Scribebat nimirum, vti conſtat, in vſum Chriſtianorum e Iudaeis in Palaeſtina viuentium, hinc vtiles ei videbantur et erant hae narrationes de origine, proſapia et infantia Ieſu, ad ſtabiliendam et confirmandam ipſius auctoritatem, ad euellendos ex animis lectorum ſuorum ſcrupulos ex Ieſu humilitate iniectos, et vti Matthaeus plura in Euangelio ſuo tradidit, quae non ex αὐτοψίᾳ, ſed aliunde comperta habebat; ita quoque ea quae ad natales Ieſu et primam eius aetatem pertinebant, eum recipere,

memoriaeque prodere potuiſſe, quis eſt qui dubitet? v. *Rauius* l. c. p. 6 ſqq. Praeterea ſicuti Matthaeus ad ſcribendum Euangelium impellebatur, vt ſe obiiceret commenticiis de Ieſu narrationibus, ita ſimili quoque ratione impulſus haud dubie fuit, vt ex Euangelio quodam infantiae Ieſu[5]), e traditionibus in ipſa familia Ieſu (qui inde a teneris maximam exſpectationem fecerat) obuiis, v. *Ammonii* diſſ. de natura narrationum de vitae Ieſu primordiis, in eiusd. Opuſcc. theoll. p. 35 ſq. ſeligeret ea, quae, ipſo iudice, veritati conſentanea, publice priuatimque vtilia eſſent. Lucas, qui ab initio vsque ad finem omnia diligenter literis conſignare volebat v. 1, 3. vtebatur Euangelio infantiae Ieſu e traditionibus in Zachariae familia obuiis orto. Marcus, qui ſuum ipſius conſilium in ſcribendo ſecutus, plura alia omiſit, quae in Matthaei et Lucae commentariis leguntur, cum Romae, et inprimis in gratiam chriſtianorum e gentilibus ſcriberet, nihil de proſapia et primordiis Ieſu monuit, ſed ei ſatis erat commemoraſſe, Ieſum eſſe Χϱιϛὸν, υἱὸν τȣ Θεȣ. Sed quare Apoſtoli reliqui nec in ſermonibus, in acta ipſorum a Luca relatis, neque in epiſtolis ad coetus Chriſtianorum miſſis, prouocarunt ad inſignia diuinae prouidentiae documenta, quae inde a Chriſti incunabulis extiterunt? Scilicet Ieſus, qui ab omni faſtu et

5) Adhibuiſſe Matthaeum Euangelium infantiae Ieſu, ex eoque ſelecta Euangelio ſuo praemiſiſſe, praeter argumentum cap. 1. et 2. docet etiam laxius vinculum, quo cap. ſecundum cum capite tertio copulatum eſt.

oſtentatione alieniſſimus erat, perraro de rebus ſuis domeſticis omninoque externis loquebatur; libere profitebatur, ſe a Deo miſſum eſſe, deſcendiſſe de coelo; doctrinam ſuam non humani ingenii inuentis et artibus, ſed diuina auctoritate niti; quod quidem confirmabat doctrinae praeſtantia, praeceptorumque ſuorum vi ad emendandos tranquillandosue hominum animos. Eandem Apoſtoli quoque ſequebantur in epiſtolis ſuis ad noſtram aetatem ſeruatis methodum, inde tamen, vt per ſe intelligitur, neutiquam concludi poteſt, eos prorſus ignoraſſe, quibus auſpiciis Ieſus in lucem editus fuerit. Conf. *Niemeyeri* Coniecturae ad illuſtrandum plurimorum N. T. ſcriptorum ſilentium de primordiis vitae I. C. p. 14 ſs.

§. 4. *De Genealogia Ieſu.*

Genealogia, quae Matthaei capite primo extat, longe diuerſa eſt ab ea, quam Lucas cap. tertio exhibuit. Etenim Matth. 1, 16. Iacobus dicitur pater Ioſephi, ſed Luc. 3, 23. ipſius pater nominatur Eli, Ἰωσὴφ τοῦ Ἡλί. Deinde apud Lucam v. 23 — 27. ab illo Eli, Ioſephi patre, vsque ad Rheſam plane alia nomina leguntur, quam apud Matthaeum. Porro a Matthaeo v. 6. commemoratur Dauides, et Dauidis filius ponitur Salomo; apud Luc. v. 31. nominatur Nathan, Dauidis filius. Denique apud Lucam a Sorobabele inde vsque ad Dauidem, nomina diverſa ſunt ab iis, quae a Matthaeo exhibentur. Ad has difficultates remouendas, varias vias in-

greſſi ſunt interpretes, vid. praeter eos quos laudarunt *Wolfius* in Curis et *Koecherus* in Analectis ad h. l. *Velthuſen Sophienruhe, oder die Landpfarre.* Hamb. et Kiel 1783. 8. et Anonymi diſſ. *über die Stammtafel unſers Herrn* in *Beyträgen zur Beförderung des vernünftigen Nachdenkens in der Religion, Heft* VII. *Thieſs Krit. Kommentar über d. N. T. Bd.* 2. p. 289 ſqq. *Hug Einleit. Th.* 2. p. 179 ſs. vid. et not. ad Luc. 3, 23. p. 352. Ac libere quidem profitendum eſt, non omnes difficultates ita poſſe remoueri ac tolli, vt nulla prorſus ad dubitandum anſa ſuperſit. Nec mirum, cum nobis, tam longe ab illa aetate remotis, neque plena et accurata legum genealogicarum notitia ſuppetat. Notatu tamen dignum eſt, vt iam praeclare monuit *Roſenmüllerus* in Scholiis ad h. l. viuo Ieſu, nihil vnquam contra originem eius e ſtirpe Dauidis allatum fuiſſe ab aduerſariis Iudaeis, in reliquis alias ſatis ad diſputandum procliuibus, quamuis eum Dauidis filium vocari, frequenter audirent v. Matth. 9, 27. 15, 22. al. nec poſtea Apoſtolis Chriſti genus ad Dauidem referentibus Rom. 1, 3. 2 Tim. 2, 8. aliquid oppoſitum fuiſſe. — Probabilitate autem ſua maxime ſeſe commendat, plurimisque arriſit eorum ſententia (v. *Helnicus* de Genealogia Chr. in *Crenii* Exercc. phil. hiſt. Faſc. III. p. 332 ſs. *Spanhemius* dub. euangg. P. 1. p. 13 ſqq. *Ruſius* in Harmon. Euangeliſtar. T. 1. *Doederlinius* Inſt. theol. chriſt. P. 2. p. 242 ed. 6. *Roſenmüllerus* ad h. l. *Paulus* ad Matth. 1, 1. al.)

qui ſtatuunt: *Matthaeum* propoſuiſſe *genealogiam Ioſephi*, a propinquo Ieſu confectam, adeoque Iacobum Matth. 1, 16. memoratum, fuiſſe *patrem Ioſephi; Lucam* vero exhibuiſſe *genealogiam Mariae*, adeoque *Eli* Luc. 3, 23. nominatim inductum, fuiſſe *Mariae parentem*, et eatenus dici a Luca Ioſephi patrem, quatenus Ioſephus fuerit eiusdem gener. ὢν (ὡς ἐνομίζετο) υἱὸς Ἰωσὴφ, τȣ̃ Ἡλὶ, *qui* (Ioſephus) *erat gener Eli.* Notant, ſic quoque Ruthae nurus appellari filias Ruth. 1, 20. et Matthaeum vſurpaſſe verbum γεννᾷν, quod generationem naturalem vulgo deſignet, Lucam vero ab hoc verbo abſtinuiſſe, et vſum eſſe formula latiori τȣ̃ Ἡλί. Latioris autem ſignificatus hanc formulam eſſe, vel ſatis docere poſſe verba v. 38. τοῦ Ἀδὰμ, τȣ̃ Θεȣ̃. Parum recedunt ab his ita ſtatuentibus, qui Lucae verba ita legunt et explicant: ὢν (ὡς ἐνομίζετο υἱὸς Ἰωσὴφ) τȣ̃ Ἡλὶ ſcl. υἱὸς· *erat Ieſus filius, vt putabatur, Ioſephi, nepos Eli,* patris Mariae; cum perquam frequenter nepotes in literis ſacris dicantur filii. Continet vel ſic Lucae c. 3. genealogiam Mariae. Monent praeterea qui apud Lucam genealogiam Mariae legi contendunt: Iudaeos ſibi admodum placuiſſe in maiorum ſuorum enumeratione, et genealogiis vario modo condendis, v. 1 Tim. 1, 4. ibique interpp., vulgo quidem non conſignata eſſe apud Iudaeos mulierum ſtemmata, in Ieſu vero familia propemodum neceſſarium fuiſſe, vt matrem eius e Dauidis familia ortam eſſe demonſtraretur, cum Ieſus non fuiſſet proprius Ioſephi

filius. Iam cum Iudaei in Palaeſtina viuentes vnice curarent genealogiam patris, paternum genus honorificentius reputantes (Bereſchith R. 30. *ego aſſurrexi ei, qui ipſe de Iuda, ego vero de Beniamin: et ipſe ex maſculis Iuda, ego vero ex feminis.* Bava Batra fol. 110. a. *genus patris vocatur genus* משפחה, *genus matris non vocatur genus*): hinc Matthaeum chriſtianis e Iudaeis in Palaeſtina viventibus ſcribentem, recepiſſe ſtemma Ioſephi; Lucam contra, qui non ſcripſerit chriſtianis e Iudaeis in Palaeſtina viuentibus et pluribus iam docuiſſet, Ieſum non fuiſſe Ioſephi filium, recepiſſe ſtemma Mariae, vt doceret eam e Dauidis familia oriundam eſſe. Ad hanc ſententiam confirmandam provocant etiam ad libros Iudaeorum, in quibus Maria, filia Eli, et apud inferos vehementer diſcruciari dicatur vid. *Lightfootus* Horr. Hebrr. et Talmm. ad Luc. 3, 23. Quaecunque demum ex variis illis ſententiis, quas protulerunt interpretes, admittatur, hoc certiſſimnm eſt, Lucam genealogiam in Euangelio infantiae Ieſu, ab ipſo adhibito, repertam recepiſſe, quoniam aeque ac Matthaeus ſciebat, Ieſum a Dauidis proſapia eſſe, atque hanc genealogiam quoque Ieſu genus a Dauide repetere videbat.

CAPVT I.

1. *Βίβλος γενέσεως* I. X.] hebr. זֶה סֵפֶר תּוֹלְדוֹת Gen. 5, 1. aut אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת Gen. 6, 9. atque *βίβλος γενέσεως* positum eſt pro *αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως*, vt Gen. l. c. *haec eſt deſcriptio generis I. C., hic eſt catalogus maiorum I. C. nepotis Dauidis, qui fuit nepos Abrahami*, vt adeo verba v. 1. referenda ſint ad ſubiectum maiorum I. C. recenſum. Etenim *βίβλος* vt סֵפֶר non tantum notat *librum*, quae tritior eſt vocabuli ſignificatio, ſed etiam *catalogum*, *indicem*, vt Gen. 5, 1. vbi Alexandrini habent: *αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως*· add. Apoc. 3, 5. et *Vorſtius* de Hebraiſmis N. T. p. 26. ed. *Fiſch.* Vocabulum autem *γένεσις* vt hebr. תּוֹלְדוֹת inter alia notat, *genus*, *proſapiam*, *ſeriem eorum qui ex eadem ſtirpe orti ſunt*, vt Gen. 6, 9. 10, 1. 32. 11, 10. 25, 12. 19. 36, 1. 9. Num. 3, 1. al. Atque haec verborum interpretatio, qua admiſſa, haec ipſa verba *βίβλος γενέσεως* I. X. *υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ*, faciunt ſeptemdecim priorum cap. primi Euangelii Matthaei verſuum *ἐπιγραφὴν*, nobis quidem, vtpote vſu loquendi Hebraeorum, et loco ſimili Gen. 5, 1. confirmata, veriſſima videtur, minusque probanda eorum ſententia, qui *βίβλος γενέσεως* I. X. explicant: *liber de vita Ieſu*, atque haec verba ad vniuerſum Matthaei Euangelium pertinere putant. Ad hanc ſententiam ſuam comprobandam, monent, *γένεσις* etiam vſurpari de vita hominis vt Iudith. 12, 19. Sapient. 7, 5. atque vocem תּוֹלְדוֹת etiam *res geſtas*,

euentum quemlibet indicare Gen. 37, 2. Sed hoc ipſo Gen. l. l. verba אלה תולדות יעקב prop. notant: hae ſunt generationes Iacobi, atque explicari debent: ſequitur hiſtoria *poſterorum Iacobi.* Deſideratur ergo exemplum ſimile, quo poſſit doceri illam notionem vocabulo תולדות ineſſe. Ἰησοῦς vid. ad v. 21. Χριστὸς *Meſſias*, nomen dignitatis: reſpondet hebr. מָשִׁיחַ quod *vnctum*, etiam *regem* ſignificat. Reges enim apud Hebraeos dicebantur vncti, v. 1 Sam. 24, 7. 2 Chron. 6, 42. Ieſ. 45, 1. non ſolum propterea, quod vncti erant, ſed omnino etiam propterea quod regia dignitate ornati erant, vnde מלך et משיח ſaepius quoque tanquam ſynonyma iunguntur; v. 1 Sam. 2, 10. Pſ. 18, 51. 1 Macc. 1, 24. vbi Deus ipſe vocatur ὁ μόνος βασιλεὺς καὶ Χριστός· hinc etiam Saulus Sirac. 46, 19. ſimpliciter vocatur Χριστός· H. l. vt aliis in locis N. T. cum Ieſus nominatur Χριστὸς veluti Matth. 16, 16. notat, Meſſiam, regem illum hominum a Deo conſtitutum, de quo V. T. prophetae cecinerunt. υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραὰμ] ſtatim in ipſa huius catalogi inſcriptione, a Matthaeo ſiue auctore Euangelii infantiae I. praefixa, mentio facta eſt Dauidis atque Abrahami, vt primo intuitu appareret Ieſu maiores fuiſſe illuſtres, eum genus ducere a Dauide, e cuius progenie Meſſiam fore credebant, vid. Matth. 22, 42. Ioh. 7, 42. *Lightfoot* Hor. Hebr. et Talm. ad h. l.

3—8. Θάμαρ vid. Gen. 38. Ruth. 4, 12. Iudaeorum quidem conſuetudinis non erat, mulierum nomina in ſtemmatibus ipſis notare, interdum tamen, vt ex hac ipſa deſcriptione generis Ieſu patet, earum nomina recipiebantur, quoniam feminae illae notabiles erant, vel vt genealogia ipſa accuratius contexeretur, vt adeo feminarum nomina, in hac tabula memorata, teſtimonium perhibeant, et veritatis genealogiae, et diligentiae auctoris eiusdem. — 5. Σαλμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Βοὸζ ἐκ τῆς Ῥαχὰβ, *Salmon e Rahaba ſuſtulit Boaſum.* Boaſum, qui

v. 5. nominatim inducitur, fuiſſe Salmonis filium, docet quoque locus Ruth. 4, 21. add. 1 Chron. 2, 11. Rahabam Boaſi matrem fuiſſe, nuspiam in libris V. T. legitur, vt adeo traditionem genealogiae auctor ſecutus eſſe videatur. Quaeſiuerunt etiam interpretes, vtrum Rahaba hic memorata, fuerit meretrix illa Hierichuntina, de qua Ioſ. 2, 1. an ab ea diuerſa? Sed Rahabam Hierichuntinam propter rationes chronologicas non poſſe intelligi, immo aliam Rahabam, quae ſerius vixerit, h. l. innui, bene demonſtrauit *Outhouius* in Biblioth. Bremenſi Claſſ. 3. p. 438. quem *Wolfius* in Curis ad h. l. non refutauit. — 6. v. 1 Sam. 16, 1. 17, 12. 2 Sam. 12, 24. 1 Chron. 3, 10. ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου scl. γυναικός. v. *Boſius* Ellipſ. p. 93. ed. *Schaef.* *Glaſſius* Phil. ſ. p. 120. — 8. Ἰωρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ὀζίαν] *abauus Vſiae erat Ioramus.* Latiori ſignificatu capiendum eſt h. l. verbum γεννᾷν, omiſſi enim ſunt Achaſias, Ioaſus, et Amazia, Vſiae pater; vid. 2 Chron. 22. ſqq. omiſſi ſunt de induſtria ab ipſo genealogiae auctore, ad conficiendum iuſtum numerum trium teſſaradecadum, coll. v. 17. Solebant autem Orientales in genealogiis praetermittere ſtirpes, quae numerum conſtitutum excederent, v. Ruth. 4, 20. 1 Chron. 8, 1. coll. 26, 28. Gen. 46, 21. *Michaelis Anmerkungen* ad Ruth. 4, 20. et V. D. in *Repertor. für bibl. und morgenl. Literat.* P. 13. p. 169. Praeterea etiam nepotes in literis ſacris dicuntur *υἱοὶ*, et verbum ילד, cui reſpondet γεννᾷν, latiori ſignificatu haud raro poni ſolet vt Ieſ. 39, 7.

11. 12. Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν] *e poſteris Ioſiae Iechonias erat.* Nec h. l. verbum γεννᾷν nimis premendum. Etenim Ioſiae filius fuerat Ioiakimus; et huius filius, Iechonias. vid. 1 Chron. 3, 15. Male ergo in codd. nonnullis, verſ. Philoxeniana et Syra Hieroſolymitana, legitur: Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωακείμ· Ἰωακεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ. Manus interpolatrices haec ſcriptura aperte arguit, cum et hac

lectione admiſſa, aetates quindecim, non quatuordecim prodirent, coll. v. 17. Ipſa quoque verba *καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ*, quae etiam grammaticis ſuam originem debent, qui Iechoniam cum Ioakimo confudiſſe videntur, delenda ſunt, cum Iechonias nullos habuerit fratres, ſed Ioiakimi tres fratres commemorentur 1 Chron. 3, 15. vid. *Fiſcherus* Proluſſ. de vitiis Lexx. N. T. p. 421 ſqq. Aptius legerentur haec verba poſt vocem Σαλαθιὴλ v. 12. ſex enim fratres huius Salathielis, Iechoniae filii, laudantur 1 Chron. 3, 18. Ἐπὶ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος] *ſub exilium Babylonicum*, annis non multis ante exilium Babylonicum. *ἐπὶ ſub*, hebr. ב Exod. 12, 29. *μετοικεσία*, גולה, *exilium*, v. 2 Regg. 24, 16. 1 Chron. 5, 22. — 12. *μετὰ δὲ τὴν μετοικεσίαν*, *tempore autem exilii*; nam *μετὰ* haud raro indicat tempus ipſum, quo aliquid accidit, vt Ioſeph. Ant. 1, 12. 2. ὃν (Iſaacum) *εὐθὺς μετ᾽ ὀγδόην ἡμέραν περιτέμνουσι* i. e. ipſo die octauo, vid. *Fiſcheri* Animaduu. ad Weller. Gramm. Vol. 3. P. 2. p. 201. et quos ibi laudauimus. Iechonias autem in Babyloniam deportatus eſt, tertio regni menſe, anno aetatis XVIII. v. 2. Regg. 24, 8. Ioſeph. Ant. 10, 9. et Salathiel in Babylonia natus eſt. Vocabulum *μετοικεσία* antiquis Graecis ignotum vid. *Ienſius* in Ferc. Literar. p. 4. et *Münthius* ad h. l. in verſione Alexandrina occurrit 4 Regg. 24, 16. Ezech. 12, 11. vbi reſpondet Hebr. גולה et poſteriori loco copulatur cum *αἰχμαλωσία*. Verbo *μετοικεῖν in exilio degere*, vſus eſt Diod. Sic. p. 152. C. Rhod. ὁ Ἀμφιτρύων φυγαδευθεὶς ἐκ Τίρυνθος μετῴκισεν εἰς Θήβας *e Tirynthe expulſus Amphitryo Thebis in exilio degebat.* Ζοροβάβελ] Salathielis filius, cuius h. l. mentio fit, diuerſus eſt ab eo, quem commemorauit Lucas 3, 27. ſed idem eſt qui Eſr. 3, 2. 5, 2. Hagg. 1, 1. laudatur. Etenim h. l. Sorobabelis genus deducitur a Dauide per Salomonem, apud Lucam vero a Dauide per Nathanem; etiam Salathielis parentes, et Sorobabelis poſteri diuerſi ſunt ab iis, qui h. l. enumerantur. Quaeritur etiam, an

Sorobabel h. l. memoratus diuerſus ſit ab eo, qui 1 Chron. 3, 19. nominatur, ibique Phadaiae filius dictiur. Hanc difficultatem interpretes ii, quibus perſuaſum eſt 1 Chron. l. c. et noſtro loco eundem notari, ita remouere ſtudent, vt praecipiant, Salathielem improlem mortuum eſſe, et Phadaiam, viduam fratris Salathielis e legibus Hebraeorum Deut. 25, 6. duxiſſe, atque ex ea ſuſcepiſſe Sorobabelem, adeoque Phadaiam Sorobabelis fuiſſe patrem naturalem, Salathielem vero ipſius patrem legitimum. Neque tamen hoc modo omnis difficultas remouetur. Etenim ex illa ipſa lege et legibus genealogorum Hebraicorum non Phadaiae, ſed Salathielis, patris legitimi nomen illo Chron. l. c. ponendum fuiſſet; cumque praeterea Sorobabel 1 Chron. 3, 19. nominatus etiam liberis progenitis differat a Sorobabele, cuius h. l. mentio facta eſt: praeplacet eorum ſententia, qui alium Sorobabelem h. l., alium 1 Chron. l. c., alium Luc. 3, 27. memoratum eſſe contendunt.

16. Ἰακὼβ ἐγέννησε τὸν Ἰωσὴφ, vid. Prolegg. §. 4. τὸν ἄνδρα Μαρίας, *Mariae maritum.* Alii vertunt: *Mariae ſponſum*, vt adeo ἀνὴρ ſit idem quod νυμφίος, cum et Hebraei ſponſos, dixerint maritos, ſponſas, coniuges; v. Gen. 29, 21. Deut. 22, 23. 24. ſicuti et a Latinis vocabula *gener*, *natus*, *maritus*, *coniux*, *vxor*, *ſocer*, adhibeantur de iis, qui nondum ſunt, ſed ſperantur fore, v. *Burm.* Anthol. Lat. T. 1. p. 296. ad Val. Flacc. 3, 497. *Broukhuſ.* ad Tibull. 3, 2. 4. cum voc. ἀνὴρ v. 19. hoc ſenſu neceſſario capiendum ſit. Sed cum h. l. nihil memoretur, quod nos de Ioſepho vt ſponſo cogitare iubeat, quod ſecus eſt v. 19.: cum in genealogiis Iudaeorum non ſponſi et ſponſae, ſed vxores et mariti recenſeantur; cum Ioſephus v. 24. Mariam duxiſſe diſerte dicatur: extra omnem dubitationem poſitum eſt, ἄνδρα ſignificare h. l. *maritum.* ἐγεννήθη] *natus eſt.* Vulgo quidem verbum γεννᾷν de patre, τίκτειν de matre, dicitur, vid. Tho.

Mag. v. τίκτειν ibique interpp.; fed vt verbum ילד de maribus aeque ac feminis vfurpatur, ita quoque verba illa Graeca in libris N. T. et verfione Alexandrina promifcue ponuntur; et γεννᾷν quidem de femina legitur Luc. 1, 13. 57. 23, 29. Gen. 3, 16. 4, 18. 16, 1. 22, 23. Exod. 6, 20. coll. v. 25. vt et in libris fcriptorum Graecorum ap. Apollodor. 3. p. 163. Plutarch. de educ. puer. c. 5. Xen. Rep. Laced. 1, 3. Plato Sympof. 15. v. *Munkerus* ad Hygin. fab. 3. *Barnefius* ad Eurip. Iph. Aul. 639. Ἰησῦς ὁ λεγόμενος Χριςὸς] *Iefus qui dicitur Chriftus* (*Meffias*). *Storrius über d. Zweck d. Evangelifchen Gefchichte und der Briefe Johannis* p. 237. haec verba addita effe opinatur a propinquo Iefu ἀπίςῳ genealogiae auctore (v. Prolegom. §. 4.), a quo eam Matthaeus acceperit, coll. 27, 12. 22. Ioh. 7, 5. Reiecit hanc fententiam V. D. in d. *Neuen theolog. Annalen J.* 1808. p. 217. cuius verba apponere liceat: „Non ignoramus, Pilatum ἄπιςον infra 27, 22. e Iudaeis quaerere: τί οὖν ποιήσω Ἰησῦν, τὸν λεγόμενον Χριςόν; fed λεγόμενος huius fententiae: *qui rite et iure vocatur; qui et appellatur et eft*, apud Matthaeum dominatur v. 9, 9. 10, 2. 13, 55. 26, 3. 14. 27, 6. 33. vbi nomini proprio vel commune vel cognomen additur. Ὁ λεγόμενος ergo innuit, nifi forte Matthaeus femet ipfe non intellexerit, blafphemiae, quam ἄπιςος auctor praeiuerat, temere fequax, Chriftum nomen dignitatis ac muneris, non hominis effe, quod idem valet ex ore Pilati, verum an falfum diiudicare fuperfedentis. Vid. etiam 16, 13 — 16 vbi nulla fufpicio ἀπιςίας." Verba ὁ λεγόμενος Χριςὸς commode reddi poffunt: *qui eft Meffias*. Saepiufcule enim λέγεσθαι idem valet quod εἶναι. v. Matth. 21, 13. coll. Luc. 19, 46. add. Luc. 1, 76. 1 Ioh. 3, 1. Homer Il. γ', 138. τῷ δέ κε νικήσαντι φίλη κεκλήσῃ ἄκοιτις.

17. Partitionem genealogiae Chrifti in tres teffaradecadas factam effe nonnulli contendunt propter tres in-

ſignes mutationes, quas Iudaei ante Chriſtum natum ſubierunt, hinc etiam Dauidem bis vocatum eſſe *βασιλέα*. Cum vero Orientales variis ſubſidiis ad genealogias menti imprimendas vti ſoleant, vid. *Michaelis Oriental. Biblioth. Th.* 12. N. 192. et *Anmerkungen*, ad h. l., praeplacet mihi eorum ſententia, qui auctorem genealogiae hac ratione memoriae conſulere voluiſſe, et propterea etiam ſtirpes nonnullas omiſiſſe, vid. v. 8., cenſent. Quod computationem quatuordecim *γενεῶν* attinet, e quibus quaelibet genealogiae claſſis cōnſtat, ita vt quaeque earum bis numerum ſeptenarium Iudaeis ſanctum referat, facillima et maxime probabilis mihi ſemper viſa eſt ratio, quam inierunt *Olearius* Obſſ. in Matth. p. 30. *Storrius* Diss. exeget. in libror. hiſtor. N. T. loca, Tubing. 1790. p. 1. ſqq. alii. Scilicet *primam* claſſem ducit Abrahamus, claudit Dauides; *ſecundam* ducit Dauides, claudit Ioſias; *tertiam* ducit Ioſias, claudit Ioſephus; vt adeo Dauides et Ioſias bis numerandi ſint. Ioſephum claudere agmen tertium, et Ieſum ab eo diſcerni, vel exinde apparere videtur, quod formula ſolennis: *hic vero filium habuit*, in Ioſepho vſurpari deſiit. *γενεαὶ*, de cuius vocis ſignificationibus variis vid. *Ienſius* Ferc. liter. p. 6. cum omiſſae ſint ſingulae ſtirpes, minus recte expreſſit Vulg. *generationes*, eſt potius h. l. *progenies*, numerus conſanguineorum, vt ap. Philon. Leg. ad Cai. p. 1035. b. *γενεὰς ὅλας ἀποσφάξαντες tota progenie iugulata*, atque reſpondet hebr. מוֹלְדוֹת et voc. *γενέσεις* Ruth., 4, 20. vid. Perizon. Origg. Aegyptt. c. 11. p. 212. Duck.

18. Τοῦ δὲ I. X. ἡ *γέννησις*] codd. nonnulli habent *γένεσις*, vtrumque vocabulum, *γένεσις* (a *γίνομαι*) et *γέννησις* (a *γεννάω*) ap. ſcriptores Graecos *generationem*, *natiuitatem*, *ortum* ſignificat, ſed *γένεσις*, quod in verſ. Alex. cum *natiuitatem* indicat, reſpondet voc. מוֹלֶדֶת, frequentius recurrit, hinc *γέννησις* a librariis mutatum eſt in *γένεσις*, cum et hoc vocabulum primo verſu poſitum

viderent, ubi tamen alio ſenſu legitur, atque Hebr. תּוֹלְדוֹת exprimit. Praefero igitur γέννησις, quod apprime reſpondet verbo ἐγεννήθη v. 16. et in plurimis codd. extat. Eſt autem γέννησις Hebr. הִוָּלֵד Hoſ. 2, 3. οὕτως ἦν, *natiuitas talis erat:* referri debent haec verba ad ea quae ſequuntur, ad modum quo Maria Ieſum procreauit, et particula γὰρ habet h. l. vim explanandi et connectendi praecedentia cum ſequentibus, Lat. *ſcilicet* v. *Raphelius* et *Krebſius* ad h. l. πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτούς·] *priusquam hic eam duxiſſet domum.* Verbum συνέρχεσθαι vt Lat. *conuenire*, de vſu coniugii adhibetur, ita, vt ſit *coire*, *rem habere* 1 Cor. 7, 5. Palaeph. 50, 1. ἐπεὶ συνῆλθον ἀλλήλοις· add. Zoſim. 2, 8. 2. Xen. Mem. 2, 2. 4. v. et *Burm.* ad Ouid. A. A. 1, 79. *Heinſius* ad Ouid. A. A. 2, 11. *Maiius* Obſſ. S. Faſc. 4. p. 45 ſqq. et *Loeſnerus* ad h. l. Sed hoc idem verbum dicitur quoque de domicilii coniunctione, de ſponſo qui ſponſam domum deducit, et ſponſa quae deducitur. vid. Xen. Oecon. 10, 4. Iam cum legatur v. 20. μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαριάμ, et v. 24. καὶ παρέλαβε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ· vnde ſequitur nondum nuptias celebratas fuiſſe: verbum συνέρχεσθαι cum *Beza*, *Raphelio* Obſſ. Xenoph., *Kypkio*, aliis, ampliori ſignificatu capiendum eſſe cenſeo, non tantum de coniunctione thori, ſed generatim de matrimonii inchoatione, ita vt nuptiarum celebrationem et deductionem in domum mariti ſimul includat. εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ πνεύματος ἁγίου·] *grauida facta erat per vim diuinam:* εὑρέθη ἔχουσα poſitum eſt pro ἦν ἔχουσα i. e. εἶχε· ſic etiam ab Hebraeis inter ſe permutantur נִמְצָא et הָיָה, v. Mal. 2, 6, et אֵינֶנּוּ Alexandrini Gen. 37, 30. expreſſerunt οὐκ ἐστὶ, ſed Gen. 5, 24. οὐχ εὑρίσκετο. vid. et *Glaſſius* Phil. S. p. 220. ed. *Dath.* Formula ἐν γαστρὶ ἔχειν (quae etiam ap. Pauſaniam ſaepius, et ap. Artemidor. Oneirocrit. Lib. 2, 18. 3, 32. recurrit v. *Elſnerus* ad h. l.) ſcl. ἔμβρυον, vt infra v. 23. vid. *Boſius* de Ellipſ. p. 147. nos ad Luc. 1, 31. reſpondet Hebr. הָרָה, quod hac ipſa voce reddiderunt οἱ ό· Gen. 16,

14. et ἐν γαςρὶ λαβεῖν Gen. 38, 18. et verbo συλλαβεῖν Gen. 4, 1. 26. Praepofitio ἐκ indicat cauffam efficientem vt hebr. ל Gen. 38, 18. et מ Iob. 12, 3. v. *Storrius* Obff. ad anal. et fyntax. hebr. p. 254. Sed πνεῦμα ἅγιον *vim diuinam notare*, fatis luculenter docet locus Luc. 1, 34. 35. vbi πνεῦμα ἅγιον explicatur δύναμις ὑψίςου. cf. etiam Luc. 11, 20. Matth. 12, 28. — Itaque difertis verbis h. l. traditur, Mariam, virginem fanctam et caftam, per vim diuinam concepiffe; et hoc ipfum ecclefia docet. Eadem res accuratius exponitur Luc. 1, 26. fs. vbi de vifione a Deo effecta fermonem effe, theologi monent, qui iidem quo demonftrent, Deum efficere potuiffe, vt virgo δίχα κοινωνίας ἀνδρὸς conciperet, prouocant ad hominem primum fine patre et matre natum, cf. et not. ad Matth. 13, 55. Fuerunt tamen plures, qui partum Chrifti virgineum negarent, atque Iofephum parentem Chrifti naturalem fuiffe probare ftuderent vel ex ipfis literis facris (v. quos laudauit *Wolfius* in Curis ad h. l. et liber anonymi, *Verfuch eines fchriftmäßigen Beweifes, daß Jofeph der wahre Vater Chrifti fey, Berlin* 1791. quem docte refutarunt *Oertel, in Antijofephifmus, oder Kritik über eines ungenannten fchriftmäßigen Beweis, daß Jofeph der wahre Vater Chrifti fey*, Germanien 1792. coll. *Eichhorn Allgem. Bibl. der bibl. Lit.* B. 5. p. 502. fs. atque *Haffius* in Diss. Iofephum verum Iefu patrem e fcriptura non fuiffe, Regiom. 1792. 4.) vel ita vt mythum philofophicum admitterent, ortum ex opinionibus et notionibus de Meffia tunc temporis vfitatis et folennibus; ex vaticiniis prophetarum: et traditionibus in ipfa forte Chrifti familia obuiis; de natiuitate Iefu Bethlehemitica, de Magorum aduentu, et oblatione infantis Hierofolymis facta, Luc. 2, 22. fq. Iudaeos nimirum, quibus perfuafum fuerit, Meffiam fore regem fummum et plane extraordinarium, quaecunque fuo in genere praeclara, excelfa, et inufitata in V. T. locis commemorata reperiffent, ad Meffiam referre folitos effe, atque etiam exiftimaffe Meffiae originem incertam fore, vid. Ioh. 7,

27. ibique interpp.; hinc etiam Chriftianos primos, cum Chriftus ipfe de origine fua diuina verba feciffet, et eminentiori fenfu Deum patrem fuum vocaffet, inde collegiffe natiuitatem ipfius fuiffe extraordinariam, ad eumque retuliffe locum Ief. 7, 14. coll. Matth. 1, 22. non defuiffe praeterea vlli fere populo prifco filios deorum *παρθενογενεῖς*, vel fine omni mulieris opera genitos. Hieronym. c. Iouinian. 1, 26. *Apud Gymnofophiftas Indiae, quafi per manus hujus opinionis auctoritas traditur, quod Buddam, principem dogmatis eorum, e latere fuo virgo generarit. Nec hoc mirum de barbaris, cum Mineruam quoque de capite Iouis, et Liberum patrem de femore eius procreatos, doctiffima finxerit Graecia. Speufippus quoque, fororis Platonis filius, et Clearchus in laude Platonis, et Anaxilides in fecundo libro Philofophiae, Perictionem, matrem Platonis, phantafmate Apollinis oppreffam ferunt,* (v. Diog. Laërt. 3, 2. 3.), *et fapientiae principem non aliter arbitrantur, nifi de partu virginis editum. Ac ne nobis Dominum Saluatorem de virgine procreatum, Romana exprobraret potentia, auctores vrbis et gentis fuae Ilia virgine et Marte genitos arbitrantur.* Ita igitur fenfim ortas effe et exornatas narrationes, de origine atque infantia Chrifti, vid. *Ammonii* Diff. de natura narrationum de vitae I. C. primordiis, quae inferta legitur eiusdem nouis opufcc. theol. p. 25 fqq. *Gabler Journal für theol. Literatur, Erft. B.* p. 83 f. 408 fq. *Bauer Hebräifche Mythologie des A. und N. T. B.* 2. Lipf. 1803. et *Rofenmüller über die Geburt des Heilandes von der Jungfrau, in Gabler Journal für auserlefene theol. Literatur, B.* 2. p. 253 fqq.

19. Iofephus *vero Mariae fponfus,* cum, quae ei eueniffent, Luc. 1, 26 fqq. ex ipfa comperiffet, *pro humanitate et aequitate fua nolebat eam publica ignominia afficere, fed eam clam repudio dimittere conftituerat.* *ἀνὴρ* h. l. *fponfus*, vid. ad v. 16. *δίκαιος* eft, *benignus, aequus, humanus*, qui non feuere ius fuum perfequitur; vocabula enim

צדיק et חסיד non raro vim cognatam habent, v. Pſ. 145, 17. et חֶסֶד, *benignitas*, pluribus in locis ab Alexandrinis exprimitur vocabulo δικαιοσύνη Gen. 32, 10. Exod. 15, 3. Ieſ. 63, 7. pro quo aliis in locis vtuntur voc. ἐλεημοσύνη Gen. 47, 29. Prou. 21, 21. iidem vero etiam voc. צדקה reddiderunt verbo ἐλεημοσύνη, vt Dan. 4, 4. atque Tob. 12, 9. ἐλεημοσύναι et δικαιοσύναι tanquam ſynonyma iunguntur, add. 2 Cor. 9, 10. Rom. 3, 26. Hinc etiam Chryſoſt. noſtro loco δίκαιος verbis χρηϛὸς et ἐπιεικὴς recte interpretatus eſt. παραδειγματίζειν vt ſimplex δειγματίζειν omnino notat: *monſtrare aliquid illudque in publicum producere*, et δεῖγμα non minus quam παράδειγμα dicitur *de re quacunque, quae in publicum producitur.* Heſychius: δεῖγμα· ἡ ἔνδειξις. παραδειγματίσαι· Φανερῶσαι. Hinc vtrumque vocabulum ſpeciatim adhibetur *de rerum venalium ſpeciminibus, in foro expoſitis.* v. *Fiſcheri* Ind. Theophr. v. δεῖγμα· Harpocration, Suidas et Etym. M. et ſenſu latiori de *vnoquoque rei alicuius ſpecimine et exemplo*, ita παράδειγμα legitur ap. Iſocr. Euag. c. 4. Plutarch. P. E. c. 13. Liban. ep. 35. p. 17. 3 Macc. 2, 5. δεῖγμα Ael. H. V. 6, 12. extr. vbi v. *Perizonius* cf. et *Sturzii* Lex. Xenoph. h. v. Deinde vtrumque verbum in deteriorem partem ponitur, de iis qui aliquem exponunt oculis omnium, vel: vt notetur ignominia, hinc, *ignominia aliquem afficere, ludibrio aliquem exponere*, id qd. ἀτιμάζειν, vid. Hebr. 6, 6. vel: vt puniatur, hinc, *publice poena quacunque aliquem afficere*, vid. Eſth. 14, 11. Num. 25, 4. Virgo alicui deſponſata, ſi ſe vitiari ſiuiſſet ab alio, accuſatione probata, lapidibus extra vrbis moenia obruebatur, vid. Deut. 22, 23. 24. 25. vnde h. l. verba μὴ θέλων αὐτὴν παραδειγματίσαι nonnulli explicant: nolebat eam lapidibus obruendam tradere. Mallem tamen ea omnino interpretari; nolebat eam denuntiare iudici tanquam adulteram. Pro παραδειγματίσαι alii legunt δειγματίσαι, male, conſtat enim verba compoſita centies a librariis mutata eſſe in ſimplicia. ἐβουλήθη λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν·] *clam eam di-*

mittere volebat. *ἀπολύειν* *dimittere*, *repudiare*, שִׁלַּח, Ier. 3, 8. cui verbo Deut. 24, 1. additur מִבֵּיתוֹ atque Alexandrini pro *ἀπολύειν* vſi ſunt verbo *ἐξαποςέλλειν*. Per leges Iudaeorum Ioſephus Mariam non aliter dimittere poterat, quam dato libello repudii et teſtibus adhibitis, ſine quibus nullus liber legitimus erat. v. Deut. 24, 1. *Bynaeus* de natali I. C. p. 191. et Grotius ad h. l. Maimonides ap. *Buxtorfium* de Diuort. p. 76. *femina ex quo deſponſata eſt, licet nondum vel a viro cognita vel in domum mariti ſui ſit ingreſſa, eſt vxor viri — et ſi maritus ſeu ſponſus eius velit eam repudiare, oportet vt id faciat libello repudii.* Abarbanel ib. p. 125. *ſi vir aliquis ducat vxorem, et accidat, vt non inueniat gratiam in oculis ipſius, eo quod ſit contraria naturae ipſius, aut quod inueniat in ea turpitudinem aliquam, quam tamen reuelare nolit, ſeu quod nullos eius rei teſtes habeat, ſeu quod honori ſuo conſultum velit; atque huius rei cauſſa ſcribat ei libellum repudii.* Itaque *λάθρα* h. l. eſt, ita vt non afferret in libello ipſo repudii cauſſam, nec rem diuulgaret.

20. 21. Ioſephus, cum ipſi de Mariae caſtitate atque virtute perſuaſum eſſet, ſuſpicatus ei vim eſſe ab aliquo illatam, clam eam dimittere volebat, quo ipſo ei permiſiſſet nuptias inire cum eo, cuius ope praegnans videretur. Cum vero ardenti puellae amore teneretur, et accuratius perpenderet quae ex Maria atque cognatis ipſius audiuiſſet v. 18. Luc. 1, 18 ff. dubitabat rurſus atque haeſitabat, vtrum reciperet eam, an dimitteret. Iam vero hominem pium ac probum, nutantem et dubitantem, confirmabat, vt h. l. legitur, genius, qui ei in ſomnis apparebat, eumque eo redigebat, vt Mariam domum duceret. Hebraei autem omnes euentus ipſis improuiſos, omnia media prouidentiae, referebant ad auctores inuiſibiles, ad ſpiritus, quorum miniſterio Deus ad exſequenda mandata ſua vteretur; etiam ſingulis hominibus piis a Deo genios cuſtodes dari exiſtimabant, qui

eos tuerentur, eorumque preces Deo afferrent. vid. Tob. 12, 15. add. Apoc. 1, 4. 8, 3. Hac ipſa igitur apparitione angeli commemorata, lectores auctor docere voluit, ſingulari prouidentia diuina factum eſſe, vt Ioſephus ad conſilium de Maria deſerenda mutandum commoueretur. *ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος*] *haec cum animo agitaret, has curas cum ſub pectore verſaret; κατ᾽ ὄναρ per quietem,* eſt hebr. בַּחֲלוֹם quod *οἱ ὁ* Gen. 20, 6. 31, 11. vertunt *καθ᾽ ὕπνον·* ſed 1 Regg. 3, 5. *ἐν ὕπνῳ.* Iamblich. de Myſter. 3, 3. *Διονύσε κατ᾽ ὄναρ ἐπιφανέντος.* Cf. de vſu huius formulae *Oudendorpius* ad Thom. M. p. 650. *Abreſchius* Lectt. Ariſtaenet. p. 299. ſs. *Wetſtenius* ad h. l. et *Fiſcherus* ad Anacr. 44, 1. *υἱὸς Δαβὶδ, Dauidis nepos,* ſignificanter. *μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν* Μαριὰμ *τὴν γυναῖκά σου*] *ne dubites* (אל תירא Gen. 46. 3.) *in matrimonium recipere ſponſam tuam. γυναῖκα, ſponſam,* vt אשׁה Deut. 22, 24. Gen. 29, 21. *γυναῖκα αὐτῷ μεμνηστευμένην* Luc. 2, 5. vid. ad v. 19. *παραλαμβάνειν, vxorem ducere.* Xen. Oecon. 7, 5. *ἐπισαμένην αὐτὴν παρέλαβον.* Hebr. לקח Gen. 4, 19. Hoſ. 1, 2. eodem ſenſu legitur *λαμβάνειν.* ap. Plat. Crit. 12. vid. *Raphelius* Obſſ. Polyb. et Xenoph. ad h. l. *Elſner* Obſſ. Sacrr. T. 1. p. 3. et *Wetſtenius* ad h. l. *τὸ γεννηθὲν fetum* notat, de fetu et partu quouis, neutrum genus Graeci aeque ac Latini vſurpare ſolent, ſic et *τὸ γεννώμενον* Luc. 1, 35. *τὸ τεχθὲν* Ariſtaenet. ep. 1, 19. Ioſeph. Ant. 2, 5. — 21. *καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν*] *appellari debet Ieſus: τὸ ὄνομα αὐτοῦ* poſitum eſt pro *αὐτόν·* Hebraei enim verbo קְרָא jungere ſolent שְׁמוֹ. v. 1 Sam. 1, 20. Pſ. 147, 4. *Vorſtius* de Hebraiſ. p. 349. ed. *Fiſch.* Ἰησοῦς nomen proprium apud Iudaeos perquam vſitatum, Act. 7, 45. Col. 4, 11. Hebr. 4, 8. hebr. יְהוֹשֻׁעַ Num. 13, 16. contracte יֵשׁוּעַ Neh. 8, 17. ſignificatio vocabuli eſt *ſeruator, benefactor, auctor ſalutis,* atque adeo reſpondet Graecorum vocabulo *σωτὴρ,* quod apud Graecos erat vocabulum honoris, quo ornabantur ii, qui bene mererentur vel meriti eſſent, de ciuitate, co-

mes ei addebatur fere nomen εὐεργέτης· v. *Fischerus* ad Aeschin. Socr. 1, 12. Ind. s. v. εὐεργέτης· *Spanhem.* de Vsu et Praest. Numism. diss. 7. *Wetstenius* ad Luc. 2, 11. et nos ad Cydonium de contemn. morte p. 33. Cic. in Verrem 2, 63. *Eum non solum patronum istius insulae, sed etiam* Sotera *inscriptum vidi Syracusis. Hoc quantum est? ita magnum, vt Latino vno verbo exprimi non possit. Is enim est* Soter, *qui salutem dedit.* Tacit. Ann. 15, 71. *Milichus praemiis ditatus*, Conseruatoris *sibi nomen Graeco eius rei vocabulo assumsit.* H. l. Ἰησοῦς, vt satis clare sequentia verba docent, est nomen symbolicum, sicuti Ἐμμανουὴλ Ies. 7, 14. αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν] *liberabit enim populares suos a poenis peccatorum suorum*, a calamitatibus quibus premuntur. Per τὸν λαὸν αὐτοῦ Iudaeos h. l. intelligendos esse, in promtu est. Solebant autem populi Orientales, inprimisque etiam Hebraei, grauiores calamitates quascunque ad Deum peccatorum vindicem referre, easque tanquam poenas a numine irato inflictas considerare. v. Ioh. 9, 2. et interpp. ad Ies. 53, 4. 5. H. l. cogitandum est de miseria, qua populus premebatur sub imperio Herodis et Romanorum; alio sensu, Iosephus saltem, haec verba capere non poterat, coll. Luc. 1, 71. Iudaei autem illo tempore, quo Iesus nascebatur, exspectabant Messiam, qui ipsos a iugo Romanorum liberaturus esset. vid. ad 2, 1. 3, 2. ἁμαρτία, vt חַטָּאת de *poenis peccatorum* saepius recurrit Zach. 14, 19. Ioh. 1, 29. 9, 41. 1 Petr. 2, 24. Sir. 7, 1. al. Caeterum αὐτῶν positum est pro αὐτοῦ, quia λαὸς nomen collectiuum est.

22. 23. Sequuntur verba auctoris Euangelii infantiae Iesu, vel Matthaei, laudaturque locus Ies. 7, 14. qui illo tempore ad Iesum referri solebat. Orationis autem cohaerentia illo Iesaiae loco haec est: Reges Syrorum et Israelitarum foedus inierant aduersus Ahasum Iudaeorum regem, et coniunctim copiis suis Iudaeam inua-

ferant. Cogitabat igitur Ahafus in anguftias redactus, de rege Affyriae, tunc temporis potentiffimo, in auxilium vocando. Ab hoc vero confilio Ahafum dehortabatur Iefaias propheta, eique promittebat fignum breui extiturum, ex quo liberationem breui futuram cognofcere poffet. Tale vero non effe poterat promiffio de Meffia poft plurium feculorum decurfum e Dauidis familia, et ex virgine nafcendo. Sed digito monftrabat virginem quandam, propediem viro nupturam, (ipfius forte prophetae fponfam v. 8, 3.) tunc adftantem, atque praedicebat, eam poft nouem menfes parituram effe puerum, nomine fymbolico Immanuel appellandum, quo fignificaretur, elapfo hoc tempore, Deum iam auxilio fuo praefto fuiffe, et Ahafum ab hoftibus fuis liberaffe. vid. *Rofenmülleri* et *Baueri* Scholia ad Ief. l. c. *Harmar Beobachtungen über d. Orient*, P. 1. p. 279. ibique *Faber*, et nos *Meffianifche Weiffagungen*, p. 124 fqq. τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν κ. τ. λ.] *ita euentu confirmata eft vox illa a vate diuinitus edita.* Solebant Iudaei etiam rebus in facto pofitis praemittere vaticinia, vaticiniisque inexpectatos rerum euentus attexere et accommodare, omninoque amabant loqui vocibus et formulis e V. T. defumtis, inprimis tum quoque, cum fimilitudo quaedam inter locum V. T. et rem, de qua fermo erat, intercedebat; hinc verba מִלֵּא et כָּלָה vt formulae πληρωθῆναι et τελεσθῆναι, in libris Rabbinorum et N. T. fcriptorum vario modo occurrunt; atque oracula et effata prophetarum πληρωθῆναι et τελεσθῆναι dicuntur, non modo cum illud ipfum, quod praedictum erat, euenit, vel exitum habet, fed etiam vbi tale quiddam accidit, quod eiusmodi dicta in memoriam noftram redigit, eaque quoquo modo confirmat atque illuftrat. vid. *Knapp* Scripta varii argumenti, T. 2. p. 609 fq. — 23. ἡ παρθένος, הָעַלְמָה, (Sym. Aq. Theod. Ief. l. c. ἡ νεᾶνις) Ief. l. c. *haec virgo*, h. l. autem fimpliciter *virgo quaedam*, articulus enim, vt tralatitium eft, faepius vim habet pronominis indefiniti, quo eodem modo Hebr. ה pluribus

in locis recurrit. vid. not. ad 5, 1. 28, 17. καλέσουσι positum eſt pro κληθήσεται *vocabitur.* Alexandrini habent καλέσεις (in textu Hebraioo extat וְקָרָאת שְׁמוֹ) et ſic quoque h. l. nonnulli codd. legunt, quae tamen lectio Grammaticis ſuam originem debet. ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός, *hoc eſt Deus nobiscum!* haec verba, quibus Hebraica vox Ἐμμανουήλ explicatur, auctorem habent interpretem Graecum Euangelii Matthaei Hebraieo ſermone conſcripti.

24. 25. διεγερθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου] *expergefactus e ſomno* id. qd. ἐγερθεὶς 2, 20. Hebr. יִקַץ מִשְּׁנָתוֹ Gen. 28, 16. Iudd. 16, 14. — 25. οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτὴν] *non eam cognouit*, per εὐφημισμὸν dictum eſt pro, non cum ea rem habuit. Nam γινώσκειν eſt Hebr. ידע Gen. 19, 8. Num. 31, 17. 1 Sam. 1, 19. et non modo dicitur de marito rem cum vxore habente, vt h. l. ſed etiam de femina Luc. 1, 34. Heſychius: ἔγνω ὡμίλησεν ἀνὴρ πρὸς γυναῖκα. Latini eodem modo vtuntur verbis: *cognoſcere*, Ouid. Met. 4, 594. Catull. 61, 147.; *agnoſcere*, Iuſtin. 27, 3.; *feminae notitiam habere*, Iul. Caeſ. B. G. 6, 21. vbi vid. *Dauiſius*, et *Gatackerus* Opp. p. 74. et *Elſnerus* ad h. l. ἕως οὗ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον] *donec peperiſſet hunc filium primogenitum.* ἕως οὗ ſcl. χρόνου, עַד - כִּי Gen. 26, 14. τὸν υἱὸν, *hunc filium*, de quo hactenus fuerat ſermo. Articulus ὁ interdum reſpondet Hebraeorum ה emphatico, ita, vt ſit idem quod οὗτος, ἐκεῖνος, vt h. l. Ier. 28, 16. vbi οἱ ό ה expreſſerunt οὗτος· add. Marc. 13, 20. coll. Matth. 24, 22. 2, 5. 4, 20. Vocabulum πρωτότοκος non ſemper et per ſe plures liberos inſequentes infert; v. *Suiceri* Theſ. Eccleſ. T. 1. p. 878. et quos laudauit *Wolfius* in Curis et *Koecherus* in Analectis ad h. l. ipſa tamen huius loci verba οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτὴν, ἕως ἔτεκε docere videntur, Ioſephum et Mariam poſt Ieſum natum, conſuetudine coniugali iunctos vixiſſe, adeoque

h. l. πρωτότοκος significatu proprio esse capiendum. vid. et not. ad 12, 46.

CAPVT II.

Non satis accurate definiit auctor tempus, quo euenerunt ea, quae in hoc capite leguntur, sed simpliciter scripsit: τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδ. ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, *postquam Iesus Bethlehemi natus erat, cum adhuc regnaret Herodes* Magnus. Hinc plures interpretes existimarunt, ea euenisse *ante circumcisionem et repraesentationem Iesu in templo*, quam commemorat aliud Euangelii infantiae Iesu fragmentum ap. Lucam 2, 21 sqq. et defendit hanc sententiam nuperrime quoque *Storrius* Diss. exeg. in libror. N. T. historic. aliquot locos, P. 2. p. 1. sqq. vsus inprimis argumento hoc: „ipsa narrationis series, et continuatio docet, *propterea* Iesum a Magis *Bethlehemi* fuisse repertum (v. 8 sq.), *quod* ex praedicto *natus fuerit Bethlehemi* v. 4 — 6. nihilque ergo intercessisse inter natales eius, et Magorum aduentum v. 1. cur extra locum quaerendus fuisset. Quodsi vero hoc interuallo Hierosolyma iter fecisset (Luc. 2, 22.) Bethlehemi a Magis inueniri potuisset, *non quod ibi natus fuisset* (Matth. 2, 1. coll. 4, 8.), sed alia de caussa, ob quam parentes eius vel Nazaretho (Luc. 2, 39.) Bethlehemum rediissent, vel in ipso statim itinere, Hierosolymae Nazarethum habito, Bethlehemi substitissent aliquamdiu; vid. *Michaelis Anmerkungen*, p. 380. et *Bengelii Harmon.* §. 7. sqq. p. 55. ed. 2." Alii contra, quo nostrum Euangelii infantiae Iesu fragmentum cum illo apud Lucam concilient, rectius statuunt: Magos aduenisse, *cum Iesus circumcisus et repraesentatus in templo*, atque circiter annum natus esset. Argumenta eorum potissimum haec sunt: 1) parum probabile est, viuente adhuc He-

rode, poſt caedem puerorum Bethlehemiticorum, Ioſephum cum matre et filio Hieroſolymam ſe contuliſſe. 2) Puerperae Hebraeorum ex legis praeſcripto Leuit. 12, 4. quadraginta dies domi ſe continere, iisque praeterlapſis, ante omnia ſacrificium purgatorium Hieroſolymis offerre debebant; hinc parum veriſimilitudinis eorum ſententia habet, qui poſt reditum ex Aegypto Mariam hoc ſacrificium obtuliſſe cenſent. 3) nec omni pondere caret argumentum, quod e v. 16. deſumitur, vbi legitur, Herodis iuſſu trucidatos eſſe omnes pueros ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω· 4) illud ipſum quoque in Aegyptum iter, etſi non admodum longum (*Heſs*, *Geſchichte d. drey letzten Lebensjahre Jeſu*, *Th.* 1. p. 51.), puerperae tamen, eiusque filio tenero, graue et periculoſum fuiſſet. v. *Michaelis* ad h. l. 5) neque Matth. 2, 11. legitur: εὗρον τὸ παιδίον ἐν τῇ φάτνῃ, vt Luc. 2, 16. vel καταλύματι, ſed ſimpliciter: ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν, εὗρον τὸ παιδίον. 6) ſi Magi ante Chriſti repraeſentationem in templo adueniſſent, *intra ſpatium ſex hebdomadum* (nam Maria ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ κατὰ τὸν νόμον Μωσέως praeterlapſis quadraginta diebus ſacrificium purgatorium obtulit, vid. Luc. 2, 22.) haec eueniſſent: Ioſephi et Mariae iter in patrium oppidum Luc. 2, 1. Ieſu natiuitas; iter Magorum; fuga Mariae et Ioſephi in Aegyptum, Herodis mors; Ioſephi reditus ex Aegypto; repraeſentatio pueri in templo! Herodes vero, Ioſepho auctore, ſupremis XL vitae diebus, non Hieroſolymis, ſed aegrotus Callirrhoae et Hierichunte commoratus eſt; Ioſeph. Ant. 16, 11. 17, 9. ergo eum Magi non repeeriſſent Hieroſolymis, vt h. l. legitur. Neque huic ſententiae: Ieſum, cum Magi aduenirent, iam in templo fuiſſe repraeſentatum, obſtat a) nuntium Herodi a Magis allatum, natum eſſe *Iudaeorum regem*, ipſius reliquorumque ciuium Hieroſolymitanorum animos, tanquam rem plane nouam et inauditam maximopere perturbaſſe, cum tamen eos latere non potuiſſent Simeonis et Annae ſermones at-

que praeconia, si Iesus a parentibus ante Magorum adventum Hierosolymam deportatus fuisset. Etenim primo non potest probari, Simeonis et Annae praedictiones, Iesum fore aliquando seruatorem populi, *multis* hominibus innotuisse. Deinde a Magis tantum audiebat Herodes, natum esse *Iudaeorum regem*, haec verba „βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων" hominem suspiciosum perturbabant. Neque b) repugnat huic sententiae, quod ap. Lucam 2, 30. finita narratione de purificatione Mariae, omisso itinere Aegyptiaco, simpliciter legitur: ὑπέστρεψαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν Ναζαρέτ· nam auctor illius fragmenti praeteriit quidem fugam in Aegyptum, sed eam non negauit. vid. *Michaelis* ad Luc. l. c.

1. Βηθλεὲμ oppidulum (Ioh. 7, 42.) in tribu Iuda situm, prope Hierosolymam, distabat ab hac vrbe sex milliaria Romana, vocatur Bethlehem Ephrata Gen. 35, 19. Mich. 5, 2. et Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας Iudd. 19, 18. et h. l. quo discernatur ab alio eiusdem nominis oppido in Galilaea inferiori in tribu Sebulonitarum Iof. 19, 15. v. Relandi Palaestina p. 424 f. ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως] *regnante Herode.* Nam ἡμέρα et ἡμέραι in libris N. T. saepius idem valet quod χρόνος, καιρὸς, quoniam Hebraei etiam ימים ponere solent pro עת, v. Deut. 17, 9. 19, 17. Ps. 37, 6. (vbi Symm. χρόνος) Ioel. 4, 1. et cum aliquid accidisse dicitur temporibus alicuius principis vel regis, vti solent formula בימי, vt Gen. 14, 1. בימי אמרפל, vbi tamen οἱ ὁ non vt alias vertunt ἐν ἡμέραις, sed ἐν τῇ βασιλείᾳ Ἀμαρβὰλ βασιλέως· add. Ief. 1, 1. Graeci scriptores vsurpare solent praepositionem ἐπὶ, ita vt eam sequi iubeant genitiuum, v. c. ἐπὶ Κύρου, Xen. Cyr. 8, 4. 3. ἐπὶ Κρόνου, Hesiod. Ἔργ. 111. Intelligitur autem h. l. Herodes magnus, filius Antipatri. v. Ioseph. Ant. 14, 23. μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο] *Magi ex oriente venerunt.* μάγοι vocabulum Persicum, quo sacerdotes, sapientes et philosophi Persarum significantur, qui non

modo rerum diuinarum et humanarum, fed inprimis etiam aftrologiae et artis medicae (Plin. H. N. 24, 29. *Magi faciebant medicinam, et thus atque myrrham adhibebant*) periti, et in magno apud fuos honore erant, vid. Iuftin. 1, 9. 7. *Menagius* ad Diog. Laërt. 1, 1. fs. hinc Cic. de Diuinat. 1, 23. *Magi — quod genus fapientum et doctorum habebatur in Perfis.* add. Plin. H. N. 29, 3. Porphyr. de Abftinent. Anim. 4, 16. p. 165. παρά γε μὴν τοῖς Πέρσαις οἱ περὶ τὸ θεῖον σοφοὶ καὶ τούτου θεράποντες Μάγοι μὲν προςαγορεύονται· τοῦτο γὰρ δηλοῖ κατὰ τὴν ἐπιχώριον διάλεκτον ὁ Μάγος. Suidas: παρὰ Πέρσαις μάγοι ἐγένοντο φιλόσοφοι καὶ φιλόθεοι. Hefych. μάγον τὸν θεοσεβῆ, καὶ θεόλογον καὶ ἱερέα οἱ Πέρσαι λέγουσι. vid. *Perizonius* ad Ael. H. V. 2, 17. et *Briffonius* de princ. Perfarum p. 179 fqq. Heinfii Exercitt. facrae ad Act. 13, 8. Eiusmodi igitur homines docti (non vero reges Arabiae, vt veteres theologi e Pf. 72, 10. vel Ief. 49, 7. 60, 3. coniecerunt, v. *Beza* ad h. l. nec numero tres, vt ex triplici dono temere collegerunt, hac de re nihil prorfus legimus) erant haud dubie ii, de quibus h. l. traditur, eos veniffe Hierofolymam. Hoc nimirum ipfo tempore, quo Iefus nafcebatur, Iudaei, vt iam ad 1, 21. notatum eft, exfpectabant Meffiam, qui ipfos non modo a iugo Romanorum liberaturus, fed etiam omnes reliquos populos debellaturus effet, Sueton. Vefp. c. 4. *percrebuerat Oriente toto vetus et conftans opinio, effe in fatis, vt eo tempore Iudaea profecti rerum potirentur.* add. Tacit. Ann. 5, 13. Iofephus B. I. 5, 5. 7, 31. Philo T. 2. p. 423 fqq. p. 435 fq. ed. *Mangey.* v. *Albrecht* de fama memorabili regis ex oriente venturi circa ipfa natiuitatis Chrifti tempora toto orbe percrebefcente, triumuiris illuftribus Iofepho, Suetonio, Tacito commemorata: in Mufeo Helvet. P. 2. p. 237 fqq. Illi igitur homines docti contemplabantur ἀςέρα v. 2. quae ex eorum placitis, vel nativitatem, vel mortem viri illuftris indicabat; ftellas enim crinitas, fiue cometas, et phaenomena in aëre,

meteora ignita, noua imperia, magnas rerum mutationes portendere, erat, et etiamnum eſt, apud omnes fere gentes, recepta opinio. Iuſtin. 37, 2. *huius* (Mithridatis) *futuram magnitudinem etiam coeleſtia oſtenta praedixerant. Nam eo quo genitus eſt anno, et quo regnare primum coepit, ſtella cometes per vtrumque tempus LXX. diebus ita luxit, vt coelum omne conflagrare videretur.* Lampridius Alex. Seu. 13. *fertur pridie natalis eius tota die apud Arcam Caeſaream ſtella primae magnitudinis viſa.* v. Cenſorinus de die natali c. 8. Lucan. 1, 529. *crinemque timendi ſideris, et terris mutantem Regna cometen.* Seneca Q. N. 1, 1. *Nos quoque vidimus non ſemel flammam ingentis pilae ſpecie, quae tamen in ipſo curſu ſuo disſipata eſt. Vidimus circa D. Auguſti exceſſum ſimile prodigium: vidimus, cum de Seiano actum eſt; nec Germanici mors, ſine denuntiatione tali fuit.* Sueton. V. Caeſ. c. 88. Periit (Caeſar) *ſexto et quinquageſimo aetatis anno: atque in deorum numerum relatus eſt, non ore modo decernentium, ſed et perſuaſione vulgi. Siquidem ludis, quos primo conſecratos ei heres Auguſtus edebat, ſtella crinita per ſeptem dies continuos fulſit, exoriens circa vndecimam horam: creditumque eſt, animam eſſe Caeſaris in coelum recepti, et hac de cauſſa ſimulacro eius in vertice additur ſtella.* vid. ad h. l. interpp. add. Virgil. Ecl. 9, 47. Ialkut Rubeni f. 32, 3. *Qua hora natus eſt Abrahamus ſtetit quoddam ſidus in oriente et deglutiuit quatuor aſtra, quae erant in quatuor coeli plagis. Dixerunt ſapientes Nimrodi: natus eſt Tharae filius hac ipſa hora, ex quo egreſſurus eſt populus, qui poſſidebit praeſens et futurum ſeculum.* Lucem ſubito ortam, paſtores in regione Bethlehemitica noctu excubias agentes, ſibi annuntiare putabant natiuitatem Meſſiae v. Luc. 2, 9. Iam cum ſtella appareret in ea coeli regione, quae conſenſu Aſtrologorum ad Iudaeam pertineret, ipſis vero nota eſſet Iudaeorum exſpectatio; inde coniiciebant, natum eſſe illum regem Iudaeorum, et quo certiores hac de re fierent, iter ſuſcipiebant in Iudaeam, et cum Hieroſolyma eſſet imperii metropolis; eum

ibi natum eſſe exiſtimabant. ἀπὸ ἀνατολῶν] *ex Oriente.* Ex Arabia illos Magos veniſſe, non e Perſia, vt plures opinantur, maxime probabile eſt. Nam in Arabia non minus quam in Perſia Magi viuebant, v. Lucian. T. 2. p. 466. Plin. H. N. 25, 2. 30, 1. *Stanleii* Hiſtor. philoſ. p. 1171. vt vel docet nomen Arabicum Elymas vel Alimon Act. 13, 8. Arabia proprie Iudaeis verſus Orientem ſita erat, et κατ᾽ ἐξοχὴν vocabatur *regio Orientalis* Gen. 10, 30. vbi v. *Michaelis:* 25, 6. Iudd. 6, 3. Munera porro, quae offerebant, Arabiam potius, quam Perſidem arguunt. v. 1 Regg. 10, 2. Ieſ. 60, 6. Plin. H. N. 6, 28. 12, 24. *Niebuhr Beſchreibung von Arabien*, p. 143. *Thieſs, über die Magier und ihren Stern*, Hamb. 1790. Caeterum ἀπὸ ἀνατολῶν non videtur referendum eſſe ad μάγοι, vt voluit *Camero* ad h. l. qui vertit: *Magi Orientales*, ſed potius ad εἰς Ἱεροσόλυμα. Nam quamquam Alexandrini בני קדם Iob. 1, 3. Ieſ. 11, 14. vertunt τοὺς ἀφ᾽ ἡλίου ἀνατολῶν et infra 15, 1. οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων ſunt ſimpliciter Hieroſolymitani, tamen tunc ſemper articulus praepoſitionem praecedere ſolet, vt adeo et h. l. ſcribendum fuiſſet οἱ ἀπὸ ἀνατολῶν· vid. *Albertius* ad h. l. Denique apud ἀνατολῶν ſubintelligi debet genitiuus ἡλίου. vt vel ex illo ipſo Ieſaiae loco, paulo ante allato patet, neque pluralis ἀνατολαὶ emphatice poſitus eſt, nam v. 2. legitur ſimpliciter, ἐν τῇ ἀνατολῇ.

2. More eiusmodi hominum, ſatis definite Magi de rege nato loquuntur. ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς; κ. τ. λ.] *vbinam eſt rex Judaeorum recens natus? vidimus enim ſtellam natiuitatem ipſius indicantem in Arabia, propterea venimus, eum veneraturi.* Qualis fuerit ſtella, certo definiri nequit. Plures intelligendam eſſe ſtatuunt ſtellam nouam, hactenus nondum viſam, v. Chryſoſt. homil. VI. in Matth. *Velthuſen Sophienruhe oder die Landpfarre* p. 85 ſqq. et quos laudauit *Wolfius* in Curis ad h. l. alii cogitandum eſſe cenſent de ſtella crinita vid. *Leſs Sonntags-Ev-*

angel. p. 449. *Pape Handbuch üb. Sonn- und Fest-Evangel.* p. 98. *Michaelis*, *Hezelius* ad h. l. *Ammon biblische Theologie* Th. 3. p. 281. 283. (cf. et *Lilienthal die gute Sache d. göttl. Offenbarung* Th. 5. p. 272 f.); alii denique de meteoro ignito, corpore quodam ex materiis sulphureis et inflammabilibus, quae inter se permixtae ardere et lucere solent v. *Scheuchzeri* Phys. S. P. 2. c. 12. p. 123 sq. *Lilienthal* l. c. *Mosche Erklg. d. Sonntags - Evangelien* Th. 1. p. 450. *Rosenmüllerus* ad h. l. alii, cf. *Thiess* l. c. Qui de cometa aut meteoro ignito cogitant, ad hanc suam sententiam defendendam inter alia monent haec: commode eiusmodi stella crinita vel meteorum ignitum ἀςὴρ nominari potuit; „nempe iuxta vsitatam Scripturae phrasin, qua res vocantur non quales sunt, sed quales apparent, sicut etiam alias visiones ignitae et lucidae propter speciem et apparentiam saepe in Scriptura nominantur stellae, Apoc. 1, 16. 8, 10. 12, 1." *Gerhardi* Annott. Posthumm. p. 106. Virg. Aen. 2, 692. Nec obiici potest, Cometam, vel eiusmodi corpus sulphureum et inflammabile, per duos annos non posse conspici. Nam iter Magorum per duos annos durasse, neutiquam potest e verbis v. 16. probari; ex his enim verbis non nisi hoc sequitur, Christum tunc temporis annum circiter natum fuisse; neque legitur h. l. Magos phaenomenon hoc sine intercapedine, per totum iter vidisse; quodsi per totum iter vidissent, ἐν τῇ ἀνατολῇ v. 2. adiecta legerentur καὶ ἐν τῇ ὁδῷ, sed mentio tantum fit apparitionis stellae in Oriente, non in itinere. προςκυνεῖν] *adorare* (Iustin. 6, 2. 13.), *venerari* (Corn. Nep. V. Conon. c. 3. *necesse est enim si in conspectum veneris, venerari te regem, quod* προςκυνεῖν *illi vocant.* vid. ibi interpp. et *Brissonius* de princip. Pers. 1. p. 8. sqq.) Hebr. השתחוה significat, toto corpore in terram se prosternere honoris exhibendi caussa. Qui ritus salutandi apud Persas, omnesque fere Orientis populos receptus erat, et etiamnum est. Herodot. 1, 134. οἱ συντυγχάνοντες δ' ἀλλήλοισι ἐν τῇσι ὁδοῖσι, τῷδε ἄν τις

διαγνοίη εἰ ὅμοιοί εἰσιν οἱ ἐντυγχάνοντες· ἀντὶ γὰρ τοῦ προςαγορεύειν ἀλλήλους φιλέουσι τοῖσι ςόμασι· ἢν δὲ ᾖ οὕτερος ὑποδεέςερος ὀλίγῳ, τὰς παρειὰς φιλέονται· ἢν δὲ πολλῷ ᾖ οὕτερος ἀγεννέςερος, προςπίπτων προςκυνεῖ τὸν ἕτερον· *cum in via sibi occurrunt, ex hoc quis cognoscat, an pares sint: nam salutationis loco mutuo ora osculantur: quod si alter multo fuerit ignobilior, prostratus adorat alterum.* Infra v. 11. legitur πεσοῦντες προςεκύνησαν et Matth. 8, 2. 9, 18. Luc. 5, 12. circumscribitur προςκυνεῖν verbis πίπτειν ἐπὶ πρόσωπον, et Marc. 5, 22. πίπτειν παρὰ τοὺς πόδας τινός· Construitur προςκυνεῖν a N. T. scriptoribus, modo cum Accusatiuo, vt Graeci quoque scriptores facere solent, modo cum Datiuo, quemadmodum Hebr. השתחוה sequitur ל, modo cum ἐνώπιον, quoniam Hebraei hoc ipsum verbum sequi iubent interdum particulam לפני. v. *Vorstius* de Hebraismis c. 36. p. 637. et *Fischeri* Proluss. de vitiis Lexx. N. T. p. 686.

3. 4. Audito Magorum nuntio, Herodes et ciues Hierosolymitani maximo timore perculsi sunt. Herodes, qui imperium, vi et fraude quaesitum, iisdem artibus retinuerat, metuebat, ne eodem modo ipse deiiceretur, nec regiam dignitatem ad suam posteritatem transferret, idem metuebant qui Herodi fauebant et cum eo faciebant; reliqui Herodem, suspicacem et meticulosum tyrannum, bella et tumultus metuebant, praesertim cum omnium tunc temporis opinio esset, Messiae aduentum varii generis calamitates praegressuras esse. vid. *Schoettgen.* Hor. Hebr. T. 2. p. 512. et Obss. nostras ex libris apocryphis ad 2 Thess. 2, 1. ταράσσεσθαι quod propr. et inprimis de aqua mota et perturbata ponitur Aesop. fab. 7. Ezech. 32, 2. Ies. 24, 14. transfertur deinde ad eos, quorum animi metu et tristitia vel vllo alio modo perturbantur; hinc Luc. 1, 12. ἐταράχθη et φόβος ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν inter se permutantur, et Luc. 24, 38. legitur τί τεταραγμένοι ἐςέ, sed v. 37. πτοηθέντες δὲ καὶ ἔμφοβοι γενόμενοι·

Pſ. 55, 2. coniunguntur ἐλυπήθην καὶ ἐταράχθην. Ariſtoph. Equitt. 357. καὶ Νικίαν ταράξω· vbi ſchol. per Φοβήσω explicat. Caeterum apud ſcriptores tam ſacros quam profanos, *regiones* et *vrbes*, pro incolis ipſis poni, et iis ſequentia verba accommodari, in vulgus notum eſt. Itaque et h. l. πᾶσα Ἱεροσόλυμα ſunt, *omnes ciues Hieroſolymitani*, coll. Marc. 1, 5. Ier. 4, 29. Eſr. 1, 6. Aliis in locis Ἱεροσόλυμα poni ſolent vt Neutrum, h. l. πᾶσα Ἱεροσόλυμα· ſic vtroque genere Cic. p. Flacco c. 28. *Hieroſolymam exportari — Hieroſolymis captis.* — 4. Conuocauit Herodes ſynedrium magnum: per τοὺς ἀρχιερεῖς praeter pontificem maximum intelligendi ſunt, ſacerdotum h. e. quatuor et viginti claſſium ſacerdotalium principes, qui vocantur שָׂרֵי הַכֹּהֲנִים, 2 Chron. 36, 14. add. 1 Chron. 24, 6. *Lightfoot* ad Luc. 1, 5. 8. et a Ioſepho Ant. 20, 8. 8. ἀρχιερεῖς· ad quem locum vid. *Hauercamp.* οἱ ἀρχιερεῖς et ὁ ἀρχιερεὺς etiam diſerte diſtinguuntur Matth. 26, 3. Sed illi ordinum ſacerdotalium principes etiam e numero ſynedrorum magnorum erant, non minus quam γραμματεῖς, continent ergo haec verba πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς periphraſin ſynedrii magni. γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, *legum diuinarum humanarumque doctores et interpretes*, Hebr. סוֹפְרִים, qui alias dicuntur νομικοὶ, Matth. 22, 35. coll. Marc. 12: 28. νομοδιδάσκαλοι Luc. 5, 17. vid. not. ad Luc. 11, 45. erant etiam aſſeſſores ſynedrii magni. v. *Suiceri* Theſ. Eccl. ſub h. v. *Wolfius* in Curis ad h. l. et *Schleusneri* Lex. h. v. ἐπυνθάνετο παρ' αὐτοῖς, ποῦ ὁ Χριςὸς γεννᾶται;] *quaeſiuit ex iis, vbi Meſſias naſci deberet;* γεννᾶται pro γεννηθήσεται vel μέλλει γεννᾶσθαι praeſens pro futuro poſitum, et Hebraei futura ſaepius ita ponunt, vt debitum indicent. v. 18, 21. Mal. 1, 6. 2, 7. *Glaſſius* Phil. S. p. 200. 308. Caeterum cf. etiam Proleg. in Ioh. p. 89.

5. 6. Reſpondent ſynedri, ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας, *Bethlehemi, in oppido Iudaeae.* Βηθλεὲμ ſcl. πόλει, vt

Act. 22, 3. ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας v. *Bofius* Ellipf. v. πόλις p. 398. ed. *Schaef.* — 6. Affertur iam locus Michae 5, 1. atque inde perfpicue patet, Iudaeos Chrifti temporibus illud oraculum de Meffia explicuiffe. Omnis autem Michae defcriptio ita comparata eft, vt plerumque Hebraeorum poetae aetatem auream defcribere folent, et propheta illo loco docet, Meffiam, populi fui fofpitatorem, e familia Dauidis ortum iri, vid. *Iufti Micha überfetzt u. erläutert*, p. 97 fs. et *Eckermann Theol. Beyträge B.* 1. p. 27 fs. Βηθλεὲμ, γῆ Ἰούδα] *tu Bethlehemum, vrbs Iudaeae. Beckhauffius* in *Bemerk. über d. Gebrauch d. Apocryph. Bücher des A. T.* etc. p. 13. fufpicatur ante γῆ excidiffe particulam καί. *Eichhornius* in *Einleit. in d. N. T. Th.* 1. p. 482. monet, γῆ Ἰούδα pofitum effe pro γῆς Ἰούδα, fed interpretem Graecum, qui in Hebraico textu legerit אֶרֶץ יְהוּדָה, nominatiuum pofuiffe. Equidem tamen potius arbitror γῆ h. l. ita adhibitum effe, vt notet *vrbem, oppidum.* Sic γῆ legitur quoque 1 Macc. 5, 68. et in verfione Alexandrina עִיר, vrbs, redditur γῆ Ier. 29, 7. contra אֶרֶץ, πόλις, Num. 21, 31. Aefchyl. Sept. adu. Theb. 105, τί ῥέξεις; προδώσεις Τὰν σὰν γᾶν; *quid facies? prodesne tuam vrbem?* vbi Schol. γᾶν· πόλιν. Eurip. Phoen. 6, 252. Thebae vocantur, ἑπτάπυργος γᾶ. vid. *Abrefchius* ad Aefchyl. T. 1. p. 169. *Marklandus* ad Lyf. p. 443. *Kufterus* ad Ariftoph. Thefmophor. v. 115. *Cuperus* Obff. 2, 221. et Kypkius ad h. l. οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα] *nequaquam inter minimas Iudaeae vrbes referenda es*, verbis autem οὐδαμῶς ἐλαχίστη ineft litotis, et reddi debent, *celebratiffima, nobiliffima.* v. *Glaffius* Phil. S. p. 411. ed. *Dath.* Sed apud Micham legitur: *tu Bethlehem Ephrata, quae es minima* etc. Quare interpretes, vt vtrumque locum inter fe conciliarent, varii generis interpretamenta protulerunt. Alii nimirum verba Michae interrogatiue legunt: *num tu Bethlehem es minima?* alii צְעִיר fumunt aduerbialiter, et reddunt verbotenus; *parum abeft quin fis inter principes Iudaeae;* rur-

fus alii vocabulo צעיר e lingua Arabica fubftituunt fignificationem hanc: *princeps*, *illuftris*. His tamen ambagibus et explicationibus omnibus non opus eft, modo cogitemus locum Michae memoriter effe laudatum, fenfumque plane eundem manere. ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα] apud Micham l. c. legitur בְּאַלְפֵי, vbi οἱ ὁ ἐν χιλιάσιν· nam populus diftributus erat in fuas chiliadas Iudd. 6, 7. 1 Sam. 10, 19. quarum fingulis finguli praeerant chiliarchi, duces, שרי אלפים Exod. 18, 21. Deut. 33, 17. Senfus Michae l. c. eft, oppidum Bethlehem adeo paruum eft, vt non emittere poffit mille ciues. v. *Bauerus* in Scholiis, *Hetzel Ueberfetzung des A. T.* ad Michae l. l. et *Michaelis Mof. Recht* §. 49. Pro אַלְפֵי χιλιάσιν, apud Micham nonnulli legendum praecipiunt אַלֻּפֵי ἡγεμόσι, cum אַלֻּפִים fint ἡγεμόνες *ciuitates praecipuae*. Temere. Adftipulor potius *Eichhornio*, qui l. l. coniicit, Graecum Matthaei interpretem haec duo vocabula, בְּאַלְפֵי et בְּאַלֻּפֵי permutaffe, atque adeo minus recte vertiffe ἐν τοῖς ἡγεμόσιν. Senfus tamen idem manet. ἐξελεύσεται, *prodibit*. ἐξέρχεσθαι eft Hebr. יצא, *nafci*, *originem ducere*, Iob. 1, 25. Gen. 35, 15. Ief. 11, 2. ἡγούμενος, *rex*, *princeps*, id. qd. βασιλεὺς quae duo vocabula inter fe permutantur ap. Diod. Sic. p. 46. D. *Rhod.* καὶ τὰ μετὰ τὴν τελευτὴν δὲ γινόμενα τῶν βασιλέων παρ̕ Αἰγυπτίοις οὐ μικρὰν ἀπόδειξιν εἶχε τῆς τοῦ πλήθους εὐνοίας εἰς τοὺς ἡγεμόνας *et quae poft obitum apud Aegyptios regibus fiunt, non exiguam populi in principes beneuolentiae demonftrationem habebant.* add. p. 50. D. fic et rex Aegypti ἡγεμὼν vocatur a Philone vit. Mof. 1. p. 608. ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τ. Ἰσρ.] *qui reget populum meum Ifraeliticum*, quae verba quoque funt vlterior verborum Michae explanatio, nam ibi fimpliciter legitur מושל בישראל, Alex. ἄρχοντα τοῦ Ἰσραήλ. Sed ποιμαίνειν vt Hebr. רעה 2 Sam. 5, 2. Pf. 2, 9. notat: *regere*, *gubernare*, ficuti reges ab Homero non vno in loco dicuntur ποιμένες λαῶν Il. α', 263. β', 243.

add. Anacr. Od. 60, 8. et v. *Albertius*, *Kypkius* et *Palairetus* ad h. l.

7. 8. Ἡρώδης λάθρα καλέσας τοὺς μάγους] *clam ad se venire iussit Herodes Magos.* καλέσας, vt קרא, de iis, qui alios ad se venire iubent, legitur Gen. 41, 8. Exod. 1, 18. λάθρα καλέσας, *clam*, ne ipse de nuntio allato nimis sollicitus videretur, nec latius spargeretur fama de rege nato, et vt eo facilius atque felicius consilium de opprimendo infante captum perficere posset. ἠκρίβωσε παρ' αὐτῶν κ. τ. λ.] *accuratius eos interrogauit de tempore, quo stella apparuisset*, vt scilicet sic aetatem Christi cognosceret: ἀκριβοῦν *diligenter inquirere et explorare* id. qd. ἀκριβῶς ἐξετάζειν v. 8. φαινομένου pro φανέντος. Verba καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεὲμ εἶπε verti debent: *proficisci eos iussit cum his mandatis Bethlehemum.* Male *Grotius* et *Albertius* ad h. l. πέμπειν positum existimant pro προπέμπειν i. *aliquem honoris caussa eo deducendum curare, quo peruenire cupit.* v. Hom. Odyss. έ, 37. 140. 142. al. Obstat huic explicationi ipsa orationis series. Volebat enim Herodes, vt omnia secreto agerentur v. 7. neque amicis suis, sed Magis, vt quae vidissent, ipsi renuntiarent, mandasse legitur v. 8. ἐξετάζετε] *diligenter inquirite*, parentes, tempus natiuitatis etc. ἐξετάζειν id. qd. ἐξερευνᾶν et ἐκζητεῖν 1 Petr. 1, 10. vid. *Elsnerus* et *Albertius* ad 10, 11. *Morus* ad Isocrat. Panegyr. c. 41. p. 86. f. ἐξετάζειν ἀκριβῶς respondet Hebr. דָּרַשׁ הֵיטֵב quod Deut. 19, 18. his ipsis verbis ἐξετάσαι ἀκριβῶς Alexandrini expresserunt. Haec vero eadem formula extat etiam ap. Diod. Sic. p. 25. C. ὁ τῆς χρόνης αὐξήσεως (Νείλυ) ἀκριβῶς ἐξετάζων *qui diligenter inquirit in ea tempora, quibus augetur Nilus.* Demosth. adu. Leptin. p. 364. εἰ δέ τις αὐτὸ ἀκριβῶς ἐξετάσειε *si quis accurate in illud inquirat.* Herodi. 1, 8. 7. γενομένης δ' ἐξετάσεως διὰ Περεννίυ ἀκριβεςέρας cf. *Kypkius* et *Münthius* ad h. l. ὅπως κἀγὼ ἐλθὼν προσκυνήσω αὐτῷ] *vt et ego infantem adorare possim.*

ἐλθὼν, vt paulo ante πορευθέντες, more Hebraeorum redundat. Caeterum Herodem, hominem callidum et verfutum, tantummodo fimulaffe, fe veneraturum effe puerum, ipfa hiftoria docet.

9. οἱ δὲ ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως, ἐπορεύθησαν] *his mandatis regis acceptis, profecti funt.* ὁ ἀστὴρ - τὸ παιδίον] Plerique interpretes ita explanant: *iam vero ftella in oriente illis vifa, eos praecedebat, vsque dum confifteret fuper eo loco, vbi puer erat.* Hanc vero loci explanationem his rationibus muniunt atque confirmant: Non ftricto fenfu verba noftra accipienda funt, non enim opus erat eiusmodi itineris duce et comite v. *Thiefs über die Magier und ihren Stern* p. 93. fed Magi, noctu (v. *Haffelquift Reife nach Paläftina* p. 152. vbi plura leguntur de confuetudine Orientalium noctu itinera fufcipiendi) proficifcentes Hierofolymis Bethlehemum, rurfus confpexerunt ftellam in patria vifam, et confpexerunt, vsque Bethlehemum venirent, vt adeo eos quafi ducere, iis praecedere videretur, et cum aduenifent, conftitit eo loco, vbi erat parentum Iefu domicilium (ἐπάνω οὗ pro ἐπ. τῦ οἴκυ οὗ, non τῦ τόπυ, fequitur enim v. 11. ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν); hoc quoque populariter, et more Hebraeorum dictum eft, qui ea, quae tantum eueniffe videntur, tanquam vere euenta defcribunt, ergo vifum eft Magis ftellam fubftitiffe; eodem modo quo nos dicere folemus, fol vel luna fuper hac illaue domo confpicitur v. *Michaelis* ad h. l. *Velthufen Sophienruhe* p. 68 fqq. *Thiefs* l. c. p. 94. Sed vt recte monuerunt *Paulus* ad h. l. et *Süskindius* Symbolar. ad illuftranda quaedam Euangelior. loca P. 1. p. 10. (Tubing. 1802. 4.) „idem aftrum fuper aliam quoque domum, fi vlterius progreffi fuiffent, confiftere vifum ipfis foret, aut videri certe potuiffet, adeoque, fi in itinere Hierofolymis Bethlehemum facto quafi praeeuntem ipfos confpexiffent ftellam, apparitio eius fuper certa quadam domo Bethlehemitica fingulare quid atque infigni laetitia

dignum (v. 10.) videri non potuiſſet Aſtronomis." *Süſkindius* igitur (quem etiam *Paulus* in ed. 2, ſecutus eſt) praeeuntibus *Heumanno*, *Leſſio* (*Sonntags-Evangel.* p. 439. 449.) aliis, v. *Thieſs* l. c. p. 92, ſtatuit, Bethlehemi demum a Magis aſtrum denuo viſum, in itinere vero antea facto, non conſpectum fuiſſe; et verbum προῆγεν vertit: *praeceſſerat* ſ. *eundo anteuerterat* v. Matth. 26, 32. 28, 7. Marc. 14, 28. 16, 7. 6, 45. vt adeo ſenſus verborum ſit: aſtrum, quod ἐν τῇ ἀνατολῇ conſpexerant Magi, in toto itinere ex Oriente Hieroſolymas, et Hieroſolymis Bethlehemum facto, nunquam conſpectum, eo ipſo momento, quo domus, in qua Ieſus erat, ab hominibus, vt alias fieri ſolet, ipſis monſtrata eſſet, (forte a paſtoribus in agro Bethlehemitico excubias agentibus), ſuper ipſa hac domo conſiſtens iterum apparuit, qua re inopinata vehementer laetabantur, firmati quippe per illam in perſuaſione ſua, quod regem Iudaeorum reuera praeſignificaſſet ſtella iſta. „Hoc ipſum vero, ſcribit *Süſkindius* l. c. p. 11. ſcriptor hiſtoricus per locutionem opticam exprimit ita: *aſtrum, quod in Oriente viderant, eundo anteuerterat ipſos*, curſum coeleſtem inde ab Oriente Bethlehemum citius, quam ipſi abſoluerat, ita, vt cum ipſi aduenirent, adeſſet iam, et *ſuper domo illa, in qua Ieſus erat, conſiſtens conſpici poſſet.* Quod cur non *optice* aeque dici potuerit, ac nos v. c. ſolem, curſum quotidianum per horizontem noſtrum perficientem, dicere poſſemus, inde a monte v. c. qui eſt ad Orientem ſitus, ambulare ſ. currere vsque ad montem alium, qui eſt ad occidentem?" Atque haec verborum interpretatio, cum et contexto ſermoni, et legibus linguae conueniens ſit (ſaepius enim aoriſti vim plusquamperfecti habent v. Ioh. 12, 18. Matth. 14, 3 ſſ. Marc. 6, 17. Matth. 26, 48) eaque admiſſa locus facillime expediri poſſit, omnino praeferenda videtur. προῆγεν] proprie ſequi debebat Datiuus, ſed προῆγεν habet vim verbi ſimplicis ἦγεν, quemadmodum praepoſitio πρὸ ſaepius in compoſitis redundat, vt in

προϊάπτειν Hom. Il. α, 3. ad quem locum Moschopulus: ἢ πρὸ περισσῇ, ὡς ἐν τῷ προλιπεῖν. vid. Odyſ. β', 279.

10. ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα] *vehementer laetati ſunt.* Solent nimirum Hebraei nomina verbis inde ducta addere, ita, vt hae formulae idem ſignificent, quod verba ſimpliciter poſita. v. Ion. 4, 6. Gen. 27, 33. 1 Sam. 11, 15. cf. *Glaſſius* Phil. S. p. 266. Quae loquendi ratio Graecis quoque perquam vſitata eſt v. *Vorſtius* de Hebraiſm. N. T. p. 628. *Barneſius* ad Eurip. Iph. Aul. 1182. *Spanhem.* ad Ariſtoph. Plut. 10. Ienſius Lectt. Lucian. p. 337. et nos ad Cydonium de contemn. morte p. 124. μεγάλην σφόδρα id. qd. μεγίστην· Hebraei enim ſuperlatiuum exprimere ſolent addita poſitiuis particula מְאֹד v. Gen. 41, 31. Pſ. 145, 3. vid. *Glaſſius* Phil. S. p. 42.

11. ἐλθόντες εἰς pro εἰσελθόντες vid. 8, 14. coll. Luc. 4, 38. Hebraei quoque verbo בּוֹא comitem adiungunt particulam אֶל et Alexandriui tunc frequenter vtuntur verbo εἰσέρχεσθαι. Pro εὗρον omnes fere codd. verſſ. et patres habent εἶδον, ſenſus idem manet, ſed εὗρον, vt iam recte vidit *Millius*, ortum eſt haud dubie e gloſſemate, e verbis v. 8. ἐπὰν δὲ εὕρητε. vid. et *Griesbach.* Commentar. crit. in textum Gr. N. T. P. 1. p. 21. πεσόντες προσεκύνησαν pro ſimpl. προσεκύνησαν· Hebraei vero etiam verbo השׁתחוה iungunt verbum נפל, πίπτειν, vid. Iob. 1, 20. 2 Regg. 4, 37. ἀνοίξαντες τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν προσήνεγκαν αὐτῷ δῶρα] *apertis theſauris ſuis, obtulerunt ei munera.* Ciues Orientis, coram regibus, magiſtratibus, aliisque viris dignitate conſpicuis, non ſine muneribus comparebant; v. Gen. 43, 11. 1 Sam. 10, 27. 1 Regg. 10, 2. Pſ. 45, 13. 72, 10, 15. qui mos etiamnum in Oriente obtinet. v. *Harmar Beobachtt. üb. d. Orient, Th.* 2. p. 1 ſqq. θησαυρὸς eſt prop. *receptaculum quoduis*, Pſ. 135, 7. ὁ ἐξάγων ἀνέμους ἐκ τῶν θησαυρῶν αὐτοῦ· nomi-

natim *cista, arca, receptaculum, in quo res pretiosae reponuntur*, vt h. l. Sir. 41, 16. respondet Hebr. אוצר Deut. 28, 12. ἀνοίξαι σοι κύριος τὸν θησαυρὸν αὐτοῦ τὸν ἀγαθὸν *thesaurum bonis repletum* Ezech. 28, 4. ἐποίησας χρυσίον καὶ ἀργύριον ἐν τοῖς θησαυροῖς σου. Diod. Sic. p. 600. C. κατὰ δὲ τὴν ἄκραν ταύτην ἦσαν καταλύσεις βασιλικαὶ καὶ στρατηγικαὶ πλείους πολυτελεῖς ταῖς κατασκευαῖς, καὶ θησαυροὶ πρὸς τὴν τῶν χρημάτων παραφυλακὴν εὐθέτως κατασκευασμένοι *in hac arce regibus et militibus excipiendis sumtuosi operis diuersoria erant, et thesauri ad pecunias asseruandas percommodum exstructi.* Herodi. 2, 6. 11. καὶ θησαυροὺς, χρυσοῦ καὶ ἀργύρου πεπληρωμένους ἔλεγε *thesauros auri et argenti plenos dicebat.* vbi v. *Irmischius.* Hesychius: θησαυρὸς, εἰς ἀγαλμάτων καὶ χρημάτων ἢ ἱερῶν ἀπόθεσιν οἶκος. add. Pollux 9, 44. Etiam apud scriptores Latinos eodem sensu legitur voc. *thesaurus.* Liu. 31, 12. *pecuniam Locris ex Proserpinae* thesauris, *nocte quam sublatam*, add. 29, 18. Virg. Georg. 4, 228. vbi v. Seruius: deinde θησαυρὸς etiam notat, illas ipsas res pretiosas, quae alicubi asseruantur. vid. de vsu huius voc. *Albertius, Loesnerus, Raphelius, Wetsten., Münthius*, ad h. l. et *Valckenarius* ad Herodo. 4, 162. χρυσὸν, λίβανον, καὶ σμύρναν] *aurum, thus et myrrham;* quae quidem munera satis luculenter docere possunt Magos illos venisse ex Arabia. v. 1 Regg. 10, 2. Plin. H. N. 12, 13. *principalia in illa* (Arabia beata) *thus et myrrha.* add. Herodot. 3, 97. 107. *Münthius* ad Matth. 12, 42. p. 62. λίβανος, Hebr. לְבוֹנָה, auctore *Bocharto* Phaleg 2, 18. thus, ita vocatur, quoniam thus album (לבן) pro pretiosissimo habetur; v. Plin. H. N. 12, 14. patria est Arabiae prouincia Saba. v. *Celsius* Hierobot. T. 1. p. 231. Ier. 6, 20. *Albertius* Obss. ad h. l. *Niebuhr Beschreib. von Arabien*, p. 143. Sed praeeuntibus Grammaticis antiquis, Hesychio, Polluce, Suida, Phrynicho, λίβανος est *arbor thurifera*, τὸ δένδρον, sed λιβανωτὸς est, fructus eius, *thus*, τὸ θυμιώμενον. Neque tamen scriptores

Graeci hoc discrimen conftanter obferuarunt, vnde et Thomas Magifter: λίβανος, καὶ τὸ δένδρον, καὶ τὸ θυμιώμενον· λιβανωτὸς δὲ μόνον τὸ θυμιώμενον. vid. ibi interpp. χρυσὸν, *aurum*, nunc quidem in Arabia reperiri, *Niebuhrius* negat, fed olim faltem repertum effe, docet Strabo 16, 6. p. 778. ed. Cafaub. cf. et *Michaelis* Spicilegium Geogr. Hebr. exter. P. 2. p. 190. nec non *Heeren Ideen über die Politik, den Verkehr und Handel der alten Welt*, Th. 2. p. 612. σμύρνα, Hebr. מר Pf. 45, 9. *myrrha*, eft fuccus refinaceus ex arbore deftillans. v. *Celfius* Hierobot. T. 1. p. 516. *Bochart*. l. c.

12. Magi interea in itinere plura de Herodis indole, aftutia, et crudelitate audiuerant, vt adeo fatius effe exiftimarent, mandata ipfius negligere, nec ad eum redire, hinc etiam h. l. legitur eos nutantes confirmaffe et a reditu in vrbem auocaffe fomnium. καὶ χρηματισθέντες κατ' ὄναρ μὴ ἀνακάμψαι πρὸς Ἡρώδην] *fed* (καὶ, Hebr. ו, quod οἱ ὁ interdum etiam expreſſerunt per δὲ Deut. 12, 27. al.) *admoniti funt in fomnis, ne ad Herodem reuerterentur*. χρηματίζειν omnino notat, *rem aliquam tractare*, Hefych. χρηματίζει - πράττει. χρηματίσασθαι, πραγματεύεσθαι· nominatim, *negotium publicum tractare, pro concione, in fenatu aliquid agere, de republica agere* Ael. H. V. 3, 4. χρηματίζειν ὑπὲρ τῶν δημοσίων καὶ κοινῶν πραγμάτων *de rebus publicis et ad omnes pertinentibus agere*. add. Lycurg. c. Leocr. c. 11. Ariftoph. Thefmoph. v. 384. vnde *decernere, deliberare*, vt Ifocrat. Panegyr. c. 42. vbi v. *Morus*, Demofth. de Corona c. 53. χρηματίζει ἡ βουλὴ καὶ προβουλεύει *fenatus deliberat et probuleuma facit*; hinc *monere, admonere, cohortari, ius dicere, refponfa dare* Hefych. χρηματίζει, ἀποκρίνεται, λαλεῖ. Xen. Rep. Athen. 3, 1. διὰ τὸ πλῆθος τῶν πραγμάτων οὐχ οἷοί τε πάντας ἀποπέμπειν εἰσὶ χρηματίσαντες *refponfo dato*. vid. *Spanhemius* ad Iulian. Caef. p. 122' p. 68. ed. *Heufing*. *Raphelius* Obff. Polybb. p. 11. *Ienfius* Ferc.

Literar. p. 38. hinc inprimis etiam adhibetur de diis, qui respondent oracula petentibus, qui homines admonent Phauorin. χρηματίζειν λέγεται ἐπὶ θεῶν—. Idem: ἐχρηματίσθη· προεφητεύθη. Ioseph. Ant. 5, 1. 14. ταῦτα μὲν Ἰησοῦς ἐπὶ σόμα πεσὼν ἠρώτα τὸν Θεόν. Χρηματίσαντος δὲ ἀνίςασθαι τοῦ Θεοῦ, καὶ καθαίρειν τὸν ςρατὸν *ita quidem Iesus in faciem prolapsus, Deum supplex rogabat, Deo autem ipsum admonente, vt surgeret, et exercitum lustraret* add. Hebr. 8, 5. v. *Wetstenius*, *Wolfius* in Curis, *Krebsius*, *Loesnerus* atque *Kypkius* ad h. l. *Carpzouius* Exercitt. in ep. ad Hebr. 11, 7. p. 512. Sic etiam Lat. *moneri*, et *admoneri* ponuntur de iis, qui a diis responsa accipiunt, quibus dii hoc vel illud suggerunt, inprimis per quietem. v. *Heinsius* ad Ouid. Met. 13, 216. *Drakenb.* ad Sil. It. 5, 117. 10, 373. et quos laudauit *Rupertius* ad Sil. It. 4, 120. In versione Alex. respondet Hebr. דָּבַר, Ier. 26, 2. 30, 2. 29, 18. ἀνακάμπτειν prop. *reflectere*, *recuruare*, improp. *discedere e via*, *redire*. Act. 18, 21. Diod. Sic. p. 11. B. *Rhod.* μέχρις ἂν εἰς Αἴγυπτον ἀνακάμψῃ *donec in Aegyptum redierit* 3, 55. ἀνακάμψαι πάλιν εἰς Λιβύην. Alexandrini ita vertunt Hebr. שׁוּב Iob. 39, 4. al.

13 ss. Iosephus audierat fuisse Magos Hierosolymis, audierat ex iis ipsis haud dubie etiam quae ab Herode mandata acceperant; metuebat igitur Herodis crudelitatem atque insidias, et fugam meditans, in somnis admonebatur, vt cum infante eiusque matre fugeret in Aegyptum. vid. et not. ad 1, 20. Aegyptus, tunc temporis prouincia Romana, erat Bethlehemo proxima, circiter quadraginta horas remota, vt adeo Iosephus et Maria *cum* infante (ita enim παράλαβε vertendum, nam לקח, cui παραλαμβάνειν in vers. Alex. respondet, iungitur verbis motum ad locum indicantibus, ita, vt reddi possit et debeat *cum*) breui eo peruenire possent, et plures Iudaei in illa regione sedes fixerant. v. Ioseph. Ant.

14, 12. φαίνεται praesens, vim aoristi habet, adeoque positum est pro ἐφάνη 1, 20. ἴσθι ἐκεῖ, sis, maneas ibi. Hebr. ישׁב hoc verbo reddunt οἱ ό Gen. 29, 15. 24, 7. sic et v. 15. ἦν mansit. μέλλει γὰρ Ἡρώδης ζητεῖν τὸ παιδίον, τοῦ ἀπολέσαι αὐτὸ] *Herodes enim infantem interficere studebit.* τοῦ ante ἀπολέσαι redundat, respondet Hebraeorum ל, quod Infinitiuo cum alio verbo coniuncto praefigitur; ita et 1 Cor. 2, 2. ἔκρινα τοῦ εἰδέναι. — 14. ἀνεχώρησεν, *secessit, fugit*, nam ἀναχωρεῖν saepius id. qd. φεύγειν et οἱ ό hoc verbo reddiderunt Hebraica ברח et נוס Hos. 12, 13. Exod. 2, 15. 2 Sam. 4, 4. — 15. ἕως τῆς τελευτῆς Ἡρώδου] *vsque ad Herodis mortem*; mortuus est Herodes anno regni tricesimo septimo. v. Ioseph. Ant. 17, 10. Iesum per breue tempus in Aegypto commoratum esse, certissimum est, quamdiu vero? id quidem non constat, cum non constet certo, quonam imperii Herodis anno natus sit. τελευτῆς scl. τοῦ βίου, quod additum legitur Herodo. 2, 121. Xen. Cyr. 8, 7. 1. ἡ τοῦ βίου τελευτὴ παρείη. add. Xen. Mem. 1, 5. 2. Artemidor. 1, 5. ἄτιμός τε καὶ φυγὰς γενόμενος, ἀναρτήσας ἑαυτὸν, ἐτελεύτησε τὸν βίον. Aelian. H. V. 6, 2. εὐκλεῶς τὸν βίον ἐτελεύτα· Eurip. Hec. 418. Οἴμοι τί δράσω; ποῖ τελευτήσω βίον; Sic et Latini dixerunt *finis vitae*, Vellei. Pat. 2, 14. et *finis* simpliciter, Tacit. Annal. 6, 25. Eusthath. ad Hom. Odyss. α. p. 52. 49. τελευτὴ δὲ παρὰ τοῖς παλαιοῖς τὸ τέλος τοῦ ἔργου, καὶ τελευτᾷν τὸ εἰς τέλος ἄγειν· — οἱ δέ γε μεθ' Ὅμηρον πρῶτα μὲν καὶ τὸν θάνατον τελευτὴν ζωῆς ἔλεγον, καὶ τελευτᾷν τὸν βίον, καὶ τοιαῦτά τινα· ὕστερον δὲ κατεκράτησε τελευτὴν ἁπλῶς τὸν θάνατον λέγεσθαι. Laudat atque in rem suam transfert scriptor locum Hos. 11, 1. ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν κ. τ. λ.] *vt adeo hic recte possit laudari, quod dominus olim interprete propheta dixit, nempe: ex Aegypto vocaui filium meum.* Non ibi sermo est de Messia, vid. *Michaelis*, et *Hetzel* ad h. l. *Eckermann theol. Beyträge*, p. 32. et quae ipsi notauimus in Comment. in Hos. p.

114 sq. sed de populo Israelitico, qui saepius in libris V. T. vocatur filius Dei h. e. populus a Deo singularibus beneficiis affectus. *ἵνα πληρωθῇ*, v. ad 1, 22.

16. Herodes, cum Magi non redirent, ira exarsus, omnes pueros biennes et nondum biennes Bethlehemiticos trucidari iussit, vt vna cum his rex Iudaeorum futurus interficeretur, et ipse ab omni cura ac metu liberaretur, et simul quoque iniuriam a Magis sibi illatam (*ἐνεπαίχθη*), cum eos ipsos punire non posset, vlcisceretur. Huius vero caedis puerorum nullam mentionem fecit Iosephus, quod tamen Iosephi silentium non posse scriptoris nostri fidem suspectam reddere, iam dudum obseruarunt interpretes. Confirmat enim hanc narrationem quodammodo Macrobius, scriptor quidem seculi IV. gentilis tamen Saturnal. 2, 4. cuius verba sunt: *cum enim audisset* (Augustus) *inter pueros, quos in Syria Herodes rex Iudaeorum*, intra bimatum iussit interfici, *filium quoque eius* (Antipatrum) *occisum, ait: melius est, Herodis porcum esse, quam filium.* Sed Antipater, Herodis filius, adolescens interficiebatur, neque Bethlehemi, neque in Syria, sed Hierosolymis. Itaque duas historias, alteram h. l. expositam, alteram a Iosepho narratam, in vnam confudit quidem Macrobius; attamen hoc diserte tradit, ab Herode pueros intra bimatum fuisse interfectos. Iosephus vero alias quoque res silentio praetermisit, quarum tamen veritas neutiquam in dubium vocari potest, quaequ[e] ei ignota esse non poterant (v. intpp. ad Act 5, 36.) et possunt omnino plures caussae proferri, quare Iosephus hanc rem omiserit. Bethlehemum enim erat oppidum paruum et ignobile, et Bethlehemi atque in confiniis vix mille homines habitabant, quare numerus puerorum interfectorum, ob incolarum paucitatem, non erat admodum magnus, sed decem tantum, vel duodecim pueri interfecti sunt. v. *Eichhorn Allgem. Bibl. d. bibl. Literatur*, B. 2. p. 337. Neque hoc fuit vnicum vel cru-

deliſſimum facinus, quod perpetrauit Herodes v. Ioſeph. Ant. 15, 3. 16, 11. 17, 6. c. 9. B. I. 1, 27. c. 33. Hinc recte ſatis *Voſſius* Chronol. S. p. 159. monuit: „Poſt tot crudelitatis exempla ab Herode Hieroſolymis et tota paſſim Iudaea edita, poſt ſublatos diuerſis ſuppliciis tot filios, tot vxores, proximos et amicos, non magna res fuiſſe videtur, ſuſtuliſſe quoque vnius oppidi aut vici et adhaerentis territorii infantes, quorum ſtrages in loco perexiguo non admodum magna eſſe potuit, cum non omnes, ſed mares tantum, et qui intra bimatum eſſent, fuerint caeſi." Recte Tacitus Annal. 6, 7. *Neque ſum ignarus, a plerisque ſcriptoribus omiſſa multorum pericula et poenas, dum copia fatiſcunt, aut quae ipſis nimia et moeſta fuerant, ne pari taedio lecturos afficerent, verentur.* Cf. praeter eos, quos laudarunt *Wolfius* in Curis, et *Koecherus* in Analectis ad h. l. *Thieſs* l. c. p. 75. *Storr.* Diſſ. in libror. N. T. hiſtor. aliquot locos, P. 2. p. 8. *Vollborthi* libellus inſcriptus: inquiritur in cauſſas, cur Ioſephus caedem puerorum Bethlehemiticorum Matth. 2. 16. narratam ſilentio praeterierit, Gotting. 1788. 4. et *Meyer, Verſuch einer Vertheidigung und Erläuterung der Geſch. Jeſu u. d. Apoſtel aus Profanſcribenten*, p. 183 ſq. Infantes illos Herodis iuſſu clam veneno eſſe ſublatos, coniicit *Eckermanus* in *Erklärung aller dunkeln Stellen des N. T.* p. 8. — ἐμπαίζεσθαι eſt Lat. *illudi, deſtitui* (Cic. p. Quint. c. 6.) et ponitur de iis, qui ab aliis falluntur. ἀποστείλας ἀνεῖλε] *necari iuſſit.* Eſt hic modus loquendi ſcriptoribus Hebraeorum Graecorumque communis. E Graecis ſcriptoribus exempla attulerunt *Raphelius* Obſſ. Polybb. ad h. l. et Xenophh. ad Matth. 11, 2. *Caſaubonus* ad h. l. et *Sturzius* in Lex. Xenoph. ſub v. πέμπειν. Hebraei vero verbum שלח copulant cum verbis actionem declarantibus, vel addita perſona, quae mittitur, vel ea omiſſa. v. Exod. 2, 5. 9, 27. v. *Glaſſius* Phil. S. p. 360. ἀνεῖλεν· ἐφόνευσεν Heſych. ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις αὐτοῦ] *in omni confinio eius*, in agro Bethlehemitico. τὰ ὅρια Hebr.

גְּבוּלִים 1 Sam. 5, 6. Exod. 10, 14. id. qd. τὰ μέρη Matth. 15, 21. coll. Marc. 7, 24. et γῆ Exod. 10, 19. ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω] omnes pueros *biennes et natu minores.* ἀπὸ διετοῦς *Raphelius* Obff. Herodott. ad h. l. aliique, de *tempore*, de bimatu, de ipso duorum annorum spatio accipiunt et ἀπὸ διετοῦς absolute positum existimant pro ἀπὸ διετοῦς χρόνου h. e. *a biennio*, vt 2 Macc. 10, 3. legitur, μετὰ διετῆ χρόνον. add. Herodo. 2, 2. Ioseph. Ant. 2, 5. 4. Sed vt iam recte et idoneis argumentis demonstrauit *Fischerus* Proluff. de vitiis Lexx. N. T. p. 50 ss. ἀπὸ διετοῦς e consuetudine sermonis Hebraici dictum est pro ἀπὸ διετῶν, vt adeo accipienda sit haec vox de ipsis *infantibus biennibus*, et διετοῦς sit genitiuus neutrius generis, non masculini; cum verba πάντας τοὺς παῖδας satis doceant, ἀπὸ διετοῦς etiam accipiendum esse de infantibus et quidem bimis; cum hanc interpretationem confirmet auctoritas vers. Syr. et Arab. atque vsus loquendi Hebraeorum, coll. 1 Chron. 27, 23. vbi Dauides perhibetur numerari vetuisse Israelitas לְמִבֶּן־עֶשְׂרִים שָׁנָה וּלְמָטָּה, ἀπὸ εἰκοσαετοῦς καὶ κάτω i. e. qui viginti annos haberent, et qui nondum vicesimum annum attigissent. κατὰ τὸν χρόνον] intelligitur χρόνος τοῦ φαινομένου ἀστέρος, v. 7. Iussit autem Herodes, cui Magi nuntiasse videntur, annum iam abiisse, ex quo apparuisset ipsis stella, omnes pueros biennes et natu minores necari, vt, cum ei Magorum fides suspecta esset, eo certior esse posset de morte pueri inuisi.

17. 18. Laudatur locus Ier. 31, 15. Neutiquam autem illa Ieremiae verba respiciunt caedem puerorum Bethlehemiticorum, hoc vel exinde patet, quod propheta illo loco v. 16. 17. Raheli restitutionem filiorum promittit, quae tamen matribus Bethlehemiticis non contigit. Sed scriptor noster prophetae verba in rem suam transtulit, et sententiam hanc: omnes Bethlehemitae deplorabant puerorum mortem, ita exornauit, vt vtere-

tur loco prophetae de longe alia re dicentis. vid. *Eckermann theol. Beyträge*, p. 33. Ieremias nimirum loquitur de abductione Iudaeorum in exilium Babylonicum. — 18. Ῥαμᾶ] *Rama* erat vrbs tribus Beniaminiticae, Iof. 18, 25. vicina Betheli, Iudd. 4, 5. et Gibeae, 1 Sam. 19, 13. non longe remota ab Hierofolymis, Iofeph. Ant. 18, 12. 3. πόλει τινὶ τῶν οὐκ ἀφανῶν Ῥαμαθῶνι τοὔνομα, ςαδίους ἀπεχούσῃ Ἱεροσολύμων τεσσαράκοντα· et per hanc ipfam vrbem Iudaei in Babyloniam abducebantur, coll. Ier. 40, 1. Alii Ῥαμᾶ nomen appellatiuum effe putant, illudque de regione montana explicant et prouocant inter alia ad Hefychium, qui Ῥαμᾶ explicat ὑψιλή· v. *Albertii* Gloff. Gr. N. T. p. 46. Male; nam neque Matthaei interpres Graecus, neque Alexandrini l. l. hanc vocem Hebraicam Graece reddidere, fed eam retinuerunt. Caeterum obferuandum eft, verbis φωνὴ ἠκούσθη, *auditus eft clamor*, h. l. non indicari locum, vbi clamor ortus fit, fed ad quem dimanarit, vt adeo fignificetur, longe lateque clamorem effe auditum. Ῥαχήλ] *Rahel* parens et mater Beniaminitarum, cuius fepulcrum erat in vicinia Ramae, Gen. 35, 17. 19. 1 Sam. 10, 2. 3. et quoniam Beniaminitae atque Iudaei vnum populum conficiebant, Iudaicum nimirum, quoniam Iuda faepius ita ponitur, vt fimul hoc nomine Beniaminitae comprehendantur, et vice verfa; ideo a propheta Rahel tanquam parens et mater populi Iudaici proponitur. Nam proprie Iudaei atque adeo Bethlehemitae, ciues oppidi in finibus vltimis tribus Iudae fiti, erant Iudae ex Lea pofteri. Itaque Ieremiae l. c. τὰ τέκνα αὐτῆς, funt Iudaei et Beniaminitae coniunctim, atque indicantur his verbis *pofteri illius* in genere, fed h. l. τὰ τέκνα funt *pueri* Bethlehemitici. Siftitur autem Rahel per imaginem fatis frequentem in Orco deplorans pofteros fuos in captiuitatem abductos, eamque Deus folatur fpe futuri reditus, coll. Ier. l. c. 16. 17. (Similis locus Virg. Aen. 6, 426.) cf. not. ad Ioh. 8, 56. Neque adeo adftipulari poffum iis inter-

pretibus, qui exiſtimant, Rahelem eſſe commemoratam pro matribus Beniaminiticis et Iudaeis, ita enim ſententia exiſteret ſatis frigida. Verba autem *φωνὴ ἐν Ῥαμᾶ ἠκούσθη — πολὺς*, non ſunt referenda ad Rahelem, ſed explicanda h. l. de fletibus et lamentis Bethlehemitarum. Denique *οὐκ εἰσὶ* h. l. eſt: *trucidati, interfecti ſunt*, contra Ieremiae l. l. *e patria abducti ſunt*, *actum eſt de illis*. *θρῆνος, κλαυθμὸς, ὀδυρμὸς*] *lamentatio, fletus, eiulatus*, ſunt vocabula idem valentia, cumulata ad exprimendam luctus grauitatem et magnitudinem. vid. *Wetſtenius* ad h. l. Verba *θρῆνος καὶ* a nonnullis codd. et plerisque verſionibus abſunt; ex verſione Alexandrina in textum Matthaei vulgarem ea irrepſiſſe, recte opinor, cum *Millio* ſtatuit *Griesbachius* in Comment. Crit. ad h. l. *κλαίουσα* abſolute poſitum eſt pro, *κλαίουσα ἦν* i. *ἔκλαυσε*, *fleuit*. *οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι*] *noluit admittere conſolationem*, quae verba quoque addita ſunt ad indicandam luctus doloriſque acerbitatem; nec neceſſe eſt, vt cum *Palaireto* interpretemur verba: *non potuit admittere conſolationem*; neque cum *Wetſtenio*, *Albertio* et *Boſio*, ante verba *ὅτι οὐκ εἰσὶ* ſubintelligendum eſſe exiſtimamus participium *λέγουσα*, cum *ὅτι* reſpondeat Hebr. כִּי, et reddi debeat *nam*. Ipſa autem formula *οὐκ εἶναι* ſaepius notat *mortuum eſſe*, Sir. 17, 25. *ἀπὸ νεκροῦ, ὡς μηδὲ ὄντος, ἀπόλλυται ἐξομολόγησις*. Eurip. Alc. 1096. *θάνοιμ᾽, ἐκείνην, καίπερ οὐκ οὖσαν, προδούς*. Philo de Ioſeph. p. 528. E. Rubenus de Ioſepho: *εἴπατε, ζῇ ἢ τέθνηκεν; εἰ μὲν οὐκ ἐστὶ δείξατέ μοι τὸν νεκρόν*. Inprimis addita vocula *ἔτι* ſcriptoribus Graecis haec formula frequentiſſima eſt. Alciphr. 1, 10. *οὐκ ἔτι ὄντες*. Sophocl. Trachin. 164. *ὡς ἔτ᾽ οὐκ ὤν*, vbi ſchol. *ὡς τεθνηξόμενος*. add. Aeſchyl. Choëphor. 877. Ariſtoph. Acharn. 184. Soph. Ai. 992. vbi v. *Stolbergius*. Eurip. Hippol. vbi v. *Barneſius*. Ita quoque Hebr. אֵינֶנּוּ legitur Gen. 42, 36. vbi Iacobus de Ioſepho איננו *non amplius eſt* h. e. mortuus eſt, perſuaſum enim ei erat Ioſephum mortuum eſſe. Etiam Latini eodem modo vtuntur verbo *eſſe*, pro,

viuere, et *non esse*. pro, mortuum esse v. Cic. epp. ad Diu. 6, 3. extr. cf. omnino *Gatackerus* de stilo N. T. c. 29. p. 117. *Raphelius* Obss. Xenophh. *Albertius*, *Kypkius*, *Krebsius*, *Loesnerus* et *Elsnerus* ad h. l.

20. Cum Iosephus, rumore, ad Aegyptios, inter quos plures Iudaei habitabant, perlato, Herodis mortem comperisset, cogitabat de reditu in patriam, eoque vt reuerteretur, suadebat ei quoque somnium, coll. v. 20. Tendebat igitur Bethlehemum; cum vero in itinere audiuisset, Archelao, patrem moribus referenti, (v. Ioseph. Antiq. 17, 12. s. B. I. 2, 6.) cessisse Iudaeam, in qua situm erat Bethlehemum, eo sese conferre metuebat, malebatque concedere in Galilaeam, et Nazarethi sedem fortunarum suarum collocare. Hanc autem ipsam consilii mutationem somnium firmasse legitur v. 21. παράλαβε τὸ παιδίον — καὶ πορεύου] pro παραλαβὼν τὸ παιδίον — πορεύου, *reuertere cum puero*; verbo πορεύεσθαι 1 Sam. 1, 19. οἱ ὁ exprimunt Hebr. שׁוּב. τεθνήκασι γὰρ οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου] *mortui sunt*, *qui vitae pueri insidias struebant*. Formula ζητεῖν τὴν ψυχὴν respondet Hebraeorum בִּקֵּשׁ אֶת־נֶפֶשׁ, *insidiis aliquem interficere studere*, insidiari alicuius vitae 1 Sam. 23, 15. 2 Sam. 4, 8. Ps. 35, 4. v. *Gatackerus* de stilo N. T. c. 10. *Vorstius* de Hebraism. p. 721. et *Leusdenius* de Hebraismm. N. T. p. 150. *Fisch.* Verbis autem τεθνήκασι et οἱ ζητοῦντες, interpretes plures opinati sunt significari non modo mortem Herodis, sed etiam eorum, qui Herodi consilia sanguinolenta dedissent, et nominatim Antipatri, Herodis filii natu maximi, quinque ante Herodis obitum diebus iussu patris obtruncati. Horum tamen interpretum voces minime audiendas esse, demonstrauit praeter alios *Fischerus* Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 173. ss. Nam scriptor noster hactenus de vno tantum Herode locutus est; parum praeterea probabile est, auctorem insidiarum eiusque consiliarios, vno eodemque tempore mortuos

esse, quaeritur omnino etiam, an alii consilium illud sanguinolentum suggesserint, neque vllum proferri potest argumentum, quo demonstretur, Antipatrum huius paternae crudelitatis fuisse socium. Sed Hebraei de regibus, ciuitatumque principibus, et aliis hominibus singulis, magnis tamen illis et illustribus, saepius vtuntur numero plurali, v. 1 Regg. 1, 33. 43. 19. coll. 25. Matth. 9, 8. τοῖς ἀνθρώποις pro τῷ ἀνθρώπῳ. Lycurg. p. 195. T. 2. *Reisk.* οἱ τότε βασιλεύοντες i. e. ὁ βασιλεὺς *Codrus.* cf. *Gatackerus* Aduerss. Miscell. 2, 15. *Salmasius* Exercc. Solinn. p. 860. et *Fischerus* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 1. p. 301 sqq.

21. ἦλθεν εἰς γῆν Ἰσραήλ] *proficiscebatur in Iudaeam.* ἔρχεσθαι, vt Hebr. בוא, est *venire, ire, proficisci.*

22. Herodes filios reliquerat tres: Archelaum, Antipan, et Philippum, in quos, patre mortuo, regnum diuisit Augustus. *Philippus* accepit Batanaeam, Auranitidem, quam vtramque regionem Lucas 3, 1. Ituraeae nomine complexus est, et Trachonitidem, ita, vt diceretur τετράρχης. *Archelaus*, Iudaeam, Idumaeam et Samariam obtinuit, ita, vt ἐθνάρχης appellaretur v. Ioseph. Ant. 17, 13. 15. *Antipas* Galilaeam et Peraeam, ita, vt non minus quam Philippus diceretur τετράρχης. Archelaum crudelitatis nomine apud Augustum accusatum, postquam nouem annos ditionem suam tenuerat, Viennam Allobrogum, ciuitatem Galliae Transalpinae, in exilium abire iussit imperator, atque Iudaea in prouinciae formam redacta est, ita, vt esset quaedam quasi Syriae appendix vid. Ioseph. Ant. 18, 1. Deylingius Obss. S. 2, 25. 17. et *Fischerus* Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 426 ss. Itaque verbum βασιλεύειν h. l. non est sensu stricto accipiendum, sed potius idem est quod ἄρχειν i. simpliciter, *imperare*, nam Archelaus non erat βασιλεύς, sed ἐθνάρχης. Attamen satis constat, βασιλεὺς et βασιλεύειν etiam a

fcriptoribus exteris adhiberi de imperio quocunque; v. Hom. Odyf. α΄, 394. Euftath. ad Hom. Odyf. α΄. p. 1425. ed. Rom. Herodo. 5, 111. qui Artybium praetorem Perfarum, βασιλῆά τε καὶ ϛρατηγὸν appellat. Aefchyl. Perff. 24. vbi Satrapae dicuntur βασιλεῖς· vt praetores Athenienfium Aefchin. Axioch. c. 12. vbi v. *Fifcherus*, *Abrefchius* Animaduu. T. 1. p. 161. et *Krebfius* ad decreta Roman. pro Iudaeis facta, p. 158. hine etiam Suidas βασιλεύειν explicat per ἐξουσιάζειν καὶ ἄρχειν· et Hefychius βασιλεύει, interpretatur, κρατεῖ, ἄρχει. etiam LXX. interpp. Hebr. מָלַךְ (quod conftruitur cum partic. עַל, ἐπὶ, 1 Sam. 8, 7. al.) modo vertunt βασιλεύειν, 1. Regg. 8, 7. 15, 35. al. modo κρατεῖν Efth. 1, 1. ἐκεῖ, *eo*, *illuc* i. in Iudaeam, id. qd. ἐκεῖσε, vt Arrian. Epict. 3, 24. ἄν μ' ἐκεῖ πέμπῃς *fi eo me miferis*. Herodo. 1, 121. ἐλθὼν δὲ ἐκεῖ πατέρα τε καὶ μητέρα εὑρήσεις, *quo vbi perueneris et patrem et matrem inuenies*. Diod. Sic. p. 442. A. ἐκεῖ καταπλεύσαντες, τοῖς συνέδροις διελέχθησαν περὶ ὧν ἤθελον *illuc delati*, *cum fenatu de rebus quas proponere volebant*, *colloquium inftituerunt*. Xen. Cyr. 7, 1. 16. ἐκεῖ ἐλθόντες. add. Ael. H. V. 2, 13. Herodi. 4, 8. Ael. H. V. 2, 13. v. *Kypkius* et *Elfnerus* ad h. l. Hebraei quoque שָׁם ibi ponunt pro שָׁמָּה, *illuc*, Deut. 1, 37, Iob. 1, 21. εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας, v. 16. εἰς τὰ ὅρια i. e. *in Galilaeam*, quae regio obtigerat Antipae, qui ingenio mitis atque benignus erat. vid. *Wetftenius* ad h. l.

23. ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς πόλιν λεγ. Ναζαρέτ] *domicilium collocauit Nazarethae*. εἰς πόλιν pofitum eft pro ἐν πόλει. Sic Alexandrini 2 Chron. 19, 4. vbi in textu extat praepofitio בְּ, vertunt κατῴκησεν εἰς Ἱερουσαλήμ· verum etiam a fcriptoribus Graecis praepofitiones εἰς et ἐν inter fe permutantur. vid. *Palairetus* et *Muinthius* ad h. l. interpp. ad Aelian. H. V. 7, 8. 4, 18. et *Fifcheri* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 155 fq. add. *Glaffius* Phil. S. p. 452. ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν κ. τ. λ.] *ita*

euentum habuit, quod cecinerunt prophetae, fore vt Christus diceretur Nazaraeus. Cum nullus prophetae locus possit proferri, in quo haec ipsa verba Ναζωραῖος κληθήσεται legantur; haud inepte nonnulli arbitrati sunt, haec verba esse desumta e prophetae cuiusdam libris deperditis, vel laudasse scriptorem nostrum effatum prophetae cuiusdam antiquioris literis non consignatum, sed Iudaeis per traditionem cognitum, et pluralem διὰ τῶν προφητῶν habere vim singularis, vel legendum esse cum versionibus nonnullis antiquis, veluti Syr., Pers., Aeth., Arm., al. διὰ τοῦ προφήτου· sed lectionem προφήτου, quam nullus cod. Graecus confirmat, substituisse versionum illarum auctores, paulo liberius verba textus reddentes, quia inusitatus in allegandi formula numerus pluralis ipsis videbatur, cum definita verba antiqui carminis cuiusdam laudarentur, rectissime animaduertit *Griesbachius* in Comment. Crit. ad h. l. Alii contra statuunt, non certum quendam prophetae locum respici, sed omnino omnes V. T. locos, qui illis temporibus a christianis e Iudaeis de Messiae calamitatibus et huius vili atque abiecta conditione explicarentur, veluti Ies. 53. et huius generis locos alios. Quae quidem sententia pluribus interpretibus recte arrisit. Scilicet *Nazaraeus*, Ναζαρηνὸς, Ναζωραῖος, (quae est Syriaca pronuntiatio τοῦ Ναζαρηνὸς) nominabatur Iesus a Iudaeis (Marc. 10, 47. Luc. 4, 37. 18, 37.) non quod נָזִיר, *Nasiraeus*, *separatus* fuerit, vt putarunt nonnulli interpp., nam Nasiraeus Graece scribitur Ναζιραῖος, Iudd. 13, 5. Thren. 4, 7. nec Iesus Nasiraeorum mores et instituta secutus est, v. Matth. 11, 19. sed quod Nazarethi educatus fuerit. Nazaretha autem erat oppidum ignobile atque obscurum, et omnino Galilaei atque adeo Nazareni a ciuibus Hierosolymitanis et Iudaeis reliquis contemnebantuur, v. ad 4, 12. ita, vt cum hominem stultum, vilem atque abiectum et contemtum nominare vellent, eum Nazarenum et Galilaeum dicerent, hinc etiam his ipsis nominibus contemtus caussa Iudaei

Iesum insigniebant. v. Matth. 26, 69. 71. coll. Ioh. 1, 47. 7, 52. Itaque Ναζωραῖος significat h. l. *Nazarenum* et *hominem contemtum*, atque mens et sententia scriptoris nostri haec est: habitauit Iesus Nazarethae, nomen et omen habebat, dicebatur Nazarenus et erat, contemtus erat, et vel sic euentum habuerunt, quae prophetae de vili, obscura, et contemta ipsius forte cecinerunt. Alias aliorum interpretationes vid. ap. *Wolfium* in Curis, et *Koecherum* in Analectis ad h. l.

CAPVT III.

1. *Ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις παραγίνεται Ἰωάννης ὁ βαπτιστής] illo tempore, quo Iesus Nazarethi habitauit, Iohannes baptista cohortari coepit Iudaeos, vt ad meliorem frugem redirent.* Inde ab eo tempore, quo Iosephus Nazarethi domicilium constituerat, vsque ad illud tempus, quo Iohannes publice docere instituerat, plures effluxerant anni, Luc. 3, 23. neque enim Iohannes videtur diu ante docuisse et baptizasse, quam Iesus ad eum accederet. Itaque in promtu est formulam *ἐν ἐκείναις ἡμέραις* latius esse capiendam, neque referendam ad initium *τοῦ κατοικισμοῦ* vel *τῆς κατοικήσεως Χριστοῦ ἐν Ναζαρὲθ*, sed ad eius continuationem, vt recte monuerunt ad h. l. interpp. Eodem modo etiam Hebraei adhibere solent formulam בַּיָּמִים הָהֵם, Exod. 2, 11. vbi v. *Dathius:* Gen. 38, 1. vbi v. *Rosenmüllerus* in Schol. Potest autem *ἐν ἡμέραις ἐκείναις* omnino reddi *postea*, cum *ἐν* saepius sit idem quod *μετά*, vt Hebr. ב, v. *Noldius* Concordd. Particc. h. v. vt Exod. 2, 11. vbi Alexandrini habent *ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις*, sed v. 23. *μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκ.* Particula *δέ* a multis quidem codd. et verss. antiquis abest, sed recte retinetur, cum ea facilius potuerit omitti, quam addi.

v. *Griesbachius* in Comment. Crit. ad h. l. Ἰωάννης (Luc. 1, 5 sqq.) ὁ βαπτιστής, Ioseph. Ant. 18, 7. Ἰωάννης ὁ ἐπικαλούμενος βαπτιστής· accepit hoc nomen inde, quod Iudaeos ita in aqua demergere instituit, vt eos hoc ritu Messiae venturo obstringeret. v. Act. 19, 4. παραγίνεται vim obtinet praeteriti, et παραγίνεται κηρύσσων ex Hebraica ratione positum est pro simplici ἐκήρυξε, vt 2, 23 ἐλθὼν κατῴκησε pro simplici κατῴκησε legitur. Verbum autem κηρύσσειν, quod proprie notat *legatum*, *et oratorem esse*, *mandata alicuius exponere*, in libris N. T. saepiuscule ita ponitur, vt sit: *cohortari*, *docere*. v. Matth. 24, 14. Marc. 13, 10. al. ἔρημος τῆς Ἰουδαίας] *solitudo Iudaeae*. Significantur campi tribus Iudae, adiacentes Iordani et mari mortuo. v. Ioseph. B. I. 3, 10. 7. Iordanes διατέμνει τὴν Γεννήσαρ μέσην, ἔπειτα πολλὴν ἀναμετρούμενος ἐρημίαν, εἰς τὴν Ἀσφαλτῖτιν ἔξεισι λίμνην. add. et *Relandi* Palaestina, P. 1. p. 297 ss. ἡ ἔρημος scl. χώρα vel γῆ non indicat regionem plane desertam et inhabitatam, sed regionem, in qua non multi habitant, regionem nec oppidis nec incolis celebrem, sed maximam partem incultam et ad pascua tantum aptam, vt infra 14, 15. Luc. 15, 4. et Hebr. מִדְבָּר, 1 Sam. 25, 2. 2 Regg. 3, 8. habuit etiam illa ipsa solitudo Iudaeae, temporibus Iosuae sex vrbes pluresque vicos. v. Ios. 1, 61. ss.

2. λέγων est Graecorum ὧδε, *sic*, *hunc in modum*. Hebraei eodem modo vtuntur verbo אמר, Ion. 3, 4. al. μετανοεῖτε; *vitam animumque in melius mutate!* μετάνοια proprie significat *consilii mutationem*, et μετανοεῖν *consilium mutare*, Hebr. 13, 17. Xen. Cyr. 1, 1. 3. Respondent haec verba Hebraeorum שׁוּב et תְּשׁוּבָה, quae voces in libris V. T. adhibentur partim de iis, qui a vera religione descifcunt, et idolorum cultui se dedunt; partim de iis, qui repudiato idolorum cultu, repudiatisue flagitiis iis, quae cultus idolorum secum coniuncta habeat, veram religionem suscipiunt. Cuius vsus loquendi ratio

eft, quia Hebraei fentiendi viuendique confuetudinem cum via comparare folent. v. 2 Chron. 7, 14. Ezech. 18, 23. Hinc in libris N. T. μετάνοια et μετανοεῖν partim ponuntur de iis, qui neglecta religione gentilium, quam hactenus profeffi erant, ad verum vnius Dei cultum redeunt, partim de iis, qui abiectis vitiis illis omnibus, quibus hactenus indulferant, ad virtutem, maxime chriftianam redeunt. Et fic h. l. notat: ad meliorem frugem redire, vitam animumque in melius *mutare*. vid. Obff. noftr. ex libris apocryph. ad Marc. 1, 4. ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, *inftant tempora Meffiae*; praeteritum pofitum eft pro praefenti, vt Ioh. 1, 34. 5, 45. ἐγγίζειν non tantum dicuntur ea, quae inftant, ea quae certo euentura funt; v. *Eichhornii* Commentar. in Apoc. 1, 1. 3. fed etiam ea, quae iam adfunt, eueniunt, Rom. 13, 12. Refpondet hoc verbum Hebr. קרב, quod etiam ita poni folet, vt fignificet *adeffe*, veluti Deut. 31, 14. Ioel 4, 14. add. Thren. 4, 18. vbi קָרַב קִצֵּנוּ Alexandrini vertunt: ἤγγικεν ὁ καιρὸς ἡμῶν· fed eodem loco commutantur haec verba cum his בָּא קִצֵּנוּ, quae οἱ ὁ reddunt: πάρεστιν ὁ καιρὸς ἡμῶν. H. l. ἐγγίζειν eft, *inftare, prope adeffe*; nam Meffias nondum apparuerat, et Iohannes baptizabat εἰς τὸν ἐρχόμενον. coll. v. 11. et Act. 19, 4.

De formulis βασιλεία τῶν οὐρανῶν, τοῦ Θεοῦ, τοῦ Χριστοῦ.

Βασιλεία τῶν οὐρανῶν, *regnum coelorum*, eft idem quod aliis in locis βασιλεία τοῦ Χριστοῦ, *regnum Chrifti*, Col. 1, 13. βασιλεία τοῦ Θεοῦ, *regnum Dei*, Luc. 21, 31. Matth. 19, 23 f. nam vocabulum שָׁמַיִם haud raro in libris V. T. Dan. 4, 23. al. et in fcriptis Iudaeorum, vid. *Schoettgen* Hor. Hebrr. ad Matth. 21, 25. *Buxtorfius* Lex. Talm. p. 2440. vt οὐρανοὶ, Matth. 11, 25. Marc. 11, 30. Luc. 15, 18. *Deum* ipfum fignificat. v. *Fifcherus* Proluff. de vit. Lexx. N. T. p. 94 fs. *Glaffius* Phil. S. p. 360. *Leusdenius* de Hebraifm. N. T. p. 36. *Vorftius* de Hebraifm. p. 72 fs. et not. ad 21, 25. De-

bebant autem illae formulae originem fuam Iudaeorum opinioni de Meffia apparituro, noui feliciorisque ftatus reipublicae ipforum auctore. Huius vero opinionis, et communis Iudaeorum Chrifti aetate perfuafionis origines ab ipfis V. T. oraculis repetendae funt. Cecinerant nimirum vates Hebraeorum, inprimis inde a Dauidis temporibus, de futura aetate aurea, de magno quodam duce et rege, e Dauidis pofteris, fortitudine et fapientia infigni, qui, hoftibus Iudaeorum omnibus debellatis, veram religionem atque pietatem et reftauraturus, et longe lateque propagaturus, omnisque generis felicitate fumma populum fuum beaturus effet. vid. *Knapp.* Diff. de vfu vaticiniorum ad Meffiam pertinentium, in Opufcc. T. 1. p. 1 fs. *Von den Meffianifchen Zeiten*, in *Eichhorn allgem. Bibl. der bibl. Literat.* B. 6. p. 597. fs. et librum noftr. *Meffianifche Weiffagungen des A. T.* Lipf. 1792. Has fublimiores de Meffia et aetate aurea, cuius ille auctor extiturus effet, notiones, quas prophetae et doctores Iudaeorum veteres, in animis popularium fuorum, cum calamitatibus premebantur, excitarant et aluerant, quaeque multimodis fucceffu temporis exornatae erant, Iudaei Chrifti aetate viventes, maximam partem deprauarant, variasque, pro vario morum ingeniique habitu, fententias, de Meffia eiusque regno exfpectando, fouebant. Ac vulgus quidem Iudaeorum opinabatur, regni Meffiani initia graues calamitates effe praegreffuras, Meffiam vero fuis auxilio venturum, vid. ad 24, 1. 10, 34. *Koppius* Excurf. 2. ad epp. ad Theffal. p. 113 fs. hoftes ipforum debellaturum, et reliquas gentes cunctas ipfis fubiecturum, vid. Dan. 7, 13. 18. 22. 27. not. ad Matth. 19, 28. *Lightfootus* Horr. Hebrr. et Talmm. ad Ioh. 3, 17. tunc mortuos omnes in vitam reuocaturum, iudicium habiturum, omnesque populos Iudaeis inimicos in tartara, in Gehennam detrufurum effe: in regno autem Meffiae his in terris tunc inftituendo, cuius ciues forent etiam e gentilibus ii, qui Iudaeorum religionem fuscepiffent, vid. ad

19, 28. extr. et 8, 11. se vtpote Abrahami posteros, populum ἅγιον, vniceque filiorum Dei nomine dignum, summa omnis generis felicitate terrena, omnibusque sensuum voluptatibus abundaturos esse. v. *Bertholdt* Christologia p. 26 sq. Sapientiores contra Iudaei, terrenam quidem felicitatem, liberationem ab hostibus populi, v. Luc. 1. 71. regnumque terrenum etiam sperabant, sed morum prauitatem sua aetate dolentes, et nulla plane felicitate prius populares suos potiri posse reputantes, quam ad meliorem frugem rediissent: ipsi aeque ac prophetae inprimis exilii temporibus viuentes, verae pietatis et religionis restitutionem, vitae morumque emendationem, pecatorum populi expiationem, a Messia exspectabant, v. ad Matth. 20, 28. Luc. 23 42. Ioh. 1, 29. p. 144 ss. et summis beneficiis ab eo exspectandis annumerabant, existimabant praeterea etiam Messiam a magna gentis suae parte repudiatum iri, Luc. 2, 33. et pios tantum Iudaeos, atque gentiles religionem veram suscepturos, illiusque studiosos v. ad Luc. 2, 32. *Bertholdtus* l. c. p. 162. ad felicitatem regni Messiani peruenturos esse, reliquos vero inde prohibitum et in tartara deiectum iri. v. Mal. 3, 1. ss. Matth. 3, 9 ss.

Opiniones illae praeconceptae de regno Messiano terreno, cum altas radices egissent in animis Iudaeorum, nec adeo vno quasi ictu conuelli possent, sed sensim euellendae et exstirpandae essent: sapienter Christus, quo facilius purior doctrina animis eorum sese insinuaret, opinionibus illis, picturis et imaginibus Iudaicis, in quantum sine doctrinae suae impedimento fieri posset, sese accommodabat, et illas ipsas formulas βασιλεία τοῦ Θεοῦ, τοῦ Χριστοῦ, τῶν οὐρανῶν, quibus regnum Messiae terrenum terrenamque felicitatem significabant (Matth. 18, 1. 20, 21. Marc. 15, 43. Luc. 17, 20. 19. 11. etc.) retinebat, ita tamen vt sententiam aliam, eamque puriorem et saniorem iis subiiceret, atque hoc modo populares suos

edoceret, non esse omnia ita euentura, vt ipsi sperarent. Profitebatur se has in terras venisse, non vt imperaret, sed vt potius minister omnium esset, Matth. 20, 28. vt homines a vitiis purgaret, vt veram Dei cognitionem propagaret, atque a poenis peccatorum eos liberaret. Auertebat animos ab amore et studio bonorum terrenorum et voluptatum sensibus percipiendarum, eosque conuertebat et dirigebat ad studium et amorem praestantiorum bonorum in altera vita post mortem exspectandorum; dehortabatur discipulos a vanae gloriae cupiditate, quam in regno Messiano praestolabantur, Matth. 18, 1. ss. 21, 25 sq. docebat, sub imagine regni, se conditurum esse regnum siue societatem eorum, qui ob virtutis studium hac in vita exercitum, felicitate post mortem fruerentur; docebat, quatenus religio sua purior, morumque doctrina, homines emendaret, eosque ad pietatem probitatemque excitaret, eatenus se regem eorum esse, in societatem ciuium regni sui adscitum iri Iudaeos et gentiles, fundamentum regni diuini siue regni beatorum post mortem positum esse factis suis et dictis, morte et resurrectione, atque firmatum iri propagatione doctrinae suae per discipulos suos; se aliquando mortuos in vitam esse reuocaturum, et iudicium habiturum, neque tamen ex mero arbitrio sortem hominum futuram distributurum, sed quemque pro meritis, vel in regnum beatorum recepturum, vel inde exclusurum, doctrinamque a se traditam normam iudicandi fore *ἐν ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ*, ex qua singuli iam nunc, quid olim sperandum ipsis metuendumue sit, colligere possent. vid. *Flatt* de notione vocis *βασιλεία τῶν οὐρανῶν*, in Commentatt. theoll. a *Velthusenio*, *Rupertio*, et a me editis Vol. 2. p. 421 sqq. *Koken* Diss. de reditu Messiae ad iudicium gentium, Gotting. 1800. p. 48 ss. Hunc igitur in modum Iesus praeiudicatas opiniones de regno Messiano, etiam discipulorum suorum (qui, si statim initio puriorem doctrinam, sine inuolucris et disertis verbis iis aperuisset, eam nec capere nec probare potuissent) corri-

gere ſtudebat: et quamquam diſcipuli per aliquod tempus in erroribus ſuis acquieſcebant, tamen cum quae Ieſus hac de re docebat, crebrius iis inculcaret, noua lux ſenſim iis affulſit, et cum omnem doctrinae magiſtri ambitum atque indolem clarius perſpexiſſent, intelligebant, finem religionis Chriſti non eſſe poſſe felicitatem terrenam, ſed ſublimiorem beatitatem in altera vita exſpectandam; vatumque oracula, euentu edocti, rectius quam antehac interpretabantur, et ſplendidas illas exſpectationes, quas ex illorum ſcriptis conceperant, ad Ieſum Meſſiam, eiusque ſalutarem diſciplinam referendas eſſe animaduertebant.

De vi ac poteſtate formularum βασιλεία τῶν οὐρανῶν, τοῦ Θεοῦ, τοῦ Χριστοῦ, a Ieſu adhibitarum, variae ſunt interpretum ſententiae. v. *Koppii* Excurſ. 1. ad epiſt. ad Theſſal. (qui negauit, has formulas vsquam dici de religione et eccleſia chriſtiana, deque modo, quo eam in his terris Chriſtus regit et tuetur, atque docere inſtituit, locos omnes N. T. agere de regno Chriſti in coelis exſpectando, ab eoque poſt mortuorum reſurrectionem inaugurando. Quam tamen ſententiam refutarunt, eaque admiſſa multis locis aperte vim inferri, demonſtrarunt: *Doederleinius* in Inſtitut. theol. chriſt. p. 743. *Storrius* de notione regni coeleſtis, in Opuſcc. Acadd. Vol. 1. p. 253 ſ. *Noeſſeltus* ad locum Pauli Rom. 14, 17. in Opuſcc. Vol. 2. p. 112 ſs. *Schleusnerus* in Lex. ſ. v. βασιλεία· alii), *Keilius* in hiſtoria dogmatis de regno Meſſiae Chriſti et Apoſtolorum aetate, Lipſ. 1781, 4. (qui ſecutus *Koppium*, ampliorem tamen regni diuini ſenſum, quo non modo felicitatem quandam complecteretur, ſed etiam quicquid fieri aut ſuſcipi, ad eam conſequendam, deberet, agnouit §. 12. p. 31 ſq.), *Eckermanns theol. Beyträge*, B. 2. p. 67. ſq. (contendit: Chriſtum ſocietatem cultorum ſuorum et diſcipulorum appellaſſe regnum Meſſiae, omniaque quae ille ſit effatus de reditu ſuo ad il-

lud inaugurandum, referenda eſſe ad fundationem et propagationem religionis chriſtianae ſocietatisque cultorum eius: Chriſtum regnum Meſſiae morte et reſurrectione ſua conditum voluiſſe: Omnia N. T. loca, quibus Chriſtus de regno ſuo loquatur, apte de ſocietate cultorum eius atque de felicitate eorum in hac et futura vita explicari poſſe, adeoque formulam, recipi in regnum diuinum Chriſti, nihil aliud eſſe quam, religionem chriſtianam ſuſcipere: Non aliam inaugurationem regni Meſſiae inſtare, et locos, in quibus ſermo ſit de reditu Meſſiae ad iudicium gentium, nihil continere niſi hoc; felicitatem vitae futurae pendere e maiore minoriue ſtudio, quo quis veram Chriſti doctrinam virtutisque praecepta in hac vita ſequatur. Contra *Eckermannum* disputarunt *Koken* l. l. *Süskind Magazin für chriſtl. Dogmatik und Moral*, St. 10. p. 143 ſs. et) *Flatt* l. l. (qui per βασιλείαν τῶν οὐρανῶν intelligit ſocietatem eorum, qui doctrinam Chriſti ſequuntur, ab ipſo conditam, propagatam, vlterius augendam, et denique ad ſupremum felicitatis finem perducendam). add. *Tychſen* Diſſ. de παρουσίᾳ Chriſti et notionibus de aduentu Chriſti in N. T. obuiis, Gotting. 1785. *Seiler* de regni Meſſiae vera natura, Opuſcc. T. 1. p. 105. ſs. et *Poelitz* de grauiſſimis theologiae ſeriorum Iudaeorum decretis, Lipſ. 1794. 4.

Non niſi duras et contortas multorum locorum interpretationes prolaturum eſſe eum, qui omnia N. T. loca, in quibus formulae βασιλεία τῶν οὐρανῶν etc. occurrunt, ad vnam ſignificationem trahere velit, eſſe potius varias formularum illarum, a Chriſto adhibitarum, ſignificationes, et vt accurate conſtituatur, quae notio loco quoque iis tribuenda ſit, reſpici debere ſemper et vbique orationis cohaerentiam, plures viri docti, quorum nomina ſupra laudauimus, rectiſſime obſeruaruut. Ac primaria quidem et praecipua formulae βασιλεία τῶν οὐρανῶν notio eſt haud dubie *felicitas poſt mortem exſpectanda.* Iudaei nimi-

rum existimabant Messiam pristinam reipublicae Israeliticae formam *θεοκρατικὴν* denuo instauraturum esse. Vniuersa autem Israelitarum ciuitas, quae erat *πολιτεία θεοκρατικὴ*, dicebatur מלכות האלהים, מ׳ השמים. v. *Schoettgen* Diss. de regno coelorum, in Hor. Hebrr. p. 1147 sq. *Wetstenius* ad Matth. 21, 25. Iesus igitur, qui externum et adspectabile, quod populares ipsius fingebant regnum, in coelum transferebat, felicitatem illam in coelo exspectandam vocabat *βασιλείαν τοῦ θεοῦ*. Cum porro ecclesia, societas Christi cultorum, religio Christi, eiusque propagatio, sit quasi caussa, praeparatio et initium regni diuini, siue regni beatorum post mortem; cum Iudaei ipsi rem sacram, omnemque religionem Israeliticam, e voluntate Dei *regis* constitutam dicerent מלכות השמים, v. *Schoettgen* et *Wetsten.* l. l. cum solenni linguae vulgaris vsu, id quod effectum est, ponatur pro omnibus iis, quibus effectum siue praeparatum est, hinc etiam *ecclesia, societas Christi cultorum, doctrina, religio Christi* cum omnibus commodis et ornamentis quae suis cultoribus praebet, *laetior religionis propagatio*, pluribus in locis N. T. his ipsis formulis *βασιλεία τῶν οὐρανῶν, τοῦ Θεοῦ, τοῦ Χριστοῦ* significatur. — H. l. autem per *βασιλείαν τῶν οὐρανῶν* intelligitur regnum Messiae terrenum, felicitas illa in regno Messiano his in terris exspectanda, ad quam peruenturi essent Iudaei pietatis ac probitatis studiosi, coll. v. 9. Puriores quidem et meliores Iohannes habebat de regno Messiano notiones; non adeo vanas atque absurdas quam vulgus Iudaeorum; verae pietatis et religionis restitutionem in praecipuis numerabat beneficiis a Messia exspectandis, neque tamen eam regni Messiani notionem, quam in animis suorum Iesus informabat, habere poterat, id quod Iesus ipse haud obscure innuit Matth. 11, 11. vid. et ad 11, 2.

3. Verba Iesaiae, quae a Matthaeo h. l. afferuntur, et quibus Iohannes ipse quoque vsus erat, vt ostenderet,

ſe Meſſiae praecurſorem eſſe, (Ioh. 1, 22.) extant c. 40, 3. Promittit ibi vates popularibus ſuis in exilio viuentibus et valde afflictis, felicia tempora, finemque calamitatis ſuae non adeo longe remotum. Vtitur hanc in rem imaginibus poeticis: Deum ipſum praeſentem auxilio venturum populo ſuo, eumque e Babylonia in Palaeſtinam reducturum eſſe annuntiat. φωνὴ βοῶντος κ. τ. λ.] *auditur vox doctoris in ſolitudine, iubentis domino muniri viam, eiusque ſemitas planiores reddi:* βοᾷν, vt Hebr. קרא, cui illo Ieſ. loco reſpondet, (Aquila ibi habet καλεῖν) notat, *docere, acclamare, palam aliquid tradere.* v. Marc. 1, 3. Luc. 3, 5. Per ἔρημον, *loca inculta*, h. l. intelligitur ἔρημος τῆς Ἰουδαίας, coll. v. 1. ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν κυρίου i. *viam qua incedet dominus.* Imago deſumta eſt a regibus Orientis iter facientibus, qui praemittebant legatos, qui vias muniendas et complanandas curarent: Arrian. Hiſt. 4, 30. καὶ ἡ ςρατιὰ αὐτῷ (Alexandro) ὡδοποιεῖτο πρόσω ἰοῦσα, ἄπορα ἄλλως ὄντα τὰ ταύτῃ χωρία. add. Ioſeph. B. I. 3, 6. 2. Iuſtin. 2, 10. extr. Pſ. 68. 5. cf. et *Münthius* ad h. l. Eſſe autem vtramque formulam ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν κυρίου et εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ h. l. tropice capiendam, et ſignificare idem quod μετανοεῖτε v. 2., ipſa orationis ſeries ſatis perſpicue docet, atque adeo ſenſus eſt: vitam animumque mutate in melius, vt ſic idonei reddamini ad recte excipiendum Meſſiam, vt ſic, relicto vitiorum ſtudio, eo prius atque facilius in animos veſtros intrare poſſit doctrina Meſſiae.

4. 5. εἶχε τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ἀπὸ τριχῶν καμήλου] *geſtabat pallium e pilis camelinis confectum:* pallia hirta, villoſa, maxime e pellibus ouinis confecta, geſtaſſe prophetas V. T. et eos qui prophetae videri vellent, patet ex 2 Regg. 1, 8. 1 Regg. 19, 13. Zach. 13, 4. Matth. 7, 15. eundemque cultum in Oriente etiamnum vſitatum eſſe iis, qui morum ſeueritate praecipuae ſanctitatis gloriam

affectent, docuerunt *Lüdecke Erläut. einiger Schriftstellen a. d. Orient*, p. 53. *Harmar Beobachtt. über d. Orient, Th.* 3. p. 374. ss. et *Rungius in Gemeinnützigen Abhandlungen für Freunde der Bibel B.* 2. p. 109 ss. Per ἔνδυμα ἀπὸ τριχῶν καμήλου nonnulli, in quibus etiam est *Munckerus* ad Hygin. fab. 14. p. 44. Stau. significari putant *ipsam pellem pilis cameli hirtam*, male, nam non legitur h. l. ἀπὸ τῶν δερμάτων, sed ἀπὸ τῶν τριχῶν· et Marc. 1, 6. vestem Iohannis vocat τρίχας κάμηλου. Caeterum pronomen αὐτοῦ ex Hebraismo redundat. καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ] *cingulo erat cinctus pelliceo*, sicuti Elias propheta, v. 2 Regg. 1, 8. alii gestabant balteos lineos, byssinos, aureos, argenteos. v. *Braunius* de vest. sacerd. Hebr. 2. 3. *Suiceri* Thes. Eccl. h. v. ἀκρίδες, *locustis* vesci Iudaeis licebat. v. Leuit. 11, 22. Orientales iis vesci consueuisse, docent Plin. H. N. 6, 30. 11, 29. add. *Wetsten.* ad h. l. et *Niebuhr Beschreibung von Arabien*, Praef. p. 37. Apud Graecos locustas fuisse cibum hominum vilium, patet ex Aristoph. Acharn. 1115. vbi scholiast. διασύρει τὸν Λάμαχον, ὡς ἀκρίδας ἐσθίοντα, ἢ ὅτι πρότερον εὐτελεῖ ἐχρῆτο τῇ διαίτῃ. v. *Bocharti* Hieroz. 2, 4. 7. et *Elsnerus* ad h. l. μέλι ἄγριον, *mel siluestre*, vulgo intelligunt, mel ab apibus, vel in nudo solo, vel in cauitatibus arborum, vel in fissuris petrarum positum; sed mel ab apibus elaboratum, vocatur μελίσσιον κηρίον, Luc. 24, 42. Hinc rectius alii intelligunt mel siluestre, quod in Arabia, aliisque Asiae locis, ex certis quibusdam arboribus in siluis manare solet, et concretum colligitur: Diod. Sic. 19, 94. tradit Nabataeos bibere solitos esse μέλι φυόμενον ἀπὸ τῶν δένδρων τὸ ἐπικαλούμενον ἄγριον, aqua mistum et temperatum; vbi v. *Wesseling.* add. Plin. H. N. 15, 7. *Faber* histor. Mannae ap. Hebr. §. 8 sqq. *Michaelis* ad Exod. 16, 13. et *Hezel* 1 Sam. 14, 25. *Meyer Versuch einer Vertheidigung u. Erläuterung d. Gesch. Iesu aus Profanscribentem* p. 199. Suidas: ἀκρίς. εἶδος ζωΰφίου· ἤσθιε δὲ ἀκρίδας ὁ πρόδρομος (Iohan-

nes) καὶ μέλι ἄγριον, ὅπερ ἀπὸ τῶν δένδρων ἐπισυναγόμενον, Μάννα τοῖς πολλοῖς προςαγορεύεται. Durum igitur vitae genus Iohannes more prophetarum V. T. et Nafiraeorum (Luc. 1, 15. coll. Num. 6, 3.) tam quoad amictum quam quoad victum fequebatur; vtebatur victu veftituque vili facileque parabili v. *Deylingii* Obff. S. P. 3. p. 200. — 5. *Magna tunc multitudo hominum ex vrbe Hierofolymitana, vniuerfa Iudaea, maxime ex campo Iordanis ad Iohannem veniebat.* καὶ vltimo loco hoc in verfu pofitum, notat *inprimis, maxime*, vt Hebr. ו, 2 Sam. 22, 1. al. v. *Heupelius* ad Marc. 3, 8. περίχωρος fcl. γῆ vel χώρα, כִּכַּר הַיַּרְדֵּן, Gen. 13, 10. *planities circa Iordanem.* v. Iofeph. B. I. 5, 27.

6. καὶ ἐβαπτίζοντο ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ὑπ' αὐτοῦ] *baptizati funt ab eo in Iordane.* Luftrationes ante facrificia, preces folennes, ludos aliasque feftiuitates apud Graecos et Romanos in vfu erant; etiam qui fcelera commiferant, ad expiationem peccati corpus aut manus abluere folebant: Plaut. Aulul. 3, 6. 43. *eo lauatum, vt facrificem.* Macrob. Sat. 3, 1. *conftat diis fuperis facra facturum corporis ablutione purgari.* Ouid. Faft. 2, 36. *Ah nimium faciles, qui triftia crimina caedis fluminea tolli poffe putatis aqua.* Scholiaft. Soph. Ai. 663. ἔθος ἦν παλαιοῖς, ὅτε ἢ φόνον ἀνθρώπου ἢ ἄλλας σφαγὰς ἐποίουν, ὕδατι ἀπονίπτειν τὰς χεῖρας εἰς κάθαρσιν τοῦ μιάσματος· fieri folebant luftrationes aqua fluuiali vel etiam marina. Virg. Aen. 2, 719. 4, 635. Ouid. Faft. 4, 313. Horat. Sat. 2, 3. 290. Perf. Sat. 2, 15 fq. cf. omnino *Lomeierus* de vett. gentil. luftrationibus, Vltrai. 1681. Apud Iudaeos quoque ablutiones in vfu et legitimae erant, v. Num. 19, 7. Hebr. 9, 10. Iudith. 12, 7. 8. 16, 18. lotionum folennium quotidianarum Effenorum meminit quoque Iofeph. B. I. 2, 8. 7. v. *Eifenlohrius* in *hiftorifchen Bemerkungen über die Taufe* Tübing. 1804. p. 4 fq. Sed h. l. fermo eft de vno folenni baptifmo, nec vnquam poftea repetendo,

cuius ritus veſtigia reperiuntur in baptiſmo proſelytorum, quo gentiles, qui ad Iudaeorum ſacra conferre ſeſe volebant, ab idololatriae immunditie et ſordibus purgabantur, et nouis ſacris vitaeque vere novae initiabantur. Negarunt quidem nonnulli interpretes (*van Dale* in Hiſtor. baptiſmor. tum Hebr. tum Chriſtian. *Wernsdorf* diſſ. recentiores de baptiſmate controuerſiae ed. 2. Viteb. 1722. *Erneſtius* in Opuſcc. theoll. p. 255 ſqq. *Paulus* in *Kommentar* ad h. l. *de Wette* in Commentat. de morte I. C. expiatoria, Berol. 1813. p. 42 ſqq. alii) proſelytorum baptiſmum iam Chriſti temporibus apud Iudaeos in vſu fuiſſe, affirmarunt tamen hoc et pluribus iisdemque haud leuibus argumentis demonſtrarunt *Danzius* in Diſſ. de baptiſmo proſelytorum iudaico et de antiquitate baptiſmi initiationis Iſraelitarum vindicata, in *Meuſchenii* Nouo Teſtamento e Talmude illuſtrato, p. 233 ſqq. et 287 ſqq. *Seldenus* in iure nat. et gentium 2, 2. *Buxtorfius* Lex. Talm. p. 408. *Lightfootus* ad Ioh. 3. et ad h. l. *Schoettgen*. Hor. Hebrr. et *Wetſtenius* ad h. l. *Ziegler theol. Abhandl.* Gotting 1804. *Th.* 2. *Abh.* 3. *Jahn* Bibl. Archäologie Th. 3. *Wien* 1805. p. 218. ſqq. *Eiſenlohr hiſtor. Bemerkk. üb. die Taufe*, Tübing. 1804. p. 5 ſqq. *Bengel üb. das Alter der Jüd. Proſelytentaufe*, Tübing. 1814. 8. Scilicet Veteris quidem Teſtamenti temporibus, vt ex ipſis libris ſacris conſtat, aditus gentilibus patebat ad Iudaica ſacra per ſolam circumciſionem. Sed poſt exilii tempora Iudaei, quibus luſtrationes vſitatae et legitimae erant, cum plures gentilium ad ſacra eorum ſeſe conferrent, inducebant proſelytorum baptiſmum, partim quoniam multi gentiles iam circumciſi erant, v. *Danzius* l. c. p. 257. 302. *Michaelis Moſ. Recht* Th. 4. §. 185. *Bengelius* p. 34. in quibus adeo vt et feminis initiandis alio ritu ipſis opus eſſe videbatur, partim quoniam multi, religionem Iudaicam ſuſcipere cupientes, circumciſionem metuebant, quibus gratificari volebant. Argumenta autem hanc in rem praecipua haec ſunt: In multis ſcriptorum Rabbino-

rum locis baptifmi mentio fit, vbi de profelytis fermo eft, v. *Lightfoot*, *Schoettgen* et *Wetftenius* ad h. l. et baptizantur etiamnum a Iudaeis profelyti. v. *Buxtorf*. Lex. p. 408. Parum autem probabile eft, Iudaeos feriori aetate in tanto aduerfus chriftianos odio ab his mutuaffe baptifmum profelytorum v. *Bengel* p. 40 fq. 51 fs. *Cherituth* f. 9. 1. et *Avoda Sara* f. 57. 1. vbi fermo eft de gentilibus rite initiandis, memorantur praeter circumcifionem, facrificium et baptifmus. Sed facrificia afferri poterant, tantum ftante adhuc templo, vnde confequitur, baptismum profelytorum in vfu fuiffe ante templi Hierofolymitani deftructionem. vid. *Bengelius* p. 23 fqq. Apud Arrian. Diff. Epictet. 2, 9. Iudaeorum profelyti dicuntur βεβαμμένοι. *baptizati*. De quo loco vid. *Bengelius* l. c. p. 91 fqq. In verfione Aethiopica perantiqua verba Matthaei 23, 15. ποιῆσαι ἕνα προσήλυτον κ. τ. λ. exprimuntur: *vt baptizetis vnum peregrinum*, *et cum baptizatus fuerit*, *adaptatis eum magis*, *quam vos gehennae*. Iohannis baptifmum non tanquam rem plane nouam et infolentem mirabantur Iudaei, v. Ioh. 1, 24. fed tantummodo eum interrogabant, quare tantam fibi auctoritatem arrogaret, vt *Iudaeos* baptizaret, eos hoc modo quodammodo a focietate reliquorum Iudaeorum fepararet, nouamque religionis formam induceret, cum neque effet Meffias, neque Elias? Iudaeos enim in ea fuiffe opinione Meffiam eiusque praeconem noua facra baptifmo aufpicaturos effe, colligi poteft ex Ioh. 1, 25. Luc. 3, 7. coll. h. l. Iofephus quidem Ant. 13, 9. 11. vbi fermo eft de Idumaeis ab Hyrcano ad facra Iudaeorum redactis, folam circumcifionem memorat; nam Hyrcanum, ait, Idumaeis optionem hanc dediffe, vt vel relinquerent patriam, vel περιτέμνειν τὰ αἰδοῖα καὶ τοῖς Ἰουδαίων νόμοις χρῆσθαι inftituerent, atque ad has duas conditiones eos acceffiffe; verum enimuero e filentio fcriptoris nihil certi colligi poteft, et cum aliunde perquam probabilis fit profelytorum baptifmi antiquitas, loco reliquarum initiationis ceremoniarum, praecipuam

tantum ibi Iofephus nominaffe videtur. Caeterum Iohannes baptifmo obftringebat Iudaeos τῇ μετανοίᾳ, v. 11. coll. Luc. 3, 10. 14. eosque initiabat nouae oeconomiae propediem a Meffia conftituendae. ἐξομολογεῖσθαι h. l. notat confiteri peccata fua, ita vt oftendas te effe peccatorem, atque promittas te velle pofthac pietatem et vitae fanctitatem Deo probare, quo dignus appareas beneficiis a Meffia breui venturo exfpectandis: ἐξομολογεῖσθαι, *confiteri*, hoc eodem fignificatu legitur quoque ap. Iofeph. Ant. 8, 4. 6. ἐξομολογουμένων τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν, καὶ τὰς τῶν πατρίων νομίμων παραβάσεις *confitentibus fe peccaffe, et patrias leges violaffe*; ap. Philon. 1 Alleg. p. 55. b. 3 Alleg. p. 1105. A. aliisque in locis pluribus, v. *Elfnerus*, *Krebfius* atque *Loefnerus* ad h. l. refpondet Hebr. הִתְוַדָּה אֶת־חַטָּאתָם, Leu. 16, 21. 26, 40. (vbi οἱ ό habent ἐξαγορεύειν, quod idem eft ac ἐξομολογεῖσθαι) et fimplici verbo הִתְוַדָּה, Dan. 9, 4. quod Theodot. ibi verbo ἐξομολογεῖσθαι expreffit.

7. ἰδὼν δὲ πολλοὺς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων] *Pharifaei*, פְּרוּשִׁים (a פָּרַשׁ, *feparauit*), ita dicti funt a praecipuo fanctitatis vitae ftudio, quo fe ab aliis feparabant. Suidas: Φαρισαῖοι, ἀφωρισμένοι παρὰ τὸ μερίζειν καὶ ἀφορίζειν ἑαυτοὺς τῶν ἄλλων ἁπάντων εἴς τε τὸ καθαρώτατον τοῦ βίου, καὶ ἀκριβέστατον, καὶ εἰς τὰ τοῦ νόμου ἐντάλματα· *Alberti* Gloff. Gr. p. 53. Φαρισαῖος. διακεχωρισμένος. Maxima anxietate et feueritate literam legis premebant; praeter legem fcriptam traditiones, quas in monte Sinai per angelum Mofes a Deo accepiffet, quaeque ore tantum traditae et propagatae fuiffent, tenebant acriterque defendebant; legum ritualium obferuationem diligentiffimam commendabant, earumque exacta obferuatione veniam peccatorum impetrari poffe, ftatuebant; adiunxerant praeterea etiam antiquiori doctrinae plura alia noua decreta, quae in Chaldaea illis innotuiffe videntur, veluti philofophemata de geniis, de fato etc.

Cum Pharifaeis, quorum etiam cultus et veftitus a communi confuetudine abhorrebat, (Matth. 23, 5.) ob fingularem quam affectabant pietatem et fanctitatem, faciebat omnis plebs Iudaica. v. Iofeph. B. I. 1, 5. 2. Ant. 13, 10. 6. 17, 2. 4. *Sadducaei*, צדוקים, liberalius fentientes, omnes leges non fcriptas et noua decreta Pharifaeorum repudiabant, daemonologiam, doctrinamque eorum de fato reiiciebant, fatum omnino tollentes, omniaque arbitrio hominis fubiicientes. v. Iofeph. B. I. 2, 8, 14. non admittebant corporis refurrectionem, quam Pharifaei defendebant, immo ne animas quidem immortales et nulla omnino poft mortem praemia exfpectanda effe contendebant, quam eorum fententiam e doctrina de emanationibus ex Deo, ad quem redirent animae, cum ex eo emanaffent, plures viri docti illuftrare ftuduerunt, veluti *Paulus in f. Kritifchen Kommentar* ad h. l. et ad Luc. 20, 27. add. *Kleuker über die Emanationslehre der Kabbaliften*, Rig. 1786. et *Bruckeri* hift. crit. philof. T. 2, p. 645 fqq. et p. 833. eos etiam tantummodo libros Mofis admififfe, reliquos vero libros Iudaeorum facros repudiaffe, plures quoque theologi ftatuerunt, fed eos reliquis quoque V. T. libris auctoritatem tribuiffe, maiorem tamen atque praecipuam fcriptis Mofaicis vel nuperrime docte et accurate demonftrarunt *Stäudlin Gefchichte d. Sittenl. Jefu*, Th. 1. p. 421 fqq. 446. et *Güldenapfel* in Diff. Iofephi Archaeologi de Sadducaeorum canone fententiam exhibente, Ienae 1804. 4. Sadducaeorum fectae addicti erant principes, nobiles et opulenti v. Iofeph. Ant. 18, 1. 4. Caeterum origo Pharifaeorum et Sadducaeorum referenda eft ad tempora poft exilium Babylonicum, cum Iudaea effet in poteftate regum Syriae atque Aegypti. Conf. de his Iudaeorum fectis Iofeph. Ant. 13, 5. 9. 10, 5. 17, 2. 4. 18, 1. 3. B. I. 2, 8. 2 fs. et praeter eos, quos laudarunt *Wolfius* in Bibl. Hebr. P. 2. p. 816. IV, 331. atque *Koecherus* in Nov. Bibl. Hebr. P. 2. p. 161. inprimis *Michaelis*

Mos. Recht, P. 4. §. 301. *Schleusneri* Lex. v. Φαρισαῖος· *Schulzii* Coniecturae hist. criticae Sadducaeorum Sectae nouam lucem accendentes, Hal. 1779. *Werneri* Diss. de Pharisaismo sectarum Iudaicarum, quae temporibus Christi floruerunt, praecipua, Argent. 1783. 4. *Pölitz* Diss. de grauissimis theologiae seriorum Iudaeorum decretis, Lips. 1794. et qui ibi laudantur. Eiusd. *Pragmatische Uebersicht der Theologie d. spätern Juden*, *Th.* 1. Lips. 1795. *Stäudlin* l. l. et eiusd. theologiae moralis Hebraeorum ante Christum historia, Gott. 1794. in Commentt. theol. a me, *Velthusenio* et *Rupertio* editis, Vol. 2. p. 360 sqq. *Knapp über die Pharisaeer und Sadducaeer*, in *Hallischen wöchentl. Anzeigen* a. 1785. N. 8 — 14. *Bretschneider systematische Darstellung der Dogmatik und Moral der apokryphischen Schriften des A. T. Th.* 1. Lips. 1805. — Accedebant, vt h. l. legitur, Sadducaei et Pharisaei, quorum corrupti mores pluribus in locis librorum N. T. grauissime perstringuntur, ad Iohannem, *vt ab eo baptizarentur*, haec enim h. l. est vis praepositionis ἐπὶ in formula ἐπὶ τὸ βάπτισμα αὐτοῦ: vt ap. Ioseph. Ant. 2, 6. 3. ἥκομεν δὲ νῦν ἐπ' ἀγορὰν σίτου, *venimus nunc eo consilio vt frumentum emeremus*. v. *Krebsius* et *Raphel*. ad h. l. Nondum tunc temporis Synedrii assessoribus, nouarum rerum cupidis, neque adeo Pharisaeis v. Ioh. 9, 13. inuisus erat Iohannes, putabant plures eorum, eum esse Messiam v. ad Ioh. 1, 20. quo duce potestati Romanorum sese subducere possent v. Luc. 3, 15. Ioh. 1, 19. 24. Iam cum Iudaei Messiae eiusque praecursoribus ius et potestatem concederent baptismi ritu nouae oeconomiae initiandi v. ad v. 6. Ioh. 1, 24.: accedebant plures Pharisaeorum (qui omnino rituum et ceremoniarum studiosi erant) ac Sadducaeorum, et illa ipsa opinione, Iohannem esse Messiam, et nouitatis studio ducti, et vt auram popularem captarent, vid. Matth. 21, 25. cum ad Iohannem ingentes fierent concursus hominum. Hinc Iohannes, animum eorum perspiciens, ac probe intelligens, hos Pharisaeos sanctitatis

opinione et fama superbientes, hos Sadducaeos voluptatibus deditos, vix ac ne vix quidem admonitionibus suis parituros, seriamque poenitentiam esse acturos, quo acrius eorum animos feriret, his eos excipiebat verbis: γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν κ. τ. λ.] *viperarum progenies, quis vobis persuasit, vos effugere posse imminentes impietatis poenas?* γεννήματα ἐχιδνῶν *viperarum progenies*, simulatores pessimi. Etenim vipera (ἔχιδνα Matth. 23, 33. Sophocl. Antig. 530.) est imago hominis pietatem probitatemque simulantis, omninoque hominis perniciosi et cum maxime impii. γέννημα *foetus, progenies, fructus*, dicitur tam de animantibus, vt h. l. Sir. 10, 18, quam de inanimantibus, Matth. 26, 29. Sap. 16, 19. 1 Macc. 1, 38. vt Latinorum *foetus*, quod de terra dicitur Ouid. Fastt. 1, 693. de arboribus Lactant. de ira Dei. 13, 7. v. *Fischerus* Prolusf. de vitiis Lexx. N. T. p. 708. *Loesnerus* ad h. l. et ad Matth. 26, 29. interpp. ad Thom. Mag. h. v. Haec vero ipsa allocutio γεννήματα ἐχιδνῶν durior visa est *Schustero* in *Eichhornii Allgem. Biblioth. der bibl. Literat.* B. 9. p. 954. qui adeo verba Iohannis potius hunc in modum interpretanda esse statuit: vos callidi et prudentes estis vt serpentes, callide tempori ceditis, quodcunque acciderit, saluti vestrae prospicere vultis. Ad hanc interpretationem confirmandam monuit, serpentem etiam Matth. 10, 16. tanquam symbolum calliditatis, circumspectionis, et prudentiae commemorari: Pharisaeos autem et Sadducaeos ad Iohannis baptismum accessisse propterea, quod credidissent, Messiam, qui purgaturus esset sicut aurum et argentum Leui posteros Mal. 3, 3. 5. breui appariturum, adeoque putassent, Iohannem forte ipsius praecursorem esse, coll. Zach. 13, 1. Verum ex iis quae supra notavimus, satis apparere arbitramur, viperam h. l. esse imaginem hominis perniciosi et simulatoris pessimi, vt Matth. 12, 34. 23, 33. et Iohannis, seueri morum censoris, animumque Pharisaeorum probe perspicientis, verba non iusto duriora et asperiora esse. Sensus autem verborum τίς

ὑπέδειξεν κ. τ. λ. eſt, qui tandem vos pietatem ſimulantes, ſimulata pietate accedentes, ſperare poteſtis, vos effugituros eſſe poenas poſt Meſſiae aduentum imminentes? nequaquam eas effugietis. ὑποδεικνύειν notat, *docere*, *oſtendere*, vt ap. Diod. Sic. p. 105. C. *Rhod.* Sir. 48, 28. ἕως τοῦ αἰῶνος ὑπέδειξε τὰ ἐσόμενα *inde ab antiquiſſimis temporibus docuit futura.* Aeſchin. Socr. 2, 13. reſpondet Hebr. הוֹרָה Iob. 6, 24. Prou. 4. 4. vbi LXX. habent διδάσκειν, 2 Chron. 15, 3. vbi οἱ ὁ expreſſerunt ὑποδεικνύειν, et הִגִּיד Eſth. 3, 4. 4, 7, quibus in locis Alexandrini verbo ὑποδεικνύειν vſi ſunt, Exod. 24, 12. vbi Aquila habet φωτίσαι, Symmach. ὑποδεῖξαι. Vulg. *vt doceas illos.* add. Luc. 6, 47. 12, 5. Act. 20, 35. φυγεῖν ἀπὸ eſt forma loquendi Hebraica. Hebraei enim cum verbis בָּרַח et נוּס copulare ſolent particulam מִן, cuius rationis veſtigia quoque extant Sir. 21, 2. ὡς ἀπὸ προσώπου ὄφεως, φεῦγε ἀπὸ ἁμαρτίας. vid. et *Fiſcherus* ad *Leusden.* de Hebraiſmm. N. T. p. 135. Per ὀργὴν intelliguntur h. l. *poenae*, *ſupplicia*, quo ſignificatu legitur quoque אַף Pſ. 79, 6. Mich. 7, 9. al. Pauſan, 8, 2. ἀπήντα παρὰ τῶν θεῶν τιμὴ (praemia) τοῖς οὖσιν ἀγαθοῖς, καὶ ἀδικήσασιν ὡσαύτως ὀργή· v. *Reiskius* Ind. Demoſth. h. v. et *Loesnerus* ad Luc. 21, 23. ſed μέλλουσα ὀργὴ ſignificat *poenas imminentes*, חָרוֹן הַבָּא ἡ ὀργὴ ἡ ἐρχομένη, 1 Theſſ. 1, 10. — 8. οὖν vel h. l. redundat, vt ſaepius, vel eſt particula transeundi Lat. *iam vero*, vt Matth. 10, 32. al. καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας] *facta mutato animo digna*, recte praeclareque facta, a quibus omnis ſimulatio abeſt. Ipſa formula ποιεῖν καρποὺς τῆς μετανοίας, pro qua Act. 26, 20. legitur ἄξια τῆς μετανοίας ἔργα πράσσειν, eſt Hebr. עָשׂוֹת פְּרִי. v. *Vorſtius* de Hebraiſm. N. T. p. 161 ſqq. Caeterum pro καρποὺς cum pluribus codd., verſſ. et patrr. haud dubie legendum eſt καρπόν· Pluralis καρποὺς vel librariorum debetur oſcitantiae, vel huc traductus eſt e Luc. 3, 8. vt rectiſſime animaduertit *Griesbachius* in Comment. Crit. ad h. l.

9. Iudaei, nominatimque Pharifaei, fouebant opinionem praeconceptam hanc: fe, vtpote Iudaeos et Abrahami pofteros, vnice Deo placere atque probari. v. Ioh. 8, 33. 39 fqq. *Wetftenius* ad h. l. et *Lightfootus* ad Ioh. 3, 3. fibique, exclufis gentilibus cunctis, deftinata effe bona et ornamenta regni Meffiani his in terris conftituendi. Hinc Iohannes, nolite, inquit, arbitrari, vos propterea fieri debere regni Meffiani ciues, nec vllo pacto ab illo regno excludi poffe, quod fitis Iudaei et Abrahami pofteri: mihi credite, excludemini, et poenas grauiffimas dabitis, nifi deponatis peruerfam fentiendi agendique rationem vobis propriam. *μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς*] *nolite vobiscum cogitare.* *δόξητε λέγειν* pro *μὴ λέγητε*, nam *δοκεῖν* h. l. abundat, vt Marc. 10, 42. *οἱ δοκοῦντες ἄρχειν* pro *οἱ ἄρχοντες*· coll. Matth. 20, 25. Hift. Sufan. 5. *οἱ δοκοῦντες κυβερνᾷν* pro *οἱ κυβερνῶντες*· Xen. Mem. 4, 2, 20. *δοκῶ λέγειν* pro *λέγω*. Ariftoph. Plut. 422. *εἶναι μοι δοκεῖς* i. *εἶς* vbi v. *Berglerus.* *Hutchinfon.* ad Cyrop. 1, 1. 1. p. 6. et in addendis p. 672. *Gatackerus* Aduerf. Mifcell. 1, 3. p. 191. *Kypkius* ad Marc. 10, 42. *Weiskius* de Pleonafmis Graecis p. 92 fqq. plura hanc in rem exempla dabunt *Hammondus* et *Palairetus* ad h. l. Formula autem *λέγειν ἐν ἑαυτοῖς* eft Hebr. אָמַר בְּלִבּוֹ, *tacite fecum cogitare, perpendere*, Efth. 6, 6. vbi *οἱ ὁ λέγειν ἐν ἑαυτῷ*, pro quibus verbis 2 Sam. 21, 26. vfi funt verbo *διανοεῖν.* — *δύναται ὁ θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων κ. τ. λ.*] *mihi credite, Deus poteft ex his lapidibus*, in hac Iordanis ripa iacentibus, *excitare Abrahamo nepotes.* Senfus: potius ex his lapidibus excitaret nepotes Abrahamo, ei fimiles, quam vt vos ei disfimiles, improbitatis ftudiofos, eam tantum ob cauffam, quod fitis illius nepotes, regni Meffiani felicitate ornaret; fola natiuitas nihil prodeft ad regnum Meffianum.

10. *ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται*] *quin etiam bipennis radicibus arborum admota eft.*

ἤδη δὲ καί, *quin etiam*, *et vero etiam*, vt adeo oratio crescat, quem harum particularum vſum ex Arriano, Xen. Epheſ., Diog. Laert. 8, 1. comprobarunt ad h. l. *Raphelius* et *Palairetus*; *καὶ* in codd. nonnull. male omiſſum eſt, amant enim Graeci poſt *ἤδη δὲ* ponere *καί*, v. *Wetſten.* ad h. l. *ἡ ἀξίνη πρὸς ῥίζαν*, prouerbialis locutio eſt, qua poenae improbis proxime imminentes ſignificantur. v. Sir. 10, 18. Dan. 4, 20. 23. Solent praeterea homines frequenter in literis ſacris comparari cum arboribus. v. Pſ. 1, 3. Matth. 7, 17 ſqq. Rom. 11, 17. *πᾶν δένδρον ὃ μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν*] *omnis arbor, quae non fert bonos fructus* i. improbitatis ſtudioſi: *μὴ ποιοῦν* ex Hebraiſmo pro, *μὴ φέρων* eſt Hebr. עשׂה, quod frequenter de fructibus adhibetur, vt Gen. 1, 12. al. Praeſentia *ἐκκόπτεται* et *βάλλεται* vim futurorum habent. Hebraei enim de re certo futura praeſentibus vti ſolent v. Marc. 9, 31. Ioh. 1, 9. ibique notata; neque adeo audiendi ſunt *Albertius* atque *Graeuius* Lect. Heſiodd. Ἔργ. v. 30. p. 511. ed. *Loeſn.* qui verba *ἐκκόπτεται* et *βάλλεται* poſita putant pro *ἐκκόπτεσθαι* et *βάλλεσθαι δεῖ*. Iohannes autem poenas certiſſimas et grauiſſimas his verbis ita minatur, vt oſtendat, quicunque non ad meliorem frugem redituri ſint, eos poenas certiſſimas et grauiſſimas ſubituros eſſe; hoc enim ſibi volunt verba: *ἐκκόπτεται καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.*

11. Alio tempore, alia occaſione, quae v. 11 et 12. leguntur, a Iohanne dicta eſſe, docet locus Luc. 3, 15. 16. et exinde quoque apparet, quod haec verba cum antecedentibus non ſatis accurate cohaerent. vid. et not. ad Ioh. 1, 15. p. 116. ſed in Archetypo Syrochaldaico, quo vtebatur Matthaeus, tanquam hac occaſione dicta legebantur. Profitetur autem Iohannes verbis v. 11. ſe non Meſſiam, ſed Meſſiae praecurſorem eſſe. *ἐν ὕδατι* pro ſimpl. *ὕδατι*, v. Luc. 3, 16. ſed *βαπτίζειν ἐν ὕδατι εἰς μετάνοιαν* eſt, *baptizare aliquem, vt vitae morumque ſan-*

clitatis se velle studiosum esse promittat, *et vero etiam studiosus sit*, vnde Marc. 1, 4. Iohannis baptismus dicitur βάπτισμα μετανοίας. Marc. 1, 4. εἰς enim hac in formula *finem*, *consilium* indicat. v. *Fischerus* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 155. ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος] *qui post me munus suum auspicabitur*, successor meus i. Messias; ἐρχόμενος autem positum est pro ἐλευσόμενος. vt Ioh. 1, 27. ἰσχυρότερός μου ἐστὶν, *praestabit summa*, *quam in homines exserat*, *vi et efficacia*, *auctoritate*, *dignitate me superat*. οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι] *cuius non sum dignus qui calceos portem:* apud Ioh. I. c. legitur ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἄξιος ἵνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος, *non sum dignus qui soluam corrigiam calceamenti ipsius*. Sensus idem est, nempe: non sum dignus qui sim seruus ipsius vilissimus; et copiosius exornatur his verbis notio, quae inest voci ἰσχυρότερός μου ἐστί. Calceos autem dominis induere, exuere, gestare, apud Hebraeos, Graecos et Romanos vilissimorum seruorum officium erat, Chrysost. Homil. XVI. in Ioh. p. 619. τὸ γὰρ ὑπόδημα λῦσαι, τῆς ἐσχάτης διανοίας ἐστί· v. *Kypkius* ad h. l. *Braunius* de vest. Sac. Hebr. p. 59. *Pignorius* de seruis p. 206. *Suiceri* Thes. Eccl. T. 1. p. 1450. *Vorstius* de Adagiis N. T. c. 11. §. 3. et *Deyling* Obss. S. 3, 26. 8. ὑποδήματα, vt Hebr. נעלים, omnis generis calceamenta indicat, nec differt a σανδάλιον, cum οἱ ὁ נעל modo expresserint ὑπόδημα, modo σανδάλιον. v. *Bynaeus* de calceis Hebr. c. 6. et *Schleusnerus* in Lex. h. v. αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί] *vos tinget Spiritu Sancto et igni*; βαπτίζειν h. l. tropice positum notat: *imbuere aliquem re aliqua*, *cumulatim tribuere*, *largiter suppeditare*, *copiose dare*, *obruere* vt Ioh. 1, 33. Marc. 1, 8. Luc. 3, 16. quo significatu etiam apud scriptores exteros recurrit. Moschus Idyl. 1, extr. μήτι θίγῃς· πλάνα δῶρα· τὰ γὰρ πυρὶ πάντα βέβαπται *ne attigeris; fallax donum: tincta omnia flammis*. add. Plutarch. de Puer. Educ. c. 13. §. 3. v. *Albertius* et *Loesnerus* ad h. l. *Wetste-*

nius ad Matth. 20, 23. *Dorvillius* ad Charit. p. 176. *Fischerus* Prolusf. de vitiis Lexx. N. T. p. 531. vid. et not. ad Matth. l. c. In verbis autem ἐν πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ explicandis magnopere variant interpretes v. *Wolfius* in Curis et *Koecherus* in Analectis ad h. l. *Glassius* Phil. S. p. 19. *Dath. Elsnerus*, alii. Nonnulli ἐν πυρὶ vertunt *inter ignem, inter fulmina missa, Spiritu S. sub ignis specie vos superueniente*, vt respiciatur ad ea quae Act. 2. leguntur: cui tamen interpretationi praeter alia plura opponi potest, Act. l. c. esse sermonem de Apostolis, h. l. omnino de Iudaeis. Alii haec verba explicant per ἓν διὰ δυοῖν, vt adeo πνεῦμα ἅγιον καὶ πῦρ positum sit pro πῦρ πνευματικὸν l. πῦρ πνεύματος ἁγίου, atque intelligantur virtutes, bona, quibus instruatur animus hominis, quae animum a vitiis purgent, integrum et sanctum praestent, cum ignis apud Hebraeos symbolum sit rerum omnium, quae a sordibus purgant. v. *Albertius* ad h. l. et *Suicerus* Thes. Eccl. T. 1. p. 629. Sed h. l. non tantum de bonis et ornamentis a Messia exspectandis sermonem esse posse, ea, quae v. seq. leguntur, satis perspicue docent. *Boltenius* ad eandem poenae diuinae comminationem, quae inest voci πυρὶ, etiam verba ἐν πνεύματι ἁγίῳ referenda statuit, *ille, vi diuina adiutus, poena vos grauissima afficiet.* Verum, vt praeclare monuit *Schottus* Diss. in locum Matth. 3, 7—12. Ienae 1814. 4. p. 13., sic prorsus otiosa appareret particula καὶ, obstant praeterea etiam huic interpretationi effata alia, quibus formula βαπτίζειν s. βαπτίζεσθαι ἐν πνεύματι ita adhibetur, vt luculentissime pateat, verbis ἐν πνεύματι ἁγίῳ minime eam describi efficaciam diuinam, quae in poenis immittendis conspicua futura sit Act. 1, 5. 11, 16. Ioh. 1, 33. *Schottus* πνεῦμα ἅγιον cum *Paulo* de *sanctimonia* explicat. Equidem tamen malim per πν. ἁγ. intelligere *doctrinam diuinam*, s. *accuratiorem et pleniorem doctrinae coelestis cognitionem*, vt Ioh. 1, 33. 3, 34. cf. et *Schleusneri* Lex. sub h. v. add. Luc. 2, 30. vbi v. not. πῦρ vt h. l. et v. 10. ita etiam in libris V.

T. ſymbolum eſt poenarum ſuppliciorumque, v. Ieſ. 5, 24. 61, 2. 66, 24. Mal. 3, 1 ſqq. (quem poſteriorem locum reſpexiſſe Iohannem, perquam probabile eſt) Sir. 7, 19. Matth. 13, 50. atque adeo ſenſus verborum hic eſt: Meſſias imbuet doctrina ſua coeleſti, et accuratius ac plenius edocebit eos, qui diſciplinae ipſius ſeſe tradent, eosque dignos reddet regni Meſſiani ciues, improbos vero, doctrinamque ipſius repudiantes grauiſſime puniet, coll. v. 12. vid. et not ad 3, 2. Caeterum verba *καὶ πυρὶ* plures codd. omittunt, ſed tuentur ea codd. antiquiſſimi et praeſtantiſſimi, etiam verſſ. fere omnes; et facile omitti potuerunt partim propter obſcuritatem, partim etiam quoniam Marci loco parallelo 1, 8. non extant, ſed illo loco non leguntur, quoniam ibi etiam nihil memoratur de Iudaeorum peruerſitate, quod occaſionem feueriori obiurgationi ac diris obnuntiandis dediſſet, quod ſecus eſt h. l. coll. v. 12. et Luc. 3, 7. 16. v. *Noeſſelti* Exercitt. ſacrae, Hal. 1803. p. 264. ſ. et *Griesbachii* Comment. Crit. ad h. l. qui ea omiſſa h. l. putat ob lectionem eccleſiaſticam hic finiendam, anagnoſmatum autem auctores in lectionum clauſulis reſecare ſolitos eſſe verba, quae auditores percellere poſſent, eandemque ob cauſſam v. 12. in lectione publica plane praetermiſſum fuiſſe ſuſpicatur.

12. Pios ac probos Iudaeos Meſſias tutos praeſtabit et ſeruabit, felicesque reddet, impios vero et improbos ac male pertinaces grauiſſime puniet. *οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ*] *ventilabrum manu ſua tenebit.* *οὗ* redundat, v. *Storr.* Obſſ. ad analog. et Syntax. Hebr. pertinent. p. 298. *τὸ πτύον* eſt *ventilabrum*, inſtrumentum quo frumenta expurgantur, *ξύλον, ἐν ᾧ διαχωρίζουσι τὸν σῖτον ἀπὸ τοῦ ἀχύρου*, Heſych. *καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ*] *et ventilabit frumenta ſua.* *διακαθαρίζειν* id. qd. *λικμᾶν*, *ventilare*, *vannare*, frumentum vna cum grani ſtipula tollere, et in auram proiicere, quo ſeparetur a frumento

ftipula. v. *Fifcherus* Proluff. de vit. Lexx. N. T. p. 53 fqq. ἅλων, Attici dicebant ἅλως, *area*, *locus terendis frumentis deftinatus fubdialis*, fub dio enim triturare folebant Hebraei et etiamnunc folent Orientales; v. *Paulfen vom Ackerbau der Morgenl.* p. 141. h. l. *frumenta ipfa*, quam fignificationem contextus flagitat, fic גֹּרֶן quoque legitur Ruth. 3, 2. Iob. 39, 12. Deut. 15, 14. σῖτος, cum ei opponatur τὸ ἄχυρον, fignificat: *grana extrita et a paleis fecreta.* συνάξει εἰς τὴν ἀποθήκην] *granario condet.* Granaria, ἀποθῆκαι, erant cauernae fubterraneae, vbi Orientis ciues frumentum, vinum, oleum etc. futuris vfibus referuare folebant. v. Curtius 7, 4. Plin. H. N. 18, 30. *Faber* ad *Harmar Beobachtungen über den Orient*, Th. 2. p. 458 fs. ἄχυρον non eft *palea*, quae vento abigi folet, haec enim dicitur ἄχνη (Euftath. ad Hom. Il. ε, 499. ἐκ τούτων δὲ Φαίνεται, ὅτι οὐχ ἁπλῶς ἄχυρον, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἀχύρου λεπτότατον, νῦν ἡ ἄχνη δηλοῖ·) et χνοῦς, Hebr. מוֹץ, fed totus *calamus* frumenti, a radice ad fpicam, atque adeo *ftramen*, Hebr. תֶּבֶן, v. Exod. 5, 7. Gen. 24, 25. *tribulo comminutum*, vt ap. Xenoph. Oecon. 18, 1. et 2. vid. *Raphelius* et *Kypkius* ad h. l. Grana enim Hebraei excutiebant vel tabula, quae ad ianuae magnitudinem accedebat, ab inferiore parte acutis lapidibus conftrata, vel geminis rotis ferreis, inftar ferrae dentatis, et axe coniunctis. vid. *Bocharti* Hieroz. P. 1. L. 2. c. 33. *Pocockii* Commentar. in Ioel. 3, 14. p. 334. *Paulfen* p. 110 fqq. et *Hammondus* ad h. l. Sed ftramen et ftipulas Orientis populi loco ligni comburere folebant. v. *Kypkius* et *Raphelius* ad h. l. atque *Paulfen* p. 150. πῦρ ἄσβεστον, *ignis qui deleri nequit*, prius, quam omnia confumferit. Imago poenarum grauiffimarum, v. Ief. 5. 24.

13 — 15. τότε non accuratius tempus definit, fed omnino eft: illo tempore, tum cum Iohannes baptizaret. παραγίνεται ὁ Ἰησοῦς τοῦ βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ] *acceffit*

Iesus, vt ab eo baptizaretur. Accessit autem Iesus, vt suo exemplo Iohannis baptismum probaret et confirmaret, vt huic noui foederis instituto auctoritatem conciliaret, vt ipse, cum iam in eo esset, vt demandatum sibi a patre officium susciperet, hoc ritu sacro atque solenni inauguraretur. Ex verbis Iohannis, quae v. 14. leguntur, apparere videtur probe cognitum fuisse Iesum Iohanni; cum vero Iohannes ipse postea dixerit: κἀγὼ οὐκ ᾔδειν αὐτὸν, v. Ioh. 1, 31. interpretes, qui haec verba explicant: *ego eum non noueram de facie*, vt hos locos inter se conciliarent, varias vias ingressi sunt. Monuerunt nimirum Iesum Iohanni ante baptismum vel ex reuelatione, vel ex verbis ipsius baptismum expetentis, vel ex aliorum praesentium indicio cognitum fuisse. Sed parum probabile est, cum Iohannis atque Iesu matres necessitudinis et amicitiae vinculo coniunctae fuerint, vsque ad illum ipsum diem nullam plane fuisse Iohanni cum Iesu consuetudinem, nec saltem talem, vt eum, ad baptismum accedentem, e vultu cognoscere potuisset; immo Iohannis verba de Christi munere interpretanda sunt: *non noueram eum Messiam esse*; id cognoscebam ex iis, quae cum baptizaretur, euenerunt. — 14. ὁ δὲ Ἰωάννης διεκώλυεν αὐτὸν] *Iohannes vero Iesum prohibere volebat a baptismate*, cum ipse potius ab eo baptizari deberet. Scilicet Iohannes non ignorabat, quantam spem et exspectationem de Iesu iam dudum concepissent parentes, propinqui, et amici; non ignorabat, quam praeclare Iesus, qui hactenus remotus a celebritate vixerat, hanc spem et exspectationem de ipso conceptam, summae sanctitatis rerumque diuinarum studio acerrimo, Luc. 2, 52. sustinuisset et confirmasset; hinc et Iohannes ipse praeclara quaeque de Iesu augurabatur, eumque magnum populi doctorem, insignemque prophetam fore sperabat; hinc et nunc cum Iesus accederet, vt baptizaretur, Iohannes reuerentia ductus ei dicebat: tu potius me Messiae venturo per baptismum obstringere debes. Postquam

deinde ea, quae v. 16. 17. leguntur, euenerant, Iohannes, qui sperauerat fore, vt eo ipso tempore quo baptizaret Iudaeos, Messias innotesceret, Iesum pro Messia habebat. διακωλύειν vim habet verbi simplicis κωλύειν, vt ap. Plat. Apol. 19. Phaedon. 4. Diod. Sic. p. 752. A. vid. *Palairetus*, *Elsnerus* et *Münthius* ad h. l. διεκώλυεν autem reddi debet: a baptismate eum prohibere volebat; coll. v. 15. extr. in omnibus autem fere linguis saepius verba ita ponuntur, vt conatum indicent, non actionem ipsam, vt omissum sit, *velle.* v. Marc. 15, 23. coll. Matth. 27, 34. Ps. 56, 1. 57, 7. ἐγὼ χρείαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι] *mihi potius a te expetendum est hoc lauacrum*, tu es sapientia, virtute, me praestantior, tibi potius quam mihi Messiae praeconis partes agendae sunt. — 15. ἀποκριθεὶς εἶπε πρὸς αὐτὸν, *Iesus dixit ad haec:* est haec loquendi ratio Hebraica. Hebraei nimirum verbo ענה, quod omnino notat *dicere*, iungere solent vel Infinitiuum לֵאמֹר, vel tempus finitum וַיֹּאמֶר, v. Gen. 18, 27. 28, 37. al. et verbo אמר addunt partic. אֶל, vt Gen. 12, 26. vnde etiam in versione Alexandrina et libris N. T. verbis λέγειν et εἰπεῖν iungitur praepositio πρός· haec semel monuisse sufficiat. ἄφες ἄρτι, *admitte me, quaeso, ad baptismum.* ἄφες pro ἄφες με· respondet ἀφιέναι, quod idem est ac ἐᾶν, Hebr. הִנִּיחַ, Iudd. 16, 26. vbi Alex. ἄφες με· sed Ex. 32, 10. illud expresserunt ἔασόν με· Caeterum ἄρτι est Hebr. נָא, Graecorum δή. οὕτω γὰρ πρέπον ἐστὶν ἡμῖν πληρῶσαι πᾶσαν τὴν δικαιοσύνην] *me decet omne laudabile institutum tenere et sequi.* δικαιοσύνη h. l. idem est quod δικαίωμα, *institutum*, et quidem *institutum laudabile*, *ritus commendabilis.* Vtroque vocabulo Graeco interpretes Alexandrini expresserunt Hebr. משפט et חק *statutum*, *institutum*, v. Ez. 11, 72. Num. 36, 13. Deut. 4, 40. 6, 1. et πληροῦν τὴν δικαιοσύνην est id. qd. ποιεῖν τὰ δικαιώματα, Deut. 6. 24. φυλάσσεσθαι τὰ δικαιώματα, Deut. 26, 17. Ez. 11, 20.

16. καὶ βαπτισθεὶς ὁ Ἰησοῦς dictum eft pro καὶ βαπτισθέντος τοῦ Ἰησοῦ, ita, vt Nominatiuus habeat vim Genitiuorum confequentiae; *cum Iefus baptizatus, efcendiffet ftatim e flumine*, et iam preces faceret, vt additum legitur ap. Lucam 3, 21. ἀνεῴχθησαν οἱ οὐρανοὶ] *difceffit coelum* h. e. fulgurabat, vid. Luc. 3, 21. Marc. 1, 10. qui σχιζομένους τοὺς οὐρανοὺς eodem fenfu commemorat. Coelum difcedere videtur, cum fulgurat, et nubes fulgurum impetu feparari atque fecari videntur. Hinc etiam fulmine *nubes*, *coelum rumpi*, *abrumpi*, *fcindi*, *findi* dicuntur apud poetas Latinos Sil. It. 1, 535 fqq. *Hic fubitus fciffo denfa inter nubila coelo Erupit quatiens terram fragor; et fuper ipfas Bis Pater intonuit geminato fulmine pugnas.* v. *Heyne* ad Virg. Aen. 3, 198. et *Drakenborch.* ad Sil. It. 3, 196. Caeterum laudarit Epiph. Haer. 30. vbi ex Euangelio Ebionitarum afferuntur verba, καὶ εὐθὺς περιέλαμψεν τὸν τόπον φῶς μέγα· et Iuftin. M. Dial. c. Tryph. p. 315. ed. Colon. πῦρ ἀνήφθη ἐν τῷ Ἰορδάνῃ. Datiuum αὐτῷ nonnulli pofitum exiftimant pro ἐπ᾽ αὐτὸν, *fuper Iefum*, quam tamen interpretationem non ferunt leges grammaticae; eft potius αὐτῷ Datiuus commodi, referendus ad Iohannem, et explicandus: *eo fpectante* difceffit coelum. Ad Iohannem autem, non ad Chriftum, referendum effe Datiuum αὐτῷ, fatis luculenter docent fequentia verba: εἶδε τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ — ἐρχόμενον ἐπ᾽ αὐτόν· fi haec verba εἶδε κ. τ. λ. Chriftum fpectarent, fcribi debuiffet ἐφ᾽ ἑαυτόν l. ἐφ᾽ αὑτόν· confirmat etiam fententiam noftram locus Ioh. 1, 33. cf. et not. ad Marc. 1, 10. καὶ εἶδε τὸ πνεῦμα κ. τ. λ.] Tales conatus, qui vires humanis maiores requirere videbantur, omnis antiquitas a Deo immediate repetere folebat. v. Hom. Odyf. δ', 712. Virg. Aen. 9, 184. Saepius quoque loquuntur vtriusque Teftamenti fcriptores de operationibus Dei in animis hominum: de indole divinitus excitata, quae tunc primum euigilabat, et hanc in rem vtuntur formulis: *venit Deus fuper eum*, *Deus f. Dei fpiritus eum agitabat.* v.

i Sam. 16, 33. Ief. 61, 1. Act. 1, 8. al. Ad harum formularum fenfum accuratius conftituendum femper contextus refpici debet, perquam frequenter autem adhibentur de eo, qui vi diuina adiutus admiranda vel loquebatur vel faciebat; de animi fortitudine, conftantia, aliisque dotibus eximiis, quibus hic vel ille ad magna negotia fubeunda ornatus et idoneus apparebat. v. Iudd. 3, 10. 6, 34. 1 Sam. 16, 13. Ezech. 1, 3. vbi v. *Rofenmüllerus*, cf. et not. ad Ioh. 1, 32. Iam vero Iefus baptizatus preces faciebat, Luc. 3, 21. fulgurabat; ex vultu ipfius elucebat fumma hilaritas; animi fortitudo et conftantia, fermones ipfius pleni erant fapientiae diuinae, et ab eo inde tempore eximiis doctoris dotibus ornatus apparebat, atque Meffiae perfonam agebat. Haec omnia expreffa funt verbis: *Spiritus Dei fe demifit in Iefum; venit fuper eum* i. e. vis diuina f. Deus operabatur in Chrifto, qui inde ab eo tempore Meffiae perfonam agere incipiebat, et quoniam huius rei fignum externum apparebat, nempe fulgur; propterea vfus eft fcriptor comparatione hac: ὡςεὶ περιςεράν, et apud Luc. 3, 21: legitur σωματικῷ εἴδει; quae quidem verba non capienda funt de forma ac fpecie columbae, fed referenda ad modum, quo defcendiffe Dei fpiritus dicitur. Etenim particulae ὡς et ὡςεί, vt Hebr. כ et כְּמוֹ, verbis motum ex loco in locum declarantibus iunctae, modum motus, non vero formam et fpeciem eius rei, quae addita eft, indicant, vt Luc. 10, 18. Exempla plura hanc in rem congeffit *Albertius* ad h. l. Si Luc. 3, 21. hoc fignificare voluiffet: Spiritum Dei fub forma columbae defcendiffe, fcripfiffet σωματικῷ εἴδει τῆς περιςερᾶς, vel σωματικῷ εἴδει ὡςεὶ περιςερᾶς· vt Pf. 55, 5. legitur: πτέρυγας ὡςεὶ περιςερᾶς. Itaque ventus fulminis, lenis aeris ftrepitus, comparatur cum ftrepitu columbae volantis; et ὡςεὶ περιςερὰν eft: *ritu et more columbae*; celeriter et leniter auram perftrepentis. Columbarum enim volatus Hebraeis erat imago celeritatis maximae. v. Pf. 55, 7. *Bochart.* Hieroz. 2, 1. 1. T.

2. p. 541. ed. Lipf. Plin. H. N. 10, 36. Propterea ergo scriptor hac comparatione vfus eft, et eo praeclarius illa vfus eft, quod etiam columba fuit Hebraeis innocentiae animique fanctitatis fymbolum. v. Matth. 10, 16. Verba Lucae l. c. *σωματικῷ εἴδει* referenda funt ad fulmen, ad nubem lucidam fulmen emittentem. Effe autem h. l. de fulmine fermonem, praeter verba *ἀνεῴχθησαν οἱ οὐρανοὶ*, perfpicue etiam docet v. feq. qui vlteriorem huius verficuli explicationem continet.

17. *Φωνὴ* fcl. *ἐγένετο*, quod verbum additum legitur Luc. 3. 22. fed *Φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν*, eft *tonitru*, vt קול אלהים, Pf. 18, 14. 29, 3. al. coll. Ioh. 12, 28. 29. ita *Φωνὴ* legitur quoque Apoc. 6, 1. et hinc *Φωναὶ* atque *βρονταὶ* tanquam fynonyma coniunguntur Apoc. 11, 19. Fulmina autem atque tonitrua Hebraei aeque ac Graeci et Romani annumerabant fignis praefentiae Dei, et prodigiis diuinitus factis, quorum fignificationem ex rerum circumftantia diiudicabant. vid. 1 Reg. 8, 10. 18, 38, 39. Iudd. 6, 17. 21. Ouid. Faft. 4, 834. Propert. 2, 16. 49. Virg. Aen. 2, 693. 7, 142. 8, 523. 9, 631. Mela 1, 19. cf. not. ad Ioh. 12, 28. Iohanni tonitrus, qui fulmen fequebatur, re accuratius perpenfa Ioh. 1, 29. erat publica Dei declaratio, Iefum effe Meffiam. v. not. ad v. 14. coll. Ioh. 1, 33 fqq. Itaque *λέγουσα* explicari debet h. l.: *quae indicabat, declarabat.* Verbum *λέγειν*, vt Hebr. אמר, ספר et דבר non femper de voce viua et articulata occurrit, verum etiam ita, vt fimpliciter notet: *indicare, declarare*, vt Ioh. 6, 71. Pf. 19, 2. 3. 4. *υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς*] *filius meus longe cariffimus*, Meffias. *ἀγαπητὸς* alii reddere malunt *vnicus*, prouocant ad vfum verfionis Alexandrinae, in qua יחיד, *vnus, vnicus*, modo exprimitur per *μονογενὴς*, Pf. 21, 21. 24, 17. 34, 20. modo per *ἀγαπητὸς*, Ier. 6, 26. Amof. 8, 10. add. Luc. 20, 13. coll. v. 14. v. *Fifcherus* Prolufl. de vit. Lexx. p. 25 fqq. *Münthius* et *Loesnerus*

ad h. l. sed non necesse est, vt a vulgari significatu voc. ἀγαπητὸς recedamus, et sensus idem manet. *ἐν ᾧ εὐδόκησα, quem singulari amore amplector. εὐδοκεῖν ἐν τινὶ* est Hebr. רצה vel חפץ seq. ב h. e. *ἀγαπᾷν, στέργειν τινά·* et *εὐδόκησα* more Hebr. positum est pro *εὐδοκῶ*. v. *Glassius* Phil. S. p. 305 sqq. De vsu verbi *εὐδοκεῖν* in libris scriptorum Graecorum vario vid. *Raphelius* ad h. l. et *Wesseling*. ad Diod. Sic. T. 2. p. 196.

CAPVT IV.

Nullus facile locus in libris Euangelistarum, maiores omni fere tempore interpretibus difficultates procreauit, quam hic ipse Matthaei locus, qui historiam tentationis Iesu in deserto continet. Et ingenue profitendum est, nullam huius loci interpretationem hactenus prolatam, ita esse comparatam, vt difficultates omnino omnes plane euanescant. Varias et praecipuas sententias praeter *Wolfium* in Curis et *Koecherum* in Analectis ad h. l. recensuerunt *C. C. L. Schmidtius* in *Exegetischen Beyträgen zu den Schriften des N. B. Th.* 1. p. 277 sqq. et *C. C. Flattus* in *Pragmatischer Darstellung d. Versuchnngsgesch. mit Beyträgen zur Beurtheilung der verschied. Ansichten dieser Geschichte u. einer ausführl. Prüfung der Hypothese, welche die Erzählung der Evangelisten aus einer spätern christl. Dichtung ableitet* in *Süskindii Magazin für christl. Dogmatik u. Moral* St. 15. p. 168 ss. St. 16. p. 42. sqq. A) Iesum vere tentatum fuisse a Satana, antiquiorum ac recentiorum interpretum plurimi statuerunt v. *Wolfius* et *Koecherus* ad h. l. *Lilienthalius* (*gute Sache d. göttl. Offenbarung* Th. 4. p. 764 sqq.) *Deylingius* Obss. S. P. 1. p. 269 ss. *Hessius*, *Michaelis*, *Moschius*, *Storrius* Diss. Exeget. in libror. N. T. historicor. aliquot loca P. 1. p. 6. inserta Opuscc.

Acadd. Vol. 3. p. 8. *Domey* Obff. theologico-philolog. hiftoriam tentationis Chrifti Matth. 4, 1. fs. illuftraturae Vpfal. 1792. 4. *Schulteffius über den Verfucher Matth. 4, 1 fqq.* in *Süskindii Magazin* etc. *St.* 11. p. 30 fs. fed hi interpretes omnes, in explicandis fingulis περιστάσεσι magnopere variant. Reiiciendam vero hanc fententiam putarunt alii propterea, quod eiusmodi tentatio a fapientia et benignitate Dei fit aliena; nec poffit probari, tantam effe Satanae poteftatem, vt fe in alias formas pro lubitu poffit mutare, nec tantam ftultitiam, quantam h. l. prodidiffet, omninoque opiniones Iudaeorum de Satana eiusque vi ac poteftate Chaldaeorum philofophiae fuam originem debeant, vid. *Deylingius* l. c. *Schmidt Exeget. Beyträge* p. 278. *Paulus* in *Kommentar* ad h. l. B) Alii, quae h. l. narrantur, de ἐκστάσει explicanda effe ftatuerunt, cum interdum accidere foleat, vt animi, repentino quodam furore concitati, exardefcant acrius, atque a corpore abftracti, ante oculos verfari cernant fpirituum fpecies, quarum vultus et lineamenta agnofcant, ac loquentium voces auribus percipiant: vel *vifo nocturno*; quae fuit opinio Theodori Mopfuefteni, v. *Münteri* Fragmm. Patrr. Grr. Fafc. 1. p. 107. Hafniae 1788. Cypriani in fermone de ieiunio et tentationibus Chrifti, Opp. p. 306. Baf. *Clerici* (ed. paraphr. Hammond. ad h. l. *quae hic narrantur, facilius in vifione, feu fomnio Chrifto accidiffe, intelligi poffunt, quam reapfe*) aliorumque. De ἐκστάσει cogitarunt etiam *Boltenius*, *Paulus* ad h. l. *Gablerus üb. den Unterfchied zwifchen Auslegung u. Erklärung, erläutert durch die verfchiedene Behandlungsart der Verfuchungsgefch. Jefu* in eiusd. *Neueftem theol. Journal* B. 6. p. 235. add. *üb. die verfchiedene Behandlungsart der Verfuchungsgefch. Jefu, ein abgenöthigter Nachtrag* in *Journal für theol. Literatur* Th. 2. p. 309. fs. *Bertholdus* in Diff. infcr. tres priores Euangeliftas tentationem I. C. a diabolo ad merum vifum internum diftinctis et expreffis verbis reuocare demonftratur, Erlang. 1812. 4. Prouocant hi interpretes ad Ezech. 40, 1. 2. 8, 3. et

obferuant formulas ἐν πνεύματι et διὰ πνεύματος ἁγίου haud raro de vifionibus prophetarum adhiberi Ez. l. c. Apoc. 1, 10. 4, 2. 17, 3. 21, 10. prouocant ad ftilum fcriptorum N. T. non fatis excultum, qui vifum a re in facto pofita non recte difcernant; prouocant denique etiam ad v. 11. atque obferuant, ea quae ibi de diabolo ex fcriptura facra legis peritorum more fcite difputante, de angelis cibum apportantibus legantur, aperte declarare, effe de vifione cogitandum. — Alii contra monent: talem ἔκστασιν ab indole atque ingenio Iefu effe plane alienam, nec effe poffe de vifione nocturna fermonem, cum non adhibita legatur formula folennis κατ' ὄναρ, neque in omni narratione vllum vifionis nocturnae indicium atque veftigium reperiatur; verba Luc. 4, 1. ἤγετο ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον, non poffe de vifione explicari, docere partim verba Matthaei 4, 1. πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου, quae rem in facto pofitam enarrari indicent, partim locum Marci 1, 12. vbi formula ἤγετο ἐν τῷ πνεύματι commutata reperiatur cum voce, τὸ πνεῦμα αὐτὸν ἐκβάλλει εἰς τὴν ἔρημον, refpondere potius Lucae l. l. ἐν τῷ πνεύματι verbis praecedentibus πνεύματος ἁγίου πλήρης, et cum hac formula comparari debere formulam Luc. 2, 27. ἦλθεν ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὸ ἱερόν (vid. not. ad. v. 1.) praeterea verba προσέρχεσθαι, παραλαμβάνειν, ἀνάγειν (Luc. 4, 5.) ἵστασθαι verum externumque congreffum indicare; denique Euangeliftas vifionem a rebus vere geftis narratione fua difcernere non ignoraffe, apparere fatis luculenter ex Matth. 1, 20. 24. 2, 12. 19. 23, 19. Luc. Act. 16, 9. 10, 10 fs. 9, 10. 18, 9. 22, 17. coll. 12, 9. 11. v. *Storrii* Opufcc. Vol. 3. p. 4 f. p. 108 fs. *Flattus* in *Süskindii Magazin St.* 16. p. 53 fq. et quos ibi laudauit, cf. etiam notata fub lit. C. extr. C) Rurfus alii contenderunt, omnia effe explicanda de prauis cogitationibus in animo Iefu fubortis, ab eo vero etiam ftatim repreffis, cum in deferto, vt fe ad munus obeundum praepararet, commoraretur, atque ibi perpenderet difficulta-

tes et molestias, quibuscum ipsi in posterum conflictandum esset, et reputaret viam ac rationem, qua sibi apud Iudaeos auctoritatem conciliare facile posset, parum conuenientem fore consiliis suis, munerisque officiis et partibus. Iesum igitur cogitationes prauas illo tempore animo volutas, more Iudaeorum Satanae tanquam auctori adscripsisse, remque ita proposuisse, ac si genius malus ipsi praesens apparuisset, vt sub parabolae inuolucro discipulos edoceret, quomodo ipsi futuri religionis doctores animati esse deberent, eosque excitaret ad modestiam, constantiam, fiduciam in Deo collocandam. Sensum ergo parabolae esse: legatus diuinus, dotibus quibus instructus est, vnice ad Dei caussam augendam promouendamque vtatur, non honores et opes terrenas affectet, modestiae, sapientiae sit studiosus, atque constanter spem fiduciamque suam in Deo reponat. Hanc sententiam de cogitationibus prauis, in animo Iesu subortis, defenderunt varioque modo exornarunt *Thaddaeus die Versuchungsgeschichte Christi, erklärt und von Widersprüchen gerettet*, Bonn. 1794. *Ueber die Versuchungsgeschichte* in *Hezelii Schriftforscher Th.* 2. *St.* 3. p. 349 ss. Eiusd. *Kommentar über das N. T.* ad h. l. *Ueber die Versuchungsgesch. Christi* in *freymüthigen Untersuchungen einiger Gegenstände des ächtchristl. Nachdenkens* Berol. 1794. 8. *Cunze* disquisitio, quo sensu homines in N. T. a Deo tentari dicantur, et quid praecipue de tentatione Christi, quam vocant, statuendum sit? in *Pott.* Sylloge Commentatt. theoll. Vol. 8. p. 308. (*Schultess*) in *Beyträgen zum vernünft. Denken in der Religion*, *Heft* 3. p. 89 ss. *Eichhorn Allgem. Bibl. der bibl. Literat.* B. 3. p. 281 sq. *Liebe* in *Augusti* Neu. theol. Bibl. 1. p. 42. *Augusti* ib. B. 2. p. 100 ss. *Krummacher über den Geist u. die Form der Euangel. Geschichte*, p. 111. Qui contra hanc interpretandi rationem disputarunt, *Döderlein theol. Bibl. B.* 4. p. 709 f. *Storrius* l. l. et Parte Dissertat. altera p. 14 ss. Auctor libri *Kritik der Hypothese einer innern Versuchung in dem Verstandes-*

vermögen Jesu, *vom Verf. der Schrift: die Versuchung Jesu, ein Empörungsversuch jüd. Priester*, Schleswig 1796. alii, his potissimum argumentis vsi sunt: Tot cogitationes perversae ac praeposterae repugnant sanctitati et dignitati Iesu. Discipuli mentem Iesu vel capiebant, vel non capiebant; si mentem Iesu capiebant, et narrationem ipsius de cogitationibus prauis intelligebant: Iesus hac ipsa narratione auctoritatem et existimationem qua florebat suam, non augebat sed imminuebat; quodsi vero mentem Iesu non intelligebant, hac narratione opiniones eorum praeconceptae de regno Messiano terreno, de Satana, qui ipse de Iesu dignitate dubitarat, de Satanae potestate etc. eo magis confirmabantur et corroborabantur, eoque tenacius eas retinebant. Eiusmodi parabolas, qualem hic locus ex interpretum illorum sententia continet, Iesus nunquam proposuit, et ne verbulo quidem indigitatur, legi h. l. parabolam, nec potest afferri ratio grauis et idonea, quare Iesus parabola adeo obscura et ambigua discipulos ad munus in posterum obeundum praeparare voluerit, cf. *Flatt* l. c. p. 50 sqq. D) Alii porro opinati sunt continere hunc locum mythum, eundemque vel historicum, ita vt traditioni rès in facto posita subsit, vel philosophicum. Scilicet fabulam inuentam esse *vel* ab iis qui sibi explicare vellent, qui factum sit, vt Iesus per quadraginta dies in deserto commoraretur, antequam doctoris partes susciperet (mythus historicus); v. *Ziegler* in *Gabler Journal für theolog. Literat.* B. 5. p. 201 sqq. *Schmidt Biblioth. der Kritik und Exegese*, B. 2. p. 222. *Schulze* in *Augusti theol. Monatsschr. auf das Jahr* 1801. Heft 12, *Jahr* 1802. *Heft* 8. p. 139 ss. *Schröter die Versuchung Jesu, eine Hypothese irgend eines frommen Judenchristen*, in *Rehkopf Prediger Journal für Sachsen, dritter Jahrgang*, p. 381 sqq. *vel* ab iis qui in libris sacris reperissent Mosen et Eliam quadraginta dies ieiunasse, v. Ex. 24, 18. 34, 28. Deut. 9, 9. 18. 1 Reg. 19, 8. et inde conclusissent etiam Iesum, prophetam Elia longe

maiorem per quadraginta dies in deferto quodam ieiunaffe (mythus philofophicus). v. *Schmid exegetifche Beyträge zu den Schriften des neuen Bundes*, p. 355 fqq. Hanc igitur traditionem, hanc fabulam inter chriftianos e Iudaeis ore propagatam vel a Matthaeo ipfo receptam, vel ab alio in verfionem Euangelii Matthaei Graecam infertam effe. — Obiecerunt tamen alii, Matthaeum, Apoftolum et perpetuum Chrifti comitem, hanc fabulam fiue traditionem, neque ipfum literis confignare, neque ex Euangelio antiquiori recipere potuiffe, fi Iefus ipfe de iis quae h. l. leguntur, nihil plane difcipulis enarraffet; idem etiam valere de Luca, qui ab origine inde omnia diligenter examinaffe profeffus fit v. Luc. 1, 1 — 3. locos vero Matth. et Luc. feriori aetate interpolatos effe, idoneis argumentis demonftrari neutiquam poffe; cf etiam quae docte contra monuit *Flattus* in *Süskindii Magazin* l. c. p. 71. E) Alii denique arbitrati funt per διάβολον intelligendum effe Iudaeum, fynedrii magni affefforem, vnum de facerdotum principibus, vel etiam ipfum pontificem maximum, qui per interualla, prout fefe occafio offerret, diuerfis temporibus explorare Iefum voluerit, an effet Meffias, Iudaeos a poteftate Romanorum liberaturus. Defenderunt et exornarunt hanc fententiam poft *Hermannum von der Hardt* in Ephemeridd. Philoll. p. 38. *de ala templi Hierofolym.*, *Bafedow für forfchende Selbftdenker*, *Lehren der chr. Weisheit*, 1780. p. 330. *Rofenmüllerus* in Schol. ad h. l. (*Schütz*) *die Verfuchung Jefu, ein Empörungsverfuch Jüd. Priefter*, Hamburg. 1793. 8. *Schufter Beyträge zur Erläuterung des N. T.* in *Eichhorn Biblioth. der bibl. Literat.* B. 9. Stück 6. p. 963 fqq. et Auctor libri: *Kritik des Kommentar's über das N. T. von Hrn. D. Paulus*, p. 30 fqq. Atque haec fententia, qua admiffa plurimae difficultates, quibus reliquae interpretationes premuntur, euanefcunt, et alii quoque Euangeliftarum loci lucem accipiunt vid. not. ad Ioh. 1, 19. 20, 29. omnino praeferenda videtur.

Scilicet fynedrii magni affeffores, nouarum rerum cupidi, et incredibili Romanorum poteftati fefe fubducendi cupiditate flagrantes, iam pridem ad Iohannem legatos miferant, qui ipfum interrogarent, an Meffias effet? v. Ioh. 1, 19 fqq. Iohannes libere profeffus erat, fe non Meffiam effe, fed praeconis tantum Meffiae perfonam agere, breui autem hunc ipfum munus fuum aufpicaturum effe. Poftea cum Iefus baptizatus effet, Iohannes publice profitebatur, Iefum effe eum quem ipfe annuntiaffet, cuius praeco fuiffet. vid. Ioh. 1, 29 fqq. Itaque fynedri quo certius et accuratius cognofcerent, an Iefus Meffias effet, qui priftinum fplendorem populo Iudaico conciliaturus, felicitatem fummam allaturus, atque מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים, (Exod. 19, 6.) reftituturus effet, vnum de fynedrii principibus ad Iefum legabant, qui eum exploraret, atque in partes facerdotum et fynedrii traheret. Meffiam vi miracula patrandi inftructum fore, credebant Iudaei, v. Ioh. 2, 18. 4, 48. 7, 31. Matth. 13, 38. hinc facerdos ille excitabat Iefum vt lapides mutaret in cibos, atque fe e tecto porticus templi deiiceret. Caeterum obfcuritatem narrationis Euangeliftarum, fi res ita fe habuerit, nonnulli inde deriuarunt, quod Chriftus ipfe, grauibus de cauffis, modeftia, prudentia ductus, rem ita difcipulis retulerit (v. *Schufterus* in *Eichhornii Allgem. Biblioth. B.* 9. p. 966); ex aliorum vero fententia, Chriftus rem omnem quidem difcipulis aperuit, illi vero de induftria paulo obfcurius fcripferunt, ne vel fibi vel aliis moleftias procrearent v. Anonymus in libro: *Anfichten von dunkeln Stellen des N. T.* Halae 1810. p. 21.

1. τότε, *tunc*, nempe cum baptizatus effet Iefus, coll. Marc. 1, 12. qui vfus eft vocula εὐθύς· et Luc. 4, 1. ἀνήχθη *abductus*, *abire iuffus eft*, nam verbum compofitum vim habet verbi fimplicis, vt Act. 16, 34. eft Hebr. הֵבִיא, quod Alexandrini Ez. 32, 9. 38, 16. expreffertunt hoc ipfo verbo Graeco ἀνάγειν. Lucas l. c. fimpliciter

ſcripſit, ἤγετο· Heſychius vero ἀνάγεται explicuit, ὁδηγεῖται. Marcus l. l. adhibuit verbum ἐκβάλλειν, cuius ſynonymum eſt ἀπαλλάττειν h. e. abire iubere; eodem fere ſenſu ἐκβάλλειν legitur Matth. 9, 38. vbi dominus operarios ἐκβάλλει, *eiicit* i. exire iubet. ἀνήχθη ὑπὸ τοῦ πνεύματος] *impulſu, inſtinctu diuino in deſertum abiit.* Plane reiicienda eſt inepta eorum opinio, qui arbitrantur Chriſtum e terra in ſublime ſublatum, et a genio malo per aërem in deſertum actum eſſe; nam de genio malo vel propterea non eſſe poteſt ſermo, quod Lucae l. l. legitur πνεύματος ἁγίου πλήρης. Eſt potius ἐν πνεύματι idem quod Luc. 4, 14. ἐν δυνάμει τοῦ πνεύματος h. e. *impulſu diuino*, et comparari debet cum hoc loco Lucae locus 2, 27. vbi legitur ἦλθεν ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὸ ἱερὸν h. e. ſi ſenſum ſpectamus: orta eſt in animo ipſius cogitatio, quam eiicere animo non poterat, ſibi hoc ipſo die eſſe adeundum templum: add. Act. 8, 26. 39. Ieſus, qui iam in eo erat, vt munus a patre ipſi demandatum ſusciperet, in ſolitudinem abierat, vt ſe precibus et piis meditationibus ad munus ſuum praepararet, animumque firmaret, et omnes tentationes feliciter ſuperaret. Omnia autem, quae ad religionem et rem chriſtianam ſpectant, quae cum ea connexa ſunt, ad eam promouendam augendamque faciunt, in libris N. T. ſacris πνεύματι ἁγίῳ tanquam auctori et promotori adſcribuntur. εἰς τὴν ἔρημον] *in deſertum.* Quodnam deſertum intelligendum ſit, certo definiri non poteſt. Haud improbabilis autem eſt plerorumque interpretum ſententia, intelligendum eſſe deſertum Quarantaniae (quod nomen huic deſerto a primis chriſtianis impoſitum eſt, quoniam putabant Chriſtum in eo per quadraginta dies commoratum eſſe et ieiunaſſe) valde horridum, ab hominibus relictum et incultum, (Marci l. c. ἦν μετὰ τῶν θηρίων) quod non procul abeſt ab Hierichunte, per montana Bethelis tendit, et ab Hieroſolymis tribus fere miliaribus diſtat. v. Ioſeph. Ant. 16, 1. B. I. 4, 8. 2. conf. *Maundrell* in *Paulus Sammlung*

von Reisebeschreibungen über den Orient, T. 1. p. 100. *Hasselquist Reise nach Palaestina*, p. 149. πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου] *vt eum malus consultor ad peccandum incitaret.* Infinitiuus πειρασθῆναι h. l. non finem et consilium indicat, sed potius euentum; *ita factum est, vt eum malus consultor ad peccandum incitaret.* πειράζειν notat *insidiari*, (Hesychius: πειράζων· ἐνεδρεύων) *explorare, examinare*, etiam *ad peccandum incitare*, Iac. 1, 13. v. *Schleusneri* Lex. h. v. διάβολος (pro quo v. 3. legitur ὁ πειράζων), vt Hebr. שָׂטָן, saepius de *malo consultore* et *aduersario quouis* adhibetur, vt 2 Sam. 19, 23. 1 Regg. 11, 23. Ps. 109, 6. Ioh. 6, 70, (vbi Iudam Cariothensem) Matth. 16, 23. (vbi Petrum Iesus hoc nomine insigniuit), 1 Tim. 3, 6. Tit. 2, 3. Alexandrini interpretes hoc ipso nomine διάβολος expresserunt Hebr. צַר Esth. 7, 4. et צורר 8, 1. quod שטן Iob. 1, 6. 7. quod posterius 1 Regg. 5, 5. ἐπίβολος ab iis redditur, sed Iob. 1, 6. Theodotion vertit ἀντικείμενος. cf. *Keuchenii* Annotata in N. T. p. 21.

2. καὶ νηστεύσας ἡμέρας τεσσαράκοντα κ. τ. λ.] *Et ieiunauit per dies quadraginta, et noctes quadraginta, postea esuriit.* Quaeritur, num Iesus ab omni prorsus cibo, an a cibis tantum consuetis abstinuerit? Ac plurimi quidem interpretes statuunt, eum ab omni cibo abstinuisse, affirmant fuisse hoc ieiunium prorsus extraordinarium, et laudant hanc in rem verba Lucae 4, 2. καὶ οὐκ ἔφαγεν οὐδὲν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις. Rectius tamen existimant alii, Iesum abstinuisse tantum ab vsu panis, aliisque cibis consuetis, et vsum esse herbis, frugibus, melle silvestri etc. atque apposite monent, non esse sine idonea ratione augenda miracula, et huius miraculi necessitatem vel vtilitatem non intelligi. Verbum autem νηστεύειν saepius nihil aliud notat, quam carere pane, et iis alimentis, quibus alias vesci solemus; quo sensu etiam Elias 1 Regg. 19, 6. per quadraginta dies et noctes ieiunasse dicitur. vid. *Thad-*

daeus ad h. l. Praeterea Hebraei cum ieiunium describere volunt, vtuntur formula ἄρτον οὐ φαγεῖν, καὶ ὕδωρ οὐ πίνειν, Efr. 10, 6. Esth. 4, 16. Ion. 3, 7. De Iohanne Matth. 11, 18. legitur: ἦλθε γὰρ Ἰωάννης μήτε ἐσθίων μήτε πίνων· (vid. quae ibi notata sunt) sed 3, 4. scripsit Matthaeus: ἡ δὲ τροφὴ αὐτοῦ (Iohannis) ἦν ἀκρίδες καὶ μέλι ἄγριον· inde lucem accipit formula, quae Luc. 4, 2. extat, οὐκ ἔφαγεν οὐδὲν, quae adeo non nisi abstinentiam a cibis consuetis indicat. Caeterum hoc *ieiunium Christi nec legem esse nec exemplum propositum*, peculiari libello docuit *Koernerus*, Lips. 1776. 4. neque Christum in hoc ieiunio abstinentiae virtutem exercuisse, sed subire illud coactum esse, cum cibi consueti ei in deserto non suppeterent, adeoque id totum, non tam ad facta, quam fata potius eius referendum esse, monuit *Keilius* in Diss. *de exemplo Christi recte imitando*, Lips. 1792. p. 276.

3. καὶ προσελθὼν αὐτῷ ὁ πειράζων] cum famem sentiret ita, vt resistere vix posset, *accessit ad eum insidiator*. ὁ πειράζων id. qd. ὁ πειραστής. Hebraei enim, vt recte notauit ad h. l. *Grotius*, cum verbalibus destituantur, vice eorum participia vsurpant, qua in re eos saepius imitantur Hellenistae. Sed haec eadem loquendi ratio etiam scriptoribus optimae notae Graecis vsitata est. Sic Herodo. 1, 120. 121. οἱ γεινάμενοι sunt *parentes*, vt ap. Xen. Apol. Socr. 20. Aristoph. Plut. 798. οἱ θεώμενοι, vbi schol. Doruill. οἱ θεαταί· Eurip. Alc. 661. ἡ τεκοῦσα, *mater*. Xen. Mem. 3, 15. 19. οἱ ἐφεστῶτες, *magistri*. Alia hanc in rem exempla attulerunt *Glassius* Philol. Sacr. p. 342. et *Fischerus* Animaduu. ad Welleri Grammat. Gr. Vol. 1. p. 322 sqq. εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ] *si es Messias*, coll. 3, 17. id. qd. Χριστὸς Luc. 4, 41. Matth. 8, 29. 14. 33. 16, 16. 26, 63. Luc. 1, 32. v. *Koppii* Exc. 2. ep. ad Gal. εἰπὲ, *iube*. Sic εἰπεῖν legitur quoque Eurip. Iph. Aul. 95. Hec. 583. et verbum אמר 2 Sam. 16, 10.

Efth. 1, 10. v. *Albertius* ad h. l. *Elfnerus* ad Marc. 5, 43. et Luc. 7, 14. et *Duckerus* ad Thucyd. 7, 29. p. 462. ἄρτοι γένωνται, *mutentur in panem* l. *cibos*, nam ἄρτος, vt לֶחֶם Gen. 18, 5. al. quam faepiffime de quouis ciborum genere vfurpatur. γένωνται, *mutentur*, vt Hebr. היה de baculo Mofis Exod. 4, 3. legitur. Alexandrini ibi habent ὄφις ἐγένετο· fed 7, 15. extat verbum נֶהְפַּךְ et Alex. vfi funt formula ϛραφεῖσα εἰς ὄφιν.

4. *Tum Iefus, fcriptum extat: non pane folum fuftentatur homo, fed omni re, qua Deus ipfum fuftentari voluerit.* Locus allatus legitur Deut. 8. 3. vbi fermo eft de beneficiis variis, quae Deus in Ifraelitas contulerat, iuprimis de largitione Mannae. ζήσεται, in textu Hebraico eft יִחְיֶה; fed vtrumque habet, vt faepius, vim praefentis. Verbum autem ζῆν reddi debet: *conferuari*, *fuftentari*, quo fenfu Hebr. חיה pofitum deprehenditur, Ex. 1, 16. Iof. 6, 17. add. Marc. 5, 23. Act. 22, 22. 17, 28. atque adeo ζῆν ἐπ' ἄρτῳ h. l. eft: *pane*, *cibis* [*confuetis fuftentari*. [Praepofitio ἐπὶ refpondet Hebr. על, neque tamen formulam ζῆν ἐπ' ἄρτῳ infolentem effe fcriptoribus Graecis, pluribus exemplis demonftrauit ad h. l. *Kypkius*. Ita quoque Max. Tyr. Diff. 27, 6. dixit βιοτεύειν ἐπ' οἴνῳ, *vino viuere*; vbi vid. *Marklandus* p. 701. et *Berglerus* ad Alciphr. 3, 7. extr. ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι) pro ἐπὶ in codd. nonnull. legitur ἐν, fortaffis vere, cum facile librarii ἐπὶ e praeced. ϛίχῳ repetere potuerint. ῥῆμα, *res*, vt Hebr. דבר, id. qd. πρᾶγμα· nam דבר; quod vulgo ab Alexandrinis exprimitur Graeco voc. ῥῆμα, Gen. 19, 22. redditur πρᾶγμα, et Neh. 11, 24. χρῆμα· cf. Luc. 1, 65. Act. 10. 37. Matth. 18, 16. Graecis quoque interdum ἔπος et λόγος de re in facto pofita dicuntur, vt Aefchyl. Perf. 313. vbi v. *Stanleius*. ἐκπορευομένῳ διὰ ϛόματος Θεοῦ] מוצא פי יהוה h. e. *quod Deus decreuit*, *conftituit*, Thren. 3, 38. Iudd. 11, 36. Deut. 8, 3. Ier. 40, 17. τὸ διὰ ϛόματος Θεοῦ ἐκπορευόμενον eft *iuffum*, *mandatum*

Dei. Ergo mens Chrifti haec eft: non a cibis confuetis vita hominis pendet, fed a voluntate Dei; Deus me quoque poteft aliis rebus, alio modo viuum conferuare, neque neceffe eft, vt lapides in cibos mutem. Similis locus eft Sapient 16, 26. *οὐχ αἱ γενέσεις τῶν καρπῶν τρέφουσιν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ῥῆμά σου τοὺς σοι πιςεύοντας διατηρεῖ.*

5. Num malus ille confultor prima vice repreffus, ftatim e deferto Iefum efurientem Hierofolymam deduxerit, et fimile ab eo miraculum poftulauerit, an alio tempore, quo Iefus extra vrbem verfabatur, ei in vrbem redeunti comitem fefe adiunxerit, id quidem certo definiri non poteft, nam particula *τότε* temporis interuallum, modo breuius, modo longius, indicat; pofterius tamen longe probabilius eft. *παραλαμβάνει αὐτὸν εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν*] *abiit cum eo Hierofolymam.* *παραλαμβάνειν*, *fecum affumere, fecum ducere, comitem alicui fe adiungere, cum aliquo ire*, LXX. Num. 23, 14. de Balaco Bileamum fecum ducente: *καὶ παρέλαβεν αὐτὸν εἰς ἀγροῦ σκοπιὰν duxit eum in agri fpeculam.* Ael. H. V. 2, 18. *παραληφθεὶς ὑπὸ Πλάτωνος εἰς τὸ συμπόσιον* Antonin. Lib. c. 21. *παραλαβὼν τὴν κόρην*· vid. *Albertius* et *Elfnerus* ad h. l. *ἁγία πόλις*, *vrbs fancta* i. Hierofolyma, coll. Luc. 4, 9. Ief. 48. 2. Sir. 36, 13. 49, 6. 1 Macc. 10, 31. 2 Macc. 3, 1. Iofeph. Ant. 4, 8. Tob. 13, 9. *κατ᾽ ἐξοχὴν* dicebatur *fancta*, quod ibi templum erat. Sicuti etiam aliae vrbes, quae a diis conditae credebantur, vel fingulari modo cultui deorum vacabant, a Graecis dicebantur *ἱεραί*· fic Troia Homero dicitur *ἱερὸν Ἴλιον* et *Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον* Odyf. *α*. 2. et Ariftoph. Athenas, vbi promifcue omnes dii fumma religione colebantur, in Pace 1036. vocauit *ἱερὰν πόλιν* et Equit. 578. *ἱερωτάτην χώραν*· vid. *Spanhemius* ad Callim. h. in Del. 1. *Schoettgenius* Hor. Hebrr. ad h. l. et *Elfnerus* ad h. l. *καὶ ἵςησιν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ*] *et collocauit eum in tecto porticus.*

Nempe explorator ille afcendebat, ambulandi et colloquendi cauffa, tectum porticus (tecta enim apud populos Orientis plana funt; v. *Faber Archäologie d. Hebr.* p. 418.) et ita auctor erat, vt Chriftus illuc fe conferret. Nam verbum ἵςησιν eft amplioris fignificatus; quicunque vel imperat, vel fuadet, vt aliquis loco quodam confiftat, vel eum eo ducit, is dicitur ἱστάναι vel ςῆσαι Matth. 18, 2. Verba πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ plerique interpretantur: *faftigium templi*, cum templum legatur vtraque parte fuiffe depreffius, medio vero editius, auctore Iofepho Ant. 15, 11. 3. conf. ad h. l. *Krebfius.* Sed huic interpretationi plura obftant. Idem enim Iofephus B. I. 5, 5. 6. et 6, 5. 1. tradit, faftigio templi fuiffe *obelos ferreos affixos*, ne aues fedendo templum foedarent. Deinde fi effet *templi ipfius* faftigium intelligendum, Matthaeus non fcripfiffet τοῦ ἱεροῦ, fed potius τοῦ ναοῦ, cum ἱερὸν complectatur etiam aedificia extrinfecus adiecta; neque praeterea vllo in loco legitur, aditum ad templi faftigium patuiffe, et fi patuit, folis facerdotibus ipfum templum adire licebat. Itaque fequor eorum partes, (v. *Wetften.* et *Wolf.* in Curis ad h. l.) qui h. l. intelligunt *faftigium porticus templi regiae,* quae erat in latere montis templi, et ad meridiem fpectabat. Scilicet πτερύγιον, vt Hebr. כָּנָף et קָצֶה dicitur *de cuiuscunque rei extremitate fiue fummitate*, v. *Stephani* Thef. L. G. h. v. ita vt refpondeat vocabulis ἄκρον et ἀκρωτήριον· Hefychius: πτερύγιον, ἀκρωτήριον. Hinc Alexandrini קְצוֹת Ief. 41, 5. vertunt ἄκρα, fed Exod. 28, 26. πτερύγια. Et πτερύγιον de *ora* atque *extremitate pallii* ponitur Num. 15, 36. Hefychius: πτερύγια, τὰ ἄκρα τῶν ἱματίων. Itaque πτερύγιον aedificii, eft *tectum*, vnde fchol. Ariftoph. Auu. 1110. τὰς τῶν ἱερῶν ςέγας πτερὰ, καὶ ἀετοὺς καλοῦσι. Nam illa templorum tecta erant inclinata more auium alas demittentium. Ipfa vero quoque porticus regia, vt Iofeph. Ant. 15, 11. 3. docet, habebat tectum vtrinque demiffius, cuius tamen pars media altiffima et plana erat, quam vocat ἄκρον τοῦ τέγους,

c. 14. εἴ τις ἀπ' ἄκρου, inquit, τοῦ ταύτης τέγους ἄμφω συντιθεὶς τὰ βάθη διοπτεύοι. Omnia porro aedificia templo adiacentia dicebantur ἱερὸν, vid. *Kypkius* Obff. T. 1. p. 136 fq. Praeterea inter hanc partem montis templi et vrbem erat vallis profundiffima, vt fi quis fifteretur in tecto porticus illius, oculi caligarent, et vertigine vrgeretur, vid. Iofeph. Ant. 15, 14.

6. εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν κάτω] *fi es Meffias, deiice te hinc deorfum*, in vallem; quo nempe in proximis atriis ambulantes cognofcant te effe Meffiam. Vt vero mali confultoris cohortatio eo maiorem vim haberet, vfus eft loco Pf. 91, 11. vbi hominibus probis ac piis in omnibus vitae periculis et calamitatibus neceffario fubeundis, auxilium diuinum promittitur, non autem iis, qui temere fefe periculis obiiciunt. Itaque explorator ille fententiam loci peruertit. Plerique exiftimant, eum Pfalmi locum mutilaffe, et omififfe de induftria verba לשמרך בכל־דרכיך. cf. ad h. l. *Wolfius* in Curis. Attamen Lucas 4, 10. haec ipfa verba expreffit, τοῦ διαφυλάξαι σε, neque h. l. funt omiffa, fi fenfum fpectamus; et folent fcriptores N. T. faepius, more doctoribus quoque Iudaicis vfitato, non femper et vbique integra V. T. loca afferre. v. *Surenhufius* in libro καταλλαγῆς p. 210. τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ] Hebraei omnes effectus, omnia media prouidentiae referebant ad auctores inuifibiles, vid. not. ad 1, 20. Itaque h. l. ἄγγελοι indicant omnia media, quibus prouidentia vtitur ad tuendos et conferuandos homines probos, coll. Pf. 34, 8. vt adeo omnino fenfus fit: Deus te tuebitur, auxilio fuo tibi aderit. ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε] *manibus te geftabunt.* αἴρειν id. qd. βαστάζειν, vnde Hefychius: αἴρει· βαστάζει. Imago ipfa defumta videtur a parentibus, qui infantes in viis afperis manibus geftant, ne offendant ad lapides. μήτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου h. e. imagine omiffa, vt faluus euadas et incolumis.

7. Particula *πάλιν* ab Albertio in Obff. S. ad h. l. explicatur, *contra vero;* laudat hanc in rem fchol. Soph. Electr. 1049. qui *πάλιν* explicat *εἰς τὸ ἐναντίον*. add. *Cafaubon.* ad Theophr. Char. 1, 4. at locus a Chrifto allatus Deut. 6, 16. non contraria docet iis, quae altero loco leguntur, fed docet tantummodo, quomodo et quando Deus auxilium atque tutelam hominibus promiferit, nempe tum, cum cogantur adire pericula et calamitates perferre communes et praecipuas. Itaque rectius particula *πάλιν* exponitur per: *item, infuper*, quo eodem fignificatu et alias legitur, cum plures loci fcripturae illuftrationis cauffa proferuntur. v. Rom. 15, 10. 11. 1 Cor. 3, 20. 12, 21. 2 Cor. 10, 7. Hebr. 1, 5. etc. *οὐκ ἐκπειράσεις κύριον τὸν Θεόν σου*) noli ex temeritate potentiam et prouidentiam diuinam, cuius iam fatis magna documenta appareant, tentare et experiri, in periculis quae temere fubis. Futurum *ἐκπειράσεις* more Hebraeorum obtinet vim imperatiui, quemadmodum etiam Alexandrini Gen. 18, 5. תַּעֲשֶׂה vertunt *ποίησον*.

8. *εἰς ὄρος ὑψηλὸν λίαν*] *in montem altiffimum.* Nam Hebraei fuperlatiuum ita exprimunt, vt pofitiuo iungant particulam מְאֹד, quam loquendi confuetudinem h. l. fcriptor nofter fecutus eft. Quinam vero mons intelligendus fit, vtrum Nebo, an Moria, tacente hiftoria, conftitui non poteft. Maxime tamen probabile eft, intelligendum effe vnum e montibus altiffimis, quibus Hierofolymorum moenia cincta erant; montem vero oliuarum inter reliquos altiffimum effe, ex itinerariis conftat. Vid. *Büfching Harmonie der Evangeliften*, Th. 1. p. 32. *Mofchius Erkl. der Sonntagsevangelien*, *Wolfius*, *Lightfootus* ad h. l. et *Hafaeus* in Bibl. Bremenfi Cl. 6. p. 991. *καὶ δείκνυσιν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου*] *eique oftendit omnes Palaeftinae regiones.* Scilicet *κόσμος*, vt *οἰκουμένη*, quo vocabulo vfus eft Luc. 4. 5. refpondet Hebr. עוֹלָם et non modo mundum, fed et orbem terrarum, et fingulas eius

partes, nominatimque Palaeftinam faepius indicat. v. *Bofius* in Obff. ad h. l. *Fifcherus* Proluff. de vitiis Lexx. p. 111 fqq. *Loesnerus* ad h. l. et not. ad Luc. 2, 1. Praeterea Palaeftina erat defcripta in Iudaeam, Idumaeam, Samariam, Galilaeam, Peraeam, Batanaeam, Auranitidem et Trachonitidem, quibus regionibus Herodis filii praeerant, qui τετράρχαι et βασιλεῖς dicebantur; v. not. ad 2, 22. vnde et illae ipfae regiones βασιλεῖαι dicuntur. δεικνύειν h. l. eft omnino et *digito monftrare* et *verbis atque oratione demonftrare*, quam vtramque notionem verbi h. l. coniungendam effe, addita verba καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν docere videntur. Sic verbum δεικνύναι de *oratione* legitur, vt fit, *verbis et oratione demonftrare* ap. Herodi. 3, 13. 9. Seuerus filiis θησαυρὲς τε καὶ νεὼς, πάντα ἐδείκνυε χρημάτων πλήρη *thefauros etiam et templa omnia opibus plena monftrabat*; fequitur §. 13. ὁ μὲν δὴ τοιαῦτα λέγων ἑκάςοτε *haec ille quotidie edifferens*. Exempla alia plura fuppeditabunt *Olearius* et *Palairetus* ad h. l. atque *Graeuius* Lectt. Hefiodd. c. 12. Caeterum per τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου alii intelligunt, omnino omnes terrarum orbis regiones, vt adeo infidiator varias terrae plagas digito monftrauerit. τὴν δόξαν αὐτῶν, *earum virtutes* f. *ornamenta* i. amplitudinem, fitum, caftella, oppidorum multitudinem, fertilitatem etc. nam δόξα in genere ornamenta alicuius rei quaecunque indicat.

9. ταῦτα πάντα σοι δώσω κ. τ. λ.] *haec omnia, inquit, tibi dabo, fi me, in genua prolapfus, adoraueris.* Vario modo haec verba interpretes explicuerunt. Qui de fpiritu malo cogitant, animaduertunt, eum haec dixiffe, Iudaeorum cogitandi et loquendi confuetudini conuenienter, hos enim angelos fingularum prouinciarum praefides exiftimaffe, cf. Dan. 10, 13. 20. Eph. 2, 2. 6, 12. et προςκυνεῖν explicant: *prouolui in genua fupplicandi cauffa:* dabo tibi haec omnia, vbi in genua prouolutus, ea a me flagitaueris. Alii contra, qui de cogita-

tionibus prauis locum omnem intelligendum esse opinantur, *προςκυνεῖν τῷ Σατανᾷ*, *venerari, colere genium malum*, interpretantur: contra Dei voluntatem vanis et peruersis popularium opinionibus atque exspectationibus conuenienter regnum Messianum terrenum instituere. Ii denique, qui vnum e Iudaeorum primoribus insidiatoris personam egisse statuunt, *προςκυνεῖν* explicant: *adorare, venerari, toto corpore in terram se prosternere, honoris, reuerentiae, et homagii caussa*, vid. ad 2, 2. atque sensum verborum ita constituunt: me auctore te populus omnis regem salutabit, efficacissima mea opera efficiam, vt his regionibus, quas prospicis, rerumque summa potiaris, vbi mihi, prouolutus in genua, cum honorem exhibueris, quem exhibere solent inferiores superioribus, reges minores maioribus, homagium mihi praestiteris, mihique promiseris, te velle semper synedrii voluntatibus assentire, consilia illius sequi, auctoritatem ac dignitatem senatus adaugere atque defendere. Pro *ταῦτα πάντα σοι δώσω, ἐὰν πεσὼν προςκυνήσῃς μοι*, ap. Luc. 4, 6. legitur: *σοὶ δώσω τὴν ἐξουσίαν — ὅτι ἐμοὶ παραδέδοται, καὶ ᾧ ἐὰν θέλω, δίδωμι αὐτήν*· neque magnopere mirandum, sacerdotem illum et senatus Hierosolymitani assessorem adeo confidenter et imperiose esse locutum, cum etiam V. T. temporibus valde reueriti sint reges Iudaici auctoritatem sacerdotum, et Samuel cum Saulum regem vngeret, simili modo eum allocutus sit. v. 1 Sam. 10, 1. Auctor libri: *Kritik des Kommentars von Paulus*, p. 36. suspicatur pontificem maximum, (hunc enim insidiatoris personam egisse opinatur,) vngere voluisse Iesum, regem Iudaeorum omniumque orbis terrarum populorum, atque pontificis verba capienda esse hunc in modum: tibi in genua prolapso imperium in omnes terrarum populos tradam, et vnctione tibi conferam dignitatem ac potestatem regiam. Monet praeterea V. D. Iesum indignabundum interpellasse hominem verbis *ὕπαγε ὀπίσω μου Σα-*

τανᾶ· et propterea non difertis verbis vnctionem memoratam effe.

10. ὕπαγε Σατανᾶ] *apage te a me fcelus f. peftis*, vt recte explicuit haec verba *Fifcherus* Proluff. de vit. Lexx. N. T. p. 377. Vocabulum שָׂטָן etiam malum confultorem, hominem improbum et perniciofum fignificare, fupra notatum eft ad v. 1. γέγραπται γὰρ fcl. Deut. 6, 13. Mens autem atque fententia Chrifti haec eft: abfit a me tale flagitium! non nifi Deum dominum fupremum agnofco, a me vnice colendum, eique foli eiusque prouidentiae me measque res committo et commendo. Itaque προςκυνεῖν h. l. eft *religiofe colere*, idem quod λατρεύειν, atque adeo alio fenfu capiendum, quam quo v. 9. pofitum legebatur; neque tamen hic duplex verbi προςκυνεῖν vfus nos offendere poteft, cum attulerit Iefus more Iudaeorum V. T. locum, Iudaei autem data quauis occafione voces, in libris facris obuias, vfurpare, et locos V. T. in rem fuam transferre quouis modo amarint. Caeterum verba ὀπίσω μου abfunt quidem a codd. nonnull. et a verff. Syr., Ar., Perf., Copt., Vulg., fed deleta funt ab interpretibus iis, quibus formula ὑπάγειν ὀπίσω τινος nihil aliud fignificare videbatur quam ἀκολουθεῖν τινι. v. *Fifcherus* l. c. atque adeo putabant, Petro quidem Matth. 16, 23. recte Iefum dicere potuiffe ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, non autem infidiatori illi. Recte igitur ὕπαγε ὀπίσω μου, vtpote lectio difficilior, et auctoritate plurium codd. munita retinetur. vid. *Griesbach* Comment. Crit. ad h. l.

11. ἄγγελοι προςῆλθον καὶ διηκόνουν αὐτῷ] *angeli accedebant et miniftrabant ei*. Per ἀγγέλους nonnulli *pias meditationes* intellexerunt, quod cum nimis durum et contortum videretur aliis, hoc ipfum nomen explicandum effe opinati funt de certis quibusdam hominibus, Chrifto cibum potumque afferentibus, cum διακονεῖν faepenumero

eo quoque fenfu legatur, vt fit *cibum potumque miniſtrare*, vt 8, 15. Ioh. 12, 2. Luc. 22, 27. Diod. Sic. p. 212. B. δειπνῦσι δὲ καθήμονοι πάντες οὐκ ἐπὶ θρόνων, ἀλλὰ ἐπὶ τῆς γῆς, ὑποςρώμασι χρώμενοι λύκων ἢ κυνῶν δέρμασι, διακονῦνται δὲ ὑπὸ τῶν νεωτάτων παίδων, ἐχόντων ἡλικίαν, ἀῤῥένων τε καὶ θηλειῶν. add. Theophr. Char. 11, 5. 22, 1. Anacr. 4, 5. ita quoque διάκονοι dicuntur qui miniſtrant et apparent ad menfam Ioh. 2, 5. Eurip. Cycl. 31. Hebr. מְשָׁרְתִים, 1 Reg. 10, 5. Efth. 1, 10. 6, 3. eodemque fenfu legitur Lat. *miniſtrare* Horat. Serm. 2, 8. 69. *vt omnes praecincti recte pueri comtique miniſtrent.* Plaut. Stich. 5, 4. 7. *nosmet inter nos miniſtremus monotrophe, Hoc conuiuium eſt pro opibus noſtris ſatis commodule.* Conf. *Münthius* Obff. e Diod. Sic. ad Matth. 8, 15. *Wetſtenius* ad h. l. *Gronouius* Obff. 2, 24. et *Burmanus* ad Grat. Cyneg. v. 314. Rectius vero, vt videtur, alii in explicandis his Matthaei verbis fequi malunt opinionem Iudaeis folennem, fingulis hominibus a Deo angelos cuftodes dari, et ornatu Iudaico remoto, hunc verbis his fubftituunt fenfum: ab eo tempore Chriftus luculentiffima prouidentiae, tutelae, et beniuolentiae Dei documenta expertus eft, coll. v. 6. Ioh. 1, 52. atque re ipfa cognovit, vere diuinam fuiffe vocem illam coeleftem c. 3, 17.

12. Matthaeus plura praeteriit, quae poft Chrifti baptifmum atque tentationem euenerunt, quaeque commemorata leguntur a Iohanne c. 1, 37 fqq. Scilicet ftatim poft baptifmum Iefus plures fectatores nactus erat, v. Ioh. 1, 38 fqq. cum his redibat in Galilaeam, et vna cum iis nuptiis Canae in Galilaea celebratis intererat, Ioh. 2, 1. 2. Cana proficifcebatur Capharnaumum, vbi paucos tantum dies manebat, Ioh. 2, 12. inde concedebat Nazaretham, Matth. 13, 54. 4, 13. Luc. 4, 16. Marc. 6, 1. tum inftante fefto pafchali Hierofolymam contendebat, Ioh. 2, 13. ibi atque in regione vrbi finitima

aliquamdiu commorabatur, et plures homines facro fonte religioni fuae initiabat, Ioh. 3, 22. fed cum audiuiffet Iohannem baptiftam in carcerem effe coniectum, Matth. 4, 12. coll. 14, 3. altera vice per Samariam in Galilaeam redibat, Ioh. 4, 3. denuo veniebat Canam, Ioh. 4, 47. inde proficifcebatur Capharnaumum, ibique domicilium figebat, Matth. 4, 13. Capharnaumum proficifcens offendebat Simonem, Andream, Iacobum, et Iohannem, qui paulo ante e Iudaea in Galilaeam redierant, Ioh. 3, 22. Luc. 5, 1 fqq. eosque fibi comites perpetuos adiungebat, v. Matth. 4, 18 fqq. cf. etiam *Paulus Kritifch. Kommentar*, Th. 1. Abfchn. 17. et 19. Illa omnia, quae apud Iohannem leguntur, Matthaeus praeteriit, quoniam hoc inprimis vrgere volebat, Iefum Capharnaumi domicilium habuiffe, et inde famam eius vniuerfam Galilaeam et finitimas regiones peruafiffe, coll. v. 23. atque id ipfum praedixiffe V. T. vatem, coll. v. 14. Nec tantum patriae vrbis amore ductus hoc vrgebat Euangelifta, et copiofius demonftrabat, 9, 9. fed omnino propterea, quod Galilaeos ciues Hierofolymitani contemnebant, v. ad 2, 23. Defpiciebant autem hos prouinciales, partim, quoniam lingua eorum peregrinis dialectis vitiata erat, partim, quoniam Galilaei pluribus mixti erant gentibus, inhabitabant enim Galilaeam Aegyptii, Arabes, Phoenicii, v. Strabo Geogr. 16. p. 523. Cafaub. *Leffius* de Galilaea opportuno feruatoris miraculorum theatro, in Opufcc. p. 371 fqq. hinc ipfos Galilaeos quouis modo calumniabantur, ingenium et mores eorum perftringebant, et ftultiffimum quemque Galilaei nomine infigniebant. Galilaea vero erat regio fertiliffima, vrbibus et vicis confita, hominibus copiofiffima, pluribus gentibus referta, mercatura clara, moribus expolita, v. Iofeph. B. I. 3, 10. 7 fq. 3, 2. extr. 1, 21. *Haffelquift Reife nach Palaeftina*, p. 176. omninoque *Lefs* l. c. Contulit autem Iefus e Iudaea fefe in Galilaeam, ibique difcipulos coegit, poftquam audierat, ab Herode Antipa Iohannem baptiftam in

vincula esse coniectum, et in arce Macheruntina, in finibus Arabiae (Plin. H. N. 5, 15.) captiuum teneri, v. 14, 3. non quod metuebat Herodem; Galilaea enim in ditione Herodis erat, sed maxime propterea, vt effugeret sacerdotum et Pharisaeorum insidias, qui cum cognouissent (Matth. 4, 1 sqq.) Iesum ipsorum votis ac desideriis non esse satisfacturum, eum persequebantur, v. Ioh. 4, 1. in Galilaea autem, a Iudaeorum doctoribus paene neglecta, cuius ergo incolis praecipue tali doctore opus erat, neutiquam numerabant Pharisaei tot fautores et admiratores, quam in Iudaea et Hierosolymis; cumque Capharnaumum ad litus maris Galilaei situm esset, Iesus facile atque ocius concedere poterat in tetrarchiam Philippi, cuius iustitiam et aequitatem praedicat Ioseph. Ant. 18, 6. Ἰησοῦς multi codd., verss. et patres omittunt, et adiectum fuit haud dubie perspicuitatis caussa, vt recte monuerunt *Millius* atque *Griesbachius*, quia hic noua pericope et lectio ecclesiastica incipiebat. παρεδόθη *in custodiam traditus est*, subintell. εἰς φυλακὴν, quod diserte additum legitur Act. 8, 3. 22, 4. Diod. Sic. p. 105. *Rhod.* παραδίδοσθαι εἰς φυλακάς. al. ἀνεχώρησεν id. qd. ὑπέστρεψεν, *rediit, reuersus est.*

13. καταλιπὼν τὴν Ναζαρὲτ ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς Καπερναοὺμ] *relicta Nazaretha*, cum prima vice in Galilaeam rediisset, *Capharnaumi sedem figebat*, cum altera vice in Galilaeam reuersus esset, vid. not. ad v. 12. A Nazarethanis repudiatus erat Iesus, huius pertinaciae et contemtionis Nazarethanorum narratione finiuit Matthaeus primam Euangelii sui partem, v. 13, 54. coll. Luc. 4, 16. Marc. 6, 1. nec h. l. rem illam commemorauit, quoniam lectores monere volebat, non tam contemtum Nazarethanorum, quam potius antiquum oraculum fuisse caussam, cur Iesus Capharnaumi sedem fixerit suam; neque tamen Nazaretham, vrbem in qua prius habitauerat Iesus, prorsus silentio praeterire poterat, coll. 2, 23. 3,

13. vid. et *Eichhorn Allgem. Biblioth. der bibl. Literat.*, Th. 5. p. 982 sqq. Καφαρναούμ, ita enim, praeeuntibus codd. antiquissimis et praestantissimis, verss. et patrr. scribendum est, non Καπερναούμ, quae vocabuli forma graecissantibus librariis arrisit, vid. *Griesbach.* Comment. Crit. ad h. l. erat celeberrima ac florentissima Galilaeae ciuitas, in finibus Sabulonitarum et Naphthalitarum, ad mare Galilaeae sita. v. *Lightfoot.* Hor. Hebrr. et Talm. in Ioh. 2, 12. p. 139. Quo accuratius autem huius vrbis, quae Christo domicilium praebuerat, situm describeret Euangelista, addidit τὴν παραθαλασσίαν, *maritimam*, sitam ad lacum Gennesaret. Lacus Gennesaret, ἡ λίμνη Γεννησαρὲτ, Luc. 5, 1. Ioseph. B. I. 3, 35. longus fuit, auctore Iosepho l. l., centum stadia, latus stadia quadraginta, Ioh. 6, 1. 21, 1. dicitur θάλασσα τῆς Τιβεριάδος a ciuitatibus Gennesaret et Tiberias, adiacentibus, et θάλασσα τῆς Γαλιλαίας infra v. 18. et simpliciter θάλασσα 8, 24. Lacus autem, λίμνη, vocatur θάλασσα, mare, more Hebraeorum, qui non modo mare, sed etiam lacum nominare solent ים, 1 Regg. 18, 32. Num. 34, 11. Deut. 3, 17. Ios. 3, 16. Graeci scriptores etiam mare vocare solent λίμνην. vt Sophocl. Trachin. v. 643. Μηλίδα παρὰ λίμναν· vbi schol. λίμναν φησὶ τὴν θάλασσαν Schol. ad Oppian. Halieut. 1, 47. λίμνη· ἀντὶ τῆς θαλάσσης· Hesychius: λίμνη· ἡ θάλασσα καὶ ἡ ὠκέανος· vid. *Wolfii* Curas ad Luc. 5, 1. *Keuchenii* Annotata in N. T. ad Matth. 8, 26. et *Münthii* Obss. ad h. l. ἐν ὁρίοις Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλεὶμ] *in finibus Sabulonitarum et Naphthalitarum*, pagus enim Naphthalitarum ad meridiem attingebat pagum Sabulonitarum, et in finibus vtriusque erat lacus Gennesaret.

14. 15. More Iudaeis solenni praemittit Matthaeus rei in facto positae vaticinium. Laudatur memoriter locus Ies. 9, 1. describit ibi Iesaias, qui Sabulonitas et Naphthalitas pro omnibus Israelitis atque Iudaeis nomi-

nauit, aetatem auream, tempora Meſſiana, v. *Eckermann theol. Beyträge*, B. 1, p. 45 ſs. *Roſenmülleri* Scholia ad Ieſ. l. c. et libellum noſtrum *Meſſianiſche Weiſſagungen des A. T.*, p. 133 ſs. — 15. γῆ, *regio*, pro regionis incolis h. l. commemoratur. vid. ad 2. 3. ὁδὸν θαλάσσης intell. κατά· etiam Hebr. ב eodem modo interdum ſolet omitti, v. Ex. 16, 16. al. *quae adiacet mari Galilaeae*, ergo: incolae regionis Sabuloniticae et Naphthaliticae, mari adiacentis. πέραν τοῦ Ἰορδάνου] *ad*, *iuxta*, *prope Iordanem*, παρὰ τὴν Ἰορδάνην, habita enim Iudaeae ratione, Galilaeam vtramque cis Iordanem eſſe conſtat, ſed Hebraei quoque עֵבֶר atque בְּעֵבֶר πέραν, *trans*, ita vſurparunt, vt eſſet cum *trans*, tum *cis*, omninoque notaret *iuxta*, *prope*. v. Deut. 1, 1. 4, 49. Ioſ. 1, 14. et not. ad Ioh. 1, 28. Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν] Galilaea diſtribuebatur in Galilaeam ſuperiorem et inferiorem, τὴν ἄνω καὶ τὴν κάτω, auctore Ioſepho B. I. 3, 3. 1. H. l. per Γαλιλαίαν τῶν ἐθνῶν vulgo intelligunt Galilaeam ſuperiorem, ita dictam, quod eſſet Tyriis atque Sidoniis finitima, vel quod eam incolerent gentes variae, Phoenices, Arabes, Syri etc. Sed vrbs Capharnaum non erat ſita in Galilaea ſuperiori, verum in Galilaea inferiori, quae complectebatur potiſſimum terras tribuum Iſaſchar, Sabulon et partem Naphthali, vrbesque Nazareth, Cana, Capharnaum et alias. Rectus igitur, opinor, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν, quibus verbis Matthaei Graecus interpres Hebr. גְּלִיל הַגּוֹיִם expreſſit, h. l., vt Ieſ. l. l. redditur, *confinium*, *fines barbarorum* i. regio barbaris finitima, h. e. omnino, Galilaea; nam גָּלִיל prop. *fines*, *terminum* ſignificat, etiam 1 Macc. 5, 15. vniuerſa Galilaea dicitur Γαλιλαία ἀλλοφύλων, et ipſi Alexandrini nomen Γαλιλαία Ioel. 3, 4. poſuerunt pro ὅρια, Ioſ. 13, 2. notante ad h. l. *Keuchenio*. Notari vero etiam per Γαλιλαίαν τῶν ἐθνῶν incolas Galilaea ipſos, verba ſequentia ſatis perſpicue docent.

16. 17. ὁ λαὸς καθήμενος ἐν σκότει κ. τ. λ.] *populus, qui verſabatur in tenebris, vidit lucem inſignem, ſane illis, qui verſabantur in regione maxime tenebricoſa, lux; affulſit.* καθῆσθαι h. l. *verſari, habitare*, vt Iudith. 5, 3. 1 Macc. 2, 1. 29. Sir. 37, 18. σκότος, *tenebrae*, ſunt perpetua imago inſcitiae, ignorantiae, et inde oriundae miſeriae. Ergo verſari in tenebris, eſt, verſari in ignorantia, adeoque propter hanc ignorantiam miſerum eſſe, et cum additum ſit: ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, verſari in ignorantia maxima. Etenim ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ poſitum eſt pro, ἐν χώρᾳ σκοτεινῇ et per hanc χώραν intelligitur regio v. 14. memorata, Galilaea, in qua ſita erat vrbs Capharnaum, quam regionem ſpiſſae tenebrae tegunt, cuius incolae verſantur in ignorantia. Hae tenebrae comparantur cum tenebris tartari (θανάτου), Iudaei enim exiſtimabant, tartarum denſiſſimis tenebris tegi. coll. Iob. 10, 20. *mortis vmbras* dixerunt Ouid. Met. 5, 191. Virg. Aen. 6, 268 ſq. Ergo χώρα σκοτεινὴ θανάτου eſt, regio, quam ita tenebrae tegunt, ſicuti tartarum tegere ſolent i. tenebrae maximae. Porro Φῶς frequenter adhibetur in literis ſacris de *religione vera*, quatenus ignorantiam depellit, et felicitatem largitur Ioh. 5, 35. 1 Ioh. 1, 7. ſed non minus frequenter Φῶς etiam ita ponitur, vt ſit abſtractum pro concreto, atque ſignificet *doctorem*, qui doctrina ſua animos hominum illuſtrat, ignorantiam depellit, adeoque eos felices reddit, vt ergo idem ſit quod ὁ Φωτίζων i. e. ὁδηγὸς, παιδευτὴς, διδάσκαλος, cum quibus vocabulis permutatur Φῶς Rom. 2, 19. 20. Verbo autem Φωτίζειν Alexandrini Iudd. 13, 8. etc. exprimunt Hebr. הוֹרָה *docere*. Sic et h. l. Φῶς eſt *doctor*, et intelligitur Chriſtus ipſe. ἀνατέλλειν, quod prop. de ſole dicitur, vt 5, 45. a ſcriptoribus exteris quoque adhiberi de regum, principum, et magnorum virorum aduentu, docuerunt *Elſnerus*, *Münthius* in Obſſ. ad h. l. et *Segaarius* in Obſſ. ad Luc. p. 75. Caeterum pronomen αὐτοῖς etiam h. l. vt ſaepius, ex Hebraica ratione redundat.

— 17. ἤρξατο κηρύσσειν dictum eft pro ἐκήρυξε, *docuit*, nempe in Galilaea; verbum autem ἄρχεσθαι, vt Hebr. הֵחֵל aliis verbis ita iungi folet, vt redundet. v. 12, 1. coll. Luc. 6, 1. Gen. 9, 20. Deut. 3, 24. Graecos eodem modo hoc ipfum verbum ἄρχεσθαι vfurpaffe docuerunt *Palairetus* ad Matth. 16, 22. et *Georgius* Vindicc. p. 307. etiam Latini ita vfi funt verbis *coepit*, et *inftituit*. Phaedr. 1, 3. 10. *redire coepit* pro rediit; Terent. Andr. 5, 1. 2. *fatis pericli coepi adire* pro adii; Hygin. fab. 4. *coepit velle filios necare*, pro, voluit. Fab. 122. *Aletes regnum Mycenis obtinere coepit*, pro obtinuit; Catull. Carm. 80. *Bellus homo quem tu diligere inciperes*, pro diligeres. add. Curt. 3, 2. 10. Flor. 2, 6. extr. Iuftin. 2, 7. 11. v. interpp. ad Petron. c. 7. et *Graeuius* ad Cic. epp. 10, 16. μετανοεῖτε, ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν] *mentem animumque emendate, adfunt enim tempora Meffiae*, tempora, quibus cogetur atque colligetur coetus cultorum Meffiae, coll. 10, 7. quibus fundabitur ecclefia. Summam tantum doctrinae a Chrifto propofitae Matthaeum his verbis indicare voluiffe, per fe intelligitur.

18 fqq. Cum Iefus Capharnaumum proficifceretur, vt ibi fedem fuam figeret, (vid. ad v. 12.) in familiaritatem intimam recipiebat, comitesque perpetuos fibi adiungebat Simonem, Andream, Iacobum et Iohannem; et quae h. l. breuiter ftrictimque enarrauit Matthaeus, ea copiofius ac diligentius expofita leguntur Luc. c. 5. Non nunc primum Iefus homines illos videbat, erant enim Galilaei, fuerant Iohannis baptiftae fectatores, Ioh. 1, 35. 41. 43. et in ipfius Chrifti difciplinam fefe dederant, eiusque comites fuerant, v. Ioh. 2, 12. 13. non tamen perpetui, fed ad artem fuam redierant, eamque porro exercuerant; neque adeo ea, quae h. l. leguntur, repugnant iis, quae Ioh. 1, 41. narrantur, diuerfis enim locis atque temporibus euenerunt, quae Ioh. l. c. et quae

Matth. h. l. atque Luc. c. 5. et Marc. 1, 16 ss. memorarunt. ὁ Ἰησοῦς iisdem de caussis delendum est, de quibus supra v. 12. hoc idem nomen expungendum esse videbamus. Σίμωνα (שִׁמְעוֹן) τὸν λεγόμενον Πέτρον] cui iam antea Petri nomen Iesus imposuerat, ad declarandam inconcussam eius animi firmitatem atque constantiam. cf. Ioh. 1, 42. add. not. ad 16, 18. ἀμφίβληστρον genus retis piscatorii maioris, vt ap. Hesiod. Scut. Herc. 215. respondet Hebr. מִכְמֹרֶת, Ies. 19, 8. et מְצוּדָה, Eccl. 9, 12. atque ab Hesychio explicatur δίκτυον, quo vocabulo illud et ipse Matth. v. 20. commutauit. — 19. δεῦτε ὀπίσω μου] *agite, sequimini me:* δεῦτε, vt δεῦρο, est particula cohortandi, id. qd. ἄγε et ἄγετε, vid. Moschopulus ad Hesiod. Ἔργ. 2. respondet Hebr. לֵךְ et לְכוּ, Gen. 37, 20. 1 Sam. 9, 9. plena formula est; δεῦτε ἀκολουθεῖτε l. ἔλθετε· additur ὀπίσω μου, quia Hebraei quoque dicere solent לְכוּ אַחֲרַי *agite, sequimini me*, 2 Regg. 6, 17. atque sic etiam intelligitur, δεῦτε continere notionem duplicem. ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων] *hominum piscatores vos constituam.* Plura locutus esse videtur Iesus, quae Matthaeus silentio praeteriit, literis consignata sunt haec verba vtpote visa cum maxime memoratu digna. Significare autem voluit Iesus his verbis: hos familiares suos doctrinam diuinam tradituros esse, atque ope huius doctrinae homines a vitiis reuocaturos ad virtutem, ita, vt Messiam colerent, eique nomina darent. Itaque omnino sensus est: constituam vos mihi Apostolos. Verba autem venandi et piscandi saepius tropice ponuntur de iis, *qui sibi vel aliis aliquem conciliant*, vt θηρᾶν de iis, qui sibi alios amicos comparant, legitur ap. Xen. Mem. 2, 6. 8. ἀσπαλιεύειν de amatore amicam sibi conciliare studente, Aristaenet. 1; ep. 17. conf. *Loesner.* ad h. l. *Segaar.* Obss. Phil. ad Luc. 5, 8. p. 173. et *Burm.* ad Phaedr. 4, 4. p. 172. Infinitiuus γενέσθαι e Marc. 1, 17. in nonnull. Matthaei codd. irrepsit. — 21. Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου] scl. υἱόν· v. *Bosius* Ellips. p. 506. ed.

Schaef. dicitur hic Iacobus ὁ τοῦ Ζεβεδαίου, vt diftinguatur a Iacobo Alphaei et Mariae filio, coll. Matth. 10, 3. ἐκάλεσεν αὐτοὺς, *eos fequi fe iubebat*, adiungebat fibi comites perpetuos; nam v. feq. legitur ἠκολούθησαν αὐτῷ.

23. Euangeliftas in commentariis fuis ordinem temporis non diligenter atque feuere effe fecutos, fed haud raro de eo partim data opera, partim propterea deflexiffe, quoniam eum minus cognitum habebant, inter viros doctos conftat, et a nobis obferuatum eft in Prolegg. §. 1. Sic nec hoc loco Matthaeus ordinem temporis feruauit. Sed quo prius de Iefu in Galilaea morborum fanationibus fingulatim verba facere, et fpecimen doctrinae ipfius dare poffet, abrupte v. 23. incipit loqui de rebus a Iefu in Galilaea geftis, et generatim commemorat eum in illis regionibus docuiffe, aegrotisque fanitatem reftituiffe. Quod Iefu docendi genus attinet, c. 5 fqq. fpeciminis loco orationem montanam offert, atque deinde varias fanationes enumerat, c. 8 fq. Neque Matthaeus afferuit, ea, quae inde a v. 23. leguntur, accurate cohaerere cum v. 18 et fqq. ea illo ipfo die ac tempore eueniffe, quo Petrum, Andream, Iacobum et Iohannem comites fibi adiunxiffet perpetuos. Accuratius temporis ordinem fecutus videtur Lucas, qui poft electionem XII. Apoftolorum, orationem montanam habitam effe tradit c. 6, 13 fs. περιῆγεν, *obiit.* περιάγειν, prop. *circumducere*, h. l. vim Medii habet, *obire*, *circumire*, vt ἄγειν 26, 46. Marc. 1, 38. ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν] *in fynagogis Galilaeorum*: συναγωγή, Hebr. עדה et קהל, omnino notat *conuentum quemlibet*, vt Ief. 24, 22. vbi Alexandrini: συνάξουσι συναγωγὴν αὐτῆς (fcl. γῆς) εἰς δεσμωτήριον, Apoc. 2, 9. 3, 9. συναγωγὴ τοῦ Σατανᾶ *coetus hominum improborum*; Apoc. 2, 9. 3, 9. al. inprimis tamen *facrum*; in libris vero N. T. plerumque adhibetur de loco publico, aedificio publico, in quo Iudaei conuenire folebant, vt iis ex-

plicarentur libri ſacri, et precibus vacarent בֵּית כְּנֶסֶת, v. *Vitringa* de ſynagoga vetere. αὐτῶν referri debet ad Γαλιλαίων, quod latet in nomine Γαλιλαίαν, quae forma loquendi etiam ſcriptoribus exteris vſitata eſt, ſic ap. Aeſchin. Socr. 2, 1. ἀπὸ Σικελίαν — πότερον περὶ αὐτῶν ἐκείνων· vbi v. *Fiſcherus*, et *Abreſchius* Auctar. Thucyd. p. 364. 382. nec non *Cortius* ad Salluſt. Catil. 18, 1.: Nepos Alcib. 11, 3. *poſt quam inde expulſus Thebas venerat, adeo ſtudiis eorum inſeruiſſe.* Timol. c. 2. *Idem claſſi praefectus, circumuehens Peloponneſum, Laconicam populatus, claſſem eorum fugauit.* εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας ſcl. τοῦ Θεοῦ, *doctrinam de regno Meſſiano*, doctrinam chriſtianam. θεραπεύων πᾶσαν νόσον, καὶ πᾶσαν μαλακίαν] *ſanabat varii generis* (vt πᾶν ἔθνος Act. 2, 5. *omnis generis ciuitates*, v. Obſſ. Miſc. Vol. 10. p. 356.) *morbos.* νόσος et μαλακία ſunt mere ſynonyma, vt ap. τοὺς ὁ Deut. 7, 15. infra 10, 1. et Ael. H. V. 3, 19. μαλακίζεσθαι atque νοσεῖν tanquam verba idem valentia copulat. Heſychius; μαλακία· νόσος. Proprie quidem μαλακία eſt *mollities*, eique opponitur σκληρία, *durities.* Deinde vero transfertur tam *ad animum*, cum quis fugit labores, et quaecunque ſunt grauia atque moleſta, ea tantum tractat, quae ſunt leuia, facilia, mollia, quae animum eneruant, vires animi frangunt; hinc μαλακὸς et μαλακίζεσθαι ſaepius idem ſignificant quod δειλὸς et δειλὸν εἶναι. v. *Fiſcheri* Ind. Aeſchin. v. μαλακῶς· hinc μαλακία *ignauia*, *ſtupor animi*, μαλακὸς *effoeminatus*; quam *ad corpus*, quod fugit moleſta, grauia, v. c. aeſtum, frigus, quod eſt viribus exhauſtum, hinc *languor corporis*, vnde μαλακισθῆναι *languere e via.* Theophr. Char. 1. μαλακῶς ἀπὸ τῶν ὠδίνων ἔχειν, *e partu languere.* Lucian. dial. deor. 9. p. 228. T. 1. Graeu. Quoniam vero morbi eneruare ſolent corpus, viribus exhaurire, hinc factum eſt, vt μαλακία poneretur de *morbo quocunque* et μαλακίζεσθαι pro κακῶς ἔχειν *aegrotare*, vt ap. Theophr. Char. c. 13. vbi hae voces inter ſe permu-

tantur. Hesych. *μαλακίζεσθαι· ἀσθενῶς διακεῖσθαι.* Alexandrini חֳלִי, *morbus*, vertunt *μαλακία* Deut. 7, 25. Ies. 38, 9. sed *νόσος* Deut. 28, 59. vid. et *Albertius* ad h. l.

24. *καὶ ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ*] *fama eius peruasit, αὐτοῦ* pro *περὶ αὐτοῦ·* Luc. 4, 37. *ἦχος περὶ αὐτοῦ·* apud Ioseph. Ant. 8, 6. 5. *τῶν σῶν ἀγαθῶν ἡ Φήμη·* add. Thucyd. 1, 20. sic שָׁמְעוֹ, Esth. 9, 4. v. *Glassius* Phil. S. p. 78. *ἀκοὴ* id. qd. *Φήμη*, quo ipso vocabulo Hesychius et Suidas illud interpretantur: notio haec vocabuli Hebraica est, nam Hebraei verbis שֵׁמַע, שְׁמוּעָה, שֵׁמַע vtuntur *de rumore et fama*, atque Alexandrini ea modo expresserunt per *ἀκοὴ*, vt 2 Sam. 13, 30. Ier. 37, 4. modo per *Φήμη*, vt Prou. 15, 30. et omnis formula, quae h. l. legitur, respondet Hebr. בְּכָל וְשָׁמְעוֹ הֹלֵךְ Ies. 9, 4. cf. *Vorstius* de Hebraism. p. 65. *Albertius* quidem, *Pfochenius* diatrib. p. 21. *Olearius*, alii, hanc vocis *ἀκοὴ* notionem, Graecam esse professi sunt, adhibitis scriptorum Graecorum auctoritatibus. Sed illis in locis *ἀκοὴ* nihil aliud est, quam *commemoratio*, *narratio* rerum, quae olim acciderunt, non autem *fama*. v. *Krebsius* et *Loesnerus*, ad h. l. et ex seriorum scriptorum locis, tanquam Iosephi, Heliodori 8. p. 384. Commel. aliorumque, nihil effici potest, certe in N. T. libris illa notio Hebraica est. *ὅλην τὴν Συρίαν*] *Syriam* Galilaeae conterminam. Sed cum loca v. 25. commemorata in Palaestina sita fuerint, et Marc. 1, 26. legatur, famam de Iesu peragrasse *ὅλην τὴν περίχωρον τῆς Γαλιλαίας*, Syriam puto h. l. nominatam esse pro omnibus Galilaeae regionibus finitimis. *κακῶς ἔχοντας*, *aegrotos*, opposita formula *καλῶς ἔχειν*, *conualuisse*, Marc. 16, 18. et *ὑγιαίνειν* Luc. 5, 31. LXX nostra formula interpretati sunt Hebr. חֹלֶה, Ez. 34, 4. *βασάνοις συνεχομένους*] varii generis *morbis laborantes*: *βάσανος* prop. *coticula*, *lapis Lydius*, quo aurum, aliudue metallum examinatur Pindar. Pyth. 10, 105. v. Harpo-

crat. et Etymol. M. et *Schleusneri* Lex. h. v. deinde ponitur de *tormento*, quod adhibetur, vt reperiatur veritas, Herodi. 4, 57. ἔνεστιν ὑμῖν, καὶ διὰ βασάνων χωρήσασι, μαθεῖν. add. Philo de Abrah. p. 563. A. Ael. H. V. 7, 18. vt βασανίζειν Isocrat. Trapezit. p. 862. *Wolf.* 2 Macc. 7, 13. τὸν τέταρτον ὡσαύτως ἐβασάνιζον αἰκιζόμενοι *quartum iisdem tormentis excruciabant.* add. Ioseph. Ant. 2, 6. 4. 16, 8. 1. v. *Krebsius* ad 8, 6. denique vsurpatur quoque de *cruciatu* magno et graui, vt ap. Iamblich. Vit. Pyth. §. 68. p. 55. nominatimque de *morbis* grauibus, cruciatus afferentibus, vt h. l. Sunt ergo h. l. νόσοις καὶ βασάνοις synonyma, vt v. 23. νόσον καὶ μαλακίαν, vel explicari possunt per ἓν διὰ δυοῖν, vt significentur *morbi grauissimi.* συνέχεσθαι prop. est *constringi*, vt Luc. 19, 43. v. *Reiskius* Animaduu. ad auctores Grr. T. 4. p. 13. deinde eleganter adhibetur, vt Hebr. צור et צער. v. *Schultensius* de defect. ling. Hebr. hod. p. 379. et ad Prou. 26, 14. de iis, qui anxietate animi, vel corporis cruciatibus, omninoque calamitatibus afficiuntur, sic συνέχεσθαι πυρετῷ id. qd. πυρέσσειν. Luc. 4, 38. coll. Marc. 1, 30. συνέχεσθαι πολέμῳ *bello premi.* *Palaeph.* 39, 5. συνέχεσθαι φόβῳ LXX Iob. 3, 24. vid. *Abreschius* dilucc. Thucydd. p. 227. et *Wesselingius* ad Diod. Sic. T. 1. p. 380. sic h. l. *morbo laborare.* Iam varia morborum genera nominatim inducuntur. δαιμονιζομένους] *melancholicos.* Scilicet nostra aetate interpretum plurimi recesserunt ab ea opinione, quae quondam solennis et vulgaris erat, δαιμονιζομένους fuisse vere a geniis malis obsessos; statuerunt potius, hos homines fuisse aegrotos et melancholicos. Argumenta praecipua, quibus haec sententia defenditur, sunt fere haec: 1) Scriptores Graeci verba δαιμονᾷν et κακοδαιμονᾷν de furibundis aperte adhibere solent, Xen. Mem. 1, 1, 9. Aristoph. Plut. 2, 3. 38. vbi v. *Harlesius* et *Fischerus*; et Hippocrates δαιμονιζομένους in numerum aegrotorum refert, et medicamina commendat; quin et has formulas δαιμονίζεσθαι, δαιμόνιον

ἔχειν, κακοδαιμονᾷν de ipfis animalibus vfurpatas fuiffe, oftendit *Lightfoot.* ad Luc. 13, 11. apud Soph. Ai. 244. legitur: ἃ δαίμων Κουδεὶς ἀνδρῶν ἐδίδαξεν, *quae* furor *illi*, *et nemo hominum fubiiciebat*, vbi fchol. δαίμονα δή φησι τὴν μανίαν. 2) Ipfi Euangeliftarum loci docent, δαιμονιζομένους fuiffe aegrotos et melancholicos. Nam Ioh. 10, 20. δαιμόνιον ἔχειν atque μαίνεσθαι tanquam fynonyma copulantur. H. l. δαιμονιζόμενοι aegrotis accenfentur, add. Luc. 13, 32. Ioh. 10, 20. 21. Matth. 8, 16. Marc. 1, 34. 3, 15. etc. His in locis iunguntur, quae eiusdem generis funt, ita vt phrafis altera per alteram explicanda fit. Matth. 15, 28. 17, 16. Luc. 9, 42, dicuntur a Chrifto fanati effe; qui vero fanatur, is antea fuerit aegrotus, neceffe eft. Marc. 5, 15. diferte daemoniacus dicitur poft fanationem fuiffe fanae mentis, θεωροῦσι τὸν δαιμονιζόμενον — σωφρονοῦντα, coll. Luc. 8, 35. Chrifti aduerfarii in vulgus fpargebant, eum effe mente captum, ὅτι ἐξέστη quae verba occurrunt Marc. 3, 21. fed v. 30. pro hac ipfa formula legitur δαιμόνιον ἀκάθαρτον ἔχει. cf. *Bofius* ad Ioh. 7, 20. *Wetftenius*, *Kypkius* ad h. l. et Albertius ad 11, 18. 3) Iofephus et Medici vett. docent, daemoniacis medicamenta ex radicibus, lapidibus, herbis compofita, data profuiffe. Sic Iofephus B. I. 7, 23. mentionem facit radicis Baara, de qua fequentia tradit: τὰ γὰρ καλούμενα δαιμόνια, ταῦτα δὲ πονηρῶν ἐστιν ἀνθρώπων πνεύματα, τοῖς ζῶσιν εἰσδυόμενα καὶ κτείνοντα τοὺς βοηθείας μὴ τυγχάνοντας, αὕτη ταχέως ἐξελαύνει κἂν προσενεχθῇ μόνον τοῖς νοσοῦσι, *nam quae vocantur daemonia, quae fcilicet malorum hominum funt animae, quae viuentes occupant, et nifi auxilium illis feratur, occidunt, illa ftatim, etiamfi tantum admoueatur, aegrotantibus expellit.* 4) Iudaei vti omnino omnia, quorum cauffae proximae laterent, ad auctores inuifibiles, ad genios referre folebant (v. Obff. noftr. ex libris apocryph. in N. T. p. 25.), ita quoque omnes morbos grauiores et fere infanabiles, a geniis malis deriuare folebant, qui aegro-

torum corpora obſeſſa tenerent. v. Ioſeph. Ant. 6, 8. 11. 2. 8, 2. 5. 5) Euangeliſtae cum de his hominibus loquuntur, eorumque ſanationem referunt, partes hiſtoricorum agunt, ſequuntur vſum loquendi ſolennem, ſanationem tanquam miraculum proponunt, non autem morbum ipſum explicant, non ſuum neque Chriſti iudicium apponunt. 6) Chriſtus vero ipſe populares ſuos, neque Phyſices neque Metaphyſices praecepta docere voluit, erant ei potius alii longe grauiores errores, qui hominum mores ſpectarent, remouendi, ergo non diſerte hunc errorem refutauit, ſed pro ſapientia ſua incredibili ſecutus eſt vſum loquendi vulgarem, et opinionem popularium ſuorum, ſicuti nos ſolemus loqui de lunaticis, de ortu et occaſu ſolis, ipſe tamen Chriſtus aliis in locis profeſſus eſt, ſe veniſſe ad deſtruendam vim et potentiam geniorum malorum. 7) Denique etiamnum reperiuntur aegroti, qui opinentur, ſe a genio malo obſeſſos eſſe, neque quisquam a praeiudicatis opinionibus alienus, eorum corpora a genio malo obſeſſa eſſe, noſtra aetate autumat. Conf. omnino *Semleri* Commentatio de daemoniacis, quorum in N. T. fit mentio; Halae 1779. 8. ed. quarta. Eiusd. *Umſtändliche Unterſuchung der dämoniſchen Leute*, Halae 1762. *Hugo Farmar Briefe an D. Worthington über die Daemoniſchen in den Evangelien mit Anmerkk. von Semler*, Halae 1783. *Timmermani* Diatribe antiquario-medica, de daemoniacis Euangeliorum, Rintelii 1786. 4. *Bartholinus* de morbis biblicis. *Gruner* Comment. de daemoniacis a Chriſto ſoſpitatore percuratis, Ien. 1775. *Döderlein* Inſtit. theol. chriſt. T. 1. L. 1. c. 2. §. 145. p. 462 ſs. Contrariam ſententiam, daemoniacos fuiſſe vere a genio malo obſeſſos, defenderunt nuper *Eſchenbach* Scripta medico-biblica, Roſt. 1779. Comment. 3. et *Heſs über die Lehren, Thaten und Schickſale unſers Herrn*, Sect. 8. *Moſche Erklärung d. Sonn- und Feſttagsevangelien*, Th. 2. p. 873 ſqq. *Storrius* Opuſcc. Acadd. Vol. 1. p. 53 ſqq. add. eiusd. *Lehrbuch der chriſtl. Dogma-*

tik p. 405 fqq. σεληνιαζομένους] fignificantur homines morbo comitiali laborantes, qui a Graecis dicuntur ἐπιληπτικοί· nominabantur *lunatici*, quia morbum eorum crefcente luna redire, aut augmenta capere, ob certam quandam lunae preffionem, opinabantur Iudaei; in variis autem Euangeliftarum locis ea afferuntur fymptomata, et morbi acceffiones, quae omnino in morbum comitialem cadunt. v. 17, 15. Marc. 9, 18. 20. Luc. 9, 39. 40. add. Celfus 3, 23. et Bartholinus de morbis bibl. c. 8. παραλυτικούς] *paralyticus* dicitur is, qui neruorum refolutione laborat. Celfus 3, 27. *refolutio neruórum interdum tota corpora, interdum partes infeftat. Veteres auctores illud* ἀποπληξίαν, *hoc* παράλυσιν *nominarunt, nunc vtrumque* παράλυσιν *nominari video.* add. 2, 1. Aretaeus de morbis chron. 1, 7. ἀποπληξία, πάρεσις, παράλυσις, ἅπαντα τῷ γένει ταυτά· cf. omnino *Bartholinus* de paralyticis, Lipf. 1685. *Richter* Prol. de paralyfi alio fenfu prifcis, alio recentioribus fumta, ad paralyticos N. T. accommodata. Gott. 1759. quo in libello docuit, medicos veteres vocabulum παράλυσις fenfu latiori vfurpaffe, et effe huius morbi genus, in quo membra luxata fenfum retineant, et acutiffimos interdum dolores patiantur. 1 Macc. 12, 55. de Alcimo legitur: παρελύθη, καὶ οὐκ ἐδύνατο ἔτι λαλῆσαι λόγον, *apoplexia captus eft, nec potuit vllum amplius verbum proferre*, et v. 56. additur, mortuus eft Alcimus tempore illo μετὰ βασάνου πολλῆς.

25. Δεκαπόλεως] Δεκάπολις, *regio Decapolitana*, vt vocatur a Plinio H. N. 5, 16. nomen accepit a numero decem oppidorum maximorum, quae ibi trans Iordanem in tribu Manaffitica fita, et quorum incolae maximam partem barbari, non Iudaei, fuerunt. Commemoratur in libris N. T. praeter hunc locum etiam Marc. 5, 20. et 7, 31. In enumeratione autem decem illorum oppidorum fcriptores geographici variant. cf. *Relandi* Palaeftina 1, 33. p. 203 fqq. *Cellarii* Geograph. Ant. p.

542 ſs. *Lightfootus* in Chorograph. Marco praemiſſa c. 7. *Büſching Harmonie der vier Evang.*, p. 63 ſqq. *Bellermann Handbuch der bibl. Literatur*, Th. 3. πέραν τοῦ Ἰορδάνου, מֵעֵבֶר הַיַּרְדֵּן, Num. 32, 32. intell. Peraea, ἡ ὑπὲρ Ἰορδάνην Περαία, Ioſeph. B. I. 2, 5. regio trans Iordanem, quae pagum Rubenitarum et Gaditarum complectebatur.

CAPVT V.

Cf. not. ad 4, 23. Orationem a Ieſu in monte habitam, et a Matthaeo c. 5. ſqq. relatam,

a) non eſſe eandem cum illa, quae Luc. 6, 20 ſs. extat, plures opinati ſunt, vt *Venema* Hiſt. Eccl. Vol. 3. p. 42 f. *Heſs Lebensgeſch. Jeſu.* Th. 1. p. 800. coll. 214 f. *Ferf* Specimen critico-theolog. quo fides et auctoritas Matthaei in referenda Ieſu oratione c. 5. 6. 7. vindicatur, inprimis contra Euanſonum, Trai. Bat. 1779. 8. alii. Quam tamen ſententiam docte et accurate refutarunt *Pottius* Diſſ. de natura atque indole orationis montanae, Helmſt. 1788. *Michaelis Einleitung in das N. T.* §. 128. *Paulus Krit. Kommentar* ad h. l. et *Rauius* Diſſ. qua inquiritur in quaeſtionem, an oratio montana Apoſtolorum initiandorum cauſſa dicta ſit, P. 1. Erlangae 1802. P. 2. 1803. 4. add. Eiusd. *Unterſuchungen, die wahre Anſicht der Bergpredigt betreffend*, Erlang. 1805. 8. In vtroque enim ſcriptore, vt ſcite obſeruat Rauius, huius orationis idem eſt exordium, idem rerum ordo, eademque peroratio; ac praeterea Ieſus poſt habitum ſermonem, Capharnaumum ſe contuliſſe, ſeruumque centurionis ſanaſſe, tum a Matth. 8, 5 ſs. tum a Luca 7, 1 ſs. dicitur. Non negandum quidem eſſe, Ieſum plura

praecepta bis et faepius non modo aliis, fed etiam iisdem hominibus proponere potuiffe, fed hunc diuinum magiftrum, qui fumma praeditus fuerit copia et facultate dicendi, orationem montanam bis dixiffe, plane non effe credibile, cum praefertim ftatui oporteret, poft repetitionem orationis plana eadem accidiffe, quae acciderunt, cum primum habita effet. —

b) Orationem montanam a Iefu initiandorum Apoftolorum cauffa habitam effe, faltem eos praecipue fpectaffe, poft Chryfoftomum plures ftatuerunt. vid. *Zachariae bibl. Theol. Th.* 4. p. 475 fs. *Michaelis Anmerkk. zum N. T.* ad h. l. *Schmidt Exeget. Beyträge zu den Schriften des N. B.* n. 3. *Hefs Gefch. Iefu*, B. 2. p. 178 f. *Frotfcherus* Diff. de confilio, quod Iefus in oratione, quae dicitur montana, fecutus eft, Viteb. 1788. 4. *J. F. Flatt Magazin für chriftl. Dogmatik und Moral*, P. 5. p. 83 fs. *Storrius* Diff. in aliquot loca librор. N. T. hiftorica, P. 1. p. 17. (qui hac oratione, vim regni diuini mentisque (μετανοίας) ad eam confequendam neceffariae formam copiofius et expreffius Iefum declaraffe, monuit), *Pottius* l. c. cui Matthaeus expreffe monere videtur, Iefum euitandae hominum turbae cauffa (ἰδὼν τοὺς ὄχλους· add. Luc. 6, 19.) in montem quendam confcendiffe, ibique difcipulos fuos, qui proxime ad eum, humi fedentem, acceffiffent, edocuiffe, ita vt populus, qui nihilo fecius eum fecutus effet, Matth. 7, 28. ftans e longinquo orationem Chrifti audiuerit. — Contra *Rauius* l. l. contendit, hanc orationem a Iefu neque initiandorum Apoftolorum cauffa habitam effe, neque Apoftolos praecipue fpectaffe, et hanc in rem inprimis monuit: α) Luc. 6, 20. μαθητὰς vocatos effe illos, e quibus duodecim Apoftoli delecti fuiffent v. 13. eosdem dici ὄχλον μαθητῶν v. 17. qua appellatione partim ab Apoftolis ipfis, partim a reliquo populo, diftinguantur, eos ergo, quos Iefus allocutus fit, fuiffe hos, quos tunc habuerit μαθητὰς h. e. fectato-

res et comites, difcipulos omnes tunc praefentes, non exclufis Apoftolis. Homines enim illos duodecim non dici potuiffe ὄχλον. Eodem fenfu etiam Matthaeum h. l. vocabulum μαθητὰς accepiffe. Non enim a Matthaeo innui poffe folos illos quatuor, quorum v. 18. mentio facta fit; cum ille locus non cohaereat cum iis, quae v. 23 fqq. tradantur, et ineptum foret credere, Iefum ifta duo fratrum paria, folenni oratione futuro ipforum muneri inauguraffe; et Lucam l. l. diferte tradere, eo ipfo die orationem montanam fuiffe habitam, quo plenus Apoftolorum numerus conftitutus fuiffet. Nec vero etiam Matthaeum tantum duodecim Apoftolos h. l. innuere, mirum enim effet, fi collegium XII. Apoftolorum in animo habuiffet, neque tamen eius vllam ante inieciffet mentionem. β) Exinde quod Lucas 6, 13 fs. affirmarit, montanam orationem habitam effe, fimul vt primum duodecim Apoftoli vocati effent, non poffe probari, fermonem fuiffe inauguralem. Ex eo enim, quod vna res fubfequatur alteram, non confici, vt illa pro huius cauffa habenda fit. Tales res non femper neceffitate, fed faepe cafu et fortuito, inter fe nexas effe. Nec Matthaeum vocationis Apoftolorum mentionem feciffe, cum tamen ipfe ex eorum numero, et eo quo reliqui tempore in hunc numerum cooptatus effet. Quodfi ergo hoc Chrifti in monte ifto verba facientis fuiffet confilium, Matthaeum hanc magiftri dicentis fententiam haud dubie expofiturum fuiffe. γ) In tota oratione montana nihil contineri, quod ad Apoftolos vnice fpectet, quodque non ad alios etiam eius cultores trahi poffit. δ) Plura in hac oratione effe omiffa, quae ab oratione inaugurali abeffe non potuiffent. Nihil in hac oratione dictum effe de peculiaribus Apoftolorum, qui ad doctrinam Chrifti propagandam conftituti erant, officiis; nihil de ratione docendi, tum inter Iudaeos, tum inter alias gentes obferuanda; nihil de impedimentis, ab iis tum prudentia, tum conftantia fuperandis, etc.

c) Orationem montanam ita plane a Iesu habitam esse, prouti a Matthaeo tradita sit, omninoque singulas voces et formulas arctissime inter se cohaerere, statuerunt *Grotius*, *Storr* l. l. et Diss. P. 2. p. 17. *Ferf* l. l. alii. Contra vero *Pottius* l. l. demonstrare studuit, orationem montanam non solum ea virtutis praecepta, quae Christus in monte isto Galilaeae proposuisset, sed praeterea etiam nonnulla alia continere, alio loco, alioue tempore a Christo opportunius et orationis seriei conuenientius enuntiata, atque a Matthaeo huic orationi data opportunitate inserta, nec adeo vllo arctiori vinculo inter se has enuntiationes cohaerere. Eandem fere sententiam defendit *Eichhornius*, qui tamen cohaerentiam singularum partium agnoscit, eam vero tribuendam esse censet coagmentantis Matthaei artificio, neque tamen negat, Christum plura huius orationis praecepta vere in monte illo Galilaeae proposuisse. *Allgem. Biblioth. der bibl. Literat.*, B. 2. p. 352 sq. B. 3. p. 294. et 1050 sq. Exornarunt hanc sententiam quoque *Boltenius*, *Wunibaldus* in Commentatione biblica in sermonem Christi in monte Matth. c. 5 sqq. Heidelb. 1794. v. *Eichhorn* l. l. B. 6. p. 895 sqq. alii.

Ac mea quidem de hac Christi oratione in monte quondam habita, sententia haec est:

A) Oratio montana a Matthaeo literis consignata, eadem est quae ap. Luc. 6, 20 ss. legitur. vid. supra l. a), breuior autem est apud Lucam haec oratio, et ita ab eo reddita, prouti eam repererat in Gnomologia s. sententiarum a Christo dictarum collectione, quae ei praesto erat. v. Prolegg. §. 1. et not. ad Luc. l. c. Habita est haec oratio a Christo, cum duodecim Apostolos constituisset. v. Luc. 6, 13 sqq. Scilicet Matthaeus ab ordine temporis deflexit, Lucas vero eum accuratius seruauit, Totus enim locus a c. 4, 23 — c. 7. extr. auulsus est a

fuperioribus, quae c. 4, 18 — 22. leguntur. cf. etiam not. ad 4, 23.

B) Iefus hanc orationem, neutiquam inauguralem nominandam, v. b) γ), habuit ad fectatores fuos, difcipulos, et apoftolos, audiente magna populi multitudine, (Luc. 6, 17. Matth. 8, 1) atque vocabulum μαθηταὶ latiori fenfu etiam h. l. vt faepius alias capiendum eft. vid. *Knappii* Opufcula p. 425. Scilicet Iefus, v. Luc. 6, 13 fs. pofteaquam in monte quodam noctem inter preces transegerat, poftridie primo mane, e difcipulis, qui cum eo erant, duodecim Apoftolos conftituit. Cum iis defcendens Iefus de monte (καταβὰς μετ' αὐτῶν, Luc. 6, 17.) accedentem videbat magnam fectatorum fuorum populique multitudinem (ὄχλος μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ πλῆθος πολὺ τοῦ λαοῦ — οἳ ἦλθον, Luc. 6, 17.). Itaque in monte illo feligebat talem locum, cui fubiecta effet planities, quae magnam vim hominum caperet, vt ab omnibus audiri et confpici poffet, (ἔστη ἐπὶ τόπου πεδινοῦ, *ftabat in monte fuper planitie*, Luc. 6, 17. ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος, Matth. 5, 1.) ibi confidebat (καθίσαντος αὐτοῦ, Matth. 5, 1.): et cum propius acceffiffent fectatores, difcipuli comites, et Apoftoli ipfius, (προςῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Matth, 5, 1. ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Luc. 6, 20.) eos hunc in modum alloquebatur: μακάριοι κ. τ. λ. Habuiffe autem Iefum hanc orationem ad fectatores fuos omnes tunc temporis praefentes, etiam ipfum orationis argumentum docet. Nam paucis quibusdam fententiis exceptis v. 5, 13 — 17. 6, 24 fs. 7, 6 — 12. nihil ea continent, quod vnice Chrifti Apoftolos aliosque ipfius difcipulos futuros religionis doctores (Luc. 10.) fpectaverit, neque commode etiam reliquis eius cultoribus dictum fit. Sententias autem illas, quae omnino faciliorem admittunt interpretationem, fi ad Chrifti Apoftolos aliosque difcipulos religionis doctores referuntur, commode orationi fuae inferere poterat

ita, vt inter dicendum Apoftolos oculis defignaret, cum hi ipfi quoque in numero auditorum effent. At vero propter alias rationes deinceps commemorandas, ne illae quidem fententiae omnes ifto tempore prolatae videntur. Etenim fententiam, 5, 13 — 17. propofitam, afferre debuiffet, opinor, Matthaeus, fi ordinem temporis fecutus effet, 13, 17. coll. Luc. 8, 16. quae 6, 24 fs. extant, alio tempore a Chrifto dicta funt. v. Luc. 16, 13. 12, 22. Sententia 7, 6. expreffa, magis idonea ratione annectetur Matth. 10, 11. etiam fententiae 7, 7 — 12. propofitae, alia occafione dictae reperiuntur, coll. Luc. 11, 9.

C) Matthaeus in collocandis narrationibus, maiorem faepius argumenti, quam temporis rationem habuit. Sic v. c. parabolae illae, quae Matth. c. 13. leguntur, non vno tenore, nec eodem tempore a Iefu propofitae funt, quod ipfe Matthaeus fatis luculenter teftatur v. 10 — 18. coll. Marc. 4, 10. 34. cf. et not. ad c. 10. e. 23. Fuit praeterea veteribus admodum frequentata confuetudo fententias dictaque breuiora fapientum literis confignare et in vnum volumen redigere, atque Matthaeum etiam eiusmodi fententiarum Chrifti collectione vfum effe, multis de cauffis perquam probabile eft. Iam cum in hac Chrifti oratione a Matthaeo relata, plures occurrant enuntiationes, quae non tantum alibi legantur, (potuit enim omnino Chriftus eadem praecepta repetere) fed etiam accuratiori nexu legantur 6, 9 fqq. coll. Luc. 11, 2 fqq. Matth. 6, 24 fs. coll. Luc. 16, 13 fqq. 12, 22 fqq. Matth. 7, 7 — 12. coll. Luc. 11, 9. Matth. 7, 13 fq. coll. Luc. 13, 24. aut certe legerentur 5, 13 — 17. coll. 13, 17. Luc. 8, 16. Matth. 6, 22 f. coll. 13, 17. et Luc. 8, 16.: arbitror Matthaeum etiam hoc loco argumenti potius, quam temporis rationem habuiffe, et cum fpecimen doctrinae Chrifti exhibere vellet, virtutis praeceptis, a Chrifto in monte

isto propositis, varii generis sententias alio tempore, alioue loco, a magistro dictas, e sententiarum Christi collectione, quae ei praesto erat, adiecisse.

1. *εἰς τὸ ὄρος*] positum est pro, *εἰς τί ὄρος*, *in montem quendam*, nam Hebraei quoque ה praefigere solent nominibus ita, vt vim pronominis indefiniti habeat v. Exod. 2, 15. Num. 11, 27. Deut. 18, 6. 2 Par. 25, 18. Iob. 34, 31. Matth. 13, 2. Luc. 9, 28. not. ad Matth. 28, 17. et *Storrii* Obss. ad Analog. et Syntaxin Hebr. p. 125. al. Significatur autem mons Capharnaumo vicinus, coll. 8, 5. Luc. 7, 1. *καθίσαντος αὐτοῦ* pro *καθίσαντι αὐτῷ προςῆλθον*, vid. *Raphelius* ad h. l. — 2. *ἀνοίξας τὸ στόμα κ. τ. λ.*] *hunc in modum eos edocere coepit.* *ἀνοίγειν τὸ στόμα αὐτοῦ* respondet Hebraeorum voci פֶּה פִּיו i. *loqui*, quae verbis dicendi ita praemittitur vt redundet. v. Dan. 10, 16. Act. 8, 35. 10, 34. *Vorstius* de Hebraism. N. T. p. 703 sqq. et *Fischerus* de vitiis Lexx. N. T. p. 248. Pronomen *αὐτοὺς* alii referunt ad *τοὺς ὄχλους*, alii ad *τοὺς μαθητάς*, sed ad vtrosque illud simul respicere, ex supra dictis in promtu est. Etiam alio tempore ad populum et discipulos simul verba fecit. v. Matth. 23, 1.

3. *μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι*] *beati pauperes animo.* Fuerunt qui *τῷ πνεύματι* coniungerent cum *μακάριοι*, veluti *Olearius*, *Oederus*, *Wetstenius*, *Heumannus*, *Michaelis*, *Schusterus* (in *Eichhornii Allgem. Biblioth. der bibl. Literat.* B. 9. p. 971.) alii, vt adeo de tenuitate facultatum h. l. sermo esset, coll. Iac. 2, 5. *beati sunt, quod animum attinet, pauperes.* Verum vt praeclare animaduertit *Knappius* ad hunc Matth. locum in Opusc. p. 400. inter tot *μακαρισμοὺς*, qui in V. et N. T. in Apocryphis Iudaeorum, Rabbinorumque scriptis leguntur, nullus reperitur, in quo vel ad Hebraicum et Chaldaicum voc. אַשְׁרֵי vel טוּבֵי, aut ad Graecum *μακάριος* vel *μακά-*

ϱιοι, tale nomen adiiciatur, quo genus aut natura et indoles promiſſae felicitatis ſignificetur, neque id per ingenium linguarum Orientalium eum in modum commode et ſine ambiguitate fieri poteſt. Similis praeterea μακαρισμὸς infra v. 8. legitur: μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, vbi nemo facile dixerit μακάριοι eſſe coniungendum cum καρδίᾳ· neque h. l. per τοὺς πτωχοὺς *pauperes* proprie ſic dictos intelligi poſſe, etiam exinde patet, quoniam in ſequentibus ſermo eſt de animi indole ſectatorum Chriſti hoc nomine dignorum. Hinc alii πτωχοὶ h. l. expreſſerunt *modeſti*, vel *ſimplices*, *candidi*, *veri rectique amantes.* Scilicet videtur Ieſus in animo habuiſſe (coll. v. 8. ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται· v. 9. υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται) locum Ieſ. 66, 2. אַבִּיט אֶל־עָנִי וּנְכֵה־רוּחַ וְחָרֵד עַל־דְּבָרִי *reſpicio*, felicem reddo *humilem et fractum animo*, humili ſenſu de ſe imbutum, ab omni arrogantia alienum, (Pſ. 51, 19.) *dictorum meorum reuerentem.* πτωχὸς in verſione Alexandrina reſpondet vocabulo עָנִי, quod etiam exprimitur Graeco vocabulo ταπεινὸς, quo ſignificatur is, qui modeſte de ſe iudicat, non de meritis ſuis gloriatur, cui opponitur ὑπερήφανος, vt Ieſ. 66, 2. Pſ. 18, 22. Iac. 1, 9. 4, 6. Vſurpatur autem voc. πτωχὸς vt עָנִי, non modo de eo, qui pauper eſt et egenus, ſed etiam de eo, qui modeſtus et ſubmiſſus, et de eo, qui deſtitutus eſt virtute et religionis cognitione, vt Apoc. 3, 17. Opponitur ei πλούσιος, quo vocabulo notatur is, qui diuitiis abundat, qui in iis ſpem fiduciamque ſuam ponit (Matth. 19, 23.) et qui ingenii animique diuitiis et ornamentis abundat, ſaltem iis ſe abundare gloriatur, vt Apoc. 3, 17. Luc. 6, 24. Itaque πτωχοὶ h. l. ſunt *ii qui agnoſcunt et ſentiunt, quam rudes ſint doctrinae diuinae, quique adeo imbecillitatis ſuae probe conſcii, modeſte de ſe iudicant et ſentiunt*, et hanc interpretationem apprime confirmat locus Matth. 11, 25. Adiecerat autem Ieſus nomini עֲנָוִים vocabulum רוּחַ ambiguitatis euitandae cauſſa. Apud Lucam 6, 21. ſimpliciter legitur: μακάριοι οἱ πτωχοί, vbi vid.

notata. ὅτι αὐτῶν ἐςὶ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν] *ad eos pertinent bona in regno Meſſiano exſpectanda*, apti ſunt et idonei qui recipiantur in ſocietatem ſectatorum meorum, et participes reddantur omnium bonorum, quae religio mea ſuis cultoribus praebet et in hac et in altera vita.

4. οἱ πενθοῦντες — παρακληθήσονται] vulgo explicant: qui calamitatibus premuntur, calamitoſi ſolatio recreabuntur. Notant Ieſum in animo habuiſſe verba Ieſ. 61, 2. לנחם כל אבלים, vbi οἱ ό· παρακαλέσαι πάντας τοὺς πενθοῦντας· At Ieſus, vt iam ſupra obſeruauimus, oſtendit h. l. pluribus, quomodo animati eſſe deberent ii qui vellent fieri ſectatores ipſius hoc nomine digni, atque felicitatis in regno Meſſiano exſpectandae participes. Erat praeterea ſumma doctrinae Chriſti μετανοεῖτε, ἤγγεικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, v. 4, 17.; putauerim ergo potius per τοὺς πενθοῦντας intelligendos eſſe eos, qui in moerore verſantur ob ſua peccata et delicta, qui iidem Ieſ. 57, 18. quem locum Ieſus reſpexiſſe videtur, dicuntur אֲבֵלִים. Verba ibi ſunt: וַאֲשַׁלֵּם נִחֻמִים לוֹ וְלַאֲבֵלָיו conſolabor triſtes ob peccata ſua, qui intelligunt ſe ſibi miſeram ſuam conditionem peccatis ſuis contraxiſſe. παρακληθήσονται Ieſ. l. c. eſt, ſi ſenſum ſpectamus, reducam eos in patriam: hinc et eo facilius ſuccurrere potuit Ieſu formula: κληρονομήσουσι τὴν γῆν, qua vſus eſt v. 5. παρακληθήσονται h. l. errantes, ſceleribus hactenus deditos: iam vero peccata ſua lugentes, in rectam viam reducam, felicesque reddam, ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου σῶσαι τὸ ἀπολωλὸς, Matth. 18, 11. Caeterum huic verſiculo anteponitur in pluribus codd. et allegationibus patrum nonnullorum, tam Graecorum quam Latinorum, verſus qui ſequitur quintus. Quod vt ſcite obſeruauit *Griesbachius* in Commentar. ad h. l. facillime potuit caſu accidere, cum plures ςίχοι ſimillimo modo a μακάριοι incipiant; potuit vero etiam conſulto orationis

ordo mutari, vt ftatim poft τοὺς οὐρανοὺς v. 3. fequeretur ἡ γῆ v. 6.

5. οἱ πρᾳεῖς] *manfueti, mites*, qui aliorum iniurias ferunt, neque eas vlcifcuntur, qui de iure fuo facile cedunt, id. qd. ἐπιεικεῖς. v. Salmaf. de foen. trapez. p. 737. quo fenfu etiam Hebr. עֲנָוִים legitur Pf. 37, 11. e quo loco verba noftra defumta funt. add. Num. 12, 3. Matth. 21, 5. ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν] *confequentur poffeffionem terrae*, ciues erunt regni Meffiani, maxime felices erunt. Pf. l. c. עֲנָוִים יִירְשׁוּ־אָרֶץ. Verbum κληρονομεῖν eft h. l. fimpliciter *adipifci*, *confequi*, ita vt omnis haereditatis notio abfit, vt Sir. 4, 14. κληρονομήσει δόξαν, *confequetur felicitatem*. 22, 4. θυγάτηρ Φρονίμη κληρονομήσει ἄνδρα *filia prudens accipiet maritum*: add. 6, 1. 19, 3. 20, 25. Lycurg. c. Leocrat. p. 212. ed. *Taylor*. Suidas: κληρονομῶ· τὸ κατεξουσιάζω, τὸ κτῶμαι. Per γῆν prop. intelligitur Palaeftina; fed Palaeftinae poffeffio, et quidem fecura atque tranquilla, vt conftat e libris prophetarum Hebraeorum, erat imago felicitatis fummae, fic et h. l. haec formula noftra depingit felicitatem fummam, cf. Eph. 6, 6.

6. οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην] *qui doctrinae meae funt cupidi.* Verba nimirum διψᾷν et πεινᾷν, *fitire*, et *efurire*, faepe metaphorice adhibentur, ita, vt iis ardens cuiuscunque rei ftudium fignificetur, vt ap. Hebraeos צָמֵא, Pf. 42, 3. 62, 2. Sir. 24, 23. οἱ ἐσθίοντές με (fcl. τὴν σοφίαν) ἔτι πεινάσωσι, καὶ οἱ πίνοντές με ἔτι διψήσουσιν, *qui me guftarunt, porro efuriunt me, et qui me biberunt*, *porro me fitiunt*, difciplinae meae alumni auide me fectantur. Sap. 11, 14. οὐχ ὅμοια δικαίοις διψήσαντες· Xen. Cyr. 4, 6. 7. ἐγὼ ὑμῖν διψῶ χαρίζεσθαι. ib. 8, 3. 16. πεινήσας χρημάτων. Oecon. 13, 9. πεινῶσι τοῦ ἐπαίνου — οὐχ ἧττον οἱ ἄλλοι τῶν σίτων τε καὶ ποτῶν. v. *Raphelius*, *Kypkius*; *Albertius*, (qui

Olearii ſententiam, infra commemorandam, pluribus refutauit) *Elsnerus*, *Palairetus* ad h. l. *Wetſtenius* ad h. l. *Brodaeus* Miſcell. 6, 17. p. 560. *Boſius* Obſſ. Critt. c. 21. *Trillerus* ad Ael. H. A. 3, 25. *Feſſelius* Aduerſ. Sacr. 2, 28. Interprete autem Athenaeo, 10, 9. p. 433. *δίψος πᾶσαν ἰσχυρὰν ἐπιθυμίαν ἐμποιεῖ τὴν περὶ τῆς ἀπολαύσεως.* Suidas: *διψῶ· αἰτιατικῇ, τὸ ἐπιθυμῶ.* Item: *ἐδίψησαν· ἐπεθύμησαν.* Heſychius: ſ. v. *δίψιον — διψᾷν γὰρ τὸ ἐπιποθεῖν.* v. Euſtath. ad Hom. Odyſ. *λ'*, p. 1701. Rom. qui *πολυδίψιον* explicat, *πολυπόθητον.* Haec eadem metaphora frequens eſt etiam Latinis. Cic. ad Q. Frat. 3, 5. *nec* ſitio *honores*, *nec* cupio *gloriam*, Gell. 12, 2. *hominem auarum et* auidum, *et pecuniae* ſitientem. Cic. Tuſc. 4, 17. *ſitienter* (i. e. cupide) *expetens.* Quinctil. 6. 3. 19. *quod nobis faciat audiendi ſitim.* Virg. Aen. 3, 57. *auri ſacra fames.* Horat. Epiſtt. 1, 18. 23. *Quem tenet argenti ſitis importuna famesque.* Nunquam verba *πεινᾷν* et *διψᾷν* cum accuſatiuo a ſcriptoribus exteris conſtrui, aſſerit *Gatackerus* de ſtilo N. T. c. 20. quod vrget *Wolfius* in Curis ad h. l. At praeter LXX interpp. quorum locos iam produxit *Gatackerus* l. c. in promtu ſunt quoque plures alii Ioſeph. B. I. 1, 20. *διαφεύξεται δ' οὐδεὶς διψήσας τοὐμὸν αἷμα*, *nemo meum ſanguinem ſitiens effugiet.* Philo Lib. 2. Alleg. p. 62. E. *Μωϋσῆς — ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ φρέατος ἐκδεχόμενος τὶ ὁ θεὸς ἀνομβρήσει πότιμον τῇ διψώσῃ καὶ ποθούσῃ ψυχῇ τὸ ἀγαθὸν*, *Moſes — ſedit ad puteum expectans quidnam potabile Deus irrigaturus ſit animo ſitienti cupientique bonum.* Aeſchin. dial. 3. 5. *ἡ ψυχὴ συναλγοῦσα τὸν οὐράνιον ποθεῖ καὶ σύμφυλον αἰθέρα καὶ διψᾷ·* add. *Kypkius* ad h. l. *Abreſchius* dilucc. Thucyd. p. 322. Quae cum ita ſint, non poſſum probare *Laurentii Vallae*, (v. eius Obſſ. ad h. l.) *Olearii*, aliorumque ſententiam, qui ſecuti Clementem Alexandrinum Strom. Lib. 4, p. 196. ed. Vict. (*τοὺς πεινῶντας καὶ διψῶντας διὰ δικαιοσύνην μακαρίους λέγει*) verba noſtra proprio ſenſu poſita ſtatuunt, et ante *δικαιοσύνην* ſubau-

diendam cenſent praepoſitionem διὰ, ita, vt verborum ſenſus ſit: beati ſunt, qui malunt eſſe inopes et iuſti, quam diuites et iniuſti. Nam de perſecutionibus et calamitatibus propter religionem Chriſti ſubeundis conſtanterque perferendis v. 10. ſqq. demum ſermo eſt. Caeterum δικαιοσύνη h. l. vt v. 10. eſt *veritas* i. *vera religio*, *religio chriſtiana*; nam non modo Alexandrini Ieſ. 38, 19. 39, 8. voc. אֱמֶת reddunt δικαιοσύνη, ſed etiam noſtro loco v. 10. et 11. ipſe Ieſus permutauit inter ſe formulas ἕνεκεν δικαιοσύνης et ἕνεκεν ἐμοῦ. Fauet quoque huic interpretationi inprimis verbum χορτάζεσθαι (quod male contendit *Gatackerus* l. l. c. 41. a Graecis de brutis tantum, non de hominibus adhiberi, ſed vid. *Boſius* ad Luc 6, 21. Pollux Onomaſt. 6, 8. p. 315. *Elſnerus* et *Kypkius* ad h. l. *Sturzius* de dialecto Macedonica et Alexandrina p. 200 ſs.), cum voces *ſatiari*, *cibus*, *edere*, ſaepius de *inſtitutione*, *doctrina*, vſurpentur. v. 1 Cor. 4, 8. Ioh. 4, 32. Cic. Tuſc. V, 23. *mens* (Archimedis) *rationibus agitandis exquirendisque* alebatur, *cum oblectatione ſolertiae — qui vnus ſuauiſſimus* paſtus *animorum*. Id. de Fin. 5, 19. *ſed animi cultus ille erat ei quaſi quidam humanitatis* cibus. cf. etiam not. ad Ioh. 4, 10.

7. 8. ἐλεήμονες, רַחֲמִים, qui aliorum miſeriis ita commouentur, vt eas minuere ſtudeant, quantum poſſint. v. Iac. 2, 13. — 8. καθαροὶ τῇ καρδίᾳ] *quibus eſt mens pura et caſta*, qui a Graecis vno verbo nominantur καθαροκάρδιοι. v. *Vorſtius* de Hebraiſm. N. T. p. 436. Alexandrini verbis noſtris expreſſerunt formulas Hebraicas בַּר לֵבָב, Pſ. 24, 4. et תָּם לֵבָב, Gen. 20, 5. ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται] *Deum videbunt* i. *ampliſſima felicitate perfruentur*. Formula ὄπτεσθαι τὸ πρόσωπόν τινος eſt Hebr. רָאוּת בְּנֵי פְּלוֹנִי i. *adire aliquem*, *in conſpectum alicuius venire*, *videre aliquem*, *et verſari cum aliquo*, *familiaritate alicuius vti*, *miniſtrare alicui*, Tob. 12, 19. πάσας τὰς ἡμέρας ὠπτανόμην ὑμῖν, *quotidie mea conſuetudine per-*

fruiti eſtis. Inprimis adhibetur de amicis et miniſtris regum, ita vt notet, *apparere regi,* (Corn. Nep. V. Eumen. 1.) *miniſtrum eſſe regis*, 2 Regg. 25, 19. vbi *οἱ ὁ' ὁρῶντες τὸ πρόσωπον τοῦ βασιλέως.* v. *Fiſcherus* Proluſſ. de vitiis Lexx. N. T. p. 407 ſqq. Iam cum populi priſci eum exiſtimarent inprimis felicem, qui miniſter et amicus regis eſſet (v. 1 Regg. 10, 8.), cum Iudaeorum rex ſupremus, Deus eſſet: hinc in libris N. T. formula *ὄπτεσθαι τὸ πρόσωπον τοῦ θεοῦ* Apoc. 22, 4. h. l. eo ſenſu legitur, vt omnino *maximam felicitatem* exprimat.

9. 10. *εἰρηνοποιοὶ, pacis concordiaeque ſtudioſi:* neque apud Alexandrinos, neque in libris N. T. praeter hunc locum voc. *εἰρηνοποιοὶ* occurrit. A Graecis ita dicuntur et ii, qui operam dant, vt alii in gratiam redeant, (יֹעֲצֵי שָׁלוֹם, Prou. 12, 20.) vnde et a Plutarcho Fetiales, qui erant oratores et interpretes pacis, drr. *εἰρηνοποιοὶ,* vt a Xenoph. legati qui pacem conciliant H. Gr. 6, 3. 4. et ii, qui ipſi in gratiam cum aliis redeunt, et omnino, qui pacis concordiaeque ſunt ſtudioſi, vt h. l. qui a Graecis dicuntur etiam *εἰρηνικοί. αὐτοὶ υἱοὶ τοῦ θεοῦ κληθήσονται*] *erunt Deo dilecti, cariſſimi, adeoque felices;* reſpondet enim haec formula h. l. formulis quae praeceſſerunt: *αὐτῶν ἐςὶ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν* v. 3. *τὸν θεὸν ὄψονται* v. 8. *κληθήσονται* poſitum eſt pro *ἔσονται*, vt Hebr. הִקָּרֵא eodem ſenſu recurrit Gen. 21, 12. Ieſ. 56, 7. qui vſus loquendi Graecis quoque familiaris eſt. v. Hom. Il. *α*, 293. *β*, 262. *δ*, 60. vbi ſchol. *τὸ κέκλημαι, ἀντὶ τοῦ εἰμὶ κεῖται·* Diod. Sic. p. 392. *Rhod.* cf. *Glaſſius* Phil. S. p. 222 ſq. *Münthius* ad h. l. *Graeuius* ad Heſiod. Ἔργ. 140. *Caſaubonus* ad Theocrit. 2, 125. — 10. *οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης*] *qui ab aliis vexantur propter religionis verae profeſſionem.* vid. ad v. 6. id. qd. *ἕνεκεν ἐμοῦ* v. 11. Sic et 1 Petr. 3, 14. *μακάριοι* praedicantur *οἱ πάσχοντες διὰ δικαιοσύνην.*

11. Accuratius illuſtratur ſententia quae praeceſſit. *μακάριοι ἐϛε ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς*] *beati eſtis, ſi in vos conuicia iecerint alii.* ὀνειδίζειν eſt Hebr, חֵרֵף et ſignif. *probris atque conuiciis laceſſere, maledictis lacerare aliquem*, vt Sapient. 2, 12. id. qd. βλασφημεῖν Luc. 23, 39. Non tantum de conuiciis apud priuatos homines, ſed etiam apud magiſtratus, haec verba intellexit *Raphelius* ad h. l. et hunc vſum loquendi illuſtrauit ex Polybio. Vtriusque ſaltem generis probra Apoſtolis et ſectatoribus Chriſti acciderunt, et ſane verbum διώκειν quod ſequitur, non eodem ſenſu capi poteſt, quo v. praeced. legebatur, nempe de vexationibus in genere, ſic enim bis idem dictum eſſet, cuius iterationis nulla idonea apparet ratio. Sed διώκειν, vt probe notarunt *Beza* et *Raphelius* Polybb. et Xenophh. ad h. l. eſt h. l. verbum forenſe, atque ſignif. *accuſare, litem intendere* id. qd. κατηγορεῖν, quo poſteriori verbo illud etiam interpretantur Suidas, Heſych., ſchol. ad Ariſtoph. Equitt., cuius verba deſcripſit Phauorinus v. Φεύξει γραφάς· et Anonym. Atticiſta ap. Villoiſon. Anecdd. Grr. T. 2. p. 84. Ita διώκειν legitur ap. Xen. Apol. 21. τȣτȣ ἕνεκα θανάτȣ ὑπὸ σȣ̃ διώκεσθαι. Xen. H. Gr. 7, 3. 6. ἡμεῖς τȣτȣσὶ — διώκομεν περὶ θανάτȣ — ἡμεῖς τȣ́τȣς διώκομεν ὡς ἀνοσιωτάτȣς. Plutarch. de Educ. Pueror. 14, 13. ὡς καὶ διώκειν αὐτὸν ἐθέλειν. Eurip. Oreſt. 1534. τὸν Ἑλένης Φόνον διώκων· vbi ſchol. διώκειν, κυρίως ἐπὶ τὸ κατηγορεῖν. v. *Palairet.* et *Elſnerus* ad h. l. καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν ψευδόμενοι ἕνεκεν ἐμοῦ] *et omnis generis criminationes falſas contra vos protulerint propter me*, quoniam mei ſectatores eſtis. πονηρὸν ῥῆμα eſt *maledictum*, et cum additum legatur ψευδόμενοι, *criminatio falſa, calumnia*, vt adeo εἰπεῖν πονηρὸν ῥῆμα κατά τινος ψευδόμενον idem declaret, quod διαβάλλειν τινά, *criminationes falſas contra aliquem afferre.* v. *Fiſcherus* Proluſſ. de vit. Lexx. p. 108 ſqq. Sic Iudith. 8, 8. καὶ οὐκ ἦν ὃς ἐπήνεγκεν αὐτῇ ῥῆμα πονηρὸν, *nemo erat, qui eam calumniaretur, qui mores eius falſo notaret.* Vulgatus

interpres verba noſtra expreſſit; *et dixerint omne malum.* Scilicet ſumſit vocabulum ῥῆμα eo ſenſu, quo ab Hebraeis nonnunquam vſurpatur nomen דבר, atque adeo pro, *et dixerint omnem malam rem*, ſimpliciter vertit, *et dixerint omne malum.* Participium ψευδόμενοι omittunt cod. D. Origen. T. 3. p. 272. et nonnulli codd. ac patres latini. *Griesbachio* additum videtur ab iis, qui putarent orationem, eo non appoſito, ambiguam eſſe, cum tamen additum ſit ἕνεκεν ἐμοῦ· potuit vero etiam tanquam ſuperfluum notari a grammaticis, atque adeo omitti a librariis propter hoc ipſum additamentum ἕνεκεν ἐμοῦ.

12. χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε] *gaudete et exultate* his calamitatibus preſſi. Sunt haec verba ſynonyma, more Hebraeorum iuncta, v. Ieſ. 66, 10. Zeph. 3, 14. ad exprimendam laetitiam ſummam. ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς ſcl. ἔσται· *praemiis, ornamentis* (μισθὸς שכר Gen. 15, 1.) *magnis, eximiis, ornabimini in altera vita.* πολὺς id. qd. μέγας ſaepius, vt Matth. 2, 18. Ael. H. V. 1, 19. Chariton. 3. 6. 6. Heſych. πολὺ, ἀντὶ τοῦ μέγα· vt רב pro גדול. Quo fortius ſectatorum ſuorum animos ad conſtantiam excitaret Ieſus, eorumque animos erigeret, prouocauit ad doctorum V. T. temporibus viuentium, veritatis virtutisque vindicum conſtantiam, verbis: οὕτω γὰρ ἐδίωξαν τοὺς προφήτας τοὺς πρὸ ὑμῶν] *ita quoque perſecuti ſunt voluntatis diuinae interpretes ſuperiorum temporum*: τοὺς πρὸ ὑμῶν ſcl. ὑπάρχοντας l. γεγονότας. Xen. Mem. 3, 5. 11. οὐ πολὺ δὲ πρὸ ἡμῶν γεγονότες· Similes formulae οἱ πρόσθεν ἀοιδοί, et ἄνδρες ὀπίσσω, Apollon. Rhod. 1, 18. 1149.

13. Prouerbium tunc temporis vſitatum: καλὸν τὸ ἅλας· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἀρτυθήσεται, h. l. vt Luc. 14, 34. ad Apoſtolos, reliquosque religionis ſuae doctores accommodauit Ieſus. Quodſi enim Ieſus ea quae v. 13 — 17. leguntur, illo ipſo tempore protulit,

optime et faciIlime explicabuntur de Apoftolis et futuris religionis fuae doctoribus (Luc. 10.), quos adeo oculis defignaffe putandus eft; Iefum autem haec eadem alio tempore Apoftolis dixiffe memorat Lucas 8, 16. ibique, fi Lucae locum componimus cum Matth. 13, 17. nexus longe arctior et accuratior eft quam h. l. Putauerim ergo potius Matthaeum nec h. l. temporis ordinem fecutum effe, fed copulaffe quae v. 13 — 17. extant, cum praecedentibus, quoniam v. 12. commemorati erant προφῆται. — ὑμεῖς ἐςε τὸ ἅλας τῆς γῆς] *vos eftis et effe debetis fal terrae* i. hominum. Pro τὸ ἅλας Attici fere dixerunt ἅλες in plurali. v. Thomas Mag. h. v. neque tamen ἅλας iis omnino inufitatum. vid. interpp. ad Tho. Mag. et *Albertius* ad h. l. Sal cibos reddit fapidos, et impedit, quo minus putrefcant, *vt nihil corporibus fole et fale vtilius fit*, auctore Plinio 31, 9. fed metaphorice ponitur etiam de fapientia, ingenii acumine in loqnendo et agendo, v. Terent. Eun. 3, 1. 10. Catull. 86, 4. et tanquam iuftitiae virtutisque imaginem, falem defcripfit Pythagoras. v. Diog. Laert. 8, 1. 19. Quatenus ergo Iefu difcipuli, futuri religionis doctores, doctrinam Chrifti tradebant, eamque vita et factis exprimebant, (ap. Luc. 8, 15. praecedit verbum καρποφορεῖν et infra v. 16. καλὰ ἔργα memorantur) quatenus vita fua pariter atque doctrina, mentes hominum immunes praeftabant a vitiis et peccatis, veram hominum vtilitatem et felicitatem promouebant, eosque in vitae integritate conferuabant, eatenus h. l. τὸ ἅλας τῆς γῆς dicuntur. ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ] *fi vero faporem perdiderit.* Pro μωρανθῇ in codd. nonnullis legitur μαρανθῇ male ac perperam, cum verbum μαραίνεσθαι i. *marcefcere, tabefcere*, naturae falis ne accommodatum quidem fit. Sed μωραίνεσθαι apud Dioscoridem faepius legitur de rebus, quae faporem perdunt, vid. *Albertius* ad h. l. et μωρὸς, vt Lat. *fatuus*, cum de hominibus vfurpatur, notat *infipientem*, *ftultum*, de cibis vero *infipidum*, vt *fatua beta* Martial. 13, 101. *fatua placenta* ib. 11, 32. 8. v. *Alber-*

tius et *Wolfius* in Curis ad h. l. Refpondet μωρὸς Hebr. תָּפֵל, quod *infulfum*, *infipidum* notat, et *ftultum*, *dementem*, v. Iob. 6, 6. vbi Symmach. ἀνάρτυτον. Ezech. 13, 10. vbi Aq. ἄναλον· Theod. ἀφροσύνη· Iob. 24, 12. vbi תִּפְלָה Symm. expreffit μωρία· add. Thren. 2, 14. *Lightfootus* Hor. Hebr. et Talm. ad Luc. 14, 34. Itaque μωραίνεσθαι h. l. de fale dicitur ita, vt fit, *faporem*, *falfedinem amittere*, quod fali accidere praeter alios, ex *Maundrellio* docuit *Macknight*. Comment. harm. P. 2. p. 199. refpectu autem difcipulorum Chrifti μωραίνεσθαι eft, doctrinam veram non tradere, nec vita exprimere. ἐν τίνι ἁλισθήσεται;] *quanam re falfedinem recipiet?* ἐν τίνι, Hebr. בַּמָּה, *quomodo?* ἁλισθήσεται non poteft cum Luthero, aliisue, imperfonaliter accipi, fed referri debet ad τὸ ἅλας· vt adeo ἁλίζεσθαι, Hebr. הִמָּלַח, fit, *falfedinem recipere*. Nam fequitur εἰς οὐδὲν ἰσχύει i. e. fal fi falfedinem amifit, eam recipere nullo pacto poteft, eft prorfus inutilis: et Marc. 9, 50. legitur; ἐν τίνι αὐτὸ ἀρτήσετε. Iam h. l. omiffa imagine, orationis cohaerentia, quae tribuenda eft Matthaei coagmentantis artificio, conftitui debet hunc in modum: Si vos apoftoli et difcipuli mei, futuri fapientiae, doctrinae meae, doctores, perfecutionibus et calamitatibus, earumque metu, vos deterreri patiamini, ita, vt meam doctrinam aliis non tradatis et interpretemini, neque conftantiae virtutumque omnium exempla fitis, quis vos corriget? inutiles eritis, neque digni, qui difciplinae meae alumni dicamini.

14. 15. ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου] *vos eftis*, et *effe debetis doctores hominum*, eos doctrinae meae luce collustrare debetis. φῶς de doctoribus perquam frequenter legitur, vid. ad Matth. 4, 16. Luc. 2, 32. Ioh. 1, 4 fs. 8, 12. 9, 5. vt אוֹר, Ief. 49, 6. et Iudaei doctores fuos *lumina mundi*, (נר עולם) nominare folebant; v. *Wetftenius* ad h. l. et *Schoettgenius* Hor. Hebrr. T. 1. p. 25. a Graecis quoque et Latinis magni et confpicui viri, qui

aliis ſaluti erant, dicebantur *lumina.* v. Cic. Cat. 3, 10. *Boſius* ad Ioh. 1, 3. *οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη*] *vrbs in monte ſita non poteſt latere:* ita nec vos in occulto latere poteritis, omnium oculi et mentes in vosmet conuertentur. 15. Et ego qui vos magiſtros vitae morumque hominum deſignaui, volo, vt meam doctrinam profiteamini, eamque vita et factis exprimatis, coll. v. 6. *οὐδέ καίουσι λύχνον*] *neque ſolet lychnus accendi:* *καίουσι* pro *καίεται*, ſed *καίειν*, quod prop. ſignif. *urere*, ſaepe etiam notat: *accendere*, *incendere*, et reſpondet Hebr. בָּעַר, Ex. 35, 3. Graeci veteres vſi fere ſunt formula *λύχνον ἅπτειν* (Luc. 8, 16.) et *ἀνάπτειν*, recentiores *λύχνον καίειν.* vid. *Kypkius* ad h. l. *λύχνος*, Hebr. נֵר, Graecis *ἐλλύχνιον*, *lucerna*, *candela*, ſed *λυχνία* eſt inſtrumentum, quo lucerna ſuſtinetur, *lychnuchus*, Graecis dicitur *λυχνίον*, vel *λυχνεῖον*· vid. Pollux. 10, 115. *μόδιος*, *modius*, erat menſura aridorum; et modius Romanus capiebat ſextarios XVI. ſed Syrus interpres vſus eſt h. l. vocabulo סאתא, vt adeo *μόδιος* reſpondeat Hebr. סְאָה (quod in verſione Alexandrina exprimitur nomine *σάτον*, vt ab Aquila Gen. 18, 6. 1 Sam. 25, 18. atque indicetur menſura aridorum capiens ſextarios XXIV. cf. Ioſeph. Ant. 9, 2. et *Eiſenſchmidt* de Ponderibus et Menſuris p. 164. Veteres autem conſueuiſſe lucernas modio tegere, cum aliquid vellent occultare, vel clam facere, patet etiam ex Fulgentio Mythol, 3, 6.

16. Ita et vos lucem veritatis in animis veſtris accenſam non opprimere, ſed diffundere vndique ad illuſtrandas aliorum mentes debetis, vt, veſtro recte factorum ſtudio excitati, patrem veſtrum coeleſtem colant. *καλὰ* et *ἀγαθὰ ἔργα* dicuntur omnia, quae bona. recta, honeſta, laude digna legibusque diuinis ſunt conſentanea, vt Tit. 2, 7. 14. Eph. 2, 10. al. et h. l. referendum eſt tam ad doctrinam, quam ad virtutis ſtudium, atque cohortatur Ieſus his verbis diſcipulos ſuos, futuros religio-

nis doctores, vt aliis praeluceant non modo doctrina, sed etiam vita doctrinae consentanea. ἴδωσιν καὶ δοξάσωσι positum est pro ἰδόντες δοξάσωσι· Sed δοξάζειν τὸν θεὸν h. l. est Deum colere, ita, vt praeceptis doctrinae diuinae conuenienter viuas, actiones tuas omnes ad eorundem normam componas et dirigas. ὁ πατὴρ ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς id. qd. ὁ πατὴρ ὁ οὐράνιος 6, 32. Deus Optimus Maximus, ὁ ὕψιστος 5, 45. coll. Luc. 6, 35.

17. Affirmat iam Iesus auditoribus suis, sua doctrina non abrogatum iri praecepta morum, in libris sacris Iudaeorum tradita, sed eam ob caussam se has in terras venisse, vt legibus illis maiorem auctoritatem conciliaret, atque rectius et accuratius eas explicaret, quam Pharisaei explicare solerent. καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας] *vt verbis et factis abrogarem praecepta in libris sacris data.* Per τὸν νόμον et τοὺς προφήτας omnino significantur *libri Mosis et* (ἢ vid. ad Marc. 6, 15. not.) *Prophetarum*, vt Ioh. 5, 46. 47. Act. 15, 21. h. l. tamen nominatim *praecepta morum*, quae Mosis Prophetarumque libri continent, vt infra 7, 12. 22, 40. quod vel exinde planissime patet, quoniam v. 21 sqq. non leges ceremonias spectantes, sed non nisi praecepta morum afferuntur. καταλύειν, vt λύειν v. 19. apud exteros quoque scriptores frequenter notat; *legem abrogare* et *negligere*, *violare*; Ioh. 7, 23. Isocrat. Euag. c. 11. extr. λύσαντες μὲν τὸν νόμον τοῦτον. Xen. Anab. 3, 1. 14. ἐκεῖνοι ἔλυσαν τὰς σπονδάς. Philostrat. V. Apollon. c. 40. νόμους μὲν καταλύεσθαι. v. *Kypkius*, *Raphelius*, *Bosius*, *Elsnerus*, *Loesnerus* ad h. l. vt apud Latinos *soluere*, v. c. Curt. 10, 2. 5. *Graeci haud ausi imperium aspernari, quanquam soluendarum legum id principium esse censebant.* Liu. 8, 7. *Quandoquidem tu T. Manli, quantum in te fuit, disciplinam militarem soluisti* i. neglexisti, contra agere ausus fuisti. add. Cic. Phil. 1, 9. Iam cum v. 19. τῷ καταλύειν opponatur ποιεῖν καὶ διδάσκειν, et cum Christus in seqq. disputet

aduerfus doctores Iudaicos, qui doctrinam diuinam docendo et viuendo peruerterent, patet καταλύειν h. l. idem effe quod οὐ ποιεῖν καὶ οὐ διδάσκειν, adeoque notare: *verbis et factis abrogare, auctoritate fua priuare legem, irritam reddere.* ἀλλὰ πληρῶσαι] *fed vt docendo viuendoque ea ftabilirem.* πληροῦν non tantum fignificat *implere*, fed inter alia quoque *docere, tradere.* v. 1 Macc. 4, 19. ἔτι πληροῦντος αὐτοῦ· vbi in nonnullis codd. e gloffemate legitur ἔτι λαλοῦντος αὐτοῦ· add. Iofeph. Ant. 12, 7. 4. vt verbum גמר ap. paraphraftas Chaldaeos Genef. 6, 7. Iob. 22, 22. v. *Vitringa* Obff. Sacrr. 1, 5. 3. *Buxtorf.* Lex. Talm. p. 451. *Schoettgen* Hor. Hebr. p. 270.: porro *confirmare, tueri,* vt מִלֵּא, 1 Regg. 1, 14. add. Iofeph. Ant. 7, 14. 4. et *feruare, obferuare.* Rom. 8, 4. Herodi. 3, 11. 9. πληρῶσαι ἐντολὰς *imperata facere* v. *Elfnerus* et *Albertius* Obff. p. 383. Quonam vero fenfu h. l. πληροῦν fit capiendum, ipfe contextus docet. Explicatur nimirum hoc ipfum verbum v. 19. verbis ποιεῖν καὶ διδάσκειν. Itaque πληροῦν τὸν νόμον eft, *feruare leges, vita et factis exprimere, easque vere et accurate interpretari.* cf. et *Mori* Opufcc. T. 1. p. 80 fqq.

18. ἀμὴν λέγω ὑμῖν] *profecto, mihi credite,* id. qd. in libris Graecorum εὖ ἴσε ὅτι· refpondet Hebr. אָמֵן, quod prop. *veritatem* fingnificat, et intellecta particula ב, vim habet particulae affeuerandi, ita vt idem valeat quod ἀληθῶς, v. Ier. 28, 6. ibique LXX. Luc. 9, 27. coll. Matth. 16, 28. et ναί, v. Matth. 23, 26. coll. Luc. 11. 51. *Suiceri* Thef. Eccl. v. ἀμήν. ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ] *citius coelum ruet, et terra peribit.* παρέρχεσθαι, vt Hebr. עבר, notat *transire, praeterire,* et adhibetur v. c. de nubibus praetereuntibus, Pf. 18, 13. Iam cum ea, quae praetereant, euanefcant, fignificat quoque *interire, euanefcere,* Pf. 37, 36. Theocrit. Id. 27, h. l. v. *Albertius* vt Lat. *transire* Sil. It. 9, 46. — *cladi parce obuius ire, dum* transit *diuum furor, et confumitur*

ira fortunae. ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ eſt periphraſis *mundi*, quo eodem ſenſu Hebraei ארץ et שמים copulant Gen. 1, 1. al. Caeterum ſimiles voces apud ſcriptores Graecos et Latinos frequenter recurrunt: *dum terra ſtabit*, *dum aſtra current* etc. Iudaei autem, vt ex multis librorum Iudaicorum locis perſpici poteſt, mundum nunquam interiturum eſſe, potius renouatum iri, exiſtimabant; vnde patet, Chriſtum bene potuiſſe h. l. comparare perpetuitatem τοῦ νόμου cum perpetuitate coeli terraeque. Qua eadem comparatione vſus eſt etiam Philo Lib. 2. de vita Moſ. p. 656. B. τὰ δὲ μόνȣ τȣ́τȣ (ſcl. νομοθέτȣ νόμιμα) βέβαια, ἀσάλευτα, ἀκράδαντα, καθάπερ σφραγῖσι φύσεως αὐτῆς σεσημασμένα, μένει παγίως ἀφ' ἧς ἡμέρας ἐγράφη μέχρι νῦν, καὶ πρὸς τὸν ἔπειτα πάντα διαμενεῖν, ἐλπὶς αὐτὰ αἰῶνα ὥσπερ ἀθάνατα, ἕως ἂν ἥλιος καὶ σελήνη καὶ ὁ σύμπας οὐρανός τε καὶ κόσμος ᾖ *At huius* (legislatoris Moſis leges) *ſolius firmae, immotae, inconcuſſae perſtiterunt, tanquam ſigillis naturae ipſius obſignatae, iam inde vſque ab illo die, quo primum ſcriptae ſunt, ad hanc memoriam ac porro manſuras in poſterum ſpes eſt, et inueteraturas omnibus ſeculis, dum ſol, luna, coelum ipſum, mundus, denique vniuerſum exſtabit.* Iudaeos autem hanc opinionem fouiſſe, colligi poteſt etiam ex Baruch. 2, 32. ὁ κατασκευάσας τὴν γῆν εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον, *qui creauit terram, vt eſſet perpetua.* Ib. 1, 11. ἵνα ὦσιν αἱ ἡμέραι αὐτῶν ὡς αἱ ἡμέραι τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τῆς γῆς· vbi vita longiſſima cum perpetuitate coeli comparatur. Non nego quidem formulam εἰς τὸν αἰῶνα, in ſe ſpectatam, ambiguam eſſe, ab hoc loco tamen haec ambiguitas aliena eſſe videtur, cum aliunde ſatis conſtet, Iudaeos putaſſe, Meſſiae regnum *terrenum* fore perpetuum, ergo nec terra, ex eorum opinione, interire poterat. ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου] ἕν, μία — οὐ μὴ poſitum eſt ex Hebraiſmo pro οὐδὲν et οὐδεμία. Hebraei enim אחד et אחת copulare ſolent cum לא, vt Pſ. 106, 11. Ex. 8, 27. vid. *Vorſtius* de Hebraiſm. p. 92 ſſ. et *Leusdenius* de Hebraiſm.

N. T. *, 4. 3. p. 106. ed. Fifch. ἰῶτα memoratur tanquam Hebraeorum litera minima, et κεραία eft *apex literarum*, *ductus*, γράμματος ἄκρον, vt a Grammaticis antiquis explicatur, fic v. c. ר et ד, ב et כ apice differunt. Procopius Gazaeus in 1 Sam. 21, 2. ὅμοια γὰρ τὰ στοιχεῖα (Βὴθ καὶ Κάφ) βραχυτάτης κεραίας μόνης ἐναλλαττούσης. Dicta autem funt haec verba: ἰῶτα ἢ μία κεραία per proverbium, iisque fignificatur: *nulla*, *ne minima quidem alicuius rei pars*, vnde et ap. Luc. 16, 17. fimpliciter legitur οὐδεμία κεραία· v. *Vorftius* de Adagiis N. T. 11, 5. Caeterum παρέρχεσθαι cum de legibus officia fpectantibus fermo fit, reddi debet, *irritum fieri*, *abolere*, atque adeo fenfus eft: nunquam praecepta morum abolebuntur, fed perpetuo funt obferuanda. ἕως ἂν πάντα γένηται] Monent interpretes, hanc quoque formulam prouerbialem effe, eamque vel explicant: *omnia illa citius euenient*, *quam vt νόμος intereat;* vt exacte refpondeat formula verbis: ἕως ἂν παρέλθῃ κ. τ. λ. vel, *potius alia quaeuis* (fic πᾶν legitur in verfione feptuagintauirali Ex. 34, 10. Pf. 147, 20. cf. et *Gatackerus* ad Marc. Antonin. p. 78) *euenient*, facilius erit, vt alia quaeuis fint euentura. Neque tamen has horum verborum interpretationes faciles et commodas dixerim, crediderim potius verba ἕως ἂν πάντα γένηται, cf. Luc. 21, 32. in hunc locum effe translata.

19. ὃς ἐὰν οὖν λύσῃ] Quo fenfu λύειν h. l. pofitum fit, ad v. 17. oftendimus. *Hombergius* in parergis ad h. l. et *Schleusnerus* in Lex. fub h. v. λύειν interpretati funt: *explicare legem; quicunque recte explicauerit, vnum ex his praeceptis minimis.* Quanquam enim λύειν hoc fignificatu interdum legitur, v. *Krebfius* et *Kypkius* ad h. l., eum tamen aperte repudiare videtur orationis feries. vid. v. 17. coll. 18. μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων] *vnum horum praeceptorum, quae vulgo negliguntur et minima vocantur*. Dicta funt haec relate ad Pharifaeos. Hi nimirum maximam partem fimulatores peffimi, praecepta legis diui-

debant in grauia et leuia, v. 23, 23. et exiſtimabant, multa eorum negligi et violari poſſe ita, vt hac neglectione nulla contraheretur culpa, poena digna, (1 Ioh. 3, 4. Iac. 2, 10. 1 Theſſ. 5, 22.) eas vero leges, quae ritus externos ſpectarent, fere vnice in numerum grauiorum referebant. *καὶ διδάξῃ οὕτω τὰς ἀνθρώπους idemque ſuaſerit aliis*, nempe impune violari poſſe. *ἐλάχιςος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν*] *κληθήσεται* id. qd. *ἔςαι*, *erit*. vid. ad v. 9. *ἐλάχιςος* Phauorinus hunc locum reſpiciens explicat: *ὁ ἔσχατος καὶ ἀπεῤῥιμμένος εἰς τὴν γέενναν*. Recte. Ineſt enim his verbis *μείωσις*, iisque h. l. eadem ſententia exprimitur quae v. 20. extr. legitur: *οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν*, atque adeo ſenſus eſt: eum pro meo non agnoſco, non poteſt eſſe regni Meſſiani ciuis, et commodorum beneficiorumque eiusdem particeps. Vſus autem eſt hac voce Ieſus de induſtria, quoniam paulo ante praecepta *ἐλάχιςα*, Phariſaeos pungens, commemorarat. *μέγας κληθήσεται*] *μέγας* cum opponatur *τῷ ἐλάχιςος*, dictum eſt pro *μέγιςος*, Hebraeorum more, qui Poſitiuis vti ſolent loco Superlatiuorum. v. Neh. 8, 17. 1 Sam. 8, 14. Matth. 20, 26. 22, 36. 38. v. *Glaſſius* Phil. S. p. 49. neque haec loquendi ratio ſcriptoribus Graecis inuſitata eſt Sophocl. Antig. 71. *καλόν μοι τȣ̃το ποιȣ́σῃ θανεῖν*. Schol. *καλός μοι ἔςαι ὁ ὑπὲρ ἀδελφȣ̃ θάνατος, τȣτέςιν εὐκλεέςατος*. Diod. Sic. p. 544. B. *μεγάλην βασιλείαν τῶν κατὰ τὴν Εὐρώπην περιεποιήσατο* de Philippo Macedoniae rege. coll. p. 559. C. vbi *μεγίςην τῶν μοναρχιῶν* dixit. *μέγας* ergo, ſi ſenſum ſpectamus, erit: ciuis regni Meſſiani hoc nomine cum maxime dignus, beneficiorumque regni Meſſiani particeps.

20. *ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιοσύνη κ. τ. λ.*] Vos pietatis et ſanctitatis ſtudio legisperitos et Phariſaeos vincere debetis, ſin minus, beneficiorum commodorumque quae religio mea ſuis cultoribus praebet, non poteritis

participes fieri. Etenim δικαιοσύνη, cum h. l. morum praecepta commendentur, indicat *pietatis et sanctitatis studium*, vitam praeceptis diuinis consentaneam; quo sensu et saepiuscule Hebr. צדקה legitur. Quam in rem exempla in promtu sunt. περισσεύειν autem dicuntur ea omnia, quae suo in genere sunt eximia, quaeque adeo alia eiusdem generis vincunt. Hinc eo ipso verbo Alexandrini Cohel. 3, 19. expresserunt Hebr. מותר, *praestantia*, hinc et περρισσὸν vocatur id, quod suo in genere egregium est, ap. Eurip. Hippol. 948. v. Eustathius ad Homer. Il. δ'. p. 369. add. 2 Cor. 3, 9. 1 Macc. 3, 30. et *Fischeri* Index Aeschineus v. περιττός.

21. ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις] Quaerunt, quonam sensu hoc loco τοῖς ἀρχαίοις accipiendum sit? Alii subaudiendum putant χρόνοις, *audiuistis*, vel *didicistis olim dictum esse*, nempe a Mose. Alii τοῖς ἀρχαίοις interpretantur: *maioribus nostris dictum est*, πρὸς τοὺς ἀρχαίους, sed tunc Iesus haud dubie dixisset ὑμῖν δὲ λέγω ἐγώ· alii denique τοῖς ἀρχαίοις positum esse arbitrantur pro, ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, *a maioribus traditum est*; et haec interpretandi ratio reliquis omnibus praeferenda mihi videtur. Scilicet Hebraei, Graeci et Latini solent Datiuum passiuo iungere, loco Genitiui cum praepositione. v. *Er. Schmidius* ad Act. 2, 3. et *Kypkius* ad h. l. add. Gen. 31, 15; Ies. 65, 1. Neque per τοὺς ἀρχαίους intelligi possunt Moses et prophetae, his enim Christus nuspiam sese opposuit; nec vllibi in N. T. hoc nomine Moses atque prophetae veniunt. Sed Iesus h. l. interpretis legum diuinarum personam agit, v. 17. ergo per τοὺς ἀρχαίους intelligi debent legis interpretes, et quidem e secta Pharisaeorum, his enim sese opponens addit: ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, v. 22. et loquitur de legibus diuinis, quales erant ex corruptione et peruersa interpretatione doctorum Iudaicorum recentioris aeui, non quales a Mose traditae erant, id quod planissime patet e v. 43. Etiam ἐῤῥέθη respondet

Hebr. איתאמר, quod haud raro in Talmude de maiorum placitis adhibetur. Ergo per τοὺς ἀρχαίους significantur Iudaeorum doctores, qui vltimis ante Chriſtum natum ſeculis, quibus in peius ire coeperat theologia Iudaica, floruerunt. Sic quoque Act. 15, 7. quae haud multo ante euenerant, facta eſſe dicuntur ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων. Caeterum ἀκούειν h. l. eſt *diſcere*, vt Eph. 1, 13. al. οὐ φονεύσεις, ὃς δ' ἂν φονεύσῃ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει] *ne occidas, qui occidit, in ius ſeptemuirorum trahendus eſt.* Vltima verba ὃς δ' ἂν κ. τ. λ. ſunt interpretatio Iudaicorum doctorum, qui verba legis nonniſi de caede, quae manu perpetratur, accipiebant. Quae eadem interpretatio etiam v. 27, 33. ſubintelligi debet. Vocabulum κρίσις frequenter quidem *poenam* indicat, veluti Matth. 23, 33. Marc. 3, 29. et משפט, Hoſ. 5, 1. 11. vt adeo haec verba reddi poſſint: *poenae obnoxius erit.* Cum vero v. 22. mentio facta ſit συνεδρίου, quocum nomen κρίσις coniungitur, ibique gradatio locum obtineat, per κρίσιν intelligendum eſſe cenſeo ſeptem virorum iudicium, in vnaquaque ciuitate conſtitutum; a quo diſceptabantur cauſſae priuatae et leuioris momenti, v. Ioſeph. B. I. 1, 20. 5. deferebantur vero etiam ad illud cauſſae grauioris momenti, et capitales Deut. 17, 2. 5. 8. ſed inde prouocari poterat ad ſynedrium magnum. Vulgo quidem opinantur interpretes, hoc iudicium in ſingulis oppidis conſtitutum, tribus et viginti viris conſtitiſſe, ſed ſine idonea cauſſa, nam Deut. 16, 18. numerus iudicum non definitur, et Ioſeph. Ant. 4, 8. 14. ſeptem iudices fuiſſe ſcribit; verba ipſius ſunt: ἀρχέσθωσαν καθ' ἑκάστην πόλιν ἑπτὰ, οἱ καὶ τὴν ἀρετὴν, καὶ τὴν περὶ τὸ δίκαιον σπουδὴν προησκηκότες· ἑκάστῃ δὲ ἀρχῇ δύο ἄνδρες ὑπηρέται διδόσθωσαν ἐκ τῆς τῶν Λευϊτῶν φυλῆς· qualibet in vrbe praeſunt ſeptem viri, et in virtute, et in ſtudio aequitatis exercitati; vnicuique autem magiſtratui tribuantur duo miniſtri e tribu Leuitica. v. *Krebſius* ad h. l. et *Weſſelingius* de Iudaeorum Archontibus c. 11. p. 100 ſqq.

22. Iam vero Iesus docet, iudice Deo, eum grauiter peccare, qui sine iusta et idonea ratione alteri irascatur. ὁ ὀργιζόμενος εἰκῇ, qui temere, sine ratione et modo irascitur; sic εἰκῇ ap. τοὺς ό' Prou. 28, 25. ἄπιστος ἀνὴρ κρίνει εἰκῇ· Hesychius: εἰκῇ, ἀκαίρως, μάτην. Exod. 20, 7. pro ἐπὶ ματαίῳ Aquila habat εἰς εἰκῇ, in Hebraico ibi est לַשָּׁוְא. v. *Albertius* ad h. l. et *Perizonius* ad Ael. H. V. 4, 1. Caeterum εἰκῇ „abest a B. 48, 198. Aeth. Arab. polygl. Saxon. Vulg. et patrr. nonnullis. De consulto omissum esse, nulli dubitamus. Tantus enim erat plerorumque veteris ecclesiae doctorum in morum disciplina rigor, vt non solum τὸ ὀργίζεσθαι εἰκῇ, sed omnem omnino iram lege christiana prohiberi censerent. Horum aliquis τὸ εἰκῇ, velut christianae perfectionis studio officiens, et sanctissimo nostro magistro minus dignum, suspicabatur in textum insertum fuisse ab iis, qui commodiore via in coelum peruenire cuperent. Expunxit igitur in suo codice. Hunc postea alii, iisdem praeiudicatis opinionibus in transuersum acti, sequebantur." Sunt verba *Griesbachii*, rectissime de hac huius vocis omissione iudicantis, in Commentar. Crit. in Matth. ad h. l. quem vide. τῷ ἀδελφῷ, *proximo, alteri.* Solent enim Hebraei vocabulum אָח sensu latiori adhibere, vnde et Alexandrini, רֵעַ, ἕτερος, pluribus in locis exprimunt voc. ἀδελφός, et Hebr. 8, 11. ἀδελφὸς atque ὁ πλησίον inter se permutantur. ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει] *is damnandus est a septemuiris.* Haec sunt comparatiue dicta, nec adeo proprie capienda. Nempe haec est Christi mens atque sententia: Qui temere alteri irascitur, is me iudice non minus poena dignus est, quam is, qui propter flagitium commissum in ius septemuirorum trahitur, ab iisque damnatur; est ergo flagitiosus et poena dignus. ὃς δ' ἂν εἴπῃ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ῥακά] *qui alterum hominem vanum nominat.* 'Ρακὰ vox conuicii Iudaeis Christi aetate vsitata, quam plures deriuare solent a רקק, *conspuit, exspuit,* vt adeo ῥακκὰ (ita enim hac deriuatione admissa scriben-

dum eſt) ſit vox *καταφρονήσεως καὶ ὀλιγαρίας*, atque idem quod *κατάπτυστος*, *conſpuendus* i. contemtu digniſſimus, vt obſeruarunt Chryſoſtomus et Theophylactus ad h. l. Alii vero rectius, vt opinor, hanc vocem eandem eſſe putant cum Chaldaica רֵיקָא cum Hebraica רֵק a ריק *vacuum eſſe*, vt adeo indicetur, *homo vanus*, *vacuus cerebro*, *fatuus*, atque adeo ſit haec vox indignationis et contemtus; ac reſpondeat Graecorum *κενός*· vid. *Albertius* ad h. l. ſicuti Iudd. 9, 4. pro רקים Alexandrini habent *ἄνδρας κενούς*. Ieſus autem hac ipſa voce exempli loco vtitur, et affert ſpeciem pro genere, quo ſignificet hominem alios temere conuiciis proſcindentem et contemnentem. Apposite igitur *Roſenmüllerus* in Scholiis ad h. l.: non eſt in ipſa voce crimen poſitum, quippe et Iacobus *ἄνθρωπε κενὲ* 2, 20. et Chriſtus duriora Phariſaeis dixit; ſed taxantur ii, qui maleuolo animo, impotenti ac temerariae irae indulgentes, alios conuiciis impetunt. *ἔνοχος ἔσται τῷ συνεδρίῳ*] *συνέδριον*, quod a Iudaeis dicebatur סַנְהֶדְרִין גְּדוֹלָה vel etiam abſolute סנהדרין. vid. *Buxtorf.* Lex. Talm. p. 514. Act. 5, 21. *γερουσία*, Luc. 22, 66. *πρεσβυτέριον*· erat iudicium ſummum eccleſiaſticum et politicum apud Iudaeos, conſtabat e ſeptuaginta aſſeſſoribus. Cognoſcebat tantum cauſſas grauiores et capitales, et poenam lapidationis irrogare poterat, quae erat poena grauior, quam gladii, qua homicidae afficiebantur, quamque irrogare poterant ſeptemuiri. cf. Ioſeph. Ant. 9, 1. 1. 20, 9. 1. *Seldenus* de Synedriis vett. Hebr. *Wetſtenius* ad h. l. *Schleusneri* Lex. h. v. et not. ad 2, 4. et 26, 66. Senſus autem eſt: qui ita agit, qui alios temere conuiciis proſcindit et contemnit, is mea et Dei ſententia, *grauiori* poena dignus eſt, atrocius crimen committit. *ὃς δ' ἂν εἴπῃ μωρὲ*] *qui alterum* (*εἴπῃ*) *ſceleratum nominat*; eum vt ſceleratum deſcribit, eum calumniatur. *Μωρὸς* opponitur fere *σοφῷ* et *φρονίμῳ*. 1 Corinth. 3, 18. Matth. 7, 24. adeoque *hominem ſtultum*, *inſipientem* notat. Sed Hebraei, vt plures V. T. loci docent, probitatem et pie-

tatem nominare solebant *sapientiam*, improbitatem contra et impietatem, *stultitiam*; idololatras etiam dicebant stultos et amentes; Deut. 32, 21. coll. Ies. 44, 12 sqq. inde נְבָלָה grauissimum scelus indicat Ios. 7, 15. et נבל, quod nostro *μωρὸς* respondet Ps. 14, 1. Dei contemtorem indicat. add. 2 Sam. 3, 33. Iob. 2, 10. Sir. 50, 26. *ὁ λαὸς μωρὸς ὁ κατοικῶν ἐν Σικίμοις.* cf. et *Nachtigall über das Wort μωρὸς* in *Henckii Neuen Magazin* B. 3. St. 1. p. 190 ss. Itaque *μωρὸς* h. l. indicat, *Dei contemtorem, sceleratum.* *ἔνοχος ἔσαι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρὸς*] h. e. omnino, poena *grauissima* dignus est. *Γέεννα* est Hebr. גֵּיא הִנֹּם vel גֵּיא בֶן־הִנֹּם et vno verbo גְּהִנֹּם. v. *Keuchenius* ad h. l. *vallis filiorum Hinnomi*, vallis amoenissima prope Hierosolymam, versus orientem. Hanc vallem Israelitae olim ad Molochi cultum delegerant. v. 2 Regg. 16, 3. Post reditum vero Israelitarum e captiuitate in patriam, hunc locum ita abominati sunt, vt Iosiae regis exemplo, v. 2 Regg. 23, 10 sqq. cadavera, et omnis generis sordes eo proiicerent, et cum ad haec consumenda perpetuo igne opus esset, hinc locus ille vocabatur *γέεννα τοῦ πυρός*. Hinc etiam hac ipsa voce Iudaei vsi sunt ad significandum locum damnatorum. Haec vero significatio in hac orationis serie non commode potest admitti, cum antea commemorauerit Iesus *κρίσιν*, *συνέδριον*. Et quanquam haud ignoro, a multis obiici, non posse exemplis idoneis comprobari, viuicomburium Iudaeis in vsu fuisse; haec tamen obiectio nos non impedire potest, quo minus adstipulemur interpretibus iis, qui haec verba explicanda censent: *is dignus est qui in valle Hinnomi viuus comburatur*, nam verba ipsa non sunt nimis premenda, cum Iesus in vniuersum hanc sententiam exprimere voluerit: hic poena grauissima dignus est, poena, quae atrocitate sua ipsam lapidationem superet. Caeterum ad haec verba subintelligi debet *βληθῆναι*, coll. v. 29.

23. 24. Sermo fuerat de ira intempeftiua et inordinata, de odio et inimicitia; iam v. 23 fqq. amorem proximi, animumque placabilem commendant; et cum Pharifaei iracundiam, odium, calumnias, ad peccata leuiora referrent, putarentque Deum haec non magnopere curare, fi modo facrificia rite peragerentur, et reliqua praecepta cultum externum fpectantia accurate obferuarentur: vberius h. l. docetur, cultum externum Deo non placere, nifi ab animo placato et beneuolo profectum. ἐὰν οὖν προςφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαςήριον] *fi in eo es, vt afferas facrificium tuum.* προςφέρῃς *offerre vis*, nam v. demum 33. legitur ἐλθὼν πρόςφερε· et verba, vt fatis conftat, faepius ponuntur ita, vt conatum indicent, vt omiffum fit *velle*. v. 25, 26. Luc. 14, 18. Pf. 56, 1. 57, 7. *Glaffius* Phil. S. pag. 201. Exempla e latinis fcriptoribus depromta congeffit *Gronouius* ad Liu. 37, 17. τὸ δῶρόν σου, *munus* i. facrificium *tuum*. Refpondet haec vox Hebraicis קָרְבָּן (qua etiam vfus eft Marc. 7, 11.) et מִנְחָה, quas Alexandrini voce δῶρον exprimere folent, Gen. 4, 9. al. ipfa autem formula δῶρον προςφέρειν faepius vtuntur οἱ ό' v. Gen. 43, 26. Leuit. 4, 23. etc. κἀκεῖ μνηϲθῇς] *ibique*, nempe in templo, ad altare, dum offerre vis facrificium, *recordatus fueris*. ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τὶ κατὰ σοῦ] *fratrem tuum a te offenfum effe, eum habere, quod de te queratur*. Haec eadem formula extat quoque Apoc. 2, 4. fed aliis in locis legitur: λόγον ἔχειν πρός τινα, Act. 19, 38. ἔχειν μομφὴν πρός τινα, Col. 3, 13. — 24. ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαςηρίου] *coram altari*, additum eft, tanquam interpretamentum vocis ἐκεῖ, quae praeceſſerat. πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου] *prius reconcilies tibi alterum, cum eo in gratiam redeas; διαλάττεσθαι τινι cum altero in gratiam redire* Diod. Sic. p. 232. C. μετὰ τὴν εὕρεσιν τῆς Περσεφόνης διαλλαγῆναι τῷ Διὶ τὴν Δήμητραν *inuenta Proferpina cum Ioue in gratiam rediit* v. *Küfterus* de V. M. 1. §. 39. interpp. ad Thom. M. p. 235 fqq. et *Loesnerus* ad h. l. τότε ἐλθὼν, *deinde redi.*

v. ad 2, 20. Caeterum poterat omnino e fententia doctorum Iudaicorum facrificium ad altare relinqui, fed aliis leuioribus de cauffis, non vero ea de cauffa, quam Iefus h. l. attulit. v. *Schoettgen.* Hor. Hebr. *Lightfootus* et *Wetftenius* ad h. l.

25. 26. Sine mora cum aduerfario in gratiam redeas. Affertur exemplum e re pecuniaria defumtum. Caeterum fententiam v. 25 fq. ἴσθι εὔνοῶν κ. τ. λ. propter folam argumenti fimilitudinem fententiae praecedenti iunctam effe, cum tamen allegoriae, quae vtrique fententiae fubfit, diuerfitas, totiusque cohortationis 5, 20 — fin. oeconomia, et Luc. 12, 58 fq. vbi haec fententia per fe accipienda eft, totam hanc paraenefin h. l. non a Chrifto pronuntiatam effe, clament, fcite obferuauit *Pottus* in Diff. *de natura atque indole orationis montanae,* p. 6. ἀντίδικος eft vocabulum forenfe, quo notatur omnino *adverfarius*, ὁ ἐναντίος, et noftro quidem loco, *creditor*, qui pecuniam creditam a debitore repetit. Et hoc ipfum voc. in linguam Iudaicam receptum eft, v. *Buxtorfii* Lex. Talm. p. 136. אַנְטִידִיקוֹס. add. *Schoettgenius* et *Münthius* in Obff. e Diod. Sic. ad h. l. *Spanhem.* ad Ariftoph. Nubb. 774. ἴσθι εὔνοῶν, *beneuolo fis in eum animo* i. e. in gratiam cum eo redi, fac vt tibi fit amicus, id. qd. διαλλάγηθι v. 24. conficias negotium cum creditore, ita vt promittas te velle certo tempore debitum foluere. ἕως ὅτου εἶ ἐν τῇ ὁδῷ μετ' αὐτοῦ] *dum pergis cum eo ad iudicem*, ita enim haec verba interpretanda effe, docet locus parallelus Luc. 12, 58. Sed ἕως ὅτου eft Hebr. עַד־אֲשֶׁר, 1 Sam. 30, 4. fimpliciter reddi debet *dum*, Iudd. 3. 25. Vocabulo ὑπηρέτης, עֶבֶד, omnis generis miniftri, etiam amici principum notantur; v. Prou. 14, 35. hoc loco tamen indicat miniftrum publicum, apparitorem, qui poenam de reo exigit, vt Act. 5, 22. Diod. Sic. p. 102 A. al. — 26. οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν, ἕως ἂν ἀποδῷς τὸν ἔσχατον κοδράντην] *non prius inde exibis*, *quam vltimum*

solueris quadrantem. Formula ipsa prouerbialis est, qua omnino significatur, donec exacte reddideris omnia. Qui non cum altero in gratiam redit, is suam conditionem deteriorem reddit. Haec est sententia vniuersalis. κοδράντης est Latinorum *quadrans*, nummus Iudaicus, qui chalcum atticum dimidium siue δύο λεπτὰ aequiparabat, *zwey Pfennige.* cf. omnino *Fischerus* Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 448 sqq. *Spanhemius* de Vsu et Praest. Numism. T. 1. p. 30 s. et *Gronouius* de pecunia vetere p. 437.

27. 28. Prauas cogitationes culpa carere, erat quoque doctorum Iudaicorum placitum. Hinc et nonnisi adulterium externum, quod committeretur ab iis, qui re ipsa vxores alienas adulterarent, lege Exod. 20, 13. vetari statuebant. Iesus vero h. l. docet, etiam libidine et cupiditate turpi hoc idem praeceptum violari. τοῖς ἀρχαίοις a pluribus codd., verss. et patrr. abest, e v. 21. et 33. h. l. insertum esse, monuit *Griesbachius* in Comment. Crit. ad h. l. — 28. πᾶς ὁ βλέπων τὴν γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς] *qui adspicit mulierem ita, vt eius turpi amore flagret.* βλέπειν positum est pro ἐμβλέπειν et respondet Hebr. נִבַּט quod hoc ipso verbo Graeco Alexandrini expresserunt Ies. 5, 12. 30. 51, 1. 2. atque ראה Ies. 17, 7. πρὸς, *ita vt*, Hebr. ל, Leu. 26, 15. vbi οἱ ὁ' vertunt ὥστε· add. Act. 5, 4. Polyb. Hist. 11, 7. ἐπιθυμῆσαι est, *turpi alicuius amore flagrare, cupere cum aliqua rem habere*, ut ap. Antonin. Lib. c. 1. ταύτην ἰδὼν — ἐπεθύμησεν αὐτῆς. Artemidor. Onirocr. 1, 76. ἐρωτικῶς διακείμενός τις καὶ ἐπιθυμῶν τῆς γυναικός. v. *Elsnerus* et *Kypkius* ad h. l. Pro αὐτῆς plures codd. habent αὐτήν· quae lectio praeferenda videtur. Scilicet vsitatiorem constructionem in locum minus vsitatae substituerunt librarii. Exod. 20, 17. οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον σου. Verbum μοιχεύειν, quod cum accusativo copulatur, vt ap. τοὺς ὁ' Leuit. 20, 10. Aristaenet. epp. 1, 20. τὴν σύνοικον ἐμοίχευσε τὴν ἐμήν. Diod.

Sic. 2, 14. *μοιχεύει τὰς τῶν πέλας γυναῖκας ἐπ᾽ ἀργυρίῳ.* Iuftin. M. Apol. 1, 5. *γυναῖκας μοιχεύειν*, add. Aefchin. Dial. 2, 14. eft Hebr. נָאַף, *adulterum effe*, Ier. 3, 9. Exod. 20, 14. Leuit. 20, 10. Itaque *ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ* eft, *iam commifit adulterium in animo fuo.* Caeterum fimilis fententia legitur ap. Aelian. H. V. 14, 28. *οὐ μόνον ὁ ἀδικήσας κακὸς, ἀλλὰ καί ὁ ἐννοήσας ἀδικῆσαι.* Iuuenal. Sat. 13, 208 fqq. *Has patitur poenas peccandi fola voluntas; Nam fcelus intra fe tacitum qui cogitat vllum Facti crimen habet.* Ouid. Am. 3, 4. 5. *Si qua metu demto cafta eft; ea denique cafta eft: Quae, quia non liceat, non facit: illa facit. Vt iam feruaris bene corpus; adultera mens eft: — Omnibus occlufis intus adulter erit.* Seneca de Ira 1, 3. *iniuriam qui facturus eft, iam facit.*

29. f. Eadem alio tempore a Chrifto prolata leguntur Matth. 18, 9. fed eft omnino nexus orationis h. l. facilior et accuratior. *Si te offendit oculus tuus dexter, eum eruere, et abiicere debes, praeftat enim tibi perire vnum membrum corporis tui, quam vt integro corpore poenas grauiffimas fubeas.* Ea quae h. l. de corporis membris exfcindendis et abiiciendis leguntur, non effe proprie intelligenda, ipfa orationis feries vnumquemque facile docet. Iam vero conftat, Hebraeos cupiditates prauas, voluptates et libidines comparare folitos effe cum membris corporis, vnde v. c. oculus malus, *ὀφθαλμὸς πονηρὸς* haud raro indicat inuidiam. conf. etiam Iob. 31, 1. Rom. 7, 23. 6, 13. atque adeo *euellere oculum, amputare manum* eft id. qd. Gal. 5, 24. *ϛαυροῦν τὴν σάρκα·* Col. 3, 5. *νεκροῦν τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς.* Senfus ergo eft: coercete, reprimite cupiditates veftras prauas, omni opera, omnique ftudio cupiditatum illecebris refiftite, quamuis maxime arduum et difficile hoc vobis videatur, praeftat enim, vel cum fummo dolore reprimere hac in vita cupiditates prauas, et ita olim feruari, quam iis obfequi, et

poenas ſubire in altera vita grauiſſimas. Similis locus Senecae ep. 51, *Proiice, quaecunque cor tuum laniant, quae ſi aliter extrahi nequirent, cor ipſum cum illis euellendum eſſet.* Heliodor. Aethiop. Lib. 2. p. 104. *τοῖς σώματος ὀφθαλμοῖς τοῖς τῆς ψυχῆς ἀντιςῆναι.* — *σκανδαλίζει σε*] *σκάνδαλον*, vt Hebr. מִכְשׁוֹל, prop. eſt *offenſaculum quoduis*, id qd. *πρόσκομμα*, vt Iudith. 5, 1. *καὶ ἔθηκαν ἐν τοῖς πεδίοις σκάνδαλα, poſuerunt in campis offendicula,* deinde ita per metaphoram vocatur omne id, quod occaſionem ad peccandum, quod exitii cauſſam praebet, ſiue ſit res, ſiue perſona. Sap. 14, 11. *εἰς σκάνδαλα ψυχαῖς ἀνθρώπων.* Hinc *σκανδαλίζειν* prop. eſt, vt Hebr. הַכְשִׁיל, *offenſaculum opponere pedibus alicuius*, deinde metaphorice *dare alicui occaſionem ad peccandum*, etiam, *irritare, ad iram prouocare aliquem*; medium *σκανδαλίζεσθαι offendere, labi*, deinde, *peccare, delinquere, in errores incidere.* vid. *Vorſtius* de Hebraiſm. p. 96. ff. et *Fiſcherus* ad *Leusden.* de Hebraiſm. N. T. p. 40. Ergo h. l. ſi oculus tuus animum tuum amore turpi incendit et inflammat. *ὀφθαλμὸς ὁ δεξιὸς, dexter*, acerrimus adeoque cariſſimus. Ariſtot. de animal. inceſſu c. 4. *Φύσει βέλτιον τὸ δεξιὸν τοῦ ἀριςεροῦ.* *συμφέρει σοι*] Hebr. טוֹב לְךָ, ſed טוֹב Alexandrini per *συμφέρει* exprimunt Ier. 26, 14. pro quo Matth. 18, 8. *καλόν ἐςι* legitur, vt Marc. 9, 42. *καλόν ἐςι μᾶλλον*· quod aduerbium *μᾶλλον* Matth. l. l. ſubintelligendum eſt vid. *Boſius* Ellipſ. ſ. *μᾶλλον*· *Kypkius* et *Münthius* ad Matth. 18, 8. Vocabulum טוֹב ſequi iubent Hebraei in tali orationis ſerie particulam ל, vt Eccl. 7, 2. quae haud rarenter reſpondet Graecorum particulae *ἵνα*· et h. l. *συμφέρει ἵνα ἀπόληται* dictum eſt pro, *συμφέρει ἀπολέσθαι, ἢ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν*· de qua vltima voce vid. ad v. 22. Matth. 18, 9. legitur: *εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρὸς*, quae formula ibi reſpondet verbis v. 8. *εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον* atque ſignificantur vt h. l. poenae et ſupplicia, quae improbitatis ſtudioſos poſt mortem manent, ſicuti formula *εἰςελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν* ibid. indicat felicita-

tem in altera vita exſpectandam. Pro βληϑῇ in codd. et verſſ. nonnull. eſt ἀπελϑῇ, quod tamen verbum e Marc. 9, 43. in hunc locum translatum eſt. Caeterum quae v. 30. leguntur, idem flagitii genus reſpiciunt, de quo v. 29. ſermo eſt.

31. Recte opinor *Pottus* et *Eichhornius Allgem. Biblioth. der bibl. Literat. B.* 2. p. 354. monuerunt, ea quae h. l. v. 31. 32. leguntur, a Chriſto dicta eſſe alio tempore, cum nimirum ei quaeſtionem captioſam propoſuiſſent Phariſaei, coll. Matth. 19, 2 ſqq. Matthaeum vero propter argumenti ſimilitudinem praeceptis ante datis ea h. l. adiunxiſſe. Iam quod hunc locum attinet, tenendum eſt, licuiſſe Iudaeis vxores dimittere, re non denuntiata magiſtratui, deinde Ieſum neque h. l. neque Matth. 19, 3. leges ciuiles dare voluiſſe, porro eum reapſe non contradixiſſe Moſi, qui nec ipſe probauerit diuortia ſui temporis arbitraria, vid. 19, 8. ibique notata; denique doctores Iudaicos Chriſti aetate locum Deut. 24, 1. qui de diuortiis agit, non vno modo explicuiſſe. Scilicet qui diſciplinae *Hillelis* erant addicti, prouocantes ad verba Moſis Deut. 24, 1. *ſi inuenerit maritus in vxore* ערות דבר (h. e. inhoneſtum, vitium), *ſcribat ei diuortii libellum* etc. ſtatuebant: vxorem repudiari poſſe, cum *ob crimen aliquod grauius et turpius*, tum *etiam* על כל דבר, κατὰ πᾶσαν αἰτίαν, *ob quamcunque cauſſam*, etiam *leuiſſimam*, dummodo uxori daretur libellus diuortii. Contra ſchola *Sammeae*, quae quoque ad illum locum prouocabat, contendebat, non ob cauſſam *quamcunque*, ſed tantum propter *rem turpem*, μοιχείαν ſ. πορνείαν uxorem poſſe dimitti. vid. *Seldenus* de uxore Hebraea 3, 18 ſs. *Buxtorf.* de ſynagog. Iud. c. 29. *Lightfoot.* Hor. Hebr. et Talm. et *Wetſtenius* ad h. l. *Hottinger.* de vſu ſcriptt. Hebraicc. in N. T. p. 404. in Syntagm. Rhenferdiano. *Wolfius* in Curis et *Krebſius* ad h. l. Moſen eodem ſenſu illa verba Deut. l. c. cepiſſe, quem iis ſubſtituebant qui

difciplinae erant Hillelis, fatis perfpicue patet e verbis Chrifti Matth. 19, 3. fs. coll. Marc. 10, 2 fs. neque tamen Mofen diuortia arbitraria probaffe, e Matth. 19, 8. et Gen. 2, 24. perfpici poteft. Doctores autem Iudaici male ac perperam inftitutum ciuile commutabant cum praecepto morali. Iefus igitur, qui leges ciuiles dare nolebat, h. l. docet, quanam in cauffa, falua religione, ita vt confcientia non exoneretur, vxori poffit libellus diuortii dari. *ἐῤῥέθη* fcl. *τοῖς ἀρχαίοις*. Particula *ὅτι* redundat, cum verba doctorum Iudaicorum laudentur, v. ad 2, 23. *ἀποςάσιον* prop. eft *diuortium*, *repudium*. Hefychius: *ἀποςάσιον· τὸ ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα καὶ γράψαι ἀποςάσιον.* Deinde per metonymiam ita dicitur *libellus repudii*, *βιβλίον ἀποςασίου* 19, 7. Marc. 10, 4. h. l. סֵפֶר כְּרִתֻת Deut. 24, 1, 3.

32. *ὃς ἂν ἀπολύσῃ* in pluribus codd. legitur: *πᾶς ὁ ἀπολύων* e Luc. 16, 18. *παρεκτὸς λόγου πορνείας*] pro fimplici *παρεκτὸς πορνείας* id. qd. *εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ* 19, 9. *λόγος* redundat more Hebraeorum, qui עַל־דְּבַר ponere folent pro fimplici עַל v. *Vorftius* de Hebraifm. p. 372. Sic 2 Macc. 3, 6. *πρὸς τὸν τῶν θυσιῶν λόγον* id. qd. *πρὸς τὰς θυσίας*. Tob. 12, 6. *λόγοι τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ*, pro *τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ·* coll. v. 7. *Πορνεία* latiffime patet, et omnis generis impudicitiam indicat, h. l. intelligi debet *adulterium*, quo vinculum matrimonii disfoluitur, v. 1 Cor. 6, 16. Matth. 19, 6. 9. nam eft de vxore fermo, vt v. 28. et Ex. 20, 14. Leuit. 20, 10. Deut. 24, 1. quos locos Iefus refpexit, etiam Hefych. atque Auctor Etymol. M. *τὸν μοιχὸν* dicit *πόρνον·* et de vxore, quae Hof. 3, 1. vocatur *μοιχαλὶς*, ib. 3, 3. adhibetur verbum *πορνεύειν·* Amof. 7, 17. *ἡ γυνή σου ἐν τῇ πόλει πορνεύσῃ*, cf. et *Salmafius* Foen. trapez. p. 142 fs. Caeterum ad *παρεκτὸς πορνείας* fubintelligi debet: *καὶ γαμήσῃ ἄλλην*, coll. 19, 9. *ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι*] vulgo interpretantur: occafionem dat ad committendum adulterium;

nouo marito inuento illa, leni de cauſſa a te dimiſſa, adulterium committit; καὶ ὃς ἐὰν ἀπολελυμένην γαμήσῃ, μοιχᾶται et qui leuibus de cauſſis dimiſſam ducit, adulterium committit, adulter eſt. coll. 19, 6. 9. Rom. 7, 2. At enimuero ſi locos parallelos comparamus, patet, Ieſum non de uxore adulterium committente dixiſſe, ſed oſtendere voluiſſe, quomodo quispiam in crimen adulterii incurrere poſſit. Nam Luc. 16, 18. legitur: πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ γαμῶν ἑτέραν, μοιχεύει· Marc. 10, 11. μοιχᾶται ἐπ' αὐτήν· add. Matth. 19, 9. Praeterea de vxore, quae adulterium committit, Ioh. 8, 4. adhibetur μοιχεύεται. Itaque adſtipulor potius *Eichhornio Allgem. Bibl. d. bibl. Literat.* B. 4. p. 148. *Einleit. Th.* 1. pag. 483. et *Boltenio* ad h. l. qui appoſite monuerunt, ineſſe his verbis vitium interpretis Graeci commentariorum Matthaei. Scilicet in archetypo extabat מְנָאֵף quod exprimi poterat: qui vxorem dimittit, *adulterium committit*, et ita cepit interpres Matth. 19, 9. et v. extr.; quodſi vero ad מנאף ſubintelligebatur אותה, reddi poterat ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι et ita h. l. minus recte interpres ille expreſſit. Senſus igitur eſt: qui uxorem repudiat, niſi interceſſerit adulterium, aliamque ducit, is adulterium committit, et qui eam propter alias cauſſas, praeter adulterium, dimiſſam, ducit, is quoque committit adulterium. Reſpexit autem Ieſus naturam matrimonii, et leges a natura Deoque (Gen. 2, 24.) praeſcriptas, e quibus matrimonium, niſi interceſſerit adulterium, disſolui nequit; v. 19, 6. 8.

33. Phariſaei iuramenta diuidebant in grauia et leuia; docebant, non eſſe peierandum, ſi quis per Deum iuraret: eiusmodi vero iurandi formulae, in quibus nomen Dei omitteretur, ſanctitatis opinionem apud eos habebant fere nullam, vnde nec ipſi, nec ipſorum diſcipuli a iuramentis vanis ac temerariis valde abhorrebant,

v. *Lightfoot.* Hor. Hebrr. et Talm. ad h. l. Ab hac ad iuramenta procliuitate fectatores fuos h. l. Iefus dehortatur, neque adeo omne iusiurandum, etiam illud quod ad veritatem explorandam a iudice exigitur, iis interdicit, fed tantum crebra illa, et temeraria iuramenta, quae in vita communi et in quotidiano fermone audiebantur, id quod vel exempla a Iefu deinceps prolata, planiffime docent. πάλιν, *porro*, *item*, vt 4, 7. οὐκ ἐπιορκήσεις κ. τ. λ.] refpiciuntur loci Ex. 20, 7. Leuit. 19, 12. ἐπιορκεῖν *peierare*, *falfum iurare*, non ex animi fententia iurare, et *iusiurandum violare*, iureiurando promiffa non feruare, etiamfi ex animi tui fententia iuraueris. Vtramque verbi fignificationem h. l. coniungendam effe, vt Ex. et Leu. ll. ll. et Deut. 5, 11. docuit *Kaphelius* ad h. l. Sic Ifocrat. ad Demonic. p. 10. verbo ἐπιορκεῖν oppofuit verbum εὐορκεῖν h. e. *liquido iurare*: et ap. Xen. Anab. 3, 2, 6. verbo ἐπιορκεῖν opponitur formula ἐμπεδοῦν τοὺς ὅρκους i. e. *iusiurandum feruare*, atque ἐπιορκεῖν exponitur τὰς σπονδὰς καὶ τοὺς ὅρκους λύειν. cf. *Sturzii* Lex. Xenophont. f. v. ἐπιορκεῖν. — ἀποδώσεις δὲ τῷ κυρίῳ τοὺς ὅρκους σου] *Sed quae Deo iuraueris*, *perfoluito.* Alii haec verba interpretantur: *feruato vota Deo interpofito iureiurando facta*, et refpexiffe putant Iefum locos Deut. 23, 21. Num. 30, 3. et ὅρκους explicant εὐχάς, נְדָרִים, vota autem ὅρκους dicta effe monent propterea, quod vota interpofito iureiurando fieri foleant. At non eft in fequentibus de votis, fed omnino de iuramentis iisdemque in vita communi folennibus fermo; et voc. נדרים Alexandrini interpretes non exprefferunt vocabulo ὅρκοι, fed voce εὐχαί. Itaque potius arbitror, verba ἀποδώσεις κ. τ. λ. pro interpretatione doctorum Iudaicorum effe habenda, (vt v. 21. ὃς δ' ἂν φονεύσει κ. λ.) qui iusiurandum per Dei nomen praeftitum fancte feruandum effe praecipiebant; vt adeo verba ipfa reddi debeant: *ferua*, *perfolue*, *quae Deo*, κυρίῳ, *iurafti.* Sic etiam nexus inter doctrinam Pharifaeorum, his ipfis verbis expreffam, et

oppofitam Chrifti doctrinam exiftit longe facilior. ἀποδιδόναι eft *dare*, *perfoluere*, et prop. dicitur de iis, qui debita foluunt; v. Theophr. Char. 11, 5. et *Sturzii* Lex. Xenoph. h. v. refpondet h. l. verbo Hebr. שִׁלֵּם Iob. 22, 27. Pf. 66, 13.

34. 35. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ὀμόσαι ὅλως, μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ κ. τ. λ.] *ego vero vobis praecipio, ne omnino iuretis; neque per coelum* etc. Iefum his verbis non omnem omnino iurisiurandi vfum, etiam in foro, prohibere voluiffe, et contraria Apoftolorum ac primorum chriftianorum confuetudo, et literae facrae v. Ex. 22, 10. Deut. 6, 13. Hebr. 6, 16, et ipfa orationis feries, fatis fuperque docent. Interdicit Iefus h. l. iuramenta illa folennia et vulgaria, quae in quotidiano fermone audiebantur; vt Iacobus 5, 12. qui hanc ipfam Chrifti cohortationem, vt perquam probabile eft, refpiciens, fcribit: μὴ ὀμνύετε, μήτε τὸν οὐρανὸν κ. τ. λ. vbi v. *Pottius*. Non ergo audiendi funt, qui cum *Heinfio* vulgarem interpunctionem h. l. delendam cenfent, vt verba fonent: *ego vero praecipio, ne omnino iuretis fiue per coelum* etc. quae interpretatio contorta eft, quaue admiffa, omnis vis oppofitionis perit. ὀμόσαι notat *iurare*, non, *peierare*, vt nonnulli citra neceffitatem, nec prolato, ad confirmandam hanc huius verbi fignificationem, exemplo, voluerunt. Repudiat etiam hanc fignificationem v. 37. et locus parallelus Iac. 5, 12 f. vbi Apoftolus haec Chrifti verba refpexit; add. Matth. 23, 16. Verbum ὀμνύειν eft Hebr. הִשָּׁבַע quod conftruitur cum praepofitione בְּ, ἐν, Gen. 22, 16. Iof. 2, 12. vid. *Vorftius* de Hebraifm. p. 663 fqq. ἐν τῷ οὐρανῷ — ἐν τῇ γῇ] *per coelum, per terram*, iurare aliquid tam certum effe, quam coelum fit et terra. Eiusmodi autem iurandi formulae non tantum vfitatae erant apud Iudaeos, v. *Carpzouius* in Exercitt. in ep. ad Hebr. 6, 8. p. 276 fq. Philo de fpec. Legg. p. 770. A. ubi

iurare quidem per Deum non permittit, ſed per terram, ſolem, ſtellas, coelum, totum denique mundum: προςλαβέτω τὶς εἰ βούλοιτο, μὴ μὲν τὸ ἀνωτάτω καὶ πρεσβύτατον εὐθὺς αἴτιον, ἀλλὰ γῆν, ἥλιον, ἀςέρας, οὐρανὸν, τὸν σύμπαντα κόσμον· *ſed adiiciant, ſi libeat, iuramento, non quidem ſummum et antiquiſſimum rerum conditorem, ſed terram, ſolem, coelum, mundum vniuerſum.* add. *Lightfootus* Horr. Hebrr. et Talmudd. ad h. l. verum etiam apud gentiles. v. Ariſtoph. Plut. 2, 1. 15. Virg. Aen. 12, 176. 197. 9, 429. 300. Catull. 67, 40. Apoll. Rhod. 699. *Ienſius* in Ferc. Liter. p. 12. et *Doughtaeus* in Analect. p. 7. ὅτι θρόνος ἐςὶ τοῦ θεοῦ] Athen. 5, 4. p. 192. ὁ θρόνος αὐτὸ μόνον ἐλευθέριός ἐςι καθέδρα σὺν ὑποποδίῳ, ὅπερ θρῆνυν καλοῦντες, ἐντεῦθεν αὐτὸν ὠνόμασαν θρόνον, τοῦ θρήσασθαι χάριν, ὅπερ ἐπὶ τοῦ καθέζεσθαι τάσσουσιν. Coelum dictum eſt θρόνος, כִּסֵּא, τοῦ θεοῦ h. l. Ieſ. 66, 1. coll. Act. 7, 49. vt declararetur inſignis potentiae eius et maieſtatis magnitudo, vt ſignificaretur eum eſſe dominum mundi. Chriſtus autem his verbis oſtendere voluit, eos qui per coelum iurarent, cenſendos eſſe teſtem illum inuocare, cui coelum pro ſolio ſit, qui dominus ſit coeli et terrae, eſſe ergo eiusmodi iusiurandum ſanctum, nec temere et pro arbitrio in vita communi iurandum. — 35. ὅτι ὑποπόδιόν ἐςι τῶν ποδῶν αὐτοῦ] *ſubſellium eius eſt*, הֲדֹם רַגְלָיו, Ieſ. 66, 1. qui per terram iurat, iurat per eum qui terram creavit, qui terrarum dominus eſt. ὑποπόδιον a Pauſania 5, 11. p. 402. 8, 37. p. 675. ὑπόθημα τὸ ὑπὸ τοῖς ποσί dicitur. εἰς Ἱεροσόλυμα, *per Hieroſolymam.* εἰς pro ἐν, vt 2, 23. al. Hieroſolymis Dei templum erat, eratque adeo haec vrbs Deo ſacra. Deum Iudaei ſibi cogitabant tanquam ipſorum regem ſupremum, Pſ. 95, 3. Ieſ. 41, 21. hinc h. l. dicitur μέγας βασιλεὺς i. e. rex maximus, ſupremus, μέγας enim poſitum eſt pro μέγιςος. vid. ad v. 19. Qui per Hieroſolyma iurat, iurat per Deum, cui vrbs ſacra eſt.

36. 37. *μήτε ἐν τῇ κεφαλῇ σου ὀμόσῃς*] *neque per caput tuum iurare licet.* Perdam caput, vitam, ni verum dixerim. Cod. Berachoth. f. 32. Elias quidem iurat: חייך וחיי ראשך *per vitam tuam et vitam capitis tui.* v. *Lightfootus* ad h. l. *ὅτι οὐ δύνασαι μίαν τρίχα λευκὴν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι*] *nam ne vnum quidem pilum album aut nigrum producere potes,* multo minus es vitae tuae auctor et dominus, fed caput tuum, vita tua, eft Dei donum, fi per caput tuum iuras, Deum, vitae tuae auctorem, teftem ac vindicem inuocas. *οὐ μίαν* id. qd. *οὐδεμίαν.* Comae nigrae cum apud auctores Graecos et Latinos laudentur tanquam iuuentutis fignum, albae, fenectutis; et nemo facile nigredinem capillorum in canitiem mutari cupiat, faepius contra capilli albi in nigros arte mutentur: *Wakefieldius* in Curis exeget. et crit. ad h. l. particulam *ἢ* delendam, et fcribendum effe putabat, *λευκὴν, μέλαιναν ποιῆσαι*, *ex albo nigrum facere*, quam coniecturam etiam tuentur cod. Steph. Perf. et Chryfoft. Sed vulgaris lectio fana eft. Etenim non eft h. l. de coloris capillorum mutatione, fed de noua productione vnius capilli nigri vel albi, propriis viribus facta. — 37. *ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν — ναὶ ναί· οὒ οὔ*] haec verba pofita funt pro: *ὁ λόγος ὑμῶν ὁ ναὶ oratio aiens, ἔστω ναί·* et *ὁ λόγος ὑμῶν ὁ οὒ oratio negans, ἔστω οὔ·* h. e. cum vobis aliquid affirmandum eft, in vita communi, fimpliciter affirmate; cum negandum, negate, haud addita iurandi formula. Sit fimplici fermoni grauitas atque veritas eadem, ac fi iuramento effet firmatus. *τὸ δὲ περισσὸν ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστιν*] *oratio non fimpliciter affirmans vel negans, impia, nefaria eft.* Neutrum *πονηρὸν* vim fubftantiui habet. Hebraei autem per fubftantiuum addito מִן vel מ, *ἐκ*, exprimunt adiectivum, v. *Storrii* Obff. p. 449. vt Arabes, v. Sura 2, 63. 100. 3, 28. Lokman. fab. 24. *Bolten* ad h. l. itaque *ἐκ τοῦ πονηροῦ* pofitum eft pro *πονηρόν ἐστιν.* Alii vertunt: *a genio malo proficifcitur*, et per *τὸν πονηρὸν* intelligunt Satanan,

ita vt particula ἐκ notet cauſſam efficientem, vt Hom. Il. α, 63. καὶ γάρ τ' ὄναρ ἐκ Διός ἐστιν.

38. 39. ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος] ſcl. δώσεις, *oculum pro oculo, dentem pro dente.* Reſpiciuntur loci Exod. 21, 24. Leu. 24, 19. Deut. 19, 21. Similis lex fuit Athenienſibus a Solone data; Diog. Laërt. in Solone 1, 57. ἐὰν μὲν ἕνα ὀφθαλμὸν ἔχοντος ἐκκόψῃ τις, ἀντεκκόπτειν τοὺς δύο· Veriſimile autem eſt, minorum iniuriarum talionem apud Iſraelitas, ſi vulneratus vellet, pecunia potuiſſe redimi, quae fuit etiam ſententia Ioſephi Ant. 4, 8. 35. v. *Roſenmüllerus* in Schol. ad Ex. l. c. et *Michaelis Moſ. Recht*, P. 5, §. 240 ſs. Ita etiam erat in legibus XII. tabularum: *Si membrum rupit, ni cum eo pacit, talio eſt.* Iam ex lege Moſis, praecipue e Deut. l. l. apparet, ius talionis non niſi iudicis decreto exercitum fuiſſe, ſed doctores Iudaici idem ius talionis priuato cuique, cui alter iniuriam intuliſſet, liberum iudicabant. Huic ergo peruerſae opinioni Ieſus h. l. ſeſe opponit, ita vt omnino doceat, abſtinendum eſſe cultoribus ſuis a vindicta priuata, aequo animo potius iniurias illatas eſſe patienter ferendas, ſi ex iudicis decreto, (parum autem fauebant magiſtratus diſciplinae chriſtianae alumnis) vindicari vel alia legitima et chriſtiano digna ratione iniuriae illatae depelli non poſſent. — 39. μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ] *ego vero vos iubeo, non viciſſim malum rependere iurioſo.* Cum hoc ipſo verſu et ſqq. auctores varii generis iniuriarum commemorentur: facile perſpicitur, per τὸν πονηρὸν intelligendum eſſe eum, qui alteri iniuriam quamuis inferat; quo ſenſu רשׁע legitur Ex. 2, 13. vbi οἱ ὁ· habent ἀδικῶν· coll. 2 Sam. 4, 11. vbi iidem interpp. vſi ſunt vocabulo πονηρός. ἀντιστῆναι vt חלף in lingua Syr. et Arab. non tantum notat *reſiſtere, vim vi opponere*, ſed etiam *rependere, retribuere*, vt h. l. v. *Michaelis* Supplem. ad Lexx. Hebrr. h. v. p. 785 ſqq. et *Bolten* ad h. l. ἀλλ' ὅστις σε ῥαπίσει κ. τ. λ.] *qui dextram*

maxillam tuam palma contuderit, ab eo finas alteram quoque contundi. Non effe haec verba ad latum vnguem refecanda, fed prouerbialiter dicta, per fe intelligitur. Senfus eft: Noli vim vi opponere, et par pari referre, imo potius illatas iniurias, quin et alias maiores ac plures aequo animo perfer, quam de vltione et vindicta priuata cogites. Seneca de Ira 2, 34. *cum pare contendere anceps eft, cum fuperiore furiofum. Percuffit te? recede: referiendo enim occafionem faepius feriendi dabis.* ῥαπίζειν quod diftinguitur a κολαφίζειν, *os pugno caedere*. 26, 67. prop. eft *alapare, os palma contundere*: deinde *palma caedere* fublata notione oris, v. *Kypkius*, vt h. l. nam additum eft σιαγὼν, *mala, maxilla*: denique omnino *caedere*, ita vt vel addatur vocabulum eius, quo quis caedit, vel e contextu illud intelligi debeat, vt Anton. Lib. c. 23. add. Mich. 5, 1. cf. *Fifcherus* de vit. Lexx. N. T. p. 63 fqq. et not. ad Ioh. 18, 22. δεξιὰν in nonnull. codd. vel librariorum incuria, vel propter locum parall. Luc. 6, 29. omiffum eft v. *Griesbachius* ad h. l. ἄλλη pro ἑτέρα, vt 12, 13. Hebr. אחר. Sic et ἕτερος pro ἄλλος pofitum legitur ap. Xen. Cyr. 6, 3. 3 Apol. 10. cf. et *Schraderus* ad Mufaeum p. 151. Latini quoque fimiliter *alius* pro *altero*, et *alter* pro *alio* quouis dicere folent vid. *Burmanus* ad Phaedr. 1, 4. 4. 19, 5. Ad ςρέψον fubaudiendum μᾶλλον, vt v. 40. 41. 18, 6. Ier. 7, 19. vbi οἱ ὁ· οὐχὶ ἑαυτοὺς pro οὐχὶ ἑαυτοὺς μᾶλλον. cf. *Glaffius* Phil. S. p. 418 fq. ed. *Dath.* Plena formula vfus eft Paulus 1 Cor. 6. 7. διατὶ οὐχὶ μᾶλλον ἀδικεῖσθε; Caeterum ςρέφειν id. qd. παρέχειν Luc. 6, 29.

40. Ad aliud iniuriae genus, quo fortunae laeduntur, transit. Exprimitur autem prouerbiali formula, quam hic v. continet, eadem fententia, quae v. 39. ineft, κρίνεσθαι, quod prop. verbum forenfe eft, atque fignif. *ius fibi dici iubere, litigare*, v. *Küfterus* de V. Med. 2, 6. etiam h. l. plures interpp. hoc ipfo fenfu capiunt. At lo-

quitur Iesus de iniuriis, quae fieri solent in vita communi, et interdicit vltionem priuatam. Verbum autem *κρίνεσθαι* respondet in vers. Alex. verbis ריב et דין quae vt *κρίνεσθαι* (v. *Küsterus* l. c.) de omni genere certaminum et contentionum vsurpantur, vnde et Hesych. *κρινώμεθα, ἀντὶ τοῦ μαχώμεθα καὶ διαλεγώμεθα·* sic et h. l. *κρίνεσθαι* est *contendere, expostulare, pugnare verbis.* *θέλειν* redundat vt הוֹאִיל aliis verbis iunctum, Deut. 1, 5. Hos. 5, 11. v. *Gatacker.* ad Antonin. p. 293. b. *Palairet.* Obss. p. 85, 273. et Lat. *velle.* v. *Brouk.us.* ad Tibull. 1, 2, 92. *Burm.* ad Petron. c. 70. p. 349. *χιτὼν*, *tunica*, vestis interior, כְּתֹנֶת, *Braun.* de Vestit. Hebr. 2, 2. *ἱμάτιον*, *pallium*, v. *Münthius* ad h. l. et *λαμβάνειν* id. qd. *αἴρειν* et *ἀφαιρεῖσθαι*, *auferre*, *eripere.* *ἀφιέναι*, *eripi sibi sinere*, *μὴ κωλύειν*, Luc. 6, 29. *αὐτῷ*, more Hebraeorum, redundat, quam loquendi consuetudinem etiam scriptoribus Graecis vsitatam esse docuit *Raphelius* Obss. Herodott. ad h. l.

41. *καὶ ὅστις σε ἀγγαρεύσει μίλιον ἕν*] *qui coget te currere secum vnum milliare.* *ἀγγαρεύειν* est verbum origine Persicum, auctoribus Hesych., Etym. M. aliisque antiquis grammaticis, sed successu temporis ciuitate Graeca, Romana, et Iudaica donatum. Scilicet Cyrus, rex Persarum, vt literae regiae quam primum perferrentur ad eos, ad quos perferri debebant, singulis locis, certo interuallo distantibus, constituit equilia, *ἱππῶνας*, et tabellarios, quorum ministerio, quam citissime, literae ad remotiora loca perferrentur. Herodot. 8, 98. *οὕτω τοῖσι Πέρσῃσι ἐξεύρετο τοῦτο, λέγουσι γὰρ ὅσων ἂν ἡμερέων ἡ πᾶσα ὁδὸς, τοσοῦτοι ἵπποι καὶ ἄνδρες διεστᾶσι καθ' ἡμερεσίην ὁδὸν ἑκάστην τεταγμένοι — ὁ μὲν δὴ πρῶτος δραμὼν παραδιδοῖ τὰ ἐντεταλμένα τῷ δευτέρῳ, ὁ δὲ δεύτερος τῷ τρίτῳ κ. τ. λ.* *negotium hunc in modum a Persis est excogitatum. Quot ex diebus tota via constat, totidem equos ac viros ferunt esse distinctos ad singulorum dierum iter facien-*

dum — *Quorum curſorum primus mandata tradit ſecundo, ſecundus tertio et ita deinceps.* add. Xen. Cyr. 8, 6. 17. vbi v. *Fiſcherus.* Hoc inſtitutum retinuerunt Cyri ſucceſſores. ἀγγαρεύειν igitur prop. ſignificabat: *tabellarium regis eſſe*, et ἄγγαροι prop. dicebantur *tabellarii regii*; Heſych. ἄγγαρος — ἡ λέξις δὲ Περσική· σημαίνει δὲ καὶ τοὺς ἐκ διαδοχῆς βασιλικοὺς γραμματοφόρους. deinde vero ἄγγαροι dicti etiam ſunt quiuis alii *curſores publici*, etiam ii, *qui onera portarent publice, omninoque opus publicum facerent.* Heſychius: ἄγγαρος, ἐργάτης, ὑπηρέτης, ἀχθοφόρος, et ἀγγαρεία dictum eſt de iis, qui cogerent alios onera publice portare, et facere opus publicum; atque de iis, qui cogerentur talia facere. Suidas: ἀγγαρεία, ἡ δημοσία καὶ ἀναγκαία δουλεία· ἀγγαρείαν ἀνάγκην ἀκούσιον λέγομεν καὶ ἐκ βίας γινομένην ὑπηρεσίαν· et verbum ἀγγαρεύειν vſurpatum eſt etiam ita, vt eſſet: *cogere aliquem onus aliquod publice portare.* Suidas: ἀγγαρεύεσθαι καλοῦσιν, ὥςπερ ἡμᾶς νῦν, τὸ εἰς φορτηγίαν καὶ τοιαύτην τινὰ ὑπηρεσίαν ἄγεσθαι· omninoque notaret: *cogere*, vt h. l. Matth. 27, 32. Marc. 15, 21. Licebat enim iſtis tabellariis, pro auctoritate regia, obuios quosque homines, equos, naues, ad curſum rapere, quo celerius opus ſuum perficerent, v. Arrian. Diſſ. Epictet. 3, 18. add. Ioſeph. Ant. 13, 3. cf. de huius verbi origine et notionibus variis *Relandi* Diſſ. Miſcell. 8. p. 125 ſqq. Vol. 2. *Georgius* Hierocrit. 1. p. 249 ſ. *Buxtorf.* Lex. Talmud. v. אַנְגַּרְיָא p. 131. *Druſius* Obſſ. 12, 19. p. 274 ſs. *Feſſelius* Aduerſ. Sacr. 10, 2. 6. p. 505 ſ. *Rhodiginus* Antiq. Lectt. Lib. 10. c. 8. *Meurſius* Exercitt. Critt. P. 2. L. 3. c. 29. *Salmaſius* de Foen. Trapezit. p. 275. *Briſſon.* de princ. Perſ. 1, 238 ſ. et quos laudarunt *Wolfius* in Curis et *Koecherus* in Anal. ad h. l. μίλιον, *milliare*, vox origine Latina, (cui reſpondet מִיל, quod legitur in libris Rabbinorum, v. *Buxtorfii* Lex. Talm. h. v.) ſed iam Polybii aetate, ciuitate Graeca donata, v. *Raphelius* Obſſ. Polyb. ad h. l. ſpatium bis mille paſſuum. ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο] *curre*

potius (*μᾶλλον*) *cum eo milliaria duo*, quam vt vim vi opponas; patienter potius iniuriam perfer, quam ut de vltione et vindicta cogites.

42. *δανείζειν* fignif. *mutuum dare*, et quidem vel fine vfuris atque gratuito, qui eft vfus verbi proprius, vel ita, vt vfuram accipias, Lat. *foenerari*; v. *Perizonius* ad Ael. H. V. 4, 1. et *Salmafius* de Vfuris c. 2. p. 15. hinc *δανείζεσθαι*, *mutuari*, *fibi aliquid mutuum dari iubere*, vel ita vt nihil vfurae accipias; Theophr. Char. 9, 3. 11, 3. vbi v. ind. *Fifcheri*, vel vt vfuram des. v. Lyfias p. 152. Tayl. min. *Elfnerus*, *Loefnerus* ad h. l. et *Drefigius* V. M. 2, 7. H. l. *δανείσασθαι* eft *mutuari*, ita, vt nec vfuram des, nec rem mutuo datam reddas. Nam etiam loco parallelo Luc. 6, 35. iubet Iefus fectatores fuos *δανείζειν, μηδὲν ἀπελπίζοντας*, et fermo fuerat in antecedentibus de varii generis iniuriis, neque vero is iniuriofus eft, qui rem mutuo datam reddit. Hinc vero etiam intelligitur, verba: *τῷ αἰτοῦντι σε δίδου*, *petenti abs te, dato*, orationis feriei conuenienter explicanda effe, inprimis de iis, qui volunt fibi a nobis dari aliquid, quo ipfi videant nos recte carere non poffe, quod fine moleftia concedere non poffimus. *μὴ ἀποϛραφῇς*] *noli auerfari.* *ἀποϛρέφειν* eft, *auertere alterum*, et in Medio *ἀποϛρέφεσθαι*, *fe ab aliquo auertere*; Hefych. *ἀποϛρέφεσθαι· ἀποϛρέφειν τὸ πρόσωπον.* Tob. 4, 7. *μὴ ἀποϛρέψῃς τὸ πρόσωπόν σου ἀπὸ παντὸς πτωχοῦ* *noli auertere vultum ab egeno.* Sir. 4, 5. *ἀπὸ δεομένου μὴ ἀποϛρέψῃς ὀφθαλμόν* *noli auertere oculum a ftipem rogante.* Iofeph. Ant. 6, 14. 3. de Saulo: *ἀντέχοντα δὲ καὶ τελέως ἀπεϛραμμένον ἐβιάσατο καὶ συνέπεισεν* *cum vero ei refifteret*, *feque prae animi anxietate ab ea auerteret*, *illa maiori vi inftitit*, *eique perfuafit.* Ael. H. V. 3, 30. *Κλειτόμαχος δὲ ὁ παγκρατιαϛὴς εἴποτε καὶ κύνας εἶδε συμπλεκομένους, ἀπεϛρέφετο.* Iam quem auertimus, vel a quo nos auertimus, eum e confpectu noftro remouemus, hinc *remouere* Sir. 23, 6. *ἐπιθυμίαν ἀπόϛρεψον ἀπ'*

ἐμοῦ cupiditatem prauam a me remoueas. Cum vero remouere soleamus id, nos auertere soleamus ab eo, quod contemnimus, quod nobis inuisum, odiosum est, adeoque repudiamus, hinc *repudiare*, *auersari* vt h. l. Sap. 16, 3. καὶ τὴν ἀναγκαίαν (h. e. τῶν ἀναγκαίων) ὄρεξιν ἀποςρέφονται. Iosephi. Ant. 4, 6. 8. τὴν δέησιν ὑμῶν ἀποςρεφόμεθα *preces vestras repudiamus.* Philo de Spec. legg. p. 808. D. τὸ βρέφος — τὴν διὰ τοῦ γάλακτος (τροφὴν) ἀποςρεφόμενον *infans — cibum e lacte auersans.* Aristaenet. ep. 27. ἀποςρέφομαι τὸν νέον, καίπερ ὄντα καλόν. Artemidor. Onirocrit. 1. 81. αὐτὸς ἀποςραφήσεται αὐτὸν πατήρ vid. *Dresigius* V. M. 1, 25. *Albertius*, *Krebsius*, *Loesnerus* ad h. l. et ad Tit. 1, 14. Qui petierit a te aliquid, quod sine molestia atque incommodo tuo dare non possis, dabis; qui mutuari a te volet aliquid, etsi praevideas, neque vsuram te esse accepturum, neque rem mutuo datam recepturum: noli auersari. His verbis omnibus Iesus omnino summam liberalitatem et humanitatem inculcare suis voluit.

43. ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου] Praeceptum, cuius mentionem h. l. Iesus fecit, extat Leuit. 19, 18. Legitur ibi vocabulum רֵעַ, quod, vt nomen πλησίον, omnino notat, *alterum*, cum socius hominis, qua hominis, sit quiuis homo alius, vnde et Alex. Ex. 18, 16. רֵעַ expresserunt ἕκαςος· deinde vero sensu strictiori ita dicitur is, qui nobiscum arctiori quodam necessitudinis vinculo coniunctus est, et adhibetur de *amicis*, et *cognatis*, *de iis qui eadem patria nobiscum orti sunt*, *de iis qui eandem nobiscum religionem profitentur*, hinc etiam Alexandrini voc. אח: *frater*, *popularis*, reddiderunt πλησίον Gen. 26, 31. Ioel. 2, 8. et hoc ipso strictiori sensu doctores Iudaici, quorum leges illius interpretationem Christus h. l. affert, illud vocabulum רֵעַ accipiebant, et hanc ipsam ob caussam docebant, inimicos odio esse habendos, *μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου*, *inimicum odio habeto*, sed inimicos, ἐχθρούς,

non eos tantum dicebant, a quibus laesi essent, verum etiam omnes non eandem cum ipsis religionem profitentes. v. Luc. 10, 27. ss. Ioseph. Ant. 11, 6. 5. Tacit. Annal. 5, 4. 5. et *Weistenius* ad h. l.

44. His peruersis doctorum Iudaicorum placitis Iesus opponit suam doctrinam, et ostendit legem illam diuinam spectare etiam τοὺς ἐχθρούς. Sensum verborum ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν satis aperte declarant verba, quae sequuntur: εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς κ. τ. λ. Scilicet εὐλογεῖν, vt vel ex ipsa verbi etymologia patet, significat: *bene* dicere; hoc cum fieri possit ita, vt alteri bona et fausta quaeuis apprecceris, significat quoque, *bona et fausta apprecari*, vt 1 Macc. 2, 69. et hoc ipso sensu plures interpp. h. l. εὐλογεῖν dictum accipiunt, atque adeo καταρᾶσθαι vertunt *male precari alicui*, *execrari aliquem*, quo significatu legitur Xen. Anab. 7, 7. 28. vt verbum ארר Gen. 27, 29. verum cum sequatur προςεύχεσθαι ὑπὲρ — *bona a Deo alicui apprecari*, *salutem alicuius Deo commendare*, alia significatio verbo εὐλογεῖν h. l. substituenda est. Notat vero etiam εὐλογεῖν, vt ברך, *laudare aliquem*, *bene alicui dicere*, *gut von einem sprechen*. v. *Albertius* ad Gloss. N. T. p. 121. Hesychius: εὐλογείτω· ἐπαινέτω· ברך Iudd. 5, 2. 9. et oppositum καταρᾶσθαι, *male alicui dicere*, *böses von einem reden*, vt Iac. 3, 9. Rom. 12, 14. 1 Cor. 4, 12. quo posteriori loco λοιδορεῖν et εὐλογεῖν sibi inuicem opponuntur; atque hae significationes his verbis h. l. tribuendae sunt. καλῶς ποιεῖν, *benefacere*, id. qd. ἀγαθοποιεῖν, Luc. 6, 33. 36. respondet in versione Alexandrina verbo הֵיטִיב Zach. 8, 15. et cum hoc verbum construatur cum אֶת, lectio τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς tanquam exquisitior praeferenda est lectioni τοῖς μισοῦσι ὑ. quae in plerisque codd. extat. Attamen verba εὐλογεῖτε — μισοῦσιν ὑμᾶς in compluribus codd., verss. et patrum Graecorum Latinorumque allegationibus non reperiuntur et vel e Luc. 6, 27. sq. huc traducta, vel

propter ὁμοιοτέλευτα perperam funt omiffa. Prius recte probabilius videtur *Griesbachio* in Comment. Crit. ad h. l. cum Origenes fepties vtrumqne ςίχον exclufcrit, omiferintque praeter Originem, Theophilus Antiochenus, Cyprianus, et codd. plurimi ac praeftantiffimi. v. omnino *Griesbachium* l. l. καὶ προσεύχεσθε — ὑμᾶς] *supplicate pro iis, qui vos laedunt et vexant:* ἐπηρεάζειν, de cuius verbi notionibus cf. *Waffius* ad Thucyd. 1, 26. p. 22. *Fabricius* ad Sext. Empir. p. 338. *Weffelingius* ad Herodo. 5, 9. *Wetftenius*, *Kypkius*, *Münthius*, *Loefnerus* ad h. l. et *Irmifch.* ad Herodi. 2, 4. 16. notat omnino *iniuria aliquem afficere, tam re, quam verbis, nocere alicui, opprimere aliquem ftudere.* Sed eft hoc verbum etiam in numero verborum forenfium, et fignif. *reum agere, falfo criminari,* v. Pollux 8, 30. 1 Petr. 1, 3. 16. Herodi. 2, 4. 16. ἐπεὶ καὶ τοὺς συκοφάντας τῆς πόλεως ἦν διώξας, καὶ τοὺς πανταχοῦ ἦν κολασθῆναι κελεύσας τοῦ μηδένα ἐπηρεάζεσθαι *nam et delatores vrbe exegerat,* et, vbicunque effent, *puniri imperauerat, ne quisquam in calumnias et vanas criminationes incideret.* Philoftrat. V. Apollon. 8, 4. p. 324. ἐπηρεάσαντος δὲ τοῦ κατηγόρου τὴν ὑπεροψίαν *cum negligentiam illam criminaretur actor*, vnde etiam h. l. hunc in modum plures interpretes, vt *Elfnerus*, *Bofius*, alii, illud explicuerunt. At cum praeceffcrit verbum καταρᾶσθαι, cum Iefus antea monuerit, quales effe debeamus erga eos, qui *animo*, qui *verbis* nobis infefti fint, notandi etiam erant ii, qui re et factis inimicitiam fuam demonftrent. Mallem ergo ἐπηρεάζειν latiori fenfu h. l. accipere, ita, vt fit, *laedere, damno afficere.* Haec vero ipfa verba ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ a libris nonnull., verff. et patrr. omittuntur, ab Orig. quinquies, fed bis ea habet, videtur autem haec omiffio librariorum incuriae tribuenda effe. vid. et *Griesbach.* Comment. Crit. ad h. l.

45. ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς] *vt appareatis fimiles patri veftro coelefti*, fequentes ni-

mirum Dei lenitatem, benignitatem et liberalitatem. υἱοὶ τοῦ Θεοῦ id. qd. μιμηταὶ τοῦ Θεοῦ, Eph. 5, 1. Vt enim υἱοὶ τοῦ διαβόλου Ioh. 8, 44. 1 Ioh. 3, 10. dicuntur ii, qui referunt ingenium genii mali, ei fimiles funt, ita υἱοὶ τοῦ Θεοῦ in literis facris dicuntur ii, qui Dei virtutes imitantur et fequuntur. Quam interpretationem horum verborum fatis euidenter orationis feries confirmat. ὅτι, *qui*, vt Hebr. כִּי quod LXX. Gen. 4, 25. expreſſerunt ὃς et ὅςις Pf. 90, 4. ἀνατέλλειν quod prop. Neutrum eft, h. l. pofitum eft vt Actiuum, vt Ief. 61, 11. et fic Hebraei quoque verbis coniugationis primae tribuunt vim verborum coniugationis quintae, vt נסע Iudd. 16, 3. 16. add. *Glaſſius* Phil. S. p. 252. eft *transferre*, *loco mouere*: etiam Graecis fcriptoribus haec loquendi ratio vfitata eft. v. *Portus* Lex. Pind. p. 76. *Barneſ.* ad Eurip. Ion. 1596. et *Fiſcherus* ad Plat. Phaedon. 66, 21. βρέχει, הַמְטִיר Gen. 2, 5. vbi additum legitur ὁ Θεός· Sic et Graeci verbo ὕει interdum addunt ὁ Θεὸς, Paufan. 4, 20. p. 329. aut ὁ Ζεὺς, Hom. Il. μ', 280. v. *Kypkius*, *Raphelius*, et *Palairetus* ad h. l. In verbis δίκαιοι, ἀγαθοὶ, ἄδικοι et πονηροὶ non argutandum; ἀγαθοὶ funt *probi*, טוֹבִים, δίκαιοι, *integri vitae*, *probitatis et ſanctitatis ſtudioſi*, צַדִּיקִים, πορευόμενοι ἐν ταῖς ἐντολαῖς τοῦ κυρίου, Luc. 1, 6. ἄδικοι, πονηροὶ, *mali*, *improbi*, רָעִים, רְשָׁעִים. Seneca de Benefic. 4, 26. *Si deos imitaris, da et ingratis beneficia. Nam et ſceleratis ſol oritur, et piratis patent maria.* v. *Gatacker.* ad Antonin. p. 267. 317.

46. ἀγαπήσητε, vid. v. 44. deeft autem μόνον, coll. v. 47. qua ellipfi nihil frequentius. Sic et רַק omittitur Deut. 3, 2. Ier. 37, 10. τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, *qui vos amant*, parentes, propinquos et amicos. τίνα μισθὸν ἔχετε;] Luc. 6, 34. ποία ὑμῖν χάρις ἐςί; *quid praemii a Deo conſequemini?* coll. 6, 1. ἔχετε pofitum eft pro ἕξετε, quod et in codd. nonnull. extat, cuiusmodi cod. vfus eft Vulgatus interpres, qui vertit: *quam mercedem habebitis?*

οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσι;] *nonne hoc idem faciunt portitores*, qui vobis tanquam homines inſigniter improbi cummaxime exoſi ſunt? *τελῶναι*, *portitores*, *vectigalium exactores*, publicanorum (h. e. equitum Romanorum, quibus ſolis licebat vectigalia populi Romani redimere, et conducere) operae, homines viles et ignobiles, maximam partem gentiles, qui vtpote homines acerbi et iniqui, prouincialibus, inprimisque Iudaeis, maxime inviſi et odioſi erant, adeo, vt, ſi homines perditiſſimi et flagitioſiſſimi nominandi eſſent, nominarentur *τελῶναι*. cf. *Burmanus* de vectigalibus populi Romani c. 9. p. 125. *Salmaſius* de Foen. Trapezit. p. 253. ſ. *Suiceri* Theſ. Eccl. ſub h. v. *Kypkius* ad h. l. et *Fiſcherus* Proluſſ. de Vitiis Lexx. N. T. p. 22 ſqq. Hinc *τελῶναι* numerantur in hominibus flagitioſis ap. Lucian. Necyom. p. 332. T. 1. Graeu. vbi commemorantur: *μοιχοὶ, πορνοβοσκοὶ καὶ τελῶναι, καὶ κόλακες, καὶ συκοφάνται*: et ap. Theophr. char. 6, 2. *πορνοβοσκῆσαι* et *τελωνῆσαι* coniunguntur. Hinc etiam Matth. 9, 10. 11. Luc. 15, 1. *τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ* et Matth. 21, 31. 32. *τελῶναι καὶ πόρναι* copulantur. Ineſt autem verbis *τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ* Hendiadys, *portitores famoſi*, *ſceleſtiſſimi*, vnde et Zachaeus, qui *ἀρχιτελώνης* erat, Luc. 19, 2. vocatur *ἀνὴρ ἁμαρτωλὸς*, coll. v. 7. Iudaeis enim non tantum gentiles, vtpote deos alienos colentes, dicebantur *ἁμαρτωλοὶ*, רשׁעים, Pſ. 68, 3. vnde etiam *τελώνης* et *ἐθνικὸς* iunguntur Matth. 18, 17. ſed etiam omnino *homines famoſi*, *improbi et ſcelerati*.

47. *καὶ ἐὰν — ὑμῶν μόνον*] *et ſi populares tantum veſtros beniuolentia complectimini*: *ἀσπάζεσθαι*, *ſalutare*, reſpondet Hebr. שָׁאַל לְשָׁלוֹם Exod. 18, 7. 2 Regg. 4, 29. *ſalutare*, h. e. *quaerere*, *an quis ſaluus ſit*, (vnde οἱ ό· Gen. 43, 27. vertunt: *ἠρώτησεν αὐτούς· πῶς ἔχετε;* et 1 Sam. 10, 4. *ἐρωτᾶν τὰ εἰς εἰρήνην·*) *eique ſalutem et proſpera quaeuis apprecari*, ſ. dicere alicui שָׁלוֹם לְךָ (v.

Matth. 10, 12. coll. Luc. 10, 5.), qua formula solenni vtebantur Hebraei in adeundo et in abeundo; v. Act. 20, 1. 21, 6. respondet quoque verba בָּרֵךְ (quod Chaldaeus interpres 2 Regg. 4, 29. expressit: שאיל בשלם, et LXX. εὐλογεῖν), quod etiam de iis adhibebatur, qui in adeundo 1 Sam. 13, 10. Prou. 27, 14. et in abeundo salutarent alios, Gen. 28, 1. 6. 47, 10., hinc ἀσπάζεσθαι etiam est *blande alloqui*. Suidas: ἀσπάζεσθαι, προςαγορεύειν· *conuenire*, *adire aliquem*, Act. 18, 22. 21, 7. et sensu latiori, *officiosum esse erga aliquem*, *beneuolentia complecti aliquem*, *amare aliquem*, vt h. l. quo significatu apud Graecos quoque scriptores frequenter occurrit, vt ap. Xen. Agesl. 2, 3. τοὺς προθυμοτάτους ἠσπάζετο, oppon. ἐμίσει. add. Xen. Cyr. 3, 3. 7. v. Obss. Miscell. T. 3. p. 337. omninoque de variis huius verbi notionibus: *Iensius* in Ferc. liter. p. 13 sqq. *Münthius*, *Loesnerus* ad h. l. et *Sturzii* Lexicon Xenoph. sub h. v. τοὺς ἀδελφοὺς] *populares vestros*. Pro ἀδελφοὺς in codd. nonnull. legitur φίλους, quod aperte glossema est, neque tamen h. l. commode intelligi possunt *amici*, quoniam de iis v. 46. fuerat sermo, sed ἀδελφὸς, quod omnino eum notat, qui cum altero aliquo necessitudinis vinculo coniunctus est, refertur h. l. ad Iudaeos, qua Iudaeos, atque adeo notat *popularem*, vt אח Deut. 15, 2. 3. Iob. 22, 30. add. Act. 2, 29. 3, 17. 22. τί περισσὸν ποιεῖτε;] quid eximii et praeclari agitis? nihil facitis, quod non et faciant alii. Pro οἱ τελῶνες plures codd. optimae notae, et verss. antiquae habent οἱ ἐθνικοί. Recte. τελῶναι enim e versu praeced. non minus in h. l. translatum videtur, quam τὸ αὐτὸ, quod etiam complures codd. ac verss. tuentur.

48. ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι] *sitis ergo sancti*. τέλειος est *perfectus*, sensu morali i. sanctus, omni vitio ac labe carens, שָׁלֵם, 1 Reg. 8, 61. Col. 1, 28. תָּמִים, Gen. 6, 9. Deut. 18, 13. Sic τέλειος, auctore Philone

de Abrah. p. 354. C. in libris facris vocatur Noachus, vt indicetur, ὡς οὐ μίαν ἀρετὴν, ἀλλὰ πάσας ἐκτήσατο, καὶ κτησάμενος ἑκάστῃ κατὰ τὸ ἐπιβάλλον χρώμενος διετέλεσεν· *quod non vnam, fed omnes virtutes confecutus, et fingulis pro tempore femper vfus fit.* Docet vero h. l. vel particula οὖν, qua fententia huius verfus copulatur cum antecedentibus, refpici praecepta fingularia omnia a Iefu hactenus data, atque τέλειος de fanctitate et virtute chriftiana omni effe explicandum.

CAPVT VI.

1. Docet Iefus difciplinae fuae alumnos, in virtute colenda et exercenda non effe fequendam et imitandam Pharifaeorum peruerfitatem, qui omnia ad oftentationem et vanitatem, nihil ad confcientiam referre folerent. προςέχειν h. l. *videre, cauere,* id. qd. φυλάττεσθαι et ὁρᾶν, Hebr. הִשָּׁמֵר et רְאֵה, vid. *Keuchenius* ad h. l. Pro ἐλεημοσύνην ὑμῶν plures codd., verff. et patrr. legunt τὴν δικαιοσύνην ὑμῶν· quae lectio, vtpote difficilior, praeferenda eft, altera illa τὴν ἐλεημοσύνην gloffema redolet, et e marg. cod. nefcio cuius in textum irrepfit. In conftituenda autem vocabuli δικαιοσύνη notione, in diuerfas partes interpretes abeunt. Scilicet cum צְדָקָה, vt δικαιοσύνη, nonnunquam *liberalitatem, benignitatem* fignificet, vt Pf. 112, 9. 2 Cor. 9, 9. Prou. 11, 4. *Vorftius* de Hebraifmis N. T. p. 58 f. *Buxtorfii* Lex. Talm. p. 1891. vnde et צדקה ab. Alex. exprimitur ἐλεημοσύνη, Dan. 4, 4. et ἐλεημοσύναι atque δικαιοσύνη tanquam fynonyma coniunguntur Tob. 12, 9.: alii formulam δικαιοσύνην ποιεῖν h. l. vertunt, *beneficentiam, liberalitatem exercere erga pauperes.* Aliis contra formula δικαιοσύνην ποιεῖν, eft, *vir-*

tutem exercere, *virtutis documenta dare.* Recte. Scilicet δικαιοσύνη, vt צדקה, generatim notat *virtutem*, *virtutis ac pietatis ſtudium*, Pſ. 17, 1. 7, 9. Matth. 5, 20. 6, 33. Luc. 1, 75. et δικαιοσύνην ποιεῖν eſt *virtutem exercere*, atque huic formulae opponitur ἁμαρτάνειν 1 Ioh. 3, 7. 8. et צְדָקוֹת ſunt *recte facta*, Pſ. 11, 7. Hanc vero vocabuli δικαιοσύνη ſignificationem h. l. contextus flagitat. Docere enim voluit Ieſus ſuos, vt orationis ſeries, et v. 2. particula οὖν docent, quomodo ſectatores ipſius omnino *virtutes* colere et exercere deberent; et hoc ipſum praeceptum deinde ſingulatim ad liberalitatem erga inopes, v. 2., ad preces, v. 5., et ad ieiunia, v. 16., transfert. Articulus τὴν et pronomen ὑμῶν neceſſario addi debuerunt, quia certa quaedam virtutis genera ſignificantur, in quibus exercendis chriſtianos omnem oſtentationis ſpeciem fugere deceret. Quo minus δικαιοσύνη h. l. de *beneficentia* explicari poſſit, impedit etiam hoc, quod tum v. 2. idem dictum eſſet, quod h. l. Cf. omnino quae poſt *Olearium* accurate hanc in rem disputauit *Fiſcherus* in Proluſſ. de vit. Lexx. N. T. p. 517. — *Wakefieldius* in Silua Crit. P. 5. p. 7 ſq. interpungit verba noſtra hunc in modum: προσέχετε τὴν δικαιοσύνην ὑμῶν, μὴ ποιεῖν κ. τ. λ. vt δικαιοσύνη referatur ad προσέχετε, et μὴ ποιεῖν poſitum ſit pro εἰς τὸ μὴ ποιεῖν αὐτήν· male; verba enim τὴν δικαιοσύνην ὑμῶν coniunguntur h. l. cum verbis μὴ ποιεῖν, more Hebraeorum, qui nomina proprie copulanda cum verbo poſteriori, iungunt priori, vt Exod. 2, 2. quae loquendi ratio etiam ſcriptoribus exteris vſitata fuit. v. *Dauiſ.* ad Hirt. B. Afr. 20. *Cortius* ad Salluſt. Iug. 14, 11. ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων] eſt *palam* et accuratius definitur verbis: πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς i. ὑπ' αὐτῶν, *vt vos admirentur*; *oſtentandi cauſſa.* De verbo θεᾶσθαι v. *Valcken.* ad Theocrit. p. 342. Thom. Mag. et Ammon. h. v. εἰ δὲ μήγε κ. τ. λ., *alioqui nulla virtutum veſtrarum a Deo reportabitis praemia*, v. 5, 46.

2. ποιεῖν ἐλεημοσύνην eſt, *liberalitatem exercere erga inopes, ſtipem iis dare*, vt Sir. 7, 10. ἐλεημοσύνην ποιῆσαι μὴ παρίδῃς. add. Tob. 12, 10. Sap. 35, 2. μὴ σαλπίσῃς ἔμπροσθέν σου] *ne tuba cani ante te cures.* Plures interpretes haec verba proprie accipiunt atque contendunt, Phariſaeos ſtipem pauperibus daturos, buccinatoribus vſos fuiſſe, non modo vt pauperes ad ſtipem accipiendam concurrerent, ſed etiam vt ſpectandi gratia populi multitudo conflueret. v. *Wolfius* in Curis et *Koecherus* in Anal. ad h. l. Hanc vero ſententiam ſuam argumentis non ſatis firmis et grauibus muniunt, nec huius ritus indicium usquam in veterum Hebraeorum monumentis occurrit. Prouocant inter alia ad locum ex Gemara Hieroſol. ad Cod. Demai fol. 23, 2. *collectores eleemoſynae non proclamant die feſto, ſicut de communi.* Sed illo loco ſermo eſt de collectore eleemoſynae, non de ritu Phariſaeis ſolenni ac proprio, nec additur buccina ſignum datum eſſe. Multo minus probanda eſt eorum ſententia, qui verba μὴ σαλπίσῃς ad ipſos mendicos tuba canentes referunt, hoc ſenſu: ne mendicos, ſtipem abs te petentes, tuba canere ſinas; ſcilicet quoniam hodie ſolent in Oriente mendici ſtipem petentes tuba canere. v. *Niebuhr Reiſebeſchr.* Th. 1, p. 181. Itaque rectius alii verba noſtra improprie dicta accipiunt. Nempe σαλπίζειν prop. notat Φωνεῖν διὰ σάλπιγγος, *tuba*, vel *buccina canere*, nam Alexandrini שׁוֹפָר, *buccinam*, et חֲצֹצְרָה, *tubam*, vertunt σάλπιγγα. Tuba populus conuocabatur, v. Iudd. 6, 34. 1 Sam. 13, 3. vnde σαλπίζειν translatum eſt etiam ad eos, *qui magno cum ſtrepitu & oſtentatione aliquid faciebant, qui virtutem ſuam iactabant inſolentius*, vt h. l.; quo ſenſu etiam ap. Cic. ad Diu. 16, 21. *buccinator exiſtimationis* dicitur is, qui alicuius laudes pervulgat. Achill. Tat. 8. p. 507. ὑπὸ σάλπιγγι καὶ κήρυκι μοιχεύεσθαι, ſimili modo legitur. Itaque verba σαλπίζειν ἔμπροσθεν ἑαυτοῦ, in proverbii conſuetudinem tum abiiſſe videntur, vt recte iudicauit *Schottus* in Adagg. N. T. p. 8. atque h. l. ſenſus eorum eſſe: noli populum

liberalitatis tuae teſtem quaerere. Caeterum addita verba *ἔμπροσθέν σου* aperte docent, *σαλπίζειν* non vt Neutrum, ſed vt Actiuum accipi debere, vid. 5, 45, add. *Glaſſius* Phil. S. p. 252. h. e. buccina alios canere iubere, iubere per alios aliquid vulgari. *οἱ ὑποκριταὶ*] *ὑποκρίνεσθαι*, *ſimulare*, 2 Macc. 5, 25. 6, 21. *ὑποκριτὴς*, *ſimulator*, Sir. 33, 2. A Graecis *ὑποκριταὶ* proprie dicebantur *actores*. Heſychius: *ὑποκριτὴς*, *ὁ ἐν τῇ σκηνῇ ἀποκρινόμενος*· Hinc cum actores, ludii, alienas partes agant, translatum eſt hoc nomen ad ſimulatores, qui alii intus ſunt, alii extrinſecus ſe gerunt et haberi cupiunt; h. l. 15, 7. 16, 3. ita vocantur Phariſaei eorumque aſſeclae, quia volebant videri virtutis nominatimque liberalitatis ſtudioſi, cum tamen vanam tantummodo gloriam in virtute et liberalitate ſequerentur. *ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς ῥύμαις*] *ῥύμαι*, *vici*, *plateae*, vt רְחֹבוֹת, Ieſ. 15, 3. quod *οἱ ό*· vertunt *ῥύμαι*, quas reliqui interpp. Graeci *πλατείας* nominant. Per *συναγωγὰς* non poſſunt intelligi *ſynagogae* proprie ſic dictae, vid. not. ad 4, 23. neque enim publice in ſynagoga orare, aut eleëmoſynas dare, vnquam ſolorum hypocritarum fuit, vt recte monuit ad h. l. *Wolfius*; ſed *συναγωγὴ* indicat quoque *conuentum quemlibet*, et cum per *ῥύμας* ſignificentur loca; neceſſe eſt vt *συναγωγαὶ* explicetur de locis, in quibus conueniunt homines, de locis publicis. *ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων*, *vt laudibus extollantur ab hominibus*, *ſermonibus hominum celebrentur*, Luc. 4, 10. *ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν*] *habent*, *receperunt mercedem ſuam*, nempe laudes hominum neque a Deo vanae liberalitatis ſuae praemia exſpectare poſſunt. Cic. Tuſc. 2, 26. *Mihi quidem laudabiliora videntur omnia, quae ſine venditatione, et ſine populo teſte fiunt, — nullum theatrum virtuti conſcientia maius eſt.* *ἀπέχειν*, *habere*, Phil. 4, 18. Luc. 6, 24. 16, 25. Gen. 43, 23. id. qd. *ἀπολαβεῖν*· Suidas: *ἀπέχω*, *τῇ αἰτιατικῇ*, *ἀντὶ τοῦ ἀπέλαβον*. Callim. epigr. 58. *ἀπέχειν χρέος*. Epigr. 54. *ἡ γρηῢς μασθῶν ὡς ἀπέχει χάρι-*

τας vt vetula mammarum mercedem ceperit. v. *Loesnerus* ad h. l. *Raphelius* ad Phil. 4, 18. *Stephanus* Thes. L. Gr. h. v. *Gatackerus* ad Antonin. 4, 49. p. 135. et *Fischerus* Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 612 s. quae quidem verbi significatio cum orationis seriei apprime conueniens sit, non necesse est, vt cum *Knachtbullo* et *Boltenio* ἀπέχειν explicetur, *impedire*, *arcere*, *prohibere*, *delere*, *perdere*, quo significatu verbum Syr. et Chald. כלא in Pael et Aphel, et Coni. Arab. sec. et quarta occurrit.

3, 4. Prouerbialem locutionem continet, cuius sensus est: beneficia tua ita exhibe, vt te ipsum quasi lateant, liberalitatem exerceas clam omnibus. v. *Schottus* de Adagg. N. T. p. 11. et *Gatackerus* ad Antonin. 5, 6. ἀριστερὰ — δεξιὰ scil. χείρ· qua ellipsi etiam ap. scriptt. Graecos nihil frequentius. — 4. ὅπως ᾖ σου ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ, *vt adeo liberalitas tua sit clam omnibus*: ἐν τῷ κρυπτῷ, *clam*, בַּסֵּתֶר, Ps. 139, 15. vbi οἱ ό᾽ ἐν κρυφῇ. Symmachus, ἐν τῷ κρυπτῷ. ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, *quem nihil fugit eorum, quae clam omnibus fiunt*. ἐν τῷ κρυπτῷ positum est pro, τὰ ἐν κρυπτῷ, vt 22, 23. ἄγγελοι ἐν οὐρανῷ pro οἱ ἐν οὐρανῷ· quomodo et Hebr. אשר haud rarenter omittitur. ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ] verba ἐν τῷ φανερῷ, quo antitheto Iudaeis solenni, v. *Schoettgen*. Hor. Hebr. ad h. l., omnino oratio elegantior et grauior fit, in pluribus codd. desunt. *Griesbachio* iudice, ἐν τῷ φανερῷ in vulgatis edd. v. 4. 6. 18. recurrens, semel a Matthaeo, nempe v. 6. scriptum est, et bis a librariis intrusum, vt ter repetitum ἐν τῷ κρυπτῷ haberet, quod ipsi opponeretur. vid. eum in Commentar. Crit. ad h. l. Sensus autem horum verborum est: Deus beneficiis te ornabit, quae occurrant in oculos, quae veniant in notitiam omnium. ἐν τῷ φανερῷ, *palam*, in hac et in altera vita, coll. v. 6. et Luc. 14, 14. vbi quoque liberalitas commendatur, atque

verba leguntur haec: ἀνταποδοθήσεταί σοι ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων.

5. Non tantum ab eleemofynis, verum etiam a precibus, omnem oftentationem abeffe Chriftus voluit. καὶ ὅταν προσεύχεσθε, ἐκ ἔσεσθε, quam lectionem plures codd., verff., patrr. tuentur, haud dubie vera lectio eft, pro qua Grammatici, cum in antecedentibus et fequentibus fingularem numerum pofitum viderent, καὶ ὅταν προσεύχῃ, οὐκ ἔσῃ, repofuerunt. Pro φιλοῦσι ἐν — ἑστῶτες προσεύχεσθαι cod. Cantabrigienfis habet: φιλοῦσι στῆναι ἐν — ἑστῶτες καὶ προσευχόμενοι· alii codd. omittunt ἑστῶτες, alii pro προσεύχεσθαι exhibent προσευχόμενοι vel προσεύχονται· Scilicet Hebraei verbum עמד, *ftare*, fimpliciter ponere folent, ita vt fit, *orare*, *preces facere*, vt Ier. 15, 1. coll. 14, extr. add. Gen. 18, 22. vbi in textu legitur; *Abrahamus ftabat coram Deo*, quod Chaldaeus interpres vno verbo reddidit, *orabat*. vid. *Wetftenius* ad h. l. Itaque cum *Griesbachio* arbitror, legendum effe: φιλοῦσι στῆναι ἐν — πλατειῶν, ὅπως κ. τ. λ. et lectiones ἑστῶτες, προσεύχονται, προσευχόμενοι, e Marc. 11, 25. Luc. 18, 11. marginibus codd. tanquam interpretamenta adfcriptas, a librariis in ordinem fuiffe receptas. φιλοῦσι] *libenter folent* preces facere. Hefychius: φιλεῖ, εἴωθε· verbum enim φιλεῖν infinitiuis additum, notat, *folere*, adiuncta haud raro notione libentiae. Ita quoque Hebraei vfurpare folent אהב, Ief. 56, 10. al. Graeci fcriptores φιλεῖν, v. Soph. Ai. 1014. τοῖς θανοῦσί τοι φιλοῦσι πάντες κειμένοις ἐπεγγελᾷν *mortuis et iacentibus omnes infultare folent.* Electr. 908. Ἀλλ' οὐδὲ μὲν δὴ μητρὸς οὔθ' ὁ νοῦς φιλεῖ Τοιαῦτα πράσσειν. Herodi. 1, 2. 8. φιλεῖ πῶς ἀεὶ τὸ ὑπήκοον — βιοῦν *folent fubiecti* etc. Ael. H. V. 14, 37. φιλῶ μὴ ἀργῶς ὁρᾷν τοῦτο *foleo hoc cum quadam cupiditate videre.* Electr. 916, *Vechnerus* Hellenol. 2, 2. p. 189. *Palairetus* ad h. l. et *Feffelius* Aduerf. Sacr. 2. p. 441. f. et Latini, *amare*, Horat.

Carm. 3, 16. 9. ὅτι, *quippe.* Vocabulum συναγωγαὶ eodem ſenſu recurrit, quo legebatur ſupra v. 2. nempe de locis publicis, in quibus magna hominum multitudo convenire ſolet; quam interpretationem confirmant etiam adiecta verba: ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν, quibus ſignificantur *anguli, loca vbi ſemita deſinit et ſe quaſi diffindit, atque in alias ſemitas vertit*, Lat. dicuntur, biuia, triuia, quadriuia; cuiusmodi in locis frequentia hominum maior eſſe ſolet, vid. *Olearius* ad h. l. ὅπως ἂν φανῶσι] particula ἂν in codd. nonnull. omiſſa, recte ſe habet, et ob ſequens φαν. a librariis facile potuit omitti, a quibus omiſſa eſt etiam in codd. quibusdam ſeq. particula ὅτι, forte, quia v. 2. non addita legitur.

6. ταμιεῖον reſpondet Hebr. עֲלִיָּה, i. *coenaculum* in ſuperiore parte aedium, ſeceſſibus apud Orientales deſtinatum, quod etiam dicebatur ὑπερῷον v. *Warnekros Hebr. Alterthümer* p. 29. *Faber Archaeologie d. Hebr.* p. 442. et not. ad Marc. 2, 3. Iudaei in hac aedium parte precibus vacare ſolebant; v. *Vitringa* de Synagoga 1, 1. 6. p. 151. intelligitur ergo *oratorium priuatum.* Deus dicitur ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ ſcl. ὢν, vel βλέπων et βλέπων (τὰ) ἐν τῷ κρυπτῷ, quatenus ſcit et obſeruat etiam ea, quae clam, atque remotis arbitris, fiunt. Sed articulus τῷ ante ἐν τῷ κρυπτῷ in codd. nonnull. omittitur; recte, opinor. Nam ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ otioſum fere eſt, cum ſequatur ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ· cohaerent potius verba ἐν τῷ κρυπτῷ, vt vel v. 4. ſatis perſpicue docet, cum verbo πρόςευξαι, vnde et interpres Vulgatus verba haec expreſſit: *ora patrem tuum in occulto.* Epictet. Arrian. 1, 14. ὅταν κλείσητε τὰς θύρας, καὶ σκότος ἔνδον ποιήσητε, μέμνησθε μηδέποτε λέγειν, ὅτι μόνοι ἐςέ· οὐ δὲ ἐςὲ, ἀλλ' ὁ θεὸς ἔνδον ἐςί. Caet. ἀποδίδωμι notat etiam, *do, largior*, Hebr. נָתַן, Exod. 5, 18. Sir. 33, 15. h. l. *exaudio.* Mechilta fol. 40. 1. *Tu clamas ad me in occulto, ego vero exaudiam te in propatulo.*

7. 8. *προςευχόμενοι δὲ μὴ βαττολογήσητε*] *nolite precibus vti verbosis.* De verbi *βαττολογεῖν* origine et significatione variae sunt interpretum sententiae. v. *Stolbergius* de Soloecism. p. 365. ss. *Suiceri* Thes. Eccl. h. v. *Deylingii* Obss. S. P. 3. p. 267. *Casaubonus* Exercitt. Antibarb. 14, 8. *Dougtaeus* Analect. Sacr. P. 2. p. 10. *Fullerus* Miscell. Sacrr. 2, 16. *Wetstenius* ad h. l et *Michaelis* Diss. de Battologia. Gotting. 1753. in Syntagm. Commentatt. P. 2. p. 571. Alii nimirum originem illius deducunt a verbo בָּטָא, *effutiuit, copiose eructauit*, quo forte Matthaeus vsus est. Rectius vero plerique verbi *βαττολογεῖν* (quo interpres Matthaei Graecus vsus est) originem quaerendam esse praecipiunt in Graecia, atque deriuandam a Batto quodam, poeta inepto et loquaci. Suidas: *βαττολογία· ἡ πολυλογία, ἀπὸ Βάττου τινὸς μακροὺς καὶ πολυστίχους ὕμνους ποιήσαντος, ταυτολογίαν ἔχοντας. Alberti* Gloss. N. T. p. 202. *μὴ βαττολογήσητε· Βάττος ἦν Λίβους τὸ γένος Κυρηναῖος αἰπόλος ἢ ποιμὴν ὄχλος καὶ στωμύλος, παρ' οὗ τὸ βαττολογεῖν καὶ ὀχλεῖν.* In libris Graecis, qui ad nostra tempora peruenerunt, hoc verbum non legitur, illud tamen in vsu fuisse, patet etiam exinde, quod Hesychius *βαττολογία* explicat *ἀργολογία, ἀκαιρολογία·* et Gloss. vett. *βαττολάλος, garrulus.* Quam potestatem *βαττολογεῖν* h. l. obtineat, addita verba: *δοκοῦσι ὅτι κ. τ. λ.* satis superque docent. Ex iis enim apparet *βαττολογεῖν* significare, *loquacem, verbosum esse, eandem rem pluribus verbis repetere*, atque adeo respondere verbis *πολυλογεῖν* (hinc Suidas: *βαττολογία· πολυλογία*) et *δευτεροῦν*, quod verbum hoc sensu extat ap. Sirac. 7, 14. *μὴ δευτερώσῃς λόγον ἐν προςευχῇ σου· noli in precibus tuis verbosus esse. πολυλογία* est Hebr. רֹב דְּבָרִים, quam vocem Alexandrini, Prou. 10, 19. expresserunt *πολυλογία*, sed Eccles. 5, 3. *πλῆθος λόγων.* Ita quoque *loquax* vocatur *πολύμυθος* Homer. Odys. β', 200. *ἐν* est *propter*; Hebr. בְּ Deut. 9, 4. 5. reddiderunt *διὰ*, sed Ion. 1, 14. per *ἕνεκεν*, et 1 Sam. 28, 10. 3, 13. expresserunt per *ἐν*.

add. *Glassius* Phil. S. p. 461. — 8. ὁμοιωθῆναι, *imitari* garrulitatem barbarorum; Hebr. הִדָּמָה, Ez. 31, 18. 32; 2. id. qd. γίνεσθαι ὡς v. 16. εἶναι ὡς v. 5. μιμητὴν τινος γίνεσθαι, Eph. 5, 1. Mens igitur atque ſententia Chriſti haec eſt: in precibus faciundis ab omni verboſitate abſtinete, nec imitamini barbarorum exempla, quibus perſuaſum eſt, multis verbis argumentisque opus eſſe ad informandos et exorandos deos. Etenim Deus, quem nihil latet, priusquam preces adhibeatis, ſcit, quibus rebus egeatis. Similis locus Terent. Heaut. 5, 1. 6. *Ohe, iam desine deos, vxor, gratulando obtundere — Illos tuo ex ingenio iudicas, vt nihil credas intelligere, niſi idem dictum eſt centies.*

9. Precandi formula hoc loco obuia, eſt eadem, quae Luc. 11, 1 ſqq. legitur, id quod Matthaei et Lucae in ipſis verbis ac ſententiarum ordine conſenſus ſatis perſpicue docet. Matthaeus autem in deſcriptione illius formulae, plenius et accuratius Chriſti ſententias et verba reddidit; Lucas, more ſuo, omnem formulam brevius exhibuit. v. *Wetſtenii*, *Griesbachii* N. T. Quanam vero occaſione Ieſus hanc formulam propoſuerit, diligentius notauit Lucas l. c., nempe poſtquam diſcipulorum aliquis Chriſtum rogarat, vt diſcipulos orare doceret. Matthaeus igitur, qui in commentariis ſuis perquam frequenter nullam temporis rationem habere, vid. not. ad c. 5., imo diuerſis temporibus dicta complecti ſolet, hanc precum formulam, data opportunitate, orationi montanae inſeruit. — Varias in hac precandi formula occurrere voces, quibus Iudaei illius aetatis ſuis in precibus vti conſueuerint, oſtenderunt *Lightfootus* in Hor. Hebrr. et Talm. *Witſius* Exercitt. Sacrr. Exercit. 6. §. 32 ſqq. *Schoettgenius* Hor. Hebrr. ad h. l. *Vitringa* de ſynagoga p. 292. et *Wetſtenius* ad h. l. Ac ſapienter quidem Ieſus, diſcipulos orare docens, precandi formulas Iudaeis vſitatas reſpexit, et voces nonnullas in illis occurrentes reti-

nuit, cum fic difcipulorum aures, non tanquam re noua offenderentur, imo potius eorum animi caperentur inftitutorum vetuftate, qua ipfi nihil haberent carius. Neque tamen adftipulari poffum iis interpretibus, qui opinantur, Iefum hanc precandi formulam omnem ex variis Iudaeorum precibus concinnaffe, v. *Wolfius* et *Koecherus* ad h. l. neque adeo *Moellero*, qui in *Augufti theol. Monatsfchrift* für d. J. 1801. p. 23 fqq. fufpicatur, feptem huius formulae fententias referre eadem verba, quibus incepiffent tunc temporis folennes Iudaeorum precandi formulae, quas precandi formulas Iefus loco aliarum precum verbofitate et prolixitate infignium fuis commendaffet. Confenfus enim, fi formulae illae a *Lightfooto*, *Schoettgenio*, *Vitringa*, *Wetftenio* allatae, cum hac noftra accuratius comparantur, non eft tantus, vt exinde colligi poffit id, quod illi interpretes inde colligere volunt, et exempla allata refpiciunt potiffimum partem huius formulae priorem, non ea quae v. 11 fs. leguntur.

Varia quoque disputata funt ab interpretibus *de confilio*, quod Iefus in proponenda hac precandi formula fecutus fit. Alii nimirum arbitrati funt, Iefum difcipulis fuis propriam ac folennem formulam praefcribere voluiffe, quam ipfis verbis, ipfoque eorum ordine feruato, fequerentur. Rectiffime vero obferuauit *Noeffeltus* in Obff. ad orationem dominicam (infertis eiusd. Exercitt. Sacrr. p. 2 fs.) p. 41. Lucam non plures fententias hac in oratione praetermiffurum fuiffe, fi, quod in formula folenni exfpectatur, easdem omnino fententias, eaque ipfa verba feruanda putaffet; nec difcipulos tam hebetes atque rudes fermonis fuiffe, vt ne verba quidem reperire potuerint, quibus vbiuis obuia, et fenfus omnibus Dei cultoribus communes, redderent, vt doceri v. c. debuerint, fi vellent petere, vt omnes Deo obfequerentur, his verbis vti: *fiant, quae velis, in coelo et terra.* Alii vt *Schulzius* in *Anmerkk. über Michaelis Anmerkk.* ad h. l. p. 45 fq. orationis cohae-

rentiam et continuationem nullam videntes, putarunt, continere hanc Chrifti orationem, fingulorum exemplorum quendam quafi cinnum, quibus docere voluiffet Iefus, quomodo, quae animo fentiremus, Deo proponere debemus. Aptam vero omnium orationis partium cohaerentiam vberior demonftrabit illius explicatio. Amiciff. *Pfankuchius*; *über die Gebetsformel der Meſſiasſchüler*, in *Eichhornii Allgem. Bibliothek d. bibl. Literat.* B. 10. p. 846 fs. ftatuit: conceptam hanc precum formulam, a Chrifto difcipulis fuis traditam, potius *fymbolum*, *archetypum* quafi, nouae reipublicae facrae dici debere, in quo, externa precum forma adhibita, partim proprie, partim per imagines, more Orientis, exprimatur laetiffima et certiffima fpes, fore, vt proxime inftet tempus, quo Deus effecturus fit finem omnium bonorum, qui contineatur vera emendatione animorum hominum, qua, tanquam vna lege, Deo dirigente, digni fint liquidiffima felicitate, huiusque participes futuri. Iftam vnam et fummam cogitationem verorum bonorum contineri quatuor, quae in hac oratione leguntur, fententiis primis, quintam autem et fextam cum feptima coniunctam, de remouendis huius rei impedimentis et obftaculis loqui, atque fic vnam quafi ideam per hanc omnem formulam regnare. Difputauit contra *Pfankuchium* *Noeſſeltus* in libello fupra laudato, monuitque, hanc formulae faciem et adfpectum, fumtum magis effe, quam idoneis rationibus confirmatum. Argumenta a *Noeſſelto* ad *Pfankuchii* fententiam refellendam prolata, funt fere haec: a) non apparet, cur neceffe fit ftatuere, vnum veluti principium per vniuerfam hanc Chrifti formulam regnare; vnamque eandemque rem multifariam effe expreffam; cur minus conueniat cum modo precandi Iudaeis vfitato, varia coniunctim ad Deum deferre, quam eadem aliis verbis et imaginibus repetere? b) Non apparet, cur Chriftus difcipulis fuis fymbolum tradiderit et confeffionem, cum *precum formulam* diferte e difcipulis quidam flagitauerit. c) Huius

generis formulae precum, etiam Iohannis baptiftae quaedam, v. Luc. 11, 1., inter Iudaeos ferebantur, confeffionis exempla nulla. d) Si Iefu confilium fuiffet, vt difcipulis adumbraret *regnum coeleſte*, fententiam, *adueniat regnum tuum*, primo loco pofuiffet. e) Formula plana fatis atque perfpicua: *panem noſtrum da nobis hodie*, illa fententia admiffa, perquam obfcura redditur. f) Chriftus ipfe Matth. 6, 7. 8. difcipulis fuis interdixit, ne loquaces effent atque verbofi in precibus fundendis, plane ergo improbabile eft, eum ipfum in formula, quae exemplo aliis in orando effe deberet, eandem rem toties, adhibita aliqua verborum varietate, repetiiffe. — Itaque adftipulor *Noeſſelto*, ftatuenti, Iefum h. l. non tam formulam quandam praefcribere voluiffe, quam potiora enumerare, quae fectatoribus fuis a Deo effent efflagitanda. Caeterum dixit quidem Iefus hanc orationem proxime difcipulis fuis, vt e Luc. 11, 1. cognofcitur, neque tamen negandum, bene eam a chriftianis retineri, feruarique ipfa quoque verba quae praeiuit, dummodo ea recte intelligantur. vid. *Noeſſeltus* l. c. p. 41. et *Pottus* de natura et indole orat. montanae p. 20. et *Rauii* Difp. de oratione dominica, an oratio dominica praecipue Apoftolis fuerit deftinata Erlang. 1804. 4.

A Deo tanquam omnium bonorum auctore et largitore principium eft, ad eum virtus chriftiana omnia refert. Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, fcl. ὢν (vid. Bofius de Ellipf. fub h. v.) *Deus Optime Maxime, potentiſſime et benigniſſime*, v. ad 5, 16. 35. Non plane contemnenda eft *Olearii* in Obff. ad h. l. p. 177 fs. obferuatio, Deum propterea h. l. a Chrifto dictum effe *patrem coeleſtem*, vt viderent fectatores ipfius ad Deum preces fe mittere poffe vbique, cum Iudaei opinarentur, a Deo non exaudiri preces, nifi fierent in templo Hierofolymitano, certe ita, vt is, qui preces faceret, os conuerteret ad plagam eam, vbi noffet templum effe. ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου] *nobi-*

liletur nomen tuum, *precamur, vt omnes homines numen tuum nobilitent*, quae quidem verba curatius illuſtrantur ſententiis, quae proxime ſequuntur. ἅγιος, קָדוֹשׁ, vocatur Deus, quatenus eſt *veneratione digniſſimus*, Luc. 1, 49. Ieſ. 6, 3. ἁγιάζειν eſt *venerari Deum*, 1 Petr. 3, 15. vt הִקְדִּישׁ Ieſ. 8, 13. vnde et Phavorin. ἁγίαζε· σέβου. Coniungitur porro ἁγιάζεσθαι de Deo vſurpatum cum verbo μεγαλύνεσθαι, v. Ezech. 38, 23. coll. Sir. 36, 4. ὥσπερ ἐνώπιον αὐτῶν ἡγιάσθης ἐν ἡμῖν, οὕτως ἐνώπιον ἡμῶν μεγαλυνθείης ἐν αὐτοῖς. add. Ieſ. 5, 6. בִּקְדֻשׁ Alexandrini expreſſerunt δοξασθῆναι, quo ipſo verbo etiam noſtrum ἁγιάζεσθαι explicuit Chryſoſt. Homil. 19. ἁγιασθήτω· τοῦτ' ἔστι δοξασθήτω· Iam in literis ſacris δοξάζειν τὸν θεὸν, *illuſtrare*, *nobilitare Deum*, dicuntur ii, qui cognita Dei voluntate agunt id, quod huic voluntati atque conſilio Dei conſentaneum eſt, v. Act. 13, 48. 1 Petr. 4, 16. add. *Noſſeltus* in Opuſcc. T. 2. p. 14. Exercitt. ſacrr. p. 12 ſqq. et Deus dicitur ἁγιάζεσθαι ſ. δοξάζεσθαι, *nobilitari*, (Cic. Tuſc. 1, 15.) *illuſtrari*, ab hominibus, recta diuinae voluntatis cognitione et obſequio; quam quidem vim huic voci ineſſe, praeter locos modo allatos, docet etiam Ioh. 12, 28. 15, 8. et hanc poteſtatem etiam h. l. verbis ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου tribuendam eſſe, ſat clare demonſtrant ſententiae, quae hanc noſtram excipiunt. ὄνομά σου, i. *tu*, ὄνομα enim, vt שֵׁם, nominibus Dei iunctum, facit periphraſin, v. Mal. 1, 14. coll. Act. 3, 16. Ieſ. 29, 23. add. *Glaſſius* Phil. S. p. 111 ſq. 896. vnde et Ez. 36, 23. ἁγιάσω τὸ ὄνομά μου et ἁγιασθῆναί με tanquam ſynonyma permutantur. Ad verba autem ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου, ſubintelligi debet διὰ τῶν ἀνθρώπων. *Pfankuchius* verba noſtra interpretatur: *Impios puniendo, cultores tuos felices reddendo, ſanctitatem tuam demonſtra!* hanc enim, monet, diuinae ſanctitatis demonſtrationem exſpectatam eſſe ſub initiis τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. coll. 2 Theſſ. 1, 4. ſs. ſubintelligit praeterea h. l. διὰ σαυτοῦ· quae ellipſis ſalua interpreta-

tione a nobis fupra propofita, locum habere poffet. Quicquid enim, vt fcite obferuauit *Noeffeltius* p. 17, Deus agit ad fuum de hominum falute perficiendum confilium, fuamque gloriam illuftrandam, vtitur fane libera hominum voluntate, quo fit, vt, cum homines vera pietate Deum colant, ipfe Deus auctor huius pietatis hominum recte dicatur. Sed quo minus cum *Pfankuchio*, et *Paulo*, (qui in f. *Krit. Kommentar* ad h. l. etiam de voluntatis diuinae fanctitate fermonem effe putat,) faciamus, atque maieftatem diuinam in has anguftias compellamus, impediunt vel addita verba: *πάτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς* et ipfa orationis feries.

10. *ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου*] *adueniat regnum tuum!* cum Chriftus fua doctrina auctor fuerit verae in Deum pietatis, rectaeque Dei cognitionis, e qua, tanquam ex vberrimo fonte purior Dei cultus promanabat; perquam appofite h. l. additur: *regnum Dei ad nos deferatur.* Iam conftat, *βασιλείαν τῶν οὐρανῶν* faepius fignificare *ipfam religionem diuinam, ipfam Chrifti doctrinam, illiusque propagationem*, vid. not. ad 3, 2. et hoc ipfo fenfu haec vox h. l. pofita eft. Illo vero tempore, quo Iefus haec verba proferebat, iam dudum homines doctrina fua imbuere coeperat. Itaque per fe intelligitur, fenfum horum verborum effe: doctrina tua maiora et laetiora inter homines incrementa capiat! Nobilitatur autem Deus et propagatione doctrinae chriftianae, et huius doctrinae obfequio, Matth. 7, 21. hinc additur: *γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς*] *conforment fefe, vt in coelo genii, ita in terris homines ad tuam voluntatem.* His ergo precibus iunctis, non eadem declarantur, funt potius fententiae, coniunctiffimae quidem, attamen diuerfae. Nam non eo, quod doctrina Dei propagatur, aut quod fumus in numerum fectatorum Chrifti relati, ftatim etiam diuinae voluntati conuenienter agimus. cf. et *Baur Exegetifch-praktifche Bemerkungen über die dritte Bitte im*

Vater Unser in *Süskind. Magazin für christl. Dogm. u. Moral St.* 14. p. 39 ſqq. ὡς ἐν οὐρανῷ intelliguntur *genii coeleſtes, angeli*, v. Luc. 15, 7. 10. et Iudaei Deum regem ipſorum ſupremum, magna geniorum caterua ſtipatum ſibi cogitabant, quorum miniſterio ad exſequenda ſua mandata vteretur, v. ad Matth. 18, 10. ὡς — καὶ poſitum eſt pro ὡς — οὕτως, more Hebraeorum, qui ו poſt כ aut כַּאֲשֶׁר ponere ſolent, v. Num. 1, 19. Ieſ. 53, 7. quo poſteriori loco Alexandrini vertunt οὕτω, ſed priori καί. vid. *Noldius* Concordd. Particc. p. 437. et *Glaſſius* Phil. S. p. 603 ſq. Neque vero haec loquendi ratio Graecis ſcriptoribus inſolens eſt Thucyd. 8, 1. καὶ ὡς ἔδοξεν αὐτοῖς, καὶ ἐποίουν ταῦτα i. e. οὕτω καὶ ἐποίουν. add. Xen. Mem. 2, 2, 2.

11. Iubebat Ieſus diſcipulos ſuos a Deo petere, et quae ad animum, et quae ad corpus tuendum pertinerent, atque ita eos quoque edocere volebat, nimiam de vita ſuſtentanda ſollicitudinem et curam abiiciendam, et in Dei prouidentia ſpem eſſe reponendam, coll. v. 33. hinc adiiciebat: τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον· *da nobis hodie ad vitam tuendam neceſſaria*. Luc. 11, 3. τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου ἡμῖν τὸ καθ' ἡμέραν. — ἄρτος, vt voc. לֶחֶם, non tantum *panem*, ſed omnino *victum* indicare, tralatitium eſt. Sic legitur v. c. Prou. 30, 8. לֶחֶם חֻקִּי, vbi Aquila ἄρτος ἀκριβασμῶν· Symmach. δίαιτα ἱκανή· Alex. τὰ δέοντα καὶ αὐταρκῆ· Vulg. *victui meo neceſſaria*. In explicanda autem voce ἐπιούσιος vehementer interpp. inter ſe disſident. cf. *Wolfius* in Curis et *Wetſtenius* ad h. l. *Suicerus* Theſ. Eccl. h. v. *Stolbergii* Exercitt. L. Gr. p. 220. *Salmaſius* de Foenore Trapezit. p. 812. ſ. *Toupius* Opuſcc. P. 2. p. 114 ſs. *Segaarius* Obſſ. Philoll. ad Luc. XI. priora capp. p. 298 ſq. *Albertius* ad h. l. *Fiſcherus* de Vit. Lexx. N. T. p. 311 ſs. *Valckenarius* (Selecta e ſcholis Lud. Caſp. Valckenarii in libros quosdam N. T. Vol. 1. Amſtel. 1815. p. 190.).

Alii nimirum arbitrantur, ἐπιούσιος, quod praeter hunc locum et Lucae l. l. nuspiam legitur, e verbi ἔπειμι participio ἐπιοῦσα effictum atque formatum esse. Comparant formulam ἐπιοῦσα ἡμέρα, *sequens dies*, Act. 7, 26. 21, 18. et ἡ ἐπιούσῃ νὺξ Act. 23, 11. ἐπιούσιος respondere aiunt Hebraico voc. מָחָר, quod Hieronymus in Euangelio secundum Hebraeos inscripto, se reperisse profitetur, atque adeo ἄρτος ἐπιούσιος vt לחם מחר explicandum esse praecipiunt: *victum crastinum*, *victum crastini diei*, i. *quo nobis ad tuendum corpus opus est crastino die*. Ita praeter alios *Fischerus*, *Valckenarius* l. l. *Noesseltus* vero, cum ἐπιέναι proprie significet, *ad manus s. in promtu esse*, vertit: *victum semper paratum da nobis hodie*. Alii, vt *Paulus* in *Krit. Komment.* ad h. l., explicant: *victum futuri temporis* i. victum quotidie necessarium da nobis hodie, et obseruant: vocem ἐπιοῦσα ἡμέρα non tantum *diem crastinum*, sed omnino etiam tempus instans, notare.

Alii ἐπιούσιος deducunt ab οὐσία. Vocabulum οὐσία notat *substantiam*, *vitam*, vnde etiam cum βίος, ita tamen vt *opes*, *facultates* significet, commutatur Luc. 15, 13. 30. add. Tob. 14, 13. Illa igitur deriuatione admissa, ἄρτος ἐπιούσιος explicandum est: *victus ad substantiam*, *ad vitam tuendam necessarius*, i. *victus quotidianus*, id. qd. ὁ καθ' ἡμέραν βίος Eurip. Electr. 235. ἡ καθ' ἡμέραν ἀναγκαῖος τροφὴ Heliodor. 6. p. 284. ἡ ἐφήμερος τροφὴ Iac. 2, 15. atque hunc in modum interpretatus est haec verba Theophylactus, ἄρτον ἐπὶ τῇ οὐσίᾳ καὶ συστάσει ἡμῶν αὐτάρκη· et Syrus interpres: *da nobis panem necessitatis nostrae quotidie*, quin et ipse Hieronymus Opp. f. 10. b. T. 9. Basil. expressit ἄρτον ἐπιούσιον *panem supersubstantialem*. Auctor Etymol. M. ἐπιούσιος· ὁ ἐπὶ τῇ οὐσίᾳ ἡμῶν ἁρμόζων· Suidas: ἐπιούσιος ἄρτος, ὁ ἐπὶ τῇ οὐσίᾳ ἡμῶν ἁρμόζων, ἢ ὁ καθημερινός· vbi v. *Kusterus*. Chrysost. Opp. T. 5. p. 187. ἄρτον ἐπιούσιον, τουτέστιν ἐπὶ τὴν οὐσίαν τοῦ σώματος διαβαίνοντα καὶ συγκρατῆσαι ταύτην

δυνάμενον. Commendat hanc interpretationem etiam linguae analogia, nam v. c. ἐπιλήνιον est, *quod ad torcular pertinet*, ἐπιτάφιον, *quod ad sepulturam pertinet. Salmasius* quidem, *Scaliger*, aliique monuerunt, ἐπιούσιος non posse deduci ab οὐσία, quod tunc dicendum esset ἐπούσιος. Sed, vt iam dudum alii recte monuerunt, non desunt exempla, in quibus iota ex ἐπὶ in compositis, ante vocalem, aut diphthongum sequentem retinetur, vt ἐπιεικής, ἐπίορκος, ἐπιάλλω etc.

Caeterum nomen ἐπιούσιος ab Euangelistis ipsis confictum esse statuerunt Origenes, alii. Origen. de Orat. p. 94. scribit: ἡ λέξις ἡ ἐπιούσιος παρ' οὐδενὶ τῶν Ἑλλήνων, οὔτε τῶν σοφῶν ὠνόμασαι, οὔτε ἐν τῇ τῶν ἰδιώτων συνηθείᾳ τέτριπται, ἀλλ' ἔοικε πεπλᾶσθαι ὑπὸ τῶν Εὐαγγελίςων. *Pfankuchius* l. l. animaduertit: in lingua Aramaea verba לחמָן די לקיום respondere verbis ὁ ἄρτος ἐπὶ οὐσίαν i. *panis ad sustentationem*, victus ad vitam tuendam, *necessarius*; in scriptura autem continua α facile potuisse mutari in ο, vel sciolum, qui pro adiectiuo habuisset, et scribendi vitium commissum, suspicatus esset, pro ΑΡΤΟΝΕΠΙΟΥΣΙΑΝ scripsisse ἐπιούσιον. Ingeniosa quidem coniectura, quae tamen probabilior foret, si vocabulum ἐπιούσιος hoc tantum loco extaret. Equidem potius arbitror, ἐπιούσιος, quod haud dubie ab οὐσία deducendum est, Matthaei interpretem Graecum et Lucam (11, 3.) depromsisse ex scriptis popularium suorum Graeciensium. Nec mirandum hanc vocem nusquam alibi repertam. *Vix enim*, vt apposite monuit *Salmasius* Commentarr. de Hellenistica p. 107. *millesima pars restat eorum, qui aliquid Graece commentati sunt. Si omnes extarent; nulla vox tam* μονήρης *in noua, et vetere, pagina reperiretur, quin* χρῆσις *eius ex aliquo auctore, qui periit, confirmari posset: praecipue si illi extarent, qui plebeio stilo, et idiotico, res, ac vitas priuatorum scripserunt.*

Improprie etiam plures verba noſtra ceperunt, et vario modo explicuerunt. v. *Wolfius* in Curis ad h. l. In his nominandus quoque eſt *Pfankuchius*, qui verba noſtra interpretatur hunc in modum: *da nobis panem promiſſum, vere nos ſuſtentantem*, ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, τὸν ἀληθινὸν, Ioh. 6, 32. i. e. fac nos participes felicitatis civium regni Meſſiani. Ad confirmandam hanc ſententiam ſuam V. D. his potiſſimum argumentis vſus eſt: a) nimis praecipitem transitum a rebus ad animum pertinentibus, eos facere, qui haec verba proprie interpretentur. b) Iudaeos felicitatem in regno Meſſiano exſpectandam cum coena et conuiuio comparare ſolitos eſſe, vid. Matth. 8, 11. Luc. 14, 15. Apoc. 2, 17. et Ieſum ipſum quoque ſe propterea nominaſſe τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, τοῦ θεοῦ, τῆς ζωῆς Ioh. 4. Sed, vt recte contra monuit *Noeſſeltus*, quidni licuerit Chriſto, praeceptis ad animorum ſalutem pertinentibus, immiſcere etiam ea, quae contrariam plane ſpei in Dei prouidentia ponendae ſollicitudinem de vita ſuſtentanda ex animis Apoſtolorum euellerent, praeſertim cum Apoſtoli, in graui iſto propagandae religionis chriſtianae negotio, rei domeſticae nullam prorſus curam habere poſſent, ac deberent? Nec profecto diuinando Chriſti diſcipuli huius ſenſus obſcuritatem aſſequi poterant, cum vel ipſum additum σήμερον *hodie*, ſiue vt ap. Luc. legitur, καθ' ἡμέραν, *quotidie*, doceat, non eſſe cogitandum de *futuro* in coelis gaudio, ſed de victu quotidiano; neque illam epularum laetitiam Chriſtus iis, his in terris, ſed ipſis aliquando in coelum aduectis promiſit, v. *Noeſſeltus* p. 34.

12. Ad vitiorum declinationem Chriſti oratio ſeſe conuertens, ea vel iam admiſſa ſpectat, vel imminentia chriſtianis. Illa quae ſemel admiſſa cum dolore ſentiuntur, nec fieri infecta poſſunt, hactenus deleri precibus iubet, vt Deum de eorum condonatione rogemus, qui et auertere poenas, et beneuolentiam ſuam conſeruare

nobis queat; caetera, hoc eſt futura, praeuerti deprecando, ne libidinis blanditiis, quibus difficile eſt obſiſtere, auferamur. Sunt verba Noeſſelti l. l. p. 45. *καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν κ. τ. λ.*] *condona nobis peccata in te noſtra, ſicut et nos condonamus iniurias nobis illatas earum auctoribus.* *ἀφιέναι* reſpondet verbo Chald. et Syr. שְׁבַק, quod non modo valet: *dimittere, relinquere, ſinere*, ſed etiam *condonare, remittere*, et tunc ei fere iungitur חוֹב, *ὀφείλημα*, v. *Buxtorf.* Lex. Talm. h. v. atque ſic etiam h l. *ἀφιέναι* notat, *condonare, remittere*, Hebr. סלח, vt ap. *τοὺς ό* Pſ. 25, 18. *ἄφες τὰς ἁμαρτίας μου·* add. Num. 14, 19. Ieſ. 55, 7. hoc ſignificatu apud ſcriptores exteros quoque verbum *ἀφιέναι* legi, docuerunt *Wolfius* et *Wetſtenius* ad h. l. et *Albertius* Peric. Crit. p. 44. *ὀφείλημα* prop. eſt *debitum*, et *ἀφιέναι ὀφειλήματα, condonare debita*, vt 1 Macc. 15, 8. *πᾶν ὀφείλημα βασιλικὸν ἀφιέσθω σοι·* add. Matth. 18, 32. coll. v. 27. deinde vero, vt חוֹב et חוב etiam de *peccatis* vſurpatur, v. *Buxtorfii* Lex. Talm. p. 714. ſ. et *Vorſtius* de Hebraiſm. N. T. p. 74 ſs. hinc et ap. Luc. 11, 4. pro *ὀφειλήματα* legitur *ἁμαρτίας*, et infra v. 14. *ὀφειλήματα* commutatur cum *παραπτώματα*. Ita quoque *ὀφειλέται* prop. ſunt *debitores*, Chald. חַיָּבִין, *χρεωσταὶ*, v. Heſych. Matth. 18, 24. deinde, *impii, ſceleſti*, qui vel in Deum peccant, vel alios injuriis laedunt. v. *Vorſtius* l. l. et *Schleusneri* Lex. h. v. Caeterum ad verba *τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν* ſubintelligi debet: *τὰ ὀφειλήματα αὐτῶν·* nam etiam Hebr. סלח, *condonare*, vel ſimpliciter ponitur, omiſſo caſu rei et perſonae, Ieſ. 55, 7. vel addito caſu perſonae, omiſſo caſu rei, v. Num. 15, 25.

13. *καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμὸν*] *nec ſine virtutem pietatemque noſtram tentari a Satana.* *πειρασμὸς* h. l. legitur de omnis generis peccandi illecebris, de inſidiis, quas Satanas ſtruit Chriſti cultoribus, vt eas a Chriſti partibus ad ſuas abſtrahat. v. *Pollii* Commentar.

in ep. Iacob. Excurf. 2. p. 181 fs. Eodem fenfu πειράζεσθαι extat Iac. 1, 13. 1 Cor. 10, 13. Ergo μὴ εἰςενέγκῃς ἡ. ε. π. erit: *nec fine nos fuccumbere tentationi, incidere in infidias, quas nobis Satanas ftruit et tendit.* Sic Matth. 26, 41. προςεύχεσθε ἵνα μὴ εἰςέλθητε εἰς πειρασμὸν, *precamini Deum, ne intretis in infidias, quas vobis Satanas ftruit, ita, vt a me defcifcatis.* Comparetur etiam locus Luc. 22, 31 fq. ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ] *imo nos ab infidiis eius immunes praefta.* τοῦ πονηροῦ non effe genitiuum neutrius generis, vt voluerunt nonnulli, ita, vt intelligantur omnis generis mala et res aduerfae, fed genitiuum mafculini generis, atque fignificari *Satanan*, in promtu eft. Etenim Satanas etiam aliis in locis dicitur ὁ πονηρὸς, vt Matth. 13, 19. 1 Ioh. 2, 13. 14. 3, 12. coll. v. 8. et Satanae, quicquid malorum effet, etiam πειρασμοὺς, tanquam auctori tribuebant Iudaei, et in libris N. T. omnia quae religioni chriftianae contraria funt ad eum tanquam auctorem referuntur, v. Eph. 6, 11. 1 Petr. 5, 8. Luc. 22, 31. Ioh. 17, 15. Verbum ῥύεσθαι refpondet Hebr. הִצִּיל, quod conftruitur vel cum particula מִן vel cum nomine מִיַּד fequente Genitiuo vel Ablatiuo perfonae, v. Ex. 2, 19. al. vt fit: *liberare aliquem ab infidiis, vi, alicuius*, vnde ῥύεσθαι modo copulatur cum ἐκ Rom. 7, 24. modo cum ἐκ χειρὸς Luc. 1, 74. modo cum ἀπὸ, vt h. l.; haec vero ipfa obferuatio confirmat fententiam fupra propofitam, τοῦ πονηροῦ effe Genitiuum mafculini generis v. *Fifcherus* Proluff. de vitiis Lexx. N. T. p. 310 fq. ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία κ. τ. λ.] *tu enim es potentiffimus et maximus, isque aeternus.* In vtramque partem de hac doxologia, fiue Aetiologia, vt hanc enuntiationem nominauit *Bengelius* (cum afferantur cauffae, cur chriftiani fperent, fe a Deo, quae petierint, impetraturos effe), disputarunt Critici. Authentiam illius euincere conati funt, *Baumgartenius* in Diff. authentia doxologiae Matth. 6, 13. obuiae, a recentiffimis oppugnationibus vindicata, Halae 1753. *Benzenbergius* in

Symboll. literarr. Duisburgg. T. 2. p. 1. add. quos laudauit *Koecherus* in Anal. ad h. l. et *Matthaei* edit. N. T. ad h. l. Spuriam vero eam esse, docuerunt *Bengelius* in Apparatu critico ad h. l. *Wetstenius*, *Griesbachius*, *Fischerus* l. c. p. 526 ss. alii. Nempe omittunt haec verba codd. Graeci, pauci quidem, sed praestantissimi, patres Latini omnes, etiam ii, qui commentarios in hanc orationem scripserunt, et singulas eius partes diligenter illustrarunt, inter quos etiam antiquissimi sunt Tertullianus et Cyprianus. Origenes quoque, qui omnes huius orationis sententias singulari libello (περὶ εὐχῆς Opp. T. 1. p. 226 ss. ed. de la Rue) pertractauit, et diserte indicauit, quibusnam rebus codices Lucae, qui doxologia semper caruerunt, a Matth. codicibus differrent, hanc vltimam formulae partem plane praeteriit, vnde patet, eam ab Origenis codd. afuisse. Reperiuntur quidem haec verba in verss. Syriacis tribus, (Peschito, Philoxeniana, Hierosolymitana,) in Aethiopica, Armenica, Gothica, in constitutionibus Apostolorum, et apud Chrysostomum. Sed horum testium nullus, vt *Griesbachius* in Commentar. Crit. ad h. l. monuit, si Syriacam Peschito excipias, probare potest, quarto seculo antiquiorem hanc clausulam esse, versionem autem Peschito, serioribus temporibus passim ad Graecos libros iuniores, cum vulgari textu consonantes, recognitam esse. Adstipulor igitur *Griesbachio*, cui haec doxologia seculo IV. post Chr. N. e liturgiis, quae et huic orationi, et aliis precum formulis, modo hanc ipsam, modo similes doxologias subnecterent, in codices irrepsisse videtur. δύναμις, גבורה, *potentia*, δόξα de Deo ita poni solet, vt indicet vel virtutes Dei omnes, laude et admiratione dignissimas, vel certum quoddam earum genus, pro dicentis vel scribentis consilio, vid. *Fischerus* de vitiis Lexx. N. T. p. 368. 526. et ita h. l. δόξα inprimis Dei benignitatem notare videtur, ita, vt δύναμις ostendat, Deum bona illa cultoribus suis largiri posse, δόξα eum bona illa pro benignitate sua precantibus concedere velle. ἀμὴν legi-

tur quidem in nonnull. libris, qui doxologia carent, sed omittunt hanc vocem etiam plures, in quibus illa extat. Haud dubie ea e consuetudine ecclesiastica (Deut. 27, 15. 1 Cor. 14, 16.) adiecta fuit. v. *Griesbach.* Est autem haec vox in fine orationis adiecta, approbantis et optantis, vnde etiam Alexandrini eam expresserunt γένοιτο, Num. 5, 22. Deut. l. l. Suidas: ἀμήν· πεπιστωμένως, ἀληθῶς, ἢ ἀντὶ τοῦ γένοιτο.

14. 15. Non semel, sed saepius Iesus discipulis et sectatoribus suis, quibus in profitenda et propaganda doctrina diuina, varii generis molestiae, calamitates ac persecutiones perferendae erant, lenitatem, pacis concordiaeque studium inculcauit. Has virtutes iis etiam h. l. commendat, et quo grauius eas iis commendet, more Hebraeorum, vt Ies. 38, 1. 3, 9. Ier. 29, 11. Deut. 9, 7. eandem sententiam affirmatiue et negatiue proponit. Neque tamen hi versus satis accurate cum proxime praecedentibus cohaerent, vnde apparere videtur, haec verba a Christo alio tempore dicta, et adiecta esse h. l. a Matthaeo ob v. 12. ἐὰν γὰρ ἀφῆτε — ὁ οὐράνιος] *si hominibus delicta condonaueritis, et pater coelestis vobis vestra condonabit.* Sir. 28, 2. ἄφες ἀδίκημα τῷ πλησίον σε, καὶ τότε δεηθέντος σου αἱ ἁμαρτίαι σου λυθήσονται. Particula γὰρ, de cuius vsu praeter alios v. *Irmischius* ad Herodi. I. 1. p. 894, h. l. redundat, vt Gal. 1, 10. al. Post verba v. 14. ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος in codd. nonnull. addita leguntur verba, τὰ παραπτώματα ὑμῶν, quae vero verba, vt recte iudicauit *Griesbachius*, adscripta sunt haud dubie ab iis, qui orationem integram reddere vellent.

16 — 18. Sermo est de ieiuniis priuatis, vt Luc. 18. 11. Ea Iesus h. l. non omnino improbat, v. et 9, 15. sed reprehendit tantum Pharisaeorum, qui ὑποκριταὶ dicuntur, vt v. 2. et 5, in ieiuniis instituendis vanitatem. Cf. de

ieiuniis Iudaeorum et Pharifaeorum *Buxtorfii* Synagoga Iud. c. 14. p. 279. c. 30. p. 574. et *Drufius* ad Luc. l. l. μὴ γίνεσθε, ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ, σκυθρωποὶ] σκυθρωπὸς generatim dicitur is, *cui funt fupercilia contracta*, haec cum fint indices irae, morofitatis, infolentiae, σκυθρωπὸς 2) eft, *toruus, morofus*. Philo de vita Mof. 1. p. 605. D. de praeceptis Mofis: καίτοι ἀνέσεις ἔχειν ἐπιτρεπόντων καὶ μηδὲν ἐπιδεικνυμένων σκυθρωπὸν, *quamuis ceffationes ipfi concederent, nec quicquam morofitatis prae fe ferrent*; add. Alciphron. 3. ep. 64. et *Kypkius* ad h. l. Supercilia contracta cum fint etiam indices moeftitiae, σκυθρωπὸς 3) eft, *triftis, moeftus*, nam ap. Xen. Mem. 2, 7. 12. opponitur ἱλαρῷ, et ib. 3, 10. 4. Φαιδρῷ· verba funt: ἐπὶ ἀγαθοῖς Φαιδροὶ, ἐπὶ δὲ τοῖς κακοῖς σκυθρωποί· Aefchin. ep. 2. πρόσωπον σκυθρωπὸν καὶ ὅμοιον δεδακρυμένῳ. ap. Ariftoph. Plut. 756. ὀΦρῦς συνάγειν *fupercilia contrahere* (triftitiae fignum) et σκυθρωπάζειν *vultu effe trifti atque morofo*; et ap. Theophr. Char. 14. σκυθρωπάσας καὶ δακρύσας iunguntur. Phauorinus: σκυθρωπὸς, ϛυγνὸς, λυπηρός. Refpondet Hebr. זֹעֵף, Gen. 40. 6. vbi Alex. habent τεταραγμένοι· Aquila: ἐμβρασσόμενοι. Symmachus σκυθρωποί vid. *Albertius*, *Elfnerus*, *Krebfius* ad h. l. et *Maius* Obff. S. Fafc. 1. p. 93. Quoniam vero ii, qui moefti funt ac lugent, quales funt ii, qui cibis abstinent, ora habere folent pallida, hinc σκυθρωπὸς 4) eft, *pallidus*, זֹעֵף, Dan. 1, 10. vbi Theodot. vertit πρόσωπα σκυθρωπὰ, *ora pallida et macilenta*, quibus opponuntur ἰδέαι ἀγαθαὶ καὶ ἰσχυραὶ, *plena et viuida*. Quia denique ii, qui moefti erant, lugebant, quales ieiunantes erant, vid. ad 9, 14. illoti, incomti, fqualidi, cineris confperfione maculati, vultu corrugato, apparebant, et horrorem quendam aliis incutiebant, v. 2 Sam. 12, 20. Ruth. 3, 3. Plutarch. quaeft. Rom. 285. διὸ καὶ τὴν Φλαμινικὰν ἱερὰν τῆς Ἥρας εἶναι δοκοῦσαν, νενόμιϛαι σκυθρωπάζειν, μήτε λουομένην τηνικαῦτα, μήτε κοσμουμένην· vid. *Kypkius* ad h. l. add. Terent. Phorm. 1, 2. 56. de muliere

mortem matris lugente: *Capillus paſſus, nuda pes, ipſa horrida, Lacrumae, veſtitus turpis;* hinc σκυθρωπὸς 5) dicitur etiam is, *cui ſunt ora illota, ſordibus repleta.* Iam h. l. vt omnis contextus flagitat, coll. v. 17. ſignificatur, triſtitia coniuncta cum ſqualore, in habitu corporis et veſtitu; atque adeo μὴ γιν. σκυθρωποὶ eſt, *videte, ne ora prae vobis feratis lugubria et ſordida.* ἀφανίζουσι γὰρ τὰ προσωπα αὐτῶν] *deturpare enim ſolent vultum.* ἀφανίζειν, prop. eſt, *abolere aliquid ita, vt ne veſtigium eius appareat.* Suidas, ἀφανίσαι· ὅλως τὸ ἀνελεῖν καὶ ἀφανὲς ποιῆσαι· Xen. Mem. 1, 2. 58. de ſepultura: τὸ σῶμα ἐξενέγκαντες ἀφανίζουσι. Arrian. Exp. Alex. 1, 9. ἀφανίσαι τὴν πόλιν, *deſtruere vrbem.* Ioſeph. Ant. 1, 11. 1. de vrbis Sodomitarum excidio: καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν καταστρέψασθαι, καὶ τὴν χώραν οὕτως ἀφανίσαι, ὡς μήτε φυτὸν ἔτι, μήτε καρπὸν ἕτερον ἐξ αὐτῆς ἀναδοθῆναι· Iſocrat. Panegyr. c. 26. αἱρετώτερόν ἐςι τῶν πόλεων ταῖς ὑπερεχούσαις λυσιτελεῖν, ἐξ ἀνθρώπων ἀφανισθῆναι, ἢ δούλαις ὀφθῆναι γενομέναις. add. Ael. H. V. 3, 43. Eſth. 3, 6. 13. vbi v. τοὺς ὀ· *Albertius, Krebſius* et *Loesnerus* ad h. l. Deinde ἀφανίζειν adhibetur *de iis, qui aliquid perdunt, deformant, corrumpunt, deturpant.* Ioſeph. Ant. 9, 3. 2. τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν διήρπασαν, καὶ ἠφάνισαν, πληροῦντες τῶν ἐκ τῶν χειμάῤῥων λίθων· et ap. Xen. Epheſ. legitur de tormentis, quae pulchritudinem et vigorem corporis delent. v. *Hemſterhuſ.* in Obſſ. Miſc. Vol. 3. p. 411. *Valckenarius* ad Eurip. Phoenn. p. 132. add. *Kypkius* ad h. l. Hoc loco per τὸ ἀφανίζειν intelligitur *deformatio et deturpatio vultus* h. e. caput non vnctum, capillus horridus, barba non compoſita, vultus cineris conſperſione maculatus. conf. v. 17. *Lightfootus* et *Schoettgen.* in Horis ad h. l. πρόσωπον prop. eſt Lat. *facies,* Hebr. מַרְאֶה, ſed h. l. reſpondet Hebr. פָּנִים atque *os* et *caput* ſignificat, coll. v. 17. ὅπως φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις νηςεύοντες] *quo cognoſcant alii eos ieiunia inſtituere,* atque haec eorum pietatis et ſanctitatis ſpecimina admi-

rentur. Quod verba vltima attinet, vid. notata ad v. 2. — 17. 18. Hebraei non niſi loti accubare, et vt omnino in rebus laetis, ita inprimis etiam in conuiuiis, capita unguentis perungere ſolebant; v. 2 Sam. 12, 20. (vbi ab Alex. etiam iunguntur: ἐλούσατο ϰαὶ ἠλείψατο) Cant. 1, 13. Coh. 9, 7, 8. Luc. 7, 46. quod ipſum hodieque in terris Orientis fieri ſolet. v. *Niebuhr Beſchreibung von Arabien* p. 59. Quibus ergo ora lauta erant, neque ſqualentia, et capilli vncti, ii nec ieiunare videbantur. ὅπως μὴ φανῇς ϰ. τ. λ. *vt nemo niſi Deus ſciat, te abstinere cibo*, vt non tam aliis hominibus, quam Deo ieiunium tuum innoteſcat. τῷ ἐν τῷ ϰρυπτῷ vid. ad v. 6.

19. 20. Varii generis gnomae atque praecepta, modo brevius, modo copioſius explicata ſequuntur v. 19, — 7, 23. Auocat Chriſtus hoc verſu et ſqq. diſcipulos ſuos ab auaritia, a cupiditate et ſtudio diuitiarum, omninoque nimia rerum terrenarum cura, excitatque eos ad ſtudium rerum, bonorumque coeleſtium. Ille enim, cuius animum iſta rerum terrenarum cura cruciabat, qui honores, opes, externumque ſplendorem deſiderabat et affectabat, non poterat doctoris religionis chriſtianae munere fungi, muneris ſui partibus exacte ſatisfacere, atque Chriſti ſectator hoc nomine dignus eſſe, illis praeſertim temporibus, quibus chriſtianos crudeliſſime perſequebantur religionis eorum adverſarii. Caeterum ea quae h. l. v. 19. 20. 24 ff. leguntur, Ieſum alio tempore diſcipulis dixiſſe, docet locus Lucae 12, 22 ſqq. add. Luc. 16, 13. μὴ θησαυρίζετε ὑμῖν θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς] *nolite ſtudium ponere in coaceruandis diuitiis terrenis.* Vocabulum θησαυροὶ *de rebus pretioſis quibuscunque*, quae recondi ſolent, uſurpatur. Praeter aurum et argentum, etiam frumenti aceruos, et veſtium pretioſarum apparatum diuitiis annumerare ſolebant Hebraei, v. Gen. 35, 2. 41, 14. Ioſ. 7, 21. Iudd. 14, 12. 2 Sam. 12, 20.

Amoſ. 8, 5. vbi Alexandrini voc. θησαυρὸς de frumenti copia adhibuerunt, ſicut et θησαυρίζειν de frugibus reconditis legitur ap. Ael. H. V, 6, 12. Hiſt. Animal. 3, 10. Illa vero ipſa tria diuitiarum genera, nempe veſtimentorum, frumenti, auri argentique copia, h. l. vt contextus docet, nomine θησαυροὶ ſignificantur. ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει] *quas tinea perdit, et curculio corrumpit.* ἀφανίζειν id. qd. διαφθείρειν Luc. 12, 33. *corrumpere, perdere, ita, vt iis vti non poſſis.* σὴς eſt *tinea*, vermiculus, qui in veſtibus maxime laneis, naſcitur, easque perrodit, *die Motte*, Sir. 42, 19. in verſione Alex. reſpondet Hebr. סָס Ieſ. 51, 8. et עָשׁ Iob. 4, 19. 27, 18. Vocabulum βρῶσις, *Caſaubonus, Druſius*, alii, coniungendum putarunt cum σὴς, vt σὴς καὶ βρῶσις per ἓν διὰ δυοῖν dictum ſit pro σὴς βιβρώσκουσα, *tinea corrodens*; cui ſententiae repugnat v. 20. e quo patet, βρῶσις notare aliquid, quod diuerſum ſit a tineis; legitur enim ibi σὴς οὔτε βρῶσις. Aeque male *Ludouicus Deus* βρῶσις accepit de hominibus, de ipſa edendi actione, cum penus per βρῶσιν abſumatur. Alii explicant, *rubigo, aerugo*, vitium auri et argenti ab humore et ſitu contractum, vt adeo βρῶσις ſit idem quod ἰός. Prouocant inprimis ad Iac. 5, 2. 3. quem verba noſtra reſpexiſſe putant. Legitur ibi τὰ ἱμάτια ὑμῶν σητόβρωτα γέγονε *a tineis adeſa*, ὁ χρυσὸς ὑμῶν καὶ ὁ ἄργυρος κατίωται, καὶ ὁ ἰὸς αὐτῶν. — Equidem vero per βρῶσιν intellexerim potius *curculionem*, *den Kornwurm*. Scilicet βρῶσις, *arroſio*, *corruptio*, vt Hebr. אוֹכֵל, dicitur de iis omnibus, quae perdunt, corrumpunt, conſumunt aliquid, vt de tinea, Gloſſ. vett. βρῶσις, ἡ σῆψις *tinea*; de animalibus et vermibus frumento nociferis Mal. 3, 11. vbi Alexandrini habent βρῶσις. Locus Ieſ. 50, 9. vbi pro עָשׁ, *tinea*, Aquila habet βρῶσις, huc non pertinet, quoniam βρωτὴρ ibi legendum. Vt ergo intelligatur, quaenam notio loco quoque huic vocabulo βρῶσις tribuenda ſit, orationis ſeries reſpicienda eſt. Iam h. l. σὴς, *tinea*,

refertur ad veftes; ratione auri et argenti commemorantur fures, vt adeo *βρῶσις*, quod plures interpretes *aerugo* explicant, non commode etiam referri poffit ad aurum et argentum; in diuitiis praeterea etiam Hebraei, vt fupra notatum eft, numerabant frumenti copias, has quoque Chriftus h. l. refpexit, ad eas vero *βρῶσις*, fi explicatur *aerugo*, referri non poteft; fed frumenta perdit et corrumpit *curculio*, et hoc vocabuli *βρῶσις* fignificatu admiffo, omnia plana funt atque perfpicua, optimeque cohaerent. Confirmant hanc noftram interpretationem verf. Syr., Aethiop., Perf., quarum auctores quoque nomen *βρῶσις* tanquam fynonymum Hebr. אוכל, de vermiculi fpecie intellexerunt. Clemens Alexandrinus, qui locum noftrum faepius, omiffa voce *βρῶσις*, laudavit, videtur quoque de vermiculo cogitaffe, atque *σὴς* tanquam vocabulum fpeciei pro vocabulo generis pofuiffe. Caeterum lubenter cencedamus, Iacobum l. l. verba noftra refpexiffe, fed exinde nihil ad refellendam fententiam, a nobis propofitam, colligi poteft, nam verba ipfa non laudavit, nec vero etiam furum mentionem fecit. *καὶ ὅπου — κλέπτουσι*] *furefque foffa domo* (l. *perfoffis parietibus*) *auferunt*. *διορύσσειν* abfolute pofitum eft pro, *διορύσσειν τὰς οἰκίας*, חָתַר בָּתִּים Iob. 24, 16. vbi v. LXX. add. Luc. 12, 39. Matth. 24, 43. vel *διόρύσσειν τοὺς τοίχους*, חָתַר בַּקִּיר Ez. 12, 7. ubi v. LXX. vno verbo *τοιχωρυχεῖν* Ariftoph. Plut. 565. *πάνυ γοῦν κλέπτειν κόσμιόν ἐστιν, καὶ τοὺς τοίχους διορύττειν omnino igitur furari honeftum eft, et parietes perfodere.* add. Xen. Mem. 1, 2. 62. v. *Kypkius* ad h. l. Abfolute autem vt h. l. *διορύττειν* adhibitum extat ap. Ariftoph. Vefp. 349. *θησαυροὺς ἐν οὐρανῷ bona coeleftia*, *ὅπου οὔτε σὴς κ. τ. λ.* i. e. *perpetuo duratura*, quae ap. Luc. 12, 33. vocantur *θησαυρὸς ἀνέκλειπτος ἐν τοῖς οὐρανοῖς*. Senfus: reddatis potius, ftudio doctrinae diuinae tradendae et propagandae virtutisque cuiuscunque exercitio, vos di-

gnos gaudiis propriis atque perpetuis, quibus fruamini aliquando in coelo.

21. Nimia cura diuitiarum, quae fragiles funt atque caducae, auocat et abstrahit animum a cogitatione rerum diuinarum, virtutisque ftudio. Ad hanc fententiam exprimendam vfus eft Chriftus prouerbio, quod tunc verfabatur in ore omnium. ὅπου γάρ ἐςιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν κ. τ. λ.] *quicquid enim fummum bonum effe exiftimaritis, eodem omnia ftudia veftra et confilia conferetis.* Pro ὑμῶν bis pofito cod. B. et τ. cum verff. ac patrr. pluribus legunt bis σου· haud male, cum apud Matthaeum fingularis faepius pluralem fequatur, ut adeo e Luc. 12, 34. fortaffis in hunc locum translatum fit ὑμῶν, quoniam v. 19. 20. pluralis praeceſſerat.

22. 23. *Oculus eft corporis lumen; fi oculus fanus eft et integer, omne corpus in luce verfabitur; fi oculus aeger atque affectus eft, omne corpus errabit in tenebris. Si igitur mens tua luce caret, quantae illae tenebrae!* Nexus horum verfuum cum praecedentibus eft paulo laxior, magis idonea ratione annecti potuiffent 5, 16. accuratius cohaerent v. 20 f. et 24 fs. vnde recte colligitur alio tempore ac loco protuliffe Iefum fententiam, quam v. 22. 23. continent; neque apud Lucam, qui alia gnomologia vfus eft, c. 11, 34. accuratior eft verborum cohaerentia. Nonnulli interpretes ὀφθαλμὸς πονηρὸς interpretati funt *animus illiberalis*, ἁπλοῦς contra, *animus liberalis.* v. *Wolfius* in curis ad h. l. Sed hanc interpretationem plane repudiat ipfa orationis feries. Rectiffime *Olearius* in Obff. ad h. l. p. 126. animaduertit, haec verba proprie capienda, et totum hoc dicendi genus παροιμιῶδες effe, cuius primam partem conftituat paroemia: *oculus eft corporis lux*; fecundam, deductio eius per confequentiam inde deriuatam, *fi igitur oculus tuus integer eft* etc.; tertiam denique applicatio abfoluat: *fi igitur quae in te effe de-*

bebat lux, in tenebras degenerat, quantae illae tenebrae! Oculi dicuntur λύχνος τοῦ σώματος i. corpori inftar luminis effe, quia reliqua corporis membra oculorum lumine adiuuantur, vt fuo quodque munere recte fungatur, vnde ab Artemidoro Onirocr. 1, 28. oculi dicuntur τοῦ σώματος ὁδηγοὶ καὶ ἡγεμόνες. Opponitur h. l. ὀφθαλμῷ πονηρῷ, ὀφθαλμὸς ἁπλοῦς. Iam σῶμα πονηρὸν dicitur a Graecis fcriptoribus, *corpus aegrotum*, et πονήρως ἔχειν *aegrotare.* v. *Kypkius* et *Elsnerus* ad h. l. Iuftin. M. Apol. 1, p. 34. ἐκ γενετῆς πονηροὺς ὑγιεῖς πεποιηκέναι. Sic in hac orationis ferie, ὀφθαλμὸς πονηρὸς eft *oculus caecus*, certe *vitio laborans*, *affectus* et ὀφθαλμὸς ἁπλοῦς eft *oculus fanus*, *omni labe et vitio carens*, vt cernere omnia poffit. Ita quoque voc. תם fenfu phyfico adhibetur Ez. 15, 5. al. ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινόν ἐστι, *omne corpus lucidum eft* i. omnia corporis membra fuo officio recte fungi poffunt; atque adeo contraria fententia ὅλον τὸ σῶμά σου σκοτεινόν ἐστι, *omne corpus eft obfcurum*, nullum corporis membrum fuo officio recte fungi poteft. εἰ οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ] τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ effe debet aliquid, quod et ipfum videat, quid fit agendum, et animo eiusque affectionibus et cupiditatibus quid fit agendum, oftendat, haec vero eft *mens*, ea eft σκότος, fi non videt, quid fit agendum, neque animum eiusque cupiditates regere poteft. Senfus igitur, et cohaerentia, quae Matthaei fingulas partes coagmentantis artificio tribuenda eft, conftitui debet hunc in modum: Si mens, quae animum regere debet, folas res terrenas, opes atque divitias curat et fpectat, bona vero coeleftia, doctrinae divinae cognitionem, pietatis virtutisque ftudium et exercitium negligit; neceffe eft, vt animus quoque totus, eiusque cupiditates ferantur ad bona terrena et caduca, neglecto bonorum coeleftium ftudio. Caeterum fimiles loci funt: Ariftot. Topic. 1, 14. ὡς ὄψις ἐν ὀφθαλμῷ, νοῦς ἐν ψυχῇ. Philo de Condit. mundi T. 1. p. 12. ὅπερ νοῦς ἐν ψυχῇ, τοῦτο ὀφθαλμὸς ἐν σώματι· add. lo-

cus Epicharmi ap. *Grotium* in Excerptt. p. 477. ab *Albertio* laudatus: καθαρὸς ἂν τὸν νοῦν ἔχῃς, ἅπαν τὸ σῶμα καθαρὸν εἶ.

24. οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν] *nemo potest duobus seruire dominis.* Verbum δουλεύειν, vt verba, quae sequuntur, satis euidenter docent, explicari debet, seruire omni ardore et studio, ita, vt officio tuo omni ex parte satisfacias, et vtrique proberis. Sic quoque δουλεύειν de ardentiori cura, quae alicui rei impenditur, occurrit Rom. 6, 6. 7, 25. Tit. 3, 3. Caeterum recte obseruarunt ad h. l. interpretes, omissas esse particulas comparationis, ὥςπερ οὐδεὶς δύναται — οὕτως οὐ δύνασθε· vt nec hoc notare omiserunt, apud οὐδεὶς subintelligendum esse vocabulum δοῦλος, quod inhaereat verbo δουλεύειν, cum et loco parallelo Luc. 16, 13. legatur, οὐδεὶς οἰκέτης. Neque negligenda *Bezae* obseruatio: δυσὶ κυρίοις i. e. inter se repugnantibus (quod docent verba Θεῷ καὶ Μαμωνᾷ), nam alioquin plures inter se prorsus consentientes, pro vno ducuntur. Verbum μισεῖν plurimi interpretes explicant, *minus amare*, *posthabere*, atque ἀγαπᾷν *praeferre*, et laudant hanc in rem Gen. 29, 31. Ioh. 12, 25. Luc. 14, 26. Rom. 9, 13. sed non opus est, vt h. l. a propria vtriusque verbi significatione recedamus, τὸν ἕνα μισήσει, *odio persequetur*, ei nocebit, detrimentum afferet; τὸν ἕτερον ἀγαπήσει, *alterum amabit*, saluti et commodis ipsius omni modo prospiciet, ei soli totus seruiet. ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει] *vel saltem hunc curabit, illum negliget* s. *in huius mandatis exsequendis diligens, in illius negligens erit*, Nempe ἀντέχεσθαί τινος est omnino, *curam alicuius habere*, *rei alicuius studiosum esse*, vt Xen. Cyr. 2, 2. 15. τῆς ἀρετῆς ἀνθέξονται. 1 Thess. 5, 14. ἀντέχεσθε ἀσθενῶν, hinc quoque notat, *diligentem esse in exsequendis alicuius mandatis*, quam verbi potestatem copiosius probauit *Wesselingius* ad Diod. Sic. T. 1, p. 126. Et Hesychius

verbum ἀντέχεται explicat φροντίζει, vt et Theophylactus Tit. 1, 8. ἀντεχόμενον· φροντίζοντα. Hinc καταφρονεῖν vi oppoſitionis notat, *non magnopere curare*, negligentem eſſe in exſequendis domini iuſſis. οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ] *non poteſtis Deum* verum, *et ſimul Deum diuitiarum colere.* Μαμωνᾶς (Suidas: μαμωνᾶς· χρυσὸς, γήϊνος πλοῦτος·) Chald. מָמוֹן, Syr. ܡܡܘܢܐ, v. *Buxtorfii* Lex. Talm. h. v. cum hoc loco opponatur τῷ Θεῷ, cum praeceſſerit vocabulum κύριος, et cum voci μαμῶνας (ita enim cum codd. antiquiſſimis et Iudaeis ipſis ſcribendum, non vt vulgo fieri ſolet μαμμωνᾶς) copulatum ſit verbum δουλεύειν, ſatis perſpicue patet, intelligendum eſſe *idolum*, quod divitiis praeeſſe putabatur, et a Graecis dicebatur πλοῦτος· v. *Barthii* Adverſar. L. 55. c. 4. L. 60. p. 2978. Senſus vero verborum eſt: vos non poteſtis Deum colere, ita, vt doctrinae meae propagationem omni ſtudio promoueatis, pietati atque virtuti omni ardore indulgeatis, et ſimul in eo occupati eſſe, vt vobis opes colligatis. Dixit quidem Ieſus haec Apoſtolis et diſcipulis ſuis, futuris religionis doctoribus, qui omnem vitam ſuam, omneque ſtudium doctrinae Chriſti tradendae et propagandae conſecrare debebant; vid. Luc. 16, 13. et ſupra not. ad v. 19. et ad c. 5. init. ſed pertinet haec cohortatio etiam ad alios ipſius ſectatores. Nam qui nimia diuitiarum cupiditate flagrat, Deum non poteſt ſatis recte colere.

25. Quare vt Deum recte colere, officiis veſtris omni ex parte ſatisfacere poſſitis, λέγω ὑμῖν μὴ μεριμνᾶτε, *vos cohortor ne nimia ſollicitudine diſtrahamini, nolite anxie curare.* μεριμνᾶν in ſe ſpectatum, omnis generis curam et ſtudium declarat, vt verba φροντίζειν et ζητεῖν 1 Cor. 7, 32 ſſ. 2 Cor. 11, 28. ſaepius tamen etiam ponitur de anxiis curis et ſollicitudinibus, vt Luc. 8, 14. 21, 34. Phil. 4, 6. et ſic hoc quoque loco ſignificat curam nimiam et anxiam, quae excludit et impedit rerum coe-

lestium curam, quam interpretationem confirmant v. 27. 31. 32. et locus Lucae 12, 29. vbi legitur: μὴ μετεωρίζεσθε i. ne suspenso sitis animo. v. *Krebsius* in Obss. p. 122. In versione autem Alexandrina μεριμνᾷν respondet Hebr. דָּאַג 1 Sam. 10, 2. Ps. 38, 19. et cum verbum דאג (v. 1 Sam. l. c.) construatur cum particula ל, hinc verbo μεριμνᾷν h. l. iunctus est Datiuus τῇ ψυχῇ pro, περὶ τῆς ψυχῆς. Quanquam vero ψυχὴ aliis in locis, cum ei opponitur σῶμα, *animum* indicat, hoc tamen loco, cum sequatur τί φάγητε καὶ τί πίητε, *vitam* significat, *nolite de vita vestra anxie solliciti esse*, quo significatu ψυχὴ saepius legitur, vid. ad 10, 39. Nec audiendus est *Bergerus* qui in *Versuch einer moralischen Einleitung in das N. T. Th.* 1. p. 166. ante vocem τῇ ψυχῇ, particulam ἐν subintelligit, et verba vertit: *ne sollicite curate in animo vestro;* hanc enim interpretationem vel verba quae sequuntur: μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν, aperte repudiant. Verba καὶ τί πίητε a duobus codd., verss. et patrr. nonnullis omittuntur. *Griesbachius* in Comment. Crit. ad h. l. an genuina sint, dubitat. Etiam Erasmus olim ea superuacanea iudicabat, quod nomine *cibi*, potus quoque intelligatur. Sed v. 31. τί φάγητε ἢ τί πίητε coniuncta quoque leguntur, et Hebraei cum verbo אָכַל copulare solent verbum שָׁתָה, praeterea reliqui codd. omnes haec verba tuentur, et facile potuerunt induci a male sedulo, qui videret Luc. 12, 22. extare tantum formulam τί φάγητε, vel qui vocabulum τροφὴ, quod sequitur, de cibo tantum capiendum esse putaret. οὐχὶ ἡ ψυχὴ κ. τ. λ.] *nonne vita est praestantior cibo, et corpus praestantius vestimento?* Sensus est: cum Deus vobis vitam et corpus, quae pluris sunt, concesserit, prouidentiam ipsius vobis quoque alimenta, ad vitam sustentandam, et vestimenta, ad defendendum corpus contra coeli iniurias, quae minoris sunt, largituram esse, sperare potestis ac debetis. πλεῖον, *praestantius, excellentius*, Matth. 5, 20. 12, 41. 42.

26. Cum Dei prouidentia volucres quoque curet, nonne multo magis vos, homines, et doctrinae meae praecones curabit? Facite tantum, quod veſtri muneris eſt, de vita ſuſtentanda ne ſitis nimis ſolliciti, auiculas Deus alit, de vita ſua ſuſtentanda minime ſollicitas, multo magis vobis prouidebit et profſpiciet, ſi quod veſtrum eſt, faciatis; neque vlterius comparatio debet extendi, vt iam recte monuerunt interpretes. *ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ*] *conſiderate aues.* *ἐμβλέπειν* id. qd. *κατανοεῖν*, quo verbo Lucas 12, 24. vſus eſt, *conſiderare, attendere, animo contemplari*, vt 2 Macc. 12, 45. *τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ*, עוף השמים, ſolent enim Hebraei nominibus animantium addere nomina locorum, in quibus verſantur et degunt. vid. *Vorſtius* de Hebraiſm. p. 430. et *Leusdenius* de Hebraiſm. N. T. p. 94. *οὐρανὸς*, aer, coelum aërium. *ὅτι οὐ σπείρουσιν, κ. τ. λ.*] *quae neque ſerunt, neque metunt, neque in granaria fruges colligunt.* Addita ſunt haec verba ad exornandam imaginem. Particula *ὅτι* poſita eſt pro *ἃ*, ſicuti Hebr. כי ſaepius obtinet vim pronominis אשר; v. *Noldii* Concordd. Particc. ſ. v. כי, add. 5, 45. vel poteſt etiam *ὅτι* explicari, *etſi, quanquam.* *εἰς τὰς ἀποθήκας* vid. ad 3, 12. *καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά*] *et tamen pater veſter coeleſtis eas alit.* *καὶ*, *et tamen*, Hebr. ו Exod. 5, 18. Ez. 16, 20. etc. *οὐχ* id. qd. *οὐχὶ* *nonne?* Sic Hebr. לא ponitur pro הֲלֹא Hoſ. 4, 14. Thren. 3, 36. et Alexandrini לא 2 Regg. 5, 26. vertunt *οὐχὶ*, ſed הֲלֹא Gen. 4, 7. *οὐ.* Denique verba *μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν* exponenda ſunt: *vos iis longe praeſtantiores eſtis.* Etenim verbum *διαφέρειν* comparationem indicat, et notat, *antecellere, praeſtare*, vt Matth. 10, 31. *μᾶλλον* autem emphatice adiectum eſt, ita, vt exprimi debeat, *multo longe*, et idem ſit quod *πολύ*. vid. *Glaſſius* Phil. S. p. 443.

27. Illae anxiae curae omnes, vanae ſunt atque inanes. *τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν κ. τ. λ.*] *quisnam veſtrum*

follicitudinibus fuis, vel breuiffimum fpatium vitae fuae addere poteft? Senec. Oedip. 981. *Non follicitae poffunt curae mutare rati ftamina fufi.* ἡλικία et *ftaturam*, et *aetatem*, *vitae decurfum* indicat, et de *ftatura* quidem legitur Luc. 19, 3. de *aetate* Ioh. 9, 21. 23. Luc. 2, 52. Etiam a fcriptoribus exteris vocabulum ἡλικία vtroque fignificatu adhibetur. cf. *Albertius* ad h. l. Noftro tamen loco ἡλικία *aetatem*, *vitae curfum* notat, eft enim fermo de re, quam auide defiderare homines folent, et in praecedentibus dictum eft de cura *vitae* et *corporis*; de pofteriori agit v. 28. de priori ergo v. 27. ad vitam vero fuftentandam, corpusque veftiendum, nihil facit ftaturae incrementum. vid. *Wolfius* in Curis, et *Wetftenius* ad h. l. Neque huic interpretationi obftat nomen πῆχυς, *cubitus*, adhibetur enim ad fignificandum *fpatium minimum*, vnde et Lucas 12, 16. habet τὸ ἐλάχιστον· quam obferuationem confirmat etiam locus Pf. 39, 6. טפחות נתתה ימי *aetatem meam fecifti quafi palmarem*, ubi Symmach. ὡς σπιθαμὰς ἔδωκας τὰς ἡμέρας μου. Sic et ap. Diog. Laert. 8, 16. legitur σπιθαμὴ τοῦ βίου· et Alcaeus ap. Athen. 10, 7. dixit δάκτυλος ἁμέρα· et Mimnermus ap. Stobaeum: πηχύϊον ἐπὶ χρόνον ἄνθεσιν ἥβης τερπόμεθα v. *Munckerus* ad Antonin. Lib. c. 22. Aetas hominis fpectatur tanquam continuum aliquod filum, adeoque menfurae capax; vnde et Parcis fua cuique a mythologis data opera, v. *Albertius* ad h. l. Nos quoque dicere folemus: *eine Spanne Zeit.* cf. etiam Ief. 38, 12. ibique *Rofenmüllerus.*

28. *Et de veftitu quare* (τί pro διατί) *anxie folliciti eftis? diligenter confiderate lilia.* καταμανθάνειν non eft fimpliciter *videre*, fed *cum attentione videre*, *diligenter contemplari*, *accurate confiderare*, id. qd. κατανοεῖν, quod verbum pofterius Lucas habet, loco parallelo 12, 27. Iob. 35, 5. Alex. κατάμαθε δὲ νέφη, ὡς ὑψηλὰ ἀπὸ σου· vbi in textu Hebraico legitur verbum שׁוּר. Epictet.

Enchir. c. 33. τὸ βούλημα τῆς Φύσεως καταμαθεῖν ἐςιν. Sir. 9, 8. μὴ καταμάνθανε κάλλος ἀλλότριον· ἐν κάλλει γυναικὸς πολλοὶ ἐπλανήθησαν *noli confiderare formam alienae feminae, multos enim decepit feminae formofitas.* 38, 28. χαλκεὺς καθήμενος ἐγγὺς ἄκμονος, καὶ καταμανθάνων ἔργον σιδήρου *faber ferrarius, fedens iuxta incudem, et confiderans opus ferri.* cf. *Kypkius*, *Albertius*, *Loesnerus* ad h. l. κρίνα funt *lilia*, quibus valles Iudaeae repletae erant. v. Cant. 2, 1. In verfione Alex. refpondet κρίνον vocabulo שׁוּשַׁן. v. *Celfius* Hierobot. P. 1. p. 383 f. Athen. 12, 1. σοῦσον γὰρ εἶναι τῇ Ἑλλήνων Φωνῇ τὸ κρίνον. Speciatim autem eft intelligendum illud liliorum genus, quod rubro et purpureo colore fe commendat, quod propter infignem pulchritudinem vocari folet corona imperialis, *Kaiferkrone*, *Königslilie*, Dioscorides, 3, 116. κρίνον βασιλικόν· τούτου τὸ ἄνθος ςεΦανωματικόν ἐςι καλούμενον ὑπ' ἐνίων λείριον, ἀφ' οὗ καὶ τὸ χρίσμα κατασκευάζεται, ὅ τινες λείριον, οἱ δὲ Σούσινον καλοῦσι. Plinius H. N. 21, 5. *eft et rubens lilium, quod Graeci* Crinon *vocant; alii florem eius Cynorrhodon; laudatiffimum in Antiochia et Laodicea, Syriae, mox in Phafelide.* Commemorat ergo Iefus lilia, vtpote florum genus, quod pulchritudine fua reliquos flores omnes fuperabat, et in fequentibus haec ipfa lilia purpurea comparat cum veftimentis regiis, purpureis et fplendidis Salomonis. πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει] *quomodo crefcant, cum tamen neque laborent, neque filum e colo ducant* i. e. omnino, non laborant; et addita funt pofteriora verba tantum ornatus cauffa. αὐξάνειν, *crefcere*, v. *Krebfius* ad h. l. et *Graeuius* ad Lucian. Soloec. T. 3. p. 559.

29. 30. *Mihi credite, quanquam Salomo fplendidiffimis vtebatur veftibus, tamen eius cultus omnis non acceffit ad cultum vnius lilii.* Salomo laudatur, vtpote rex Iudaeorum ditiffimus et fplendidiffimus. Sed in hac orationis ferie, nomine δόξα inprimis *veftimenta fplendida*

indicantur, quae in verſione Alexandrina Eſth. 15, 2. ἱμάτια δόξης vocantur, add. v. 1. περιεβάλλετο τὴν δόξαν αὐτῆς· v. *Keuchenius* ad h. l. Verbum autem περιβάλλειν etiam ſcriptores exteros de veſtitu vſurpare, vel docet locus Herodi. 8, 5. χλάμυδι πορφυρᾷ περιβάλλουσιν. add. Diog. Laert. 6, 90. — 30. εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ κ. τ. λ.] *cum Deus gramina, quae hodie florent, poſtridie in fornacem coniiciuntur, tanto ſplendore ornet.* Vocabulum χόρτος (τοῦ ἀγροῦ redundat), vt חציר Pſ. 40, 5. et Lat. *gramina* (Iuſtin. 36, 4. *omiſſa deinde regni adminiſtratione, hortos fodiebat, gramina ſeminabat*), non tantum gramen, ſed et flores, quicquid in hortis et pratis naſcitur, indicat, v. *Wetſtenius* ad h. l.; noſtro tamen loco ſpeciatim, vt contextus docet, τὰ κρίνα, *lilia*, indicat, quorum caules arefacti, vtpote grandiores et craſſiores, vt omnino herbae, frutices, flores, apud Orientales adhibebantur ad alendum ignem in fornacibus. Laudat hanc in rem *Grotius* ad h. l. Vlpiani L. 55. de leg. 3. verba: *lignorum appellatione in quibusdam regionibus, vt in Aegypto, vbi arundine pro ligno vtuntur, et arundines et papyrum comburitur, et herbulae quaedam, vel ſpinae vel vepres continebuntur.* v. Matth. 13, 30. *Harmar Beobachtt. üb. d. Orient.* Th. 1. 239. σήμερον ὄντα, αὔριον — i. e. quae cito, breui flacceſcunt. *Lüdecke* in *glaubwürdige Nachrichten vom türkiſchen Reiche* p. 24. *Der Frühling iſt hier (in Smyrna) auſserordentlich lieblich, aber nur von einer ſehr kurzen Dauer. Der Sommer fällt gröſstentheils ſchon im April mit ſtarker Hitze ein. Um die Zeit des Pfingſtfeſtes ſieht man noch alles grün; plötzlich aber entſteht zuweilen ein warmer Mittags- oder Südwind, und in vier und zwanzig Stunden, höchſtens in zwey bis drey Tagen iſt alles welk.* Cf. etiam *Michaelis* ad Ieſ. 27, 11. κλίβανος, vt Hebr. תַּנּוּר, omnis generis fornacem declarat; v. Gen. 15, 17. Hoſ. 7. 4. Mal. 4, 1. ſed βαλλόμενον explicari debet, *coniiciendum*, vt participium λυομένων 2 Petr. 3. 11. ἐλεγχόμενοι *edocendi* Eph. 5, 13. ἀμφιέννυσι] Graeci fre-

quenter vtuntur verbis ἀμφιέννυσθαι, ἐνδύσασθαι, vt Latini verbis, *indui*, *veſtiri*, *cingi*, de plantis arboribusque vtuntur, quae fructu, flore, ac foliis ornantur. v. Virg. Ecl. 3, 39. Georg. 1, 188. 2, 219. *Barthius* ad Claudian. p. 524. 782. et *Wolfius* in Curis ad h. l. οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς ὀλιγόπιστοι;] *nonne multo magis vos, quibus tam parum ineſt fiduciae eius?* ſcl. amiciet et curabit. ὀλιγόπιστοι, קְטַנֵּי אֲמָנָה, v. *Lightfootus* ad h. l. *diffidentes prouidentiae Dei.*

32. Sicuti in libris V. T. cum a re turpi et inhoneſta, a vitiis ſceleribusque populus Deo dicatus auocatur, gentiles nominatim inducuntur, tanquam ii, qui eiusmodi vitiis et ſceleribus indulgeant, Ier. 10, 2. Ez. 36, 20. Hoſ. 9, 1. Tob. 8, 5. ita quoque h. l. Ieſus, dum auocare ſtudet diſcipulos ſuos a nimia diuitiarum, victus et amictus cura, eos monet, hanc eſſe gentilium conſuetudinem, πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητεῖ· qui maximam partem nulla, vel peruerſa et imperfecta Dei et prouidentiae ipſius cognitione praediti eſſent. Verbum ἐπιζητεῖν, vt ſimplex ζητεῖν, quocum ap. Lucam 12, 30. commutatur, eſt id. qd. μεριμνᾷν v. 31. et nimiam ſollicitudinem, curam anxiam indicat. Diod. Sic. p. 108. B. τῆς μὲν ἀπὸ τῶν ἰχθύων ἄγρας εὐποροῦσιν, ὑγρὰν δὲ τροφὴν οὐκ ἐπιζητοῦσι *de nutrimento humido non ſunt ſolliciti.* οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος, probe enim ſcit Deus O. M. Deus potentiſſimus (οὐράνιος id. qd. ὕψιστος Luc. 6, 35.), qui vos paterno amore (ὁ πατὴρ ὑμῶν) amplectitur, ὅτι χρῄζετε τούτων ἁπάντων, vos his omnibus (v. 31.) ad vitam valetudinemque tuendam opus habere, ergo etiam ea, quae vobis neceſſaria ſunt, ſuppeditabit.

33. *Imo vero inprimis curam agite felicitatis in regno Meſſiano exſpectandae, ita vt ſtudioſi ſitis probitatis, quam Deus flagitat.* βασιλεία τοῦ Θεοῦ h. l. eſt futura

chriftianorum felicitas in altera vita exfpectanda, coll. Luc. 12, 31. 33. δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ indicat, virtutem, pietatem ac probitatem, quam Deus flagitat, quae ei placet, vt Pf. 51, 19. זבחי אלהים, *facrificia quae Deo placent, qualia flagitat;* h. e. vno verbo, veram, non fucatam. πρῶτον, quod in nonnull. libris omiffum eft, quoniam Luc. 12, 31. non legitur, reddi debet, *inprimis, praecipue, ante omnia*, vt Luc. 12, 1. Iofeph. Ant. 10, 10. 5. cf. et *Glaffius* Phil. S. p. 390. καὶ ταῦτα πάντα προςτεθήσεται ἡμῖν] *et haec omnia vobis appendicis quafi loco tribuentur;* vt nec illa ftudia veftra felici euentu carebunt, ita concedentur vobis quoque ταῦτα πάντα, ea, quae ad vitam fuftentandam neceffaria funt, coll. v. 31. προςθήκη id. qd. ἐπίδοσις, πρόςδομα, ἐπίμετρον Latinorum, *corollarium, acceffio, auctarium*, vnde προςτίθεσθαι, de eo dicitur, quod fupra menfuram, aut iuftum pondus adiicitur. v. *Bofii* Exercitt. p. 9.

34. μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον] fcl. ἡμέραν. *ne fitis de craftino die nimis folliciti.* Sed εἰς τὴν αὔριον pofitum eft pro τὰ εἰς τὴν αὔριον· nam fequitur τὰ ἑαυτῆς. Praeterea αὔριον non tantum *craftinum diem*, imo omnino, *futurum tempus* notat. v. *Olearii* Obff. p. 232. Antonin. 12, 1. τὸ μέλλον ἐπιτρέψῃς τῇ προνοίᾳ, *futura prouidentiae permitte.* add. 4, 33. 7, 8. 10, 11. ibique *Gatackerus.* Athen. 7. p. 20. εἰς αὔριον δὲ φροντίζειν — περίεργόν ἐστι. Senec. ep. 12. *ille beatiffimus eft, et fecurus fui poffeffor, qui craftinum fine follicitudine exfpectat.* ep. 24. *Quid enim neceffe eft mala arceffere, et fatis cito patienda, cum venerint, praefumere, ac praefens tempus futuri metu perdere?* Plures eiusmodi fcriptorum vett. locos laudauit ad h. l. *Wetftenius.* ἡ γὰρ αὔριον μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς] *nam futurum tempus fuis neceffitatibus profpiciet* i. Deus profpiciet; victum et cultum, omnia quae vobis neceffaria ac falutaria funt, fuppeditabit. Videtur autem haec ipfa formula, vt illa altera ἀρκετὸν κ. τ. λ. prouerbium redo-

lere. Diei vero, siue tempori, solet id ipsum tribui, quod illo die vel tempore euenit, quocunque caeteroquin auctore eueniat, vt 1 Cor. 3, 13. Ps. 137, 7. Mal. 3, 19. et ita h. l. Deus intelligendus est, omnia futuro tempore curaturus. Denique μεριμνᾷν in hac orationis serie, vt scite obseruauit *Olearius*, non tam curam ipsam, quam potius effectum curae, per metonymiam caussae pro effectu, notat, ita vt sit *prospicere*. ἀρκετόν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς] *satis est quemque diem suas habere afflictiones*. Neutrum ἀρκετὸν iunctum est h. l. vocabulo κακία, more loquendi Graecis quoque perquam vsitato, qui adiectiua neutra cum substantiuis diuersi generis copulant, ita, vt omissum sit τὶ, vel πρᾶγμα, Plutarch. de PP. Educ. 4, 3. ἡ μὲν γὰρ φύσις ἄνευ μαθήσεως τυφλόν, ἡ δὲ μάθησις ἄνευ φύσεως ἐλλιπές, ἡ δὲ ἄσκησις χωρὶς ἀμφοῖν ἀτελές *natura enim, absque disciplina si sit, caeca est, disciplina, si a natura destituatur, mutila est; exercitatio, cui et natura et disciplina deest, imperfecta est*. Exempla hanc in rem plura congesserunt *Wetstenius*, *Kypkius*, *Raphelius* ad h. l. Fischerus Animaduu. ad. Weller. Vol. 3. P. 1. p. 310. Liban. ep. 9. p. 3. φροντὶς καλόν· add. Anacr. 56, 12. Virg. Ecl. 3, 80. *triste lupus stabulis*. τῇ ἡμέρᾳ scl. ἑκάστῃ. Praeterea κακία h. l. idem est quod κάκωσις, ταλαιπωρία, *calamitas*, quibus verbis explicuit hanc vocem Chrysostomus ad h. l. respondet Hebr. רעה Eccles. 12, 1. Alex. ἕως ὅτου μὴ ἔλθωσιν αἱ ἡμέραι τῆς κακίας; *priusquam veniant tempora aduersa*. Ez. 7, 5. Alexandrini vsi sunt vocabulo κακία, sed Symmachus adhibuit nomen κάκωσις, vt Ps. 17. 21. voc. ταλαιπωρία· et Alex. רעה 2 Par. 7, 22. expresserunt κακία, sed 1 Par. 7, 23. τὰ κακά; *mala, afflictiones*. Sic Sapient. 7, 30. σοφίας δὲ οὐκ ἀντισχύει κακία, *sapientiam non vincit res aduersa*. 1 Macc. 7, 23. καὶ ἴδεν Ἰούδας πᾶσαν τὴν κακίαν *cum videret Iudas omnem miseriam*. add. 10, 46. Tertull. adu. Marc. 2, 24. *apud Graecos interdum malitiae pro vexationibus et laesuris, non pro malignitatibus ponuntur*.

cf, et *Kypkius* ad h. l. *Vorstius* de Adagg. N. T. c. 9. atque *Schoettgenius* in Hor. Hebrr. ad h. l. Itaque sensus est: sufficit cuiuis diei sua molestia et afflictio, quacum conflictandum est, nolite ergo anxia et vana cura afflictiones, quibus his in terris premi solent homines, adaugere, et vitam vobis iniucundam reddere, mala quouis die perferenda, fiduciam vestram in Deo collocantes, feliciter superabitis; ἡ γὰρ αὔριον μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. Apostolis autem, quos haec verba spectabant, plures quotidie calamitates et afflictiones sustinendae erant.

CAPVT VII.

1. 2. Criminationes temerarias, et iudicia iniqua, ita vt aliorum facta omnia in malam partem rapiantur, Christus h. l. interdicit, atque inprimis respexisse videtur, iniustam superbiam doctorum Iudaicorum, nominatim Pharisaeorum, eorumque sectatorum, qui speciem sanctitatis pietatisque eximiae prae se ferebant, se solos probos et sanctos putabant, alios improbos et vitiosos iudicabant. v. Luc. 18, 9 sqq. μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε] *nolite alios improbitatis damnare, ne ipsi damnemini* nempe ab aliis. Scilicet κρίνειν h. l. est id. qd. κατακρίνειν, v. *Taylor* ad Lycurg. c. Leocr. p. 220. quocum Rom. 2, 1. commutatur, et καταλαλεῖν Iac. 4, 11. notat ergo, *sinistre iudicare, male et ita existimare de aliis, vt eos improbos ac sceleratos esse dicas*, quo eodem sensu etiam verba שפט atque דין vsurpari solent. v. *Suiceri* Thes. Eccl. s. v. κρίνειν. Expressit igitur Iesus his verbis eandem sententiam, quae infra v. 12. legitur; *quales vultis alios esse erga vos, tales sitis erga eos.* Confirmant hanc interpre-

tationem verba Lucae 6, 37. μὴ καταδικάζετε (nolite male et inique iudicare) καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε· quae verba ex illo loco translata sunt a librariis in nonnull. Matthaei codices. — 2. ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κ. τ. λ.] *quale enim iudicium de aliis tuleritis, tale de vobis quoque feretur; qua mensura aliis mensi fueritis, eadem hi vobis remetientur.* vid. de hac prouerbiali locutione *Lightfootus* Hor. Hebr. et Talm. ad h. l. et *Buxtorfii* Lex. Talm. P. 1171. Similis sententia legitur ap. Cic. Verr. 3, 1. *Qui sibi hoc sumsit, vt corrigat mores aliorum, atque peccata reprehendat, huic quis ignoscat, si qua in re ipse a religione officii aberrauerit? — Non modo accusator non, sed ne obiurgator quidem ferendus est is, qui quod in altero vitium reprehendit, in eo ipse deprehenditur.* ἐν ᾧ ex Hebraismo positum pro simplici ᾧ. Pro ἀντιμετρηθήσεται, quod e Luc. l. c. in hunc locum venisse videtur, plurimi et optimi codd. legunt μετρηθήσεται.

3 sqq. Qui in mores aliorum inspicit, eo consilio vt de iis iudicet, eosque damnet, in suis vitiis libenter caecutire solet. Aliena vitia facilius animaduertuntur, quam propria. De locutionibus prouerbialibus, quibus Christus h. l. vsus est, v. *Lightfoot.* Hor. Hebrr. et Talm. atque *Albertius* ad h. l. *Vorstius* de Adagg. N. T. c. 5. *Buxtorfius* Lex. Talm. p. 2080. *Wetstenius* ad h. l. add. *Tollius* ad Longin. p. 28. Bava Bathra fol. 15. 2. *Scriptum est in diebus cum iudicarent iudices, in generatione quae iudicauit iudices suos, cum diceret quis* (iudex) *alicui, eiice festucam ex oculo tuo; respondit ille: eiice et tu trabem ex oculo tuo.* Menander Fragm. p. 214. extr. Οὐδεὶς ἐφ' αὑτοῦ τὰ κακὰ συνορᾷ. Πάμφιλε, Σαφῶς ἑτέρου δ' ἀσχημονοῦντος ὄψεται *nemo in se vitia videt, Pamphile, Perspicue, sed in alio indecore se gerente videbit.* Horat. Serm. 1, 3, 25 sqq. *Cum tua peruideas oculis mala lippus inunctis, Cur in amicorum vitiis tam cernis acutum, Quam aut aquila, aut serpens Epidaurius! At tibi contra Euenit, inquirant*

vitia vt tua rurfus et illi. Seneca de vit. beata c. 27. *Papulas obferuatis alienas, obfiti vlceribus.* κάρφος eft *lignum tenue, fragmen ligni aridi tenue.* Hefychius: κάρφος — κεραία ξύλου λεπτή· Idem κάρφη ξύλα λεπτὰ καὶ ξηρά· deducitur enim a verbo κάρφεσθαι i. ξηραίνεσθαι· noftro loco hoc verbo notantur vitia leuiora, quae ab Horat. Sat. 1, 3. 74. *verrucae*, a Seneca l. l. *papulae* dicuntur. Itaque oppofitum δοκὸς, *trabs*, notat vitia grauiora. — 4. ἄφες ἐκβάλω pro ἄφες ἵνα vel ὡς ἐκβάλω, *permitte vt eximam.* ἐκβάλλειν refpondet Hebr. הוֹצִיא, *exire facere*, quocunque modo id fiat, h. l. *extrahere, eximere*, vt Marc. 9, 47. h. e. fi fenfum fpectamus, efficere admonendo, reprehendendo, vt quis fibi caueat a vitio quodam, ab eoque abftineat. cf. de variis huius verbi fignificationibus *Leufchnerii* Diff. in Mifc. Lipf. Nou. Vol. 3. P. 1. Caeterum πῶς in hac orationis ferie, non tam eft interrogantis, quam potius admirantis et indignantis, *qua fronte!* vt אֵיךְ Ier. 8, 8. — 5. ὑποκριτὰ κ. τ. λ.] *fimulator pietatis et fanctitatis, exime prius ex oculo tuo trabem, tunc accinge te ad eximendum ex oculo alterius ligni fragmentum.* διαβλέψεις· futurum vim imperatiui habet, διάβλεψον· fed διαβλέπειν, quod proprie eft *perfpicere, ab omni parte fpectare, confiderare*, h. l. fignificat omnino, *fe componere ad aliquid, curare.*

6. De prouerbio, quod hic verfus exhibet, v. *Schottus* in Adagg. N. T. p. 17. *Vorftius* de Adagg. N. T. c. 4. et *Bofius* ad h. l. cohaerent autem haec verba neque cum iis, quae praeceſſerunt, neque cum iis, quae fequuntur, atque adeo alio tempore dicta videntur; fatis idoneo nexu legerentur infra 10, 11. Qui monent τὸ ἅγιον dici, quicquid Deo fit confecratum, et per τὸ ἅγιον intelligendam effe doctrinam chriftianam, non fatis accurate in explicanda hac enuntiatione verfantur. Cum enim mox margaritae porcis non obiiciendae commemorentur, cum duae priores huius verfus fententiae fibi

refpondeant, vt imago omnibus partibus ac numeris abfoluta appareat, neceffe eft, vt per ἅγιον accuratius fignificetur aliquid, quod canibus obiici poffit. Hinc rectius alii notarunt, per τὸ ἅγιον intelligendam effe carnis victimarum particulam. Ego vero cum *Eichhornio Allgem. Biblioth. d. bibl. Literar.* B. 5. p. 978. *Einleit. Th.* 1. p. 483. adftipulor *Boltenio Bericht des Matth.* ad h. l. qui arbitratur, in Euangelio Matthaei Hebraico exitiffe vocab. קדשא aut ܩܕܫܐ, hoc vocabulum Graecum Matthaei interpretem minus recte expreffiffe per τὸ ἅγιον, cum tamen illud nomen etiam *annulum auricularem* fignificet, vt h. l. nam Exod. 32, 2. vbi de annulis auricularibus fermo eft, Hebraicum בזמי Onkelofus exprimit קדשי et Syrus ܩܕܫܐ, Annulus autem auricularis egregie h. l. μαργαρίταις refpondet. Etenim cum vnionibus, monilibus, omninoque rebus pretiofis Iudaei doctrinam diuinam comparare folebant. v. Prou. 2, 4. 25, 22. Matth. 13, 45. Sic igitur et h. l. annuli auriculares et vniones pro re pretiofiffima quavis ponuntur, et fignificant *doctrinam chriftianam.* ἔμπροσθεν τῶν χοίρων] *porci* etiam apud fcriptores exteros funt fymbolum hominum immunditiei, voluptatibus, defidiae deditorum, v. *Vorftius* l. l. vt *canes,* hominum impudentium Phil. 3, 2. Hefychius: κύνες· ἀναιδεῖς. v. *Vorftius* l. l. et ad h. l. *Wetftenius.* H. l. *porci* et *canes* funt fymbolum hominum, qui non valent fapientiae et doctrinae diuinae excellentiam capere, imo eam afpernantur, praecepta eius illudunt, et doctores illius perfequuntur. Senfus igitur huius prouerbii h. l. eft: hominibus impuritia et immunditie animi infignibus, qui canum acrium inftar in vos irruunt, vos perfequuntur et laedunt; monita veftra contemtui habent, doctrinamque diuinam plane repudiant et afpernantur, hanc doctrinam nolite porro tradere, fed eos mittite et fugite. v. 10, 14. Luc. 10, 10. Prou. 9, 8. 23, 9. Verba καταπατήσωσιν αὐτοὺς referri debent ad porcos; vt, καὶ στραφέντες ῥήξω-

σιν ὑμᾶς ad canes. Eſt enim h. l. Chiasmus, vt 12, 22. ὥςτε τὸν τυφλὸν καὶ κωφὸν καὶ λαλεῖν καὶ βλέπειν· Theophylactus ad h. l. ςραφέντες ῥήξωσιν οἱ κύνες δηλαδή· μετάθεσις γὰρ τῶν λόγων, ὥςπερ ἐν τῷ· ὥςτε τὸν τυφλὸν κ. τ. λ. Matth. 12, 22. Hinc recte Iuuencus 1, 668. *Ne canibus ſanctum dederitis, neue velitis Turpiter immundis iactare monilia porcis Namque illa in coeno pedibus ſubiecta iacebunt, Conuerſique canes vos vulnere rumpent.* καταπατεῖν proprie notat *conculcare pedibus*, et vel nude ponitur, vt 5, 13. vel additur τοῖς ποσὶ ex Hebraica ratione, v. Ieſ. 28, 3. vt h. l. hinc καταπατεῖν *profanare, contumelioſe tractare.* Suidas: πατεῖν — ὑβρίζειν· 1 Macc. 3, 45. καὶ τὸ ἁγίασμα καταπατούμενον *templum erat profanatum* 4, 60. μή ποτε παραγενηθέντα τὰ ἔθνη καταπατήσωσι αὐτὰ *ne templum profanarent.* Ea quae profanantur, contumelioſe tractantur, contemnuntur, hinc καταπατεῖν *contemnere, repudiare.* Suidas: πατήσας· καταφρονήσας — πατεῖν· καταφρονεῖν. Euſtath. ad Hom. Il. δ. πολλὴν δηλοῖ καταφρόνησιν τὸ πατῆσαι. Sic Iob. 6, 3. Alexandrini habent: τὰ ῥήματά μου ἐςι φαῦλα, ſed Aquila vertit κατεπατήθησαν. Hoc ſignificatu legitur Hebr. 10, 29. et hoc ſenſu etiam h. l. καταπατεῖν vſurpatur de iis, qui Chriſti doctrinam contemnunt et repudiant. ῥῆξαι *lacerare* οἱ ὁ· Iob. 2, 12.

7 ſqq. Praecepta h. l. allata, alio tempore a Chriſto ſunt data, v. Luc. 11, 9 ſqq. vbi accuratiori nexu leguntur. Senſus: bona quaeque, omnia, vobis, in rebus ad munus veſtrum ſpectantibus, neceſſaria, a Deo exſpectare poteſtis ac debetis; ea precibus piis et caſtis ab eo vobis ſunt efflagitanda. cf. 6, 8. Tribus diuerſis formulis, quae tum prouerbiales fuiſſe videntur, eadem res v. 7. exprimitur. κρούειν ſimpliciter poſitum eſt pro, κρούειν τὴν θύραν Luc. 13, 25. qua formula etiam vſus eſt Xen. Sympoſ. 1, 11. v. *Albertius* ad Apoc. 3, 20. *Graeuius* ad Lucian. T. 2. p. 758. — 9. Laudat Chriſtus

exemplum benignitatis parentum erga liberos, quo ostendat, Deum patrem benignissimum ipsis petentibus optima quaeque libenter esse largiturum. ἢ vim habet orationis continuandae, vt v. 4. Luc. 11, 11. legitur δὲ, quod aeque ac partic. ἢ respondet Hebr. ו, atque interdum idem valet quod γάρ. v. 23, 39. coll. Luc. 13, 35. Gen. 20, 3. τίς pro εἴ τις vt Hebr. מי legitur Iudd. 7, 3. Ies. 50, 10. Exod. 24, 11. v. *Vorstius* de Hebraism. p. 211 sqq. ἄνθρωπος, vt Hebr. איש, post מי redundat, v. Deut. 20, 5. Ps. 34, 12. ὃν ἐὰν pro ὃν ἂν vt 8, 19. coll. Luc. 9, 57. Verbum αἰτεῖν construitur cum duplici accusatiuo vt שאל Esr. 7, 21. Ios. 15, 18. Ies. 58, 2. vbi v. τοὺς ό· Graeci iungunt ei genitiuum personae cum praepositione παρὰ vel ἐκ. v. *Gronouius* ad Arrian. 1, 1. p. 3. μὴ interrogantis est, et respondet in vers. Alex. Hebr. ה Gen. 27, 37. 2 Sam. 14, 19. al.

11. Sermo popularis hoc in versu regnat. πονηροὶ ὄντες, *quamuis sitis auari;* πονηροὶ non possunt esse *mali, improbi*, nam πονηροὶ opponuntur h. l. Deo, quatenus est liberalissimus et benignissimus, sed πονηροὶ sunt h. l. *auari, illiberales*, quam significationem Hebraeorum vsus loquendi confirmat, apud quos רע עין LXX. πονηρόφθαλμος· notat *auarum*, Prou. 23, 6. oppos. טוב עין Prou. 22, 9. add. Sir. 14, 15. ὁ πονηρὸς ἑαυτῷ, *auarus, qui ob auaritiam durius corpus suum tractat*, τίνι ἀγαθὸς ἔσαι; καὶ οὐ μὴ εὐφρανθήσεται ἐν τοῖς χρήμασι αὐτοῦ. vid. et not. ad 20, 15. Sensus igitur h. l. est: si vos, quamuis auari, liberis vestris, munera iis vtilia et salutaria (δόματα ἀγαθὰ) praebetis, quanto magis Deus O. M. vobis petentibus bona quaeque largietur. οἴδατε διδόναι, *scitis dare*, pro datis, vt ידע sequente Infinitiuo legitur Ies. 56, 11. Eccles. 4, 17. 6, 18. Propert. 1, 1. 12. *sciat currere* pro currat.

12. Quae hoc in versu leguntur, non possunt referri ad ea, quae proxime praecesserunt, nam in proxime praecedentibus non erat sermo de officiis mutuis, sed referenda sunt ad ea, quae v. 1 — 5. extant, atque vel exinde patet, praecepta illa, quae v. 6 — 11. continent, a Christo alio tempore esse proposita. Particula οὖν, quae ad nexum cum antecedentibus spectat, codd. nonnulli, Syr., Ar., Arm. male omittunt; omissam eam fuisse putat *Griesbachius* ad h. l. vel quia lectio ecclesiastica ab h. l. incipiebat, vel quoniam hic versus sententiam continet, quae prouerbii loco, v. *Vorstius* de Adagg. c. 10., centies a christianis adhibebatur. πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε κ. τ. λ.] *quales igitur vultis esse alios erga vos, tales sitis erga alios.* Tob. 4, 15. ὃ μισεῖς, μηδενὶ ποιήσῃς· Sir. 34, 15. νόει τὰ τοῦ πλησίον ἐκ σαυτοῦ, καὶ ἐπὶ παντὶ πράγματι διανοῦ. Seneca ep. 94. *ab altero exspectes, alteri quod feceris.* Codex Talmudicus Sabbath fol. 31, 1. *Gentilis — venit ad Hillelem, isque proselytum ipsum fecit, eique dixit, quod exosum tibi est, alteri ne facias. Haec tota lex est, caetera sunt explicatio eius.* Cf. *Wetstenius* et *Albertius* ad h. l. οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται] *haec est summa doctrinae, quam Mosis prophetarumque libri continent.* vid. ad 5, 17. add. Rom. 13, 8. Sermo autem est h. l. de praeceptis mutua hominum inter se officia spectantibus. Pro οὗτος codd. complures habent οὕτως, librariorum negligentia, quoniam praecessit οὕτω· illud οὕτω omiserunt etiam nonnulli, et induxisse videntur, quoniam nec Luc. 6, 31. legitur.

13. 14. De felicitate in regno Messiano, in altera vita exspectanda, Iesus h. l. ita loquitur, vt sedem huius felicitatis, τῆς ζωῆς, comparet cum arce, ad quam per viam arctam, per portam angustam sit enitendum. Cuius generis imagines leguntur quoque Matth. 23, 13. Luc. 13, 24 sqq. εἰσέλθετε, *contendite, operam date vt*

ingrediamini (ἀγωνίζεσθε εἰςελθεῖν Luc. 13, 24.), nempe εἰς τὴν ζωήν, coll. v. 14. Iam praecepta diuina, ipfae quoque actiones et inftituta hominum, eorum fentiendi et agendi ratio, in libris vtriusque teftamenti faepius vocantur דֶּרֶךְ, ὁδός, v. Deut. 5, 30. 2 Petr. 2, 21. et vita praeceptis diuinis confentanea, comparatur cum via, in qua neque in finiftram, neque in dextram partem fecedendum fit; v. Deut. 28, 14. eiusmodi via Hebraeis dicitur arcta, צַר, στενός, Num. 22, 26. via contra improborum h. e. ftudium impietatis, ad interitum, perniciem ducere dicitur. v. Pf. 1, 6. Hinc h. l. *per portam angustam*, et *viam arctam*, fi fenfum fpectamus, intelligitur, ftudium virtutis, pietatis et fanctitatis, quod comparatur cum *porta angusta*, et *via arcta*; quia animum quafi coercet, ne feratur, quocunque velit, quia magnam diligentiam poftulat, multas etiam moleftias affert. Contra ftudium improbitatis, vitâ impia et flagitiofa comparatur cum *porta ampla*, et *via fpatiofa*, quae ad poenas et fupplicia in altera vita fubeunda, ad interitum ducit, quia animum ferri patitur, quocunque geftiat, quia nullas moleftias, voluptates contra multas offert et praebet. Similes imagines atque fententiae plures in libris fcriptorum vett. reperiuntur. Pertinet huc locus Cebet. Tab. c. 12. de via, quae ad veram eruditionem ducit: οὐκοῦν (ὁρᾷς) καὶ θύραν τινὰ μικράν, καὶ ὁδόν τινα πρὸ τῆς θύρας, ἥτις οὐ πολὺ ὀχλεῖται, ἀλλὰ πάνυ ὀλίγοι πορεύονται, ὥςπερ δι᾽ ἀνοδίας τινὸς καὶ τραχείας καὶ πετρώδους εἶναι δοκεῖ. — αὕτη τοίνυν ἐςὶν ἡ ὁδός, ἡ ἄγουσα πρὸς τὴν ἀληθινὴν παιδείαν. Καὶ μάλα γε χαλεπὴ προςιδεῖν *ergone et ianuam paruam* (vides) *et viam quandam ante ianuam, parum frequentem, et a perpaucis tritam, vt quae et praeceps, et afpera, et praerupta effe videatur?* — *Haec nempe via eft, quae ad veram eruditionem ducit. Et quidem adfpectu valde ardua.* Diod. Sic. p. 296. B. κατάντης ἡ πρὸς τὸ χεῖρον ὁδός, ῥᾳδίαν ἔχουσα τὴν ὁδοιπορίαν *declinis ad peiora via, defcenfum habens perquam facilem.* Sir. 21, 10.

ὁδὸς ἁμαρτωλῶν ὡμαλισμένη ἐκ λίθων (lapidibus complanata i. e. plana, facilis) καὶ ἐπ' ἐσχάτῳ αὐτῆς βόθρος ᾅδου. Seneca de vit. beata 1. *Tritissima quaeque via et celeberrima maxime decipit.* add. Hesiod. Ἔργ. 285 sqq. Ael. H. V. 13, 32. Xen. Cyrop. 2, 2. 24. Cic. Offic. 1, 32. Locum illustrem de duabus viis, altera in hortum Eden, altera in Gehennam ducente, in Gemara Berachoth. c. 4. §. 11. exposuit *Vitringa* Obss. Sacrr. 3. p. 199. ὅτι *quippe*, כי. εὐρύχωρος *ampla*, *spatiosa*, vnde ap. Polyaen. 2, 5. 2. et 2, 10. 2. εὐρυχωρία et χωρίον στενοπόρον sibi opponuntur. ἀπάγουσα *quae fert*, *ducit* ad perniciem; nam ἀπάγειν id. qd. ἄγειν. vid. *Loesnerus* ad h. l. — 14. Pro ὅτι *sed*, v. Esr. 3, 3. Ez. 46, 9. ibique τοὺς ο'. 2 Regg. 1, 4. Ier. 35, 7. *Keuchenius* ad h. l., in multis codd. et versf. legitur τι, quam lectionem vtpote difficiliorem et exquisitiorem *Grotius*, *Hammondus*, *Griesbachius*, recte probarunt, et τι, praeeunte Theophylacto, positum accipiunt pro ὡς, vt Hebr. מה, *quam angusta est porta!* ὅτι ex praeced. versu, vbi legitur ὅτι πλατεῖα, facile in textum irrepere potuit. Caeterum v. 13. 14. *Reichardus* in versf. N. T. Lat. praeclare hunc in modum interpretatus est: *Per angustam sane portam ad salutis* veluti arcem *vobis contendendum est. Etenim valde ampla est porta, et via latissima, quae ad interitum ducit; vnde et multi per eam grassantur. Quum contra angustissima sit ad salutis* arcem *porta, itemque via ad ipsam ducens, vt etiam pauci eam reperiant.*

15. Cohortatur Christus sectatores suos velint sibi cauere a doctoribus falsis, doctrinam diuinam quidem profitentibus, sed vitam agentibus a regulis atque praeceptis huius doctrinae alienam, v. 21. coll. 24, 11. 24. Pharisaeis similibus, aditu ad salutem ipsos prohibentibus 23, 13. προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν] *cauete vobis a doctoribus falsis.* Formula προσέχειν ἀπό τινος respondet formulis φοβεῖσθαι ἀπό τινος Luc. 12, 4. et

φεύγειν τι. Hebraei enim sequi iubent verbum שׁמר particulam מן. v. Deut. 23, 10. Ps. 18, 6. Sir. 6, 13. ἀπὸ τῶν φίλων σου πρόσεχε· 11, 33. πρόσεχε ἀπὸ κακούργου. v. *Fischerus* ad *Leusden.* de Hebraism. N. T. p. 135. ψευδοπροφῆται, *doctores falsi*, sunt h. l. ii, qui vitam agunt doctrinae Christi, quam profitentur, contrariam. Qui h. l. ψευδοπροφῆται dicuntur, alias nominantur ψευδοδιδάσκαλοι. vt Petr. 2 ep. 2, 1. Nempe vocabulum προφήτης, vt Hebr. נביא, non tantum eum notat, qui fata hominum populorumque singulari quodam numinis afflatu praedicit, sed omnino etiam *doctorem*, *voluntatis diuinae interpretem*. v. de hac voce *Koppii* Exc. 3. in ep. ad Ephes. *Dresdii* Proluss. duae, de notione prophetae in cod. sacro, Viteb. 1788. 89. *Bardili* de significatu primitiuo vocis προφήτης, Gotting. 1786. *Schleusneri* Lex. sub h. v. *Jerusalem Briefe üb. die Mosaischen Schriften*, Br. 4. *Niemeyer Allgem. Versuch üb. Amt, Charakter und Reden Israel. Propheten*, in s. *Charakteristik d. Bibel* B. 5. p. 250 ff. *Eichhorn Einleitung ins A. T.* Th. 3. p. 1 ff. *Hartmann üb. d. Grundbegriff des Worts* Nabi, *und den öffentl. Vortrag der Proph.* Exc. 3. adi. versioni Michae, Lemgo 1800. *Meyer Versuch einer Hermeneutik des A. Test.* Th. 2. *Histor. Entwickelung de bibl. Begriffs des Worts Prophet*, in *Henke Neuem Magazin* B. 4. p. 540 ff. οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς κ. τ. λ.] qui ad vos veniunt induti palliis ex pellibus ouinis confectis. Eiusmodi enim pallia indicant verba ἐνδύματα τῶν προβάτων· Talia erant Eliae, aliorumque prophetarum, pallia. vid. ad 3, 4. ἐν ἐνδύμασι reddi debet: *induti*, *amicti palliis*. Hebraei ita vsi sunt praepositione ב, vt Esth. 1, 11. 4, 2. quam formam loquendi imitati sunt scriptores N. T. v. Iac. 2, 2. Luc. 24, 4. Neque insolens est hic vsus particulae ἐν, Scriptoribus exteris, Ioseph. Ant. 18, 6. 7. de Agrippa: ὁ ἐν τῇ πορφυρίδι *veste purpurea indutus*, pro quo Luc. Act. 12, 21. habet: ἐνδυσάμενος ἐσθῆτα βασιλικήν. add. Herodo. 2, 159. Ouid. AA. 2, 292. *Siue erit in Tyriis, Tyrios*

laudabis amictus, siue erit in Cois, Coa decere puta i. vestimentis Tyriis et Cois induta. cf. *Krebsius* et *Loesnerus* ad h. l. *Graeuius* Lect. Hesiodd. c. 18. *Dukerus* ad Flor. 1, 1. not. ad Marc. 1, 23. Ioh. 20, 13. ἔσωθεν, quod vero eorum cogitandi et sentiendi rationem attinet. εἰσὶ λύκοι ἅρπαγες, *sunt lupis rapacibus similes.* ἅρπαγες epitheton luporum perpetuum. Lycophr. Cass. 1309. ἔπεμψαν ἅρπαγας λύκους· Horat. Carm. 4, 4. 50. *cerui luporum praeda rapacium.* v. *Wetstenius* ad h. l. qui idem laudauit locum Horat. Epist. 1, 16, 46. *Sed videt hunc omnis domus, et vicinia tota, Introrsum turpem, speciosum pelle decora.* Itaque his verbis nostris, quae omnino prouerbium redolere videntur, significantur doctores, qui speciem pietatis et sanctitatis prae se ferunt, quorum tamen sentiendi ratio peruersa est, quorum mores sunt deprauati, quique adeo auditoribus suis perniciem et exitium moliuntur. Similis locus Act. 20, 29. Ouid. Am. 1, 8, 21. *Impia sub dulci melle venena latent.*

16. ἀπὸ τῶν καρπῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς] *ex animi fructibus illos dignoscere poteritis.* Apposite laudauit ad h. l. *Wetstenius* verba Lysiae, ὀλίγον χρόνον δύναιτ' ἄν τις πλάσασθαι τὸν τρόπον τὸν ἑαυτοῦ· et P. Syri: *Cito ad naturam facta recidunt suam.* Vocabulum autem καρπὸς h. l. vt saepius tropice adhibetur, et in hac orationis serie nominatim indicat, *mores, actiones et facta* falsorum doctorum. Quo minus enim cum interpretibus aliis per καρποὺς etiam errores, et per ψευδοπροφήτας doctores errores spargentes intelligam, me impediunt ea quae v. 21. 24. leguntur. Et si Iesus de doctoribus falsis, quatenus errores sparsuri essent, dicere voluisset, haud dubie mentem suam dilucidius explicuisset, et de erroribus ipsis verba fecisset, vt alias fecit. v. 24, 5. 11. 24: ἐπιγινώσκειν copulatur h. l. cum praepositione ἀπὸ, quae Hebr. particulae מִן respondet, vt Sir. 19, 29. Sed Luc. 6, 44.

extat praepofitio ἐκ, cuius vicem etiam h. l. ἀπὸ obtinet, ἐπιγινώσκεσθε, *cognofcere poteritis*, ita יַקְמִין 2 Sam. 22, 39. loco parallelo Pf. 18, 39. explicatur קוּם יָכֹלוּ. v. *Glaffius* Phil. S. p. 197. μήτι συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σταφυλὴν κ. τ. λ.] *num poffunt de fpinis colligi vuae, aut de tribulis ficus?* Locutio prouerbialis; ab homine malae indolis non poffunt continui pietatis et probitatis fructus exfpectari. Seneca ep. 87. *Non nafcitur ex malo bonum, non magis quam ficus ex olea. Ad femen nata refpondent.* cf. *Schotti* Adagia p. 20.

17. 18. οὕτω habet h. l. non comparandi, fed potius continuandi vim. Opponuntur porro fibi inuicem δένδρον ἀγαθὸν et δένδρον σαπρόν. Iam σαπρὸν prop. dicitur *putridum*, vt ap. Theophr. Char. c. 11. ἔλαιον σαπρὸν, ad quem locum v. *Cafaubonus*. At h. l. non poteft intelligi arbor quae computruit, haec enim ne folium quidem, multo minus fructus proferre poteft. Sed σαπρὸν dicitur etiam *quicquid eft malae indolis, inutile, non idoneum*, vt adeo fit idem quod πονηρὸν, ficuti Aquila et Symmach. הִבְאִישׁ expreflerunt Exod. 5, 21. verbo σαπρίζειν, pro quo Alexandrini Gen. 34, 30. vfi funt voce πονηρὸν εἶναι, atque καρποὶ, qui h. l. Matthaeo dicuntur πονηροὶ, Luc. 6, 43. funt καρποὶ σαπροί. Etiam Leuit. 27, 14. reperitur in fragmm. interpretum Graecorum σαπρὸς pro Hebr. רַע. Cauffa et origo huius fignificationis cum *Ludovico de Dieu* ad Matth. 12, 33. et *Boltenio* ad h. l. inde repetenda eft, quod Syri voc. בְּאִישׁ de *putrido* et *malo* vfurparunt, atque hoc ipfum vocabulum in Matthaei Euangelio Hebraico extitiffe videtur. Ergo δένδρον σαπρὸν eft *arbor malae indolis*, *ein Baum fchlechter Art*, *eine fchlechte Sorte von Bäumen*, atque adeo vi oppofitionis δένδρον ἀγαθὸν, *arbor bonae indolis*. Eiusmodi vero arbor malae indolis fignificat in hoc orationis contextu, doctorem falfum, qui *e malo animi fui thefauro*, ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ Luc. 6, 35. malos fructus profert, male

facta committit. — 19. sqq. Poenas grauissimas luent, cf. notata ad 3, 10. — 20. ἄραγε affirmantis, *profecto, vtique;* in versione Alexandrina respondet Hebr. אַךְ Gen. 26, 9. et in Aquilae reliquiis τῷ אָכֵן Gen. 28, 16. Profecto e factis horum hominum intelligetis, eos neutiquam esse doctores hoc nomine dignos, coll. v. 16.

21. Versus qui sequuntur, continent in vniuersum sententiam hanc: non nisi pietatis et probitatis studiosus fieri potest felicitatis in regno Messiano expectandae particeps; sola doctrinae meae professio nihil facit ad rem, ne doctores quidem religionis meae, virtutis praecepta si negligunt, vitamque agunt a regulis doctrinae meae alienam, commoda et ornamenta, quae mea religio cultoribus meis piis et probis offert ac praebet, adipiscentur, coll. v. 22. οὐ πᾶς, *non vnusquisque.* κύριος, vt tritum est, saepius in libris N. T. vim habet vocabuli διδάσκαλος, v. Ioh. 13, 13. et Iudaei hoc nomine magistros suos compellabant. Hinc formula λέγειν κύριε, κύριε significatur is, *qui magno ardore doctrinam Christi profiteri, et discipuli atque religionis Christi doctoris partes agere videtur.* εἰςελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν, vid. ad 5, 19. ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρός] *sed qui patris mei coelestis voluntati conuenienter viuit.* θέλημα τοῦ πατρὸς indicat h. l. ipsa religionis christianae praecepta. Nam loco parallelo Luc. 6, 46. pro eo legitur καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω. Caeterum verba οὗτος εἰςελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, quae in cod. 33. et apud Latinos plerosque verbis τοῦ ἐν οὐρανοῖς addita leguntur, pro grammatici additamento habenda sunt. v. *Griesbachii* Comment. Crit. ad h. l.

22. Vt accuratius intelligatur, quinam sint illi λέγοντες κύριε, κύριε, nempe non tam omnino Christi sectatores, quam potius religionis doctores; tanquam nota characteristica discipuli et doctoris religionis illorum temporum affertur τὸ προφητεύειν, — δαιμόνια ἐκβάλλειν —

δυνάμεις ποιεῖν. Itaque mihi haec verba non videntur esse nimis vrgenda, sed cogitandum, Iesum omnino hanc sententiam exprimere voluisse: repudiabuntur a me, felicitatem regni mei non adipiscentur, plures doctores religionis meae, vtpote facinorosi et improbi. Praeterea rectissime *Storrius* Diss. Exeget. in libror. N. T. historic. aliquot loca P. 3. Tubing. 1794. p. 3. obseruauit haec: „Sicuti sermo, qui v. 23. tribuitur iudici, non (2 Sam. 15, 26.) iubet de sententia his nominatim *verbis pronuntianda* cogitare, sed commemoratum *supra* (v. 21.) decretum de eo, quod futurum sit, *illuminat oculisque subiicit*, introducendo iudicem ea, quae τοῖς ἐργαζομένοις τὴν ἀνομίαν modo (v. 21.) fuerat minatus, tandem ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ (v. 22.) exitu praestantem, adituque ad regnum diuinum τοὺς μὴ ποιήσαντας τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ re ipsa arcentem: ita etiam sermo, qui amandandis a regno diuino v. 22. assignatur, non, quid isti sint *re vera dicturi*, sed quid accommodate ad personam, supra (v. 21.) iis impositam, dicere possint, (cf. יאמרו, dicere *possint*, Ios. 17, 24. 27. ἀπαλλοτριώσουσιν, auertere *possint*, v. 25. ונאמר, respondere *possimus*, v. 28.) exponit, omninoque comparatus est ad generale illud λέγειν, κύριε, κύριε, quod v. 21. *non vt res futura*, sed vt praesens, atque *ad hanc vitam pertinens*, spectabatur, insigni τῶν τῷ ὀνόματι κυρίου πολλὰς δυνάμεις ποιησάντων *exemplo illustrandum atque subiiciendum sub sensus*. Quantopere libri sacri hoc genus προσωποποιΐας frequentent, *Dathius* ostendit in *Glassii* Phil. S. p. 1359 sqq.“ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ i. *tempore iudicii*, vt Matth. 11, 24. et Luc. 10, 12. voces ἡμέρα ἐκείνη et ἡμέρα κρίσεως tanquam idem valentes, inter se permutantur. οὐ pro οὐχὶ v. 6, 26. τῷ σῷ ὀνόματι, *iussu et auctoritate tua*, v. *Krebsius* ad h. l. i. e. quoad sensum, vtpote tui, vtpote religionis tuae doctores. Verbum προφητεύειν plures h. l. eo sensu capiunt, vt sit *futura praedicere*, cum de factis insignibus sermo sit: nobis secus videtur, existimamus potius, illud vertendum esse *docere*, eum

voc. *προφήτης* v. 15. eodem modo adhibitum reperiatur, cum Iesus accuratius constituere voluerit, quinam sint *οἱ λέγοντες κύριε*· nempe doctores. *δυνάμεις* miracula, vt Act. 2, 22. 8, 13. — 23. *ὁμολογήσω αὐτοῖς*] *palam profitebor*, ita *ὁμολογεῖν* legitur Ael. H. V. 2, 4. *ὅτι* vt saepius redundat, 27, 47. etc. *οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς*, *nunquam vos probaui, pro meis habui.* Etenim *γινώσκειν* haud raro notat, *amare probare*, vt Hebr. ידע Ps. 1, 6. 89, 16. Amos. 3, 2. 1 Cor. 8, 3. 2 Tim. 2, 19. v. *Glassii* Philol. S. p. 829. *ἀποχωρεῖτε κ. τ. λ.* sunt verba Ps. 6, 9. *discedite a me facinorosi*, indigni estis praemiis et felicitate cultorum meorum.

24. sq. Sequitur epilogus. *πᾶς οὖν ὅστις*, *quicunque igitur*, Hebr. אֲשֶׁר, Graec. *ὃς ἂν*· more Hebraeorum in casu absoluto positum est; neque adeo cum nonnullis pro *ὁμοιώσω* e v. 26. reponendum est *ὁμοιωθήσεται*. Per *τοὺς λόγους τούτους* intelliguntur vitae morumque praecepta hactenus tradita. *ὁμοιώσω αὐτὸν eum similem esse affirmo*: nam futura indicant continuationem, atque adeo accipienda sunt vt praesentia, vnde et *ὁμοιωθήσεται* v. 26. reddi debet, *similis est*, Luc. 6, 48. *ὅμοιός ἐστιν.* — *Φρόνιμος*, נָבוֹן, *prudens, prouidus*, *γινώσκων ἃ δεῖ ποιεῖν*, vt exponitur a Xen. Oecon. 11, 8. vid. *Raphelius* ad h. l. *ἐπὶ τὴν πέτραν, in solo saxoso.* — 25. *βροχή*, גֶּשֶׁם, v. Symm. Prou. 25, 23. LXX Ps. 67, 10. *imber*, pluuia vehemens et procellosa, quam inundatio sequitur. *κατέβη*, ירד, Ies. 55, 10. *καταβῇ ὁ ὑετὸς ἢ χιὼν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ*· add. Ps. 71, 6. sic *decidere* Tibull. 1, 2. 10. vid. *Schleusneri* Lex. et *Bielii* h. v. *ἦλθον οἱ ποταμοὶ*] *fluuii* exundantes *ruebant* per campos, vt *ἔρχεσθαι* h. l. ita quoque בוא vsurpatum legitur Ez. 47, 9. Ies. 59, 19. *προσέπεσον τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ*] *irruebant* fluuii et venti *in eam, neque corruit, nam fundata est saxo.* *πίπτειν*, *corruere*, vt נפל, de domo Iudd. 16, 30. *τεθεμελίωτο* positum est pro *ἐτεθεμελίωτο*· nempe destitutum est h. l. plusquamperfectum suo augmento.

Ita saepius non tantum Iones, sed etiam Attici loquuntur, solo augmento perfecti contenti, more poetarum, vid. *Hemsterhusius* Obss. Miscell. Vol. 4. p. 291. *Wesselingius* ad Diod. Sic. 2, 8. et *Albertius* ad h. l.

26. 27. Contrariam sententiam hi versus continent. *καὶ* sed, ut ו Deut. 12, 27. ubi *οἱ ὁ.* per *δὲ* expresserunt. *μωρὸς* cum opponatur *φρονίμῳ*, est, *stultus*, *imprudens*, qui non videt, quid sit faciendum, *ὁ μὴ γινώσκων ἃ δεῖ ποιεῖν·* ab Alexandrinis coniungitur cum *ἄφρων* Ps. 93. 8. *ἐπὶ τὴν ἄμμον*, *in solo arenoso*, *ἐπὶ τὴν γῆν χωρὶς θεμελίου* Luc. 6, 49. *πτῶσις μεγάλη*, *ruina magna*, quae fit ingenti sonitu, magno fragore. Virg. Aen. 2, 310. *iam Deiphobi dedit ampla ruinam*, *Volcano superante*, *domus.* ib. 465. *Ea lapsa repente ruinam Cum sonitu trahit.* Gloss. vett. *πτῶσις*, *ἐπὶ οἰκοδομῆς*, *ruina*, *rues*. Caeterum summa huius similitudinis est: Qui mea praecepta vita et factis exprimit, is suae saluti consulit, contra qui ea negligit, nec vita factisque exprimit, is deest suae saluti.

28. 29. *καὶ ἐγένετο ὅτε*, vt Hebr. וַיְהִי, vim obtinet particulae *δέ·* sic et ipsi Alexandrini Exod. 3, 21. וְהָיָה כִּי simpliciter reddiderunt *ὅταν δέ·* itaque *καὶ ἐγένετο ὅτε* ia. qd. *ὅτε δὲ·* v. *Vorstius* de Hebraism. p. 601 sq. *ἐκπλήσσεσθαι* h. l. notat, *vehementer admirari*, et respondet Hebr. תָּמַהּ, quod Ps. 48, 6. Symm. reddidit *ἐκπλήσσεσθαι*, sed Alex. habent *θαυμάζειν·* Hesychius: *ἐξεπλάγη ἐθαύμασεν. ἐξέστη·* v. et *Munthius* Obss. ad h. l. et cum תמה construatur cum על, v. Eccles. 5, 7. hinc h. l. *ἐξεπλήσσοντο* sequitur praepositio *ἐπί*. Per *διδαχὴν* h. l. et doctrina ipsa, et ratio qua quis in docendo ac praecipiendo vtitur, intelligi debet. — 29. *ἦν διδάσκων* pro *ἐδίδαξε*, ex Hebraica ratione. *ὡς ἐξουσίαν ἔχων*, tanquam dominus, tanquam Messias, cui non solum interpretatio, sed etiam latio legum esset permissa. Ita *Wolfius*, *Loesnerus*, *Pau-*

lus, alii haec verba explicant. Ego vero ea interpretari mallem de orationis vi et efficacia ad perfuadendum et commouendum. Hom. Il. *l*, 639. ὡς ἔφαθ᾽· οἱ δ᾽ ἄρα πάντες ἀκὴν ἐγένοντο σιωπῇ, Μῦθον ἀγασσάμενοι· μάλα γὰρ κρατερῶς ἀγόρευσε. Iudaeorum vero doctores vanis disputationibus et controuerfiis tempus confumebant, nugas et commenta cum fua, tum antiquiorum doctorum populo proponebant et inculcabant. Quantum discrimen inter Chrifti et Iudaicorum doctorum doctrinam intercefferit, quam parum horum inftitutio valere potuerit ad feriendos et emendandos auditorum animos, facile perfpiciet is, qui vel hanc Chrifti orationem, quam inde a cap. 5. legimus, comparauerit cum commentationibus illis, quae in fcriptis Rabbinorum reperiuntur. cf. etiam *Weifii* Diff. de more domini acceptos a magiftris Iudaicis loquendi ac differendi modos fapienter emendandi; in Commentatt. theoll. a *Velthufenio*, *Rupertio* et me editis Vol. 5. p. 117 fqq. Caeterum verba αὐτῶν et καὶ οἱ Φαρισαῖοι, quae poft οἱ γραμματεῖς in nonnullis codd. addita leguntur, gloffemata funt.

C A P V T VIII.

1. 2. Finita oratione illa, quae montana vulgo dicitur, defcendit Iefus de monte, atque fanauit in vicinia Capharnaumi, coll. v. 5., leprofum, qui auxilium ipfius implorabat. καταβάντι δὲ αὐτῷ] pofitum eft pro καταβάντος δὲ αὐτοῦ vt 21, 23. Ita et Graeci fcriptores Datiuis vti folent. v. *Weffelingius* ad Diod. Sic. T. 2. p. 187. ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί, *eum fecuta eft magna populi caterua.* αὐτῷ, quod more Hebraeorum iunctum eft verbo ἠκολούθησαν, redundat, hanc tamen pronominis redundantiam non prorfus ignotam fuiffe Graecis docet locus

Thucyd. 4, 93. male in nonnull. codd. ad euitandam pronominis αὐτῷ repetitionem, legitur καταβάντος f. καταβαίνοντος αὐτοῦ· v. *Wetsten.* et *Griesbach.* ad h. l. — 2. λεπρὸς ἐλθὼν] *accessit leprosus.* λέπρα, Hebr. צָרַעַת Levit. 3, 2. est cutis vitium, scabies albida, vitiligo, cuius tres species affert Celsus 5, 28. De variis leprae gradibus et generibus v. *Celsus* l. c. *Bartholinus* de morbis biblicis p. 39. *Rhenferd.* de Lepra cutis Hebr. in *Meuschenii* N. T. ex Talmude illustr. *Murray* historia leprae, quae adiuncta est eius libello de vermibus, in lepra obviis, Gotting. 1749. *Schilling.* Commentatio de lepra, Lugd. Bat. 1778. *Eschenbachii* scripta Medico-biblica, Rostoch. 1779. *Michaelis Arabische Fragen*, Fr. 11. 12. 28. 36. eiusdem *Oriental. und exeget. Biblioth.*, Th. 4. p. 106. Th. 17. p. 1. et *Mosaisches Recht*, Th. 4. §. 208. *Niebuhr Beschr. von Arabien* p. 130 ss. *Hensler vom abendländischen Aussatze im Mittelalter nebst einem Beytrage zur Kenntniss und Geschichte des Aussatzes*, Hamb. 1794. *Jahn Bibl. Archäologie* Th. 1. Absch. 2. p. 355 sqq. et interpp. ad Exod. 4, 6. Leuit. 13. 14. Iob. 2, 7. προςεκύνει αὐτῷ λέγων· κύριε] *supplex eum rogabat*, γονυπετῶν αὐτὸν Marc. 1, 40. πεσὼν ἐπὶ τὸ πρόσωπον Luc. 5, 12. κύριε, *domine;* nomen honoris, quo, vt recte Grotius ad h. l. obseruauit, Iudaei etiam ignotos appellare solebant. v. Ioh. 4, 19. 12, 21. 20, 15. Ita quoque Latini loquebantur, Seneca ep. 3. *obuios, si nomen non succurrit, dominos salutamus.* Martial. 1, 113, *cum te non nossem, dominum, regemque vocabam, Cum bene te noui, iam mihi Priscus eris;* cum vero discipuli magistrum hoc nomine compellabant, κύριος id. qd. διδάσκαλος, רַב. v. ad 7, 21. ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι] *si vis, potes me purgare* i. *pristinam mihi valetudinem restituere.* Verbum enim καθαρίζειν, *purgare*, vt Hebr. טִהַר, cui in versione Alex. respondet, v. Num. 12, 15., proprie adhibetur de leprosis, quoniam leprosi impuri iudicabantur, ita vt sit omnino *sanare*, quae verbi potestas vel exinde patet, quod pro

ἐκαθαρίσθη ἡ λέπρα v. 3. apud Lucam 5, 13. legitur ἀπῆλθεν ἡ λέπρα ἀπ' αὐτοῦ. add. Marc. 1, 42.

3. ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, *extenſa manu leproſum tetigit.* Eſt Hebraica loquendi forma, nam priora verba: ἐκτείνας τὴν χεῖρα commode abeſſe poterant, cum ἥψατο hanc notionem inuoluat. v. Gen. 8, 9. 19, 10. etc. Attigit vero Ieſus leproſum, quo palam faceret omnibus praeſentibus, ſanationem certo ſecuturam eſſe; proprie enim is, qui leproſum attingebat, excepto ſacerdote polluebatur. καὶ εὐθέως ἐκαθαρίσθη ἡ λέπρα] *et ſtatim ſanatus eſt leproſus.* Haec verba *Kypkius* reddenda eſſe praecipit: *remota, ſublata eſt lepra.* καθαρίζειν enim, ait, ſignificare etiam *remouere, tollere,* vt Deut. 19, 13. vbi οἱ ό verbum בִּעֵר reddunt verbo καθαρίζειν. Sed ibi בער potius eſt *expiare,* et additum legitur ἐξ Ἰσραήλ· et καθαρίζειν, vt ſupra notatum eſt, h. l. reſpondet verbo טהר. *Wolfius* in Curis et *Koecherus* in Analectis ad h. l. vertunt: *munda declarata eſt ipſius lepra,* ſed Ieſus eum non declarauit mundum, id facere debebat ſacerdos, cf. v. 4. ibique notata; et repudiant hanc interpretationem verba Lucae 5, 13. et Marc. 1, 42. καὶ εὐθέως ἀπῆλθεν ἡ λέπρα ἀπ' αὐτοῦ. Praecedit etiam v. 2. *domine ſi vis, potes me purgare,* et v. 3. Ieſus, volo, inquit, καθαρίσθητι, *purus eſto.* Itaque λέπρα eſt potius abſtractum pro concreto, atque idem quod λεπρός.

4. Caute et prudenter ſatis iuſſit Ieſum leproſum feſtinare Hieroſolymam, et obſeruare omnia, quae lex leproſis praeſcriberet; nondum enim venerat tempus, quo verbis ac factis declarari poſſet, legem Moſaicam nihil amplius valere; per legem autem Moſaicam nonniſi ſacerdos leproſum mundum pronuntiare poterat. Volebat praeterea etiam Ieſus ita impedire, quo minus quisquam de hominis leproſi ſanatione dubitaret. Impoſuit vero etiam homini illi ſilentium, non tamen in perpetuum, nam

filentii perpetui idonea cauffa afferri nulla poteft, aderat enim eo ipfo momento, quo Chriftus hominem fanauit, magna populi multitudo; fed filere debebat leprofus, quamdiu nondum coram facerdote apparuiffet, ne fama huius rei prius ad facerdotis aures perveniret, ne hic nancifceretur occafionem tergiuerfandi, aut calumniandi, ne Chrifti laudibus inuidens, mundum declararet immundum. *σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ*] *oftende te facerdoti.* Verfio vulgata habet: *facerdotum principi,* in nonnullis quoque codd. Marc. 1, 44. legitur *ἀρχιερεῖ*, et ab Hebraeis pontifex maximus haud raro fimpliciter nominatur הכהן, vt 1 Regg. 1, 8. quare etiam h. l. interpretes haud pauci *τῷ ἱερεῖ* interpretantur, *pontifici maximo.* Hae tamen rationes omnes non fatis graues mihi videntur effe, vt a vulgari et recepta vocabuli fignificatione recedamus, cum omnibus facerdotibus haec provincia demandata effet, vt iudicarent de lepra. v. Leuit. 13, 2. *Michaelis Mof. Recht* Th. 4. p. 102. 210. *καὶ προσένεγκε τὸ δῶρον*] *et offer facrificium*, nempe duos pafferculos, quorum alter mactabatur, alter dimittebatur. v. Levit. 14, 4 ff. *εἰς μαρτύριον αὐτοῖς*] *in teftimonium iis.* Interpretes in his verbis explicandis variant. Nempe alii *αὐτοῖς* referunt ad populum praefentem, hoc fenfu: vt praefens multitudo edoceatur, te effe vere fanatum. Alii *αὐτοῖς* referunt ad *ἱερεῖ*, ita vt hoc ipfum nomen vel pofitum fit collectiue, vel *αὐτοῖς*, more Hebraeorum, diftributiue fumendum fit, *vnicuique eorum*, v. *Storrii* Obff. ad anal. et fynt. p. 374. *oftende te facerdoti, quo vnusquisque eorum intelligat, te effe fanatum.* *μαρτύριον* enim dicitur omne argumentum, quo aliquis poteft conuinci, omnis res, qua alicui aliquid fignificatur et declaratur. v. 1 Tim. 2, 6. Iac. 5, 6. Equidem tamen mallem haec verba explicare: *quo contra eos* (np. facerdotes) *teftimonium dicere poffes*, fi fcilicet vellent in pofterum negare, me tibi fanitatem reftituiffe. Verbum enim העיד conftruitur cum particula ב, ita vt fit; *teftimonium dicere in f. contra aliquem*; *αὐτοῖς* ergo refpon-

det Hebr. בָּהֶם et Alexandrini particulam ב cum affixo, faepius datiuo pronominis exprimere folent. v. Deut. 32, 46. 1 Sam. 8, 9. Pf. 50, 7.

Paulus in *Kritifchem Kommentar* ad h. l. contendit: Iefum hominem illum leprofum non fanaffe, fed tantummodo mundum pronuntiaffe i. e. declaraffe, morbum non effe contagiofum, cum breui fanatum, et a facerdote mundum declaratum iri. Verbum θέλω explicat: *lubenter te edocere volo, quae fit natura morbi tui;* atque monet: hac data promiffione, Iefum attigiffe leprofum, vt cognofceret, an eum pronuntiare poffet mundum, quo cognito addidiffe: καθαρίσθητι. Verba: καὶ εὐθέως ἐκαθαρίσθη αὐτοῦ ἡ λέπρα, interpretatur: *breui et feliciter lepra ipfius fanata eft;* εὐθέως enim h. l. vt faepius poni de re, quae non ftatim, illico, fed fucceffu temporis, brevi, euenerit, vt Matth. 13, 5. Marc. 4, 8. Sed vt ex omni narratione apparet, leprofus a Chrifto thaumaturgo valetudinis priftinae reftitutionem exfpectabat et efflagitabat, non vero vt ipfum declararet mundum. Per leges Iudaeorum, vt fupra monitum eft, nonnifi facerdos leprofum pronuntiare poterat mundum, et Iefus ipfe hominem illum ad facerdotem ablegabat, coll. v. 4. Verbum καθαρίζειν altera vice pofitum, fanationem notare in promtu eft, et vero etiam conceditur, Marcus enim et Lucas ll. parall. habent: εὐθέως ἀπῆλθεν ἡ λέπρα. Itaque contextus et leges grammaticae poftulant, vt voci καθαρίζειν vno tenore pofitae, eadem vis tribuatur atque adeo exprimatur *fanare* coll. Luc. 17, 14. 15. vbi legitur ἐκαθαρίσθησαν — ἰάθη. Morbum non fuiffe leuem, patet ex verbis Luc. 5, 12. vbi homo ille πλήρης λέπρας fuiffe dicitur. Non probabile eft, hominem gradus, genera et fymptomata leprae, morbi adeo vulgaris, ignoraffe, cum ea etiam Leuit. 13. curatius expofita reperiantur. Si morbus hominis ita comparatus fuiffet, vt facerdos leprofum, mundum i. e. morbum non contagiofum effe, declarare po-

tuiſſet, de quo tamen in Euangeliſtarum commentariis nihil legitur, non poteſt ſatis idonea ratio afferri, cur homo ille Ieſum, nec ſacerdotem adierit, vt mundus declararetur. Si Ieſus leproſum tantummodo mundum pronuntiaſſet, et hic *breui*, εὐθέως, ſanatus eſſet, non facile intelligitur, quare homo ille, quem Ieſus εὐθέως *ſtatim* abire iuſſit v. Marc. 1, 43. tam ſtudioſe laudes Ieſu diuulgarit vt Marc. 1, 45. refert, quare, vt Luc. 5, 15. legitur, cum huius rei fama percrebuiſſet, tanta hominum aegrotorum multitudo concurrerit, vt a Ieſu ſanaretur. Itaque leproſi ſanatio euenerit neceſſe eſt, antequam ipſe exiret, et εὐθέως reddi debet: *protinus*, *nulla mora interiecta*; et vox θέλω καθαρίσθητι *volo*, ſanitatem tibi reſtituere, *ſis ſanus*. Atque ſic vel ex hactenus notatis apparet, Euangeliſtas rem ita expoſuiſſe, vt appareat, eos crediſſe, ſanationem hominis fuiſſe extraordinariam, atque miraculis annumerandam. cf. etiam *Krummacher über den Geiſt und die Form der Evangel. Geſchichte* p. 201 ſqq.

Vt vero per hanc occaſionem in vniuerſum moneamus de miraculorum Chriſti explicatione, quae noſtra aetate regnat, quaeque eo tendit, vt omnia facile ad leges naturae nobis cognitas perſpici poſſint, ea vix videtur omnino apta eſſe Euangeliſtarum indoli et orationi. Fautores huius explicandi rationis plerumque non accurate diſcernunt, quid creditum narratumque fuerit, et quomodo res ſeſe habuerit, atque etiam iis in locis, in quibus nullum, ne leuiſſimum quidem veſtigium deprehenditur, e quo appareat, rem enarratam poſſe cum noſtris notionibus et ratione cogitandi componi, vſum loquendi et leges grammaticas ſaepius negligentes, verba Euangeliſtarum torquent, iisque ſuas fictiones obtrudunt, et nouas hiſtorias, a narrationibus ſcriptorum illorum prorſus alienas proferunt. Reperiuntur quidem loci nonnulli, in quibus etiam ſobrius interpres, ſentiendi et cogitandi et dicendi illo-

rum temporum rationem refpiciens, a vulgari et antiqua interpretatione, quae fingula verba premit, recedere, et probabilem faltem coniecturam proferre poffit (vid. Matth. 8, 28.), neque propterea in inuidiam adducendus eft; fed longe plures reperiuntur loci, in quibus libere profitendum fit: non liquet! nimis enim remoti ab illis temporibus, quibus res expofitae euenerunt, vivimus, et nihil certi definire poffumus de περιστάσεσι fingulis in locis, ab Euangeliftis, qui faepiffime nil nifi factum ipfum enarrarunt, omiffis. Praeferenda igitur mihi videtur eorum interpretum ratio, qui, quod Chrifti miracula attinet, ab omnibus coniecturis abftinent, et veritatem hiftoriae fimpliciter fequuntur, iis faltem in locis omnibus, in quibus nullum veftigium deprehenditur, quod oftendat, naturali modo rem enarratam explicari poffe. Cf quae et hanc in rem disputata reperiuntur in *Gabler Neueftem theol. Journal* B. 9. p. 285 fqq. *Augufti theol. Monatsfchrift*, 1. Jahrg. Heft 4. p. 316 fqq. *Bellermann Ueberficht der neueften Fortfchritte in den Wiffenfchaften* B. 3. p. 83. *Krummacheri* libro *über den Geift* etc. p. 203 fq. et *Heubneri* Diff. miraculorum ab Euangeliftis narratorum interpretatio grammatico-hiftorica, afferta contra eos, qui e naturae cauffis illa deducere conantur, et ab ipfis fcriptoribus facris deducta effe affirmant. Viteb. 1807. 4. Quo vero lectores, de illis miraculorum Chrifti explicationibus, a viris doctis, nominatim a *Paulo* prolatis, accuratius ipfi iudicare poffent; fubinde eas attulimus, ita tamen, vt coniecturas tantum probabiles, certe ingeniofas feligeremus.

5. Hiftoriam aliam, et maxime diuerfam ab ea, quae Luc. 7, 1. legitur, h. l. enarrari, plures opinati funt, v. c. *Andr. Ofiander* Annott. harmonn. 1, 36. *Beza*, *Pifcator*, alii. Sed in conftituendo loco et tempore Matthaeus atque Lucas conueniunt, occurrunt praeterea in vtraque narratione eaedem περιστάσεις, omnis-

que diuerſitas in eo eſt, quod ille centurio noſtro loco ipſe veniſſe dicitur et cum Ieſu collocutus eſſe, Lucae autem l. l. legatos miſiſſe, et per eos cum Ieſu egiſſe. Ad hanc vero repugnantiam ſiue potius diuerſitatem remouendam prouocarunt alii ad vſum loquendi Hebraeorum, cum apud Hebraeos ſaepe dicatur feciſſe aliquis id, quod alii fecerint, nomine eius atque iuſſu. v. *Keuchenius* ad h. l. *Heumannus* in *Erklärung des N. T.* Vol. 1. p. 107. ſuſpicatur centurionem primum per legatos cum Ieſu egiſſe, tum vero ipſum ad eum acceſſiſſe. Auguſtinus de conſenſu Euang. 1, 20. *non abſurde Matthaeus, per alios facto acceſſu centurionis ad dominum, compendio dicere voluit, acceſſit ad eum centurio.* Scilicet Matthaeus et h. l. vt alias ſaepius breuitatis ſtudioſus fuit; quaeritur etiam, an Matthaeus interfuerit colloquio, quod Ieſus cum centurionis amicis inſtituit. v. Marc. 1, 29. Lucas in archetypo, quo vtebatur, rem accuratius et plenius expoſitam reperiebat, et ita eam referebat. Omnis omnino diuerſitas leuioris momenti eſt, et in omnibus fere ſcriptorum hiſtoricorum libris, vbi de eadem re agunt, eiusmodi diuerſitates occurrere ſolent, v. *Perizonii* Animaduu. hiſt. et *Keuchenii* Annotatt. ad h. l. faciuntque eiusmodi diuerſitates, qualis illa eſt, quae h. l. deprehenditur, cum in vtraque narratione reliquae περιστάσεις occurrant eaedem, ad muniendam et confirmandam fidem Euangeliſtarum hiſtoricam. προσῆλθεν αὐτῷ ἑκατόνταρχος] hunc centurionem fuiſſe gentilem, non Iudaeum, neque proſelytum, plures interpretum opinantur. Prouocant hanc in rem ad verba Chriſti v. 10. quibus eum a gente Iudaica diſtinxerit; ad verba legatorum ipſius, qui Iudaei erant, Luc. 7, 5. ἀγαπᾷ τὸ ἔθνος ὑμῶν· et ad Luc. 7, 6. coll. Matth. 8, 8. οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς ἵνα μου ὑπὸ τὴν στέγην εἰσέλθῃς· quae explicant: tibi non licet, vtpote Iudaeo, ne ſis offenſioni popularibus tuis, meam domum intrare; Iudaeos, notant, omni familiariori cum gentibus abſtinuiſſe conſuetudine, v. Luc. 19, 7. Ioh.

18, 28. Act. 10, 28. atque eo haec ipſa centurionis, ſiue amicorum ipſius verba ſpectaſſe. Argumentis tamen haud contemnendis, *Rauius*, Theologus Erlangenſis, in Diſſ. Praeterita quaedam ad narrationes Matth. 8, 5 ſqq. et Lucae 7, 2 ſqq. illuſtrandas, Erlang. 1792. 4. demonſtrauit: centurionem illum, natione quidem gentilem, ſed veri Dei cultorem, per baptiſmum proſelytorum ad religionem Iudaicam admiſſum fuiſſe, atque adeo in eccleſiae Iudaicae veniſſe communionem. Argumenta autem, a V. D. ad hanc ſententiam ſuam muniendam comprobandamque allata, potiſſimum haec ſunt: *a*) Verbis *οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς, ἵνα μου ὑπὸ τὴν ϛέγην εἰςέλθῃς*, non propterea vſus eſt centurio ille, quia nefas putabatur Iudaeis, domum gentilis intrare, et cum eo familiariter viuere, ſed ſunt haec verba ſummae modeſtiae documentum, quibus ſimilia ſunt quae Luc. 5, 9. leguntur, et docent quoque ipſum de vi ac poteſtate Ieſu tam praeclare ſenſiſſe, vt eum vel abſentem, ſeruo aegrotanti opem ferre poſſe, putaret. *b*) Ipſi Iudaeorum ſeniores Ieſu opem his verbis implorabant: *ὅπως ἐλθὼν διασώσῃ τὸν δοῦλον αὐτοῦ*, *vt ipſe veniret* etc. Luc. 7, 3. et Ieſus reſpondebat: *ἐλθὼν θεραπεύσω*. Amici centurionis, cum Ieſus iam propius ad eius domum acceſſiſſet, nomine eius dicebant: *οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς, ἵνα μου τὴν ϛέγην εἰςέλθῃς*. Patet exinde, ſeniores Iudaeorum non accepiſſe a centurione mandatum, vt Ieſum arceſſerent, eos autem, quia de Ieſu poteſtate minus praeclare ſentiebant, quam ille, id vltro feciſſe, quod confirmatur voce Chriſti, cum comperiſſet, quantam ſpem in ipſo collocaret centurio, ſe inter Iſraelitas non tantam fidem reperiſſe. Iam ſi centurio non fuiſſet Iudaeorum religioni addictus, quomodo Iudaei Ieſum rogaſſent, vt ſe in domum gentilis conferret? cum inter omnes conſtet, quanto odio perſecuti ſint, quantopere contemſerint Iudaei gentiles, quam ſtudioſe eorum conſortium fugerint. Neque dici poteſt, illud *ἐλθὼν* Luc. 7, 3. redundare. Nam vt ſcite obſeruauit *Rauius*

pleonasmi figura non sic aestimanda est, quasi vocabula adhiberi possint plane otiosa, et nullam potestatem habentia, quod in vitiis sermonis esset habendum; et Iesus ipse legatorum preces respiciens, respondet: ἐλθὼν θεραπεύσω αὐτόν. Matth. 8, 7. c) Iudaei de centurione iudicium ferebant perhonorificum, et laudabant eum, quod synagogam ipsis exstruxisset i. sumtus ad eam exstruendam suppeditasset; tale autem singularis erga Iudaeos amoris documentum ab homine gentili vix sperari poterat, sed qua ratione impelli potuerit ad synagogam exstruendam, in promtu est, si statuitur eum ad sacra Iudaeorum transiisse. d) Centurio denique ille, vtpote gentilibus oriundus, optime discerni poterat ab Israelitis, verbis v. 10. οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον· Israelitae enim omnes Israelis posteri dicuntur, nec omnibus in locis, in quibus hoc nomen legitur, ad veri Dei cultum, quo Israelitae reliquis gentibus praestabant, respicitur.

Centurio ille, vtrum fuerit Romanus, an Herodi tetrarchae militauerit, ambigitur. Nempe Caesarum aetate in prouinciis maioribus erant legiones, in minoribus cohortes, ad tuendam pacem et tranquillitatem. Cohortibus, quae in Iudaea prouincia minori erant, singulis praeerant tribuni, χιλίαρχοι, et his subiecti erant ἑκατόνταρχοι, qui centum fere peditibus praeerant. Ex horum igitur numero fuisse centurionem illum, de quo h. l. sermo est, plures opinati sunt. Sed Romanos in Galilaea habuisse praesidia, argumentis historicis demonstrari nequit, v. *Michaelis Anmerkk.* ad h. l. constat vero, ex Herodis Antipae subditis, plurimos fuisse gentiles, itaque hunc hominem ab Herode centurionem fuisse constitutum, coll. Marc. 6, 21. recte statuunt *Chrysostomus, Wetstenius, Michaelis, Rosenmüllerus, Rauius, Paulus,* alii. παρακαλῶν αὐτὸν, καὶ λέγων] *rogans ipsum, his verbis.* Verbo παρακαλεῖν saepius *rogandi, obsecrandi* notio inest,

vt v. 31. Luc. 14, 18. Act. 13, 42. Ioseph. Ant. 13, 5. 8. θυσίας τῷ Θεῷ προσφέροντες, καὶ ὑπὲρ τῆς ὑμετέρας σωτηρίας τε καὶ νίκης αὐτὸν παρακαλοῦμεν.

6. sqq. ὁ παῖς μου *seruus meus*, nam Luc. 7, 2. legitur δοῦλος, coll. v. 7. ita παῖς etiam occurrit Aristoph. Ran. 192. eodem sensu Lat. *puer* Prop. 3, 23. 23. Pollux 3, 8. καλοῦνται παῖδες οἱ δοῦλοι παρὰ τοῖς ἀττικοῖς, κἂν ὦσι πρεσβύτεροι. Moeris: παῖδα τὸν δοῦλον, κἂν ᾖ γέρων, ἀττικῶς· cf. *Wetstenius*, *Kypkius* ad h. l. et *Fischerus* Ind. Theophr. sub h. v. Alexandrini hoc vocabulo exprimunt Hebr. נער et עבד. Sic Iudd. 9, 54. 2 Sam. 2, 14. נער vertunt παιδάριον, sed Gen. 22, 5. παῖς· et עבד 2 Sam. 15, 14. 2 Regg. 10, 5. παῖς, sed Prou. 9, 3. δοῦλος. βέβληται] *decumbit*, οἱ ο΄ נפל Ex. 21, 18. vertunt βεβλημένος, *decumbens*. παραλυτικὸς, vid. ad 4, 24. δεινῶς βασανιζόμενος, *grauissimos dolores sustinet* vid. not. ad 4, 24. et *Krebsius* ad h. l. — 8. οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς, ἵνα μου ὑπὸ τὴν στέγην εἰσέλθῃς] *non sum dignus, quocum sub iisdem trabibus sis:* ἱκανὸς id. qd. ἄξιος Ioh. 1, 27. στέγη, *domus*, vt Lat. *tectum*, Virg. Aen. 3, 344. Ael. H. V. 4, 1. Gen. 19, 8. εἰπὲ λόγῳ, *verbo dic i. iube*. Pro λόγῳ, quae est lectio plurium et meliorum codd., quam etiam verss. et patrum auctoritas confirmat, pauci codd. habent λόγον· εἰπεῖν λόγῳ, quam phrasin librarii non satis intellexisse videntur, praeferenda est. Hoc autem ipsum λόγῳ redundat, et additum est ex Hebraica ratione, vt intelligatur, quanam re fiat τὸ *iubere*. Itaque vel hic Hebraeorum loquendi vsus refellit ineptam *Wetstenii*, aliorumque, v. *Wolfium* in Curis ad h. l., opinionem, verbis εἰπὲ λόγῳ respexisse centurionem, inconspicuos angelos Dei, vt satellites adstantes, quasi rogasset Iesum, vt angelo praeciperet, et iniungeret sanationem perficiendam. Neque vero etiam assentiri possum *Paulo* opinanti, centurionem verbis εἰπὲ λόγῳ dicere voluisse: mitte vnum de tuis discipulis. Quodsi enim nonnisi hoc

centurio a Chrifto efflagitare voluiffet, non intelligitur, quare rem planam tot verbis expreffert, et adeo verbofa interpretatione precationis ipfius opus fuerit, nec quare Iefus admirabundus dixerit, fe tantam fidem inter Ifraelitas non reperiiffe.

9. 10. ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν] *etenim ego homo* (miles) *imperio fubiectus*, fi quendam militum meorum mihi fubiectorum iubeo ire aliquo etc. ὑπὸ ἐξουσίαν fcil. τασσόμενος, quod participium diferte additum legitur Luc. 7, 8. Diod. Sic. p. 201. B. οὐκ ἦσαν ὑπὸ μίαν ἡγεμονίαν τεταγμένοι *non erant omnes fub vnius imperio.* Sed ἐξουσία eft abftractum pro concreto, vt Rom. 13, 1. coll. 3. Luc. 12, 11. coll. Matth. 10, 18. vt adeo fignificetur: is, qui imperium habet, h. l. praefectus, tribunus. Comparatio ipfa non iufto vlterius extendi debet, fed mens et fententia centurionis haec eft: Tibi parent leges naturae, tu, vtpote infignis propheta, facile, etiam abfens, feruum meum fanare potes; etenim mihi, neutiquam tecum comparando, parent imperio meo fubiecti, et faciunt, quaecunque iis praecipio, quanto magis ergo, cum tua poteftas plane eximia fit, tibi parebunt morbi, ita vt fine mora feruum meum fanare poffis. — Morbos etiam nos in fermone quotidiano mutare folemus in perfonas, vtimur formulis: morbus me defeuit, medicus morbum profligauit, et fimilibus. — 10. ἐθαύμασε καὶ εἶπε] *admirabundus dixit.* Non enim neceffe eft, vt cum aliis a vulgata verbi θαυμάζειν fignificatione recedamus, et eo fenfu accipiamus, vt fit: *honorare, laudare* 2 Regg. 5, 1. Deut. 17, 18. 50. πίστις h. l. perfuafio de potentia Chrifti, eum etiam abfentes morbos fanare poffe.

11. Iam laudata centurionis fide ac probitate profitetur Iefus, ex omnibus ciuitatibus plures gentilium fe Meffiam agnituros fuamque doctrinam amplexuros effe,

eosque fore felicitatis ciuium regni Messiani participes, quam Iudaei vnice, exclusis gentilibus omnibus, qui non ad sacra Iudaica transiissent, se consecuturos esse sperarent. Intelligebant hoc auditores haud dubie de proselytis ad Iudaeorum sacra transgressuris. βασιλεία τῶν οὐρανῶν significat h. l. *felicitatem in altera vita exspectandam;* nam ei opponitur τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, vbi sit κλαυθμὸς καὶ βρυγμὸς ὀδόντων· quae verba eandem continent futurae miseriae et infelicitatis descriptionem, quam aliis quoque locis legimus, v. 13, 42. 22, 13. 11, 22. 12, 41. 42. ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν] scil. ἡλίου· coll. LXX Ios. 1, 4. 15. *ab oriente et occidente* h. e. ex omnibus gentibus. Hebraei enim, cum vniuersum terrarum orbem indicare volunt, nominant, vel, orientem et occidentem, vt Ies. 45, 6. 59, 19. vel, dextrum et sinistrum latus, s. meridiem et septentrionem, vel omnes quatuor coeli plagas commemorant, v. Ps. 57, 3, Luc. 13, 29. vid. *Fischeri* Prolusf. de vit. Lexx. N. T. p. 101. qui verba nostra apposite vertit: *mihi credite, multi ex omnibus ciuitatibus barbaris felicitate aeterna donabuntur.* Similis locus Xen. Cyrop. 1, 1. 5. ἤν τε πρὸς ἕω, ἤν τε πρὸς ἑσπέραν, ἤν τε πρὸς ἄρκτον, ἤν τε μεσημβρίαν. Sed πολλοὶ sunt *gentes exterae*, opponuntur enim iis οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας h. e. Iudaei. ἀνακλιθήσονται] *accumbent, coenabunt:* ἀνακλίνεσθαι verbum conuiuale, id. qd. ἐσθίειν, δειπνεῖν μετά τινος· synonyma sunt: κατακεῖσθαι Marc. 2, 15. et ἀνακεῖσθαι Luc. 7, 36. 37. atque Matth. 9, 10. 11. συνανακεῖσθαι et ἐσθίειν μετά τινος inter se permutantur, et Iudith 12, 15. legitur ἀνακλίνεσθαι εἰς τὸ ἐσθίειν. Illis nimirum temporibus, vt tralatitium est, conuiuae non sedebant ad mensam, sed accumbebant ad coenam, et hinc factum est, vt ἀνακλίνεσθαι, quod proprie notat *recumbere*, eo quoque poneretur sensu, vt esset, *conuiuari.* Sed *conuiuari cum Abrahamo, Isaaco, et Iacobo* est: eadem felicitate frui, qua illi perfruuntur. Etenim imagines a saturatione, abundantia, et conuiuio petitae, frequenter

in libris V. T. v. Pf. 36, 9. 16, 5. etc. et fcriptorum etiam profanorum, v. *Raphelius* ad h. l., ad defcribendam felicitatem adhibentur. Hinc Iudaei quoque felicitatem, in regno Meffiano exfpectandam, comparare folebant cum coena et conuiuio, Matth. 26, 29. Luc. 22, 30. 14, 15. et inter conuiuas nominabant inprimis maiores fuos, Abrahamum, Ifaacum et Iacobum; quo fignificarent, vnice Iudaeos illius felicitatis participes fore, adeo enim fanctos fefe exiftimabant, vt in vita quoque communi cum nullo extraneo cibum capere vellent, vid. ad v. 5. et *Schoettgenii* Hor. Hebrr. ad h. l. Ad hanc igitur Iudaeorum cogitandi et loquendi confuetudinem Iefus h. l. refpexit.

12. οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας] *ii ad quos illa felicitas in regno Meffiano exfpectanda pertinet, quibus deftinata eft.* Quae forma loquendi Hebraica eft. Hebraei enim, vt fcite notauit *Fifcherus* Proluff. de vit. Lexx. N. T. p. 516. vocabulum בֵּן aliis nominibus ita adiungunt, vt fignificet eum, ad quem res illae, quae iftis nominibus declarantur, quocunque modo pertinent. Sic Luc. 10, 6. ὁ υἱὸς τῆς εἰρήνης, *filius pacis* f. felicitatis, eft, felicitate, bonis dignus. Pf. 102, 21. בְּנֵי תְמוּתָה funt, *ad mortem deftinati.* add. Pf. 40, 10. 88, 12. cf. etiam *Beckhaus Bemerk. üb. d. Gebrauch d. Apocryph. Bücher d. A. T. zur Erläuterung der Schriften des N. T.* p. 49 fq. Iam vero h. l. *Iudaei* dicuntur υἱοὶ βασιλείας, quatenus ipfis, reliquas gentes contemnentibus, falfo quidem perfuafum erat, felicitatem regni Meffiani ad fe vnice pertinere, ipfis, vtpote Iudaeis, vnice deftinatum effe. Huic vero praeconceptae opinioni ita occurrit noftro loco Iefus, vt affirmet: ἐκβληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον κ. τ. λ.] *eiicientur in tenebras easdemque denfiffimas, vbi eft fletus et crepitus dentium;* quibus verbis omnino ineft notio haec: *felicitate illa*, me, Meffiam, meamque doctrinam repudiaturi, *priuabuntur, et improbitatis fuae poenas grauiffimas*

luent. Imago h. l. deſumta eſt ab ergaſtulo; nam etiam Hebraei vocabula חשך atque צלמות vſurpabant de *carcere.* v. Pſ. 107, 10. 14. Ieſ. 42, 7. et Sap. 18, 4. φυλακισθῆναι atque σκότος coniunguntur; vt adeo σκότος ἐξώτερον carcerem teterrimum, i. e. miſeriam maximam depingat. vid. et *Fiſcheri* Proluſſ. p. 97 ſqq. atque *Krebſii* Opuſcula p. 524 ſqq. Quae de eiulatu et crepitu dentium h. l. leguntur, ea ſunt imago hominis inuidi, indignabundi et miſeri, Pſ. 35, 16. 37, 12. 118, 18. et mirifice augent deſcriptionem miſeriae maximae. Confirmant hanc interpretationem ea quae leguntur 22, 13.

13. καὶ ὡς ἐπίστευσας γενηθήτω σοι] ſcl. οὕτω· quoniam credidiſti, me etiam abſentem, ſeruum tuum ſanare poſſe, me abſente valetudinem priſtinam recipiat! καὶ ἰάθη ὁ παῖς αὐτοῦ ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ, *et ſeruus ipſius continuo conualuit.* ὥρα reſpondet Chaldaico et Syriaco שָׁעָה, v. Dan. 3, 6. 15. quod vt Hebr. רגע fere de momento, puncto temporis dicitur, et vt στιγμὴ χρόνου Luc. 4, 5. ῥιπὴ ὀφθαλμοῦ 1 Cor. 15, 52. idem eſt quod εὐθέως Matth. 8, 3. παραχρῆμα Act. 3, 7. ἐξαυτῆς Act. 10, 33. v. *Fiſcherus* Proluſſ. de vit. Lexx. N. T. p. 102 ſs. Lectio codd. nonnull. ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης e locis ſimilibus 9, 22. 15, 28. 17, 18. irrepſit. Lectiones autem: καὶ ὑποστρέψας ὁ ἑκατόνταρχος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, εὗρε τὸν παῖδα (ſ. αὐτὸν ſ. τὸν ἀσθενοῦντα δοῦλον· vel vt in aliis codd. legitur: καὶ ὑποστρέψαντες οἱ πεμφθέντες εἰς τὸν οἶκον, εὗρον τὸν ἀσθενοῦντα δοῦλον ὑγιαίνοντα) a Grammaticis e Luc. 7, 10. margini adſcriptae, in textum a librariis receptae ſunt. v. *Griesbachius* in Comment. Crit. ad h. l.

14. ſqq. Vna cum Iacobo et Iohanne, v. Marc. 1, 29. ingreſſus eſt Ieſus domum Simonis Petri, vid. ad 4, 18. ibique deprehendit huius πενθερὰν, חָמוֹת, *ſocrum,* vxoris matrem, βεβλημένην, *aegrotantem,* vid. ad v. 6.

et quidem πυρέσσουσαν, *febri laborantem*. — 15. Verbum διακονεῖν refertur h. l. ad mensam, ita, vt Petri socrus, Christo et comitibus ipsius accumbentibus ministrasse dicatur cibum potumque, quo sensu διακονεῖν saepius legitur. vid. ad 4, 11. Pro αὐτοῖς codd. plures, verss. et patrr. legunt αὐτῷ· recte, opinor; αὐτοῖς e Marci et Lucae locis parallelis margini adscriptum, librarii in ordinem receperunt. — 16. ὀψίας, scl. ὥρας, [quod addit Marc. 11, 11.] γενομένης *vesperi*, Marc. 1, 32. addit: ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος. Hesychius: ὀψίας, ἑσπέρας· sed ἑσπέρα est Hebr. ערב, et de omni tempore pomeridiano adhibetur. Duas fuisse Hebraeis vesperas, docent loci Ex. 12, 6. Leuit. 23, 5. Matth. 14, 15.; vna fuit ab hora IX, nostra pomeridiana tertia, vsque ad horam sextam, altera ab hora nostra sexta, vsque ad noctis principium, ὀψία δευτέρα, quae etiam simpliciter, ὀψία et ἑσπέρα dicebatur, v. *Grotius* ad h. l. *Moschii Erklärung der Sonntags-Evangelien*, Th. 2. p. 1111. *Ernesti Theol. Bibl.* B. 9. p. 104., et hoc quidem loco altera illa pars temporis pomeridiani intelligi debet, vt Luc. 24, 29. al. προσήνεγκαν κ. τ. λ. vid. ad 4, 24. ἐξέβαλε λόγῳ. Cic. Catil. 2. *ego vehemens ille Consul, qui verbo ciues in exilium eiicio.* — 17. ὅπως πληρωθῇ κ. τ. λ., vt adeo quod morborum sanationem attinet, recte de Christo dici possit, quod legitur ap. Ies. 53, 5. Locum illum prophetae, quem Petrus 1 ep. 2, 24. ad remissionem peccatorum retulit, accommodauit Matthaeus et in rem suam transtulit. vid. ad 20, 28. Verba, quae h. l. leguntur, ex Hebraico textu expressa sunt. λαμβάνειν respondet Hebr. נשׂא, quod vt סבל, cui h. l. respondet βαστάζειν, non tantum notat, *ferre, perferre*, sed etiam *depellere, auferre, tollere*, vt h. l. 5, 40. 15, 26. v. Exod. 34, 7. Leuit. 10, 12. Num. 14, 8., vbi Alexandrini habent ἀφαιρεῖν· verbum βαστάζειν hoc modo occurrit etiam Ioh. 20, 15., vbi in nonnull. codd. pro ἐβάστασας e glossemate legitur ἦρας· cf. de verbo βαστάζειν *Krebsius* ad h. l.

18. Iesus, qui Capharnaumi, in aedibus Petri erat, cum ingenti hominum turba sese cinctum videret, v. Marc. 1, 33., ne diutius interpellaretur ab iis, qui sibi ab ipso opem ferri vellent, comites suos, v. Marc. 1, 29. Matth. 8, 23., admonuit, ἐκέλευσεν, vt secum traiicerent mare Galilaeum. ἀπέρχεσθαι, vt ἔρχεσθαι, et Hebr. בוא, dicitur etiam de nauigantibus. v. Deut. 30, 13. Ion. 1, 3. Marc. 4, 35. — Iesum cum discipulis Genasaram traiecturum adiit, vt v. 19. legitur, εἷς γραμματεὺς, *quidam legisperitus.* εἷς id. qd. τὶς, nam etiam Hebr. אחד haud raro obtinet vim pronominis indefiniti, vt Gen. 27, 44. יָמִים אֲחָדִים, vbi οἱ ό habent: ἡμέρας τινάς· add. Ioh. 6, 19. 20, 7. Luc. 5, 12. 21, 19. Graecis quoque hunc vsum loquendi fuisse frequentem, pluribus exemplis docuerunt *Kypkius* ad h. l. et *Berglerus* ad Alciphr. 1, 3. p. 15. Quae h. l. v. 19 sqq. afferuntur, ea Lucas 9, 57 sqq. alio loco et tempore, nempe in itinere Hierosolymam, euenisse refert, cum Iesum non recepissent incolae oppidi cuiusdam Samaritanorum. Parum vero probabile est, vt recte obseruauit *Paulus* ad h. l. eo ipso tempore legisperitum accelerasse, et a Iesu petiisse, vt ipsum in numerum perpetuorum comitum reciperet. Matthaeus ergo, saltem quod attinet ea, quae v. 19. 20. extant, haud dubie accuratius temporis rationem habuit quam Lucas; attamen illa admodum breuis et succincta narratio, quam v. 21. 22. continent, a Matthaeo, propter argumenti tantum similitudinem, adiecta esse videtur, sicuti et ea, quae l. l. v. 59 sqq. commemorata leguntur, eandem ob caussam iis, quae praecesserunt, annexa esse putamus. ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἐὰν ἀπέρχῃ, *comitem me tibi offero, sequar te, quocunque abibis,* perpetuus tuus comes fieri cupio.

20. αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι κ. τ. λ.] *vulpes habent lustra, et aues latibula.* φωλεοὶ sunt *lustra, ferarum habitacula.* Sic de serpentibus legitur ap. Pausan. 8, 16.

p. 632. Kuhn. Apollod. Bibl. 1, 9. 11. Diod. Sic. p. 119. A. de luftro vrfae Aelian. H. V. 6, 3. v. *Wetftenius* ad h. l. et *Fifcherus* Prolufl. de vit. Lexx. N. T. p. 287. Per κατασκηνώσεις non *nidi*, fed *latibula* fignificantur, loca, ubi volucres confident et quiefcunt, tuti ab iniuria coeli. Sic verbum κατασκηνοῦν de auibus in ramis arborum confidentibus et quiefcentibus legitur 13, 32. Luc. 13, 19., neque κατασκηνοῦν refpondet Hebr. קָנַן, fed verbo שָׁכַן, quod de auibus ita vfurpatur, vt fit *commorari*, *quiefcere*, *verfari*, *confidere*, vt Dan. 4, 18., vbi Theodot. ita adhibuit κατασκηνοῦν· et Latinus interpres, qui h. l. habet, *habitare*, ibi vfus eft verbo *commorari*; Pf. 46, 5. pro מִשְׁכַּן in fragm. Symmachi legitur κατασκήνωσις. Alexandrini autem Ez. 17, 23. שָׁכַן reddiderunt verbo ἀναπαύεσθαι· cf. omnino *Fifcherus* l. l. p. 286 fqq. Caeterum bene Iuuencus: *Vulpibus in faltu rupes excifa latebras Praebet, et aereis auibus dat filua quietem: Aft hominis nato nullis fuccedere tectis Eft licitum: gentis fic funt molimina veftrae.* ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει κ. τ. λ.] *ego vero, vbi quiefcam, non habeo.* υἱὸς ἀνθρώπου prop. id. eft, quod ἄνθρωπος, *homo*, vt υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων funt fimpliciter ἄνθρωποι, Marc. 3, 28. al. ita enim Hebraei vocabulum בן copulare folent cum nomine אדם, vt Pf. 8, 4. vbi אנוש et בן אדם tanquam fynonyma iunguntur. v. *Vorftius* de Hebraifm. p. 533 fq. et *Leusdenius* de Hebraifm. N. T. p. 85. In libris autem N. T. Chriftus κατ᾽ ἐξοχὴν nominatur ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου· quod cognomentum alii explicant *homo contemtiffimus*, *hominum infimus*, alii *homo praeftantiffimus*, *promiffus Meffias*, alii aliter. vid. interpp. ad h. l. *Heumann* folutio quaeftionis: cur filius Dei perfrequenter fe appellauerit filium hominis? in Sylloge Disfert. T. 1. P. 4. p. 488 fqq. *Lefs* de filio hominis, in Opufc. T. 2. Diss. 6. *Rullmann Beantwortung der Frage, in welchem Sinn nennt fich Iefus des Menfchen-Sohn? Rinteln* 1785. *Schmidt über den Ausdruck Menfchen-Sohn im N. T.* in *Henke neuem Magazin für Re-*

ligionsphilosophie, B. 1. St. 1. Nr. 18. add. *Augusti theol. Monatsschrift*, *Jahrg.* 2. p. 393 sqq. *Scholten* Specimen Hermeneutico - theolog. de appellatione τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, qua Iesus se Messiam professus est, Trai. ad Rhen. 1809. 8. Equidem arbitror Christum se nominasse τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, quatenus fuerit *homo praestantissimus, Messias*, v. Ioh. 5, 27. Matth. 16, 13. 28. 24, 27. 30. Ioh. 1, 51. coll. v. 49. Act. 7, 55. et respexisse locum Dan. 7, 13. (vid. *Eichhorn Allgem. Bibl. der bibl. Literat.* B. 6. p. 687.) eum vero hac voce ambigua, (quae et simpliciter hominem notare poterat, et vero etiam de hominibus, qui inter alios eminuerunt, v. c. de prophetis, in libris V. T. occurrebat, v. Ez. 2, 1. 4, 1, al.) de industria vsum esse, eaque obscurius dignitatem suam significasse, propterea quod iam tum dignitatem suam palam praedicare neque potuerit, neque voluerit, vid. *Scholten* l. c. p. 67 sq. Caeterum υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου h. l., vt saepius, est id. qd. ἐγώ, vid. 16, 13. coll. Marc. 8, 27. Matth. 10, 23. etc. amant enim Hebraei loqui de se in tertia persona. Sic Bileamus Num. 24, 3. vbi in Hebr. legitur גֶּבֶר. vid. et *Boltenius* ad Matth. 5, 16. οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ, *careo habitaculo*, ἄοικός εἰμι, vt bene explicuit Theophylactus; ἔχειν ἐμὲ μηδὲ οἰκίαν, Luc. 9, 58. Cum ergo videret Iesus, illum legisperitum consuetudinem ac familiaritatem suam appetere eo animo, vt frueretur honoribus et diuitiis, eum petentem ita reiiciebat, vt ei affirmaret, suam inopiam esse tantam, vt ipso etiam habitaculo careat.

21. Alio tempore, v. not. ad v. 19., Iesus quendam e sectatoribus suis alloquebatur, vt Lucas 9, 59. refert, verbis his: ἀκολούθει μοι, *sequere me*, sis meus discipulus, meus comes perpetuus. Ille vero promtus quidem paratusque erat, volebat tamen antea sepelire parentem suum, hinc, *magister*, inquiebat, *permitte mihi, vt ante, quam te sequar, patrem meum sepeliam.* Cum

apud Iudaeos pariter atque gentiles praecipuum filiorum officium esset, sepelire parentes; cum apud Iudaeos mortui eodem die sepelirentur, quo obiissent, v. 9, 23. Act. 5, 7. 10. Sir. 38, 17. interpretum plurimi verborum ἐπίτρεψόν μοι κ. τ. λ. sensum ita constituunt: *permitte, vt ad patrem senem iam; (fortasse etiam) aegrotantem redeam, ad mortem vsque illi opem feram, mortuumque tandem sepeliam.* Monent praeterea, Iesum hominis precibus ac votis non respondisse, sed ei dixisse: ἄφες τοὺς νεκροὺς κ. τ. λ. quod ille, si ad familiam rediisset, propinquorum admonitionibus, vitaeque negotiis, a proposito suo, Christique disciplina, facile abstrahi atque abalienari potuisset. Cum vero haec sententia: *permitte, vt patri ad mortem vsque opem feram*, verbis proprie non insit, atque Iesus v. 22. omnino de mortuis loquatur, alii rectius, vt videtur, statuunt, hominis illius parentem mortuum fuisse, cumque sepelire voluisse parentem mortuum, antequam in numerum discipulorum Christi reciperetur. Scilicet qui mortuum attingebat, efferebat, sepeliebat, domum, in qua mortuus erat, intrabat, vel mortuum lugebat, polluebatur. Neque pontifici maximo, neque Nasiraeis licebat parentes vel propinquos lugere, eorumque sepulturam curare. v. Leuit. 21, 11. Num. 6, 7. Haec si perpendimus, atque simul reputamus, interposita cunctatione, mentem hominis illius Christo iam deditam facile iterum abalienari, vitaeque negotiis distrahi potuisse; non amplius nos offendet, quod Christus votis eius non annuerit, coll. v. 22. Hinc non omnino male *Hammondus* Lucae loco parallelo 9, 60. verba Christi explicauit hunc in modum: „Sed respondit Iesus, Naziraeos semel Deo consecratos non debuisse se polluere funere paterno; sed id muneris aliis relinquere, vt et pontificem maximum; ideoque illum, qui se Christi disciplinae et ministerio consecrauerat, munus sepeliendi patris iis debere mandare, qui idem non susceperant, et suo muneri attentum esse, ac prae-

dicare euangelium." Fateor tamen nonnifi incertam effe poffe huius loci interpretationem, cum ipfa Matthaei narratio nimis breuis fit atque concifa. Quaecunque autem interpretatio admittatur, hoc certum eft, Iefum oftendere voluiffe: rerum diuinarum coeleftiumque curam anteponendam effe curae rerum humanarum terrenarumque omnium, a fuis difcipulis, doctrinaeque diuinae praeconibus. cf. 19, 29. 10, 37. ἕτερος, *alter* (v. Ammonius v. ἄλλος) id. qd. ἄλλος, *alius*, vt Hebr. אחר. vid. not. ad 5, 39. θάπτειν, vt Lat. *fepelire*, latiffime patet, omnesque modos indicat, quibus corpus mortui tollitur, et transfertur ex oculis atque confpectu viuentium in locum, vbi putrefcat et confumatur, vt adeo h. l. omnino exprimi poffit: *funus parenti facere.* vid. Obff. Mifc. Vol. 5. T. 1. p. 21 fqq. et *Schleusneri* Lexicon fub h. v.

22. ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς] *fine mortuos fepeliri a mortuis.* Per τοὺς νεκροὺς, a quibus fepeliendi fint mortui, *vefpillones* intellexerunt *Hofmannus* in Diss. de fingulari Hebr. cura fepeliendi mortuos, Ien. 1726. et *Stichtius* in Diss. ad Matth. 8, 22. Alton. 1770. quos fecuti funt *Heumannus*, *Moldenhauerus*, alii. Notarunt, vocem νεκροὶ refpondere Hebr. מֵתִים et per νεκροὺς, vt per מֵתִים, fi fubintelligatur אַנְשֵׁי, fignificari commode poffe homines illos, apud Iudaeos lege conftitutos, vt mortuorum, quibus vel propinqui non effent, vel quorum propinqui abeffent, fepeliendorum curam gererent. Hinc verba noftra vertunt: *relinque iftis mortuorum viris hoc negotium, vt mortuos fepeliant.* Recte vero *Michaelis* ellipfin illam duriorem nominauit in *Oriental. und Exeget. Biblioth.* Th. 3. p. 59 fq. nec poteft idoneis exemplis demonftrari, Chrifti aetate eiusmodi *viris mortuorum* lege conftitutis, negotium mortuos fepeliendi fuiffe iniunctum. Etiam *Boltenius* ad h. l. per τοὺς νεκροὺς vefpillones intelligendos effe ftatuit; at in lingua Syriaca, inquit, loco infini-

tiui saepius poni solet participium; in versione Peschito, infinitiuus θάψαι expressus legitur participio ܩܒܪܝܢ, atque *Trostius*, *Gutbirius* et *Schaafius*, Syri interpretis verba reddiderunt verbotenus: *sine mortuos sepelientes mortuos suos.* Etiam in versione Philoxeniana participium ܩܒܪܝܢ extat. Quodsi igitur in Matthaei euangelio Syrochaldaico ita quoque legebatur, Graecus Matthaei interpres omnino vti poterat infinitiuo θάψαι, sed si participium participio expressisset, processisset sententia (quam Boltenius praefert) haec: *relinque mortuos, sepelientibus, mortuos suos.* Alii vocabulum νεκρούς bis positum, proprie accipiunt, atque subintelligunt μᾶλλον, vt sensus sit: insepultus potius iaceat pater tuus, quam vt meam disciplinam, doctrinamque, negligas et deferas. Equidem accedo interpretibus iis, qui voc. νεκροὶ primo loco positum, improprie accipiunt, vt per νεκρούς intelligantur ii, qui curantes vnice res terrenas ad altiora non adspirant, resque diuinas negligunt, qui a studio veritatis, virtutis atque sanctitatis alieni sunt. Etiam Hebraei idolorum cultores, et a vera religione alienos, dicere solebant *mortuos.* v. interpp. ad. Apoc. 3, 1. Rom. 6, 13. Clem. Alexandr. Strom. 5. ἐν τῇ βαρβάρῳ φιλοσοφίᾳ νεκροὺς καλοῦσι τοὺς ἐκπεσόντας τῶν δογμάτων, καὶ καθυποτάξαντας τὸν νοῦν τοῖς πάθεσι ψυχικοῖς. Itaque sensus huius sententiose dicti est: permitte curam sepeliendi mortuos iis, qui sunt inepti ad rerum diuinarum studium, qui res terrenas vnice curant, nec occupari volunt tradenda mea doctrina.

23. 24. ἐμβάντι αὐτῷ] *cum conscendisset nauiculam;* vid. ad v. 1. et *Kypkius* ad h. l. ἐμβαίνειν autem, vt ἀναβαίνειν Marc. 6, 51., frequenter dicitur de iis, qui nauem conscendunt, vt 1 Macc. 15, 37. 2 Macc. 12, 5. Xen. Mem. 1, 3, 6. v. *Sturzii* Lex. Xenoph. h. v. interpp. ad Thom. M. p. 45. et *Raphelius* ad h. l. vnde Phauorinus:

ἐμβαίνει· εἰςέρχεται — καὶ ἐπὶ νηὸς, καὶ ἐπὶ οἴκου. ἠκολούθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ, *fecuti eum funt difcipuli*, neque hi tantum, fed et alii nauigia confcenderunt, et Iefum fecuti funt, auctoribus Marco 4, 36. et Matthaeo 8, 27. — 24. Illo ipfo tempore, Luc. 8, 23. *πλεόντων δὲ αὐτῶν*, *iis nauigantibus, vehemens tempeftas coorta eft. σεισμὸς, motus, commotio*, adhibetur proprie de terrae motu, Luc. 24, 7. Xen. Hift. Gr. 4, 7. 4. v. *Loesnerus* ad Matth. 24, 7. ponitur vero etiam de *commotione maris, turbine, procella, tempeftate*, et idem eft quod λαίλαψ (h. e. interprete Ariftot. de mundo c. 4. *πνεῦμα βίαιον καὶ εἰλούμενον κάτωθεν ἄνω*, *ventus violentus, qui furfum deorfum verfus repente conuoluitur*); quo vocabulo vtuntur Marc. et Luc. l. l. atque in verfione Alexandrina refpondet vocabulo סער, quod Ion. 1, 4. redditur κλύδων (i. e. Hefychio auctore, *ἡ τῶν κυμάτων σφοδρότης*), fed Ier. 23. 19. *σεισμὸς*, et Iob. 38, 1. *λαίλαψ — ὥστε τὸ πλοῖον καλύπτεσθαι ὑπὸ τῶν κυμάτων*] *ita vt nauigium fere fluctibus tegeretur*. Lucas habet *συμπληροῦσθαι*, Marcus vero, *τὰ κύματα ἐπέβαλλεν εἰς τὸ πλοῖον*, ventus coniiciebat fluctus in iftam nauiculam. Poft *κυμάτων* in nonnull. codd. et in Syra Hierofolymitana additur legiturque, *ἦν γὰρ ὁ ἄνεμος ἐναντίος αὐτοῖς* ex 14, 24. *αὐτὸς δὲ ἐκάθευδε*, ipfe vero Iefus defatigatus, fomno indulgebat.

25. Difcipuli terrore perculfi accedebant ad Iefum, eumque excitabant, *ἤγειραν αὐτὸν*, fiue, vt Marc. et Luc. eodem fenfu fcripferunt, *διεγείρουσιν αὐτὸν*, nempe *ἐξ ὕπνου*, quae plena formula extat Homer. Il. ε, 422. *ἐξ ὕπνου — οἶκῆας ἐγείρῃ*. Caeterum *αὐτοῦ* plures codd. omittunt, vt et *μαθηταὶ*, cod. Vatic. et verff. nonnullae; prius librarii negligentia facile potuit omitti, quoniam fequitur *αὐτὸν*, et *μαθηταὶ* omitti potuit, quoniam nec Marc. 4, 38. nec Luc. 8, 24. legitur. *κύριε, σῶσον ἡμᾶς, ἀπολλύμεθα*] *magifter, ferua nos, actum eft de no-*

bis. Ante ἀπολλύμεθα fubintelligi debet particula ὅτι, vt כִּי 2 Sam. 13, 20. fed ἀπολλύμεθα quoad fenfum notat, *in fummo vitae discrimine verfamur, actum eft fere de nobis.* Ita vfus eft hoc verbo incertus auctor in Anthol. Gr. I. 7. epigr. 200. a *Palaireto* ad h. l. laudatus. Εἰ τοὺς ἐν πελάγει σώζεις, κἀμὲ τὸν ἐν γῇ Ναυηγὸς Φιλίης σῶσον ἀπολλύμενον, *fi eos, qui in pelago funt, feruas Venus, me quoque in terra Naufragum amicitiae ferua, cum in pereundi periculo fim.* Eodem fenfu faepius legitur ἀποθνήσκω, vt 1 Cor. 15, 31. 2 Cor. 6, 9. v. *Markland.* ad Max. Tyr. 24, 9. p. 698. σῶσον ἡμᾶς, *eripe nos e praefentiffimo mortis periculo.* Ita σώζειν vfurparunt Alexandrini Pf. 7, 13. Ez. 14, 14. add. Matth. 24, 22. Act. 27, 30. 31. v. *Keuchenii* Annotata ad h. l.

26. Qui magno ac forti animo praeditus eft, cui perfuafum eft, fe magnis rebus deftinatum effe, is rebus aduerfis non defperat, fed fpem fouet certiffimam, fe non facile interiturum effe. Sic Iulius Caefar, cum, coorta tempeftate, nautae de falute fua defperarent, αἰσθόμενος ἀναδείκνυσιν ἑαυτὸν καὶ τοῦ κυβερνήτου λαβόμενος τῆς χειρὸς, ἐκπεπληγμένου πρὸς τὴν ὄψιν, ἴθι, ἔφη, τόλμα καὶ δείδιθι μηδέν· Καίσαρα φέρεις, καὶ τὴν Καίσαρος τύχην συμπλέουσαν· vid. Plut. V. Caef. Dio Caff. 41. p. 113. Iefus, qui has in terras venerat, vt falutem ac felicitatem hominibus largiretur, eorumque animos veritatis, virtutis ac pietatis ftudio inflammaret, fciebat, fe et fuos in Dei tutela effe, adeoque in medio periculorum turbine tranquillus et imperterritus, difcipulorum fuorum timiditatem reprehendebat verbis fat leuibus his: τί δειλοί ἐστε, ὀλιγόπιστοι; *quid defperatis de falute, o exigua fide praediti!* nam ὀλιγόπιστοι, Hebr. קְטַנֵּי אֱמוּנָה. vid. Lightfoot. Hor. Hebr. et Talm. ad 6, 30., funt, homines exiguae fidei, parum fidentes, qui animum et fiduciam temere abiiciunt, h. l. ita nominantur difcipuli, quatenus prae nimia timiditate animum abiiciebant, et

putabant, Iesum nullam ipsorum curam habere; ap. Marc. enim 4, 38. dicunt: *οὐ μέλει σοι· ὅτι ἀπολλύμεθα*; *ἐπετίμησε τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θαλάσσῃ*] Marc. 4, 39. *εἶπε τῇ θαλάσσῃ, σιώπα*. Virg. Aen. 1, 155. *coelum tempestatesque serenat.* *ἐπιτιμᾷν*, quod Hebr. גער respondet, non modo est, *reprehendere*, *obiurgare*, *interdicere*, sed etiam omnino, *quiescere iubere*, *coercere*, *comprimere*, *vim et potestatem infringere* Luc. 4, 35. 39. Nah. 1, 4. Ps. 68, 31. 18, 16. 104, 7. *καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη*] *et mare tranquillum redditum est.* Auctor Etymol. M. sub *γάλα*· *γαλήνη, ἡ πραεῖα καὶ ἐφεσταμένη θάλασσα*· vid. *Lennepii* Animaduu. ad Coluth. p. 108.

27. *οἱ δὲ ἄνθρωποι ἐθαύμασαν κ. τ. λ.*] Discipuli, et reliqui homines, qui Iesum in aliis nauibus concomitati erant, v. Marc. 4, 36., *admirabundi dicebant: qualis quantusque hic vir est* (*ποταπός*, quam insignis propheta et legatus diuinus), *cui venti et fluctus maris obtemperent.* Neque tamen h. l. de miraculo cogitandum esse, plures recentiorum interpretum opinati sunt. *Paulus* in *kritisch. Kommentar*, ad h. l. obseruauit, in lacu, montibus et faucibus incluso, tempestates subito oriri, subito vero etiam tranquillitatem redire solere. Sumitur ergo, nautas, discipulos, reliquosque Christi comites hoc ignorasse; quodsi enim id non ignorassent, subito orta maris tranquillitas eos non in tantam admirationem rapuisset; Iesus vero certo scire debebat, illo ipso temporis momento maris tranquillitatem redituram esse. Auctor libri *Kritik des Kommentars von Paulus* p. 47. coniecit: alta voce, et extensis manibus orasse Iesum; spectatores ob tempestatis vehementiam singulas tantum voces audire potuisse, neque ex iis, quae locutus fuisset, sed ex euentu, cum paulo post tranquillitas rediisset, collegisse, Iesum ventos et fluctus molliri atque quiescere iussisse. Eodem fere modo rem explicare studuerunt *Krummacherus üb. den Geist d. Euangel. Gesch.* p. 86 ss. et *Thiessius* in

Krit. Kommentar p. 81. Erat, inquiunt, λαίλαψ, ventus vehemens, qui improuiso et repente surgere, celeriter vero etiam abire solet. Iesus igitur fiduciae Dei plenissimus, animoque vehementius commoto, et timidos comites confirmabat, et ipsos ventos ac fluctus alloquebatur, qui cum breui se ponerent, spectatores, summa admiratione affecti, iudicabant, Christum mare tranquillum reddidisse.

28. Mirifice exercuit hic locus interpretum industriam, quorum alii duo Gadarenos illos, de quibus h. l. sermo est, a geniis malis obsessos, alii eos furiosos fuisse contendunt. Ac furiosos quidem illos homines fuisse, vel exinde patet, quoniam dicuntur fuisse inprimis saeui, fugisse consuetudinem hominum, commorati esse in locis desertis, nullisque vinculis coerceri potuisse. vid. Marc. 5, 3. Luc. 8, 29. add. not. ad 4, 24. Prioris tamen sententiae defensores vrgent inprimis hoc, quod daemoniaci Iesum appellarint Messiam v. 29., cum tamen Christus nunquam antea in hac regione versatus sit, neque adeo eum propius nosse potuerint. Monuerunt contra alii interpretes, homines illos, antequam in μανίαν incidissent, Iesum a multis pro Messia haberi, ab aliis percipere potuisse, fortassis etiam eos alio tempore et loco Iesum vidisse, docentemque audiuisse, vid. *Eichhorn Allgem. Biblioth. d. bibl. Lit.* B. 6. p. 836. et *Rosenmülleri* Scholia ad h. l. et cum iam temporis Iesus vnum eorum allocutus esset, v. Marc. et Luc. l. l. ipsos esse recordatos eorum, quae de Iesu antea audiuissent, vid. *Grimm Exegetische Aufsätze* B. 1. Duisb. 1793. eos ex vno de Iesu comitibus comperisse, quisnam Iesus esset, suspicatur *Paulus* ad h. l. — Qui opinantur Gadarenorum illorum corpora fuisse geniorum malorum domicilia, animaduertunt quoque non facile explicari posse, quomodo grex porcorum, (Marc. 5, 11. refert, porcorum fuisse duo millia,) in mare irruere potuerit, nisi con-

cedatur ope geniorum malorum hoc effectum esse. *Grimmius* l. l. ad hanc difficultatem remouendam, statuit, non genios malos fuisse huius rei effectores, sed cogitandum esse de miraculo a Iesu patrato. Probabilius hanc rem explicuerunt alii, vt statim videbimus. Liceat enim e pluribus coniecturis, quas interpretes, quo facilius sibi explicarent ea omnia, quae h. l. leguntur, protulerunt, in medium afferre eas, quae probabilitate inprimis sese commendant.

Eichhornio, vid. eiusd. *Allgem. Biblioth. d. bibl. Lit.* B. 6. p. 835., res omnis h. l. enarrata, explicanda videtur esse hunc in modum: Audiuerat maniacus de admirandis Christi facinoribus, audiuerat etiam eum daemonia subigere, atque ex hominum corporibus eiicere posse. Animo daemoniaci fixa inhaerebat opinio haec, geniorum malorum legionem corpus suum occupasse. Adspectu Christi consternabatur, cumque mente captus se daemonum legionem esse putaret, timebat, ne a Christo cruciaretur atque in tartara abire cogeretur. (Se pridem ab exorcistis in catenas coniectum ac male tractatum fuisse, recordabatur, v. *Bolten* ad h. l. *Ammon. bibl. Theologie*, Th. 1. p. 155.) Iesus hominis opinioni conuenienter loquebatur, eamque ex animo ipsius euellebat, atque ita efficiebat, vt mentis egens, rursus mentis compos fieret. Furiosus irruebat in gregem porcorum, (subulcos fugabat, et gregem ita consternabat, vt omnes in mare ruerent; ita *Paulus* ad h. l. *Ammon.* l. l. alii,) et cum iam crederet, genios malos migrasse in porcorum corpora, valetudinem pristinam recipiebat. Plures de grege porci, in litore praerupto stantes, se praecipitabant in lacum, rumor rem augebat, omnemque gregem in mare praecipitatum esse, fingebat. — *C. C. L. Schmidt Exegetische Beyträge* Th. 2. St. 1. opinatur, subulcos, cum vidissent daemoniacum ad Iesum accurrentem, ipsos aduolasse, partim curiositate ductos, partim

vt Iefum admonerent vellet fibi ab homine ifto cauere, partim etiam vt ei, neceffitate cogente, auxilium ferrent; interea porcos, fibi relictos, propius acceffiffe ad fitus praeruptum, fe inuicem laceffiffe, et plures eorum e praecipitio in mare ruiffe, quorum audito clamore, reliquum gregem perturbatum, terrore correptum, et, vt delapfis fuccurreret, eos cum impetu effe fecutum; Iefum eo ipfo momento, quo grex terrore correptus fe praecipitaret, cafu, daemoniaco ideae fixae ipfius convenienter dixiffe, genios malos, qui ipfum obfiderent, poffe in corpora porcorum migrare; hinc fubulcos fugientes, reliquosque fpectatores credidiffe, genios malos e corpore daemoniaci profectos effe in corpora porcorum. conf. et *Thiefs Kritifch. Kommentar* ad h. l.

Cum omnia, quae Chriftus prodigiofe fecerit, hominibus fuerint falutaria atque vtilia, per gregem vero aquis enectum, graue damnum Gadarenis illatum fit; hanc difficultatem vario modo remouere ftuduerunt interpretes. Obferuarunt nimirum, voluiffe Iefum hoc modo gentiles illam regionem incolentes, porcorum dominos, excitare, vt confiderarent, quis ipfe effet, et quam digna doctrina ipfius, quae fusciperetur, v. *Grimmius* l. l. vel Iefum docere voluiffe, quanto pluris facienda fit vita et valetudo hominis, v. *Rofenmüllerus* in Scholiis ad h. l. et viae publicae fecuritas, grege porcorum, v. *Horn die Lebensgefch. I. nach den drey erft. Euang.* Th. 1. p. 186. vel, daemoniacum, audita Chrifti voce, ὑπάγετε, in gregem porcorum effe impetum facturum, eumque praecipitem deiecturum effe, id quidem praevideri non potuiffe. vid. *Paulus* ad h. l. Sed admiffa *Schmidtii* fententia paulo fuperius laudata, nulla defenfione Chrifti opus videtur; neque Euangeliftae tradunt, daemoniacum in gregem irruiffe, fed genios malos in corpora porcorum migraffe referunt: Matth. v. 32. οἱ δὲ

(δαίμονες) ἐξελθόντες ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων. Marc. 5, 13. καὶ ἐξελθόντα τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα, εἰσῆλθον εἰς τοὺς χοίρους. Luc. 8, 33. ἐξελθόντα δὲ τὰ δαιμόνια ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου εἰσῆλθον εἰς τοὺς χοίρους.

Caeterum Matthaeus duo daemoniacos commemorauit, Marcus et Lucas vnius tantum mentionem fecerunt. *Rosenmüllerus* in Scholiis ad Marc. l. l. cum aliis animadvertit: Marcum et Lucam aut de duobus memoraſſe inſigniorem, aut ea de cauſſa de vno tantum locutos eſſe, quod duorum mentio facta, parum ad potentiam Chriſti oſtendendam contuliſſet, et quaeſtionibus dubiisque occaſionem praebuiſſet, cum furioſi ſocietatem inire non ſoleant. *Ammonius* in *bibl. Theol.* p. 255. alterum comitem daemoniaci perpetuum atque cuſtodem fuiſſe, ſuſpicatur. *Paulus* in *Kommentar* ad h. l. opinatur, narrationem de duobus daemoniacis inde ortam eſſe, quod qui primi rem narraſſent, plura daemonia memoraſſent, coll. v. 31. hinc concluſum eſſe, plures, ſaltim duo daemoniacos a Ieſu fuiſſe ſanatos; Matthaeum autem ipſum ſanationi non interfuiſſe. Etiam *Thieſsius* p. 83. *Schmidtius* l. l. Matthaeum non e numero ſpectatorum fuiſſe contendunt. Prouocant ad 9, 9. ſed argumentum ex h. l. deſumtum, non ſatis firmum eſt; conſtat enim, Matthaeum in commentariis ſuis quam ſaepiſſime temporis ordinem neglexiſſe, vid. etiam Luc. 5, 27 ſs. coll. 8, 29 ſs. Marc. 2, 14. coll. 5, 3 ſs. Coniecturis autem hactenus prolatis liceat adiicere etiam hanc: in illa regione praeter hunc daemoniacum, cuius ſanatio a Marco atque Luca, et vero etiam Matthaeo ipſo memoratur, etiam alii daemoniaco Ieſus valetudinem priſtinam reſtituit, hinc Matthaeus duos commemorauit daemoniacos; quam quidem coniecturam noſtram probabilem reddit alius locus c. 18, 6. vbi v. notata. Marcus et Lucas in euangelio illo primitiuo, quo in conſcribendis ſuis commentariis vtebantur, v. Proleg.

§. 1., vnum tantum daemoniacum memoratum reperiebant, illum nimirum, cuius sanationem memorabiliorem reddiderat gregis porcorum interitus.

εἰς τὴν χώραν τῶν Γεργεσηνῶν] non tantum h. l. sed et Marc. 5, 1. et Luc. 8, 26. 27. in aliis codd. legitur Γεργεσηνῶν, in aliis Γερασηνῶν, in aliis denique Γαδαρηνῶν. Cum Γέρασα fuerit τῆς Ἀραβίας πόλις οὔτε θάλασσαν, οὔτε λίμνην ἔχουσα πλησίον, *vrbs Arabiae*, (in ea Arabiae parte, quae, auctore Hieron. ad Obad. 1. prius vocabatur *Galaad*, et nunc *Geraſa* nuncupatur) *in cuius vicinia neque mare neque lacus*, v. Origenes Opp. T. IV. p. 140. atque librarii saepius in codd. Graecis errarint quoad nomina locorum: Origenes Γερασηνῶν mutandum esse censuit in Γεργεσηνῶν· monuitque Gergesam fuisse olim oppidum ad lacum Gennesaret situm. Verba eius sunt: ἀλλὰ Γέργεσα, ἀφ' ἧς οἱ Γεργεσηνοὶ, πόλις ἀρχαία, περὶ τὴν νῦν καλουμένην Τιβεριάδος λίμνην, περὶ ἣν κρημνὸς παρακείμενος τῇ λίμνῃ, ἀφ' οὗ δείκνυται τοὺς χοίρους ὑπὸ τῶν δαιμόνων καταβεβλῆσθαι· reiecit idem Origenes etiam lectionem Γαδαρηνῶν; nam Γάδαρα, inquit, πόλις μὲν ἐςὶ τῆς Ἰουδαίας, παρὰ ἣν τὰ διαβόητα θερμὰ τυγχάνει, λίμνη δὲ κρημνοῖς παρακειμένη οὐδαμῶς ἐςὶν ἐν αὐτῇ, ἢ θάλασσα. Sed cum Iosephus, qui de illa regione ad lacum Gennesaret sita, aliquoties accuratius verba fecit, oppidum Gergesa non commemorauerit: dubitarunt Critici, an ipse Origenes oppidum huius nominis viderit, et lectionem Γεργεσηνῶν e mera Origenis coniectura enatam esse suspicati sunt. Rectissime vero *Griesbachius* monuit: cum aliae coniecturae ab Origene in medium prolatae, in nullis, certe in paucissimis codd. ac verss. reperiantur, contra vero Γεργεσηνῶν cum codd. fere omnium, tum antiquarum etiam verss. multarum lectio sit: eam neutiquam pro mera cerebri Origeniani figmento esse habendam, sed antiquiorem Origene, et ab hoc in vno et altero cod. aeque ac Γερασηνῶν et Γαδα-

ρηνῶν fuiſſe inuentam. Itaque h. l. et Luc. 8, 26. legendum eſſe puto Γεργεσηνῶν, ſed Marc. 5, 1. et Luc. 8, 37. Γαδαρηνῶν· ita tamen vt non tam vrbs *Gadara*, quam potius regio, ager Gadarenorum ibi ſignificetur. Oſtendere nimirum voluit Lucas v. 37. omnes gentiles, illam regionem incolentes, ἅπαν τὸ πλῆθος τῆς περιχώρου τῶν Γαδαρηνῶν, optaſſe, vt Ieſus e finibus ipſorum excederet. Res enim h. l. expoſita, in confiniis Gadarenorum et Gergeſenorum euenit, et gregis porcorum domini, non tantum Gergeſeni erant, vt *Wetſtenius* arbitratur, ſed et Gadareni. Ex illis autem Marci et Luc. l. l. et ſtudio conciliandi inter ſe trium Euangeliſtarum narrationes lectio Γαδαρηνῶν in nonnullos Matthaei codd. venit, et viciſſim Γεργεσηνῶν e Matthaeo in quosdam Marci et Lucae (v. 37.) libros, et ita quoque lectio Γερασηνῶν, quae originem ſuam debet librariis, qui ſaepius in codd. Graecis errarunt, quod nomina locorum attinet, quibus Geraſa nomen erat notius quam Gergeſa, in codd. Euangeliſtarum irrepſit. Lectionis Γερασηνῶν auctores fuiſſe librarios ſuſpicatur quoque ad h. l. *Michaelis*. Ioſephus *Gergeſam*, tanquam oppidum ignobile ſilentio praeteriit; neque tamen *Gergeſenorum* nomen plane ignotum fuit, memoratur enim gens Gergeſenorum a Ioſepho Ant. 1, 6. 2. *Gergeſam* dictam fuiſſe etiam *Geraſam*, monuerunt quidem interpretes nonnulli, ſed non probarunt. Cf. omnino *Wetſtenius*, *Griesbachius* et *Paulus* ad h. l. Caeterum *Gadarenorum regio*, quam Ioſephus B. I. 3, 3. 1. Γαδαρίδα vocat, nomen accepit ab vrbe *Gadara*, cuius incolae maximam partem gentiles erant; hinc πόλις Ἑλληνὶς vocatur a Ioſepho Ant. 17, 11. 4. erat metropolis Peraeae. v. Ioſeph. B. I. 4, 8. 3. 5, 3. et *Schleusneri* Lex. ſub v. Γαδαρηνός. — ἐκ τῶν μνημείων ἐξερχόμενοι] *prodibant e ſepulcris*. Hebraei extra vrbem, plerumque in ſpeluncis mortuos ſepelire ſolebant. vid. Gen. 23, 19. Iudd. 6, 2. 20, 33. *Nicolai* de Hebr. ſepulcris, L. B. 1706. *Lowth* de S. P. Hebr. P. 1. p. 127. „Hebrae-

orum ſepulcra, ſaltem honeſtiora, quaeque familiis principum patria erant ac gentilitia, ſpeluncae erant amplae, ſub terram, ex natiua rupe, arte manuque excauatae, quaedam tam ſpatioſae, vt columnis ſuffulcirentur: ad latera circumquaque excidebantur cellae recipiendis ſarcophagis." Vnde et Iudaei, hoſtium ſuorum ſaeuitiam fugientes, concurrere ſolebant ad monumenta. v. Philo in Flacc. p. 973. B. οἱ δὲ ἐξῄρχοντο διὰ τὸ πλῆθος εἰς αἰγιαλοὺς, καὶ κοπρίας, καὶ μνήματα, πάντων στερούμενοι τῶν ἰδίων *at illi, quod permulti eſſent, egrediebantur in litora, et ſterquilinia et monumenta, exuti rebus ſuis omnibus.* Commorati ſunt daemoniaci illi in ſepulcris, quia huiusmodi loca non frequentantur, melancholici autem fugere ſolent conſpectum et confuetudinem hominum. Hinc Aetius 3, 8. 9. de melancholicis: οἱ πλείους μέντοι ἐν σκοτεινοῖς τόποις χαίρουσι διατρίβειν, καὶ ἐν μνήμασι, καὶ ἐρήμοις. χαλεποὶ λίαν] *admodum terribiles.* χαλεπὸς, Hebr. נוֹרָא, Ieſ. 18, 2. ἰσχύειν, *poſſe, audere,* Alexandrini hoc verbo vtuntur pro δύνασθαι Gen. 31, 29. quod vt יָכֹל interdum etiam notat *audere.* 2 Sam. 17, 17. Gen. 24, 50.

29. τί ἡμῖν καὶ σοι] *quid nobis tecum rei eſt?* quare nobis moleſtus es? מַה־לָּנוּ וָלָךְ Ioſ. 22, 24. 2 Sam. 16, 10. formulae, quibus contemtus, vel indignationis cauſſa vtebantur veteres, cum monere vellent alterum, ne ipſis aliqua re moleſtus eſſet. v. *Raphelius* et *Wetſtenius* ad h. l. nec non *Heupelius* ad Marc. 1, 24. Ἰησοῦ plures omittunt, et vt *Griesbachius* in Comment. ad h. l. monuit, facile e Marco et Luca irrepere potuit, cum σοΙΥιε (σοι υἱε) ſpeciem vocabuli ΙΥ (Ἰησοῦ) praeberet. υἱὸς τοῦ Θεοῦ, *Meſſias.* ἦλθες ὧδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς;] *num tu veniſti huc, vt nos ante tempus abire iuberes in tartara?* χρόνος et καιρὸς ita inter ſe differunt, vt χρόνος tempus incertum, non definitum, καιρὸς autem opportunitatem temporis, atque adeo tempus certum et definitum

ſignificet. v. *Albertius* ad Rom. 5, 6. H. l. intelligitur dies iudicii extremi, quo ex opinione Iudaeorum genii mali, omni poteſtate ſua in homines priuati, grauiora ſupplicia ſubituri eſſent. v. 2 Petr. 2, 4. Iudae v. 6. *βασανίσαι*; *cruciare*, ita, vt nos in tartara detrudas, nec amplius verſari ſinas in terris; nam v. 31. legitur *ἐκβάλλειν* et ap. Luc. 8, 31. *εἰς τὴν ἄβυσσον ἀπελθεῖν*. Maniaci non omnia penitus obliuiſci ſolent, quae antea viderunt vel audiuerunt; cum ergo daemoniaci illi (ſ. daemoniacus ille) conſpicerent Ieſum, primo momento recordabantur eorum, quae de ipſo, cum morbo illo non laborarent, audiuerant, eum Meſſiam eſſe, eum genios malos ſubigere poſſe, ſubito igitur ad eum aduolabant, auxilium et medelam ab eo efflagitaturi, ſed hoc ipſo momento mania rurſus corripiebantur, et cum a geniis malis ſeſe obſeſſos putarent, nomine geniorum malorum loquebantur, et ab exorciſtis olim male tractati, eiectionem metuebant.

30. 31. *ἦν δὲ μακρὰν ἀπ' αὐτῶν*] *non longe ab iis paſcebat grex porcorum.* Cum apud Marc. et Luc. legatur *ἐκεῖ* interpretes nonnulli putarunt excidiſſe in codd. particulam *οὐ* v. *Pricaeus* ad Luc. 8, 32.; alii eam more Hebraeorum, qui particulam לא interdum omittere ſolent, h. l. etiam omiſſam eſſe ſtatuerunt. v. *Noldius* Concordd. partic. p. 1454. Sed Hebraei רחוק, cui reſpondet *μακρὰν*, vſurpare ſolent de quouis interuallo, etiam breuiori. v. *Lud. de Dieu* ad h. l. Ita *μακρὰν* legitur quoque in verſ. Alex. Exod. 33, 7. Diod. Sic. p. 558. B. *Rhod.* et Lat. *procul*, pro *iuxta*, *prope*, Virg. Aen. 6, 10. *Horrendaeque procul ſecreto Sibyllae antrum immane petit;* vbi Seruius: *procul, non longe; procul enim eſt, quod prae oculis et quod porro ab oculis eſt.* Terent. Hecyr. 4, 3. 1. *Quem cum iſtoc ſermonem habueris procul hinc ſtans accepi;* vbi Donatus: *procul, prope.* add. Liu. 40, 8. Nep. V. Pauſan. 5, 5.; coll. Thucyd. 1, 13. v. *Albertius* ad h.

l. ad Hefych. T. 1. p. 1131. et Obff. Mifc. Vol. 1. p. 386 f. χοίρων πολλῶν] ἦσαν ὡς δισχίλιοι, *circiter duo millia*, Marc. 5, 13. Iudaeis porcos alere non licebat. v. *Lightfootus* Horr. Hebrr. et Talmm. ad h. l. Itaque domini huius gregis fuiffe videntur gentiles; incolas autem regionis Gadarenorum maximam partem gentiles fuiffe, iam fupra notatum eft. — 31. Audito clamore porcorum, qui fe inuicem laceffebant, vid. *Schmidtii* loci noftri explicatio, ad v. 28. propofita, maniaci in gregem oculos conuertunt, agunt vt maniaci, nomine geniorum malorum rogant Iefum, fi ipfos eiicere conftituiffet, migrare potius fineret in corpora porcorum, quam in tartara. ἐκβάλλειν, גָּרֵשׁ, *abire iubere*, Exod. 10, 11. h. l. fimpliciter pofitum eft ita, vt omiffum fit θέλειν, velle. ἐπίτρεψον ἡμᾶς ἀπελθεῖν] in libris nonnull. legitur, ἀπόστειλον ἡμᾶς· quam lectionem cum *Griesbachio* praeferendam duco. Lectio vulgata e Marci et Lucae locis parall. in hunc translata eft a grammaticis, quibus fic Iefus tantum *permififfe* videretur, vt grex porcorum in mare praecipitaret.

32 — 34. Pro εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων v. 32. in codd. et verff. pluribus extat εἰς τοὺς χοίρους, et mox ad voc. ἡ ἀγέλη omittunt τῶν χοίρων· puto, propter locos parallelos, et ob fonum auribus ingratum, cum ter ἀγέλη τῶν χοίρων repetitum legatur, a grammaticis εἰς τοὺς χοίρους intrufum, et τῶν χοίρων altero loco inductum effe. Frequenter autem Hebraei nomen, quod praeceffit, repetere, et loco pronominis ponere folent; v. 5, 24. et fic. h. l. ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων pofitum eft pro εἰς αὐτήν. — κρημνὸς, *locus praeruptus*, *praecipitium* Diod. Sic. p. 102. D. λακτίσματι ἄφνω τύπτων περιεκύλιε κατὰ τῶν κρημνῶν εἰς θάλασσαν *calcibus fubito impulfos per rupes in mare deturbare folebat*, sc. Sciron latro; et κατὰ, quod refpondet Hebraeor. בְּ, eft id. qd. ἀπό. v. Cafaub. ad Strabon. p. 233. Almelou. — 33. πάντα

fcl. τὰ συμβεβηκότα, quod appofitum legitur 1 Macc. 4, 26. ἀπήγγειλαν πάντα τὰ συμβεβηκότα. Omnia nuntiaverunt fubulci, καὶ τὰ τῶν δαιμονιζομένων· recte *Abrefchius* in Annotatt. p. 542. animaduertit, ita quoque loqui folere fcriptores probatiffimos, vt quod praecipuum ac primarium fit, etfi iam comprehendatur fub generali, in fpecie infuper fubiiciant. Caeterum v. 34. ἐξέρχεσθαι εἰς συνάντησιν eft id. qd. συναντᾷν, Hebr. צאת לקראת לפני Gen. 14, 17. vbi v. τοὺς ὁ· et μεταβαίνειν eft *discedere*, *abire*, 2 Macc. 6, 1. 9. id. qd. ἀπέρχεσθαι Marc. 5, 17. Luc. 8, 37. Hebr. עבר quod οἱ ὁ 1 Regg. 19, 10. reddiderunt ἀπέρχεσθαι.

CAPVT IX.

1. 2. Traiecit Iefus lacum Gennefaret, et contulit fe εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν, *in fuam vrbem*; ἰδίαν pro αὐτοῦ· intelligitur Capharnaum, vbi Iefus domicilium fedemque fuam habebat. vid. 4, 13. coll. Marc. 2, 1. Nam πόλις ἰδία non tantum dicitur vrbs, in qua quis natus eft, fed etiam in qua quis habitat. vid. *Raphelius* Obff. Polybb. et Xenophh. ad h. l. 1 Sam. 8, 22. Ouid. Trift. 2, 414. Senec. Confolat. ad Helu. c. 6. — 2. παραλυτικόν, vid. ad 4, 24. θάρσει, τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου] *bono fis animo, mi fili, remiffa funt tibi tua peccata.* Disputant viri docti, num ἀφέωνται fit Aor. 2. Coniunct. an Praeter. Paffiui Ind. Priorem fententiam praeter alios defendit *Olearius* ad h. l. et verba noftra reddit: *remiffa tibi fint* l. *funto tua peccata.* Rectius tamen alii docuerunt, ἀφέωνται effe Praet. Paff. Ind. et ἀφέωμαι attice dici pro ἀφεῖμαι, ἀφέωνται pro ἀφεῖνται, vt 1 Ioh. 2, 12. Luc. 7, 47. 48. ficuti ἀφέωκα attice

dicatur pro ἀφεῖκα, vid. *Erasm. Schmidius* ad h. l. *Mettairius* p. 51. *Wolfius* in Curis et *Koecherus* in Anal. ad h. l. Hanc vero ipsam formulam ἀφιέναι τὰς ἁμαρτίας haud pauci interpretes explicant: *poenam peccati remouere*, cum nomen ἁμαρτία, vt Hebr. חַטָּאת saepius *peccati poenam* indicet. v. Leu. 10, 17. Sir. 18, 21. 23, 11. 16. Iac. 5, 14. et Alexandrini interpretes חֳלִי reddiderint vocabulo ἁμαρτία Ies. 53, 4. 40, 2. add. Ps. 103, 3. 10. vt adeo ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου sit: *a morbo tuo liberaberis*, atque praeteritum ἀφέωνται h. l. vim futuri obtineat. His vero interpretibus, ita statuentibus, *Schottus* in diss. secunda: de consilio, quo Iesus miracula edidit, ex ipsius sermonibus recte cognoscendo Viteb. 1810. 4. p. 5. opposuit argumenta fere haec: 1) non demonstrari potest argumentis idoneis vocabulo ἁμαρτία in formula ἀφιέναι τὰς ἁμαρτίας notionem *poenae* peccatorum recte tribui. [Sed v. Sir. 2, 11. Luc. 7, 47 et *Süskindius* in *J. F. Flatt Magazin für bibl. Dogmatik u. Moral* St. 3. p. 200. 203 ss. posset ergo haec formula in se spectata, omnino h. l. notionem illam obtinere.] 2) caussa nulla apparet idonea, quare Iesus, homini aegrotanti liberationem a morbo futuram annuntiaturus, huius potissimum formulae vsum fecerit, cum aliis locis, vbi vel eadem, vel similia promittuntur, verba magis propria adhibeat. 3) Si Iesus verbis laudatis nihil exprimere voluisset, nisi spem certam sanitatis aegroto restituendae, ne vllam quidem iustitiae speciem habuisset illa legis doctorum circumstantium accusatio v. 3. qua effatum Christi βλασφημίαν iudicauerant, omninoque rei exitus iis exspectandus erat. 4) Ipsa forma ἀφέωνται κ. τ. λ., e rationibus grammaticis (vt supra notatum est) rectius vertitur, *remissa sunt*, quam remissa *sint*, l. *sunto*, *tollatur*, *auferetur* poena peccatorum tuorum. Quam parum commode vero Iesus, priusquam aegroto sanitatem restitueret, eum his verbis alloqui potuerit: *iam sublata est peccatorum tuorum poena*, morbus tibi tua culpa contractus, in promtu est. — Scilicet mor-

bus hominis, vitae olim actae, diſſolutae, poena naturalis erat. Iam cum paralyticus ſibi conſcius eſſet, ſe ſua culpa et intemperantia hunc ipſum morbum ſibi contraxiſſe, etſi de *poteſtate* et *facultate* Ieſu ipſum ſanandi haud dubitaret, tamen illa ipſa vitae ante actae recordatio animum eius dubium et haeſitantem reddebat, quomodo Ieſus ipſum excepturus, vtrum dignum eſſet iudicaturus, cui ſanitatem reſtitueret. Itaque Ieſus, priusquam homini liberationem a morbo nuntiaret, vt animum ipſius ſollicitum erigeret et tranquillaret, fiduciam ipſius confirmaret, et quantopere ſibi πίστις illa (v. 2.) probaretur, declararet, vt ſimul etiam hominem illum factis ſuis, moribusque in poſterum emendandis, corporisque viribus reſtitutis rectius adhibendis obligaret v. *Schottus* l. c. p. 7. cf. Ioh. 5, 14.: eum his verbis allocutus eſt: ἀφέωνται κ. τ. λ. *veniam nactus es peccatorum tuorum*, quorum poena eſt aegritudo tua, *Dei fauorem recuperaſti* Luc. 7, 47. non amplius pro poena imbecillitas tua habenda eſt, non indignus es, qui ſaneris. Caeterum nonnulli interpretes, nominatim *Paulus* et *Thieſsius*, opinati ſunt, hominem illum fuiſſe melancholicum, animumque induxiſſe, vt crederet, ſe ſumma virium debilitate laborare, atque de reſtitutione virium eo magis deſperaret, quo certius ſibi perſuaſum haberet, (praeconceptam plerorumque Iudaeorum opinionem ſecutus), iſtam corporis imbecillitatem eſſe poenam peccatorum. Ieſum ergo, quem aegrotus ille Meſſiam eſſe crederet, quo hominem metu, ſollicitudine atque moerore oppreſſum erigeret et confirmaret, eique adimeret opinionem illam praeconceptam, quae valetudinis ipſius reſtitutioni officeret, ad hanc ipſam opinionem ſapienter ſe accommodaſſe, atque ita eum confirmatum, viribus ſuis ſponte rurſus vſum, pedibus ſuis domum rediiſſe. Laudant locum Liuii 2, 36. *Ludis mane ſeruum quidam paterfamiliae, nondum commiſſo ſpectaculo, ſub furca caeſum medio egerat circo; coepti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuiſſet. Haud ita multo*

post Ti. Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Iupiter dicere: Sibi ludis praesultatorem displicuisse; nisi magnifice instaurarentur hi ludi, periculum vrbi fore; iret ea Consulibus nuntiaret. Quamquam haud sane liber erat religione animus, verecundia tamen maiestatis magistratuum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio stetit. Filium namque intra paucos dies amisit. Cuius repentinae cladis ne caussa dubia esset, aegro animi eadem illa in somnis obseruata species visa est rogitare: Satin' magnam spreti numinis haberet mercedem? maiorem instare, ni eat propere, ac nuntiet Consulibus. — cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est debilitate subita. *Tum enimuero* deorum ira *admouit. Fessus igitur malis praeteritis — in forum ad Consules* lectica defertur. *Inde in curiam iussu Consulum delatus, eadem illa cum Patribus* ingenti omnium admiratione *enarrasset; ecce aliud miraculum;* qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, *traditum memoriae est.*

Sed contra hanc a *Paulo* et *Thiessio* prolatam huius loci explicationem, *Schottus* inprimis l. c. apposite monuit haec: Non alia suppetunt exempla huius accommodationis, qua Iesus, aegrotum sanaturus, ad illam praeconceptam opinionem se demiserit, etsi inter alios aegrotos ab ipso sanatos, haud dubie plures fuerint, eadem vana Iudaeorum opinione capti; neque caussa apparet idonea, quare cum illo potissimum paralytico ita egerit, vt ipse hanc vanam Iudaeorum persuasionem confirmare videretur (v. *Flattus* in *Süskindii Magazin* etc. St. 16. p. 167.), quam eum haud quaquam suo consensu approbasse, docent loci Luc. 13, 2. Ioh. 9, 2, 3. vid. et not. infra ad v. 4. In tota huius euenti narratione apud Matthaeum, Marcum, et Lucam, ne verbulum quidem deprehenditur, quod illam *Pauli* coniecturam, totam hominis aegritudinem opinariam fuisse, adiuuet, imo, quod scriptores illi vnani-

mi consensu perhibent, debuisse hunc paralyticum aliorum hominum ope, in lecto decumbentem ad Iesum deferri, satis aperte veram paralysin innuit. Neque intelligitur, quomodo persuasio illa, qua paralysin tanquam poenam peccatorum sibi putaret inflictam, eam vim habere potuerit, vt de restituenda corporis valetudine prorsus desperaret, ideoque non prius posset de viribus (quibus etiamnum gauderet) serio ac strenue tentandis cogitare, quam Iesum audiisset veniam peccatorum ei confidenter annuntiantem. Ex illa enim persuasione nulla necessitate hoc sequebatur, aegritudinem, cui obnoxius sibi videretur, sanari (s. poenam illam remoueri) *non posse.* Si fuisset paralytici morbus opinarius, cui non nisi ita mederi potuerit Iesus, vt venia peccatorum nuntianda, vanam eius depelleret opinionem, qua toto corpore debilitatus sibi videretur, demta hac opinione viribus suis vti et pedibus ire debuisset. Fabula a Liuio l. l. enarrata, efficta est, vt ostenderetur, quam periculosum esset, dies festos profanare. Conf. etiam, quae contra *Paulum* disputarunt *Langius* in *Bemerkungen über die psychologisch - historische Erklärungsart der Neutestamentl. Schriften in Flatti Magazin für christl. Dogm. u. Moral* St. 11. p. 41 ss. et *Storr hat Jesus seine Wunder für einen Beweis seiner göttl. Sendung erklärt* in St. 4. p. 233 ss. *Antonius das Vorurtheil der Juden, daß die Krankheiten Strafen d. Sünden wären, wird Matth. 9, 2 ss. nicht von Jesu bestätigt, sondern vielmehr widerlegt* in *Rehkopfii Prediger - Journal für Sachsen Jahrg.* 1808. p. 419 ss. *C. C. Flattus Bemerkungen über Matth. 9, 6.* in *Süskindii Magazin für christl.* etc. St. 16. p. 158 sqq. et not. ad v. 4.

3. εἶπον ἐν ἑαυτοῖς] *cogitabant*; et animi cogitata nutu ac murmuratione significabant v. Luc. 5, 21 sqq. λέγοντες *hunc in modum*, *haec.* οὗτος βλασφημεῖ] *hic impie loquitur*, *iniurius est in Deum.* Hoc finistrum et peruersum legisperitorum iudicium Lucas l. l. expressit

verbis his: *τίς ἐστιν οὗτος, ὃς λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ μόνος ὁ Θεός;* Cogitabant, vtor *Wetstenii* verbis, neminem posse peccata remittere, nisi Deum, et qui nomine Dei loqueretur, et a Deo missus esset 2 Sam. 12, 23. Tum vero Iesum a Deo missum non esse sumunt, et hinc colligunt eum, qui sibi potestatem, a Deo, qui solus eam concedere potest, non acceptam, arrogaret, se ipsum Deum facere, adeoque blasphemum esse.

4 — 6. Iesus perspectis horum hominum peruersis cogitationibus, his eos alloquebatur verbis: *ἱνατί ὑμεῖς ἐνθυμεῖσθε πονηρὰ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;*] *cur adeo sinistre de me iudicatis?* me impie esse locutum, non esse a Deo missum, me mihi auctoritatem diuinam arrogantius vindicare, neque posse peccata remittere? *vtrum facilius est, dicere: remissa sunt tibi tua peccata, an dicere: surge et incede! Quo vero cognoscatis, filium hominis potestatem habere peccata remittendi, surge, inquit ad paralyticum, tolle lectum tuum, domumque abi.* Interrogando Iesus v. 5. affirmat, eiusmodi doctori, quem Deus ita suo auxilio adiuuet, vt aliis verbo valetudinem pristinam restituere possit, non posse non auctoritatem competere, quae sufficiat, ad veniam peccatorum aliis annuntiandam. Qui verba *ἀφέωνται κ. τ. λ.* v. 2. explicant: *liberaberis a poena peccatorum tuorum*, sensum verborum v. 4 sqq. ita constituunt: diuina potestate instructus est is, qui morbum quemcunque sanare potest, et is quoque potest morbum tollere, peccatis contractum, adeoque peccatum remittere. Sed vid. not. ad v. 2. *Paulus* sensum et nexum verborum Christi hunc esse statuit: quid est quod adeo peruerse de me iudicetis (me pietatem Deo debitam violasse, cum paralytico nuntiarim, ipsius peccata esse remissa)? Potuissem omnino aegrotum statim his verbis alloqui: surge et incede (*tenta confidenter corporis vires tibi non ereptas, senties te sanum et restitutum*). Vtrumque non maiori difficul-

tate laborat. Confulto tamen (qui fiduciam aegroti excitarem) haec praemittere volui: peccata tibi funt remiffa. Euentus ipfe vos doceat, quonam confilio ita fecerim, et quonam iure mihi pariter atque cuiuis homini peccata remiffa pronuntiare (*opinionem praeconceptam, qua quis peccatorum poenae phyficae obnoxius fibi videatur, fanitati officientem, remouere*) liceat. Agedum, furge etc. Verum vt praeclare obferuauit *Schottus* l. l. p. 14. in hac argumentationis Iefu explanatione plura in fubfidium vocari debent addenda et tacite fubintelligenda, quorum veftigia in ipfa orationis ferie non reperiuntur. Et vnde legisperiti, quorum ineptae criminationi Iefus fatisfacturus erat, colligere poterant, eum formula ἀφιέναι τὰς ἁμαρτίας non ita vfum effe, vt remiffionem peccatorum proprie fic dictam intelligeret, fed formula declarare voluiffe aegroto, perfuafionem ipfius de poena peccatorum cui obnoxius effet phyfica, effe meram opinionem praeiudicatam? Quodfi hoc fenfu voluiffet intelligi, et eam fententiarum feriem exprimere, de quo *Paulus* cogitauit, debuiffet pluribus vti verbis et formulis minus ambiguis. cf. et *Storrius* l. l. p. 234. *Flattus* in *Süskindii Magazin* etc. St. 16. p. 167. ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν ex Hebraifmo redundat. Notio quae his verbis exprimitur, iam verbo ἐνθυμεῖσθε ineft. Ad verba τότε λέγει τῷ παραλυτικῷ alii repetunt, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ita, vt τότε in apodofi latine non exprimatur, fed refpondeat Hebr. אז Pf. 119, 92. εἰ μὴ-τότε, *wenn nicht-fo* v. Marc. 2, 10. alii haec verba in parenthefi pofita putant. Recte. Eft hic quafi ἀποσιώπησις, cum Iefus fermonem ad legis peritos abrumpit, feque ad paralyticum conuertit, eique dicit ἐγερθεὶς etc. coll. Luc. 5, 27. Similes locos v. ap. *Albertium* et *Kypkium* ad h. l. Alias aliorum interpretationes attulerunt *Wolfius* in Curis, et *Koecherus* in Analectis ad h. l. ἀφιέναι ἁμαρτίας eft id. qd. εἰπεῖν, ἀφέωνταί σου αἱ ἁμαρτίαι coll. v. 5. 2. Ioh. 20, 23. v. *Storrius* l. l. p. 233. et *Flattus* l. l. p. 163. Formulae ἐπὶ τῆς γῆς cui opponi-

tur οὐρανὸς, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ Matth. 16, 19. 18, 18. haec ſententia ineſt: mihi diuinitus data eſt poteſtas peccatorum veniam annuntiandi cf. Matth. 21, 24 ſq. 27. 28, 18. cf. et *Flattus* l. l. p. 171.

8. Ciues adſtantes, οἱ ὄχλοι, hominis aegroti ſanationem repentinam vehementer admirati, celebrarunt Deum, τὸν δόντα ἐξουσίαν τοιαύτην τοῖς ἀνθρώποις, *qui tantam poteſtatem homini conceſſiſſet.* — *Cludius* in *Henkii Muſeum für Religionswiſſenſchaft* etc. B. 3. St. 2. coniicit, in Euangelio Matthaei Hebraico ſcriptum quidem fuiſſe לְאָדָם *homini* (Ieſu Chriſto), ſed in verſione Graeca conſulto pluralem ἀνθρώποις eſſe ſubſtitutum, ne Matthaeus Ieſum ſimpliciter hominem appellaſſe videretur. Talis vero dubitatio dogmatica, vt recte monuit *Schottus* l. c. p. 11. vix in illam cadebat primam Chriſtianorum aetatem, cui noſtra debemus Euangelia. Alii ἐξουσίαν poſitum eſſe putant, pro ἐξουσίαν ἔχοντα, vertunt: *virum adeo potentem conceſſiſſet hominibus;* cui tamen interpretationi minime fauet v. 6., vt iam ſcite monuit ad h. l. *Wolfius.* Imo τοῖς ἀνθρώποις populariter dictum eſt, pro τῷ ἀνθρώπῳ l. τινὶ ἀνθρώπῳ *cuidam ex hominibus*, ita, vt intelligatur Ieſus, quem Iudaei, ob factum inſigne ab eo editum, Deum celebrantes, iam prophetam certe agnoſcebant, omnibus, qui vnquam fuerant, maiorem Luc. 7, 16. Caeterum pro ἐθαύμασαν in pluribus codd. et verſſ. legitur ἐφοβήθησαν. Senſus idem manet, ſed ἐθαύμασαν eſt interpretamentum verbi ἐφοβήθησαν ex aliis locis ſimilibus a grammaticis in marg. adſcriptum, et a librariis in ordinem receptum. ἐφοβήθησαν h. e. *vehementer admirati ſunt*, vt Marc. 4, 41. Luc. 8, 35. vt Hebr. יָרֵא 1 Regg. 3, 28. et פחד Ier. 33, 9. נוֹרָא *timendus* Dan. 9, 4. vbi LXX. habent θαυμαστός.

9. Sanato paralytico, Ieſum ex vrbe ad mare Galilaeae ſeſe recepiſſe, ibi doctrinam diuinam omnis generis

hominibus expofuiffe et hac occafione Matthaeum comitem fibi perpetuum adiunxiffe, referunt Marc. 2, 13. Luc. 5, 27. et Matth. h. l. (coll. Luc. 8, 29. 6, 15. Marc. 5, 3.) παράγων ἐκεῖθεν, *digreſſus illinc;* nam παράγειν, vt Hebr. עָבַר, non tantum fignificat *praeterire*, fed etiam *abire*, *discedere*, ita vt fit id. qd. ἀπέρχεσθαι, quo verbo עבר expreſſerunt Alexandrini Iof. 10, 29. 31. et hoc pofteriori fenfu h. l. παράγειν capiendum effe, vel additum ἐκεῖθεν docet. τελώνιον, quod etiam fcribitur τελωνεῖον, Hebr. בֵּית הַמֶּכֶס, v. *Buxtorfii* Lex. Talm. p. 1065. dicitur *locus*, *domus*, *in qua portitores ſedent*, *et portitorium exigunt*. v. Suidas h. v. Ματθαῖον λεγόμενον] Matthaeus de fe ipfo fcribit, ita vt tertia perfona vtatur, more fcriptorum hiftoricorum exterorum plurium, Iulii Caefaris, Herodoti aliorumque, vid. et Dan. 1, 6. Ier. 32, 27. Ioh. 13, 23. Sed quae h. l. de Matthaeo leguntur, eadem Luc. et Marc. ll. ll. de Leui quodam enarrantur, quem Marcus nominat τὸν τοῦ Ἀλφαίου, Alphaei filium. Disputarunt igitur interpretes, num Matthaeus idem fit cum Leui, an Matthaeus et Leui differant, atque varias hanc in rem coniecturas protulerunt. Alii opinati funt, vtrumque fuiffe illo tempore a Chrifto in numerum difcipulorum receptum, Leuin fuiffe ἄρχοντα τελωνῶν, in cuius minifterio Matthaeus fuerit, neque in Matthaei, fed in illius praefecti portitorum aedibus conuiuium fuiffe celebratum, de quo v. 10. fermo eft, Matthaeum autem in conuiuis fuiffe. Fuerunt etiam qui affirmarent, Leuin, Iacobi minoris fratrem, ex numero fectatorum Chrifti, minime autem Apoftolum, Matthaeum vero Apoftolum fuiffe. At quare Matthaeus hac omni de re nihil tradidit, et patroni fui prorfus oblitus eft? Alii Leuin eundem cum Iuda Thaddaeo fuiffe affirmarunt. v. *Hafaei* Disq. de Leui a Chrifto ad Apoftolum vocato, qua eum non, vt vulgo putatur, Matthaeum, fed Iudam Thaddaeum effe oftenditur, in Bibl. Brem. Cl. 5. p. 475 fs. *Bielii* Obferuatiuncula de Leui, Iuda Thaddaeo, ibid.

Cl. 6. p. 1058. Contradixerunt *Lardner* fupplements to the Credibility of the Gofpel Hiftory T. 3, et *Michaelis Einleit.* Th. 2. p. 935. v. *Thiefs Krit. Kommentar* ad h. l. Equidem, cum tanta inter narrationes Matthaei, Marci et Lucae fimilitudo intercedat; cum Leui neque in catalogo Apoftolorum memoretur, nec alio loco eius amplius mentio facta fit; cum Matthaeus in catalogo Apoftolorum 10, 3. dicatur ὁ τελώνης, cum ipfa formula Ματθαῖον λεγόμενον 10, 3. oftendere videatur, hoc viri cognomentum fuiffe; cum etiam alii Apoftoli binomines fuerint, v. c. Simon Petrus, Lebbaeus Thaddaeus: adftipulor interpretibus iis, qui ftatuunt, Matthaeum fuiffe eundem cum Leui, eum fuiffe binominem, Leui dictum, antequam in numerum Apoftolorum effet receptus, poftea vero cognominatum Matthaeum 10, 3. Ματθαῖος deducitur a נָתַן, *dedit*, hinc מַתָּן *donum*, et מַתַּנְיָה *donum Dei*, Hefychius: Ματθαῖος· δεδωρημένος. — ἀκολούθει μοι, fis meus comes perpetuus atque difcipulus, vid. notata ad 4, 18. *Paulus* ad h. l. arbitratur, Iefum verbis ἀκολούθει μοι fignificaffe: fe apud Matthaeum coenare velle. Sed huic interpretationi repugnat locus 4, 18. et fi haec Chrifti fuiffet mens atque fententia, haud dubie dixiffet, vt recte monuit *Thiefsius* ad h. l.: tecum domum abibo, apud te coenare volo, coll. Luc. 19, 5.

10 — 12. αὐτοῦ ἀνακειμένου] in honorem Iefu lautum conuiuium appararat in aedibus fuis Matthaeus. vid. Luc. 5, 29. ἀνακεῖσθαι a Graecis fcriptoribus dicitur plerumque de ftatuis atque donariis, vid. Cebes tab. c. 1., interdum tamen etiam de *accumbentibus*, *conuiuantibus* occurrit, qui a Xen. atque Platone κατακεῖσθαι dicuntur. vid. Athen. 1, 19. p. 23. Marc. 2, 15. not. ad Matth. 8, 11. Ammonius, Phrynichus, interpp. ad Tho. Mag. et *Wetftenius* ad h. l. τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ, vid. ad 5, 46. ἐλθόντες συνανέκειντο, fimpl. *coenabant cum Iefu*. — 11. Finita coena, cum Iefus e Matthaei aedibus disce-

deret, (non enim probabile eſt, vt recte monuit ad h. l. *Paulus*, Phariſaeos portitoris domum intraſſe), admirabundi Ieſu diſcipulos interrogabant Phariſaei, cur ipſorum magiſter cum tam malae notae hominibus communiter cibum cepiſſet? vid. ad Luc. 15, 3. ἐσθίειν, ſiue, vt Marci 2, 16. et Luc. 5, 30. habent, ἐσθίειν καὶ πίνειν (e quibus locis in nonnull. libros h. l. irrepſit καὶ πίνει), eſt id. qd. δειπνεῖν, συνεσθίειν, Luc. 15. 2. *coenare cum aliquo*, v. Gen. 43, 25. 32. vbi Alexandrini vſi ſunt verbis ἀριστᾷν et συνδειπνεῖν. — 12. Ieſus, audita Phariſaeorum oratione, ſimulationem eorum carpens, his vtebatur verbis: οὐ χρείαν ἔχουσι οἱ ἰσχύοντες κ. τ. λ., *valentes non indigent medici ope, ſed aegroti*, h. e. ſi vos tales eſtis, quales vobis videmini, ſancti virtutumque omnium ſtudioſiſſimi, mea opera, mea inſtitutione, non indigetis; ſed qui a vobis facinoroſi dicuntur et peſſimae notae homines, me opus habent, qui eos a vitiis ad virtutem reuocem. Ouid. Pont. 3, 4. 7. *Firma valent per ſe, nullumque Machaona quaerunt, Ad medicam dubius confugit aeger opem.* Tralatitium autem eſt, peccata ab Hebraeis comparari cum morbis, v. Pſ. 51, 9. et a Graecis voc. νόσος, vt a Latinis *morbus*, de vitio animi quocunque vſurpari, v. Soph. Antig. 747. et *Doeringius* ad Catull. T. I. p. 121. κακῶς ἔχοντες ſunt *aegroti*, vt 4, 24. 8, 16. hinc ἰσχύοντες vi oppoſitionis, ſunt *ſani*, et h. l. cum Phariſaei reſpiciantur: qui ſibi ſani videntur, vt δίκαιοι legitur v. 13. et σοφοὶ 11, 25. Ab Hebraeis quoque ſani vocantur הַחֲזָקִים, v. Ieſ. 39, 1. Ez. 34, 16. et a Latinis *valentes*, Cic. Off. 2, 4. atque *firmi*, Cic. ep. 16, 2. coll. ep. 3.

13. Cohaerentia: Vos, Phariſaei, me grauiter reprehenditis, quod ſocium me adiunxerim hominibus, qui facinoroſi a vobis dicuntur, cuius generis ſunt vectigalium exactores: reuoco igitur vobis in memoriam verba illa Dei apud prophetam: cultus mei externus, omiſſa et neg-

lecta beneuolentia erga alios, nullus est, eoque neutiquam delector. Laudatur locus Hos. 6, 6. Veteres autem Hebraeorum doctores saepe sine formula allegandi, scripturae loca adduxisse, illisque statim explicationem, id quod et h. l. factum est, adiecisse, ostendit *Surenhusius* in βίβλῳ καταλλαγῆς p. 223. sq. πορευθέντες, Hebr. לְכוּ redundat. μάθετε τί ἐστιν, *videte, quid sibi velint, quo spectent verba illa.* ἔλεος, חֶסֶד, h. l. *beneuolentia erga alios, misericordia,* vt Tit. 3, 5. Hebr. 4, 6. ad quam etiam pertinet, vt verseris cum peccatoribus, quo eos ad virtutem reuoces. θέλειν, חָפֵץ, *delectari aliqua re,* id. qd. εὐδοκεῖν, vt Hebr. 10, 5. et apud τοὺς ό Ps. 4, 7. Ipsa autem sententia h. l. proposita, est comparatiua, non absolute negatiua, atque adeo θέλω reddi debet h. l. *magis mihi placet, magis delector.* Similem locum Ael. H. V. 12, 56. attulit *Kypkius*: τῶν θρεμμάτων ποιοῦνται πρόνοιαν οἱ Μεγαρεῖς τῶν παίδων *Megarensibus magis curae sunt pecora quam liberi.* Scilicet καὶ μὴ positum est pro μᾶλλον ἤ, *magis quam.* v. *Albertius* ad h. l. *Bosius Ellips.* v. μᾶλλον. *Glassii* Philol. S. To. 1. p. 418 ss. Dath. θυσία autem in hac orationis serie omnino indicat *cultum Dei,* quem leges Iudaeorum caerimoniales praescribebant. Caeterum similis sententia adscribitur Zaleuco apud Diod. Sic. p. 299. C. οἱ θεοὶ οὐ χαίρουσι ταῖς τῶν πονηρῶν θυσίαις τε καὶ δαπάναις, ἀλλὰ ταῖς τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν δικαίαις τε καὶ καλαῖς ἐπιτηδεύσεσι *dii non sacrificiis et impensis, sed iustis ac bonorum virorum honestis moribus et institutis gaudent.* Alios hanc in rem locos attulit *Kypkius* ad h. l. vid. et not. ad 12, 7. οὐ γὰρ ἦλθον κ. τ. λ.] *non in has terras veni, vt ad officium reuocarem eos, qui credant se sanctos virtutisque studiosos esse* (τοὺς δικαίους, v. Luc. 18, 10.), *sed facinorosos homines, et qui sibi facinorosi videantur.* Verba εἰς μετάνοιαν plures codd., verss. et patrr. omittunt, et cum nulla possit idonea afferri ratio, cur Luc. 5, 32. ea omnes retinuerint siue librarii siue grammatici, h. l. autem plures omiserint; haud dubie e Luc.

l. l. in codd. Matth. venerunt. v. *Griesbachii*, Comment. Crit. ad h. l. Quodfi vero etiam verba illa inducuntur, fenfus tamen idem manet, et manere debet propter ea quae v. 12. leguntur. Nempe καλεῖν, קרא, quo Chriftus a vectigalium exactore ad *coenam invitatus* (καλεῖσθαι autem inprimis de iis dicitur, qui ad coenam inuitantur, v. 22, 3. vt קרא, Prou. 9, 3. 1 Sam. 9, 13. et ipfa regni Meffiani tempora cum conuiuio comparari folent, v. Luc. 16. 22. 14, 15. Matth. 8, 11.), de induftria vfus eft, in libris N. T. κατ' ἐξοχὴν notat: inuitare ad regnum Meffiae, offerre felicitatem in eo exfpectandam, et vero etiam eam conferre. vid. *Schleusneri* Lex. h. v. Iam Pharifaei cum fuis popularibus exiftimabant, Meffiam breui venturum effe, atque ἁγίους et δικαίους, exclufis ἁμαρτωλοῖς, regni ab eo inftituendi ciues fore, fed fe ipfos ἁγίους καὶ δικαίους et dicebant et credebant. v. Ioh. 3, 3 fs. Itaque verba Chrifti per Ironiam dicta explicari debent hunc in modum: vos, vtpote δίκαιοι, a me ad regnum Meffianum non eftis inuitandi, vobis, vt probe noftis, certa eft illa felicitas; fed inuitandi a me funt ἁμαρτωλοὶ, atque reddendi δίκαιοι, quo adipifcantur regni Meffiani bona. Ergo καλεῖν τοὺς ἁμαρτωλοὺς eft inuitare eos ad regnum Meffianum, ita, vt reuocatis ad officium et δικαιοσύνην conferri poffint regni Meffiani bona. Videtur autem Matthaeus accuratius reddidiffe Chrifti verba, quam Lucas.

14. τότε tum, cum Iefus Pharifaeorum reprehenfioni occurriffet. προσέρχονται αὐτῷ οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου, *adierunt eum Iohannis difcipuli.* Quaeftionem, quam Iohannis difcipuli Chrifto h. l. propofuiffe dicuntur, Luca auctore 5, 33. propofuerunt ei legisperiti, e fecta Pharifaeorum. Marc. 2, 18. refert illo ipfo die Pharifaeos, (qui ftatis diebus ieiunare folebant, Luc. 18, 12.) et ipfos quoque Iohannis difcipulos, cibo abftinuiffe, et coniunctim Iefu illam quaeftionem propofuiffe. διατί

ἡμεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι νηστεύομεν πολλὰ κ. τ. λ.] *quare nos et Pharisaei cibo abstinemus crebrius, non item tui discipuli?* Agitur et h. l. vt 6, 16. non de ieiuniis publicis, sed priuatis. Illo autem tempore Iohannes captiuus tenebatur, et Iohannis discipuli ieiunabant crebrius ob captiuitatem magistri; ieiunium enim erat etiam luctus signum, v. 1 Marc. 4, 47. 2 Macc. 13, 12. Iudith. 8, 6. add. not. ad 6, 16. Pharisaeorum discipuli autem ieiunabant ob magistrorum suorum mandata. Duplex ergo erat quaestio, quam Iohannis discipuli siue Pharisaei Christo proponebant, nempe, quare discipuli ipsius omnino non ieiunarent vt Pharisaei, et quare inprimis nunc temporis non ieiunarent ac lugerent captiuitatem Iohannis, tanti viri, cuius sectatores, ipsi nonnulli de discipulis Christi, (veluti Petrus et Andreas, v. Ioh. 1, 40 sq.) antea fuissent? Ad vtramque quaestionem Iesus v. 15. et 16 sq. respondet. *πολλὰ* id. qd. *πολλάκις*, *πυκνῶς*, *saepenumero*, *crebro*, vt ap. Aristoph. Plut. 253, Herodo. 3, 124. Rom. 15, 22. Sic, *multa venerari deos*, Caecina ap. Cic. ep. 6, 7. 4. v. *Passeratius* ad Propert. 3, 12, 4. *Cortius* ad Salluſt. Catil. 27, 3. 46, 4. et not. ad Luc. 5, 33.

15. Notio vniuersalis, quam v. 15. sqq. continent, haec est: nemo in vita communi facere solet, quod a tempore, loco et natura alienum est. Haec si transfertur ad Iohannis discipulos v. 15. sensus est: vobis, magistro vestro, qui captiuus tenetur, priuatis, est caussa ieiunandi atque dolendi, non item meis discipulis, quibus, quamdiu (*ἐφ᾽ ὅσον* scl. *χρόνον*, Marc. 2, 19.) ego iis intersum, non est caussa dolendi. *μὴ δύνανται πενθεῖν*] *num lugent? μὴ*, *num*, respondet Hebr. הֲ, v. Gen. 27, 38. 2 Sam. 14, 19.; interrogatio autem ipsa h. l. est negantis; *non lugent amici sponsi, quamdiu cum eo versantur.* Verbum *δύνασθαι*, vt Hebr. יָכֹל et Lat. *posse*, aliis verbis ita iungi solet, vt redundet, et circumlocutioni inser-

viat, vt Gen. 43, 32. οὐ γὰρ ἐδύναντο Αἰγύπτιοι συνεσθίειν μετὰ τῶν Ἑβραίων ἄρτους i. *non coenabant cum iis*. add. Xen. Oec. 11, 11. Ioh. 12, 39. coll. 37. *Canterus* Lectt. Nouu. 2, 2. *Heinsius* Exercitt. S. p. 202. 219 sqq. πενθεῖν, pro quo verbo Marcus l. l. et Luc. l. l. verbo νηστεύειν vsi sunt, significat *ieiunare et lugere*, sicuti et νηστεύειν notionem luctus inuoluit, cum ieiunia inter luctus signa referebantur, v. 1 Macc. 3, 17. 4, 47. 2 Macc. 13, 12. Iudith. 8, 6. al. υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος] νυμφὼν est conclaue sponsi et sponsae, in quo est lectus coniugalis. Tob. 6, 13. καὶ πάντας ἐν τῷ νυμφῶνι ἀπολωλότας, *et omnes in thalamo nuptiali mortuos*. add. v. 16. Respondet νυμφὼν Hebr. חדר, Ioel. 2, 16. vbi Alex. ἐκ τοῦ κοιτῶνος, alius vero interpres apud Montefalc. νυμφῶνος, cuius synonymum est חפה Ps. 18, 6. Dicuntur autem υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος ii, ad quos pertinet thalamus, qui versantur circa thalamum, et quae ad eum pertinent, vid. not. ad 8, 12., h. e. sponsi socii, ei peculiariter addicti, qui etiam eum ad cubiculum deducebant, qui Ioh. 3, 29. vocantur οἱ φίλοι τοῦ νυμφίου, quos Graeci vocant παρανυμφίους. Eiusmodi socii sponsi occurrunt Iudd. 14, 12., sicuti et sponsa suas habebat virgines, peculiariter ei addictas. Comparauit ergo h. l. Iesus se cum *sponso*, et discipulos suos cum *amicis et comitibus sponsi*. Neque haec comparatio Iohannis discipulis noua atque insolens erat, coll. Ioh. 3, 29. ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι] *futurum est*, Hebr. יָמִים בָּאִים, Amos. 8, 11. vbi οἱ δ' ἔρχονται ἡμέραι, et poterat commode haec formula omitti, vt simpliciter legeretur ὅταν δὲ et postea καὶ ante τότε omitteretur. ἀπαρθῇ, *discesserit*, ἀπαίρειν, *discedere*, Hebr. הלך, 1 Regg. 20, 9. נסע Gen. 12, 9. τότε νηστεύσουσιν, *tunc lugebunt et ieiunabunt*, vel vt alii vertunt: tunc poterunt *lugere et ieiunare*. Neque enim mandatum haec verba continent, sed loquitur Iesus tantum de euentu discessus sui.

16. Omnino discipulis meis ieiunia praescribere nolo. Nemo in vita communi agere solet, quae aliena sunt a tempore, loco et natura. Nec ego talia agere volo. Mea disciplina noua atque praestantior, aliena est a disciplina antiqua et seuera Pharisaeorum, qui suos discipulos seueris praeceptis obruunt, vid. 11, 28. 23, 4. Non possunt vetera illa instituta ceremonialia doctrinae meae tanquam necessario obseruanda adiungi, instar supplementi necessarii; id enim magno detrimento rei christianae foret. Haec sententia duabus similitudinibus e vita communi depromtis illustratur, in quibus tamen non omnia ad latum vnguem sunt resecanda. οὐδεὶς δὲ ἐπιβάλλει ἐπίβλημα κ. τ. λ.] *nemo assuere solet panniculum rudem pallio veteri.* ἐπίβλημα dicitur id, quod adiicitur et immittitur ad supplendum. Suidas: ἐπίβλημα τὸ τῷ προτέρῳ ἐπιβαλλόμενον· et vt ἐπιβάλλειν est idem quod ἐπιῤῥάπτειν, *assuere*, Marc. 2, 21. ita ἐπίβλημα est id. qd. ἐπίῤῥημα. Gloss. vet. *assumentum*, ἐπίῤῥημα. Sic calcei Gibeonitarum, quibus assutae erant variae corii particulae, a Symmacho dicuntur ὑποδήματα ἐπιβλήματα ἔχοντα, v. *Fischerus* de Verss. Grr. libror. V. T. p. 121 f. *Albertius* ad h. l. et *Gronou.* ad Arrian. 6, 29. H. l. ita vocatur *particula, quae assuitur* pallio lacero, quo redintegretur. ῥάκος ἄγναφον est *pannus*, *cui* γναφεὺς, *fullo*, *nondum manum adhibuit*; ergo *recens*, καινὸν, v. Luc. l. l. αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ κ. τ. λ.] *nam eiusmodi panni particula tollit aliquid de tali pallio, ita, vt ruptura maior fiat.* πλήρωμα id. qd. ἐπίβλημα, *assumentum*, *panniculus pallio assutus*, quatenus eo integrum fit pallium ante lacerum. αὐτοῦ referendum est ad ἱμάτιον παλαιὸν, et αἴρει ἀπὸ τοῦ ἱματίου positum existimandum est, pro αἴρει τι ἀπὸ τοῦ ἱματίου, vel μέρος τοῦ ἱματίου· quam quidem interpretationem confirmat locus Leuit. 10, 18., vbi Alexandrini: οὐ γὰρ εἰςήχθη ἀπὸ τοῦ αἵματος scl. τί· add. 2 Chron. 36, 7. vbi οἱ ὁ מִכְּלֵי, quod prop. esset ἀπὸ τῶν σκευῶν, expresserunt μέρος τῶν σκευῶν. Per σχίσμα, *scissura*,

fiſſura, intelligitur fiſſura, quae erat in veſte, antequam illud ſupplementum accederet, vt recte notauit *Albertius* ad h. l. Supplementum igitur nouum et firmum, poſtquam aſſutum eſt, trahit etiam integras, cum quibus inepte copulatum eſt, veteris veſtimenti particulas, ſuoque rigore, vſuque agitatum, diuellit partem veſtimenti, et peior fit ſciſſura, quam fuerat ante. Alias aliorum interpretationes minus probabiles (quibus annumeranda videtur quoque *Boltenii: ſondern man ſchneidet lieber die ganze ſchadhafte Stelle vom Kleide weg, daß das Loch erſt größer wird*) expoſitae et refutatae reperiuntur ap. *Albertium* in Obſſ. Sacrr. et *Wolfium* in Curis ad h. l.

17. *βάλλουσι* pro *βάλλεται*· vſurpari autem ſolet hoc verbum, vt Hebr. שלח Iob. 5, 10., etiam de rebus fluidis, ita vt ſit *infundere* h. l. 26, 12. Ioh. 13, 5. *οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιοὺς*] *muſtum* (עָסִים Alex. Ieſ. 49, 26.) *in vtres veteres*. Solebant enim veteres vinum includere vtribus, v. Ioſ. 9, 13. Hom. Il. γ', 247. Herodo. 2, 121. *εἰ δὲ μήγε* ſcl. *οὕτως ἔχει*, *alioquin*, ſi vinum nouum in vtres veteres conditur. *ῥήγνυνται*, *dirumpuntur*, Hebr. הִתְבַּקֵּעַ, Ioſ. 9, 13. Pro *ἀμφότερα* in plurimis codd. legitur *ἀμφότεροι*, quod e Luc. 5, 38. in hunc locum translatum videtur, et *ἀμφότερα* exquiſitior lectio eſt. v. *Reizius* ad Lucian. T. 2. p. 140. Sic ap. Iſocrat. Nicocl. p. 76. poſt *οἱ τὴν νῆσον οἰκοῦντες* et *βασιλεὺς* ſequitur *ἀμφότερα*.

18. Diſceſſerat Ieſus e Matthaei aedibus, vid. v. 11. contuleratque ſeſe in domum eam, in qua Capharnaumi habitabat v. 19. quae forte Petri erat 8, 5. Accedebat ad eum *Iairus*, Marc. 5, 22. Luc. 8, 41. ſynagogae praefectus. Marcus hunc hominem l. l. dixit *ἕνα τῶν ἀρχισυναγώγων*, Luc. l. l. *ἄρχοντα τῆς συναγωγῆς*. Scilicet ſynagogis Iudaicis praeerant plures ſpectatae probitatis viri, qui Chaldaico vocabulo dicebantur פרנסים, ab Helleni-

ſtis ἀρχισυνάγωγοι Act. 13, 15. et princeps eorum ſimpliciter ὁ ἀρχισυνάγωγος Luc. 13, 14. cf. ad h. l. *Grotius* et *Vitringa* de Synagoga vet. 2, 2. ἐλθὼν] in aliis libris legitur εἰςελθὼν, in aliis εἷς ἐλθὼν, quam poſteriorem lectionem verſſ. vett. fere omnes tuentur, eaque reliquis omnino praeferenda videtur. Primitiua nimirum ſcriptura fuit ΕΙΣΕΛΘΩΝ, quod legi poterat vel εἷς ἐλθὼν vel εἰςελθών. Scriptura εἰςελθὼν fortaſſis inde orta eſt, quia v. 10. legitur, Ieſum Capharnaumi in Matthaei aedibus interfuiſſe conuiuio, et v. 19. ſequitur καὶ ἐγερθεὶς ὁ Ἰησοῦς. Caeterum εἷς poſitum eſt pro τὶς vt 8, 19. 16, 14. 18, 28. al. προςεκύνει αὐτῷ, λέγων κ. τ. λ.] ſupplicum more, *ad genua prouolutus, filia, inquit, mea iam morti proxima eſt, ſed veni, impone ei manum tuam et vitam recipiet.* ὅτι poſt λέγων redundat, vt ſaepius, Epictet. Enchir. c. 14. μηδέποτε ἐπὶ μηδενὸς εἴπῃς, ὅτι ἀπώλεσα αὐτὸ ἀλλ' ὅτι ἀπέδωκα, *nunquam te quicquam perdidiſſe dicito, ſed reddidiſſe.* Verba ἄρτι ἐτελεύτησεν non poſſunt Latine reddi, *iam mortua eſt*, nam, auctore Luca, patri adhuc cum Chriſto colloquenti, nuntiabat ſeruus, filiam iam exſpiraſſe, ergo nondum mortua erat, cum pater ad Ieſum accederet, Luc. 8, 49. praeterea Marcus l. l. v. 23. patrem ita loquentem induxit: τὸ θυγάτριόν μου ἐσχάτως ἔχει h. e. in ſummo vitae periculo verſatur. Sed aoriſtus ſaepius vim praeſentis habet, atque Heſychius ἄρτι explicat per εὐθὺς, νῦν, itaque haec verba interpretanda ſunt: *iam moritur, animam agit, eſt morti proxima.* Nec adeo Lucae l. l. verba καὶ αὐτὴ ἀπέθνησκεν reddi poſſunt: *et illa mortua erat*; ſed, vt vel v. 49. docet, verti debent: *morti proxima erat*; et hoc ipſo ſignificatu ἀποθνήσκειν apud alios quoque ſcriptores legitur. Ioſeph. Ant. 5, 1. 1. vbi Ioſua, Moſe rebus humanis erepto, Iſraelitas cohortatur, vt in illius gratiam nullum vitae periculum ſubire dubitarent: ὑπεμίμνησκεν ἃ ὑπέσχοντο Μωϋσῇ, καὶ παρεκάλει, χαριζομένους τῇτε ἐκείνου προνοίᾳ, μηδ' ὅτε ἀπέθνησκε περὶ αὐτοὺς καμούσῃ,

τῷ τε κοινῷ συμφέροντι παρέχειν αὐτοὺς εἰς τὰ παραγγελλόμενα προθύμους, eos illorum admonebant, quae Mosi polliciti essent, obsecrabatque, vt in eius gratiam, qui ne tunc quidem, cum morti esset proximus, *prospiciendo iis defessus erat, et propter communem vtilitatem, alacriter semet ad promissorum fidem liberandam accingerent.* v. *Krebsius* et *Wetstenius* ad Luc. 8, 42. add. Eurip. Alc. 138. coll. v. 141. Etiam Hebraeorum מות adhibetur de moribundis, et morti proximis. v. Gen. 48, 21. coll. Ps. 44, 23. Gen. 20, 3. 50, 5. 24. Deut. 5, 22. Ies. 38, 1. *ἐπίθες τὴν χεῖρά σου*] *impone ei manum tuam*, sicuti eam aliis imposuisti, qui a te sanati sunt. Moris vero etiam erat, vt, qui alteri bona quaeuis apprecarentur, manum ei imponerent, v. 19, 13. *καὶ ζήσεται, in viuis manebit, non morietur, valetudinem recipiet*, quo sensu *ζῆν* recurrit quoque Act. 22, 22. et Hebr. חיה Num. 4, 19. 14, 38. add. *Kypkius* ad Marc. 5, 23.

20. *καὶ ἰδοὺ, γυνὴ αἱμοῤῥοοῦσα κ. τ. λ.*] *et mulier quaedam, quae sanguinis profluuio per duodecim annos laborauerat, a tergo accedens, tetigit fimbriam pallii ipsius.* Accessit mulier a tergo et occulte, quoniam nimirum immunda, adeoque a populo remouenda erat, cum id, quod attingeret, immundum esset, Leuit. 15, 24 sqq. *αἱμοῤῥοοῦσα Bartholinus* de morbis bibl. c. 17. „Non ex vteri venis, sed iis, quae in collo vteri et ceruicis aperiuntur, quas haemorrhoides vocant, sicut illas in ano, profluxit sanguis. Hac quippe via naturalis mensium fluxus procedit — caussam habet vel sanguinis serosi tenuitatem, vel viarum laxitatem, cuius prognosticon est, vel nullam curationem, vel difficilem admittere.“ *Mead* in Medicina sacra c. 11. „cum dicitur *γυνὴ αἱμοῤῥοοῦσα*, sanguinis fluxum ex partibus naturalibus fuisse opinor, quem *ῥόον αἱματώδη* appellat Hippocrat. de Morb. 1, 3.“ adde quos laudauit *Wolfius* in Curis ad h. l. Cum duodecim annos illo sanguinis profluuio laborauerit femina, fluxus vero

immodici, ſi diutius durant, auctoribus medicis, vitae noceant; patet fluxum neque perpetuum, neque ſemper aeque vehementem fuiſſe. *ἱμάτιον* eſt *pallium*, quod erat quadratum et apertum. Angulis inferioris partis pallii annexa erant fila contorta lanea, quae Hebr. dicebantur ציצית, et quae Moſes annecti iuſſerat palliis Iudaeorum, vt ſe a gentilibus diſtinguerent, et memores eſſent legis. vid. Num. 15, 38. Deut. 22, 12. Zach. 8, 23. Matth. 23, 5. Haec ipſa filamenta, ex ora pallii dependentia, dicebantur *κράσπεδα*, v. *Buxtorfii* Lex. Talm. v. ציצית et *Lundii Jüd. Alterthümer* 14, 14. 18 ſqq. a quo etiam ſpecies exhibetur. Heſychius: *κράσπεδα· τὰ ἐν τῷ ἄκρῳ τοῦ ἱματίου κεκλωσμένα ῥάμματα.* Sed quia filamenta illa erant pars veſtis, ideo Marc. 5, 27. ſimpliciter ſcripſit: *ὄπισθεν ἥψατο τοῦ ἱματίου αὐτοῦ.*

21. *Sperabat enim, ſi modo pallium Ieſu potuiſſet attingere, fore vt conualeſceret.* Arbitrabatur femina illa, cum aliis aegrotis v. Luc. 6, 19. vt videtur, veſtibus Ieſu vim ſanandi ineſſe, neque haec illius praeconcepta opinio ab Euangeliſta probatur, ſed recenſetur tantum, (ſimiles loci Act. 5, 15. 16. 19, 12.) neque Ieſus eam probabat, ſed probabat animum fiduciamque feminae, neque dicebat ex filamentis veſtis ſuae egreſſam eſſe virtutem aliquam; apud Lucam enim 8, 46. add. Marc. 5, 30. legitur: *ἐγὼ γὰρ ἔγνων δύναμιν ἐξελθοῦσαν ἐπ' ἐμοῦ·* vbi interpretes obſeruant *γινώσκειν* non ad corporis, ſed ad animi ſenſum atque ſcientiam referri debere, et *ἐξῆλθε* relate ad *δύναμιν* eſſe, exſerit ſe potentia, cum *ἐξέρχεσθαι*, vt Hebr יצא, Ruth. 1, 13. LXX. haud raro idem ſit quod *ἐνεργεῖν*, et efficacem aliquam operationem notet, adeoque verba illa exprimenda eſſe: cognoui potentiam meam efficacem fuiſſe. — *Paulus* in *Philologiſch-Krit. Kommentar* ad h. l. monuit: feminam illam, quae ſpem fiduciamque ſuam omnem in Ieſu collocaret, cum attigiſſet lacīniam pallii ipſius, ſenſiſſe ſubitam in cor-

pore suo mutationem, et inde coniecisse se pristinam valetudinem recuperasse (καὶ ἐσώθη ἡ γυνὴ ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης v. 22. καὶ ὡς ἰάθη παραχρῆμα, Luc. 8, 47.); eam voluisse sese subducere, cum vero Iesus qu esiuisset, a quonam contactus esset? eam prodiisse, et a Iesu his verbis confirmatam esse: *bono sis animo*, fiducia tua *tibi sanitatem restituit*. Cum Marcus et Lucas expressis verbis notarint: Christum sensisse vim salutiferam exeuntem, coniecit *Paulus*, Iesum non nisi haec dixisse: ἥψατό μου τις· ἐγὼ γὰρ ἔγνων· Luc. 8, 46. fuisse vero, qui vbique aliquid insoliti videntes, se inuicem interrogassent, quid cognouisset, sensisset Iesus? atque collegissent, effluxu quodam sanasse Iesum mulierem, eosque hanc explicationem et coniecturam adeo certam habuisse, vt supplerent, ἐγὼ γὰρ ἔγνων δύναμιν ἐξελθοῦσαν ἀπ' ἐμοῦ· Lucam vero rem ita relatam retulisse; esse igitur h. l. iudicium, coniecturam, cum re in facto posita permutatam et commixtam. —

23. καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν — ἰδὼν τοὺς αὐλητὰς] *cum Iesus deinde domum praefecti synagogae ingressus esset, et vidisset tibicines.* Apud veteres, Graecos et Romanos non minus quam Iudaeos, *cantabat moestis tibia funeribus*, Ouid. Fast. 6, 660. et canebantur naeniae, Ier. 9, 17. vid. *Buxtorf* Lex. Talm. p. 766. et 1524. *Geierus* de luctu Hebr. c. 5. p. 16. *Bartholinus* de tibiis vett. p. 274. *Kirchmannus* de Funerib. Rom. 2. 5. *Hammondus* et *Wetstenius* ad h. l. hinc commemorantur h. l. αὐληταὶ, *tibicines*. Per τὸν ὄχλον θορυβούμενον plerumque intelligunt hominum multitudinem ad funeris pompam concurrentem. Rectius tamen intelliguntur maxime *praeficae* h. e. mulieres mercede conductae, quae naenias i. e. carmina lugubria in funeribus ad tibias canebant, et alii qui aderant, nam ὄχλος θορυβούμενος commemoratur post αὐλητάς. Apud Marcum 5, 38. legitur: θεωρεῖ θόρυβον κλαίοντας καὶ ἀλαλάζοντας πολλά· add.

Luc. 8, 52. et verbum θορυβεῖσθαι notat quoque *lamentari*, *naenias canere*, vt Hebr. המה Ief. 59, 11. Caeterum apud Iudaeos mortui maturius componebantur. v. ad 8, 21.

24. Verbum καθεύδειν alias quidem, εὐφημίας cauſſa, de mortuis adhibetur, ita vt fit *mortuum eſſe*, etiam Hebr. שָׁכַב Alexandrini interpretes et verbo κοιμᾶσθαι et ἀποθνήσκειν exprimere ſolent; vid. 2 Chron. 12, 16. add. Ioh. 11, 11. coll. 14. h. l. tamen, cum ei oppoſitum legatur ἀπέθανε, per ſe intelligitur, καθεύδειν eſſe proprie capiendum. Vſus eſt, monente *Beza*, hac formula Ieſus, quia puella mox a mortuis erat excitanda. Ita quoque *Wetſtenius* haec verba cepit: non mortua eſt, vt vos putatis, nempe eam ita mortuam eſſe, vt nulla ſpes vitae ſuperſit. Probabilior tamen eſt ſententia maximae partis recentiorum interpretum, Ieſum verbis οὐ γὰρ ἀπέθανε, ἀλλὰ καθεύδει vſum eſſe, vt oſtenderet illam puellam non vere mortuam ſed animi deliquium paſſam eſſe, atque moeſtitiam parentum cognatorumque leniret. vid. *Michaelis* ad h. l. καὶ κατεγέλων αὐτοῦ] *irridebant eum*, vt ſolent, qui quae audiunt, vel non facta eſſe, aut omnino non fieri poſſe, arbitrantur. Putabant enim puellam vere mortuam eſſe.

25. 26. ὅτε ἐξεβλήθη ὁ ὄχλος, *cum turba dimiſſa eſſet*. Verbum enim ἐκβάλλειν h. l. notat *dimittere*, vt Marc. 1, 43. Act. 16, 37. et in verſione Alex. reſpondet Hebr. הוֹצִיא Eſr. 10, 3. Exod. 12, 23. εἰσελθὼν] *ingreſſus*, nempe conclaue, in quo puella iacebat, vna cum parentibus puellae, Petro, Iacobo et Iohanne, Marc. 5, 37. 40. ἐκράτησε τῆς χειρὸς αὐτῆς, *manum puellae prehendit*. Etenim αὐτῆς referri debet ad vocabulum κοράσιον per ſyneſin generis, vt 28, 19. al. — 26. *Et totam illam regionem huius rei fama peruaſit*. cf. 4, 24. Luc. 7, 17.

27 — 30. *καὶ παράγοντι ἐκεῖθεν*, *abeuntem* (vid. not. ad v. 9.) *illuc* nempe e domo Iairi. *ἐλέησον ἡμᾶς*, חָנֵּנוּ (Pf. 123, 3.), reftitue nobis oculorum lumina. *υἱὸς Δαβὶδ*, *nepos Dauidis* i. Meffias. Iudaei enim Meffiam *κατ᾽ ἐξοχὴν* nominare folebant *τὸν υἱὸν Δαβίδ*. v. *Lightfootus* Hor. Hebr. et Talmudd. ad Matth. 1, 1. add. Ioh. 4, 29. coll. Matth. 12, 23. 22, 41 fqq. Pro *υἱὲ Δαβὶδ*, vt vulgo legitur, multi libri habent *υἱὸς Δαβίδ*. Recte opinor; librarii nimirum mutarunt nominatiuum in vocatiuum, ficuti et aliis in locis ftructuram Hebraicam mutarunt in Graecam. — 28 — 30. Iefus vt effugeret turbam hominum ipfum comitantem, praefertim cum coeci illi eum publice Meffiam falutaffent, contulit fe *εἰς τὴν οἰκίαν*, eam nimirum, in qua, cum Capharnaumi commoraretur, habitare folebat. Sequuntur eum coeci, eos interrogat: num fe ab ipfo fanari poffe, certo confiderent. Affirmant. *καὶ ἀνεῴχθησαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί*, *et vifum recuperarunt*; eft haec forma loquendi Hebraica, vid. Ief. 35, 5. et *Vorftius* de Hebraifm. N. T. p. 698 fqq. idemque valet quod *ἀναβλέπειν*, coll. Matth. 21, 33. f. Marc. 10, 32. *ἐμβριμᾶσθαι* eft *interminari*, *interdicere*, *grauiter admonere*, Hebr. גער. v. Ief. 17, 13. vbi Symmachus habet *ἐμβριμᾶσθαι*· Aquila, *ἐπιτιμᾷν*. add. Marc. 1, 43. coll. Luc. 5, 14. Ioh. 12, 16. Suidas: *ἐμβριμώμενος· μετὰ ἀπειλῆς ἐντελλόμενος*· Id. *ἐνεβριμήσατο· μετ᾽ αὐστηρότητος ἐπετίμησεν*· quae gloffa ex hoc loco defumta eft. Chryfoft. Homil. 33. in h. l. *οὐχ ἁπλῶς κελεύει, ἀλλὰ καὶ μετὰ πολλῆς σφοδρότητος, ἐνεβριμήσατο γὰρ αὐτοῖς.* — *ὁρᾶτε μηδεὶς γινωσκέτω*] *nolite rem fermonibus diuulgare*. Non perpetuum filentium Iefus his verbis coecis impofuit; fed cum illo die Iairi filiam in vitam reuocaffet; cum coeci ipfi eum publice Meffiam appellaffent, quem titulum Iefus ipfe in fermonibus fuis ad populum ftudiofe euitabat, ne occafionem ad feditionem praeberet populo, v. 16, 20. 14, 22. Ioh. 6, 14. terrenum Meffiam exfpectanti: vetuit, ne ftatim rem di-

vulgarent. *Episcopius* in Responf. ad LXIV. Quaestiones, Quaest. 11. et *Witsius* Meletem. p. 350. Christum ideo vetuisse putant, quod intra priuatos parietes miraculum illud patrasset; fraudis autem suspicio videri potuisset subesse, si illud diuulgari pateretur.

31 — 35. οἱ δὲ ἐξελθόντες διεφήμισαν αὐτὸν ἐν ὅλῃ τῇ γῇ ἐκείνῃ] *illi vero cum exiissent, eum per omnem illum tractum*, (in quo nempe sita erat Capharnaum,) *celebrarunt.* διαφημίζειν cum de persona sermo sit, est, *celebrare, praedicare*, φανερὸν ποιῆσαί τινα, Marc. 3, 12. Apud ἐξελθόντες autem, vt v. 32. ad ἐξερχομένων, subaudiendum est, ἐκ τῆς πόλεως, non ἐκ τῆς οἰκίας· parum enim probabile est, vt recte obseruauit ad h. l. *Paulus*, homines illos, qui ad vesperam oculorum lumina recepisse videntur, praeceptum Christi statim violasse, et in ipsa vrbe rem diuulgasse; neque videtur homo ille mutus, de quo v. 32. sermo est, illo ipso die ad Iesum deductus fuisse, vid. v. 34. coll. Luc. 11, 14 sqq. — 32. κωφὸν δαιμονιζόμενον] h. e. *hominem, quem genius malus reddiderat mutum*; ita enim haec verba interpretanda esse, docent verba quae sequuntur, καὶ ἐκβληθέντος τοῦ δαιμονίου, ἐλάλησεν ὁ κωφὸς et Lucae l. l. vbi legitur, daemonium fuisse mutum, et eiecto daemonio, mutum illum locutum esse; ex his igitur satis perspicue patet, per κωφὸν δαιμονιζόμενον intelligendum esse hominem a genio malo facultate loquendi priuatum. Sed cum homo ille ex morbo haud dubie fuerit mutus; (alii de morbo nerueo, alii de apoplexia, alii probabilius de melancholia cogitant,) atque Iudaei omnes morbos grauiores a geniis malis, tanquam auctoribus deriuare solerent; probe monuerunt interpretes, Euangelistam retinuisse hoc quoque loco popularium suorum cogitandi et loquendi consuetudinem. *Paulus* autumat, hominem illum credidisse, se obsessum esse a genio malo, qui nollet vt loqueretur; Iesum vero Messiam, ad quem mutus adductus fuisset,

ademiſſe ei hanc opinionem, et hominem illum rurſus lingua ſua vſum eſſe. κωφὸς eſt *mutus*, Hebr. אִלֵּם, vt 15, 31. Hab. 2, 18, vbi Symmach. habet ἄλαλος, alias ſignificat etiam *ſurdum*, Hebr. חֵרֵשׁ, Exod. 4, 11. Matth. 11, 5. v. *Ienſius* Ferc. Liter. p. 32. vnde Heſych. κωφὸς, οὔτε λαλῶν, οὔτε ἀκούων. — 33. οὕτως] dictum eſt pro τοιοῦτό τι vel τοῦτο, atque ita ponitur quoque Hebr. כֵּן, vt ſit *talis*. vid. Nehem. 8, 17. *Noldius* Concordd. particc. h. v. Populus hanc ſanationem, tanquam victoriam de Satana deportatam, inprimis admirabatur. Phariſaei igitur, v. 34., hac populi perſuaſione et admiratione grauiter offenſi, atque in rabiem acti, dicebant, Ieſum eieciſſe genium malum, ope auxilioque principis geniorum malorum adiutum. Cf. Luc. 11, 15. Matth. 12, 24. ἐν, *ope*, *auxilio*, vt בְּ legitur 2 Sam. 22, 30. Pſ. 18, 30. etc. — 35. κώμας nempe Galilaeae; v. not. ad 4, 23. et ex illo ipſo loco verba verſus vltima, ἐν τῷ λαῷ, in nonnullos codd. venerunt, ſed in plurimis et optimae notae codd. non leguntur.

36. Cum Ieſus videret, quam inſignis Iudaeorum multitudo doctrinae diuinae eſſet cupida, ſed praeter ipſum, qui eos edoceret, eſſe neminem; e numero diſcipulorum ſuorum, qui eum comitari atque ſectari ſolerent aſſidue, duodecim apoſtolos eligere conſtituit, qui doctrinae chriſtianae copias exponerent hominibus ſtudio illius incenſis. Vid. Argum. cap. 10. ἐσπλαγχνίσθη περὶ αὐτῶν] *commotus eſt de eorum ſorte*. Verbum σπλαγχνίζεσθαι non niſi in libris N. T. et Verſſ. Grr. V. T. legitur, vt apud Symmach. Deut. 13, 9. et Incert. 1 Sam. 23, 21. pro חָמַל. v. *Biel* Theſ. h. v. Scriptores exteri verbo σπλαγχνεύειν vtuntur ita, vt ſit *epulis ſacrificalibus intereſſe*, vel *exta victimae in manus ſumere et ita iurare*, atque σπλαγχνίζειν 2 Macc. 6, 8. notat *ſacrificare*. Sed in libris N. T. σπλαγχνίζεσθαι eſt *miſereri*, *miſericordia alicuius commoueri*. Scilicet σπλάγχνα prop. ſunt *viſcera*,

2 Macc. 9. 5. ἔλαβον αὐτὸν ἀνήκεστος τῶν σπλάγχνων ἀλγηδὼν, *constrinxerunt eum acerbi viscerum cruciatus* Eustath. ad Il. α. p. 101. σπλάγχνα, τουτέστιν τὰ ἐντοσθίδια, σπλῆνα, καρδίαν, ἧπαρ· sed quoniam veteres *viscera* existimabant esse sedem amoris et misericordiae, factum est, vt σπλάγχνα adhiberetur de *amore, misericordia ipsa*; Sap. 10, 5. καὶ ἐπὶ τέκνου σπλάγχνοις ἰσχυρὸν ἐφύλαξε, *et effecit, vt fortis f. constans esset tunc, cum filii amore commoueretur*; et ita Hebr. רַחֲמִים *misericordiam* notat Ps. 51, 3. al. Iam cum Hebraei verbum רחם vsurparent pro *misereri*, ad hanc verbi formam fictum est verbum σπλαγχνίζεσθαι, *misereri*, id. qd. ἐλεεῖν, quod et absolute ponitur, vt 18, 27. et sequente praepositione ἐπὶ, vt Marc. 8, 2. et περὶ, vt h. l. quoniam Hebr. רחם construitur cum particula על, vt Ps. 103, 13. Ion. 1, 6. vid. *Vorstius* de Hebraism. N. T. p. 37 sqq. *Fischerus* Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 204 sq. et ad *Leusdenii* lib. de Hebraism. N. T. p. 43. 83. ὅτι ἦσαν ἐκλελυμένοι] *languidi, eneruati.* Verbum ἐκλύεσθαι, *exsolui*, adhibetur et de languore animi, Gal. 6, 9. Hebr. 12, 3. et de languore corporis, e fame, siti, erratione, aliisque laboribus orto, vt 15, 32. add. Diod. Sic. p. 455. A. p. 697. D. 1 Macc. 3, 17. Sir. 43, 10. Marc. 8, 3. 2 Sam. 16, 2. vbi Alexandrini עָיֵף expresserunt ἐκλυόμενος, sed Ies. 40, 29. πεινῶν, et Ier. 31, 25. διψῶν· add. Thren. 2, 19. vbi τῶν ἐκλυομένων λιμῷ legitur. cf. et *Raphelius* Obss. Polybb. p. 59. Sed pro ἐκλελυμένοι cum plurimis et optimis codd. legendum est haud dubie ἐσκυλμένοι· non enim intelligitur, quomodo librarii verbum notius mutare potuerint in ignotius. Σκύλλειν autem prop. adhibetur de capillis, et significat *vellere, vellicare*, vnde et capillorum laniatus dictus est σκύλμα κόμης. Hesychius: σκύλλειν, τὸ τοῖς ὄνυξι σπᾶν, vid. *Kypkius* ad h. l. *Ruhnkenius* ep. crit. 1. in Homeridar. hymn. p. 41 sqq. et *Segaarius* Obss. ad Luc. 7, 6. deinde adhibetur de iis, qui quauis ratione alicui molestiam facessunt, *iniuriis, calami ta-*

tibus omnis generis aliquem afficiunt; 3 Macc. 3, 25. 4, 6. hinc etiam notat, *fatigare*, et σκύλλεσθαι *fatigari* inprimis, longo et molesto itinere conficiendo, vt ap. Herodi 4, 13. 8. σὺν ἱππεῦσιν ὀλίγοις (ἵνα μὴ πάντα τὸν στρατὸν σκύλλῃ) τὴν ὁδοιπορίαν ἐποιεῖτο, *cum paucis equitibus, ne totum exercitum fatigaret, iter faciebat.* Id. 7, 3, 8. σκύλας δὲ καὶ ὑβρίσας, *postquam magnis eos itineribus defatigasset et illusisset.* σκυλμὸς *defatigatio*, 3 Macc. 7, 5. Gloss. vett. σκύλλω *fatigo, vexo.* Sic quoque Lat. *vexare*, legitur apud Curtium 9, 10. *vt vexatos milites quiete firmaret.* ἐῤῥιμμένοι *dissipati*, vt ap. Polyb. 5, 48. vbi hostes palati atque ebrii vocantur ἐῤῥιμμένοι καὶ μεθύοντες. vid. *Raphelius* Obss. Polyb. *Münthius* et *Albertius* ad h. l. Continent ergo verba versus vltima imaginem gregis pastore destituti, nam additur ὡσεὶ πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα, atque adeo ἐσκυλμένοι καὶ ἐῤῥιμμένοι sunt *ouiculae longa via, aberratione, defatigatae, et dissipatae*, quibus ergo opus est pastore, qui eas colligat, in rectam viam reducat, pabuloque salubri refocillet. Qua quidem imagine, quae etiam deprehenditur 1 Regg. 22, 17. Iudith. 11, 19. significantur Iudaei in errore et ignorantia versantes, quia carebant doctoribus fidelibus, qui eos recta via ducerent, eorum inscitiae mederentur, eosque doctrinae diuinae scientia imbuerent, virtutisque studio augerent. Alias aliorum explicationes vid. ap. *Wolfium* in Curis et *Koetherum* in Analectis ad h. l.

37. ὁ μὲν θερισμὸς πολὺς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι] *larga quidem messis, sed operarii pauci.* Locutio prouerbialis. Magna est hominum multitudo, quorum animi erecti sunt ad recipiendam doctrinam salutarem; multi sunt doctrinae meae cupidi. ἐργάται *operarii* i. doctores. Vocabula ἐργάτης, ἔργον, ἐργάζεσθαι frequenter occurrunt in opere rustico, vid. *Bosius* Obss. crit. 6. *Graeuius* Lectt. Hesiod. c. 10. p. 50. et quos laudauit *Segaarius* Obss. ad Luc. 10, 2.

38. δεήθητε οὖν κ. τ. λ.] *rogate igitur herum* etc. Aliud fragmentum, quod Lucas c. 10 exhibuit, docet, Iesum haec dixisse septuaginta discipulis, antequam eos, vt doctrinam diuinam praedicarent, emitteret. vid. Argum. c. 10. Per τὸν κύριον τοῦ θερισμοῦ intelligitur Deus; ad eum salus ecclesiae et laeta religionis christianae propagatio refertur. ὅπως ἐκβάλῃ, *vt emittat operarios*, vt plures idoneos reddat et emittat doctrinae diuinae doctores atque praecones. ἐκβάλλειν, vt Hebr. שׁלח Ex. 12, 33. Ps. 43, 3. est omnino *emittere*, id. qd. ἐκπέμπειν. vid. *Abreschius* Dilucidd. Thucydd. p. 424. et Auctar. p. 365.

CAPVT X.

Marcus 3, 13. 6, 7. et Lucas 6, 12 ss. 9, 1 ss. de electione et dimissione Apostolorum separatim exposuerunt. Elegisse Iesum Apostolos, antequam orationem montanam haberet, auctor est Lucas, vid. 6, 12 sqq. qui idem c. 9. et c. 10. nos docet, post habitam demum orationem illam montanam emisisse Iesum Apostolos, et alios septuaginta discipulos, vt praedicarent doctrinam euangelii, et in docendo dexteritatem sibi compararent. Matthaeus, qui solet res enarrandas in classes diuisas exponere, et quae proprie separanda erant, coniungere, de Apostolorum electione et dimissione coniunctim verba fecit, dimissionem septuaginta discipulorum prorsus praeteriit, et mandata a Iesu Apostolis atque septuaginta discipulis, cum eos emitteret, data, cum magna inter ea similitudo intercederet, coniunctim enumerauit, ita, vt et alio tempore a Iesu discipulis dicta, vid. v. 17—25. 26—33. coll. Luc. 12, 2 sqq. (34. coll. Luc. 12, 51

sqq.) 37. 38. coll. Luc. 14, 27. 17, 33. hac occasione commemoraret, quo offerret lectoribus luculentum specimen institutionis, quam accepissent Christi discipuli. v. not. ad 4, 23.

1. 2. Arcessiuit Iesus duodecim discipulos, iisque dedit potestatem eiiciendi genios malos. ἐξουσία πνευμάτων, *potestas in genios malos*, nam πνευμάτων est genitiuus obiecti, vt Sir. 10, 4. ἐξουσία τῆς γῆς. vid. *Palairetus* et *Raphelius* ad h. l. Lucas 9, 1. habet ἐξουσία ἐπὶ πάντα τὰ δαιμόνια. Praepositio κατὰ, quae in nonnullis libris vocabulo πνευμάτων iuncta legitur, pro interpretamento habenda est. Vocantur genii illi πνεύματα ἀκάθαρτα sensu morali, *genii peruersi*, *mali*, vnde et Luc. 7, 22. dicuntur πνεύματα πονηρά. Verbis ὥστε ἐκβάλλειν αὐτὰ, vberius declaratur, qualis fuerit illa potestas, et morbi, πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν, coniunguntur cum geniis malis, quia hos morborum grauiorum omnium auctores putabant Iudaei. — 2. ἀπόστολος proprie est *legatus*, *voluntatis alicuius interpres*, Hebr. מלאך Num. 20, 16. et שליח 1 Regg. 14, 6. vbi οἱ ό adhibuerunt nomen ἀπόστολος. In libris N. T. κατ᾽ ἐξοχὴν dicuntur ἀπόστολοι, duodecim illi, quos Iesus e numero discipulorum suorum elegit, vt essent religionis virtutisque christianae doctores, ecclesiamque christianam constituerent, stabilirent, et adaugerent. Cur Iesus duodecim elegerit, an id fecerit, respiciens numerum tribuum Israeliticarum, v. 19, 28. Luc. 22, 30. vt nonnulli voluerunt, definiri non potest. πρῶτος· Iesus Petrum primo loco nominabat, vt adeo πρῶτος sit vocabulum ordinis, non dignitatis. Pari enim potestate et dignitate gauisos esse Apostolos, nec adeo de primatu Petri cogitandum esse, vel exinde patet, quoniam in recensendis Apostolis Euangelistae non eundem ordinem seruant, et satis luculenter docent loci Matth. 18, 4. 20, 21. 26 ss. Gal. 2, 9. 1 Cor. 3, 12. 9, 5. Πέτρος, vid. ad 4, 18. Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ζεβε-

δαίου] scl. υἱός. Plures Iacobi in libris N. T. memorantur. Iacobus Zebedaei filius, frater Iohannis 4, 21. Luc. 6, 14. Act. 1, 3. Iacobus minor, Alphaei f. Clopae (v. Matth. 25, 56. coll. Ioh. 19, 25. vbi v. not.) et Mariae, Iesu matris sororis filius 27, 56. Marc. 3, 18. 15, 40. Luc. 6, 15. Act. 1, 13. hi duo Iacobi Apostolis annumerantur; denique Iacobus frater Christi 13, 55. Gal. 1, 19. hunc Apostolis non posse annumerari contenderunt *Michaelis Einleit.* Th. 2. p. 1413. *Hammondus* Prolegg. ad ep. Iacobi, *Herderus Briefe zweener Brüder Jesu*, *Niemeyerus Charakteristik d. Bibel* Th. 1. ed. 2. alii, quos laudaui ad *Fabricii* Bibl. Gr. T. 4. p. 817 sqq. ed. *Harlesii.* Contra verò alii statuerunt, Iacobum, *Iesu fratrem*, non esse distinguendum a Iacobo, *Alphaei filio*, cumque *fratrem* dici, quod fuerit Christi ἀνέψιος (vid. ad 12, 46.). Hanc sententiam secuti sunt *Wolfius* in Curis T. 4. p. 7. *Semlerus* Paraphr. in ep. Iac. p. 2. *Storrius* Dissert. exeget. in ep. Iacobi, in Opuscc. Acadd. Vol. 2. p. 1 ss. *Gablerus* Diss. de Iacobo, epistolae eidem adscriptae auctore, Altorf. 1787. *Eichhornius Einleit.* Th. 3. St. 2. p. 570. *Hugius Einleit.* Th. 2. p. 355. *Pottus* Prolegg. ad ep. Iacob. p. 55 sqq. et quos ibi laudauit. Atque haec sententia, Iacobum Iesu fratrem, Gal. 1, 19. Apostolis annumeratum, eundem esse cum Iacobo Alphaei filio, mihi maxime probabilis videtur, ita tamen, vt cum Potto p. 63 (ed. sec.) non negandum esse censeam, germanos Iesu fratres fuisse Matth. 13, 55. memoratos. vid. et *Eichhorn Einleit. in d. N. T.* p. 570.

3. Φίλιππος, vid. Ioh. 1, 45. cuius patria Bethsaida, e quo vico etiam Petrus et Andreas oriundi erant. Βαρθολομαῖος compositum est hoc nomen ex בַּר *filius*, vid. Matth. 16, 17. coll. Ioh. 1, 42. et תַּלְמַי (quod haud dubie fuit nomen patris ipsius,) h. e. Ptolomaeus, v. *Drusius* comment. poster. p. 184 sq. Sic filius Timaei dicitur Βαρτίμαιος Marc. 10, 46. cum ergo Bartholomaeus,

non fuerit nomen viri proprium, interpretes nonnulli suspicati sunt, hunc Bartholomaeum fuisse eundem cum Nathanaele. coll. Ioh. 1, 46. 21, 2. Θωμᾶς, Hebr. תְּאֹם *gemellus*, hinc Ioh. 20, 24. Graeco vocabulo Δίδυμος dicitur. Ματθαῖος ὁ τελώνης, *Matthaeus, qui portitor fuerat*, vid. ad Matth. 26, 6. Ioh. 9, 17. *Glassius* Phil. S. p. 7 sq. Caeterum conf. 9, 9. καὶ Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος] verba ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος in nonnullis libris desunt, in aliis: Λεββαῖος ὁ ἐπικληθείς· hinc *Millius* in Prolegg. §. 386. haec verba: Λεββαῖος ὁ ἐπικληθείς, e margine in contextum irrepsisse putabat; annotasse scilicet Grammaticum quendam, e regione τοῦ Ματθαῖος, in margine: ἐπικληθεὶς Λεββαῖος, atque hac notatione significare voluisse, Matthaeum hunc, portitorem illum esse, qui Marco et Lucae dicatur Λευὶ seu Λεββαῖος. Iam librarium, cum hanc annotationem partem textus esse crederet, neque sciret, ad quam nominatim partem spectaret, voces has transpositas coniecisse in corpus libri, loco non suo. Quae coniectura ingeniosa quidem est, neque tamen probabilis. Nam Λευὶ et Λεββαῖος, vt vel eorum forma docet, sunt nomina diuersa; dicendum etiam esset, librarium transposuisse quoque verba Λεββαῖος ὁ ἐπικληθείς. Longe probabilior est coniectura *Bengelii*, cui et ego adstipulor, omissis nempe verbis ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος, retinendum esse Λεββαῖος, et Thaddaei cognomen e Marci loco parallelo 3, 18. in hunc locum venisse; cum et in nonnullis libris e Lucae 6, 15. 16. *Iudas Zelotes* h. l. insertum legatur, in aliis extet h. l. Ἰοῦδας ὁ καὶ Λεββαῖος. *Griesbachius* vero in Comment. Crit. ad h. l. statuit, ob similitudinem terminationis nominum Λεββαῖος et Θαδδαῖος, facile librarium e priori voce ad posteriorem transilire, atque cum Λεββαῖος scripsisset, arbitrari potuisse sequens Θαδδαῖος a se iam exaratum esse; vt adeo ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος, exciderint, seruato tantum καὶ Λεββαῖος. Caeterum quaecunque ratio admittatur, hoc verssimum esse videtur, Ἰούδας (Ἰακώ-

βου) Luc. 6, 16. fuisse huius Apostoli nomen, Θαδδαῖος Marc. 3, 18. cognomen ipsius, et Λεββαῖος alterum eius cognomen. Constat enim, apud Iudaeos, plures vnum, etiam duo cognomina habuisse, ita vt cognomen saepe locum nominis teneret, vid. Origenes Prolegg. ad Comment. in ep. ad Romanos.

4. Σίμων ὁ Κανανίτης] Fuerunt qui putarent, Simonem hoc cognomentum accepisse a patria, quae fuerit Cana, oppidum Galilaeae, vid. *Wolfius* in Curis et *Koecherus* in Analectis ad h. l. add. Obss. Misc. Nouu. T. 1. p. 50 sq. sed tunc scribendum fuisset Κανίτης vel Καναῖος. vid. *Relandi* Palaestina p. 978. Et cum Luc. 6, 15. Act. 1, 13. hic Simon diserte nominetur ὁ ζηλωτής, in promtu est nomen Κανανίτης respondere Hebr. קַנָּא, Chald. קַנְאָן (cui nomini Graecus Matthaei interpres Graecam terminationem adiecit) et accepisse Simonem hoc cognomentum a pristino viuendi genere, vt adeo Σίμων ὁ Κανανίτης explicari debeat: Simon qui fuit antea zelotarum societati adscriptus, vt Matthaeus ὁ τελώνης, qui fuit antea portitorum societati adscriptus. Ζηλωταὶ autem antiquitus dicebantur, qui acri religionis et patriae defendendae studio flagrabant, vt Pinehas Num. 25, 9. Maccabaeorum vero, vid. 1 Macc. 2, 54. et Christi atque Apostolorum aetate, ita nominabantur homines priuati inter Iudaeos, societate quadam coniuncti, qui omnia atrociora facta, nominatim ea, quibus templi, numinis, seu gentis sanctitas violari credebatur, nulla forensis iudicii ratione habita illico puniebant, zelo, vt iactabant, diuino correpti, quo nomine ab illis etiam turpissima facinora patrata sunt, v. Ioseph. B. I. 4, 6. 3. vbi dicit, eos occidisse multos ex principibus populi, et dum ita se gererent, sese iactasse ὡς εὐεργέτας καὶ σωτῆρας τῆς πόλεως γεγενημένους· add. 7, 8. 1. v. *Wetstenius*, *Hammondus* ad h. l. et *Schleusnerus* in Lex. sub h. v. Caeterum lectiones Καναναῖος, Χαναναῖος, in nonnull.

codd. occurrentes, originem suam haud dubie debent librariis, insolentiorem et inusitatam formam Καναν/της admirantibus. Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης] *Iudas Cariothensis.* Huius cognomenti rationes varias vid. apud eos quos laudarunt *Wolfius* in Curis, et *Koecherus* in Analectis ad h. l. add. *Heumanni* Diss. de vero sensu nominis Iscariotes, cognominis Iudae proditoris, in Miscell. Groning. T. 3. Fasc. 4. p. 598 sqq. Verissima haud dubie ratio ea est, qua Ἰσκαριώτης dicitur idem esse, quod אִישׁ קְרִיּוֹת i. e. Cariothensis, cuius patria erat oppidum Carioth in tribu Iuda, Ios. 15, 25. Confirmat hanc sententiam etiam auctoritas codd. nonnull. qui Ioh. 6, 71. 12, 4. pro Ἰσκαριώτης habent ἀπὸ καρυώτου. v. *Beza* ad h. l. *Relandi* Diss. Misc. 1, 3. p. 123.

5. παραγγείλας λέγων, *haec iis praecepit*, nam λέγων est id. qd. τάδε. εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε] *nolite vos conferre ad ciuitates barbaras.* εἰς ὁδὸν τῶν ἐθνῶν positum est pro εἰς ὁδὸν ἣ ἄγει εἰς τὰ ἔθνη, *inire viam quae ducit ad gentiles* i. conferre se ad gentiles, et h. l. quidem, vt iis doctrinam diuinam annunties. Sic Ier. 2, 18. דֶּרֶךְ מִצְרַיִם, vbi οἱ ό· ἡ ὁδὸς Αἰγύπτου· Num. 21, 33. דֶּרֶךְ הַבָּשָׁן, Alex. ὁδὸς ἡ εἰς Βασάν. εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν] Samaritani erant incolae regionis inter Galilaeam et Iudaeam, quae a Iosepho Σαμάρεια vocatur, et Σαμαρεῖτις. Cum Israelitae abducti essent in captiuitatem, Salmanassérus, rex Assyriae, hanc in regionem misit gentiles, vid. 2 Regg. 17, 24. hinc religionem Samaritanorum non mirandum est, mixtam fuisse e religione Iudaeorum et gentilium. Hinc etiam Samaritanos, qui legem quidem Mosaicam amplectebantur, et Mosis libros admittebant, sed reliquos Iudaeorum libros sacros reiiciebant, Iudaei tanto odio persequebantur, vt ab omni consuetudine cum iis abstinerent, Ioh. 4, 9. Sir. 50, 25. et Samaritanum esse, Ioh. 8, 48. qua voce hominem cummaxime scelestum indicabant, apud eos conuicium esset grauissimum. vid.

Relandi Diff. de Samaritanis, p. 3 fqq. P. 2. Diff. Mifc. alio:que a *Wolfio* in Bibl. Hebr. P. 2. p. 434. et in Curis ad Ioh. 4, 9. laudatos. vid. et nos ad Luc. 9, 53. Ioh. 4, 9. Per πόλιν Σαμαρειτῶν intelligenda eft ipfa regio Samaritanorum, ita vt vrbs regionis primaria pofita fit pro regione ipfa, atque adeo εἰςέρχεσθαι εἰς πόλιν Σ. fit, *conferre fe ad Samaritanos*. Cum Iudaei, gentiles, aeque ac Samaritanos Act. 10, 28. acerrimo odio perfequerentur; cum, vt eo latius propagaretur religio chriftiana, ea vni populo, nominatimque Iudaico, iam praeparato ad recipiendam hanc doctrinam, primo tradenda effet; hinc Iefus, vt Iudaei eo prius doctrinam fuam fusciperent, neue disfenfioni inter ipfos Apoftolos, praeiudicatas opiniones etiam nunc fouentes, occafionem daret, iam *prima vice* legatos fuos emittens, admonuit eos, vt folummodo Iudaeis doctrinam diuinam praedicarent. Iefus ipfe quoque profitebatur fe ad Ifraelitas miffum effe, Matth. 15, 24. attamen, cum neceffitas poftularet, vt in itinere fusceptο Samariam peragraret (Ioh. 4, 4.), ad Samaritanos deuertit eosque edocuit, Ioh. 4, 40. et profeffus eft, plures gentes religionem fuam amplexuros effe, Matth. 8, 11. add. Ioh. 10, 16. et cum vltima vice difcipulos fuos emitteret, iis valedicens, eos edocuit, omnibus gentibus longe lateque fuam doctrinam effe annuntiandam, Matth. 28, 19. Marc. 16, 15. atque ipfi Apoftoli, poft Chrifti mortem et ex his terris abitum, clariori cognitionis luce colluftrati, doctrinam chriftianam fine discrimine Iudaeis aeque ac gentilibus tradiderunt, Act. 10, 34 fqq.

§. 7. πρόβατα ἀπολωλότα, Hebr. צאן האבדות Ier. 50, 6. oues, quas paftores aberrare e pafcuis fiuerunt; 1 Petr. 2, 25. πρόβατα πλανώμενα, quo fenfu ἀπολωλὸς legitur etiam Luc. 15, 4. et אבד 1 Sam. 9, 3. add. *Weffelingii* Obff. p. 149. Oues, quae aberrarunt, funt imago miferiae et infelicitatis, et Iudaei h. l. ita dicuntur,

quatenus destituti erant doctoribus fidelibus, qui eos recta via ducerent, eorumque inscitiae mederentur. cf. 9, 36. οἴκου Ἰσραὴλ, solenne cognomentum populi Israelitici, id. qd. υἱῶν Ἰσραήλ. vid. Ier. 16, 14. 23, 7. Luc. 1, 33. Phil. 3, 5. — 7. ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν] adsunt tempora, quibus cogetur et colligetur coetus cultorum Messiae, cf. 3, 2. 4, 17. voluit igitur Iesus, vt ex his locis patet, vt Apostoli cohortarentur ad resipiscentiam, eosque excitarent et praepararent ad recipiendum Messiam, qui ipsis omnis generis felicitatem largiturus esset, si resipiscerent. Iesum ipsum esse Messiam, tunc temporis nondum docuisse Apostolos, patet ex 16, 20.

8. ἀσθενείας θεραπεύετε, *morbos curate.* Iam morbis generatim commemoratis, quaedam afferuntur eorum species, λεπροὺς καθαρίζετε, *leprosos sanate*, v. 8, 2. δαιμόνια ἐκβάλλετε, v. 4, 24. 9, 32. Sic etiam aliis in locis, etiam scriptorum exterorum, genus rei alicuius commemorari solet, ita vt sequantur verba, formas quasdam et species praecipuas istius generis significantia; et vel hanc ob caussam verba νεκροὺς ἐγείρετε, quae in tot codicibus non leguntur, suspecta videntur. Accedunt vero etiam aliae caussae plures et grauiores, quae ea suspecta reddant, vt adeo recte, mea sententia, inducenda haec verba iudicauerint *Grotius*, *Millius*, *Michaelis*, *Knappius*, *Paulus*, alii; dissentiente tamen *Griesbachio* in Comment. Crit. ad h. l. qui antiquitus lectum fuisse putat: νεκροὺς ἐγείρετε, λεπροὺς καθαρίζετε· attamen ipse quoque profitetur, lectionem νεκροὺς ἐγείρετε non extra omnem dubitationis aleam positam esse. Praecipua argumenta, quibus ducti, haec verba delenda esse putarunt critici, afferamus, ita, vt *Griesbachii* iudicium apponamus. *a*) Insignis codd. numerus, et in his praestantissimi, verss. plures, etiam Chrysostomus, Euthymius et Theophylactus haec verba omittunt. („Chrysosto-

mus fibi ipfe non conftat; etfi enim in ipfius commentario in h. l. νεκροὺς ἐγείρετε defideratur, in aliis tamen operum eius locis fexies legitur. Euthymius vero et Theophylactus, vbi Chryfoftomi aliorumque veterum interpretum veftigiis non infiftunt, fui aeui codices, hoc eft recentiores fequuntur. Ne damnant quidem hi triumviri illa verba diferte, verum filentio tantum in fuis commentariis ea praetereunt, vti nec λεπροὺς καθαρίζετε neque δαιμόνια ἐκβάλλετε attingunt. Cum igitur ap. Chryfoft., Euthym. et Theophyl. νεκροὺς ἐγείρετε defiderari largimur, hoc tantum concedimus: abeffe haec verba a *textu*, commentatorum illorum in hunc verfum ἑρμηνείαις praemiffo, quem vero a fcribis haud raro libris iunioribus, qui forte ad manus ipfis effent, adaptatum fuiffe, notiffimum eft." *Griesbach*. p. 102 f.) *b*) Inuecta fuere a Chryfoftomo, qui e cap. 11, 5. ea arripuit. („Si Chryfoftomus in fua loci interpretatione ea recitaffet et explicaffet, fpeciofa ratione vterentur, qui ea e commentario in textum irrepfiffe contendunt. Sed in commentario praetermittuntur. Ex aliis autem Chryfoftomi locis, in quibus textus nofter et mortui refufcitandi, obiter attinguntur, additamentum a librariis defumtum, et commati noftro infertum effe, parum probabile videtur. Praeterea e Chryfoftomi fcriptis, in omnes, etiam antiquiffimos, verfionis Latinae antihieronymianae codd. peruenire nullo pacto potuit." *Griesb.*) *c*) Inculcata fortaffe funt ab Origene. („Mera eft coniectura, nullo prorfus fundamento innixa." *Griesb.*) *d*) Vix credibile eft, mortuos illo tempore ab Apoftolis in vitam effe reuocatos, nec alibi, dum Iefus his in terris viueret, legitur, Apoftolos mortuis vitam reddidiffe; Act. 9, 36 fs. de Petro, et 20, 9. de Paulo hoc enarratur, poft Chrifti ex his terris difceffum. Neque Marc. 16, 17 f. vllum veftigium deprehenditur, Iefum excitaffe Apoftolos, vt mortuos refufcitarent. („Exinde, quod Apoftoli illo tempore mortuos non fufcitauo-

rint, non efficitur, Chriftum difcipulis fuis non potuiffe promittere, fore, vt mortuis adeo in vitam reuocandis pares fint, fiue vita vere defunctos intelligas, fiue aegrotos tam infirmos ac conclamatos, vt vitae indicia in ipfis cernerentur nulla, atque animam iam exflauiffe putarentur. Quid enim, fi mortuum refufcitandi occafio Apoftolis oblata non fuit? aut fi occafionem nacti, a faciendo periculo ὀλιγοπιςείᾳ quadam deterriti fuerint? cf. Matth. 13, 58. Marc. 6, 5. 6. Matth. 17, 16." *Griesb.* „Si propterea delenda effent verba, quod Apoftoli ante Chrifti refurrectionem, nullum mortuum fufcitauerint, etiam λεπροὺς καθαρίζετε fufpecta habenda effent, cum nec leproforum, ab Apoftolis fanatorum, mentio occurrat." *Wolfius* in Curis ad h. l.) *e*) Incerta vocabulorum formularumque fedes folet effe interpolationis index; verba autem νεκροὺς ἐγείρετε in aliis codd. leguntur ante verba ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, in aliis ante λεπροὺς καθαρίζετε, in aliis rurfus poft λεπ. καθαρίζετε, in aliis denique poft ἀσθενοῦντας θερ. fententiam praeterea adeo grauem, toties librariorum negligentia omiffam effe, parum probabile eft. („In eiusmodi enuntiationibus, qualis haec eft, fingulorum membrorum ordo faepiffime tam a librariis, quam a patribus, talem locum allegantibus, turbatus fuit. Antiquitus lectum fuit νεκροὺς ἐγείρετε, λεπροὺς καθαρίζετε, in hac vocum confecutione facillimus fuit propter foni affinitatem faltus a νεκροὺς ad λεπρούς; hinc orta omiffio, quam qui corrigere ac praetermiffa fupplere vellent, non eodem loco manum admouerunt." *Griesbach.*) *f*) Nec v. 1. nec in locis parallelis Marc. 6, 7. Luc. 9, 1. 2. mortuorum refufcitandorum mentio fit. („Sed hoc ipfum vel delendis vocabulis controuerfis, vel faltem, fi cafu excidiffent, omiffioni latius propagandae occafionem praebere potuit." *Griesbachius.*) *g*) Cum c. 11, 5. mortui a Chrifto refufcitati commemorentur, et in Actis legatur, Petrum atque Paulum mortuos in vitam reuocaffe: commentato-

res, et Grammatici in marg. adſcribebant h. l. verba *νεκροὺς ἐγείρετε*, quae poſtea a librariis in textum recipiebantur. Sic et Paulus *Krit. Komment.* ad h. l. arbitratur, illum ipſum locum 11, 5. occaſionem dediſſe ad mouendam quaeſtionem, an Ieſus Apoſtolis poteſtatem tribuerit, eadem patrandi miracula, quae ipſe patraſſet? hanc quaeſtionem affirmatam eſſe, atque ita verba *νεκροὺς ἐγείρετε* in Homiliis et citationibus minus accuratis (vt Chryſoſt.) adiecta, et poſtea etiam in codd. et verſſ. recepta eſſe. — *δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε*] *gratis accepiſtis* hanc facultatem morbos ſanandi, *gratis etiam ea prodeſte aliis*: quibus verbis Ieſus Apoſtolos admonere voluit, ne iſta poteſtate abuterentur, ad faciendum quaeſtum, diuitiasque augendas. Interpretes nonnulli cum de Apoſtolis, adeoque etiam religionis chriſtianae doctoribus ſermo ſit, vertunt: gratis doctrinam meam didiciſtis, gratis eam etiam docete, tradite; notant *λαμβάνειν*, vt לקח, ſignificare quoque *diſcere* vt Prou. 1, 3. vbi Alex. *δέξασθαι*, Aquila: *λαβεῖν* coll. 4, 10. Iob. 22, 22. vt *παραλαμβάνειν* 1 Cor. 11, 33. 2 Theſſ. 2, 15. coll. 3. 6. et נתן *docere*, Prou. 9, 9. *παρέδωκα* 1 Cor. 11, 23. Alii ad vtrumque, ad docendi facultatem, et ad poteſtatem aegrotos ſanandi haec verba referenda cenſent, cum et Hebraei, in eadem enuntiatione, verbum duplici ſenſu ponere ſoleant.

9. 10. Verbis quae ſequuntur, praecipere Chriſtus Apoſtolis voluit, partim, vt ſine mora iter ſuſciperent, nec ea, quae vulgo iter ſuſcipientibus neceſſaria exiſtimantur, ſibi compararent, et ſtudioſe atque anxie conquirerent; partim, vt ſeſe totos curae ac prouidentiae Dei committerent, et ſperarent atque confiderent, operam ipſorum non inanem fore, immo plures ſeſe nactu957ros eſſe doctrinae diuinae cupidos, a quibus accepturi eſſent ad vitam tuendam neceſſaria. *μὴ κτήσησθε χρυσὸν, μηδὲ ἄργυρον, μηδὲ χαλκὸν*] *nolite vobis*, ad iter con-

ficiendum, *comparare aureos*, *argenteos atque aereos nummos.* κτήσασθαι h. l. non *possidere*, sed *comparare*, *acquirere*, vt Act. 22, 28. Gloss. vet. κτάομαι *acquiro*, κτησάμενος *adeptus*, vid. et *Wetstenius* ad h. l. Per χρυσὸν, ἄργυρον, χαλκὸν significantur omnino, *nummi*, *pecunia*; Marc. 6, 8. tantum χαλκὸν· Luc. 9, 3. ἀργύριον commemorauit, ita vt sit species pro genere. εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν, *quos seruetis in zonis vestris.* ζῶναι, *cingula*; erant zonae veterum intus cauae, quibus vterentur pro crumenis. vid. *Braunius* de vestitu sacerd. Hebr. p. 559. add. Liu. 33, 29. interpp. ad Petron. c. 83. — 10. μὴ πήραν εἰς ὁδὸν] scl. κτήσησθε, *nolite vobis comparare peram ad iter faciendum.* πήρα, saccus coriaceus, quo pastores et viatores panem atque cibos gestare solebant. Suidas: πήρα· ἡ θήκη τῶν ἄρτων. Ammonius: πήρα· δέρμα τι ἀρτοφόρον ὃ ἐπὶ τῶν ὤμων φέρουσιν οἱ ποιμένες· vbi vid. *Valckenarius*, add. *Albertius* ad h. l. Iudith. 13, 10. εἰς τὴν πήραν τῶν βρωμάτων, quae 10, 5. simpliciter πήρα vocatur. His autem verbis omnibus μὴ κτήσησθε χρυσὸν — πήραν εἰς ὁδὸν significatur omnino *viaticum*. δύο χιτῶνας] *binas tunicas.* Graeci et Romani non minus quam Iudaei, illius aetatis, duas fere tunicas gestare solebant, quarum vna, quae cutem tangeret, a Lat. *interula* dicitur, etiam *indusium*, et *subucula*, a Graecis, nempe ab Atticis χιτωνίσκος, a reliquis ὑποδύτης, a Iudaeis חָלוּק, altera, quae togae et pallio propior esset, atque adeo inter subuculam et exteriores vestes media, ab Atticis χιτὼν, a caeteris Graecis ἐπενδύτης dicebatur. Scriptores Talmudici hanc tunicam אַפִּיקְרְסִין nominant, vid. *Fischerus* de vitiis Lexx. N. T. p. 81 sqq. μηδὲ ὑποδήματα] *neque calceos.* At Marc. 6, 9. Apostoli iubentur esse ὑποδεδεμένοι σανδάλια· hinc nonnulli monuerunt, σανδάλια fuisse *calceos*, *qui tegerent plantas pedum*, sed ὑποδήματα *calceos*, *qui tegerent totum pedem*; iussisse ergo Iesum Apostolos induere calceos, qui plantas pedum tegerent. Ita *Salmasius* ad Tertull. de Pallio p. 386 sqq. alii. Sed cum hoc discrimen, quod

inter σανδάλια et ὑποδήματα intercedere dicitur, argumentis idoneis comprobari nequeat, vid. ad 3, 11. *Erasmus* et *Grotius* ad h. l. *Bynaeus* de calc. Hebr. 1, 6. 10. rectius omnino ſtatuitur, Chriſtum omnino voluiſſe, *vt Apoſtoli eodem habitu, quo tunc eſſent inſtructi, legationem ſuſciperent*, nec ampliorem commeatum aſſumerent, nec ſolliciti eſſent de comparandis rebus in via et itinere neceſſariis; vt adeo repetendum ſit verbum κτήσησθε, *nolite vobis comparare calceos alios praeter eos, quibus induti eſtis.* Sic oratio Marci, quae paulo negligentior eſt, non pugnat cum verbis Matthaei et Lucae; et hoc eodem modo optime quoque conciliari poſſunt loci Matthaei et Marci, quod attinet verba, quae ſequuntur, μηδὲ ῥάβδον, pro quibus ap. Marcum l. l. legitur: εἰ μὴ ῥάβδον μόνον· nec adeo opus eſt, vt cum codd. nonnull. Luc. 9, 3. et h. l. legamus ῥάβδους· eſt potius vtroque loco lectio ῥάβδον, vtpote difficilior, praeferenda: nec placet eorum ratio, qui apud Marcum pro εἰ μὴ legi volunt μήτε, cui lectioni et particula μόνον, et conſenſus codicum in altera lectione, obſtat: neque arridet *Heinſii* explicatio particularum εἰ μὴ ap. Marc. *immo nec*, cum ei repugnet vſus loquendi. Alias aliorum coniecturas collegerunt *Wolfius* in Curis et *Koecherus* in Analectis ad h. l. ἄξιος γὰρ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ ἐστιν] locutio prouerbialis, cuius ſenſus h. l. eſt: Deo prouidente, victum et alimenta accipietis ab iis, quibus doctrinam diuinam annuntiabitis.

11. 12. ἐξετάζετε, *inquirite, videte, ſciſcitamini*, vid. 2, 8. τίς ἐν αὐτῇ ἄξιός ἐστι] *quis ibi dignus ſit.* Vocabulum ἄξιος abſolute poni ſolet, ſine caſu rei, qua quis dignus ſit, ita, vt ex orationis ſerie ſuppleri debeat; vt 22, 8. οὐκ ἦσαν ἄξιοι, *non erant digni*, nempe qui ad has epulas concelebrandas inuitarentur, vid. *Marklandus* ad Lyſiam p. 577. *Albertius, Elsnerus* et *Kypkius* ad h. l. vnde nonnulli h. l. intelligi voluerunt ὑμῶν *dignus vobis* (infra

v. 37. *ἄξιός μου*) i. e. cum de Apoſtolis doctrinae diuinae interpretibus ſermo ſit, coll. v. 14. dignus, cui tradatis doctrinam diuinam i. cupidus doctrinae diuinae. Alii cum ſequatur *κἀκεῖ μείνατε*, ſupplent: *παῤ ᾧ μείνητε*, *dignus apud quem deuertatis, maneatis* i. vir probus et liberalis, dignus veſtra conſuetudine et doctrina, coll. v. 14. Atque haec interpretatio nobis praeferenda videtur, neque tamen omnino reiicienda explicatio vocabuli *ἄξιος*, quam protulerunt *Lightfootus*, *Gillius*, *Boltenius*, quibus eſt *beneficus*, *hoſpitalis*, prouocant ad vſum voc. זכה, quod eodem ſignificatu in ſcriptis Rabbinorum et in lingua Arab. occurrit. Sed noſtram interpretationem confirmat vſus loquendi auctorum librorum N. T. ſcriptorumque exterorum. *κἀκεῖ μείνατε*] *huius hoſpitio vtimini*: *μένειν* reſpondet Hebr. לין, v. Iudd. 19, 9. ibique Alex. atque idem eſt quod *ξενίζεσθαι*, v. Act. 21, 8. coll. 16. *ἕως ἂν ἐξέλθητε* ſcl. *ἐκ τῆς πόλεως*, *ἢ ἐκ τῆς κώμης*, vt Act. 12, 17. 16, 40. Vetat igitur h. l. Ieſus Apoſtolos, qui honeſtatis et grauitatis ſtudioſi eſſe deberent, crebro mutare hoſpitia, more mendicantium et circumforaneorum, vel more hominum, quibus omnia faſtidio, qui nullo hoſpitio contenti ſunt. coll. Luc. 10, 7. — 12. *ἀσπάσασθε αὐτήν*] ſubintell. *οἰκίαν*, ita, vt hoc vocabulum referatur ad eos, qui in domo illa ſint et habitent. De verbo *ἀσπάζεσθαι* vid. not. ad 5, 45. notat h. l. *optare, apprecari omnis generis bona et felicitatem.* Verba, quae in nonnullis libris addita leguntur: *λέγοντες· εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ*, adſcripta ſunt ab iis, qui vim et poteſtatem verbi *ἀσπάζεσθαι* ignorabant, atque conficta ſunt ab iisdem ex Luc. 10, 5. *λέγετε· εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ.*

13 ſqq. *ἡ οἰκία*, qui in domo illa habitant. *ἀξία*, digni quibus contingant bona et commoda illa, quae iis apprecati eſtis (*ἡ εἰρήνη ὑμῶν*) i. ſi hoſpitalitatis et probitatis ſunt ſtudioſi, ſi vos liberaliter excipiunt, doctrinamque veſtram audiunt. Hunc enim ſenſum his verbis in-

esse, contraria enuntiatio v. 14. satis perspicue docet. ἐλθέτω ἐπ' αὐτὴν] *iis contingent*; locutio haec Hebraica est. Hebraei enim eodem sensu adhibere solent verbum בוא, eique iungere particulam על, et Alexandrini vti solent tunc vel formula ἔρχεσθαι ἐπί τινα, vid. Deut. 28, 15. vel verbo ἐπέρχεσθαι vt Iudd. 9, 57. add. Act. 8, 24. Praeterea imperatiui ἐλθέτω et ἐπιστραφήτω, more Hebraeorum, vim habent futurorum, quibus vsus est Luc. 10, 6. ἡ εἰρήνη ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐπιστραφήτω] preces vestrae non erunt ratae, bona, quae iis apprecati estis, iis non contingent. Etiam haec loquendi ratio Hebraica est, vid. Ies. 55, 7. Ps. 35, 13. — 14. Καὶ ὃς ἐὰν id. qd. ἐὰν δέ τις· Hebraei quoque vocem אֲשֶׁר, איש, quam Alexandrini reddunt ὃς ἐὰν, ita vsurpant, vt sit *si quis*, v. Leuit. 20, 15. ita et Marc. 6, 11. καὶ ὅσοι ἂν id. qd. ἐὰν δέ τινες. Si quem nacti sitis illiberalem neque doctrinae vestrae cupidum. ἐκτινάξατε τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν ὑμῶν] *excutite puluerem, quo pedes vestri respersi sunt.* Verba κονιορτὸν τῶν π. ὑ. cohaerent; v. Marc. 6, 11. respondent Hebr. עֲפַר רַגְלֵיכֶם. Lectio ἀπὸ τῶν ποδῶν, quae in nonnull. libris deprehenditur, qua admissa verba ἀπὸ τ. π. ὑ. cohaerent cum verbo ἐκτινάξατε, e Luc. 9, 5. in hunc locum irrepsit. Quod rem ipsam attinet, *Lightfootus* in Hor. Hebr. et Talm. ad h. l. docuit: Iudaeos non modo gentiles ipsos, sed etiam puluerem agrorum ipsorum impurum, et eo respersos impuros putauisse; Apostoli igitur hac actione symbolica, excutiendo puluere collecto, declarabant, vrbem, domum illam, eiusque adeo incolas impuros et indignos esse Apostolorum consuetudine atque doctrina, quibuscum ergo nihil amplius commercii habere vellent, quos missos facerent, vid. Act. 13, 51. 18. 6. et *Wetstenius* ad h. l. — 15. ἀνεκτότερον ἔσται γῇ Σοδόμων καὶ Γομόῤῥων, *leuius statuetur in Sodomitas et Gomorritas*, leuioribus poenis afficientur. Cuius rei ratio affertur 11, 23. quia nimirum ad eos non missi sunt voluntatis diuinae interpretes, quos re-

pudiare potuissent. γῆ h. l. *vrbs*, vt 2, 6. vid. *Albertius* ad h. l. Solet autem perquam frequenter in sacris literis Sodomitarum et Gomorritarum mentio fieri, cum de gravibus suppliciis sermo est, v. 11, 23. 2 Petr. 2, 6. Iudae v. 7. ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, *tempore iudicii extremi* 7, 22. Rom. 2, 5.

16. Iam huius capitis initio obseruatum est, Matthaeum Christi orationi, quam hoc ipsum caput continet, inseruisse nonnulla ab eo alio tempore dicta. Eo quoque pertinent, quae v. 16 — 23. leguntur. Nam cum Christus Apostolos prima vice emitteret, a Iudaeis non sunt traditi magistratibus; neque illae Christi praedictiones, quas h. l. Matthaeus commemorauit, in locis parallelis Luc. 9, 1. sqq. 10, 1 ss. Marc. 6, 7 sqq. recurrunt. Videntur ergo haec dicta esse serius, alio tempore et loco. cf. Marc. 13, 9. Matth. 24, 9. Luc. 21, 12. 12, 11. vid. et not. ad Ioh. 16, 4. ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς κ. τ. λ.] *ego vos tanquam lupos inter oues emitto.* ἐν μέσῳ λύκων pro εἰς μέσον v. *Glassius* Phil. S. p. 454. i. εἰς λύκους. Etenim μέσον, vt Lat. *medius*, saepe redundat, et Alexandrini Hebr. בתוך simpliciter expresserunt praepos. εἰς Leuit. 26, 25. Cum lupis comparantur Iudaei, quatenus Apostolorum vitae atque saluti insidiaturi essent. ὡς πρόβατα ad ornatum pertinet, vt imago omnibus numeris absoluta appareret. γίνεσθε οὖν φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις] *sitis prudentes vt serpentes.* Gen. 3, 1, legitur: ὁ δὲ ὄφις ἦν φρονιμώτατος: in textu ibi extat voc. ערום. Serpens Hebraeis, fortasse ob illa ipsa verba, quae Gen. l. c. leguntur, erat symbolum calliditatis, circumspectionis et prudentiae, *Schir hasschirim rabba* fol. 15, 3. Dixit R. Iehuda fil. R. Simon: Deus S. B. dixit de Israelitis: Erga me sunt integri sicuti columbae; sed erga gentes astuti sunt, sicut serpentes. add. *Schotti* Adagg. S. p. 28. et *Doughthaei* Analecta p. 22 ss. Cum ערום bono et malo sensu dicatur, additur: καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραὶ] *et innocentes sicut columbae.* Colum-

bae erant fymbolum innocentiae ei fimplicitatis, v. *Suiceri* Thef. Eccl. T. 1. p. 154. T. 2. p. 685. ἀκέραιος deriuatur a κεραΐζειν i. *laedere*, *nocere*; Hefychius enim explicat πορθεῖν, φθείρειν, ἀναιρεῖν. Euftathius ad Il. 2, 855. ὅθεν ἀκέραιος λέγεται, ὡς μηδένα κεραΐζων, ὅ ἐςι βλάπτων h. e. vno verbo ἁπλοῦς, vt explicat fchol. ad Eurip. Oreft. 920. vnde ἀπλούςατος, quod h. l. in cod. D. legitur, gloffema eft. Arrian. Epict. 3, 23. μεγαλοφυὴς, καὶ ἁπλοῦς καὶ ἀκέραιος *magno ingenio vir*, *fimplex et candidus*. Eft ergo ἀκέραιος vno verbo Lat. *innocens*, quo indicatur is, qui nemini nocet, neminem laedit, atque adeo etiam eft fimplex, a fraude alienus, καθαρὸς, ἄκακος, vt explicat Hefych. cf. omnino *Bofius* de Etymol. Gr. p. 16. ad calcem exercitt. in N. T. *Albertius*, *Kypkius* et *Elsnerus* ad h. l. Cohortatur ergo Chriftus his verbis Apoftolos, vt diligenter atque prudenter euitarent hominum infidias vitaeque pericula, vt aftuti effent atque prudentes, attamen neminem laederent, iniuriarumque auctoribus non nocerent, neque iis viciffim moleſti effent.

17. προςέχετε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων] h. e. in hac orationis ferie: *cauete homines*, *Iudaeos*, *lupis fimiles*; vid. 7, 15. εἰς συνέδρια intelliguntur iudicia minora in oppidis Iudaicis, vid. not. ad 5, 21. 22. cum autem per συναγωγὰς notentur loca, aedificia, in quibus Iudaei precibus et lectioni librorum facrorum vacabant, vid. ad 4, 23. confequitur per συνέδρια h. l. prop. fignificari loca iudiciorum, loca, in quibus ius dicitur, fed tradere in iudicia aliquem, eft, tradere eum magiftratibus, accufare apud iudices, vt, cauffa cognita, in eum ftatuant. μαςιγώσουσιν ὑμᾶς, *flagellis vos caedent*. Flagellandi poenam in fynagogis fuiffe inflictam, patet etiam ex 23, 34. Act. 22, 19. 26, 11. add. *Vitringa* de Synagoga vet. 3, 1. 11. et *Wetftenius* ad h. l.

18. *ἐπὶ ἡγεμόνας δὲ καὶ βασιλεῖς κ. τ. λ.*] *ducent vos ad prouinciarum praefectos et ad principes mea caussa,* propter religionis meae professionem et propagationem. Voces ἡγεμών, ἡγεμονία et ἡγεμονεύειν adhibentur de omnibus, qui maiori dignitate ac potestate praediti sunt, in ciuitate et regione aliqua. Sic reges Soph. Oed. Tyr. 102. Caesares Ioseph. Ant. 18, 6. 9. vocantur ἡγεμόνες et Ant. 19, 1. dicuntur οἱ ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ γεγονότες et verbum ἡγεμονεύειν de iis legitur B. I. 2, 18. Sed ἡγεμόνες dicebantur etiam prouinciarum praesides vt h. l. Scilicet libera republica prouinciae erant vel *consulares*, in quas cum imperio quotannis mittebantur, qui consulatum Romae gessissent, vel *praetoriae*, in quas mittebantur, qui in vrbe Praetores fuissent. Hi *proconsules* atque *propraetores* communem habent iurisdictionem, ita, vt ius dicerent, iudicia exercerent, et imperium, quod iure vitae ac necis continebatur. Sed *proconsulibus* etiam rei militaris potestas erat commissa, vt exercitibus praeessent, et bella gererent. Augustus vero diuisit prouincias in duo genera, in *Caesareas* et *senatorias*. Et *propraetores* quidem, ἀντιστράτηγοι, qui et *legati Caesaris*, *legati*, πρεσβευταί, appellabantur, praeerant prouinciis, quas Caesares sibi reseruauerant, auctore Augusto, ἐπαρχίαις Καίσαρος, erantque praediti imperio eodem, quo *proconsules* temporibus liberae reipublicae. Sed *proconsules*, ἀνθύπατοι, praeerant prouinciis populi, ἐπαρχίαις τοῦ δήμου, et potestatem habebant, potestati *propraetorum* veterum parem. In vtriusque generis prouincias mittebantur senatoriae dignitatis viri. Ab his prouinciarum praesidibus diuersi erant *procuratores*, ἐπίτροποι, homines vel equestris dignitatis, vel libertinae conditionis, qui reditus Caesarum curabant in prouinciis ita tamen, vt nonnulli eorum in minoribus prouinciis imperio *proconsulari* praediti essent i. e. et iudicia facerent, et ius vitae ac necis in prouinciales haberent. Atque sic intelligitur, quinam h. l. ἡγεμόνες nominentur, nempe

tria illa magistratuum prouincialium genera, et quare Pontius Pilatus Matth. 27, 2. 11. 14. 28, 14. Luc. 20, 20. et Felix atque Porcius Festus, Act. 23, 24. 33 sq. 24, 1. 10. 26, 30. qui proprie erant ἐπίτροποι (sic Pontius Pilatus a Phil. Legat. ad Cai. p. 1033. E. dicitur ἐπίτροπος τῆς Ἰουδαίας, et *procurator* a Tacito Ann. 15, 44. vid. *Loesnerus* ad Luc. 3, 1.) dici potuerint ἡγεμόνες· cf. *Krebsius* ad Matth. 27, 2. et *Fischerus* Prolusf. de vitiis Lexx. N. T. p. 432 sqq. βασιλεῖς, vid. Act. 26, 1. 12, 1. 27, 1 sqq. εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσι] *vt coram ipsis* (nempe prouinciarum praefectis atque principibus) *et gentilibus* i. *populo*, *de vestra religione dicatis, eamque defendatis.* εἰς μαρτύριον τινι h. l. *est*, *testimonium perhibere coram aliquo*, vt شهد cum datiuo personae est *testari coram aliquo* Sur. 4, 134. 5, 11. vid. *Bolten* ad h. l. add. 24, 14. Alii vertunt *contra eos*, vt αὐτοῖς sit id. qd. ἐπ' αὐτούς.

19. 20. Pro παραδιδῶσιν codd. nonnulli habent παραδώσουσι, quod e v. 17. irrepsit. μὴ μεριμνήσητε, πῶς ἢ τί λαλήσητε] *ne vos sollicitos habeat defensionis vestrae meditatio.* πῶς ad orationis formam, τί ad orationis argumentum pertinet, et μεριμνᾶν (6, 25.) πῶς ἢ τί λαλήσῃς est laboriose, vt oratores solent, praeparare se ad defensionem, anxie meditari defensionem. Luc. 12, 12. μὴ μεριμνᾶτε, πῶς ἢ τί ἀπολογήσησθε· 21, 14. μὴ προμελετᾷν ἀπολογηθῆναι· etiam Graeci scriptores verbum μελετᾷν de oratoribus vsurpare solent, v. *Wetstenius* ad Marc. 13, 11. Valer. Fl. 7, 433. *nec quibus incipiat demens videt, ordine nec quo, quoue tenus etc.* Confirmare igitur his verbis voluit Christus discipulorum suorum animos, ne timidi, perturbati, et anxii, coram iudicibus apparerent. δοθήσεται, *suggeretur vobis vestra defensio.* δοῦναι, vt נָתַן, significat etiam *docere.* vid. ad v. 8. — 20. οὐ — ἀλλὰ, *non tam — quam*, ita et Hebraei vtuntur particula לֹא seq. כִּי vt 1 Sam. 8, 7. al.

Senfus omnino eft: Quae didiciftis, vobis, doctrinam meam defendentibus, iuuante Deo, recte in mentem venient ac praefto erunt, et remoto omni metu ac haefitatione, acriter vos impulfos fentietis ad illa, quibus inflammatus eft animus vefter, libere confidenterque edicenda. Tribuit Iefus religionis fuae defenfionem Apoftolorum fpiritui fancto f. Dei, ab eoque deducit; nam omnia quae faciunt ad promouendam amplificandamque religionem chriftianam, eamque fpectant, in literis facris N. T. Deo et πνεύματι Θεοῦ fiue ἁγίῳ adfcribuntur. Ioh. 14, 16.

21. Tanto religionis chriftianae odio incenfi flagrabunt Iudaei, vt nec fummae neceffitudinis, nec propinquitatis vllam rationem habituri fint. παραδώσει εἰς θάνατον] non, *necabit eum;* fed *necandum tradet* i. capitis eum accufabit. Nam omnis orationis feries docet, effe h. l. de perfecutione et teftimonio forenfi, atque de fupplicio ex fententia iudicis inflicto, fermonem. Praeceffit enim v. 17. παραδώσουσι ὑμᾶς εἰς συνέδρια· v. 18. ἐπὶ ἡγεμόνας καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε· add. v. 19. Sic quoque Act. 8, 3. παραδιδόναι τινὰ εἰς φυλακὴν eft, aliquem in vincula coniiciendum tradere, et Ief. 34, 2. παραδιδόναι τινὰ εἰς σφαγὴν, נָתַן לַטָּבַח aliquem interfici iubere. καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς] *affurgent liberi contra parentes,* nempe teftes affurgent in iudicio; vt h. l. ita et 12, 41. refpicitur mos iudicialis, quo teftes fedibus affurgebant, vt teftimonium perhiberent, coram iudice. Hift. Sufann. v. 61. καὶ ἀνέστησαν ἐπὶ τοὺς δύο πρεσβύτας. Sic recte verba noftra interpretati funt *Wakefieldius* in Silua Crit. P. 2. p. 24. *Boltenius* et *Paulus* ad h. l. Alii, veluti *Kypkius*, *Loesnerus*, *Münthius*, *Wetftenius*, verbo ἐπαναστήσονται notionem oppugnandi, hoftiliter aggrediendi, fubftituunt, non addicente orationis ferie. καὶ θανατώσουσι αὐτοὺς, *eosque morti tradent*

i. sua opera efficient, vt morti addicantur, testimoniis perhibendis contra eos.

22. ἔσεσθε μισούμενοι pro μισηθήσεσθε, vt 7, 29. ἦν διδάσκων· vocem ὑπὸ πάντων non nimis esse premendam, sed significare, ab hominibus plerisque, in promtu est. ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται] locutio prouerbialis, cuius sensus h. l. est: qui vero constantem se praestiterit, qui pertulerit constanter, odia, persecutiones, calamitates, vsque ad vitae finem, felix erit, praemiis ornabitur perpetuis. εἰς τέλος est *ad finem*, *exitum*, etiam *vsque ad mortem*, vid. 24, 15. Ioh. 13, 1. *Dorvillius* ad Charit. p. 458. Alii verba nostra interpretantur: si constanter, vsque ad vitae finem, doctrinam meam propagatis, quamuis vos odio persequantur homines, tamen felici successu eam propagabitis. Alii, de interitu vrbis et reipublicae Iudaeorum cogitantes, hunc verbis Christi substituunt sensum: qui in tradenda mea Iudaeis doctrina constanter perseuerauerit, vsque ad excidium vrbis, is tum in mediis procellis ac tempestatibus seruabitur. Sed loquitur Iesus h. l. de fatis Apostolorum post suum in vitam reditum, neque tunc Iudaeis tantum, verum etiam gentilibus doctrinam Christi tradebant. Confirmant praeterea etiam explicationem nostram supra propositam v. 28. 39. 24, 15. locus Lucae 21, 19. ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν· et quae praecesserunt v. 21. καὶ θανατώσουσιν αὐτούς· v. 21. παραδώσει ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον· 24, 9. καὶ ἀποκτενοῦσιν ὑμᾶς.

23. Respicitur v. 15. ὅταν δὲ διώκωσιν ὑμᾶς κ. τ. λ.] *si vos persequentur in hoc illoue oppido, fugite in aliud*. Pro ἐν τῇ πόλει ταύτῃ in codd. quibusdam legitur ἐκ τῆς πόλεως ταύτης· quae lectio profecta est ab iis, qui verbum διώκειν explicarent ἐκβάλλειν, *exigere*, vt accuratius responderet verbo φεύγετε· sed διώκειν h. l. omnino est:

vexare, persequi, iniuriam inferre alicui. Pro εἰς τὴν ἄλλην in aliis libris legitur εἰς τὴν ἑτέραν. κἂν ἐκ ταύτης διώκουσιν ὑμᾶς, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην· ita et Origen. T. 1. p. 380. alii, et patrr. nonnulli: εἰς τὴν ἄλλην· κἂν ἐκ ταύτης ἐκδιώξουσιν (al. διώκωσιν) ὑμᾶς, φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν. Origenes alibi: εἰς τὴν ἑτέραν· κἂν ἐν τῇ ἑτέρᾳ διώκωσιν, πάλιν φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην. Cod. Bezae: εἰς τὴν ἄλλην· ἐὰν δὲ ἐν τῇ ἄλλῃ διώκουσιν ὑμᾶς, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην· *Griesbachius* in ordinem recepit: φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν· κἂν ἐκ ταύτης διώκωσιν ὑμᾶς, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην· et arbitratur, facili librariorum ſaltu, a priore φεύγετε εἰς τὴν ad poſterius φεύγετε εἰς τὴν verba negligi potuiſſe. Equidem in lectione vulgari ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην acquieſco; verba κἂν ἐκ ταύτης κ. τ. λ. additamentum Grammaticorum eſſe videntur, ortum fortaſſis ex 23, 34. καὶ διώξετε ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν· ipſa incerta ſedes verborum ἄλλην et ἑτέραν in codd. hanc enuntiationem κἂν ἐκ ταύτης κ. τ. λ. ſuſpectam reddit. οὐ μὴ τελέσητε κ. τ. λ.] *priusquam obieritis, peragraueritis oppida Iudaeorum, ad vos redibo.* Cum de itinere ſermo ſit, vt verba, quae praeceſſerunt, ſatis euidenter docent, τελεῖν, *perficere*, τὰς πόλεις, conciſe dictum eſt, pro τελεῖν ὁδὸν διὰ τὰς πόλεις. Sic Pindar. Olymp. 2, 4. ἐτέλεσαν Διὸς ὁδόν· vbi ſchol. ἐτελείωσαν, ἤνυσαν, ἐπορεύθησαν. Ita quoque verba ἀνύειν et διανύειν, quae cum verbo τελεῖν communem ſignificatum habent, vſurpari ſolent Ioſeph. B. I. 7, 5. 3. Τίτος τὴν προκειμένην ποιούμενος πορείαν, καὶ τὴν ἔρημον ᾗ τάχιστα διανύσας. Heſiod. Ἔργ. 633. ὅς ποτε καὶ τῇδ' ἦλθε πολὺν διὰ πόντον ἀνύσας· Polyb. p. 330. *Gron.* διανύσας τὴν τῶν Ἰσόμβρων καλουμένην χώραν pro, ὁδὸν διὰ τῶν Ἰσ. καλ. χώραν. Id. p. 497. ἀνύσας τοὺς προειρημένους τόπους. vid. *Wolfius* in Curis, *Raphelius*, *Krebſius* et *Loesnerus* ad h. l. Caeterum Vulgatus interpres haud inepte vertit: *non conſummabitis vrbes Iſraelis.* Nam eodem fere enſu verbo *conſummare* vſus eſt Florus 1, 18. 1. *conſum-*

mare Italiam i. omnes Italiae vrbes, regiones, victricibus armis obire, et in vnam ditionem redigere. Et verbo *explere* Tibull. 1, 4. 63. *Et ter centenas erroribus expleat vrbes.* vid. *Vulpius* ad Tibull. l. l. *Duckerus* ad Flor. l. l. Verba ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου plures intelligunt de excidio vrbis et ciuitatis Iudaeorum, vid. Matth. 24, 3 fqq. eorumque fenfum ita conftituunt: vrbs Iudaeorum euertetur prius, quam vos oppida eorum obieritis. Alii: in vitam ego prius redibo, quam vos etc. coll. Ioh. 14, 18. Ego vero cum *Beza*, *Boltenio*, aliis, arbitror, Chriftum his verbis nonnifi hoc fignificare voluiffe, fe rurfus Apoftolis affuturum, priusquam totam regionem peragraffent, coll. Luc. 10, 17. atque haec verba eum adiecifse, ne animum defponderent.

24. 25. οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον κ. τ. τ.] Locutio prouerbialis, vid. Luc. 6, 40. cuius fenfus h. l. eft: difcipulus neque poteft, neque debet meliorem exfpectare fortem, quam magifter, vid. Ioh. 15, 20. 13, 16. vbi pro ὑπὲρ legitur μείζων· add. *Schoettgenius* in Hor. Hebrr. ad h. l. *Schottus* in Adagg. N. T. p. 30. *Vorftius* de adagg. N. T. c. 9. — 25. ἀρκετὸν (ἐστὶ) τῷ μαθητῇ κ. τ. λ.] difcipulus contentus effe debet eadem forte, qua magifter vtitur. Voces γίνεταί μοι et γίνομαι funt idem valentes, *mihi aliquid euenit*, et haec loquendi ratio Hebraica eft, v. Exod. 32, 1. 2 Sam. 18, 32. Act. 12, 18. οἰκοδεσπότης, *dominus familiae*, *paterfamilias*, vocatur Chriftus, quatenus eft dux et princeps familiae h. e. eorum, qui ipfius doctrinam fequuntur, vid. Luc. 13, 25. hinc οἰκιακοί, אַנְשֵׁי בֵיתוֹ, Mich. 7, 6. funt h. l. Chrifti fectatores, difcipuli. Βεελζεβοὺλ ἐκάλεσαν] vid. 9, 34. coll. 12, 24. Per Βεελζεβοὺλ intelligendum effe geniorum malorum principem, extra omnem dubitationem pofitum eft, nam Luc. 11, 15. additum legitur: ἄρχοντι τῶν δαιμονίων· et alias v. c. Ioh. 12, 31. vocatur ἄρχων τοῦ αἰῶνος τούτου· Sed quonam fenfu, et quare ita a Iudaeis nominatus fit, huius rei

non certa ratio conſtat. Alii nimirum, praeeunte Hieronymo, exiſtimarunt veram lectionem eſſe Βεελζεβοὺβ, quod erat nomen numinis Ecronitarum (בַּעַל זְבוּב) 2 Regg. 1, 2. et proprie notat *dominum muſcarum*, quoniam credebant, illud idolum a regione ſua muſcas arcere. Iudaeos hinc per contemtum ita nominaſſe geniorum malorum principem. Sed hoc ipſum a Iudaeis factum eſſe, demonſtrari non poteſt, et hoc ipſum cognomentum, non ignominiam atque contemtum, ſed laudem et honorem exprimeret. Quare alii legendum eſſe praeceperunt; βεελζεβοὺλ h. e. *dominus ſtercoris* (זְבֶל *ſtercus, fimus*, Syr. ܙܒܠ *ſtercorauit*, et ܙܒܠܐ *ſtercus*) et ita Iudaeos Satanan, vtpote auctorem et promotorem idololatriae nominaſſe, cum et ipſa idololatria iis diceretur *ſordes, ſtercus*, ad indicandam rei turpitudinem, vid. *Lightfootus* Hor. Hebrr. et Talm. ad Matth. 12, 24. qui hanc in rem laudauit locum Hieroſ. Beracoth. fol. 12. 2. אפילו אותם שפשטו ידיהם בזבול, *etiam illis, qui manus ſuas extenderunt in ſtercorario* (i. idoleo l. idololatria), *eſt ſpes. Illos adducere* (in eccleſiam), *quia manus ſuas expanderunt* בזבול *in ſtercorario, non potes: atqui eos reiicere non potes, quia egerunt poenitentiam.* add. *Buxtorf.* Lexic. Talmud. ſub v. זֶבֶל. Atque haec explicandi ratio maxime probabilis videtur. *Guſſetus* in Lexico. p. 223. explicat בַּעַל זְבוּל *dominus habitationis, domicilii*, et hanc interpretationem ait accommodatam eſſe locis Euangeliorum, in quibus de domiciliis daemoniorum diſtribuendis, vel vt ibi maneant, vel alio migrent, ſermo ſit. Placuit haec interpretatio etiam *Paulo*, qui ad h. l. animaduertit, praeclaram ſic exiſtere oppoſitionem, cum Chriſtus dicatur οἰκοδεσπότης, paterfamilias, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· princeps vero geniorum malorum, paterfamilias ἐν ταῖς πύλαις τοῦ ᾅδου. *Storrius* denique, in Diſſ. de ſenſu hiſtorico p. 38. et *Doederleinius* in Inſtitut. Theol. Chriſt. T. 1. L. 1. c. 2.

§. 140. comparant Chald. et Syr. בעל דבבא, quod *domi-num inimicitiae* (ܒܥܠܕܒܒܐ *odium, inimicitia*), *hostem*, σατα-νᾶν, διάβολον significat. Pro ἐκάλεσαν in libris pluribus legitur ἐπεκάλεσαν, quae vera lectio videtur, cum libra-rii verba composita centies mutarint in simplicia, vnde et recte *Griesbachius* ἐπεκάλεσαν in ordinem recepit.

26. cf. Luc. 12, 2 sqq. 8, 17. Verbis, quae h. l. et v. seq. leguntur, confirmare voluit Christus discipulo-rum suorum animos, eosque excitare, vt sine trepida-tione doctrinam, ab ipso acceptam, vlterius propagarent. Quare, *nihil*, inquit, *tectum est, quod non tandem retega-tur, nihil occultum, quod non tandem reperiatur.* Quibus quidem verbis, quae in prouerbium abierant, significatur hoc: veritas non potest opprimi, illa tandem extat atque apparet, agnoscetur tandem doctrinae meae veritas atque praestantia. Etiam verba v. 27. prouerbium redolent. v. *Schotti* Adagg. N. T. p. 31. ἐν τῇ σκοτίᾳ, *clam*, ἐν τῷ φωτὶ, *palam*; quae vos priuatim docui, ea docete palam. Formula εἰς τὸ οὖς ἀκούειν, quae idem valet ac ἐν τῇ σκο-τίᾳ, *audire, accipere ab aliquo priuatim*, hebraica est, v. Exod. 11, 2. Apud Alexandrinos ibi legitur: λάλησον οὖν κρυφῇ εἰς τὰ ὦτα τοῦ λαοῦ· vbi κρυφῇ interpretatio verborum εἰς τὰ ὦτα ab alio interprete adscripta esse vi-detur. κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμάτων] *in tectis docete*. δῶμα, *aedificium*, in vers. Alexandrina respondet Hebr. גג, *tectum*, quo sensu et h. l. capiendum est, v. *Schleusneri* Lex. h. v. erant autem et etiamnunc sunt tecta in Orientis regioni-bus non acuminata, sed plana et lorica cincta, vt adeo ibi versari homines possint. v. Deut. 22, 8. 2 Sam. 11, 2. Matth. 24, 17. Marc. 13, 15. Act. 10, 9. *Faber Archaeologie d. Hebraeer*, p. 418 sq. Iam quod in tectis fiebat, id fiebat publice, vnde et 2 Sam. 16, 22. ἐπὶ τὸ δῶμα, et κατ' ὀφθαλμοὺς παντὸς Ἰσραὴλ coniunguntur. Itaque κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμάτων est, *docete, tradite palam*. Neque adeo necessaria est interpretatio vocis huius, quam

attulit ad h. l. *Boltenius*, qui ἐπὶ δωμάτων vertit: *in collibus*, cum in verſione Alex. per δῶμα etiam exprimatur גבעה, vt 2 Chron. 28, 4.

28. v. Luc. 12, 4. et cap. huius argum. Similis locus Sapient. 16, 13 ſq. σὺ γὰρ (κύριος) ζωῆς καὶ θανάτου ἐξουσίαν ἔχεις, καὶ κατάγεις εἰς πύλας ᾅδου, καὶ ἀνάγεις· ἄνθρωπος δὲ ἀποκτείνει μὲν τῇ κακίᾳ αὐτοῦ· ἐξελθὸν δὲ πνεῦμα οὐκ ἀναςρέφει, οὐδὲ ἀναλύει ψυχὴν παραληφθεῖσαν· *tu Deus, vitae et necis ſummam poteſtatem habes: tu ad inferos ducis et reducis. Homo quidem improbitate ſua actus interficit, ſed corpus tantum, nam egreſſum e corpore animum euertere non poteſt, neque disſoluere ſpiritum a te receptum.* Pro φοβηθῆτε plurimi ac praeſtantiſſimi codd. legunt φοβεῖσθε· altera lectio φοβηθῆτε, ex poſteriori commatis hemiſtichio, vel e v. 26, irrepſiſſe videtur. Sed ipſa conſtructio μὴ φοβ. ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων, Hebraica eſt. Hebraei enim verbum יָרֵא non tantum conſtruere ſolent cum particula אֵת, ſed etiam cum מִן et מִפְּנֵי, v. Deut. 1, 29. Pſ. 3, 7. 21, 1. et Alexandrini ירא cum מ reddiderunt accuſatiuo Leuit. 25, 17. τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι] *animum vero perdere non poſſunt.* ἀποκτείνειν, vt Hebr. הרג, non tantum ſignificat: *occidere, corpus exanimare*; ſed etiam *perdere, delere*, vt Pſ. 78, 47. τὸν δυνάμενον, *qui poteſtate praeditus eſt*: ἐξουσίαν ἔχοντα, Luc. 12, 5. καὶ — καὶ, *et — et, tam — quam* גם — גם, 1 Sam. 17, 36. LXX. καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι, *qui perdere, miſerum reddere poteſt, et corpus et animum*, qui hominem poenis atque ſuppliciis afficere poteſt, ἐν γεέννῃ. vid. ad. 5, 22. Ineſt omnino verbis ſententia haec: Deo potius, quam hominibus obſequi debetis, omni metu depoſito doctrinam diuinam profitemini.

29. Vos ſub tutela Dei delitefcitis. ςρουθία, auctore Moſchopulo, πάντα τὰ μικρὰ τῶν ὀρνίθων, *omnis generis auiculas minores*, ſignificat, add. Phauorin. h. v.

In verſione Alexandrina ϛρουϑίον reſpondet vocabulo צִפּוֹר *auis*, *auicula*, Pſ. 84, 4. 104, 17. quibus in locis Aquila habet ὄρνεον et ὄρνεα. Vulgatus autem interpres צִפּוֹר et σρουϑίον h. l. atque Leuit. 14, 4. reddidit *paſſerculus*, add. Feſtus ſ. v. *ſtrutheum*; hinc plures interpp. h. l. de paſſerculis cogitant, neque tamen attributum ἀσσαρίου πωλεῖται impedit, quo minus de auiculuis minoris pretii quibusvis cogitare poſſimus. ἀσσάριον autem eſt vox origine Latina, deſcendens ab *as*, *aſſis*, recepta a Graecis (ſic ἡμιασσάριον extat apud Polyb. 2, 15. v. *Raphelius* ad h. l.), atque Hebraeis Chriſti aetate valebat decimam partem drachmae, *einen Kreuzer*, v. *Buxtorfii* Lex. Talm. v. אִיסָר et *Schleusneri* Lex. h. v. Iudaei autem voce אִיסָר vtebantur, ad indicandum quoduis viliſſimum pretium, v. *Lightfootus* et *Schoettgenius* in Horis Hebr. ad h. l. et cum interrogatio h. l. propoſita indicet, rem eſſe certiſſimam; ſenſus verborum οὐχὶ δύο ϛρουϑία ἀσσαρίου πωλεῖται; *nonne duae auiculae aſſario vendibiles ſunt?* eſt: *duae auiculae nullius fere pretii ſunt.* ἓν ἐξ αὐτῶν κ. τ. λ.] *earum nulla, nolente Deo, interit.* Tract. Schebhiith fol. 38. col. 4. *auicula ſine voluntate Dei haud perit, quanto minus homo.* Eadem ſententia legitur in *Bereſchit Rabba* fol. 71. col. 4. ἓν οὐ pro οὐδὲν, vid. 5, 18. πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν, *in terram decidere, interire poteſt.* πίπτειν reſpondet apud τοὺς ὁ Hebr. מוּת Iob. 14, 10. et נָפַל Pſ. 81, 7. Ier. 8, 12. Ez. 27, 27. atque ſaepius notat *mori*, *perire*, *interire*, ita vt ſit id. qd. ἀπόλλυσϑαι. v. *Vorſtius* de Adagg. N. T. c. 6. Addita verba ἐπὶ τὴν γῆν in nonnull. libris deſunt. Origenes ſibi non conſtat; habet πεσεῖται ſimpliciter, et πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν ſ. εἰς τὴν γῆν ſ. ἐπὶ τῆς γῆς (vt Amoſ. 3, 5. legitur: εἰ πεσεῖται ὄρνεον ἐπὶ τῆς γῆς ἄνευ ἰξευτοῦ, εἰ ϛαϑήσεται παγὶς ἐπὶ τῆς γῆς) et πεσεῖται εἰς τὴν παγίδα (ſic et Chryſoſt. atque Iuuencus, quod manifeſto interpretamentum eſt). Valde igitur ſuſpecta haec verba ἐπὶ τὴν γῆν, quae commode abeſſe poſſunt, iure meritoque viſa ſunt *Griesbachio* in Comment. Crit. ad h. l.

30. 31. *τρίχες τῆς κεφαλῆς*· capillos nominare solent Hebraei ad significandam rem minimam, et ad exprimendam sententiam: ne minima quidem iniuria, calamitate, aliquem affectum iri, vtuntur formula; *ne pilus quidem peribit*. v. 1 Sam. 14, 45. 1 Regg. 1, 51. Act. 27, 34. *ἠριθμημέναι εἰσὶ* ad Deum referendum est, et significatur accurata cognitio, sicuti et verba ראה atque ספר inter se permutantur, vt Iob. 31, 4. praeterea ex antecedentibus h. l. subintelligi debet: *ὥστε μίαν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖσθαι ἄνευ τοῦ πατρὸς ὑμῶν*· atque adeo sensus huius prouerbialis locutionis est: nolente Deo, nulla, ne leuissima quidem calamitate affici poteritis. — 31. *πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς*] Pro *πολλῶν* in quibusdam codd. legitur *πολλῷ*, et ita coniecit *Marklandus* ad Lysian p. 857. T. 1. Reisk. sed verba sic distrahi non solent, et voce *πολλῶν* aperte respicitur ad verba *ἐξ αὐτῶν* atque *δύο*. Mens autem Christi, haec verba, quae etiam in prouerbium tunc abiisse videntur, proferentis, haec erant: Si Deus auicularum, nullius fere pretii, adeo providam curam habet, vt ne vna quidem sine eius numine possit perire, quanto magis cuiusque vestrum curam habeat, necesse est, cum vos multis auiculis praestetis.

32. 33. *ὁμολογεῖν*, quod alias cum Accusatiuo construi solet, vt Act. 23, 8. 24, 14., construitur h. l. vt Luc 12, 8. Rom. 10, 9. cum praepositione *ἐν*, quoniam Hebraei verbum הוֹדָה sequi iubent mox partic. אֵת 1 Regg. 8, 33. mox ב Iob. 40, 14. mox על Neh. 1, 6. v. *Vorstius* de Hebraism. p. 662. et *Gatackerus* de stilo N. T. c. 18. p. 183. sed *ὁμολογεῖν ἐν ἐμοὶ* s. *ἐμὲ* est, *constanter profiteri, ostendere, declarare hominibus te esse meum sectatorem*; atque adeo *ἀρνεῖσθαι με* s. *τὸν Χριστὸν*, *negare, te esse meum sectatorem, me esse tuum magistrum*. Haec verba proprie capienda sunt; alio vero sensu accipi debent verba, quae sequuntur: *ὁμολογήσω, ἀρνήσομαι αὐτόν*. In his

verbis adiunctum factum ſpectatur, et antecedens ponitur pro conſequente. Chriſtus profitetur aliquem eſſe e numero ſectatorum ſuorum, eum pro ſuo agnoſcit, i. e. amat eum, amorem ſuum praemiis ac beneficiis declarat. Ergo oppoſitum, negabit Chriſtus te eſſe ipſius diſcipulum, erit, non pro ſuo te agnoſcet, nullis te ornabit praemiis, poenam lues. Additur ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς, pro quo Luc. 12, 8. legitur, ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ· et Luc. 9, 26. loco ſimili: ὅταν ἔλθῃ (ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου) ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ τοῦ πατρὸς καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων· ſermo igitur eſt de iudicio futuro, atque adeo omnino loci ſenſus hic: Qui me meamque doctrinam conſtanter profitetur, praemiis ampliſſimis olim ornabitur; qui vero vitae periculis deterreri et auocari ſe ſinit a meae doctrinae profeſſione ac propagatione, huius leuitatis, inconſtantiae atque ignauiae ſuae poenas aliquando luet.

34 — 36. Oratio affectus plena, neque adeo ſingula verba nimis premenda. Nolite mirari, quod vobis perſecutiones et calamitates praedixerim; equidem non in has terras veni, vt pacis concordiaeque, ſed diſcordiae et inimicitiae auctor exiſterem. Eandem fere ſententiam Simeon apud Lucam 2, 33. verbis expreſſit his: Meſſias erit auctor felicitatis et infelicitatis multorum Iſraelitarum. Multi Judaeorum eum Meſſiam agnoſcent, doctrinam ipſius probabunt, et hoc modo ſuam felicitatem promouebunt; multi vero etiam eum repudiabunt, et ita ſibi miſeriam contrahent. βάλλειν εἰρήνην idem quod ἐξαποστέλλειν (Amoſ. 8, 11. Ez. 14, 14. LXX.); ποιεῖν, δοῦναι, quo poſteriori verbo vſus eſt Lucas 12, 51. loco parallelo. Sic Hebr. נתן pro *immittere*, LXX Pſ. 39, 4. Ieſ. 37, 7. expreſſerunt verbo ἐμβάλλειν, quo Num. 22, 38. reddiderunt Hebr. שׂים et Iob. 18, 8. שׁלח. Sir. 30, 27. ἔμβαλε αὐτὸν εἰς ἐργασίαν *impone ei labores.* Itaque βάλλειν εἰρήνην ἐπὶ τῆς γῆς eſt, *homines iubere eſſe*

concordes, auctorem concordiae esse. μάχαιρα cum referatur ad εἰρήνην, cum Hebraeorum חרב etiam opponi soleat τῷ שָׁלוֹם, et LXX חרב Leuit. 26, 3. expresserint πόλεμος, quo significatu illud voc. etiam in lingua Arabum occurrit, vid. *Boltenius* ad h. l. vt ῥομφαία pro *bello* legitur 1 Macc. 9, 73. cum denique Lucas l. l. pro μάχαιρα adhibuerit vocabulum διαμερισμὸς, *discordia:* planissime intelligitur, μάχαιραν h. l. significare *bellum, discordiam, inimicitiam.* vid. et *Glassius* Phil. S. p. 887. Suam ergo doctrinam eiusque professionem, in tanta Iudaeorum plerorumque pertinacia et contumacia hunc ait Christus euentum habituram esse, vt inimicitiae atque discordiae existant. Haec vero ipsa sententia vberius explicatur verbis sequentibus. — 35. διχάζειν, prop. *in duas partes diuidere*, h. l. *auctorem dissensionis et discordiae esse*, respondet Hebr. פלג, quo verbo Syrus interpres h. l. vsus est, quod οἱ ὁ Gen. 10, 25. 1 Par. 1, 19. et Luc. l. l. per διαμερίζειν expresserunt; etiam in scriptis Talmudicis פָּלִיג adhibetur de iis, qui inter se dissentiunt. v. *Buxtorfii* Lex. Talm. h. v. et *Fischerus* de vit. Lexx. N. T. p. 334 sq. ἄνθρωπος cum referatur ad πατέρα. notat *filium*. Sic quoque איש et אדם legitur pro בן, Deut. 22, 30. Prou. 15, 20. νύμφη, cum ei *socrus*, πενθερὰ, opponatur, est *nurus* vt כַּלָּה 1 Sam. 4, 19. Mich. 7, 6. sed ἄνθρωπος v. 36. est *paterfamilias*, id. qd. οἰκοδεσπότης, vt איש Mich. l. l. nam commemorantur οἰκιακοὶ, *domestici*, coll. v. 25.

37. 38. ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ] *qui parentes pluris facit, quam me*, meamque doctrinam, qui auctoritati et iussis parentum, a mea sequela eum abducere volentibus, potius paret. φιλῶν ὑπὲρ ἐμὲ constructio Hebraica est. Hebraei enim comparatiuum exprimere solent particulis על Gen. 48, 22. et מ Iudd. 2, 19. quibus in locis Alexandrini vtuntur praepositione ὑπὲρ, nonnunquam παρὰ Gen. 37, 3. interdum etiam, neglecto

Hebraiſmo, *μᾶλλον ἤ*, vt Gen. 29, 30. *οὐκ ἔστι μου ἄξιος, non eſt dignus nomine mei diſcipuli*, non poteſt eſſe meus diſcipulus, *οὐ δύναταί μου μαθητὴς εἶναι*. Luc. 14, 26. coll. Matth. 19, 29. 8, 22. — 38. *ὃς οὐ λαμβάνει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ*] cf. 16, 24. Luc. 14, 27. e quibus locis patet, Ieſum haec alio tempore dixiſſe, ſicuti quod verba v. 39. attinet, hoc idem docet locus Lucae 17, 33. Pro *λαμβάνειν* Matth. 16, 24. Marc. 15, 21. legitur *αἴρειν τὸν σταυρὸν*· Luc. 14, 27. *βαστάζειν*· Significant autem hae formulae proprie, *patibulum imponi ſibi ſinere, illudque geſtare.* Iam crux, ſupplicium Iudaeis, libera republica inuſitatum, etiam apud ipſos Romanos crudeliſſimum ſupplicii genus erat, quo ſerui tantum nequiſſimi, aliique homines inſigniter ſcelerati afficiebantur. — Ii praeterea, qui cruci affigebantur, eam per vrbis plateas ferre cogebantur ad locum ſupplicii, vid. *Caſaubonus* Exercitt. Antibaronn. 16. ſ. 77. p. 437 ſqq. *Lipſius* de cruce 2, 5. eoque ipſo declarabant, ſe paratos eſſe ſubire et pati ſupplicium crudeliſſimum atque miſerrimum. Hinc *λαμβάνειν τὸν σταυρὸν* h. l. eſt: promtum eſſe atque paratum ad ſubeundum ſummum et diriſſimum ſupplicium, ad perferenda etiam omnia vitae atque ſalutis pericula, v. *Fiſcherus* de vit. Lexx. N. T. p. 372 ſs. et hunc ſenſum h. l. ipſa orationis ſeries, coll. v. 39. flagitat. Mens ergo atque ſententia Chriſti haec eſt: Qui velit meus diſcipulus eſſe, is meum exemplum ſequi, et paratus eſſe debet ſubire pericula quaeuis, calamitates quasuis, quin et ipſam mortem acerbiſſimam.

39. *ὁ εὑρὼν* poſitum eſt pro *ὁ θέλων εὑρεῖν*· vid. ad 3, 14. ſed *εὑρίσκειν* idem valet quod *σώζειν*, nam loco parallelo Marc. 8, 35. legitur *ὁ θέλων σώζειν* et Luc. 17, 33. *ζητεῖν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σώζειν*· add. Matth. 16, 25. cf. et LXX. Ier. 38, 2. 39, 18. et *Keuchenius* ad h. l. Vocabulum *ψυχὴ* duplici ſenſu h. l. legitur, quem loquendi vſum pluribus exemplis comprobauit *Glaſſius* Phil.

S. p. 1377. ed. *Dathii.* Scilicet ψυχή, vt Hebr. נפש Amof. 2, 14. inter alia notat *vitam*, vt 6, 25. 16, 25. Ioh. 10, 11. qua notione etiam apud fcriptores exteros faepius recurrit Xen. Cyr. 6, 4. 3. Mem. 3, 12. 2. Ifocrat. Panegyr. c. 24. Lycurg. c. Leocr. p. 211. *Tayl.* Horat. Carm. 1, 12. *animae prodigus.* v. *Raphelius* ad h. l. *Marklandus* ad Lyfian. p. 546. *Albertius* ad Matth. 6, 27. *Trillerus* Obff. Crit. p. 351. et hunc fignificatum obtinet in formulis ὁ εὑρὼν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, *qui feruare vitam, confulere vitae fuae ftudet* et ὁ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Sed *vita* Hebraeis eft imago felicitatis, et hoc fenfu ψυχή in verbis ἀπολέσει αὐτὴν fcl. ψυχήν et εὑρήσει αὐτὴν capiendum eft, vt 16, 25. intelligitur autem felicitas in altera vita exfpectanda, piis atque conftantibus Chrifti cultoribus deftinata, coll. Ioh. 12, 25. Senfus: Qui vitam fuam feruare voluerit, et a mea difciplina, doctrinaeque meae profeffione defciuerit, is faluti fuae non profpicit, non perfruetur felicitate cultoribus meis probis deftinata; qui vero vitam fuam neglexerit, et conftanter doctrinae meae adhaeferit, is ornabitur felicitate maxima.

40. 41. cf. v. 12 fqq. Ioh. 13, 20. ὁ δεχόμενος ὑμᾶς, ἐμὲ δέχεται, qui vos hofpitio excipit, ita vt doctrinam meam audiat et probet, (nam v. 14. copulantur δέχεσθαι et ἀκούειν τοὺς λόγους) me excepiffe cenfebitur, et praemiis ornabitur, coll. v. 41. τὸν ἀποστείλαντά με periphrafis Dei, coll. Ioh. 17, 18. Confolari his verbis voluit Chriftus difcipulos fuos, oftendens, non defuturos, qui ipfos fint recepturi, beneficiis ornaturi, doctrinamque ipforum probaturi. — 41. Quid per προφήτην intelligendum fit, docet v. 42. Indicat nimirum hoc nomen *voluntatis diuinae interpretem*, quales erant Apoftoli, vt נביא legitur Exod. 7, 1. add. Matth. 13, 57. coll. not. ad 7, 15. εἰς ὄνομα προφήτου pro ἢ προφήτην, *qua, quatenus* (v. *Glaffius* Phil. S. p. 444.) *eft religionis meae*

doctor, cui vtpote tali fauet, cuius λόγους ἀκούει, coll. v. 14. εἰς ὄνομα positum eſt ex imitatione Hebraeorum, qui ita vtuntur voce לְשֵׁם. v. *Vorſtius* de Hebraiſm. N. T. p. 740. μισθὸν προφήτου λήψεται] *ornamenta, praemia accipiet legati diuini* i. e. ampliſſima, maxima. Idem ſenſus ineſt verbis quae ſequuntur: ὁ δεχόμενος δίκαιον κ. τ. λ. qui diſciplinae meae ſectatorem hoc nomine dignum vtpote talem excipit, largiſſima praemia capiet. δίκαιος h. l., vt contextus docet, notat diſciplinae chriſtianae alumnum; etiam δικαιοσύνη de religione chriſtiana occurrebat ſupra 5, 6.

42. Repetit ſententiam v. 40. 41. propoſitam. ἕνα τῶν μικρῶν τούτων poſitum eſſe pro ἕνα τῶν μαθητῶν τ., *vnum diſcipulorum meorum*, in promtu eſt, nam ſequitur εἰς ὄνομα μαθητοῦ· ſed quaeritur, quare diſcipuli h. l. dicantur μικροί; Alii arbitrati ſunt eos ita dictos eſſe propter modeſtiae ſtudium, alii quoniam neque auctoritate neque dignitate florebant, ſed contemnebantur a Iudaeis. Neutra ratio placet, vid. not. ad 18, 6. Rectius monuit Boltenius ad h. l. קטן, Ar. قَطِين, notare *paruum*, et *miniſtrum, ſectatorem, diſcipulum*. Opponitur קטן τῷ רב quod *magnum*, etiam *magiſtrum*, notat. Praeterea etiam Hebraeorum magiſtri diſcipulos ſuos dicebant δούλους, et hi iis ſeruitia quaedam praeſtare debebant. v. *Schoettgen.* Hor. Hebr. ad Ioh. 15, 11. Rectius ergo Matthaei Graecus interpres reddidiſſet vocabulum קְטַנִּים δούλων vel μαθητῶν. In nonnullis codd. legitur τῶν ἐλαχίστων, quod ex 25, 45. huc venit. ποτίσῃ ἕνα τῶν μ. τ. ποτήριον] *qui dederit vni horum miniſtrorum meorum, vobis, vel frigidam bibere, quia eſt meus diſcipulus*, qui vos vel viliſſimo munere, beneficio ornauerit etc. Verbo ποτίζειν etiam in verſ. Alexandrina iungitur accuſatiuus rei et perſonae, vt Num. 5, 6. ποτιεῖ τὴν γυναῖκα τὸ ὕδωρ· atque ποτίζειν ποτήριον eſt הִשְׁקָה כּוֹס תַּנְחוּמִים Ier. 16, 7. id. qd. ποτήριον διδόναι· et ad ψυχροῦ ſubintelligendum

ὕδατος, quod diferte additum legitur Marc. 9, 41. Sic Ariftoph. Nub. 1040. θερμῷ λοῦσθαι v. *Bofius* de Ellipf. fub v. ὕδωρ p. 502. *Schaef.* μόνον deeft in libris nonnullis, et *Millius* hanc vocem eiiciendam putabat. Male. Nam plurium codd. et verff. auctoritas eam tuetur, et Matthaeus aliis quoque in locis hac particula fic vfus eft, v. 8, 8. 9, 21. οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ, mihi credite, huius liberalitatis fuae praemia et fructus feret. Ineft his verbis litotes vt 12, 25. al.

CAPVT XI.

1. καὶ ἐγένετο ὅτε pro ὅτε δέ· vt Ex. 3, 21. ibique, διατάσσων pro διατάσσειν (vt συντελέσει ἐξιλασκόμενος Levit. 16, 20. add. Deut. 31, 1. 24. vid. *Glaffius* Phil. S. p. 350.) *praecipere, admonere.* μετέβη ἐκεῖθεν, *difceffit inde*, v. 8, 34. nempe ex agro Capharnaumitarum. διδάσκειν καὶ κηρύσσειν verba idem valentia, v. 3, 1. ἐν ταῖς πόλεσιν αὐτῶν, *in oppidis eorum* sc. Galilaeorum, in reliquis Galilaeae oppidis. Solent enim Hebraei pronomen relatiuum ponere, vbi nullum nomen praeceffit, quod tamen ex orationis ferie facile intelligi poteft, vt 12, 9. Luc. 4, 15. v. *Storrii* Obff. ad anal. et fynt. Hebr. p. 399. et cum ex antecedentibus appareat, Iefum tunc temporis in Galilaea commeratum effe, fubaudiendum erit τῶν Γαλιλαίων. Alii αὐτῶν referunt ad verba τοῖς δώδεκα μαθηταῖς αὐτοῦ cumque Apoftolorum patria fuerit Galilaea, v. Act. 2, 7. etiam intelligunt Apoftolorum vrbes natales. Alii fubintelligunt Ἰουδαίων vel Ἰσραηλιτῶν, coll. 10, 6.

2. Quaenam fuerit cauffa, ob quam Iohannes difcipulos ad Chriftum miferit, vt eum interrogarent,

vtrum Meffias effet, nec ne? ab interpretibus quaeritur. Ac plurimi quidem contendunt, Iohannem difcipulorum fuorum cauffa legatos ad Chriftum mififfe. Iohannis, inquiunt, difcipuli audiuerant: Chriftum in vitam reuocaffe adolefcentem Nainiticum, et plura quotidie miracula edere, Luc. 7, 18. haec magiftro tunc temporis captiuo nuntiarant. Iam Iohannes, qui certam mortem praeuidebat, hoc tempus cummaxime opportunum iudicabat, difcipulos fuos de Chrifto edocendi. Alii difcipulorum ipfius, nimio in magiftrum amore commoti, aegre ferebant Chriftum tanta auctoritate florere, et per eundem magiftri fui auctoritatem imminutam effe, vnde, cum fumma eorum effet magiftri exiftimatio, non modo liberum adhuc Ioh. 3, 26. ad aemulationem contra Iefum prouocare annifi erant, fed etiam pofteaqnam in vincula coniectus erat, liberiori difcipulorum Chrifti viuendi ratione, quam illi permiffu doctoris fui tenebant, offendebantur, et inter ipfos atque Chrifti difcipulos perpetua fere disfidia erant. Luc. 5, 33. Matth. 9, 14. Alii difcipulorum Iohannis, praeconceptis opinionibus abrepti, et ad Pharifaeos fefe inclinantes, v. Luc. et Matth. l. l. dubitabant, an Iefus effet Meffias promiffus, an Iohannis iam captiui et morti violentae proximi doctrina de Chrifto vera effet. Vnde et Iefus iis inter alia dicit: felix eft is, qui me non reiicit, v. 6. Iohannes igitur, qui difcipulos fuos paterno amore profequebatur, eorumque faluti omni modo profpicere volebat, eos ad Chriftum mifit, vt ex ipfius ore audirent, qualem fe profiteretur, vt ipfi effent factorum Chrifti fpectatores, vt Iefum Meffiam colerent, eiusque doctrinam fequerentur. — Sed fi difcipuli magiftro fuo, qui Iefu dignitatem Meffianam fancte teftatus erat, fidem denegabant, multo minus fperare licebat fore, vt Iefus, cuius et famae inuiderent, et liberiorem agendi rationem vituperarent, hanc dignitatem fuo ipfius teftimonio facilius perfuaderet. Nec in cauffa effe potuit, vt Iohannes difcipulis ad Iefum ablegatis opportunitatem

praeberet, facta Iesu insignia videndi, atque his spectandis, testimonii, quod baptista de Iesu dignitate exhibuerat, veritatem agnoscendi. Nam discipulis haec facta insignia iam aliunde cognita erant Luc. 7, 18. et si Iohannes nullum aliud consilium sequebatur, satis erat discipulos ad facta illa oculis spectanda ablegasse. v. *Schottus* de consilio quo Iesus miracula ediderit etc. Diss. 2. (Lips. 1809. 4.) p. 14.

Haud pauci vero etiam interpretes statuunt: Iohannem sui ipsius caussa legatos misisse ad Christum, sed in diuersas partes huius sententiae defensores abeunt. Alii nimirum arbitrantur, Iohanni, qui aeque ac Iudaei reliqui, v. ad 3, 2. praeiudicatas opiniones foueret, postquam in vincula fuisset coniectus, dubitationes esse subortas, an Iesus vere etiam esset Messias, cum nondum declarasset, se regnum terrenum instituturum esse; voluisse ergo Iohannem, vt Christus iam claris verbis pronuntiaret, se esse Messiam, atque ipsum e captiuitate ac morte imminente liberaret, coll. Ies. 61, 1. v. Tertullian. c. Marcion. 4, 18. *Thiess Krit. Kommentar* Th. 1. p. 118. *Charles William Bati* Dissertation on the message from St. John, coll. *Eichhorn Allgem. Bibl. d. bibl. Literat.* B. 3. p. 913 sqq. add. B. 4. p. 154. *Grimmius* et *Muzelius* in libro: *Stromata* B. 2. St. 6. p. 210 ss. Eiusmodi autem inconstantia, timiditas, dubitationes, a Iohannis persona, qui hactenus constanter Iesum Messiam professus erat 3, 11. Ioh. 1, 26 — 32. 35 — 37., qui probitatem, constantiam, animumque intrepidum satis luculenter demonstrauerat, Matth. 14, 3 sqq. erant cummaxime aliena. Neque in Christi responsione vllum vestigium deprehenditur, e quo appareat, Iohannem his de caussis legatos misisse, neque Christus Iohannem ita animatum, tantis condecorasset, et condecorare potuisset laudibus, quantis eum v. 7 sqq. ornauit, nec Christus serius v. Ioh. 5, 33 ss. iterum ad baptistae testimonium prouo-

caſſet, nec Iohannes Euangeliſta 1, 19 ſs. 3, 27 ſs. huic teſtimonio tantam auctoritatem tribuiſſet. Praeterea Chriſtus huc vsque nil fecerat, quod illam Iohannis perſuaſionem euertere potuiſſet, imo plura inſignia Meſſianae dignitatis ſuae documenta ediderat. Ipſi quoque Euangeliſtae Matth. et Lucas (7, 18.) cum vterque teſtetur, Iohannem eo tempore diſcipulos ad Ieſum miſiſſe, quo *facta Ieſu inſignia* ipſi per diſcipulos nuntiata erant; haud obſcure arguunt, Iohannem neutiquam hoc propterea feciſſe, quod de Ieſu dignitate Meſſiana dubitaret v. *Schottus* l. c. p. 11. add. not. ad v. 4.

Itaque praeferenda mihi videtur omnino ſententia eorum interpretum, qui exiſtimant, Iohannem ſui quidem ipſius cauſſa ad Ieſum legatos miſiſſe, neque tamen propterea quod dubitare occoepiſſet, num Ieſus Meſſias eſſet; ſed propterea, vt eum excitaret, vt regnum terrenum, cuius initia ipſe auide exſpectabat, iam inſtitueret, ſeque Meſſiam publice pronuntiaret, eum nimis diu cunctari ac tergiuerſari Iohanni videretur. v. *Lightfootus* Horr. Hebrr. et Talm. T. 2. p. 317 ſs. *Michaelis, Paulus* ad h. l. *Schuſterus* in *Eichhorn.* Allg. Biblioth. B. 9. p. 1001 ſqq. Hinc Iohannes, qui, vt ex omnibus, quae de eius vita, ſermonibus factisque innotuerunt, recte colligitur, ingenii animique feruidioris, et morae impatiens erat, qui tam auide initia regni Meſſiani exſpectabat; qui tanta cupiditate bonam cauſſam promouendi incenſus flagrabat; qui tanto ſtudio Iudaeorum animos ad Meſſiae aduentum praeparauerat, cuius ſe praecurſorem eſſe, ipſi perſuaſiſſimum erat 3, 11. Ioh. 1, 31 ſq. 3, 26 ſqq.; qui nunc in vincula coniectus, iam dudum ab opere vacare coactus erat; qui ſperabat fore vt per Chriſtum e captiuitate liberaretur; interrogari iubebat ſuo nomine Ieſum: σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος; ἢ ἕτερον προςδοκῶμεν; num tu es Meſſias? num tu perſonam Meſſiae agis? facile in eam cogitationem venire poſſumus, te non Meſſiam, ſed alium

esse exspectandum. Num alius exspectandus? et cum non exspectandus sit, quid tamdiu cunctaris profiteri publice te Messiam esse? Iesus ad haec respondebat: facio quod mei est, cum res ipsa loquatur, pluribus verbis non opus est, spectent homines mea facta, attendant ad meam doctrinam, sic optime, quisnam sim, intelligent, mea publica professione non opus est. Nimia festinatio nocet, felix qui mea conditione humili, meaque agendi ratione non offenditur, qui constanter meas partes sequitur, qui me non repudiat. Continent igitur verba Christi v. 6. *μακάριός ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί qui conditione mea non offenditur*, lenem reprehensionem Iohannis, quae simul etiam spectabat ipsius discipulos, et Iudaeos; qui Iesu conditione externa offendebantur, amouet tamen ipse Iesus deinceps a Iohanne omnem leuitatis et inconstantiae suspicionem. Caeterum Iohannem quoque praeiudicatas de Messia et regno Messiano fouisse opiniones, haud obscure produnt verba Christi v. 11.

2. 3. Caussa captiuitatis Iohannis legitur Matth. 14, 3. 4. *ἀκούσας τὰ ἔργα τοῦ Χριστοῦ*] *cum audiuisset de Christi miraculis.* *τὰ ἔργα*, miranda facinora, Luc. 24, 19. מעשה Ps. 107, 24. Esse autem per *τὰ ἔργα*, Christi facta insignia, miracula intelligenda, inde inprimis patet, quod apud Lucam loco parallelo 7, 18. verbis: *καὶ ἀπήγγειλαν - τούτων*, eadem historia annectitur narrationibus factorum insignium a Iesu editorum v. 1 — 17. comprehensis. Pro *δύο* in codd. nonnullis et verss. legitur *διά*. Quam facile vero *διά* et *δύο* a librariis permutari potuerint, in promtu est; v. *Griesbachii* Comment. Crit. ad h. l. neque vsus loquendi fert lectionem *πέμψας διὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ·* haec enim verba non copulari possunt cum *πέμψας*, nec Hebraice dici potest בְּיַד תַּלְמִידָיו וַיֹּאמֶר לוֹ, neque vero etiam *διὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ* coniungi possunt cum *εἶπεν αὐτῷ·* haec enim si Matthaei fuisset sententia, scripsisset שלח ויאמר לו ביד תלמידיו atque adeo Matthaei

Graecus interpres exprimere haec verba debuiſſet: *πέμψας εἶπεν αὐτῷ διὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.* Itaque lectio *δύο*, שְׁנַיִם מִתַּלְמִידָיו, omnino praeferenda eſt. — 3. *ὁ ἐρχόμενος* id. qd. *ὁ ἐλευσόμενος*, *venturus*, *Meſſias*, v. 3, 11. nam Hebraei quoque tempus praeſens ponere ſolent pro futuro, cum ſermo eſt de re certo futura, v. Act. 3, 2. vbi *εἰςπορευόμενοι* v. 3. commutatur cum *οἱ μέλλοντες εἰςιέναι.* add. Matth. 21, 5. Marc. 11, 10.

4. 5. A Deo ipſo Meſſiam declaratum iri, atque miranda facinora Meſſiam facturum eſſe exſpectabant Iudaei, et exſpectauerat Iohannes. v. Ioh. 1, 32. add. Argum. c. 4. extr. Ieſus autem, cum Iohannes ad eum legatos mitteret, iam plura patrauerat miranda facinora, atque tale facinus rurſus modo fecerat, vt nuntiarant magiſtro captiuo diſcipuli. v. Luc. 7, 18. Itaque non dubitauit tunc temporis Iohannes, Ieſum Meſſiam eſſe; aptiſſimum vero etiam erat reſponſum a Ieſu Iohannis diſcipulis datum. Propter adſtantem populi multitudinem non diſertis verbis declarabat Chriſtus ſe Meſſiam eſſe, ſed hoc Iohanni reſpondebat: quinam ſim noſti, et e factis meis colligere potes, et alii colligere poſſunt; ni adſtitiſſet populi multitudo, fortaſſis Iohanni, cuius mentem probe perſpiciebat Ieſus, aliter reſpondiſſet. *πορευθέντες*, לְכוּ, redundat, vt centies. — 5. *τυφλοὶ ἀναβλέπουσι*] *coeci viſum recipiunt; ἀναβλέπειν*, *viſum recuperare.* Marc. 10, 51. coll. Matth. 20, 33. Ariſtoph. Plut. 95. cf. *Raphelius* Obſſ. Herodott. p. 153. *καὶ πτωχοὶ εὐαγγελίζονται*] *inferioris ſortis hominibus annuntiatur* (*πτωχοὶ εὐαγγελίζονται* dictum eſt pro *πτωχοῖς εὐαγγελίζεται*, v. Georg. Hierocrit. 1. p. 41.) *doctrina euangelii.* Alio ſenſu *πτωχοὶ* legitur 5, 3. ſed ibi ſermo eſt de animi indole ſectatorum Chriſti hoc nomine dignorum; h. l. de inſtitutione Chriſti; ea quidem ad omnes pertinebat, accedebant vero ad eum tantummodo inferioris ſortis homines, eiusque doctrinam admittebant, hinc commemorantur

h. l. πτωχοὶ, h. e. homines inopes, inferioris fortis, coll. 1 Cor. 1, 27. 28. cum enim χωλοὶ, κωφοὶ, νεκροὶ fint proprio fenfu capienda, etiam πτωχοὶ proprio fenfu accipiendum eft, praefertim cum haec interpretatio apprime quoque conueniat v. 6. Caeterum refpexit Iefus locum Ief. 61, 1. De verbo σκανδαλίζεσθαι vid. ad 5, 29.

7. Poftquam abierant Iohannis difcipuli, τούτων πορευομένων, Luc. 7, 24. ἀπελθόντων δὲ τῶν ἀγγέλων Ἰωάννου, Chriftus in laudes Iohannis excurrit. Laudat Iohannem poft disceffum difcipulorum, ne in fufpicionem adulationis incurreret. Voluit autem Chriftus, cum auditores ipfius Iohannis quaeftionem facile in malam partem interpretari poffent, hac laudatione partim a Iohanne fufpicionem leuitatis et inconftantiae amouere, partim hoc modo declarare, vera effe, quae Iohannes, legatus diuinus, hactenus de Meffia praedixiffet. ἤρξατο λέγειν pro ἔλεγε, *dixit*. vid. ad 4, 17. τί ἐξήλθετε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; *quidnam exiiftis in deferta fpectatum?* Per defertum intelligitur ἔρημος τῆς Ἰουδαίας, coll. 3, 1. κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον;] *num arundinem a vento agitatam?* num Iohannes, quem vifuri tam multi e vobis olim in defertum ibant, eft homo leuis et inconftans? *a vento agitari*, tropice dictum eft pro, leuem, inconftantem effe, vt Eph. 4, 14. Hebr. 13, 9. eft igitur arundo a vento agitata, imago hominis inconftantis et leuis; neque adeo audiendi funt interpretes ii, qui, *Grotio* praeeunte, per κάλαμον rem quamuis *ludicram* et *vilem* fignificari autumant, vt fenfus fit: haud dubie non exiiftis, vt arundines fpectaretis, habuiftis grauiorem cauffam, ob quam illa loca frequentaretis. Nam non fimpliciter legitur κάλαμον, fed ὑπὸ ἀνέμων σαλευόμενον, quae verba fi Grotii ratio valeret, omitti potuiffent. Praeterea verba v. 8. *num exiiftis fpectaturi hominem veftibus mollibus indutum?* et v. 9. *num prophetam?* do-

cent etiam v. 7. fermonem effe debere de homine, non de re quauis vili et ludicra, atque Iefus omnino often-dit, primo quis Iohannes non fit v. 7. 8. deinde vero quis ille fit v. 9.

8. ἀλλὰ id. qu. ἢ in interrogationibus. v. *Raphelius* Obff. Xenophh. p. 28. Polybb. p. 68. *Kypkius* et *Wetftenius* ad h. l. ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον;] *hominem pretiofis veftibus indutum?* ἱματίοις quod in pluribus codd. deeft, gloffema fapit, ex Luc. 7, 25. huc translatum. Saepius autem hoc vocabulum omittitur. Sic Artemidor. Onirocrit. 2, 3. ἐν λευκοῖς ἐκφέρεσθαι. Ioh. 20, 12. ἐν λευκοῖς καθέζεσθαι. LXX Exod. 33, 4. κατεπένθησαν ἐν πενθικοῖς. Ariftoph. Plut. 1200. ἔχουσα δ' ἦλθες αὐτὴ ποικίλα. add. Apoc. 17, 4. 18, 12. 16. cf. Obff. Mifcell. Vol. 5. p. 56. *Toupius* Emendd. in Suid. T. 2. p. 74 fs. Sed μαλακὰ ἱμάτια funt, vt recte *Kypkius*, veftes quaelibet teneriores et pretiofiores, vel ex materia teneriore confectae, vel fubtilius elaboratae, fiue fericae illae fuerint, fiue laneae, fiue byffinae. Hom. Odyf. α', 437. μαλακὸν δ' ἔκδυνε χιτῶνα, *mollem exuit tunicam.* Il. ω', 796. πορφυρέοις πέπλοισι καλύψαντες μαλάκοισιν. Plaut. Bacch. 1, 1. 38. *eme mi vir lanam, vnde tibi pallium malacum et calidum conficiatur, tunicaeque hibernae bonae.* Eiusmodi veftimenta geftare folebant homines diuites et aulici, vnde Lucas 7, 25. fimpliciter fcripfit ἐν ἱματισμῷ ἐνδόξῳ. Articulum τὰ ante μαλακὰ expungendum effe putabat *Toupius* ad Suidam 3. p. 357. ed. Lipf. contra quem monuit *Wakefieldius* in Silua Crit. P. 1. p. 56 fqq. fcriptores Graecos, quoties vfi fuerint voce, quae primo loco articulum fibi praeponi non poftulet, et deinde paucis interiectis, voce eadem vtantur, tunc articulum praeponere, qui obtineat vim pronominis. Vertit ergo verba noftra: *ecce qui has veftes molles gerunt;* laudat Ioh. 1, 4. ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς, *haec vita.* add. Rom. 2, 23. v. *Haenleinii* Examinis curar.

Gisberti Wakefieldii in libros N. T. P. 6. p. 10 fqq. *φορεῖν*, *gerere*, *geftare*, verbum hoc in genere proprium. v. Theophr. Char. 10, 4. Ariftoph. Plut. 992. Iac. 2, 3. *ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέων εἰσι*] *in aulis regum*, non in deferto *viuunt*. Tribuere folemus aliis, iis inprimis quibus aliquid peculiari modo competit, id, quod nobis deeffe fignificare volumus, vt Theocrit. Id. 21, 36. *τὸ δὲ λύχνιον ἐν πρυτανείῳ* h. e. *λύχνιον οὐκ ἔχομεν.* Sic. h. l. *οἱ τὰ μαλακὰ φοροῦντες ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέων εἰσὶ* pofitum eft pro, *ἐν τῇ ἐρήμῳ οὐκ εἰσὶ.* Refpexit autem Chriftus his verbis Iohannis duram viuendi rationem, eiusque commorationem in aula Herodis.

9. 10. Senfus: Iohannes, quem in deferto vidiftis et admirati eftis, non eft homo leuis et inconftans, non aulicus ad fimulationem compofitus, fed vir grauis, feuerus, ftrenuus veritatis et virtutis vindex, propheta, et quidem omnium, qui ante ipfum floruerunt, princeps, *καὶ περισσότερον προφήτου*, prophetis V. T. reliquis longe excellentiorem, coll. v. 11. *προφήτην*· Iudaei nimirum Meffiae temporibus refuscitatum iri fperabant Eliam, et alios quoque V. T. prophetas, nominatim Ieremiam, v. 2 Macc. 2, 7. 8. 15, 14. in has terras redituros, atque Meffiae in regno inftituendo opem effe laturos. Hinc etiam Chrifto interroganti difcipulos, qualem fe Iudaei effe dicerent, refpondent 16, 14. *ἕτεροι δὲ Ἱερεμίαν, ἢ ἕνα τῶν προφητῶν*· add. Luc. 9, 8. hinc et legati Pharifaeorum, Ioh. 1, 21. Iohannem baptiftam interrogabant, num effet Elias, an propheta ille? Hanc opinionem Chriftus h. l. refpicit, ita, vt eam, laudato loco Malachiae, corrigat. coll. v. 14. *περισσεύειν* generatim notat *abundare*, hinc etiam *praeftare*, *excellere*, et refpondet Hebr. יתרון, quod Aquila Gen. 49, 4. per *περισσεύειν* explicuit. — 10. Eft praeftantior omnibus prophetis V. T., illi ipfi de eo, tanquam Meffiae praecurfore, cecinerunt.

Laudat locum Malach. 3, 1. vbi Malachias populares, ſua forte non contentos, ita conſolatur, vt iis promittat aetatem auream, tempora Meſſiana. Meſſiae aduentum deſcribens, vtitur imaginibus ab aduentu regis Orientis deſumtis, hinc etiam mentionem facit legati regis aduentum populo annuntiantis. Hunc legatum Ieſus profitetur fuiſſe Iohannem. *ἄγγελον*, *legatum*, Luc. 7, 24. Hebr. מַלְאָךְ et צִיר Prou. 13, 17. 25, 13. Mal. 3, 1. *πρὸ προςώπου σου* id. qd. *ἔμπροσθέν σου*, לְפָנַי, Act. 20, 25. Gen. 48, 11. itaque *ἀποςέλλω πρὸ πρ. σου* eſt ſimpl. *praemittam tibi.* *ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου*] h. e. in hac orationis ſerie, *animos hominum ad Meſſiae aduentum praeparabit.* *κατασκευάζειν* id. qd. *ἑτοιμάζειν* 3, 3. olim enim, cum reges apud Orientis populos iter faciebant, ante eorum aduentum viae reparabantur, vid. not. ad 3, 3. inde h. l. imago deducta eſt.

11. *οὐκ ἐγήγερται ἐν γεννητοῖς γυναικῶν μείζων Ἰωάννου*] *nullus vnquam prophetarum extitit maior Iohanne.* *ἐγείρεσθαι*, *exiſtere*, *oriri*, non minus quam Hebr. קוּם, cui reſpondet, adhibetur omnino de viris magnis et illuſtribus; qui virtutum ſuarum documenta dare inſtituerunt, v. Iudd. 24, 24. Ioh. 7, 52. ſynonymum eius eſt *ἀναςῆναι.* v. Deut. 18, 15. 18. 13, 1. 34, 10. Ex. 1, 8. *Vorſtius* de Hebraiſm. p. 165 ſq. *γεννητοὶ γυναικῶν* ex Hebraiſmo poſitum eſt pro *ὑπὸ γυναικῶν*. Hebraei enim cum participiis paſſiuis coniungere ſolent genitiuum, quam conſtructionem Alexandrini interpretes aliis in locis retinent, vt 1 Regg. 1, 49. *κλητοὶ τοῦ Ἀδωνίου* pro *ὑπὸ τοῦ Ἀδωνίου* aliis in locis non retinent, vt Gen. 26, 29. *εὐλογημένος ὑπὸ κυρίου*, add. Ieſ. 61, 9. praeterea *γεννητοὶ γυναικῶν* eſt periphraſis *hominum*, et ab Hebraeis יְלוּד אִשָּׁה, LXX. *γεννητὸς γυναικῶν*, atque אֱנוֹשׁ inter ſe permutantur, v. Iob. 14, 1. 15, 14. *Vorſtius* p. 408 ſqq. ſed cum h. l. de Iohanne propheta, doctore, ſermo ſit, coll. v. 9. per *γεννητοὺς γυναικῶν* intelligi debent pro-

phetae, doctores ecclefiae Iudaicae, qui ante Iohannis tempora vixerunt. μείζων id. qd. περισσότερος, *praeftantior*. Per τὸν μικρότερον ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν non poffe intelligi omnino quemuis difciplinae chriftianae alumnum, fed intelligendum effe religionis chriftianae doctorem, ipfe contextus flagitat. vid. praeterea notata ad 10, 42. Comparatiuus, quo vfus eft Graecus Matthaei interpres, quoniam praeceffit περισσότερον, vim obtinet pofitiui. Caeterum Iohannes erat prophetarum, qui hactenus vixerant, maximus, nam ipfe Meffiam viderat, propius cognouerat, et praecurfor illius fuerat, fed nihilominus tamen doctor chriftianus quilibet, affirmante Chrifto, multa prae Iohanne habebat praecipua, (μείζων αὐτοῦ ἐστι) nam a Chrifto ipfo inftituebatur, et omnium eorum, quae Iohannes, qui ante Chrifti mortem et ex his terris abitum, capite plectebatur, neque fpectare, neque audire poterat, erat teftis, auditor et fpectator, atque adeo doctrina et fcientia fuperabat Iohannem.

12. Vario modo explicuerunt huius verfus verba interpretes, et antiquiores et recentiores. vid. *Wolfius* in Curis et *Koecherus* in Analectis ad h. l. Fuerunt qui de perfecutionibus cogitarent, quibus ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν vrgeretur, vt praeter alios, nuper *Boltenius*, qui verba noftra vertit: *Von Johannes des Täufers Zeiten an, bis jetzt, leidet das Meffianifche Reich Bedrückungen, ja von den Bedrückern Gewaltthätigkeiten.* Sed fic exiftit ingrata tautologia, neque fauet huic interpretationi orationis cohaerentia. *Eckermannus* in *theol. Beyträgen* B. 1. p. 65. et in *Erklärung aller dunkeln Stellen des N. T.* B. 1. p. 61. explicat: inde ab eo tempore quo Iohannes docere coepit, fummo ftudio contendunt recipi in regnum Meffianum, et funt qui huius regni initia vi accelerare conentur. Quibus verbis notari contendit Iudaeos ad turbas et feditiones mouendas procliues, qui Iefum etiam inuitum, regem

creare et cogere vellent, vt regnum terrenum inftitueret, coll. Ioh. 6, 15. Ita fere etiam *Toblerus* hunc locum expofuit in *Magazin für chriftl. Dogmatik und Moral, fortgefetzt von Süskind*; St. 11. p. 52 fqq. neque tamen huic interpretationi orationis feries conueniens videtur. *Schufterus* in *Eichhornii Allgem. Bibliothek der bibl. Literat.* B. 9. St. 6, p. 1003.: regnum coelefte cum vi producitur, promouetur (fcl. per me), at violenti, ii qui nimis violenter agere cupiunt, (veluti Iohannes) abripiunt, auellunt ab hominibus, hoc regnum coelefte, omnem meam cauffam deperdent. Ingeniofa interpretatio, attamen contorta, cum βιάζεται in membro priori referatur ad Chriftum, fed βιαςαὶ in altero membro ad Iohannem. Alii, vt *Schoettgenius*, *Bengelius* et *Paulus Krit. Kommentar* ad h. l.: ingruit cum vi et impetu, vim fuam exferit, regnum coelefte, et qui recipi in regnum coelefte nituntur, varii generis impedimentis feliciter fuperatis, ringentibus Pharifaeis 23, 13. Luc. 11, 52. illud occupabunt. Sed v. *Krebfius* ad h. l. *Loesnerus*: doctrina diuina magna vi traditur, et aeque eminentibus hominum ftudiis excipitur. Ita vero non fatis accurate fibi refpondent verba βίαζεσθαι et βιαςαί. Scilicet Medium βιάζεσθαι, quod faepius fignificationem actiuam obtinet, v. *Schleusneri* Lex. h. v. fenfu metaphorico de iis ponitur, *qui defiderio rei alicuius flagrant, qui auide aliquid expetunt, fummo ftudio aliquid conantur.* Aelian. H. V. 13, 32. ἐγὼ δὲ ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἥκειν βιάζομαι. Iofeph. Ant. 7, 9. 2. Ἔθι δὲ ὁ Γιτθαῖος συνεξώρμησεν αὐτῷ. βιασάμενος τὴν Δαυίδου βούλεσιν, *Ethi quoque Gitthaeus cum eo profectus eft, fummo ftudio impulfus, etiam contra Dauidis voluntatem.* v. *Krebfius ad h. l.* Ariftoph. Auu. 32. Ὁ μὲν γὰρ, ὢν οὐκ ἀςὸς, εἰςβιάζεται *cum non effet ciuis, fummopere tamen ftudebat ciuitatem confequi*, vbi v. *Beckius*. Philo de Cherub. p. 127. C. κἂν ἐπιμένειν βιαζώμεθα, *etiamfi, vt remaneat, fummam operam impendamus.* v. *Loesnerus* ad h. l. βιάζεται vero h. l. pofitum eft paffiue, de quo eius vfu

v. Euftath. ad Hom. Odyf. α, 409. p. 1426. 50. Rom. Hefychius: βιάζεται· βιαίως κρατεῖται· et ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται eft, *doctrina de regno Meſſiano*, doctrina chriftiana (Luc. 4, 43. coll. 5, 1.) *auide*, *cupide expetitur*. Luc. 16, 16. βιάζεται actiuam notionem habet, et πᾶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν βιάζεται eft: *omnes doctrinam euangelii expetunt*. vid. Aelian. l. l. Voc. βιαστής quod *Wolfius* cum *H. Stephano* et *Albertio* apud profanos vix inueniri putat, occurrit ap. Philon. de Agric. p. 200. C. v. *Loesnerus* ad h. l. et βιατάς (Dorice) apud Pindarum faepius recurrit, v. *Porti* Lex. Pindar. fub h. v. Iam βιασταὶ fiue βιασάμενοι metaphorice dicuntur, qui rei alicuius defiderio flagrant, qui fummo ftudio aliquid obtinere nituntur. Denique ἁρπάζειν notat, *cupide et auide arripere*, *ambabus*, vt aiunt, *manibus amplecti*, *ſtudioſe occupare et vindicare ſibi aliquid*. vid. *Raphelius* ad Phil. 2, 6. *Dorvillius* ad Charit. p. 106 fq. et *Sturzii* Lex. Xenoph. h. v. Iam fenfus eft: Iohannem omnium prophetarum ecclefiae Iudaicae maximum effe, etiam exinde apparet, quod ex quo tempore doctrinam de regno Meffiano accuratius proponere, et huius regni initia annuntiare coepit, reperti fint et etiamnum reperiantur multi, qui hanc doctrinam auidiffime expetant, eamque cupiditate incredibili arripiant. Act. 17, 11. ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυμίας.

13 — 15. Nec mirum. Etenim quae V. T. prophetae futura fignificarunt et augurati funt, ea Iohannes praefentia vidit atque monftrauit, Matth. 3, 13 fqq. Ioh. 1, 29 fqq. — 14. *Plura quid adiiciam? Iohannes eſt Elias ille*, *qui venturus erat*, quem Malachias 3, 23. coll. 3, 1. venturum effe cecinit. Loquitur ibi Malachias de legato diuino vita et factis Eliae fimili, ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίου, vid. Luc. 1, 17. Iudaei vero male ac perperam Malachiae verba explicabant de Elia ante Meffiae aduentum ab inferis redituro; cuius opinionis veftigia

reperiuntur quoque Sir. 48, 9. 10. Matth. 17, 10. Ioh. 1, 21. cf. not. ad v. 9. et *Wetstenius* ad h. l. εἰ θέλετε δέξασθαι, *si credere, verbis meis fidem habere vultis* : δέχεσθαι enim vt קבל quod Esth. 4, 4. LXX. vertunt πείθεσθαι, inprimis in lingua Chald. et Syr. notat *probare vt verum, credere, fidem habere.* vid. Luc. 8, 13. Act. 8, 14. *Raphelius* atque *Kypkius* ad h. l. — 15. ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω] *qui habet animum, ad haec percipienda idoneum, percipiat! Wer Verstand hat, denke nach!* Nempe ἀκούειν frequenter ponitur ita, vt sit *percipere, intelligere* Marc. 4, 33. 1 Cor. 14, 2. h. l. vnde et Luc. 15, 10. coniuncta leguntur: ἀκούετε καὶ συνίετε. Ita Hebr. שמע legitur Gen. 11, 7. 42, 23. Ies. 36, 11. vid. *Reizius* ad Lucian. T. 3. p. 848. Atque οὖς, *auris*, per metaphoram adhibetur *de ipsa facultate aliquid intelligendi et perspiciendi* vt Hebr. אזנים Ies. 43, 8. Voluit autem Iesus hac formula admonere auditores, vt vim et sententiam eorum, quae hactenus dixissent, assequi studerent, vt ex hactenus dictis colligerent, quis et qualis ipse, quis et qualis vir Iohannes esset, se nimirum esse Messiam, Iohannem ipsius praecursorem.

16. cf. Luc. 7, 29 sqq. τίνι ὁμοιώσω; *cui comparabo*, 7, 24. τὴν γενεὰν ταύτην, *homines hoc tempore et seculo viuentes*, τοὺς ἀνθρώπους τῆς γενεᾶς ταύτης, Luc. l. l. γενεὰ, *aetas* i. homines qui aetate, seculo aliquo viuunt, vt Luc. 21, 32. al. Hebr. דור Coh. 1, 4. intelliguntur autem h. l. ex Iudaeis ii, qui doctrinam Iohannis et Christi repudiabant, nominatim Pharisaei, vid. Luc. 7, 30. 31. Pro παιδαρίοις ἐν ἀγοραῖς plures codd. legunt παιδίοις ἐν ἀγορᾷ, quae lectio e Luc. 7, 32. in hunc locum migrauit, quod vel exinde perspicitur, quia ἀγορᾷ in aliis codd. transponitur post καθημένοις. Sed siue ἀγορᾷ siue ἀγοραῖς legatur, (nam Luc. l. l. singularis vim numeri pluralis obtinet) non tam *de foro*, quam *de publico* h. e. plateis et viis oppidorum villarumque debet intelligi.

Hebraei enim plateas et vias, omninoque oppidorum loca publica vocare solent רחבות, vid. Zach. 8, 5. vbi de pueris in plateis ludentibus sermo est, atque Alexandrini habent, *ἐν ταῖς πλατείαις*· et חוצות Amos. 5, 16. vbi LXX. *ὁδούς*· Prov. 1, 20. vbi iidem? *ἐξόδους*· Ies. 15, 3. vbi *πλατείας* reddiderunt, sed Iob. 18, 17. Symmach. *ἐπὶ πρόσωπον ἀγορᾶς*· Vulg. *in plateis*; et שְׁוָקִים Cant. 3, 2. *οἱ ό*· vertunt *ἀγοραί*· etiam Syrus interpres non solum *ἀγορά* expressit vocabulo שוק, sed etiam voces *πλατεῖαι* Matth. 12, 19. et *ῥύμαι* Matth. 6, 2. cf. *Fischerus* Prolusf. de vit. Lexx. N. T. p. 277 sqq. et sic *ἀγορά* occurrit quoque Tob. 2, 3. 3 Esdr. 2, 18. 2 Macc. 2, 10. *καθῆσθαι*, vt שֶׁבֶת, est omnino *versari*, *esse*, vt 4, 16. Pro *καὶ προσφωνοῦσι* in aliis libris extat *ἃ προσφωνοῦντα*, quae tamen lectio glossema redolet, et aeque repudianda est lectio *τοῖς ἑτέροις* pro *ἑταίροις*· Scilicet quia Luc. loco parallelo legitur *προσφωνοῦσιν ἀλλήλοις*, grammaticus, nescio quis, margini codicis sui adscripsit *ἑτέροις*, quod librarii in textum receperunt, et cum *ἑτέροις αὐτῶν* ferri non possit, etiam *αὐτῶν* omiserunt. *προσφωνεῖν*, Hebr. קרא seq. Datiuo, *compellare*, *acclamare*, *ἑταῖροι*, חֲבֵרִים Cant. 8, 13. *aequales*.

17. *ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε*] *tibiis cecinimus*, *neque vos saltastis*. Tibiis canebatur, vt apud Graecos et Romanos, non tantum in funeribus, v. 9, 23. sed etiam in nuptiis et choreis, v. Aesop. f. 39. fab. 94. Prop. 3, 10. 23. *Tibia nocturnis succumbat rauca choreis*, vbi v. nos, add. Ouid. Heroidd. 12, 139. *Wetstenius* ad h. l. *Buxtorfii* Lex. Talm. in חָלִיל et *Bartholinus* de tibiis vett. 2, 12. *ὀρχεῖσθαι* est Hebr. רָקַד Eccl. 3, 4. *saltare*, *tripudiare*, vid. *Schleusneri* Lex. h. v. Male *Boltenius*, qui comparat Hebr. חלל, *ὀρχεῖσθαι* explicat, *animo commoueri*, *affici*, vertit: *wir flöten euch vor*, *aber ihr werdet nicht bewegt*; *wir klagen euch vor*, *aber ihr weinet nicht*. Hanc enim interpretationem ipsa comparatio a

Chriſto h. l. inſtituta, aperte repudiat. cf. v. 18. 19. ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκόψασθε] *naeniam cecinimus, neque vos tutudiſtis pectora manu.* Hom. Il. ω. 722. *οἱ μὲν ἄῤ ἐθρήνεον, ἐπὶ δὲ στενάχοντο γυναῖκες, illi canebant naeniam, adgemebant feminae.* θρηνεῖν, קוֹנֵן, Ier. 9, 16. eſt *naeniam canere*, hinc αἱ θρηνοῦσαι *praeficae.* Aeſop. f. 122. κόπτεσθαι, ſcl. τὰ στήθη *pectus plangere, ferire palmis.* Solebant autem etiam apud Iudaeos, vt apud Romanos, lugentes pectus tundere, v. Ez. 20, 43. Matth. 24, 30. et nos ad Propert. 1, 8. 16. Apud Lucam 7, 32. legitur κλαίειν, nam fletus cum planctu coniunctus eſſe ſolebat. Iam quod loci ſenſum attinet, adagium deſumtum eſt a pueris, qui in plateis ludendo imitantur, quae a maioribus natu, ſerio agi viderunt, qui cum viderint in nuptiis et choreis tibiis cani, in funeribus naenias cani, eadem ludentes faciunt (Epictet. 35. ὡς τὰ παιδία ἀναστραφήσῃ, ἃ νῦν μὲν παλαιστὰς παίζει, νῦν δὲ αὐλητάς, νῦν δὲ μονομάχους, εἶτα σαλπίζει, εἶτα τραγῳδεῖ· vid. *Wetſtenius* ad h. l.): ſed pueris moroſis, qui nullis aequalium ſuorum ſtudiis, neque laetis, neque triſtibus carminibus, mouentur, vt et ipſi talibus operam nauent, hanc moroſitatem et inhumanitatem exprobrant. Cum his moroſioribus pueris comparat Chriſtus Phariſaeos et legisperitos, qui neque Iohannis auſteritate et vita ſeuera, neque Chriſti lenitate et vita humana atque trita eo redigi potuerint, vt vitam animumque emendarent, vt Ieſum Meſſiam faterentur, eiusque praecepta ſequerentur.

18. 19. μήτε ἐσθίων, μήτε πίνων] *non victu communi ſed proprio* i. aſpero ac tenui *vtebatur*, cf. 3, 4. Luc. 7, 33. plenius legitur: μήτε ἄρτον ἐσθίων, μήτε οἶνον πίνων· et his ipſis verbis etiam Dan. 10, 3. vita ſeuera ſignificatur. Apud Hebraeos אָכַל וְשָׁתָה haud raro ponitur etiam de conuiuiis lautis et opiparis. vid. Iob. 1, 4. 1 Sam. 30, 16. 1 Regg. 1, 25. 4, 10. Hinc intelligitur, formula contraria, quae h. l. extat, ſignificari vitam Io-

hannis feueram. *δαιμόνιον ἔχει, infanit, mentis non compos eft*, *μαίνεται*, vid. Ioh. 10, 20. vbi *δαιμόνιον ἔχει* et *μαίνεται* tanquam fynonyma copulantur. Soph. Ai. 244. ἃ δαίμων ἐδίδαξε· vbi fchol. δαίμονα δή φησι τὴν μανίαν. cf. notata ad 4, 24. — 19. *ἐσθίων καὶ πίνων*] *victu vtebatur communi, eodem quo homines alii. φάγος καὶ οἰνοπότης, homo epulis vinoque deditus*, זולל וסבא Deut. 21, 20. *τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν*, vid. ad 5, 46. *καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς*] *probatur tamen fapientia a fuis cultoribus*. Varie haec verba explicantur, v. *Wolfius* in Curis et *Koecherus* in Analectis ad h. l. *Marklandus* ad Lyfian p. 556. cum aliis arbitratur laudari verba aduerfariorum Chrifti, ponendam effe poft *καὶ* notam incifi, et repetendum *λέγουσιν*, hoc fenfu: *talis fecta eft, quales et fectatores. Noeffeltus* in Exercitt. facris p. 139. opinatur fapientiae nomine h. l. Iefum ornare fe ipfum, vt Luc. 11, 49. coll. Matth. 23, 34. atque hanc Chrifti mentem effe ftatuit: fore, vt, quamquam de fe inique iudicent Iudaei, tamen difcipuli rectius iudicent, fuamque etiam in agendo fapientiam agnofcant. *Storrius* in Diff. de fenfu vocis *δίκαιος*, Opufc. Acad. Vol. 1. p. 242. fenfum verborum conftituit hunc in modum: fapientia diuina fecit, vt infons habeatur a cultoribus fuis, i. factis fuis fatis fe purgauit fapienti cuique; in perfuadenda Iudaeis veritate eorumque falute procuranda fuas profecto partes non finit defiderari. *Perizonius* ad Sanctii Mineru. 3, 4. et *Fifcherus* in Proluff. de vit. Lexx. N. T. p. 575. verba noftra vertunt: *at enim doctrina laudatur et probatur ab iis, qui eam receperunt et cognouerunt* h. e. *doctrina diuina* (*σοφία* Matth. 13, 54. Marc. 6, 2.), quam et Iohannes tradidit, et ego trado, quae a principibus ciuitatis Iudaeorum, vt leuis et vana, mala et inutilis reprehenditur, atque repudiatur, *a vulgo, vt vtilis et bona, vera et grauis, probatur ac laudatur.* Mihi quidem verba *ἐδικαιώθη ἡ σοφία κ. τ. λ.* prouerbium redolere videntur, *fapientia probatur a fapientibus;* nonnifi a fapientiae cul-

toribus et amicis probatur et laudatur, reliqui homines eam rident, contemnunt et carpunt. Refpexit autem his verbis Iefus fuam atque Iohannis vitam et doctrinam. Nam de Iohanne et Iefu fermo fuerat v. 18. et 19. de Iohanne doctore locutus erat Iefus v. 9. 11. de fua doctrina v. 12. Iohannis vitam feueram v. 18. fuam liberiorem vitam v. 19. commemorarat. Itaque σοφία, fi fenfum fpectamus, haec omnia complectitur, atque fententia procedit haec: vitae atque doctrinae meae et Iohannis, fapientia, laudatur ac probatur a fapientiae cultoribus, vituperatur atque repudiatur ab infipientibus. καὶ, *attamen*, id. qd. ἀλλά. Sic Alex. Hebr. ו Pf. 4, 5. reddiderunt καὶ, fed Symmachus ἀλλά. δικαιοῦσθαι h. l. notat *probari, laudari*, vt Luc. 7, 29. et Aoriftus ἐδικαιώθη vim habet praefentis, vt faepius. ἀπὸ id. qd. ὑπὸ, vt Ief. 45, 25. 1 Macc. 8, 6. Act. 10, 21. nam vtrique praepofitioni refpondet Hebraeorum particula מן. τέκνα αὐτῆς fcl. σοφίας funt *amici*, *cultores fapientiae*; nam Hebraei vocabula בן, אדם, אנוש, et Alexandrini atque N. T. fcriptores nomina, ἄνθρωπος, υἱὸς, τέκνον, nominibus virtutum, vitiorum, aliarumque rerum ita iungunt, vt fignificetur is, ad quem virtus vel vitium, vel res pertineat. Sic ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας 2 Theff. 2, 3. eft *facinorofus*. υἱοὶ τῆς ἀπειθείας, *improbitatis ftudiofi*, Eph. 2, 2. 5, 6. υἱοὶ τοῦ φωτὸς, religionis chriftianae, praeceptorumque illius ftudiofi, Luc. 16, 8. cf. not. ad 8, 12. 9, 15.

20—22. Ea quae h. l. inde a. v. 20—24. leguntur, alia occafione a Iefu prolata effe Lucas refert 10, 12 fqq. cum nempe feptuaginta difcipulos emitteret, fed Matthaeum hoc loco accuratius ordinem temporis feruaffe opinor; quodfi enim Iefus haec illo tempore dixiffet feptuaginta difcipulis, eorum animos non confirmaffet et erexiffet, fed vehementius depreffiffet. ἤρξατο ὀνειδίζειν, vid. ad 11, 7. ὀνειδίζειν τινα, *exprobrare*,

vituperare aliquem; adiicitur alias vocabulum vitii quod vituperatur, vt Marc. 16, 14. *ὀνείδισε τὴν ἀπιςίαν αὐτῶν καὶ σκληροκαρδίαν*, cuius locum fustinent noftro loco verba ὅτι οὐ μετενόησαν· vt adeo fenfus fit: reprehendebat incolas oppidorum iftorum, in quibus plurima miracula (δυνάμεις 7, 22.) patrarat, quod non ad meliorem frugem rediiffent, doctrinamque diuinam admififfent. — 21. Χοραζὶν] hoc oppidum, cuius nonnifi h. l. et Luc. 10, 13. mentio fit, fuit oppidum Galilaeae, ad lacum Tiberiadis, haud procul a Bethfaida et Capharnaumo fitum, vid. *Cellarii* Geographia T. 2. p. 414. *Relandi* Palaeftina p. 722. *Bachiene Befchreibung von Palaeftina* Th. 2. §. 701 fqq. Nonnulli interpretes, vid. *Wolfius* ad h. l., fcribi iubent *χώρα* Ζὶν, vt intelligatur regio huius nominis, cui adiectum fit vocabulum *χώρα*, vt discernatur ab eiusdem nominis folitudine in Arabia. Sed v. 20. vituperaffe Chriftus dicitur *τὰς πόλεις*. Ad verba Χοραζὶν et Βηθσαϊδὰ oppidum Galilaeae, referuntur verba Τύρῳ καὶ Σιδῶνι, quae fuerunt vrbium nomina; itaque certiffimum eft Χοραζὶν effe nomen oppidi, non regionis, praefertim cum nulla huius nominis regio a fcriptoribus antiquis commemoretur. Βηθσαϊδὰ] ita enim fcribi debet, non Βηθσαϊδὰν, quae lectio librariorum errori tribuenda eft, qui ex aliis euangeliorum locis quartum cafum pro quinto fubftituerunt, vid. *Fifcherus* Proluff. de vitiis Lexx. N. T. p. 441 fq. nomen accepit hoc oppidum a pifcatione, ita vt compofitum fit ex nomine בית et צידה *pifcatus.* ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι] *Tyrus* et *Sidon*, vrbes Phoeniciae, mercatura celeberrimae et opulentiffimae, vid. *Relandi* Palaeftina p. 1046. *Cellarii* Geographia Ant. 3, 12. p. 379 fqq. et quos laudauit *Schleusnerus* in Lex. fub hh. vv. πάλαι ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ μετενόησαν Tyrii atque Sidonii, *ad frugem rediiffent, induti ciliciis et puluere foedati.* σάκκος, Hebr. שׂק, *cilicium*, fuit genus tunicae atrae, e filis craffis textae, vid. Apoc. 6, 12. add. Ier. 14, 2. qua Hebraei vtebantur in luctu, vid. 1 Regg.

21, 27. 2 Regg. 6, 30. Ion. 3, 6. 8. *Geierus* de luctu Hebr. c. 22. Luctus signum erat quoque cineris s. puluerís sparsio. vid. *Geierus* l. l. Neh. 9, 1. Ez. 27, 30. Sed ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ positum est pro ἐνδυσάμενοι σάκκω καὶ καταπασάμενοι σποδόν. vid. Esth. 4, 1. et not. ad 7, 15. Sensus est: Si Tyriis et Sidoniis doctrinam diuinam tradidissem, et ea miranda facinora vidissent, quae vos vidistis; haud dubie illi cum maxima luctus contestatione mentem animumque mutassent in melius, meamque doctrinam accepissent. — 22. πλὴν λέγω ὑμῖν κ. τ. λ. vid. not. ad 10, 15.

23. καὶ σὺ Καπερναοὺμ κ. τ. λ.] *Et tu Capharnaum*, (v. 4, 13.) *quae dignitate coelum attigisti.* Formula ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθῆναι proprie adhibetur de turribus, aedificiis, etiam arboribus eximie altis, vid. Gen. 11, 4. Dan. 4. 8. deinde metaphorice ponitur de iis, qui humiles et abiecti antea, ad summum felicitatis ac dignitatis gradum peruenerunt, vid. Ies. 14, 13 sqq. *Kypkius* ad h. l. add. *Glassius* Phil. S. p. 1284. Sic Capharnaum, quae piscatu et mercatu ad insignem opulentiam peruenerat, dicitur h. l. ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα i. e. vrbs florentissima, ad insignem dignitatem euecta. Ita vero in promtu est, opposita formula ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ *ad infima deprimeris* vt Ies. 14, 15. 57, 9. significari fortunarum omnium euersionem, miseriamque summam. Pro καταβιβασθήσῃ codd. nonnulli habent καταβήσῃ, probantibus *Millio* et *Hammondo*, quae tamen lectio glossema redolet. ᾅδης cum opponatur coelo, indicat omnino loca infera, ima terrae loca, vt שְׁאוֹל legitur Ps. 139, 8. Amos. 9, 2. Iob. 11, 8. ἔμειναν ἂν μέχρι τῆς σήμερον, *florerent superstites etiamnum*, rediissent enim ad sanitatem eorum incolae, coll. v. 21. ἕως τῆς σήμερον scl. ἡμέρας, quod voc. Alexandrini Ies. 37, 3. addunt, est Hebr. עַד הַיּוֹם הַזֶּה Gen. 35, 20. Deut. 29, 7.

25. 26. Quod tempus attinet, quo Iesus ea locutus est, quae inde a v. 25. usque ad finem leguntur, definiit illud Lucas 10, 21. dixit nimirum haec, cum septuaginta discipuli, ab eo emissi, rediissent. Verba ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ latiori significatu accipi debent, quo eodem modo saepius poni solet particula τότε, quae illis verbis respondet, vid. Ies. 20, 2. ἀποκριθεὶς εἶπεν est simpliciter *dixit*. ἀποκριθεὶς, cum nulla praecesserit interrogatio, redundat vt 22, 2. 1 Macc. 2, 17. 8, 19. et ita quoque Hebraei vsurpant verbum ענה Gen. 18, 27. Dan. 2, 37. ἐξομολογεῖσθαι sequente Datiuo personae est *laudare*, *celebrare*, vt h. l. Luc. 10, 21. Rom. 14, 11. Philo Alleg. Lib. 1. p. 55. A. ὁ - τῆς τοῦ Θεοῦ φρονήσεως ἀσκητὴς ἐξομολογεῖται εὐχαριστικῶς τῷ τὸ ἀγαθὸν ἀφθόνως δωρησαμένῳ *diuinae prudentiae cultor laudat grata mente eum qui bonum copiose largitus est.* add. Sir. 17, 28. vid. *Loesnerus* ad h. l. et *Vorstius* de Hebraism. N. T. p. 171 sqq. Expresserunt Alexandrini hoc verbo Graeco Hebraicum הוֹדָה Gen. 9, 35. Ps. 28, 7. quod etiam reddiderunt αἰνεῖν Gen. 49, 8. vid. *Vorstius* de Hebraism. N. T. p. 171 sqq. κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς] *rerum vniuersitatis auctor et domine*, vid. Gen. 24, 3. 7. Iudith. 9, 11. Apoc. 11, 4. 13. coll. Gen. 14, 19. Deut. 10, 14. Apoc. 14, 7. ταῦτα cum neque h. l. neque Luc. 10, 21. ad antecedentia possit referri, pertinet ad sequentia i. ad ea, quae in sequentibus Iesus de sua doctrina dixit v. 27. coll. Luc. 10, 22. Hoc idem recte obseruauit *Storrius* in Diss. prima in aliquot loca libror. N. T. historic. p. 30. prouocauit hanc in rem ad Amos. 1, 3. 6. vbi suffixum in verbo אשיבנו et ad Matth. 17, 18. vbi pronomen αὐτῷ, quod ad δαιμόνιον referri doceant loca similia Marc. 9, 25. Luc. 9, 42. non ad antecedentia, sed ad sequentia spectent. ἀπέκρυψας ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν κ. τ. λ.] σοφοὶ καὶ συνετοὶ sunt vocabula idem valentia, vt חֲכָמִים et נְבוֹנִים Deut. 1, 13. Prou. 3, 7. nam opponuntur iis νήπιοι, intelliguntur maxime Pharisaei legisque periti, *qui sibi*

ſapientes videbantur, *οἱ δοκοῦντες σοφοὶ εἶναι* 1 Cor. 3, 18. *νήπιοι* vero, quo vocabulo proprie ſignificantur *infantes*, *paruuli* dicuntur etiam ii, qui tales ſunt reſpectu animi, *ſtulti*, etiam *rudes atque indocti*, qui ab Hebraeis vocantur פְּתָאִים Prou. 1, 4. Pſ. 19, 8. 119, 130. et ſic h. l. *νήπιοι* iidem ſunt, qui 5, 1. dicuntur *πτωχοὶ τῷ πνεύματι qui agnoſcunt et ſentiunt, quam rudes ſint doctrinae diuinae, qui modeſte de ſe iudicant et ſentiunt, imbecillitatis ſuae probe conſcii*. *ἀποκαλύπτειν* cum de doctrina ſermo ſit, eſt, *docere*, coll. v. 27. Obſeruarunt praeterea interpretes, *euentum* h. l., vt ſaepius, propterea Deo adſcribi, quod permiſerit nec potentia ſua abſoluta impediuerit, vt maior pars Iudaeorum ciuitatis principum doctrinam Chriſti repudiaret. Hinc *ἀποκρύπτειν* notat, incognitum eſſe ſinere, permittere vt doctrina non intelligatur, non probetur; atque *ἀποκαλύπτειν* doctrinam tradi iubere, ita vt intelligatur illius praeſtantia, vt ea probetur. Iam verba exprimenda ſunt hunc in modum: *Celebro te, pater, quod quamquam* (*ὅτι — καὶ quamquam — tamen*, vid. Ieſ. 12, 1. Rom. 6, 17.) *permittis* (Aoriſti enim *ἀπέκρυψας* et *ἀπεκάλυψας* vim habent Praeſentium), *vt non intelligant neque probent doctrinam diuinam, qui ſibi ſoli videntur ſapere, ſaltim tamen ea impertiri iubes rudiores imbecillitatis ſuae probe conſcios, ita vt eam intelligant et probent.* — 26. *ναὶ*, *ſane, vtique*, repetendum *ἐξομολογοῦμαί σοι*. Nominatiuus *ὁ πατὴρ* pro Vocatiuo poſitus, ex Hebraica ratione. *ἐγένετο* id. qd. *ἦν*, et *οὕτως ἔγεν. εὐδοκία ἔμπρ. σου* dictum eſt pro *εὐδόκησας τοῦτο ποιῆσαι*, *ſane laudo te, quod tibi ita placuerit, laudo hoc tuum conſilium.* *εὐδοκία* reſpondet Hebr. רצה et רצון atque Chald. רַעֲוָא, vt 1 Sam. 12, 22. vbi הוֹאִיל יְהוָה, *Deus vult, ei placet*, Ionathas vertit רַעֲוָא קֳדָם יְיָ. vid. *Fiſcherus* Proluſſ. de vit. Lexx. N. T. p. 329 ſq.

27. 28. *πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ πατρός μου*] *omnia mihi meus pater tradidit.* Sermo eſt h. l. de doctrina

diuina, confiliorumque diuinorum expofitione, vt omnis orationis feries docet. Verbum παραδοῦναι vt δοῦναι, vid. ad 10, 8. et נתן Prou. 4, 2. ♃, 9. haud raro notat *tradere, docere.* vid. Marc. 7, 13. Luc. 1, 2. 1 Cor. 15, 3. hinc παράδοσις *praeceptum, inftitutum* 1 Cor. 11, 2. κατέχειν τὰς παραδόσεις *obfequi praeceptis.* Matth. 15, 2. ἡ παράδοσις τῶν πρεσβυτέρων. Plato Phileb. p. 374. οἱ πρόσθεν παρέδοσαν ἡμῖν. De doctrina Chrifti Ioh. 7, 16. legitur: ἡ ἐμὴ διδαχὴ οὐκ ἔστιν ἐμὴ, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με· Ioh. 17, 7. 8. πάντα, ἃ δέδωκάς μοι, παρὰ σοῦ ἐστιν· fed haec verba ibi explicantur: τὰ ῥήματα, ἃ δέδωκάς μοι, ἔδωκα αὐτοῖς. Itaque fenfus verborum noftrorum eft: quae doceo, ea omnia patri debeo, tradidit mihi pater omnes doctrinae fuae partes. καὶ οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν υἱὸν κ. τ. λ.] *nemo adeo accurate nouit filium*, quis fim, quaenam fit muneris mihi demandati ratio, *nifi pater; neque patrem quisquam tam accurate nouit*, quaenam inter me et patrem neceffitudo intercedat, patris confilia, de falute hominum per me reftituenda, *nifi filius, et quem filius hac fcientia donare voluerit;* quae quidem vltima verba ad vtrumque membrum fuperius debent referri. Nemo, inquit Iefus, haec noffe poteft, nifi a me edoctus. Inde efficit, fe effe verum doctorem, a quo accipere quisque poffit et debeat doctrinam falutarem. — 28. δεῦτε h. l. tradite vos mihi in difciplinam, vid. 4, 19. οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι] *defatigati et grauibus oneribus preffi.* κοπιᾷν Hebr. יעף et יגע *fatigari* 2 Sam. 17, 2. αὐτὸς κοπιῶν καὶ ἐκλελυμένος. Ief. 40, 30. κοπιάσουσι νεανίσκοι *vel iuuenes deficere poffunt ac delaffari.* Deut. 25, 18. οἱ κοπιῶντες funt *extremum agmen fefforum*, qui reliquos non fatis fequi poffunt. v. *Reinhardi* Opufcc. T. 1. p. 204. Sed fermo eft h. l. de animo, nam v. 29. legitur: εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν, atque adeo haec verba pofita funt per metaphoram, iisque fignificantur ii, qui animum abiiciunt, defperant, vt adeo οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι funt iidem qui Sirac. 17, 14. οἱ ἐκλείπον-

τες ὑπομονήν. Intelliguntur nominatim Iudaei, qui propter graue atque moleſtum ipſis legum ceremonialium exercitium, variorumque praeceptorum, quae diligentiſſime obſeruanda praecipiebant ii, qui volebant eſſe doctores populi (Matth. 23, 4.), animum abiiciebant. Hae ipſae leges alias dicuntur φορτία βαρέα, δυςβάςακτα, vid. 23, 4. Act. 15, 10. ἀναπαύσω ὑμᾶς] ἀναπαύειν eſt, quietem alicui dare, recreare aliquem, et cum quies ſit imago felicitatis, notat etiam felicem reddere aliquem. Sic et ἀνάπαυσις eſt *quies, requies laborum.* Ap. Diod. Sic. p. 105. B. de iis qui in metallis laborabant: προσκαρτεροῦσι τοῖς ἔργοις συνεχῶς καὶ καθ' ἡμέραν καὶ δι' ὅλης τῆς νυκτὸς, ἀνάπαυσιν μὲν οὐδεμίαν λαμβάνοντες, δρασμοῦ δὲ παντὸς φιλοτίμως εἰργόμενοι *continenter in opere perſeuerant, nec per dies nec per noctes totas vlla conceſſa requie, omnique aufugiendi copia ſtricte interclufa.* add. Sir. 51, 27. Tum vero etiam ἀνάπαυσις notat, *ſalutem, felicitatem* Sir. 6, 28. coll. 4, 18. Iam ἀναπαύειν cum referatur ad τοὺς κοπιῶντας καὶ πεφορτισμένους eſt prop. liberare aliquem onere graui atque moleſto, ita vt ei aut nullum onus, aut ſaltim leuius minusque moleſtum imponatur, vt Sirac. 3, 6. Sed cum haec verba tropice h. l. poſita legantur de iis, qui, legum Moſaicarum onere, quas auxerat magna et moleſta praeceptorum copia doctorum Iudaicorum ſuperſtitio, defatigati et oppreſſi, animum deſpondent: patet ἀναπαύσω ὑμᾶς h. l. eſſe, tranquillos et felices vos reddam, mea doctrina, atque hoc ſenſu capienda quoque ſunt verba v. 29. εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν.

29 ſq. ἄρατε τὸν ζυγόν μου] *tollite humerisque veſtris imponite iugum meum.* ζυγὸς, *iugum*, quod commutatur cum voce φορτίον, *onus*, v. 30. notat h. l. *doctrinam, praecepta religionis chriſtianae*; nam opponitur doctrinae atque praeceptis Phariſaeorum v. 28. ſequitur μάθετε ἀπ' ἐμοῦ· quod autem h. l. Chriſtus tropice dixit αἴρειν τὸν ζυγὸν· id. Ioh. 1. ep. 5, 3. verbis propriis expreſſit:

τηρεῖν ἐντολὰς οὐ βαρείας. Saepius vero *ζυγὸς de praeceptis, de doctrina* recurrit, vt Sirac. 51, 26. *τὸν τράχηλον ὑμῶν ὑπόθετε ὑπὸ ζυγὸν καὶ ἐπιδεξάσθω ἡ ψυχὴ ὑμῶν παιδείαν, ἐγγύς ἐστιν εὑρεῖν αὐτὴν* *subiicite collum vestrum iugo, et accipiat animus vester institutionem, facile vos eam potestis inuenire.* Sermo est de sapientia. Sic Act. 15, 10. lex Mosaica vocatur *ζυγὸς δουλείας.* vid. *Elsnerus* et *Kypkius* ad h. l. Schol. ad Eurip. Phoenn. 74. *ζυγὸς κυρίως ἐπὶ τῶν κυβερνιτῶν, ἐν ᾧ καθήμενοι τὰ ἱστία μεταχειρίζονται· καταχρηστικῶς δὲ καὶ ἐπὶ ἄλλης ἐξουσίας τοῦτο φασί·* Suidas: *ζυγὸς, ὁ νόμος παρὰ τῇ θείᾳ γραφῇ· καὶ ὁ Χριστὸς· ἄρατε τὸν ζυγόν μου.* Hoc eodem modo vsurpantur vocabula *δεσμοὶ, πέδαι* Sir. 6, 24. 25. *καὶ εἰσενέγκαι τοὺς πόδας σου εἰς τὰς πέδας αὐτῆς, καὶ εἰς τὸν κλοιὸν αὐτῆς τὸν τράχηλόν σου· ὑπόθες τὸν ὦμόν σου, καὶ βάσταξον αὐτὴν, καὶ μὴ προσοχθίσῃς τοῖς δεσμοῖς αὐτῆς* *trade pedes tuos pedicis eius* (sapientiae), *et collum tuum collari eius, subiice humeros tuos et porta eam, neque subtrahe te illius vinculis.* Sic et Hebr. מוֹסֵר, *vinculum,* atque עֲבֹת, *funis* Ps. 2, 3. vbi *οἱ ό* habent *δεσμοὶ* — *ζυγός.* cf. et *Schoettgen* Hor. Hebr. ad h. l. *ὅτι πρᾶός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ*] *lenis sum atque humanus; πρᾶος lenis, mansuetus, qui non ad vlciscendum, sed ad ignoscendum promtus est atque paratus,* v. Aristotel. ad Nicom. 4, 5. *Schleusneri* Lex. h. v. *ταπεινὸς, modestus, humanus,* opponitur *ὑπερηφάνῳ,* vt Iac. 4, 6. add. Prou. 16, 21. 19, 23. ibique *τοὺς ό.* Iam vt superbi, seueri, sunt iniqui atque inhumani, ita modesti sunt aequi et humani, nec ab aliis postulant plura, quam ab iis iure postulare possint. Itaque sensus horum verborum est: doctores vestri duri sunt et seueri, atque ad vlciscendum promti; ego vero promtus sum ad condonandum, lenis et aequus, neque a sectatoribus meis plura et maiora postulo, quam quae ab iis praestari possint. — 30. *ἐλαφρὸς,* קַל, *leuis,* oppositum *βαρύ·* v. Ioh. 1 ep. 5, 3. *χρηστὸς, vtilis,* hinc *aptus.* Cum de iugo sermo sit, *ζυγὸς χρηστὸς* est *iugum*

aptum, *commodum*, non durum, non moleftum, fed per ζυγὸν, vt per φορτίον, doctrina Chrifti h. l. intelligitur, atque adeo ζυγὸς χρηςὸς, vt φορτίον ἐλαφρὸν, ea vocatur, quatenus non plura, neque maiora poftulat ab hominibus, quam quae ab iis praeftari poffint, quatenus praeceptorum illius obferuatio non eft molefta.

CAPVT XII.

1. 2. ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ, *aliquando*, id. qd. τότε. vid. 3, 1. ἐπορεύθη τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων] *ibat Iefus die fabbati per agros fegetibus laetos*, ita, vt inftaret femitae, quae per eos ferret. Quae h. l. enarrantur, ea Luc. 6, 1. eueniffe leguntur ἐν σαββάτῳ δευτεροπρώτῳ h. e. vt plerique recte interpretantur: primo fabbato, poft fecundum diem Pafchatos (ממחרת הפסח Leuit. 23, 15.), quo manipulus frumenti ex mandato diuino offerebatur, vid. Leuit. l. c. vt adeo σάββατον δευτερόπρωτον pofitum fit pro, σάββατον πρῶτον ἀπὸ δευτέρας ἀπὸ τοῦ πάσχα· numerabantur enim a die fecundo Pafchatos vsque ad Pentecoften, feptem hebdomades, atque adeo totidem fabbata. Fruges autem maturefcebant ante Pafcha, vt manipulus die Pafchatos fecundo offerri, et falx in fegetem deinceps immitti, atque plena meffis inftitui poffet. cf. not. ad Luc. l. c. Caeterum in plurali τοῖς σάββασι nulla vis quaerenda eft, fed pluralis vim habet fingularis, vt ap. Iofeph. Ant. 3, 10. κατὰ δὲ ἑβδόμην ἡμέραν, ἥτις σάββατα καλεῖται· etiam interpretes Alexandrini pro שבת nunc σάββατον, vt Exod. 31, 14. nunc σάββατα, vt Ier. 27, 21. 24. Leu. 23, 32. ponere folent. vid. *Fifcherus* Proluff. de vit. Lexx. N. T. p. 162. Articulus τῷ ante σαββάτῳ, vt ap. Hebr. ה, fere vim pronominis inde-

finiti obtinet. τὰ σπόριμα fcl. χωρία, *agri meſſibus veſtiti, frumentarii,* vt ap. Xen. Cyr. 1, 4. 16. τὰ ἐργάσιμα, *loca culta.* ἤρξαντο τίλλειν καὶ ἐσθίειν pro ἔτιλλον καὶ ἤσθιον. vid. ad 4, 17. coll. Luc. 6, 1. Spicas in alieno agro euellere iisque famem fedare, per legem licebat; vid. Deut. 23, 26. fed Iefu difcipuli die fabbati fpicas euellebant, easque palmis confricabant. ψώχοντες ταῖς χερσὶ Luc. 6, 1. Pharifaei autem legem de abftinendo a labore die fabbati, eo extendebant, vt ne fpicas quidem manibus terendas effe praeciperent; vid. *Surenhufii* Praef. ad T. 2. Mifchnae. *Bodenfchatz* Erläut. des N. T. aus den Jüd. Alterthümern, Samml. 1. nr. 5. *Wetſtenius*, *Lightfootus* et *Schoettgenius* in Horis ad h. l. atque hanc ipfam ob cauffam Chrifti difcipulos fabbati violationis accufabant, coll. v. 2.

§. 4. Pharifaeorum criminationi Iefus ita occurrit, vt doceat, cogente neceſſitate, leges cultum et cerimonias fpectantes violari poſſe. Laudat hanc in rem exemplum Dauidis, cuius magna apud Iudaeos auctoritas erat, cui nemo vertiſſet vitio, quod, Sauli infidias fugiens, templum intraſſet, et panes facros, ab Achimeleco facerdotum principe acceptos comediſſet. vid. 1 Sam. 21, 1 fqq. Erat autem fummus facerdos legis interpres in cafibus dubiis, eiusque decretum pro regula erat, vid. Deut. 17, 8. 13. arbitrabantur praeterea Iudaei recte violari poſſe leges ab aliis, quas violatas eſſe conftaret a propheta aliquo. vid. *Olearius* ad h. l. et *Grotius* de verit. rel. chr. 5, 6. Appofite igitur Chriftus exemplo Dauidis h. l. vfus eft. οὐκ ἀνέγνωτε, *nonne legiſtis*, nempe ἐν ταῖς γραφαῖς, coll. 21, 42. αὐτὸς, quod multi codd. omittunt, *Griesbachio* iudice, e Marco et Luca irrepfit. οἱ μετ' αὐτοῦ, *Dauidis in fuga comites.* vid. 1 Sam. 21, 2. 4. οἱ μετ' αὐτοῦ ὄντες, Luc. 6, 3. אֲנָשָׁיו Gen. 24, 59. quod ibi Alexandrini expreſſerunt per οἱ μετ' αὐτοῦ· fed 1 Sam. 13, 13. οἱ ἄνδρες οἱ μετ'

αὐτοῦ· cf. de hoc praepositionis μετὰ vsu, *Fischeri* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 204. — 4. εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ] intelligitur tentorium Mosaicum, tabernaculum foederis, quod eo tempore Nobe erat, vid. 1 Sam. 21, 1. 22, 7. atque ibi quoque, vt Exod. 23, 19. בֵּית יהוה, οἶκος κυρίου dicitur, adeoque recte latine *templum* verti potest. Intrasse autem putandus est Dauides porticus templi, non ipsum templum. τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως] significantur *panes Deo sacri*, in mensa aurea, per septem dies in priore templi parte *propositi*, qui pars redituum sacerdotum erant, vid. Leuit. 24, 5 sqq. et *Deylingii* Obss. Sacr. P. 2. n. 11. Hebr. dicuntur לֶחֶם פָּנִים in conspectu Dei positi Ex. 35, 12. 39, 36. 1 Regg. 7, 48. vbi LXX. vertunt ἄρτοι προθέσεως· etiam לֶחֶם הַמַּעֲרֶכֶת 1 Par. 9, 32. et עֵרֶךְ לֶחֶם Ex. 40, 23. quia ordine positi erant in mensa. εἰ μὴ pro ἀλλὰ, *sed*, cum praecesserit negatio, Hebr. אִם לֹא, quod Gen. 24, 38. εἰ ὁ vertunt ἀλλά.

5. 6. Sequitur alterum argumentum a Iesu ad demonstrandam Pharisaeorum accusationis vanitatem prolatum. Reuocat iis in memoriam ipsos sacerdotes die sabbati e praescripto legis in templo opus facere. τὸ σάββατον βεβηλοῦν, שַׁבָּת חִלֵּל Neh. 13, 18. Ez. 20, 16. *violare leges sabbati*, facere sabbatis id quod fieri non debet, quod alio die fieri solet ac potest, h. l. nominatim *sabbatis opus facere*. Iam vero Iesus simpliciter dicere potuisset: nostis, quomodo sacerdotes sabbatum violent; sed vt reliqua verba ἐν τῷ ἱερῷ τὸ σάββατον βεβηλοῦσι non sine emphasi dicta sunt, ita et de industria dixit οὐκ ἀνέγνωτε ἐν τῷ νόμῳ, nonne legistis in libris Mosis, nempe Num. 28, 9. quo significaret ipsam legem non omnia opera sine exceptione die sabbati prohibere. ὅτι id. qd. πῶς, *quomodo*, vt Marc. 6, 2. et Hebr. כִּי Ies. 29, 16. Exod. 18, 1. 1 Sam. 10, 1. Debebant autem, vt Num. l. c. legitur, singulis sabbatis duo agni anniculi

ſacrificari. Debebant ergo ſacerdotes illo tempore ligna ſcindere, altari imponere, agnos mactare, pellibus direptis disſecare, disſecta membra altari impoſita comburere, paucis, debebant opus facere; et tamen erant *ἀναίτιοι*, *inſontes*, *culpa vacui*, nemo eos de ſabbati violatione accuſabat, peragebant enim demandatum ipſis officium. *ἀναίτιος*, נָקִי, Deut. 19, 10. 13. *ἀθῷος*, *ἀνέγκλητος* interprete Heſychio. *καὶ*, *et tamen*, vt Hebr. ו Exod. 5, 18. Deut. 21, 18. — 6. *τοῦ ἱεροῦ μείζων ἐστὶν ὧδε*] Pro *μείζων* haud dubie cum optimae notae codicibus legendum eſt *μεῖζον*· vulgo autem haec verba explicantur: *ego ſum maior templo*, (ita quoque neutrum legitur v. 41. 42. 11, 9. add. Luc. 11, 31. ſ.) poſſum ergo veniam legis dare, permittere vt diſcipuli mei faciant aliquid die ſabbati, quod vos illicitum eſſe putatis. Notant, exiſtimaſſe Iudaeos, prophetam, legatum diuinum, plus eſſe templo, nouas leges dare, et latas abrogare poſſe: vid. *Olearius* ad v. 2. *Grotius* de ver. rel. chr. 5, 6. add. Mal. 3, 1. et not. ad 21, 12. Verum enimuero ſi hic eſſet verborum ſenſus; dixiſſet Ieſus *τοῦ νόμου μεῖζον*, non *τοῦ ἱεροῦ* vid. *Paulus* ad h. l. Itaque aſſentior potius interpretibus iis, qui verba noſtra explicant: *hic adeſt templo quidpiam maius*, *grauius* (גָּדוֹל), h. e. valetudo diſcipulorum meorum, qui cibo ſe recrearunt, maioris momenti eſt, quam cultus externus, ſaluti hominis cedere debet ſabbatum.

7. 8. *Si intelligeretis quid hoc ſibi vellet*, *benignitas mihi magis probatur*, *quam ſacrificium*, *non damnaretis innocentes*. Philo de vict. off. p. 849. E. *ὁ Θεὸς χαίρει οὐκ ἂν ἑκατόμβας ἀνάγῃ τις — χαίρει δὲ φιλοθέοις γνώμαις καὶ ἀνδράσιν ἀσκηταῖς ὁσιότητος* *non gaudet Deus centenis boum victimis — ſed gaudet piis mentibus hominibusque ſanctitatem exercentibus*. Vid. et locus ſimilis Ioſephi Ant. 6, 7. 4. a *Krebſio* ad h. l. allatus. Senſus h. l. eſt: Si vos cogitaſſetis de ſententia effati illius diuini: humanitate magis

delector, quam cultu mei externo, non adeo rigidi et inhumani censores discipulorum meorum, qui spicas die sabbati euellerunt, fuissetis. cf. 9, 13. Fomula εἰ ἐγνώκειτε respondet Graecorum formulis ἦν γνῶτε, εἰ ᾔδειτε, quibus vtuntur, cum alios admonent, vt rei alicuius praestantiam ponderent, atque perspicere studeant. v. *Abreschius* dilucc. Thuc. p. 392. — 8. κύριος τοῦ σαββάτου ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου] per τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου *Messiam* (v. 8, 20.) significari, est plerorumque interpretum sententia, constituuntque verborum sensum hunc in modum: Messias est dominus sabbati, ius et potestatem habet statuendi, quid die sabbati faciendum sit, vel non faciendum. Sed praeter ea, quae ad v. 6. notauimus, obstare huic interpretationi videtur locus Marc. 2, 27. 28. ibi legitur: homo (ἄνθρωπος) non sabbati caussa creatus est, sed sabbatum hominis caussa institutum est; homo ergo h. l. dominus sabbati κύριος τοῦ σαββάτου, בעל השבת dicitur eatenus, quatenus sabbatum cedere debet saluti hominis, quatenus potest etiam die sabbati, vrgente necessitate, opus facere. Formulam υἱὸς ἀνθρώπου, vt Hebr. בן אדם, simpliciter *hominem* haud raro significare, tritum est, vid. ad 8, 20. neque articulus ὁ verbis υἱὸς ἀνθρώπου h. l. praepositus nos cogit, vt de Messia hanc vocem interpretemur, prouti visum est *Storrio* in Diss. exeget. in aliquot loc. N. T. histor. Opuscc. Vol. 3. pag. 32 sqq. recte enim *Glassius* Phil. S. 3, 2. 3. monuit: „ex curiosa et minus necessaria articuli consideratione falsae hypotheses et errores facile oriri et inuehi possunt. — Repetendum necessario, quod articulus nimis crebro et omnium saepissime emphasi careat, quodque ex articuli praepositiui vel praesentia vel absentia minus tuto certi alicuius dogmatis probatio desumi possit vel debeat.“ Caeterum particulam καί, quae in pluribus codd. deest ante τοῦ σαββάτου, e Marc. 2, 28. et Luc. 6, 5. huc venisse, recte notarunt *Millius* atque *Griesbachius*.

9. 10. Aliis ſabbatis ea, quae hoc verſu et ſqq. enarrantur, accidiſſe, non iisdem quibus ſuperiora acciderant, ex Luc. 6, 6. vbi diſerte legitur, ἐν ἑτέρῳ σαββάτῳ, ſatis perſpicue patet. μεταβαίνειν generatim notat: *transire e loco in alterum, abire*, et ἐκεῖθεν eſt, ex agris, in quibus euenerant paulo ante commemorata. αὐτῶν, Iudaeorum, aut ſingulatim Capharnaumitarum. — 10. ἄνθρωπος ἦν τὴν χεῖρα ἔχων ξηρὰν] *cui manus erat tabe confecta. Paulus* in *Krit. Kommentar* ad h. l. monuit, eſſe h. l. de ſpaſmo, vel luxatione manus, non de paralyſi, de manu omni ſucco et nutrimento carente, cogitandum. Hebraeos enim membri corporis torporem ſubito ortum, ab ſucci ariditate deriuaſſe. Laudat hanc in rem locum 1 Regg. 12, 4. qui tamen, mea ſententia, nullam vim probandi habet. Ieſum ergo prehenſa manu hominis, eam traxiſſe, intendiſſe, et reſtituiſſe. Sed hac de re neque h. l. neque Luc. 6, 10. quicquam legitur. *Schulthesius* in *Henkii Muſeum für Religionswiſſenſchaft* B. 3, St. 1. ſtatuit, hominem illum debilitate brachii, rheumatiſmo laboraſſe, Phariſaeorum interrogationem v. 10. iram illius concitaſſe, ſanguinem ipſius in feruorem eſſe redactum, atque ita eum, iubente Ieſu, brachium extendiſſe, et ſanitatem recuperaſſe. Hunc euentum Ieſum praeuidiſſe ac praedixiſſe, et hanc praedictionem, cui euentus reſponderit, miraculis eſſe annumerandam. ἐπηρώτησαν αὐτὸν, λέγοντες] np. Phariſaei, coll. v. 14. Luc. 6, 7. λέγοντες redundat poſt ἐπηρώτησαν, vt Hebr. לֵאמוֹר poſt שָׁאַל Iudd. 20, 23. Ioſ. 1, 12. v. 5, 2. εἰ ἔξεστι τοῖς σάββασι θεραπεύειν; aegrotos die ſabbati ſanare, ſi non vitae periculum adeſſet, illicitum eſſe ſtatuebant doctores Iudaici. vid. *Lightfootus, Schoettgenius* in Horis et *Wetſtenius* ad h. l. Interrogabant ergo Ieſum Phariſaei, an liceret huic homini ſabbatis ſanitatem reddere, cum nullum adeſſet vitae periculum? Hanc vero quaeſtionem mouebant ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ, *vt eum poſſent criminari, accuſare*, quod doceret opus

fieri poſſe ſabbatis, atque adeo ſabbata violari. κατηγορεῖν, הַלְשֵׁן Prov. 30, 10. vbi Symmach. διαβάλλειν. Sic etiam κατηγορεῖν legitur ap. Iſocr. Paneg. c. 36.

11. ſqq. τίς ἔςαι ἐξ ὑμ. ἄνθρ. pro εἴ τις ὑμῶν; vid. 7, 9. βόθυνος, *ciſterna:* Luc. 14, 11. habet Φρέαρ, quo voc. Hebr. בּוֹר explicatur ab Alex. 1 Sam. 19, 22. vt et voc. βόθρος Ez. 26, 20. ἐγείρειν, quod proprie notat: *lapſum, iacentem erigere,* h. l. cum referatur ad ἐμπεσεῖν, valet, *extrahere,* atque reſpondet verbis ἀναβιβάζειν et ἀνάγειν, quibus Alexandrini expreſſerunt הַעֲלוֹת Gen. 37, 28. Ier. 38, 10. Doctores Iudaici Chriſti aetate docebant, ouem in ciſternam delapſam, die ſabbati extrahi poſſe, neque hoc modo ſabbatum violari. vid. *Buxtorf.* in Synag. Iud. c. 11. et *Wolfius* in Curis ad h. l. Hinc ita Chriſtus v. 12. argumentatur: iam vero (οὖν) homo eſt longe praeſtantior quam ouicula, itaque (ὥςτε, לָכֵן, vid. et *Palairetus* ad h. l.) licet ſabbatis benefacere, ἀγαθοποιῆσαι, Marc. 3, 4. h. e. vt contextus docet, *aegrotos ſanare.* — 13. ἀποκατεςάθη, *reſtituta eſt ei integritas.* Sic verbum שׁוּב Ex. 4, 7. legitur de dextra Moſis, quam lepra inuaſerat, et quae inde liberata eſt, vbi in Complut. extat ἀποκατεςάθη. ἡ ἄλλη id. qd. ἑτέρα, v. 5, 39. — 14—16. Phariſaei a Ieſu pudore affecti, atque propterea in iram et rabiem acti, in necem ei intentandam conſpirabant. Pro συμβούλιον ἔλαβον, *conſilium ceperunt, agitarunt,* in nonnull. codd. legitur ἐποίησαν, quae lectio e Marc. 3, 6. 15. a grammaticis margg. codd. adſcripta, in textum irrepſit. Formulam ipſam συμβούλιον λαμβάνειν, (quam Iudaei expreſſerunt formulis מְלַךְ מִסַּב vel מְלַךְ בְּטוֹב, quae in verſ. Syr. legitur,) Latinae originis eſſe, cum Latini dicant *conſilium capere,* oſtenſum eſt a pluribus. vid. *Salmaſius* Helleniſt. p. 140. ſ. *Olearius* de ſtilo N. T. p. 373. *Vorſtius* Latin. falſo ſuſp. p. 8. Verba κατ' αὐτοῦ ἐξελθόντες coniungit *Olearius* ad h. l. vertit: *expeditionem quaſi ſuſcipientes contra ipſum,*

atque obferuat, verbum Hrbr. יצא et Gr. ἐξέρχεσθαι in libris fcriptorum exterorum, vt Xenoph., et verf. Alex. paffim hoc fenfu legi, vt Exod. 20, 10. Deut. 28, 7. 28. al. Adftipulatur *Oleario Loesnerus* ad h. l. et e Philone 1. vit. Mof. p. 641. B, et 628. C. docet, ἐξελθεῖν effe *aggredi*, dicique de iis, qui ad proelium proficifcantur. Verum enimuero Matthaei vfus loquendi huic interpretationi neutiquam fauet, et fi haec verba cohaererent, e ratione Hebraica fcribendum fuiffet ἐξελθόντες κατ' αὐτοῦ. Ordo verborum potius hic eft: οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἐξελθ. (np. e fynagoga exeuntes) συμβ. ἔλαβον κατ' αὐτοῦ. cf. Marc. 3, 6. Matth. 27, 1. — 15. Iefus cum videret vitae fuae infidias fieri a Pharifaeis, cum noffet nondum horam fuam veniffe, difceffit, (vt Marc. 3, 7. legitur, contulit fe ad lacum Tiberiadis,) comitante ipfum magna hominum multitudine, quorum plurimos fanauit, ita, vt eos admoneret v. 16., ne ipfum φανερὸν ποιήσωσιν, h. e. ne has fanationes diuulgarent, eum Meffiam publice profiterentur, Marc. 3, 11. atque hac profeffione fua Iudaeorum principibus proderent. Pronus effe folet hominum animus ad audenda quaeuis, et ad exfpectandas res maximas, cum aliquo modo excitatus eft. Ne ergo populus, Meffiam terrenum auide exfpectans, vanam fpem conciperet, turbasque moueret, et vt hoftium infidias euitaret, propterea ἐπετίμησεν Ἰησοῦς ἵνα μὴ φανερὸν αὐτὸν ποιήσωσιν.

17. 18. Laudat Matthaeus locum ex oraculis Iefaiae 42, 1 fs. defumtum, eumque ad Iefum refert ita, vt doceat, Iefum inprimis propterea quoque difceffiffe et latere voluiffe, quod in fua doctrina hominibus falutari tradenda, non id fpectauerit, vt fe oftentaret, vt nomen fuum ore et fermonibus omnium celebraretur, fed vnice id, vt promoueret falutem hominum. Locus ipfe memoriter allatus eft. — 18. ὁ παῖς μου] *minifter meus*. Quinam illo Iefaiae loco hoc nomine infigniatur,

disſentiunt interpretes. Alii per עבד intelligunt Meſſiam, vid. *Michaelis* ad Ieſ. l. c. quam tamen ſententiam omnis orationis cohaerentia et v. 19. repudiant. Alii intelligunt, populum Iſraeliticum, in exilio viuentem, vid. *Eckermanni theol. Beyträge* B. 1. p. 73. *Pauli Clauis üb. Ieſ.* p. 277. alii, prophetam ipſum, vid. *Dathius* et *Roſenmüllerus* in Scholiis ad h. l. alii, fortaſſis rectius, Cyrum, vid. *Bauerus* in Schol. *Doederleinius*, *Koppius* et *Henslerus* ad h. l. Matthaeo, qui locum accommodauit, (particulam ὅπως aeque ac ἵνα in accommodationibus poni ſolere, vel locus Matth. 8, 17. docere poteſt,) ὁ παῖς eſt Ieſus Meſſias. עבד ap. Hebr. notat *amicum*, *familiarem*, *miniſtrum*, *eum*, *cuius opera et miniſterio aliquis vtitur*, et dicebantur ita quoque voluntatis diuinae interpretes, vt Moſes Num. 12, 7. vnde et ipſi Apoſtoli in libris N. T. dicuntur δοῦλοι Θεοῦ καὶ Χριςοῦ Rom. 1, 1. Iac. 1, 1. al. αἱρετίζειν notat *eligere*, vt 1 Chron. 28, 4. 6. vbi in LXX. reſpondet Hebr. בחר, etiam *amare aliquem*, *fauere alicui*, vt ap. τοὺς ό Num. 14, 8. vbi exprimitur Hebr. חָפֵץ, et ſic h. l. capiendum, vt adeo verbis ὃν ᾑρέτισα, ὁ ἀγαπητός μου omnino exprimatur notio haec: quem vnice amo. Heſych. ᾑρετισάμην· ἠγάπησα, ἐπεθύμησα, ἠθέλησα, ἠράσθην· vid. *Erneſtii* Gloſſae Sacr. Heſych. p. 151. Apud Ieſ. l. l. legitur אֶתְמָךְ בּוֹ, vbi LXX. ἀντιλήψομαι· Vulg. *ſuſcipiam eum*. ἀγαπητός μου, בחירי, Alex. ὁ ἐκλεκτός μου· *dilectus meus*. εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχή μου] *quem amo*, *probo*. Ieſ. רָצְתָה נַפְשִׁי, Alex. προςεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχή μου· Matthaeus ſuppleuit אשר בו. εἰς poſitum eſt pro ἐν· Alexandrini enim εὐδοκεῖν conſtruunt vel cum Accuſ. perſonae, vt Pſ. 51, 21. vel cum praepoſ. ἐν, vt et legitur Matth. 3, 17. ſed vtrique praepoſitioni particula ב reſpondet. ἡ ψυχή μου pro ἐγώ. θήσω τὸ πνεῦμα μου ἐπ' αὐτὸν] נָתַתִּי LXX. ἔδωκα· ſed rectius h. l. poſitum eſt futurum, cum ſermo ſit apud prophetam de re futura. Cum praeterea נתן haud raro ponatur pro הֵשִׂים et in verſ. Alex. נתן reddatur etiam per τίθημι, vt שׂוּם per δίδωμι,

interpres Graecus recte נתתי expressit *θήσω*· formula autem ipsa notat, instruere, ornare aliquem donis singularibus, vid. ad Matth. 3, 16. H. l. inprimis intelligitur insignis sapientia, doctrinaeque diuinae scientia. *καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσι ἀπαγγελεῖ*] Ies. משפט לגוים יוציא, Alex. *κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει*· משפט significat *poenam* Hos. 5, 1. 11. vt *κρίσις* Marc. 3, 9. etiam *leges, praecepta*, 1 Regg. 9, 4. vbi *οἱ ό* habent *ἐντολαί*· sed Gen. 18, 19. *κρίσις*, et Ps. 119, 108. *κρίματα*· quo posteriori sensu voc. *κρίσις* h. l. est accipiendum, vt adeo verba ipsa exprimenda sint: *doctrinam diuinam annunciabit gentibus.* Verbum Hebr. הוציא, quod, cum de doctrina, vel re annuntianda sermo est, notat, *patefacere, annuntiare*, etiam Alex. Ies. 48, 20. vertunt *ἀπαγγέλλειν.*

19—21. *οὐκ ἐρίσει, οὐδὲ κραυγάσει*] Ies. לא יצעק ולא ישא scl. קלו, Alex. *οὐ κεκράξεται, οὐδὲ ἀνήσει*· in textu Hebraico duae voces eiusdem significationis, *clamorem* denotantes, reperiuntur, sed Matthaei Graecus interpres recte vsus est verbo *ἐρίζειν, altercari, litigare*, nam qui altercatur et litigat, vociferatur et clamat, atque respiciuntur h. l. soliti Rabbinorum strepitus, clamores, et altercationes, atque docetur, Iesum non illorum more cum aduersariis litigasse, sed ab omni ostentatione alienum, sese iis subduxisse, vt facere solent, qui latere malunt, quam celebrari. *ἐν ταῖς πλατείαις*, Hebr. בחוץ, Alex. *ἔξω*· i. e. *in publico*, in vicis et plateis, quibus verbis etiam omnino exprimitur h. l. notio haec: Iesum fuisse ab omni ostentatione alienum. — 20. *κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει*] Ies. קנה רצוץ לא ישבור Alex. *κάλαμον τεθλασμένον οὐ συντρίψει*· Vulg. *calamum quassatum non conteret.* *καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει*, Ies. ופשתה כהה לא יכבנה, Alex. *καὶ λίνον καπνιζόμενον οὐ σβέσει*· Vulg. *et linum fumigans non extinguet.* Scilicet *λίνον* proprie est *linum*, deinde ita dicitur omne quod e lino conficitur, vt *vestimentum lineum*, Apoc. 15,

6. H. l. explicari debet de *funiculo lineo*, *siue ellychnio.* τύφεσθαι, *fumare*, *languide lucere*, ita, vt iamiam extingui videatur: Soph. Antig. 1124. de igne in cinere κᾶτυφε, οὐκ ἔλαμπεν. Hesych. τύφεσθαι, μαραίνεσθαι, ἡσυχῇ ἐκκαίεσθαι, χωρὶς φλογὸς καπνὸν εἶναι. Item τύφεται· καπνίζεται· Sed *calamus quassatus*, et *ellychnium languide lucens*, sunt symbola infirmitatis, imbecillitatis, hominis afflicti, oppressi; et formulae: *calamum quassatum confringere*, *ellychnium languide lucens extinguere*, apud Hebr. in prouerbium abiisse videntur, ita, vt iis significaretur, augere afflictionem afflictorum, afflictos opprimere. Sensus igitur verborum κάλαμον κ. τ. λ. relate ad Iesum constituendus videtur: hominum salutem promouebit, mitis erit, lenis et aequus (πρᾶος καὶ ταπεινὸς) erga homines inscitia laborantes, adeoque miseros, non more Iudaicorum doctorum legum caerimonialium traditionumque onere sectatores suos opprimet, nec a suis plura et maiora postulabit, quam quae ab iis praestari possint. vid. not. ad 9, 36. et 11, 28 sq. ἕως ἂν ἐκβάλῃ εἰς νῖκος τὴν κρίσιν] Ies. לֶאֱמֶת יוֹצִיא מִשְׁפָּט, Alex. ἀλλὰ εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει κρίσιν. Matthaeus memoriter locum recitauit, omisit verba Ies. עַד יָשִׂים בָּאָרֶץ מִשְׁפָּט et fortassis, vt *Paulus* suspicatur, scripsit יַשְׁלִיחַ לָנֶצַח. Varie autem verba Graeca exposuerunt interpretes, vid. *Wolfium* in Curis et *Koecherum* in Analectis ad h. l. *Raphelius* Obss. Polybb. vertit: *vsque quo victoriosam reddiderit doctrinam euangelii. Krebsius*: *vsque dum caussam*, de qua disceptatur, *obtinuerit*, atque adeo ex illo certamine victor discesserit. ἐκβάλλειν, notat, idem esse quod ἐξάγειν Ioh. 10, 4., vt adeo ἐξάγειν εἰς νῖκος τὴν κρίσιν s. κρῖμα dicatur *is*, *qui in iudicio caussam vicit*: εἰς νῖκος vero, ait, idem valere quod εἰς τέλος, Hebr. לָנֶצַח, quod Aquila et Symmach. Ps. 12, 1. 48, 8. per εἰς νῖκος expresserunt, sed Alex. εἰς τέλος. *Loesnerus*, qui obseruat, promiscuum esse, vtrum κρίσις pro *iudicio ipso*, an pro *lite* et *caussa*, *de qua iudicatur*, sumatur, εἰς νῖκος, לָנֶצַח (quod etiam *veritatem*

notat, vid. *Schultensius* ad Prou. 21, 28.) explicat *plane, prorsus*, et vocem ipsam interpretatur: *donec omnem litem, concertationemque prorsus aboleuerit, composuerit et diremerit.* Equidem *Krebsii* rationem probo, vocabulum autem *κρίσις* eo sensu capiendum puto, quo v. 18. occurrit, vt adeo *doctrinam diuinam* notet, atque sententia procedat haec: promouebit felicitatem hominum, dum (ἕως, Hebr. עד) doctrinam suam tradet, ita, vt ea vincat, vt illius veritas appareat, vt ea admittatur. — 21. *καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσι*] Ies. וּלְתוֹרָתוֹ אִיִּים יְיַחֵלוּ, Alex. *καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη* (איים *regiones*, vid. *Michaelis* Supplem. ad Lex. Hebr. T. 1. p. 68. et Spicileg. Geogr. Hebr. ext. P. 1. p. 143.) *ἐλπιοῦσι·* sed rectius reliqui interpretes: *καὶ ἐν τῷ νόμῳ αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσι.* Verba *ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ* ex h. l. in vers. Alex. venisse videntur. *ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ* pro *ἐν αὐτῷ*, spem suam in eo collocabunt gentes, doctrinam ipsius amplectentes.

22 — 24. *τότε προσηνέχθη κ. τ. λ.*] *eo fere tempore adduxerunt ei daemoniacum quendam coecum et mutum*, cf. Luc. 11, 14 ss. Homo ille non a natiuitate, sed ex morbo mutus et coecus fuisse videtur; sequitur *ἐθεράπευσεν αὐτὸν*, pro quo Luc. habet, *ἦν ἐκβάλλων τὸ δαιμόνιον* h. e. omisso ornatu Iudaico, sanauit hominem coecum et mutum. v. not. ad 9, 32. Coecitatem hominis non adscriptam fuisse genio malo, tanquam illius auctori, inde coniicit *Paulus*, quod Lucae l. c. tantummodo commemoretur hominem fuisse mutum; idem quoque obseruat, gradum et modum coecitatis ex iis, quae h. l. legantur, definiri non posse. Verbum *ἐξίστημι* v. 23. vsurpatur de quacunque animi commotione vehementiori, etiam de iis, qui maxime sunt defatigati, qui deliquium animi patiuntur, qui non sunt mentis compotes et insaniunt. Xen. Mem. 1, 3. 12. v. *Loesnerus* ad Marc. 3, 21. inprimis vero etiam de admiratione summa, vt Iudith.

12, 15. 15, 1. et h. l. Hesychius: ἐξίϛαντο· ἐθαύμαζον. ἐξέϛην· ἐθαύμασα, ἐξεπλάγην· respondet Hebr. תמה Gen. 43, 33. Pſ. 48, 6. Itaque ἐξίϛαντο πάντες οἱ ὄχλοι eſt: in maximam admirationem rapta eſt adſtans populi multitudo. υἱὸς τοῦ Δαβὶδ id. qd. ὁ Χριϛὸς, Meſſias, vid. ad 9, 27. — 24. Phariſaei, quos haec populi perſuaſio grauiter offendebat, ne coacti eſſent, vel tacite profiteri, ſe hactenus iniquos et iniurios in Ieſum fuiſſe, dicebant, eum non eſſe Meſſiam, ſed impoſtorem, et ſeductorem populi, qui non Dei potentia adiutus eiiceret daemonia, ſed ope auxilioque principis geniorum malorum. Male *Wetſtenius* ad h. l. ſenſum verborum ita conſtituit: „vi potentioris daemonis expellit infirmiorem, quo facto homini non beneficium praeſtat, ſed ipſum in poteſtatem hoſtis ſeuerioris atque malignioris tradit.“ Sed homini illi valetudo priſtina reſtituebatur, coll. v. 22, 23. neque reliqua orationis ſeries huic interpretationi fauet. Βεελζεβοὺλ, vid. ad 10, 25.

25. 26. Cauſſam ſuam Ieſus ita defendebat, vt aduerſarios ad ſilentium redigeret. Pace et concordia, haec eſt ipſius argumentatio, conſeruatur respublica quaevis ſalua et incolumis, discordia diruitur. Si princeps geniorum malorum me, vt vos dicitis, adiuuaret in expellendis geniis malis, qui iuſſu et permiſſu ipſorum principis corpora hominum inuaſerunt; ille ſecum ipſe discors eſſet, et perquam inepte ageret, vim ac poteſtatem ſuam ipſe minueret et frangeret, factionibus et disſidiis regnum ipſius, de quo vos multa dicitis, dirueretur, neque conſiſtere poſſet. Eſt ergo argumentum ab abſurdo, quo Ieſus Phariſaeos, aduerſarios ſuos, refutabat. Ipſa autem ſententia, quam Ieſus propoſuit, etiam alii vſi ſunt. Seneca de Ira 2, 31. *ſalua autem eſſe ſocietas niſi amore et cuſtodia partium non poteſt.* Cic. Lael. 7. *quae enim domus tam ſtabilis, quae tam firma ciuitas eſt, quae non odiis atque disſidiis funditus poſſit euerti?* Sophocl. Antig. 687.

ἀναρχίας γὰρ μεῖζον οὐκ ἔςιν κακὸν, αὕτη πόλεις ὄλλυσιν ἥ δ' ἀναςάτους οἴκους τίθησιν· vid. *Wetſtenius* ad h. l. *εἰδὼς δὲ ὁ Ἰησοῦς κ. τ. λ.*] *cognitis eorum cogitatis, regnum, inquit, quodlibet, cuius principes et ciues inter ſe disſident, euertetur.* *μερίζειν*, cuius ſynonymum eſt *διχάζειν* 10, 35. reſpondet Hebr. חלק, quod conſtruitur cum particula על et notat *disſentire, disſidere*, 1 Regg. 16, 21. Ioſ. 13, 7. *ἐρημοῦσθαι*, *euerti, interire.* *οὐ ςαθήσεται* pro *οὐ δύναται ςαθῆναι* Marc. 3, 24. non poteſt eſſe ſalua i. euertetur, interibit. — 26. *καὶ εἰ ὁ σατανᾶς τὸν σατανᾶν ἐκβάλλει*] *ſi princeps geniorum malorum ſe ipſum expelleret*, dum nimirum me adiuuaret in expellendis geniis malis: ſecum ipſe discors eſſet, *ἐφ' ἑαυτὸν ἐμερίσθη*, ſi exigeret genios malos ex hominum corporibus, quae illi ipſius iuſſu et permiſſu inuaſerunt, ſe ipſum exigere, ſe ipſum oppugnare cenſendus eſſet. *τὸν σατανᾶν* pro *ἑαυτόν.* Hebraei enim nomen haud raro ponere ſolent loco pronominis, vid. Gen. 19, 24. 2 Tim. 1, 18. *Storrius* Obſſ. ad Anal. et Syntax. Hebr. p. 106 ſqq. hinc Marcus 3, 26. habet: *σατανᾶς ἀνέςη ἐφ' ἑαυτόν.* — *πῶς οὖν ςαθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ;* *quomodo regnum ipſius conſiſtere poterit?* quae quidem interrogatio negantis eſt, *οὐ δύναται ςαθῆναι* Marc. 3, 24. id. qd. *ἐρημοῦται.*

27. Sequitur iam argumentum aliud. Veſtri diſcipuli, inquit Ieſus, etiam genios malos eiiciunt, et apud vos in honore ſunt, atque ex arte ſua quaeſtum faciunt; ſi ego, vobis ita ſtatuentibus, artibus magicis vtor, etiam veſtri diſcipuli artibus magicis vtantur neceſſe eſt; quod tamen haud facile mihi concedetis. Praeter Chriſtum vero et Apoſtolos, alios quoque Iudaeos illis temporibus daemonia eieciſſe, et morbos grauiores ſanaſſe, ita tamen vt variis exorciſmis et vero etiam medicamentis vterentur, patet e Luc. 9, 49. Act. 19, 23. Ioſeph. Ant. 8, 2. 5. 7, 6, 3. *οἱ υἱοὶ ὑμῶν* non, *veſtri populares*, vt

Beza et *Camerarius* voluerunt; huic interpretationi vſus loquendi repugnat, dixiſſet enim tum Iesus *οἱ ἀδελφοὶ ὑμῶν*, ſed *οἱ υἱοὶ ὑμῶν* ſunt, *veſtri diſcipuli*. Conſtat enim apud Hebraeos, diſcipulos vocaſſe magiſtrum אב, *patrem*, magiſtrum vero diſcipulos בנים, *filios*. cf. 1 Regg. 20, 35. 2 Regg. 1, 3. 2 Tim. 1, 2. Philem. 10. *ἐν τίνι ἐκβάλλουσι*] *cuiusnam ope eiiciunt? num a principe geniorum malorum adiuti?* hoc vos non dicitis, cur ergo hoc de me dicitis? *διὰ τοῦτο αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κριταὶ*, *ergo ipſi erunt veſtri iudices*, ipſi vos calumniae convincent.

28 ſq. *εἰ δὲ ἐγὼ ἐν πνεύματι Θεοῦ κ. τ. λ.*] *cum vero ego Dei potentia adiutus genios malos eiiciam*, quorum conſilia et facta inſtitutis diuinis quouis pacto repugnare, ipſi dicitis, *patet iam adeſſe vobis regnum diuinum*. Pro *ἐν πνεύματι Θεοῦ* ap. Luc. 11, 20. legitur: *ἐν δακτύλῳ Θεοῦ*, *Dei digito* i. Dei potentia adiutus; atque hic idem ſenſus ineſt formulae h. l. obuiae. Nam etiam Luc. 1, 35. *πνεῦμα ἅγιον* et *δύναμις ὑψίστου* tanquam voces eiusdem ſignificatus copulantur. — 29. *Et quomodo poteſt quis intrare domum robuſti domini, atque ſupellectilem ipſius diripere, niſi eum ante conſtrinxerit? tum demum ipſius domum expilare poterit.* *ἢ*, *et*, vt Hebr. אוֹ. *ἰσχυρὸς*, גִּבּוֹר, *robore et viribus corporis valens*. *τὰ σκεύη*, *ſupellex, bona, opes*, כֵּלִים Gen. 31, 37. quo eodem ſenſu Luc. 11, 22. legitur *σκῦλα*, referuntur enim ad domum, et ad *ἰσχυρὸν*, quatenus in domo habitat. *πρῶτον* pro *πρότερον*, vt 5, 24. *διαρπάσει*, *expilare poterit*, de quo quidem futuri vſu et ſignificatu vid. *Graeuius* ad Heſiod. Ἔργ. 185. De formula *διαρπάσαι τὴν πόλιν* diſputauit *Valckenarius* ad Eurip. Phoenn. p. 385. *diripere vrbem* dixit Liu. 21, 57. 22, 20. Senſus: potentior vincit potentem; niſi ego potentior eſſem geniis malis eorumque principe, non poſſem eos eiicere.

30. Prouerbialis loquendi formula: *ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐςι, qui non a partibus meis ſtat, is eſt aduerſarius meus;* neque tamen pronomen *ἐμοῦ* proprie ad Chriſtum referri debet, nam in prouerbiis pronomina modo primae, modo ſecundae, modo tertiae perſonae, pro quouis homine ponuntur. Sed ſi effatum ad rem ipſam, de qua h. l. ſermo eſt, transfertur, ſenſus exiſtit hic: cum ego re ipſa oſtenderim, me Satanae aduerſarium grauiſſimum eſſe: patet me nullum pactum cum eo inire potuiſſe, illum me neutiquam adiuuare; non poſſumus cum aliquo facere, a partibus alicuius ſtare, et ſimul eum oppugnare. Formula *εἶναι μετά τινος,* quae etiam alibi occurrit, vid. *Rhoer* Fer. Dauentr. p. 61, *Raphelius* et *Kypkius* ad h. l., reſpondet Hebraeorum הָיָה עִם־פְּלֹנִי *partes alicuius tueri, eſſe alicuius amicum,* 1 Regg. 1, 8. Ex. 3, 12. De prouerbio ipſo vid. plura ap. *Vorſtium, Schottum* de Adagg. p. 37. et *Wetſtenium* ad h. l. *καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει*] *et qui non mecum colligit, is disſipat.* Reſpiciuntur verba v. 29. et ſenſus huius prouerbii in hac orationis ſerie eſt: nec ego potentiam Satanae adaugeo, immo eam minuo et frango. A collectione et disſipatione opum pecuniarumque metaphora petita videtur. Neutiquam vero nobis placet ſententia eorum interpretum, qui his verbis reſpici putant Phariſaeos, hominum animos, cum Chriſtus ſibi coetum et ſectatores colligere vellet, ab eo calumniis et malis artibus abalienare ſtudentes; vt translatio ipſa ducta ſit a paſtoribus negligentibus, qui oues non colligunt, vt adeo grex disſipetur.

31. *διὰ τοῦτο, quae cum ita ſint.* Referri debent haec verba ad omnem orationem, quae praeceſſit. Ex comparatione autem huius loci cum Marc. 3, 28. Luc. 12, 10. perſpicitur, v. 31. et 32. eandem ſententiam eſſe expreſſam, ſed v. 31. indefinite atque obſcurius, verſu autem 32. definite et clarius. *ἁμαρτία* vocabulum

generis, explicatur et definitur vocabulo βλασφημία, quo significantur dicta in Christum contumeliosa, orta ex inscitia et imprudentia. Talia dicta ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις, *condonari hominibus possunt*; ἀφεθήσεται enim eodem modo explicandum quo σαθήσεται v. 25. et διαρπάσει v. 29. add. *Glassius* Phil. S. p. 198. ἡ δὲ τοῦ πνεύματος βλασφημία] *voces iactatae aduersus Dei spiritum*. βλασφημία τοῦ πνεύματος est id. qd. κατὰ τοῦ πνευματος, coll. v. 32. Iam supra ad v. 28. notatum est, πνεῦμα Θεοῦ significare ex vsu loquendi scriptorum N. T. *potentiam diuinam*, atque hoc ipso sensu h. l. πνεῦμα et πνεῦμα ἅγιον accipi debet. In antecedentibus docuerat Iesus: se genios malos expellere, non ope auxilioque geniorum malorum principis, sed potentia diuina adiutum. Oratio ipsa spectabat Pharisaeos et Iudaeorum principes, qui, cum Christus ipsorum exspectationibus non responderet (vid. ad c. 4.), vt impedirent, quo minus ille coetum et sectatores sibi colligere posset, scientes prudentesque, improbo consilio, Iudaeorum animos calumniis et malis artibus ab eo ablienare studebant, atque contendebant, eum genios malos eiicere, et alia huius generis facinora patrare, ope auxilioque Satanae adiutum. Itaque per βλασφημίαν τοῦ πνεύματος, haec ipsa Pharisaeorum criminatio intelligitur, et sensus est: cum euidens sit, me genios malos, non ope Satanae, sed potentia diuina adiutum eiicere, vos vero, malo consilio, hoc, et alia miranda facinora a me patrata, a vi auxilioque Satanae repetatis: haec impia leuitas vestra non condonabitur vobis. οὐκ ἀφεθήσεται, *nunquam* (οὐδέποτε, vid. *Vorstius* de Hebraism. p. 739.) *condonabitur* i. vix condonabitur; cum propemodum impossibile sit, vt homines ita animati, ad meliorem frugem redeant, cum summam animi impietatem et peruicaciam euismodi criminatio prodat. Loquitur Iesus h. l. animo commoto neque adeo verba οὐκ ἀφεθήσεται nimis premenda. Similes loci 10, 34. Luc. 18, 25.

32. Verba huius verfus a Luca 12, 10. ad aliam occafionem referuntur, fed cum h. l. orationis nexus et cohaerentia accuratior fit, a Matthaeo rectius h. l. allata, et a Iefu eodem tempore, quo ea, quae hactenus legimus, dicta videntur. *εἰπεῖν λόγον κατά τινος* eft id. qd. *βλασφημεῖν εἰς τινα*, quacum formula illa permutatur Luc. l. c. Vocabulum *λόγος* refpondet Hebr. דבר, quod etiam habet vim Pronominis indefiniti, atque ab Alexandrinis interdum exprimitur per *τι*· vid. Ier. 32, 27. add. Matth. 22, 46. Ief. 36, 21. atque adeo *εἰπεῖν λόγον κατά τινος* eft id. qd. *εἰπεῖν τι κατά τινος*. Itaque verba *ὃς ἂν εἴπῃ λόγον κατὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου* reddi debent: *qui me* (Meffiam) *dictis violauerit.* Innuuntur Iudaeorum, quos humilis Chrifti conditio offendebat, convicia, qualia haec erant; eum effe Nazaretha oriundum; fed inde nihil boni venire poffe, eum effe Galilaeum, fed e Galilaea prophetam non effe ortum, et huius generis alia. *ἀφεθήσεται αὐτῷ*, veniam nancifci poterit, facilius eo poterit redigi, vt errorem fuum agnofcat. *οὔτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι*] *nunquam* i. vix effugiet poenas diuinas grauiffimas et certiffimas. Neque enim haec verba nimis premenda, fed funt populariter dicta, v. ad v. 31. Exprimunt difficultatem veniam confequendi, fiue certitudinem poenarum. Similis locus extat 2 Macc. 6, 26. *ἀλλὰ τὰς* (*τιμωρίας*) *τοῦ παντοκράτορος χεῖρας, οὔτε ζῶν οὔτε ἀποθανὼν ἐκφεύξομαι, poenas omnipotentis, neque viuus, neque mortuus* (i. neutiquam) *effugiam.*

33. *Siue bonam iudicetis arborem, etiam fructus eius bonos, fiue malam, etiam fructus eius malos effe, iudicetis neceffe eft.* *ποιεῖν* eft *fingere*, *ponere* (vt Lat. *fac*) Xen. Anab. 5, 7. 5. *ποιῶ δὲ ἡμᾶς ἐξαπατηθέντας* v. *Valckenarius* ad Herodo. 7, 184. *Abrefchius* Dilucc. Thucydd. 7, 28. etiam *iudicare*, *putare*, *ftatuere* Ioh. 8, 53. h. l. vid. *Raphelius* Herodo. et *Kypkius* ad h. l. atque adeo

verba ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον κ. τ. λ. reddi debent: aut sumendum est, arborem esse bonae indolis, et tunc fructum eius quoque bonum esse statuendum est, aut arborem malae indolis esse statuendum est, et tunc fructum eius quoque malum esse, sumendum est. Omnis autem haec locutio prouerbium redolet. Similes loci 7, 17. Luc. 6, 43 sqq. Sir. 27, 6. καρπὸς καλὸς sunt *fructus edules, salubres*, id. qd. καρποὶ ἀγαθοὶ 7, 17. nam singularis habet vim pluralis; etenim Hebr. פְּרִי collectivum est, et vim pluralis habet, vid. Ps. 1, 3. Ac proprie quidem pro δένδρον καλὸν et καρπὸς καλὸς scribi debuisset ἀγαθὸν et ἀγαθός· nam καλὸς de pulchritudine et forma dicitur, sed ἀγαθὸς de bonitate et praestantia alicuius rei; sed Hebraei vocabulo טוֹב vtuntur de vtroque praestantiae genere. ἐκ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται] *e fructibus enim arboris natura atque ingenium dignoscitur.* Iam si haec huius versus verba cum iis, quae praecesserunt et quae sequuntur, componuntur, ex iis sententia procedit haec: cum opera mea hominibus sint salutaria, existimare debetis, me esse bonum atque benignum, me esse legatum diuinum, neque ea a me fieri ope Satanae; vos vero quales sitis, dictis et factis, calumniisque vestris demonstratis.

34. 35. γεννήματα ἐχιδνῶν, vid. ad 3, 7. πῶς δύνασθε positum est pro πῶς ἂν δύναισθε, *quomodo possitis;* Indicatiuus enim vim habet Optatiui, vt probe obseruauit *Beza* ad h. l. ἀγαθὰ λαλεῖν, *vera, proba, pia loqui;* opponitur huic formulae βλασφημεῖν, coll. v. 31. πονηροὶ ὄντες, *cum praua sit atque peruersa omnis vestra cogitandi et sentiendi ratio.* ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος κ. τ. λ.] Prouerbialis locutio. *Lingua proloquitur ea, quibus animus plenus est atque redundat;* hoc enim est περίσσευμα, significantur autem animi sensa vel bona et pia, vel mala et impia, quatenus animus iis plenus est. — 35. Copiosius exornatur sententia v. 34. proposita. ὁ ἀγαθὸς ἄν-

θρωπος, homo veritatis, integritatis, pietatis ſtudioſus: contra *πονηρὸς ἄνθρωπος*, homo ſimulationis, improbitatis amans et ſtudioſus. *ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ, e penu animi ſui bono.* De vſu voc. *θησαυρὸς* dictum eſt ad 2, 11. notat etiam omnia, quae alicubi condita ſunt, quae ſi bona ſunt atque vtilia, dicuntur *θησαυρὸς ἀγαθὸς*, vt h. l. ſenſa animi recta et proba: ſed ſi mala ſunt atque inutilia, *θησαυρὸς πονηρὸς*, vt h. l. ſenſa animi praua et improba. *τῆς καρδίας* plerique codd. omittunt; repetitum videtur e verſu praecedente, et commode abeſſe poteſt, cum ipſa orationis ſeries perſpicue doceat, vocabulo *θησαυρὸς* notari ea, quae in mente, animo condita ſint. *ἐκβάλλειν*, *proferre*, *emittere*, vnde et ap. Luc. 6, 45. legitur *προφέρειν*· vtrumque verbum in verſ. Alex. reſpondet Hebr. הוֹצִיא. Cf. de huius verbi *ἐκβάλλειν* vſu vario *Raphelius* ad h. l. et Obſſ. Miſcell. Lipſ. Nou. Vol. 8. P. 1, p. 1 ſqq.

36. 37. *λέγω ὑμῖν ὅτι, mihi credite.* v. Matth. 26, 34. coll. Ioh. 4, 21. *ὅτι* redundat, nam etiam alias haec particula formulae *λέγω ὑμῖν* modo additur, modo non, vt 11, 22. 24. *ῥῆμα ἀργὸν*, *vox inutilis* h. e. *inprimis perniciosa*, quae aliis valde obeſt, eosque in errorem atque perniciem inducit; et ſignificantur eiusmodi voces, qualis illa fuerat a Phariſaeis emiſſa, et a Ieſu pluribus refutata v. 24 ſqq. Solent autem ſcriptores ſacri quoque eo deminutionis genere vti, vt ponant verba contraria eorum, quae declarare velint, iisque adiungant particulas, quae vim negandi habeant. Sic *ἄχρηστος*, *impius*, Sir. 16, 1. vid. *Fiſcherus* Proluſſ. de vit. Lexx. N. T. p. 567. et *Kypkius* ad h. l. atque ita *ἀργὸν* (id. qd. *ἄεργον*) notat *otioſum*, *inutile* et *pernicioſum.* Reſpondet voc. *ἀργὸν* Hebr. בָּטֵל, quod de hominibus adhibitum ſignificat *otioſum*, *deſidem*, de verbis vero et oratione, *vocem vanam*, *inutilem*, vid. Onquel. Exod. 5, 9. et Targ. Eccl. 5, 2. *Druſius* ad h. l. *Vorſtius* de Hebraiſm. c. 3. p. 80. et *Fiſcherus* l. c.

Pro πᾶν ῥῆμα ἀργὸν e Graeca ratione proprie fcribi debuiffet: περὶ παντὸς ῥήματος, folent autem Hebraei ita initio enuntiationum Nominatiuos ponere, vid. *Vorftius* c. 11. nec infolens haec loquendi ratio fcriptoribus Graecis, v. *Raphelius* ad h. l. πᾶν ῥῆμα ὃ ἐάν, כָּל־דָּבָר אֲשֶׁר. ἀποδώσουσι λόγον, *rationem reddere debent die iudicii.* — 37. ἐκ γὰρ τῶν λόγων κ. τ. λ.] videtur Chriftus his verbis explicare et accuratius definire voluiffe formulam, quae praeceffit, ἀποδώσουσι λόγον: vt adeo fenfus fit: fi quis dixerit bona et pia, publice priuatimque vtilia, abfoluetur, praemiis ornabitur; fin impia, mala et inutilia, damnabitur, poenas luet. ἐκ, *fecundum* l. ἐν, id. quod κατὰ v. *Kypkius* ad. h. l. καταδικάζεσθαι, id. qd. κατακρίνεσθαι Rom. 8, 33. 34., *condemnare*, opponitur τῷ δικαιοῦσθαι· vt Hebraei verbo הִצְדִּיק opponunt הִרְשִׁיעַ, quae verba οἱ ό Deut. 25, 1. reddunt δικαιοῦν et καταγινώσκειν, fed Prou. 17, 15. δίκαιον et ἄδικον κρίνειν. Particula καὶ fignificat h. l. *aut*, vt Marc. 4, 27. Phil. 4, 16. fic quoque Lat. *et* pro *aut* Tibull. 1, 9, 49. *Illa velim rapida Vulcanus carmina flamma Torreat*, et *liquida deleat amnis aqua*: vnde et in nonnull. codd. e gloffemate pro καὶ h. l. legitur ἤ. Caet. aliis interpp. verba huius verfus prouerbialiter dicta videntur, ita vt prouerbii fenfus fit: hominis fermones produnt, qualis fit, ex iis facile conftat, probus fit an improbus. Notant etiam defumtam effe vocem a iudiciis, in quibus confeffione rei nitatur fententia iudicis, qui eum vel damnet vel abfoluat. Sed haec ab h. l. aliena videntur.

38. 39. Pharifaeorum atque legisperitorum nonnulli, quo interpellarent acerbam ipfis et valde ingratam orationem Iefu; vt detraherent de rebus eius geftis, atque euincerent, ex iis quae hactenus edidiffet miraculis nequaquam colligi poffe, eum Meffiam effe; etiam vt nouam eum obtrectandi occafionem nancifcerentur, vid. Luc. 11, 16. σημεῖον ab eo poftulabant. θέλομεν, *cupimus*, *opta-*

mus, vid. *Raphelius* Obff. Xenoph. ad h. l. ἀπὸ σοῦ σημεῖον ἰδεῖν, *fignum*, documentum legationis diuinae. Poftulabant, vt e Marc. 8, 11. coll. Matth. 16, 1. Luc. 11, 26. patet, σημεῖον ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, fignum aliquod coelefte, portentum in coelo, phaenomenon aliquod in nubibus, in aere, vt fulmen, tonitru, et fimile quid, quo legationem fuam comprobaret. Iefus vero Pharifaeorum mentem probe perfpiciens, atque intelligens ab iis hoc tantum agi, vt ipfum denuo dictis laederent, ipfiusque laudibus obtrectarent, eorum votis ac defideriis non fatisfaciebat. — 39. γενεὰ πονηρὰ, דּוֹר רָע Deut. 1, 35. *homines improbi*, καὶ μοιχαλὶς, *et perfidi*. In libris V. T. Deus faepius comparatur cum marito, et gens Iudaica cum vxore, atque hinc etiam populi perfidia, eius idolorum cultus, impietas atque improbitas, conferuntur haud raro cum adulterio, vid. Hof. 3, 1. Ief. 57, 3. Sap. 3. 16. 4, 3. Nominantur ergo h. l. Pharifaei et Iudaei cum iis facientes γενεὰ μοιχαλὶς καὶ πονηρὰ hoc fenfu, *gens perfida, cummaxime fcelefta*. ἐπιζητεῖ id. qd. ζητεῖ, vt Marc. 8, 11. legitur, coll. v. 12. vnde etiam in nonnull. codd., male tamen, extat ζητεῖ· fed σημεῖον ἐπιζητεῖ dictum eft pro σημεῖον παῤ ἐμοῦ ἐπιζητεῖ. Sir. 28, 3. παρὰ κυρίου ζητεῖ ἴασιν. Per σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου, *documentum legationis diuinae Ionae prophetae*, fignum, quo Niniuitae eo redigebantur, vt animos dictis Ionae attenderent, *portentum, miraculum, quod accidit in Iona, propheta*, intelligitur Ionae commoratio in pifcis ventriculo, coll. v. 40. *Eckermanus* in *Theol. Beyträgen* B. 5. St. 2. p. 30. et in: *Ausführlicher Erklärung aller dunklen Stellen des N. T.* Th. 1. ad Matth. 16, 1 fqq. *Paulus* in *philologifch-krit. Kommentar* ad h. l. per σημεῖον Ἰωνᾶ, *argumentum concionis Ionae*, fignificari contendunt, quo fignificatu σημεῖον nusquam alias in Iefu fermonibus occurrit. Anonymo in *Eichhornii Allgem. Biblioth. d. bibl. Literatur* B. 7. p. 1042. σημεῖον Ἰωνᾶ eft, *comminatio interitus vrbis Niniue fimilis minis Chrifti ad Hierofolymorum excidium*

spectantibus. Et cum his interpretationibus v. 40. minime faueat, hunc versum 40. non genuinum esse, saltem non verba Christi, sed Matthaei interpretamentum, vel aucto- ris anonymi, quem secutus esset (*Paulus*), vel interpre- tis Graeci Matthaei (*Eckermanus*), continere statuunt. Prouocant ad Luc. 11, 30. vbi legitur: ἐγένετο Ἰωνᾶς σημεῖον τοῖς Νινευΐταις κ. τ. λ. qui tamen Lucae locus nostro non aduersatur; Lucas enim more suo breuiter at- que concise scripsit, et scribere h. l. poterat, quoniam id, quod Ionae euenerat, in vulgus notum erat, ita, vt qui commemoratum videret σημεῖον Ἰωνᾶ, sponte de Ionae in piscis ventriculo commoratione cogitaret. Aliud quo- que argumentum, quo *Paulus* ad suam sententiam com- probandam vtitur, nullam omnino vim probandi habet. Iesu discipuli, inquit, magistro mortuo, animum plane abiiciebant, neque sperabant, eum tertio die e sepulcro proditurum esse; ergo Christus ipse, nec h. l. (v. 40.) de resurrectione sua verba fecit eamque praedixit. At saepius quoque Iesus discipulis suis, se mortem supplicium- que crucis subiturum esse, praedixit, neque tamen illi, pro segnitie et tarditate sua incredibili, a magistro toties grauiter castigata, verbis ipsius fidem habuerunt. Quodsi vero etiam nec auditores Iesu, qui prodigiorum cupi- dissimi erant v. 16, 1. nec Apostoli sensum huius prae- dictionis tunc assecuti sunt, hoc tamen eos non prohibuit, vt scienter obseruauit *Flattus* Symbolar. ad illustranda quaedam Iesu dicta in Euang. Iohanneo P. 1. Tubing. 1807. p. 7. quo minus saltem σημεῖον illud Ἰωνᾶ ad prodigiosum Ionae fatum referrent. — Monuit denique etiam *Paulus*, Iesum coram Pharisaeis vel propterea non potuisse ad suam resurrectionem prouocare, quod post eam amicis tantum suis, non vero inimicis se rediuiuum exhibuerit. Cui tamen argumento *Flattus* l. c. recte opposuit haec: quamuis non Sadducaeos modo, sed Pharisaeorum etiam magnam partem, veritatis nuntii de Christo rediuiuo per- vulgati vim, omni studio elusisse credibile sit, insignes fal-

tem resurrectionis Iesu effectus, nominatim propagationem doctrinae eius, quos reprimere nulla arte iis contigit, experiri debuerunt. Cf. omnino, praeter *Flattum*, auctor libri: *Kritik des Kommentars von Paulus* p. 77 sqq. *Storrius: hat Jesus seine Wunder für einen Beweis seiner göttl. Sendung erklärt?* in *Flatti Magazin für christl. Dogmat. u. Moral* St. 4. p. 192 ss. qui pluribus argumentis *Pauli* sententiam docte et accurate refutarunt; add. not. ad 16, 21, 27, 62. Caeterum *Flattus*, cum Christus loco parallelo Matth. 16, 1 ss. v. 3. τῶν σημείων τοῦ καιροῦ (quae verba de morum corruptione, interitum ciuitati Iudaeorum illatura, intelligit) mentionem iniecerit, hoc loco comminationem illam interitus vrbis Niniuitarum (Ion. 3, 4.) cum eius commoratione in visceribus monstri marini, ita coniungendam putat, vt sensus sit: vt narratio illa de Iona, vatem ex piscis intestinis post triduum egressum Niniuitis, vt grauissimae concioni eo maiorem vim adderet, interitum minatum fuisse (quibus minis miraculi, quod ipsi euenerat, mentione fidem fecisse videtur) tradit, sic et ego post triduum e sepulcro resuscitatus et ad altiora euectus (Luc. 24, 26.) rei publicae vestrae interitum non solum praedicam, sed etiam afferam (Matth. 26, 64.). Haec vero interpretatio nimis quaesita videtur, nec ei, si quid video, v. 40. fauet, praeterea σημεῖα τῶν καιρῶν Matth. 16, 3. non, morum corruptionem, interitum ciuitati Iudaeorum illaturam designant; vid. ibi notata.

40. Ionas triduum in piscis ventriculo transegit, et conseruatus est, ego triduum in gremio telluris versabor et in vitam redibo. Resurrectionem igitur suam, de qua alias quoque verba fecit, v. Luc. 18, 33. Matth. 16, 4. 17, 23. 20, 17. 18. al. declarat σημεῖον fore, signum maxime euidens, se a Deo missum, se Messiam esse; et Apostoli quoque postea, Iesu legati diuini atque Messiae dignitatem vindicaturi, ad resurrectionem ipsius prouo-

cabant, vid. Act, 2, 24. 3, 26. 5, 30. al. Caeterum, siue Ionae vera fuerit historia, siue historia fictionibus exornata, siue somnium propheticum, siue fabula moralis, vid. *Bauerus* in Schol. ad Ion. *Wolfius* in Curis ad h. l., nihil refert, cum Iudaei veram historiam in libro Ionae enarratam reperiri putarint, vid. 2 Macc. 6, 8. Tob. 14, 4. 8. Ioseph. Ant. 9, 11. cum Iesus saepius illustrandi caussa fictionibus populo etiam creditis, vid. v. 45 sqq. et parabolis vsus sit, quod antiquissimum et laudabile docendi genus, etiamnum in doctrina morum imitari solemus. ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους] *in ventriculo piscis magni.* Fuerunt qui intelligerent *cetum* s. *balaenam*, cuius tamen cum fauces angustiores sint, quam vt hominem integrum deuorare possit; alii intellexerunt *lamian*, s. *carcharian*, canem marinum. Cf. omnino *Bauerus* l. c. In libro Ionae 2, 1. piscis ille vocatur דָּג גָּדוֹל, ab Alexandrinis κῆτος μέγα· dicitur autem κῆτος omnino *piscis magnus quilibet*; Hesychius: κῆτος· θαλάσσιος ἰχθὺς παμμεγέθης· Idem adiectiuum κητώεσσα explicat, μεγάλη, quo significatu legitur Hom. Iliad. β', 581. οἱ δὲ εἶχον κοίλην Λακεδαίμονα κητώεσσαν i. μεγάλην, interprete Eustathio, qui κητώεσσαν, inquit, δηλοῖ μὲν τὴν μεγάλην, παρὰ τὸ κῆτος, τὸ μεῖζον τῶν ἐνυγρίων. Sic et Diod. Sic. p. 583. D. piscem monstrosae molis vocat κῆτος ἄπιστον τὸ μέγεθος, et magnae molis belluas ex terrestrium et quadrupedum genere, κητώδη ζῶα p. 96. B. ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς] *in terra*; etenim לֵב ab Hebraeis etiam ponitur de interioribus alicuius rei partibus, vt adeo בְּלֵב et ἐν καρδίᾳ sit id. qd. בְּ, ἐν. vid. Ezech. 27, 4. Ion. 2, 4. *Glassius* Philol. S. p. 116. τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας] duas tantum noctes, et vnum diem Iesus in sepulcro fuit. Sed Hebraei, qui noctem diei initium constituebant, duas noctes, cum partibus primi ac tertii diei, tres dies atque tres noctes vocabant, tempusque incompletum pro completo habebant; et in omnibus fere linguis, pars diei, mensis, anni, dies, mensis, annus per synecdo-

chen dici solet. Sic etiam 1 Sam. 30, 12. *tres dies et noctes* v. 13. explicatur *vsque ad diem tertium*; add. 2 Chron. 10, 5. coll. v. 12. vid. *Relandi* Antiqq. Hebr. 4, 1. 20. *Hammondus*, *Wolfius* in Curis ad h. l. et *Storr* l. c. p. 192. hanc vero fuisse Iudaeorum loquendi consuetudinem, et hic ipse locus noster docet, et exinde quoque patet, quod, vt probe *Relandus* l. l. monuit, nunquam Apostolis controuersia mota est de spatio hoc dierum trium et noctium, quo se Iesus in sepulcro commoraturum esse praedixerat.

41. ἄνδρες Νινευῖται, Luc. 11, 32. ἄνδρες Νινευΐ. sed ἄνδρες h. l. redundat, vt in formulis ἄνδρες Ἐφέσιοι Act. 19, 35. ἄνδρες Ἀθηναῖοι ib. 17, 22. ἄνδρες Κύπριοι καὶ Κυρηναῖοι ibid. 11, 20. ἀναστήσονται, *testes assurgent*, vid. ad 10, 21. μετὰ id. qd. ἐπὶ, *contra*, etiam Hebr. קום construitur cum עַל et אֶל, vt Gen. 4, 8. al. ἐν τῇ κρίσει id. qd. ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, vid. ad 10, 15. καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὴν] *et condemnabunt vos*, cum additum legatur ὅτι μετενόησαν, *quod ad meliorem frugem redierunt*: patet verba κατακρινοῦσιν αὐτὴν explicanda esse: exemplum, facta eorum, culpam vestram augebunt, ostendent dignos vos esse, qui condemnemini, qui poenas luatis. Ninivitas a vitiis ad virtutem reuocauit Ionas, cuius conseruatio in piscis ventriculo iis σημεῖον erat, eum esse legatum diuinum; reuocauit eos κήρυγμα Ἰωνᾶ, cum iis annuntiaret exitium, ni redirent ad frugem. ἰδοῦ πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε] *ego vero maior, excellentior, praestantior sum Iona* i. sum Messias: πλεῖον, vid. 6, 25. περισσότερον 11, 9.

42. βασίλισσα νότου] *regina australis*. Pro βασίλισσα Attici dicebant βασίλεια et βασιλὶς, vid. Phrynich. Moeris, Thom. Mag. (*Wetsten*. ad h. l.) et Eustath. ad Hom. Od. α', p. 67. 27. δ', p. 194. 15. Rom. formam autem huius nominis βασίλισσα perquam vsitatam fuisse

in dialecto Macedonica et Alexandrina, docet vfus verf. Alex.; etiam ap. Iofephum, vid. *Krebfius* ad h. l. et Diodorum Sic. v. *Münthius* ad h. l. haec forma occurrit. cf. omnino *Sturzius* de dialecto Macedonica et Alexandrina p. 151 fqq. 1 Regg. 10, 1. regina illa vocatur מַלְכַּת־שְׁבָא vbi οἱ ὁ habent βασίλισσα Σαβά· regina Sabaeorum, ciuitatis Arabiae felicis, ita dictae a *Saba*, vrbe primaria. vid. *Cellar.* Geogr. T. 2. p. 597. et *Münthius* ad h. l. Recte igitur ea h. l. vocatur βασίλισσα νότου, מַלְכַּת דָּרוֹם, quia ciuitas Sabaeorum atque Arabia felix erat meridiana, ratione Iudaeae, vid. *Münthius* ad h. l. *Bochart.* Geogr. S. 2, 26. *Segaar* ad Luc. 11, 31. et interpp. ad 1 Reg. l. c. ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς κ. λ.] *venit e terris remotis, vt effet admiratrix fapientiae Salomonis.* τὰ πέρατα funt *terrae remotae, longinquae*, Hebr. קְצֵה הָאָרֶץ Pf. 61, 3. et אַפְסֵי הָאָרֶץ Ier. 16, 19. Xen. Agef. 9. 4. συνελκυσθέον αὐτῷ ἐκ περάτων γῆς τὰ τέρψοντα. add. Philo Leg. ad Cai. p. 1035. C. vid. *Vorftius* de Hebraifm. c. 23. *Fifcherus* ad Leusden. de Hebraifm. N. T. p. 97. atque *Loesnerus* ad h. l. Mens vero Chrifti h. l. haec eft: regina illa, fama Salomonis excitata, e regionibus remotis venit, vt eius fapientiam cognofceret et admiraretur; ego vltro ad vos veni, doctrinam diuinam vobis annuntiaui, dictis et factis demonftraui, me Salomone longe praeftantiorem et excellentiorem effe; vos tamen me fpernitis, calumniisque profcinditis. Reginae illius factum augebit aliquando culpam veftram, oftendet vos effe poena dignisfimos.

43. Profert iam Iefus opinionem tunc temporis folennem, eaque fuam in rem vtitur. Morbi grauiores omnes, geniis malis, tanquam auctoribus adfcribebantur, morbus ad tempus quoddam ceffabat, ergo daemonium erat egreffum, fed morbus redibat, morbi vis et grauitas augebatur, redibat ergo daemonium cum pluribus aliis. Haec erat opinio et loquendi confuetudo il-

lorum temporum folennis. Ea vero, quae h. l. Chriftus dixit de morbo corporis, transferri debere ad morbum animi, planiffime docent verba v. 45. vltima *οὕτως ἔςαι καὶ τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ πονηρᾷ*, *idem eueniet huic hominum aetati peruerfae.* In fenfu vero huius orationis Chrifti conftituendo, interpretes variant. Alii ftatuunt, Iefum conuerfum ad populum, commendare voluiffe popularibus fuis veram et feriam animi vitaeque emendationem, ea enim neglecta, ipfos facile redituros effe ad mores priftinos, fibique contracturos miferiam maximam. Eodem fere redit fententia eorum qui opinantur, Iefum h. l. verba feciffe de inftitutionis fuae euentu, hac ratione: plures popularium meorum non ferio animum fuum emendant, fed inconftantes funt, tantum ad tempus quoddam doctrinam meam admittunt, eamque fequuntur, funt temporarii fectatores, breui ad priftinam peruerfam fentiendi ac viuendi rationem redeunt, et fibi eo grauiorem miferiam contrahunt. Sed in antecedentibus dixerat Iefus contra Pharifaeos, et qui cum iis faciebant, qui eum ope Satanae genios malos expellere profeffi erant, et *σημεῖον ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ* poftularant; atque de iis etiam eandem vocem *γενεὰ πονηρὰ*, quae v. 45. extr. legitur, adhibuerat, vid. v. 39. 41. 42. Hinc ad explicandam Chrifti fententiam aliam viam ingreffus eft *Kaufmann Verfuch über den Sinn und Zufammenhang der Stelle Matth.* 12, 43 fqq. in *Augufti theol. Monatsfchrift für das Jahr* 1801. *Heft* 11. Scilicet fenfum conftituit hunc in modum: Quodfi etiam vobis tale *σημεῖον* dare vellem, quale a me vos poftulatis, atque ita expelleretur ex animis veftris *ἀπιςία*, quae eos ita occupauit, vt occupare folent genii mali corpora hominum; hoc tamen parum prodeffet, breui rediret (*ἐπιςρέψει*) *ἀπιςία* veftra, ipfi eam foueretis et aleretis (*εὑρίσκει σεσαρωμένον καὶ κεκοσμημένον*), cum ea animi veftri defideriis conueniat. Saltem non amplius in eo elaboraretis, vt veftram mei cognitionem firmaretis ac ftabiliretis, (*εὑρίσκει σχολά-*

ζοντα). Vbi vero veſtra ἀπιςία redierit, creſcet illa, quoniam illud ipſum σημεῖον, quod legationis meae diuinae argumentum certiſſimum eſſe dicitis, ad tempus tantum vim in animos veſtros habuit, παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ κ. τ. λ. Ingenioſa quidem interpretatio, neque tamen, vt opinor, vera. Etenim ſi attente legimus ea quae de Phariſaeis Ieſus v. 31. 32. 39. dixit, facile perſpicimus, eum de his hominibus neque dicere neque exſpectare potuiſſe, eos edito ſigno coeleſti ad meliorem frugem eſſe redituros. Reſpicit praeterea Ieſus inprimis criminationem Phariſaeorum, ipſum ope geniorum malorum principis, genios malos expellere; et ea quae huic criminationi oppoſuerat. Denique in allegoria non omnia ad latum vnguem reſecanda ſunt. Quid mihi de hoc loco videatur, paucis exponam. Phariſaei, poſtquam Ieſus daemoniacum mutum et coecum ſanarat, abſurdam criminationem protulerant, quae ſatis declarabat, ipſos virtutem Ieſu agnoſcere, ſed honori et virtuti ipſius inuidere, dixerant nimirum, quo animum populi ab eo abalienarent, eum eieciſſe daemonium ope principis geniorum malorum. Pluribus Ieſus hanc calumniam refutarat, diſputarat κατ' ἄνθρωπον, et aduerſarios ſuos, quorum impietatem et contumaciam grauiter reprehenderat v. 31. 32. prorſus ad ſilentium redegerat. Cum deinde Phariſaei ab eo poſtulaſſent σημεῖον, de ἀπιςία eorum verba faciens, declararat, ſe eſſe Iona et Salomone longe praeſtantiorem. Iam vero orationem ſuam contra Phariſaeos finiens, rurſus (vid. v. 26 ſs.) κατ' ἄνθρωπον diſputat, ita vt reſpiciat opiniones Iudaeorum de vi et poteſtate, atque agendi ratione geniorum malorum. Sententia vero hoc modo exornata, haec eſt: Vos, Phariſaei, eſtis contumaces et ἄπιςοι, quodſi etiam interdum dictorum factorumque meorum praeſtantia, et argumentorum grauitas vos percellit, ad ſilentium redigit, vobisque vel inuitis obtrudit cogitationem me legatum diuinum, me Meſſiam eſſe; breui tamen ἀπιςία

et contumacia veftra redit, quae dum indies crefcit, perniciem vobis afferet certiffimam, eandemque grauiffimam, coll. v. 32. extr. — τὸ ἀκάθαρτον id. qd. τὸ πονηρὸν, nam 45. legitur πνεύματα πονηρότερα. διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν ἀνάπαυσιν] *arida loca peragrat, commorationem quaerens.* ἄνυδρος, *aridus*, et ex adiuncto *defertus*, id. qd. ἔρημος· Ief. 41, 19. exprimitur hac voce Hebr. מִדְבָּר et Ief. 35, 1. מדבר atque צִיָּה coniunguntur, vt Ioel. 2, 20. אֶרֶץ צִיָּה et שְׁמָמָה et a Graecis γῆ ἔρημος et ἄνυδρος, vid. *Albertius* et *Wetftenius* ad h. l. Erat autem Hebraeorum opinio, genios malos in locis defertis et incultis habitare. Tob. 8, 3. Baruch. 4, 35. add. Apoc. 18, 2. *Elsnerus* ad Luc. 8, 29. *Spencer* de legg. Hebrr. rituall. L. 3. Diff. 8. c. 3. p. 1049. ἀνάπαυσις non tam eft *quies*, quam potius *locus quietis, domicilium*, vt Hebr. מְנוּחָה Ief. 34, 4. Gen. 8, 9. καὶ οὐχ εὑρίσκει, *fed non reperit.* καὶ id. qd. ἀλλὰ, v. *Gatackerus* ad Antonin. 2, 7. vt Hebr. ו, Pf. 4, 5. וְאַל οἱ ὁ vertunt καὶ μὴ· Symmach. ἀλλὰ μὴ. Eft vero perquam probabile, Iudaeorum exorciftas, quo arti fuae confulerent, hanc omnem fabulam excogitaffe. Si exorcifmi eorum optato fucceffu deftituti erant, et medicamina adhibita ad tempus tantum valebant, dicebant: genium malum in defertum amandatum, non inueniffe domicilium, ideoque rediiffe.

44. 45. λέγει, *cogitat*, vt Hebr. אמר, quod οἱ ὁ 2 Sam. 21, 16. vertunt, διανοεῖν, vel, *apud fe conftituit, decernit.* ὅθεν ἐξῆλθον, *vnde eiectus fum.* εὑρίσκει σχολάζοντα, σεσαρωμένον καὶ κεκοσμημένον] fcl. τὸν οἶκον, i. corpus; *inuenit domum vacuam, purgatam et exornatam.* σχολάζειν prop. notat: *euacuare, vacuum reddere*, et Symmach. Mal. 3, 1. σχολάζειν τὴν ὁδὸν eo fenfu dixit, vt fit: *viam purgare a lapidibus aliisque obftaculis*; h. l. vero vim Medii habet, *vacuum effe.* Haec eadem notio ineft participiis σεσαρ. κεκοσμ. quorum prius pofterius expli-

cat. Senfus: nihil eum impedit, quo minus domum poffit intrare, reperit eam paratam. — 45. τότε πορεύεται καὶ παραλαμβάνει μεϑ' ἑαυτοῦ κ. τ. λ.] *tunc exit, et adiungit fibi comites feptem genios ipfo longe peiores.* παραλαμβάνειν, vid. ad 4, 5. additur, μεϑ' ἑαυτοῦ· nam Hebraei verbo לקח iungunt partic. את fuffixis, vid. Gen. 22, 2, 3. ibique τοὺς ὁ. In numero feptenario non eft argutandum. Eft numerus certus pro incerto. Septem genii mali, funt multi genii mali. Sic 1 Sam. 2, 5. ילדה שבעה eft femina inprimis foecunda, quae plures liberos peperit. καὶ εἰςελϑόντα κατοικεῖ ἐκεῖ] *et poftquam hominis corpus intrarunt, domicilium ibi figunt:* καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα κ. τ. λ. fcl. κακά· *ita vt pofterius malum longe grauius fit priori.* καὶ id. qd. ὥςτε. Haec eadem verba leguntur quoque 2 Petr. 2, 20. et videntur in prouerbium abiiffe. cf. Ioh. 5, 14. Sir. 34, 30. 31. οὕτως ἔςαι καὶ τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ πονηρᾷ, haec erit fors et fortuna huius aetatis peruerfae. Continent haec verba accommodationem fimilitudinis propofitae, et per γενεὰν πονηρὰν Pharifaei atque cum iis facientes intelliguntur.

46. ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος, *haec dum adhuc loqueretur, interea,* καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ] vtrum fuerint fratres Iefu vterini nec ne, certo definiri nequit. vid. *Suiceri* Thef. Ecclef. T. 1, p. 84. *Koecherus* in Anal. ad h. l. et *Paulus Kommentar* Th. 1. p. 462. fs. Alii nimirum per ἀδελφοὺς intelligunt *confobrinos*, filios fororis Mariae, cuius maritus fuit Clopas f. Alphaeus, Ioh. 19, 25. cum etiam cognati Hebraeis dicantur אחים, ficuti Lothus Gen. 14, 14. dicitur את Abrahami. add. Gen. 20, 12. 29, 10. Leuit. 25, 48. Deut. 2, 4. 8. ἀδελφὴ *cognata* Tob. 3, 7. Sic quoque Latini nomine *frater* vfi funt, vt Curt. 6, 10. 24. vbi Amyntas, Perdiccae filius, vocatur Alexandri *frater*, qui tamen eius patruelis erat. Hinc et ἀδελφὰ, vt nobis, *verfchwiftert, verwandt*, Graecis dicuntur, *quae fimilia funt, congrua, eiusdem generis* v. Xen.

Hier. 1, 22. Plutarch. de PP. Educ. 14, 15. Soph. Oed. Col. 1259. interpp. ad Ael. H. V. 2, 18. *Ruhnkenius* ad Timae. p. 2. *Koenius* ad Gregor. p. 269. *Pottus* Prolegg. ad ep. Iac. p. 55. ed. 2. Alii Iesu *compriuignos* fuisse arbitrantur, filios a Iosepho, Mariae marito, ex alia coniuge susceptos, vid. *Vorstius* de Hebraism. c. 3. p. 71. sqq. et quos laudauit *Pottus* l. c. p. 37 sq. Sed cum assidui Mariae comites fuisse legantur, et coniunctim cum ea commemorari soleant, vt h. l. Ioh. 2, 12. Matth. 13, 55. cum aliunde probari non possit, Mariam, post Iesum natum, nullos porro procreasse liberos; cum potius Iesus Matth. 1, 20. 25. dicatur πρωτότοκος, quo ipso nomine plures postea nati eiusdem matris filii indicari videntur, et post Iesum natum consuetudine coniugali iuncti vixerint Iosephus et Maria, καὶ οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτὴν, ἕως κ. τ. λ. Matth. l. c.; cum Matth. 13, 55. vbi Iudaei Iesu generis ignobilitatem obiiciunt, mater germana intelligenda sit, vbi, nisi locum frigidum et ieiunum reddere velis, fratres etiam germani et sorores germanae intelligi debent; cum non possit doceri Iosephum duas habuisse vxores: perquam probabilis est eorum sententia, qui ἀδελφοὺς de fratribus Christi vterinis explicant, vid. *Herderi Briefe zweener Brüder Jesu im Canon. Niemeyeri Charakteristik d. B.* Th. 1. p. 517 ss. *Pottus* l. c. p. 40. *Eichhornius* in *Einleit.* B. 3. St. 2. p. 570 sq. ἔξω *foris*, extra domum; prae turba accedere ad Iesum non poterant. Caeterum v. not. ad Marc. 3, 20 sq. ζητεῖν id. qd. θέλειν, vid. *Leusdenius* de Hebraismm. N. T. p. 69. ed. *Fischer.* Pro ζητοῦντες σοι λαλ., v. 4, 7. in nonnull. verss. legitur σε, quod *Griesbachio* e Marc. 3, 32. huc traductum videtur, vt e Luc. 8, 20. in alios codd. ἰδεῖν.

48. Iesus, qui volebat, vt auditores neruos mentis intenderent ad orationem suam, interpellationem aegre ferens (eum postea cum suis non conuenisse, non anno-

tatum legimus) interrogauit eum, qui oſtenderat, matrem et fratres eſſe foris: τίς ἐςὶν ἡ μήτηρ μου, καὶ τίνες εἰσὶν οἱ ἀδελφοί μου; quinam ſunt mihi, doctori hominum, propinquitate proximi? aeque propinqui et cari, atque mater et fratres? et digitos intendens ad ſectatores ſuos (Marc. 3, 34. περιβλεψάμενος κύκλῳ τοὺς περὶ αὐτὸν καθημένους) hi, inquit, mihi *aeque* propinqui et cari ſunt, *ac* mater et fratres. Solent autem Hebraei in comparationibus haud raro omittere כ ſimilitudinis, vt 1 Sam. 25, 16. Ier. 26, 18. vbi tamen Alex. particula ὡς illud exprimunt. — Ouid. Heroidd. 3, 51 ſq. *Tu dominus, tu vir, tu mihi frater eras.* Homer. Il. ζ', 429. Andromache ad Hectorem: Ἕκτορ, ἀτὰρ σύ μοι ἐσσὶ πατὴρ, καὶ πότνια μήτηρ, Ἠδὲ κασίγνητος, σὺ δέ μοι θαλερὸς παρακοίτης. — 50. ὅςις γὰρ ἂν ποιήσῃ κ. τ. λ. omnis, quicunque (non tantum hi praeſentes) voluntati patris mei paret, vid. ad 7, 21.

CAPVT XIII.

1 — 3. Illa ipſa die, qua acciderant ea, quae c. 12. leguntur, Ieſus prope lacum Geneſaret adſidens, adſtanti hominum multitudini, audientibus diſcipulis ſuis, varii generis parabolas propoſuit. Loci paralleli ſunt Marc. 4, 1 ſqq. Luc. 8, 4 ſs. 13, 18 ſs. Septem parabolas Matthaeus hoc in cap. attulit, quatuor populo dictas, tres diſcipulis ſeorſim propoſitas. Eas vero non omnes illo ipſo die, ſed nonnullas earum alio tempore dictas eſſe, vel exinde apparere videtur, quod plures parabolas eiusdem plane argumenti, vno tenore relatas, hoc caput continet. Confirmat quoque hanc ſententiam locus Lucae 13, 18. qui parabolas de grano ſinapis atque fermento alio tempore propoſitas eſſe, docet. Matthaeus igitur, qui in

commentariis ſuis ſaepius ordinem temporis neglexit, ſpecimen h. l. dare voluit parabolarum a Chriſto propoſitarum, vid. not. ad 4, 23. 6, 9. c. 10. Marc. 4, 26. *Eichhorn Allgem. Bibl. B.* 5. p. 976. *ἀπὸ τῆς οἰκίας*, e domo, quam habebat Capharnaumi, vid. v. 36. et not. ad 4, 13. *ἐκάθητο* id. qd. *καθήμενος* ſ. *καθίσας ἐδίδασκεν*, vid. Luc. 5, 3. ſolebant enim doctores Iudaeorum ſedentes docere, vid. *Wolfius* in Curis ad h. l. et *Vitringa* de Synag. Vet. p. 709 ſq. atque Marcus 4, 1. diſertis verbis tradit, docuiſſe Ieſum ad mare, antequam tanta populi confluxiſſet multitudo, vt coactus eſſet conſcendere naviculam quandam (*τὸ πλοῖον*, vid. ad 12, 8. 29.), quae in illo lacu erat. — 3. *καὶ*, *ſed*, *πᾶς ὁ ὄχλος ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν τῆς θαλάσσης*, *in litore maris*, *πρὸς τὴν θάλασσαν* habet Marc. 4, 1. *ἐλάλησεν αὐτοῖς πολλὰ ἐν παραβολαῖς*] *docuit* (vid. Marc. 2, 2. coll. v. 13.) *eos multa*, *ita*, *vt vteretur collationibus*, *in quibus fuit et haec* etc. Ex his verbis ſuſpicari licet, Ieſum praeter vnam alteramue parabolam a Matth. hoc in capite notatam, plures alius argumenti parabolas illo die populo propoſuiſſe, ab Euangeliſtis non allatas, coll. v. 34. et locc. parall. *παραβολὴ* eſt in genere comparatio rei, vel perſonae alicuius cum alia, Hebr. משל (vid. de huius voc. notatione *Schultenſius* Comment. ad Prou. init. et *Michaelis* ad Lowth Prael. de S. P. H. p. 64 ſqq.); *collationem*, *ſimilitudinem* dixit Quinctil. de Inſt. Or. 5, 11. 8, 3. p. 298. 302. 470. hae collationes conſtant fere partibus duabus, *imagine*, *ſimilitudine*, narratione rei vel in facto poſitae, vel fictae, *πρότασιν* vocant, ſ. *παράθεσιν*, et *redditione contraria* (Quinctil. p. 471.) *ἀνταπόδοσιν* appellant, quae addit rem, cuius imago eſt res ſuperior, ſed interdum hac redditione contraria carent. Chriſti parabolae h. e. narrationes, quibus vel res in facto poſitae, obuiae et in ſenſus cadentes, vel fictae, captui popularium conuenienter, cum alia re comparabantur, redditione fere carebant, et erant generis duplicis. Nempe vel ſpectabant illuſtrationem do-

ctrinae morum et vitae officiorum; vel obfcure et fub involucris, fignificabant regni diuini indolem, et fata futura. Neque tamen cum eiusmodi parabolae explicandae funt, omnia ad latum vnguem refecare, fpectare potius debemus in genere finem et confilium, cum raro parabola omni ex parte rei comparatae conueniat, plura potius occurrant, quae tantum ad ornatum poeticum, orientalem, pertinent. Hoc vero docendi genus perantiquum, diu ante Chrifti tempora populis Orientis atque Occidentis (vid. Liu. 2, 32. qui, Menenii Agrippae fabula allata, notat, hunc fuiffe *prifcum* docendi modum) inprimis quoque Iudaeis vfitatum erat. vid. Iudd. 9, 7 fqq. 2 Sam. 12, 1 fqq. 2 Regg. 14, 9. 2 Chron. 25, 18. Ief. 5, 1 fqq. Ezech. 17, 3 fqq. Hieron. in Matth. 18, 23. *Familiare eft Syris et maxime Palaeftinis, ad omnem fermonem fuum parabolas iungere, vt quod per fimplex praeceptum teneri ab auditoribus non poteft, per fimilitudinem exemplaque teneatur.* Conf. omnino de parabolis Chrifti: *Vorftius* de Hebraifm. c. 4. *Semler* Antiqq. Hebr. hermen. ex Tertulliano, quibus N. T. quaedam loca illuftrantur Spec. 1. *Hefs üb. die Lehren, Thaten und Schickfale unfers Herrn, Abfchn.* 6. *Bauer Sammlung und Erklärung der parabol. Erzählungen unfers Herrn*, Lipf. 1782. *Ewald der Blick Jefus auf Natur und Menfchheit, oder Betrachtt. über die Gleichniffe unfers Herrn*, Lipf. 1786. *Lokalität der Parabeln Jefu in Beyträgen zur Beförderung vernünf. Denkens in der Religion, Heft* 11. *Storrii* Diss. de parabolis Chrifti in Opufcc. T. 1. p. 99 fs. *Conz Morgenländ. Apologen, oder die Lehrweisheit Jefu in Parabeln und Sentenzen*, Heilbr. 1803. — Iam quod parabolam huius cap. primam attinet, loquitur Iefus de cauffis praecipuis, quae commouerent popularium fuorum plurimos, vt doctrinam fuam repudiarent, de impedimentis et obftaculis, quae propagationi doctrinae fuae fefe opponerent. Quae quidem erant animi leuitas, metus calamitatum et perfecutionum, opiniones praeconceptae, et cupiditates prauae,

regulis atque praeceptis religionis chriſtianae contrariae. Commendat ergo Ieſus iis, qui chriſtiani rectae indolis, adeoque felices fieri cupiant, vt doctrinam ſuam admittant, diligenter eandem diſcant et memoria teneant, praeceptis illius per omnem vitam conuenienter viuant, nec ab ea vllo modo abalienari ſeſe patiantur. ὁ σπείρων, *ſator, agricola quidam.* Participiis addito fere articulo etiam Graeci ſcriptores loco ſubſtantiuorum vtuntur, Herodot. 1, 120. 121. οἱ γεινάμενοι, *parentes.* Achill. Tat. 1, 9. καὶ ἐπαινεῖ τῆς μαρτυρίας τὸν Φιλοῦντα i. τὸν ἐραστήν· add. Eurip. Alc. 958. τοῦ σπείρειν, *vt ſemina ſpargeret:* haec loquendi ratio Hebraica eſt. Hebraei enim ita particulam ל infinitiuis iungunt, atque haec ipſa particula in verſ. Alex. et N. T. articulo exprimitur, etiam vbi id non fert Graeca loquendi ratio vt Act. 15, 20. 1 Cor. 2, 2. vt adeo non neceſſe ſit, vt omiſſum dicatur ἕνεκα. Lucas 8, 5. habet τοῦ σπεῖραι τὸν σπόρον αὐτοῦ. Sed τοῦ σπείρειν, et vt in aliis legitur τοῦ σπεῖραι atque additamentum τὸν σπόρον αὐτοῦ, quod in nonnull. codd. extat, e Marco et Luca in textum irrepſiſſe, recte monuit *Griesbachius* ad h. l.

4—6. ἐν τῷ σπείρειν αὐτὸν pro σπείραντος δ' αὐτοῦ, *cum ſemina ſpargeret.* ἃ μὲν ſcl. σπέρματα l. σπαρέντα. τὰ πετεινὰ, Luc. 8, 5. additum legitur τοῦ οὐρανοῦ, quod redundat. Hebraei enim vocabulo עוֹף modo addunt הַשָּׁמַיִם Gen. 6, 7. al. modo hoc nomen omittunt Gen. 40, 19. al. — 5. ἐπὶ τὰ πετρώδη ſcl. χωρία, quod vocabulum ab optimis ſcriptoribus plerumque omittitur, v. *Boſius* voc. χωρίον et *Palairetus* ad h. l. intelliguntur *loca, arua ſalebroſa.* εὐθέως, *cito, breui*, vt 3 Ioh. 14. εὐθὺς Ioh. 13, 32. פִּתְאֹם Ieſ. 48, 3. ἐξανατέλλειν cum ſermo ſit de ſemine, *enaſci, ſurgere*, reſpondet in verſ. Alex. Hebr. צָמַח Gen. 2, 9. add. 19, 25. Ez. 17, 6. διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος τῆς γῆς] quoniam non altius radices agere poterat, quoniam non alta humo

femina obruta erant. *βάθος τῆς γῆς* pro *βαθεῖα γῆ*, ex Hebraifmo, vt *σκότος ὑδάτων* apud *τοὺς ό*' 2 Sam. 22, 12. coll. Pf. 18, 11. vbi *σκοτεινὸν ὕδωρ*· cf. *Glaſſius* Phil. S. p. 24. *Vorſtius* de Hebraiſ. c. 10. *Leusden.* de Hebraiſm. 2, 2. 5. Caet. vt h. l. ſibi inuicem opponuntur *πετρώδη* et *βάθος τῆς γῆς*, ita a Graecis ſibi opponuntur, cum ſermo eſt de terra, *βαθύγειος* et *λιθώδης*, vid. *Loesnerus*, *Raphelius* Obſſ. Herodot. ad h. l. et *Carpzouius* Obſſ. ad Muſae. p. 116. — 6. *ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἐκαυματίσθη*, *orto vero ſole*, adeoque aucto calore, aeſtu adurebatur, Iacob. 1, 11. Pf. 90, 6. 7. *διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν*, quia radices non ſatis altae erant. Ita quoque haud raro Hebraeorum negationes cum reſtrictione intelligendae ſunt, vid. Gen. 48, 10. coll. v. 8. 11.

7 — 9. *Alia ſemina ceciderunt inter ſpinas; ab iis ſuffocata ſunt.* Semen enatum eſt, ſed ſimul enatae ſunt ſpinae, et ita periit. *ἀναβαίνειν* in verſ. Alex. reſpondet verbis עלה Ieſ. 32, 13. Hof. 10, 8. et צמח Gen. 41, 5. iidem tamen interpretes עלה expreſſerunt quoque verbo *φύεσθαι* Prou. 26, 9. Ez. 37, 8. vt צמח verbo *ἀναφύεσθαι* Gen. 41, 5. et Luc. 8, 7. loco parallelo, verbum *συμφύεσθαι* adhibuit. Virg. Ecl. 5, 39. *Carduus et ſpinis ſurgit paliurus acutis.* *ἀποπνίγειν* vſurpari ſolet de plantis, quarum prouentus quocunque modo impeditur. Sic quoque Latini vtuntur verbo *necare*. vid. Plin. H. N. 22, 25. *Kypkius* ad Luc. 8, 14. — 8. *ἄλλα ἔπεσεν κ. τ. λ.* *reliquum ſemen cecidit in terram fertilem.* *καλὴν*, vid. ad 12, 33. *ἐδίδου καρπὸν*, Marc. 4, 8. *ἔφερε*' Luc. 8, 8. *ἐποίησε*' Hebraei eodem modo verba נתן Pf. 1, 3. נשׂא Ez. 17, 8. עשׂה Gen. 1, 11. cum פְּרִי coniungere ſolent. *ὃ μὲν* (*σπέρμα*) *ἑκατὸν*, *ὃ δὲ ἑξήκοντα*, *ὃ δὲ τριάκοντα*, *grana centena*, *ſexagena*, *tricena*. De fertilitate Palaeſtinae inprimis illis priſcis temporibus, inter omnes ſatis conſtat, vid. Gen. 26, 12. *Wetſtenius* ad h. l. *Dougt.* Anal. S. P. 2. p. 15 ſq. *Weſſelingius* ad Herodo. 1, 193.

neque tamen in parabolis omnia ad latum vnguem resecanda ſunt, ſed ſignificantur h. l. omnino fructus vberrimi. — 9. *ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω,* vid. not. ad 11, 15.

10. 11. Marco auctore 4, 10. tum demum cum disceſſiſſet populus, diſcipuli diſcendi cupidi, interrogabant magiſtrum, quare ſimilitudinibus vteretur in edocendo populo? et quidnam haec ſibi parabola vellet? neque repugnat Lucas 8, 9. Matthaeo vero placuit hic ſtatim ſubiicere parabolae explicationem. *προςελθόντες* per ſe redundat, cum ſponte intelligatur, diſcipulos magiſtrum adiiſſe; Hebraei vero ſic ſolent aliis verbis praemitere verbum ‎נגש‎, vid. Gen. 29, 10. — 11. *ὅτι ὑμῖν δέδοται γνῶναι κ. τ. λ.*] *vobis datum eſt noſſe arcanas de regno Meſſiae doctrinas.* *ὅτι* redundat, vt ſaepius. *μυστήριον* dicitur *res arcana quaelibet, hominibus hactenus ignota.* vid. *Kypkius* ad Eph. 1, 9. et *Schleusneri* Lex. h. v. Quonam ſenſu *μυστήριον* loco quoque capiendum ſit, definire debet orationis ſeries. Sic h. l. *μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν* (quod idem eſt ac *περὶ τῆς βασ.* vt 1 Petr. 1, 11. *πνεῦμα Χριστοῦ* pro *περὶ τοῦ Χριστοῦ λαλοῦν*) ſunt doctrinae hactenus arcanae et incognitae, regni Meſſiani naturam et indolem, coetumque Chriſtianorum ſpectantes. *ὑμῖν δέδοται, vobis datum, vobis conceſſum eſt,* nempe *ἀπὸ τοῦ Θεοῦ.* Omnia enim bona et ornamenta, omnia quae ad religionem chriſtianam promouendam amplificandamque faciunt, in libris N. T. ad Deum, et *πνεῦμα τοῦ Θεοῦ* referuntur. Praeclare praeterea obſeruauit *Raphelius* in notis Xenophh. ad h. l. etiam ſcriptores Graecos, nominatim Xenoph. Hell. 7, 1. 2. formulas *ἀπὸ τῶν θεῶν δέδοται*, et *οἱ θεοὶ δεδώκασιν*, vſurpare de beneficiis, quae ſingulari Dei beniguitate hominibus contingant. Verbum *δίδωμι* inter alia quoque notat, *concedo, poteſtatem et facultatem tribuo*, vt Ioh. 3, 27. al. vid. *Krebſius* Obſſ. p. 92. *Abreſch.* Dilucc. Thucydd. p. 873. et not. ad Marc.

10, 37. eodem fenfu verbum נִתַּן pofitum legitur Gen. 31, 7. Num. 21, 23. Senfus eft: vobis difcipulis meis, Dei beneficio data eft facultas accuratius cognofcendi τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, et vobis licet doctrinas illas hactenus incognitas aperte et fine parabolarum integumentis tradi. Erant enim interioris admiffionis difcipuli, et comites Chrifti perpetui, poterant magiftrum interrogare, atque vnam eandemque rem audire faepius. ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται] *illis non data eft facultas accuratius cognofcendi* doctrinas arcanas et incognitas, naturam regni Meffiani fpectantes, nec licet iis eas tradi aperte et fine parabolarum inuolucris. ἐκεῖνοι a Marco 4, 11. vocantur οἱ ἔξω, intelliguntur Iudaei reliqui, qui non erant fectatores Chrifti affidui, fed ipfius tantum ad tempus auditores, et plerumque curiofitate tantum ducti, non difcendi cupiditate incenfi eum adibant.

12. Verba huius verfus tunc temporis in prouerbium abiiffe videntur, vfurpatum ab iis, qui docere vellent, eum qui bonis ipfi conceffis recte vteretur, facile plura et maiora bona nancifci poffe; eum vero qui iis non recte vteretur, etiam iis facile priuari poffe, quae poffideret. Hunc fuiffe huius prouerbii per fe fpectati fenfum, haud obfcure docet locus 25, 28. 29. vbi rurfus allatum legitur. ἔχειν fignificat *diuitem effe*, (vt Lat. *habere*, ap. Ifocrat Areopag. p. 370. vbi οἱ ἔχοντες (fcl. χρήματα) opponuntur τοῖς σπανιζομένοις, *egenis*. Ariftoph. Plut. 596. vbi οἱ ἔχοντες et πλουτοῦντες copulantur vid. *Valckenarius* ad Herodo. 6, 22. et ad Eurip. Phoenn. v. 408. *Kufterus* ad Ariftoph. Plut. 596. *Staueren* ad Nep. fragm. p. 724. *Graeuius* ad Cic. ep. 7, 26. et *Segaar.* ad Luc. 8, 18.) et ex adiuncto *diuitiis vti*, vt h. l. Oppofita igitur formula οὐκ ἔχειν notat *pauperem effe, copias familiares exiguas poffidere.* Non enim verbis ὁ οὐκ ἔχων notatur mendicus, nam additur καὶ ὃ ἔχει, et Hebraeorum negationes faepius cum reftrictione intelli-

gendas esse, vel v. 6. docere potest. Deinde ex adiuncto *paucis quae possides non recte vti*, vt h. l. Iam si respicimus orationis seriem, haec verba relate ad Iudaeorum plebem et Christi discipulos, interpretanda sunt hunc in modum: Vos nostis me esse Messiam, legatumque diuinum, adepti iam estis accuratiorem quandam regni Messiani doctrinaeque meae cognitionem; si in ea non subsistitis, sed altius in abditos regni diuini recessus penetrare cogitatis, dabitur vobis profundior et accuratior notitia, magis magisque in cognitione veri proficietis; reliquorum Iudaeorum cognitio regni Messiani doctrinaeque diuinae, admodum manca est et imperfecta ac fere nulla, praeconceptis opinionibus capti tenentur, dicta mea audiunt, sed non sedulo et assidue nec satis attente, hinc paucula illa quae didicerunt et cognouerunt, facile e memoria elaberentur, si non tarditati et segnitiei eorum succurrerem.

13 sq. διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλῶ· Itaque illas ipsas doctrinas de natura et indole regni Messiani parabolarum integumentis inuoluo, vt excitentur mentis neruos intendere, ne tandem priuentur omni doctrinae diuinae scientia, sed in ea quantum possint, proficiant. ἐν παραβολαῖς, sub similitudinum inuolucris, obscure; sic ap. Eurip. Rhes. 754. sibi opponuntur ἐν αἰνίγμασι et σαφῶς. ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσι κ. τ. λ.] Prouerbialis locutio, Hebraeis perquam vsitata, vid. Ies. 32, 3. 35, 5. 6. 9. 10. Ier. 5, 21. cf. etiam *Albertius* ad h. l. adhibetur de iis, qui quae vident et audiunt, non capiunt, nec recte satis intelligunt. βλέπειν primo loco positum, est simpliciter, *videre*, et ἀκούειν *audire*, sed βλέπειν altero loco positum, vt et posterius ἀκούειν, notat, *cognoscere*, *accurate intelligere*, vnde et additur συνιοῦσι, hinc verba ipsa reddi debent: *nec oculis nec auribus ita vtuntur, vt visa et audita assequantur.* Simile effatum est illud Sophoclis ap. Stobaeum T. 2. tit. 4.

ἀλλ' οἱ κακῶς πράσσοντες, οὐ κωφοὶ μόνον, Ἀλλ' οὐδ' ὁρῶντες εἰσορῶσι τἀμφανῆ. — 14. Affertur locus Ief. 6, 9. 10. et quae Iefaias de Iudaeis fua aetate viuentibus dixit, ea Iefus de popularibus fuis, maiorum ingenium referentibus repetit, et ad eos transfert. ἀναπληροῦται ἐπ' αὐτοῖς] nunc idem accidit, quod Iefaiae temporibus accidit, idem dici poteft de huius aetatis hominibus. καὶ id. qd. οὖν, vt Hebr. ו, v. Iof. 1, 2. Gen. 14, 12. ibique LXX. Pro ἐπ' αὐτοῖς plures codd. fimpliciter habent αὐτοῖς· fed facilius particula ἐπὶ omitti, quam addi potuit, et Matthaei interpres ante oculos habuit עֲלֵיהֶם, non לָהֶם. Senfus idem manet. ἡ προφητεία Ἡσαΐου, ἡ λέγουσα] *id quod Iefaias cecinit.* προφ. ἡ λέγουσα id. qd. ὁ λόγος Ἡσαΐου ὃν εἶπε· Ioh. 12, 38. τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσ. λέγοντος Matth. 4, 14. ἀκοῇ ἀκούσετε pro fimplici ἀκούσετε ex Hebraifmo, vt βλέποντες βλέψετε pro βλέψετε. v. *Vorftius* de Hebraifm. p. 611. Audietis, nec tamen intelligetis, videbitis, nec tamen perfpicietis.

15 — 17. Cur nihil intellecturi fint, huius rei rationem hic verfus continet. ἐπαχύνθη γὰρ κ. τ. λ.] *ftupida enim facta eft mens huius populi.* παχύνειν, vt הַשְׁמֵן, notat, *pingue, obefum reddere*, et proprie ad corpus pertinet; fed deinde transfertur ad mentem, vt השמן Ief. l. c. (vbi paulo poft legitur הָבִין, συνιέναι, *intelligere*) atque vfurpatur vt h. l. de iis, qui vim eorum quae vident et audiunt, quamuis clara funt atque perfpicua, tamen non intelligunt et perfpiciunt, faltem non recte perfpiciunt. Cuiusmodi homines a Latinis dicuntur *pingues* Perf. 3, 32. Ouid. Met. 11, 148. a Graecis παχύνοι· Hefych. παχύνοι, παχὺν νοῦν ἔχοντες, ἀνόητοι· vnde etiam ap. Ariftoph. Nubb. 840. ἀμαθὴς καὶ παχὺς coniunguntur. Ael. H. V. 13, 15. παχύτατον γενέσθαι τὴν διάνοιαν *ftupidiffimum mente fuiffe* ap. Polydorum. Herodi. 2, 9. 15. ἄνθρωποι τὰς διανοίας παχεῖς, qui paulo poft dicuntur μὴ ῥαδίως συνεῖναι δυνάμενοι. Philoftrat. V.

Apollon. 1, 8. τὸν νοῦν παχύνειν *mentem hebetare.* V. *Albertius, Elsnerus* et *Wetſtenius* ad h. l. Oſtenditur nunc, vnde vitium illud mentis proficiſcatur; nempe e ſegnitie et negligentia in audiendo ac videndo. καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἐκάμμυσαν, *nempe aurium grauitate laborant*, non ſatis et recte audiunt, alia non audiunt, alia non recte audiunt, ſegnes ſunt et pigri in audiendo. καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτῶν ἐκάμμυσαν·] *oculi eorum conniuent.* καμμύειν eſt Hebr. שׁעַ *oblinere, calce obducere,* deinde *conniuere oculis, oculos claudere,* vnde ſchol. Luciani T. 3. p. 414. explicat ὀφθαλμοὺς κλείειν. Philo de Somn. p. 589. E. ἀλλὰ κἂν ἡμεῖς καμμύσαντες τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα, μὴ σπουδάζωμεν, ἢ μὴ δυνώμεθα ἀναβλέπειν αὐτὸς ὁ ἱεροφάντης ὑπηχεῖ καὶ ἐφίςαται *verum etiamſi nos conniuentibus animi oculis, aut non curauerimus aut non potuerimus diſpicere, ipſe ſacrorum antiſtes ſubmonet et hortatur.* Xenophon aliique probi et antiqui ſcriptores dixerunt καταμύειν, vel addito ὀφθαλμοὺς, vel eo omiſſo, recentiores καμμύειν vid. *Loesnerus* ad h. l. *Fiſcherus* Proluſſ. de vit. Lexx. N. T. p. 678 ſq. et *Sturzius* de dialecto Macedonica et Alexandrina p. 173 ſq. μήποτε, vt adeo non, ἵνα μὴ Ioh. 12, 40. ἴδωσι — συνιῶσι] vt adeo nihil videant et audiant, non intelligant, mente aſſequantur doctrinae diuinae veritatem. Formula τῇ καρδίᾳ συνιῶσι accuratius conſtituitur ſenſus verborum μήποτε ἴδωσι κ. λ. καὶ ἐπιςρέψωσι, nec ad ſanitatem, ad meliorem frugem redeant, ad me ſe recipiant, doctrinam meam vita et factis exprimant: καὶ ἰάσωμαι αὐτοὺς neque adeo ego eos ſanare i. ſeruare, felices reddere poſſim. ἰάσωμαι pendet ab μήποτε, vt e Marc. 4, 12. patet. In plurimis codd. et in verſ. Alex. Ieſ. 6, 10. extat ἰάσομαι, haud male. Nam etiam a ſcriptoribus probis poſt particulas εἰ, ὡς i. ἵνα, aliasque, Aoriſti Coniunct. et Fut. Indicat. coniunguntur. v. Heſiod. Ἔργ. 321 ſ. Theocrit. Id. 2, 9. Matth. 27, 64. Marc. 14, 2. Caeterum omnis Ieſ. locus allatus eſt a Ieſu propterea vt doceret, populares ſuos tar-

dos esse et negligentes in audienda doctrina diuina. — 16. *Vos estis felices, qui oculis et auribus vestris recte vtamini*, qui discendi cupidi, attenti ac diligentes sitis dictorum factorumque meorum auditores et spectatores. *μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ* et *μακάρια* (hoc enim vocabulum repetendum est) *ὦτα*, ex Hebraicorum loquendi ratione commemorantur. Hebraei enim corporis membra poni solent pro ipso homine. v. Iob. 29, 11. Deut. 3, 21. 2 Regg. 2, 5. vbi מֵעַל־רֹאשֶׁךָ v. 9. explicatur מֵעִמָּךְ atque verba nostra idem valent quod *ὑμεῖς δὲ μακάριοί ἐστε, ὅτι βλέπετε καὶ ἀκούετε.* — 17. Compara Luc. 10, 24. *προφῆται*, doctores V. T. temporibus viuentes, *καὶ δίκαιοι* aliique viri sancti, probi Dei cultores, qui ante Christi tempora vixerunt. *ἃ βλέπετε* me et mea opera, *ἃ ἀκούετε* meam doctrinam.

18. 19. Sequitur iam ipsa parabolae explicatio. *Percipite igitur vos parabolae de homine agrum conserente sensum.* Parabolam ipsam iam audiuerant discipuli, interrogarant magistrum de parabolae sententia; inde apparet, *παραβολὴν* significare h. l. vim et sententiam similitudinis. Sed *παραβολὴ τοῦ σπείροντος* dictum est pro *περὶ τοῦ σπειρ.* vid. ad v. 10. vt *λόγος τῆς βασ.* pro *λόγος περὶ τῆς βασ.* — 19. *λόγος* autem *περὶ τῆς βασιλείας* est doctrina de regno Dei, doctrina christiana, quae h. l. vt omnis orationis series docet, comparatur cum semine. *καὶ μὴ συνιέντος, neque attento animo* doctrinam percipit, ita vt veritatem illius assequi studeat: nam *συνιέναι* h. l. vt contextus flagitat, est *attendere, animum aduertere*, quo sensu et alias recurrit, vt Neh. 8, 10. Ps. 5, 1. al. v. *Biel* Thes. h. v. Luc. 8, 12. consequens posuit *πιστεύειν*, et Marc. 4, 20. *παραδέχεσθαι*. Iam vero *ἀκούειν* vi oppositionis notat: *obiter et negligenter audire doctrinam diuinam.* *ἔρχεται* ex Hebraismo redundat. *ὁ πονηρὸς*, Luc. 8, 12. *ὁ διάβολος*· Marc. 4, 15. *ὁ Σατανᾶς.* Ergo intelligitur h. l. Satanas, vt v.

25. qui tanquam rei christianae aduersarius proponitur. Sicuti enim Iudaei omnia mala ad genium malum, tanquam illorum auctorem referebant, ita quoque Christus et Apostoli omnia religionis christianae impedimenta et obstacula, non tamen exclusis caussis aliis, animi leuitate, negligentia, cupiditatibus prauis, ad genium malum referebant. *ἁρπάζει τὸ ἐσπαρμένον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ*] *doctrinam ex animo euellit* i. efficit, vt illius obliuiscatur, omnique illius fructu careat. *οὗτός ἐστιν ὁ παρὰ τὴν ὁδὸν σπαρεὶς*] *talis est ad viam consitus* i. talis homo, talis hominis mens similis est viae, in qua semina iacta iacent, *ἡ καρδία τούτου ἐστιν ἡ ὁδὸς, παρ᾽ ἣν τὰ σπέρματα ἔπεσε.* Cum semen doctrinam significet, vid. not. ad 15, 13. *σπαρεὶς* est is, qui semen accepit, *der besäet worden ist.* Graeci autem non tantum vtuntur formula *σπείρειν σπόρον* s. *σπέρμα*, sed etiam formula *σπείρειν γῆν* l. *ἄρουραν*, *terram conserere*, *das Land besäen*, vt recte obseruauit *Erasmus Schmidius* ad h. l. Alexandrini verbum זרע explicant per *σπείρειν* et *κατασπείρειν* Leuit. 19, 19. vt adeo *σπαρεὶς* sit id. qd. *κατασπαρείς*.

20. 21. *ὁ δὲ ἐπὶ τὰ πετρώδη* (scl. *χωρία* l. *μέρη*) *σπαρεὶς*, *qui consitus est in solo arenoso*, *similis est ei*, *qui doctrinam meam audit*, *et sine mora libenter amplectitur*, vel mens eius qui doctrinam meam audit etc. similis est solo arenoso, in quo semina iacta iacent. *μετὰ χαρᾶς*, *promte*, *libenter*; notum enim est substantiuis, more Hebraeorum, addi solere particulam *μετὰ*, ב, ita, vt obtineant vim aduerbiorum Act. 2, 29. *μετὰ παῤῥησίας*, *libere.* 1 Paral. 29, 22. בְּשִׂמְחָה גְדוֹלָה *hilarissime.* — 21. *οὐκ ἔχει δὲ ῥίζαν ἐν ἑαυτῷ*] *non altas radices egit.* *ἐν ἑαυτῷ* et Marc. 4, 17. *ἐν ἑαυτοῖς*, vt recte obseruauit *Storrius* Diss. sec. in libror. N. T. histor. aliquot locos p. 6. positum est pro *ἑαυτῷ*· ל datiui nota per *ἐν* expressa, vt Marc. 5, 30. *ἐν τῷ ὄχλῳ* pro *τῷ ὄχλῳ* 4, 30. *ἐν ποίᾳ* pro *ποίᾳ*, atque *ἑαυτῷ* est Datiuus redundans, vt

Ief. 44, 14. לִכְרָת־לוֹ folet caedere, pronominis datiuus redundat, ipfa voce ἑαυτῷ ab Aquila et Theodotione expreffus. Sed ῥίζαν οὐκ ἔχει, omiffa imagine eft id. qd. πρόςκαιρός ἐςι, πρὸς καιρὸν πιςεύει Luc. 8, 13. πρόςκαιρον autem dicitur omne id, quod per breue tempus durat, temporarium, nec perpetuum eft, ficuti 2 Cor. 4, 18. πρόςκαιρα et αἰώνια fibi inuicem opponuntur. Ergo πρόςκαιρος eft h. l. qui ad tempus tantum doctrinam admittit, inconftans, temporarius fectator. γενομένης δὲ θλίψεως κ. τ. λ.] cum vero calamitates et perfecutiones propter religionis meae profeffionem funt perferendae, difciplinam meam deferit. σκανδαλίζεσθαι id. qd. ἀφίςασθαι Luc. 8, 13. vid. not. ad 5, 29.

22. 23. ὁ εἰς τὰς ἀκάνθας σπαρεὶς, *qui confitus eft inter fpinas, fimilis eft ei, fignificat eum qui audit doctrinam eamque admittit*, (haec enim notio participio ἀκούων inhaeret) etc. i. qui audit doctrinam eamque admittit etc., eius mens fimilis eft agro fpinis et fentibus obducto, in quo femina iacta iacent. καὶ ἡ μέριμνα — ἄκαρπος γίνεται] *fed in quo cura rerum huius vitae, diuitiarumque voluptas doctrinam fuffocant, vt fructus nulli appareant*, vt neutiquam vita et factis doctrinam exprimat. μέριμνα cura nimia, anxia. τοῦ αἰῶνος τούτου, rerum ad hanc vitam pertinentium, intellrr. victus, cultus, diuitiae: 21, 34. vocantur μέριμναι βιωτικαὶ Luc. 8, 14. μέριμναι τοῦ βίου. Explicationis cauffa additur ἀπάτη τοῦ πλούτου, quam vocem vulgo interpretantur: *diuitias fallaces, deceptrices*, quae poffeffores decipiunt, deftituunt, ἀδηλότης τοῦ πλούτου 1 Tim. 6, 17. vt adeo ἀπάτη τοῦ πλοῦτου ex Hebraifmo pofitum fit pro πλοῦτος ὁ ἀπατῶν. Sed ἀπάτη, vt *Wetftenius*, *Albertius* ad h. l. *Pierfon*. ad Moerid. p. 65. et Reiskius Animaduu. ad Auct. Gr. Vol. 4. p. 166. docuerunt, fignif. etiam *voluptatem, delectationem*. Moeris: ἀπάτη, ἡ πλάνη, παρ' Ἀττικοῖς· ἀπάτη

δὲ, ἡ τέρψις, παρ᾽ Ἕλλησιν. Gloff. Vett. ἀπάτη, *fraus, feductio, fallacitas, delectatio, oblectatio.* Iam cum ipfa Chrifti oratio docere videatur, vocabulis ἀπάτη et μέριμνα, notari aliquid, quod fit et fiat in animo hominis; verba ἀπάτη τοῦ πλούτου omnino intelligenda videntur de *voluptate, delectatione,* qua diuitiae animos hominum afficiunt, eaptosque tenent, ita, vt eas vnice ament, reliqua cuncta contemnant et defpiciant. συμπνίγει τὸν λόγον, *doctrinam fuffocant,* vim quam in animos hominum habuit, minuunt et frangunt, ita vt in religionis ftudio fiant negligentiores, et cupiditates fuas vnice fequantur. — 23. ὁ δὲ ἐπὶ τὴν γῆν καλὴν σπαρεὶς, qui vero in terra bona, fertili confitus eft, καὶ συνιὼν et doctrinam accurate confiderat, ὃς δὴ καρποφορεῖ, *is fructum ferti,* omiffa imagine, vita et factis doctrinam conftanter exprimit. ποιεῖ fcl. καρπούς. coll. v. 26. 3, 8. Verbis ἑκατὸν, ἑξήκοντα, τριάκοντα notatur fructuum diuerfitas, pro foli ingenio vario et culturae induftria, et omiffa imagine, intelligi debent varii gradus virtutis eorum, qui Chrifti difciplinam fequuntur.

24. Docet Iefus parabola, quae nunc fequitur, religionem fuam longe lateque propagatum iri, infignem fore eorum multitudinem, qui religionem fuam profeffuri fint, fed inter eos extituros quoque effe, qui errores fpargant, vitiis indulgeant, et doctrina atque exemplo alios in errorem inducere, religionis virtutisque ftudium impedire conentur; hos vero homines (σκάνδαλα et ποιοῦντες τὴν ἀνομίαν v. 41.) fapienti Dei confilio perferri et tolerari, ad exercendam chriftianorum hoc nomine dignorum virtutem et conftantiam, quo haec eo clarius appareat, vid. v. 30. 43. grauiffimas tamen poenas, illos impoftores et facinorofos, in altera vita effe fubituros, fe, Meffiam, grauiter eos ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος τούτου v. 40. effe puniturum. Eorum interpretatio, qui h. l. fermonem tantummodo effe putant de Iudaeis religionem

christianam contemnentibus, et de interitu vrbis atque reipublicae Iudaeorum, non aeque facilis et expedita videtur. παρέθηκεν] *propofuit*, *tradidit*, vt 2 Tim. 2, 2. et Act. 17, 3. copulantur διανοίγων καὶ παρατιθέμενος, eodem fenfu legitur verbum שׂים Exod. 19, 7. vbi Alexandrini, καὶ παρέθηκεν αὐτοῖς. ὁμοιώθη vim habet praefentis, nam v. 31. legitur: ὁμοία ἐστι. Mens autem Chrifti ita exprimenda eft: in regno Meffiano idem euenire folet, quod euenit femina fpargenti, f. doctrina diuina, eiusque propagatio comparari poteft cum homine femen bonum fpargente in agrum fuum. Marc. 4, 26. οὕτως ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐὰν ἄνθρωπος κ. τ. λ. ἀνθρώπῳ ex Hebraifmo fatis noto pro τινὶ, ita vt intelligatur *herus quidam*. καλὸν σπέρμα] *femen bonum et praeftans*. Homo qui femen fpargit, eft, vt v. 28. declaratur, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, Iefus ipfe, qui eft ecclefiae et religionis fuae auctor et parens. Ager vero, ἀγρὸς, eft ὁ κόσμος, quo vocabulo fignificantur omnino omnes, quibus religio Chrifti annuntiatur.

25. *Nocturno vero tempore acceffit aduerfarius, qui, poftquam lolia inter triticum fparferat, rurfus disceffit.* Per τοὺς ἀνθρώπους intelligunt alii *feruos*, qui v. 27. dicuntur οἱ δοῦλοι τοῦ οἰκοδεσπότου. Sed rectius intelliguntur omnino homines. Etenim verba ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους, nonnifi defcriptionem noctis Hebraeis quoque vfitatam continent, coll. Iob. 33, 15. et pertinent haec ad ornatum parabolae. Per ἐχθρὸν Chriftus ipfe v. 39. obferuat, fe innuere *genium malum*, qui adeo tanquam aduerfarius religionis chriftianae proponitur. v. not. ad v. 19. ζιζάνια, de cuius vocabuli origine Hebraica copiofius disputarunt *Lightfootus* Hor. Hebr. et Talm. p. 358. *Buxtorfius* Lex. Talm. p. 680. plures interpretantur de omnis generis herbis fegetibus inimicis et perniciofis; aliis vero ζιζάνιον eft *lolium*, Lolch, Toll-

kraut, quod a Virg. Ecl. 5, 37. *infelix lolium* dicitur. Ouid. Fastt. 1, 691. *et careant loliis oculis vitiantibus agri.* Suidas: ἡ ἐν τῷ σίτῳ αἶρα. Aliis denique hac voce significatur planta quaedam in Palaestina satis frequens, cuius semen tritico simile est, et ipsa planta ex eo enascens, eandem viriditatem, eundem culmum cum tritico habet, sed fructum inutilem profert, *triticum adulterinum*, *Afterwaizen* v. *Wetstenius* ad h. l. Hanc interpretationem confirmat etiam v. 26. vbi notatur, seruos tunc demum intellexisse sparsa esse ζιζάνια, cum iam triticum effloruisset. Sed τὰ ζιζάνια depingunt τοὺς υἱοὺς τοῦ διαβόλου cf. v. 38. h. e. coll. v. 41. τὰ σκάνδαλα καὶ τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν, *homines perniciosos et improbos.* ἀνὰ μέσον τοῦ σίτου] h. e. simpliciter, *inter triticum*, etiam Alex. ita vertunt Hebr. בין Iudd. 15, 4.

26 — 30. ὅτε δὲ ἐβλάστησεν ὁ χόρτος, καὶ καρπὸν ἐποίησε] *cum vero effloruisset herba, et fructum edere coepisset.* βλαστάνειν, *progerminare, frondescere* dicitur herba, cum e seminibus eiecta surgit. v. *Loesnerus* ad h. l. Sed χόρτος, vocabulum in scriptis Hellenistarum amplioris significatus, h. l. notat *triticum.* Verba καρπὸν ἐποίησε expressi, *fructum edere coepisset*, vt intelligantur semina primum apparentia, et adhuc lactescentia, et immatura, neque adeo messis, sed illud tempus indicetur, quo sata apparere incipiant, vt contextus docet, coll. v. 29, 30. Verba enim Hebraeorum more saepius ita simpliciter ponuntur, vt de rei initio et inchoatione explicari debeant. v. *Storrii* Obss. ad Analog. et Syntax. Hebr. p. 8. — 27. Interrogatio οὐχὶ καλὸν σπέρμα ἔσπειρας est affirmantis, tu profecto idoneum semen sparsisti. Quam loquendi consuetudinem Hebraeis inprimis familiarem esse, in vulgus notum est. — 28. Mirantibus seruis ζιζάνια succreuisse, respondit herus: ἐχθρὸς ἄνθρωπος τοῦτο ἐποίησε, *hoc fecit aduersarius.* ἄνθρωπος vel est id.

qd. τὶς, vel omnino redundat; quemadmodum etiam Hebraei et Chaldaei nomina אנוש et גבר aliis nominibus ita iungunt, vt redundent, Gen. 13, 8. v. *Kypkius* ad Luc. 24, 19. Iam serui, θέλεις οὖν, inquiunt, ἀπελθόντες συλλέξωμεν αὐτά· *si per te licet, eradicemus et colligamus ea.* ἀπελθόντες ex Hebraismo pleonastice positum est, vt Luc. 8, 14. Matth. 8, 32. 33. συλλέγειν autem in hac orationis serie est verbum praegnans, neque tamen notat *colligere*, sed potius *eradicare et colligere*; nam paulo post legitur verbum ἐκριζόω v. 29. respondet Hebr. אסף, quod Deut. 28, 38. οἱ ό vertunt ἀφαιρεῖν. αὐτὰ scl. τὰ ζιζάνια. Ante αὐτοῖς subintell. σὺν, quae ellipsis satis frequens est, v. *Bosius* Ellips. h. v. p. 746. *Schaef. Vetuit herus*, addita caussa hac: ne euellentes et colligentes triticum adulterinum, simul exstirpetis triticum. — 30. *Vtrumque vsque ad messem crescat!* θερισμὸς interprete Christo v. 39. est συντέλεια τοῦ αἰῶνος, *finis huius mundi*, et θερισαὶ sunt ἄγγελοι. ἐν τῷ καιρῷ τοῦ θερισμοῦ, *tempore messis.* θερισμοῦ pro αὐτοῦ, more Hebraeorum nomen ipsum, loco pronominis, repetitum est v. Gen. 24, 32. 36. 1 Sam. 5, 2. συλλέξατε πρῶτον — εἰς δεσμὰς] *euellendo colligite ante omnia triticum adulterinum in fasces, vt comburatur.* Solent orientales, varii generis floribus, herbis aridis et stipulis ignem excitare et alere. vid. *Harmar Beobachtt. üb. d. Orient*, Th. 1. p. 240 f. τὸν δὲ σῖτον συναγάγετε εἰς τὴν ἀποθήκην μου, *triticum autem recondite in granarium meum.* vid. ad 3, 12.

31 sq. Regnum Messianum: religio christiana comparari potest cum grano sinapis. σίναπι (Attici dixerunt νάπυ· vid. Moeris, Phrynich. et Thom. Mag.) genus plantae, quae etiam a Latinis vocatur *sinapi* et *sinape*, παρὰ τὸ σίνεσθαι τὰς ὦπας τῇ ὀδμῇ, quia oculos laedit odoris acrimonia. v. Athen. 9, 1. p. 367. De eius generibus variis v. Plin. H. N. 19, 8. *Stapelius* ad Theophr. hist. plant. 7, 6. p. 796 f. Sed κόκκος σι-

νάπεως, כְּגַרְגִּר חַרְדָּל ab Hebraeis adhibebatur ad ſignificandam rem admodum paruam atque exiguam vt h. l. coll. v. 32, 17, 20. v. *Buxtorf.* Lex. Talm. p. 822. et *Vorſtius* de Adagg. N. T. c. 2. p. 759. *Fiſch.* λαβὼν ἔσπειρεν pro ἔσπειρεν, vt v. 33. λαβοῦσα ἐνέκρυψε. — 32. μικρότερον πάντων pro μικρότατον, vt mox μεῖζον pro μέγιστον· ſolent enim N. T. ſcriptores, v. Marc. 4, 31. Luc. 7, 28. Matth. 18, 1., aeque ac ſcriptores exteri, v. *Fiſcherus* ad Anacr. 46, 3. Animaduu. ad Weller. T. 2. p. 149. T. 3. P. 1. p. 327. *Glaſſius* Phil. S. p. 50. *Dauiſius* ad Max. Tyr. p. 503. *Weſſelingius* ad Diod. Sic. 13, 30. comparatiuos haud raro ponere loco ſuperlatiuorum. ὅταν δὲ αὐξηθῇ, cum vero adoleuit. ἀναβαίνει habet Marc. 4, 32. λάχανον, יָרָק, olus, Deut. 11, 10. 1 Reg. 21. 2. πάντων, quod ante τῶν λαχάνων in codd. additum legitur, ſed ab antiquiſſimis et optimis libris omittitur, e Marc. 4, 32. huc venit, vel ex antecedenti ϛίχῳ a librariis repetitum eſt. Verba ὥςτε ἐλθεῖν — αὐτοῦ ornatus cauſſa appoſita ſunt. ἐλθεῖν ex Hebraiſmo redundat, omittunt etiam Marc. 4, 32. Luc. 13, 19. De verbo κατασκηνοῦν, *quieſcere*, *conſidere*, vid. ad 8, 20 ſed ſimplex κατασκηνοῦν poſitum eſt pro δύνασθαι κατασκηνοῦν, coll. Marc. 4, 32. Senſus autem huius ſimilitudinis eſt: parua ſunt religionis chriſtianae initia, ſed maxima illa incrementa capiet, longe lateque propagabitur, exiguus adhuc eſt numerus ſectatorum doctrinae diuinae, ſed creſcet, et mirum in modum augebitur. Idem ſenſus ineſt parabolae v. 33. propoſitae.

33. 34. ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, fermentum *immiſcuit tribus modiis farinae et dimidio*, *atque ſubegit.* ἐγκρύπτειν hoc ſenſu reſpondet Hebr. עוג in verſione Alex. v. Ezech. 4, 12. et Schultenſ. ad Iob. 30, 25. Pro ἐνέκρυψεν in codd. pluribus et patrr. legitur ἔκρυψεν, ſed verba compoſita librarii ſaepius mutarunt

in simplicia, atque ἐνέκρυψεν hoc tantum loco et Luc, 13, 21. occurrit; est ergo lectio difficilior, quam etiam codd. antiquissimi tuentur. σάτον, mensura aridorum, σιτικὸν μέτρον, Hesych. *genus mensurae, iuxta morem prouinciae Palaestinae, vnum et dimidium modium capiens*; quae sunt verba Hieronymi ad h. Ioseph, Ant. 9, 2. ἰσχύει δὲ τὸ σάτον μόδιον καὶ ἥμισυ Ἰταλικόν: capiebat ergo sextarios XXIV, atque τρία σάτα sunt sextarii LXXII. vid. ad 5, 15. ὅλον scl. ἄλευρον id. qd, φύραμα 1 Cor. 5, 6. Gal. 5, 9. massa farinacea. — 34. *Haec omnia*, has incognitas hactenus et obscuras de regni Messiani natura, religionisque christianae fatis, doctrinas proposuit, *docuit Iesus populum, ita, vt vteretur similitudinibus*; *neque* has doctrinas *sine similitudinum inuolucris* illo tempore *populo, qui ad eum confluxerat, tradidit*.

35. ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου] *ita vt ad Iesum transferri possint verba vatis.* Ne illa Christi docendi ratio quemquam offenderet, laudauit scriptor exemplum vatis, qui simili docendi genere vsus esset. Laudata sunt verba Ps. 78, 2. memoriter; nam nec Hebraico textui, nec versioni Alexandrinae omni ex parte respondent, cuius generis citationes alibi quoque recurrunt, vnde nec assentiri possum *Storrio* in Diss. de sensu historico, in Opusc. T. 1. p. 83. statuenti, continere hunc versum veteris cuiusdam prophetae sententiam ore propagatam, vel in scripto, in canonem non recepto et deperdito, comprehensam. Pro διὰ τοῦ προφήτου in codd. nonnull. legitur, διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου et ita in codd. quibusdam se scriptum reperisse testatur ad h. l. Hieronymus, sed Matthaeum scripsisse suspicatur διὰ Ἀσὰφ τοῦ προφήτου· certe Asapho tanquam auctori Psalmum adscribit eiusdem Epigraphe; neque in Iesaiae oraculis hoc effatum inuenitur, vnde et Porphyrius, qui quoque in sui temporis codd. διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου reperit, hanc

ipsam ob caussam inepte satis inscitiae accusauit Matthaeum, quod sententiam, e Psalmorum libro laudatam, tribuerit Iesaiae. Hoc saltem Porphyrii reprehensio docere potest, perantiquam hanc lectionem esse; attamen improbanda est, cum eam verss. omnes et codd. quam plurimi repudient. Haud dubie genuina lectio est διὰ τοῦ προφήτου· sed nomen Asaphi adscriptum est margini, quoniam eum hymni auctorem Epigraphe fecit; indocti librarii nomen Asaphi, quem prophetam dictum reperirent, in nomen ipsis notius Iesaiae postea mutarunt, praesertim cum meminissent Iesaiam v. 14. esse laudatum. Commode autem Asaphus nominari potuit προφήτης, cum et 2 Chron. 29, 30. dicatur החוזה, quod idem est ac נביא, quod vocabulum, vt προφήτης, etiam poetam, vatem, hymnorum auctorem notat, vt h. l. 1 Chron. 25, 1. 2. 4. 1 Sam. 10, 10 s. Vid. ad 7, 15. et ad Luc. 2, 36. *ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου*] *vtar ego in docendo parabolis.* Psalmi l. l. ocurrunt vocabula משל i. *oratio figurata*, *allegoria obscurior*, *parabola*, et חידה *aenigma*; quibus quidem nominibus poeta ibi insigniuit antiquissimorum temporum historias, quia popularium suorum curae, et studio, et meditationi reliquit, ea quae attulit, in vsum suum conferre. *ἀνοίγειν τὸ στόμα αὐτοῦ* Hebr. פָּתַח פִּיו, λαλεῖν v. 34. i. *διδάσκειν.* v. *Elsnerus* ad 5, 2. *Fischerus* Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 246. *ἐρεύξομαι, loquar, proponam*: *ἐρεύγεσθαι* in vers. Alex. respondet verbo אַבִּיעַ. Vtrumque proprie adhibetur de fontibus scaturientibus, Leuit. 11, 10. Pindar. Pyth. 1, 40. vt *ἐξερεύγεσθαι* de fluuio Istro, aquas suas per multa ostia in pontum Euxinum effundente ap. Diod. Sic. p. 181, B. *Rhod.* deinde vero notat *loqui*, vt h. l. Ps. 19, 3. ita vt idem sit quod *φθέγγεσθαι*, quo verbo Hebraicum הביע exprimunt *οἱ ό* Ps. 78, 2. v. et *Fischerus* l. l. p. 247 sq. *κεκρυμμένα* id. qd. *προβλήματα*, *αἰνίγματα*, similitudines, *quas nemo vsurpauit*, *ἀπὸ καταβολῆς κόσμου*, *inde a mundo condito* i. ab antiquissimis temporibus; paucis: nouae,

incognitae, inauditae. *καταβολή*, vt *καταβάλλεσθαι*, prop. adhibetur de fundamentis aedificiorum, cum iaciuntur, Polyb. 1, 36. *τὰ δ' ἐκ καταβολῆς ἐναύπηγουν*, von Grund auf, add. 13, 4. 2 Macc. 2, 29. Hebr. 6, 1. notat ergo *iactum fundamenti*, deinde *fundamenta ipsa*, denique *initia* id. qd. *ἀρχή* vt h. l.

36 — 39. *ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν*] recepit se in domum, quam habebat Capharnaumi v. 1. *Φράσον*, *explica nobis*. *Φράζειν* h. l. vt infra 15, 15. Ael. H. V. 2, 21. est *exponere*, *explicare*, *οἱ ό* expresserunt hoc verbo Hebr. הבין Iob. 6, 24. הורה ib. 12, 8. quod posterius Symmach. Iob. 34, 32. vertit *διασαφεῖν*. Hesychius: *Φράσον*, *εἰπὲ*, *λέξον*, *ἑρμήνευσον*. cf. et *Palairetus* ad h. l. *Schachtius* Obss. in Matth. in Biblioth. Brem. Clas. 1. p. 258. Vocabulum *Ἰησοῦς* codd. et verss. plures omittunt, nec immerito suspectum visum est *Millio*, *Bengelio*, atque *Griesbachio*, in textum illatum haud dubie, vel ob narrationis claritatem, vel propter incipiens ab hoc versu in nonnullis euangelistariis nouum anagnosma, vt recte iudicauit *Griesbachius* in Comment. Crit. ad h. l. — 37. *ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου*, ego, Messias, religionis doctor, ecclesiae auctor et parens. — 38. *ὁ κόσμος*, *homines*, *orbis terrarum incolae*; non enim Iudaeis tantum, sed omnis generis hominibus annuntianda erat doctrina diuina; et in omni terrarum orbe numerosam fore sectatorum suorum multitudinem, his ipsis verbis Iesus significare voluit. vid. 8, 12. 28, 19. *τὸ καλὸν σπέρμα* h. l. fruges e bonis seminibus enatae, *σῖτος* v. 29. nam additur: *οὗτοι εἰσὶ οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας* sunt ii, ad quos pertinet regnum Messianum, et felicitas in eo exspectanda, v. ad 8, 12. ciues regni Messiani, qui doctrinam diuinam tenent, et ad eius normam vitam componunt, quibus destinata sunt bona per Christum parta, quibus est *ἡτοιμασμένη βασιλεία* 25, 34. *κληρονόμοι τῆς βασιλείας* Iac. 2, 5. *οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ*] *πονηρός*, vt v. 19., id. qd. *ὁ διάβολος*, coll. v. 39. homi-

nes perniciosi et improbi, coll. v. 41. cogitandi et agendi ratione genio malo similes, hostes et aduersarii religionis christianae, qui 1 Ioh. 3, 10. vocantur τὰ τέκνα τοῦ διαβόλου, coll. v. 8. vbi legitur: ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐςί· add. Ioh. 8, 44. — 39. ὁ σπείρας αὐτὰ] sol. ζιζάνια, quae h. l. vt v. 25. sunt: semina mala, e quibus triticum adulterinum nascitur. συντέλεια τοῦ αἰῶνος est, vt contextus docet, h. l. finis mundi, tempus iudicii extremi. αἰὼν, *mundus*, עולם, v. *Vorstius* de Hebraism. p. 39 ss. id. qd. κόσμος· vnde et ipse Syrus interpres v. 35. pro vocabulo κόσμος, vsurpauit nomen ܥܠܡܐ.

40. 41. ὥςπερ οὖν συλλέγεται — κατακαίεται] vid. ad v. 30. πυρὶ per Hebraismum verbo κατακαίεται iunctum est; verbum enim שׂרף modo addito, modo omisso voc. אשׁ in V. T. adhibitum legitur. v. Exod. 12, 10. Leuit. 7, 7. 9. κατακαίεται, pro quo in pluribus codd. καίεται legitur, vera lectio videtur. vid. ad v. 33. — 41. ἀποςελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ κ. τ. λ.] notio simplex: accurate satis illo iudicii tempore, probitatis et improbitatis studiosi discernentur, illi praemiis ornabuntur, hi poenis afficientur. In hac sententia exornanda respexit Iesus Iudaeorum cogitandi et loquendi consuetudinem. vid. not. ad 24, 3. 25, 31 sqq. τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ: Iudaei enim existimabant, Deum, quem sibi tanquam regem ipsorum supremum cogitabant, in caussis solennibus, cum suam singularem declararet praesentiam et efficacitatem, vti comitatu et ministerio angelorum, vnde v. c. etiam affirmabant, eum comitatu et ministerio angelorum vsum esse, cum legem promulgaret in monte Sinaitico. v. Ioseph. Ant. 15, 5. 3. Act. 7, 53. *Wetstenius* ad Gal. 3, 16. et *Heinrichs* ep. ad Hebr. Prolegg. p. 23. Idem h. l. vt 24, 31. de Messia iudice aliquando apparituro dicitur. καὶ συλλέξουσι, *colligent, collectosque secernent:* haec enim notio verbo συλλέγειν inhaeret, adeoque sensu praegnanti

positum est, id quod vel addita particula ἐκ docet et v. 49. vbi legitur, ἀφοριοῦσι: adhibitum autem est hoc verbum, quoniam praecessit συλλέγεται τὰ ζιζάνια v. 40. Per βασιλείαν h. l. vt alias saepius, intelliguntur ciues regni Messiani hoc nomine digni, homines sancti et pii. σκάνδαλα vid. de hac voce not. ad 5, 29. est h. l. abstractum pro concreto, exitii auctores, seductores, doctrina et exemplo alios in errorem inducentes. τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν, פעלי און, improbitatis studiosos.

42. 43. Improbi illi subibunt poenas grauissimas. κάμινος τοῦ πυρὸς (quod dictum est pro κάμινος καιομένη, vid. Dan. 3, 12. Hos. 7, 4. ibique τοὺς ο') est id. qd. γέεννα τοῦ πυρὸς 5, 22. vbi v. not. et πῦρ τὸ αἰώνιον, quae sunt formulae in N. T. solennes, ad significandas poenas post mortem futuras. Vsus autem est Iesus imagine tartarorum, sedium impiarum a fornace ardente petita, quoniam praecesserat, τὰ ζιζάνια πυρὶ κατακαίεται v. 40. Verba ἐκεῖ ἔσαι κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων, *vbi erit fletus, et prae horrore stridor dentium,* depingunt suppliciorum grauitatem et crudelitatem. v. *Gatackerus* Aduers. posth. c. 47. p. 917 sq. Matth. 8, 12. 22, 13. — 43. τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσι κ. τ. λ.] notio simplex: felicitate summa ornabuntur ciues regni Messiani hoc nomine digni, homines sancti et pii, οἱ δίκαιοι, hi ἐκλάμψουσι ὡς ὁ ἥλιος, *splendebunt solis instar* i. eximie splendebunt. v. 16, 2. Apoc. 1, 16. Hebr. 3, 4. Iam *lux, splendor,* δόξα, vt אור, שמש Mal. 3, 20. Dan. 12, 8. saepius sunt imagines felicitatis: Sap. 3, 7. δίκαιοι ἐν καιρῷ ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἀναλάμψουσι, καὶ ὡς σπινθῆρες ἐν καλάμῃ διαδραμοῦνται· add. Sir. 9, 11. 1 Macc. 2, 62. 1 Petr. 5, 4. atque sic h. l. *solis splendor* est imago felicitatis maximae. βασιλεία τῶν οὐρανῶν in hac orationis serie, significat illud Christi regnum, quod post mortuorum in vitam reditum ab eo inaugurabitur, in quo homines probitatis et pietatis studiosi, ii qui hac in

vita ipfius doctrinam amplexi funt, eamque vita factisque expresserunt, fummam felicitatem confequentur.

44. Hac parabola, et ea quae hanc excipit v. 45 fq., docere Chriftus voluit, tantam effe doctrinae diuinae praeftantiam, vt maioris facienda fit bonis humanis omnibus; eum, qui hanc doctrinam cognouerit, pofthabitis reliquis rebus omnibus, omni ftudio, cura et diligentia elaborare debere in eo, vt illam teneat, vita et factis exprimat, atque fic commodis perfruatur fummis et maximis, quae illa fuis cultoribus praebeat. πάλιν, *porro*, vt 5, 33. v. *Raphelius* Obff. Polybb. ad h. l. Comparatur Chrifti doctrina, ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, cum auro et argento in agro defoffo, quia hactenus hominibus ignota fuerat. κρύπτειν h. l. eft *defodere*, vt 25, 25. nam qui aliquid defodit, illud occultat et tegit, ἔκρυψε, *celat*; depingit curam thefauri retinendi, nec illius amittendi. ἀπὸ τῆς χαρᾶς, *prae laetitia*. ἀπὸ, *prae*, vt 14, 26. et Hebr. מ Deut. 28, 67. Pronomen αὐτοῦ referri debet ad θησαυρὸς, atque adeo eft Genitiuus obiecti, *de inuenio thefauro*, vt ἀκοὴ αὐτοῦ 4, 24. — 45. πάλιν ὁμοία — ἀνθρώπῳ] *porro in regno Meffiano idem euenire folet, quod euenit mercatori bonas margaritas quaerenti* i. doctrina diuina fimilis eft pretiofae margaritae, in quam vbi inciderit mercator, bonas margaritas quaerens etc. καλοὺς μαργαρίτας, v. ad 7, 6. margaritas magnitudine, candore, laeuore, pondere praeftantes, atque adeo πολύτιμος μαργαρίτης margarita, vnio, his virtutibus inprimis excellens.

47—51. Similitudo, quam hi verfus continent, fententiam eandem exornatam proponit, quam illa quae paulo fuperius v. 24 fs. legitur, nimirum hanc: vt verriculum in mare eiectum, pifces, cum bonos tum malos, aliasque quisquilias complectitur, in litus protractum: ita doctrina mea nancifcetur probos et pios fectatores, vita et factis eam exprimentes, fed nancifcetur etiam fe-

ctatores improbos, vitiis sceleribusque indulgentes, coll. 41. hi vero aliquando, tempore iudicii extremi, poenas grauissimas luent. σαγήνη est Lat. *verriculum* (Vlpian. Digest. 47. tit. 10. §. 7. Si quis me prohibet in mari piscari, vel *verriculum*, quod Graece σαγήνη dicitur, ducere), genus retis piscatorii, quod verritur i. trahitur, ducitur. Hesych. et Phauorin. σαγήνη· τὸ δίκτυον, πλέγμα τι ἐκ καλάμων εἰς θήραν ἰχθύων· Saepius ap. Lucian. hoc voc. recurrit. v. *Schacht* Obss. in Matth. in Bibl. Brem. Noua Class. 1. Fasc. 1. ad h. l. in vers. Alex. respondet Hebr. מִכְמֶרֶת Hab. 1, 15. Ies. 19, 8. et חֵרֶם Ez. 26, 5. ἐκ παντὸς γένους scl. τινά· vt 23, 24. intelliguntur omnis, varii generis res, pisces, et alia. — 48. ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν, *educunt in litus* np. piscatores. ἀναβιβάζειν, Hebr. הַעֲלוֹת, quod construitur cum ב Num. 23, 4. vbi οἱ ό habent ἐπί. Caeterum Aoristi h. l. positi sunt pro Praesentibus. καὶ καθίσαντες κ. τ. λ. *et postquam consederunt, bona colligunt in vasa.* καλὰ, pisces bonos, esui aptos, et alias res vtiles. τὰ σαπρὰ, de quo voc. vid. ad 7, 17. pisces malos, esui non aptos, et alias res inutiles, quisquilias. Ad voces καλὰ et σαπρὰ plerumque intelligunt ἰχθύδια sed Matthaeus scripsit haud dubie טוֹבוֹת et בִּישׁוֹת, in quibus verbis non potest intelligi דָּגִים, vnde per τὰ καλὰ et τὰ σαπρὰ, non tantum pisces, sed et aliae, omnis, varii generis res intelligi debent. ἔξω refertur ad τὰ ἀγγεῖα. — 48. sq. vid. ad v. 40. 42. Verba λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησ., *interrogauit Iesus discipulos*, absunt a cod. Vatic. et Cantab. It. Vulg., Copt., Aeth., Orig. et cum nulla probabilis afferri possit ratio, cur ea librarii omiserint, omnino suspecta, atque addita videntur ab iis, qui orationem ipsis mancam scilicet visam, integram reddere vellent.

52. 53. διὰ τοῦτο, vt per se intelligitur, non verti potest *propterea*, sed vt Hebr. לָכֵן Iudd. 8, 7. Ier. 49, 26.

est mera transitionis formula, adeoque in versione omittenda, vt 23, 34. Marc. 12, 24. al. πᾶς γραμματεὺς, *quilibet doctor, religionis interpres, legum diuinarum peritus.* Iesum hoc nomine discipulos suos insignire voluisse, aperte docent verba quae sequuntur: μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Iudaeorum doctores, legis interpretes, dicebantur γραμματεῖς, סופרים, Esr. 7, 6. *Buxtorf.* Lex. Talm. p. 1534. Iesus vero hoc ipsum nomen h. l. vt Matth. 23, 34. ad discipulos suos transtulit. μαθητεύειν prop. est neutrum, vt omnia verba in εύειν desinentia, et ponitur ita, vt sit: *discipulum esse* 27, 57. vid. et *Suicerus* Thes. Eccl. h. v. Sed Hebraei et scriptores Graeci, recentiores inprimis, multa verba Neutra vsurparunt vt Actiua. vid. *Abreschius* dilucc. Thucydd. p. 88 sq. et ad Thom. Mag. p. 298. horum in numero etiam est μαθητεύειν, quod adhibetur quoque vt Actiuum, ita, vt sit: *discipulum facere*, 28, 19. Act. 14, 21. *edocere* h. l. Itaque γραμματεὺς μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασ. τῶν οὐρ. est doctor religionis christianae doctus, idoneus. Pro εἰς τὴν βασιλείαν in aliis libris extat τῇ βασιλείᾳ. Vtraque lectio exprimit Hebr. לְמַלְכוּת, in aliis libris legitur, ἐν τῇ βασιλείᾳ, lectionem vero τῇ βασιλείᾳ, quam praeter codd. haud contemnendos Origenis et Cyrilli auctoritas tuetur, praefert haud immerito *Griesbachius*, cum vulgari εἰς τὴν βασιλείαν ex praestantioribus codd. nullus faueat, praeter L. huius vero auctoritatem cognatorum dissensus imminuat; lectio autem ἐν τῇ βασ. orta sit ex illa τῇ βασιλείᾳ. — ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, *cuidam patrifamilias.* ἐκβάλλει, *profert* vid. ad 12, 35. θησαυρὸς, de cuius voc. vsu vid. ad 2, 11. h. l. est *promtuarium, cella penaria,* id. qd. ταμεῖον, atque ἐκβάλλειν ἐκ τοῦ θησαυροῦ id. qd. προκομίζειν ἐκ τοῦ ταμείου ap. Clem. Alex. Paedag. 3. p. 76. Victor. Per τὰ καινὰ καὶ παλαιὰ *Elsnerus* intelligit noua et vetera vasa, quae in cella sua habeat paterfamilias, atque subaudiendum putat σκεύη. Male, subintelligendum potius est βρώματα

l. ὀψώνια. Etenim componuntur h. l. religionis doctores cum patrefamilias, quatenus hic hospites excipit cibis recens paratis et pridianis atque semesis i. varii generis cibis; praeterea doctrinae saepius comparari solent cum cibis Sir. 24, 23. Theophr. Char. 8, 1. Cic. Topic. 5. vid. Victorius Varr. Lectt. 38, 23. Sensus omnino est: doctor religionis idoneus cuiusuis generis doctrinas debet proponere, notas atque ignotas, et in tradenda doctrina, modo vsitata oratione vti, modo noua; atque ita meum exemplum, qui varii generis doctrinas, modo per similitudines, modo perspicuis verbis trado, sequi et imitari.

54. Loci paralleli Marc. 6, 1—6. Luc. 4, 16 sqq. vid. not. ad Matth. 4, 12. εἰς τὴν πατρίδα] intelligitur Nazarethum, in quo oppido Iesus educatus fuerat; Ναζαρὲτ οὗ ἦν τεθραμμένος Luc. 4, 16. quod oppidum ib. v. 23. vocatur ἡ πατρὶς eius scl. πόλις· Eustath. ad Il. δ'. p. 351. 18. ὅτε δέ γε πατρὶς μόνον λέγεται, ἐλλειπτικῶς καλεῖται· λείπει γὰρ αἶα, ἢ γῆ, ἤ τι τοιοῦτον. — τούτῳ; vt vel contextus docet, h. l. contemnentis est. Sic quoque adhiberi solet Hebr. זה 1 Sam. 10, 27. vbi de Saulo sermo est, et Alex. habent τί σώσει ἡμᾶς οὗτος; atque addunt: καὶ ἠτίμασεν αὐτόν. add. 1 Sam. 21, 15. Etiam apud scriptores exteros οὗτος ita legi, pluribus docuit *Marklandus* ad Lys. p. 601. ἡ σοφία αὕτη, *tanta sapientia*, vid. Luc. 4, 17 sqq. δυνάμεις, miracula, de quibus audiuerant Nazarethani; et quae illo tempore inter eos fecerat, coll. v. 58. Marc. 6, 5.

55 sqq. οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός;] *nonne hic est fabri lignarii filius?* τέκτων omnino significat *fabrum*. Hesych. τέκτων· πᾶς ὁ τεχνίτης· speciatim autem vt חרש 2 Regg. 22, 6. ponitur de fabro lignario: Gloss. vett. τέκτων, *faber tignarius*, *faber lignarius*, *materiarius*; et Iosephum fabrum lignarium fuisse, traditur communi consensu scriptorum veteris ecclesiae. vid. Iustin.

Martyr. c. Tryphon. p. 94 fq. ed. Steph. et *Suiceri* Thef. Eccl. v. τέκτων. Marc. 6, 3. legitur: οὐχ οὗτός ἐςιν ὁ τέκτων; quae verba plerique interpp. per metonymiam pofita exiftimant pro, τοῦ τέκτονος υἱός; fed nihil impedit, quo minus verba haec accipiamus proprie, et Iefum ipfum opera materiaria feciffe ftatuamus, cum nec infrequens, nec indecorum fuerit prifcis Hebraeorum fapientibus, praeter literarum ftudia artes quoque tractare manuarias. vid. *Cunaeus* de Republ. Hebr. c. 4. p. 27 fqq. *Lightfootus* Hor. Hebrr. et Talmm. p. 616. *Rau* Diss. duae, vnde Iefus alimenta vitae acceperit? inquiritur, Erlang. 1794. 95. 4. Iofephi filium Iefum putabant, quod Maria ipfius mater erat, Iofephus autem huius maritus, vnde et Maria Luc. 2, 48. maritum fuum, Iefum allo-quens, ipfius patrem dicebat. Parentum Iefu et propinquorum ipfius plebs Nazarethana h. l. mentionem faciebat contemtus cauffa, et ignobilitas familiae Iefu atque inuidia, homines iftos eo redigebant, vt Iefum repudiarent, nec pro legato diuino haberent καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐπ' αὐτῷ v. 57. Nouimus, inquiunt, parentes et propinquos ipfius, homines obfcuros et ignobiles, quomodo huic diuinitus tanta fapientia conceffa effe poteft, et facultas miracula patrandi, vt poffit doctoris, legatique diuini, perfonam agere, et aureae aetatis initia annuntiare? qualem fe venditat? quomodo hic fapientia et facultate miracula patrandi praeditus effe poteft? Scilicet illuftrari debet locus nofter e Luc. 4, 17 fqq. Poftquam Iefus locum Iefaiae recitarat eumque interpretatus erat, (fummam tantum interpretationis attulit Lucas v. 21.) omnes admiratione capti tenebantur. Sed fedatiores facti auditores, nonnulli (Luc. 4, 22. ἔλεγον fcl. τινὲς) inuidia ducti, vt Iefum in contemtum adducerent, dicebant πόθεν τούτῳ κ. τ. λ. Caeterum *Paulus* ad Luc. 1, 38. monuit: Iefum, hominibus iftis, ipfum Nazarethanum et Iofephi filium dicentibus, non contradixiffe, ne eos magis exacerbaret, nouamque fibi inuidiam pararet, nec Matthaeum adiecifle

annotationem, quod omnino narrationibus suis non interiecerit animaduersiones, quae ad lectoris iudicium regundum facerent, et quod ipsi persuasum fuerit, lectores suos meliora edoctos (c. 1. 2.), iudicium istorum Christi contemtorum, non esse offensurum. καὶ οἱ ἀδελφοὶ — Ἰούδας] *et fratres ipsius Iacobus, Ioses, Simon et Iudas*, vid. not. ad 12, 46. Ἰωσῆς praeter hunc huius nominis fratrem Iesu, filius eiusdem nominis Mariae, Clopae f. Alphaei vxoris, frater Iacobi minoris memoratur 27, 56. Ἰάκωβος, vid. ad 10, 2. — 56. ἀδελφαί, sorores Christi germanae, v. 12, 46. ταῦτα πάντα referri debet ad σοφίαν et δυνάμεις. — 57. οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος — αὐτοῦ] *nusquam magis contemnitur doctrinae diuinae interpres* (προφήτης), *quam in patria sua*, a ciuibus suis, *et familia*, necessariis suis. Plut. de exilio p. 604. D. τῶν φρονιμωτάτων καὶ σοφωτάτων ὀλίγους ἂν εὕροις ἐν ταῖς ἑαυτῶν πατρίσι κεκηδευμένους. Senec. de Benefic. 3, 3. *vile habetur quod domi est.* Cf. de hac prouerbiali locutione *Schottus* Adagg. S. S. *Grotius*, *Pricaeus*, et *Wetstenius* ad h. l. — 58. καὶ οὐκ ἐποίησε κ. τ. λ. *non multa ibi fecit miracula*, contemnebant enim eum, hinc admodum pauci ipsius auxilium implorabant, Marc. 6, 5.

CAPVT XIV.

1. Iesus, vt Iohannis baptistae euitaret fortunam, quem Herodes Antipas occidi iusserat, contulit se in locum desertum, vid. v. 13. Luc. 9, 10. et inde varia itinera suscepit; cf. c. 14 — 18, 35. ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ] *circa illud tempus*, *cum fama Iesu ad Herodis aures peruenisset*, *his amicis suis dicebat* etc. Qui factum sit, vt Iesu facinora miranda tam sero Herodi innotuerint, vario modo explicare studuerunt interpretes. *Grotius* autumat, Herodem,

Romam profectum, abfuiffe a terris fuis interea, dum Iefus inclarefceret; fed defunt argumenta idonea, quibus haec fententia comprobetur. Alii, vt *Baronius*, ftatuerunt, Herodem bello Arabico fuperioribus annis occupatum, e Iudaea abfuiffe, atque ita ferius famam de Iefu praeclare factis ad aures ipfius peruenire potuiffe. Sed vt recte monuit *Cafaubonus* Exercitt. ad Baronii Annal. Eccleſ. p. 304. bellum cum Areta, Arabiae rege, per legatos geftum eft, neque adeo a regione fua auocauit Herodem, et geftum eft, cum Iohannes iam obtruncatus effet, vid. Iofeph. Ant. 18, 7. Scilicet non eft h. l. tam de primo auditu Herodis, quam potius de continuato et repetito, qui tandem eius attentionem excitabat, fermo, vt praeclare obferuauit *Rufus* in Harmonia Euangel. T. I. p. 1246. Potuit igitur varia quidem de Iefu doctore iam antea audiuiffe, ad quae tamen parum animum aduertit princeps libidini voluptatibusque indulgens, vt adeo rurfus memoria eius exciderent, praefertim cum Iohannes adhuc viueret, qui tanta apud omnes auctoritate valebat, quem plures affeclarum ipfi Chrifto longe praeferebant, vid. 9, 14. 11, 2.; fed nunc temporis, poft Iohannis baptiftae necem, cum Herodes denuo audiret de Chrifto thaumaturgo, coll. v. 2. cuius fama interea vndiquaque fortius eruperat, magnopere animo percellebatur homo fceleris confcientia ftimulatus et meticulofus. ὁ τετράρχης] intelligitur Herodes Antipas, Herodis M. filius, vid. Iofeph. Ant. 17, 3. Mortuo parente, Auguftus alteram regni partem Antipae eiusque fratri Philippo dedit, ita, vt Antipas acciperet Galilaeam et Peraeam, atque diceretur τετράρχης, vt h. l. et Iofeph. Ant. 18, 9. vid. not. ad Matth. 2, 22. τετράρχης proprie dicitur, qui quartae parti, τετράδι, alicuius regionis cum imperio praeeft. Deinde vero etiam τετράρχης de eo vfurpari coeptum eft, qui tertiae et dimidiae regionis alicuius parti praeerat. vid. *Fifcherus* Proluff. de vit. Lexx. N. T. p. 428. Infra v. 9. et Marc. 6, 14. Herodes Antipas di-

citur βασιλεὺς, quo quidem nomine quomodo insigniri potuerit, notatum est ad 2, 22. τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ pro περὶ τοῦ Ἰησοῦ, vid. ad 4, 24.

2. τοῖς παισὶν αὐτοῦ] *amicis et familiaribus suis:* παισὶν id. qd. δούλοις, φίλοις, vt 3 Esr. 1, 30. 1 Macc. 1, 6. Etenim ab Hebraeis עֲבָדִים dicuntur non modo ii, qui proprie serui sunt, sed etiam homines liberi et ingenui, ministri principum, regum, ac ciuitatum Orientis. Hinc interpretes Graeci veteres עבד modo vertunt παῖς 1 Sam. 18, 22. Ios. 1, 7. 13. quo posteriori loco Symmachus habet δοῦλος, modo φίλος, vt Esth. 2, 19. οὗτός ἐστιν Ἰωάννης — νεκρῶν] *hic est Iohannes baptista, qui ab inferis rediit.* Qua ratione Herodes, qui vna cum familia sua, sectae Sadducaeorum, resurrectionem mortuorum negantium, addictus fuerit, vt ex Marc. 8, 15. et Matth. 16, 6. colligi solet, cogitare ac dicere potuerit, Iohannem ab inferis rediisse, varia fuit interpretum disputatio. Alii monuerunt, homines nimis libere sentientes et diuina contemnentes, esse fere cum maxime superstitiosos; non semper eos, qui placita sectae alicuius publice probent et profiteantur, ea etiam credere, saltem eos ipsos dubitare interdum de veritate placitorum opinionumque suarum. Alii contenderunt, Herodem non serio haec dixisse, sed his ipsis verbis risui exponere voluisse opinionem de mortuorum resurrectione. Sed Herodem, accepto nuntio de Iesu eiusque miraculis, magnopere perturbatum, et a iocatione alienum fuisse, locus Lucae 9, 3. planissime docet. Hinc alii opinati sunt, Herodem credidisse μετεμψύχωσιν h. e. animarum migrationem in alia corpora, adeoque his verbis significare voluisse, quod anima Iohannis in corpus Christi commigrauerit. Sed Iudaeos Christi aetate μετεμψύχωσιν admisisse, probari nequit, v. not. ad Ioh. 9, 2. nec loquitur Herodes de Iohannis anima, quae migrarit in Christi corpus, sed de Iohannis ipsius resuscitatione. Equidem cum aliis interpretibus arbitror, Herodem eius-

que familiam probaſſe tantum rationes Sadducaeorum politicas, non vero reliqua eorum dogmata et placita, vid. Act. 26, 7. 8. ibique interpp. et *Paulus* ad h. l. Phariſaeis enim, libertatis populi defenſoribus ſtrenuis, Herodis I. vtpote alienigenae et Romanorum imperium maxime inuiſum erat, Sadducaei autem minus ſeueri et acerbi iudices hac in re erant, vid. Ioſeph. Ant. 15, 1. 17, 3. 18, 1. Omnino igitur Herodes, conſcientiae ſtimulis perfoſſus, conſternatus et tumultum metuens, in eam opinionem venire potuit, Iohannem in vitam eſſe reuerſum, praeſertim cum vulgus Iudaeorum crederet, ante Meſſiae aduentum plures prophetas ab inferis eſſe redituros. διὰ τοῦτο αἱ δυνάμεις ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτῷ] *propterea*, quoniam rediuiuus potentior eſt quam antea. δυνάμεις accipiunt de miraculis ipſis; vt ἐνεργοῦσι poſitum ſit pro Paſſiuo ἐνεργοῦνται, atque ἐν αὐτῷ ex Hebraiſmo pro ὑπ᾿ αὐτοῦ vel δι᾿ αὐτοῦ, *fiunt ab eo miracula.* Rectius vero *Beza*, aliique cum eo δυνάμεις accipiunt de facultate miracula edendi, vt adeo verba reddi debeant: propterea facultate miracula patrandi praeditus eſt.

3. Inſerit iam Matthaeus hiſtoriam ipſam de captiuitate et morte Iohannis, atque adeo Aoriſti Latine verti debent Plusquamperfectis. κρατήσας — φυλακῇ] *comprehenſum et compedibus vinctum in cuſtodiam dederat.* τίθεσθαι ἐν φυλακῇ, Hebr. נָתַן בְּמִשְׁמָר Gen. 41, 10. 42, 17. vbi v. LXX. διὰ Ἡρωδιάδα — ἀδελφοῦ αὐτοῦ] *in gratiam Herodiadis, quae fuerat vxor Philippi fratris ipſius*; Herodiada vxorem fratris Philippi, amore eius incenſus, abduxerat Herodes Antipas, eamque, repudiata vxore ſua, Aretae Arabum regis filia, matrimonio ſibi iunxerat, v. Ioſeph. Ant. 18, 5. 1 ſqq. Herodes *Philippus* h. l. memoratus, non debet confundi cum Herode Philippo, tetrarcha Ituraeae et Trachonitidis, cuius mater fuit Cleopatra, ſed notatur h. l. alius Herodis M. filius ignobilis et obſcurus, qui, a patre exheredatus, vitam priuatus trans-

egit, fusceptus e Mariamna, Simonis Pontificis M. filia, vid. Iofeph. Ant. 17, 6. B. I. 1, 30. 7. *Grotius*, inprimisque *Krebfius* ad h. l. et *Deylingius* Obff. S. 2, 26. 18 fq. vnde non mirandum, Herodiada, feminam vanam et imperiofam, maluiffe vxorem effe Antipae tetrarchae, quam Philippi, hereditate priuati. Iofephus Ant. 17, 1. 2. hunc Philippum vocat Herodem. Scilicet e Iofepho et aliis fatis conftat, multos Herodis M. filios, etfi fuo quisque nomine proprio, quo ab aliis diftinguerentur, infigniti fuerint; tamen Herodis nomen quafi commune quoddam habuiffe, adeo vt nunc proprio, nunc communi, a fcriptoribus appellentur. Sic *Archelaus* vocatur *Herodes* Dio Caff. p. 567. Leuncl. *Antipan* faepius quoque *Herodem* nominauit Iofephus, v. *Krebfius* ad h. l. Itaque nulla intercedit inter Matthaeum et Iofephum pugna, et nomen Φιλίππου, quod a codd. nonnullis abeft, fed ab iisdem Marc. 6, 17. retinetur, Matthaeo feruandum eft.

4. 5. ἔλεγε γὰρ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης· οὐκ — αὐτήν] Haud improbabilis eft *Wetftenii* aliorumque fententia, Iohannem ab ipfo Herode accerfitum, et de matrimonio cum Herodiade interrogatum effe, vt inuidiam, quam ei inceftae nuptiae apud populum creauerant, placaret, et factum excufaret, auctoritate Iohannis, hunc vero refpondiffe, quod prophetam et virum probum decebat. ἔχειν· Marc. 6, 17. vfus eft verbo γαμεῖν, notat h. l. *in matrimonio habere*, quo fignificatu frequenter quoque apud fcriptores exteros occurrit, Xen. Cyr. 1, 5. 4. τὸν τὴν ἀδελφὴν (affinem) ἔχοντα. Homer. h. in Herc. v. penult. καὶ ἔχει καλλίσφυρον Ἥβην. Sic *habere* apud Latinos Sueton. Aug. 63. *nam tunc Agrippa alteram Marcellarum habebat.* Hefych. ἔχετο, ἐγαμεῖτο. It. ἔχεν (Ion. pro εἶχεν) ἐγεγαμήκει Euftath. ad Il. α. p. 61. ἔχει δὲ ἔμφασιν τὸ ἔχειν, ὡς περὶ γυναικός, καὶ οὐ δούλης. ἔχεται γὰρ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρί. vid. et *Raphelius* atque *Alber-*

tius ad h. l. Abduxerat Herodes Antipas viuenti marito, eidemque fratri vxorem, commiserat ergo crimen adulterii, raptus et incestus, nam lex data erat Iudaeis, vt ne quis in matrimonium duceret vxorem fratris, nisi mortuus esset frater, liberis orbus. vid. Leuit. 18, 16. 25, 5. Caeterum Ioseph. Ant. 18, 5. 2. captiuitatis necisque Iohannis caussam affert hanc, quod timuerit Herodes, ne tanta hominis auctoritas populum ad defectionem impelleret. Matthaeus caussam affert hanc, quod ob incestum et alia flagitia atque scelera, vid. Luc. 3, 19. Herodem Iohannes reprehenderit. Neque tamen Iosephus Matthaeo repugnat. Nam Iosephus vel ea attulit, quae tunc facinori huic praetexerentur, adeoque caussam non ex sua ipsius, sed aliorum opinione, tunc temporis apud Iudaeos obtinente, protulit; quae fuit sententia *Wolfii* ad h. l.; vel duae fuerunt caussae, quibus commotus Herodes Iohannem in carcerem conici atque interfici iusserit, exprobratio incestus aliorumque scelerum, et metus rebellionis a plebe imminentis, ita, vt alteram caussam attulerit Iosephus, alteram Matthaeus; vel Matthaeus locutus est de caussa, ob quam Iohannes in carcerem detrusus sit, Iosephus autem de ea, ob quam interfectus sit. vid. *Krebsius* ad h. l. et *Deylingius* Obss. S. 3, 26. 12. Scilicet Herodes Iohannem ob exprobratum incestum in vincula coniecerat, et fortassis iam tunc temporis fecisset id quod ira suadebat, et femina irritata dictabat, atque Iohannem interfici iussisset, nisi partim ipse reueritus esset Iohannem, vid. Marc. 6, 20. partim etiam populum metuisset, coll. v. 5. postea autem eum necari iussit, precibus importunis Herodiadis filiae, et iurisiurandi religione coactus, et cohortationibus conuiuarum, metuque rebellionis a Iudaeis imminentis, vid. ad v. 9., compulsus. — 5. καὶ θέλων αὐτὸν ἀποκτεῖναι] *et lubenter eum interfecisset*, nempe illo tempore, quo Iohannis exprobratio eum ad iram prouocauerat. θέλων, *lubenter*, vt Ioh. 6, 21. al. ὡς, *reuera*, id. qd. ὄντως,

(Triclin. ad Soph. Electr. 1188.) ἀληθῶς· Hesychius: ὡς — ἀληθῶς. Hebraei ita quoque vtuntur particula כ Hos. 4, 4. vid. *Drusius* Animaduu. 2, 47. *Suicerus* h. v. *Noldius* Concordd. particc. h. v. et *Palairetus* ad h. l. εἶχον, populo persuasum erat, Iohannem vere esse prophetam, voluntatis diuinae interpretem, eximiis dotibus instructum. ἔχειν h. l. *putare*, *existimare*, vt 21, 26. 46. quo sensu etiam scriptores Graeci verbum ἔχειν, et Latini verbum *habere* frequenter ponere solent, vid. *Kypkius* ad h. l. et *Mollius* ad Longi Pastoral. p. 111 sq.

6. γενεσίων δὲ ἀγομένων] quaerunt et disputant viri docti, quae sint illa γενέσια h. l. commemorata. Alii statuunt, esse intelligendam *celebrationem diei natalis*; cuius sane memoriam magna cum cura celebrare solebant veteres, sicuti hoc factum legimus a Pharaone Gen. 40, 20. ἡμέρα γενέσεως ἦν Φαραὼ, καὶ ἐποίει πότον πᾶσι τοῖς παισὶν αὐτοῦ· ab Antiocho Epiphane 2 Macc. 6, 7. vbi legitur: εἰς τὴν κατὰ μῆνα τοῦ βασιλέως γενέθλιον ἡμέραν, *die regis per quemque mensem natali*, vid. exempla plura hanc in rem allata a *Schachtio* Obss. Philol. in Matth. in Biblioth. Noua Bremensi Class. 2. p. 488 ss. et vocabulum γενέσιος de die natali extat ap. Alciphron. 3. ep. 18. et 55. Philon. de Mundi Opif. p. 20. et Ioseph. Antiq. 12, 4. 7. Alii vero intelligendum esse h. l. praecipiunt festum, quod instituisset Herodes in memoriam eius diei, quo suscepisset imperium, ergo *diei inaugurationis celebrationem*. Extra omnem vero dubitationem positum est, reges hunc quoque diem celebrare solitos esse. vid. 1 Regg. 1, 8. 9. 18, 18. Hos. 7, 5. Plin. epp. 10, 61. De Herode M. hoc idem prodidit Iosephus Ant. 15, 11. 6. συνεκπεπτώκει γὰρ τῇ προθεσμίᾳ τοῦ περὶ τὸν ναὸν ἔργου, καὶ τὴν ἡμέραν τῷ βασιλεῖ τῆς ἀρχῆς, ἣν ἐξ ἔθους ἑορτάζειν· εἰς ταὐτὸν ἐλθεῖν. Ipsi Latini quoque hoc sensu formula *dies natalis* vtuntur, vid. Spartian. Hadrian. 4. et

Dauisius ad Hirt. b. Afric. 90. Solebant etiam reges a die, quo creati erant, vt natali, annos supputare, 1 Sam. 13, 1. vbi Saulus dicitur υἱὸς ἐνιαυτοῦ *filius vnius anni*, quatenus vnum tantum regnauerat adhuc annum. Laudatur etiam *Aboda Sara* f. 8. in Mischna, vbi inter festa refertur quoque יוֹם גְּנוּסְיָא שֶׁל־מְלָכִים ad quae verba in Gemara f. 10, 1. notatur: quid est dies גנוסיא? respondet R. Iudas, per hunc intelligunt diem, quo constituunt regem. Sed גנוסיא est Graecum γενέσια. Vtraque igitur interpretandi ratio haud leuibus argumentis potest defendi. cf. *Heinsius* Exercitt. Sacr. p. 52. *Relandus* Diss. miscell. 8. p. 257. P. 2. et *Fischerus* in Praef. ad *Leusden.* de dialectis N. T. ed. sec. p. 17 ss. Cum vero nullius scriptoris Graeci auctoritate comprobari et afferi possit notio voc. γενέσια *dies imperii*, prior illa huius nominis interpretatio, *dies natalis*, omnino praeferenda videtur. Caeterum ad γενεσίων non subintelligendum esse συμποσίων, (vt voluit *Bosius* Ellips. h. v.) sed potius ἡμερῶν: recte ostendit ad h. l. *Krebsius*. ἄγειν est verbum proprium et solenne de celebratione festi, vnde formulae ἄγειν ἑορτὴν, ἡμέραν Thucyd. 6, 6. 5, 47. Xen. Cyrop. 6, 2. 3. Esth. 9, 18. 19. 21. (vbi עֲשׂוֹת Alex. vertunt ἄγειν) 2 Macc. 2, 16. 1, 9. Tob. 11, 20. add. *Palairetus* in Bibl. Brem. Nou. Cl. 3. p. 211. *Raphelius*, *Albertius* et *Keuchenius* ad h. l. Itaque lectio γενομένων, quam codd. nonnulli habent, ex glossemate orta est. ὠρχήσατο] *saltabat*: non est sermo de rudi illo et incomposito saltandi genere, quod in publicis gaudiis, matronis virginibusque Iudaicis antiquitus vsurpatum fuit, sed de saltatione lasciua, pantomimorum more, qui manuum corporisque gestibus, mores hominum et omnes affectus exprimere et imitari solebant; vid. *Rupertius* ad Iuuenal. 6, 63. et *Mitscherlich* ad Horat. Carm. 3, 6. 21. huius generis saltationes in conuiuiis vsitatae erant, Cic. pro Murena c. 6. *Tempestiui conuiuii, amoeni tori, multarum diuitiarum comes est extrema saltatio.* add. Vellei. Pat. 2, 83. Xen.

Sympof. 2. add. *Paulfen Regierung der Morgenländer* p. 262. *Meyer Verfuch einer Vertheidigung und Erklärung der Gefchichte Jefu und der Apoftel aus Profanfcribenten* p. 207. ἡ θυγάτηρ τῆς Ἡρωδιάδος] non intelligitur filia Antipae et Herodiadis, fed Salome, quam Herodias priori marito pepererat. ἐν τῷ μέσῳ fpectantibus Herode, reliquisque conuiuis, vid. Marc. 6, 21.

7 fqq. Salome faltando adeo fefe probauerat Herodi, vt quidquid petiiffet, fe illi daturum, iureiurando promitteret. ὁμολογεῖν, *promittere, polliceri*, vt Plato Criton. 10. al. et ὅρκῳ ὁμολογεῖν, polliceri interpofito iureiurando id. qd. ὀμνύειν Marc. 6, 23. — 8. προβιβασθῆσα ὑπὸ τῆς μητρὸς] *inftructa a matre*, ad quam rem retulerat, vid. Marc. 6, 24. προβιβάζειν in verf. Alexandrina adhibetur de iis, qui alios aliquid docent, et hortantur vt illud faciant, atque refpondet Hebr. הורה Exod. 35, 34. et שנן Deut. 6, 7. Ita quoque legitur Xen. Mem. 1, 2. 17. πάντας τοὺς διδάσκοντας ὁρῶ αὐτοὺς δεικνύντας τε τοῖς μανθάνουσιν. ᾗπερ αὐτοὶ ποιοῦσιν ἃ διδάσκουσι, καὶ τῷ λόγῳ προβιβάζοντας *video omnes eos qui docent, difcipulis monftrare, quo pacto praeftent ipfi, quod docent, atque etiam oratione eos impellere.* vid. *Raphelius* et *Kypkius* ad h. l. πίναξ eft *orbis, quadra, lanx*: vas, in quo cibi vel apponuntur, Odyff. α', 141, vel eduntur; Thom. Mag. πίνακες· τὰ ἀγγεῖα, ἐν οἷς ἐσθίομεν. — 9. καὶ ἐλυπήθη ὁ βασιλεὺς] vulgo explicant: *dolore affectus eft* Herodes, fed fortaffis rectius ἐλυπήθη h. l. accipitur de *ira*, ita vt fit, *commotus eft rex.* Puellae petulantia, et precum importunitas, iratum reddebant Herodem, cui Iohannes carus erat, vid. Marc. 6, 20. fed διὰ τοὺς ὅρκους, *propter iuramentum*, et διὰ τοὺς συνανακειμένους, *propter conuiuas*, qui ipfi quoque forte odio in Iohannem commoti, et vt Herodiadi atque ipfius filiae gratum facerent, religionem iurisiurandi obtendebant, et regem hortabantur, vt filiae precibus locum daret, ne longior

Iohannis captiuitas multitudinem excitaret, vt res nouas moliretur: iussit Herodes filiae caput Iohannis dari. Verbum autem λυπεῖσθαι in verſ. Alexandrina ſaepius ita recurrit, vt ſit, *iraſci*, atque reſpondet verbo חרה vt Gen. 4, 5. Neh. 4, 5. et קצף, vt 1 Sam. 29, 4. eodemque ſenſu legitur infra 18, 31. add. Xen. Mem. 3, 13. 1.

10 — 12. καὶ πέμψας — ἐν τῇ φυλακῇ] *iuſſit igitur Iohannem in carcere decollari.* Carceris et ſupplicii Iohannei locum fuiſſe Machaerunta tradit Ioſeph. Ant. 18, 5. 2. Iam cum dixerit Herodiadis filia: δός μοι ὧδε τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου, v. 8. coll. Marc. 6, 25. ſuſpicari licet, γενέσια illa celebrata fuiſſe aut in ipſa arce Machaeruntina, aut in caſtello quodam finitimo; a Tiberiade enim, quae regia Herodis ſedes erat, ſatelles regius ad exſequendum crudele mandatum miſſus, vix intra biduum iter conficere potuiſſet, vid. *Grotius* et *Lightfootus* ad h. l. πέμψας, vid. ad 2, 16. ἀποκεφαλίζειν (Gloſſ. vet. ἀποκεφαλίζω· *decollo*) in libris Atticorum non occurrit, qui hac in re vel vſurparunt verbum καρατομεῖν vel ἀποτέμνειν τὴν κεφαλὴν, ſed ſcriptores poſterioris aetatis eo vſi ſunt, vt Dio Caſſ. 71, 28. p. 1193. *Reimar.* Arrian. Epict. 3, 26. Artemidor. Onirocrit. 1, 35. v. *Raphelius* Obſſ. Polybb. *Albertius* et *Kypkius* ad h. l. *Georgius* Hierocrit. P. 1. p. 111 ſq. et Pſ. 151, 7. 1 Sam. 31, 9. in ed. Complut. hinc recte iudicauit *Fiſcherus* Proluſſ. de vit. Lexx. N. T. p. 690 ſſ. hoc verbum ponendum eſſe in numero eorum verborum, quae Macedonum et Alexandrinorum ingenia finxerint. — 11. ἠνέχθη] poſitum eſt pro προςηνέχθη, 22, 19. allatum eſt caput in lance, quo certius conſtaret, mandatum eſſe confectum. Seneca Octau. 437. *Perage imperata, mitte, qui Plauti mihi Sullaeque referat abſciſſum caput.* Val. Max. 9, 2. *Marius — caput M. Antonio abſciſſum, tactis manibus inter epulas, per ſummam animi ac verborum inſolentiam*

aliquamdiu tenuit. Exempla hanc in rem plura vid. ap. *Wetsten.* ad h. l. — 12. ἦραν τὸ σῶμα καὶ ἔθαψαν] *corpus sustulerunt et sepeliuerunt,* σῶμα est *cadauer;* vt Luc. 17, 37. Tob. 1, 18. καὶ ἐζητήθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τὰ σώματα, καὶ οὐχ εὑρέθη· Hebr. נְבֵלָה 1 Reg. 13, 29. Suidas: σῶμα· πᾶν τὸ τεθνηκὸς παρὰ τοῖς παλαιοῖς. Eodem modo Latini vtuntur voc. *corpus,* vid. Flor. 4, 2. 60. Suet. Aug. c. 101. vid. *Burmannus* ad Val. Fl. 3, 333. Lectio πτῶμα, quae h. l. in nonnull. codd. extat, e Marc. 6, 29. in h. l. translata est. ἀπήγγειλαν τῷ Ἰησοῦ, *nuntiarunt Iesu,* quae Iohanni acciderant.

13. Redit scriptor eo, vnde v. 3. declinauerat. Herodes igitur, cum post Iohannis necem de mirandis Iesu facinoribus audiuisset, atque in eam opinionem venisset, Iohannem ab inferis rediisse, cupiebat Iesum videre, ἐζήτει ἰδεῖν αὐτὸν, Luc. 9, 9. Iesus vero, vt Herodis aulam effugeret, et se aliquamdiu consuetudini atque sermonibus hominum subduceret, vid. Marc. 6, 31. praesertim cum populus, Herodi propter interemtum Iohannem iratus, ad seditionem pronus esset, ne seditioni locum praeberet, vna cum Apostolis suis, qui illo ipso tempore ab itinere suscepto reuenerant, vid. Luc. 9, 10. e locis Galilaeae frequentioribus in solitudinem recessit. ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, *profectus est inde;* significatur locus, oppidum, in quo Christus hactenus commoratus erat, nempe Capharnaumum. εἰς ἔρημον τόπον] *in solitudinem,* tractum terrae nec vicis, nec incolis frequentem, sed irriguum, et pascendis alendisue gregibus idoneum, coll. v. 16. 19. erat in litore maris Tiberiadis orientali, atque adeo in Gaulanitide inferiore; quae parebat Philippo tetrarchae, Antipae fratri. Luc. 9, 10. dicitur τόπος ἔρημος πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδὰ, quae postea Iulias dicta est a Philippo. vid. Ioseph. Ant. 18, 2. Fuerunt enim in Iudaea duo huius nominis oppida, vnum cis

mare Tiberiadis; alterum trans illud. vid. *Fischerus* Proluff. de vitiis L. p. 444 fqq. κατ' ἰδίαν, *feorfim*, vt 2 Macc. 4, 5. καὶ, *fed.* πεζῇ] *terreftri itinere*; *terra*: nam opponitur nauigationi. Sic ap. Diod. Sic. p. 711. D. πεζῇ καὶ κατὰ θάλασσαν, et p. 498. A. B. πεζῇ permutatur cum κατὰ γῆν, fic πεζεύειν et πλεῖν fibi inuicem opponuntur ap. Philon. de Temul. p. 263. D. κἂν εἰ πεζεύειν καὶ πλεῖν δεῖ, *fi forte vel itinere terreftri, vel nauigatione opus eft*. Latini quoque dicere folent, *claffe et pedibus venire*, vid. Cic. Att. 3, 8. 5, 9. vid. *Loesnerus* et *Münthius* ad h. l.

14 — 21. ἐξελθὼν fcl. ἐκ τοῦ πλοίου, *egreffus e nauigio*. ἀῤῥώςους, aegrotos qui inter eos erant, τοὺς χρείαν ἔχοντας θεραπείας, Luc. 9, 11. ἄῤῥωςοι, *aegroti*, vt Lat. *infirmi*, qui opponuntur *fanis*, Plin. H. N. 7, 26. Hebr. חֹלִים 1 Regg. 14, 5. Hefychius: ἀῤῥωςία, νόσος, ἀσθένεια. — 15. ὀψίας γενομένης] *vefperi*; Luc. 9, 12. ἡ δὲ ἡμέρα ἤρξατο κλίνειν: eft autem h. l. de vefpera prima fermo, v. ad 8, 16. nam v. 23. iterum legitur ὀψίας γενομένης. ἡ ὥρα ἤδη παρῆλθεν] *magna pars diei praeteriit*. Marc. 5, 36. ὥρα ἤδη πολλή· Vtuntur autem Graeci formulis ὥρα πολλὴ et νὺξ πολλὴ promifcue, vel de longo diei noctisue fpatio iam praeterlapfo, vel adhuc inftante, et vtrum horum intelligendum fit, ex adiectis particulis ἔτι, ἤδη, ἄχρι aliisue fignis diiudicandum eft. Exempla hanc in rem attulerunt *Kypkius* et *Raphelius* ad Marc. 6, 35. εἰς τὰς κώμας, *in vicos finitimos*, εἰς τὰς κύκλῳ κώμας, Luc. 9, 12. — 19. κελεύσας — χόρτους] *iuffit multitudinem discumbere fuper graminibus*. De verbo ἀνακλίνεσθαι vid. ad 8, 11. καὶ ante λαβὼν, quod a multis codd., verff. et patrr. omittitur, e Marco huc inuectum eft. εὐλόγησε] *gratias egit*; εὐλογεῖν id. qd. εὐχαριςεῖν v. 27. cf. 15, 36. coll. Marc. 8, 6. 7. etiam Hebr. בֵּרֵךְ ita ponitur, vt fignificet: *laudes celebrare*, et *gratias agere*. vid. 1 Sam. 9, 13. al. κλά-

σας, *diffregit*, panes enim in Oriente erant tenues, et formam placentarum referebant, neque fcindebantur, fed frangebantur. vid. *Niebuhr Befchreibung von Arabien* p. 51 fq. *Harmar Beobachtt. über den Orient*, Th. 1. p. 206. Th. 3. p. 60. 408. f. ibique *Faber*. — 20. αἴρειν id. qd. συνάγειν Ioh. 6, 12. refpondet Hebr. אסף, quod LXX. vertunt αἴρειν Ief. 57, 1. 16, 10. δώδεκα κοφίνους πλήρεις] *quibus duodecim cophini implerentur*. κόφινος *canistrum*, *corbis*, Hebr. סל, Iudd. 6, 19. vbi Aqu. κόφινος capiens congios tres, auctore Hefychio, qui κόφινος, inquit, μέτρον χωροῦν χόας τρεῖς· fed χοῦς eft Lat. *congius*. vid. *Wetftenius* ad h. l. Iudaei autem per gentilium aut Samaritanorum terras iter facientes, partim quoniam tunc temporis non erant vfitata hofpitia publica, partim ne forte cibis immundis pollurentur, cibum geftare fecum folebant in corbibus, vnde Iuuenal. Sat. 3, 15. *Nunc facri fontis nemus, et delubra locantur Iudaeis: quorum cophinus foenumque fuppellex:* et 6, 542. *Cum dedit: cophino, foenoque relicto, Arcanam Iudaea tremens mendicat in aurem.* cf. *Harmar Beobachtt. über den Orient*, Th. 1. p. 399 fq. hinc etiam facile intelligitur, vnde facta fit Chrifti difcipulis in deferto tot corbium copia.

Euangeliftae igitur (Matth., Marc. 6, 34. Luc. 9, 11 fqq., Ioh. 6, 5 fs.) narrant, Iefum quinque fere millia hominum illo tempore faturaffe, cum tamen ei non nifi quinque panes hordeacei et duo pifces ad manus fuiffent; ita vero eum tantam fui admirationem hominibus illis inieciffe (Ioh. 6, 14 fq.), vt eum Meffiam praedicarent, et regem creare vellent. Quodfi ergo Euangeliftarum, quos miraculum enarrare voluiffe in promtu eft, narrationes fequimur atque tenemus, res h. l. expofita vlterius explicari non potuerit. vid. ad 8, 1. Varias tamen coniecturas interpretes recentiores, quo facilius fibi ea, quae h. l. leguntur, explicarent, protu-

lerunt; quarum praecipuas pro confilii noftri ratione afferamus. Facile cogitare poterat Iefus, plurium eorum, qui ipfum fecuti erant, cophinos euacuatos effe, nec iis fuppetere cibos, quibus fefe reficerent; quo prius ergo horum fames fedaretur, vt inopiae eorum fuccurrerent ii, qui adhuc in cophinis edulia recondita fecum geftarent, omnes manipulatim accumbere iuffit. (Sed vt recte monuerunt alii, non memorant Euangeliftae, adfuiffe qui adhuc in cophinis edulia recondita fecum geftarent, fciuiffent Apoftoli, homines iftos βρώματα fecum habere, fi habuiffent, fed ipfi hac de cauffa anxii, cum nihil haberent, Chriftum rogant: dimitte eos, ivt emere poffint, quae comedant, τί γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσι v. 15. Luc. 9, 12. Marc. 6, 36.). Iam cibis qui adhuc inftructi erant, pro liberalitate illis temporibus Orientalibus atque Iudaeis vfitata et propria, lubenter populares fuos, cibis deftitutos, coenae adhibebant, et quo fortius ad liberalitatem exercendam excitarentur, Iefus ipfe iis exemplo fuo praeibat, de cibariis fuis offerre iubebat Apoftolos, iis qui cibis deftituti effent. Sumebant autem admodum pauci de cibariis, ab Apoftolis iis oblatis; nam vel faturati erant, vel ab aliis cibos accipiebant. (Verum ex locis Matth. 15, 32. Marc. 6, 38. 8, 5. Ioh. 6, 7. fatis aperte perfpicitur, ex ipfius Iefu eiusque difcipulorum iudicio multitudinem congregatam, vel omni prorfus cibo fuiffe deftitutam, vel tam parcum certe habuiffe victum, vt ne pauci quidem horum vfu poffent fatiari. Praeterea Euangeliftae difertis verbis memorant, ediffe omnes, ἔφαγον πάντες.) Hinc facile potuerunt difcipuli, refiduis fragmentis ex quinque panibus et pifcibus duobus, replere duodecim corbulas; verba autem πλήρεις v. 20. et ἐγέμισαν Ioh. 6, 13. non funt nimis premenda. — Alii ἦραν v. 20. et Marc. l. c. ἤρθη Luc. 9, 17. et ἐγέμισαν Ioh. l. c. Latine reddi debere praecipiunt Plusquamperfectis: attulerant, apportarant Apoftoli (ἦραν) copias (τὸ περισσεῦον) fragmentorum ex panibus et pifci-

bus, quibus duodecim caniſtra erant repleta. Vocem, τὸ περίσσευμα τῶν κλασμάτων explicant de iis, quae de duobus piſcibus et quinque panibus reſtabant, poſtquam Ieſus ipſe cum diſcipulis exiguam horum alimentorum partem in ſuum vſum conuerterat. Verba Ioh. 6, 13. καὶ ἐγέμισαν — τῶν κριθίνων, parentheſos nota (perquam conſorte) a reliquis ſeiungunt, atque ſenſum loci Iohannei ita conſtituunt: colligite reliquias ciborum; collegerunt ergo (impleuerant enim fragmentis ex quinque panibus duodecim caniſtra) ea quae ſuperfuerunt iis, qui comederant. Monent, ſcriptores ſacros his verbis accuratius indicare voluiſſe copiam ciborum, ab Apoſtolis populo oblatam, non ergo ſermonem eſſe de reſiduis poſt coenam, ſed de cibis ante coenam oblatis. (At enimuero omnes Euangeliſtae, *finita demum ipſarum epularum narratione,* illam addunt annotationem de περισσεύμασι τῶν κλασμάτων, quae ſi eo ſenſu, quem illi interpretes ſubſtituunt, addebatur, neutiquam ad finem totius narrationis pertinebat, ſed in priori eius parte collocanda erat. Ioh. 6, 12 ſq. diſertis verbis ſcribit: poſtquam ſaturati erant, ὡς δὲ ἐνεπλήσθησαν, iuſſit Ieſus diſcipulos colligere ciborum reliquias τὰ περισσεύσαντα κλάσματα, quibus collectis implebant duodecim corbulas, e panibus hordeaceis quinque, et piſcibus duobus; ἃ ἐπερίσσευσε τοῖς βεβρωκόσιν. In verbis Lucae 9, 17. καὶ ἔφαγον, καὶ — δώδεκα, ipſa verborum collocatio docet, pronomen αὐτοῖς non eſſe de Ieſu eiusque diſcipulis intelligendum, ſed innuere hominum turbam, cui ſatiandae Ieſus auxilio ſuo conſuluerat. vid. et *Heubnerus* in diſſ. miraculorum ab Euangeliſtis narratorum interpretatio grammatico-hiſtorica Viteb. 1807. 4. p. 44 ſq. atque *Schottus* de conſilio, quo Ieſus miracula ſua edidit, etc. Diſſ. ſec. Viteb. 1810. 4. p. 19 ſq.) Alii verba Ioh. 6, 13. ita interpretanda eſſe opinantur: pro quinque panibus, quos Chriſtus inter eos, qui cibi deſtituti fuerant, diſtribuendos curarat, populus gratus ei dono dabat duodecim caniſtra panis fruſtulis repleta

ἐκ, *pro*, *loco*, vt Matth. 20, 2. 27, 7. (qui tamen loci alius generis funt, et Marc. 6, 42. legitur: καὶ ἀπὸ τῶν ἰχθύων). Caeterum quod admirationem populi attinet, quam fibi Iefum hoc facinore apud populum conciliaffe Ioh. 6, 14. memorat, coll. Marc. 6, 52. monent, verbis quae ibi leguntur, fenfum fubftituendum effe hunc: fames omnium qui conuenerant, fedata erat, oftenderat Iefus, quantopere omni modo faluti populi profpicere ftuderet, cibaria, quae ipfi fupererant, communicarat cum iis, qui cibis deftituti erant, hoc illis hominibus documentum, fignum luculentum (σημεῖον) humanitatis et beneuolentiae ipfius erat; exinde cognofcebant, quis ipfe, et quomodo animatus effet erga fuos, atque ita exhilarati, regem eum conftitnere volebant. Hinc etiam Matth. 16, 9. 10. confilium effati Iefu, interpp. illi, in eo quaerendum exiftimant, quod Iefus, commemoratis iis, quae nuper accidiffent, difcipulis perfuadere voluerit, non effe quod animum iam defponderent, atque metu praematuro inopiae forte exoriturae perturbarentur, cum ipfa experientia iterata vice eos edocuiffet, exigua quoque alimentorum copia, fapienter adhibita, defideriis multorum poffe fatisfieri. Rectius vero alii interpretes σημεῖον (Ioh. 6, 14.) explicant *portentum*, *miraculum*; prouocant ad 16, 5. 8 fqq. Marc. 6, 52. vbi difcipulorum tarditati et ignauiae tribuitur, quod ne nunc quidem, pofteaquam non multo ante vidiffent miraculum in panibus editum, maxima quaeuis a domino fperare et exfpectare didiciffent, vid. *Storr* Diff. exeget. tert. in aliquot locos libror. N. T. hiftor. p. 90. *Schottus* l. c. p. 21. atque monent, eandem ignauiam et tarditatem etiam oftendiffe populum, miraculorum cupidum, inconftantem et mobilem, vid. Ioh. 6, 14. coll. v. 30. Matth. 21, 8. 9. coll. 27, 20 fqq. Conf. omnino quod coniecturas illas parum commendabiles, hactenus recenfitas attinet: *Paulus Philologifch-Kritifcher Kommentar* ad h. l. *Thiefs Neues Teftament Th.* 1. p. 247. ed. fec. eiusdem *Kritifcher Kommen-*

iar, p. 151 fqq. Anonymi *Kritik des Kommentars von Paulus* p 87 fq.

22—24. Cum Iefus cognouiffet homines illos, quos faturauerat, ipfum velle regem creare, Ioh. 6, 15. ἠνάγκασεν τοὺς μαθητὰς — πέραν] *iuffit Apoftolos confcenfa nauicula traiicere*. ἠνάγκασεν vertunt *compulit*, et annotant, fcriptorem hoc verbo fignificare voluiffe: Apoftolos inuitos a Chrifti latere difceffiffe. Sed ἀναγκάζειν, vt βιάζεσθαι, Hebr. פצר Gen. 19, 3. 1 Sam. 28, 23. et Lat. *cogere* Cic. ad Diu. 5, 6. Horat. Sat. 1, 4. 14. faepius quoque notat, rationibus et perfuafionibus, etiam precibus repetitis, aliquem permouere, vt aliquid faciat, et fic h. l. fignificat, *fuafit, cohortatus eft*, vt Xen. Mem. 1, 2. 44. vid. de hac huius verbi fignificatione *Krebfius*, *Elsnerus*, *Kypkius* ad Luc. 14, 22. et *Valckenarius* ad Eurip. Hippol. 921. εἰς τὸ πέραν, in litus lacus Tiberiadis occidentale, vid. ad v. 13. Marc. 6, 45. Ioh. 6, 17. ἕως οὗ ἀπολύσῃ τοὺς ὄχλους· *dum interim dimitteret populum*: ἕως οὗ, *dum interim*, vt 26, 36. Ariftoph. Equitt. 111. Hebr. עד. vid. *Beza* ad h. l. — 23. εἰς τὸ ὄρος, *in montem quendam*, qui erat in litore orientali prope vicum Bethfaida, vid. v. 13. ὀψίας δὲ γενομένης, *cum fol occidiffet*, v. ad v. 15. Ioh. 6, 17. σκοτία ἤδη ἐγεγόνει. — 24. τὸ πλοῖον ἤδη μέσον ἦν τῆς θαλάσσης, *nauicula in medio mari f. in alto erat*, longe a litore nauigabant, confecerant iam nauigando difcipuli ftadia quinque et viginti, Ioh. 6, 17. 19. Mare autem Tiberiadis patebat auctore Iofepho B. I. 3, 35. ftadia XL. longum erat ftadia CXL. Caeterum adiectiuum μέσος relatum ad praecedens fubftantiuum, poft fe regit Genitiuum eius rei, in cuius medio verfatur, Gregor. Naz. Carm. de fe ipfo v. 52. ὡς ναῦν μέσην κλυδῶνος, *vt nauem mediis in fluctibus*, vid. *Hoogeuen*. ad Viger. 3. 7. 7. p. 111. ed. Herm. et *Krebfius* Obff. p. 39. et μέσον τῆς θ. h. l. eft id. qd. κατὰ μέσον τ. θ. — βασανίζεσθαι, *fluctibus iactari, vexari, huc illuc ferri*, τὸ-

ſpondet Hebr. רגז, quod de commotione vehementiori vſurpatur, vt nomen רָגְזָה, quod *οἱ ὁ* Ez. 12, 18. vertunt *βάσανος*.

25. *τετάρτῃ δὲ φυλακῇ*] *quarta vigilia.* Spatium noctis naturalis ab occaſu ſolis pertinens ad ſolis ortum, Iudaei veteres diuidebant in partes tres aequales, quarum quaeque quatuor horas habebat, vid. *Buxtorfii* Lex. Talm. v. אשמורה. Romani autem Graecos ſecuti, vid. Suidas vocab. *φυλακή*, noctem in quatuor vigilias diſtinguebant, vid. Pomp. Mela 1, 20. ibique *Schottus.* Hinc Iudaei, cum a Pompeii M. inde temporibus Romanorum poteſtati ſubiecti eſſent, hanc Romanorum conſuetudinem imitati, noctem ipſi quoque in quatuor vigilias, quarum quaeque tres horas comprehenderet, diuidebant, quas vigilias quatuor Marc. 13, 35. nominibus inter ſe diſtinguit his: *ὀψὲ, μεσονύκτιον, ἀλεκτοροφωνία, πρωΐ*, vid. *Krebſius* ad h. l. et *Fiſcherus* Proluſſ. de vitiis Lexx. N. T. p. 450 ſqq. *ἀπῆλθεν*] pro *ἦλθεν*, *venit.* Sic *ἀπέρχεσθαι* pro *ἔρχεσθαι*, *venire, accedere* Marc. 3, 13. 7, 30. Luc. 23, 33. Ioh. 4, 47. *περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης*] *ambulans in ſ. ſuper mari.* Ioh. 6, 19. *περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐγγὺς τοῦ πλοίου γινόμενον κ. τ. λ.* Ex omni narratione Euangeliſtarum, vid. Marc. 6, 47 ſqq. Ioh. 6, 17 ſqq. apparere nobis videtur, illos ipſos crediddiſſe et narrare voluiſſe, Ieſum vere in mari ambulaſſe. Interpretum vero recentiorum plures, quo miraculum declinarent, vario modo hunc locum tentarunt, ita tamen vt leges linguae, vſumque loquendi negligentes, nouas fabulas proferrent. Alii nimirum opinati ſunt Ieſum et Petrum nataſſe, vid. *Bolten.* ad h. l. coll. *Schmidt Biblioth. für Kritik und Exegeſe*, B. 1. p. 669. Alii arbitrati ſunt, Ieſum, cum nauis ad litus paene propulſa fuiſſet, per vada ambulaſſe, vid. *Henkii Neues Magazin für Religionsphiloſophie*, B. 6. St. 1. p. 310. coll. *Schmidt Bibl. B.* 2. p. 743 ſqq. Plerique formulam *πε-*

ῥιπατεῖν ἐπὶ τῆς θαλάσσης explicant: *ambulare ad*, *iuxta mare*. Ita *Lange Ueberſ. und Erklärung der Schriften Joh.*, *Th.* 2. ad Ioh. 6, 17. *Stolz Ueberſ. des N. T. Th.* 1. p. 34. cf. eiusd. *Erläuterungen zum N. T. Heft* 1. p. 166 ſqq. et nuperrime *Paulus* in *Kommentar.* ad h. l. contra quem disputarunt: *Kaulfuſs* in Iudicio Crit. de Pauli Commentario in N. T. (Halae 1803. 8.) p. 53 ſqq. et *Schulthefsius* in *Flatt Magazin für chriſtl. Dogmatik und Moral*, *St.* 8. p. 3 ſqq. Anonymi *Bemerkk. über Hrn. D. Paulus Erklärung des Wandelns Jeſu auf dem Meere* in *Henckii Neuen Magazin für Religionsphiloſ. Exegeſe u. Kirchengeſch.* B. 4. St. 10. add. *Benzenberg* in *Marburger theol. Nachrichten* J. 1805. p. 393 ſs. *Jahrg.* 1806. p. 367 ſq. (coll. p. 273 ſs.) J. 1807. p. 254. (coll. p. 62 ſs.) p. 546 ſs. J. 1808. p. 338 ſqq.

Scilicet *Paulus*, qui locum noſtrum accuratius explicare ſtuduit, rem ab Euangeliſtis enarratam, hunc fere in modum propoſuit: Ieſus auctor extiterat Apoſtolis, vt lacum Tiberiadis traiicerent, atque ſe ipſos ſecuturum eſſe, promiſerat. Ventus nauigantibus contrarius erat et periculoſa nauigatio, hinc litus legebant; *πλοῖον μέσον τῆς θαλάσσης*, eſt omnino, *nauis erat in mari*, *vela dederunt*, *nauigabant*, *das Schiff war flott.* (At nusquam dicunt Euangeliſtae diſcipulos prope litus nauigaſſe. Quid ſit *πλοῖον ἤδη μέσον τῆς θαλάσσης ἦν*, ſupra notatum eſt ad v. 24. Vocabulum *μέσος* haud raro quidem ita ponitur, vt ſit id. qd. *ἐν*, ſicuti Hebr. בְּתוֹךְ poni ſolet pro בְּ, ſaepius vero etiam vim ſuam retinet, vt Act. 27, 27. *κατὰ μέσον τῆς νυκτὸς* eſt id. qd. *μεσονυκτίου* Luc. 11, 5. aut *κατὰ τὸ μεσονύκτιον* Act. 16, 25. ſic et h. l. flagitante orationis ſerie, *μέσον medium mare* indicat.) Ieſus, qui ſolus in monte remanſerat, et nauem fluctibus hinc inde agitari viderat, Marc. 6, 48. nautasque circa vigiliam quartam aſſecutus erat, cum commodius itinere terreſtri iret, *in litore* iuxta mare *ambulabat*

et praeterire volebat, Marc. 6, 48. περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἤθελε παρελθεῖν αὐτούς· (Obſeruant interpp. parum probabile eſſe, Ieſum, qui ſuis auctor extitiſſet, vt nauiculam conſcenderent, cum videret eos, aduerſo vento, magnopere remigando laborare, lente et tranquille praeterire voluiſſe; enarrare potius Marcum, quid viderint atque putarint Apoſtoli, adeoque verba καὶ ἤθελε παρελθεῖν αὐτοὺς explicanda eſſe: *praeteriturus eos videbatur.* Quod autem attinet vſum praepoſitionis ἐπὶ, ea quidem inter alia notat: *ad, prope, iuxta,* ſed pluribus in locis etiam ſequente Genitiuo vel Accuſatiuo, vid. *Fiſcheri* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 240 ſ. ita legitur, vt ſit: *in, ſuper,* eamque noſtro quoque loco in formula: περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης, hoc ipſo ſignificatu capiendam eſſe, argumentis haud contemnendis pluribus demonſtrari poteſt. E locis pluribus, noſtro perquam ſimilibus, in quibus ἐπὶ ſignificat *ſuper, in,* apponimus hos: Iob. 9, 8. περιπατῶν ὡς ἐπ' ἐδάφους ἐπὶ (על) θαλάσσης. Apollon. Rhod. 1, 182. de Euphemo: κεῖνος ἀνὴρ καὶ πόντου ἐπὶ γλαυκοῖο θέεσκεν οἴδματος, οὐδὲ θοοὺς βάπτεν πόδας, ἀλλ' ὅσον ἄκροις ἴχνεσι τεγγόμενος διερῇ πεφόρητο κελεύθῳ. Achmetis Oneirocrit. c. 198. p. 157. Rigalt. εἰ δὲ ἴδῃ τις ὅτι περιεπάτει ἐπάνω τῶν ὑδάτων τῆς θαλάσσης, θάρσος, καὶ ἐξουσίαν, καὶ οἰκειότητα ἕξει παρὰ τοῦ βασιλέως· 2 Sam. 11, 2. καὶ περιεπάτει ἐπὶ (על) τοῦ δώματος τοῦ οἴκου· Lucian. in Philopſeud. p. 474. ἐφ' ὕδατος βαδίζειν. Alia exempla nonnulla ſuppeditabit *Elsnerus* ad h. l. — Matthaei Graecus interpres, Marc. et Ioh. conſtanter et de induſtria vſi ſunt formula ἐπὶ τῆς θαλάσσης, neque particulam ἐπὶ commutarunt cum παρὰ, (qua ad exprimendam ſententiam, *ambulare ad mare,* Matthaeus vſus eſt 4, 18. περιπατῶν ὁ Ἰησοῦς παρὰ τὴν θάλασσαν coll. 15, 29.) quoniam ſignificare volebant, Ieſum *in mari* ambulaſſe. In archetypo ſcriptum reperiebant vel על vel עַל־פְּנֵי h. e. *ſuper,* nam Iob. 9, 8.

עַל־בָּמֳתֵי־יָם Alexandrini vertunt ἐπὶ θαλάσσης· iidem vero formulam plane similem Gen. 1, 2. עַל־פְּנֵי הַמָּיִם reddunt: ἐπάνω τοῦ ὕδατος, *super aqua*, sed ἐπάνω τοῦ ὕδατος est id. qd. v. 29. ἐπὶ τὰ ὕδατα περιπατεῖν, quae formula explicari debet *per mare*, *super aquam*; hac vero ipsa voce explicatur illa altera περιπατεῖν ἐπὶ θαλάσσης. Si Euangelistae hanc sententiam exprimere voluissent: *ambulauit Iesus ad mare*, f. *in litore maris*, scripsissent potius, ad euitandam ambiguitatem, ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ τῆς θαλάσσης vt Matth. 13, 2. Ioh. 21, 4. Neque opponi potest locus Ioh. 21, 1. ibi enim vocem ἐπὶ τῆς θαλάσσης notare, *ad mare*, sat luculenter docet v. 4. vbi explicatur verbis: εἰς τὸν αἰγιαλόν. Marc. 6, 47. 48. Iesus dicitur fuisse μόνος ἐπὶ τῆς γῆς, paulo post sequitur, περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης. Oppositae igitur sunt sibi inuicem formulae ἐπὶ τῆς γῆς et ἐπὶ τῆς θαλάσσης, et vel haec ipsa oppositio docet, ἐπὶ τῆς θαλάσσης reddendum esse, *in mari*. — Praeterea *Storrius* Diss. in aliquot locos N. T. libror. historicor., Opuscc. Vol. 3. p. 286 sqq. apposite monuit: Iesu ambulationem discipulis caussam terroris fuisse, auctoribus Euangelistis, *hominibus* autem *mare toties ingressis*, adspectum hominis, ad litus frequentissimum deambulantis, tantum terrorem incutere potuisse, haud probabile esse. Idem obseruauit *Kaulfussius*, qui p. 54. de litore, inquit, sermo esse nequit, nam ipsi sciebant, eum in illa regione remansisse, sed id ipsum in mari ire eos perterruit, vt textus aperte docet, et e Marc. 6, 51 sq. apparet, Christum aliquid fecisse, quod plane insolitum esset; καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ ἐν ἑαυτοῖς ἐξίσταντο, καὶ ἐθαύμαζον, add. v. 50. Caeterum περιπατεῖν est τοῖν ἑαυτοῦ ποδοῖν πορεύεσθαι, *suis ipsius pedibus proficisci*, non equorum vel iumentorum, vid. *Schultess* l. c. p. 6. Apostoli vltra mare Iesum in litore ambulantem conspiciebant. (*Paulus* ita distinguit: ἰδόντες αὐτὸν ἐπὶ τὴν θάλασσαν, περιπατοῦντα, ἐταράχθησαν, sed linguae leges flagitant, vt coniungantur verba ἐπὶ τὴν θάλασσαν περιπατοῦντα, nam

ἰδόντες αὐτὸν ἐπὶ τὴν θάλασσαν, περιπατοῦντα, *sie sahen hn über den See hin, herumgehend am See*, nemo Graecorum dixit, nec poteſt idoneo exemplo comprobari ἰδεῖν τινὰ ἐπί τι ſignificare, *einen ſehen über etwas hin*.) Apoſtoli Ieſum ambulantem conſpicati, ſpectrum eſſe putantes, ita perterrefacti ſunt, vt clamorem tollerent. Ieſus vero extemplo eos allocutus, ſeque eſſe profeſſus, bonum animum habere iubet. Petrus, qui praecipiti admodum et temerario animo erat, vt quam primum ad Ieſum veniret, tranatare volebat, hinc ſi *tu* es, inquit, iube, vt ad te per vndas natando veniam. Et dum in eo erat, vt deſcenderet a naui; Petrus, circumcucurrit. (κελεύειν notat *praecipere*, *iubere* vt h. l. et κέλευσον eſt id. qd. εἰπὲ λόγῳ 8, 8. notat etiam *concedere*, *permittere*, vt Xen. Cyr. 2, 4. 8. Κῦρος ἤρετο — ἦ καὶ ἐγὼ εἴπω; — καὶ ὁ Κυαξάρης ἐκέλευσεν. Petrus laetitia exſultans, cum audiſſet vocem magiſtri, dubitans tamen etiamnum, an recte audiſſet, ex eo cognoſcere volebat, eum eſſe Chriſtum, qui accederet, ſi ei praeciperet, vt in mari iret, quia hoc Chriſtum tantum facere poſſe exiſtimabat. ἐπὶ τὰ ὕδατα Graece dictum eſt, *per*, *ſuper aquam*. Petrum tranatare voluiſſe, nusquam dixerunt Euangeliſtae, formulam autem περιπατεῖν ſ. ἔρχεσθαι ἐπὶ τὰ ὕδατα ſignificare poſſe, *natare*, probari nequit. Circumcucurrit Petrus, vt deſcenderet de naui? Sed quare circumcurrebat? erat ſcapha, cymba, et cum freta tument ventis, fluctus cymbae marginem fere attingunt, et vnus tantum gradus faciendus eſt natare volenti. Si Matthaei Graecus interpres verbis v. 29. καταβὰς ἀπὸ τοῦ πλοίου ὁ Πέτρος, περιεπάτησεν ἐπὶ τὰ ὕδατα πρὸς τὸν Ἰησοῦν, eam ſententiam exprimere voluiſſet, quam *Paulus* iis ſubſtituit, *et dum in eo erat, vt deſcenderet de naui, Petrus circumcucurrit*, ſcribere debuiſſet: καὶ περιπατήσας ὁ Πέτρος κατέβη ἀπὸ τοῦ πλοίου, ἐπὶ τὰ ὕδατα πρὸς τ. Ἰησ. erat praeterea demonſtrandum verbo περιπατεῖν notionem *feſtinandi* tribui poſſe, nec verba καταβὰς περιεπάτησεν per hyſterologiam dicta eſſe; vt *Pau-*

lus voluit, accurate docuit *Schulthessius* l. c. p. 21.) Petro natanti venti vehementia metum iniiciebat; Iesus igitur Petrum, quo saluus et incolumis per aestum maris veniret, stans in litore, manu prehendit, recipiebantur deinde vterque in nauiculam ad litus appulsam, (nusquam dicunt Euangelistae nauem ad litus appulsam esse, vt ingredi potuisset, sed vbi erat nauicula, et quidem vbi a vento turbabatur, quod non in litore esse potuit, inscendit Christus; *Kaulfuss* l. c. p. 55.) et cum nauiculam conscendissent, venti et fluctus sese ponebant.

26—33. φάντασμα vt φάσμα, vid. Thom. Mag. h. v. ibique interpp. Sap. 17, 4. 15. dicitur vana species quaelibet, qua quis decipitur, spectrum, speciatim species a daemonibus oblata, vid. *Bielii* Thes. voc. φάσμα· interpp. ad Luc. 24, 37. et Plin. epp. 7, 27. 1. qui quoque vocabulo *phantasmata* vsus est. Gloss. vet. φάντασμα, *larua, visio vana, ostentum.* ἀπὸ τοῦ φόβου, *prae metu,* 13, 44. — 27. θαρσεῖτε, μὴ φοβεῖσθε, *bono animo estote, ne formidate,* formulae idem valentes, cumulatae more eorum, qui alios confirmare student, Herodot. 1, 9. θάρσει, Γύγη. καὶ μὴ φοβεῦ. Aristoph. Plut. 1092. θάρρει, μὴ φοβοῦ. Judith. 11, 1. θάρσησον, γύναι, μὴ φοβηθῇς τῇ καρδίᾳ σου: add. Hom. Il. ω, 171. et *Raphel.* ad h. l. — 30. βλέπων, vehementiae venti tempestatisque prae laetitia et ardore Iesum videndi nullam rationem habuerat, iam vero paulum sedatior factus *sentiens* venti vehementiam ἐφοβήθη· ponitur autem verbum βλέπειν vt ראה de omni sensu, et externo et interno, vid. Gen. 42, 1. Ier. 5, 12. Thren. 3, 1. ἰσχυρὸς id. qd. σφοδρὸς, *vehemens, rapidus,* חזק Exod. 10, 19. καταποντίζεσθαι, *vndis demergi,* vt 18, 6. ἐπιλαμβάνεσθαι, *prehendere, arripere,* vid. *Schacht* Obss. ad h. l. in Bibl. Brem. Nou. Cl. 1. Fasc. 1. p. 261. sq. — 31. ὀλιγόπιστος, *cui est penuria fiduciae.* εἰς τί ἐδίστασας, *quare dubitasti* nempe ἐν τῷ βλέπειν τὸν ἄνεμον ἰσχυρὸν, an ego te tueri vellem ac possem.

εἰς τι, למה, pro fimplici *τί*, vel *διατί*· *διςάζειν*, *haesitare, dubitare.* Hefych. *διςάζει*, *διχονοεῖ*, *ἀπορεῖ*, *ἀμφιβάλλει.* v. *Münthius* ad h. l. 32. *ἐκόπασεν* Hefychius: *ἐπαύσατο*: v. *Valckenarius* ad Herodo. 7, 191. — 33. Admirabundi et reuerentia ducti, difcipuli qui in nauigio erant, venerabantur, *προςεκύνησαν*, vid. 2, 2. 11., Iefum, et profitebantur, eum effe *υἱὸν τοῦ Θεοῦ*, Meffiam, vid. Ioh. 1, 49.

34—36. Appulerunt ad Gennefaritidem; *Γεννησαρὲτ* f. vt alii legunt, *Γεννησὰρ*, ex diuerfa fcribendi ratione, dicebatur regio amoeniffima Galilaeae inferioris, ad lacum Tiberiadis fita, qui propterea dictus eft *λίμνη Γεννησαρὲτ*, vid. ad 4, 13. longa erat ftadia triginta, lata viginti. cf. Iofeph. B. I. 3, 35. *Cellar*. Geogr. T. 2. p. 411. et *Schleusner*. Lex. h. v. — 35. *καὶ ἐπιγνόντες* — *τόπου ἐκείνου*] *cum Iefum agnouiffent regionis illius incolae.* Etiam Hebraei vocabulum אַנְשֵׁי nominibus regionum et vrbium iungunt ita, vt incolas, ciues fignificet, vt אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם Gen. 26, 7. 38, 22. Luc. Act. 21, 12. vfurpauit nomen *ἐντόπιοι* e Graeca ratione. vid. *Vorftius* de Hebraif. p. 459 fq. *περίχωρον* fcl. *γῆν*. *ἀπέςειλαν* fcl. *ἀγγέλους* 1 Sam. 6, 22. Verbum *προςήνεγκαν* pertinet ad incolas finitimarum regionum oppidorumque, quibus nuntiatum fuerat aduenisse Iefum. — 36. *παρεκάλουν αὐτὸν rogabant eum* np. qui aegrotos attulerant, cf. Marc. 6, 56. *vt eos* (aegrotos) *vel oram pallii fui attingere fineret*, vid. ad 9, 21. e quo loco, fi componimus eum cum Luc. 8, 47. etiam patet *διασώζεσθαι* effe id. qd. *σώζεσθαι* et *ἰᾶσθαι* i. *fanari.*

C A P V T XV.

1, 2. Conf. Marc. 7, 1 sqq. τότε, *tunc*, cum Iesus in Galilaea versaretur. οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων — Φαρισαῖοι] *legisperiti e secta Pharisaeorum Hierosolymitani*, eos Hierosolymis in Galilaeam venisse, e Marc. 7, 1. certum est; neque tamen propterea necesse est, vt subintelligatur ἐλθόντες· nam Hebraei et Graeci loquendi ratione h. l. obuia ita vtuntur, vt patriam vel locum domicilii alicuius ea significent, vt Iudd. 12, 8. Ἀβαισσὰν ἀπὸ Βηθλεὲμ i. *Bethlehemita*: add. 1 Sam. 1, 1. οἱ ἀπὸ Ἰταλίας, *Itali*, Hebr. 13, 24. οἱ ἀπὸ Θεσσαλονίκης Ἰουδαῖοι *Thessalonicenses Iudaei*, Act. 17, 13. οἱ ἀπὸ Ἀλεξανδρείας βασιλεῖς *Alexandriae reges*, Diod. Sic. p. 125. D. *Turnus ab Aricia* i. Aricinus Liu. 1, 50. vid. *Drakenborch.* ad Liu. 4, 7. 4. *Raphelius* Obss. Polybb. ad h. l. *Münthius* ad h. l. et *Schraderus* ad Musae. p. 257. Propterea autem notatur illos γραμματεῖς fuisse Hierosolymitanos, quoniam in vrbe primaria habitabant omnium doctissimi et callidissimi, qui reliquis auctoritate et doctrina antecellebant, vid. *Wetstenius* ad h. l. qui adeo, cum Iudaeorum principes hoc agerent, vt Christum e medio tollerent, in Galilaeam venerant, vt captiosas ei quaestiones proponerent, si forte ad eas ita responderet, vt eum accusandi atque interficiendi caussam idoneam nanciscerentur. — 2. Iam cum vidissent homines illi, Iesu discipulos illotis manibus cepisse cibum, vid. Marc. 7, 2. interrogabant Iesum: διατί — τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων;] *quare discipuli tui veterum doctorum praecepta violant?* παραβαίνειν τὴν παράδοσιν vt παραβαίνειν τὴν ἐντολὴν Arrian. Epict. 3, 5. πα-

παραβαίνειν τὸν νόμον Herodo. 1, 65. παράδοσις generatim notat *praeceptum, doctrinam*, Hesych. παραδόσεων· διδασκαλιῶν· speciatim autem *traditionem*, praeceptum non literis mandatum, sed ore propagatum, externum Dei cultum spectans, cuius generis praecepta multa Pharisaei tradebant et defendebant, ita, vt credulae plebi imponerent, ea a Deo Mosi tradita esse, quod docere conabantur ex Deut. 4, 14. et 17, 10. atque a Mose et prophetis, tradita posteris. Hesych. παράδοσις· ἄγραφος διδασκαλία· posteriori sensu hoc loco nomen παράδοσις capiendum est. De traditione ipsa h. l. memorata, non esse illotis manibus cibum capiendum, vid. *Wetstenius* et *Lightfootus* in Horis ad h. l. Inuexerat haud dubie consuetudinem lotis manibus cibum capiendi, veterum sollicitudo, qua gentem ad lepram procliuem, ab hoc malo, quod per immunditiem multum promouebatur, quantum fieri posset, praestare volebant incolumem, et hanc ipsam ob caussam tam seuere sanciuerant, ne prandendum quidem esse, nisi manibus bene lotis. Sed sequiore aetate in abusum et superstitionem tracta est haec lex Marc. 7, 3 sq. ita, vt haec lotio definitis fieret gestibus, sanctitatis caussa et vt Deo placerent, quin et statuebant, cibos ipsos illotis manibus captos fieri immundos, atque adeo inquinare eos, qui comederent, eumque, qui illotis manibus cibum caperet, perinde facere, ac si rem cum meretrice haberet. vid. *Schoettgen.* Hor. Hebr. ad h. l. ἄρτον ἐσθίειν, est omnino *cibum capere.* Respondet haec formula, vt ἄρτον φαγεῖν, Hebr. לֶחֶם אָכַל; eam enim Alexandrini non modo illis ipsis vocibus exprimunt, sed etiam verbis ἀριστᾶν Gen. 43, 25. συνδειπνεῖν Prou. 23, 6. vid. *Vorstius* de Hebraism. p. 695. et *Fischerus* Prolusf. de vit. Lexx. N. T. p. 303 sqq.

3. 4. Pharisaeorum criminationem ita refellit Iesus, vt παράδοσιν humanam opponens disciplinae diuinae, ostendat, discipulos suos non neglexisse praeceptum divinum, atque exemplo demonstret, traditiones haud

raro legi diuinae repugnare, et propter traditiones violari a Pharifaeis decreta diuina; commemorat nimirum praeceptum de adiuuanda parentum inopia, quod negligere folebant, quo doctorum Iudaicorum de votis feruandis decreto fatisfacerent. *διατί καὶ, quare tandem?* καὶ in interrogationibus refpondet fere noftro *dann, warum dann?* vt ולמה Ez. 18, 31. 2 Sam. 3, 24. hinc *καὶ τίς* Marc. 10, 16. id. qd. *τίς ἄρα* Matth. 19, 25. et *πῶς οὖν* Matth. 22, 43. id. qd. *καὶ πῶς* Luc. 20, 44. — 4. *ἐνετείλατο*, vid. Exod. 20, 12. 21, 17. hinc Marc. 7, 10. legitur: *Μωσῆς γὰρ εἶπε.* Pro *ἐνετείλατο* codd. et verff. plures legunt *εἶπε*, quae gloffa defumta eft e Marc. l. c. Verbum *τιμᾷν* prop. notat: aeftimare, magni facere, deinde declarare te aliquem magni facere; hoc fieri poteft vel verbis, ita vt eum laudes, faufta ei apprecеris etc. vel factis, ita, vt eius faluti omni modo confulas, inopiae eius fuccurras, mandata eius exfequaris, eum praemiis ornes etc. vt ap. Sirac. 3, 3. *ὁ τιμῶν τὸν πατέρα* explicatur v. 8. *ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ τίμα τὸν πατέρα, verbis et factis declara, te parentem colere.* Eodem modo Hebraei vtuntur verbo כַּבֵּד Num. 22, 17. 37. coll. v. 7. Sic h. l. *τιμᾷν* omnino eft, beniuolentiae caritatem declarare parentibus; ita tamen, vt fpectetur inprimis illud pietatis aduerfus parentes genus, quod pofitum eft in eo, vt liberi parentum inopiam leuare ftudeant; vnde et Theophylact. *τιμᾷν* ad v. 5. explicuit per *εὐεργετεῖν*. *ὁ κακολογῶν πατέρα — τελευτάτω*] *qui male tractat parentes, morte multetur.* Defumta funt haec verba ex Exod. 21, 7. *κακολογεῖν*, quod h. l. opponitur verbo *τιμᾷν*, refpondet Hebr. קלל atque fignif. prop. *maledicere alicui*, hinc *contemnere, male tractare aliquem*, fiue id fiat verbis, fiue factis, quo pofteriori fenfu h. l. legitur, ita tamen, vt inprimis fpectetur illud impietatis aduerfus parentes genus, quod in eo pofitum eft, vt liberi parentum inopiam leuare recufent. Filius eiusmodi, qui Ex. l. c. dicitur מְקַלֵּל, *κακολογῶν*, Deut. 27, 16. dr. *ἀτιμάζων τόν*

πατέρα· et 21, 18. υἱὸς ἀπειθὴς, ἐρεθιςὴς, οὐχ ὑπακούων φωνὴν πατρός. Hebraicam vocem Ex. l. c. מות יומת, quam Alex. expresserunt θανάτῳ θανατούσθω. Matthaei interpres Graecus expressit θανάτῳ τελευτάτω i. e. *is necetur*; θανάτῳ enim ex Hebraismo redundat. vid. *Vorstius* de Hebraism. p. 625. Caeterum τελευτᾶν, quod h. l. de morte violenta legitur, ita quoque extat Ael. H. V. 6, 2. vt ἀποθνήσκειν Xenoph. Agesil. 2, 4. Hier. 10, 4.

§. 6. ὑμεῖς δὲ λέγετε· ὃς ἂν εἴπῃ] *si quis filius patri aut matri*, inopi, auxilium ipsius imploranti, *dixerit*. Marc. 7, 11. ἐὰν εἴπῃ ἄνθρωπος· etiam Hebr. pronomen אֲשֶׁר saepius ita legitur, vt reddi debeat *si quis*. Sic Leuit. 4, 22. אֲשֶׁר נָשִׂיא יֶחֱטָא positum est pro אִם נשׂיא, coll. v. 3. 27. Alex. ibi habent: ἐὰν δὲ ὁ ἄρχων ἁμάρτῃ, v. *Fischerus* Prolusf. de vit. Lex. N. T. p. 294. δῶρον — τὴν μητέρα αὐτοῦ] varias horum verborum explicationes notarunt *Wolfius* in Curis et *Koecherus* in Analectis ad h. l. Vulgo hunc locum explicant: *si quis dixerit parentibus ab ipso res ad vitam tuendam necessarias petentibus*, δῶρον (scl. ἐςὶ vel, vt alii volunt, ἔςω l. ἔςαι, *sit, esto*), *donum Deo dicatum est*, *quo tu a me iuuari possis*, ὃ ἐὰν (pro ὃ ἂν) ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς· *quamuis* (καὶ, *quamuis* l. *vt adeo*) *non colat parentes suos*. καὶ οὐ μὴ τιμήσῃ κ. τ. λ. iam ad supplendam ἀπόδοσιν addunt: ἀναίτιος ἐςι, *insons erit* id. qd. θανάτῳ μὴ τελευτάτω. Ita fere *Beza*, *Albertius*, alii, et *Fischerus* l. c. qui εὖ ἔχει, subintelligit: *recte facit neque delinquit*. Sed hac ellipsi mihi non opus videtur, cum particulae Hebr. וְלֹא, Alex. καὶ οὐ Num. 1, 53. et וְאַל 1 Sam. 12, 19. Alex. καὶ οὐ μὴ, simpliciter quoque notent *ne*, vt adeo verba nostra hunc in modum exponenda sint: *si quis dixerit parentibus* etc. *ne colat* i. *ne subleuet parentum inopiam*, neutiquam opus habet colere parentes, largiendo ipsis, quae ad vitam sustentandam necessaria sunt. (Confirmat

hanc explicationem locus parallel. Marc. 7, 12.) δῶρον, Hebr. קָרְבָּן, vid. Marc. 7, 11. *munus, res Deo sacra atque dicata*, v. *Schleusneri* Lex. v. κορβᾶν. Formula ὠφελεῖσθαι τι ἔκ τινος notat, *iuuari re aliqua ab aliquo, commodum ab aliquo percipere*. Aeschyl. prom. 221. de Ioue: — τοιάδ' ἐξ ἐμοῦ Ὁ τῶν θεῶν τύραννος ὠφελήμενος *cum tanta a me acceperit beneficia deorum rex*. Thucyd. 8, 96. ἐξ ἧς πλείω — ὠφελοῦντο. Arrian. Epictet. 2, 21. οὐδεὶς ὠφελεῖται ἐκ τῆς σχολῆς· vid. *Raphelius, Elsnerus* et *Albertius* ad h. l. — 6. Aoristus ἠκυρώσατε, qui cohaeret cum λέγετε, h. l. vim Praesentis habet. vid. Marc. 7, 13. ἀκυροῦν autem est *irritum reddere, auctoritate sua priuare, violare*, id. qd. καταργεῖν, quo verbo illud Hesychius interpretatus est.

7 — 9. ὑποκριταί, *pietatis simulatores*, vid. ad 6, 2. recte, vere, dixit, cecinit, de vobis Iesaias, de vobis dici potest, quod Iesaias de maioribus vestris dixit. Locus Iesaiae, qui memoriter laudatus est, extat c. 29, 13. Sensus ibi est: ore et verbis tantum me colunt, non animo, pietatem simulant, non parent monitis veri prophetae, sed sequuntur praecepta falsorum prophetarum, iisque attentas et benignas aures praebent. Non autem de omni populo loquitur ibi propheta, coll. v. 19. sed de parte tantum populi, de magistratibus iniustis, doctoribus falsis, et qui eos sequebantur, de populo, coll. v. 21. vt adeo הָעָם הַזֶּה, ὁ λαὸς οὗτος, verti debeat *homines isti*, vt Ies. 8, 11. 1 Sam. 9, 24. στόμασι et χείλεσι sunt synonyma, et per metonymiam notant *verba*, nam voc. פֶּה 1 Sam. 15, 24. Alexandrini vertunt λόγος· et v. 23. פֶּה commutatur cum דָּבָר, atque nomen שָׂפָה, χεῖλος, iidem interpp. Gen. 11, 7. reddunt γλῶσσα, sed Prou. 16, 21. λόγος· sensus autem verborum ἐγγίζει μοι τῷ στόματι αὐτῶν (refertur αὐτῶν ad λαὸς, quod nomen collectiuum est vt עַם), τοῖς χείλεσι με τιμᾷ est: ore et verbis tantum me colunt, sed alieno a me sunt animo, fucata co-

rum pietas eſt. Sed in codd., verſſ. et patrr. plurimis h. l. tantum leguntur verba: *ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χείλεσι κ. τ. λ.* et haud dubie verba *ἐγγίζει μοι,* atque *τῷ ςόματι αὐτῶν καὶ,* ex Ieſaia irrepſerunt; notarant ea Grammatici in margg. exemplarium ſuorum, et librarii in textum receperunt. Marcus quoque illa verba omiſit, nec mirandum eſt, quod nemo illa Marco aſſuerit, nam vt appoſite monuit *Griesbachius* in Commentar. Crit. ad h. l. perpauci interpretes in Marcum, multi vero in Matthaeum commentarios conſcripſerunt, aut ſcholia, hinc Matthaeus multo magis quam Marcus tali interpolationum generi obnoxius fuit. — 9. *μάτην δὲ σέβονταί με κ. τ. λ.*] *fruſtra me colunt,* mihi reuerentiam praeſtant, inutile atque inane eſt tale eorum pietatis ſtudium, *cum ſequantur ingenii humani commenta.* In textu Hebr. legitur וַתְּהִי, Alexandrini autem, quos Matthaei interpres Graecus ſecutus eſt, vertunt *μάτην*; ac ſi Ieſaias ſcripſiſſet וְתֹהוּ. Hinc alii ſuſpicati ſunt Alexandrinos perperam legiſſe ותהו pro ותהי, alii, vt *Grotius* et *Capellus*, opinati ſunt ותהו eſſe lectionem variam ab Alexandrinis in textu repertam atque adeo expreſſam, vid. *Bolten* ad h. l. Valde tamen arridet *Vitringae* ſententia, Alexandrinos et h. l. vt ſaepius ſecutos eſſe et expreſſiſſe ipſam orationis ſententiam, cum is qui pietatem tantum ſimulet, et neglectis Dei praeceptis, ſequatur hominum, falſorum doctorum commenta atque praecepta, fruſtra veneretur Deum.

10. 11. Cum ſubduxiſſent ſeſe Phariſaei, *προςκαλεσάμενος τὸν λαὸν, allocutus eſt populum his verbis.* Ita *προςκαλεῖσθαι* legitur quoque Prou. 9, 15. *προςκαλουμένη τοὺς παριόντας ὁδόν·* add. Marc. 7, 23. 12, 43. *ἀκούετε καὶ συνίετε, attenti eſtote, attentas aures mihi praebete.* vid. 11, 15. 13, 43. — 11. *τὸ εἰςερχόμενον εἰς τὸ ςόμα*] *quae in os ingeruntur* i. cibus et potus; nam Dan. 10, 3. verba אכל atque בָּא אֶל־פֶּה LXX. *ἔφαγον* et *εἰςῆλθεν εἰς τὸ ςόμα,* tanquam voces idem valentes inter ſe per-

mutantur. add. Act. 10, 14. coll. 11, 8. *οὐ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον*] *non reddit abominabilem Deo hominem. κοινοῦν* ductum est a *κοινός*: hoc vocabulum respondet Hebr. חלל, quod prop. est *profanum, commune*, id quod communis vsus est, Ioseph. Ant. 12, 12, 13. opponitur ei קדש Leuit. 10, 10. deinde ita dicitur, quicquid est *impurum* adeoque *illicitum*, sic חלל Leuit. 14, 13. vt adeo sit id. qd. *ἀκάθαρτον*, vt Act. 11, 8. 1 Macc. 1, 47. 62. Hesych. *κοινόν, ἀκάθαρτον*: denique *abominandum, detestabile, βδελυκτόν* Hesych. Hinc verbum *κοινοῦν* notat, *profanare, promiscui vsus facere*, Act. 21, 28. *declarare aliquid impurum et illicitum*, Albert. Gloss. N. T. p. 72. *μὴ κοίνου· μὴ ἀκάθαρτον λέγε*: Hebr. 9, 13. vbi vid. *Heinrichs*, et *Deo abominabilem reddere, priuare Dei fauore*, vt h. l. Marc. 7, 15. 18. 20. 23. Caeterum *κοινοῖ* positum est h. l. pro *δύναται κοινῶσαι*, vt docet locus Marc. 7, 15. *τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ ςόματος*] *quod ex ore prodit*, verba, sermones, qui dicuntur ab Hebraeis צאת מפה 1 Sam. 2, 3. *τοῦτο*, *hoc inquam*, *τὸν ἄνθρωπον* ex Hebraismo pro *αὐτόν*, *eum abominabilem Deo reddere potest.*

12. 13. *οἶδας — ἐσκανδαλίσθησαν*] *nostine Pharisaeos tua oratione vehementer esse offensos? τὸν λόγον* de ipsorum traditionibus; harum enim admodum tenaces erant, in earumque obseruatione praecipuam diuini cultus partem ponebant. — 13. *Φυτεία* est *plantatio, actus plantandi*, deinde per metonymiam *planta ipsa*, vt h. l. atque adeo *πᾶσα Φυτεία* positum est pro *πᾶσαι Φυτεῖαι*: per metaphoram autem *Φυτεία doctrinam* designat, vt h. l.; solebant enim Hebraei animum hominis, quatenus praeceptis imbuitur, comparare cum agro, et praecepta ipsa cum semine et plantis, vid. *Schoettgenius* in Hor. p. 268. 299. 331. add. 1 Cor. 3, 6 ss. eandemque comparationem Graecis quoque vsitatam fuisse, pluribus docuit *Kypkius* ad h. l. Sensus: ira et indignatio Pharisaeorum me non mouet, nam omnis doctrina, *ἣν οὐκ ἐφύτευσε*/

ὁ πατήρ μου, quam non plantauit, quam Deus non iubet hominibus tradi, quae potius inepta legibusque diuinis contraria est: ἐκριζωθήσεται, reiici et ex animis hominum euelli debet.

14—16. ἄφετε αὐτούς, miſſos eos facite, nolite eos curare, eosque audire. vid. *Raphelius* ad h. l. ὁδηγοί εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν] non modo vita, viuendi ratio, ſed etiam ipſa religio in literis ſacris comparatur cum via, quatenus nimirum oſtendit atque demonſtrat, quomodo ſit via i. viuendi ratio, inſtituenda Pſ. 25, 5. 86, 11. Act. 18, 26. 2 Petr. 2, 2. hinc ὁδηγεῖν, quo in verſ. Alex. ſaepius exprimitur Hebr. הורה eſt: *docere, inſtituere*, vt Pſ. 24, 5. 44, 4. Ioh. 16, 13. et ὁδηγὸς eſt *doctor*, vt h. l. Caecitas haud raro eſt imago inſcitiae et ignorantiae 4, 16. 13, 15. et τυφλὸς ad animum ita transfertur, vt ſignificet hominem ignarum, qui non modo non videt quid verum et rectum ſit, ſed etiam praua et falſa ſequitur; eiusmodi homines Hebr. drr. עִוְרִים Ieſ. 56, 10. ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ Eph. 4, 18. add. Rom. 1, 21. 10, 10. eodemque ſenſu *animi caligo* occurrit ap. Iuuenal. Sat. 6, 613. Sed ὁδηγὸς τυφλὸς dicitur, qui non modo non nouit viam, neque eam iis quos ducit demonſtrare poteſt, ſed etiam in deuia ducit, imagine omiſſa, doctor, qui doctrinae, quam profitetur, ignarus eſt, et non modo non recta et vera, ſed etiam vana et falſa docet. Senſus igitur eſt: ipſi ſunt praeceptorum diuinorum ignari, et homines aeque inſcii eorum praecepta humana ſequuntur. ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται] ipſi, et ii qui eos ſequuntur, perniciem ſibi contrahunt. Eſt enim τὸ εἰς βόθυνον πίπτειν imago miſeriae, perniciei. βόθυνος, *ciſterna, quae aquis colligendis inſeruit*, id. qd. φρέαρ Luc. 14, 11. coll. Matth. 12, 11. Hebr. בּוֹר 1 Sam. 19, 22. vid. *Michaelis* ad Gen. 37, 22. et *Faber Archaeologie der Hebr.* p. 126 ſqq. Futurum πεσοῦνται vim habet Praeſentis, vnde et in codd. nonnull. legitur πίπτουσι et Vulg. habet

cadunt, quod tamen gloffema eft. Caeterum idem prouerbium etiam Luc. 6, 39. affertur. Horat. Epp. 1, 17. 4. *vt fi coecus iter monftrare velit.* Sext. Empir. adu. Mathem. 1, 31. οὔτε δὲ ὁ ἄτεχνος τὸν ἄτεχνον διδάσκειν δύναται, ὡς οὐδὲ ὁ τυφλὸς τὸν τυφλὸν ὁδηγεῖν· vid. *Schottus*. Adagg. p. 44. *Gatacker*. ad Marc. Antonin. 5, 29. p. 154. et *Wetftenius* ad h. l. — 15. Petrus, quem offenderat Chrifti dictum v. 11, quod exinde coniiciebat, tolli fic ciborum discrimen in lege conftitutum, (quamquam forte ferius et ipfa huius effati magiftri recordatio eum confirmabat in perfuafione discrimen ciborum nihil amplius valere, coll. Act. 11.) interrogabat magiftrum: quid fibi vellet dictum illud populo propofitum? Apud Marc. 7, 17. legitur: discipulos Iefum interrogaffe; amant autem Euangeliftae iftam fynecdochen, qua indefinite pluribus tribuitur, quod vni eorum competit, vid. 24, 1. coll. Marc. 13, 1. 26, 8. Marc. 14, 4. Φράσον, *explica*, vt 13, 36. παραβολή h. l. *apophthegma, breuiter et fcite dictum*, vt משל Prou. 1, 1. vid. *Vorftius* de Hebraifm. p. 146 fs. Ne ipfos quidem discipulos mentem fuam cepiffe, mirabatur Iefus, et fatis perfpicuis verbis repetebat, cibos omnino non polluere poffe hominis animum, neque eum Deo inuifum reddere. — 16. ἀκμὴν καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε;] *ficcine vos quoque a* me accuratius tam diu edocti, *adhuc intelligentia caretis*, vt mentem meam non capiatis? Sunt verba admirantis et obiurgantis Accufatiuo ἀκμὴν vtuntur Graeci fcriptores pro Aduerbio; vt fit *adhuc, etiamnunc*, id. qd. ἔτι, vid. Hefych. et Phauorin. Gloff. vet. ἀκμὴν, ἐπίῤῥημα, *adhuc.* Ita legitur ap. Xen. Anab. 4, 3. 19. Anacr. 33, 9. Iofeph. Ant. 17, 11. vid. *Raphelius* Obff. Polyb. *Albertius* et *Kypkius* ad h. l.

17 — 20. An nefcitis, ὅτι πᾶν κ. τ. λ. *cibos qui ingerantur in os*, quaecunque edantur et bibantur, εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ, *abire in ventriculum.* κοιλία, בטן, Ez. 3, 2. *aluus, ventriculus*, vid. *Foëfii* Lex. h. v. et *Kypkius* ad

h. l. χωρεῖν *descendere, abire* Hesychius: χώρει πορεύου. χωρεῖν· ἀπελθεῖν. Xen. Cyrop. 7, 5. 7. τὸ ὕδωρ κατὰ τὰς τάφρους ἐχώρει. vid. *Raphelius* ad h. l. καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται] *et in latrinam eiici?* ἀφεδρὼν, vocabulum, a Macedonibus, fictis annumerandum, *latrina*, locus in quem excrementa alui egeruntur et confluunt. cf. de hac voce docte disputantem *Fischerum* Proluss. de vit. L. p. 697 sqq. add. *Sturzius* de dialect. Maced. et Alexandr. p. 150. His vero verbis dicere voluit Iesus hoc: cibus qui capitur, abit alimentum homini praebiturum in ventriculum, reliquum quod non facit ad conseruandum et corroborandum corpus, egeritur et eiicitur, ergo non defertur ad animum, nec cum eo commiscetur, nec adeo animum polluere, hominemque Deo inuisum reddere potest. — 18. τὰ δὲ ἐκπορευόμενα ἐκ τοῦ στόματος] *quae ex ore prodeunt* verba, sermones, *horum fons est animus*, Iac. 1, 15. *et ea polluere, Deoque hominem inuisum reddere possunt;* neque Iesus h. l. facta excludit, quae homines Deo inuisos reddere possint, sed verba et sermones tantum commemorat, diligentius inhaerens comparationi institutae. — 19. διαλογισμοὶ πονηροὶ, *cogitationes malae ac turpes* de sceleribus et facinoribus; cuius generis cogitationum prauarum exempla deinceps afferuntur. φόνοι, consilium et cogitatio de homicidio committendo etc. βλασφημίαι id. qd. κακολογίαι, maledicentiae, obtrectationes. — 20. Haec omnia homines Deo abominabiles reddunt, sed nec cibi omnino polluunt et inuisum reddunt hominem Deo, nec cibi qui illotis manibus capiuntur.

21. 22. Iesus vt effugeret insidias Pharisaeorum, e Galilaea inferiore discessit 14, 34. ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη Τύρου καὶ Σιδῶνος] *profectus est in confinia Tyri et Sidonis*, vel *Tyrum et Sidonem versus*, in partes Palaestinae regioni Tyriorum et Sidoniorum finitimas. Nam pro τὰ μέρη ap. Marc. 7, 24. legitur, εἰς τὰ μεθόρια Τύρου

καὶ Σιδῶνος, *in confinia.* Etiam Alexandrini hac ipsa voce τὰ μέρη *confinia* notare solent. Sic Ex. 16, 35. Israelitae Manna comedisse dicuntur vsque dum venirent אל קצה ארץ כנען, *ad fines terrae Cananaeae,* quae verba οἱ ό vertunt: εἰς μέρος τῆς Φοινίκης· et h. l. v. 22. extat nomen ὅρια, atque mulier illa, de qua h. l. sermo est, dicitur ex finibus illis egressa, v. 22. non autem intra fines Iesum accessisse. Itaque εἰς exprimit Hebr. ה locale, et reddi debet praeeunte Syro, *versus, ad,* coll. Ioh. 4, 5. Ex. 8, 8. vbi LXX. eodem sensu scripserunt εἰς τὸν οὐρανόν. Mulierem illam non e finibus egressam esse, eamque ad Iesum in domum in qua commorabatur, venisse, sine idoneis rationibus statuit *Schulthess* in *Flatt Magazin für christl. Dogm. u. Moral* St. 8. p. 14 ss. atque durius ἀπὸ τῶν ὁρίων ἐκ. ἐξελθοῦσα explicat: *ab illis finibus oriunda, indigena,* vt adeo ἐξέρχεσθαι h. l. sit, *nasci, ortum ducere,* 1 Par. 2, 53. Ex. 1, 5. Mich. 5, 2. Matth. 2, 6. ἐκ σου (Βηθλεὲμ) ἐξελεύσεται *ex te ortum habebit.* Τύρου καὶ Σιδῶνος, vid. ad 11, 21. — 22. Mulier illa, quae ad Christi opem implorandam accedebat, vocatur Χαναναία, vel quatenus Phoenices originem suam Canaaeis debebant, vnde et οἱ ό כנען Ex. 16, 15. vertunt Φοινίκη, add. Ios. 5, 1. et Iob. 40, 25. כנענים, Φοίνικες, vt et צידנים Deut. 3, 9. Φοίνικες, vel vt hoc nomine omnino declaretur, fuisse feminam exteram, non Iudaeam, gentilem. Eandem tamen e Syria Phoenice oriundam fuisse, significatur quoque verbis ἀπὸ τῶν ὁρίων ἐκείνων ἐξελθοῦσα, ex ea Phoeniciae parte, in qua Tyrus et Sidon erant, egressa; nam ad haec verba ἀπὸ κ. τ. λ. subintelligi debet ἡ vt 1 Petr. 3, 10. κλέπτης ἐν νυκτὶ dictum est pro, ὁ ἐν νυκτί. Accuratius tamen scripsit Marc. 7, 26. ille enim vsus est verbis his: ἦν δὲ ἡ γυνὴ Ἑλληνὶς, Συροφοίνισσα τῷ γένει. Vocatur Ἑλληνὶς, non propterea, quod maritus homo Graecus erat, vt nonnulli voluerunt, sed eodem sensu quo Paulus omnes populos in literis suis diuidere solet in *Graecos* et *Iudaeos*;

prouti etiam alias 2 Macc. 11, 2. 6, 1. 2. 3. al. ethnici vocantur Ἕλληνες, vt adeo Ἑλληνὶς et Χαναναῖα vnum idemque declarent, nempe *feminam gentilem*. Nominatur denique a Marco Συροφοίνισσα, quia in confiniis Tyri et Sidonis habitabat. Quoniam autem non modo Syria latiſſime patebat, comprehendebat enim Palaeſtinam, Coeleſyriam, Iudaeam, Phoeniciam, Meſopotamiam etc. ſed etiam Phoenicii coloniam in Africam traduxerant, vt hi discernerentur a Lybicis gentibus, ſiue Poenis in Africa habitantibus; Marcus vocabulum Συροφοίνισσα adhibuit, ἐκραύγασεν αὐτῷ λέγουσα, *alta voce clamabat.* υἱὲ Δαβὶδ, vid. 9, 27. δαιμονίζεται, vid. ad 4, 24.

23. 24. Sed Chriſtus mulieri auxilium ipſius imploranti, ne verbum quidem reſpondit, οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῇ λόγον, quo mulieris conſtantiam et fidem probaret, probatamque redderet discipulis ſuis, hosque ita ſenſim praepararet ad illam doctrinam amplectendam, quam poſtea Paulus ſaepius in literis ſuis propoſuit, nempe per Chriſtum omne inter Iudaeos et gentiles discrimen eſſe ſublatum, coll. 8, 11. Accedebant discipuli, taedio precum mulieris feſſi, et magiſtrum rogabant: ἀπόλυσον — ἡμῶν] *dimitte eam, nam clamans nos perſequitur;* ſed ἀπόλυσον non eſt ſimpliciter *dimitte,* imo maius quid inuoluit, *auxilio tuo recreatam dimitte*, vt vel reſponſum Chriſti docet, cf. etiam Weſſelingius ad Diod. Sic. 2, 3. — 24. Diſertis verbis mulier illa Ieſum vocarat Meſſiam, vid. v. 22, hinc ei reſpondet Ieſus: οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς — Ἰσραήλ] *non ſum miſſus niſi ad perditas oues Iſraelis,* tu ipſa dicis me eſſe Iudaeum, Meſſiam a Iudaeis exſpectatum, ipſa igitur tua ſponte intelliges, Iudaeis tantum mihi ſuccurrendum eſſe. His verbis Ieſum vſum eſſe, vt fidem mulieris excitaret et firmaret, et vt discipulos ſuos, quos poſt mortem demum ſuam volebat doctrinae ſuae praecones apud Samaritanos et gentiles eſſe, vid. ad 10, 5., edoceret, primo ac praecipue (μᾶλλον 10, 6.)

fuccurrendum effe Iudaeis; exinde patet, quod apud Samaritanos in biduum commoratus eft eosque edocuit Ioh. 4, 40. et quod huius ipfius feminae gentilis filiam fanauit. *πρόβατα ἀπολωλότα*, vid. ad 10, 6.

25. 26. Neque tamen hoc Iefu refponfo frangebatur mulieris illius animus, fed illa potius *fe coram eo proiiciebat, et repetitis precibus auxilium ipfius implorabat.* At Iefus v. 26.: *οὐκ ἔςι καλὸν λαβεῖν — κυναρίοις*] *nefas eft, liberis cibum eripere, eumque proiicere canibus:* locutio prouerbialis, qua vtebantur ii, qui fignificare volebant, beneficia, quae pertinerent ad domefticos, *οἰκείους*, non effe tribuenda *ἀλλοφύλοις*, alienis; ita vt canes effent fymbolum hominum alienorum et exterorum, praefertim cum Iudaei fefe nominarent *τέκνα Θεοῦ*, reliquas vero gentes, contemtus cauffa *κύνας*, vid. Iofeph. Ant. 6, 9. 4. *Suiceri* Thef. h. v. *Schotti* Adagg. *Kypkius*, *Lightfootus* et *Wetftenius* ad h. l. Iam in prouerbiis non fingula verba funt nimis premenda, fed refpicienda eft fententia iis expreffa, atque vel propterea verba, quibus Iefus vfus eft, non adeo dura funt, vt primo adfpectu videntur, imo metienda funt ex populorum Orientis loquendi et cogitandi confuetudine. Ipfe praeterea Iefus leniuit paulo duriorem formulam, quod ea non ferius vfus eft, vt docuit euentus, et quod non direxit orationem ad feminam ipfam, nec ei canis nomen impofuit, fed vniuerfe negauit, quae beneficia liberis debeantur, ea canibus proiicienda. Senfus autem prouerbii eft: fum Iudaeus, ergo ad Iudaeos mea beneficia pertinent, Iudaeis funt tribuenda. Repetiit igitur his verbis eandem fententiam, quam v. 24. propofuerat. *οὐ καλὸν* id. qd. *οὐ πρέπει, οὐκ ἔξεςι, non decet, turpe, injuftum eft,* folent enim negatiue ea exprimi, quorum contrarium eo fortius affirmari debet. Eurip. Oreft. 108. *εἰς ὄχλον ἕρπειν παρθένοισιν οὐ καλὸν non decet virgines prodire in publicum.* Arrian. Exp. Alex. 4, 5. *οὔτε καλὸν αὐτῷ ἐφαίνετο indecorum ipfi vifum eft.* Liban.

ep. 218. ἀλλὰ τὸ μὲν οὐκ ἐκείνῳ, τὸ δὲ οὐ σοι καλὸν, *sed alterum quidem non illum, alterum vero te non decet*. cf. etiam *Albertius* et *Kypkius* ad h. l. λαβεῖν, *eripere*, vt Hebr. לקח Gen. 27, 36. Iob. 1, 21. quibus in locis Alexandrini verbis λαμβάνειν et ἀφαιρεῖν vtuntur. Per τὸν ἄρτον *cibus quicunque* intelligitur. κυνάριον qua forma vocabuli diminutiua vsi sunt Xenoph. Cyrop. 8, 4. 20. Theophr. char. 21. al. v. interpp. Phrynichi et Thom. Mag. h. l. id. qd. κύων, vid. *Fischerus* Prolusſ. de vit. Lex. N. T. p. 256 ſqq.

27. 28. Vrbane et modeſte reſpondit mulier illa: ναὶ κύριε — κυρίων αὐτῶν] *obſecro te domine! nam etiam canes veſcuntur micis, quae e menſa dominorum ſuorum decidunt*: ναὶ non tam videtur eſſe affirmantis, *vtique, ita eſt*, vel concedentis, vt alii volunt, *eſto*, quam potius obſecrantis et inſtantis, *obſecro te*, quam quoque vim habet Philem. v. 20. Apoc. 22, 20. Eurip. Hippol. 605. καὶ πρός σε τῆς δὲ δεξιᾶς εὐωλένου, *obſecro te per tuam dextram pulchram*. Ariſtoph. Nubb. 1471. ναὶ, ναὶ καταιδέσθητι πατρῷον Δία· ita quoque Hebr. נא eſt particula hortandi et rogandi Num. 12, 13. Gen. 14, 7. 8. 18. 30. 32. Voluit autem his verbis omnibus mulier non niſi hoc ſignificare, ſe etſi barbaram, tamen non ferre poſſe a Chriſto repulſam, cum et canes participes fierent ciborum liberis deſtinatorum. — 28. μεγάλη σου ἡ πίστις, *inſignis tua, mulier, fides eſt*. πίστις h. l. perſuaſio de potentia Chriſti firma et conſtans, eum morbos poſſe ſanare. ὡς θέλεις, *quod cupis*, vel *quod rogas*; θέλειν enim ſaepius id. qd. αἰτεῖν, vid. 27, 15. coll. Marc. 15, 6. et חפץ explicatur verbo αἰτεῖν 2 Chron. 9, 12. ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης id. qd. alias ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ.

29 — 31. καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, *relictis Tyri et Sidonis finibus*. vid. Marc. 7, 31. παρὰ id. qd. πρὸς Marc. 7, 31. Hom. Il. α', 347. εἰς τὸ ὄρος, *in montem quendam*,

vid. ad 12, 29. ἐκάθητο vel *commoratus eſt*, vt Ioh. 6, 3. Sir. 37, 18. vel *docuit* nempe diſcipulos. v. ad 13, 2. — 30. χωλοὶ drr. et *mutili*; quibus pes alter deeſt, vt 18, 8. et *claudi*, pedibus capti, vt Matth. 11, 5. et h. l. nam v. 31. legitur: χωλοὺς περιπατεῖν. κωφοὶ *muti* h. l. nam v. 31. ſequitur κωφοὺς λαλεῖν, vid. ad 9, 33. κυλλοὶ dicuntur et *mutili*, quibus aut vtraque manus deeſt, aut certe altera, vt 18, 8. et *qui manibus et pedibus capti, debiles ſunt*, vt h. l. v. ſchol. ad Ariſtoph. Equitt. 1083. *Elsnerus* et *Kypkius* ad h. l. ἔῤῥιψαν αὐτοὺς παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰ.] *ad pedes Ieſu poſuerunt*, Act. 4, 35. ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποςόλων· verba enim, quae vim et impetum declarant, ſaepius ita ponuntur, vt rem ſimpliciter ſignificent, vt ῥίπτειν h. l. et ap. Ael. H. V. 2, 7. Caeterum lectiones variae, quae v. 31. in codd. reperiuntur, τὸν ὄχλον — βλέποντα — τυφλοὺς βλέποντας — τυφλοὺς βλέποντα ὁρῶντας — τυφλοὺς ἰδεῖν βλέποντας, originem ſuam debent Grammaticis, vt accurate demonſtrauit *Griesbachius* in Comment. Crit. ad h. l. Dubitabant nimirum, an βλέποντας, priori loco poſitum, referendum ſit ad τοὺς ὄχλους, an ad coecos, quibus Ieſus viſum reſtituerat. Iidem etiam, quoniam κωφὸς et *mutum* et *ſurdum* indicat, pro λαλοῦντας adſcripſerunt ἀκούοντας, alii e Marc. 7, 37. ἀλάλους, vnde librarii in textum receperunt ἀκούοντας, ἀλάλους λαλοῦντας.

32 — 39. Conf. notata ad 14, 15 ſqq. Pro ἡμέρας τρεῖς codd. plures iidemque vetuſtiſſimi legunt ἡμέραι τρεῖς ſcl. εἰσί· quam lectionem, vtpote obſcuriorem et difficiliorem recte praetulit et in textum recepit *Griesbachius*. τί id. qd. ὅ, vt מה poni ſolet pro אשר. νήςεις, *ieiunos*, non ſtricto ſenſu capiendum eſt, nec cogitandum homines illos per triduum eſuriniſſe, ſed ſermo tantum eſt de coena ordinaria, ordinaria et ſtata cibi ſumtione, vt Act. 27, 33. De verbo ἐκλύεσθαι vid. ad 9, 36. *ne viribus corporis exhauriantur, langueſcant.* Pro

ἐκέλευσεν libri nonnulli habent *παραγγείλας τῷ ὄχλῳ*, e Marc. 8, 6. *ἀναπίπτειν*, *discumbere*, *recumbere ad cibum sumendum*, vt Tob. 2, 1. Iudith. 12, 16. Lucian. T. 2. p. 590. ed. Reiz. *ἑπτὰ σπυρίδας*, *septem sportas*, *corbes*, in quibus panes, aliique cibi deferebantur, vid. *Raphelius* ad h. l. *τὰ ὅρια Μαγδαλὰ*] *Magdala* castellum et oppidum ad lacum Tiberiadis, vid. *Cellarius* Geogr. p. 549. T. 2. *Relandus* Palaestina 3. p. 884. et *Lightfootus* Decas Chorogr. Marco praemissa c. 5. Christum venisse *εἰς τὰ μέρη Δαλμανουθὰ*, Marcus refert 8, 10. quod oppidulum vicinum haud dubie fuit oppido Magdalae.

C A P V T XVI.

1. 2. Traiecerat Iesus in fines Magdalae, vid. 15, 39. ibi cum aduenisset, Pharisaei et Sadducaei, ad quorum aures fama cibationis illius peruenerat, eum adibant, vt eum tentarent, *πειράζοντες*, et laudibus ipsius obtrectarent. Colloquii Christi cum iis habiti summam referunt Matth. h. l. et Marc. 8, 11 sqq. *ἐπηρώτησαν αὐτὸν σημεῖον — αὐτοῖς*] *flagitabant ab eo, vt existere iuberet portentum in coelo.* Tale *σημεῖον* iam semel a Iesu postularant, vid. 12, 38. ibique notata, et quoniam Iesus ineptae eorum postulationi locum concedere noluerat, hanc ipsam ob caussam homines illi inuidiae pleni eam repetiisse videntur. *ἐπερωτᾷν* id. qd. *ἐρωτᾷν*, *flagitare*, *postulare*, vt שאל Iudd. 5, 25. Ps. 137, 3. 1 Sam. 1, 20. add. Luc. 8, 37. *ἐκ τοῦ οὐρανοῦ*· Marc. 8, 11. habet *ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ* i. e. *οὐράνιον*. Hebraei enim particulam מן iungunt Substantiuo ad formandum ita Adiectiuum; sic *ὁ πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ* Luc. 11, 13. id. qd. *ὁ ἐπουράνιος* Matth. 6, 9. — 2.

ὀψίας γενομένης, vesperi, cum dies abit, neque tamen orta nox est. εὐδία, quod voc. deducitur a nomine Δὶς, Iupiter, qui praeses et moderator aëris atque coeli putabatur, notat, coelum serenum et placidum, tempestatem bonam atque secundam, vt ap. Xen. H. Gr. 2, 4. 10. θεοὶ — ἐν εὐδίᾳ χειμῶνα ποιοῦσι. add. Ael. H. V. 9, 18. Sir. 3, 15. vid. Wetstenius ad h. l. Suidas: εὐδία· ἡ ἄνευ ἀνέμων ἡμέρα. Eustath. ad Il. γ'. p. 314. εὐδία, ὁ ἐστιν ἡ εὐκερία. — πυῤῥάζει γὰρ ὁ οὐρανὸς] rubescit enim coelum: Gl. Vet. πυῤῥάζω, rutilo. vid. Fischerus Proluss. de vit. Lex. N. T. p. 644 sq. οὐρανὸς, aër, nubes, vt v. 1. Xen. Cyrop. 4, 2. 8. λέγεται φῶς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ προφανὲς γενέσθαι. Anab. 4, 2. 1. ὕδωρ πολὺ ἦν ἐξ οὐρανοῦ. add. Mem. 4, 2. 1.

3. 4. πρωΐ, diluculo, cum nox abiit, neque tamen dies orta est, בַּבֹּקֶר. χειμὼν, mala tempestas, tempestas pluuiosa, vt 24, 19. Caeterum vt h. l. ita etiam a scriptoribus exteris εὐδία atque χειμὼν sibi inuicem opponuntur. vid. Wetstenius et Kypkius ad h. l. πυῤῥάζει στυγνάζων ὁ οὐρανὸς] coelum triste et nubilum rubet. στυγνάζειν, quod prop. notat: tristem aliquem reddere, vim habet Medii tristem esse, id. qd. λυπεῖσθαι· Phauorinus: στυγνάζω· λέγεται τὸ λυποῦμαι. Etiam Latinis coelum crassum, immite et caliginosum dicitur triste coelum, v. Tibull. 1, 2. 49. Kypkius ad h. l. Eadem autem tempestatis praesagia, quae h. l. commemorantur, laudauit quoque Plin. H. N. 18, 135. Sol ventos praedicit, cum ante exorientem eum nubes rubescunt. Si circa occidentem rubescunt nubes, serenitatem futurae diei spondent. add. Arat. Phaen. 858. et Barthius ad. Stat. Theb. 1, 342. ὑποκριταὶ] probitatis simulatores, sed in codd. pluribus hoc vocabulum omissum est, cumque nulla omissionis probabilis ratio afferri possit, e Luc. 12, 56. illud in hunc locum migrasse, recti opinati sunt Millius atque Griesbachius. πρόσωπον, facies, forma coeli, פְּנֵי הַשָּׁמַיִם. γινώσκετε διακρίνειν, discernere scitis coeli

faciem, colligere e facie coeli poteſtis, quaenam futura ſit tempeſtas. Luc. 12, 56. οἴδατε δοκιμάζειν, Hebr. בחן, quod οἱ ὁ reddunt διακρίνειν et δοκιμάζειν Iob. 12, 11. Pſ. 26, 2. τὰ δὲ σημεῖα τῶν καιρῶν οὐ δύνασθε] ſcl. διακρίνειν· *ſigna horum temporum diſcernere non poteſtis?* τῶν καιρῶν pro τούτων τῶν καιρῶν, vid. ad 1, 25. etiam Luc. 12, 56. legitur: τὸν καιρὸν τοῦτον. Per σημεῖα intelligenda ſunt, vt contextus docet, et locus parallel. 12, 39., opera quae Ieſus edidit, vt adeo ſenſus ſit: e ſignis aëris atque coeli praedicere et diiudicare poteſtis, quaenam futura ſit tempeſtas, et ex operibus, miraculis meis, hactenus editis, quae aeque clare atque aperte loquuntur, quam illa praeſagia, non colligere poteſtis: quis ſim, et quid a me exſpectandum ſit? Pertinet huc locus Sir. 33, (al. 36.), 6. 8. vbi σημεῖα ſunt *miracula*, et καιρὸς *tempus Meſſiae.* 6. ἐγκαίνισον σημεῖα, καὶ ἀλλοίωσον θαυμάσια. 8. σπεῦσον καιρὸν, καὶ μνήσθητι ὁρκισμοῦ, καὶ ἐκδιηγησάσθωσαν τὰ μεγαλεῖά σου. Caeterum duo haec commata 2. et 3. ὀψίας γενομένης — καιρῶν οὐ δύνασθε; in multis codd. deſunt, ea vero non eſſe delenda, copioſius demonſtrauit *Griesbachius* ad h. l. et poſſunt omnino plures haud improbabiles cauſſae afferri, cur ea omiſſa ſint; videbantur nonnullis dicta illa v. 2. 3. Chriſti perſona non ſatis ſcilicet digna eſſe, variisque cauillationibus ſiue abuſibus obnoxia; vel omittebantur, vt *Paulus* coniecit, quoniam locus Luc. 12, 54 ſqq. noſtro non omni ex parte reſpondebat; vel, vt *Bengelius* iudicauit, ne in regionibus alia tempeſtatum prognoſtica habentibus, Ieſus videretur minus vera dixiſſe, cum, quae h. l. dicuntur, non in omnia conuenire climata, doceant Phyſici. — 4. γενεὰ πονηρὰ κ. τ. λ.] vid. ad 12, 39. prouocat Ieſus ad ſuam reſurrectionem, atque oſtendit, ſe in gratiam Phariſaeorum, qui opera, quae hactenus edidiſſet, ſusque deque habuiſſent, non eſſe tale σημεῖον, portentum, editurum, quale poſtularent; ſed ſibi tale quid euenturum, quale eueniſſet Ionae, e quo perſpicere poſſent, ſi vellent, ſe lega-

tum diuinum, Messiam esse, quo si non conuincerentur, saltem pudore afficerentur.

5. 6. Conf. Marc. 8, 13. 22. Traiecit Iesus cum Apostolis a litore lacus Tiberiadis orientali, vid. 15, 39. in litus eius occidentale. Quae autem inde ab hoc versu, vsque ad v. 12. leguntur, Iesum in itinere, in ipso nauigio cum Apostolis locutum esse, *Grotius* statuit, atque adeo verba reddenda censuit: *cum in vlteriorem ripam proficiscerentur, obliti sunt*; verbum enim הלך, vt verbum ἔρχεσθαι, quod ei in vers. Alex. respondeat, significare quoque *ire*, *abire*, vid. Luc. 15, 20. recte, sed probandum erat, Hebraeos etiam dicere הלך לעבר, qui potius dicant בוא בעבר Neh. 2, 9. al. neque Marci verba ita sunt comparata, vt ex iis necessario consequatur, Iesum egisse illa cum Apostolis in itinere ipso. Rectius igitur *Beza*, alii, verba interpretati sunt: *cum traiecissent Apostoli, viderunt se oblitos esse ferre secum iustum panum numerum.* coll. Marc. l. c. vbi legitur, eos vnum tantum panem secum tulisse. — 6. Cum Iesus altera vice Pharisaeis, qui σημεῖον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ postularant, non satisfecisset, et probe sciret, nunc temporis, nec in ipsos Apostolos suos, promissionem huius σημείου magnam vim habituram esse: hos ipsos discipulos suos admonere ipsi opus videbatur, vt sibi diligenter cauerent a Pharisaeorum et Sadducaeorum doctrina falsa atque perniciosa, vim suam longe lateque exserente, instar fermenti, in totam, cui inferatur, massam sese insinuantis, eiusque naturam prorsus immutantis v. 12. nec ab iis eo adduci se paterentur, vt ipsum pro quouis alio potius, quam legato diuino et Messia haberent. coll. v. 15. 16. cf. et not. ad Marc. 8, 15. ὁρᾶτε καὶ προσέχετε verba idem valentia, iuncta ad augendam vim sententiae, *diligenter vobis cauete.* De formula προσέχειν ἀπό τινος vid. ad 7, 15. ζύμη, *fermentum*, Iudaeis erat imago *doctrinae*, vel verae, vt 13, 33. vel *falsae*, vt h. l. Gal. 5, 9. infra v. 12. expli-

catur vocabulo διδαχή· vid. *Suicerus* Thes. Eccl. vid. ζύμη.

7. 8. Quid hac sua dehortatione Iesus sibi vellet, non intelligebant discipuli; putabant reprehendi ipsorum incuriam et negligentiam, quod non idoneum panum numerum secum tulissent, simulque ipsos admoneri, ne a Pharisaeis atque Sadducaeis panem sibi compararent, eiusque vsu sese inquinarent, sicuti Iudaei reliqui cibi vsu a gentilibus aut Samaritanis accepti sese inquinari putabant, vid. Ioh. 4, 9. διαλογίζεσθαι, quod alias significat: *cogitare, reputare*, Marc. 2, 6. Luc. 1, 29. h. l. vt recte obseruarunt *Grotius*, *Kypkius*, alii, est id. qd. διαλέγεσθαι, *disceptare*, vt Xen. Mem. 3, 5. 1. Marc. 9, 33. s. coll. Luc. 20, 14. 22. 23. nam ap. Marc. 8, 16. legitur: διαλογίζοντο πρὸς ἀλλήλους· et ἑαυτοῖς pro ἀλλήλοις saepius ponitur, vt Eph. 4, 32. Col. 3, 13. disceptabant inter se, ita, vt vnus in alterum caussam non assumtorum panum deuolueret. Post λέγοντες subintelligi debet: ταῦτα λέγει· (nam ὅτι solet praemitti verbis, quae quis dixit, vt Hebr. כי atque אשר, ita vt redundet) cuius ellipseos exempla in promtu sunt, vid. Marc. 3, 30. Luc. 9, 13. et *Kypkius* ad h. l. — 8. Iesus, cognita discipulorum disceptatione et contentione, eorum leuitatem atque stuporem notans, dicebat: quare tantopere de cibo et fame sedanda solliciti estis, nonne recordamini, alio tempore, admodum parua cibi copia, magnam hominum multitudinem a me saturatam esse, vid. Marc. 8, 14. Luc. 22, 35. neque vero ego de pane, de viatico locutus sum. coll. v. 11. ὀλιγόπιστοι, *leues*, diffidentes prouidentiae diuinae 6, 30. h. l. diffidentes benignitati atque potentiae meae.

9 — 12. οὔπω νοεῖτε] *nondum sapitis?* intelligentes estis? etiamnunc tardi et segnes estis in percipiendis dictis sermonibusque meis? μνημονεύετε, v. 14, 15 sqq.

15, 32 fqq. ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων, *panes qui distributi sunt inter quinque millia hominum;* Marc. 8, 19. ἄρτους ἔκλασα εἰς τοὺς κ. τ. λ. — 11. πῶς οὐ νοεῖτε] *qui fit vt non intelligatis,* me non locutum esse de panibus, dum vos admonui, vt vobis caueretis a fermento Pharisaeorum et Sadducaeorum? πῶς, Hebr. אֵיךְ, particula admirantis et expostulantis, 2 Sam. 1, 14. Marc. 4, 40. 8, 21. vid. *Noldius* Concordd. h. v. Pro περὶ ἄρτου in multis libris extat: περὶ ἄρτων, quae tamen lectio glossema redolet. Interpres Matthaei Graecus Hebr. לחם, quod collectiuum est, eiusdem numeri nomine expressit; Grammaticus autem, vel vt omnino moneret Singularem habere vim Pluralis, vel quia Pluralis praecesserat, πέντε ἄρτους, ἑπτὰ ἄρτους, adscripsit in marg. libri sui ἄρτων, quod a librariis deinceps in textum relatum est. Ante προσέχειν subintelligi debet: εἰπών, vt v. 12. εἶπε προσέχειν, *iussit cauere;* neque adeo probanda mihi videtur *Griesbachii* sententia, qui praeeuntibus codd. nonnull. legendum praecipit: εἶπον ὑμῖν· προσέχετε δὲ κ. τ. λ. Scilicet προσέχετε a Grammaticis, non perspicientibus vnde Infinitiuus προσέχειν penderet, e v. 6. adscriptum est; neque particulam δὲ orationis series ferre videtur.

13. 14. ἐλθὼν — Φιλίππου] *pergens Iesus in fines Caesareae Philippi.* Quae h. l. leguntur, Iesum in ipsa via locutum esse, patet e Marc. 8, 27. Itaque ἔρχεσθαι h. l. respondet Hebr. לֵכֵת et notat: *ire, abire, pergere.* Καισαρεία τοῦ Φιλίππου, hanc vrbem, Paneas olim dictam, a monte Paneo, sub quo iacebat trans Iordanem, vid. Euseb. H. E. 7, 17. Philippus tetrarcha, Herodis M. filius, amplificarat et exornarat, atque in Tiberii honorem *Caesaream* vocarat, vid. Hieron. ad h. l. Ioseph. Ant. 18, 3. Φίλιππος δὲ Πανεάδα τὴν πρὸς ταῖς πηγαῖς τοῦ Ἰορδάνου κατασκευάσας, ὀνομάζει Καισάρειαν· quo vero distingueretur haec vrbs ab aliis eiusdem nominis, additum

eſt nomen Philippi, vt h. l. et Marc. 8, 27. vid. *Cellarii* Geogr. T. 2. p. 527. *Relandi* Palaeſtina voc. Paneas. τίνα — υἱὸν ἀνθρώπου;] *quemnam me eſſe putat vulgus Iudaeorum?* interrogauit Ieſus diſcipulos ſuos, vt occaſionem nanciſceretur, eos inſtruendi notitia conſilii legationis ſuae, eorumque fidem confirmandi. Alii verba noſtra vertunt: *quemnam me dicunt homines eſſe? num filium hominis?* i. Meſſiam. Alii: *quemnam me dicunt homines eſſe? me, inquam, qui ſum Meſſias?* At Pronomen με omittunt cod. Vatic. et codd. quos ſecuti ſunt verſiones antiquae complures; et videtur a Grammaticis e Marc. 8, 27. adſcriptum ad verba, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, quo ſignificarent, haec ipſa verba, vt alias 8, 20. 9, 6. 12, 40. habere vim Pronominis Perſonalis. — 14. Reſponderunt diſcipuli, alios credere ipſum eſſe Iohannem baptiſtam ab inferis reuerſum, vid. 14, 2. alios Eliam, alios Ieremiam, aliumue prophetam, vid. ad 11, 9. Ἠλίαν] opinionis illius, Eliam paulo ante Meſſiae aduentum in has terras eſſe rediturum, veſtigia reperiuntur etiam Sir. 48, 9. 10. nitebatur ea verbis Malachiae 4, 5. male ac perperam intellectis. προφητῶν, nempe V. T. Luc. 9, 19. ὅτι προφήτης τις τῶν ἀρχαίων ἀνέστη· qui locus quoque docere poteſt, εἷς etiam h. l. eſſe id. qd. τὶς. vid. *Noldius* Concordd. p. 570. *Leusdenius* de Hebraiſmm. p. 32.

16. Petrus, vt erat ingenii feruidi, (de Petri indole vid. *Niemeyeri Charakteriſtik der Bibel*, Th. 1. p. 499 ſs. *Potti* Prolegg. ad epiſt. Cathol. Vol. 2. p. 4. — Chryſoſt. ad. h. l. p. 483. τὸ στόμα τῶν ἀποστόλων ὁ Πέτρος, ὁ πανταχοῦ θερμὸς, ὁ τοῦ χοροῦ τῶν ἀποστόλων κορυφαῖος, πάντων ἐρωτηθέντων αὐτὸς ἀποκρίνεται·) cum Ieſus diſcipulos ſuos de ſua ipſorummet opinione interrogaſſet, nomine reliquorum reſpondit: σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, ὁ υἱὸς τοῦ ζῶντος] *tu es Chriſtus, veri Dei filius.* Χριστὸς, *Meſſias*, vid. 1, 1. et υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ſunt formulae idem valentes,

vt 26, 63. et Ioh. 6, 69. ap. Marc. 8, 29. legitur fimpliciter, ὁ Χριϛὸς, et Luc. 9, 20. ὁ Χριϛὸς τοῦ Θεοῦ· ergo fenfus eft: tu es Meffias, rex ille hominum a Deo conftitutus, de quo V. T. prophetae cecinerunt. Ab Hebraeis reges dicebantur Dei filii, vt Saulus משיח יהוה 1 Sam. 24, 7. vbi Alex. Χριϛὸς κυρίου, et a Graecis διογενεῖς. v. interpp. ad Pf. 2, 7. „Omnium maxime improbabilem eorum interpretum et theologorum rationem videri non diffiteor, qui naturam vere fummoque gradu diuinam, hac ipfa formula fignificari arbitrantur, cum huic interpretationi non tantum ne vnus quidem locus, fi finguli accurate tractentur, faveat: verum etiam ipfius formulae υἱὸς propria fignificatio, locusque 1 Cor. 15, 27 f. quo υἱὸς expreffe dicitur ὑποτάσσεσθαι τῷ πατρί, aperte repugnet.“ *Koppii* N. T. Vol. 2. ed. 2. p. 108. Θεὸς ζῶν eft *Deus verus*, nam Deus, vt diftinguatur a deaftris, etiam in libris V. T. faepius vocatur אֱלֹהִים חַי Iof. 3, 10. 1 Sam. 17, 26. 36. Ier. 10, 9. 10. 1 Theff. 1, 9. Act. 14, 15. et idola vocantur εἴδωλα ἄψυχα Sap. 14, 29. מתים. Alex. νεκροὶ, Pf. 106, 28. Sap. 23, 10. אלילים, *res nihili*, Zach. 11, 17. vbi οἱ ὁ· μάταια.

17. Audita hac Petri ingenua profeffione, laudabat Iefus animi conftantiam Petri, eumque felicem praedicabat, quod ad hanc firmam perfuafionem perueniffet, nec calumniae et perfecutiones doctrinae diuinae aduerfariorum, Pharifaeorum ac Sadducaeorum, nec humilis magiftri conditio, eam frangere ac debilitare potuiffent. βὰρ Ἰωνᾶ] *filius Ionae*; folebant enim Hebraei nominibus perfonarum adiungere nomina parentum, quo ab aliis eodem nomine praeditis difcernerentur, vid. ad 10, 3. Pater ergo Simonis dictus eft יונה et fine idonea ratione *Hieron.*, *Drufius*, *Grotius*, alii, eum dictum effe putarunt יוחנא atque Ἰωνᾶ contractum effe ex Ἰωαννᾶ i. Ἰωάννου· nam pauci tantum codd. Ioh. 1, 43. 21, 16. 17.

legunt Ἰωαννᾶ et Ἰωαννᾶ Ioh. Il. cc. atque ortae videntur hae lectiones e ſcripturae vitio Ἰωαν pro Ἰωνα, vnde alii nomen corruptum et contractum putarunt. vid. et *Fiſcherus* Proluſſ. de vit. Lex. p. 651. ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα — ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς] *neque enim homines te edocuerunt*, (ἀποκαλύπτειν, *edocere*, vt 11, 27. al.) *ſed pater meus coeleſtis*, non homines hoc te docere, hanc tibi perſuaſionem largiri potuerunt, ſed Deus per me te edocuit 11, 27. tibique largitus eſt hanc firmam perſuaſionem. Dei enim beneficio et prouidentia factum erat, vt Petrus Ieſu diſcipulus et comes perpetuus fieret, vt mature hanc veritatem cognoſceret, nec a Chriſti diſciplina ſe abalienare ſineret. Vocabulum בשר, σὰρξ, Hebraei ita vſurpare ſolent, vt *hominem* ipſum ſignificet, vid. Pſ. 56, 5. coll. 12. vbi cum אדם commutatur, et Alexandrini Gen. 6, 12. Iob. 12, 10. בשר expreſſerunt ἄνθρωπος. Eodem modo adhibetur etiam דָּם, αἷμα, vt Pſ. 94, 21. Sed in libris V. T. formula בָּשָׂר וָדָם de hominibus non occurrit; illis autem temporibus, quibus Matthaeus ſcribebat, ea vſi ſunt Iudaei, et in ſcriptis Rabbinorum frequenter ea recurrit, vid. *Vorſtius* de Hebraiſm. p. 125 ſq. hinc et in libris N. T. formula σὰρξ καὶ αἷμα de *hominibus* vſurpatur, vt Gal. 1, 16. add. Sir. 14, 19. Sap. 7, 1. 2. et cum vocabulo בשר frequenter inſit notio imperfectionis, imbecillitatis, etiam haec ipſa notio huic formulae ineſſe ſolet, vt h. l. id quod ipſa orationis ſeries docet, cum referatur ad Deum.

18. Ego vero viciſſim (κἀγὼ, vt 10, 32.) tibi dicam, quis tu ſis, et quid a te exſpectandum ſit. σὺ εἶ Πέτρος] *tu vere nominaris Petrus* i. rupes, ſaxum, nomen et omen habes. Sic Gen. 49, 8. יהודה אתה, *tu recte nominaris Iuda*, nam יודוך, quod ſequitur, alludit ad nomen יהודה. add. Gen. 27, 36. Nomen Πέτρος, ſiue potius כֵּיפָה h. e. πέτρος, *rupes*, Ieſus impoſuerat Petro, vid. Ioh. 1, 42. vſus autem eſt Ieſus Syro-chaldaice lo-

quens, vocabulo כיפה et Matthaeus eadem dialecto fcribens, illud ipfum quoque vocabulum adhibuit. Sed Matthaei Graecus interpres primo loco fcripfit *πέτρος*, et altero *πέτρα*, quia proprium Apoftoli nomen Graecum non erat *πέτρα*, fed *πέτρος*· nullum autem discrimen his vocabulis ineft; imo Graeci promifcue dicunt *πέτρος* et *πέτρα* ad fignificandum *faxum*, *rupem*. Sic *πέτρος* legitur Herodo. 9, 55. Callim. h. Apoll. 22. Soph. Oed. Tyr. 342. vid. *Fifcheri* Index Aefchin. f. v. *πέτρος*· et *Albertius* ad h. l. *καὶ ἐπὶ ταύτῃ — ἐκκλησίαν*] *et fuper hac rupe ecclefiam meam exftruam*, quae verba edisferens Iefus, Petrum manu vel digito tetigiffe putandus eft. Male enim plures interpp. per *πέτραν* intellexerunt vel Chriftum ipfum, vel profeffionem Petri paulo ante v. 16. editam, vid. *Suiceri* Thef. Eccl. h. v. *Wolfius* in Curis et *Koecherus* Anal. ad h. l. neque vero ad has contortas interpretationes confugiffent interpretes, fi non Pontificii e verbis *καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ*, ad Petrum relatis, male ac perperam vindicare voluiffent Petri fucceffloribus h. e. Pontificibus Romanis auctoritatem et praerogatiuam fingularem ac diuinam. At Chriftus nullo pacto voluit Petrum reliquis apoftolis cunctis praeferre. vid. Matth. 20, 20. 18, 1. 18. add. Act. 15. vbi non Petri fed Iacobi fententiam ecclefiam fecutam effe legitur, et Petrus ipfe fe *συμπρεσβύτερον* vocauit 1 ep. 5, 1. 2. Senfus verborum Chrifti noftro loco omnino hic eft: tu in ecclefia mea (*μου*, non Petri, fed Chrifti) fundanda egregiam operam nauabis, per te inchoabo opus nouae religiofae focietatis condendae, tu eris *στῦλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἐκκλησίας*, Gal. 2, 9. vnus e praecipuis religionis meae doctoribus et defenforibus. Id quod etiam euenit; nam Petrus primus omnium poft Chrifti in vitam reditum publice Iudaeis Act. 2, 14 fqq. et gentilibus Act. 10, 15, 7. doctrinam Chrifti annuntiauit. Alluditur autem verbis *καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ κ. τ. λ.* ad morem in Palaeftina receptum, aedificia in folo faxofo

exſtruendi, quo aquarum procellarumque vim eludere poſſint, vid. Matth. 7, 24. ſ. et eccleſia comparatur h. l. cum domo ponenda et exſtruenda ſuper rupe, ſicuti et in ſcriptis Apoſtolorum ſaepius comparatur cum templo 2 Cor. 6, 16. 1 Petr. 2, 5. 1 Cor. 3, 9. Eph. 2, 10. Ieſus ergo verbis *ἐπὶ ταύτῃ — οἰκοδομήσω* illud tempus reſpexit, quo poſt ſuum ex his terris abitum, Petri opera e Iudaeis atque gentibus quam plurimi ad Chriſti ſigna ſeſe collaturi eſſent. Caeterum verba *ἐπὶ ταύτῃ κ. τ. λ.* admittunt etiam interpretationem aliam, qua tamen recepta idem fere ſenſus manet. Nempe pronomen *οὗτος*, *αὕτη*, *τοῦτο*, vt Hebr. זו, זה, interdum etiam notat, *talis*, vid *Glaſſius* Phil. S. p. 154. hinc verba noſtra reddi poſſunt: ſuper tali rupe, tam firmo fundamento 7, 24. exſtruam eccleſiam meam; vt adeo his verbis praeter Petrum reſpiciantur quoque apoſtoli reliqui. *καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς*] *nec portae Orci eam ſuperabunt: ᾅδης*, Hebr. שְׁאוֹל, *locus ſubterraneus, in quem manes, ſeiunctae a corpore animae coguntur et congregantur*; hanc de Orco notionem Hebraeorum poetae ſibi finxerant, et Hebraei habebant cum Graecis atque Romanis communem, vid. not. ad Luc. 16, 23. *Lowth* de Poeſi Hebr. S. Prael. 7. ibique *Michaelis* p. 186 ſqq. *Herder Geiſt der Hebr. Poeſie, Th.* 1. p. 218 ſqq. *Conz über die Lehre der Unſterblichkeit bey den Hebr.*, in *Paulus Memorabilien*, St. 3. p. 141 ſqq. *Ammon über das Todtenreich der Hebr.* ib. St. 4. p. 188. *Meyer* Comment. de notione Orci ap. Hebraeos, Lubec. 1793. *Ziegler Ueberſ. der Sprüche Salomos* p. 381 ſqq. Eiusd. *theol. Abhandl. Th.* 2. p. 171 ſq. *Potti* Epiſtt. Cathol. Vol. 2. Exc. 3. de deſcenſu I. C. ad inferos; *Wetſtenius* et *Elsnerus* ad h. l. Iam *πύλαι ᾅδου*, *portae Orci* (quae ipſae a Graecis Latinisque poetis tanquam firmiſſimae deſcribuntur, quod nemo per eas redit, quod redituris nunquam reſerantur, vid. Homer. Odyſſ. λ', 276. Il. ϑ', 367. Prop. 4, 11. 4. et quae ibi notaui), atque Hebr. שַׁעֲרֵי שְׁאוֹל Ieſ. 38, 10. Pſ. 9, 14. al. ſae-

pius pro Orco ipſo commemorantur, atque Orcus omnino eſt imago roboris ſummi, firmitatis et potentiae maximae, v. Cant. Cant. 8, 6. Petron. Sat. 62. *ecce autem miles fortis, tanquam Orcus.* Itaque ſenſus verborum Chriſti eſt: nulla hoſtium vis, ne potentiſſima quidem et maxima, euertere, deſtruere eccleſiam meam poterit. *κατασχύειν*, *vincere*, *expugnare*, Luc. 23, 23. Diod. Sic. p. 15. A. *κατεσχυομένων ἔτι τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν θηρίων cum homines a multitudine ferarum adhuc opprimerentur.* Reſpondet Hebr. יכל Pſ. 13, 7. 1 Sam. 17, 9. et גבר Ex. 17, 11. vid. *Elsnerus* et *Münthius* ad h. l.

19. Portas Orci clauſas ſibi fingebant Hebraei, adeoque ad eas referandas clauibus opus erat, vid. *Eichhornii* Commentar. in Apocal. Vol. 1. p. 53. hinc cum Chriſtus v. 18. commemoraſſet *πύλας ᾅδου*, ac praeterea comparaſſet cum domo eccleſiam ſuam: eo facilior tranſitus erat ad imaginem quae nunc ſequitur. *καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασ. τ. οὐρανῶν*] *dabo tibi claues eccleſiae meae.* *βασιλεία τῶν οὐρανῶν* id. qd. *ἐκκλησία* v. 18. *Clauis* ſymbolum erat curae et adminiſtrationis, etiam ſummae rerum poteſtatis, vid. Ieſ. 22, 22. Apoc. 3, 7. ibique interpp. Itaque verba noſtra hoc ſibi volunt: committam tibi curam ciuitatis meae, ſummam rerum in eccleſia mea. Accipiebat autem non modo Petrus poteſtatem moderandae et regendae eccleſiae, ſed accipiebant eam quoque vna cum eo apoſtoli reliqui, vid. Matth. 18, 18. Ioh. 20, 21. *καὶ ὃ ἐὰν δήσῃς κ. τ. λ.*] miris modis haec verba ab interpretibus vexata, inque multiplicem ſenſum tracta ſunt. vid. *Wolfius* in Curis et *Koecherus* in Analectis ad h. l. Alii nimirum, cum *λύειν* in verſione Alex. Ieſ. 40, 2. *λέλυται αὐτῆς ἡ ἁμαρτία*, eo ſenſu legatur, vt ſit: *remittere peccata*, atque hoc ipſo ſenſu *λύειν ἁμαρτίας* apud ſcriptores exteros quoque occurrat, vid. *Kypkius* ad Matth. 18, 18. et Ioh. 20, 23. etiam

fermo fit de poteftate peccata remittendi ac retinendi; fenfum verborum noftrorum conftituunt hunc in modum: quibuscunque peccatorum veniam vel concefferitis vel denegaueritis, id quoque ratum erit apud Deum. Sed h. l. non fuit in antecedentibus fermo de peccatis atque delictis, nec legitur h. l. vocabulum peccata indicans, et perquam dure cum *Kypkio* ad ὅσα fubintelligitur ἁμαρτήματα· nec Ioh. l. c. vbi v. not. occurrunt verba δέειν et λύειν. Hinc alii obferuarunt: verbum λύειν in verf. Alexandrina refpondere verbo פתח, *aperire*, Gen. 24, 27. et verbum δέειν, Hebr. עצר, *claudere*, Ier. 33, 1. et fic h. l. verba δέειν et λύειν, cum antea fermo fuerit de clauibus ecclefiae, notare *claudere* et *aperire ecclefiam*, et cum fermo fit de perfonis, atque ὃ accipiendum pro οὓς, vt 18, 11. δέειν, fignificare *expellere*, *excludere*, contra λύειν, *admittere*, adeoque verba iuncta explananda effe: *fi quos repuleris* (ab ecclefia mea) *in his terris*, fi quos indignos repereris, qui in coetum chriftianorum recipiantur, eosque ab eo excluferis; *ratum id erit apud Deum; fi quos admiferis* (in ecclefiam meam) ob animum docilem, moresque ad Euangelii normam compofitos, dignos iudicaueris, qui in coetum cultorum meorum recipiantur, *itidem id ratum erit apud Deum*, vid. *Thaddaei* Comment. in effatum Chrifti Matth. 16, 18 fq. Colon. 1789. 4. et *Rofenmülleri* Scholia ad h. l. Vrgent hi interpp. inprimis etiam locum Matth. 18, 15 — 18. vbi fermo fit de homine a focietate chriftianorum excludendo, et v. 18. eadem verba legantur quae h. l. Sed imaginem, a clauibus defumtam, his verbis continuaffe Chriftus non videtur, nec 18, 18. praeceffit imago a clauibus defumta; continent potius vlteriorem explicationem curae ac poteftatis, cuius fymbolum funt claues. Si continuata effet illa imago, atque adeo interpres Graecus a Matthaeo vfurpatum reperiffet verbum פתח, haud dubie hoc, verbo notiori, ἀνοίγειν, expreffiffet, vid. Apoc. 3, 7. 10. et vfus fuiffet etiam verbo κλείειν,

vid. Matth. 23, 13. praeterea ipfae voces ὃ 16, 19. et ὅσα 18, 18. nos eo deducunt, vt fenfum latiorem his verbis tribuamus. Scilicet δέειν refpondet verbo אסר h. e. *vetare*, *interdicere*, quo fenfu non tantum in fcriptis Rabbinorum, vid. *Lightfootus* ad h. l., fed etiam ap. Dan. 6, 8. 9. 14. 16. legitur; verbum autem λύειν, vt Hebr. הַתִּיר et שְׁרָה, vid. *Lightfoot.* ad h. l. *Buxtorfii* Lex. Talm. p. 2524. 1410. *Hottingeri* Diff. de vfu fcriptt. Hebr. in N. T. p. 400. notat: *licitum pronuntiare*, *concedere*, *praecipere*, *iubere*, vt adeo fententia fit: quicquid licitum declaraueris, et conftitueris in ecclefia, ratum erit apud Deum (οὐρανοῖς per enallagen pro ἐν τῷ οὐρανῷ, vt legitur 18, 18.) οὐρανὸς id. qd. Θεὸς, vid. 21, 25. not. ad 3, 2.

20. Admonuit Iefus Apoftolos, ne cuiquam tunc temporis dicerent ipfum effe Meffiam, nec aduerfus eos, qui aliter de ipfo iudicarent v. 14., inutiles pro magiftro pugnas pugnarent. Sciebat enim Iefus difcipulos fuos, vtpote praepeditos et occupatos fomniis de regno Meffiano terreno, nondum effe fatis idoneos ad hanc doctrinam praedicandam; et probe praeuidebat vulgus Iudaeorum praedicationi eorum vel nullam fidem habiturum, vel ea ad moliendum res nouas abufurum effe. Iufferat quidem Apoftolos praedicare τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν 10, 7. hoc vero erat: adeffe regni Meffiani tempora, vitam animumque effe emendandum; hoc praedicare poterant Apoftoli, etiamfi non dicerent, quinam Meffias effet. διαστέλλεσθαι, Hebr. הִזְהִיר, notat: *admonere* Exod. 18, 20. 2 Paral. 19, 19. vid. *Loesnerus* ad h. l. etiam *praecipere* Act. 15, 24. et *interdicere* h. l. In quibusdam codd. pro διεστείλατο legitur ἐπετίμησεν e Marc. 8, 30. et Luc. 9, 21. Vocabulum Ἰησοῦς, quod ante Χριστὸς in multis codd. et verff. deeft, recte omittitur. Solent enim librarii folenni formulae Ἰησοῦς Χριστὸς adfueti, vbi Χριστὸς fcribendum erat, Ἰησοῦς inculcare, ac viciffim vbi Ἰησοῦς

occurrebat, Χριςὸς apponere, vid, *Griesbachius* in Comment. Crit, ad h. l,

21. Professio Petri Iesum esse Messiam, quam et reliqui Apostoli probabant, tam perspicua et tam ingenua erat, vt Iesus facile intelligeret, tantam esse eorum de dignitate sua Messiana persuasionem tamque firmam, vt iam ferre possent perspicuam et apertam expositionem eorum, quae hactenus subobscure et tectius de morte sua dixisset. Edocebat autem eos clarius et accuratius de calamitatibus sibi imminentibus et morte sua, vt opiniones illas praeconceptas, de felicitate terrena in regno Messiano exspectanda, quae animos eorum insederant, fortius labefactaret, et vt praepararet eosdem ad ea quae breui euentura erant, ne ab ipso cruci affixo postea penitus descisceren, Sciebat vero etiam tantum se apud discipulos auctoritate valere, vt perturbatos eorum animos facile sedare et ad fiduciam reducere posset. ἤρξατο δεικνύειν pro ἔδειξε i. *docuit* id. qd. ἐδίδαξε Marc. 8, 31. nam respondet Hebr. הורה 1 Sam. 12, 23. al. et למד Deut. 4, 5. Ies. 40, 14. ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων — γραμματέων] i. a Synedrio magno, Hierosolymitano, a Synedrii magni assessoribus, vid. Matth. 2, 4. ἀπὸ pro ὑπὸ, vid, 11, 19. πρεσβύτεροι sunt *ciuitatis Iudaeorum principes*, nam πρεσβύτερος, vt זקן, non tantum *aetatem*, sed etiam *dignitatem* indicat, vnde et זקנים distinguuntur ab עם Ios. 7, 6. 8, 10. Ps. 107, 32. imo coniunguntur זקנים et שרים, *principes*, Ps. 105, 22. Recte ergo πρεσβύτεροι reddi potest *principes*, *primores populi*, qui ab Homero drr. γέροντες et ἀριςῆες· quin et etiamnum apud Orientis populos *Scheik*, senex, est nomen dignitatis. vid. *Ikenii* Diss. ad Deut. 21, 1 — 9. §. 3. Seriori aetate πρεσβύτεροι dicebantur *assessores synedrii magni Iudaeorum*, qui e singulis Iudaeorum tribubus in consessum iudicum cooptabantur, et vocabantur nunc πρεσβύτεροι simpliciter vt h. l. Luc. 20, 1. nunc πρεσβύτεροι τοῦ

λαοῦ Matth. 26, 3. nunc *πρεσβύτεροι τοῦ Ἰσραὴλ* Act. 4, 8. nunc *πρεσβύτεροι τῶν Ἰουδαίων* Act. 25, 15. et Synedrium ipſum dicebatur *πρεσβυτέριον* Luc. 22, 6. et *γερουσία* Act. 5, 22. *καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι*] *et tertio die ab inferis ſe rediturum eſſe:* Marc. 8, 30. *μετὰ τρεῖς ἡμέρας·* quod idem eſt, nam Hebraei מִקְצֵה שְׁלֹשָׁה יָמִים dicunt pro בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי, *τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ·* vt Deut. 14, 28. *decimae prouentuum ſunt ſoluendae* מִקְצֵה שָׁלֹשׁ שָׁנִים *in fine trium annorum;* Alexandrini interpretes ibi habent: *μετὰ τρία ἔτη·* ſed Deut. 26, 12. vbi hac eadem de re ſermo eſt, in textu Hebraico legitur: בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁית Alexandrini vertunt: *ἐν τῷ ἔτει τῷ τρίτῳ.* Ioſeph. Ant. I, 12, 2. *μετ᾽ ὀγδόην ἡμέραν,* ſed c. 10. *ὀγδόῃ ἡμέρᾳ.* B. I. 1, 13. 1. *μετὰ δύο ἔτη·* ſed Ant. 14, 13. 3. *δευτέρῳ ἔτει.* vid. *Kypkius* ad Matth. 27, 63. *Krebſius* et *Loesnerus* ad Marc. 8, 31. *Fiſcherus* Animaduu. ad Weller. Gramm. Gr. Vol. 3. P. 2. p. 201. — Ieſum reſurrectionem ſuam non praeuidiſſe, nec praedixiſſe, plures aetate noſtra contenderunt, ita tamen vt multis Euangeliſtarum locis vim inferrent, et plura pro arbitrio ſumerent, quae argumentis certis atque idoneis deſtituta eſſent. vid. *Paulus* Meletemata ad hiſtoriam dogmatis de reſurrectione mortuorum, Ienae 1796. Eiusd. *Krit. Kommentar* et *Thieſs Kommentar* ad h. l. add. *Briefe über das Evangel. Joh.* in *Eichhornii Allgem. Bibl. der bibl. Literatur B.* 7. p. 1039 ſqq. Alii nimirum obſeruarunt, „voces *ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν, ἀνάστασις, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι,* non proprie, ſed improprie et figurate eſſe accipiendas, et Chriſtum ipſum eas ita vſurpaſſe, vt iis ſignificaret: doctrinae ſuae reſurrectionem, poſt ſuam mortem, breui euenturam; vitam ſuam poſt mortem futuram per doctrinam ſuam; laetam doctrinae verae poſt mortem ſuam propagationem. Apoſtolos autem, qui viuo magiſtro, has voces non intellexiſſent, eas poſt ipſius in vitam reditum, proprie cepiſſe, et de reſurrectione Ieſu explicuiſſe.“ Ad hanc ſententiam ſuam comprobandam pro-

vocant interpretes illi ad locos V. T. in quibus interitus regni fub imagine mortis, et reftitutio illius fub imagine refurrectionis proponitur, quam in rem afferunt Ief. 26, 14. 19. Ez. 37. 5 fqq. Hof. 6, 2. Dan. 12, 2, 3. notant praeterea formulas μετὰ τρεῖς ἡμέρας, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, non femper certum ac definitum temporis fpatium indicare, fed omnino etiam temporis fpatium breue et exiguum, vt Hof. 6, 2. Luc. 13, 32. vbi v. not. Sed illis ipfis V. T. locis neutiquam vindicari poteft formulis ἐγερθῆναι, ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν, fignificatio illa paulo ante notata; defiderantur exempla idonea et fimilia, quibus defendi poffit infolentia tropi in oratione foluta adhibiti: *Chriftus cruci affigetur et tertio die refurget*, pro, Chrifti doctrina poft mortem ipfius breui laetius reflorefcet, latius propagabitur; et quomodo tandem, vt alios locos praetereamus, verba Chrifti Matth. 26, 32. *vbi in vitam rediero, praecedam vos in Galilaeam*, de doctrinae propagatione intelligi et explicari poterunt? vid. *Süskind Einige Bemerkungen über die Frage, ob Jefus feine Auferflehung beftimmt vorher gefagt habe?* in *Flatt Magazin für chriftl. Dogmatik und Moral, St.* 7. p. 203 fqq. — Hinc alii interpp. monuerunt, „formulas ἐγερθῆναι τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν, effe quidem proprie accipiendas, de refurrectione e mortuis, fed his formulis non Chriftum ipfum vfum effe, imo eas auctores habere Euangeliftas, qui, quae Chriftus dixiffet aliis vocibus ac formulis fimilibus, de felici operis fui fucceffu, quem nec fua ipfius mors impeditura effet, reddidiffent, poft Chrifti in vitam reditum, formulis illis refurrectionem e fepulcro fignificantibus." Sed hac coniectura admiffa nullius effati Chrifti veritas afferi atque defendi poteft; et qui factum eft, vt in omnibus illis locis quam plurimis, qui refurrectionis Chrifti praedictionem commemorant, Euangeliftae easdem formulas retinuerint, nec eas cum aliis a Chrifto vfurpatis commutarint? qui factum eft, vt nulli Euangeliftarum, nulli difcipulorum

Chrifti in mentem venerit, magiftrum, dum viueret, nihil talé dixiffe? vid. *Süskind* l. c. p. 222. Plures praeterea loci in medium poffunt proferri, qui coniecturae illorum interpretum aperte repugnant. Matth. 17, 9. (coll. Macc. 9, 10.) Iefus Petrum, Iacobum et Iohannem, qui ipfum viderant in monte fplendore circumfufum, admonet, ne cuiquam, quae vidiffent, aperirent, ἕως οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναςῇ. Iam fi haec verba Iefus ipfe illo tempore non protulit, nulla probabilis afferri poterit ratio, quae fcriptorem, vt haec verba adiiceret, commouerit; fed vel ipfa difcipulorum disceptatio, quid haec formula ἐκ νεκρῶν ἀναςῆναι fibi vellet, vid. Marc. l. c., affatim docet, Iefum illa ipfa verba vfurpaffe. Ioh. 2, 19. 20. cum Iudaei poftulaffent a Iefu σημεῖον, refpondet: λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν· Iohannem ibi ipfiffima verba Chrifti retuliffe, et Iefum voce quoque illa ἐν τρισὶν ἡμέραις, vfum effe, Iudaeorum refponfio irriforia docet, confirmantque verba τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἔτη, quae ταῖς τρισὶν ἡμέραις opponuntur. Conftituunt quidem fenfum huius loci interpretes nonnulli hunc in modum: „diruite veftrum hoc templum, vtinamque iam fublatum effet, hoc probrum et melioris difciplinae obftaculum! triduanum opus erit mihi, nouum, imo fanctius aliquando reponere. Breui nullo amplius templo tali, talique apparatu ad legitime venerandum Deum opus erit, coll. Ioh. 4, 21 fqq." atque ita probare volunt, Iohannem non bene affecutum effe vim dicti illius, eamque demum gloriofo rerum a Iefu geftarum euentu patefactam crediciffe, vid. *Henkii* Diff. Iohannes Apoftolus nonnullorum Iefu apophthegmatum in Euangelio fuo et ipfe interpres, Helmft. 1798. in Sylloge commentatt. theologg. a *Pottio* et *Rupertio* editis Vol. 1. p. 8 fqq. add. *Gurlitti* Lectt. in N. T. Spec. quint. Hamb. 1805. p. 8 fqq. Sed fi componimus hunc locum cum Matth. 12, 39. f. 16, 4. vbi Iefus quo-

que de refurrectione fua verba fecit, poftquam Pharifaei σημεῖον ab eo poftularant; fi perpendimus, quam commode Iefus corpus fuum comparare potuerit cum templo, vid. Philo de opificio mundi p. 93. f. Plato Sympof. 32. 1 Cor. 6, 19. 3, 16. *Reinhardi* Diss. de Chrifto fuam dum viueret refurrectionem praedicente, Vit. 1784. in Commentatt. theol. a *Velthufenio*, *Rupertio* et me ipfo editis Vol. 3. p. 3 fq.: haud dubitamus fubfcribere eorum fententiae, qui haec verba a Chrifto vfurpata proprie capiunt, et ea quoque Apoftolos proprie cepiffe, fed iis fidem denegaffe, ftatuunt. Dixit autem Iefus verba λύσατε τὸν ναὸν κ. τ. λ. δεικτικῶς, digitoque exferto fuum ipfe corpus monftrauit. Id quidem h. l. non diferte legitur, fed nec diferte legitur 16, 18. aliisque in locis pluribus, vbi Chriftum δεικτικῶς locutum effe, facile quisque concedit. Nec obftat huic interpretationi Iudaeorum refponfio τεσσαράκοντα κ. τ. λ. hi enim vt Iefum irriderent, ita refponderunt, et faepius eiusmodi abfurdas calumnias honori Iefu inuidentes protulerunt. v. et not. ad Ioh. l. c. — Matth. 27, 63. legimus Synedrium a Pilato petiiffe, vt diligenter cuftodiri iuberet Chrifti fepulcrum, dixiffe enim hunc impoftorem, fe die tertio e fepulcro proditurum effe. Vana profecto fuiffet illa magiftratus Iudaici cura, vel omnino non habuiffet locum, fi non Iefus ipfe, dum viueret, publice et difertis verbis dixiffet, fe non modo vitam effe recuperaturum, fed etiam fe eam die poft fupplicium tertio recuperaturum effe. vid. ibi notata et *Süskindii Magazin für chriftl. Dogmat. u. Moral Stück* 9. p. 171. Verba illa, quae leguntur Matth. 28, 6. Luc. 24, 6. Ἰησοῦς ἠγέρθη, καθὼς εἶπε, fiue fuerint verba angeli, fiue potius cogitationes in animis mulierum fubortae: poftulant vt concedatur, Iefum, ante mortem fuam, de refurrectione fua dixiffe. — Neque vero aliud argumentum filentio praetereundum eft, quo ii vtuntur, qui contendunt, Iefum refurrectionem fuam non prae-

dixiſſe. Ponamus, inquiunt, Ieſum vocibus illis, quae in ſcriptis Euangeliſtarum de ipſius reſurrectione occurrunt, vſum eſſe, easque nonniſi de ipſius in vitam reditu explicari poſſe; ita vero perſpici nequit, qui factum ſit, vt diſcipuli ipſius, has voces toties repetitas, tandem non proprie caperent et intelligerent, earumque poſt magiſtri necem, antequam in vitam rediiſſet, recordarentur. Ad hanc obiectionem reſponderi poſſunt haec: Saepius quidem Chriſtus de calamitatibus ſibi imminentibus, morte et reſurrectione ſua, diſſeruit verbis claris et perſpicuis, ſed hae praedictiones Apoſtolis obſcurae erant v. Marc. 9, 10. 32. Luc. 18, 34. Matth. 16, 22. 17, 22. Luc. 9, 45. cum non viderent, quomodo illas cum receptis de Meſſia eiusque dignitate opinionibus componerent, vid. ad Matth. 20, 28. Nam Meſſiam moriturum et in vitam rediturum eſſe, tum non credebant Iudaei vid. Ioh. 12, 34. hinc diſcipuli non intelligebant, quid Ieſus ſibi vellet (Marc. 9, 10.), verba eius aliter accipienda eſſe putabant quam ſonarent, hoc tantum perſpiciebant, eum de calamitatibus ſibi imminentibus, magnis et grauibus, loqui, quare etiam eius oratione valde contriſtabantur v. Matth. 17, 23. ſed recreabat et confirmabat eorum animos perſuaſio, Ieſum, qui toties ex hoſtium ſuorum manibus euaſiſſet, etiam haec pericula, ſi ei imminerent, feliciter eſſe ſuperaturum, eum Meſſiam eſſe, non moriturum. Hinc cum Ieſus mortem cruentam ſubiiſſet, conſternati animum abiiciebant, cum omnis eorum exſpectatio, quamuis maxima fuiſſet, iam prorſus concidiſſe videretur; recordabantur quidem eorum, quae de reſurrectione ſua praedixerat Chriſtus, ſed praedictiones illas neque antea crediderant, neque etiamnum credebant, et poſtea quoque, cum Chriſtus in vitam rediiſſet, pro ſegnitie et tarditate eorum, a magiſtro ſaepius reprehenſa, v. 16, 9. et not. ad 15, 16. extr., vix eo adduci potuerunt, vt eam rem, quamquam ſaepe et perſpicue praedictam, crederent.

22. Nunquam antea Iefus tam plane et perfpicue de morte et refurrectione fua verba fecerat coll. Marc. 8, 32. Petrus, qui Iefum Meffiam moriturum effe non credebat, qui fperabat, eum propediem regnum Meffianum conditurum effe (Luc. 19, 11.), ea quae Iefus de perpeffione malorum, morte fubeunda, et fecutura eam refurrectione dixerat, non intelligebat, nec fibi explicare poterat; coniiciebat, Iefum hoc tantum dicere voluiffe, fibi effe mala multa et grauia, et mortis pericula metuenda. Itaque Iefum admonebat, vt bono animo effet, mortis periculum caueret et regia poteftate vteretur, eique affirmabat, fectatores ipfius depugnaturos effe, quo minus tam indigna ipfi euenirent vid. ad Ioh. 13, 35. Luc. 22, 49. προςλαβόμενος αὐτὸν *manu prehendit Iefum*, vt facere folent familiarius aliquid dicturi vel aliquem monituri. ἤρξατο ἐπιτιμᾷν pro ἐπετίμησε, vt v. 21. Propert. 3, 4, 16. *incipiam fpectare* pro *fpectem*. ib. 2, 15. 53. *incipient reuocare*. 2, 19. 19. *incipiam captare*. Verbum autem ἐπιτιμᾷν non tantum eft *increpare, obiurgare*, fed etiam *admonere* id. qd. ἐλέγχειν, vt Luc. 17, 3. add. Matth. 18, 15. coll. Luc. 17, 3. Hebr. הוֹכִיחַ, quod plerumque ab interpretibus Alexandrinis exprimitur verbo ἐλέγχειν, qui iidem interpretes Ief. 50, 2. גְּעָרָה, quod alias vertunt ἐπιτίμησις, reddiderunt ἐλεγμός. λέγων· ἵλεώς σοι κύριε] *his verbis: Deus hoc prohibeat! hoc non eueniet!* ἵλεώς σοι fcl. ὁ Θεὸς εἴη· eft haec vox abominantis et dehortantis, atque refpondet Hebr. חָלִילָה לְּךָ 1 Paral. 11, 19. vbi LXX ἵλεώς μοι ὁ Θεὸς τοῦ ποιῆσαι τὸ ῥῆμα τοῦτο. add. 2 Sam. 20, 20. 23, 17. Graeci vtuntur hanc in rem vocibus εὐφήμει, εὖ ἔχε ςόμα, εὐςόμει vid. *Elsnerus, Kypkius, Krebfius* ad h. l. *Fifcherus* Proluff. de vitiis Lexx. N. T. p. 377. *Sturzius* de dialecto Macedonica et Alex. p. 204 fq. Latine reddi poteft: *Deus hoc omen auertat! Deus hoc prohibeat! da fey Gott für! fprich nicht fo!* Verba οὐ μὴ ἔςαι σοι τοῦτο funt velut interpretamentum

verborum quae praeceſſerunt, *das wird nicht geſchehen! das ſoll dir nicht widerfahren!*

23. Ieſus auertens ſe a Petro, ei, audientibus diſcipulis reliquis, vid. Marc. 8, 33. reſpondebat: ὕπαγε ὀπίσω μου, qua formula non tantum vtuntur ii, qui alterum diſcedere iubent, ſed omnino ii quoque, qui oſtendere volunt alterius orationem ſibi eſſe moleſtam, qui alterum monent, vt ſentiat et loquatur meliora, *apage te a me! dic meliora!* vid. *Fiſcherus* l. c. et *Schleusneri* Lex. v. ὑπάγω. Vocabulum σατανᾶς, vt שָׂטָן, h. l. ſignificat *eum, qui alteri mala ac pernicioſa conſilia dat, conſiliarium malum,* vt 2 Sam. 19, 23. Matth. 4, 10. σκάνδαλον eſt, *ſeductor*, qui facit, vt alii errent et delinquant, ſaltem errare et delinquere poſſint; h. l., ſi ſenſum ſpectamus, eſt id. qd. σατανᾶς, conſultor peſſimus, qui mala ſuadet ac pernicioſa. ὅτι οὐ φρονεῖς — τῶν ἀνθρώπων] ſcl. πράγματα, *non ea facienda cenſes, quae Deus fieri vult et iubet,* e cuius voluntate mihi calamitates ſunt perferendae et mors ſubeunda, *ſed ea facienda cenſes, quae in vulgus probantur, quae homines fieri volunt et iubent,* exſpectas et optas, vt Meſſiae terreni perſonam agam, ſicuti Iudaeorum vulgus, quod nil ardentius optat, quam liberationem a iugo Romanorum, voluptates quae ſuauiter ad ſenſus affluunt, dignitatem et commoda terrena, felicitatem terrenam maximam. De formula φρονεῖν τά τινος h. e. ea facere, facienda cenſere, quae alter fieri vult, quae alterum iuuant, earum rerum ſtudio teneri et duci, quae alteri placent, quibus alter tenetur, rebus alicuius ſtudere. vid. *Albertius, Raphelius* Obſſ. Polybb. et Arriann. *Kypkius* et *Münthius* Obſſ. e Diod. Sic. ad h. l.. Ex his autem vltimis huius verſus verbis, quibus Chriſtus priora emollire voluit, perſpicue ſatis patet, quare Ieſus Petrum praeconceptis opinionibus indulgentem dixerit σκάνδαλον et σατανᾶν, nempe propterea quod ipſum admonuerat; vt mortis periculum caueret, neque adeo voluntati patris pareret.

24 — 26. Ne Petri oratio in animos reliquorum discipulorum, qui quoque vana spe et exspectatione gloriosi Messiae regni terreni ducebantur, vim et efficaciam haberet, et vt perturbatos eorum animos confirmaret ac sedaret, vid. v. 27 sq. ad eos conuersus Iesus ita pergebat: εἴ τις — ἀκολουθείτω μοι] *si quis vult meus sectator esse, vitam suam contemnat, neglectis vitae periculis, paratus sit ad subeundam mortem etiam ignominiosissimam et crudelissimam, et sic me sequatur.* De formulis ἔρχεσθαι et ἀκολουθεῖν ὀπίσω τοῦ Ἰησοῦ, et αἴρειν τὸν ϛαυρὸν αὐτοῦ, vid. ad 10, 38. ἀπαρνεῖσθαι respondet Hebr. מאס Ies. 31, 7. *vilipendere, contemnere*, et ἀπαρνεῖσθαι ἑαυτὸν est *se, vitam suam contemnere, despicere atque negligere mortis pericula*, vid. *Fischerus* Prolusf. de vit. Lex. N. T. p. 575 sq. id. qd. οὐκ ἔχειν τιμίαν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ Act. 20, 24. et μισεῖν τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν Luc. 14, 26. Quae v. seq. leguntur, c. 10, 39. exposita sunt. — 26. τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος;] *quid vero cuiquam proderit?* ἄνθρωπος id. qd. τις, vt saepius. γὰρ h. l. particula aduersatiua, quo eodem modo etiam Lat. particula *enim* poni solet, vt ap. Plaut. Casin. 5, 2. 14. Epid. 5, 2. 36. Pers. 2, 2. 54. Liu. 23. 45. ὠφελεῖται est fut. contractum pro ὠφελήσεται, et Fut. Med. positum est pro Fut. Pass. sequitur enim ἐὰν — κερδήσῃ. coll. Marc. 8, 36. κόσμος inter alia notat, *res terrenas, commoda et bona terrena, diuitias*, vt 1 Cor. 7, 31. Iac. 4, 4. 1 Ioh. 2, 15. Itaque ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ erit, *si quis omnes orbis terrarum diuitias acceperit.* τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ζημιοῦσθαι est *vitae iacturam facere*, id. qd. τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολέσαι v. 25. Explicant: nemo orbis terrarum diuitias pro vita accipere velle potest h. e. nemini nil vita carius. ἢ τί δώσει — τῆς ψυχῆς αὐτοῦ] *et quodnam pretium aliquis dabit* s. *dare poterit pro vita sua*, ea amissa? al. *et quod inuenitur quod quis dare possit pro vita sua seruanda* i. nemo habet quicquam quod sit pretio par vitae h. e. omnino: quid vita pretiosius? ἀντάλλαγμα prop. est *commutatio,*

hebr. הַתְּמוּרָה Ruth. 4, 2. מְחִיר Iob. 28, 15. 1 Reg. 21, 2. Deinde, id ipsum quo aliquid commutatur, redimitur, *pretium redemtionis*, omninoque *pretium quodcunque*; vid. *Elsnerus*, *Kypkius* et *Krebsius* ad h. l. Hesych. ἀντάλλαγμα· ἀνθόμιον. Sir. 6, 16. φίλου πιστοῦ οὐκ ἔστιν ἀντάλλαγμα, *nil pretiosius est amico* ..rio. 26, 14. οὐκ ἔστιν ἀντάλλαγμα πεπαιδευμένης ψυχῆς. Monent interpp. sententiam ipsam esse prouerbialem a Iesu translatam ad felicitatem, quam religio ipsius promittit; vt adeo sensus h. l. sit: vita homini carissima est, sed longe praestantior est felicitas, qua veri et genuini mei cultores in hac et in altera vita ornabuntur, iam si arbitramur, omnia quae possidemus, recte impendi, vt nosmet ipsos hac in vita seruemus, quanto magis huius vitae commoda, et ipsa haec vita terrena impendenda sunt, vt participes reddamur felicitatis, quam Messias cultoribus suis piis et constantibus largietur. Mallem tamen equidem, praeeunte Luca 9, 25. vbi clarius sententia ipsa expressa legitur, sensum verborum ita constituere: *Quid tibi proderit, si acceperis commoda terrena omnia, honores, opes, diuitias, te ipsum autem miserum reddideris?* (τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ, pro quibus verbis ap. Luc. l. l. legitur: ἑαυτὸν δὲ ἀπολέσας, ἢ ζημιωθείς·) *Num omnibus diuitiis tuis felicitatem amissam recuperare poteris?* Caeterum ἢ est id. qd. καὶ, vt poni quoque solet Hebr אוֹ. vid. *Noldius* Concord. h. v. n. 4.

27. Conf. Luc. 9, 25. 26. Marc. 8, 38. De duplici παρουσίᾳ τοῦ Χριστοῦ, *reditu Christi* solenni, in scriptis Euangelistarum sermo est, nempe de reditu ipsius *ad euersionem ciuitatis Iudaeorum*, et de reditu *ad iudicium extremum*. In describenda euersione templi et reipublicae Iudaeorum, eamque secutura liberatione christianorum a calamitatibus et persecutionibus Iudaeorum laetissimaque religionis christianae propagatione; vid. 24, 33 sqq. et in describendo iudicio extremo 25,

31 fqq. vfus eft Iefus imaginibus et coloribus poeticis, more prophetarum, qui eiusmodi orationis ornamentis vti folebant, refpiciens fimul folennem Iudaeorum de Meffia cogitandi et loquendi confuetudinem, quam cum iis difcipuli habebant communem, ita tamen, vt iis non falfa felicitatis fpe illuderet, imo potius vt praeconceptas eorum opiniones de dignitate Meffiana et felicitate regni Meffiani, terrena, corrigere et ex eorum animis expellere ftuderet; id quod vel hic ipfe locus nofter fatis perfpicue docet. Loquitur enim h. l. de morte fua, de calamitatibus, quae cultoribus fuis perferendae effent, cohortatur eos ad pietatem et conftantiam, iisque praemia alterius vitae, animique falutem promittit. Quaeritur autem, de quanam παρουσίᾳ τοῦ Χριστοῦ hoc loco fermo fit? Ac plures quidem *de iudicio extremo* verba noftra interpretantur, atque loci cohaerentiam conftituunt hunc in modum: ne dubitetis, iacturam omnium bonorum etiam ipfius vitae facere, iudex enim ego aliquando redibo, doctrina mea erit norma iudicandi, atque tunc recte factorum ftudiofi, non minus quam facinorofi, mercedem debitam reportabunt; cuius rei poteftatem mihi effe, plures eorum, qui hic circumftant, priusquam morientur, e magnis rebus a me geftis cognofcent. Formula igitur ἔρχεσθαι ἐν τῇ βασιλείᾳ his interpretibus omnia illa fignificat, quibus Chrifti dignitas Meffiana probabatur, ipfius miracula, mortem, refurrectionem. Attamen haec interpretatio durior et nimis longe petita videtur. Accuratius omnino, me iudice, cohaerent omnia, fi *de euerfione templi et reipublicae Iudaeorum* locus explicatur. Scilicet Petrus, cum Chriftus de calamitatibus fibi imminentibus et morte fua dixiffet, eum admonuerat, vt mortis pericula deuitaret, nec ferret, vt tam indigna ipfi euenirent. Iefus vero oftenderat, fibi parendum effe voluntati patris, et eum qui vellet fectatoris fui nomine dignus effe, promtum paratumque effe debere, ad calamitates quasque perfe-

rendas, et ad ipſam mortem ſubeundam, propter religionis profeſſionem, qui ita animatus eſſet, hanc pietatem et conſtantiam verbis et factis exprimeret, felicitate ornatum iri ſumma in hac et in altera vita, εὑρήσει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ v. 25. Iam quo prius ſedaret animi perturbationem diſcipulorum, addit: morte et duris fatis ſibi ſuisque euenturis, nihil deceſſurum ſuae dignitati, ſe potius eo maiorem dignitatem conſecuturum, glorioſam enim ſucceſſuram eſſe regni ſui manifeſtationem, et poenas luituros religionis ſuae contemtores et aduerſarios; idque certo euenturum eſſe, ita probat, vt affirmet, plures auditorum ſuorum, huius rei ſpectatores et teſtes fore. μέλλει γὰρ — τοῦ πατρὸς αὐτοῦ] *ego vero rediba maieſtate patris conſpicuus* i. potentia Dei, ſumma potentia inſtructus, ſtatuendi nempe de vita et factis hominum. δόξα, vt כבוד, omnia ornamenta, omnes virtutes indicat, quatenus eum, qui iis inſtructus eſt, ornant, ei laudem et gloriam afferunt. Praepoſitio autem ἐν nominibus virtutum ita iungitur, vt Latine reddi debeat: *inſtructus, ornatus, praeditus.* v. *Fiſcherus* de vitiis Lex. N. T. p. 367 ſq. μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ· imago Iudaica, de qua vid. ad 13, 40. in nonnull. codd. haec verba propter ὁμοιοτέλευτον omiſſa ſunt. καὶ τότε ἀποδώσει — αὐτοῦ] *et iuſtam cuique factorum ſuorum mercedem tribuet.* Ego Meſſias maieſtatem meam demonſtrabo, puniam qui a mea diſciplina deſciuerunt, et religionis meae contemtores et aduerſarios. De his enim eorumque poena ſermonem eſſe, e locis parallelis Marc. 8, 38. Luc. 9, 26. patet.

28. Hoc certiſſime eueniet. εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων κ. τ. λ.] *quidam eorum, qui hic ſtant, non morientur prius, quam viderint* etc. Satis perſpicue haec verba docent, non poſſe ſermonem eſſe de interitu mundi, ea potius explicari debere de euerſione reipublicae Iudaeorum; quodſi vero de ea hic verſus agit, ſatis luculenter

exinde consequitur, de ea quoque verba v. 27. interpretanda esse. Hinc quoque patet, vanam esse eorum sententiam, qui de Christi reditu ad superos breui secuturo v. 28. cogitant, atque vertunt: *donec viderint Messiam abeuntem in regnum suum*, vt *ἐν τῇ βασιλείᾳ* positum sit pro *εἰς τὴν βασιλείαν*, cui interpretationi nec fauet locus Marci 9, 1. neque sic v. 27. et 28. accurate inter se cohaerent, et si Christus hac de re dixisset, non opus fuisset illa asseueratione *ἀμὴν λέγω ὑμῖν* et *λέγω δὲ ὑμῖν ἀληθῶς* ap. Luc. 9, 27. Ex Apostolis quidem Iohannes tantum vitam vsque ad tempus euersionis Hierosolymorum produxit, sed Iesus haec dixit praesente et audiente Iudaeorum multitudine, aliisque discipulis, vid. Marc. 8, 34. Pro *ἑστηκότων* auctoritate antiquissimorum et optimorum codd. *ἑστώτων Griesbachius* in textum recepit, qua forma Matthaeus vsus est 6, 5. 20, 3. 6. 26, 73. altera formula e Marco et Luca in hunc locum transferri potuit. *γεύσασθαι θανάτου*, Hebr. טעום מִיתָה, (quae formula in scriptis Rabbinorum saepius, et in vers. Syr. Hebr. 11, 5. occurrit, vid. *Buxtorfii* Lex. Talm. p. 895.) idem valet quod *θεωρεῖν τὸν θάνατον* Ioh. 8, 51. *ἰδεῖν τὸν θάνατον* Hebr. l. c. hoc est, *mori*: *ἰδεῖν*, ita vt sit *experiri*, *sentire*, *percipere*, *participem fieri*, legitur 1 Macc. 13, 3. add. 1 Petr. 3, 10. Act. 2, 27. et eadem significatione *γεύεσθαι* aliis quoque nominibus iungitur a scriptoribus exteris, vt Aristoph. Ran. 465. *οὐ μὴ διατρίψῃς, ἀλλὰ γεῦσαι τῆς θύρας.* Soph. Trachin. 1108. *μόχθων μυρίων ἐγευσάμην*· vbi schol. *ἐγευσάμην, ἐπειράσθην, πεῖραν ἔσχον*· add. Eurip. Herc. Fur. 1356. Soph. Antig. 1005. schol. ad Eurip. Hippol. 667. *γεγευμένος, πεπειρασμένος.* Hesychius: *γεύεσθαι, πειράσαι, ἅψασθαι.* vid. *Kusterus*, *Spanhemius* et *Brunckius* ad Aristoph. l. c. *Potterus* ad Lycophr. Cassandr. v. 382. *Barnesius* ad Eurip. Alc. 1069. *Loesnerus* ad h. l. *Vorstius* de Hebraism. N. T. p. 716. ss. *τὸν υἱὸν τ. ἀ. ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ*] *Messiam venientem cum* (*ἐν*,

Hebr. ב) *regno suo* i. habentem regnum suum, vtentem regno suo h. e. venientem regem, et iudicem Iudaeorum, declarantem publice auctoritatem potestatemque suam, nempe euersione templi et reipublicae Iudaeorum, et cum ea coniuncta laeta ac felici doctrinae suae propagatione. Marcus l. l. habet: ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει. Alii verba interpretantur, *donec viderint me Messiam, peruenientem ad regnum suum* s. *regem constitutum, regnum consecutum esse* np. euersione ciuitatis Iudaeorum, et laeta religionis christianae propagatione, vt ἔρχεσθαι ἐν τῇ βασιλείᾳ sit id. qd. εἰς τὴν βασιλείαν. v. *Storrius* Opusc. Vol. 1. p. 262. et not. ad Luc. 23, 42. Sensus idem manet, priorem tamen interpretationem Marci l. l. commendat.

CAPVT XVII.

Priorem huius capitis sectionem 1—9. si omnia proprie capiuntur, magnis difficultatibus premi, in promptu est, et praeclare nuper ostendit *Gablerus* im *neuesten theol. Journal* B. I. St. 1. p. 505 sqq. Hinc etiam interpretes, quo facilius sibi ea, quae h. l. leguntur, explicarent, varias protulerunt interpretationes, e quibus praecipuas nominasse sufficiat. Ven. *Rauius*, Erlangensis theologus, in peculiari libello, inscripto: *Symbola ad illustrandam Euangelistarum de metamorphosi Iesu Christi narrationem*, Erlang. 1797. 4. locum nostrum interpretatus est hunc in modum: Iesus, qui vesperi cum discipulis in montem sese contulerat, ibi seorsum alta voce precabatur, Luc. 9, 28. et in precibus suis Eliae atque Mosis mentionem faciebat. Discipuli interim somno opprimebantur, et cum somnolenti Mosis atque Eliae nomen audissent;

fomniabant Iefum cum Elia et Mofe colloqui. Repente tonabat et fulgurabat, difcipuli euigilabant, Iefum igne veluti cinctum confpiciebant, et adhuc fomnolenti atque ofcitabundi opinabantur, faltem vnus eorum opinabatur, Mofen et Eliam Chrifto adftare. Ven. *Gablerus* l. c. p 533 fqq. inter alia obferuauit haec: a) ex ipfa rei expofitione apparere; Apoftolos Iefum pro Meffia habentes, et praeconceptas adhuc de Meffia eiusque dignitate opiniones fouentes, rem in facto pofitam, quae tantopere eorum animos affeciffet, eo modo enarraffe, quo ipfi rem concepiffent et fibi explicuiffent, atque rem geftam, ab eiusdem explicatione ipfis propria, Orientalium more, in narratione fua non diligenter fatis discreuiffe, adeoque mirandum non effe, Apoftolos Chrifti illuftrationem in miracula retuliffe, eamque enarrantes, tanquam miraculum propofuiffe. b) Apoftolos rem enarrantes, fingula momenta eo ordine expofuiffe, qui effet conueniens modo, quo ipfi rem concepiffent, eamque fibi explicuiffent; hinc in narratione Euangeliftarum, et narrationis eorundem inftituenda interpretatione, non nimis anxie, quod fingula momenta attinet, ordinem effe tenendum, quem ipfi fecuti fint, inprimis cum veftigia haud obfcura reperiantur, quae doceant, fingula momenta alio ordine collocanda effe, iisque ita collocatis, facilius rem omnem explicari poffe. c) In Euangeliftarum fcriptis faepius tribui pluribus, quod vni tantum competat, et viciffim de vno dici id, quod de pluribus valeat (vid. not. ad 15, 15. add. infra v. 10.), fic etiam h. l. quod Petro eueniffet, quod hic fomniaffet, vidiffet, ita enarraffe Euangeliftas, ac fi reliquis quoque duobus Apoftolis, Iacobo et Iohanni, Petri comitibus, hoc idem eueniffet, Hac obferuatione h. l. admiffa, euanefcere difficultatem illam, tres Apoftolos eodem tempore idem plane fomniaffe et vidiffe. His praemiffis V. D. qui ex parte interpretationem loci a nobis in Pericopp. Euangell. (Lipf. 1796, 8.) T. I. p. 126. allatam, affenfu

ſuo comprobauit, rem ita propoſuit: Ieſus in monte, non procul ab Apoſtolis remotus, preces faciebat; Apoſtoli exemplum magiſtri ſequebantur; orabant, vt regnum Meſſianum breui conſtitueretur, atque Ieſus Meſſias ſplendore ſummo et dignitate maxima ornatus appareret. Finitis precibus, earum argumentum vlterius animo voluentes, et accuratius perpendentes, ſplendorem et maieſtatem Meſſiae ſibi proponentes, recordantes etiam de Moſe et Elia, quos Iudaei opinabantur temporibus Meſſiae in vitam redituros eſſe, ſomno opprimebantur Apoſtoli. Oriebatur tempeſtas cum tonitru coniuncta, fulgurabat. Apoſtoli (vel forte Petrus ſolus, vid. not. c.) ſomniantes de regni Meſſiani ſplendore, in ſomnis videbant Ieſum inſigni ſplendore cinctum, apparebant Moſes et Elias, quorum vigilantes meminerant. Petrus, cui laetiſſimae imagines et ſpecies in ſomnis obuerſabantur, optabat, vt tria figerentur tentoria v. 4. quo diutius voluptate, quam perciperet, perfrui poſſet. Interim tempeſtas propius acceſſerat, et fragor coeli e ſomno ſuſcitabat Apoſtolos. Quae in ſomnio vidimus, ea ſaepius, vt experientia docet, cum euigilamus, primo momento adhuc ob oculos verſantur. Petro igitur, qui nondum ſibi penitus diſcuſſerat ſomnum, inter fulgura primo momento eadem obuerſabatur imago, quam in ſomnis viderat; ſed vehemens tonitru ſomnum ei plane excutiebat, eumque non minus quam Iacobum et Iohannem percellebat. Tonitru erat Petro declaratio Ieſum eſſe Meſſiam (vid. ad 3, 17.). Iam vero tempeſtas praeterierat, animum recipiebant Apoſtoli, et praeter Ieſum videbant neminem. — Non ſomnium, ſed viſionem h. l. enarratam eſſe, defendit *Herderus* in libro: *vom Erlöſer der Menſchen*, Riga, 1796. cf. *Gablerus* l. c. p. 528 ſqq. 547 ſq. *Paulus* in *philologiſch-krit. Kommentar* ad h. l. ſtatuit, rem h. l. expoſitam primo mane eueniſſe, locumque omnem hunc fere in modum explicat: Ieſus preces faciebat, et Apoſtoli in montis ſpelunca ſomno indul-

gebant. Euigilabant et conspiciebant Iesum in vertice montis stantem, atque colloquentes cum eo duo homines, quos aeque ac Iesum sol collustrabat, ita, vt igne cincti viderentur. E colloquio pauca tantum verba de Iesu exitu, auribus percipiebant. Spectaculi nouitas animos Apostolorum perturbabat, et Petrus temere in vocem illam erumpebat: κύριε, καλόν ἐστιν ἡμᾶς κ. τ. λ. Matth. 17, 4. Iesus, et illi duo, qui cum eo loquebantur, et iam in eo erant, vt a Iesu discederent, ad haec Petri verba non attendebant. Eo ipso autem temporis momento nebula spissa, particulatim a sole illustrata, sese demittens, omnes cingebat. Iesus et homines illi duo, qui hactenus cum eo collocuti erant, in nebulam ingrediebantur, et vnus ex illis alta voce dicebat: οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ἀγαπητός κ. τ. λ. Matth. 17, 5. Fuerunt etiam qui opinarentur, narrationem h. l. propositam, fabulam (mythum philosophicum) esse, confictam, vt ostendi posset, Iesu eadem memoratu digna euenisse, quae aliis doctoribus populi, auctoritate et dignitate summa conspicuis euenissent (vid. not. p. 38.), adeoque faciem ipsius aeque ac Mosis radiasse. Eiusmodi vero fictionem omnibus, quae de origine trium priorum Euangeliorum innotuerunt, repugnare, nec viuentibus αὐτόπταις locum habere potuisse, bene monuit *Paulus* ad h. l.

Allatis variis iisdemque praecipuis virorum doctorum coniecturis, aliam quoque, quae nobis nunc quidem maxime probabilis videtur, paulum diuersam ab ea, quam quondam in Pericc. Euangg. protulimus, adiicere liceat. Vesperi Iesum precandi caussa in montem illum sese contulisse, ibique noctem transegisse, patet e Luc. 9, 37. vbi Iesus postridie ἐν τῇ ἑξῆς ἡμέρᾳ, de monte descendisse dicitur, patet etiam exinde, quod de discipulis legitur eos somno fuisse oppressos, Luc. 9, 32. et solebat omnino Iesus vesperi in locum solitarium, κατ' ἰδίαν, secedere, ibique vacare precibus et meditationibus piis.

De fomnio effe fermonem, locus et tempus, quo illa, quae h. l. leguntur, euenerunt, fuadere videntur, et aperte docent verba Lucae 9, 32. ὁ δὲ Πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ (Iacobus atque Iohannes) ἦσαν βεβαρημένοι ὕπνῳ. Tempeftatem cum tonitru coniunctam, nocte illa, qua Iefus cum Apoftolis in monte verfabatur, ortam effe, patet e verbis: νεφέλη φωτὸς ἐπισκίασεν αὐτοὺς, Matth. 17, 5. Marc. 9, 7. Luc. 9, 34. coll. Exod. 14, 20. 24. 19, 9. 16. 24, 16 fs. atque φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης λέγουσα, Matth., Marc., Luc. ll. cc. coll. Pf. 29, 3. add. not. ad Matth. 3, 17. Apoftoli non diligenter et accurate obfervare potuerunt ea omnia, quae in monte euenerunt, nam erant βεβαρημένοι ὕπνῳ et διαγρηγορήσαντες ἐφοβήθησαν, καὶ ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, Luc. 9, 32. 34. Matth. 17, 6. Ea, quae h. l. exponuntur, euenerunt poft colloquium illud, quod Chriftus cum difcipulis habuit Matth. 16, 13 fqq. qui Chrifto eos interroganti, quemnam homines ipfum effe dicerent? refponderant, alios arbitrari, eum effe Iohannem baptiftam, alios *Eliam*, alios rurfus *prophetam* V. T. Petrus vero, Chrifto porro quaerenti, quemnam ipfi fe effe putarent? fuo condifcipulorumque nomine refponderat: *tu es Meffias, filius vnice veri Dei.* Haud dubie autem difcipuli plures eiusdem argumenti fermones illis diebus cum Chrifto contulerant. Iefus feorfum in monte precabatur, difcipuli exemplum magiftri fecuti, ipfi quoque preces faciebant, easque ardentiffimas. Noctis filentium, locus ipfe in quo verfabantur, mons praealtus (vertices autem montium altos, vtpote fedi et domicilio numinis propiores, fanctos habebant veteres, vid. nos ad Hof. 4, 13.) ardorem animi eorum mirifice augebant. Finitis precibus confabulabantur de regno Meffiano, et huius regni fplendore, ita, vt fequerentur folennem Iudaeorum de Meffia eiusque regno cogitandi et loquendi confuetudinem, vnde etiam iis fermo erat de Mofe atque Elia Meffiae temporibus apparituris. Meffiam fplendore fummo cinctum fore exiftimabant Apoftoli,

atque de Mofe et Elia verba facientes recordabantur etiam, faltem Petrus, viuida imaginandi facultate praeditus, recordabatur, vt videtur, eorum, quae de faciei Mofis fplendore leguntur Exod. 34, 29. (verba ibi funt: cum vero e monte defcenderet, nefciebat, faciem fuam *radiare ex illo cum Deo colloquio.* Iudaeis, qui Dei confuetudine perfruebantur, magno fplendore circumfufi dicebantur, vid. Matth. 13, 43. et *Wetftenius* ad h. l.) et de Elia 2 Regg. 2, 11. vbi vid. interpp. add. Sirac. 48, 10. qui inter fulgura atque tonitrua ex his terris disceffiffe dicitur. Fuiffe autem Iudaeorum opinionem, Eliam temporibus Meffiae in vitam rediturum effe, docent loci Matth. 11, 14. 16, 14. Ioh. 1, 21. Sir. 48, 8. eos vero etiam Mofis in vitam iisdem temporibus reditum exfpectaffe, praeter hunc noftrum locum docere poffunt loci a *Lightfooto*, *Schoettgenio* et *Eifenmengero* ad h. l. e fcriptis Rabbinorum collecti. Sic *Debarim Rab.* fol. 293. 4. *Dixit Sanct. Benedictus Mofi, ficut vitam tuam dedifti pro Ifraele, in hoc feculo, fic tempore futuro*, עולם הבא, *tempore Meffiae, quando mittam ad eos Eliam prophetam, vos duo venietis fimul.* Erat praeterea Mofes, vt fcite monuit *Gablerus* l. c. p. 542. facrorum Iudaicorum auctor et conditor, Elias facrorum corrector et emendator, vnde mirandum non eft, Apoftolos cum Iudaeis reliquis hos viros Meffiae adiunxiffe comites.

Iam inter confabulationes illas Apoftoli fomno opprimebantur. Somnium nobis faepius reddere folet ea, quae vigilantes cogitauimus. Oriebatur tempeftas cum tonitru coniuncta, fulgurabat. Sonus grauis, fulgura, et huius generis phaenomena, multum valent ad excitandas et exornandas imagines, quae in fomnis nobis obuerfantur. Somniabant Apoftoli de Iefu Meffia, et fulgore coelefti colluftrati, cum in fomnis fplendore cinctum videbant. Petrus, qui fomnio viuidiori vtebatur, fomniabat Mofen et Eliam apparere, et cum Iefu colloqui. Euange-

listae autem reliquis Apostolis tribuunt, quod de Petro tantum valebat, qui etiam solus in hanc vocem erumpebat: κύριε καλόν ἐστιν κ. τ. λ. Matth. v. 4. Marc. v. 5. Luc. v. 33. Fragor coeli Apostolos e somno excitabat. Videbant homines duo (fortassis e numero sectatorum Iesu, qui e vicinia ad eum venerant, sicuti et Nicodemus nocturno tempore ad eum accesserat) cum Iesu colloquentes, qui in eo erant, vt eum relinquerent; videbant Iesum et illos duo fulgore coelesti collustratos, vid. Luc. 9, 29. 31. Somno nondum penitus discusso, (διαγρηγορήσαντες limitatur verbis ἦσαν βεβαρημένοι ὕπνῳ Luc. 9, 32.) spectaculi nouitate maximopere perturbabantur, et Iohanni atque Iacobo vox faucibus haerebat, ἦσαν ἔκφοβοι, Marc. 9, 6; Petrus vero ita agitatus erat, vt veluti mente captus, et quo esset in loco ignarus, in hanc vocem erumperet: iuuat nos hic remanere, domine si placet, tibi, Mosi et Eliae tabernacula erigamus. (Petrum non in somnis hoc optasse, docere videntur verba μὴ εἰδὼς ὃ λέγει, Luc. 9, 33. οὐ γὰρ ᾔδει τί λαλήσῃ, Marc. 9, 6.) Hanc vero vocem cum emisisset Petrus, repente magno splendore omnes circumfundebantur; nubes lucida, fulgura emittens, Iesum et comites ipsius discedentes (ἐν τῷ ἐκείνους εἰσελθεῖν εἰς τὴν νεφέλην, Luc. 9, 34.) et vero etiam ipsos quoque Apostolos cingebat, νεφέλη ἐπεσκίασεν αὐτούς, Luc. l. c. et ingens coeli fragor audiebatur, quo audito proni in terram cadebant. Hic coeli fragor, ille splendor quo magistrum collustratum viderant discipuli, aperta et perspicua iis declaratio erat, Iesum esse Messiam, vid. ad 3, 17. Quare cum Iesus intelligeret, discipulorum fidem et constantiam hoc spectaculo mirifice esse confirmatam, eorum de re visa opiniones intactas relinquebat, praesertim cum sua ipsius dignitas et auctoritas aliis argumentis niteretur; admonebat autem eos, ne, quae vidissent, cuiquam enuntiarent, priusquam ipse ab inferis rediisset, Matth. 17, 9. Marc. 9, 9. iisdem de caussis, quibus vetabat c. 16, 20. ne cuiquam

tunc temporis dicerent ipſum eſſe Meſſiam. Si nimirum Apoſtoli opinione regni terreni a Chriſto conſtituendi adhuc faſcinati, quae viderant, enuntiaſſent; plures iis fidem denegaſſent, alii vero qui fidem habuiſſent, turbas et ſeditiones mouere potuiſſent, arbitrati, iam adeſſe regni Meſſiani terreni initia. Quid Ieſus per ſuum in vitam reditum ſignificare vellet, non perſpiciebant Apoſtoli, intelligebant quidem vim formularum, mori, et in vitam redire, ſed cur Ieſu Meſſiae mors ſubeunda eſſet, quam ſequeretur ipſius reſuſcitatio a mortuis, hoc quidem tunc temporis non perſpiciebant, vid. not. ad 16, 21. extr. cum vero poſtea morte magiſtri et ipſius in vitam reditu, permulta iis antea obſcura aut male et perperam intellecta, clara et ſatis perſpicua reddita eſſent; tunc perſpiciebant quoque mortem ipſius atque in vitam reditum idem docere, quod eos docuiſſet illud in monte ſpectaculum, cuius teſtes fuiſſent. Itaque rem ſilentio premebant, eamque poſt Chriſti demum mortem enarrabant, et tunc fortaſſis etiam e verbis Chriſti, quae leguntur Matth. 17, 2. et v. 9. extr. quorum recordabantur Apoſtoli, colligebatur, Eliam et Moſen cum Chriſto, de ipſius ex hac vita exitu, (haec enim eſt vocabuli ἔξοδος ſignificatio, Luc. 9, 31.) collocutos eſſe.

1. Sex diebus praeterlapſis, μεθ' ἡμέρας ἕξ, Ieſus, vna cum diſcipulis ſuis, Petro, Iacobo et Iohanne, auctore Matthaeo, montem quendam altum aſcendit. Sed Lucas 9, 28. ſcripſit: ἐγένετο δὲ μετὰ τοὺς λόγους τούτους (Matth. 16, 13 ſqq.) ὡσεὶ ἡμέραι ὀκτώ. Itaque monuerunt interpretes, Matthaeum et Marcum numeraſſe tantum dies, qui intercesſiſſent inter diem, quo Ieſus ſermones illos habuiſſet, et inter diem, quo cum diſcipulis ſuis in montem illum ſeſe contuliſſet; Lucam vero hunc diem vtrumque reliquis annumeraſſe. Hac tamen explicatione vix opus videtur, modo cogitauerimus, Lucam non exacte et accurate dies enumerare voluiſſe, quod vel illa

ipsa vocula ὡςεὶ, *circiter*, qua vsus est, satis perspicue docet. Quaesiuerunt porro interpretes, quinam mons h. l. intelligendus sit? Veteres doctores intellexerunt montem Thabor, quo in tota Galilaea non fuerit altior et celebrior. vid. *Korte Reise nach dem gelobten Lande*, B. 2. K. 8. p. 315. *Paulus Sammlung der merkwürdigsten Reisen in den Orient*, Th. 1. p. 143. Th. 2. p. 106. *Warnekros Hebr. Alterthümer* p. 111. Sed quae c. 16. leguntur, ea euenerunt in vicinia Caesareae, vid. 16, 13. nec aliam regionem aut vrbem commemorarunt Euangelistae, et nullum idoneum argumentum proferri potest, quo demonstretur, montem, in quo ea, quae hoc in capite exponuntur, euenerunt, non situm fuisse in Caesareae vicinia. Sed hoc oppidum in parte Galilaeae septentrionali situm erat, mons vero Thabor in parte meridionali. vid. *Büsching Harmonie der vier Evangelisten*, Th. 1. p. 53. 54. *Relandi* Palaestina L. 1. c. 51. *Hasaeus* in Sylloge dissertat. p. 132. Itaque intelligi potius debet, suadentibus etiam *Hasaeo* l. c. et *Lightfooto* in Hor. Hebrr. et Talm. ad Marc. 9, 2. mons *Paneus*, sub quo Caesarea Philippi iacebat. Neque adeo audiendi sunt ii, qui de monte Sinai cogitant; situs ille erat in deserto Arabiae, in quod Iesum se contulisse, nuspiam legitur.

2. 3. καὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν] *et mutata est facies ipsius praesentibus discipulis.* μορφὴ cum de hominibus vsurpatur, os et faciem indicat, sed praepositio μετὰ in compositis, mutationem designat, hinc μεταμορφοῦσθαι de iis dicitur, qui nouam formam externam assumunt, quorum os et facies mutatur, vnde et Luc. 9, 28. scripsit: τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον ἐγένετο. Formula autem ἔμπροσθεν αὐτῶν, quae vel exprimi potest, *praesentibus iis*, vel *spectantibus iis*, non potest opponi interpretibus illis, qui Apostolos ea, quae h. l. exponuntur, in somnis vidisse statuunt, cum haec ipsa formula adhi-

beatur quoque de rebus inanimatis 5, 24. Act. 18, 17. *καὶ ἔλαμψε τὸ πρόςωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος*] *nempe ſplenduit facies ipſius ſolis inſtar.* *καὶ* eſt explicantis, vt ſaepius. *ὡς ὁ ἥλιος* ſunt ornantis, indicant ſplendorem ſummum, vt 13, 43. Apoc. 1, 16. Hab. 3, 4. *καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς τὸ φῶς*] *et veſtis ipſius exterior inſtar ſolis canduit.* Ieſus ſummo ſplendore quaſi offuſus erat. *τά ἱμάτια* eſt id. qd. *ἱμάτιον*, *pallium*, numerus enim pluralis vim habet ſingularis. vid. 24, 18. coll. Marc. 13, 16. Matth. 9, 21. coll. Marc. 5, 27. Etiam interpp. Alexandrini, quoniam pallium amplius, prolixius et ſplendidius reliquis veſtibus eſſe ſolebat, ſcripſerunt *ἱμάτια* iis in locis, vbi ſingularis בֶּגֶד et מְעִיל legitur Gen. 39, 18. Iob. 1, 20. et ita quoque locuti ſunt ſcriptores exteri. vid. Eurip. Phoen. 337. ſ. 385. *Caſaubonus* Exercitt. p. 437. *λευκὰ* id. qd. *λαμπρὰ*, *candida*, *ſplendida.* Heſych. *λευκὸν, τὸ λαμπρόν· λευκὰ, φαιδρὰ, λαμπρά.* Sed *φῶς* eſt h. l. *ſol*, vt Hebr. אוֹר Iob. 31, 26. vbi οἱ ό habent *ἥλιος.* add. 37, 21. Ier. 4, 23. — 3. *ὄπτεσθαι* adhibetur de rebus, quae in ſenſus cadunt, de ſpectaculo rei in facto poſitae, et de iis quoque, quae mente quaſi videmus, quae phantaſia ob oculos ponit, vt h. l. Act. 2, 17. *μετ᾽ αὐτοῦ συλλαλοῦντες*] *cum eo colloquentes.* Lucas copioſius 9, 31. *ἔλεγον τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, ἣν ἔμελλε πληροῦν ἐν Ἱερουσαλὴμ*, *disſeruerunt de morte ipſi Hieroſolymis imminente.* De voc. *ἔξοδος* vid. *Elsnerus* T. 1. p. 219. et *Loesnerus* p. 486.

4. 5. *ἀποκριθεὶς εἶπε* id. qd. *εἶπε* Luc. 9, 33. *κύριε*, *magiſter*; Luc. l. c. *ἐπιστάτα*· Marc. 9, 6. *ῥαββί.* *καλόν ἐστιν ὧδε εἶναι*, *placet, iuuat nos hic remanere.* *εἶναι* id. qd. *μένειν*, *manere*, *commorari*, nam Alexandrini verbum ישׁב non modo vertunt *μένειν* Gen. 24, 55. ſed etiam *εἶναι* Ioſ. 24, 7. Ez. 3, 15. *ποιήσωμεν ὧδε τρεῖς σκηνὰς*] *tria figamus tentoria*; etiam Hebr. נטה Alexandrini 1 Par. 13, 1. expreſſerunt Graeco *ποιεῖν.* Sed

σκηνὴ est tentorium e frondibus arborum, qualia Iudaei festo tabernaculorum figere solebant. — 5. ἔτι αὐτοῦ — ἐπεσκίασεν αὐτοὺς] *cum Petrus adhuc loqueretur, circumfudit eos nubes lucida.* Pro νεφέλη φωτεινὴ perpauci codd. cum Ephremo Syro legunt νεφέλη φωτός· quam lectionem *Griesbachius* in textum recepit, cum tamen vulgaris lectio, vt ipse fatetur in Commentar. Crit. ad h. l. numero non solum, sed etiam pondere testium multo altera superior sit. Sed φωτὸς vtpote lectionem insolentiorem, difficiliorem, duriorem ac hebraizantem in textum recepit; eique φωτεινὴ glossema redolere videtur, cum caussa probabilis excogitari non possit, cur quisquam φωτεινὴ mutarit in φωτός. *Paulus* contra monuit, vocabulum φωτεινὴ in N. T. tantum Matth. 6, 22. et loco parallelo Luc. 11, 34. 36. legi, sed perquam frequenter in libris N. T. Genitiuum τοῦ φωτὸς aliis nominibus iunctum reperiri. Recte. Puto igitur in codd. nonnullis φωτεινὴ deletum fuisse a sciolis, qui vim verbi ἐπεσκίασεν non caperent; ab aliis vero emunctioribus in marg. appositum esse τοῦ φωτὸς fortassis e v. 2. Sed νεφέλη φωτεινὴ est *nubes lucida* (Apoc. 14, 14. νεφέλη λευκή·) *fulgura emittens.* Eiusmodi nubes Hebraeis erat symbolum praesentiae diuinae; et exteris quoque gentibus erat signum praesentiae deorum. Virg. Aen. 2, 590. *et pura per noctem in luce refulsit;* vbi Seruius: in luce, *in nimbo, qui cum numinibus semper est.* 5, 839. *aëra dimouit tenebrosum, et dispulit vmbras.* Seruius: *nam semper deos ambit nimbus.* Iam vero hoc ipsum epitheton φωτεινὴ docet, verbum ἐπισκιάζειν non posse reddi *obumbrare*, sed potius exprimi debere *cingere*, *circumdare*, *circumfundere*; et Alexandrini quidem interpp. verbum סכך, quod proprie respondet verbis σκεπάζειν et περικαλύπτειν, reddiderunt verbo ἐπισκιάζειν Ps. 90, 4. 139, 7. cum obumbrandi notioni insit quoque notio circumfundendi. vid. *Fischerus* Proluss. de vitiis Lexx. N. T. p. 30. αὐτοὺς refert *Olearius* in Obss. ad h. l. ad discipulos, alii referunt ad Mosen

Eliam et Chriftum; rectius *Clericus*, ad omnes praefentes. φωνὴ — λέγουσα] *vox e nube delapfa*, (intelligi debet tonitru) *quae indicabat*, *declarabat*, vid. not. ad 3, 17. αὐτοῦ ἀκούετε, אליו תשמעון Deut. 18, 18. Iof. 1, 17. eft, *fidem ei habete*, *eiusque praeceptis obtemperate*. Hunc ergo in modum tonitru fibi explicabant Apoftoli. ἀκούειν, *obtemperare*, Luc. 16, 29. 31. Ioh. 5, 24. 8, 47. Act. 3, 22. 4, 19. vid. *Raphelius* in Obff. Herodott. ad h. l.

6—9. Tonitru audito, difcipuli ἔπεσον ἐπὶ πρόςωπον αὐτῶν, *procubuerunt in terram*, nempe timoris pleni, nam diferte additur ἐφοβήθησαν σφόδρα. Acceffit vero Iefus ad difcipulos, eosque cohortatus eft, vt metum omnem deponerent. Surgentes igitur et circumfpicientes, iam per tonitru plane excuffo fomno, neminem praeter Iefum videbant; ἐπάραντες τοὺς ὀφθαλμοὺς, aliis quidem in locis faepe redundat, coll. LXX. Gen. 31, 10. Ioh. 4, 35. 6, 5. h. l. tamen idem eft quod περιβλεψάμενοι, quo Participio vfus eft Marcus 9, 8. ὅραμα faepius adhibetur de *vifione*, fiue illa vigilanti, fiue per quietem alicui contigerit, vid. *Wetftenius* ad h. l. et in verfione Alexandrina refpondet hoc voc. Hebr. חָזוֹן Dan. 8, 2. et מַרְאָה Gen. 46, 2. Hefychius: ὅραμα· θέαμα, ὀπτασία — φαντασία.

10—13. Admonuerat Iefus Apoftolos, ne ea, quae vidiffent, enuntiarent, μηδενὶ εἴπητε τὸ ὅραμα v. 9. huius interdicti cauffam cum non plane perfpicerent Apoftoli, atque opinarentur folenniorem Eliae apparitionem exfpectandam effe, cuius nunc aliqua vidiffent quafi praeludia: vnus ex iis, (quis enim credat, omnes fimul quaeftionem illam, quae v. 10. legitur, propofuiffe?) haud dubie Petrus, reliquorum nomine Iefum interrogabat: τί οὖν οἱ γραμματεῖς κ. τ. λ. *cur vero legis doctores Eliam prius venturum effe dicunt?* h. e. attamen doctores

Iudaici publice docent, Eliam ab inferis rediturum, et Messiae in regno terreno instituendo opem laturum esse (vid. ad 11, 14.), quidni ergo nosmet ipsi quoque publice profiteri possimus nos Eliam vidisse? num haec fuit ipsius apparitio? an solennior exspectanda est? Breuis et concisa est Petri interrogatio, vt interrogare solent, qui paulo timidius interrogant, silentium enim ei reliquisque imposuerat Iesus v. 9. πρῶτον i. e. πρὸ τοῦ ἐλθεῖν τὸν Χριςὸν, et e v. 11. subintelligi debet: καὶ ἀποκαθιςάναι πάντα. — 11. Iesus nullo respectu habito eorum, quae in monte euenerant, ad Petri interrogationem ita respondet, vt ostendat, talem Eliae apparitionem, qualem exspectarent Iudaei, non esse exspectandam, suum praecursorem fuisse Iohannem baptistam, nuper interfectum, virum Eliae similem. Ἡλίας ἔρχεται h. e. *Elias apparere debet*, nam praecessit δεῖ ἐλθεῖν: add. not. ad 12, 36. Per ironiam laudat h. l. Iesus ipsa doctorum Iudaicorum verba coll. v. 12. ἀποκαθιςάναι est *restituere*, *redigere aliquid in pristinum ac meliorem statum*: vid. *Raphelius* ad h. l. *Balaustus* in Bibl. Brem. Noua Cl. 3. p. 222. et *Schleusnerus* Lex. h. v. Hesych. ἀποκαταςῆσαι, τελειῶσαι. Respondet Hebr. השיב Mal. 3, 24. quem locum Iudaei male interpretabantur de Elia in has terras rediturο, et Messiae, in republica ipsorum in pristinum, imo splendidiorem statum restituenda, opem laturo. — 12. Opinionem Iudaeorum peruersam corrigens Iesus, addit: Ἡλίας ἤδη ἦλθε, *Elias iam venit*, nempe Iohannes baptista, Eliae similis, ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἡλίου, vt legitur Luc. 1, 17. καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτὸν, *sed eum repudiarunt*. Sic ידע לא occurrit Ex. 5, 2. 1 Sam. 2, 12. Ier. 2, 8. ἐποίησαν ἐν αὐτῷ, ὅσα ἠθέλησαν] *eum tractarunt pro arbitrio*, omnis generis iniuriis eum affecerunt, et interfecerunt. ποιεῖν, vt Hebr. עשה, et bono sensu adhibetur, ita vt sit, *bene tractare*, *beneficiis aliquem afficere*, Matth. 25, 40. Prou. 3, 27. Ps. 125, 4. et malo sensu, vt notet, *male tractare aliquem*, vt h. l.

Gen. 22, 12. Pſ. 56, 5. al. Formulam inſolentiorem *ἐποίησαν ἐν αὐτῷ* (in nonnull. codd. e Marci 9, 13. ſimpliciter legitur *αὐτῷ*) peperit haud dubie vſus loquendi Hebraeorum, עָשׂוּ cum ב coniungentium, etiam Alexandrini interpp. וַיַּעַשׂ לָהֶם reddiderunt *καὶ ἐποίησαν ἐν αὐτοῖς*.

14. 15. Cum Ieſus retuliſſet ſeſe ad reliquos diſcipulos, ad quos magna Iudaeorum multitudo interim confluxerat, *accidit aliquis ad Ieſu genua*, more ſupplicum, *γονυπετῶν αὐτῷ*, pro quo Luc. 5, 8. habet: *προςέπεσε τοῖς γόνασι τοῦ Ἰησοῦ*· Sed pro *αὐτῷ* cum plurimis codd. legendum eſt *αὐτὸν*, quam lectionem recte *Bengelius* et *Griesbachius* in textum receperunt. Conſtruitur enim hoc verbum cum Accuſatiuo etiam Marc. 1, 40. 10, 17. vt cum *ἔμπροσθεν* Matth. 27, 29. librariorum igitur incuriae, cum praeceſſerit *αὐτῷ*, vulgaris lectio originem ſuam debere videtur. Suidas: *γονυπετῆσαι· αἰτιατικῇ, προςκυνῆσαι.* — 15. *σεληνιάζεται*, *morbo comitiali laborat*, v. ad 4, 24. Ex ipſa morbi deſcriptione patet, hominem illum fuiſſe epilepticum, quaecunque cauſſa epilepſiae fuerit. coll. Marc. 9, 18. Luc. 9, 39. Patris aeque ac filii animo inhaerebat opinio, genium malum eſſe morbi auctorem, vid. 9, 32. et Ieſus huic eorum opinioni convenienter loquebatur, cf. v. 18. Marc. 9, 25. vbi per *πνεῦμα ἄλαλον καὶ κωφὸν* intelligitur genius malus, qui puerum, vt putabant, mutum et ſurdum reddebat. Epileptici autem, tempore paroxiſmi, de ſtatu mentis deiecti, nec audiunt, nec articulate loqui poſſunt, ſed inarticulatos clamores edere ſolent, vnde et Luc. 9, 39. legitur *κράζει*. Verba *κακῶς πάσχει*, *peſſime affligitur*, explicantur: *πολλάκις γὰρ πίπτει εἰς τὸ πῦρ κ. τ. λ.* *ſaepe in ignem, ſaepe in aquam coniicitur.* Coelius Aurelian. de morbis chron. 1, 4. *alii* (epileptici) *publicis in locis cadendo foedantur, adiunctis etiam externis periculis, loci cauſſa praecipites dati, aut in flumina vel mare cadentes.*

add. Celſus de Medicina 3, 23. Marci 9, 18. additur: *vbicunque eum arripuit* (genius malus), *in terram deiicitur, vt ſpumet et dentibus ſtridat.* Quae ſunt perſpicua epilepſiae ſymptomata. Caeterum pro κακῶς πάσχει in libris nonnull. legitur κακῶς ἔχει, et ἐνίοτε, loco poſterioris πολλάκις, quae tamen lectiones Grammaticis ſuam originem debent.

16. 17. καὶ προςήνεγκα — θεραπεῦσαι] *adduxi eum ad tuos diſcipulos, qui tamen eum ſanare non potuerunt.* *Paulus* in *Krit. Kommentar* ad h. l. monuit: ſermones legisperitorum, quibus praeſentibus aegrotus ad Chriſti diſcipulos adductus eſſet, vid. Marc. 9, 14. dubitationes ab illis motas, an pueri valetudo reſtitui poſſit, narrationes de morbo ipſius horrifico atque grauiſſimo, perturbaſſe Apoſtolos, ita, vt animum abiicerent, et cum conſpicarentur inſolitam morbi ferociam, ex diffidentia vererentur, vt ſanationi pares eſſe poſſent; cum vero eos deficeret perſuaſio firmiſſima, ſe nomine Ieſu Meſſiae (Act. 16, 18.) eiusque auxilio et ope adiutos, hunc genium malum expellere poſſe, atque adeo eos etiam deficeret loquendi παῤῥησία, et agendi libertas: eos ipſos neque patris neque filii mentem concutere, in eorumque animis fiduciam excitare et alere potuiſſe. — 17. ὦ γενεὰ ἄπιςος καὶ διεςραμμένη] quaeritur, quosnam his verbis ſpectauerit Chriſtus? *Grotius* opinatur, in patrem eiusque amicos, coll. Marc. 9, 22., haec dicta eſſe, ita tamen, vt ex eorum exemplo commune Iudaicae gentis vitium accuſaretur. Alii patrem et legisperitos, alii diſcipulos his verbis Ieſum notaſſe, ſtatuunt. Equidem aſſentior *Kypkio, Paulo*, aliis, qui arbitrantur Ieſum vituperaſſe ἀπιςίαν patris, legisperitorum, diſcipulorum et reliquae turbae praeſentis. γενεὰ ἄπιςος, *homines leues*, quibus deeſt fiducia, animi fortitudo et conſtantia. διεςραμμένη, *homines peruerſi*, qui praua et mala, non bona et recta ſequuntur, דּוֹר פְּתַלְתֹּל Deut. 32, 5. vbi οἱ ὁ ha-

bent: γενεὰ διεστραμμένη· vid. *Kypkius* ad h. l. ἕως πότε ἔσομαι μεθ' ὑμῶν] *quousque tandem* (עד מתי Ier. 4, 14. 21.) *mihi vobiscum degendum erit?* vt spem et fiduciam in Deo, et me Messia reponatis, ac vobis ipsis fidatis. ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν;] *quousque vos*, mores vestros prauos *perferam?* ἀνέχεσθαι τινα, patienter ferre alicuius contumaciam et pertinaciam, Hebr. סבל Ies. 46, 4. נשא Ies. 1, 14. οὐκ ἀνέχεσθαι ita quoque legitur 2 Macc. 9, 12. Φέρετε pro προσφέρετε, Luc. 9, 41. habet: προσαγάγετε.

18 — 20. Accedebat morbi impetus, ex animi commotione vehementiori ortus, simulac puer ad Iesum adductus esset, eumque vidisset, coll. Marc. 9, 20. Iesus vero ἐπετίμησε αὐτῷ. Marc. v. 25. legitur: ἐπετίμησε τῷ πνεύματι ἀκαθάρτῳ, add. Luc. 9, 42. qui loci docent αὐτῷ non pertinere ad hominem aegrotum, sed ad genium malum, adeoque ἐπετίμησεν αὐτῷ esse, *coercuit, infregit potestatem genii mali* i. alta voce iussit eum exire, nam sequitur, καὶ ἐξῆλθεν τὸ δαιμόνιον. — 19. Postquam Iesus cum discipulis secesserat in domum nescio quam, vid. Marc. 9, 28. interrogabant eum priuatim, κατ' ἰδίαν, cur non ipsi puerum illum sanare potuissent? et Iesus v. 20. ostendebat in caussa fuisse ipsorum ἀπιστίαν h. e. animi leuitatem, fiduciaeque grauis et plenae defectum. Pro ἀπιστίαν in aliis libris legitur ὀλιγοπιστίαν, quod vocabulum a Grammaticis, emolliendae durioris sententiae caussa margini adscriptum, in ordinem a librariis translatum est. Cum videret Iesus, voce paulo duriori ἀπιστία offendi discipulos, eam defendens addebat: ἐὰν ἔχετε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως] *si haberetis fidem vt granum sinapis*, si vel tantillum fiduciae grauis ac plenae in vobis situm esset. Per κόκκον σινάπεως ab Hebraeis rem quamuis paruam et exiguam significari, notatum est ad 13, 31. ἐρεῖτε τῷ ὄρει τούτῳ — μεταβήσεται] *hic mons a vobis discedere iussus, discederet:* sunt locutiones hyper-

bolicae et prouerbiales, neque adeo fingula nimis premenda, explicantur verbis οὐδὲν ἀδυνατήσει ὑμῖν, atque mens Chrifti omnino haec eft: 'fi Deo et mihi confiditis, et vero etiam vobismet ipfis fiditis; res cummaxime arduas, religionis meae promouendae cauffa fusceptas, perficere poteritis. cf. Ief. 54, 10. Zach. 4, 7. *Lightfootus* Hor. Hebrr. ad Matth. 21, 21. et *Buxtorfii* Lex. Talm. p. 1653. τῷ ὄρει τούτῳ· vicinum montem, in quo Iefus cum tribus Apoftolis illis noctem transegerat, vid. 17, 1. 9. 14. digito exferto iis praemonftrabat. ἐκεῖ id. qd. ἐκεῖσε, *illuc*, vid. ad 2, 22.

21. τοῦτο τὸ γένος] fcl. τῶν δαιμονίων· v. *Münthius* ad h. l. etenim ad genios malos haec verba referenda effe, docet locus Marci 9, 29. et ipfum verbum ἐκπορεύεται h. l. atque ἐξέρχεσθαι Marc. l. l. quae verba alias de geniis malis adhibentur. Secutus autem eft etiam h. l. Iefus Iudaeorum loquendi confuetudinem, atque adeo fenfus verborum ita conftitui debet: hoc genus morborum aliter non poteft curari. προσευχῇ καὶ νηστείᾳ notat omnino *preces ardentiffimas*, vt 1 Cor. 7, 5. Act. 14, 23. vbi προσεύχεσθαι μετὰ νηστειῶν, eft *precari ardentiffime*, *preces ad Deum facere ardentiffimas*, vid. *Grotius* et *Bofius* ad h. l. quia Iudaei ardorem et feruorem precum, ieiuniis adiuuare et adaugere ftudebant. Cum vero precibus ardentibus excitetur et confirmetur fiducia in Deo reponenda, mens huius verfus ita exprimenda eft: vt huius generis morbos graues ac defperatos fanare poffitis, vobis opus eft fiducia Dei, animi vigore et conftantia; haec vero fiducia, hic animi vigor, haec conftantia, excitatur et alitur, atque augetur precibus ardentiffimis. ἐν, vt Hebr. ב, eft *ope*, *auxilio*. Caeterum hunc verfum, qui in nonnull. codd. deeft, e Marc. 9, 29. huc veniffe putabat *Millius*, fed tuetur eum auctoritas plurimorum et optimorum codd. nec ibi legitur οὐκ ἐκπορεύεται, fed ἐν οὐδενὶ δύναται ἐξελθεῖν, vid. *Whitby* examen

varr. lectt. Millii p. 152. et *Griesbachii* Comment. Crit. ad h. l.

22. 23. Sanatio aegroti illius in admirationem fummam rapuerat teftes et fpectatores omnes, vid. Luc. 9, 43. Hic populi fauor et plaufus facile eo redigere poterat Apoftolos, vt plane obliuifcerentur eorum, quae Chriftus iis de imminentibus fibi periculis et morte praedixerat. vid. 16, 21. 17, 12. Iefus igitur cum difcipulis relicta Caefarea Philippi iter per Galilaeam faciens, (quo in itinere, vt difcipulos fuos absque impedimento et interpellatione priuatim inftruere poffet, palam verfari nolebat, vid. Marc. 9, 30.) eos admonebat, ne crederent aurae populari, et iterabat praedictionem inftantis mortis atque refurrectionis fuae, neque tamen tunc hanc ipfius praedictionem conciliare poterant cum fomniis, quibus fe de regno Chrifti terreno lactabant, triftes Iefum dicentem audiebant, nec eum accuratius interrogare audebant, metuentes tarditatis et fegnitiei reprehenfionem, quam iam aliquoties fubierant. De verbis fingulis vid. ad 16, 21.

24. Cum Iefus et difcipuli Capharnaumum effent ingreffi: προςῆλθον — τῷ Πέτρῳ] *adibant Petrum didrachmorum exactores.* δίδραχμον fcl. νόμισμα, *nummus argenteus, quatuor drachmas Atticas f. dimidium ficli Iudaeorum* i. quartam partem imperialis *continens*, Iofeph. Ant. 3, 8. 2. ὁ δὲ σίκλος, νόμισμα Ἑβραίων ὢν, Ἀττικὰς δέχεται δραχμὰς τέσσαρας. *Stater argenteus*, ςατὴρ, valebat quatuor drachmas Atticas, fiue denarios Romanos, eodemque pondere erat cum ficlo Iudaeorum. Refpondet autem δίδραχμον Hebr. בֶּקַע, quod Ex. 38, 26. explicatur מַחֲצִית הַשָּׁקֶל, *dimidium ficli*, vbi Aquila habet δίδραχμον. Quando igitur Alexandrini vocabulum שֶׁקֶל per δίδραχμον exprimunt, vt Gen. 23, 15. 16. Iof. 7, 21. tenendum eft, eos ciuitatis fuae mores et inftituta

fecutos effe, *duae* enim *drachmae Alexandrinae* conficiebant vnum ficlum. vid. *Fifcherus* Proluff. de vit. Lexx. N. T. p. 74. et 554. atque *Schleusneri* Lex. f. v. δίδραχμον. De quonam autem tributo h. l. fermo fit, disfentiunt inter fe interpretes. Maxime tamen probabilis eft eorum fententia, qui de pecunia templo pendenda et viritim imperata, h. l. fermonem effe ftatuunt. Iudaei enim quotannis, inde ab aetatis anno vicefimo, foluere *dimidium ficlum* ad tuendum templum, et comparandum facrorum apparatum, debebant, vid. Ex. 20, 13. *Michaelis Mof. Recht, Th.* 3. p. 213 fqq. *Wetftenius* ad h. l. quae pecunia inde a die XV menfis Adar (Febr.) exigebatur, docentibus Rabbinis. Tractat. Talmud. Schekalim: XV *Adar vbique federunt nummularii extra Hierofolymam, et placide a quouis femificlum expetierunt — nec tamen vi adegerunt, qui tunc nondum obtulerat. A die XXV vero, cum in vrbe fancta fediffent, tamdiu quemuis vrgebant, donec tradidiffet, et fi longas moras nexiffet, nec dediffet, in pignus vel vefte retenta oppignerabant.* Alii contra cogitant de cenfu, qui in capita pendi debebat Herodi Galilaeae tetrarchae, alii de tributo Caefari, Tiberio, pendendo; alii denique primam et fecundam fententiam coniungunt, ita, vt exactores ad Petrum acceffiffe dicantur, non tantum pecuniae templo dandae, fed et tributi Caefari foluendi cauffa, vid. *Wolfius* in Curis et *Koecherus* in Analectis ad h. l. quae tamen vltima fententia leuiffimis argumentis nititur, v. c. pofitum effe Pluralem τὰ δίδραχμα, non vnum exactorem, fed plures adiiffe Petrum. Praeterea exactores Romani aut Herodis, acerbius haud dubie exegiffent tributum Caefari vel Herodi foluendum, neque probari poteft, fuiffe illo tempore a Romanis aut Herode vectigal in fingula capita impofitum, idque δίδραχμον· obftat denique etiam fententiae eorum, qui de tributo Caefari aut Herodi pendendo cogitant, quaeftio a Iefu Petro propofita, quomodo enim Iefus fe nominare potuiffet Caefaris aut Herodis filium? ὁ δι-

διδάσκαλος ὑμῶν οὐ τελεῖ τὰ δίδραχμα;] Petrum, extra domum exactoribus illis obuiam factum, vnus ex iis, (vid. ad 15, 15.) dum Iesus et reliqui domum intrarent, his verbis alloquebatur: *nonne magister vester pendit didrachma?* vel vt alii vertunt: *magister vester solet didrachma soluere;* vt interrogatio sit affirmantis. Vrbane a Petro et Iesu (coll. v. 27. extr.) Capharnaumi degentibus, tributum homo ille expetebat; hinc coniecerunt interpp. nonnulli, doctores Iudaicos immunes fuisse a pecunia illa templo pendenda, sed plerosque pietate ductos sponte eam soluisse. Coniectura haud plane improbabilis, argumentis tamen certis idoneisque destituta. *τελεῖν* est Hebr. שִׁלֵּם, vid. *Buxtorfii* Lex. Talm. h. v. et *Palaireti* Obss. p. 370.

25 sq. Petrus sat gnarus morum magistri, vid. 22, 21. affirmabat, magistrum tributum esse daturum. Iesus, qui domum ingrediens, exactoris appellationem audiuerat, *προέφθασεν αὐτὸν λέγων*, *occupauit Petrum interrogare* i. Petrum interrogauit prius, quam hic eum de appellatione exactoris certiorem reddere posset. *προφθάνειν*, quod idem est ac *προλαμβάνειν*, vid. schol. ad Aristoph. Plut. 1103. vt 1 Macc. 10, 4. 23. respondet Hebr. קִדֵּם Ps. 17, 13. *οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς*, ex Hebraismo pro simplici *οἱ βασιλεῖς*, *reges*, vt Apoc. 18, 3. Marc. 9, 3. Ps. 148, 11. al. *τέλη* sunt *vectigalia*, portorium, scripturae, decimae. *κῆνσος*, *tributum capitulare.* Hesych. *κῆνσος· ἐπικεφάλαιον*, vid. ad 22, 17. *Fischerus* Proluss. de vit. Lex. N. T. p. 28. Sed *τέλη* et *κῆνσος* h. l. in sententia generaliori posita sunt pro tributis quibusuis. *ἀπὸ τῶν υἱῶν αὐτῶν, ἢ ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων;*] *a filiis an ab alienis?* per *υἱοὺς* non sunt intelligendi, vt nonnulli voluerunt, *subditi, ciues*, nulla enim idonea ratio afferri potest, quae nos a propria vocabuli significatione recedere iubeat, sed sunt *filii, familia regis*, atque adeo *ἀλλότριοι* sunt *alieni*, qui non pertinent ad familiam regis, *ciues.* Ita quoque voca-

bulum ἀλλότριος extat Sir. 40, 29. Iofeph. Ant. 7, 15. 9. refpondet Hebr. אֲחֵרִים, quod hoc ipfo nomine Graeco Alexandrini expresferunt Pf. 49, 11. Cum Petrus v. 26. ad hanc quaeftionem refpondiffet ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων, *ab alienis, a ciuibus tributa accipiunt:* Iefus ἄραγε, inquibat, ἐλεύθεροί εἰσι οἱ υἱοὶ, *itaque immunes funt filii* h. e. itaque ego, Meffias, a tributo, templo et patri meo pendendo, immunis fum, vid. not. ad 12, 4. 21, 12. vfus eft Iefus Plurali numero, non dixit υἱὸς, quoniam fententia generalior propofita eft, atque Pluralis praeceffferat. Similis locus Luc. 16, 9. vbi per φίλους fignificatur Deus. Iefum autem de fe, non de Petro fimul loqui, etiam exinde patet, quod tributi exactor, cuius appellationem audiuerat Iefus, pro vrbanitate fua non Petrum, quocum loquebatur, qui etiam nondum tributum foluerat, fed Iefum nominauerat.

27. ἵνα δὲ μὴ σκανδαλίσωμεν αὐτοὺς] *ne vero eos* np. exactores aliosque Iudaeos, me non pro Meffia habentes, offendamus; ne dicere poffint a me templum contemni, ne calumniandi cauffam et occafionem iis fuppeditemus. πορευθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν, *perge ad lacum Tiberiadis.* βάλε ἄγκιστρον, *mitte hamum.* ἄγκιστρον, Hebr. חָרִם Ez. 32, 3. חַכָּה Hab. 1, 15. καὶ τὸν ἀναβάντα πρῶτον ἰχθὺν ἆρον, *et primum pifcem, qui ad hamum decucurrit, trahe in litus.* καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, εὑρήσεις στατῆρα, *et aperto ipfius ore reperies ftatera.* στατὴρ, vid. ad v. 24. De vnionibus in pifcium ventriculis repertis exempla attulit *Wetftenius* ad h. l. Verba ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, ferius in textum veniffe, et adfcripta fuiffe ab eo, qui cum verbum εὑρίσκειν proprio fignificatu, *inuenire*, acciperet, locum notare voluiffet, vbi ftater effet repertus, coniecit *Jufti* in *Erfurter Nachrichten von gelehrten Sachen*, St. 4. 1798. quae tamen coniectura nullis idoneis argumentis poteft defendi. Aliam viam, vt miracuum ab hoc loco remouerent, ingreffi funt Anony-

mus in *Rathlefs Theologen* 1755. *Leisnerus* in illuſtratione loci Matth. 17, 27. Friedrichsſt. 1794. et *Paulus* im *Neuen theol. Journal* 1795. monuerunt nimirum, eſſe h. l. ſermonem de piſce magno, vel piſcibus pluribus a Petro captis ac venditis, pro quibus accepiſſet ſtatera. Contra hanc explicationem loci disſeruit *Storrius* in *Flatt Magazin für chriſtl. Dogmatik und Moral, St.* 2. p. 66 ſqq. 1797. *Storrii* obiectiones remouere, ſententiamque ſuam accuratius comprobare ſtuduit *Paulus* in *Krit. Kommentar,* ad h. l. Argumenta praecipua in vtramque partem prolata, pro conſilii ratione, breuiter ſtrictimque recenſuiſſe ſufficiat.

1) πρῶτον eſſe poteſt vel Aduerbium vel Accuſatiuus, et ἰχθὺς vt Collectiuum accipi poteſt. *Paulus.* Vulgaris vſus τοῦ πρῶτον, ſiue ſit Aduerbium ſiue Accuſatiuus, nos eo deducit, vt de vno piſce, quo capto, plures capi poſſint, cogitemus; ſi de venditione piſcis h. l. ſermo eſſet, atque verba πρῶτον ἰχθὺν cum *Paulo* interpretari vellemus: *primum quemque piſcem*, np. ita comparatum, vt pro ſtatere vendi poſſit, vel *primos quosque piſces*; additio vocis πρῶτον plane ſuperuacanea foret. *Storr.* p. 77. 2) ἀνοίξας τὸ ϛόμα αὐτοῦ, eſt: *ſolue eum ab hamo. Paulus.* Deſunt exempla, quibus demonſtretur, ἀνοίγειν τὸ ϛόμα ſignificare poſſe: *piſcem ſoluere ab hamo;* et verba ἀνοίξας τὸ ϛόμα αὐτοῦ hoc modo expoſita ſuperflua forent; quodſi vero vſum loquendi ſequimur, atque ea interpretamur, *aperi os illius:* facile intelligimus, ea addita eſſe, vt deſignaretur locus, vbi ϛατὴρ reperiendus eſſet. *Storr.* Non adeo ſuperflua ſunt, vt participium λαβὼν quod ſequitur, Ieſus diligentius et graphice piſcationem ipſam deſcribit, piſcis qui non ſtatim de hamo ſoluitur, breui moritur. *Paulus.* At enimuero eiusmodi admonitio, homini piſcaturam exercenti data, valde ſuperflua videtur; commemoraſſet praeterea Ieſus quae non ad ſummam rei pertinerent, omiſiſſet vero,

quod ante omnia monendum fuiſſet, nempe piſcem eſſe vendendum. Participium autem λαβών, vt tritum eſt, centies ex Hebraiſmo redundat, vt verbum לקח 1 Regg. 17, 23. Ier. 38, 6. al. *Storr* et auctor libri *Kritik des Kommentars von Paulus* p. 110. 3) εὑρίσκειν notat: *accipere, auferre, parare*, vt Xen. Oecon. 20, 26. Theophr. Char. 15, 1. vid. *Fiſcheri* Ind. Theophr. h. v. *Leisnerus. Paulus*. εὑρίσκειν prop. notat *inuenire, reperire*, vt Hebr. מצא, et quae de piſcis ore aperiendo dicuntur, non niſi de ſtatere in ore piſcis reperiundo cogitare nos iubent. *Storr*. Apud εὑρήσεις ſubintelligendum eſt ἐν αὐτῷ, hoc referri quidem poteſt ad ϛόμα, atque reddi, *in eo*, ſed aeque recte pertinere poteſt ad ἰχθύν, ita vt ſit *pro eo, loco piſcis*. *Paulus*. Ad remotius ἰχθύν per leges linguae referri nequit; rarior eſt etiam vſus praepoſitionis ἐν pro ἀντί. 4) Si omnia accuratius exponuntur, etiam ea, quae per ſe intelliguntur, non debent ea omitti, quae vnice faciunt ad narrationem propoſitam recte intelligendam. Quodſi ergo verbum εὑρήσεις ſignificaret, *auferes, tibi parabis*; neceſſario ſcribi debuiſſet: καὶ πωλῶν αὐτὸν εὑρήσεις ϛατῆρα, *vendens piſcem ſtatera tibi parabis*. Sed cum in omni narratione nil de piſcis venditione monitum ſit, nulla idonea afferri ratio poteſt, ob quam interpreti ab vſitata et propria verbi εὑρίσκειν ſignificatione recedendum ſit. *Storr*. Per ſe intelligebatur, piſcem eſſe vendendum, et ſi Petrus male ac perperam intellexiſſet verba Chriſti, quod non probabile eſt, atque exſpectaſſet in ore piſcis ſtatera; breui errorem ſuum agnouiſſet, ſe ipſum deriſiſſet, et piſcem vendidiſſet. *Paulus*. Satis ambigue Chriſtus locutus eſſet, ſi verbis ipſius ille ſenſus ſubſtitui poſſet, quem iis *Leisnerus* atque *Paulus* ſubſtituunt, et Petrum, tot mirabilium Chriſti factorum teſtem et ſpectatorem, iis facile eo deduci potuiſſe, imo deductum eſſe, vt crederet, ſe in ore piſcis ſtatera reperturum eſſe, non improbabile, ſed cummaxime probabile, imo certiſſimum eſt. Num Chriſtum, qui antea (v. 25.) profeſſus erat, ſe eſſe

Meffiam, decebat, fi de pifcis venditione cogitaffet, verbis ambiguis falfam in animo Petri fpem et exfpectationem excitare? nonne potius, fi voluiffet vt pifcis venderetur, addidiffet πωλῶν, aut faltem fimpliciter dixiffet ἆρον καὶ εὑρήσεις ςατῆρα; *Storr.* p. 71. et Auctor libri *Kritik* etc. p. 112. 5) Miraculum quatuor drachmarum comparandarum cauffa fusceptum, fuperfluum fuiffet, et a Chrifti dignitate ac fentiendi ratione alienum, cum Capharnaumi facile hanc pecuniae fummam ab amicis et fectatoribus fuis accipere potuiffet. *Paulus.* Miraculum h. l. commemoratum, a Chrifto non quatuor drachmarum cauffa editum eft, quam potius vt Petro, cui antea dixiffet: fe Dei filium, Meffiam effe, fed ne Iudaeos irritaret, tributum foluere velle, nouum dignitatis fuae documentum daret. *Storr.* 6) Si Petrus modo tam mirifico ftatera abstuliffet, id haud dubie in fine narrationis fcriptor notaffet, faltem Petri admirationem commemoraffet. *Paulus.* Sed e fcriptoris filentio nihil probari poteft, etiam v. 18. non commemorauit fcriptor nofter, Petrum, reliquosque difcipulos et fpectatores fanationem epileptici effe miratos, quod tamen Lucas refert 9, 43. add. 8, 14. coll. Luc. 4, 38. *Storr.* Omnino fatendum eft, verba textus, inprimis verba ἀνοίξας τὸ ςόμα αὐτοῦ, non admittere interpretationem a *Leisnero* et *Paulo* propofitam, fed narrationem ipfam ita comparatam effe, vt appareat fcriptorem miraculum enarrare voluiffe; et recte monuerunt Auctor libri *Kritik des Komment von Paulus* p. 112. et *Kaulfufsius* in Iudicio Critico p. 45. „Non eft fcriptoris verbis vis inferenda, neque ea torquenda funt, fi aliter rem fibi cogitauit atque expofuit, quam nos putamus eam eueniffe, et proponi debuiffe. In hiftoria quidem res difficiles explicari poffunt ex iis quae narrantur, fed in libris, vt funt Euangelia, miraculum exponere velle, de quo faepiffime nil nifi ipfum factum narratur, interpretis non eft. Excogitantur enim, finguntur, quae non adfunt, inde ingenii oriuntur experimenta, quae nullum veri habent fundamentum, nam explicationes illae

contra ea dicunt, quae auctores enarrare voluerunt, cum saepissime ne leuissima quidem coniectura e textu significet, rem ita factam esse, vt interpretum recentiorum plures volunt. add. *Beckii* Obseruationes critico-exegeticae, Lips. 1795. p. 16.

Aliam loci interpretationem, quae tamen etiam non magnopere a probabilitate mihi sese commendare videtur, proposuit Auctor libri *Kritik* etc. p. 113 sqq. Herodes, inquit, nomine διδράχμου, tributum certo tempore soluendum imposuerat exteris, Iudaeis aeque ac gentilibus, qui non in Galilaea sedem fixam habebant, sed in hac regione variis de caussis, inprimis mercaturae exercendae caussa, commorabantur, (sed vid. not. ad v. 24.). Exactores sub vario praetextu Iesum in numerum exterorum referre studebant; parentes quidem ipsius Galilaei erant, Nazarethae habitabant; sed Iesus saepius itinera extra Galilaeam suscipiebat, nec ibi domicilium habebat. (At Petrus Capharnaumi domicilium habebat, et ipse Iesus, vid. 4, 13. 9, 1.) Neque tamen sine ambagibus exactores illi tributum expetebant. Adibant Petrum, eumque interrogabant: an magister tributum solueret? Petrus, ne eos irritaret, sine mora affirmabat. Iesus vero Petri incogitantiam grauiter his verbis reprehendebat: quare a me, atque adeo a te tributum datum iri promisisti? hoc tributum soluendum est ab exteris (ἀλλοτρίοις), non an ciuibus (υἱοῖς τῶν βασιλέων). At vid. not. ad v. 25. Quo acrius vero Petrum pungeret, qui ipse pauper, piscatu viuens, tributum pendere promisisset, Ironia vtens adiiciebat Iesus haec: i, quaeso, ne offendas exactores, mitte hamum, piscis primi cuiusque os aperi, et reperies statera, quem promisisti.

CAPVT XVIII.

1. Loci paralleli funt Marc. 9, 33 fqq. Luc. 9, 46 fqq. In via Capharnaumum ducente, Iefu difcipuli, qui praeconceptam opinionem fouebant, exfpectandum effe regnum Meffianum terrenum, et Iefum huius regni conditorem fore, externis honoribus inhiantes, inter fe disputarant, quisnam reliquorum omnium princeps tunc futurus effet? Disputatio illa inde fortaffis orta erat, quod Iefus Petro, Iohanni, atque Iacobo, vid. Matth. 16, 18. 17, 1. inprimis fauere videbatur. Iefus igitur, qui altercationem difcipulorum audiuerat tacitus, cum Capharnaumum veniffent, vt Petro, vid. 19, 27. Iohannni et Iacobo, vid. Marc. 10, 35. non minus quam difcipulis reliquis modeftiam commendaret, eosque a fuperbia auocaret, poftquam Petrus a pifcatu redierat, difcipulos interrogabat: quanam de re in via disputaffent? Primo quidem pudore tacti tacebant, deinde vero, cum probe intelligerent, magiftrum non ignorare disputationis argumentum, profitebantur, vt Matthaeus refert, fe de praecipuo honore in regno Meffiano olim exfpectando contendiffe. *ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, illo ipfo die* vel *tempore. ὥρα* enim eft id. qd. *καιρὸς*, vid. 11, 25. coll. Luc. 10, 21. et *ἡμέρα* 14, 15. coll. Luc. 9, 12. atque id ipfum vocabulum *ἡμέρα* h. l. in libris nonnullis extat, et Origenes in codd. fe reperiffe teftatur, vid. *Griesbachii* Comment. Crit. ad h. l. videtur tamen haec lectio gloffema redolere. *μείζων ἐστὶ, maximus erit*, fumma dignitate confpicuus, reliquorum princeps, primus dignitate, auctoritate, poteftate, in illo regno. In textu Hebraico h. l., vt fcite

obferuauit *Boltenius*, legebatur רב h. e. princeps, qui primas partes poft regem tenet, vid. Gen. 41, 30. 33. 45, 9. Vocabulum autem רב in lingua Chald. et Syr. idem valet quod גָּדוֹל, hinc h. l. μείζων id. qd. μέγιστος h. e. πρῶτος, vid. Marc. 9, 35. praecipuus, primus poft regem. Comparatiui autem faepius vim obtinent Superlatiuorum, vt 1 Cor. 15, 19 al. v. ad 13, 31. Denique ἐστὶ pofitum eft pro ἔσται, erit.

2 — 4. Iefus, qui, quo fortius cohortationes et admonitiones ipfius ferirent auditorum animos, Orientis populorum more, haud raro, vt verbis *Wetftenii* vtar, per imagines corporeas, vifui fubiectas, doctrinam fuam repraefentabat, προσκαλεσάμενος παιδίον, *venire ad fe iuffit puerulum;* παιδίον fignificat puerulum, qui fari et ambulare poffet. παιδίον refpondet Hebr. נער, quod infantem, puerum adultiorem, etiam miniftrum fignificat. Hinc *Boltenius* h. l. puerum, i. miniftrum, fectatorem Iefu, ei miniftrantem intelligit, fine vlla tamen idonea ratione; neque huic interpretationi contextus fauet, v. 3. ὡς τὰ παιδία· add. v. 5. neque eam commendant loci fimiles Marc. 10, 13. Luc. 18, 16. ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν] *collocauit eum in medio Apoftolorum*, i. e. omnino, inter eos, vt Hebr. בְּקִרְבָּם et בְּתוֹכָם, coll. Luc. 9, 47. — 3. Mentem fuam Iefus explicabat additis verbis his: ἀμὴν λέγω ὑμῖν, — ἐὰν — ὡς τὰ παιδία] *mihi credite, nifi, mutatis animi fenfibus, puerorum fenfum indueritis.* Verbum στρέφειν, quod in verf. Alexandrina refpondet Hebr. הָפַךְ, *conuertit, emendauit, mutauit* Ex. 7, 15. Ier. 31, 13. add. 1 Macc. 1, 41. 42. Sir. 6, 30. h. l. non animi emendationem in vniuerfum declarat, fed cum additum fit, γένησθε ὡς τὰ παιδία, et v. 4. legatur, ὅστις οὖν ταπεινώσῃ ἑαυτὸν· patet, indicari animi emendationem hanc, vt omnem faftum, fuperbiam, aliosque praecedendi leuitatem abiicias, et puerorum more, modeftiae fis ftudiofus. οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρα-

νῶν] *non poteritis esse regni Messiani cives*, e numero sectatorum meorum esse, et praemiorum commodorumque, quibus hi ornantur, participes. — 4. ὅϛις οὖν ταπεινώσῃ — τοῦτο] *qui ita modestiae studiosus est, vt hic puerulus;* ταπεινοῦν ἑαυτὸν est, modestum, ab omni fastu et superbia remotum esse, tolerare potius aliorum contemtum, non affectare honores vanos et perituros; nec alios contemnere et despicere, etiam alias ταπεινοὶ sunt *modesti*, et opponuntur τοῖς ὑπερηφάνοις 1 Petr. 5, 5. Iac. 4, 6. οὗτός ἐϛιν ὁ μείζων ἐν τῇ β. τῶν οὐρ.] *is erit maximus in regno meo*, erit discipulus meus hoc nomine dignissimus, et vtpote talis, praemia vberrima et maxima consequetur. ἐϛὶ pro ἔϛαι vt v. 1. add. 23, 34. coll. Luc. 11, 49.

5. Huius igitur modestiae non modo ipsi studiosi sitis, sed et eos amate atque diligite, qui modesti, ab omni fastu atque superbia alieni sunt. καὶ ὃς ἐὰν — δέχεται] quibus in verbis παιδίον τοιοῦτον ἓν, vt vel v. 4. docet, significat hominem aliquem, tali animo praeditum, quali est eiusmodi puerulus, modestum. Luc. 9, 48. extat quidem τοῦτο τὸ παιδίον, sed τοῦτο frequenter poni pro τοιοῦτο tralatitium est, vid. Marc. 4, 16. 2 Ioh. 7. etiam Marc. 9, 37. habet ἓν τῶν τοιούτων παιδίων. εἷς, Hebr. אחד, *aliquis*, vid. 8, 19. ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, *meo nomine* i. propter me, quoniam est meus discipulus hoc nomine dignus, nam Marc. 9, 41. ἐν τῷ ὀνόματί μου explicatur ὅτι Χριϛοῦ ἐϛε. Hebraei eodem modo vtuntur formula עַל שְׁמִי, *propter meum nomen* i. propter me, et ἐν ὀνόματι Marc. l. c. est id. qd. ἐπὶ ὀνόματι· nam et Hebraei dicere solent בְּשֵׁם, v. *Vorstius* de Hebraism. p. 740. Verbum δέχεσθαι autem positum est h. l. latiori sensu, ita vt sit, beneficiis ornare, honorare, non contemnere, benigne et comiter tractare, vt Act. 21, 17. add. Marc. 9, 37. coll. 41. ἐμὲ δέχεται, *me ipsum his beneficiis ornat, me ipsum colit*, eum ita amabo et remunerabor, ac si me

ipfum adeo beneuole tractaffet. *Paulus* et *Thiefsius* in *Krit. Komment.* ad h. l. παιδίον τοιοῦτον proprie, non translate accipiunt; et puerum (parentibus orbum, *Paulus*,) intelligunt. *Thiefsius* fenfum verborum ita conftituit: qui puerum eiusmodi excipit, eius curam habet, quoniam puer ille, me Meffiam (ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου) effe, facile et confidenter credit, atque eum chriftianum reddit, is ἐμὲ δέχεται. *Paulo* praeeunte, fenfus eft: qui talis pueri curam habet, quoniam Meffias nominor et fum, atque hoc volo et iubeo (ἐπὶ τῷ ὀνόματι μου), is ἐμὲ δέχεται. Etiam per μικροὺς v. feq. liberos, natu minores *Paulus* et *Thiefsius* intelligunt. Sed μικροὶ in libris N. T. nunquam dicuntur *infantes*, et additur h. l. τῶν πιςευσάντων εἰς ἐμέ· vid. et not. ad v. 6. et 10, 42.

6. Iohannes cohibuerat ftudia hominis, qui ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Χριςοῦ, Meffiae nomen nuncupans, eiusque auxilio fretus, daemonia expulerat, quoniam non fuerat ille e numero Apoftolorum, perpetuorumque Chrifti comitum, et Iohanni prorfus ignotus. Cum igitur Iefus hactenus commendaffet difcipulis fuis modeftiam, atque vfus effet formula ἐπὶ τῷ ὀνόματι μου, qua et ipfe homo ille vfus erat, haec ipfa res Iohanni in mentem venit. Vt ergo fermonem alio conuerteret, interpellabat Iefum, vid. Marc. 9, 33 fqq. Luc. 9, 49 fq. eique hanc rem enarrabat, quo, quid Chrifto de ea videretur, percunctando eliceret, vid. *Mofchii Erklärung der Sonn- und Feftiagsevang.* Th. 3. p. 2149 fqq. et *Noeffelti* Opufcc. T. 1. qui p. 8. praeter alia, notauit haec: „neque illa quaeftio Iohannis nihil arrogantiae continere videbitur iis, qui cogitent: Apoftolos paulo ante de praecipuo honore contendiffe, ipfumque Iohannem in fimili plane cauffa talem a Chrifto honorem petiiffe, Marc. 10, 35 fqq. itemque haec verba Iohannis: cohibuimus eum, quoniam non fequebatur *nos*; vt facile agnofci poffit, eum

aliqua fuiffe inuidentia ductum propter ea, quod Chriftus facultatem miraculorum folis Apoftolis et difcipulis LXX. tanquam aliquid praecipui dediffet." Matthaeus igitur, nulla dicendi occafione memorata, duos Chrifti fermones diuerfos, propter argumenti et temporis communionem, in vnum conuertit. Cuiusmodi rerum diuerfarum coniunctionem Matthaeo frequentem effe, aliunde fcimus, vid. c. 10, al. Lucas breuius rem expofuit, Marcus negligentius narrationem fuam contexuit. ὃς δ' ἂν — ἕνα τῶν μικρῶν τούτων] *qui vllum infimorum meorum fectatorum a mea difciplina abalienauerit.* Vocabulum קָטֹן, quod haud dubie in textu Hebraico Matthaei extitit, fignificat *difcipulum*, *fectatorem*, vid. ad 10, 42. atque etiam *inferioris conditionis hominem*, *infimum*, et ex adiuncto *contemtum*, vid. Deut. 1, 17. Num. 16, 13. Ez. 8, 17. hinc alii μικρὸς h. l. vertunt *contemtus*, minus recte, vt videtur, coll. v. 10. etfi non negauerim hanc notionem inhaerere quoque h. l. huic vocabulo; alii reddunt *modeftus*, fed nec μικρὸς per fe fpectatum, fignificat *modeftum*, hanc ergo notionem orationis contextum, ea quae praecefferunt, vocabulo μικρὸς h. l. tribuere, monent. At enimuero de alia re v. 6. fermo eft, quam de qua antea fuerat, et verba Iefu refpiciunt Iohannis narrationem de homine, qui daemonia ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ expulerat, vt adeo de modeftia non commode fermo effe poffit. Itaque μικρὸς in hac orationis ferie fignificat potius eum, qui Apoftolis videbatur infimum inter cultores Chrifti locum obtinere, qui non effet ex Apoftolorum et LXX. difcipulorum numero, qualis ille Iudaeus exorcifta erat, qui ne ad numerum quidem fectatorum Chrifti pertinuiffe videtur, attamen Iefum Meffiam habebat, atque adeo vere dici poterat εἷς τῶν μικρῶν τῶν πιστευσάντων εἰς τὸν Χριστὸν, *infimus fectatorum Chrifti et ab Apoftolis contemtus*, qui tali Apoftolorum acerbitate facile irritari et a Chrifti cauffa alienior fieri poterat. De vi et poteftate verbi σκανδαλίζεσθαι dictum eft ad 5, 29. et h. l. quidem σκαν-

σκανδαλίζειν notat, facere, vt quis deferat difciplinam Chrifti, et quidem ita, vt eum contemnas, male tractés: ficuti exorcifta ille a Iohanne male tractatus erat. Hinc pro σκανδαλίζεσθαι, quod Matth. 13, 22. extat, apud Lucam 8, 1. legitur verbum ἀφιστάναι. cf. quoque de hoc verbi vfu *Michaelis* in Diff. de linguae Syriacae vfu, praemiffa Chreftomathiae Syriacae p. 51 fqq. qui eum e Syriafmo illuftrat. Iam vt Iefus huius criminis atrocitatem declararet, vfus eft prouerbio, inter Iudaeos tunc temporis perquam vfitato hoc: συμφέρει — θαλάσσης] *illi fatius effet, fuspenfo in collo ipfius lapide molae afinariae in altum mare proiici.* Deeft ἀνταπόδοσις hunc in modum fupplenda: quam eiusmodi crimen committere, et poenas diuinas fibi contrahere. Hanc explicationem flagitant verfus feqq. et locus parallelus Luc. 17, 2. Senfus autem prouerbii eft: praeftaret ei, vt *prorfus e confpectu hominum fubmoueretur*, coll. Apoc. 18, 21. eft homo cummaxime perniciofus. Neque adeo opus eft, vt cum aliis interpretibus multum disceptemus de eo, an fuerit καταποντισμὸς ex poenis Hebraeorum capitalibus, id quod argumentis certis demonftrari non poteft, etfi fuerit aliis gentibus, Phoeniciis, Graecis, Syris, Romanis, hoc fupplicii genus vfitatum, vid. *Elsnerus*, *Grotius*, et *Münthius* ad h. l. *Cafaubonus* ad Sueton. Oct. c. 67. etenim poena illa, fupplicium illud h. l. non commemoratur. Caeterum pertinet huc locus Iulian. Orat. 6. p. 198. vbi fimili locutione criminis atrocitas exprimitur, allatus ab *Elsnero* ad h. l. οὐ βέλτιόν ἐστιν ὑπὸ τὴν Χάρυβδιν, καὶ τὸν Κωκυτὸν, καὶ μυρίας ὀργυιὰς κατὰ γῆς δῦναι, ἢ πεσεῖν εἰς τοιοῦτον βίον; *nonne vel in Charybdin, et Cocytum, et decem fub terram millibus vlnarum praecipitari fatius eft, quam in illud vitae genus?* συμφέρει αὐτῷ pofitum eft pro συμφέρῃ ἂν αὐτῷ et fubintelligi debet μᾶλλον, fed συμφέρει, *expedit*, *conducit*, *vtile eft*, refpondet Hebr. טוב, vid. Ier. 26, 7. Marc. 9, 42. habet: καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον. Sequitur h. l. coniunctio ἵνα,

quoniam Hebraei verbum טוב fequi iubent Infinitiuum cum ל vt Ecclef. 7, 2. quae particula ab Alexandrinis reddi folet Graec. ἵνα. Pro μύλος ὀνικὸς apud Marc. 9, 42. legitur λίθος μυλικὸς, *lapis molae afinariae.* Nempe μύλος proprie notat *molam*, et quidem maiorem, quae non hominum, fed afinorum opera verfari folebat, deinde per fynecdochen indicat: *lapidem molarem*, vt h. l. Adiectum vero legitur epitheton ὀνικὸς, *ein Efelsmühlftein*; quo appareret, fermonem effe de eiusmodi mola, quae ab afino circumagebatur (Ouid. Faft. 6, 318. *et quae pumiceas verfat afella molas*); cuiusmodi molae opponebantur molis manuariis, quae a feruis agitabantur. ἐπὶ τὸν τράχηλον] in aliis libris legitur περὶ e Marc. 9, 42. Luc. 17, 2. in aliis εἰς, quod pofterius originem fuam debere videtur Grammaticis, qui vellent conftructionem Hebraicam reddere Graecam. ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης] πέλαγος haud raro *mare ipfum* indicat, h. l. vero, *maris profunditatem*, *mare altum*, vt docuerunt *Albertius* et *Kypkius* ad h. l. et mentio facta eft lapidis molaris maioris, et maris profundi, quo viuidius exprimeretur fententia haec: prorfus e confpectu hominum remoueri. Caeterum quae h. l. v. 6. 7. leguntur, ea Luc. 17, 1. 2. occurrunt tanquam alio loco et tempore dicta, fed accuratior eft h. l. verborum nexus.

7 — 9. In tanta hominum improbitate et peruerfitate, ἀνάγκη ἐστιν ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα, fieri non poteft, quin praebeantur occafiones deferendae religionis meae; quamdiu erunt homines peruerfi, tamdiu peruerfe agent, imbecilliores in errorem inducent, ad peccandum incitabunt, fed deplorandam fibi fortem parant, qui adeo perverfe agunt, et fectatores meos a difciplina mea abalienare ftudent. οὐαὶ, *vae*, *eheu*, אוי, הוי, eft nunc particula dolentis et deplorantis fortem ac conditionem alicuius triftem et miferam, vt h. l., nunc comminantis, vt 23, 13. al. vid. *Noldius* Concordantt. h. v. Per τὸν κόσμον

intelliguntur illi ipfi homines peruerfi, qui vario modo pietatem chriftianam, doctrinae diuinae ftudium impediunt, aliosque eo redigunt, vt a Chrifti difciplina deficiant. Sed σκάνδαλα indicat infidias, actiones omnes, quibus euertitur fectatorum Chrifti fides et conftantia, cuius generis actiones erant perfecutiones, denegatio officiorum humanitatis, contemtus, contumeliae etc. Denique ἀπὸ verti debet *propter*, vt Luc. 19, 3. et refpondet Hebr. מן. cf. *Olearius* de ftylo N. T. p. 172. et *Noldius* Concordd. Particc. n. 29. Legitur ita quoque ap. Liban. ep. 20. ἐθαύμαζον τὸν κράτιστον Ἑρμογένην ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας. Diod. Sic. p. 131. D. ἀπὸ ταύτης τῆς αἰτίας. Phauorinus: ἀπὸ, πρόθεσις — σημαίνει καὶ αἰτίαν. πλὴν οὐαὶ — ἔρχεται] *vae vero illi, qui ita agit*, qui alios irritat, vt defcifcant. σκάνδαλα pofitum eft h. l. pro ἐκεῖνα, more loquendi Hebraeorum, qui loco Pronominis, vocabulum quod praeceffit, repetere folent. vid. Gen. 24, 32. 36. 1 Sam. 5, 2. — 8. 9. Sed ipfi quoque conftantes eftote, cupidiates prauas reprimite, et cauete vobis, ne aliorum contemtu, infidiis atque peccati illecebris variis, eo redigamini, vt a religione mea, eiusque profeffione abripiamini. Ea quae h. l. leguntur, extant quoque 5, 29. 30. neque negari poteft, defiderari h. l., cum fermo fit de occafionibus peccandi, quae ab Apoftolis praeberi poffint aliis, accuratam horum verfuum cum iis quae praeceff erunt, et quae fequuntur, cohaerentiam. Repetiit ergo, vt videtur, Matthaeus h. l. data occafione, doctrinas a Chrifto alio tempore propofitas, atque ita etiam h. l. more fuo fermones diuerfo tempore habitos coniunxit. vid. not. ad c. 5.

10. 11. ὁρᾶτε μὴ — τῶν μικρῶν τούτων] repete: τῶν πιστευόντων εἰς ἐμὲ, coll. v. 6. *cauete vobis, ne quemquam horum infimorum cultorum meorum contemnatis*, ita vt hoc fui contemtu eo redigatur, vt a religione chriftiana deficiat. Duae vero huius cautionis cauffae afferuntur,

quarum prima eft: λέγω γὰρ ὑμῖν — ἐν οὐρανοῖς] *genii eorum in coelis femper vident faciem patris mei coeleftis* h. e. genii, qui horum fectatorum meorum curam habent, funt ex geniis, angelis, principibus. Scilicet formula βλέπειν τὸ πρόςωπόν τινος, quae omnino notat, *videre aliquem et verfari cum eo, miniftrare alicui, familiaritate alicuius vti*, vid. Tob. 12, 19. add. Apoc. 1, 4. inprimis ponitur de amicis et miniftris regum, *apparere regi, miniftrum regis effe*. Ita Ier. 52, 25. רֹאֵי פְנֵי הַמֶּלֶךְ funt *miniftri et amici regis*, quam eandem vocem Hebraicam οἱ ό Efth. 1, 14. expreſſerunt verbis οἱ ἐγγὺς τοῦ βασιλέως, vid. *Fifcherus* Proluff. de vit. Lexx. N. T. p. 407 fq. Iam cum apud populos Orientis reges raro in confpectum populi venirent, neque cuiquam miniftrorum quotidie διὰ παντὸς, regem adire liceat, fed folis regni primoribus et amicis principibus, vid. *Paulfen Regierung d. Morgenl.* p. 482 fq. hinc οἱ διὰ παντὸς βλέποντες τὸ πρόςωπον τοῦ βασιλέως dicuntur *amici regis principes*. Iudaei vero cogitabant fibi Deum tanquam regem fupremum, et maieftatem Dei defcribentes vtebantur formulis ac imaginibus a pompa et fplendore regum Orientis defumtis, diuidebant porro angelos in certos quosdam ordines et claffes, atque fingulis hominibus a Deo angelos cuftodes dari exiftimabant. De angelis cuftodibus hominum vid. *Lightfoot*. Hor. Hebr. et Talm. ad Act. 12, 15. *Hyde* de religione vet. Perfarum c. 33. p. 395. et *Petauius* Theol. Dogm. 2, 7. p. 69. Hinc Chrifti difcipuli facile poterant fenfum verborum ipfius intelligere, nempe hunc: fectatores mei etiam minimi et vel maxime contemti fingulari Dei fauore ac tutela perfruuntur. Cum ergo Deus curam eorum inprimis habeat, nemo eos contemnat. — 11. Alteram cauffam complexus eft Iefus verbis his: ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου σῶσαι τὸ ἀπολωλὸς] *Meffias venit, vt infelices redderet feliciffimos*. Cum ergo me miferit pater meus, vt errantes, flagitiis fceleribusque deditos, adeoque infelices, felices redderem; nemo eos contemnat et negligat,

atque ita a disciplina mea abstrahat, et felicitate ea, qua sectatores mei perfruuntur, eos priuet! Metaphora deducta est h. l. ab ouibus, quae pascua deseruerunt, et vagae per agros et campos errant, atque est imago miseriae et infelicitatis. cf. 15, 24. 10, 6. τὸ ἀπολωλὸς id. qd. τὸ πλανώμενον v. 12. et positum est pro τὰ ἀπολωλότα. v. *Glassius* Phil. S. p. 54. Caeterum hic v. 11. in codd. plur., verss. et patrr. deest. E Luc. 19, 10. eum huc translatum, et propterea intrusum fuisse, haud male opinatur *Griesbachius* Comment. Crit. ad h. l. vt sequentia aptius cohaererent cum antecedentibus, neque orationis filum abruptum autumaretur; quod quidem verisimilius ei etiam hanc ob caussam videtur, quoniam codd. 27. ante σῶσαι addunt ζητῆσαι καὶ, quod ex eodem fonte promanarit.

12 — 14. Imago ab ouium grege deducta, perquam familiaris Christo, vid. Luc. 15, 4. (vbi eandem comparationem diuerso tamen consilio vsurpat) Ioh. 10 al. ostendit, Deum plane nullum perire, salutisque beneficio priuare velle; quare ne vnum quidem minimorum, τῶν μικρῶν τούτων esse sollicitandum, irritandum, contemnendum, ita, vt a religione christiana descifcat. ἐὰν γένηταί τινι ἀνθρώπῳ] *si sint alicui, si possideat aliquis.* γένηταί τινι est Hebr. היה cum ל. Luc. 15, 4. legitur τίς ἄνθρωπος ἐξ ὑμῶν ἔχων ἑκατὸν πρόβατα. Verba ἐπὶ τὰ ὄρη, coniungenda sunt cum praecedentibus, non cum πορευθεὶς, adeoque exprimenda cum interprete Latino, *in montibus.* Praepositio ἐπὶ etiam a scriptoribus exteris cum Accusatiuo coniungitur, ita vt sit *in*, vid. *Fischeri* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 141. in montibus enim pascebantur ouium greges frequentissime, vid. Ier. 50, 6. al. et Luc. 15, 4. legitur, ἐν τῇ ἐρήμῳ· solent autem montosa loca esse deserta. Participium πορευθεὶς ex Hebraismo redundat. — 13. ἐὰν γένηται εὑρεῖν] dictum est pro ἐὰν εὕρῃ. Ita quoque Hebr. היה frequen-

ter pleonaftice ponitur, atque adeo ab Alex. omittitur, vt Gen. 46, 33. χαίρει ἐπ' αὐτῷ, nam Hebr. שמח non tantum cum ב, fed etiam cum על conftruitur, vt Ion. 4, 6. Senfus eft: fic quoque Deus magnopere gaudet emendatione peccatoris. Ipfa loquendi ratio ex moribus hominum petita eft, quos infperata rei ante amiffae recuperatio maiori laetitia afficit, quam res qua iam perfruuntur. — 14. οὐκ ἔςι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς ὑμῶν, fimpliciter eft, non vult Deus: cf. 11, 16. vbi εὐδοκία id. qd. θέλημα, vid. ibi notata. Pro εἷς in libris nonnull. legitur ἕν, quod gloffema haud dubie inde ortum eft, quod Neutrum praeceffit, et v. 12. legitur πλανηθῇ ἓν ἐξ αὐτῶν.

15. Quoniam Iefus verba fecerat de πλανωμένοις, errantibus, de peccatorum emendatione, hac data occafione, Matthaeus huic Iefu difputationi annectit aliam eiusdem orationem, qua Apoftolis praeceperat, quomodo fe gerere deberent offenfi atque irritati ab aliis. Et fatendum eft, ni coniecturis parum probabilibus locum concedere malimus, hanc orationem cum iis, quae praeceffe-runt, non accurate cohaerere, adeoque a Chrifto haud dubie alio tempore dictam effe. Etiam Lucas 17, 3. 4. quae h. l. inde a v. 15. leguntur, in compendium redacta, tanquam alio tempore dicta protulit: et ipfum cap. 19. initium: ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, prodere videtur Matthaeum hoc in capite varios atque diuerfos Chrifti fermones more fuo copulaffe. ἐὰν δὲ ἁμαρτήσῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου] *fi iniuria te affecerit alter.* εἰς σὲ indefinite loquitur Iefus adeoque Pronomen σὲ pertinet et ad Apoftolos, qua difciplinae Chrifti alumnos, cum iis enim Iefus agebat, coll. v. 21. et vero etiam ad chriftianos alios. ἀδελφός, vt orationis contextus docet, notat eum, qui religionis et difciplinae vinculo cum aliquo coniunctus eft, vno verbo *chriftianus*, *difciplinae Chrifti alumnus.* ἁμαρτάνειν εἰς τινα, eft Hebr. חטא feq.

ל, *iniuria aliquem afficere*, Iudd. 11, 27. 1 Sam. 19, 4. vnde et interpp. Alexandrini Ier. 37, 18. hoc idem verbum expreſſerunt Graeco ἀδικεῖν. Sed εἰς σὲ, quod a libris nonnullis abeſt, deletum fuiſſe videtur, vt acute ſuſpicatus eſt *Griesbachius* ad h. l. vt praeceptum omnia peccatorum genera complecteretur. ἔλεγξον αὐτὸν] *caſtiga eum verbis et admone;* vt oſtendas eum peccaſſe, vt eum eo perducere ſtudeas, vt fateatur ſe iniuria te affeciſſe, vt te roget, velis ipſi ignoſcere, vt reſipiſcat animumque hoc in genere mutet, vid. 1 Tim. 5, 20. μεταξὺ σοῦ καὶ αὐτοῦ μόνου, *vt nemo adſit praeter te et ipſum*, priuatim, κατ' ἰδίαν, vel ἰδίᾳ, vt Chryſoſtomus expoſuit. ἐάν σου ἀκούσῃ, ſi correctionem admiſerit, reſipuerit, ἐὰν μετανοήσῃ, vt ap. Luc. 17, 3. legitur. ἐκέρδησας τὸν ἀδελφόν σου] *eum reddidiſti chriſtianum*, in viam reduxiſti aberrantem, eum, qui a religione chriſtiana alienior erat, ad meliorem frugem reuocaſti. 1 Cor. 9, 19. verbum κερδαίνειν explicatur verbo σώζειν, et confirmant interpretationem propoſitam verba v. 17. ἔστω σοι ὥσπερ ὁ ἐθνικὸς καὶ τελώνης h. e. a religione chriſtiana alienus,

16. ἐὰν δὲ μὴ ἀκούσῃ, ſi admonitionibus tuis priuatis non ſiuerit ſe moueri. παράλαβε μετὰ σοῦ ἕνα ἢ δύο, *adhibe vnum et alterum* diſciplinae meae alumnorum, qui apud illum auctoritate valent, vt eum tecum admoneant, vt ei pudor exprimatur, et vt ſint teſtes futuri rei cum eo geſtae. ἵνα ἐπὶ — ῥῆμα] *vt trium vel duorum teſtium oratione tota cauſſa componatur*, reſpexit his verbis Chriſtus legem illam forenſem Deut. 19, 15. qua in cauſſis a iudicibus dirimendis, reus damnari non poterat, niſi conuictus duorum vel trium teſtium oratione. Haec lex poſtea etiam in prouerbium abiit, ita, vt de aliis quoque rebus vſurparetur, vid. 2 Cor. 13, 1. Ioh. 8, 17. *Schotti* Adagia N. T. p. 48. στόμα, *oratio*, *admonitio*, vid. 15, 8. ῥῆμα, *res*, *negotium*, דבר, 2 Cor. 12, 4. ſpe-

ciatim h. l. *cauſſa.* *σαθῇ*, *finiatur*, *componatur*, nempe ita, vt qui alterum laeſit, admonitionibus et caſtigationibus eo perducatur, vt delictum agnoſcat, eius veniam petat, et impetret.

17. *ἐὰν δὲ παρακούσῃ αὐτῶν*] *ſi nec hos audierit*, ſi et hos repudiarit, nec iis paruerit, id. qd. v. 16. *ἐὰν δὲ μὴ ἀκούσῃ·* verbo *παρακούειν* Alexandrini Hebr. לֹא שָׁמַע Ieſ. 65, 12. ſed Ioſ. 5, 6. hanc eandem vocem Hebr. reddiderunt verbo *ἀπειθεῖν*. De variis notionibus verbi *παρακούειν* vid. *Reiskii* Animaduu. ad Auctt. Grr. T. 4. p. 88 ſqq. *εἰπὲ τῇ ἐκκλησίᾳ*] *ad concionem totam rem refer.* Valde disſentiunt de vi ac poteſtate vocabulo *ἐκκλησία* h. l. tribuenda interpretes. vid. *Wolfius* et *Köcherus* ad h. l. Alii ſignificari ſtatuerunt: *collegium Apoſtolorum*, alii *collegium ſeniorum*, *qui praefuturi erant eccleſiae chriſtianae loco quoque*, quam in rem laudant 1 Tim. 4, 14. vbi tamen occurrit voc. *πρεσβυτέριον*, nec tunc temporis, cum Ieſus hoc praeceptum daret, conſtitutum erat collegium presbyterorum. Rectius omnino alii vulgarem vocabuli *ἐκκλησία*, (quod Hebr. קָהָל reſpondet) in libris N. T. ſignificatum h. l. retinent, illudque explicant *de coetu chriſtianorum.* Eiusmodi igitur obſtinatus et pertinax homo deferri debebat eccleſiae, concioni chriſtianorum, vt cognita cauſſa publice coargueretur, atque ſic, ſi fieri poſſet, in rectam viam reduceretur. Iudaeis quoque vſitatum erat, obſtinatos et fruſtra admonitos publico praeconio in ſynagogis notare, vid. *Lightfootus* ad h. l. et *Vitringa* de Synagog. vet. p. 97. *ἐὰν δὲ καὶ τῆς ἐκκλησίας παρακούσῃ*] *quodſi vero nec concionis auctoritatem admiſerit*, nec admonitionibus publice datis paruerit. *ἔστω σοι ὥσπερ ὁ ἐθνικὸς καὶ ὁ τελώνης*, *ſit tibi inſtar gentilis et portitoris*, iudicabis eum eſſe hominem a religione chriſtiana alienum et inſigniter improbum, cuius adeo conſuetudo tibi, diſciplinae chriſtianae alumno, fugienda ſit. Loquitur Ieſus h. l. Iudaeorum cogitandi et loquendi con-

fuetudini conuenienter, qui cum homines perditos et flagitiofos notare vellent, eos nominabant gentiles et portitores, quorum hominum confortio fe pollui credebant. vid. ad 5, 46.

18. Exclufionem a coetu chriftianorum indigitarant verba verfus praecedentis vltima, atque hominem eiusmodi pertinacem, qui non priuato cuiusque iudicio pro alieno et exclufo a focietate chriftianorum declarari poterat, ab Apoftolis tanquam ecclefiae praefidibus ea excludendum effe, verbis v. 18. fatis aperte Iefus docet. De fingulorum verborum vi ac poteftate disputauimus ad 16, 18. Senfus eorum, vt vidimus, omnino hic eft: quicquid conftitueritis in ecclefia, ratum erit apud Deum, quicquid interdixeritis, itidem ratum erit apud Deum. Quae quidem fententia h. l. relate ad peccatorem pertinacem coetu chriftianorum excludendum, fpeciatim hanc vim habet: *Si hominem eiusmodi iudicaueritis, non amplius effe chriftianis annumerandum* (quibus verbis notio vetandi ineft): *nec a Deo iudicabitur amplius effe chriftianus; fi vero eiusmodi hominem,* quoniam ad meliorem frugem rediit, *iudicaueritis in coetum recipiendum, denuo chriftianis annumerandum* (ineft ergo his verbis notio iubendi, praecipiendi): *etiam a Deo chriftianis pofthac annumerabitur.* Vfus autem eft Iefus de induftria verbis iisdem, quibus vfus erat, cum Petro ecclefiae regundae curam et poteftatem committeret 16, 18. quo oftenderet parem atque eandem effe Apoftolorum dignitatem ac poteftatem. Neque tamen exinde neceffario confequitur, ea quae h. l. inde a v. 15. leguntur, eodem tempore a Iefu dicta effe, quo Apoftolos, qui de principatu ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν obtinendo inter fe contenderant, ad modeftiam cohortatus erat v. 1 fqq.

19. 20. Series orationis videtur effe haec: pertinax et obftinatus remoueatur e coetu chriftianorum v. 17.

vos eftis rectores ecclefiae, adeoque penes vos eft poteftas eiusmodi hominem excludendi, et vbi refipuerit, eum recipiendi v. 18. nec opus eft, vt tunc magnus fit coetus, vt vos etiam omnes praefentes fitis, nam fi vel duo veftrum de aliqua re conuenerunt, quae ad religionem, ad focietatem chriftianorum pertinet, ratum erit apud Deum, et preces veftrae exaudientur v. 19. nam etiam duobus vel tribus, admodum paucis doctoribus religionis meae, meisque legatis, auxilio meo adero v. 20. *πάλιν λέγω ὑμῖν*, *item mihi credite*: codd. plures e v. praeced. poft *πάλιν* repetunt *ἀμὴν*· male. *συμφωνεῖν* eft *convenire de aliquo*, *vno animo aliquid velle*, vid. *Raphelius* ad h. l. et not. ad 20, 2. *περὶ παντὸς* fcl. *πράγματος*, *de quacunque* (לכ v. *Noldius* Concordd. h. v.) *re;* fermo autem eft, vt fatis clare orationis contextus docet, de rebus religionem, eius propagationem et coetum chriftianum fpectantibus. *οὗ ἐὰν αἰτήσωνται*, *vbi hanc rem*, *illud a Deo petierint.* Pronomen relatiuum eodem cafu pofitum eft, quo praecedens fubftantiuum; quod vbiuis obvium eft. *γενήσεται αὐτοῖς*, *impetrabunt*, infra 19, 27. *ἔσται ὑμῖν.* Alexandrini interpp. verbum Hebr. היה faepius verbo *γίνεσθαι* hoc fenfu exprefferunt, vid. Iof. 15, 2. 17, 6. al. et Efth. 5, 3. 6. יִנָּתֵן reddiderunt *ἔσται*· etiam fcriptores exteri hac formula crebrius vfi funt, vt Aelian. H. V. 9, 25. *εἰ δὲ ἀπορεῖς σπερμάτων, παρ' ἐμοῦ σοὶ γενέσθω.* Plura hanc in rem exempla attulerunt *Kypkius*, *Elsnerus*, *Albertius* et *Raphelius* ad h. l. — 20. *δύο ἢ τρεῖς*, numerus certus pro incerto, nonnulli, pauci. *συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα*, *conuenerunt propter me*, propter religionem meam, tanquam mei legati, id. qd. *ἐν τῷ ὀνόματί μου*, vid. Ioh. 16, 23. 10, 25. coll. 5, 36. *ἐκεῖ εἰμὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν*] *meo numine*, *meo auxilio iis adero*, vt confilia recta Deoque accepta capiant, et quae conftituerint atque petierint, rata erunt apud Deum. *εἰμὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν* id. qd. *εἰμὶ μετ' αὐτῶν*, fed *εἶναι μετά τινος* eft Lat. *alicui adeffe*, h. e. adiuuare aliquem, opem

et auxilium alicui ferre, coll. Ioh. 3, 2. Act. 18, 10. Ief. 43, 2. Pirke Abot 3, 1. *Duo qui aſſident menſae et colloquia habent de lege, numen* (שכינה) *quieſcit ſuper eos ſec. Malach.* 3, 16. Coran. Sura 58. *Deus nouit, quod eſt in coelis, et quod eſt in terra; non enim ſunt in conuentu tres, niſi ſit ille quartus. Neque quinque, niſi ſit ille ſextus; et ſiue pauci ſint, ſiue multi, Deus cum illis eſt*, vid. *Schoettgen.*, *Wetſtenius* ad h. l. et *le Moyne* ad Varia Sacra p. 47.

21. 22. Occaſione eorum, quae Ieſus de condonandis offenſionibus iniuriisue antea disputarat, Petrus, *propius accedens, magiſter, inquit, quoties illatam mihi ab altero* (veniam petente Luc. 17, 4.) *iniuriam huic ignoſcam? num ſepties?* Sed ἑπτάκις, vt Hebr. שֶׁבַע, ſaepius vſurpatur ad indicandum numerum magnum, vid. 1 Sam. 2, 5. Pſ. 119, 164. vbi οἱ ό שבע vertunt ἑπτάκις, ſed alius interpres Gr. πλειςάκις· add. Pſ. 12, 7. itaque ἑπτάκις eſt h. l. *ſaepius*, atque adeo in reſponſione Chriſti v. ſeq. ἑβδομήκοντα ἑπτὰ, *ſeptuagies ſepties*, eſt, *quam ſaepiſſime* i. quotiescunque auctor iniuriae veniam illius petierit, coll. Luc. 17, 4. vid. *Fiſcherus* Proluſſ. de vit. Lexx. N. T. p. 388 ſqq. ἑπτὰ poſitum eſt pro ἑπτάκις, vt in LXX Gen. 4, 24. etiam Hebraei ſimpliciter dicere ſolent שֶׁבַע, Pſ. 119, 164. pro שֶׁבַע פְּעָמִים Gen. 33, 3. 1 Regg. 18, 43. vid. *Fiſcherus* l. c. ἁμαρτήσει — καὶ ἀφήσω ex Hebraismo pro ἁμαρτήσαντι — τῷ ἀδελφῷ μου ἀφήσω· vt 17, 20. ἐρεῖτε-καὶ μεταβήσεται pro ἐρούντων — μεταβήσεται. ἀφήσω αὐτῷ ſcl. τὴν ἁμαρτίαν, nam Hebraei dicere ſolent נִסְלַח לוֹ, Leuit. 4, 20. 26, 31. coll. Iac. 5, 15. et נִסְלַח לוֹ מֵחַטָּאתוֹ, Leuit. 19, 22.

23. Iam poſtquam Chriſtus verbis v. 22. cohortatus erat Apoſtolos, vt omni tempore promti paratique ad ignoſcendum eſſent; quo magis hanc cohortationem in-

culcaret eorum animis, propofuit iis parabolam, quae nunc fequitur. Vos, inquit, vtpote regni Meffiani ciues, exemplum Dei fequamini, qui hominibus etiam grauiffima peccata remittit. *ὁμοιώϑη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν κ. τ. λ.*] *in regno Meffiano idem euenire folet, quod euenit regi cuidam*, i. etiam quod *coetum chriftianorum* (*βασ. τῶν οὐρ.* vt 16, 19.) attinet, Deus ita fe gerit, talis eft erga difcipIinae meae alumnos, vt fe geffit, qualis fuit, rex quidam erga fuos miniftros. *Gotzius* in *Erklg. des Matth.* ad h. l. *βασιλ. τῶν οὐρ.* arbitratur effe abstractum pro concreto, ita, vt idem fit, quod *βασιλεὺς τῶν οὐρανῶν*, et intelligatur Deus, qui opponatur *ἀνϑρώπῳ βασιλεῖ*, ficuti 17, 25. *τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς* v. 35. opponatur *ὁ πατὴρ ὁ ἐπουράνιος*. Attamen voc. *ἄνϑρωπος* non eft emphatice pofitum, fed eft id. qd. *τις*, (vt *ἀνὴρ* Theogn. v. 199. Homer Il. *ε*, 770.) vel omnino redundat. *διὰ τοῦτο* eft mera transitionis formula. *ὃς ἠϑέλησε συνᾶραι λόγον μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ*] *qui rationes conferre volebat cum miniftris fuis*. *δοῦλοι*, cum de rege fermo fit, qui rationes cum iis conferebat, non funt ferui proprie fic dicti, mancipia, fed amici, miniftri, qui regis fifcum tractabant, coll. v. 28. 29. *οἱ φίλοι*, *οἱ παῖδες* 14, 2. 1 Regg. 9, 22. Formulam *συναίρειν λόγον* Alexandrini Leuit. 25, 50. expreſſerunt verbo *συλλογίζεσϑαι*.

24. 25. *ἀρξαμένου δὲ αὐτοῦ συναίρειν*, fimplic. *cum rationes conferret*. *προςηνέχϑη — μυρίων ταλάντων*] accedebat ad regem minifter quidam, in cuius codice, poftquam rex cum eo rationes conferre inftituerat, fumma acceptorum discrepabat a fumma datorum decies mille talentis. *εἷς* pofitum eft pro *τις*, vt 26, 69. 8, 19. *τάλαντον* eft talentum Hebraicum, כִּכָּר, quod aequabat tria millia ficlorum h. e. valebat mille et quingentos thaleros, atque adeo decies mille talenta, funt quindecies millies millia thalerorum, 15 Millionen, vid. *Eifenfchmidt.* de

ponderibus et menfuris vett. p. 52. et 158. — 25. μὴ ἔχοντος δὲ αὐτοῦ ἀποδοῦναι] fcl. τὸ ὀφειλόμενον v. 30. vel τὸ ἀργύριον, *cum non effet foluendo, cum non poffet reddere debitum.* Etenim ἔχειν h. l. id. qd. δύνασθαι, vt ap. Plat. Phaed. c. 21. οὐκ ἔχω — ἐλέσθαι· Xen. Cyr. 1, 1. 4. παμπόλλων ἐθνῶν, ὧν οὐδ' ἂν τὰ ὀνόματα ἔχοι τις εἰπεῖν. Cic. pro Rofc. Amerin. c. 35. *habeo enim dicere.* add. Matth. 10, 28. coll. Luc. 12, 4. Ioh. 8, 6. Eph. 4, 28. Prou. 3, 27. ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ κύριος πραθῆναι] *iuffit dominus ipfum vendi, et vxorem ipfius, nec non liberos, et omnia quae poffidebat, quo debitum folueretur.* Nempe e legibus Hebraeorum, liberi homines, vna cum vxoribus et liberis, vbi foluendo non effent, fiebant creditorum ferui, ita vt creditores quoque effent domini bonorum, et omnium quae poffiderent, vid. Amof. 8, 6. qui tamen feruitutis ftatus fex tantum annos durabat, Leuit. 25, 39 fqq. Apud exteros quoque populos, debitores petulantes in feruitutem redigebantur, vid. Gellius N. A. 20, 1. Iuftinus 8, 1. *Doughtaeus* in Analectis p. 22 fs. ἀποδοθῆναι, Hebr. הוּשִׁיב, fcl. τὸ ὀφειλόμενον, Leuit. 25, 28.

26. 27. πεσὼν προςεκύνει αὐτῷ] vim habet fimplicis προςεκύνει αὐτῷ, *fupplex eum orabat.* Supplices enim folebant fe ad pedes aliorum abiicere. λέγων, κύριε κ. τ. λ.] *domine, indulgeas mihi, omnia tibi reddam:* loquitur, vt recte monuerunt interpretes, feruus hic more obaeratorum, qui, dum vrgentur, promittunt plus, quam praeftare poffunt. μακροθυμεῖν cum de creditore refpectu debitoris fermo fit, refpondet Latinorum *indulgere, Nachficht haben.* Corn. Nep. Attic. 2, 3. 4. *exfpectare et fustinere,* add. Martial. 9, 4. *Exfpectes ac fustineas, Augufte, neceffe eft, Nam tibi quod foluat, non habet arca Iouis.* μακροθυμεῖν fequ. praepof. ἐπὶ etiam extat Sirac. 25, 18. — 27. ἀπέλυσεν αὐτὸν, *miniftrum abfoluit* i. liberum effe iuffit. coll. v. 25. καὶ τὸ δάνειον ἀφῆκεν αὐτῷ, *et debitum*

f. *aes alienum* (δάνειον — χρέος Hesych.) *ei remisit.* De voc. δάνειον cf. *Salmasius* de vsuris c. 2. atque Perizon. ad Ael. H. V. 4, 1.

28 — 30. ἐξελθὼν δὲ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος κ. τ. λ.] *egressus vero ille minister e palatio regis, offendebat quendam collegarum suorum, qui ipsi centum denarios debebat.* δηνάριον, ipsa vox Latina, *denarius*, erat nummus Romanorum argenteus, conficiebat octauam partem nostri imperialis, siue tres grossos, ac respondebat Graecorum drachmae, vid. *Eisenschmidtius* de ponderibus c. 2. p. 31. et *Kypkius* ad 20, 2. erant ergo ἑκατὸν δηνάρια, si nostrae monetae rationem habemus, duodecim thaleri et duodecim grossi. κρατήσας αὐτὸν ἔπνιγε] *collum ei obtorquebat;* κρατήσας enim ex Hebraismo redundat, notionem huius verbi inuoluit πνίγειν. Hoc vero ipsum verbum πνίγειν, vt ἀποπνίγειν et ἄγχειν, apud Graecos ponitur de creditoribus duris, qui collo debitorum quasi constricto eos vrgebant ad soluendum debitum. vid. interpp. ad Tho. Mag. p. 9. *Wetstenius* ad h. l. *Bosius* et *Hemsterhusius* ad Lucian. dial. Mort. 22, 1. Pro ὅ, τι cum plurimis et optimis codd. legendum εἴ τι i. e. *quicquid.* v. *Abreschius* Diluc. Thucyd. p. 27. Lectio ὅ, τι originem suam debet librariis, qui vim τοῦ εἴ τι non capiebant. — 30. οὐκ ἤθελεν scl. μακροθυμῆσαι ἐπ' αὐτῷ· sed ἀπελθὼν ex Hebraismo redundat. Caeterum verba εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, quae a multis codd. absunt, facile a librariis omitti potuerunt, ob praecedens αὐτοῦ· etiam ap. Laërt. 2, 79. legitur: εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ ἔπεσε.

31 — 34. Hominis ingrati, duri et inhumani saevitiam detestati sunt collegae ipsius, et vt oppressum liberarent, rem omnem retulerunt ad regem. ἐλυπήθησαν, *commoti, indignati sunt*, ira coniuncta esse solet cum aegritudine et tristitia, hinc verba aegritudinem declarantia, etiam de ira ponuntur, vt ἄχος, Hom. Il. α', 188. pro

quo v. 224. legitur χόλος, et v. 244. χωόμενος commutatur v. 241. cum ἀχνύμενος· Hefych. ἄχος, λύπη· vid. not. ad 14, 9. διασαφεῖν *Albertius* ad h. l. interpretatus eft, *pro rei veritate explanare et declarare*, prouocauit ad Schol. ad Soph. Oed. Col. v. 615. Φοῖβος σαφής, ἀντὶ τοῦ ἀληθής· et interpp. Alexandrini hoc ipfo verbo διασαφεῖν expreſſerunt Hebr. בֵּאֵר, *explanare*, Deut. 1, 5. Sed Hefych. explicuit διασαφεῖν per ἀγγέλλειν. Apud Latinos quoque *explanare* ponitur pro *enarrare*, vt Cic. ad Diu. 3, 1. 1, atque ita hoc quoque loco διασαφεῖν hanc notionem obtinet, vt fit *exponere*, *enarrare*, quo fignificatu etiam legitur 1 Macc. 12, 6. 2 Macc. 1, 18. 11, 18. Diod. Sic. p. 23. B. v. *Münthius* ad h. l. — 32. πονηρὸς h. l. eft vocabulum formae, et exprimi debet *ingratus*, vel *malignus*, *durus*, *inhumanus*, coll. 7, 11. — 33. *Nonne aequum erat, commilitonis tui misereri, vt ego tui mifertus fum?* Sir. 28, 3. ἄνθρωπος ἀνθρώπῳ συντηρεῖ ὀργὴν, καὶ παρὰ κυρίου ζητεῖ ἴασιν. 4. ἐπ' ἄνθρωπον ὅμοιον αὐτῷ οὐκ ἔχει ἔλεος, καὶ περὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ δεῖται. — 34. βασανισταὶ non funt *tortores*, nam fermo eft de debitore, qui in cuftodiam dari, non vero torqueri folet, vt vera confiteatur; fed βασανισταὶ funt h. l. *praefectus carceris, eiusque operae*, qui a Luca Act. 16, 23. 24. 27, vocatur δεσμοφύλαξ. Vocabulum quoque βάσανος omnem omnino cruciatum et moleftiam indicat, atque בֵּית הַמַּהְפֶּכֶת h. e. *carcer*, 2 Chron. 16, 10. ab Alex. exprimitur φυλακή, a Symmacho vero Ier. 20, 2. vocabulo βασανιστήριον. vid. *Fifcherus* Proluff. de vit. Lexx. N. T. p. 456 fqq.

35. Sequitur iam doctrina parabolae. Deus eft paratiffimus ad condonanda paccata plurima et grauiffima, precibus religionis meae fectatorum, hi vero ipfi quoque iniuriis minoribus et paucioribus ab aliis affecti, Dei humanitatem et lenitatem fequi debent; fin minus, Deus quoque in ipforum peccata grauiter et feuere animaduer-

tet, vid. Iac. 2, 13. Luc. 6, 36. Col. 3, 13. Luc. 23, 34. 1 Ioh. 4, 20. Sir. 28, 3. 4. vlterius non extendenda parabola, nec omnia ad latum vnguem resecanda. *ποιήσει ὑμῖν*, *vos tractabit*, ita quoque legitur verbum עָשָׂה seq. ל Ps. 103, 10. *ἀπὸ τῶν καρδίων*, non ore tantum et verbis, sed animo integro et sincero, *ἐκ ψυχῆς*, Eph. 6, 6. Verba *τὰ παραπτώματα αὐτῶν* in multis libris non leguntur, et recte quidem, vt opinor, cum et v. 21. add. Luc. 17, 3. 4. simpliciter legatur *ἀφιέναι τινί*· quoniam vero aliis in locis Matth. 6, 15. 16. Marc. 11, 25. 26. legitur *ἀφιέναι τινὶ τὰ παραπτώματα*, ex illis ipsis locis Grammatici haec verba in hunc nostrum locum transtulisse videntur.

CAPVT XIX.

1 — 3. *μετῆρεν*, v. 13, 53. *εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας*, *in Iudaeam*, v. 2, 16. *πέραν τοῦ Ἰορδάνου* pro *ὅρια τῆς Ἰουδαίας τῆς πέραν τοῦ Ἰορδ.*, in eam Iudaeae partem, quae dicebatur Peraea, *ἡ ὑπὲρ Ἰορδάνην Περαία*, Ioseph. B. I. 2, 5. — 3. Accedebant Pharisaei, atque Iesu proponebant quaestionem captiosam hanc: *εἰ ἔξεστι ἀνθρώπῳ κ. τ. λ.*] *num marito licet vxorem repudiare quauis de caussa?* an adulterium vnice legitima caussa diuortii est? haec sunt subintelligenda. vid. not. ad 5, 31. Quaestio illa, vt monuerunt ad h. l. *Paulus* et *Thiessius*, eo malignior erat, quod eam proponebant Iesu in Peraea versanti, cui regioni tunc temporis Herodes Antipas, (de quo vid. ad 14, 1.) praeerat. *ἄνθρωπος* est h. l. cum referatur ad *γυναῖκα*, *maritus*, vt Tob. 6, 8. al. *κατὰ*, *propter*, עַל, Leuit. 26, 28. Herodo. 5, 39. *οὐ κατὰ ἀνδραγαθίαν - ἀλλὰ κατὰ γένος*. Polyb. 15, 11. p. 394.

κατὰ τὰς ἀρετάς. add. Diod. Sic. p. 23 D. Iofeph. Ant. 1, 18. 2. v. *Raphelius*, *Krebfius*, *Loesnerus*, *Münthius* ad h. l. *Fifcherus* Animaduu. ad Weller. Vol 3. P. 2. p. 182. *πᾶσαν αἰτίαν*, *cauffam quamcunque.* Cum *αἰτία* etiam notet *crimen*, vt 27, 37. Act. 25, 18. Herodi. 6, 1. 5. vnde et in codd. nonnull. e gloffemate legitur *ἁμαρτίαν·* interpretes alii voc. *αἰτία* etiam h. l. de *crimine*, *delicto* acceperunt. Sed vt ad 5, 31. vidimus, repudiari poterat vxor, e placitis fcholae Hillelis, non tantum ob crimen grauius et turpius commiffum, fed etiam ob quamcunque cauffam, vt adeo *αἰτία* rectius h. l. exprimatur *cauffa.* Confirmat hunc voc. fignificatum locus Iofephi Ant. 4, 8. 32. *γυναικὸς τῆς συνοικούσης βουλόμενος διαζευχθῆναι, καθ᾽ ἃς δηποτοῦν αἰτίας, πολλαὶ δ᾽ ἂν τοῖς ἀνθρώποις τοιαῦται γίνοιντο· γράμμασι μὲν περὶ τοῦ μηδέποτε συνελθεῖν ἐσχυριζέσθω*, *qui a coniuge, quascunque ob cauffas (multae autem tales hominibus accidunt) disiungi velit, fcripto ei fidem faciat, fe nunquam cum ea amplius habiturum.*

4 — 6. Quaeftionem Pharifaeorum captiofam prudenter ita declinabat Iefus, vt ad eam refpondens, non ipfe directe fuam, fed fcripturae hac de re fententiam afferret. Locus librorum facrorum, quem refpexit Iefus, extat Gen. 1, 27. *οὐκ ἀνέγνωτε*, *nonne legiftis* in libris Mofis? *ὁ ποιήσας*, *Deus, qui creauit hominem*, cum non fit nomen collectiuum, ad quod *αὐτοὺς* referatur, fubintelligi debet *ἄνθρωπον* collectiue capiendum e Gen. l. c. vbi אדם praecedit et אוֹתָם fequitur. *ποιεῖν* h. l. *creare*, vt Act. 4, 24. et עשׂה pro בָּרָא legitur Gen. 1, 31. *ἀπ᾽ ἀρχῆς* id. qd. *ἐν ἀρχῇ*, בְּרֵאשִׁית etiam Ex. 12, 15. ביום οἱ ό vertunt *ἀπὸ τῆς ἡμέρας.* Pronomen *αὐτοὺς* ex Hebraismo redundat, vt infra 21, 41. vid. *Storrius* Obff. ad Anal. et Synt. Hebr. p. 296. neque hanc loquendi rationem fcriptoribus exteris inufitatam effe, docuerunt *Kypkius* ad Act. 10, 38. et *Elsnerus* ad Apoc. 2, 7. — 5. καὶ εἶ-

πεν fcl. ἡ γραφή, Gen. 2, 24. vt λέγει, Eph. 4, 8. Hebr. 1, 7. φησὶ 1 Cor. 6, 16. alii ὁ ποιήσας, quod praeceffit, repetunt. ἕνεκεν τούτου, quoniam Deus, qui matrimonium inftituit, *vnum* tantum marem, et *vnam* tantum feminam creauit, propterea e pofteris eorum quisque, qui matrimonium iniit, adhaerere debet vxori fuae, nec ab ea diuelli. καταλείψει τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, *relinquet parentes*, intelliget fe arctiori vinculo cum vxore, quam cum ipfis parentibus effe coniunctum, matrimonii vinculum effe omnibus reliquis arctius. προςκολλᾶσθαι. vt fimplex κολλᾶσθαι, refpondet Hebr. דבק, atque ponitur de iis, qui a latere alicuius non discedunt, qui fequuntur aliquem ita, vt ab eo auelli fefe non patiantur, vid. Ruth. 2, 23. et *Bielii* Thef. h. v. In multis codd. legitur κολληθήσεται τῇ γυν., in aliis προςκολλη θ. πρὸς τὴν γυναῖκα, fed librarii faepius compofita mutarunt in fimplicia, et πρὸς τὴν γυν. adfcriptum fuiffe videtur e Marc. 10, 7. Eph. 5, 31. καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν, *et ambo vnus homo erunt*, ambo in vnum quafi coalefcent, funt ratione matrimonii vnus homo. εἰς σάρκα μίαν ex Hebraismo pro σὰρξ μία, quod v. 6. legitur. Hebraei enim cum Nominatiuum exprimere volunt, verbum היה conftruunt cum particula ל, vt Gen. 24, 67. vbi tamen Alexandrini Nominatiuum pofuerunt, vt folent interdum, καὶ ἐγένετο (לְאִשָּׁה לוֹ) αὐτοῦ γυνή· coll. Deut. 21, 13. v. *Vorftius* de Hebraism. p. 680 fs. — 6. Cum igitur maritus et vxor fint et effe debeant vna quafi perfona, non duae: neque maritus diuortio cum vxore faciundo, ita vt iam non amplius fint vna perfona, fed duae, illud coniugii vinculum pro arbitrio difcindere debet. Itaque Iefus ad primam matrimonii inftitutionem prouocans oftendit, ipfam matrimonii naturam intendere perpetuum vinculum, atque docere neutiquam effe quauis de cauffa divortium faciundum. ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν] *quod ergo Deus tam arcto vinculo copulauit.* συζεύγνυμι, coniungo,

eſt Hebr. חָבֵר Ez. 1, 11. et ponitur inprimis, etiam apud ſcriptores exteros, vt verba compoſita, *de connubio iunctis*, Herodi. 3, 10. de Antonio, qui vxorem inuitus, patre iubente, duxerat: οὐ πάνυ τι ἡδόμενος τῷ γάμῳ, ἀνάγκῃ μᾶλλον, ἢ προαιρέσει συνεζευγμένος *parum laetabatur de matrimonio, neceſſitate magis, quam ſua voluntate coniunctus.* add. Ael. H. V. 4, 1. Eurip. Phoenn. 1375. vnde et συζυγὴς *maritus* 3 Macc. 4, 8. ζεῦγος *par* de coniugibus Xen. Oecon. 7, 18. v. *Dorvillius* ad Charit. p. 469. *Elsnerus* ad Marc. 10, 9. et *Kypkius* ad h. l.

7 — 9. Obiiciebant Phariſaei: τί οὖν Μωσῆς ἐνετείλατο κ. τ. λ., *cur ergo Moſes iuſſit* (apud Marc. 10, 4. pro ἐνετείλατο legitur ἐπέτρεψε) *cum vxore diuortium facere, dato libello repudii?* Reſpiciebant locum Deut. 24, 1. βιβλίον ἀποςασίου, *libellus repudii*, v. 5, 31. cuius exemplum eſt ap. *Buxtorf.* Synag. Iud. p. 644. *Surenhuſ.* Miſchn. P. 3. p. 324. — 8. Μωσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν κ. τ. λ.] *Ieſus, Moſes, inquit, permiſit, propter inhumanitatem veſtram, vt dimitteretis vxores veſtras.* πρὸς *propter*, Hebr. עַל. v. Herodo. 461. Diod. Sic. p. 35. A. Ita quoque Latini particula *ad* vtuntur vt ſit id. qd. *propter* v. *Drackenborch.* ad Liu. 45, 39, 8, *Raphelius* Obſſ. Polybb. *Münthius* ad h. l. *Fiſcherus* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 260. ἐπέτρεψεν ap. Marc. 10, 5. legitur ἔγραψεν ὑμῖν τὴν ἐντολὴν ταύτην. Moſes, vt licentiam et leuitatem Iſraelitarum in ſoluendo matrimonii vinculo frenaret atque coerceret, ne primo impetu, et quauis, etiam leuiſſima de cauſſa, diuortium fieret, iuſſerat, vt vxoribus repudiandis daretur libellus repudii, qui, cum perpauci artem ſcriptoriam callerent, a ſcriba ſcribendus erat, cuius adeo etiam cohortationibus mutua concordia reſtitui poterat. Senſus autem verborum Chriſti eſt: Moſes prudenter legibus ciuilibus coercuit veſtram

licentiam, et diuortium fub certis tantum quibusdam conditionibus permifit, propter inhumanitatem veftram, ne quid atrocius patraretis; vxores, quas ferre nolletis, gladio aut veneno interficeretis. Sed non quicquid permittitur, legibus praefertim ciuilibus, fas piumque eft. σκληροκαρδία, durities, inhumanitas קְשֵׁה לֵב, Deut. 9, 27. vitium, cum quis nullo pacto fe eo adduci finit, vt ignofcat alteri, a quo laefus fuerit, aut fe laefum effe credat. ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτω] *olim non fic erat:* ἀπ' ἀρχῆς id. qd. ἀπὸ καταβολῆς τοῦ κόσμου, inde a mundo condito, vsque ad tempora Mofis; ex veftro vitio eft, quicquid ab illis legibus a natura Deoque praefcriptis, e quibus coniugium disfolui non debet, deflectit. — 9. λέγω δὲ ὑμῖν κ. τ. λ.] ego vero qui volo vt mei cultores probitatis ac fanctitatis praecipuo ftudio excellant, iubeo, praecipio etc. De verbis huius verfus fingulis vid. ad 5, 32. εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ· ab omnibus fere codd. εἰ abeft, quo omiffo, verba explicanda funt: *cum non fit adultera*; fortaffe εἰ illatum eft a Grammaticis, quoniam loco parallelo legitur παρεκτὸς λόγου πορνείας 5, 32. quae ipfa etiam verba in pluribus codd. e loco notato a Grammaticis adfcripta funt. Verba vltima: καὶ ὁ ἀπολελ. γαμήσας μοιχᾶται, vt recte iudicauit *Griesbachius*, propter ὁμοιοτέλευτον a librariis in multis libris omiffa funt.

10 — 12. Apoftoli, quibus Chrifti refponfum atque decretum nimis feuerum videbatur, priuatim, remotis arbitris, vid. Marc. 10, 10. de eadem re ex eo quaerebant, et inter alia dicebant: fi talis eft mariti conditio, vt diuortium facere non debeat, nifi ob adulterii crimen: praeftat coniugio abftinere. οὕτως pofitum eft pro αὕτη l. τοιαύτη, vt 1, 18. etiam Hebraei eodem modo particula כֵּן vtuntur, vid. *Noldius* Concord. h. v. αἰτία, *conditio*, refpondet Hebr. דִּבְרָה, quod *cauffam* et *conditionem* notat, ficuti et Latinis *cauffa* faepius idem eft quod

conditio. vid. Cic. Fam. 7, 4. Martial. 7, 92. 5. οὐ συμφέρει γαμῆσαι, *inutile est et malum, vxorem ducere*, לא טוב, Prou. 17, 26. 18, 5. al. — 11. οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον] *non omnes hanc rem* (nempe οὐ γαμῆσαι), *praestare possunt*. λόγος, *res*, vt Marc. 1, 45 al. Hebr. דבר. Verbum autem χωρεῖν, Hebr. הכיל, Amos. 7, 10. Ier. 6, 11. prop. significat *amplum*, *capacem esse*, hinc *capere* et metaphorice *assequi*, *intelligere*, etiam *parem esse alicui rei*, *sufficere*, vt h. l. v. *Elsnerus* et *Kypkius*. Alii λόγος vulgari significatu accipiunt, *vox*; „hanc vocem οὐ συμφέρει γαμῆσαι, non omnes capiunt, satis intelligunt." Sensu eodem manente. ἀλλ' οἷς δέδοται scl. ἐκ Θεοῦ, 1 Cor. 7, 7. *sed qui huius rei facultatem a Deo acceperunt*, quibus haec facultas contigit vt stimulos libidinis retundere et frangere possint, vid. ad 13, 10. — 12. Etenim non tantum coelibes viuunt ii, quos natura vel malignitas hominum in coelibatu viuere cogit, sed sunt etiam, qui sponte coelibes manent, libidinis stimulos frangunt et extinguunt διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, qui hac facultate praediti sunt, ea vtantur, qui hoc praestare possunt, praestent, coelibes maneant: ὁ δυνάμενος χωρεῖν, χωρείτω· respexit Iesus his verbis nominatim Apostolos quibus haec priuatim dixit, quorum omnino nonnulli coniugio abstinuisse videntur, vt eo melius atque diligentius rem christianam adiuuare atque tueri possent. Tria eunuchorum, castratorum (vid. de voc. εὐνοῦχος copiosius disputantem *Fischerum* Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 490 sqq.) genera afferuntur: εὐνοῦχοι, οἵτινες ἐκ κοιλίας μητρὸς ἐγεννήθησαν οὕτω, *qui nati sunt sine extis obscoenis*, quibus natura ipsa virilitatem ademit, quos natura coelibes viuere cogit. ἐκ κοιλίας μητρὸς id. qd. ἐκ γενετῆς, Act. 3, 2. coll. Ioh. 9, 1. οὕτω pro τοιοῦτοι, *tales*. οἵτινες εὐνουχίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, *quibus testiculi demessi sunt aut compressi et contusi*, vel de industria ab aliis, vel casu, vt rebus venereis vti nequeant. οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν

βασ. τ. οὐρ., *qui ſtimulos libidinis reprimere didicerunt*, et a coniugio abſtinent, vt ab omnibus impedimentis liberi, totos ſe religioni chriſtianae eiusque propagationi conſecrare poſſint. εὐνουχίζειν ἑαυτὸν eſt locutio hyperbolica, ſimilis illi ἐκκόπτειν τὴν δεξιὰν 5, 29. 30. 18, 8. 9.

13 — 15. Hebraeis perſuaſum erat fauſtas apprecationes hominum pietate et ſanctitate inſignium, prophetarum inprimis, quam plurimum valere, eas euentu non carere, et felices atque beatos eſſe eos, quos illi precibus Deo commendaſſent. vid. Gen. 48, 14. Num. 22, 6. Luc. 2, 28. Hinc et ad Ieſum, vt h. l. legitur, afferebantur *paruuli*, (παιδία, Luc. 18, 15. βρέφη) *vt iis bona quaeuis a Deo precaretur*, προςεύξηται, *impoſitis manibus*, erat enim apud Hebraeos in more tunc poſitum, vt qui alteri aliquo in genere apprecaretur bona, ipſius capiti manus imponeret, Gen. 18, 14. Matth. 9, 18. Marc. 16, 18. Act. 6, 6. 8, 17. Apoſtoli diutius cum Chriſto de matrimonio colloqui cupientes, interpellationem hanc intempeſtiuam, vt putabant, aegre ferebant, *admonendo arcere* ſtudebant, *qui infantes attulerant*, ad hos enim pertinet Pronomen αὐτοῖς, vt vel e Marci 10, 13. patet, vbi legitur τοῖς προςφέρουσι, quod Participium h. l. latet in verbo προςηνέχθη. — 14. Ieſus vero, ſinite, inquit, paruulos ad me venire, neque eos aditu ad me prohibete, quidni enim eos amem, precibusque Deo commendem? noſtis, homines iis virtutibus praeditos, quibus infantes praediti ſunt, modeſtia iis ſimiles, regni Meſſiani ciues fore, vid. 18, 3. Etenim τοιοῦτοι ſunt infantibus ſimiles, vt planiſſime docet vox Chriſti, quae legitur Marc. 10, 15. et Luc. 18, 17. — 15. ἐπορεύθη ἐκεῖθεν, *diſceſſit illinc*, ex oppido Pereae, in quo hactenus commoratus erat, Marc. 10, 17. ἐκπορευομένου αὐτοῦ εἰς ὁδόν· coll. ib. v. 10.

16. 17. Iuuenis (*νεανίσκος* v. 22.) quidam (*εἷς* id. qd. *τις* vt אחד) diues (v. 22.) de proceribus (*ἄρχων* Luc. 18, 18.) vel fynedrii magni affeffor (fynedrii affeffores dicebantur *ἄρχοντες τῶν Ἰουδαίων*, Luc. 23, 23. 24, 20. 1 Macc. 1, 14. 27. *ἄρχοντες Ἱεροσολυμιτῶν* Iofeph. Ant. 20, 1. 2. add. *Weffelingius* de Iudaeorum Archontibus, Trai. ad Rhen. 1748. 8.) vel fynagogae praefectus (vt 9, 18. vid. *Vitringa* de Synagog. vet 3, 1. 1. p. 610. fqq.) iuuenili ardore properabat ad Iefum, eique, non quo eum tentaret, et laudibus ipfius obtrectaret (tentationis enim nullum veftigium in omni narratione deprehenditur), fed difcendi cupidus, hanc quaeftionem proponebant: *διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ἀγαθὸν ποιήσω — αἰώνιον*] *magifter praeftantiffime, quid mihi praecipui boni faciendum, vt obtineam felicitatem perennem?* in regno Meffiano exfpectandam, quam tu doces. Cogitabat autem homo ille de regno Meffiano terreno, coll. v. 21. quod Iudaei et vero etiam ipfi Apoftoli exfpectabant, coll. v. 27. add. 16, 21 fq. 20, 20 fqq. et not. ad 3, 2. p. 62. *διδάσκαλε ἀγαθὲ* (מַלְפָנָא טָבָא Syr.) vertunt *optime*, vt pofitiuus vim habeat fuperlatiui, vt faepius; alii, *praeftantiffime* f. *perfecte*, cum *ἀγαθὸς*, vt Hebr. טוב, etiam *perfectum* notet; atque haec vocabuli fignificatio omnino orationis feriei conuenientiffima eft. *ἀγαθὸν* dicitur h. l. *id, quod vtile eft et falutare ad confequendam felicitatem*, et *τί ἀγαθὸν ποιήσω* eft *quid praecipui boni faciendum eft?* Pharifaei autem, vt notatum eft ad 5, 20. praecepta legis diuidebant in grauia et leuia, et exiftimabant multa eorum negligi et violari poffe, ita, vt hac neglectione nulla contraheretur culpa, poena digna, eas vero leges, quae ritus externos fpectarent, fere vnice in numerum grauiorum referebant. Hinc horum placitorum Pharifaicorum haud ignarus iuuenis ille, certior fieri cupiens, quid praecipuae virtutis fibi exercendum fit, fperans etiam, vt videtur, fe a Iefu noua, et ignota atque grauiora virtutis praecepta accepturum effe, interrogabat eum: *τί ἀγα-*

θὸν ποιήσω; quid faciendum eſt mihi, quod praecipue vtile ſit et ſalutare ad conſequendam felicitatem? *ἔχειν*, *obtinere*, *nanciſci*, vt Ioh. 20, 31. id. qd. *κληρονομεῖν*, Marc. 10, 17. Luc. 18, 18. — 17. Ieſus in reſponſione ſua oſtendit, ſe non delectari, Phariſaeorum more, titulis vanis et tumidis, ſolum Deum nominari poſſe *ἀγαθὸν*, *perfectum* ſ. ex aliorum ſententia, *optimum*, omnium bonorum fontem, datorem et largitorem: *τί με λέγεις ἀγαθὸν κ. τ. λ.*, *quare*, *inquit*, *me perfectum doctorem appellas?* non ſum talis doctor, quales doctores Iudaici, qui eiusmodi titulis delectantur (23, 7.); *ſolus Deus perfectus eſt.* *εἰ δὲ θέλεις* — *ἐντολάς*] *ſi vis felicitatis* in regno Meſſiano exſpectandae *particeps fieri*, *praecepta Dei ſerua.* *εἰςελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν* id. qd. *εἰςελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ* l. *οὐρανῶν*, vid. Matth. 7, 14, coll. 21. add. 18, 9. Marc. 9, 47. e quibus locis patet, *βασιλείαν τοῦ Θεοῦ* et *ζωὴν*, haud raro inter ſe permutari ſolere. — Magna autem, quod hoc Chriſti effatum attinet, in codd. deprehenditur lectionis diuerſitas, vid. *Wolfius*, *Koecherus*, *Wetſtenius*, *Griesbachius*, *Boltenius*, *Paulus* et *Thieſsius* ad h. l. Scilicet *ἀγαθὲ* v. 16. plures codd. omittunt. Pro *τί με λέγεις ἀγαθόν*; alii libri, patrr. et verſſ. habent *τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ*; et pro *οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός·* iidem fere teſtes legunt: *εἷς ἐστὶν ὁ ἀγαθός·* alii *εἷς ἐστιν ἀγαθὸς ὁ Θεός·* hinc critici illud *ἀγαθὲ* e textu eiiciendum, et quoad reliqua verba legendum eſſe putarunt: *τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ*; *εἷς ἐστιν ὁ ἀγαθός·* atque adeo ſenſum verborum ita conſtituunt: quid me interrogas de eo, quod vtile ſit et ſalutare ad obtinendam felicitatem, vnum id eſt (*εἷς ἐστιν ὁ ἀγαθὸς* poſitum accipiunt pro *ἓν ἐστὶν ἀγαθόν*): ſi igitur particeps fieri vis felicitatis perennis etc. qui ſenſus ſane diuerſus eſt ab eo, quem vulgaris lectio continet, quam etiam loci paralleli Marc. 10, 17. ſ. Luc. 18, 18. tuentur, quibus in locis codd. non ita vt h. l. variant (cf. not. ad 16, 8.), ſed iisdem verbis hoc

memorabile Chrifti effatum reddunt. Videtur omnino hic locus nofter manus interpolatrices expertus effe; omnia optime cohaerent, fi vulgaris lectio τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθός. εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός, et v. 16. ἀγαθὲ retinetur, atque facillime poteft doceri, quomodo altera illa lectio oriri, et in codices irrepere potuerit. Scilicet ἀγαθὲ, vt ipfe *Griesbachius* ad h. l. conceffit, librariorum incuria omitti potuit, hinc Grammatici, quibus verba τί με λέγεις ἀγαθόν abfona videbantur, ea in τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ mutanda effe in marg. notabant, et librarii hanc mutationem in textum recipiebant. Potuerunt vero etiam verba τί με ἐρωτᾷς π. τ. α. adfcribi ab iis, qui, quanquam v. 16. legebant ἀγαθὲ, tamen putabant: conuenientius effe ad ipfam quaeftionem, quam ad titulum refpondere. Siue vero legatur οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός, fiue εἷς ἐστιν ὁ ἀγαθός, omnino v. 16. ἀγαθὲ retinendum videtur, nifi paulo durius atque contorte illa ipfa verba interpretari malis. Lectionem autem εἷς ἐστιν ὁ ἀγαθός, et quam alii libri habent εἷς ἐστιν ἀγαθὸς ὁ Θεός, etiam librariis (qui pro οὐδεὶς ἀγαθὸς fcripferant εἷς ἀγαθός, et reliqua verba omiferant), atque Grammaticis originem fuam debere opinor. τήρησον τὰς ἐντολάς] fcl. τοῦ Θεοῦ quod praeceffit. τηρεῖν, *feruare* (Horat. Epp. 1, 16. 40.), *obferuare* Gal. 6, 13. h. l. in verfione Alexandrina refpondet verbis שָׁמַר Prou. 8, 34. et נָצַר Prou. 3, 1. 21. huius fignificationis verbi τηρεῖν, qua notat *obferuare*, *facere*, exempla plura e Polybio, Achille Tatio, Diod. Sic. attulerunt ad h. l. *Elsnerus*, *Münthius*, *Loesnerus*. Sed in libris Graecorum veterum verba τηρεῖν et φυλάσσειν, adiectis vocabulis legum, inftitutorum, praeceptorum, fere fignificant, *tueri aliquid*, *videre*, *curare vt fiat*, *obferuetur aliquid*; recentiores autem Graeci iis notionem *faciendi* et *obferuandi* fubiecerunt v. *Leusdenius* de dialectis N. T. p. 60. ed. *Fifcher*.

18—20. Omnino legum diuinarum obferuationem iuueni commendarat Iefus. Scifcitabatur ergo ille, ad quae praecepta potiffimum attendere deberet, num ad ea, quae ritus externos, an quae mores fpectarent, an ad alia a Iefu propheta et doctore populi edifcenda, vid. ad 12, 4, 6. 21, 12. ποίας id. qd. τίνας, *quasnam?* vt 21, 23, 22, 36. 1 Macc. 2, 10. etiam Hebr. מה Alexandrini exprimunt modo per τί, modo per ποῖον 2 Sam. 15, 2. al. vid. *Noldius* Concord. h. v. Non illa praecepta, quae ad ritus pertinebant, Pharifaeorum more, commendabat Iefus, nec vero etiam nouas regulas interroganti praefcribebat, fed confirmabat et nunc temporis, quod olim iam affirmauerat, fe veniffe, vt morum praeceptis maiorem auctoritatem conciliaret, vid. 5, 17. atque exempli et fpeciminis loco laudabat praecepta decalogi, quae officia fpectabant mutua. οὐ φονεύσεις, vid. Exod. 20, 12 fs. Deut. 5, 17 fq. — 19. τίμα τὸν πατέρα κ. λ. vid. 15, 4. ἀγαπήσεις — σεαυτὸν] *omni amore et humanitate alterum profequere*, vid. ad 5, 43. quibus verbis Chriftus fummam praeceptorum hactenus memoratorum complexus eft. Caeterum haec verba Origeni fine idonea ratione fufpecta fuiffe, cum ea codd. omnes tueantur, copiofius demonftrauit *Griesbachius* in Comment. Crit. ad h. l. — 20. Nam malae indolis adolefcens, fed nimio amore fui captus, et iuuenili ardore abreptus, cum non nifi nota praecepta audiret, quae fortaffis cum Pharifaeis non grauiffimis annumeraret, paulo iactantius refpondebat: πάντα — νεότητός μου] *haec omnia obferuaui inde a puero.* Med. φυλάσσεσθαι *obferuare*, Hebr. שמר Ex. 12, 17. Leuit. 20, 8. 22. עשה 1 Paral. 28, 7. ἐκ νεότητός μου, מנעורי Gen. 8, 21. Ief. 47, 12. vid. *Keuchenius* ad h. l. a nonnull. codd. et patrr. latt. haec verba omittuntur, et *Grotius* e Marc. 10, 20. Luc. 18, 21. ea in hunc locum translata effe putabat. Male. Omiffa funt ab iis quibus inepta fcilicet videbantur, cum νεανίσκος loquens

induceretur; fed praeclare pingunt adolefcentis arrogantiam. τί ἔτι ὑστερῶ; i. e. τί ἔτι λείπει μοι, coll. Luc. 18, 22. *quid mihi amplius deeft ad obtinendam felicitatem?* Sufpicabatur ergo, plus aliquid requiri, alia noua et graviora praecepta audire cupiebat.

21. 22. Iefus, audita adolefcentis iactantia et provocatione, eum, vtpote probitatis faltem externae ftudiofum, atque difcendi cupidum, non caftigabat grauius et feuerius, fed, plane perfpiciens animum ipfius diuitiarum cupidum, praeconceptis ac peruerfis opinionibus occupatum, vt oftenderet,* eum nondum rerum diuinarum amore fummo incenfum flagrare, atque deftitutum effe idonea et accurata cognitione felicitatis in regno Meffiano exfpectandae, fubridens, bene! inquit, macte virtute tua! (ἠγάπησεν αὐτὸν, *blandis verbis eum compellabat, laudabat*, Marc. 10, 21. ita vt ironia verbis fubeffet) fed fi cupis, vt nihil plane tibi defit eorum, quae facienda funt ad felicitatem in regno Meffiano obtinendam (εἰ θέλεις τέλειος εἶναι): rem tuam vende, pecuniam distribue inopibus, et tunc te in disciplinam meam trade. τέλειος, cui οὐδὲν ὑστερεῖ Marc. 10, 21. λείπει Luc. 18, 22. δὸς pro διάδος, *distribue*. δεῦρο, vid. 4, 19. *vedi* id. qd. ἐλθὲ, vid. Euftath. ad Hom. Il. p. 398. Etymol. M. h. v. ἀκολούθει μοι, trade te in disciplinam meam, ita vt fis meus perpetuus comes, Apoftolis meis te adiunge, vid. 6, 19. ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ, *thefaurum in coelo*, non in terra, vid. ad 3, 2. p. 63. *repofitum habebis*, vid. 6, 20. Sir. 29, 11. θὲς τὸν θησαυρόν σου κατ' ἐντολὰς ὑψίστου, καὶ λυσιτελήσει σοι μᾶλλον ἢ τὸ χρυσίον. — 22. *Adolefcens ille*, qui tanti emere θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ non fustinebat, vid. 13, 46. nec diuitiarum terrenarum iacturam facere volebat, *hac Chrifti voce audita*, cum ea neutiquam ipfius votis ac defideriis refponderet, *triftis*, λυπούμενος, περίλυπος Luc. 18, 23. *abibat*.

23. Ii qui tunc temporis Chrifti discipuli fieri, et Apoftoli munere fungi volebant, opes terrenas negligere atque contemnere diuitiisque fuis fefe abdicare debebant, vt totos fe religioni eiusque propagationi confecrare poffent, vt eo paratiores effent ad muneris fui vices obeundas, vid. not. ad 6, 24. Conftat praeterea, eos, qui e Iudaeis ad Chrifti figna fe contuliffent, fuiffe excommunicatos, vid. Ioh. 16, 2. 9, 22. 28. 34. 35. 12, 42. his vero a facris Iudaeorum exclufis etiam opes et facultates fuiffe ademtas. Hinc, poftquam abierat adolefcens ille, Iefus dicebat difcipulis: *mihi credite, aegre fient locupletes religionis chriftianae alumni!* Singularis πλούσιος vim habet pluralis, vnde et Marc. 10, 23. eft οἱ χρήματα ἔχοντες, neque intelligendi funt diuites fimpliciter et in fe fpectati, fed ii qui diuitias amant, qui fpem atque fiduciam in diuitiis ponunt et collocant, quique adeo ita animati funt vt erat adolefcens ille, quocum Iefus collocutus erat; fic quoque Marc. 10, 24. οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες et οἱ πεποιθότες τοῖς χρήμασι iidem funt. δύςκολως id. qd. χαλεπῶς, *aegre, difficulter:* Hefychius δύςκολος — δυςχερής. Per βασιλείαν τῶν οὐρανῶν fignificatur h. l. vt contextus docet, coetus difcipulorum, numerus alumnorum difciplinae Chrifti.

24. Quo clarius atque viuidius rei difficultatem depingeret Iefus, vfus eft prouerbio tunc temporis folenni. *Imo, mihi credite, citius camelus per acus foramen transibit.* Idem prouerbium legitur in Sura Coran. 7. v. 38. ed. Hinckelman. Scriptores autem Talmudici, cum fignificare volunt rem aut difficulter, aut omnino non fieri poffe, vtuntur formula: פִּילָא דְעָיֵיל בְּקוּפָא דְמַחְטָא, *elephantus intrans foramen acus*, vid. *Lightfootus, Schoettgenius* in Horis ad h. l. et *Buxtorfii* Lex. Talm. p. 1722. Vocabulum autem κάμηλος, praeeunte Theophylacto, (παχὺ σχοίνιον ᾧ χρῶνται ναῦται πρὸς τὸ ῥίπτειν τὰς ἀγκύρας) alii, vt *Bochartus* Hieroz. N. 2. L. 2. c. 5. in-

terpretati ſunt *de fune craſſo nautico, fune ancorario*, cum nulla conuenientia ſit inter camelum et foramen acus; funis vero nauticus, ſciſſus et laceratus in tenuia fila, tandem duci poſſit per foramen acus. Sed ſicuti hoc perquam difficulter fieri poſſit, ita et diuitem perquam difficulter nec ſine magno labore fieri poſſe chriſtianum. Temere. Conſulto enim et de induſtria res impoſſibilis et inaudita hoc loco poſita eſt; nec in prouerbiis omnia ad latum vnguem ſunt reſecanda; et *funis nauticus* ſ. *ancorale*, dicitur κάμιλος, vid. Heſych., Suidas, ſchol. ad Ariſtoph. Veſpp. 1030. et *Schefferus* de Milit. nau. vet. p. 333. quam ipſam ſcripturam male h. l. exhibent codd. pauci et recentes. Lectioni κάμηλος, *camelus*, etiam plane conuenit verbum διελθεῖν vel, vt alii legunt, εἰςελθεῖν. Legendum autem eſt εἰςελθεῖν, quod Grammatici mutarunt in διελθεῖν, partim quia hoc verbum conuenientius videbatur τῷ διὰ τρυπήματος, partim ne idem verbum bis in eodem commate extaret, vid. *Griesbachius* ad h. l. τρύπημα, קְדֵרָא, *foramen*. ῥαφὶς, מַחַט, *acus*, vid. Pollux 7, 42. 10, 136.

25. 26. *Grauiter hac voce commoti diſcipuli*, (αὐτοῦ quod codd. plur. et antiquiſſimi omittunt, recte ex ordine eiecit *Griesbach.*) *quis igitur, inquiunt, fieri poteſt felix?* σωθῆναι, ſi ſenſus ſpectatur, eſt idem quod εἰςελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τ. οὐρ. v. 23. adeoque, *chriſtianum fieri et eſſe, et ita felicitate ornari.* Commouebantur autem Chriſti diſcipuli, quod ſciebant, non modo diuites in diuitiis ſpem fiduciamque ſuam ponere ſolere, ſed etiam pauperes et egenos diuitias appetere atque ſectari. — 26. *Ieſus vero intuens Apoſtolos, homines, inquit, hoc quidem non efficient, a Deo autem omnia fieri poſſunt;* vario modo Deus efficere poteſt, vt homines, qui a diuitiis pendent, animum mutent, praeſtantiam doctrinae meae agnoſcant, eamque ſpretis et neglectis opibus terrenis ſuſcipiant, conſtanter profiteantur, et ita felices euadant.

Docent autem haec ipfa quoque verba, Iefum v. 23 fq. non effe locutum de diuitibus in fe fpectatis, fed de hominibus in diuitiis fiduciam fuam ponentibus. αὐτοῖς pertinet ad ἐμβλέψας, *intuens Apoftolos*, vid. Marc. 10, 27. vultu innuebat Iefus eos ipfos effe e numero eorum, qui abiecta aliarum rerum, etiam diuitiarum cura et fiducia, disciplinae fuae facti effent alumni. In verbis παρὰ ἀνθρώποις, παρὰ τῷ Θεῷ conftructio Hebraica eft; Graeci ἀδύνατόν ἐστι, vel δυνατά ἐστι datiuo iungunt, vid. *Vorftius* de Hebraifm. p. 648.

27. 28. Admonuerat Iefus adolefcentem illum, vt fpretis abiectisque diuitiis, fieret disciplinae chriftianae alumnus, atque ita fibi compararet θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ, coll. v. 21. Petrus igitur paulo iactantius Iefum interrogabat: ecquid praemii nobis, qui primi disciplinam tuam omnibus rebus humanis praetulimus, in regno Meffiano continget? ἔσται, *continget*, *dabitur*, Xen. Anab. 1, 7. 7. ἀξιοῦντες εἰδέναι τί σφίσιν ἔσται, ἐὰν κρατήσωσιν. 2, 1. 8. τί ἔσται τοῖς στρατιώταις; vid. ad 18, 19. et *Kypkius* ad h. l. Alium fenfum verbis τί ἄρα ἔσται ὑμῖν, fubftituit *Paulus* in *Krit. Kommentar* ad h. l. explicat ea: quomodo nobiscum erit? quaenam eft conditio noftra? num nos qui omnia deferuimus, voluntati tuae fatisfecimus, an aliud quid nobis agendum reftat? Senfum autem verborum Chrifti v. 28. idem interpres ita conftituit: nihil reftat, vos laudo ac probo, vos enim ita animati eftis vt effe debent fectatores mei (ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ fcl. ἐστε· Poft voc. παλιγγενεσία puncti notam ponendam cenfet), eftis ἄνωθεν γεγεννημένοι, et praemiis ornabimini. Haec vero longius petita, et pro arbitrio fumta effe, quam idoneis argumentis confirmata, in oculos fponte incurrit. Non allata funt exempla alia, quibus demonftretur formulam τί ἄρα ἔσται ἡμῖν eam vim habere poffe, quam ei *Paulus* tribuit; ellipfis τοῦ ἐστε ad παλιγγενεσίᾳ paulo durior eft; neque orationis contextus allatae verborum

expofitioni fauet. — 28. παλιγγενεσία prop. eft *iterata generatio*. Hefychius: παλιγγενεσία· τὸ ἐκ δευτέρου γεννηθῆναι· deinde per metaphoram notat: *priftini ftatus alicuius inftaurationem*, inprimis in partem bonam, omninoque *rei alicuius mutationem in melius*; etiam a Latinis, qui in exilium acti redierant, et priftinos honores recuperarant, dicebantur *bis geniti*, vid. Cortius ad Salluft. fragmm. p. 999. et Cicero ad Attic. 6, 6. exilio reuocatus, dignitatis fortunarumque fuarum recuperationem dixit παλιγγενεσίαν, eodemque vocabulo infignitur Iudaeorum recuperatio patriae, cum e Babylonia rediiffent, a Iofepho Ant. 11, 3. 9. et Philo Vit. Mof. Lib. 2. T. 2. p. 114. 51. terrae poft diluuium Noachicum inftaurationem παλιγγενεσίαν vocauit. Sed vario modo hanc vocem h. l. explicuerunt interpretes. vid. *Wolfius* in Curis et *Koecherus* in Analectis ad h. l. Alii nimirum eam referunt ad Iefum, atque *ipfius in vitam reditum* ea fignificari autumant. Prouocant hanc in rem ad vfum vocis תחיה, quae in Rabbinorum fcriptis *refurrectionem*, ἀνάστασιν, indicet, vid. *Bolten.* ad h. l. fed fi hoc fenfu capiendum effet h. l. nomen παλιγγενεσία, additum effe deberet pron. μου· neque in libris N. T. hoc vocabulo *refurrectio* infignitur, neque vlla cauffa apparet, cur Iefus hac de re nouo vocabulo vti debuiffet. Hoc idem etiam opponi poteft iis, qui παλιγγενεσία *de mortuorum refurrectione* interpretantur, quod Iudaei exiftimarint, Meffiae temporibus mortuos in vitam reuocatum iri, vid. *Lightfootus* Hor. Hebr. ad Matth. 24, 3. Alii παλιγγενεσία accipiunt *de emendatione hominum per Chrifti religionem inftituenda*. Ita *Hammondus*, *Fifcherus* Proluff. de vit. Lexx. N. T. p. 478 fqq. *Eckermanus theol. Beyträge B.* 3. *St.* 1. p. 141 fq. alii. Senfum verborum hunc fere in modum exprimunt: vos fectatores mei, quo tempore emendatio hominum per doctrinam chriftianam fiet (ἐν haud raro tempus indicat, quo fit id quod nomine adiuncto fignificatur), feretis iam hac in vita praemium hoc,

vt, vbi ad fuperos rediero, et rex ecclefiae federe coepero (ὅταν καθίσῃ κ. τ. λ.), vicarii fuccedatis meae poteftati (καθίσεσθε καὶ ὑμεῖς κ. τ. λ.): tradetis Iudaeis disciplinam meam, eamque exercebitis; vel, regia mea dignitas agnofcetur, doctrinam meam fequentur homines, etiam veftram dignitatem Apoftolicam agnofcent homines, veftris praeceptis obtemperabunt. Notant, imaginem petitam effe a forma ciuitatis Iudaeorum, atque Iudaeos commemoratos effe pro cultoribus Chrifti quibusuis.

Mihi vero haec interpretatio orationis feriei non magnopere conueniens videtur, nec fauent ei alii loci fimiles, neque video, quomodo omnino Apoftolica dignitate, (quam iam antea acceperant a Chrifto Apoftoli 16, 19. 10, 5.) cum innumeris moleftiis, laboribus atque periculis coniuncta, compenfata Apoftolis fuerint (v. 27.) mala illa quae Chrifti cauffa fusceperant. Quare per παλιγγενεσίαν videtur potius intelligi debere tempus illud, quo Apoftoli virtutum fuarum, et calamitatum ob Chrifti doctrinam perpeffarum, praemia luculentiffima et ampliffima reportaturi effent, *folennis inauguratio regni Meſſiani* h. e. *felicitas in altera vita exſpectanda.* θησαυρὸς ἐν οὐρανῷ cf. v. 21. ζωὴ αἰώνιος v. 29. add. 6, 20. Sermo nimirum fuerat in antecedentibus *de felicitate in regno Meſſiano exſpectanda*, et Iefus ipfe v. 21. vfus erat verbis ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· haec ipfa verba Chrifti refpexerat Petri quaeftio v. 27. propofita. Ergo etiam in refponfione Chrifti de felicitate illa in regno Meffiano, in altera vita exfpectanda, fermo effe debet. Loco plane fimili Luc. 22, 28 fqq. Chriftus discipulis dicit: *Vos mecum in calamitatibus meis perduraſtis, hinc ego promitto, vos regni mei participes fore* (v. 29.), *et felicitate ſumma perfruituros eſſe.* Diſerte ibi a calamitatibus Chrifti cauffa perferendis, nunquam ab Apoftolorum munere feiunctis, discernitur τὸ καθίσαι ἐπὶ θρόνων et τὸ κρίνειν τοὺς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ, quae formulae

commutantur ibi cum formula ἐσθίειν καὶ πίνειν ἐκ τῆς τραπέζης τοῦ Χριςοῦ, qua, vt fatis conftat, eximia felicitas fignificatur, vid. ad 8, 11. Ita quoque 2 Tim. 2, 11. 12. συναποθνήσκειν τῷ Χριςῷ (grauiffimas calamitates Chrifti cauffa in his terris perferre), ὑπομένειν, atque συζῆν et συμβασιλεύειν inter fe diftinguuntur, et fermo ibi eft de chriftianis in genere. Neque Matth. 20, 20. vbi precatio matris filiorum Zebedaei aperte fpectat fplendorem et felicitatem in regno Meffiano exfpectandam, verba καθίσαι ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων referri poffunt ad munus doctrinae Chrifti propagandae. Ipfe denique Chriftus fuam dignitatem et felicitatem *poft mortem* adeundam, depingit formula καθίσαι ἐκ δεξιῶν τοῦ πατρὸς Matth. 26, 64. nunquam vero idem de fe, qui tamen, aeque ac ipfius Apoftoli, patris mandata his in terris peregerit, in hac vita verfante, praedicat. vid. *Flatti* Diss. de notione vocis βασιλεία τῶν οὐρανῶν, in Commentt. theoll. a *Velthufenio*, *Rupertio* et me ipfo editis, Vol. 2. p. 443. Ex his vero locis hactenus allatis, haud obfcure apparere arbitror, τὸ καθίσαι ἐπὶ δώδεκα θρόνους κ. τ. λ. non poffe commode explicari de propagatione doctrinae Chrifti et dignitate Apoftolica. — Promittebat Iefus Petro reliquisque Apoftolis, quo animos eorum perturbatos v. 25. fedaret et deliniret, et ad fiduciam reuocaret, virtutis et conftantiae praemia vberrima, maxima, et vtebatur hanc in rem imaginibus atque picturis regni Meffiani Iudaicis. Opinabantur nimirum Iudaei Meffiam reliquas gentes fibi fubiecturum, mortuos in vitam reuocaturum, nouaque facie orbi inducta (v. *Lightfootus* ad Matth. 24, 3.) rempublicam Iudaeorum in priftinam formam θεοκρατικὴν redacturum, et fumma felicitate Iudaeos beaturum effe. vid. not. ad 3, 2. et ad 16, 27. Has Iudaeorum opiniones de regno Meffiano fo-lennes Iefus h. l. refpiciebat, hanc παλιγγενεσίαν (bene Syrus interpres hoc voc. expreffit אלמא חדתא h. e. Hebr. עולם חדש, *feculum nouum*), hanc *magnam rerum conuer-*

ſionem, ipſi quoque Apoſtoli tunc temporis exſpectabant. Neque tamen, vt ſcite obſeruauit *Flattus* l. l. p. 439. falſa ſpe hoc modo Apoſtolis illudere volebat Ieſus, id quod ex hoc ipſo ſermone, coll. v. 21. 29. aliisque ab eo habitis clariſſime patet, quibus vanam bonorum terrenorum ſpem ex animis diſcipulorum euellere ſtudebat, ita, vt diſcipuli ipſius, caeterique non plane hebetes auditores, propria cum impropriis comparantes, facile intelligere poſſent, poſterioris generis ſermones, tropicas mere dictiones, alibi a Chriſto explicatas, eſſe. Vtebatur autem iſtis doctrinae ſuae inuolucris, quoniam probe intelligebat, adhuc diſcipulorum auditorumque ſuorum mentibus, eius felicitatis, quam ipſe promiſit, neque iuſtum ſenſum, neque tantum ineſſe deſiderium, vt iam tunc temporis ad doctrinam ſuam conſtanter tenendam ſatis momenti apud eos habere poſſet. Et quamquam eum non fugiebat, plures diſcipulorum ſuorum impropriis huius generis dictis vim propriam, quippe praeiudicatis eorum opinionibus conuenientem, tributuros eſſe; tamen etiam praeuidebat opiniones illas praeconceptas ex animis eorum euulſum iri, et clariori cognitionis luce affulgente, et mentibus eorum hac doctrina in melius formatis, ipſos alius generis, quam in vano ſplendore poſitam felicitatem exoptaturos et exſpectaturos eſſe. Verba *ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ* non cum verbis *ι. ἀκολουθήσαντές μοι*, ſed cum verbis *ὅταν καθίσῃ κ. τ. λ.* quae vocabuli *παλιγγενεσία* vim et poteſtatem accuratius definiunt, cohaerere, in promtu eſt; vt Marc. 12, 23. *ἐν τῇ ἀναςάσει, ὅταν ἀναςήσονται.* vid. *Fiſcherus* l. c. p. 479. *θρόνος δόξης*, Hebr. כִּסֵּא כָבוֹד, 1 Sam. 2, 8. eſt *thronus ſplendidus*, inſigne poteſtatis regiae, et *καθίσαι ἐπὶ θρόνου δόξης* eſt *ſedere*, *eſſe regem.* Reges enim imperantes, maieſtatem ſplendoremque oſtentantes, cogitantur ſedentes in ſoliis. *κρίνειν* h. l. idem eſt quod *ἄρχειν*, *regnare*, *praeeſſe*: Artemidor. 2, 12. *κρίνειν γὰρ τὸ ἄρχειν ἔλεγον οἱ παλαιοί·* ſic *κρίσις* eſt *imperium* Apoc. 20, 4. hinc שֹׁפֵט eſt *rex* Amoſ. 2, 3. Iu-

daei autem, cum fummam dignitatem et felicitatem defcribere volebant, imagines a dignitate, fplendore, et felicitate regis defumere folebant. Hinc *regnare* faepe id. qd. *felicitate frui*, vt Apoc. 2, 6. δώσω αὐτῷ ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἐθνῶν h. e. *eadem mecum felicitate perfruetur:* 1, 6. καὶ ἐποίησεν ἡμᾶς βασιλείαν (pro βασιλεῖς καὶ) ἱερεῖς *nos conftituit reges et facerdotes*, i. fummam nobis dignitatem et felicitatem conceffit, quoniam nimirum tunc dignitas regis et facerdotis fummo in honore erat. Sap. 3, 8. κρινοῦσι ἔθνη, καὶ κρατήσουσι λαῶν, καὶ βασιλεύσει αὐτῶν κύριος εἰς τοὺς αἰῶνας. add. 4, 14. 5, 17. Commemorantur porro δώδεκα θρόνοι, allufione facta ad numerum Apoftolorum, et δώδεκα φυλαὶ τοῦ Ἰσραήλ, allufione facta ad duodecim tribus ciuitatis Judaeorum; quoniam folennis et communis Iudaeorum opinio erat, Meffiae temporibus gentes fufcepturas effe auitam Iudaeorum religionem, et ita coniunctum iri cum Iudaeis, vt vnus tantum fit orbis terrarum populus, Mikraë Kodefch fol. 108. col. 1. *caput et fumma rei in aduentu Meffiae in eo continetur, quod omnes omnino populi adorent Iouam illumque colant vnanimiter, nam Ioua nullam voluptatem capit ex morte improbi, fed confiliis fuis eum vult edocere, vt fe ad illum conuertat; nam omnes funt opus manuum eius.* vid. et not. ad 3, 2. Significantur ergo verbis δώδεκα φυλαὶ τοῦ Ἰσραήλ non tantum Iudaei, fed etiam alii populi. Iam vero fenfus horum verborum omnium, omiffis imaginibus Iudaicis, eft hic: Vos (alterum καὶ ὑμεῖς redundat) mei Apoftoli, pro iactura in bonis et facultatibus huius vitae facta, praemia ampliffima, perpetua aliquando reportabitis, fumma mecum dignitate et felicitate perfruemini. Atque hunc in modum v. 29. extr. Iefus ipfe hactenus dicta explanat.

29. 30. Nec tantum vos praemia capietis virtutis atque conftantiae ampliffima, fed et omnis qui prae doctrina chriftiana, diuitias, aliasque res cariffimas quas-

vis contemſerit, eadem feret. Pro ὅς e codd. recte *Griesbachius* repoſuit ὅϛις, ſolet etiam alias in Matthaei commentariis πᾶς copulari cum ὅϛις. v. 7, 24. 10, 32 al. ἢ γυναῖκα] abeſt a codd. pluribus, et omiſſum eſt, vt πατέρα, vel librariorum incuria, vel de induſtria, quoniam cogitabant de diuortio, de quo tamen non ſermo eſt, et vt adimeretur omnino aduerſariis religionis occaſio inepte calumniandi, quam ſequens ἑκατονταπλασίονα λήψεται praebere videbatur. cf. Theophylactus et *Griesbachius* in Comment. Crit. ad h. l. ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου, *propter me* i. propter doctrinae meae profeſſionem; ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ εὐαγγελίου habet Marc. 10, 29. ἑκατονταπλασίονα λήψεται] *longe maiora accipiet praemia*, commoda plura atque maiora, quam quae ob religionis meae conſtantem profeſſionem amiſit et poſthabuit. Apud Marc. et Luc. 18, 29. additur ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ· oſtendit ergo Ieſus, eos, qui coacti fuerint poſſeſſiones et neceſſarios propter religionem relinquere, eximia bona iam his in terris nacturos eſſe, et praeter animi tranquillitatem, ſpem felicitatis in altera vita conſequendae etc. etiam reperturos eſſe chriſtianos alios, plures, quorum benignitas et liberalitas reſarcitura ſit iis iacturam poſſeſſionum et neceſſariorum. καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσει, *et felicitatem perennem conſequetur*, felix erit in hac et in altera vita. Luc. l. c. addit: καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ, *olim, in regno Meſſiano.* — 30. Quod vero felicitatem in regno meo exſpectandam attinet: *multi, qui primi fuerunt, vltimum, qui contra vltimi fuerunt, primum locum obtinebunt.* Hac autem prouerbiali loquendi formula, de qua vid. *Schotti* Adagg. N. T. p. 50. commendare voluit Chriſtus Apoſtolis modeſtiam, eosque edocere, Deum in remunerando non reſpicere res externas, non vanas hominum de meritis ſuis opiniones, ſed vnice virtutem, probitatem, pietatem, et in ea exercenda diligentiam, neque adeo Apoſtolos de rebus et ornamentis externis gloriari, neque exiſtimare debere, neminem poſſe maiora vel ea-

dem praemia accipere, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, propterea, quod ipſi fuiſſent primi Chriſti ſectatores, et doctores eccleſiae principes. Hoc ipſum eſt quoque argumentum parabolae prima parte capitis ſeq. propoſitae, et ſecutus eſt, vt bene monuit *Schöttgenius*, in Hor. Hebr. ad h. l., Chriſtus morem tunc apud Iudaeos receptum, qui talis erat, vt primo ſententia proponeretur, deinde ſimili vel exemplo illuſtraretur, tandem repeteretur, vid. Ieſ. 40, 18. 25.

CAPVT XX.

1. ὁμοία γάρ ἐστιν — ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ] *quod attinet regnum Meſſianum*, felicitatem in eo exſpectandam, *idem eueniet, quod factum eſt a quodam patrefamilias*, qui rei familiaris diligentem curam habebat. ἅμα πρωΐ, *primo mane, ſummo diluculo*, mane cum luce ſimul (Plaut. Merc. 2, 1. 31.), cum primo luci (Plaut. Ciſtell. 2, 1. 53.). Plena formula eſt ἅμα σὺν τῷ πρωΐ, v. τοὺς ό' Eccleſ. 11, 6. Ier. 20, 16. ſed Graeci ſcriptores ſcribere ſolent ἅμα τῇ ἡμέρᾳ, vt Xen. Hiſt. Gr. 1, 6. 10. Diod. Sic. p. 113. B. add. 1 Macc. 4, 6. Heſychius: ἅμα· ὁμοῦ, ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ. cf. *Albertius* et *Raphelius* Obſſ. Herodott. et Xenoph. ad h. l. μισθώσασθαι ἐργάτας εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ] *vt conduceret operarios, qui vineam ipſius colerent.* Praepoſitio εἰς, quae reſpondet Hebr. ל 2 Sam. 11, 7. notat ſaepius *pro*, vt h. l. et obiecto praeponitur, in cuius vſum aliquid facimus, vt notauit ad h. l. *Kypkius.* Sic Cic. epp. ad Diu. 2, 17. ſcripſit: *de legionibus, quae decretae ſunt in Syriam.*

2. *συμφωνήσας δὲ μετὰ τῶν ἐργατῶν*] *postquam pa- ctus erat cum operariis.* *συμφωνεῖν* est verbum de musicis proprium, cum e diuersis vocibus vnum efficiunt concentum. Phauorinus: *συμφωνῶ· συνᾴδω — συντίθεμαι.* Inde factum est, vt significaret quoque *conuenire*, *consentire*, *communi consensu aliquid pacisci*, vt h. l. Act. 5, 9. Theophr. Char. 8, 2. al. *ἐκ δηναρίου*, vid. ad 18, 28. Merces diurna, quae operariis dari solebat, erat temporibus illis denarius. Etiam Tobiae filius Tob. 5, 14. comiti promittit in singulos dies drachmam, *δραχμὴν τῆς ἡμέρας·* sed *δραχμὴ* eiusdem erat pretii, cuius *δηνάριον*. Idem erat stipendium diurnum militum apud Romanos. Tacit. Annal. 1, 17. vbi Percennius de militibus dicit: *denis in diem assibus animam et corpus aestimari, hinc vestem, arma, tentoria, hinc saeuitiem centurionum, et vacationes munerum redimi.* cf. *Krebsius* ad h. l. *Eisenschmidtius* de ponder. et mensuris c. 2. p. 31. *τὴν ἡμέραν*] *in diem, auf einen Tag.* Omissa est praepositio *εἰς*, quae in eiusmodi orationis serie determinatiue accipi debet, vt Lat. *in*. Ouid. Met. 2, 47 sqq. de Phaëthonte: *Inque diem alipedum ius et moderamen equorum.* Polyb. 6, 37. *εἰς τὸν μῆνα·* Alii subintelligunt *κατὰ* et distributiue vertunt: *in singulos dies;* attamen non est h. l. sermo de pluribus, sed de vno tantum die.

3 — 7. *Exiit rursus circa horam tertiam, περὶ τὴν τρίτην ὥραν.* Iudaei nimirum diem in duodenas partes sibi aequales describebant, Ioh. 11, 9. *οὐχὶ δώδεκά εἰσιν ὧραι τῆς ἡμέρας;* Initium diei fiebat ab hora prima, quae nobis est sexta matutina. Itaque *τρίτη ὥρα* est hora nostra nona. *περὶ*, *circa*, *circiter*, de tempore etiam ponitur Marc. 6, 48. Act. 22, 6. Alexandrini ita vertunt Hebr. כ Exod. 11, 4. *εἶδεν ἄλλους ἑστῶτας ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀργοὺς*] *conspexit alios in foro otiosos stantes.* *ἀγορὰ* de iis maxime locis dicitur, in quibus res venales exponuntur, iudicia fiunt, conciones habentur, cum populo agitur etc. quo-

niam ibi magnus hominum numerus conuenire solet. Etymol. M. ἀγορὰ, — παρὰ τὸ ἀγείρω, τὸ ἀθροίζω καὶ ἐκκλησιάζω —. Suidas: ἀγορὰ — καὶ ὁ τόπος ἔνθα πιπράσκονται τὰ ὤνια. Phauorinus: ἀγορὰ — καὶ τὸ δικαστήριον. Quae quidem loca Latinis dicebantur *fora*. Cf. omnino *Fischerus* Proluff. de vit. p. 275 sqq. In foris ergo conueniebant etiam homines otiosi et desides, atque ii, qui operam suam mercede aliis locare vellent, ibi tempus terebant, vid. Ael. H. V. 14, 37. Inprimis vero hora diei tertia, siue vt nos loquimur, nona ante meridiem, homines frequentes illis temporibus in forum confluebant, vnde et Graecis περὶ πλήθουσαν ἀγορὰν idem erat quod *hora tertia*. Suidas: πλήθουσα ἀγορὰ, ὥρα τρίτη· vid. Ael. H. V. 12, 30. et *Kypkius* ad h. l. qui idem obseruat, hanc ipsam ob caussam ad tertiam tantum horam additum esse: ἐν τῇ ἀγορᾷ· hanc ipsam ob caussam patremfamilias hac hora operarios in foro quaesiuisse, qui alio tempore, aliis forsitan in locis fuissent conquirendi; Iudaeorum vero fora, vt constat, sub portis erant, vid. Gen. 23, 10. Prou. 31, 31. Ps. 9, 15. 59, 13. ἄλλους scl. ἐργάτας, quod voc. e v. 2. repetendum. — 4. ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον, *quod iustum et aequum fuerit*. Ita δίκαιος legitur quoque Phil. 1, 7. Col. 4, 1. 2 Petr. 1, 13. — 5. πάλιν ἐξελθὼν περὶ ἕκτην κ. λ.] *rursus exiit circa horam sextam et nonam*. ἕκτη, *sexta hora*, nostra fere duodecima; ἐννάτη, *nona*, nobis tertia hora pomeridiana; ἑνδεκάτη (v. 6.) *vndecima*, nostra quinta pomeridiana, sed hora sexta, operarii ab opere diurno desistere solebant. ὧδε, *ita, hoc modo:* Hesych. ὧδε, οὕτως, εἰς τοῦτον τὸν τρόπον. Moeris: ὧδε, κοινὸν Ἰώνων καὶ Ἀττικῶν· οὕτως, Ἑλλήνων. Caeterum voc. ὥραν v. 6. plures codd., patrr. et verss. omittunt, originem suam debere videtur Grammaticis, cum facile ex antecedentibus subintelligi possit; etiam ἀργοὺς libri nonnull. et verss. omittunt, illudque e v. 8. vel posteriori huius versus membro irrepsisse, recte iudicauit *Griesbachius*.

8 — 10. ὀψίας δὲ γενομένης] *hora diei vltima*, siue duodecima, vt nos loquimur, sexta pomeridiana. τῷ ἐπιτρόπῳ αὐτοῦ, *villico* s. *procuratori suo*. Vocabuli ἐπίτροπος vsus latissime patet. Notat omnino eum, cuius curae ac fidei aliquid commissum est ita, vt alterius loco certa quaedam negotia administret, *procuratorem*. Cic. pro Caecin. c. 20. *procurator dicitur omnium rerum eius — quasi quidam paene dominus, hoc est alieni iuris vicarius.* Inprimis ita dicebantur serui, quibus herus rei domesticae curam, rationes excepti et expensi etc. commiserat, qui alias dicuntur οἰκόνομοι. Hos e seruorum genere fuisse docet Aristot. Oecon. 1, 5. δούλων δὲ εἴδη δύο, ἐπίτροπος καὶ ἐργάτης. Speciatim vero ἐπίτροποι erant *inspectores villarum et praediorum*, quos Liban. ep. 322. vocauit ἐπιτρόπους τῶν χωρίων. Hoc sensu nostro loco hoc vocab. capiendum est. Hesych. ἐπίτροπος ὁ προςατῶν χωρίων καὶ ὅλης τῆς οὐσίας. cf. *Kypkius* ad h. l. *Raphelius* Obss. Herodott. p. 244. et *Fischerus* Ind. Palaeph. h. v. κάλεσον pro συγκάλεσον, *conuoca*, quo posteriori verbo οἱ ὁ Hebr. קרא expresserunt Exod. 7, 11. ἀπόδος αὐτοῖς τὸν μισθὸν] *solue iis mercedem:* ἀποδιδόναι id. qd. διδόναι et frequenter de mercede exsoluenda legitur, ita vt sit: *dare quod debetur*, vid. Rom. 13, 7. Matth. 5, 26. Ael. H. V. 5, 21. et *Kypkius* ad h. l. ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν ἐσχάτων, ἕως τῶν πρώτων] *incipiens ab vltimis vsque ad primos*, h. e. ita, vt primi et vltimi eandem mercedem accipiant. *Kypkius* locutionem ellipticam ita explicandam esse, monuit: ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν ἐσχάτων καὶ ἐλθὼν ἕως τῶν πρώτων, *incipiens a postremis, et pergens vsque ad primos.* His vero verbis non tam indicatur ordo, quo omnes mercedem accipere debuerint; sic enim scribendum fuisset: ἀπὸ τῶν πρώτων ἕως τῶν ἐσχάτων, sed potius, cum locutio inuersa sit, notatur mercedis aequalitas. Caeterum in ipsa mercedis distributione non est argutandum, sed quae de ea allata sunt, faciunt ad rem ipsam accuratius illustrandam.

ἀνὰ adverbium, *fingulatim*, plena formula legitur Apoc. 21, 21. ἀνὰ εἷς ἕκαςος.

12. *Ifti per vnam tantum horam opus fecerunt, tuque eos pares fecisti* (eandem mercedem iis dedifti) *nobis qui per totum diem labore et aeftu folis defatigati fumus.* Formulam: μίαν ὥραν ἐποίησαν, plures vertunt: *vnam tantum horam confumferunt*, fiue *commorati funt in vinea*, vt adeo ποιεῖν fit idem quod διατρίβειν, vt Act. 15, 33. 18, 23. 2 Cor. 11, 25. Iac. 4, 13. Tob. 10, 7. quo fenfu etiam vfurpauit verbum *facere* Seneca ep. 67. *quamuis autem pauciffimos vna fecerimus dies, tamen multi nobis fermones fuerunt.* Contemtim ergo hos operarios, de illorum opera praeftita, locutos effe, et praeterea non dixiffe εἰργάσαντο, fed ἐποίησαν. Rectius tamen, vt opinor, cum de laboribus operariorum fermo fit, cum non additum legatur ὧδε vel ἐν τῷ ἀμπελῶνι, fubintelligitur ἔργον, vt adeo vertendum fit, *opus fecerunt*, quae formula legitur apud Terent. Heautont. 1, 1. 90. Ita Hebr. עשה et פעל faepius occurrunt, vt Exod. 5, 9. Leuit. 23, 7. Ex. 20, 9. 10. et ποιεῖν vt fit id. qd. ἐργάζεσθαι in verfione Alexandrina Ruth. 2, 19. Matth. 21, 28. Columella de Re Ruft. 2, 2. hac in re vfus eft formula *facere agrum.* βάρος τῆς ἡμέρας, *onus*, labores diei. τὸν καύσωνα, *aeftum folis*, nam in Orientis regionibus tantum per aliquot horas poft folis ortum, aura frigidior fpirat; per reliquum diei tempus fol flagrantiffimus vrit, vnde Iacobus Gen. 31, 40. ἐγενόμην τῆς ἡμέρας συγκαιόμενος τῷ καύσωνι.

13 — 15. Auditis horum hominum fua forte non contentorum et inuidorum vocibus, *refpondit herus vni eorum*: *amabo, te nulla iniuria affeci. Nonne tecum pactus fum denario? aufer mercedem tuam et abi. Volo enim vltimo eandem mercedem dare, quam tibi dedi.* ἑταῖρε, *bone vir, amabo;* quo vocabulo in vita communi notos et ignotos

blande compellare folemus, id. qd. ὦ ἀγαθὲ, ὦ Φίλε Hefychius, ἑταῖρος· Φίλος. — 15. ἢ οὐκ ἔξεςί μοι ποιῆσαι ὃ θέλω ἐν τοῖς ἐμοῖς] *annon mihi licet meis facultatibus pro lubitu vti?* ἐν τοῖς ἐμοῖς fcl. χρήμασι, *meis bonis, facultatibus*, Arrian. Epict. 1, 18. ἐν τοῖς σοῖς c. 24. τὰ σά. vid. *Albertius* ad h. l. Sic τὰ ἐμὰ, Hebr. אשר לי, legitur Luc. 15, 31. vt idem fit quod τὰ ὑπάρχοντα Matth. 19, 21. ἢ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρός ἐςιν, ὅτι ἐγὼ ἀγαθός εἰμι;] *num tuam inuidiam mea beneficentia mouet? num tu inuides his beneficentiam meam?* Pro ἢ ὁ ὀφθ. multi codd. habent εἰ ὁ ὀφθ., fed vetuftiffimi libri et verff. pleraeque lectionem ἢ tuentur. ὀφθαλμὸς πονηρὸς per Hebraismum indicat *auarum* et *inuidum*; Hebraeis enim טוב עין dicitur *liberalis*, *benignus*, fed רע עין *auarus* et *inuidus*. Deut. 15, 10. ורעה עינך באחיך, vbi οἱ ό· καὶ πονηρεύσεται ὁ ὀφθαλμός σου τῷ ἀδελφῷ σου· add. Prou. 22, 9. 23, 6. quo pofteriori loco Alexandrini habent ἀνὴρ βάσκανος, fed vulg. *homo inuidus*. Tob. 4, 7. 16. Sir. 14, 5. 10. 32, (al. 35.) 8. 9. cf. *Drufius* et *Cafaubonus* ad h. l. ἀγαθὸς, *beneficus*, *liberalis*, חסיד.

16. οὕτως, *fic*, animaduertetis fententiam fupra a me propofitam veriffimam effe. ἔσονται οἱ ἔσχατοι πρῶτοι, καὶ οἱ πρῶτοι ἔσχατοι] h. e. quod attinet praemia in regno Meffiano exfpectanda, ea pendent ab arbitrio et benignitate Dei; non refpicientur tempus, quo vos meam doctrinam accepiftis, eamque propagare ftuduiftis, non opinio veftra de meritis veftris, non res externae, fed refpicientur pietas, probitas, ardor, ftudium. Nolite ergo exiftimare, neminem poffe maiora, vel eadem praemia accipere, quae vos exfpectatis, quoniam eftis *primi* mei *difcipuli*, neminem poffe eodem modo probitatis virtutisque ftudio excellere, quo vos excellitis. πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοὶ] in vniuerfum vobis affirmo: *plures religionem meam effe accepturos, paucos vero ita accepturos, vt Deo probentur*, vt fint chriftiani

hoc nomine digni, egregii. Virg. Aen. 6, 130. *Pauci, quos aequus amauit Iupiter, atque ardens euexit ad ſidera virtus.* Loquitur Ieſus de chriſtianis in genere. Nempe καλεῖν reſpondet Hebr. קרא, Ieſ. 48, 12. et cum de Deo ac Chriſto in N. T. legitur, non tantum notat beneficium alicui deſtinare et offerre, ſed etiam hoc beneficium largiri. Iam Iudaei quoniam erant populus Dei quaſi e reliquis gentibus ſelectus, quoniam habebant religionem veram, et eximiis beneficiis a Deo ornati erant, dicebantur κλητοί, etiam ἐκλεκτοί. Sed Chriſtus et Apoſtoli, temporibus N. T., formulas in re Iudaeorum ſacra ſolennes transferre ſolebant ad chriſtianos, atque iis dicebantur chriſtiani, quatenus praecipuis a Deo beneficiis ornati erant, κλητοί. Et cum κλητοὶ diſcernuntur ab ἐκλεκτοῖς, per τοὺς κλητοὺς intelliguntur ii, qui religionem chriſtianam ſusceperunt, et per ἐκλεκτοὺς, qui eam ita acceperunt, vt ſint chriſtiani rectae indolis, Deoque probati. Etiam בחורים, ἐκλεκτοὶ, ſunt qui aliis praeſtant, in militia praecipue, 2 Sam. 6, 1. 21, 6. Pſ. 89, 3. 56. 13. atque מִבְחָר dicitur omne id, quod eſt ſuo in genere excellens et eximium, quodque adeo probatur et diligitur, Gen. 23, 6. vbi ab Alexandrinis redditur ἐκλεκτὸς, et Matth. 12, 18. ὁ παῖς ὃν ᾑρέτισα explicatur ὁ ἀγαπητός μου.

17 — 19. Solebat Ieſus inprimis tum diſputare cum diſcipulis ſuis, primo obſcurius, ſucceſſu temporis apertius et ſaepius, de morte ſua et reditu in vitam, eamque coeleſtem, cum eſſent vel facinorum ab ipſo patratorum magnitudine perculſi, vel alia quadam re commoti, vt ſenſim meliora diſcerent, vt labefactarentur opiniones inueteratae de regno Meſſiano, ne reliquorum Iudaeorum vanitas, qua ad audenda et exſpectanda quaevis ferebantur, eorum quoque animos contingeret atque inflaret, et vt praepararentur ad ea quae breui euentura erant, ne a magiſtro cruci affixo penitus deſciſcerent. Inprimis vero

in vltimo itinere Hierofolymitano, Iefus, cuius animum non perturbabat certa calamitatum, quin et ipfius mortis praefenfio, vt potius ea vis et ardor, quem in munere gerendo demonftrabat, augeretur, cum ipfi de laetiffimo exitu, quem illa res habitura effet, perfuafiffimum effet, monebat Apoftolos faepius de calamitatibus fibi imminentibus, cuius rei multa veftigia deprehenduntur in fermonibus iis, quos Iohannes copiofius defcripfit. Quare et nunc temporis Iefus, cum iam Hierofolymis appropinquaret, atque eum interficiendi confilium cepiffet fynedrium, Ioh. 11, 46 fqq. poftquam difcipulis 19, 28. quo fortius eorum animos moueret, eosque perturbatos tranquillaret 19, 25. praemia iis in altera vita promiferat maxima, vfus imaginibus Iudaicis, ita tamen, vt eos ab arrogantia dehortaretur, et ad modeftiam, virtutis, pietatisque ftudium excitaret, libere, et ingenue, et clariffime praedicebat calamitates ipfi, volente Deo, fubeundas, v. 17 fqq. At enimuero Apoftoli, quorum tarditatem in percipiendis magiftri dictis ipfe faepius reprehenderat, v. 16, 8. al. vt Lucas (qui iisdem fere verbis, quae h. l. leguntur, vfus eft,) 18, 34. refert, neque nunc temporis, etiamfi verba Chrifti plana effent atque perfpicua, rem ipfam componere poterant cum opinionibus praeiudicatis, quas de regno Meffiano fouebant. vid. not. ad 16, 21. 17, 22. *ἀναβαίνων εἰς Ἱεροσόλυμα, petens Hierofolyma:* Hebr. עָלָה, vt *ἀναβαίνειν*, ponitur de iis, qui de loco quodam inferiore eunt et tendunt ad locum aliquem fuperiorem. vid. 1 Regg. 12, 27. Neh. 7, 6. Hom. Odyf. α, 210. β', 172. Luc. 18, 31, 19, 28. Ioh. 7, 8. 10. 12, 20. *Michaelis* Diff. de notionibus fuperi et inferi in S. S. Halae 1735. *παρέλαβεν κατ' ἰδίαν, feorfum affumfit Apoftolos*, nempe a reliqua multitudine populi, quae quoque Hierofolyma petebat ad celebrandum ibi feftum pafchale. — 18. *τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ γραμματεῦσι*, vid. ad 16, 21. *κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ*] *capite me condemnabunt*, non fententiam iudiciali poteftate pronuntiando, vt bene ob-

seruauit *Grotius* ad h. l. (nam arbitrium vitae et necis erat penes Pilatum, procuratorem Iudaeae), sed praeiudicio auctoritatis suae, εἶπον, ἔνοχος θανάτου ἐςί. add. Marc. 14, 64. Simili modo הרשיע legitur Iob. 32, 3. de amicis Iobi. Alex. ibi habent ἔθεντο αὐτὸν εἶναι ἀσεβῆ. De constructione verbi κατακρίνειν varia vid. *Heupelius* ad Marc. 10, 33. — 19. τοῖς ἔθνεσι id. qd. τοῖς ἐθνικοῖς 6, 7. εἰς τὸ ἐμπαῖξαι κ. τ. λ.] *vt me ludibrio habeant, et flagellis caesum, in patibulum agant*, vid. not. ad 27, 26. 32. 10, 38.

20. Salome (v. Marc. 15, 40. 16, 1.), mater filiorum Zebedaei, Iohannis et Iacobi (Marc. 10, 35.), femina et ipsa ambitiosa (Senec. ad Helu. 14. *viderint illae matres — quae quia feminis honores non licet gerere, per illos ambitiosae sunt*), vna cum filiis (μετὰ τῶν υἱῶν αὐτῆς, v. 20.) Iesum adiit, atque his ipsis filiis suis ab eo societatem imperii petiit, ita, vt ipsos esse iuberet amicorum suorum i. caeterorum Apostolorum principes. Vt rem illam a Iesu peteret, auctores matri haud dubie extiterant ipsi filii, et precibus his inprimis occasionem dedisse videntur verba Christi 19, 28. a Iohanne et Iacobo, regnum Messianum terrenum, et institutionem illius propediem exspectantibus, male intellecta. Nec improbabile est, matris, filiorumque ambitionem excitatam, altam et auctam fuisse eo, quod Christus Iacobo et Iohanni inprimis fauere videretur, vid. ad 18, 1. ita vt solus Petrus cum iis de principatu contendere posset. Neque tamen illi ipsi his precibus magistrum adire ausi sunt, grauiter ab eo iam alio tempore ad modestiam admoniti, v. 18, 1 sqq. 19, 30. 20, 1 sqq. Marcus 10, 35. filios Zebedaei ipsos sistit precantes, nempe propterea, quod Salome in eorum praesentia, eorumque suasu et auctoritate (vnde etiam Iesus orationem suam v. 22. 23. non ad matrem, sed ad filios dirigebat) rem illam a Iesu expetebat. Verum audiendus est inprimis Matthaeus, qui colloquio ipsi

interfuit. *αἰτοῦσά τι παρ' αὐτοῦ*, vt bene monuit *Grotius*, ipſam petitionis praefationem indicat. Solent enim, qui aliquid ſunt poſtulaturi, praefari, non multa a ſe, ſed vnam rem peti, ne inuerecundi videantur, coll. 1 Regg. 2, 16. 20. vbi petitionis praefatio eſt: *αἴτησιν μίαν ἐγὼ αἰτοῦμαι.*

21. *εἰπὲ*, *iube*, permitte, ſine *ſedere*, Marc. 10, 37. *δὸς*· Hebr. אמר, quod Alex. Eſth. 9, 14. expreſſerunt verbo *ἐπιτρέπειν*, vid. ad Matth. 4, 3. *εἷς — εἷς*, *alter — alter*, אחד - ואחד, Leuit. 12, 8. 2 Par. 3, 17. *ἐκ δεξιῶν — εὐωνύμων*] *alter ſecundum*, *alter tertium a te*, *rege*, *locum teneat*, i. ſint amicorum tuorum principes, ſocietatem imperii, proximum iis a te locum concede, coll. v. 25. 28. Formula enim: *ſedere ad alicuius dextram*, indicat vel: honorem et dignitatem, 1 Sam. 20, 25. Sic Alexander rex Syriae honoris cauſſa aſſidere ſibi iuſſit Ionathanem, 1 Macc. 10, 63. *καὶ ἐκάθισεν αὐτὸν (Ἰωνάθαν) ὁ βασιλεὺς μετ' αὐτοῦ*· amicitiam, familiaritatem, Sir. 12, 12. *μὴ καθίσῃς αὐτὸν ἐκ δεξιῶν σου*, *noli eius conſuetudine vti*, ne ſit tibi familiaris, vel: poteſtatem, ſocietatem imperii, Pſ. 110, 1. et h. l. vid. *Knappius* de Chriſto ad dextram Dei ſedente, Opuſcc. T. 1. p. 39 ſqq. Nempe Iohannes atque Iacobus, non minus quam reliqui Apoſtoli, in regno Meſſiae dignitatem *Φυλάρχων* exſpectantes „ſciebant, vtor verbis *Grotii* ad h. l., inter eos, qui paris eſſent gradus, aliquem eſſe ordinem, quemadmodum in veteri regno Iſraelitico, duo primi loci erant *τῶν Φυλάρχων* tribuum Iudae et Ioſephi. Hos igitur honores filiis ſuis depoſcit. Dextrae regis aſſidere, ſignificat locum a rege principem. Tertius autem in regno locus deſcribitur ſeſſione ad ſiniſtrum regis latus. Nam quo quisque in regno maior, ita regi in publicis conuentibus propior ſedebat.“ *ἐν τῇ βασιλείᾳ*, *in regno* terreno *a te conſtituendo.*

22. Perquam humaniter atque prudenter Iesus ad has discipulorum preces vanas et inconsideratas respondet; loquitur eorum opinionibus praeconceptis conuenienter, vid. ad 19, 27. easdem vero etiam corrigit, et a terrenis cogitationibus eos auocare studet. Verba facit de calamitatibus sibi imminentibus, eosque edocet, longe aliam esse regni sui indolem imperiique formam, quam sit regnorum terrenorum, neque adeo cum his regnum suum comparari posse, cohortatur denique eos ad humanitatem et modestiam. οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε, *nescitis quid petatis*, nescitis quale regnum meum sit, et quot incommoda atque calamitates vobis ad illam dignitatem et potestatem adspirantibus, his in terris perferendae sint. δύνασθε; *num potestis, sustinetis?* vel, *vultisne?* δύνασθαι enim, vt יכל, inter alia quoque notat *sustinere, audere*, 2 Sam. 17, 17. Gen. 24, 50. et *velle*, v. not. ad Marc. 6, 5. πιεῖν τὸ ποτήριον] imago Hebraeis perquam vsitata. Comparant enim Hebraei beneficia, quibus Deus ornare solet homines, cum lauto conuiuio hospitioque quo excipiuntur, Ps. 15, 1. 16, 5. al. quae imago desumta est ab hospitalitate Orientalium. Tribuunt vero etiam Deo poculum vino infecto et austero repletum, quod ebibendum porrigat hominibus, assignans iis sortem aduersam, poenas et calamitates, vid. Ps. 60, 5. 75, 9. Ies. 51, 17. 22. Thren. 4, 21. Apud Homer. Il. ω, 524. duo commemorantur dolia, e quibus homines bona vel mala accipiunt, vbi vid. *Heynius*. Sic h. l. vt contextus docet, πιεῖν ποτήριον, Hebr. שָׁתוֹת הַכּוֹס, est, *sortem aduersam, calamitates perferre*; ποτήριον autem positum est pro vino ipso, quod poculum continet, quomodo et apud Aeschyl. Agam. 1408. legitur: κρατῆρ' ἐκπίνειν. Eandem vim habet imago, quae sequitur. τὸ βάπτισμα, ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι] *malis submergi*, incommoda perferre, *quibus ego submergar*, quae ego perlaturus sum. Afflictiones et calamitates in literis sacris saepius comparantur gurgitibus aquarum, quibus veluti submer-

guntur, qui calamitatum onere premuntur, vid. Pſ. 69, 2. 3. Ieſ. 43, 2 al. Hinc βαπτισθῆναι, *malis, aerumnis opprimi* ſ. *malis mergi*, vt dixit Virg. Aen. 6, 512. vid. *Münthius* Obſſ. e Diod. Sic. ad h. l. Sed hoc ſignificatu, vt ſcienter monuit *Fiſcherus* Proluſſ. de vitiis Lexx. N. T. p. 531. recentiores tantum ſcriptores hoc verbo vſi ſunt, et addiderunt verbo βαπτίζεσθαι alia verba, quibus durities metaphorae quodammodo molliretur, vt Achill Tat. 3. p. 179. *Salm.* τί τηλικοῦτον ἠδικήσαμεν, ὡς ἐν ὀλίγαις ἡμέραις τοσούτῳ πλήθει καταβαπτισθῆναι κακῶν; v. et not. ad 3, 11. Praeſens autem βαπτίζομαι vim habet Futuri, atque poſitum eſt pro μέλλω βαπτίζεσθαι. Sed haec ipſa verba τὸ βάπτισμα — βαπτισθῆναι h. l. in pleriſque codd. et verſſ. deſunt, atque videntur huc translata eſſe e Marc. 10, 39.

23. Iacobus et Iohannes, praeconceptis opinionibus ducti (vid. not. p. 75.), vanaeque gloriae cupidi, perquam confidenter reſpondebant: δυνάμεθα, *has calamitates ſuſtinebimus*, l. *eas perferre volumus, parati ſumus. Tum Ieſus: ſubibitis quidem et perferetis eosdem labores, eadem incommoda, quae ego ſubiturus atque perlaturus ſum, ſed quod dignitatem, quam a me petiiſtis, attinet, ea a me tribui non niſi iis poteſt, quibus a patre meo parata eſt.* οὐκ ἔστιν ἐμὸν, לֹא לִי, *non poſſum*; ſic לָכֶם Mich. 3, 1. ὑμῖν ἐστι· add. Prou. 31, 4., vid. *Keuchenius* ad h. l. οἷς ἡτοίμασται, habita ſcilicet ratione mentis et animi, virtutis, pietatis et conſtantiae. ἀλλὰ, cum negatio praeceſſerit, eſt idem quod εἰ μή, etiam Hebraei כִּי ponere ſolent pro כִּי אִם, vid. Matth. 17, 8. coll. Marc. 9, 8. *Keuchenius* et *Kypkius* ad h. l. *Gatackerus* Aduu. Miſcell. 1, 3. p. 195. et *Fiſcherus* ad Plat. Apol. 22, 20.

24 — 27. Apoſtoli reliqui, non minus quam Iohannes et Iacobus praeconceptis opinionibus occupati, et eidem vanae gloriae inhiantes, v. 18, 1., ſuccenſue-

runt condifcipulis, quare eos Iefus propius ad fe arceffitos, v. 25. ita alloquebatur: *οἴδατε, ὅτι οἱ ἄρχοντες κ. τ. λ.*] noftis principes eorumque amicos dominari ciuibus, verum vos non debetis illorum mores imitari et fequi, nemo veftrum dominium exercere debet in alterum, fed qui veftrum volet dignitate in regno meo excellere, modeftia, humanitate, officiofitate, excellere, alios fuperare ftudeat. *οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν*, funt omnino *principes, reges: οἱ μεγάλοι*, הַגְּדֹלִים, (quod Alex. etiam vertunt *δυνάσται, μεγιστᾶνες*, Prou. 18, 16. Nah. 3, 10.) funt *primores*, ratione ciuitatis, 2 Regg. 10, 6. ratione regis, principis, *amici* h. l. 2 Regg. 10, 11. Ion. 3, 7. *κατακυριεύειν* et *κατεξουσιάζειν*, *dominari*, *poteftatem habere*, vim habent verborum fimplicium, vt Neh. 9, 37. Sir. 17, 4. add. Luc. 22, 25. refpondent Hebr. בעל et משל Ier. 3, 14. Pf. 72, 8. 19, 14. *κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν* fcl. *ἐθνῶν*. — 26. *οὐχ οὕτως ἔσται ἐν ὑμῖν*] *inter vos non ita*, vos non debetis illos imitari: *οὐχ οὕτως*, לא כן, Deut. 18, 14. Pf. 1, 4. *οὐ χρὴ ταῦτα οὕτω γίνεσθαι*, vt loquitur Iacob. 3, 10. *ἔσται* vim habet Imperatiui *ἔστω*, qui et ftatim fequitur. *μέγας* pro *μέγιστος*, *maximus*, vid. ad 5, 19., id. qd. *πρῶτος*, *dignitate primus, dignitate excellens*. *ἔστω ὑμῶν διάκονος* id. qd. *δοῦλος* v. 27. commodis reliquorum ita profpiciat, vt fua commoda poftponat commodis reliquorum, fit modeftus, officiofus.

28. Suum exemplum imitandum proponit Iefus Apoftolis. *ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου κ. τ. λ.*] ego, Meffias, non veni, vt more *ἀρχόντων τῶν ἐθνῶν*, iuberem homines mihi miniftrare, fed vt ipfe potius inferuirem multorum commodis, doctrina, vita, factis meis, vt multorum falutem morte mea redimerem. *δοῦναι ψυχὴν*, *vitam deponere*, vid. 1 Macc. 2, 50. et *Kypkius* ad h. l. *λύτρον* prop. eft *pretium redemtionis*, quo fenfu legitur Hebr. כֹּפֶר Num. 35, 31 f. Prou. 6, 35. vid. *Kypkius* et *Münthius*

ad h. l. ſed hoc ipſo nomine Hebraico, vt vocabulo אשם Leuit. 6, 23. Num. 8, 8. ſignificatur etiam *hoſtia piacularis*, *ſacrificium piaculare*, Leuit. 10, 17. et hoc poſteriori ſenſu λύτρον h. l. capiendum eſt. Dixit ergo Ieſus ſe ἀντὶ πολλῶν ſ. περὶ πολλῶν, vt legitur 26, 28. vbi v. not. mortem eſſe ſubiturum tanquam victimam piacularem. Et iam quaeritur, num fuerint inter Iudaeos Ieſu aetate viuentes, qui putarint et exſpectarint, Meſſiam multos labores, incommoda multa ſubiturum, et ipſam vitam pro ſalute populi depoſiturum eſſe? Ac maxima quidem Iudaeorum pars et ipſi quoque Apoſtoli cum Phariſaeis et Sadducaeis exiſtimabant Meſſiam mori non poſſe, vid. Ioh. 12, 34. Sed erant omnino inter ſapientiores Iudaeos, qui exiſtimarent, Meſſiam, omnis generis felicitatis auctorem, qui et peccata populi expiaturus eſſet, quo populum luſtraret, inſontem pro ſontibus poenas luiturum, et moriturum eſſe, antea, quam ſumma eius maieſtas conſpicua fieret, ſuosque beare poſſet. Hinc et plures locos V. T. quos alii aliter intelligebant et explicabant, de Meſſiae infortuniis, calamitatibus, et ipſa adeo morte interpretabantur. Conf. omnino quae hanc in rem diſputauimus ad Ioh. 1, 29. p. 144 ſqq. add. not. ad Matth. 3, 2. Quamquam vero notio Meſſiae ſuſtinentis et expiantis non prorſus incognita erat Iudaeis, Apoſtoli tamen, qui cum vulgo Iudaeorum credebant, Meſſiam ſemper felicem victorem futurum, nec moriturum eſſe, hac praeconcepta opinione occupati, etiam nunc temporis verba Chriſti, etſi ſatis perſpicua eſſent, non aſſequebantur. v. ad 16, 21. Caeterum quod verboſam appendicem attinet, quae in cod. Cantabrig. in plerisque Italae libris, apud patres nonnull. latinos, et in marg. Syrae Philoxenianae legitur, (vid. *Griesbachii* N. T. h. l.) cuius dictio ab oratione Matthaei prorſus diſcrepat; e ſimilibus noſtrorum Euangeliorum locis eam effictam eſſe, plures opinati ſunt, et laudarunt hanc in rem Luc. 22, 28, 14, 8. ſed perquam diſſimiles ſunt hi loci appendici.

Longe probabilius *Griesbachius* in Comment. Crit. ad h. l. ſtatuit, Graeco Matthaeo haec ex apocrypho Euangelio adſcripta fuiſſe, apocryphi autem auctorem, relata ab iis, qui Chriſtum coram docentem audiſſent, ſuo modo, vtcunque retuliſſe, literisque conſignaſſe. Corruptioni locum dediſſe aliquem ſcholiaſten Graecum, opinatur *Matthaei*.

29. 30. Matthaeus duo coecos Ieſum ſanaſſe memorat. Lucas vnius tantum mentionem facit, et hunc coecum ſanatum eſſe tradit, priusquam Ieſus Hierichuntem veniret ἐν τῷ ἐγγίζειν αὐτὸν εἰς Ἱεριχὼ, Luc. 18, 35. Matthaeus contra et Marcus 10, 46. id factum eſſe docent poſt egreſſum ex vrbe ἐκπορευομένων αὐτῶν ἀπὸ Ἱεριχώ. Marcus coecum, filium Timaei fuiſſe notat. Itaque plures arbitrati ſunt, vnum tantum horum notum fuiſſe, alterum fuiſſe ignotum, ideoque Marcum et Lucam vnum tantum commemoraſſe, vel vnum tantum verba feciſſe, auxiliumque Chriſti imploraſſe. vid. *Storr über den Zweck der Evangel. Geſch. und der Briefe Joh.* p. 345. §. 66. *Grotius* monet, formulam ἐγγίζειν εἰς Ἱεριχὼ non ſignificare motum ad locum, ſed omnino diſtantiam, *non procul abeſſe ab Hierichunte*, cui tamen rationi repugnat Luc. 19, 1. qui refert, Ieſum ſanato homine coeco intraſſe vrbem, add. Marc. 10, 46. ſed Ieſum profectum cum Apoſtolis Hierichunte, rediiſſe in oppidum, non legitur. Ieſum alterum ſanaſſe cum vrbem intraret, alterum cum ex vrbe exiret, et Matthaeum de his duobus coniunctim eſſe locutum, ſtatuerunt alii. vid. *Schulzii Anmerkk. über Michaelis Ueberſ. des N. T.* ad h. l. Omnis haec diuerſitas orta eſſe videtur e diuerſitate narrationum ore propagatarum, omninoque huius generis diſcrepantiae, quae nonnunquam in ſcriptis Euangeliſtarum deprehenduntur, non magni momenti ſunt, neque adeo neceſſe eſt, vt anxie conquirantur coniecturae, quibus eiusmodi narrationum diuerſitates componantur.

Habent Euangeliſtae eas cum aliis hiſtoricis communes, neque hoc modo eorum fides hiſtorica minuitur, ſed potius ipſorum veritatis ſtudium confirmatur. Ἱεριχὼ vrbs Palaeſtinae, ſita in tribu Beniamin, ab Hieroſolyma fere tribus milliaribus diſtans, Ioſeph. B. I. 1, 18. 5. 6, 6. Plin. H. N. 5, 14. Coeci audientes ſtrepitum praetereuntis multitudinis, ſciſcitabantur, quid hoc rei eſſet? vid. Luc. 18, 36. et cum comperiſſent Ieſum praeterire, alta voce clamabant: ἐλέησον κ. τ. λ. de qua formula vid. ad 9, 27.

31 ſqq. Quare ii, qui praecedebant, οἱ προάγοντες, ſilentium impoſuerint coecis, variae cauſſae afferuntur. Alii exiſtimant, factum id eſſe propterea, ne, cum appropinquarent magis magisque Hieroſolymis, Ieſus patrato rurſus miraculo, vna cum ſuis aſſeclis Phariſaeis proderetur, ne ad horum aures perueniret, eum publice Meſſiam eſſe nominatum. *Thieſsius* ad h. l. opinatur, coecis impoſitum fuiſſe ſilentium ab iis qui ipſi aegre tuliſſent, quod prophetam Nazarethanum, Meſſiam nominaſſent, nomine vt ipſis videretur nimis honorifico. Alii, quod credidiſſent, οἱ προάγοντες, coecos ſtipem velle rogare, vel ne Ieſum colloquentem cum diſcipulis irritarent, quod poſterius probabilius eſt. Sed has coniecturas laudaſſe ſufficiat. — 32. Subſtitit Ieſus, arceſſiuit eos, atque interrogauit: τί θέλετε ποιήσω ὑμῖν; *quid vultis vt vobis faciam?* E Graeca ratione ſcribi debuiſſet ὑμᾶς, ſed Hebraei hac in re verbo עשׂה iungere ſolent Datiuum. Ante ποιήσω ſubintelligendum ἵνα· Hebraei quoque ו, *vt*, interdum omittere ſolent, v. c. 1 Sam. 16, 16. al. — 33. ἵνα ἀνοιχθῶσιν ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοὶ, *vt viſum recipiamus*, vid. 9, 30. — 34. De verbo σπλαγχνίζεσθαι vid. ad 9, 36.

CAPVT XXI.

Iesus, quem non latebat mortem suam a Iudaeorum senatu esse decretam, vid. Ioh. 11, 46., nihilominus tamen ad festum Paschatos concelebrandum Hierosolyma proficiscebatur, et solenniter vrbem introibat. Neque tamen propterea potest contendi, eum gloriae cupidine incensum, animae prodigum fuisse, atque fanatico impetu morti sese obiecisse; cum potius nobilissimo animi impetu ductus, et vt a patre demandato officio omni ex parte satisfaceret, insidiis hostium suorum, et ipsi morti sese obtulerit. Volebat nimirum Iesus, vt doctrinae salutaris ab ipso hactenus traditae semina longe lateque spargerentur, vt ea etiam inter calamitates grauissimas vbiuis locorum laete efflorescerent, et felicissimus euentus his ipsius desideriis respondebat. Quodsi autem historiam ducem sequimur, facile animaduertimus, caussam laetae rei christianae progressionis et propagationis, caussam ardoris et constantiae Christi sectatorum in religione salutari tenenda et tradenda, non tantum fuisse excellentiam praeceptorum magistri de moribus atque officiis, sed inprimis etiam firmam persuasionem, eum Messiam esse, eum aliquando rediturum et summa atque perpetua felicitate pios atque constantes suos cultores ornaturum esse. Iudaei, veri et vnius Dei cultores, exspectabant Messiam, non item gentes reliquae, et in illorum animis prophetae V. T. hanc spem et exspectationem excitarant, aluerant, fouerant. Si Iesus, vt hostium suorum insidias effugeret, in alias terras sese con-

tuliſſet, non modo Iudaei eum, ſemel capitis damnatum, ibi ex inſidiis tollere ſtuduiſſent, ſed etiam tradenda ſua doctrina gentilium philoſophorum atque ſacerdotum odium et inuidiam ſibi contraxiſſet, et vitae conſeruandae cauſſa, ne vel ex inſidiis tolleretur, vel ſupplicio afficeretur, coactus forte tandem fuiſſet, paucis tantum interioris admiſſionis diſcipulis doctrinam ſuam tradere. Meſſiae dignitatem tunc ſibi vindicare non potuiſſet, Meſſias enim in Iudaea prodire et regnum ſuum condere debebat, nec locum habuiſſent omnes illae ſpes et exſpectationes de Ieſu Meſſia, quas ipſius ſectatores fouebant, quaeque iis, cum in vitam et in coelum rediiſſet, ad virtutem conſtantiamque incitamenta erant grauiſſima. Sic vero rei chriſtianae inter Iudaeos aeque ac gentiles propagatio, et omnis quae inde penderet rerum conuerſio, intercepta fuiſſet, et omnis diſciplinae, quam Chriſtus voluerat ſtabilitam, fructus interiiſſet. Cum ergo Ieſus intelligeret, regnum veritatis atque virtutis ab ipſo conditum, non niſi morte ſua ſtabiliri et confirmari poſſe, ex eaque commoda maxima in genus humanum redundatura eſſe, atque adeo aut ab officio ſanctiſſimo ſibi deſciſcendum, aut mortem cruentam oppetendam eſſe: religione commotus, optimis et humaniſſimis conſiliis ductus, voluntati patris ſui conuenienter, ſponte, animo tranquillo, aduerſariis ſuis ſeſe necandum tradidit, — Cum autem Ieſus ſolenniter vrbem introiret, nolebat in animis Iudaeorum hanc ſpem vel excitare vel alere, ſe regnum terrenum inſtituturum eſſe, neque vllo modo turbas et ſeditiones mouere volebat Ioh. 18, 36. 37. Quam alienus enim ab omni ſeditione fuerit, quam parum vanae gloriae inhiauerit, hominumque fauorem venatus ſit, omnis ipſius hiſtoria docet, et vel exinde patet, quod per reliquos vitae dies, eandem ſequebatur vitae rationem, quam antea ſecutus erat. Volebat potius hoc modo publice et ſolenniter declarare, ſe eſſe Meſſiam a prophetis promiſſum, et omnes tunc temporis Hieroſolymae verſantes, ad ſuam captiuita-

tem, passionem et mortem breui secuturam attentos reddere, atque vanas et inanes de regno Messiano terreno opiniones, quae animos Iudaeorum et sectatorum suorum hactenus insederant, corrigere. cf. *Harras Bemerkungen über den letzten Einzug Jesu in Jerusalem*, in *Eichhornii Allgem. Bibl. der bibl. Literat. B.* 10. p. 189 sqq. Euenerunt autem ea, quae h. l. leguntur, quinto circiter die ante festum Paschatos. Caeterum Matthaeus, Marcus et Lucas, qui silentio praeterierunt historiam Lazari a morte excitati, ea quae Iesus Hierichunte fecerat et dixerat, narratione coniunxerunt cum isto triumphali eius ingressu in vrbem, quasi sine diuerticulo venisset Hierosolymam; plenior est Iohannis narratio c. 12. idem Iohannes refert Iesum solenniter vrbem ingressum esse, post coenam cui Bethaniae interfuerat 12, 2 sqq. Matthaeus, Marcus et Lucas, ante coenam illam introitum ipsius commemorant, v. Matth. 24, 1 ss. Euangelistas autem, et inprimis Matthaeum, non semper in narrationibus suis ordinem temporis esse secutos, iam aliunde constat; quare *Paulo* adstipulari non possum suspicanti, vid. *Krit. Kommentar* ad h. l., Iesum bis solenniter vrbem ingressum esse, priorem eius ingressum memorasse Matthaeum, Marcum et Lucam, posteriorem, Iohannem. Contra *Paulum* disputarunt etiam Auctor libri: *Kritik der Kommentars von Paulus* p. 136 sqq. et *Thiessius* in *s. Kommentar* p. 247 ss. 254.

1. *καὶ ὅτε ἤγγισαν εἰς Ἱεροσόλυμα*] *postea cum appropinquassent ad vrbem:* Luc. 19, 29. scripsit *καὶ ἐγένετο ὡς ἤγγισαν*, quibus verbis inest Hebraismus; sed Alexandrini quoque Ex. 3, 21. formulam Hebraicam והיה כי simpliciter per *ὅταν δὲ* expresserunt. *καὶ ἦλθον εἰς Βηθφαγῆ*] *et quidem venissent in confinia Bethphages:* Marc. 11, 1. legitur: *εἰς Βηθφαγῆ καὶ Βηθανίαν*. Bethphage, auctoribus Origene, Chrysostomo, Hieronymo, Eusebio, aliisque, erat vicus ad montem oliuarum situs prope Be-

thaniam, vid. *Büſching Harmonie der Evangeliſten* p. 55. Alii vero etymologiam vocis prementes (פַּג *ficus*, et בית, *domus*, *locus*, *regio*) exiſtimant Βηθφαγῆ fuiſſe nomen integri tractus ad montem oliuarum, vid. *Lightfootus* Hor. Hebr. et Talm. p. 545. quae tamen ratio non magnopere firma videtur. vid. *Lud. de Dieu* ad h. l. ὄρος ἐλαιῶν] *mons oliuarum*, mons ille ab oliuis praecipue nomen adeptus erat, imminebat vrbi ab oriente, caeteris montibus altior erat, et ab vrbe itinere ſabbati Act. 1, 12. vel quod idem eſt, quinque ſtadiis diſtabat. Ioſeph. Ant. 20, 8. 6. πρὸς τὸ ὄρος τὸ προςαγορευόμενον ἐλαιῶν — ὃ καὶ τῆς πόλεως ἀντικρὺς κείμενον ἀπέχει ϛάδια πέντε. Marcus quidem l. l. et Luc. 19, 29. praeter Βηθφαγῆ commemorat Βηθανίαν, cum tamen Chriſtus vna cum ſuis ex hoc vico iam egreſſus eſſet, coll. Ioh. 12, 1. 12. ſed Marci et Lucae verba ita explicari debent: Chriſtus venit in confinia Bethaniae et Bethphages, in eam montis oliuarum regionem, vbi vtriusque vici agri contermini ſunt. Bethania erat vicus vltra montem olivarum ſitus, quindecim ab Hieroſolymis ſtadiis diſtans, vid. Ioh. 11, 18.

2. εἰς τὴν κώμην] *in vicum*, intelligitur Bethphage, non Bethania; e Bethania enim Ieſus, qui a Iudaeorum coetu Hieroſolymam proficiſcente, qui eum hactenus comitatus erat, diſceſſerat, et Bethaniam ſeſe contulerat, vid. Ioh. 12, 1. 2. ablegauit duo illos diſcipulos; nec ſcribi potuiſſet πορεύθητε vel ὑπάγετε, vt Marcus et Lucas habent. ſed ὑποϛρέψετε. τὴν ἀπέναντι ὑμῶν] *qui vobis e regione eſt*, על פני Zach. 14, 4. vbi οἱ ό. vertunt: ἀπέναντι· Marc. 15, 39. ἐξ ἐναντίας. ὄνον δεδεμένην, καὶ πῶλον μετ' αὐτῆς] *aſinam alligatam, et pullum cum ipſa.* Orientis populi aſinis equorum loco frequenter vtebantur, et etiamnum vtuntur, vid. Iudd. 5, 10. 2 Sam. 16, 2. 1 Regg. 1, 38. *Warnekros Entwurf der Hebr. Alterthümer* p. 36. *Niebuhr Reiſebeſchr.* P. 1. p. 311.

164. Eiusd. *Beschreibung von Arabien* p. 44. 164. *Hasselquist Palaestina* p. 148. *Harmars Beobachtt. über den Orient*, *Th.* 2. p. 98. *Th.* 3. p. 168. equis Orientales belli tempore vtebantur; vnde asinus erat quoque symbolum pacis, vid. *Moschii Bibelfreund*, Th. 1. p. 401. *Staüdlinii neue Beyträge zur Erläut. der bibl. Prophet.* p. 123 s. *Meyeri Versuch einer Hermeneut. des N. T.* Th. 2. p. 588. πῶλον intelligitur pullus, cui nemo hactenus insederat, vt diserte legitur Marc. 11, 2. Luc. 19, 30. Animalia iugum nondum experta, intacta, ad vsus sacros adhibebantur, vid. Deut. 21, 3. 1 Sam. 6, 7. Horat. Epod. 9, 22. Ouid. Met. 3, 12. Virg. Georg. 4, 540. 551. Asinam vero haud dubie propterea Christus adduci iussit, vt pullus eo facilius discipulos sequeretur. Marcus et Lucas nominant tantum pullum, neque tamen propterea negant, repertam et adductam quoque esse asinam.

3. καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ τι] *si quis vero vos quicquam interrogauerit*, nempe τί ποιεῖτε τοῦτο; *quem in finem hoc facitis?* διὰ τί λύετε Luc. 19, 31. εἰπεῖν, *interrogare*, v. Luc. 19, 31. add. Matth. 13, 10. coll. Luc. 8, 9. ita λέγειν Matth. 19, 3. coll. Marc. 10, 2. Est autem h. l. sermo de asinae dominis, nam Luc. loco parall. commemorantur οἱ κύριοι αὐτοῦ scl. τοῦ πώλου. His dominis Christus et discipuli haud dubie optime noti erant. ἐρεῖτε ὅτι ὁ κύριος κ. λ.] *respondete, magister noster iis opus habet.* κύριος, *doctor, magister*, v. 8, 25. coll. Marc. 4, 38. respondet Hebr. רַב, רַבִּי, *principem, dominum, doctorem* indicat, et a paraphr. Chald. saepius ponitur pro שַׂר Ex. 1. 11. et אָב, 2 Regg. 2, 12. εὐθέως δὲ ἀποστελεῖ αὐτοὺς] *statim eos abduci iubebit*, np. is qui interrogauerat. Plurimi codd. habent ἀποστέλλει, recte; altera lectio ἀποστελεῖ e Marci loco parallelo in hunc nostrum translata videtur. Sed praesens ἀποστέλλει vim habet futuri.

4. 5. Haec omnia a Chrifto funt inftituta, vt euentu comprobaretur, quod praedixerat, Zach. 9, 9. continet ille Zachariae locus defcriptionem poeticam aetatis aureae, regni Meffiani. vid. *Eckermani theol. Beyträge, St.* 1. p. 90. et libr. noftr. *Meffianifche Weiffagungen d. A. T.* p. 107 fqq. Caeterum h. l. vt Ioh. 12, 14. 15. non verbotenus, fed memoriter Zachariae effatum laudatum eft. — 5. *θυγατρὶ Σίων*] *ciuibus Hierofolymitanis*, nam Zion per fynecdochen, ipfam Hierofolymam notat. Solebant autem Hebraei populos et ciuitates vocare *filias*, et *virgines*. v. Amof. 5, 1. Pf. 45, 13. 137, 8. Ier. 46, 24. Thren. 1, 6. 2, 1. *Glaffius* Phil. S. p. 101. *ὁ βασιλεύς σου*, *Meffias promiffus.* v. 2, 2. 4. *σοὶ πραΰς*] *in veftrum commodum*, *veftram falutem*, *mitis*, *manfuetus*, *pacificus*, vid. ad 5, 5. non, *pauper*, *afflictus*, haec enim notio a noftro et Zachariae loco aliena eft; defcribitur enim Meffias tanquam is, qui pacem, concordiam, felicitatem, ciuibus fuis largiturus fit. Ita πραΰς legitur quoque Pind. Pyth. 3, 124. ὃς Συρακόσσαισι νέμει Βασιλεὺς Πραΰς ἀςοῖς, οὐ φθονέων ἀγαθοῖς, ξείνοις δὲ θαυματὸς πατήρ. *ἔρχεται*] pro ἐλεύσεται, Ioh. 6, 14. Matth. 11, 3. *καὶ ἐπιβεβηκὼς — ὑποζυγίου*] *infidens — nempe pullo*, *foetui afinae: καὶ*, vt Zach. l. c. ו, eft explicantis, *nempe*, *fcilicet*, vt Ier. 40, 8. Ioh. 10, 33. *τὸ ὑποζύγιον* fcl. *ζῶον* l. *κτῆνος*, in vniuerfum omne iumentum notat, cui iugum imponitur, quo ad portandum vel vehendum vtimur, inprimis tamen de afinis adhibetur, vt h. l. 2 Petr. 2, 1. 6. Diod. Sic. p. 158. C. Suidas: *ὑποζύγια, οἱ ὑπὸ ζυγὸν βόες — λέγεται ὑποζύγια καὶ τἄλλα τῶν ἀχθοφόρων ζώων, οἷον. ἵπποι τε, καὶ ἡμίονοι, καὶ ὄνοι.* His autem ipfis verbis *υἱὸν ὑποζυγίου* accuratius definitur praecedens *πῶλον*, nempe intelligendum effe *pullum afinum*, non quemvis, fed adhuc *lactentem*, qui adeo matrem fequeretur, vid. *Fifcherus* Proluff. de vit. Lexx. N. T. p. 495 fq. Lucae quoque 19, 30. diferte legitur: *πῶλον — ἐφ' ὃν οὐδεὶς πώποτε ἄνθρωπον ἐκάθισε.* Graecos autem etiam

pullos animalium nominasse παῖδας et υἱοὺς, exemplis probarunt *Wetstenius* et *Kypkius* ad h. l. Sic etiam Columella 6, 37. de onagris loquens, *filii* nomen vsurpauit.

7. ἐπέθηκαν ἐπάνω αὐτῶν τὰ ἱμάτια αὐτῶν] imposuerunt vestimenta sua, in significationem amoris et reverentiae, 2 Regg. 9, 13. *Beza* referri voluit αὐτῶν ad sequens ἱμάτια, vt Iesus collocatus dicatur super vestimenta. Durius, et contra vsum loquendi. Pullo tantum Iesus vectus est, et super pullum tantum iniecerunt vestimenta sua discipuli, vt Marc. et Luc. referunt. *Glassius* Phil. S. p. 172. et *Clericus*, pluralem loco singularis positum putant. Neque tamen hac enallage opus est. Sed ἐπάνω αὐτῶν h. l., vt versu extremo, verti debet: *super vnum illorum* iumentorum i. supra pullum asininum, vt adeo omissum sit εἷς, vt Ioseph. Ant. 2, 6. 1. ἄγεται Πετεφροῦ θυγατέρα τῶν ἐν Ἡλίου πόλει ἱερέων, *duxit in matrimonium filiam Petephrae*, *vnius ex sacerdotibus Hierapolitanis*. vid. *Krebsius* ad h. l. Quae loquendi ratio Hebraica est, v. Gen. 19, 29. Iudd. 12, 7. Ita et Homer. Il. κ', 513. 529. ἵππέων ἐπεβήσατο. Pro ἐπάνω αὐτῶν in aliis libris legitur: ἐπ' αὐτὸν, αὐτῷ, ἐπάνω αὐτοῦ, ἐπὶ τὸν πῶλον, vt v. extr. in aliis ἐπάνω αὐτοῦ· quae lectiones omnes interpretamenta videntur, nata e locis Marci et Lucae parallelis, vt adeo lectio difficilior ἐπάνω αὐτῶν praeferenda sit. Pro ἐπεκάθισαν plures codd., verss. et patres legunt ἐπεκάθισεν, *et vectus est eo*, quae lectio haud dubie verissima est, etiam a *Griesbachio* in textum recepta. Qui ἐπεκάθισαν retinent, transitiue vertunt: *collocarunt eum*, sed in textu non additum legitur αὐτὸν, qui tamen Accusatiuus per leges linguae abesse non potest, si legatur ἐπεκάθισαν, vt 1 Regg. 1, 44. vbi οἱ δ' καὶ ἐπεκάθισαν αὐτὸν ἐπὶ τὴν ἡμίονον τοῦ βασιλέως· add. v. 33. 38. Luc. 19, 35. 10, 34. ἐπάνω αὐτῶν, *super vnum ex illis*. Alii αὐτῶν referunt ad τὰ ἱμάτια.

8. ὁ δὲ πλεῖϛος ὄχλος] *maxima pars populi.* Erant Iudaei, qui partim ad feſtum properabant, partim, comperta Lazari reſuſcitatione, ex vrbe egreſſi erant et obuiam iuerant Chriſto, Ioh. 12, 9. ἔϛρωσαν ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐν τῇ ὁδῷ] *veſtes ſuas in via ſtrauerunt.* Hebraei, omninoque Orientis populi regi aduenienti, reuerentiae teſtificandae cauſſa, veſtes, flores, tapetia ſubſternere ſolebant, 2 Regg. 9, 13. hoc honore excipiebatur Alexander M. vid. Ioſeph. Ant. 2, 8. 5. Agrippa cum Hieroſolymam veniret, vid. Philo de Leg. ad Cai. Lib. 1. add. Plutarch. in V. Caton. Min. p. 764 C. προεπέμφθη δάκρυσι καὶ περιβολαῖς ἀπλήϛοις ὑποτιθέντων τὰ ἱμάτια τοῖς ποσὶν ᾗ βαδίζοι καὶ καταφιλούντων τὰς χεῖρας, *abeuntem prouincia Catonem lacrimis et inſatiabili amplexu proſecuti ſunt, ſternentes veſtes iis locis, quibus ipſe pedibus iturus erat, et manus ipſius oſculati ſunt.* Huius moris antiqui veſtigia etiam reperiuntur ap. Aeſchyl. Agam. 918. vbi vid. *Stanleius:* add. Herodo. 7, 54. Suet. Ner. c. 25. cf. *Spencerus* de legg. Hebrr. rituall. 4, 5. p. 1112. 1116. *Paulſen Regierung d. Morgenl.* p. 228. *Chardin Reiſebeſchr.* Th. 3. p. 103 f. 209. *Tavernier Reiſebeſchr. Th.* 1. *B.* 5. p. 577. ἄλλοι δὲ ἔκοπτον κλάδους ἀπὸ τῶν δένδρων] *alii ramos arborum caedebant.* Accuratius conſtituit ramorum genus Ioh. 12, 13. commemorat, τὰ βαΐα τῶν φοινίκων, *ramos palmarum.* βαΐον prop. *ramus palmae,* deinde ſiue addito, ſiue omiſſo φοίνιξ, *ramus.* v. *Fiſcherus* Proluſſ. de vitiis Lexx. N. T. p. 18 ſq. Rami palmarum erant ſymbolum laetitiae, 1 Macc. 13, 51. 2 Macc. 10, 6. 7. Etiam Graecorum milites triumphantes ramos palmarum geſtare ſolebant, eorumque anteſignani θαλλοφόροι dicebantur. A Graecis haec conſuetudo ad Romanos peruenit, vid. Liu. 10, 47. Frondibus autem atque floribus viam ſpargere, ſignum quoque apud vett. reuerentiae atque honoris erat: Curtius 5, 1. 19. *magna pars Babyloniorum conſtiterat in muris, auida cognoſcendi nouum regem* (Alexandrum M.), *plures obuiam progreſſi ſunt; inter quos Bagophanes, arcis*

et regiae pecuniae custos — totum iter floribus, coronisque constrauerat. vbi vid. interpp. Ouid. Trist. 4, 2. 50. *Quacunque* (Caesar) *ibis, manibus circum plaudere tuorum, vndique iactato flore tegente vias.* Claudian. de Laudib. Stilic. 2, 400. Panegyr. 2. (de Stilicone) *spectabunt cupidae matres, spargentur et omnes Flore viae.*

9 — 11. Rami palmarum decisi in memoriam revocabant populo festum tabernaculorum et verba Ps. 118, 24. 25. quae tunc decantabantur, hinc quoque Christo acclamabant: ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβὶδ] *serua quaeso, felicitatem largire* Dauidis filio. Debet autem e Ps. l. c. subintelligi יהוה. Verba τῷ υἱῷ Δ. referuntur ad ὡσαννὰ, (Hebr. הושיע נא, ex quo per Syncopen ὡσαννὰ factum) nam ישע non modo cum accusatiuo, sed etiam cum datiuo construitur, vid. Ios. 10, 6. Iudd. 7, 2 10, 14. 1. Sam. 25, 26. Iob. 40, 14. Ps. 44, 4. εὐλογημένος scl. ἔστω, *laudetur, celebretur*, בָּרוּךְ, vt Eph. 1, 3. ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου] Psalmi l. c. notat eum, qui ad templum accedit, h. l. legatum diuinum, Messiam v. 11, 3. Ioh. 5, 43. Luc. 19, 38. ἐν τοῖς ὑψίστοις] pro ὁ ὢν ἐν τοῖς ὑψίστοις, vt 22, 30. ἄγγελοι οἱ ὄντες ἐν οὐρ. Per τὰ ὕψιστα intelligitur *coelum*, Sir. 43, 9. Hebr. בַּמְּרוֹם, quod Alex. Ps. 93, 4. ἐν ὑψηλοῖς et Iob. 31, 2. מִמְּרֹמִים, vertunt ὕψιστα, vt adeo sensus sit: felicitatem largire, tu qui in coelo versaris. Est periphrasis Dei. vid. not. ad Luc. 2, 14. — 10. ἐσείσθη, *commota est tota ciuitas.* Verbum σείεσθαι non retulerim ad metum, vt 28, 4. (vbi additum legitur ἀπὸ τοῦ φόβου) nempe turbarum, sed potius ad concursum Hierosolymitanorum, qui nouitate spectaculi vehementer commouebantur; sic Cic. pro Domo c. 56. *Italiae magnificentissimus ille motus, municipiorumque concursus.* — 11. ὁ προφήτης, quem hactenus prophetam habuimus, iam vero Messiam veneramur. ὁ ἀπὸ Ναζαρὲτ τῆς Γαλιλαίας pro Ναζ. πόλεως τῆς Γαλιλ. vid. Luc. 1, 26. Tob. 4, 21.

12 — 14. Iefum non eodem die, quo folenniter vrbem ingreffus erat, e templo eieciffe, qui in eo vendebant et emebant, fed poftridie huius diei hoc factum effe, planiffime Marcus docet 11, 15. qui diligentius ordinem temporis conftituit. τὸ ἱερὸν τοῦ Θεοῦ] In codd. nonnullis fimpliciter legitur τὸ ἱερὸν, omiffo τοῦ Θεοῦ, neque aliis in locis N. T. templum dicitur ἱερὸν τοῦ Θεοῦ, adiectum tamen legitur 3 Efd. 5, 70. vbi τὸ ἱερὸν τοῦ Θ. id. qd. ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ· fed illam ipfam ob cauffam, vt recte iudicauit *Griesbachius* Comment. Crit. ad h. l. a fciolo deletum fuiffe videtur τοῦ Θεοῦ, praefertim cum nec Marcus, nec Lucas, hoc additamentum habeant. המקדש generatim eft area illa in monte Moria, in qua ipfa aedis facra cum porticibus, atriis et conclauibus exftructa erat, fpeciatim vero ponitur de exterioribus templi aedificiis, contra vero ναὸς plerumque de ipfo templo, quod fancto et fancto fanctorum conftabat, vid. *Kypkius* Obff. Sacrr. T. I. p. 136. nos ad 4, 5. et *Schleusneri* Lex. h. v. In parte areae illius (in qua fere media ipfa aedis cum porticibus exftructa erat) occidentali, ante porticum mulierum, erat fpatium חָנֻיוֹת, *tabernae*, dictum, in quod aditus patebat pollutis a mortuo e gentilibus, vnde etiam *atrium gentium* dicebatur, et ibi vendebantur indies thus, oleum, vinum, aliaeque res ad facrificia neceffariae, columbae, agni, boues etc. victimae omnes iam lectae, fpectatae et probatae. Auxerat nunc temporis hoc emporium appropinquans Pafcha, ad quod innumera pecora requirebantur. Ex hoc igitur loco, ex area atrii gentium, eiecit Chriftus τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας, id quod confirmat locus Marci 11, 17. ὁ οἶκός μου — πᾶσι τοῖς ἔθνεσι. Strepitus negotiantium turbabat et interpellabat eos, qui Deum in templo venerabantur, varii generis fraudes ibi committebantur, fraudes et emunctiones negotiatorum iniquae rixas et iurgia procreabant, et ita templum profanabatur; facerdotes autem turpis et fordidi lucri cauffa hanc templi profanationem concedebant.

Vid. *Lightfootus* ad h. l. qui opinatur negotiatores festo Paschatos in ipsum quoque mulierum atrium penetrasse, etiam vltra gentilium septum. Expellebat ergo Christus homines illos, quos sacerdotes ad radices montis relegare debuissent, quoniam turbabant venerantes Deum in templo, quoniam negotiatores illi, et sacerdotes, qui cum iis faciebant, sordida lucra captantes, spolia et furta ibi occultantes, templum profanabant; declarabat vero etiam simul se legatum diuinum, se Messiam esse. Mal. 3, 1. 3. Neque enim adstipulari possum iis, qui Iesum hoc factum impune tulisse affirmant, ex iure zelotarum a iudaeis recepto, vi cuius etiam priuatis licebat eos, quos in atroci delicto contra sanctitatem Dei vel templi et religionis suae deprehenderent, verberibus coercere, imo adhuc repugnantes occidere, vid. *Wolfius* in Curis ad h. l. Imo potius propterea nemo Iesu venditores et emtores e templo eiicienti repugnare et sese opponere audebat: quoniam arbitrabantur Iudaei, legatum diuinum, prophetam, posse leges ferre cultum Dei externum spectantes, alia permittere, alia interdicere, nouos ritus inducere etc. vid. Ioh. 1, 25. Deut. 18, 18. add. not. ad 12, 6. quoniam maxima pars populi (qui et ipse fraudes illas negotiatorum et turbas indignabatur) Iesum pro legato diuino, et nunc temporis quidem pro Messia habebat. Messiae autem inprimis datam esse, putabant Iudaei, potestatem legum abrogandarum vel innouandarum, eumque hac potestate vsurum, et multas nouas leges laturum esse. Midrasch Schir Haschirim 2, 13. *Dixit R. Chiiah: referendum est hoc ad dies Messiae. Res magna ventura est mundo; lex conuertetur ad nouitatem et renouabitur Israeli.* Ialkut Schimuni in Ies. fol. 46. col. 1. *S. B. sedebit praedicans nouam legem, quam daturus est per Messiam.* Emeck Hammelech fol. 196. col. 1. ad Ies. 12, 3. *Aquae nil aliud sunt quam lex, et aquae salutis nil aliud quam lex Messiae; sunt autem arcana illa, quae antiquus dierum (Dan. 12, 13.) obtexit et occlusit, ne reuelentur vsque ad aduentum Salua-*

toris. v. *Bertholdti* Chriſtologia p. 163. τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιςῶν] *menſas nummulariorum.* κόλλυβος proprie notabat *genus quoddam nummi minuti*, ſcholiaſt. ad Ariſtoph. Pac. 1199. οὐδὲ κολλύβου· εἶδος εὐτελοῦς νομίσματος ἀντὶ τοῦ, οὐδὲ ὀβόλου· add. Pollux 9, 72. Heſych. vid. κολλυβιςής· deinde nummum, *nummos* qui pro permutatione pecuniae dari, vel deduci vel ſolui ſolebant, *Agio, Aufgeld*; hoc ſignificatu ſaepius occurrit in Rabbinorum ſcriptis, qui hoc vocabulum in ſuam linguam receperunt, ita vt dixerint קָלְבּוֹן, vid. *Buxtorfii* Lex. Talm. h. v. denique *ipſam pecuniae permutationem*, τὴν ἀργυρίου ἀλλαγὴν, vid. Pollux 3, 9. 7, 170. Cic. Verr. 3, 78. *deductiones fieri ſolebant primum pro ſpectatione et collybo — nam collybus eſſe qui poteſt, cum omnes vtantur eodem genere nummorum.* Iam κολλυβιςαὶ h. l. memorati, qui etiam τραπεζῖται, *menſarii* dicebantur, (Heſych. κολλυβιςής, τραπεζίτης. κόλλυβος γὰρ εἶδος νομίσματος.) שֻׁלְחָנִיִּין, quod nummos in menſis expoſitos habebant, opera ſua adiuuabant emtionem et venditionem pecudum, nummos Graecos et Romanos permutabant Hebraicis, ſi quis pecuniam donare gazophylacio (in quo nonniſi Hebraica pecunia reponi poterat), aut tributum annuum templo pendere vellet. Iudaeorum enim quisque annuatim, dimidium ſiclum ad templum tuendum ſoluere debebat, vid. ad 17, 24. et quamquam haec pecunia d. XXV. menſis Adar ſoluenda erat, plures tamen exterorum ſolutionem differre ſoliti eſſe videntur in ſequentem menſem Niſan, quo ipſis Hieroſolymae feſtum Paſchatos concelebrandum eſſet. καὶ τὰς — περιςερὰς] *et ſedilia eorum, qui vendebant columbas*, euertebat. Columbae inprimis a pauperibus immolabantur, vid. Leuit. 5, 7. 12, 8. 14, 21. καθέδραι, מוֹשָׁבִים, *ſellae, ſedilia*, 1 Sam. 20, 25. — 13. Recte igitur Ieſus vti poterat verbis Ieſ. 56, 7. et Ier. 7, 11. cf. *Eckermani theol. Beyträge, B.* 1. *St.* 1. p. 91 ſqq. *mea domus eſt precibus deſtinata* (ita enim explicari debent verba οἶκος προςευχῆς, vt Luc. 21, 4. τὰ δῶρα τοῦ

Θεοῦ, dona Deo destinata: κληθήσεται pro ἔσεται, *est*, vt Hom. Il. α', 293. γ', 138.; vid. *Casaubonus* Lectt. Theocritt. c. 3.) *vos vero eam commutastis in latronum speluncam.* λῃσταὶ sunt h. l. omnino homines pessimi et sordidi, qui turpis lucri studio se duci patiuntur.

15. 16. *Sacerdotum principes et legisperiti, qui vidissent miranda ipsius facinora:* τὰ θαυμάσια scl. ἔργα, intelliguntur introitus Christi in vrbem solennis, et eiectio negotiatorum; Sir. 43, 25. coniunguntur θαυμάσια καὶ παράδοξα ἔργα· vbi vid. *Bretschneiderus.* Insolitum enim et inauditum erat, hominem priuatum, vt putabant illi primores populi, sine auctoritate Synedrii talia ausum esse. καὶ τοὺς παῖδας — Δαβὶδ] *et audirent pueros clamantes in templo: floreat Dauidis nepos:* qui acclamationes parentum repetebant: ἠγανάκτησαν, *indignati sunt,* succensebant non tam pueris, quam potius Iesu, qui Messiae personam agebat, et laudem illam accipiebat. — 16. Sacerdotes et legisperiti, metuentes populum, non seuerius Iesum vituperare audebant, sed, vt facere solent homines, qui aliorum honori et virtuti inuident, et odium inuidiamque suam nonnisi cauillationibus demonstrare possunt, has puerorum acclamationes, parum vt putabant honorificas, irridentes, dicebant: *audisne laetas has puerulorum acclamationes? Audio,* inquit Iesus, *nunquamne legistis: ex ore paruulorum et infantium tibi laudem parasti?* vel pueri dignitatem meam agnoscunt, et vos pudore afficiunt. Vsus est Iesus verbis Psalmi (8, 3.), qui magnificentiam et benignitatem Dei celebrat, quae in coelis et in terris appareat. ἐκ στόματος — αἶνον] *tenera aetas laudes tuas praedicat.* νήπιοι, עוֹלְלִים, Aqu. βρέφη, infantibus lactentibus maiores, *infantes a lacte depulsi,* vid. *Rosenmüllerus* in Schol. ad Ps. l. c. θηλάζοντες, וְיֹנְקִים, *infantes lactentes*, qui apud Iudaeos vett. erant fere biennes, etiam triennes, vid. 1 Sam. 1, 22. 24. Gen. 21, 8. 2 Macc. 7, 27. *Warnekros Entwurf der Hebr.*

Alterth. p. 305. κατηρτίσω αἶνον, *parasti tibi laudem.* Hesych. κατηρτίσω· ἐποίησας, ἐτελείωσας· in textu Hebr. legitur יסד, *fundauit*, it. *parauit*. vid. 1 Chron. 16, 27. *Müntinghe Anmerkk.* ad Pf. l. c. p. 18 fq. αἶνος, Hebr. עז, quod Aq. et Symm. vertunt κράτος, Alex. αἶνος, *laus, gloria*, quo fenfu עז legitur quoque Pf. 63, 3. et κράτος 1 Tim. 6, 16. 1 Petr. 4, 11.

17. *Iis relictis, ex vrbe Iefus Bethaniam abiit, ibique pernoctauit.* αὐλίζεσθαι omnino notat: *commorari aliquo loco*, 3 Esdr. 9, 2. αὐλισθεὶς ἐκεῖ. add. Sir. 24, 7. Xen. Anab. 4, 3. 1. ταύτην τὴν ἡμέραν ηὐλίσθησαν. Hesych. αὐλίζομαι, μένω, ἐνδιατρίβω. Deinde vero etiam fignificat: *pernoctare, noctem in aliquo loco transigere*, fiue omiffo, fiue addito νυκτὸς, Apollodor. 2, 5. 10. ἐν ὄρει Ἄβαντι αὐλίζεται. add. Diod. Sic. p. 372. B. Id. p. 333. C. αὐλιζομένους ἐν τῇ πόλει νυκτός. p. 356. τὴν μὲν νύκτα κατηυλίσθησαν. In verfione Alexandrina refpondet Hebr. לון Iof. 8, 9. Iudd. 18, 2. 19, 6. Cant. 7, 11. ex urbe autem Iefus difceffit, vt omnem affectati regni terreni fufpicionem a fe amoueret. Praeclare ad h. l. notauit *Michaelis*, templum munitiffimum, et coaceruatam fuiffe in eo infinitam pecuniae atque frumenti copiam, adeo vt qui templum, arcem vrbis occupaffet, in ipfa quoque vrbe dominaretur. Iefum ergo, quem tam infignis multitudo hominum rerum nouarum cupidiffimorum, eumque Meffiam agnofcentium, in templum comitata effet, fi voluiffet regnum terrenum affectare, opportuniffimam tunc temporis occafionem nactum fuiffe, feditionem mouendi, praefertim cum plus quam decies centena millia, tempore fefti Pafchatos, Hierofolymis commorarentur; eum vero hac occafione non vfum effe, fed e templo, et ipfa vrbe, difceffiffe.

18. 19. πρωΐας δὲ ἐπανάγων εἰς τὴν πόλιν, *mane rediens in vrbem.* Nempe die Solis Iefus Hierofolymam

folenniter introierat, vefperi Bethaniam redierat, vid. Marc. 11, 11. die Lunae eiiciebat e templo negotiatores, Marc. 11, 15. 16. vefperi rurfus ex vrbe egrediebatur; die Martis redibat in vrbem, ingrediebatur rurfus templum, in eo docebat, et omnes illos fermones habebat, qui leguntur Luc. 20. Marc. 11—13. Matth. 21, 23 — c. 26. Quod ficum attinet, cui Iefum maledixiffe Matthaeus et Marcus c. 11. referunt, Matthaeus breuius et ftrictius rem enarrans, fimul maledictam et arefactam memorat. Marcus vero fufius et accuratius rem exponens, Iefum eam exfecratum effe tradit mane illius diei, quo negotiatores e templo eiecerit 11, 12. poftridie autem mane Apoftolos arborem arefactam animaduertiffe, v. 20. Itaque Marcus arefactam dicit, quando id vere contigit, fiue, quando ab Apoftolis obferuatum eft, arborem, cui pridie maledixiffet Iefus, exaruiffe. — 19. ἰδὼν συκῆν μίαν (pro τινὰ, v. 16, 14.) ἐπὶ τῆς ὁδοῦ] *vidit ficum quandam iuxta viam, et nihil in ea reperit praeter folia;* ficus in Palaeftina ter per annum fructus ferre folet: 1) *ficus praecoces,* בכורים, circa finem menfis Martii adolefcunt, fed maturefcunt demum exeunte menfe Iunio, Ief. 28, 4. Ier. 24, 2. 2) alterum genus ficuum (*Kermufe*) menfe Iunio erumpere folet, fed maturefcit menfe demum Augufto. 3) tertium genus, *ficus ferotinae* per hiemem clementem in arbore manent, et vere inter nouas frondes et folia maturefcunt, v. Plin. H. N. 16, 27. Theophraft. 3, 6. *Shaw Reifen,* p. 129. 296. *Bocharti* Defcript. terrae fanctae, p. 932. *Michaelis* Supplem. ad Lex. Hebr. p. 176. *Buhlii* Calend. Palaeft. p. 15. *Warnekros* Hebr. Alterth. p. 131. Sperare ergo poterat Iefus, fe forte *ficum* vnam alteramue *ferotinam* in arbore effe inuenturum, fed reperiebat nil nifi folia, οὐδὲν εὗρεν ἐν αὐτῇ εἰ μὴ φύλλα μόνον, ne reperiebat quidem *ficus praecoces* eruptas, quas reperiffet, fi arbor bonae, non malae indolis fuiffet; οὐ γὰρ ἦν καιρὸς σύκων, Marc. 11, 13. nondum erat illa

anni tempeſtas, qua meſſis *ficuum praecocium* inſtitui ſolebat, nondum erat tempus ficus praecoces decerpendi et colligendi (Athen. 2, 24. p. 65. b. ὅταν ἀκμάζῃ τὰ σῦκα et τῷ τῶν σύκων καιρῷ idem ſignificant), quibus verbis Marcus, vt recte monuit *Wetſtenius* ad Marc. l. c. docere voluit, fuiſſe arborem infoecundam, omnes illius fructus non potuiſſe paulo ante decerptos eſſe. μηκέτι εἰς τὸν αἰῶνα, *nunquam, ne amplius*, אֵין־עַד־עוֹלָם, Ez. 28, 9. vbi Alex. οὐκ ἔτι εἰς αἰῶνα id. qd. οὐ πώποτε, Ioh. 6, 35. Coniunct. γένηται pendet ab μή, Sir. 21, 1. καὶ ἐξηράνθη παραχρῆμα ἡ συκῆ] *exaruit confeſtim ficus:* παραχρῆμα, בְּפֶתַע, Num. 6, 9. *illico.* ἐξηράνθη interpp. plures explicant de arefactionis initio, quo concilient hunc locum cum Marci l. c. vt מָלַךְ, *regnare coepit*, 1 Regg. 15, 9. ſed v. paulo ſuperius notata. Quod autem exſecrationem ipſam et conſilium Chriſti ficum exſecrantis attinet, monent interpp. voluiſſe Ieſum, qui per ſigna et ſymbola ſuam doctrinam adumbrare ſolebat, actione ſymbolica (cuiusmodi actiones Orientalibus frequentes ſunt, Ieſ. 20, 2 ſqq.) depingere imminens Iudaeorum exitium, quod pietatis fructus ferre noluiſſent, coll. Luc. 13, 6 ſqq. et ad hoc praeſignificandum eum elegiſſe arborem in Iudaea viliſſimam, nulli propriam, in via publica ſtantem, quae neque fructus ferret, neque promitteret.

21. 22. ἐὰν ἔχητε πίστιν· Marc. 11, 22. πίστιν Θεοῦ· ſi Deo et mihi et vobismet ipſis etiam confiditis. v. ad 17, 20. καὶ μὴ διακριθῆτε *neque dubitatis*, neque fiducia vos deficit; eadem ſententia Hebraeorum more affirmatiue et negatiue expreſſa eſt, vt 13, 34. al. De verbo διακρίνεσθαι vid. *Heupelius* ad Marc. 11, 23. οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε, *non modo efficietis, quod arbori ficulneae accidit:* τὸ τῆς συκῆς ποιεῖν explicant: *ficum ita exſecrari, vt extemplo exareſcat.* Eſt enim τὸ τῆς συκῆς forma loquendi elliptica, et ſubintelligi debet τὸ περὶ τῆς

συκῆς γεγονός. Ita elliptice Graeci vtuntur articulis, quidvis indicaturi, quod alteri quocunque modo accidit, cum genitiuo rei vel personae cui accidit, vid. Raphel. Obff. Xenophh. ad h. l. Sic τὰ τῶν δαιμονιζομένων 8, 33. τῷ ὄρει τούτῳ, *huic monti*, digito monftrauit Iefus certum quendam montem, nempe montem oliferum. ἄρθητι — γενήσεται] *e loco tuo transfer te in mare, et fiet*, i. res cummaxime arduas religionis meae amplificandae et promouendae cauffa fusceptas, perficere poteritis, vid. ad 17, 20. Caeterum *Paulus* in *Krit. Kommentar* ad h. l. monuit: non effe, quod ficus arefactionem attinet, de actione fymbolica cogitandum; verba μηκέτι ἐκ σοῦ καρπὸς γένηται εἰς τὸν αἰῶνα explicat: nemo facile in pofterum ficus de te decerpet! vidiffe enim Iefum, cum propius acceffiffet, arborem propemodum totam exaruiffe, et pauca tantum folia produxiffe (fed hac de re nihil Euangeliftae memorant) et inde eum coniecifle, arborem breui (in regione calidiori) emorituram effe. (Poftridie iam exaruiffe arborem, refert Marc. l. l.) Idem interpres obferuat: difcipulos poftea verba Chrifti ita intellexiffe, ac fi arborem exfecratus effet; verba οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε explanat: non modo euentus fimiles praeuidere et praedicere poteritis, fed efficere etiam res longe grauiores, cummaxime arduas. (At ποιεῖν v. 21. eft *efficere*, non *praedicere*, et verba fequentia: ἄρθητι κ. τ. λ. *actionem*, non praedictionem defignant. Omnino omnis narratio ita comparata eft, vt appareat, Euangeliftas miraculum enarrare voluiffe, vid. not. ad 17, 27.) — 22. Preces veftrae, religionis meae progreffionem et propagationem fpectantes, exaudientur, v. 18, 19.

23. Ad fynedrium magnum relatum erat Iefum folenniter vrbem ingreffum effe, eum negotiatores e templo eieciffe, et in templo docere. Iam cum huic collegio cura rei facrae demandata effet, vid. Deut. 17, 18. 19,

17. Ez. 44, 15, 24. fub hoc praetextu fynedri, qui hoc agebant, vt Iefus interficeretur, Ioh. 11, 47. neque tamen aperta vi eum in templo aggredi audebant, legatos ad eum mittebant, qui ipfum interrogarent, cuiusnam mandato in templo doceret? cum fynedri, ecclefiae Iudaicae praepofiti, ei hanc poteftatem non dediffent; et quanam de cauffa omnino tantum fibi arrogaret? vid. ad v. 12. Sperabant Iefum ipfis effe refponfurum, fe diuina auctoritate agere, fe effe Meffiam, quo haberent, de quo eum capitis accufarent, v. 26, 63. 27, 11. Pro *ἐλθόντι αὐτῷ* in codd. nonnull. legitur *ἐλθόντος αὐτοῦ'* quod gloffema eft, datiui enim pofiti funt h. l. pro Genitiuis confequentiae, vid. ad 8, 1.

24. 25. Non aperte Iefus legatis malo animo eum interrogantibus refpondet, fed more fuo, vid. Luc. 7, 43. 10, 29. Matth. 21, 40. et modo disputandi Hebraeis veteribus vfitato, vid. *Schoettgenius* Hor. Hebr. ad h. l. quaeftionem quaeftione disfoluit; neque Iefum metu legatorum apertam refponfionem declinaffe, praeter alia plura, docent parabolae, quas deinceps iis propofuit. *κἀγὼ*, *viciffim ego*, vt אֲנִי, Deut. 32, 21. *λόγον ἕνα*, דבר אחד, 2 Sam. 3, 13. pro *τινά*, fed *λόγος* h. l. notat *rem*, atque adeo *λόγον ἕνα* eft omnino id. qd. *τί*. — 25. *τὸ βάπτισμα Ἰωάννου πόθεν ἦν;*] *quisnam auctor erat baptifmatis Iohannis?* per *τὸ βάπτισμα* intelligitur fimul Iohannis doctrina et admonitio animum effe mutandum in melius, v. 3, 2. 11. Act. 19, 4. fe effe Meffiae praecurforem, Ioh. 1, 23. Iefum effe Meffiam, Ioh. 1, 29. 30. 3, 25 fqq. Matth. 11, 2 fqq. add. not. ad 4, 1. p. 107. Matth. 11, 2 fqq. *ἐξ οὐρανοῦ, ἢ ἐξ ἀνθρώπων;*] *num Deus, an homines?* *οὐρανὸς* pro *θεὸς*, 1 Macc. 3, 18. *καὶ οὐκ ἔστι διαφορὰ ἐναντίον τοῦ οὐρανοῦ* (ita enim legendum, non *τοῦ Θεοῦ τοῦ οὐρανοῦ*; verba *τοῦ Θεοῦ* gloffema redolent) *σώζειν ἐν πολλοῖς ἢ ἐν ὀλίγοις Deo idem eft fervare, per multos aut per paucos.* v. 60. *ὡς ἂν ᾖ θέλημα*

ἐν οὐρανῷ οὕτω ποιήσει *ficut fuerit Dei voluntas, fic faciet.* add. 4, 19. 9, 46. Sic Iob. 22, 27. verba: וְתִשָּׂא אֶל־אֱלוֹהַּ פָּנֶיךָ *et tollas faciem tuam ad Deum*, Alexandrini expreſſerunt: ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν ἱλαρῶς. vid. ad Matth. 5, 2. Maximopere perturbabantur hac quaeſtione Synedrii legati: διελογίζοντο παρ' ἑαυτοῖς, *cogitabant ſecum*, ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, Marc. 2, 6. διατί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ] cur verbis ipfius non habuiſtis fidem, nec obtemperaſtis? Plures etiam Phariſaeorum omnino baptiſmum Iohannis ſpreuiſſe, docet locus Luc. 7, 29. vid. not. ad Matth. 3, 7.

26 ſq. *Si dixerimus homines*, Iohannem ſine numine baptizaſſe et docuiſſe, eum non fuiſſe prophetam, doctorem a Deo miſſum; *populus eſt metuendus, omnes enim credunt, Iohannem fuiſſe vere prophetam:* ἔχειν, *credere*, ὡς, *reuera*, vid. ad 14, 5. Marc. 11, 32. εἶχον τὸν Ἰωάννην, ὅτι ὄντως προφήτης ἦν. Luc. 20, 6. πεπεισμένος ἐστιν Ἰωάννην προφήτην εἶναι. Cum ergo vndique ſe conſtrictos ſentirent, fatebantur ignorantiam ſuam; Ieſus vero, cognita iſtorum hominum ignorantiam ſimulantium peruerſitate et contumaci pertinacia, quae in omnium auditorum ſenſus incurreret, vlteriori reſponſione inſidiatores indignos declarabat, praeſertim cum res ipſa ſponte intelligeretur.

28. 29. Ne tamen quicquam ad eos euincendos intentatum relinqueret, ne de ipſorum contumacia atque peruerſitate non admoniti abirent; proponebat iis parabolas, quibus egregie prauos ipſorum, et qui cum iis faciebant, mores, contumaciam, et ſecuturas poenas depingebat. ἄνθρωπος, *pater quidam:* codd. nonnulli addunt τὶς, e gloſſemate; nam Hebraei quoque ſimpliciter vtuntur voc. אִישׁ, vt ſit *quidam*, non addito אֶחָד, cf. not. ad. v. 33. — 29. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς non praeceſſit υἱοὺς aut παῖδας δύο, ſed neutrum τέκνα δύο· eſt ergo

h. l. synesis generum, vt Grammatici loqui solent. Synesis autem in eo posita est, vt in generibus pronominum, et adiectiuorum, et participiorum, ad genera substantiuorum referendis, ratio habeatur potestatis eorum, neque formae Grammaticae, vt Marc. 9, 20. καὶ ἰδὼν αὐτὸν — τὸ πνεῦμα· quasi pro τὸ πνεῦμα positum sit ὁ δαίμων, vid. *Fischeri* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 1. p. 317 sq. μεταμέλεσθαι s. μεταμελεῖσθαι, *mutare consilium, sententiam*, נחם, Ier. 31, 19. Filius autem hic est imago portitorum, Iudaeorumque flagitiosorum, qui primo ita vixerant, quasi iura negarent sibi nata, deinde vero Iohannis admonitu resipuerant, et posito studio impietatis, pietatis studium susceperant, coll. v. 32. Caeterum v. 29. 30. responsiones οὐ θέλω· ὕστερον δὲ μεταμεληθεὶς ἀπῆλθε, et ἐγὼ κύριε· καὶ οὐκ ἀπῆλθε in nonnull. codd., patrr. et versionibus inter se permutantur, et v. 31. pro ὁ πρῶτος legitur ὁ ἔσχατος siue ὁ ὕστερος· quae tamen omnis transpositio et lectionis varietas, librariorum negligentiae, praecipiti lapsu ex ὁ δὲ ἀποκριθεὶς v. 29. ad ὁ δὲ ἀποκριθεὶς v. 30. transilientium, mox vero detecto errore, reliqua immutato ordine supplentium, et Grammaticorum studiis, qui ordinem vv. 29. 30. inuersum reperiebant, ac propterea loco ὁ πρῶτος, in marg. ἔσχατος s. ὕστερος notabant, originem suam debere videtur, vt adeo vulgaris lectio, tanquam genuina retinenda sit, cf. etiam *Griesbachii* Commentar. Crit. ad h. l.

30. Pro vulgari lectione τῷ δευτέρῳ *Griesbachius* in ordinem recepit ἑτέρῳ· quae est codd. plurimor., verss. et patrr. lectio. Recte, δεύτερος enim melius conuenire videbatur τῷ πρώτῳ v. 28. eamque ob caussam ἑτέρῳ mutatum est in δευτέρῳ· per se nihil interest, vtrum δευτ. an ἑτ. legatur. δεύτερος est Hebr. הַשֵּׁנִי vt 22, 39. coll. 40. ἕτερος, הָאַחֵר. Lectiones καὶ κύριε, ἐγὼ ὑπάγω· ἀπέρχομαι, vid. *Griesb.*, glossemata sunt et explicationes for-

mulae ἐγὼ κύριε. Pronomen autem ἐγὼ in formula ἐγὼ κύριε, *Grotius* et *Heinfius* arbitrantur refpondere Hebraeorum voci הִנֵּנִי, qua vtuntur ii, qui oftendere volunt, fe paratos effe facere ea, quae alter fieri velit, quamque Alexandrini vertunt ἰδοὺ ἐγὼ Num. 14, 40. 1 Sam. 3, 4. Mihi vero cum *Wolfio* in Curis ad h. l. fubintelligendum effe videtur ἀπέρχομαι, quod breuitatis ftudio omiffum eft; quia ftatim fequitur καὶ οὐκ ἀπῆλθε. Solet autem e membro orationis fequente, ad antecedentia verbum, quod fenfus requirit, fubintelligi, vt Luc. 22, 36. καὶ ὁ μὴ ἔχων, vbi e feqq. μάχαιραν fubintelligendum eft. κύριε vocabulum honoris, quo etiam liberi apud Hebraeos patrem compellabant, vid. Gen. 31, 35. Hic autem filius, de quo v. 30. agit, imago Pharifaeorum et ciuitatis Iudaeorum principum, qui ore prae fe ferebant pietatem, fed reuera impietatis erant ftudiofiffimi, atque Iohannem aeque ac Chriftum repudiarant, coll. v. 32.

31. 32. Cum Iefus legatos interrogaffet, quisnam horum filiorum voluntati patris conuenienter egiffet? illi, etfi fenfum parabolae, et quo ea tenderet, probe perfpicerent, tamen praefracta fronte refpondebant: ὁ πρῶτος. Vnde Iefus indignabundus pergebat: portitores atque fornicariae potius perueniunt ad felicitatem chriftianam, quam vos; vobis exclufis ad eam perueniunt. Solent enim Hebraei negationem per comparationem exprimere, vt Gen. 38, 26. 1 Sam. 24, 18. Luc. 18. 14. τελῶναι καὶ αἱ πόρναι, vid. ad 5, 46. commemorantur pro hominibus quibuscunque, qui antea flagitiis indulferant, fed poftea refipuerant, et Iohannis atque Iefu admonitionibus paruerant. — 32. ἦλθε Ἰωάννης ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης] *incedebat Iohannes via recta*: fed ὁδός, vt דֶּרֶךְ, faepius notat *doctrinam*, quatenus ea homines informat, eos docet, quam viam fequi, quid tanquam bonum et rectum amplecti debeant, vid. Act. 24, 14. Deut.

5, 30. coll. 28 sq. Ps. 119, 14. 27. 2 Petr. 2, 21. δικαιοσύνη id. qd. ἀλήθεια, vid. 2 Petr. 2, 2. coll. v. 21. Hebr. אמת Ier. 42, 5. Iam cum h. l. sermo sit de Iohanne doctore, cum sequatur ἐπίστευσαν αὐτῷ· sensus verborum est: Iohannes vobis doctrinam veram (3, 2.) tradidit, auctor atque interpres doctrinae verae extitit, sed vos eum repudiastis, auctoritati eius non paruistis, ne secuti quidem (leg. οὐδὲ μετεμελήθητε) estis exemplum hominum antea flagitiosorum, qui verbis ipsius fidem habuerunt, quorum vos proprie duces esse oportebat.

33. Pergit Iesus alia collatione notare impietatem atque leuitatem synedrorum magnorum, sacerdotum et primorum populi, qui, quamuis ipsorum curae et prouidentiae salus ciuitatis et ecclesiae Iudaeorum commissa esset, tamen, mores maiorum imitantes, vid. 23, 34. 37. salutem populi negligerent; proprii commodi et lucri caussa, ac dominandi libidine incensi, inscitiam et improbitatem promouerent, errores spargerent 23, 13. diuinae voluntatis interpretes contumaces repudiarent, et ipsius Messiae, quippe votis ac desideriis eorum non respondentis, vocibus et cohortationibus parere nollent. Vt vero imago impietatis ac peruersitatis illorum hominum omnibus numeris et partibus absoluta appareat, addit Iesus, se ipsum, quem etsi viderent Messiam esse, ab iis breui interfectum iri. Caeterum neque in hac parabola singula verba esse nimis premenda, nec omnia ad latum vnguem resecanda, non opus est vt pluribus demonstremus, cf. ad 13, 1. ἄνθρωπός τις ἦν οἰκοδεσπότης] *quidam paterfamilias:* τὶς in multis iisdem optimis Codd. et verss. deest, atque recte ex ordine eiecit *Griesbachius.* Solet enim Matthaei Graecus interpres vocabulum ἄνθρωπος aliis nominibus ita adiicere, vt habeat vim pronominis indefiniti, vt 13, 45. 18, 23. 22, 2. 20, 1.

add. not. ad v. 28. explicuit igitur Grammaticus voc. ἄνθρωπος in marg. exemplaris sui pronomine τὶς, atque ita in ordinem ipsum irrepsit. ὅστις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα] *qui vineam conseuerat:* vinea est h. l. imago populi Iudaici, vt Ies. 5, 1. 7. sicuti οἰκοδεσπότης est imago Dei. καὶ φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκε, *eamque sepimento cinxerat.* Φραγμὸς, Hebr. מְשׂוּכָּה Ies. 5, 5. *sepes spinosa*, murus circa vineam cum sepe viua ex spinis solebat coniungi, vid. Hos. 2, 8. et *Rosenmülleri* Scholia ad Ies. l. c. καὶ ὤρυξεν ἐν αὐτῷ ληνὸν] *foderat in ea lacum:* ληνὸς, Hebr. יֶקֶב, *fouea in monte vel saxo in qua restagnat aqua*, it. *lacus torcularis.* Hesych. ληνὸς, ὅπου σταφυλὴ πατεῖται· sic h. l. Ies. 5, 2. Solent etiamnunc in Oriente torcularia subterranea esse, vid. *Harmar Beobachts. über den Orient.*, *Th.* 3. p. 117. *Rosenmüllerus* l. c. καὶ ᾠκοδόμησε πύργον] *exstruxerat turrim.* Tales turres apud vett. in hortis et vineis, quo diligentius fructus custodiri possent, exstruebantur, vid. *Ernestius* ad Suet. Ner. 38. *Duckerus* ad Liu. 33, 48. *Harmar* l. c. P. 2. p. 273 sq. *Michaelis* ad Ies. l. c. Omnino autem his verbis significatur, Deum ecclesiam Iudaicam a se institutam, omnibus rebus ad eam tuendam, custodiendam, ornandamue necessariis, velut legibus et praeceptis, beneficiis, instruxisse, summamque curam ei impendisse. ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς] *elocauit eam vinitoribus*, nempe ita, vt vinitores ei darent certam quandam fructuum atque vuarum copiam, coll. v. 34. Suidas et Phauorin. ἐξέδοτο· ἐξέδωκεν. Gloss. vett. ἐκδίδωμι, ἐπιμισθῶ, *colloco, loco.* γεωργοὶ sunt *vinitores*, qui et a Latinis dicuntur *agricolae*, Cic. Cat. M. 15. γεωργεῖν, *vineas colere*, Plato Eutyphr. c. 4. Aesop. fab. 22. add. *Münthius* Obss. ad h. l. Per vinitores autem intelliguntur sacerdotes et primores populi, quibus ecclesiae Iudaicae cura demandata erat. ἀπεδήμησε, *peregre abiit*, ornatus tantum caussa additum.

34 — 37. ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν, *tempus vindemiae*, καρποὶ funt *vuae*, פְּרִי כְּרָמִים, Ief. 37, 30. vbi Alex. καρπὸς τῶν ἀμπελώνων. Per τοὺς δούλους intelliguntur prophetae, qui viderent, an populus ita regeretur, vt pietatis ac probitatis fructus ferret, atque Deo recte factorum ftudia probaret. — 35. ὃν μὲν ἔδειραν] *hunc verberabant*. Pro ἔδειραν in nonnull. libris extat ἔδηραν, et hanc lectionem probarunt *Camerarius*, *Millius*, *Beza*, quod δαίρω, non vero δέρω, effet *caedo*. Male. δέρειν quidem proprie eft, *pellem*, *corium deripere coftis*, Hom. Il. α, 459. fed ufurpatur etiam fic vt fit, *verberare*, *caedere*, vt h. l. Marc. 12, 3. Act. 16, 37. Luc. 22, 64. etiam Syrus interpres 2 Cor. 11, 20. vtitur verbo מחא, vbi in textu Graeco legitur εἰς πρόςωπον δέρειν, et hoc ipfum verbum מחא adhibet Matth. 5, 39. pro ῥαπίζειν, et Luc. 10, 30. pro πληγὰς ἐπιτιθέναι· add. Ariftoph. Vefp. 483. vbi fchol. δέρεσθαι δὲ καὶ δέρειν ἐπὶ τοῦ τύπτεσθαι, vid. *Kypkius* ad h. l. poena autem flagellandi in fynagogis adhibebatur, v. 10, 17. *Grotius* verbum ἔδειραν de contumeliis explicat, quas Ieremias pertulit, ἀποκτείνεσθαι, refert ad Iefaiam, λιθοβολεῖσθαι ad Zachariam, Ioiadae filium, vid. 2 Regg. 21, 10. 16. Ier. 44, 4 fqq. 2 Par. 36, 16. Neh. 9, 26. Sed Iefus omnino his verbis omnibus fignificare voluit hoc: vos primores populi omni fere tempore legatos diuinos repudiaftis et omnis generis iniuria affeciftis. ἐλιθοβόλησαν] hoc verbum vel poteft explicari: *lapidibus obruere*, petere aliquem lapidibus, vt mors fequatur, vid. Act. 7, 59., vt adeo verbum formae copulatum fit cum verbo generis, vt 23, 27. vel *lapidibus obruere* aliquem, vt mors non fequatur. Sic legitur Marc. 12, 4. ἐποίησαν αὐτοῖς ὡςαύτως, *eodem modo eos tractarunt*, de quo verbi ποιεῖν et עשׂה vfu v. 18, 35. add. Gen. 31, 43. Deut. 3, 2. — 37. *Poftremo mifit filium fuum ad eos, ratus fore vt hunc faltem reuererentur:* Sapient. 2, 40. μηδὲ πρεσβύτου ἐντραπῶμεν πολιὰς πολυχρονίους. add. Diod.

Sic. p. 676. B. Vſus eſt hoc verbo etiam Symmach. 1 Sam. 25, 35. ad exprimendam formulam Hebraicam נשׂא פָּנִים, Heſych. ἐντρέπεται· λόγον ἔχει. cf. de verbi ἐντρέπεσθαι vſu *Perizonius* ad Ael. H. V. 3, 17. et *Münthius* ad h. l. Caeterum per τὸν υἱὸν intelligendum eſſe Ieſum, Meſſiam, notatione vix indiget.

38 — 41. εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, non, *ſecum cogitabant*, ſed *cohortati ſunt inter ſe*, id. qd. Luc. 2, 15. εἶπον πρὸς ἀλλήλους· quam verborum expoſitionem ſequentia flagitant. καὶ κατάσχωμεν τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ] *vt potiamur ipſius patrimonio*, nempe vinea, et regnemus tanquam in orbata domo. Pro κατάσχωμεν in aliis libris legitur σχῶμεν, etiam Vulg. *et habebimus*. Orta eſt haec lectio librariorum incuria, qui ſyllabam κατα ob praecedens καὶ neglexerunt. — 41. Chriſto interroganti : *quomodo tractabit dominus iſtos vinitores?* ſynedrii legati reſpondent: κακοὺς κακῶς ἀπολέσει κ. τ. λ. Marcus 12, 9. et Luc. 20, 16. non diſerte memorant ſynedros haec reſpondiſſe, ſed hanc vocem tanquam a Ieſu ipſo dictam attuliſſe videntur. *Michaelis* igitur opinatur Graecum Matthaei interpretem וַיֹּאמֶר commutaſſe cum וַיֹּאמְרוּ (vid. et *Dan. Heinſii* Exercitt. S. ad h. l.) et eo facilius commutare potuiſſe, cum in lingua Aramaea pluralis poni etiam ſoleat ſine ו finali; parum enim probabile eſſe, ſacerdotes ſibi ipſis ſententiam dixiſſe; vid. eum ad h. l. et in *Einleit. ins N. T.* p. 1001. Recte contra monuit *Paulus*, obſtare pronomen αὐτῷ, quod quomodo in αὐτοῖς mutatum ſit, ex illa notatione non ſatis apparere. Accedit quod v. 42. ſequitur: λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. Sed afferuntur omnino etiam a Marco et Luca verba legatorum, atque verbum אמר frequenter ſolet omitti, quod Alexandrini in verſione ſua haud rarenter ſupplent, vt εἶπον, 1 Sam. 28, 13. λέγων, 2 Sam. 11, 6. λέγοντες, Ier. 11, 19 λέγουσα, Ier. 49, 4. add. Matth. 25, 28. coll. Luc. 19, 24. Nec, quod ipſi ſententiam dixerint, mag-

nopere mirandum eſt, cum tanta fuerit horum hominum impudens contumacia; attamen ne legimus quidem, eos iam tunc mentem verborum Chriſti perſpexiſſe, vt adeo hanc in rem conferri poſſit locus 2 Sam. 12, 5. 6. vbi Dauides quoque ſibi ſententiam dixit. Verba Lucae 20, 16. ἀκούσαντες δὲ εἶπον· μὴ γένοιτο· vel erant verba nonnullorum e legatis, qui vtpote emunctioris naris, vim verborum Chriſti probe perſpiciebant, et haec verba: Deus hoc auerruncet! ſubmiſſa voce proferebant, vel erant verba auditorum quorundam adſtantium, quos verborum Chriſti grauitas, et ſacerdotum atque Phariſaeorum impudentia commouebat. κακοὺς κακῶς ἀπολέσει] *malos male perdet*, improbos illos grauiſſimis ſuppliciis afficiet. Aduerbium nomini affini h. l. iunctum eſt, atque hanc formam loquendi etiam exteri optimae notae ſcriptores amant, Ariſtoph. Plut. v. 418. ἐγὼ γὰρ ὑμᾶς ἐξολῶ κακοὺς κακῶς. add. v. 880. Sophocl. Ai. 1409. κακοὺς κακῶς φθείρειαν. Plutarch. D. S. N. V. p. 27. ed. *Wyttenb.* ἐξώλοντο κακοὶ κακῶς. Sapient. 6, 6. δυνατοὶ δυνατῶς· vid. *Wetſtenius*, *Palairetus*, *Raphelius*, Obſſ. Polyb. ad h. l., *Maius* Obſſ. S. Faſc. 1, p. 68 ſs. et *Schachtius* Obſſ. in Matth. in Bibl. Brem. Nou. Cl. 1. p. 270 ſq. αὐτοὺς per Hebraiſmum redundat, vid. *Glaſſius* Phil. S. p. 177. *Vorſtius* de Hebraiſ. N. T. p. 550. ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν pluralis vim habet ſingularis, et poſitus eſt, vt magis reſponderet plurali τοὺς καρποὺς. Sed ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν eſt *tempore iuſto, quo fert natura*, Sir. 39, 33. τὰ ἔργα κυρίου πάντα ἀγαθὰ, καὶ πᾶσαν χρείαν ἐν ὥρᾳ αὐτῆς χορηγήσει. 50, 24. καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ λυτρωσάσθω ἡμᾶς. 51, 30. καὶ δώσει τὸν μισθὸν ὑμῶν ἐν καιρῷ αὐτοῦ.

42. Quo acrius feriret Ieſus ſacerdotes et Phariſaeos contumaces, locum Pſalmi 118, 22. qui de Dauide agit, in ſe transfert, qui locus alias quoque ſaepius in N. T. libris reſpicitur, vid. Act. 4, 11. Rom. 9, 33.

Eph. 2, 20. 2 Tim. 2, 19. 1 Petr. 2, 7. λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες] *lapis quem operarii*, tanquam non aptum operi, *abiecerant*. λίθον ὃν positum est pro λίθος ὃν, quae forma loquendi Graecis scriptoribus aeque frequens est ac Latinis, Philo de Ioseph. p. 560. D. ἀδελφὸς ὃν ἀπέδοσθε εἰς Αἴγυπτον, ἐκεῖνος ὃν ὁρᾶτε νῦν παρεστῶτα, αὐτὸς εἰμι ἐγώ. Virg. Aen. 1, 573. *Vrbem, quam statuo, vestra est.* Plaut. Epid. 3, 4. 12. *istum, quem quaeris; ego sum.* cf. *Wetstenius* et *Albertius* ad h. l. ἀπεδοκίμασαν, Act. 4, 11. legitur λίθος ὁ ἐξουθενηθεὶς, quod verbum ἐξουθενεῖν respondet Hebr. מָאַס, *spreuit*, *repudiauit*, Ies. 53, 6. Hesychius: ἀποδοκιμάζει· ἀποβάλλει· vid. *Raphelius* et *Elsnerus* ad 1 Petr. 2, 7. et *Albertius* ad h. l. κεφαλὴ γωνίας] *lapis angularis principalis*, primarius, quo sustinetur aedificium, nam *lapis principalis* dicitur הָאֶבֶן הָרֹאשָׁה, Zachar. 4, 7. vbi Aquila: ὁ λίθος ὁ πρωτεύων· Theodot. ὁ λίθος ὁ πρῶτος· Symmach. ὁ λίθος ὁ ἄκρος. Constructio ἐγενήθη εἰς Hebraica est v. 19, 5. Ciuitatem Iudaicam in libris V. T. et ecclesiam christianam in libris N. T. cum aedificio, cum templo saepius comparari, tralatitium est, vid. ad 16, 18. Psalmi l. c. et h. l. imago desumta est ab aedificiis, in quibus angulorum parietes muniuntur lapidibus maximis et solidissimis, qui continent parietes atque aedificium; et Psalmi quidem l. c. respublica Iudaeorum comparatur cum aedificio, architecti sunt Saulus et primores populi, et lapis ab iis reiectus, rex tamen populi Israelitici postea constitutus, est Dauides. H. l. vero sensus est: Iesus, quem sacerdotes et primores populi repudiabant, quem ad coetum Iudaeorum pertinere nolebant, quem non doctorem illius, nedum Messiam et regem ciuitatis suae agnoscere volebant, doctor praecipuus a Deo constitutus est, factus est rex, κεφαλὴ et κύριος populi pietatis et probitatis studiosi, coniungens veterem ecclesiam Iudaicam cum noua ecclesia christiana, coll. v. 43. παρὰ κυρίου — ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν] *a Deo hoc factum est, et mirum videtur*

nobis: *αὕτη* et *θαυμαστὴ* positum est pro *τοῦτο* et *θαυμαστόν*, Hebraei enim femininum saepius ponere solent pro neutro, et hanc loquendi rationem secuti sunt quoque interpp. Alexandrini Ps. l. c. Sic et 1 Sam. 4, 7. pro כָּזֹאת, est *τοιαύτη* pro *τοιοῦτο*· ib. 11, 2. pro בְּזֹאת, *ἐν ταύτῃ*· Iudd. 19, 30. כָּזֹאת, *ὡς αὕτη*· Gen. 24, 14. pro בָּהּ, *ἐν τούτῳ*· Ps. 27, 4. *μίαν ᾐτησάμην παρὰ κυρίου, ταύτην ἐκζητήσω*· Hebr. אַחַת et אוֹתָהּ, cf. *Vorstius* de Hebraism. p. 282. et *Fischerus* ad Leusden de Hebraism. N. T. p. 80.

43. *διὰ τοῦτο — ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ*] *quare, mihi credite, eripietur vobis regnum Messianum*, coll. v. 31. per *τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ* h. l. significantur bona et commoda in regno Messiano exspectanda, bona et ornamenta omnia, quae religio christiana suis cultoribus offert et praebet. Per *ἔθνος* non intellexerim tantum *Iudaeos in melius mutatos* (vana enim est eorum interpretum sententia, qui statuunt, Iesum nunquam alias dixisse, gentiles, non antea proselytos factos, regni Messiani ciues fore, cf. enim 8, 10 — 12. Ioh. 10, 16 sqq. 4, 21. 23. 24.), neque vero etiam intellexerim *vnice gentiles*, vt sensus sit: auferentur a vobis regni Messiani commoda, et tribuentur gentilibus (nam etiam plures Iudaeorum peruenisse ad felicitatem christianam, v. 31 sq. dixerat Christus, praeterea vinea erat imago populi Iudaici, v. 33. et Christus ipse se compararat cum lapide angulari primario, duos diuersos parietes coniungente, v. 42.): sed per *ἔθνος* intelligendus est coetus hominum e Iudaeis atque gentilibus collectus, vitam agens dignam ornamentis et beneficiis, quae religio christiana suis cultoribus in hac et in altera vita praebet. Hunc verborum sensum similitudo c. 22, 1 sqq. proposita, quae haec ipsa huius versus verba accuratius et copiosius illustrat, mirifice confirmat. *αὐτῆς* scl. *βασιλείας*, et formula *ποιεῖν καρποὺς τῆς βασιλείας* notatur vita, regni Messiani ciue

digna, religioni chriſtianae, quae cultores ſuos felices reddit, conueniens.

44. 45. Verſus 44. in codd. nonnull. non legitur, neque ab Origene in Comment. in Matth. laudatur, et male collocatus eſt, nam ſequi debebat verſum 42., vbi de lapide angulari, quem operarii improbarunt, ſermo erat v. Luc. 20, 18. e quo loco parallelo haud dubie primo a Grammaticis in marg. adſcriptus, et poſtea a librariis in textum ipſum receptus eſt. Verbis autem huius v. reſpexiſſe videtur Chriſtus locum Ieſ. 8, 14. 15., vbi Deus comparatur cum lapide ſancto, ad quem qui confugit, in eoque ſpem ponit, tutus eſt; qui vero ei diffidunt, comparantur cum iis, qui metu perculſi, temere profugientes, in lapidem, in via iacentem impingunt, cadunt, et ſeſe vulnerant, vid. *Bauerus* et *Roſenmüllerus* in Scholiis ad Ieſ. l. c. ὁ πεσὼν ἐπὶ τὸν λίθον τοῦτον] *qui offenderit in hoc lapide.* πίπτειν, Hebr. כשל, eſt id. qd. σκανδαλίζεσθαι, 11, 6. Lapis angularis cum prae caeteris emineat, ſaepius vſu venit, vt praetereuntes in eo culpa ſua offendant. Tropo autem remoto, ſenſus h. l. eſt: qui conditione mea humili offenduntur, atque me, meamque doctrinam ſpernunt atque repudiant, ſeſe infelices reddunt, contundentur, attamen reſipiſcere, ſanari poſſunt. συνθλᾶσθαι, *contundi*, imago calamitatis atque miſeriae. ἐφ' ὃν — λικμήσει αὐτὸν] *in quem vero ceciderit lapis ille, eum conteret*, imagine remoto, hoſtes meos contumaces, ad frugem redire plane neſcios, grauiſſime puniam. λικμᾷν prop. notat *ventilare frumentum*, Hom. Il. έ, 500. τὰ ἄχυρα ἀπὸ τοῦ σίτου διαχωρίζειν, vt Heſych. explicat, vid. *Albertius* ad h. l. reſpondet Hebr. זרה, Ruth. 3, 2. deinde ſignificat: *comminutum inſtar palearum diſſipare*, omninoque *penitus perdere, delere*, vt h. l. Dan. 2, 44. תַּדִּק וְתָסֵף οἱ ό· λεπτυνεῖ καὶ λικμήσει πάσας τὰς βασιλείας. — 45 ſq. Sacerdotes atque Phariſaei probe intelligentes, ſe a Ieſu peti, neque enim

obſcurus horum verborum ſenſus erat, non reſipiſcebant, ſed magis exacerbati, volebant (ζητοῦντες v. 12, 46.) eum iam tunc temporis (Luc. 20, 19.) comprehendere, at metuentes populum (ib. v. 26.), non auſi manus ei inferre, abibant. Marc. 12, 12.

CAPVT XXII.

1. 2. Cum discesſiſſent ſynedrii legati, proponebat Ieſus parabolam aliam, qua inprimis etiam primores populi petebat. Argumentum autem huius parabolae (quam fere omnem Ieſus etiam alio tempore, ſed alio conſilio propoſuerat, vid. Luc. 14, 16 ſqq.) hoc eſt: Iudaeorum principibus, doctoribus, ſacerdotibus, eorumque aſſeclis, felicitas regni Meſſiani, doctrina religionis chriſtianae cum omnibus bonis et commodis, quae ſuis illa cultoribus praebet, annuntiatur et offertur; illi vero improbitati indulgentes, errores et praeiudicatas opiniones fouentes atque ſpargentes, eam repudiant, ac voluntatis diuinae interpretes iniuria quauis afficiunt. Poenas igitur grauiſſimas luent, respublica eorum et civitas, in qua regnant, deuaſtabitur. Praeter Iudaeos aliae quoque gentes participes reddentur bonorum ornamentorumque religionis chriſtianae, ii vero qui ſuſcepta hac religione, ei non conuenienter viuunt, felicitate regni Meſſiani excluduntur. Ad haec capita omnis ſimilitudo debet referri, reliquae eius partes ornatus tantum cauſſa adiectae ſunt. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς κ. τ. λ.] *Pergens Ieſus parabolice loqui, proponebat parabolam hanc: quod attinet regni Meſſiani felicitatem, idem euenire ſolet, quod euenit regi, qui filio ſuo apparabat epulas ſolennes.* Per γάμους plures in-

terpretes intelligunt *coenam nuptialem*. Neque negari poteſt γάμος et γάμοι (pluralis enim faepius ponitur, quoniam feſtum nuptiale per plures dies celebrari folebat, vid. Iudd. 14, 10. fed non differt a γάμος, vnde etiam fchol. ad Eurip. Phoenn. 961. γάμοι· ὁ γάμος, ἀντὶ τοῦ ἡ μνηστεία·) hoc fenfu frequentari, vt Theophr. Char. 12, 1. 22, 1. Hom. Odyſ. α', 226. β', 196. Tob. 6, 13. 1 Macc. 9, 37. cf. etiam *Kypkius*, *Albertius* ad h. l. interpp. ad Tho. Mag. p. 178. et *Fiſcherus* Proluſſ. de vit. Lexx. N. T. p. 709 fqq. Attamen γάμος adhibetur etiam *de conuiuio quocunque*, vt Luc. 14, 8. Eſth. 9, 22. vbi Iudaei dicuntur celebraſſe ἡμέρας γάμων καὶ εὐφροσύνης· et cum h. l. non mentio fiat fponfae, cum v. 4. fimpliciter dicatur ἄριστον· omnino h. l. intelligendum eſt *conuiuium in honorem filii inſtitutum, quem pater ſucceſſorem declarare volebat*, vid. 1 Regg. 1, 5. 9. 10. Sic etiam facile perſpicitur, quare plures e primoribus populi conuiuio intereſſe noluerint. Caeterum Iudaeos felicitatem in regno Meſſiano exſpectandam comparare folitos eſſe cum coena et conuiuio, notatum eſt ad 8, 11.

3. 4. καλέσαι] *vt inuitarent*. Eodem fenfu קרא extat Prou. 9, 3. 1 Sam. 9, 22. Theophr. Char. c. 12. κεκλημένος εἰς γάμους. Id. c. 17. et 21. καλεῖν et καλεῖσθαι εἰς δεῖπνον. add. Heſiod. Ἔργ. 342. Theogn. 563. Diod. Sic. p. 189. D. et Lat. *vocare* Plaut. Menaechm. 3, 1. 11. *qui eſum neque vocantur, neque vocant*, vid. *Wetſtenius* ad h. l. *Cortius* ad Plin. Epp. 10, 117. vnde et ferui ad coenam inuitantes Graecis dicti funt κλήτορες, Athen. Deipnoſoph. 2, 8. p. 47. vid. *Rittershuſius* ad Oppian. Halieut. 3, 232. p. 270. ὀνοματοκλήτορες Lucian. de mercede conductis Opp. T. 1. p. 453. *Graeu.* δειπνοκλήτορες Artemidor. Oneirocr. p. 24. *Rigalt*. Latini Graecos imitati huic feruorum generi tribuere folent

nomen *vocatorum* Plin. 35, 36. Seneca de Ira 3, 37. *invitatorum* Martial. epigr. 8, 93. *nomenclatorum* Seneca ep. 19. Plin. 32, 6. Ammian. Marcell. 13, 6. p. 28. *Gronou.* τοὺς κεκλημένους] h. e. *inuitatos*, vt v. 8., non *inuitandos*, vt nonnulli vertendum esse statuunt, per Hebraismum. Nam apud vett. conuiuae bis inuitabantur, primum iusto tempore, vt conuiuae sese rite praeparare possent, deinde breui ante epulas ipsas, vt opportune adessent. Sic h. l. de secunda inuitatione sermo est. cf. *Grotius* ad Luc. 14, 17. et *Pricaeus* ad h. l. Sueton. Claud. 39. ibique *Oudendorpius*, et *Pignorius* de seruis p. 113. — 4. τὸ ἄριστόν μου ἡτοίμασα] *conuiuium meum paraui* f. *paratum est*. ἄριστον primis temporibus adhibebatur de *cibo matutino*, qui a Graecis posteriorum temporum dicebatur ἀκρατισμὸς et ἀκράτισμα, a Latinis *ientaculum*, vid. *Perizonius* ad Ael. H. V. 9, 19. et quos laudauit *Fischerus* Proluss. de vit. Lexx. p. 580. Sed successu temporis, cum apud veteres maxime solenne esset, nonnisi semel in die cibum capere, ἄριστον dicebatur *prandium*, vsurpabatur de cibo, quem praeter *coenam*, semel adhuc, tempore plane indefinito, siue mane, siue ante, siue circa meridiem, capiebant. vid. *Kypkius* ad Ioh. 21, 12. In dialecto vero Alexandrina ἄριστον eo quoque sensu ponebatur, vt declararet idem quod δεῖπνον, εὐωχία, δοχή, *coena, epulum, conuiuium solenne*. vid. Esth. 1, 3. *Fischerus* l. c. et ita h. l. accipiendum est. οἱ ταῦροί μου, καὶ τὰ σιτιστὰ] *Bochartus* Hieroz. P. 1. p. 314. explicuit *boues saginati*, vt adeo sit ἓν διὰ δυοῖν· sed vocabula generum solent copulari etiam a scriptoribus N. T. vocabulis formae 21, 35. al. Rectius ergo intelliguntur per τὰ σιτιστὰ *reliquae pecudes saginatae*, vt, arietes saginati, 2 Sam. 6, 13. coll. 1 Chron. 15, 26. vituli etc. vid. *Bochartus* l. c. τεθυμένα h. e. simpliciter, *mactata sunt*, vid. Deut. 12, 15. coll. Ioh. 10, 10. Act. 10, 13.

5 — 7. εἰς τὸν ἴδιον ἀγρὸν] *in praedium suum*, pro ἀγρὸν αὐτοῦ, nam Alexandrini quoque suffixum ו expriment vocabulo ἴδιος, Iob. 7, 10. Prou. 27, 8. ἀγρὸς, *ager*, *praedium*, *villa*, vt Luc. 15, 15. Cic. Offic. 1, 20, *vixerunt nonnulli in agris, delectati re sua familiari.* εἰς τὴν ἐμπορίαν αὐτοῦ] *ad negotia sua:* Liban. ep. 177. πλέουσι δὲ κατ' ἐμπορίαν, *nauigant ad mercaturam faciendam.* — 6. ὕβρισαν] *male, contumeliose tractabant*, 21, 35. ἔδειραν *verberabant.* Moschopulus: ὑβρίζω σε καὶ ἀντὶ τοῦ κατὰ πάντα τρόπον ἀτιμάζω σε· δηλονότι δι' ὕβρεως καὶ πληγῶν, καὶ ἄλλης τινὸς ἐπηρείας· sed κρατήσαντες ex Hebraismo redundat, vt λαβόντες 21, 35. Caeterum v. 7. in codd. pluribus post ὁ βασιλεὺς additur ἐκεῖνος, in aliis haec vox ponitur ante ὁ βασιλεὺς, in aliis ἀκούσας omittitur, quae vel ipsa varietas, cum verba aduenticia et aliunde adiecta fere situ laborent, prodere videtur, ἐκεῖνος esse glossema. Per τὸν βασιλέα non posse alium intelligi quam eum, de quo v. 2. sermo est, orationis series docet, quod secus est in verbis τοὺς φονεῖς ἐκείνους et οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι v. 10.

8 — 10. οὐκ ἦσαν ἄξιοι] *non erant digni*, qui ad has epulas concelebrandas inuitarentur, indigni erant hoc honore. Etiam a scriptoribus exteris ἄξιος haud raro ita absolute ponitur. v. ad 10, 11. — 9. διέξοδοι τῶν ὁδῶν] sunt *compita viarum.* Nempe διέξοδος est *exitus*, atque vocabulo ὁδὸς saepius significantur *plateae* h. e. viae in ipsa vrbe. vid. *Loesnerus* et *Kypkius* ad h. l. *Exitus* ergo *viarum* sunt, interprete *Kypkio*, loca in vrbibus spatiosiora, in quae plures plateae siue viae simul exeunt, qualia *compita* Latini vocant, quod plures viae, siue plateae, ibi simul *competunt*, siue concurrunt. In his locis amplioribus siue foris, solennes erant populi conuentus. Alii tamen interpretes *exitus viarum rusticarum* h. l. significari existimant. vid. *Fischerus* Prolusf. p. 636 sqq. Sed prior interpretatio vtpote simplicior praeferenda videtur,

cum non idonea cogitari poſſit cauſſa, ob quam rex vias vrbicas praeterierit, cum conuiuae prius inuitati, vrbem ipſam incoluerint, coll. v. 5. cum nec in illa parabola Luc. 14. etſi caeteroquin diuerſa ſit ab ea, quae h. l. extat, ſeruus ille ab hero emiſſus praeterierit vias vrbicas. — 10. συνήγαγον πάντας ὅσους εὗρον] *congregarunt quotquot repererunt*, ſine discrimine omnes (ſi conſilium parabolae ſpectatur: Iudaeos aeque ac gentiles) πονηρούς τε καὶ ἀγαθούς, *probos et malos*. Etiam alio tempore Ieſus discipulis ſuis oſtenderat, inter eos qui religionem ſuam profeſſuri eſſent, extituros quoque eſſe, qui vitiis improbitatique indulgerent, hos vero, vtpote non edituros τοὺς καρποὺς τῆς βασιλείας (21, 43.), poenas grauiſſimas ſubituros eſſe 7, 21 ſq. 13, 24 ſs. Idem etiam h. l. docet. καὶ ἐπλήσθη ὁ γάμος τῶν ἀνακειμένων] *ita vt coenaculum conuiuis impleretur*: nempe γάμος in hac orationis ſerie eo ſenſu poſitum eſſe, vt ſignificetur per metonymiam, *triclinium*, *conclaue in quo epulum ſolenne celebratur*.

11 — 14. εἶδεν ἐκεῖ ἄνθρωπον οὐκ ἐνδεδυμένον ἔνδυμα γάμου] *conſpexit hominem, qui non indutus erat veſtimento coenatorio*. Hunc hominem, vt v. 13. legitur, rex e conuiuio eiici iuſſit. Scilicet populorum Orientalium reges et principes ſolebant, et etiamnum ſolent iis, qui in ipſorum conſpectum venire volunt, veſtes ſplendidas (*Kaftans*) mittere et donare, et qui has contemnunt et repudiant, in grauiſſimam eorum indignationem incurrunt. Itaque hic homo ſibi ſua leuitate et inſolentia poenam illam ipſe contraxerat. cf. Gen. 45, 22. 2 Regg. 5, 22. 10, 22. Eſth. 6, 8. 8, 15. *Paulſen Regierung der Morgenl.* p. 452 ſq. 466 ſs. *Harmar Beobachtt. über den Orient*, Th. 2. p. 117. ibique *Faber*. *Bauer Sammlung u. Erklg. der paraboliſchen Erzählungen unſ. Herrn* p. 117. — 12. ἑταῖρε, πῶς εἰσῆλθες ὧδε;] *heus tu, qua fronte, non indutus veſtimento coenatorio huc intraſti?* et oblatum con-

temtim repudiasti? *πῶς, qua fronte*, vt 7, 4. ὁ δὲ ἐφιμώθη] h. e. simpliciter *obmutuit*, excusare et defendere sese non poterat. φιμοῦν, quod respondet Hebr. חסם, Deut. 25, 4. prop. notat: *capistro os obstringere*, 1 Cor. 9, 9. deinde per metaphoram, *ad silentium redigere*, vt v. 34. Ioseph. B. I. τάχα καὶ τοὺς ἀπαγγέλλειν προαιρουμένους οἱ ἀνῃρημένων δαίμονες ἀδελφῶν ἐφίμουν, *fortasse etiam illos, qui rem indicare volebant, manes fratrum interfectorum ad silentium redigebant.* Medium φιμοῦσθαι Marc. 1, 25. Luc. 4, 35. quod etiam de mari iactabundo, quod deferuescit, ponitur, Marc. 4, 39. vid. *Valckenarius* Animaduu. ad Ammon. 2, 14. est *obmutescere*, vt h. l. — 13. δήσαντες αὐτοῦ πόδας κ. τ. λ.] depingitur his verbis sors cummaxime infausta, poena grauissima. vid. not. ad 8, 12. — 14. πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοὶ κ. λ.] Sensus: multi quidem doctrinam christianam profitentur, sed inter eos haud pauci, non ita, vt Deo sese probent, non ita, vt felicitate christianorum digni reperiantur. ἐκλεκτοί id. qd. ἄξιοι v. 8.

15. οἱ Φαρισαῖοι] Synedrii legati, qui Pharisaeorum placita sequebantur, postquam abierant, vid. Marc. 12, 12. deliberabant, quomodo elicerent ex eo responsionem, qua occasionem nanciscerentur eius perdendi, eum capitis accusandi. Verbum παγιδεύειν proprie adhibetur de aucupibus et venatoribus, qui volucribus et feris insidias struunt, deinde vero per metaphoram notat, *insidiose alicuius quaerere perniciem*, et respondet Lat. *laqueos alicui tendere*, vid. Eccles. 9, 12. Prou. 6, 2. ibique τοὺς ὀ· et cum h. l. additum legatur ἐν λόγῳ scl. τινὶ, notat: illaqueare sermone quodam, interrogatione quadam, spinosam et captiosam quaestionem proponere. Marcus l. l. vsus est verbo ἀγρεύσωσι· Lucas vero 20, 20. scripsit: ὅπως ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου. ὅπως pro πῶς Soph. Ai. 1065. ὅπως κρύψεις — ἄνδρα, vbi Triclinius: ὅπως, ἀντὶ τοῦ, πῶς· add. Hom. Odys. ι, 420.

16. Deliberatione inftituta, confilio capto, Pharifaei illi nonnullos discipulorum fuorum miferunt ad Iefum, *μετὰ τῶν Ἡρωδιανῶν*, *cum Herodianis quibusdam*. Quinam homines hoc nomine fignificentur, disputarunt interpp. Varias eorum fententias collegerunt *Wolfius* in Curis, et *Koecherus* in Analectis ad h. l. maxime tamen probabilis eft eorum fententia, qui Iudaeos intelligunt, qui a partibus Herodis Antipae ftabant, fiue fuerint aulici, familiares et domeftici Herodis, fiue non. Etiam Cicero eos, qui partibus Caefaris adhaerebant, nominat *Caefarianos*, qui Pompeii, *Pompeianos* (Martial. 9, 29. *nemo fuos — fed domini mores Caefarianus habet*. Vellei. Pat. 2, 51. extr. *Pompeiani*), et eandem ob cauffam Antiochiae ii, qui Iefum Meffiam, Chriftum profitebantur, dicebantur *chriftiani*, vid. Act. 11, 26. add. Seneca Controu. 17. *vocetur ille Ciceronianus, ille cliens, amicus*. *Wetftenius* ad h. l. Hi ergo, qui a partibus Herodis, eiusque exemplo, cum Herodes veluti precario regnum obtineret, Caefaris et Romanorum ftabant, tributum Caefari exhibendum effe, affirmabant; Pharifaei vero negabant, iisque non minus quam populo hoc onus, vt omnino Romanorum atque Herodis imperium inuifum erat, vid. ad 14, 2. Itaque quaeftio illa, quam Pharifaeorum discipuli et Herodiani proponebant, omnino captiofa erat. Nam fi Iefus negaffet cenfum effe foluendum, Herodiani eum feditionis accufaffent, fi foluendum dixiffet, in odium populi, libertatis cupidiffimi, (qui Iefum tunc temporis pro Meffia habebat, ab eoque libertatem a iugo Romanorum exfpectabat, Ioh. 11, 48.) et vero etiam ipfius Herodis, incurriffet, qui ipfe quoque, fi potuiffet, libenter iugum illud excuffiffet. Satis inepte arbitrabantur fimulatores peffimi, fe poffe verbis blandis Iefum irretire et fallere, vnde eum hunc in modum alloquebantur. *διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς κ. τ. λ.*] *magifter, fcimus te veracem effe, et praecepta diuina accurate tradere, neque quemquam curare, cum perfonam non refpicias:* *ἀληθής*, *verax*,

laudauit *Albertius* locum Theocriti Idyl. 2, 154. ταῦτά μοι ἁ ξεῖνα μαθήσατο· ἐςὶ δ' ἀληθής, *haec mihi narrauit hospita, est autem verax.* τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ] *viam, qua hominibus incedendum est, quam Deus praescripsit, praecepta, doctrina diuina* 7, 14. 21, 32. ἐν ἀληθείᾳ, Hebr. באמת i. ἀληθῶς, ὀρθῶς, *recte, accurate,* v. *Glassius* Phil. S. p. 365 ss. vere et ingenue, nihil in cuiusquam gratiam vel simulans, vel dissimulans. Formulae οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός, et οὐ βλέπεις εἰς πρόςωπον ἀνθρώπων, si sensum spectamus, idem plane declarant; non hominum potentia, dignitas, auctoritas, te potest impedire, quo minus veritatem doceas. βλέπειν εἰς πρόςωπον id. qd. λαμβάνειν πρόςωπον, quae formula legitur Luc. 20, 21. respondet Hebr. שית בפנים, vid. *Fischerus* ad *Leusden.* de dial. N. T. p. 152.

17 sqq. ἔξεςι δοῦναι κῆνσον Καίσαρι, ἢ οὔ;] *licetne nobis,* qui populus Dei peculiaris sumus, *Caesari tributum dare, an non?* possumusne salua conscientia dare? cum e legibus nostris Deo, tanquam supremo regi nostro, quotannis tributum soluere debeamus, (Exod. 30, 12. nempe σίκλου τὸ ἥμισυ, dimidiam partem sicli, quae pecunia vsibus templi Hierosolymitani destinata erat, vid. ad 17, 24.) num ergo licet nobis etiam Caesari, magistratui gentili, tributum soluere? κῆνσος, *tributum quotannis soluendum in singula capita imperatum et impositum,* vnde Lucas 20, 22. vsus est vocabulo φόρος· Hesych. κῆνσος εἶδος νομίσματος, ἐπικεφάλαιον· *das Kopfgeld:* φόρος autem notat *tributum,* Ioseph. Ant. 7, 5. 1. φόρους δὲ αὐτοῖς ἐπιτάξας κατ' ἔτος τελεῖν, *iniunxit iis tributum, quotannis soluendum.* v. *Krebsius* ad h. l. — 18 sqq. Iesus prope cognoscens τὴν πονηρίαν αὐτῶν, *malitiam et calliditatem eorum,* (quo sensu etiam Theodotio hoc ipsum nomen vsurpauit Dan. 11, 27. Marcus 12, 15. scripsit ὑπόκρισις, Luc. 20. 25. πανουργία) *ostendite, inquit, mihi nummum*

cenfus; et cum ei obtuliffent denarium, interrogabat eos: cuiusnam imaginem et infcriptionem hic nummus refert?

21. 22. *Bengelius* in Gnomone p. 126.: „in Iudaea Romana pecunia in vfu erat. At fi Iudaei non fuiffent in poteftate Caefaris, non eo erant animo, vt numifma externum, praefertim imaginibus ethnicis fignatum, in vfu haberent." Confirmant hanc notationem ea, quae *Wetftenius* ad h. l. obferuauit. Sed tributum, quod Deo folvendum, et vfibus templi deftinatum erat, non in alio, quam Iudaicae monetae genere perfolui poterat, ficlis vero non impreffa erat Caefaris imago. Dum ergo offerebant Iudaei nummum Romanum, imagine et infcriptione Caefaris ornatum, et quidem νόμισμα τοῦ κήνσου, ipfi tacite profitebantur, fe tributum foluere debere, fe fubeffe poteftati Romanorum, et Caefarem regem fuum agnofcere. Maimon. in tr. Gezaleh c. 5. *Vbicunque numifma alicuius regis obtinet, illic incolae regem iftum pro domino agnofcunt.* Itaque Iefus refpondet: quaeftio haec veftra eft prorfus inutilis et fuperuacanea; ipfi fatemini, vos effe Caefaris fubditos, vos Caefari debere tributum perfoluere; ergo porro quoque perfoluite, Deo vero etiam perfoluite, quod ei debetis, tributum vfibus templi deftinatum, ita falua confcientia tributum Caefari dare poteftis. Suum cuique. Hic eft fenfus verborum Chrifti: ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος, (fcl. ὄντα v. *Glaffius* Phil. S. p. 133.) Καίσαρι· καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ.

23. 24. Sadducaei, qui iam olim vna cum Pharifaeis captiofas quaeftiones Iefu propofuerant, vid. 16, 1. Luc. 11, 53 f. coll. 45. indignati, Pharifaeos etiam nunc temporis a Iefu ad filentium effe redactos, vires fuas ipfi quoque in eo periclitaturi, adibant ad eum, et cum fcirent, Iefum refurrectionem mortuorum docere, atque inde colligerent, eum quoque Pharifaeorum decretis de refurrectione et futurae vitae conditione huic vitae fimillima,

adſtipulari: doctrinam de mortuorum reſurrectione abſurditatis conuincere nitebantur, ipſi enim neque animorum immortalitatem, neque corporum reſurrectionem admittebant. vid. ad 3, 7. Verba οἱ λέγοντες — ἀνάςασιν a libris pluribus abſunt, et videntur in hunc locum translata eſſe e Marc. 12, 18. Luc. 20, 27. — 24. Μωσῆς εἶπεν ἐάν τις κ. τ. λ.] *Moſes legem nobis ſanxit, vt ſi quis ſine liberis mortuus fuerit, frater eius vxorem duceret, ex eaque ſobolem ſuſciperet.* Prouocabant ad ius leuiratus, de quo vid. Deut. 25, 5. 6. et *Michaelis Moſaiſch. Recht, Th.* 2. p. 186 ſqq. et eiusd. Comment. de Iure Leuiratus, inſerta Commentationibus per annos 1763—1768. Societ. Reg. Gotting. oblatis. Non autem verba ipſa legis afferebant Sadducaei, ſed argumentum illius. ἐπιγαμβρεύειν reſpondet Hebr. יִבֵּם (quod Alexandrini Deut. l. l. expreſſerunt συνοικεῖν, Aquila: ἐπιγαμβρεύειν, quo ipſo verbo Graeco Alexandrini vſi ſunt Gen. 38, 8.) et adhibetur de *leuiro*, (Gloſſ. vett. *Leuir*, ἀνδράδελφος, ἀνδρὸς ἀδελφός·) de mariti fratre, qui viduam fratris vxorem ducit, ita vt ſit: *affinitatis iure vxorem ducere.* καὶ ἀναςήσει σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ] Deut. l. c. לְהָקִים לְאָחִיו שֵׁם LXX. ἀναςῆσαι τὸ ὄνομα τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ· primogenitus enim ex leuiro et fratria natus, defuncti filius et haeres nuncupabatur. σπέρμα id. qd. υἱός.

25—28. *Erant* (aliquando) *apud nos ſeptem fratres, quorum primus, vxore ducta, mortuus eſt ſine filiis, et fratri vxorem ducendam reliquit. Hanc duxit ſecundus, ſed nec hic reliquit filium, nec reliqui, qui eam deinceps duxerunt. Tandem mulier ipſa obiit. Iam vbi mortui redierint in vitam, cuiusnam vxor erit? fuit enim vxor omnium.* Per ſe quidem ſatis inepta quaeſtio et argumentatio, ſed ad refutandos Phariſaeos haud dubie ſatis idonea. Argumentabantur autem hunc in modum: Moſes tulit legem de iure leuiratus; ſi mortui in vitam redibunt, ita, vt animi coniungantur cum corporibus, neceſſe eſt,

vt mulier, quae hic diuerfis temporibus nupta fuerit viris pluribus, tunc vno eodemque tempore nupta fit pluribus illis, aut eorum vni, vt oriantur rixae et odia; talem vero abfurdam legem Mofes ferre non potuit, ergo, Mofe ipfo auctore, nulla eft mortuorum refurrectio. Nitebatur haec Sadducaeorum argumentatio hac falfa hypothefi, poft refurrectionem mortuorum, in altera vita non tantum coniugia fore, fed fore etiam inter eosdem, qui in hac vita iniiffent. Pharifaei ftatuebant, coniugia in altera vita fore, fed illa contractum iri ab iisdem, qui hac in vita coniuges fuiffent, non omnes Pharifaeorum fectae addicti ftatuiffe videntur, vid. *Schoettgenii* Hor. Hebr. ad v. 28. *Wetftenius* ad v. 30. et *Eifenmengerus entdeckt. Judenth. Th.* 2. p. 943. — 26. ὁμοίως, np. duxit fratris vxorem, et fine prole mortuus eft, coll. Luc. 20, 30. — 27. ὕϛερον, *tandem:* Hefych. ὕϛερον — ἔσχατον. Id. ἔσχατον — ὕϛερον. Conftruitur autem hoc aduerbium vt h. l. ita et ap. τοὺς ὁ Ier. 31, 19. et fcriptt. exteros cum Genitiuo. vid. *Albertius* et *Keuchenius* ad h. l. — 28. ἀνάϛασις νεκρῶν dicitur h. l. et de mortuorum refurrectione, et de vita eam fecutura. v. 2 Macc. 12, 43 fqq. *Suiceri* Thef. Ecclef. T. 1. p. 305. et *Schleusneri* Lex. h. v. neque enim fimpliciter h. l. de vita futura, vt voluerunt nonnulli, explicari poteft. Nam Sadducaei h. l. non loquuntur, vt orationis feries docet, de immortalitate animorum, quamquam et hanc negabant, fed de refurrectione mortuorum, de reftitutione corporum et coniunctione eorum cum animis, ita vt contrahi matrimonia poffent, quod ftatuebant Pharifaei, quorum fententiam Sadducaei rifui exponere volebant. Ergo ἐν τῇ ἀναϛάσει, eft, *poft mortuorum refurrectionem*, vnde etiam Marc. 12, 23. additum legitur, ὅταν ἀναϛῶσι· add. 26. ib. cuiusmodi additamenta, quibus vis verborum praecedentium accuratius definitur, etiam aliis in locis occurrunt, vid. Matth. 19, 28. Marc. 7, 13. 13, 19 f.

29. 30. Ad ineptam Sadducaeorum quaeſtionem Ieſus ita reſpondet, vt primo oſtendat, vanam eſſe, qua argumentatio ipſorum nitatur, opinionem doctorum Iudaicorum de futurae vitae ratione, et conditione hominum, poſt reſurrectionem, in altera vita. πλανᾶσθε, *erratis*, negantes alteram vitam, et mortuorum reſurrectionem. μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς] *non intelligitis libros diuinos.* Per τὰς γραφὰς intelligi poſſunt non tantum libri Moſis, ſed omnino V. T. libri, Sadducaeos enim tantummodo Moſis libros admiſiſſe, reliquos vero libros ſacros repudiaſſe, vt plures opinati ſunt, probari nequit, vid. not ad 3, 7. ſed cum Sadducaei protulerint locum e libris Moſis deprom-tum, cum ipſe Ieſus v. 32. eiusmodi locum protulerit: haud dubie de libris Moſis cogitandum eſt, ita, vt ſenſus ſit: non intelligitis libros Moſis, quia neſcitis neque videtis, in iis doceri, mortuos in vitam redituros eſſe. μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ] *et vos fugit Dei potentia*, qua nimirum mortuos in vitam reuocare poteſt v. 31. coll. 1 Cor. 6, 14. Rom. 6, 4. — 30. ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει — ἐκγαμίζονται] *vbi enim in vitam redierint mortui, neque vxores ducent, neque nubent:* γαμεῖν dicuntur mares, qui vxores ducunt, Med. γαμεῖσθαι, (vid. Heſych. Thom. Mag. et Ammon. v. γῆμαι) atque γαμίζεσθαι vſurpatur de filiabus quae nubunt. ἀλλ' ὡς ἄγγελοι — εἰσι] *ſed angelis erunt ſimiles*, ap. Luc 20, 36. additur: οὔτε γὰρ ἀποθανεῖν ἔτι δύνανται, quibus verbis declaratur, quonam ſenſu dicantur geniis ſimiles, nempe, erunt immortales, nec adeo procreatione ſobolis opus eſt, nec coniugia appetent, non terreſtri corpore et terreſtri conditione vtentur, ſed vitam agent ſuperiorum naturarum, geniorum, naturam immortalem et perfectiorem habebunt.

31—33. Fore autem mortuorum reſurrectionem ita Ieſus probat, vt afferat locum Exod. 3, 6. 15. quoniam et ipſi Sadducaei locum e libris Moſis deſumtum protule-

rant. περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως κ. τ. λ.] *quod autem attinet mortuorum resurrectionem, nonne legistis quae vobis*, resurrectionem mortuorum animorumque immortalitatem negantibus, *dicta sunt? Ego sum Deus Abrahami, et Deus Isaaci, atque Deus Iacobi; non autem Deus est mortuorum Deus, sed viuentium.* Exod. 3, 15. additum legitur: hoc nomen meum perpetuo erit i. his perpetuo benefaciam. More Iudaeorum V. T. locos laudandi, priora tantum verba afferuntur, (Rom. 5, 18.) sed omnis locus respicitur. Iam Deus dicitur esse Deus alicuius, quatenus eum beneficiis ornat, quatenus est illius εὐεργέτης, vt Luc. 1, 68. Hebr. 11, 16. al. οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς, Θεὸς νεκρῶν, non autem beneficia tribuere potest mortuis, ergo viuunt, Lucas 20, 38. addit: πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν, omnes igitur, nempe Abrahamus, Isaacus, Iacobus, per eum viuunt, et resurgent, vt eos beneficiis possit ornare. Ioseph. de Maccab. 16. extr. οἱ διὰ τὸν Θεὸν ἀποθνήσκοντες ζῶσι τῷ Θεῷ, ὥσπερ Ἀβραὰμ, Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ, καὶ πάντες οἱ πατριάρχαι. Menasse f. Israel de resurr. mort. 10, 6. *Cum Mosi primum appareret dominus, dixisse legitur: ego sum Deus patrum tuorum, Deus Abrahami, Deus Isaaci, Deus Iacobi. Atqui Deus non est Deus mortuorum, qui non sunt, sed viuorum, qui existunt. Itaque Patriarchas etiamnum respectu animae viuere ex eo recte infertur.* vid. *Wetstenius* ad h. l. Disputauit autem Iesus h. l. cum Sadducaeis, ingeniis eorum accommodate et more inter doctores Iudaeorum recepto, qui ad loca librorum sacrorum alludere, sententiam breuiter strictimque afferre solebant, et quid ex sententia proposita sequeretur, auditorem eruere iubebant, ita, vt in argumentationibus, transitus et conclusiones, vsus et applicationes omitterent. Neque Iesus rem tam syllogismo conuincebat, quam potius animum percellebat. Nempe Sadducaei propterea corporis restitutionem impugnabant, quod animum a corpore diuersum non agnoscebant; incorporeas enim naturas praeter Deum nullas esse existimabant, ideoque nec an-

gelos exiſtere, nec animas corpori ſuperſtites putabant v. Act. 23, 8. Ioſeph. B. I. 2, 7 ψυχῆς τε τὴν διαμονὴν, καὶ τὰς καθ' ᾅδου τιμωρίας καὶ τιμὰς ἀναιροῦσι. add. Ant. 18, 2. Mens igitur atque ſententia Ieſu eo redire videtur: Auctore Moſe profeſſus eſt Deus, ſe beneficiis ſuis perpetuo ornaturum eſſe Abrahamum, Iſaacum et Iacobum, ergo neceſſe eſt, vt illi viuant, ergo Moſes non negat alteram vitam et mortuorum reſurrectionem, neque adeo vos eam negare poteſtis. — 33. Hanc Chriſti disputationem vehementer admirata eſt (οἱ ὄχλοι ἐξεπλήσσοντο) adſtans populi multitudo, probarunt eam legisperiti (Luc. 20, 39.) et Sadducaei ita erant conuicti et profligati, vt, quae verbis Chriſti opponerent, prorſus ignorarent, coll. v. 34.

34 — 36. Phariſaei, vt famam et exiſtimationem Chriſti, quam hac ipſa controuerſia apud populum conſecutus erat, imminuerent, eumque in inuidiam adducerent, ipſi quoque rurſus ei fallacem et captioſam quaeſtionem proponere audebant. οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἀκούσαντες κ. τ. λ.] *Phariſaei, cum audiſſent*, eum Sadducaeos ad ſilentium redegiſſe, conſultarunt vno animo (συνήχθησαν ſcl. κατ' αὐτοῦ) *de eo captando*. συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ vulgo vertunt: *conuenerunt in vno eodemque loco*, deliberaturi nimirum, quomodo eum opprimere poſſent, ita vt ad ἐπὶ τὸ αὐτὸ ſubintelligatur χωρίον· Heſych. ἐπὶ τὸ αὐτό· ὁμοῦ, εἰς τὸν αὐτὸν τόπον· vid. Raphelius Obſſ. Polybb. p. 300. Sed ἐπὶ τὸ αὐτὸ, reſpondet Hebr. יחד atque idem valet quod ὁμοθυμαδόν· et συνάγεσθαι eſt Hebr. הִוָּסֵד, coll. Pſ. 2, 2. נוסדו יחד, vbi Alex. συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ — τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ· add. Act. 4, 5. 26. Hinc etiam in codd. nonnullis pro ἐπὶ τὸ αὐτὸ legitur ἐπ' αὐτὸν, quae tamen lectio e gloſſemate orta eſt. — 35. Poſtquam ergo Phariſaei coierant, et inſtituta deliberatione conuenerant inuicem de quaeſtione Ieſu proponenda; partes ſuas vni demandauerunt, qui ipſis

prae ceteris inprimis idoneus videretur, nempe legisperito e secta Pharisaeorum (εἷς ἐξ αὐτῶν νομικὸς), qui adeo ad Iesum accedebat, eumque his verbis v. 36. alloquebatur. διδάσκαλε, ποία ἐντολὴ μεγάλη ἐν τῷ νόμῳ;] *magister, quodnam praeceptum est reliquorum omnium grauissimum?* Nempe Iudaeorum theologi, vt iam obseruatum est ad 5, 20. add. 19, 16 sqq. praecepta legis diuidebant in grauia et leuia, quaenam vero praecepta ad grauiora, quaenam ad leuiora referenda, quodnam reliquorum omnium esset maximum et grauissimum, inter se dissentiebant. Erat igitur omnino captiosa quaestio, quam homo ille proponebat. Cum vero loco parallelo Marc. 12, 34. legatur: *Iesus animaduertens, eum intelligenter satis respondisse: dicebat ei, tu iam eo deductus es, vt facile possis sectator meus fieri:* interpretes haud pauci existimarunt, hunc ipsum legisperitum bono animo adiisse Iesum, et verbum πειράζειν, vt נִסָּה 1 Regg. 10, 1. in bonam partem interpretandum esse, *sententiam alicuius explorare.* Attamen si paulo curatius, et a partium studio alieni, vtrumque locum perlegimus, plura huic sententiae obstare, sine negotio intelligimus. Nam primo quidem legisperitus ille a Matthaeo diserte dicitur εἷς ἐξ αὐτῶν, e numero et secta Pharisaeorum, qui vt Christo insidias struerent, conuenerant, quibus ipse Iesus quaestionem iis tortuosam proponebat v. 41 sqq. Deinde ea ipsa verba, quae h. l. v. 46. et Marc. 12, 34. leguntur: *nemo amplius ausus est eum interrogare,* satis perspicue docent, interrogationem illam malo animo propositam fuisse, nam non nisi de quaestionibus captiosis et fallacibus haec ipsa verba explicari possunt, et verbum πειράζειν plerumque malo sensu in libris N. T. legitur. Itaque assentior *Chrysostomo* et *Theophylacto* ad hunc locum notantibus, hominem illum insidioso quidem accessisse animo, sed inter colloquendum ita fuisse perculsum, vt meliori animo discederet. Praeterea *Beza* apposite ad h. l. monuit, esse verisimile, multum vtrinque habitum sermonem, cuius conclusionem

duntaxat Euangeliſtae ſcripſerint. — Roſenmüllerus in *Keilii* et *Tzſchirneri Analekten für das Studium der exeget. u. ſyſtemat. Theologie St.* 3. p. 169 ſs. (Lipſ. 1813. 8.) ſtatuit, νομικὸν a Matthaeo memoratum, fuiſſe Phariſaeum coll. v. 34. 35. qui non interfuerit colloquio a Ieſu cum Sadducaeis de reſurrectione mortuorum inſtituto, cui nec alii Phariſaei interfuerint coll. v. 22. ſed qui die ſequenti animo inſidioſo et maligno ad Ieſum acceſſerit, vt ei quaeſtionem de praecepto grauiſſimo proponeret. Legisperitum vero, de quo Marc. 12, 28. ſermo eſt, e numero Karaeorum fuiſſe contendit, qui traditiones Phariſaeorum et cum iis coniunctam ſuperſtitionem repudiaſſent. (v. *Triglandius* in Diatribe de ſecta Karaeorum, Delphis 1703. 4. inſerta etiam: trium ſcriptorum illuſtrium de tribus Iudaeorum ſectis ſyntagm. Delphis 1703. 4. qui h. l. et Marci l. l. Karaeum loquentem introductum eſſe autumat.) Hunc Karaeum, ait, audita reſponſione a Ieſu Sadducaeis data, quae ei admodum placuiſſet, bono animo ad Ieſum acceſſiſſe, vt ex eo audiret, an eandem quam ipſe de praecepto praecipuo opinionem foueret. Ad hanc ſententiam ſuam comprobandam, *Roſenmüllerus* vſus eſt argumentatione hac: Phariſaei praecepta quae ad ritus pertinebant, in numerum grauiorum, quae vero mores ſpectabant, in numerum leuiorum referebant. Praeceptum praecipuum nonnulli docebant eſſe praeceptum de ſacrificiis, alii legem de circumciſione, alii legem ſabbati, alii legem de cibis et luſtrationibus. v. *Maknightii* Commentar. Harmonicus in IV Euangg. T. 3. p. 283. Iam homo ille, qui a Marco loquens inducitur, Chriſti reſponſionem Marc. 12, 29 ſq. non modo probabat, v. 32. ſed etiam affirmabat, cultum qui Deo tota mente praeſtetur, et amorem erga alios, potiorem eſſe omnibus ſacrificiis et victimis v. 33. Aperte igitur his verbis declarabat, falſam eſſe atque peruerſam Phariſaeorum de ſummo praecepto ſtatuendi rationem. Quis vero credat, Phariſaeum, coram collegis, hoc confiteri auſum fuiſſe? Recte igitur

ex hac ipſa hominis confeſſione colligitur, eum non Phariſaeum, ſed Karaeum fuiſſe. Huic vero ſententiae, quam *Roſenmüllerus* defendit, recte, opinor, opponi poſſunt haec: 1) Phariſaeos colloquio a Chriſto cum Sadducaeis inſtituto non interfuiſſe, e Matth. v. 22. neutiquam colligi poteſt. Scilicet Phariſaei, qui v. 22. relicto Ieſu diſceſſiſſe leguntur, erant ii, qui ex eo quaeſiuerant, num Caeſari tributum ſoluendum eſſet? v. 15 ſqq. Sed cum illi abiiſſent, acceſſerant alii Phariſaei, et cum iis is qui poſtea quaeſtionem de ſummo praecepto mouebat, atque Ieſum de mortuorum reſurrectione cum Sadducaeis diſputantem audiuerant. Phariſaeos enim, non Karaeos, vt *Roſenmüllerus* coniicit, colloquio a Ieſu cum Sadducaeis inſtituto interfuiſſe (Luc. 20, 39.), e locis Euangeliſtarum, ſi quid video, ſatis perſpicue patet. Etenim Luc. 20, 39. γραμματεῖς probaſſe dicuntur reſponſionem a Ieſu Sadducaeis datam, Marc. 12, 28. eam comprobaſſe dicitur γραμματεὺς, qui Ieſum de praecepto maximo percontabatur, qui a Phariſaeis ſubornatus, et ex eorum numero erat, Matth. 22. 34 ſq. Illis γραμματεῦσι, qui Ieſu reſponſionem laudarant, propoſuit quaeſtionem, quae Matth. 22, 42 ſs. Marc. 12, 35 ſqq. Luc. 20, 41. commemoratur; illi vero γραμματεῖς a Matth. l. c. v. 41. diſerte dicuntur Phariſaei, verba ſunt: συνηγμένων δὲ τῶν Φαρισαίων, ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς *Phariſaeis congregatis propoſuit Ieſus quaeſtionem hanc* etc. 2) parum probabile eſt, interrogationem de ſummo praecepto, eodem fere tempore, bis fuiſſe propoſitam, primum a Karaeo (vt *Roſenmüllerus* vult) deinde a Phariſaeo. 3) Karaeos diuerſam a Sadducaeis ſectam tunc temporis fuiſſe, argumentis idoneis probari nequit v. ad Matth. 26, 17. 4) Non omnes Phariſaei, vt vel Nicodemi exemplum docet, male pertinaces veritatis contemtores erant, reperiebantur etiam inter eos, in quibus non tam animi prauitas, quam opinionum peruerſitas notanda eſſet, ex horum numero, cum fuerit etiam, vt Marci narratio docet, Pha-

risaeus ille, qui Iesum interrogabat, sane non video, quidni homo ille, erroris conuictus, et meliora edoctus, potuerit, praesentibus collegis, qui ipsum, vt Iesu quaestionem captiosam proponeret, excitarant, publice profiteri veram esse sententiam a Iesu pronuntiatam. ποία id. qd. τίς, *quaenam* vt 19, 18. 1 Macc. 2, 10. μεγάλη pro μεγίστη, *maximum*, *grauissimum*, *praecipuum* vt 5, 10. Hebr. 10, 21. 13, 20. Marcus vero l. c. vsus est vocabulo πρώτη· vid. *Vorstius* de Hebraism. p. 421. *Glassius* Phil. S. p. 49.

37. 38. εἶπεν] Plurimi et optimi codd. habent ἔφη, probantibus *Bengelio* et *Griesbachio*; Matthaeus etiam aliis in locis ita vsurpauit ἔφη· 4, 7. 13, 28. 27, 11. et Hesychius ἔφη per εἶπεν, ἔδοξεν, ἀπεκρίθη explicat. ὅλῃ τῇ καρδίᾳ — διανοίᾳ σου] *amare toto animo*, *pectore toto*, *tota mente* (vt loquitur Catull. 65, 69. s. v. *Albertius* ad h. l.) i. studiosissime, ardentissime. In verbis enim ὅλῃ τῇ καρδίᾳ — ψυχῇ — διανοίᾳ non esse argutandum, nec anxie quaerendum, quomodo singula differant, sed esse has formulas idem valentes, copulatas tantummodo ad exprimendam amoris magnitudinem, vel exinde patet, quoniam Hebraei modo coniungunt כָּל־לֵבָב־נֶפֶשׁ־מְאֹד Deut. 6, 5. οἱ ό· διανοίας — ψυχῆς — δυνάμεως· modo בְּכָל־לֵבָב־נֶפֶשׁ, οἱ ό· ὅλης καρδίας — ψυχῆς Deut. 4, 29. modo tantum vtuntur formula בְּכָל־לֵבָב, οἱ ό· ἐν ὅλῃ καρδίᾳ 1 Sam. 12. 24. καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν] et proximum tuum non minus quam te ipsum genuine amare, tam sincere aliorum commodis quam tuis prospicere debes, v. 19, 19.

39. 40. Pro ὁμοία αὐτῇ in multis libris legitur αὕτη· et Vulg. legit ταύτῃ, *secundum autem simile est huic.* Sed verba ὁμοία αὐτῇ cohaerent cum δευτέρα ita, vt post illa intelligi debeat ἐστι. — 40. ἐν ταύταις — κρέμανται] *ab his duobus praeceptis reliqua omnia, quae in libris*

Mofis prophetarumque leguntur, pendent f. vt *Thalemannus* vertit: *his duobus praeceptis doctrina tota legis et prophetarum continetur.* Apud Marc. 12, 31. extat: μείζων τούτων ἄλλη ἐντολὴ οὐκ ἔςι· et Paulus Rom. 13, 9. fcripfit: ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται. Hac ipfa autem formula, quae noftro loco extat, Hebraei non minus, quam Graeci et Latini, vtuntur de rebus, quae cum aliis arctiffime copulatae funt, quae ex aliis tanquam fonte fluunt, et in quibus caput omnis rei eft, vid. Gen. 44, 30. Iudith. 8, 24. Philo T. 1. p. 420. ὧν αἱ τοῦ ἔθνους ἐκρέμαντο· coll. Ief. 22, 24. Cic. in Pifon. c. 41. *in fententiis omnium ciuium famam noftram fortunamque pendere,* vid. *Elsnerus, Albertius* et *Wetftenius* ad h. l. νόμος καὶ οἱ προφῆται, vid. ad 5, 17.

41—44. His dictis Iefus Pharifaeis in templo congregatis, Marc. 12, 41. iisdem, qui fupra v. 34. commemorantur, Luc. 20, 40. 41. proponebat v. 42. quaeftionem hanc: τί ὑμῖν δοκεῖ — υἱός ἐςι;] *quid vobis de Chrifto videtur? e cuius pofteris ille eft?* Pharifaei dicebant: *e pofteris Dauidis erit,* et Iefus rurfus v. 43. eos interrogabat: *quonam ergo fenfu Dauides eum dominum fuum vocauit?* ἐν πνεύματι, *vates, propheta*: Act. 2, 30. προφήτης ὑπάρχων: ברוח הקדש Act. 1, 16. 2 Sam. 23, 2. *Schoettgenii* Horae p. 190. φερόμενος ὑπὸ πνεύματος ἁγίου 2 Petr. 1, 21. κύριον fubint. αὐτοῦ, cum v. 45. legatur υἱὸς αὐτοῦ et v. 44. κυρίῳ μου. — 44. Laudantur iam verba Pfalmi, quem Iudaei quoque de Meffia explicare folebant, nempe Pf. 110, 1. e verfione Alexandrina. De huius Pfalmi argumento cf. *Rofenmülleri* Scholia in V. T. et librum noftr. *Meffianifche Weiffagungen des A. T.* p. 82 fs. et verfionem noftr. Pfalmorum vernaculam. εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου] *dixit dominus* (Deus) *domino meo,* Meffiae, quem vnice colo et veneror, quem me longe maiorem, dominum meum agnofco. κάθου ἐκ δεξιῶν μου] *fede ad dextram meam* h. e. mecum regna. Reges enim

imperantes, ius dicentes, maieftatem fplendoremque oftentantes, cogitantur fedentes in foliis. De formula *federe ad dextram alicuius* vid. ad 20, 21. et *Spanhemius* ad Callim. h. in Apoll. v. 69. ἕως ἂν θῶ — ποδῶν σου] *fubiiciam tibi hoftes tuos, nec vnquam rurfus in te infurgent.* Nempe in textu Hebraico עַד pofitum eft pro עֲדֵי־עַד h. e. femper, in perpetuum, vt Ief. 57, 15. vnde recte notauit *Schleusnerus* in Lex. N. T. voc. ἕως, hanc particulam, vt illam Hebr. עד, non femper interuallum interiectum notare, ita vt fpatium aut tempus vlterius excludat, fed haud raro ita referri ad tempus praecedens, vt de fequente non affirmetur contrarium. vid. etiam *Noldii* Concordd. h. v. Imago autem ipfa defumta eft a confuetudine victorum, qui ceruici victi pedem imponere folebant, quo fignificarent fe victores effe, vid. Iudd. 3, 26. Ief. 42, 13. 63, 1 fqq. Verbum τίθημι obtinet in hac orationis ferie vim verbi ποιέω, ficuti et ab Hebraeis verba שׂוּם et עָשָׂה permutari folent. Sed formula ipfa *facere hoftes fcamnum pedum*, quae Hebraica eft, notat idem quod fimplex verbum ὑποτάσσειν, *fubiicere.*

45. 46. εἰ οὖν Δαβὶδ καλεῖ — ἐστι] *Iam cum Davides eum vocarit dominum, quomodo ex eius progenie eft?* εἰ, *cum*, in ratiocinando adhibetur, vbi aliquid tanquam certum fumitur. vid. *Schleusner.* h. v. *Noldius* Conc. v. אם, coll. Marc. 12, 37. Luc. 20, 44. Eft autem h. l. inuerfa locutio, directa erat, εἰ υἱὸς αὐτοῦ ἐστι, πῶς αὐτὸν κύριον καλεῖ; Similis locus Marc. 2, 23. ἤρξαντο ὁδὸν ποιεῖν τίλλοντες τοὺς σταχύας pro ἤρξαντο ὁδὸν ποιοῦντες τοὺς σταχύας τέλλειν. Multa autem disputarunt interpretes de indole atque confilio quaeftionis a Iefu Pharifaeis h. l. propofitae. Ac plurimi quidem monent Iefum hac quaeftione edocere voluiffe Pharifaeos; quam parum ipfis effet cognita Meffiae dignitas et maieftas, fimul vero etiam iis de vera dignitate Meffiae meditandi materiam fuppeditare. *Michaelis Anmerkk. über das N. T.* ad h. l. obferuauit:

Iesum Psalmi verba laudantem, non dixisse לַאדֹנִי (domino meo), sed לַאדֹנָי (i. domino, Iouae) adeoque Pharisaeos interrogasse, quomodo Dauides Messiam nominare potuerit Iouam, Deum? Sed praeter alia plura, quae huic coniecturae obstant, repugnat ei etiam, vt recte obseruauit *Paulus*, constans Euangelistarum interpretatio *τῷ κυρίῳ μου* i. לַאדֹנִי, et opponere potuissent Pharisaei, si Iesus ita Psalmi verba mutasset, ibi non legi לאדֹני sed לאדֹנָי. *Paulus* ipse in *Krit. Philologisch. Kommentar* ad h. l. opinatur, Iesum ostendere voluisse Pharisaeis, ipsos non minus quam Sadducaeos indoctos esse literarum sacrarum interpretes, eos male hunc Psalmum de Messia interpretari; particula *εἰ*, *sin aliter*, quae dubitationem indicet, innuisse Iesum quomodo respondere possent Pharisaei, eos vero mentem ipsius non intellexisse. Explicatio valde contorta, legibus linguae et orationis seriei contraria. Quid mihi de hoc loco videatur, breuiter exponam. Scilicet Iesus finem facere volebat quaestiunculis, quibus eum modo Pharisaei, modo Sadducaei, tentabant. Proponebant igitur iis ipse quaestionem hanc: quonam sensu eum, qui post tot secula ex posteris ipsius nasciturus esset, dominum suum vocare potuit Dauides rex, qui nulli erat subiectus? Omnino Pharisaei si respondere voluissent, respondere potuissent: filium saepius superare patrem, et Messiam fore Dauide longe potentiorem et maiorem regem, atque reges ab aliis regibus hoc nomine insignitos fuisse, vid. 2 Chron. 2, 4. Sed adstans populi multitudo Iesum tunc temporis Messiam habebat, et Messiam ante paucos dies salutarat, vid. 21, 9. Iesus ipse Pharisaeis 21, 33 sqq. sub parabolae inuolucro significarat se Messiam esse, atque Deum ipsorum contumaciam et impietatem grauiter punitu-rum esse; et vim verborum Christi, atque se ab eo peti probe intellexerant 25, 45. nec etiam nunc temporis, cum Iesus de Messia Dauidis nepote ac domino, atque de hostibus ipsius a Deo puniendis verba faceret, eos

latebat, Iesum se ipsum innuere. Cum ergo perquam odiosum iis esset argumentum quaestionis a Iesu propositae: homines isti male pertinaces et verbis Christi grauiter offensi, satius esse putabant silere, nec eum amplius interrogationibus tentare. Iesus vero καρδιογνώστης, hoc modo quod voluerat, effecerat, ad silentium eos redegerat, malitiam et contumaciam eorum praesenti turbae populi publice exposuerat, et τοῖς ἔχουσι ὦτα ἀκούειν de vera dignitate Massiae meditandi materiam suppeditarat. — 46. οὐδεὶς, *nemo*, Pharisaeorum et Sadducaeorum. ἐπερωτῆσαι scl. πειράζων, vid. *Elsnerus* ad h. l.

C A P V T XXIII.

1. Cum Iesus Pharisaeos ad silentium redegisset, orationem suam in templo conuertit ad multitudinem praesentem Iudaeorum, inprimisque ad discipulos suos congregatos. Plura autem, quae in hac oratione occurrunt, a Luca, tanquam alio tempore et loco a Christo dicta, commemorantur, vid. Luc. 11, 39 sqq. et Marcus 12, 38 sqq. atque Lucas 20, 46. longe breuiorem orationem reddunt. Hinc *Paulus* opinatur, Iesum ea quoque, quae iam alio tempore contra legisperitos et Pharisaeos dixisset, h. l. repetiisse. Ego vero cum *Eichhornio Allgem. Biblioth.* B. 5. p. 976. arbitror, maximam quidem huius orationis partem a Iesu tunc temporis habitam esse; Matthaeum vero, more suo, cf. c. 5. 10. 13. a Iesu alio tempore dicta, adiecisse, vt praeberet specimen declamationum magistri contra Pharisaeos. καὶ, *inprimis*, vt Marc. 16, 7 al.

2. 3. ἐπὶ τῆς Μωσέως καθέδρας κ. τ. λ.] *in Mosis cathedra sedent legisperiti iidemque Pharisaei.* Haec autem ipsa formula, *in cathedra Mosis sedere*, notat: publice legere et interpretari Mosis libros, atque adeo doctrinam Mosis tradere, et ostendere, quid Moses praeceperit, vt Theophylactus explicat: τὰ τοῦ νόμου διδάσκειν· cf. Act. 15, 21. 2 Cor. 3, 15. γραμματεῖς, *legisperiti*, nomen generalius, quo significantur legisperiti e secta Pharisaeorum et Sadducaeorum, vid. ad 2, 4. Luc. 11, 45. H. l. vt omnis orationis contextus docet, spectauit Iesus Pharisaeos et legisperitos cum iis facientes. Aor. ἐκάθισαν vim habet Praesentis, sedent. Exempla hanc in rem plura collegit *Glassius* Phil. S. p. 306 f. — 3. πάντα οὖν — ποιεῖτε] *quicquid vos seruare iusserint, seruate et facite.* Per se intelligitur πάντα esse cum restrictione capiendum, *omnia*, nempe Mosis praecepta, ea quae in libris Mosis leguntur, quae praelegunt et explicant; excipiuntur ergo traditiones, peruersae legis interpretationes, coll. v. 16. 18. 23. 16, 6. 12. Itaque cohortatur h. l. Iesus populum, hunc enim inprimis his verbis spectat, coll. v. 4. 8. vt potius praecepta legis a Pharisaeis tradita sequatur, etiamsi doctores ipsi sint vitiosissimi, quam vt suo modo viuat, et propria via incedat. Quae cohortatio eo magis necessaria erat, quo magis officii sui esse videbat Iesus, et populum et discipulos monere, vt fugerent τὰ ἔργα Pharisaeorum, quorum contumaciae et peruersitatis testes antea fuerant, quique pudore a Iesu affecti discesserant. εἰπεῖν, vt אמר, quod etiam cum Datiuo construitur, est id. qd. κελεύειν, *iubere, praecipere.* τηρεῖν, Hebr. שמר, cui haud raro iungitur עשות, vt h. l. ποιεῖν, vid. Leuit. 25, 18. Deut. 30, 10. 32, 48. Male in nonnull. libris omittitur τηρεῖν, librariorum nimirum incuria, quia τηρεῖτε sequitur. κατὰ τὰ ἔργα — ποιοῦσι] *vitam autem et mores eorum ne imitemini; nam praecepta dant, sed ipsi ea non sequuntur.* καὶ id. qd. ἀλλά, vt 1, 25. 26, 60.

Pf. 4, 5. vbi LXX. καὶ μή· Symmach. ἀλλὰ μή. vid. *Gatackerus* ad Antonin. 2, 7. p. 45.

4. Oftendit pluribus, quaenam ἔργα Pharifaeorum fugienda fint v. 4 fqq. et quae hoc in verfu et in proxime fequentibus leguntur, dicebat Iefus inprimis difcipulis, religionis fuae doctoribus, quos oculis defignabat. Nolite, inquit, fequi et imitari exemplum Pharifaeorum, qui praecepta legis quam latiffime extendunt, omnia ad viuum refecant, peruerfe ea interpretantur, et traditionum atque innumerarum praeceptionum moleftarum onere alios grauant, coll. 11, 28 fqq. ipfi tamen non omnia illa praecepta, quae aliis quam diligentiffime obferuanda commendant, obferuare folent. φορτίον, vt ζυγός, eft imago *legum*, *praeceptorum*, vid. ad 11, 29 fq. φορτία βαρέα καὶ δυςβάστακτα, *onera grauia et ad portandum difficilia* i. praecepta molefta, quorum exercitium graue eft atque moleftum. Vocabula βαρέα καὶ δυςβάστακτα coniunguntur etiam tanquam fynonyma ab Alexandrinis Prou. 27, 3. Apud Luc. 11, 46. βαρέα omittitur, et h. l. a pluribus codd. ac verff. verba καὶ δυςβάστακτα abfunt. Affentior *Millio* atque *Griesbachio* (Commentar. Crit. ad h. l.) cenfentibus δυςβάστακτα e Lucae l. c. in hunc effe translatum. Grammatici hoc nomen in marg. notabant, et librarii addita copula καὶ in ordinem recipiebant. vid. *Fifcherus* ad Aefchin. Axioch. 12, 5. ad Palaeph. 2, 3. δεσμεύειν, *colligare*, *conftringere* i. imponere. τῷ δὲ δακτύλῳ — αὐτά] *ipfi ea extremis digitis attingere nolunt:* redolent haec verba prouerbium, fimile Graecorum prouerbio ἄκρῳ τῷ δακτύλῳ ἅψασθαι, quod adhibitum eft de iis, qui aliquid leuiffime attigerunt, cognouerunt, exercuerunt, vid. *Schotti* Adagg. N. T. p. 52. *Elsnerus* et *Wetftenius* ad h. l. Senfus eft: ipfi autem non omnia illa praecepta, quae ab aliis obferuari volunt, obferuare folent, λέγουσι καὶ οὐ ποιοῦσι v. 3. iubent facere ea, quae ipfi non faciunt.

5. In omnibus, quae agunt et tractant, id vnice ſpectant, vt famam, venerationem, et admirationem aliorum ſibi concilient, omnia ad oſtentationem et vanitatem referunt, ſunt ſimulatores peſſimi et homines vaniſſimi, coll. v. 6. Φυλακτήριον Graecis dicitur *omne munimentum et praeſidium, omnis tutela,* hinc etiam Φυλακτήρια dicebantur *amuleta*, qualia e collo aut alibi ſuspendere ſolebant gentiles, vt mala a ſe amolirentur, vid. *Kypkius* ad h. l. Sed noſtro loco Φυλακτήρια dicuntur ſchedae membranaceae illae, quibus inſcriptae erant variae legis ſectiones, (v. c. Exod. 13, 1 — 10. 11 — 16. Deut. 6, 4 ſs. 15, 13 — 21.) quas thecis inſertas (quae dicebantur קְצִיצוֹת et בָּתִּים) fronti et brachio ſiniſtro loris (quae lora *περιάμματα*, טוֹטָפוֹת et תְּפִלִּין vocabantur) maxime preces facturi aptare ſolebant, vid. *Buxtorfii* Lex. Talm. p. 1743. 2105. *Lundii Jüd. Alterth.* 4, 14. 21 — 52. et quos laudauit *Wolfius* in Curis ad h. l. Nitebatur haec conſuetudo literali explicatione locorum Exod. 13, 9. 16. Deut. 6, 8. 11. 18. Dicebantur autem ſchedae illae a Graecis, de rebus Iudaeorum loquentibus, Φυλακτήρια, quod admonebant Iudaeos, vt leges ſeruarent, *Gedenkzettel.* Haec Φυλακτήρια Phariſaei dilatabant (*πλατύνουσι*), ea latiora geſtabant, quam Iudaei reliqui, vt viderentur eſſe obſeruantiores ac ſtudioſiores; eademque de cauſſa amplificabant (*μεγαλύνουσι*) fimbrias palliorum ſuorum, vid. not. ad 9, 20. et hanc eorum vanitatem atque ſimulationem h. l. Ieſus reprehendit. *τῶν ἱματίων αὐτῶν* quod plures codd. omittunt, interpretamentum ſapit, petitum forte ex aliis N. T. locis, in quibus *κράσπεδον* adiunctum ſibi habet nomen *τοῦ ἱματίου* vel *τῶν ἱματίων*, vid. *Griesbachius* in Comment. Crit. ad h. l.

6 — 8. *Φιλοῦσί τε — ἐν τοῖς δείπνοις*] *affectant, appetunt primos ac praecipuos locos in coenis.* *πρωτοκλισίαι*, praecipua loca in tricliniis, quae erant loca media in

lecto quoque, vid. *Lipfius* Lectt. Ant. 3, 1. add. not. ad 8, 11. Hebr. מְקוֹם בְּרֹאשׁ הַקְּרוּאִים 1 Sam. 9, 22. *τόπος ἐν πρώτοις τῶν κεκλημένων* LXX. *καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς*] *prima in fynagogis fedilia: πρωτοκαθεδρίαι* per fe funt *fedilia primorum, principum ciuitatis*, fed legisperiti e numero principum ciuitatis erant, nec adeo propterea Iefus eos reprehendere poterat, quod vellent federe in fedilibus principum ciuitatis, fed *πρωτοκαθεδρίαι* funt h. l. *prima* ac *praecipua* ciuitatis principum *fedilia*, vt Marc. 12, 39. Luc. 11, 43. 20, 46. atque adeo propterea eos Iefus reprehendit, quod federe vellent in *primis* huius generis fedilibus. — 7. *καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς*] *et falutationes in plateis*, vid. ad 5, 47. *καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρ. ῥαββὶ, ῥαββὶ*] *et ab aliis crebrius appellari doctores*, tanquam ii, a quibus omnes accipere debeant fapientiam, qui fapientia et dignitate reliquis omnibus praeftant. *ῥαββὶ* id. qd. *διδάσκαλε*, Hebr. רַבִּי, vid. Ioh. 3, 2. 20, 16. *Buxtorfii* Lex. Talm. h. v. — 8. Admonuit Iefus Apoftolos, ne munere fuo fuperbirent, ne Pharifaeorum more ambitiofius doctorum nomen affectarent, et oftentationis cauffa fe a multitudine *διδασκάλους*, doctores, appellari finerent, cum vnum omnes magiftrum haberent, et ipfi omnes inuicem fratres effent. Itaque non fimpliciter abstinere eos iubebat ifto nomine (Paulus certe 1 Tim. 2, 7. 2 Tim. 1, 11. fe vocat *διδάσκαλον ἐθνῶν*), fed cohortabatur eos tantum, vt ab oftentatione Pharifaica, ab omni partium et factionum ftudio alieni effent, cf. 1 Cor. 1, 11 fq. 3, 4 fq. *καθηγητὴς* a *καθηγέομαι duco*, prop. *ducem* notat; hinc, cum praeceptor quilibet fit difcipulorum dux, *praeceptorem*, *magiftrum* vt h. l. Plutarch. de difcr. amici et adulat. c. 35. Laërt. 1, 13. 27. Dionyf. Halic. Opp. T. 2. p. 138. Sed pro *καθηγητὴς* in quam plurimis codd. legitur *διδάσκαλος*, quod pro interpretamento prioris vocabuli habent *Loesnerus* et *Griesbachius*. Mihi vero cum *Grotio*, *Beza*, *Seldeno*, *Bengelio*, vera lectio *διδά-*

σκαλος esse videtur; cum enim praecesserit nomen ῥαββί· haud dubie Matthaeus ipse vsus est voce רַבִּי, quam Matthaei Graecus interpres expressit voc. διδάσκαλος, vt reliqui Euangelistae hoc nomine illud exprimere solent, non vocabulo καθηγητής· vid. ὃ, 19. 12, 38. Marc. 4, 38. 10, 35. Luc. 20, 21. Ioh. 8, 4. rel. distinguitur etiam deinde diserte καθηγητής ab διδάσκαλος. Sed ὁ Χριστός, quod a multis codd. abest, haud dubie originem suam debet Grammaticis.

9 — 12. Nolite principatum scholae alicuius et disciplinae affectare, alieni esse debetis a sectarum studio. καὶ πατέρα μὴ καλέσητε ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς] *neque patrem vestrum appellabitis quemquam his in terris.* Apud Iudaeos sectae et familiae principes ac duces a discipulis vocabantur אָבוֹת et אֲבוֹתֵיהֶם, sicuti antiquioribus temporibus, prophetae, et doctores praecipua dignitate ac sapientia conspicui, non tantum a discipulis (qui propterea dicebantur בָּנִים, 2 Regg. 6, 1.) 2 Regg. 2, 12. sed etiam ab aliis 2 Regg. 6, 21. 13, 14. vocabantur *patres.* Sensus: *nolite quemquam vestrum sectari, tanquam omnium praeceptorum auctorem et inuentorem, in cuius nomen iuretis.* Apud καλέσητε omissum est τινά, vt ὑμῶν pertineat ad πατέρα, neque adeo necesse sit legere cum nonn. codd. ὑμῖν, qui sit datiuus commodi. ἐπὶ τῆς γῆς opponitur *Patri* ἐν τοῖς οὐρανοῖς, nam additur εἷς γὰρ ἐστιν ὁ πατὴρ ὑμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, *vnus est omnis doctrinae et sapientiae auctor et parens*, nempe Deus, coll. Ioh. 5, 19. 20. 6, 45. 7, 16. 17. 17, 18. — 10. μηδὲ κληθῆτε καθηγηταί] *nemo vestrum sinat se appellari praesidem* ecclesiae. καθηγητής, quod vulgo vertunt *doctor* (Phauorin. καθηγητής, διδάσκαλος), prop. est, *dux viae*, sicut καθηγεῖσθαι notat: *praeire, ducem viae esse*, vid. Pollux 3, 95. Phauorin. καθηγεῖσθαι, ἀντὶ τοῦ ἡγεῖσθαι· respondet autem Hebr. נָשִׂיא, *princeps, dux*, sic Ezech. 45, 8 s. נְשִׂיאִים Alex. vertunt ἀφηγούμενοι. Apud Iudaeos au-

tem praefes Synedrii M. dictus eſt נשיא ita, vt hoc nomen eſſet nomen dignitatis et ſapientiae; vid. *Seldenus* de Synedriis p. 737. et monaſteriorum praeſides et praefecti ab eccleſiae veteris doctoribus dicti ſunt οἱ ἡγούμενοι, et οἱ καϑηγούμενοι, vid. *Suiceri* Theſ. Eccl. ſub his vocc. et ſic h. l. καϑηγητὴς eſt *eccleſiae princeps ac praeſes*. εἷς γὰρ ὑμῶν ἐςιν ὁ καϑηγητὴς ὁ Χριςὸς] *eſt enim vnus veſter princeps, familiae chriſtianae princeps ac praeſes, nempe Chriſtus*. In aliis codd. legitur: ὅτι καϑηγητὴς ὑμῶν ἐςιν εἷς. *Griesbachius* ſuſpicatur breuius Matthaeum ſcripſiſſe: ὅτι καϑηγητὴς ὁ Χριςός. — 11. Qui volet in veſtro collegio dignitate excellere, praeſtare aliis, modeſtiae, humanitatis ſit ſtudioſiſſimus, vid. ad 20, 26. — 12. Senſus: qui elatius ſe gerit, nimium ſibi tribuit, auctoritate alios ſuperare, arroganter ſe aliis praeferre vult, contemnitur atque deſpicitur ab omnibus: contra modeſtus, et qui ſe ſubmiſſius gerit, omnibus probatur et magni aeſtimatur. Sententia Chriſto crebrius vſurpata, vid. Luc. 14, 11. 18, 14. et celebris apud Hebraeos et alios, vid. *Vorſtius* Adagg. N. T. c. 7. *Schottus* Adagg. p. 55. *Raphelius*, *Grotius*, *Wolfius* atque *Wetſtenius* ad h. l.

13. Apoſtrophe ad Phariſaeos, ad quos tanquam praeſentes, Ieſus orationem conuertit. οὐαὶ, v. 18, 7. ὑποκριταὶ, v. 6, 2. κλείετε τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἔμπροσϑεν τῶν ἀνϑρώπων] *prohibetis multitudinem ab aditu ad regnum coelorum*. Per βασιλείαν τ. οὐρ. ſignificatur h. l. felicitas in regno Meſſiano exſpectanda, felicitas quam Chriſti religio ſuis cultoribus in hac et in altera vita praebet, v. 7, 13. 21, 43. Itaque κλείειν τὴν βασ., *claudere regnum, occludere ciuitatem*, tropice dictum eſt pro, priuare hac felicitate. ὑμεῖς γὰρ οὐκ εἰςέρχεσϑε, *ipſi intrare ciuitatem non vultis*, non vultis fieri participes bonorum commodorumque regni Meſſiani. οὐδὲ — εἰςελϑεῖν] *neque alios, qui velint intrare* (εἰςερχομένους dictum eſt pro

εἰςέρχεσθαι θέλοντας) *intrare finitis*, h. e. vos, fimulatores peffimi, improbitatis exempla egregia, non modo ipfi fectatorum meorum coetum augere, et religionis meae bonorum participes fieri non vultis, fed etiam alios felicitatis cupidos, dictis et factis, a me, meaque doctrina abalienare, et regni Meffiani felicitate priuare ftudetis, dum errores fpargitis, me meamque doctrinam eleuatis, et calumniis profcinditis.

14. Hic verfus in codd. multis priori praemittitur, in pluribus codd. plane deeft, neque Origen., neque Hieron., neque Eufeb. eum explicuerunt, vid. *Griesbachii* Comment. ad h. l. videtur ergo e Marci 12, 40. in h. l. fuiffe translatus, id quod vel diuerfa huius verfus collocatio in codd. docet, aptiffime etiam hoc verfu omiffo oratio cohaeret, cuius cohaerentia haec eft: meam doctrinam, vnice veram, contemnitis et repudiatis, v. 13. veftros errores propagare omni modo ftudetis, v. 15. *τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν*] *opes viduarum*; *οἰκία* enim h. l. *non domum*, fed omnino *bona, opes, facultates*, *τὰ ὑπάρχοντα* indicat. Ita legitur *οἶκος* Hom. Odyff. *α*, 248. 251. coll. v. 375. *β'*, 63. f. 237. f. Aelian. H. V. 10, 17. Iofeph. B. I. 7, 11., vid. *Kypkius* ad h. l. Eodem fenfu Hebr. בית extat Efth. 8, 1. vbi Alex. *ὅσα ὑπῆρχε* add. Gen. 45, 18. vbi בתים *οἱ ὁ* explicant, *τὰ ὑπάρχοντα*. Hinc *κατεσθίειν τὰς οἰκίας* eft, *deuorare et exhaurire, furripere opes*. Quanam arte Pharifaei bona viduarum abstulerint, oftendunt verba, quae fequuntur: *καὶ προφάσει μακρὰ προςευχόμενοι*, quae tamen verba fatis perfpicue interpolatoris manum produnt, atque confirmant fententiam noftram, hunc verfum h. l. ex ordine eiiciendum effe. Nam apud Marc. l. c. legitur: *οἱ κατεσθίοντες* — *καὶ προφ. μ. προςευχόμενοι*, fed interpolator, vt verborum ftructurae inferuiret, fcripfit: *ὅτι κατεσθίετε*, debebat vero etiam fcribere *καὶ* — *προςεύχεσθε*, aut, fi retinere volebat *προςευχόμενοι*, omittere debebat parti-

culam καὶ, quae vt nunc posita legitur, reddi debet *idque*, vt sit id. qd. καὶ ταῦτα, vt apud Hom. Il. α, 29. vbi vid. Moschopulus et *Raphelius* Obss. Polyb. ad h. l. προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι] *simulate prolixius precando:* πρόφασις est h. l. *species externa*, *simulatio* (vt Phil. 1, 18. vbi opponitur τῇ ἀληθείᾳ) nempe pietatis et sanctitatis. μακρὰ (scl. κατὰ vim habet Aduerbii) προσεύχεσθαι, *longis et prolixis precibus vti*, quibus quidem precibus longis Pharisaeorum (6, 5.) h. l. commemoratis omnino simulata eorum pietas et sanctitas significatur, qua decipiebant muliercularum vulgus, vt profusa in eos liberalitate, suis se opibus spoliarent, eos haeredes scriberent, et sic porro. διὰ τοῦτο, *propterea*, quod precum pietate abutimini, ad committenda scelera, ad spoliandas et emungendas viduas. λήψεσθε περισσότερον κρίμα, *feretis poenas grauissimas:* κρίμα, Hebr. מִשְׁפָּט, *poena*, Hos. 5, 2. Ezech. 14, 21. Luc. 23, 40. et κρίσις, 2 Macc. 7, 35.

15. περιάγετε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν] *obitis mare et terram.* ξηρά, *terra*, *continens*, Sir. 37, 3. 1 Macc. 8, 32. femininum pro neutro ξηρὸν scl. πέδον (Athen. 3, 23. ἐν ξηρῷ πέδῳ) Herodo. 2, 68. Diod. Sic. p. 8. A. respondet Hebr. יַבָּשָׁה, Ion. 1, 9. similiter mare dicitur ὑγρὰ, Hom. Il. κ, 27. Odyss. α, 98. Aristoph. Vesp. 676. *siccum* Virg. Georg. 1, 363. Aen. 10, 301. *liquidum*, Horat. Sat. 1, 1. 54. et Aesop. f. 63. τὴν ξηρὰν refert ad θάλασσαν. vid. *Vorstius* de Hebraism. p. 20. Notatur autem per τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν *orbis terrarum*, et formula ipsa, *obire orbem terrarum*, erat locutio prouerbialis Hebraeorum, qua summum studium quaerendi, sollicitum inquirendi laborem significabant, similis Latinorum: *omnem lapidem mouere.* vid. *Grotius* et *Kypkius* ad h. l. ποιῆσαι ἕνα προσήλυτον] *vt vnum saltem inueniatis, qui transeat ad sacra Iudaeorum.* De variis proselytorum apud Iudd.

generibus vid. *Schleusneri* Lex. h. v. Quanto autem ardore Iudaei flagrarint profelytos faciendi, docuit *Danzius* in Diff. de cura Iudaeorum in conquirendis profelytis, inferta *Meufchenii* N. T. e Talmude illuftrato p. 649 fqq. add. quos laudauit *Wolfius* in Curis ad h. l. *καὶ ὅταν γένηται* fcl. *προςήλυτος*, *et vbi gentilis transierit ad facra Iudaeorum.* *ποιεῖτε αὐτὸν υἱὸν γεέννης διπλότερον ὑμῶν*] *redditis eum duplo vobis digniorem, qui in tartara detrudatur*, facitis eum peiorem etiam, quam vosmet ipfi eftis; incuria veftra plurimas fuperftitiones gentilium animo infixas retinet; nouis erroribus eum imbuitis; moresque veftros prauos atque peruerfos fequitur. *γέεννα*, vid. ad 5, 22. *υἱὸς* autem nominibus praemium vel poenam, locum praemii vel poenae indicantibus iunctum, id. qd. *ἄξιος* vt בֶּן - מָוֶת, 2 Sam. 12, 5. ergo *γεέννης υἱὸς* fiue *ἄξιος* eft, *poena grauiffima dignus.* *διπλότερον* cohaeret cum *υἱὸς*, atque adeo per fe eft Adiectiuum, vid. *Stephani* Thef. L. Gr. h. v. cum vero *υἱὸς* fit id. qd *ἄξιος*, vim habet Aduerbii, *duplo magis, duplo digniorem.* Male *Kypkius* *διπλότερον* explicat, *fraudulentiorem, fimulatorem infigniorem, quam vos eftis,* cum *ἁπλοῦς* fit *homo fimplex*, atque adeo *διπλοῦς*, *homo duplex, fimulator.* Sed notio improbitatis, atque adeo fimulationis iam latet in verbis *υἱὸς γεέννης*.

16. 17. Peruerfam fentiendi, et leges diuinas interpretandi rationem Pharifaeorum Iefus reprehenfurus, exempli loco affert doctrinam eorum de iuramentis, quae diuidebant in grauia et leuia. vid. not. ad 5, 33 fqq. Scilicet magna et grauia iuramenta Pharifaeis erant iuramenta per Deum ipfum; his aequabant illa, quibus refpiciebatur donum Deo oblatum, veluti pecunia oblata, ad vfus templi neceffaria, hoftiae. Per vtrumuis horum donorum, fi quis iuraffet, per Deum ipfum iuraffe cenfebatur. Ad facerdotum autem quaeftum pertinebat, illa dona haberi quam fanctiffima, quafi Deus fcilicet

illis praecipue gauderet. Caeterum etiam h. l. vt 5, 33. fermo eft de iuramentis, quae in vita communi et fermone quotidiano audiebantur. ὁδηγοὶ τυφλοὶ, v. 15, 14. ὃς ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ ναῷ, *qui iurauerit per templum,* οὐδέν ἐστι, *nihil eft, nihil valet,* i. non tenetur, nempe feruare iusiurandum; quam fignificationem vocis οὐδέν ἐστι confirmat oppofitum ὀφείλει, h. e. tenetur feruare iusiurandum. Quid verbis χρυσὸς τοῦ ναοῦ fignificetur, non vna eft interpretum fententia. Nonnulli explicant de auro, quo templum ornatum et obductum erat. Alii vafa facra innui putant, cf. Num. 5. Ex. 25. Alii intelligunt *thefaurum templi* f. pecuniam miffam in gazophylacium, quo nomine infigniebantur tredecim arcae in atrio mulierum pofitae, in quas coniiciebatur pecunia vel vltro et fponte, vel e praefcripto legis oblata, ad vfus templi neceffaria, vid. *Schleusneri* Lex. v. γαζοφυλάκιον et κορβᾶν atque *Relandi* Antiqq. 1, 8. 12. atque haec pofterior fententia praeplacet, cum fic fatis appareat, quid fpectarint in tradendo illo praecepto Pharifaei et facerdotes quaeftus et lucri cupidi. — 17. Iefus, qui h. l. potiffimum id agit, vt oftendat, arbitrarium et ineptum effe discrimen, quod inter iuramenta Pharifaei facerent, addit: *ftulti et occoecati,* inepte ratiocinantes et iudicantes, *quid maius,* praeftantius, fanctius, *eft, num aurum, an templum,* in cuius vfum aurum confertur, *quod facrum reddit aurum?*

18 — 22. *Qui iurauerit per aram, eum iureiurando teneri, negatis, qui per facrificium in ea oblatum, eum teneri affirmatis.* — 19. Ineptum effe etiam hoc discrimen, et iusiurandum per altare, aeque graue effe ac iusiurandum per facrificium, ita docere inftituit Iefus, vt oftendat, aram vtpote Deo facratam, facram reddere victimam, vid. Exod. 29, 37. add. *Wetftenius* ad h. l. et qui de altari cogitet, eum fimul de victimis cogitare debere, coll. v. 20. Pro ὁ οὖν ὀμόσας v. 20. codd. plu-

res habent ὁ οὖν ὀμνύων, e gloſſemate, nam Aoriſtus vim omnium Temporum habet. Eadem de cauſſa v. 21. pro ἐν τῷ κατοικοῦντι, vt vulgo legitur, cum optimis et plurr. codd. probantibus *Bengelio* et *Griesbachio* legendum eſt κατοικήσαντι. Deus autem dicitur ὁ κατοικήσας τὸν ναὸν, quod eius numen ibi, maxime in adytis praeſens putabatur, vnde et templum dicebatur οἶκος τοῦ Θεοῦ, v. 12, 4. add. 1 Regg. 8, 13. *Boltenius* opinabatur Matthaeum ſcripſiſſe בו יֹשֵׁב, *quod ſitum eſt in eo*, Nah. 3, 8. atque intelligebat pecuniam in templo repoſitam, coll. v. 17. Matthaei vero interpretem haec verba de Deo accepiſſe, adeoque ea expreſſiſſe καὶ ἐν τῷ κατοικοῦντι αὐτόν. Sed ſi de Deo ſermo eſt, procedit ſententia grauior, et Ieſum ipſum de Deo cogitaſſe, docere videtur v. ſeq. (de quo v. not. ad 5, 34.) ſententiae enim, quam hic verſus continet, occaſionem dediſſe opinor illa ipſa v. 21. verba vltima.

23. Iudaei ſacerdotibus dare debebant decimas omnium frugum, reliquorumque terrae prouentuum, vid. Leu. 27, 40. Num. 18, 21. Deut. 14, 22. Phariſaeorum autem ii, qui non ex ſacerdotum ordine erant, vt inprimis ſancti et pii aduerſus Deum viderentur, hanc legem diligentiſſime obſeruabant, ita vt etiam decimas minutiſſimorum olerum, quae vulgo decimari non ſolebant, religioſiſſime perſoluerent. Neque Ieſus hanc eorum religionem vituperat, ſed perſtringit eorum ſimulationem, quod negligerent virtutes, quarum ſtudium et exercitatio longe maioris momenti eſſet. ἀποδεκατοῦν, verbum Alexandrinae dialecto proprium, nam in ſcriptis Atticorum non legitur, reſpondet Hebr. עשׂר, ſignificat et, *decimas exigere, decimare*, 1 Sam. 8, 15. Hebr. 7, 5. et *decimas dare*, Gen. 28, 22. h. l. eſt, τὴν δεκάτην τελεῖν, vt dixit Ioſephus Ant. 4, 4., vid. *Fiſcheri* Proluſſ. de vit. Lexx. N. T. p. 696. τὸ ἡδύοσμον, τὸ ἄνηθον, τὸ κύμινον] ſpecies pro genere, pro oleribus minutiſſimis

quibuscunque. ἡδύοσμον eſt id. qd. μένθη, quod voc. in linguam ſuam receperunt Iudaei מִינְתָּא, vid. *Buxtorfii* Lex. Talm. p. 1228. et Lat. *mentha*, propter odoris ſuavitatem a Graecis dicta eſt ἡδύοσμος et ἡδύοσμον. ἄνηθον, *anethum*, Ariſtoph. Nub. 978. Virg. Ecl. 2, 49. *Dill*, שֶׁבֶת, vid. *Buxtorf.* Lex. p. 2324. κύμινον, *cuminum*, *Kümmel*, Theophr. Char. 10. כַּמּוֹן, vid. Ieſ. 28, 25. 27. καὶ ἀφήκατε κ. τ. λ.] illud legis praeceptum obſervatu facilius, obſeruatis; *ſed grauiora et praeſtantiora praecepta, quae lex commendat, negligitis: βαρὺς praeſtans, eximius*, Sap. 2, 15. Alexandrini hoc vocabulo expreſſerunt יַקִּיר Dan. 2, 2. κρίσις, *iuſtitia*; κρίσις enim, quod voc. reſpondet Hebr. מִשְׁפָּט, notat eam virtutem, quae cuique ſuum tribuit: ἔλεος, חֶסֶד, *beneficentia, liberalitas*, quae aliorum commodis conſulit; πίστις, אֱמוּנָה, *fides, probitas*, dictorum conſtantia et veritas.

24. διϋλίζειν, סָנַן, notat *percolare*, et de vino depurgato legitur in verſione ſeptuagintauirali Amoſ. 6, 6. Iudaei autem vinum e doliis ita hauriebant, vt illud funderent per *colum*, ne culex vinarius aut aliud quoddam animalculum immundum ab incautis deglutiretur, vid. *Buxtorfii* Lex. p. 516. κώνωψ, בַּקָּא, eſt *culex vinarius*, qui ex vino acceſcente gignitur, eodemque alitur et nutritur, vid. Ariſtot. Hiſt. Anim. 5, 19. *Buxtorfius* l. c. p. 342. Sed formula ipſa: διϋλίζειν τὸν κώνωπα, *percolando vinum culices ab eo ſeparare*, per prouerbium adhibebatur de iis, qui in rebus leuibus atque minutis diligentes, officiique ſui ſtudioſiſſimi eſſent. Oppoſita formula prouerbialis, τὸν κάμηλον καταπίνειν, *camelum deglutire*, בלע את גמל, dicebatur de iis, qui in maximis et grauiſſimis negotiis eſſent negligentiſſimi, vid. *Vorſtius* de Adagg. N. T. c. 3, 2. atque adeo h. l. ſenſus horum verborum eſt: in rebus leuibus officii veſtri ſtudioſiſſimi eſtis, ac diligentiſſime cauere vobis ſtudetis a peccatis perquam leuibus, ſed in maximis negotiis negligen-

tes eftis, nec dubitatis peccata committere grauiffima Verbum *καταπίνειν*, *deglutire*, non de liquidis folum, verum etiam de aridis dici, atque proprie notare, non comminutum in frufta, fed integrum aliquid confumere, fcite obferuat ad h. l. *Loesnerus*, qui hanc in rem laudauit Philon. 2 Alleg. p. 103. E. add. *Berglerus* ad Alciphr. p. 86.

25. 26. Eadem fententia, quam v. 24. continet, alia imagine repetitur. *καθαρίζετε — τῆς παροψίδος*] *purgatis*, diligenter abluitis et mundatis, ne reddamini immundi, *externas partes poculorum et lancium*. *παροψὶς* ab Atticis ponitur de *obfoniis*, *quae in patinis apponuntur*, a reliquis Graecis de *lancibus*, de vafis, in quibus cibi apponuntur, vid. *Albertius* et *Wetftenius* ad h. l. interpp. ad Moer. et Thom. Mag. v. *παροψίδα*, Euftath. ad Hom. Il. λ′ p. 867. atque Pollux 6, 56. 10, 87. In libris quibusdam legitur *τῆς παροψίδος καὶ τοῦ πίνακος*, quod pofterius nomen e Luc. 11, 39. adfcripferunt Grammatici, et imperiti librarii in textum receperunt. *ἔσωθεν δὲ γέμουσι ἐξ ἁρπαγῆς καὶ ἀδικίας*] *intus vero haec vafa plena funt rapinis et improbitate*. *γέμουσι* conftruitur h. l. cum praepofit. *ἐξ*, quae tamen Luc. 11, 39. omittitur, quoniam Hebraei verbo מלא modo iungunt particulam מ, vt Ier. 51, 34. Ez. 32, 6. modo eam omittunt, vt 2 Regg. 23, 14., vid. *Noldius* Concordantt. Particc. h. v. *ἁρπαγὴ* et *ἀδικία*, cum iis dicantur vafa et pocula plena effe, funt *vina et cibi rapti*, *et improbitate comparati*, victus quotidianus improbitate et rapinis comparatus. Lectio vulgaris *καὶ ἀκρασίας*, in aliis libris legitur *ἀκαθαρσίας*, in aliis *ἀδικίας*, atque hanc lectionem, *καὶ ἀδικίας*, *Griesbachius* recte in textum recepit. Qui lectionem *ἀκρασίας* defendunt, notant, eam effe lectionem difficiliorem, cum hoc voc. praeter hunc locum tantum legatur 1 Cor. 7, 5. vbi *incontinentiam* fignificat; neque explicari poffe, animaduertunt, quomodo pro *ἀδικία* vel *ἀκαθαρσία* fcribi

potuerit, ἀκρασία, facile autem a Grammaticis ἀκρασία explicari potuisse vocabulis ἀδικία et ἀκαθαρσία. Monent praeterea ἀκρασία idem esse quod ἀκράτεια atque *vel* explicant: *libido in cibos prodiga*, h. e. intemperantia, vt apud Aeschin. Socr. 2, 15. vt adeo intelligantur: *dapes ex alienis interuersis facultatibus ad luxum comparatae: vel* explicent *auaritia*, cum ἀκρατής dicatur etiam *auarus*, *habendi cupidus*, Aristot. Ethic. 7, 6. vt adeo significentur: *dapes rapinis et auaritia comparatae.* Sed de intemperantia et libidine in cibos prodiga, atque adeo cibis lautis et opiparis sermo h. l. non commode esse potest, cum satis constet, Pharisaeos neutiquam fuisse homines luxuriosos, Ioseph. Ant 18, 1. 3. οἵτε γὰρ Φαρισαῖοι τὴν δίαιταν ἐξευτελίζουσιν, οὐδὲν εἰς τὸ μαλακώτερον ἐνδιδόντες. Solent praeterea in libris N. T. frequenter copulari vocabula generis vocabulis speciei, vt v. 28. ὑπόκρισις et ἀνομία: eiusmodi vocabulum generis est nomen ἀδικία, vid. Rom. 1, 29. quo declaratur *omnis generis improbitas*, inprimis simulata pietas, coll. v. 28. Sensus ergo, admissa lectione καὶ ἀδικίας est, victus vester est praemium, merces improbitatis, μισθὸς τῆς ἀδικίας, Act. 1, 18. *malis artibus et improbitate* i. *simulata pietate vobis ad vitam necessaria comparatis.* Lectio ἀκαθαρσία originem suam debet Grammaticis, qui cum viderent esse h. l. sermonem de poculis et lancibus extrinsecus καθαροῖς, intrinsecus *impuris*, e v. 27. marg. adscribebant ἀκαθαρσίας, quod vocabulum librarii negligentes et indocti, qui saepius medias syllabas omiserunt, vid. *Doruillius* ad Charit. p. 693. mutarunt in ἀκαρσίας, doctiores in ἀκρασίας. Atque ita hic locus, me iudice, auget numerum locorum illorum plurium, in quibus vocabulum ignotius falsa lectio, notius vera est. — 26. Sensus: ante omnia videte, vt cibi vestri sint bene parti, tunc sequatur externa poculorum et lancium mundities, purgatio, ne inquinemini. Itaque καθαρίζειν τὸ ἐντὸς — est, curare vt ad vitam necessaria, vt victus quotidianus sit legitime et

iuste comparatus. ἵνα positum ἐκβατικῶς, *tunc fiant pura*, tunc purgentur vasa.

27. 28. Pharisaei virtutis et pietatis simulatores pessimi comparantur iam cum sepulcris dealbatis. Hebraeos autem ad notandos mores fictos et simulatos, comparatione operis gypsati vti solitos esse, praeter hunc locum, docet etiam locus Act. 23, 3, παρομοιάζειν id. qd. ὁμοιάζειν, Hebr. דָּמָה. Loca immunda adire, Judaeis prohibitum erat, et cuius pedes sepulcrum attigerant, immundus erat, vid. Num. 19, 16. Solebant ergo Iudaei tantum spatii, quantum sepulcrum intus complectebatur, exterius quoque in superficie calce signare, et monumenta dealbare, tum ornatus caussa, cum albedo referatur ad aedificiorum ornatum, tum ne quis imprudens locum calcaret, et pollueretur. Schekalim 1, 1. *decimo quinto mensis Adar, emendant vias, plateas, collectiones aquarum, et quicquid inseruit publico, etiam pingunt sepulcra.* vid. *Wetstenius* et *Schoettgenius* ad h. l. *Nicolai* de sepulcris Hebr. 1, 2. 11 ss. 4, 3. et quos laudauit *Wolfius* in Curis ad h. l. ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὡραῖοι] *extrinsecus apparent speciosa*, quoniam nimirum exteriores partes sunt albae et candidae. ὡραῖος prop. dicitur de fructibus, qui ad maturitatem peruenerunt, vt adeo ὡραῖος sit *maturus*. Hesych. ὡραῖος· ἀκμάζων τῇ ἡλικίᾳ. vid. *Graeuius* Lectt. Hesiodd. c. 2. *Perizonius* ad Ael. H. V. 1, 31. Iam cum fructus, qui ad maturitatem peruenerunt, tunc pulcherrimam formam referant; ὡραῖος est etiam *pulcher, formosus*. Suidas: ὡραῖος, εὔμορφος· Iudith. 8, 7. ὡραία τῇ ὄψει, *formosa*, et Xen. Mem. 1, 3, 14. vbi iunguntur ὡραῖον et καλὸν, vt εὐπρόσωπος et καλὸς apud Lucian. Catapl. T. 1, p. 431. ἔσωθεν δὲ — ἀκαθαρσίας] *intus vero plena sunt ossibus mortuorum et summa l. omnis generis immunditia.* — 28. Continet explicationem huius similitudinis. Sic etiam vos extrinsecus apparetis hominibus sanctitatis et probitatis studiosi (צדיקים

cf. et Marc. 2, 17.), intrinfecus vero eftis pleni fimulationis et improbitatis ftudiofi.

29. οἰκοδομεῖν h. l. notat, *inftaurare*, *reftituere*, *reficere fepulcra vetuftate collapfa*, refpondet Hebr. בנה, Ier. 31, 38. pro quo Alexandrini haud raro vfi funt verbo ἀνοικοδομέω, Deut. 13, 46. Prou. 24, 27 al. τῶν προφητῶν, prophetarum V. T., doctrinae diuinae interpretum in ecclefia Iudaica. τῶν δικαίων, hominum fanctitatis ftudio confpicuorum, v. 13, 17. μνημεῖον h. l. id. qd. τάφος, *fepulcrum*. Suidas: μνημεῖον· ὁ τάφος, et κοσμεῖν τὰ μνημεῖα, *monumenta*, *fepulcra ornare*, eft, in fepulcris dealbatis ponendos curare cippos, columellas, στήλας, quibus tituli funt infcripti, vid. *Geierus* de luctu Hebr. 6, 25. 1 Macc. 13, 27 fs. *Kypkius* fecutus *Elsnerum* ad h. l. et *Vitringam* de fynag. vet. 1, 1. 11. verbum κοσμεῖν explicat: *fepulcrum alicuius quocunque honore afficere*, *iufta alicui facere*, h. e. aedificare prope fepulcra fynagogas, faepius adire fepulcra, et preces ad ea facere, recitare prope ea maiorum laudes. Sed iam Chrifti aetate haec apud Iudaeos vfitata fuiffe, vt a Iudaeis pofteriorum temporum facta funt, demonftrari nequit. Caeterum non fimpliciter reprehendit Iefus h. l. Pharifaeorum aduerfus prophetas et viros fanctos pietatem atque reuerentiam, fed fimulatam eorum pietatem, quam etiam hac in re oftendebant. Ambitiofe enim reficiebant et exornabant prophetarum aliorúmque piorum hominum monumenta, vt viderentur eos magni facere, vt oftentarent fe neutiquam confenfuros fuiffe in prophetarum interfectorum caedem, fi iisdem temporibus vixiffent, cum tamen non melius animati effent, quam ipforum maiores, prophetarum interfectores, coll. 21, 34. et infra v. 34.

30. *Dicitis: fi vixiffemus aetate parentum noftrorum, focii eorum non fuiffemus in caede prophetarum.* Pro ἦμεν

in pluribus et optimis codd. h. l. et paulo post legitur ἤμεθα, quam Imperfecti formam recte in textum receperunt *Griesbachius* et *Matthaei.* Attici enim veteres raro dixerunt ἤμην pro ἦν, sed Alexandrina et communis dialectus hanc Imperfecti formam sibi tanquam propriam vindicauit. vid. Ios. 5, 1. Neh. 1, 4. 2, 11. Matth. 25, 35 al. Moeris: ἦν, ἀντὶ τοῦ ἤμην, Ἀττικῶς· ἤμην, Ἑλληνικῶς. Recentiores autem Graeci vti instituerunt forma ἦν· hinc perquam probabile est, librarios nonnullos h. l. pro ἤμεθα scripsisse ἦμεν, vid. omnino *Fischerus* Prolusf. de vit. Lexx. N. T. p. 683 sq. αἷμα, Hebr. דם, *caedes*, 2 Sam. 3, 28. Matth. 27, 24. Eurip. Orest. 36. vbi schol. explicuit per φόνος. Diod. Sic. p. 65. C. *Rhod.* ἐφ᾽ αἵματι φεύγειν *caedis caussa fugere.* add. p. 657. C.

31—33. Sensus: *Testamini contra vos ipsos* (ἑαυτοῖς, *contra vos ipsos*, vt Ier. 1, 18. לְמַלְכֵי יְהוּדָה, *contra reges.* add. Marc. 6, 11. coll. Luc. 9, 6.), vosmet ipsos condemnatis, *dum vos nominatis posteros interfectorum prophetarum*, (dicitis enim εἰ ἦμεν — τῶν πατέρων ἡμῶν, v. 30.) *et caedes a maioribus vestris perpetratas reprehenditis* (dicitis enim οὐκ ἂν ἦμεν κοινωνοὶ κ. τ. λ.), *cum tamen maioribus vestris sitis similes*, et mihi necem meditemini. Verbis υἱοί ἐστε amphibolia inest. Formula enim: υἱόν τινος εἶναι, significat et, filium, nepotem alicuius esse, et esse alicui similem, v. 5, 45. Ioh. 8, 44. — Indignabundus addit Iesus v. 32. καὶ ὑμεῖς πληρώσατε κ. τ. λ.] *quare et implete mensuram vestrorum parentum*, quibus estis similes, addite maiorum vestrorum impietati et contumaciae, quod ei deest, vt sit omnibus partibus ac numeris absoluta, cumulum addite maiorum vestrorum sceleribus, me, meaeque doctrinae praecones persequimini et interficite, coll. v. 34. πληρώσατε non est imperantis, sed concedentis, est enim Hebraeorum Imperatiuus permissionis, vid. 1 Regg. 22, 22. 2 Regg. 2, 17. Prou.

6, 32. Ioh. 13, 27. al. — 33. *Serpentes, viperarum progenies*, fimulatores peffimi, *quomodo effugietis tartarorum poenas?* i. non effugietis alterius vitae poenas grauiffimas. ὄφις, ἔχιδνα, *ferpens, vipera*, eft imago hominis infidiofi, pietatem et probitatem fimulantis. vid. ad 3, 17. Cic. de harufp. refp. 24. de Clodio: *etiamne in finu viperam illam venenatam ac peftiferam habere potuerunt?* Comparat ergo h. l. Iefus Pharifaeos eorumque maiores cum ferpentibus, quoniam, vt illi, pietatem ac probitatem fimulabant, quoniam, vt illi, doctrinae diuinae praeconibus infidiabantur. πῶς φύγητε pro πῶς φεύξεσθε; κρίσις, *poena, fupplicium*, vt faepius. γεέννης, vid. ad 5, 22. ὀργὴ μέλλουσα, vid. 3, 7.

34. Quonam fenfu vox διὰ τοῦτο capienda fit, et quomodo hic verfus cum iis quae praecefferunt, cohaereat, magnopere inter fe disfentiunt interpretes. Alii nimirum retinent vulgarem vocis διὰ τοῦτο fignificationem, *propterea*, monent tamen eam effe coniungendam cum verbis καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε κ. τ. λ. vt adeo haec verba cum antecedentibus ita cohaereant: vos eftis fimulatores peffimi, — propterea etiam legatos diuinos, fapientes religionis doctores, quos ad vos mittam, vel interficietis etc. *Olearius, Wolfius* in Curis ad h. l. alii, διὰ τοῦτο refpondere arbitrantur Hebr. בזאת, vt adeo exprimi debeat, *interea, pofthac*, et idem fit quod ἐν τούτῳ, ἐπὶ τούτῳ, fed non attulerunt alia loca, quibus haec obferuatio comprobetur. Alii διὰ τοῦτο coniungunt cum vltimis v. 33. verbis: fimulatores peffimi, quomodo propter ea, quae hactenus commififtis, grauiffimas poenas alterius vitae effugietis? Equidem vero arbitror διὰ τοῦτο, vt Hebr. לָכֵן Iudd. 8, 7. Ier. 49, 26. effe meram transitionis formulam, adeoque in verfione omittendam, vt 13, 52. add. Marc. 12, 24. coll. Matth. 22, 29. ἀποστέλλω vim habet futuri, ἀποστελῶ, vid. Luc. 11, 29. προφήτας, σοφοὺς, γραμματεῖς] *legatos diuinos, fapientes, religionis doctores.* In-

figniuntur his nominibus Apoftoli, reliquique religionis chriftianae doctores, id quod vel e verbis Lucae patet, qui loco parallelo 11, 49. fcripfit: ἀποστελῶ εἰς αὐτοὺς προφήτας καὶ ἀποστόλους. Iudaei fuos religionis doctores appellare folebant προφήτας (h. e. latiori fenfu, omnino, voluntatis diuinae interpretes), σοφοὺς, γραμματεῖς, סופרים, חכמים, נביאים, vid. *Buxtorfii* Lex. Talm. p. 751, 1534. Iefus vero his nominibus vfus eft, partim quoniam ante dixerat, maiores legisperitorum et Pharifaeorum trucidaffe προφήτας καὶ δικαίους v. 29. partim vt fignificaret legatos fuos effe non minus legatos diuinos, fapientes, legumque diuinarum peritos, quam illos, quos Iudaei his nominibus infignire folerent. γραμματεῖς, vid. ad 13, 52. καὶ ἐξ αὐτῶν fcl. τινὰς, vt Luc. 11, 49. 21, 16. Ioh. 16, 17. eft forma loquendi Hebraica; nempe refpondet Hebraeorum מִמֶּנּוּ, quod οἱ ὁ Num. 21, 1. vertunt ἐξ αὐτῶν, *nonnulli, alii eorum.* Graeci quoque Pronomen τὶς omittere folent, pofito tamen Genitiuo, fine Praepofitione ἐκ· vid. *Marklandus* ad Lyf. p. 439. *Vorftius* de Hebraism. N. T. p. 567. ἀποκτενεῖτε, *interficietis.* Laudant hanc in rem exempli loco Stephanum Act. 6, 7. Iacobum, filium Zebedaei, Act. 12, 2. σταυρώσετε] *cruci affigetis.* Sed non poteft exemplum afferri, quo comprobetur Iudaeorum opera religionis chriftianae doctorem a Romanis (Romanis enim, non Iudaeis, hoc fupplicii genus vfitatum erat), in crucem effe actum. *Grotius* arbitratur, Chriftum fe ipfum quoque legatis fuis h. l. annumeraffe, neque terrere, inquit, nos debet quod praeceffit ἀποστέλλω ἐγὼ, eft enim figura, quam σύλληψιν vocant, quae nomina multa vni coniungit verbo, quod tamen nominibus omnibus proprie non conuenit. Rectius *Mofchius* in *Erklärung der Sonntags-Evangelien* ad h. l. (qui appofite caeteroquin obferuauit, non poffe hic prouocari ad Simonem Cleopae filium, coll. Eufeb. H. E. 3, 32. cum hic regnante Traiano, ergo poft excidium Hierofolymorum, nec Iudaeis, fed chriftianis, antea Iudaeis,

iisdemque haereticis auctoribus in crucem actus fit), monuit, hiftoriam illorum temporum nimis breuem et fuccinctam effe, et plura monumenta hiftorica non ad noftram vsque aetatem perueniffe, adeoque filentii hiftoriae nullam effe rationem habendam. Remouetur vero etiam haec difficultas, fi ftatuimus, Chriftum in vniuerfum voluiffe fententiam exprimere hanc: Iudaei in legatos meos omni modo faeuient; et vt fignificaret eos quoque gentes exteras, nominatim Romanos, ad crudelem eorundem perfecutionem excitaturos effe, commemoraffe crucis fupplicium, Romanis vfitatum. *μαςιγώσετε*, *flagellis caedetis*, vid. 10, 17. Act. 22, 19.

35. ὅπως, vt alias ἵνα, pofitum eft ἐκβατικῶς, euentum, non cauffam indicat. Ita quoque legitur Hebr. לְמַעַן Exod. 11, 9. Ier. 27, 15. et ἵνα Ioh. 9, 2. 3. 12, 40. etc. *ἔλθῃ ἐφ' ὑμᾶς πᾶν αἷμα δίκαιον*] *vt adeo rei fitis caedis omnium hominum fanctorum in terra veftra factae:* πᾶν αἷμα δίκαιον pofitum eft pro αἷμα πάντων τῶν δικαίων. hoc reddi poteft, *caedes omnium infontium*, nam Alex. דָּם נָקִי non modo exprimunt αἷμα ἀθῶον, Deut. 27, 25. coll. Matth. 27, 4. fed etiam αἷμα δίκαιον, Ioel. 3, 19. Ion. 1, 14. at haec verborum interpretatio non fatis conuenire videtur orationis feriei, coll. v. 29. 31 fq. 34. rectius explicantur haec verba: *caedes omnium virorum fanctitatis laude confpicuorum*, vt adeo per τοὺς δικαίους fignificentur etiam prophetae, et Matthaeus fcripfiffe putetur צַדִּיק. Confirmant hanc rationem verba Lucae 11, 50. τὸ αἷμα πάντων τῶν προφητῶν· vbi προφήτης latiffimo fenfu capiendum, de eo qui fumma probitate fefe Deo commendat, ita, vt fit Dei amicus et familiaris, dignusque qui prae caeteris hominibus adire numen precibus poffit, quales erant Abel et Zacharias memorati v. 35. Sed ἔρχεσθαι αἷμα ἐπί τινα dicitur de eo, qui caedis alicuius reus cenfetur, de quo adeo caedis vindicta fumitur. Similis formula, ἐπαγαγεῖν αἷμα ἐπί

τινα Act. 5, 28. vbi vid. *Elsnerus.* Haec vera ipfa locutio: *poenas luetis caedis omnium virorum fanctorum*, hyperbolica eft, eaque omnino poenarum exprimitur grauitas. Senfus ergo eft: Vos, qui maiorum mores non deteftamini, fed imitamini, qui non modo fimiles eftis illis prophetarum, virorumque fanctorum interfectoribus, fed eos etiam contumacia, impietate, crudelitate, fuperatis; ita puniet Deus, ac fi maiores veftros non puniiffet i. grauiffime vos puniet. Similes loci Ier. 16, 13. Ief. 65, 7. coll. Ez. 18, 2. 4. 20. 1 Theff. 2, 15 f. *ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου] vsque ad caedem Zachariae, Barachiae filii.* Quinam fuerit Zacharias ille, cuius h. l. mentio facta eft, certo conftitui nequit. *Krebfius* in Obff. ad h. l. et cum eo plures, (vid. *Wolf.* ad h. l.) intelligendum effe arbitrantur Zachariam, Baruchi filium, paulo ante excidium vrbis in templo a Zelotis trucidatum, (Iofeph. B. I. 4, 6. 4. *δύο δὲ τῶν τολμηροτάτων, προσπεσόντες ἐν μέσῳ τῷ ἱερῷ, διαφθείρουσι τὸν Ζαχαρίαν κ. τ. λ.*) et cum obiici poffit, legi h. l. *ὃν ἐφονεύσατε*, adeoque Chriftum verba facere de re praeterita, obferuant, aoriftum pofitum effe pro futuro. Chriftum ergo praedicere caedem viri boni proxime inftantem, quafi fignum excidii toti reipublicae Iudaeorum imminentis. At Chriftus, vt aperte cohaerentia docet, loquitur omnino de tempore praeterito, vid. v. 31. 32. add. Luc. 11, 50. non de futuro. Praeterea bene monuit *Ammonius* in Nouu. Opufcc. theoll. p. 112. virum fapientem atque diuinum, crimina futura, quae in libera coaeuorum poteftate fint, admonitionibus atque hortationibus auertere, non vero poenarum et vindictae ineuitabilis feueritate in anteceffum vlcifci debere. De Zacharia a Zelotis trucidato, cuius caedem praedixerit Iefus, cogitat etiam *Hugius* in *Einleitung in das N. T.* Th. 2. p. 9 fs. et coniicit, Matthaeum qui Euangelium fcripferit, cum illa caedes iam commiffa effet (vid. Prolegg.), hanc ipfam ob cauffam, Iefum loquentem induxiffe de tempore praeterito, non de futuro. Alii

fermonem effe putant de Zacharia propheta, cuius oracula etiamnum extant, verum hunc trucidatum effe, hiftoria temporum ignorat. Alii opinantur verba υἱοῦ Βαραχίου aduenticia effe, adfcripta a Grammaticis, qui putarint, Zachariam prophetam Barachiae filium intelligendum effe, et fic antiquiffimo librariorum lapfu haec verba in textum irrepfiffe. Effe autem h. l. fermonem de Zacharia, Ioiadae filio, in templo lapidato v. 2 Paral. 24, 20 fs. Cum his fere confentiunt, qui contendunt lectionem textus fuiffe υἱοῦ Ἰωδαὲ, fed eadem de cauffa Grammaticos atque librarios Ἰωδαὲ mutaffe in Βαραχίου. Sententiam fuam eo probare nituntur, quod in Euangelio Nazaraeorum (quod tamen ipfum interpolatum erat) auctore Hieronymo, non Barachiae, fed Ioiadae nomen extiterit. *Ammonius*, qui l. c. (vid. et *Eichhornii Allgem. Bibl. der bibl. Literat.* B. 5. p. 974.) pluribus docuit, vulgarem lectionem genuinam, et ab interpolationis vel correctionis fufpicione liberam effe; contendit effe quidem h. l. de Zacharia, Baruchi filio, a Zelotis trucidato, fermonem, fed non Chrifti, neque Matthaei verba h. l. legi, immo Graecum Matthaei interpretem, haec verba ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου adieciffe. Hunc fcilicet hominem, vitam Iefu a Matthaeo editam, non totidem verbis in Helleniftarum linguam transtuliffe, fed eam potius, forte ex exemplo Aramaeo iam additamentis et fcholiis aucto, nouis obferuationibus, traditionibus et acceffionibus inftruxiffe, et eiusmodi praefidiis fretum, plenam feruatoris, quae coaeuorum defideriis fatisfaceret, hiftoriam in lucem edidiffe. At enimuero haec fententia idoneis argumentis confirmanda erat, et eadem, quae de Zacharia h. l. leguntur, extant quoque Lucae 11, 51. *Eichhornius* in *Einleit. in d. N. T.* Th. 1. p. 511. ftatuit, Iefum locutum effe de Zacharia Ioiadae filio, fed Graecum Euangelii interpretem fcripfiffe υἱοῦ Βαραχίου, quo acrius feriret coaeuorum animos. *Bertholdius Einleit. in d. A. u. N. T.* Th. 3. p. 1269. autumat, interpretem Graecum pro

Ἰωδαὲ rescripsisse Βαραχίου, vel quod putasset Iesum locutum esse de tempore futuro, et nomen Ἰωδαὲ pro vitiosa scriptura habuisset, vel quod ipse nouissimam hominis sancti caedem atrocissimam, a Iudaeis commissam, lectoribus suis in memoriam reuocare voluisset. *Paulus* in *Kritisch-Philol. Kommentar* ad h. l. et ad Luc. l. c. notat: Iesum laudasse locum libri deperditi, cuius titulus fuerit σοφία τοῦ Θεοῦ, חָכְמַת יְהוָה, vel in quo sapientia Dei in personam mutata, loquens introducta fuisset. (Luc. l. c. legitur: διὰ τοῦτο καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ εἶπεν· hinc *Paulus* nostro loco post διὰ τοῦτο supplet, ἔφη τις· ellipsis perquam dura! Alii Lucae l. l. ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ explicant: Deus sapientissimus dicit np. per me, coll. 1 Cor. 1, 24. vid. not. ad Luc. l. c.). Iesum enim h. l. diserte discernere a verbis auctoris illius libri verba sua v. 36. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, *ego vero vobis dico.* (Sed ἀμὴν λέγω ὑμῖν est vt centies nil nisi: mihi credite, non id. qd. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν.) Huius ergo libri deperditi auctorem, e *primo* V. T. libro, atque ex *vltimo* V. T. libro, *maxime memorabilem hominem*, a Iudaeis interfectum, nempe Abelem et Zachariam, Ioiadae filium, laudasse, sed nomen huius Zachariae patris, cum nomine patris Zachariae prophetae, e praelectionibus publicis ipsi notiori, commutasse. Mihi quidem maxime probabilis semper visa est eorum interpretum sententia, qui existimant, intelligendum esse Zachariam, Ioiadae summi sacerdotis filium, ob reprehensa populi Iudaici flagitia, iussu Ioasi, Iudaeorum regis, in atrio templi lapidatum v. 2 Paralip. 24, 20 ss. Constat autem apud Hebraeos multas personas fuisse binomines, vid. interpp. ad Marc. 2, 26. *Wolfium* in Curis, et *Grotium* ad h. l. Scholiast. cod. Mosquensis: Ζαχαρίαν δὲ τὸν Ἰωδαὲ λέγει, διώνυμος γὰρ ἦν. Hinc Zacharias 2 Par. l. l. Ioiadae, h. l. autem Barachiae filius nominatur, quoniam nimirum pater ipsius duo nomina habuit, et Iudaeis, qui Christi aetate plurimum studii genealogiis impendebant, vtrumque nomen satis notum

erat. Iesus igitur, vt significaret, *omnes* caedes homi-num sanctissimorum, easdemque *crudelissimas*, vt Lucae verbis vtamur, *ἀπὸ καταβολῆς κόσμου*, a Iudaeorum maioribus commissas, nominauit *primam*, *maxime memorabilem* caedem in literis sacris commemoratam, et *vltimam* caedem, *ad aras perpetratam*, nempe Zachariae. Altare etiam nocentibus, nisi atrocissime deliquissent, asylum et tutela erat. vid. Exod. 21, 14. 1 Regg. 1, 51. 2, 28 sqq. hinc Seneca Troadd. 45. *ipsas ad aras maius admissum scelus.* vid. *Albertius* et *Wetstenius* ad h. l. Sic neque nos tangunt ea, quae obseruarunt alii; Zachariam nimirum non fuisse vltimum prophetarum a Iudaeis interfectorum, Vriam quoque prophetam iussu Ioiakimi trucidatum esse, coll. Ier. 26, 21 ss. 2 Paral. 36, 4 ss. sed, quod probe notandum, non interfectus est vt Zacharias *μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου. ὃν ἐφονεύσατε*] *quem trucidastis*, est communicatiue dictum (vt Ioh. 6, 32. 1 Sam. 8, 8 al.), trucidarunt eum maiores vestri, quorum sentiendi agendique rationem vos imitamini. *μεταξὺ — θυσιαστηρίου*] *inter templum et altare;* intelligitur altare holocaustorum, quod erat *ἐν τῷ ἱερῷ* in atrio sacerdotum, prope velum *τοῦ ναοῦ*, nam altare suffitus in ipso erat *ναῷ*. Ioseph. Ant. 8, 4. 1. *τὸ δὲ θυσιαστήριον τὸ χάλκεον ἵστησι πρὸ τοῦ ναοῦ ἀντικρὺ τῆς θύρας, ὡς ἀνοιχθείσης αὐτὸ κατὰ πρόςωπον εἶναι, καὶ βλέπεσθαι τὰς ἱερουργίας, καὶ τὴν τῶν θυσιῶν πολυτέλειαν.* Id. Ant. 15, 14. 5. *ὅπου τοῖς ἱερεῦσιν εἰςελθεῖν ἐξὸν ἦν μόνοις, ὁ ναὸς ἐν τούτῳ, καὶ πρὸ αὐτοῦ βωμὸς ἦν, ἐφ' οὗ τὰς θυσίας ὁλοκαυτῶμεν τῷ θεῷ.*

36. 37. *ἀμὴν λέγω ὑμῖν — ταύτην*] *mihi credite, haec omnia huic hominum aetati euenient. ἐπὶ τὴν γενεὰν ταύτην* Theophylactus interpretatur: *ἐπὶ τοὺς τότε ὄντας Ἰουδαίους·* recte, nam *ἡ γενεὰ αὕτη* sunt *homines huius aetatis*, *huius seculi*, vt Matth. 11, 26. al. Hebr. דּוֹר, Coh. 1, 4. Formula autem *ἥκει τοῦτο ἐπ' αὐτὸν* est formula

Hebr. בָּאָה הַזֹּאת עָלֶיךָ, eaque adhibetur vel in bonam partem, de bonis quae alicui contingunt Deut. 28, 2. vel in malam partem, de malis quae alicui accidunt, Ief. 47, 9, 11. Ier. 51, 60 h. l. Ante ἥξει plures codd. legunt ὅτι, certe haec particula a librariis facilius omitti, quam addi potuit, et ἀμὴν λέγω ὑμῖν non modo omiffo ὅτι, fed eo etiam addito occurrit, vt 6, 5 16. 19, 28 al. — 37. Ἱερουσαλὴμ, Ἱερουσαλὴμ] intelliguntur huius ciuitatis incolae, et commemorantur incolae ciuitatis primariae, ita, vt reliqui quoque Iudaei fimul fignificentur; repetitio autem nominis auget increpationem, animique commotionem indicat. Exempla hanc in rem plura attulit *Elsnerus* ad h. l. ἀποκτείνουσα, λιθοβολοῦσα, *quae interficere, lapidare foles*, coll. v. 30, 34 Neh. 9, 26. add. *Vorftius* de Hebraifm. N. T. p. 535 fq. ποσάκις — καὶ οὐκ ἠθελήσατε] *quoties filios tuos colligere volui, ficuti gallina pullos fuos fub alis colligere folet, fed noluiftis.* Similem locum Eurip. Herc. Fur. 71. attulit *Elsnerus:* Οἱ δ' Ἡράκλειοι παῖδες, οὓς ὑποπτέρους Σώζω νεοσσούς, ὄρνις ὡς ὑφειμένη. *Et Herculis liberi, quos fub alis feruo, pullos vt gallina mori parata.* Eft imago beniuolentiae et tutelae, Deut. 32, 11. Ief. 31, 5. Pf. 17, 8. Senfus eft: Saepius vos omni modo excitare ftudui ad vitae animique mutationem in melius, vt ita effugeretis calamitatem vobis imminentem, fed vos me repudiaftis. τὰ τέκνα funt ciues Hierofolymitani, omninoque Iudaei ita nominantur, quoniam Iefus antea vfus erat voce Ἱερουσαλὴμ, Hebraei vero ciuitates perquam frequenter comparare folent cum matribus, adeoque ciues nominant filios, vid. 2 Sam. 20, 19. Ier. 2, 16. etc. ὃν τρόπον pro καθ' ὃν τρόπον, quod legitur Act. 15, 11. ὄρνις eft *gallina*, vid. *Wetftenius* ad h. l. etiam Latini voc. *auis*, de gallina adhibere folent, vt Martial. 13, 73. ἠθελήσατε referendum ad Ἱερουσαλὴμ et τέκνα.

38. 39. *ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος*] *ecce, haec ipsa domus inanis iam vobis et deserta relinquetur.* *ἀφίεται* pro *ἀφήσεται*, vt v. 34. *ἀποςέλλω* pro *ἀποςελῶ*. Vocabulum *οἶκος*, *Olearius*, *Wolfius*, *Moschius*, alii, de templo Hierosolymitano, *Grotius*, *Elsnerus*, *Loesnerus*, alii, de gente Iudaica vniuersa, et simul de primaria vrbe ac sede imperii, de Hierosolyma accipiunt. Et *Loesnerus* quidem, in Dissert. *de domo orba*, inserta Commentatt. theoll. a *Velthusenio*, *Ruperlio* et me ipso editis, Vol. 2, p. 49 sqq. hanc posteriorem sententiam docte defendit, atque docet, Iudaeis sublato dominatu et regno, extincta regia progenie, populoque ipso caedibus, fame, fuga, foede peremto et dissipato, vrbis ciuitatisque ac patriae interitum et euersionem denuntiari. Sic quoque Latinos *patriam* et *domum* promiscue ponere solere. Cic. ad Attic. 8, 2. Sallust. Cat. 44. Equidem tamen ingenue profiteor, me accedere interpretibus iis, qui de templo h. l. cogitandum esse praecipiunt. Etenim, quamquam templum vocatur plerumque *οἶκος Θεοῦ*, tamen et Luc. 11, 51. simpliciter nominatur *οἶκος*, et Iesus ipse hanc orationem in templo habuit, vid. Marc. 13, 1 ss. Matth. 24, 1. e quibus locis apparere videtur, discipulos quoque verba Christi de templo intellexisse. Cum vero Christus hanc orationem in templo habuerit, auditores ipsius facile intelligere poterant significari templum, et *οἶκος ὑμῶν* eminentiori sensu dictum esse. Caeterum satis notum est, articulum saepius habere vim pronominis demonstratiui, vid. *Glassius* Phil. S. 1, 2. 1. et voc. *ἔρημος* inprimis adhiberi de locis desertis, desolatis, incolis destitutis. — 39. *λέγω γὰρ ὑμῖν — ἐν ὀνόματι κυρίου*] *et quod me attinet, vobis affirmo, vos me posthac non esse visuros, donec mihi acclamaueritis: celebretur ille legatus diuinus* h. e. me nunquam posthac videbitis in templo, vt doctorem, sed vt iudicem, vbi rediero ad excidium templi et ciuitatis vestrae, tunc intelligetis, me Messiam esse. Formula *εὐλογημένος κ. τ. λ.* qua respicitur accla-

matio populi, cum Chriftus folenniter vrbem introiret 21, 9. omnino fignificatur: agnofcetis, declarabitis me Meffiam. Alii verba noftra interpretantur: a vobis discedo, pofthac me non videbitis in hoc templo, donec me Meffiam agnoueritis i. me nunquam pofthac in hoc templo videbitis. Etenim probe fciuiffe Iefum, eos nunquam ipfum hac acclamatione excepturos, dignitatem ipfius agnituros effe. Alias aliorum explicationes notarunt *Olearius*, et *Koecherus* in Analectis ad h. l. γὰρ eft Hebr. ו, *et*.

CAPVT XXIV.

Iefus in templo, praefentibus difcipulis, Iudaeos edocuerat, ipfos fua in perfequendis et trucidandis difciplinae chriftianae alumnis et doctoribus, et in obfequio iis praeftando obftinatione, interitum templi, vrbis et reipublicae acceleraturos effe v. 23, 38. Cum Iefus deinde e templo exiiffet, difcipuli eum adibant, eique oftentabant magnifica templi aedificia, coll. v. 1. Luc. 21, 5. atque Iefus, quae antea dixerat, repetebat, nempe hoc omne aedificium fplendidum prorfus deletum iri. Atroces calamitates apparitionem Meffiae praegreffuras effe, opinabantur Iudaei, fperabant vero etiam, ea ipfa tempeftate, cum calamitas ad fummum perueniffet faftigium, Meffiam inopinato coelitus auxilium ipfis effe laturum, vid. Dan. 2, 44 fq. 7, 13 fs. 9, 24. 26. hoftesque ipforum debellaturum effe, vid. Iofeph. B. I. 6, 5. 2. add. *Koppii* Excurf. 2. ad Theffal. p. 113 fqq. Calamitatibus illis annumerabant quoque Iudaei, faltem multi

eorum, vaftationem templi, vid. *Lightfootus* Hor. Hebr. et Talm. ad Matth. 2, 1. p. 200. add. Iofeph Ant. 10, 11. 7. (Mich. 3, 12.); exfpectabant vero etiam mundi, temporibus Meffiae, renouationem, fplendidiorem vrbem, templumque fplendidius, vid. interpp. ad 2 Petr. 3, 12. *Schoettgenii* Hor. Hebr. ad Apoc. 21, 1. 2. 19. 24. et T. 2. p. 167. 169. 171. 245. Hinc nec magnopere Chrifti difcipuli, vt ex Euangeliftarum narrationibus patet, mirabantur ea, quae magifter ipforum de templi vaftatione dixerat. Ipfa vero Chrifti praedictio de templi vaftatione, quam coniunctam fore putabant cum regni Meffiani terreni initio, reuocauerat difcipulis in memoriam etiam reliqua omnia initio regni Meffiani euentura, velut iudicium gentium, finem huius mundi etc. vid. ad 3, 2. Interrogant ergo Iefum, quando futurum fit, vt templum euertatur? et quodnam fignum fit aduentus ipfius, atque interitus mundi, τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος v. 3. illum aduentum fecuturi? Ad primam difcipulorum interrogationem ita Iefus refpondebat, vt non eorum curiofitati fatisfaceret (Act. 1, 7.), fed ea tantum proferret, quae iis fcitu vtilia et neceffaria effent. Verba faciebat de fignis euerfionem templi et ciuitatis Iudaeorum praegreffuris, ipfam deinde euerfionem imaginibus poeticis depingebat, coll. 24, 28 fqq. Quo vero praeconceptae eorum opinioni occurreret, cum euerfione templi reipublicaeque Iudaeorum coniunctum fore initium regni Meffiani terreni, quam eorum opinionem fatis declarabat interrogatio: τί τὸ σημεῖον τῆς σῆς παρουσίας, καὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος; (v. 3.) ad hanc alteram quaeftionem ita refpondebat, vt appareret, finem mundi ferius fecuturum effe; et vt hic mundi interitus ab interitu ciuitatis Iudaeorum fatis perfpicue difcerneretur, profitebatur, fe ad excidium Hierofolymorum, ad poenas de Iudaeis fumendas, fuorumque a Iudaeorum perfecutionibus liberationem (ἀπολύτρωσιν Luc. 21, 28.), ita rediturum effe, vt ipfe non confpiceretur, maieftatem tamen fuam ita fe manifefta-

turum esse, vt ipsum paene oculis videre possent, (παρουσίαν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου fore fulguris instar Matth. 24, 27. sicuti non dici possit, fulgur hic vel ibi esse, ita neque de Messia, eum hic vel ibi esse, vid. Matth. 24, 23. 27.); sed ad finem mundi et inaugurationem regni Messiani solennem, non tamen talis, quale exspectarent, se rediturum esse (25, 31 ss.) ita, vt conspiceretur, et innotesceret ipsius maiestas omnibus. vid. *Eichhornii Allgem. Bibl. d. bibl. Lit. B.* 3. p. 675. 692. 1058 ss.

Quae vel hactenus disputauimus, docere possunt, c. 24. et 25. de duplici atque diuersa παρουσίᾳ Christi sermonem esse, vid. et not. ad 16, 27. Capitis autem 24. sectionem priorem, vsque ad v. 43. agere de interitu templi et ciuitatis Iudaeorum, pluribus argumentis potest euinci. Disertis verbis profitetur Iesus, omnia hactenus dicta euentura esse hominibus illius aetatis et discipulis (parti saltem societatis ipsorum, vid. ad v. 1. et ad 16, 28.) adhuc viuentibus, coll. 24, 34. Marc. 13, 30. Luc. 21, 31. add. Luc. 21, 20. vbi legitur ὅταν ἴδητε· Matth. 24, 20. προςεύχεσθε κ. τ. λ. v. 33. οὕτω καὶ ὑμεῖς· non aliud argumentum v. 29 ss. pertractari, sed his versibus describi prophetarum more solenni ipsam reipublicae Iudaeorum euersionem, docent verba εὐθέως μετὰ τὴν θλίψιν· Marc. 13, 24. ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις μετὰ τὴν θλίψιν ἐκείνην. Hi loci omnes, inprimis etiam ea quae v. 40. 41. leguntur, satis euidenter demonstrant, non esse hoc in capite sermonem de interitu mundi, sed de excidio Hierosolymorum, vid. *Eichhorn.* l. c. p. 670 sqq. et *Flattus* de notione vocis βασιλεία τῶν οὐρανῶν in Commentatt. theoll. a *Velthuseno, Ruperdio* et me editis Vol. 2. p. 461 sqq. — Iam quod ipsam Christi orationem de interitu templi et ciuitatis Iudaeorum attinet, diligenter discernuntur tristia tempora initium vastationis praegressura 5 — 14.

Luc. 21, 8. 9. ab vaſtationis initio v. 15. Luc. 21, 20. et vaſtatione ipſa v. 29 ſqq. Vſus autem eſt Chriſtus, perſonam prophetae agens, ſermone prophetico, imaginibus et coloribus poeticis, neque adeo in deſcriptione ſignorum, quae vrbis interitum anteceſſura dicit, neque in ipſa euerſionis pictura, omnia ad latum vnguem reſecanda ſunt, vt docte et copioſe demonſtravit *Eichhornius* l. c. p. 676 ſqq. Itaque nec probare poſſum diligentiam illorum interpretum, qui, opinantes temporum iſtorum infelicium deſcriptionem a Ieſu exhibitam, verbotenus eſſe intelligendam, et ſingula, praeſertim de ſignis vaſtationem praegreſſuris allata, eſſe premenda, ad hanc ſuam ſententiam comprobandam, locos Ioſephi, aliorumque illius aetatis ſcriptorum, cum hoc loco ſedulo contulerunt. In ſignis nimirum initium vaſtationis praegreſſuris, numerauit Ieſus, tumultus, famem, peſtem, terrae motus v. 7. etc. Iam ſi comparamus hiſtoricorum loca, quae hanc in rem afferuntur, in quibus eiusmodi euentus enarrantur, animaduertimus, calamitatibus ab illis ſcriptoribus deſcriptis maximam partem alienas et a Palaeſtina remotas regiones fuiſſe afflictas. Quodſi vero in deſcriptione illorum ſignorum ſingula eſſent vrgenda et explicanda, res illae ab hiſtoricis notatae euenire debuiſſent in Palaeſtina, ſaltim quae in exteris regionibus euenerunt, propiorem neceſſitudinem cum fatis reipublicae Iudaeorum habere debuiſſent. Sed hoc ſecus eſt. Itaque in aprico poſitum eſt, propoſuiſſe Ieſum generalem deſcriptionem calamitatum, quae Hieroſolymorum excidium praeceſſurae eſſent, eamque exemplis ſpecialioribus ad viuum adumbratam, atque adeo tantummodo notionem vniuerſalem multarum magnarumque calamitatum, cum reſpectu ad opiniones Iudaicas, eſſe tenendam. Bella enim, fames, peſtis, terrae motus, ſunt etiam Hebraeorum poetis ſolennes imagines, quibus triſtia fata ciuitatum depingunt, vid. Ier. 14, 12. 21, 7. 34, 17. Ez. 5, 12. Apoc. 6, 1 ſqq. et in ſcriptis quoque Rabbinorum

fimiles reperiuntur picturae temporum infelicium, quae Meffiae aduentum anteceffura effent, vid. *Schoettgenii* Horae Hebr. T. 2. p. 512. 518. 519. fq. Iefus vero fuos cohortaturus ad conftantiam et vigilantiam, vfus eft his imaginibus omnibus, vt praeconceptis eorum opinionibus occurreret, ne e quouis trifti euentu, e quauis calamitate publica coniicerent, adeffe tempus aduentus Meffiae inuifibilis, tempus, quo de Iudaeis vindictam effet fumturus; oftenditque, coeptam obfidionem Hierofolymorum fore vnicum et indubitatum illius temporis, euerfionis reipublicae Iudaeorum, indicium v. 15. Caeterum Matthaeus, quo prius referre poffet fermones Chrifti, quos c. 24. et 25. continent (vid. ad 4, 23.), omifit quidem enarrare ea, quae Marc. 12, 41. Luc. 21, 1 fqq. leguntur, plenius tamen et diligentius fermones Chrifti de παρουσίᾳ vtraque retulit, nam quae c. 25, 31 fqq. leguntur, apud Marc. et Luc. ll. cc. non extant; omnino Marcus et Lucas orationem Chrifti, quam Matthaeus c. 24. retulit, in compendium redactam reddiderunt; praeterea Lucas fimilitudinem Matth. c. 25, 1 fqq propofitam et recte collocatam, quam in fua Gnomologia paucis tantum verbis notatam reperiebat, tanquam alio tempore a Chrifto prolatam attulit c. 12, 36 fqq. et Marcus 13, 34. 35. attigit tantum, quae Matthaeus c. 24, 43 fqq. et c. 25, 14 fqq. copiofius expofuit. More autem fuo (vid. c. 5. 10. 13. al.) Matthaeus, fpecimen daturus fermonum Chrifti de excidio Hierofolymorum et iudicio extremo, adiecit etiam h. l. nonnulla alio tempore, aliaue occafione, a magiftro dicta, vid. Luc. 17. 22 — 37. qui idem Lucae locus, vt et alius Luc. 12, 41. nos quoque docere poteft, non vno tenore ea omnia, quae c. 24. et 25. leguntur, Iefum dixiffe, immo potius difcipulos eum quoque interrogando interdum interpellaffe.

1. 2. Pro καὶ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ in codd. nonnullis legitur, καὶ ἐξελθ. ὁ Ἰησ. ἀπὸ

τοῦ ἱεροῦ, ἐπορεύετο· arbitrariam mutationem putat *Griesbachius* Comment. Crit. ad h. l. vel fortuito cafu ortam, vel confulto tentatam; quo narrationis ordo fieret lucidior. Puto Grammaticos, verbis Marci 13, 1. καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἱεροῦ· adductos, hoc ordine Matthaei verba collocaffe, fed fcribi tunc quoque debebat ἐκ τοῦ ἱεροῦ. οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ] Marc. 13, 1. εἷς τῶν μαθητῶν· vid. not. ad 15, 15. 17, 10. Per μαθητὰς autem non tantum intelligendi funt Apoftoli, fed alii quoque difcipuli magiftrum fecuti, vt omnis oratio a Chrifto poftea habita docet, cf. etiam Marc. 13, 37. Luc. 12, 41. add. not. ad 5, 1. p. 136. ad 16, 28. ἐπιδεῖξαι, *oftentare*, adhibetur, vt Hebr. הַרְאוֹת, de iis qui oftentant aliis res admiratione dignas, faltem quas ipfi admirantur, vt 2 Regg. 20, 13. Xenoph. de Mag. Equit. 3, 1. 10. τὰς οἰκοδομὰς τοῦ ἱεροῦ, *aedificia templi magnifica*, vid. Luc. 21, 5. Marc. 13, 1. de templi magnificentia et firmitate, cf. etiam Iofeph. B. I. 6, 14. 5, 5. 6. Tacit. Annal. 5, 8. 12. — 2. Mirantibus difcipulis templi magnificentiam et firmitatem, illiusque vaftationem dolentibus, fperantibus tamen longe fplendidius illud exftructum iri, Iefus fimpliciter repetit, quod iam in templo ipfo 23, 28. profeffus erat: haec omnia dirutum iri funditus. οὐ βλέπετε πάντα ταῦτα] in codd. nonnull. οὐ deeft, fcilicet quoniam nec Marc. l. c. extat. Male. Verbum βλέπειν inter alia notat, *cum admiratione videre, admirari*, vt הִבִּיט, 1 Sam. 16, 7. Hebr. 2, 9. cum porro Hebr. לֹא faepius ponatur pro הֲלֹא, et οὐ pro οὐχὶ, vulgo verba noftra vertunt: *nonne admiramini haec omnia?* haec templi aedificia? ita, vt interrogatio fit affirmantis. *Olearius* h. l. verba reddit: *nolite haec tanta opera admirari!* fed Marc. l. c. interrogationem admittit: *num tu haec tanta opera admiraris?* Equidem neque h. l. neque Marc. 13, 1. verba interrogantis effe puto, interrogatio enim fuperuacanea fuiffet, cum difcipuli admirabundi oftentarent magiftro templi magnificentiam. Alii,

cum βλέπειν etiam significet: *cum voluptate videre, delectari aliqua re*, vt ראה, Ps. 54, 9. Sir. 25, 7. 40, 29. Matth. 5, 28. vertunt: *nolite tantopere his delectari!* Caet. quod attinet verba: οὐ μὴ ἀφεθῇ κ. τ. λ., *ne bini quidem lapides coagmentati remanebunt*, recte Theophylactus notauit: τοῦτο δὲ εἶπε, τὴν παντελῆ ἀπώλειαν τῆς οἰκοδομῆς αἰνιττόμενος· hac enim formula significatur, aliquid funditus euersum iri, vt 2 Sam. 17, 13. sicuti contraria formula Hagg. 2, 15. θεῖναι λίθον ἐπὶ λίθον notat: exstruere. ὧδε in his aedificiis.

3. προςῆλθον — ἰδίαν, *aggressi sunt ad eum discipuli seorsim, soli*, non praesente populi multitudine. Marcus 13, 3. Petrum, Iacobum, Iohannem et Andream, tanquam inprimis scire cupidos nominat. ταῦτα ἔςαι; *quando haec euenient?* nempe templi et ciuitatis deuastatio: ταῦτα· τουτέςιν ἡ κατάλυσις τοῦ ναοῦ, καὶ ἡ ἅλωσις τῆς Ἱερουσαλήμ· Theophylact. συντέλεια τοῦ αἰῶνος sunt qui explicent de excidio Iudaeorum et interitu reipublicae eorum, quam sententiam exornarunt inprimis *Clericus* et *Hammondus* ad h. l. Sed cum συντέλεια τοῦ αἰῶνος 13, 39 sq. 49. 28, 20. de fine mundi legatur; cum Hebraei formula עולם הזה expresserint tempus ante Messiae aduentum, et עולם הבא sit tempus sub regno Messiae, vid. *Koppii* Exc. 1. ad Epist. ad Ephes. cum Iudaei crediderint, cum interitu templi et vrbis coniunctum fore aduentum Christi iudicis, atque interitum mundi, vid. Argum. hui. cap. et *Lightfootus* Hor. Hebr. et Talm. ad h. l.: adstipulor interpretibus iis, qui etiam h. l. hanc formulam explicant de fine mundi, atque aduentu Christi iudicis, vt adeo verba τί τὸ σημεῖον — αἰῶνος contineant interrogationem ad vnam eandemque rem pertinentem.

4. 5. βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ] *cauete vobis ne quis vos decipiat*, nempe quod attinet tempus vastatio-

nis templi, meumque aduentum, ita vt quamuis calamitatem exiftimetis initium effe vltimi vrbis fati. Plures calamitates interitum reipublicae Iudaeorum praecedunt. Luc. 21, 8. legitur: βλέπετε μὴ πλανηθῆτε. — 5. *Exorientur enim multi, qui induant meam perfonam, et multas fallent.* Laudant hanc in rem Aegyptium illum, cuius feditio memoratur Act. 21, 38. qui tamen non Chrifti nomen et honorem fibi arrogauit. Effet ergo, vt fcite monuit *Eichhornius allgem. Bibl. d. bibl. Lit.* B. 3. p. 680. hiftoria duce demonftrandum, plures illo tempore in Palaeftina impoftores et falfos prophetas extitiffe, et Meffiae perfonam egiffe. Sententiarum ordo hic effe videtur: cauete vobis, ne quis, quod vrbis templique euerfionem, meumque aduentum attinet, vos decipiat! Multi enim errores fpargent, quin et exiftent, qui eo dementiae et impudentiae progrediantur, vt perfonam meam induant, et adeffe regni Meffiani tempora affirment (λέγοντες — ὁ καιρὸς ἤγγικε, Luc. 21, 8.), nolite eiusmodi impoftoribus fidem habere, (μὴ οὖν πορευθῆτε ὀπίσω αὐτῶν, Luc. l. c. μὴ πιστεύσητε, Matth. v. 24.) ad euerfionem Hierofolymorum inconfpicuus redibo, coll. v. 23. Quo viuidius ergo Chriftus omnino impoftorum et falforum doctorum errores atque impudentiam depingeret, et quo prius ab eorum erroribus variis fuos auocaret, ftatim initio orationis fuae eos commemorans, affirmat eos Meffiae nomen fibi arrogaturos effe, eosque v. 24. ψευδοχρίστους nominat. Sic Paulus quoque 2 Theff. 2, 4. vbi de falfis doctoribus verba facit, fcribit: *qui aduerfantur et fuperbe contemnunt omne quod Dei vel numinis nomen gerit, adeo, vt Dei inftar, fedem fuam in templo Dei collocare, et fe pro Deo gerere audeant;* quae verba continent defcriptionem improbitatis eorum maximae, in qua tamen non omnia nimis premenda funt, vid. Obff. noftras ex libris Apocryph. V. T. p. 154 fqq. add. not. ad v. 9.

6. Enumerantur iam varii generis calamitates, excidium vrbis praegreffurae, et admonet Iefus fuos, ne vel ipfi fponte, vel ab aliis inftigati, e quauis calamitate coniiciant, adeffe vltima vrbis fata, adeffe tempus adventus Meffiae. *μελλήσετε δὲ ἀκούειν πολέμους καὶ ἀκοὰς πολέμων*] *audietis de bellis, bellorumque motibus.* Per *πολέμους* intelligunt bellum Afinaei et Alinaei, fratrum Iudaeorum, cum Parthis in Mefopotamia et Babylonia geftum, quo ter proelio dimicatum eft, vid. Iofeph. Ant. 18, 9. 1. fed bella in alienis regionibus gefta non poffunt h. l. afferri, vtpote aliena ab orationis Chrifti confilio, neque enim illud bellum propiorem neceffitudinem cum fatis et excidio Hierofolymorum habebat. *ἀκοὰς πολέμων*, *belli rumores.* *ἀκοὴ* id. qd. *φήμη*, vid. *Vorftius* de Hebraifm. p. 65. Bardanes, et poft eum Volagefes, Izati Adiabenorum regi Iudaeo bellum indicebant, fed irrito conatu, vid. Iofeph. Ant. 20, 3. 3. *Wetften.* ad h. l. Vitellius, Syriae praefes, expeditionem fuscipere volebat contra Aretam, Arabiae regem, exercitumque fuum per Palaeftinam ducere, fed mors Tiberii hanc expeditionem dirimebat, vid. Iofeph. Ant. 18, 5. 3. fed vid. paulo ante notata, nec in oraculis et vaticiniis omnia verba nimis anxie effe premenda, iam fuperius monitum eft. *ὁρᾶτε μὴ θροεῖσθε*, *videte*, *ne* metu, curis, follicitudine, *perturbemini*, conftantes eftote. *θροεῖσθαι* id. qd. *πτοεῖσθαι*, *perturbari*, *expauefcere*, Luc. 21, 9. *δεῖ γὰρ πάντα γενέσθαι*, *oportet enim haec omnia fieri:* tales calamitates ingruent, infelicia tempora antecedent, hoc populariter expreffum eft. *πάντα* in codd. quibusdam deeft, vt Marc. 13, 7. in aliis legitur *ταῦτα* pro *πάντα* e Luc. 21, 9. in aliis *πάντα ταῦτα*, librarii enim faepe duas vnius loci lectiones exhibuere, ita vt in his altera fit gloffema, quod putarant effe lectionem, vt Nep. V. Iphicr. 3, 4. *me genuit*, *creauit*, cod. Bau. Eumen. 9, 3. *fidos certos*, cod. Axen. Legendum haud dubie *τὰ πάντα*, ita vt *πάντα* fit id. qd. *πάντα ταῦτα* vel

ταῦτα πάντα, *haec omnia.* ἀλλ' οὔπω ἐςὶ τὸ τέλος, *sed nondum adest finis*, interitus templi et reipublicae Iudaeorum; nondum est tempus excidio praefinitum. τέλος, קץ, Dan. 9, 26.

7. ἐγερθήσονται — βασιλείαν] *et oppugnabit vna gens alteram, alia regna aliis insurgent.* Referunt huc bella Parthorum, Armeniorum, vid. *Wetstenius* ad h. l. alii, cum βασιλεία etiam praefecturam quamlibet significet, referunt haec ad Iudaeorum in Peraea habitantium bellum aduersus Philadelphenos ob finium controuersiam, ad Iudaeorum et Galilaeorum bellum aduersus Samaritanos, vid. Ioseph. B. I. 2, 12 sqq. Alii respici putant verbis ἔθνος ἐπὶ ἔθνος seditiones inter Iudaeos et gentes, quarum in agris illi habitabant, in Syria, Aegypto etc. vid. Ioseph. B. I. 2, 33 sqq. Quae vel ipsa interpretationis diuersitas docet, quam parum certa haec explicandi ratio sit, qua omnino non opus est, cum legatur h. l. generalis temporum calamitosorum descriptio, similis ei quae legitur 2 Paral. 15, 6. et qua vti solebant Iudaei ad depingenda generatim tempora tristissima. Sohar chadasch fol. 8, 4. *illo tempore bella in mundo excitabuntur, gens erit contra gentem, et vrbs contra vrbem: angustiae multae contra hostes Israelitarum innouabuntur.* Breschit rabba sect. 42. fol. 41. 1. *dixit R. Eleasar filius Abina: Si videris regna contra se inuicem insurgentia: tunc attende, et adspice pedem Messiae.* καὶ ἔσονται λιμοὶ καὶ λοιμοὶ, *saeuiet fames et pestis.* Fames regnante Claudio quater saeuiit, anno imperii ipsius secundo Romae, quarto in Palaestina, nono in Graecia, vndecimo Romae, vid. Act. 11, 28. Ioseph. Ant. 20, 2. *Wetsten.* ad h. l. Semel ergo tantum in Palaestina saeuiit. Pestis autem, λοιμὸς, A. C. 40. inuasit Babyloniam, Ioseph. Ant. 18, 9. 8. et A. C. 66. Italiam, vid. Tacit. Ann. 16, 13. non autem Palaestinam. Sed λιμὸς καὶ λοιμὸς etiam ab Hebraeorum poetis saepius coniunctim commemorantur,

cum triftia fata depingunt, vid. Argum. hui. cap. et locos Ieremiae ibi laudatos atque has imagines Chrifti quoque aetate in vfu fuiffe in defcribendis temporibus ante Meffiae aduentum, plures loci, qui in Rabbinorum libris extant, docere poffunt. Pefikta fotarta fol. 58, 1. *ea hebdomade, qua filius Dauidis venit, anno primo non erit nutrimentum fufficiens; fecundo tela famis proiicientur; tertio erit fames magna.* Pefikta rabbathi fol. 2, 1. et 28, 3. *R. Leui dixit: ftatim cum temporibus Meffiae peftis venit in mundum, et impii per illam confumentur.* καὶ σεισμοὶ κατὰ τόπους] *et orbis tremoribus concutietur vbiuis locorum.* Terra mota eft in Afia minori A. C. 60. in Campania A. C. 63. vid. *Grotius* et *Wetften.* ad h. l. Palaeftinam ipfam illo tempore, de quo Chriftus loquitur, non conftat. Hinc plures interpretes h. l. a vulgari ac propria voc. σεισμὸς notione recedunt; (vid. *Loesnerus* ad h. l.) atque vel explicant de motibus bellicis, vid. *Schleusneri* Lex. v. σεισμὸς (de quibus tamen iam fermo fuit) vel de animi commotionibus, vt *Kypkius*, alii, perquam contorte. Terrae motus pertinebant ad defcriptionem temporum triftiffimorum et prodigiorum, vid. interpp. ad Ioel. 3, 3. 4. Amof. 8, 9. Sil. Ital. 5, 615 fqq. Plin. H. N. 2, 86. κατὰ τόπους, *vbiuis locorum:* κατὰ τόπους ἑκάστους, Zach. 14, 16. κατ' ἔτος, Luc. 2, 41. Diod. Sic. p. 150. A. κατὰ πόλιν καὶ κατὰ ἀγροικίας *per fingulas vrbes et vicos.* p. 201. κατ' ἑκάστην πόλιν. alii vertunt *multis, variis in locis*, vid. Polyb. 3, 53. Palaeph. 52, 7. *Raphelius*, *Kypkius* et *Münthius* ad h. l.

8. πάντα δὲ ταῦτα ἀρχὴ ὠδίνων] fcl. ἔσται, *haec omnia erunt malorum initium*, antecedent calamitatem futuram, euerfionis reipublicae Iudaeorum initium. ὠδῖνες, Hebr. חֲבָלִים et חִיל, Ief. 13, 8. Ier. 6, 24. eft vocabulum de doloribus puerperae proprium, vid. Sir. 9, 27. Callim. h. in Iou. 29. Anton. Lib. c. 29. al. quoniam autem puerperarum dolores folent effe inprimis acerbi

et graues, vnde ab Hom. Il. λ', 271. dicuntur πικραὶ ὠδῖνες, hinc adhibetur hoc nomen de quocunque dolore acerbo et graui. Hesychius: ὠδῖνες· πόνοι, ἀλγηδόνες· hinc etiam *calamitates atroces* cum puerperae doloribus comparantur, vt h. l. 1 Theff. 5, 3 al. Sed cum h. l. legatur ἀρχὴ τῶν ὠδίνων, fenfus eft: calamitates iftae fimiles erunt doloribus, quos ferre folet ante partum puerpera, neque tamen acerrimi, quos fert puerpera in ipfo partu; nondum ingruerunt mala fumma et grauiffima.

9. Commemorarat Chriftus v. 6. 7. calamitates chriftianis cum Palaeftinae incolis, aliisque ciuitatibus communes. Affert iam v. 9 — 12. copiofius mala atque incommoda folis chriftianis impendentia, nempe perfecutiones atque ingrauefcentem improbitatem; cumque Chrifti hanc orationem habentis confilium effet etiam hoc, vt fuos ad fidem et conftantiam excitaret, vnde et ftatim orationis initio de falfis doctoribus verba fecerat: hanc ipfam ob cauffam pluribus docet improbitatem, impietatemque ad magnum faftigium effe peruenturam; eamque accuratius depingit. Suos inuifos fore multis, plures doctores falfos poft fuum ex his terris abitum exituros et in eo elaboraturos effe, vt varii generis fraudibus erroribusque pietatem chriftianam, religionisque verae ftudium impedirent et deftruerent, praeuidebat Chriftus, vnde et fectatores fuos faepius admonuerat, vt fibi ab impoftoribus illis cauerent v. 7, 15 fqq. 18, 7 al. Sectatoris autem Chrifti hoc nomine digni animum nihil grauius mouere atque afficere poterat, quam doctrinae chriftianae deprauatio, et defectus a religione. Hinc et h. l. inter calamitates excidium Hierofolymorum praegreffuras, numerat Chriftus fraudes falforum doctorum, auctam improbitatem, et defectum a religione. Quin et ipfi Iudaei, in numerum calamitatum, quae aduentum Meffiae praegreffurae effent, referebant

auctam impietatem et improbitatem. Sanhedrin fol. 97, 1. Sota fol. 49. 2. *traditio est R. Nehemiam dixisse, ea generatione qua filius Dauid venturus est — totum regnum conuertetur in doctrinam Sadducaeorum, et nemo illud reprehendet. Huic accedit R. Isaac, qui dixit: non venturus est filius Dauid, donec omne regnum in doctrinam Sadducaeorum conuersum sit.* τότε παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς θλῖψιν] *eo tempore vos vexabunt* h. e. vos accusabunt, in carcerem coniicient, flagellis caedent, vid. Marc. 13, 9. Luc. 21, 12. Phauorinus; θλίψεις· φυλακαί. ἀλύσεις, ἐξορίαι, καὶ ὅσα τοιαῦτα. Similis locutio παραδιδόναι εἰς ἀνάγκας Ier. 15, 4. add. Mich. 6, 14. ἔσεσθε μισούμενοι pro μισηθήσεσθε, vt ἦν διδάσκων 7, 29. inuisi eritis, propter doctrinae meae professionem, non tantum Iudaeis, sed etiam aliis gentibus. τῶν ἐθνῶν libri nonnulli omittunt, scilicet quoniam ap. Marc. et Luc. locis parall. simpliciter legitur ὑπὸ πάντων· etiam articulus τῶν ante ἐθνῶν in multis libris deest, sed abesse propter leges grammaticas non potest, et facilius a librariis omitti, quam addi potuit.

10 — 12. Hae persecutiones eo redigent plures, vt a mea disciplina descisicant, et ad sacra gentilium aut Iudaeorum redeant. σκανδαλίζεσθαι, vid. 13, 21. 18, 6. 5, 29. ἀλλήλους παραδώσουσι scl. εἰς θλῖψιν christiani, qui a mea disciplina defecerunt, sectatores meos accusabunt, contumeliis afficient, interficient. — 11. *Et plures doctores falsi* inter christianos *existent, ac multos varii generis erroribus perniciosissimis imbuent.* ψευδοπροφῆται, vid. ad 7, 15. — 12. καὶ διὰ τὸ πληθυνθῆναι — ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν] *et propter ingrauescentem improbitatem frigescet amor multorum* christianorum. ἀνομία, *improbitas omnis generis*, saeuitia Iudaeorum et gentilium in christianos, defectio christianorum a Christi disciplina, proditio, errores perniciosi, haec omnia efficient, vt refrigescat ἀγάπη, *amor mutuus*, nemini amplius fident,

fibi folis confulere ftudebunt, non mouebuntur aliorum calamitatibus. Minus recte, opinor, alii ἀγάπη de amore Chrifti et difciplinae ipfius interpretantur. πληθύνεσθαι, eft Hebr. רָבַב et רָבָה, *increfcere*, *inualefcere*, vid. Ioel. 4, 13. add. Efr. 9, 6. vbi legitur ὅτι αἱ ἀνομίαι ἡμῶν ἐπληθύνθησαν.

13. Confolaturus fuos Iefus addit: *Qui vero conftantem fe praeftiterit vsque ad finem, is feruabitur.* Variant interpretes in explicanda hac fententia. Voc. τέλος cum v. 6. et 14. capiendum fit de excidio templi et ciuitatis Iudaeorum, plures hoc eodem fenfu etiam h. l. id ipfum vocabulum accipiunt, atque fenfum loci ita conftituunt: qui vsque ad interitum Hierofolymorum et reipublicae Iudaeorum in fide et fanctitate vitae permanferit, is feruabitur, Dei prouidentia faluus et incolumis euadet. Monent huius interpretationis defenfores, hanc Chrifti praedictionem euentum habuiffe, docere (fi fides habenda Eufebio H. E. 3, 5.) hiftoriam de Pella, vrbe Decapoleos, et locis montanis, quo homines pii in ipfo illo funeftiffimo bello Hierofolymitano fe contulerint, ftragemque communem euitarint. vid. *Krebfius* ad h. l. Cum vero v. 9. praeceffferit: ἀποκτενοῦσιν ὑμᾶς, *plures veftrum* (Luc. 21, 16.) *interficient*, et Luc. 21, 19. legatur: ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν coll. Matth. 10, 28. alii εἰς τέλος exponunt: *vsque ad vitae finem*, (Ioh. 13, 1.) vt fenfus fit: qui vsque ad vitae finem meam doctrinam conftanter probarit, neque fe ab ea vllo modo abftrahi et deterreri fiuerit, is falutem et felicitatem cultoribus meis deftinatam confequetur. Recte. Scilicet ὁ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται eft locutio prouerbialis, v. ad 10, 22. cuius fenfus h. l. eft: qui conftantem fe praeftiterit, felix erit et in hac et in altera vita. Qui moritur, σώζει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ 10, 22. ζωογονήσει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ Luc. 21, 33. qui viuit eo tempore, quo vindictam de religionis

meae aduerfariis fumam 23, 37. 38. nancifcetur cum reliquis meis fectatoribus piis et conftantibus ἀπολύτρωσιν Luc. 21, 28. liberabitur a perfecutionibus et calamitatibus Iudaeorum.

14. Antequam vindicta de Iudaeis contumacibus doctrinae meae aduerfariis fumetur, vbiuis locorum haec ipfa mea doctrina annuntiabitur, et apparebit gentibus pertinacia Iudaeorum, atque iuftitia Dei iftam impietatem et contumaciam Iudaeorum, templi et vrbis eorum excidione vlturi. εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, doctrina de regno Meffiano, doctrina religionis chriftianae ap. Marc. 13, 10. et fimpliciter δεῖ κηρυχθῆναι τὸ εὐαγγέλιον. Per πᾶσαν τὴν οἰκουμένην intelligunt imperium Romanum, quod κατ᾽ ἐξοχὴν dicebatur *orbis terrarum*, Cic. epp. 3, 8. 4, 1. et a Graecis quoque fcriptoribus ἡ οἰκουμένη· Diod. Caff. 63. p. 724. ἡ τῶν Ῥωμαίων οἰκουμένη· Herodi. 5, 2. ἡ ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους οἰκουμένη. Mallem tamen h. l. latiori fenfu hoc vocabulum fumere de orbe terrarum habitato; vbiuis terrarum i. e. in hac orationis ferie, multis in regionibus exteris, doctrina mea praedicabitur. εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι] *vt teftimonium perhibeatur gentibus cunctis*, vid. 10, 18. vt gentes barbarae, cognita doctrinae meae praeftantia, intelligant contumaciam Iudaeorum et vindictae iuftitiam. εἰς pofitum eft ἐκβατικῶς. Alii, cum μαρτύριον, vt Hebr. עדות. etiam *inftitutionem*, *doctrinam* notet, vertunt: vt gentes quoque barbarae hac doctrina imbuantur. Minus recte. καὶ τότε ἥξει τὸ τέλος, *et tunc excidetur vrbs atque respublica Iudaeorum*; hoc enim fenfu τέλος h. l. capiendum effe, orationis contextus docet.

15. Ipfum euerfionis Hierofolymorum initium iam accuratius conftituitur. ὅταν οὖν ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως] *vbi vero videritis abominandum vaftatorem*. βδέλυγμα ex Hebraifmo vim adiectiui habet, vt Luc. 1,

48. ταπείνωσις τῆς δούλης positum est pro δούλη ταπεινῇ, atque ἐρήμωσις est abstractum pro concreto, vt adeo vertenda sint haec verba *abominandus*, *detestabilis desolator*, atque intelligatur exercitus Romanorum, vt satis perspicue patet e Luc. 21, 20. ὅταν δὲ ἴδητε κυκλουμένην ὑπὸ τῶν ςρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλήμ· qui propterea hoc nomine insignitur, quoniam Iudaeis omnino gentiles abominabiles erant Act. 10, 28. quod veniebant ad desolandam destruendamque Iudaeorum vrbem et rempublicam. — Alias aliorum interpretationes ab h. l. alienas collegit *Wolfius* in Curis, *Koecherus* in Analectis ad h. l. cf. etiam *Krebsius* ad h. l. τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ τοῦ προφήτου] *vt verbis Danielis prophetae vtar.* Respexit Christus locum Daniel. 9, 26. 27. vates ibi minatur reipublicae Iudaeorum post exilii tempora restauratae interitum. Comminationem illam referri debere ad tempora Antiochi Epiphanis, pluribus demonstrarunt *Eichhornius Allgem. Bibl. der bibl Lit. B.* 3. p. 781. *B.* 6. p. 687. et *Ammonius bibl. Theologie* B. 2. p. 213 sqq. Itaque verba prophetae Iesus in rem suam transtulit. ἑςὼς ἐν τόπῳ ἁγίῳ] *in loco sancto stantem.* ἑςὼς est participium neutrum contr. pro ἑςαὸς, vt *Bengelius*, *Wolfius*, aliique ad h. l. monuerunt, vid. et Obss. Miscell. T. 2. p. 288. *Albertius* ad Hesych. T. 1. p. 503. adeoque referendum est ad βδέλυγμα, quod praecessit. Lectiones ergo ἑςαὸς, ἑςηκὸς, quae h. l. et Marc. 13, 14. in codd. occurrunt, originem suam debent Grammaticis, qui non meminerint, ἑςὼς contractum esse ex ἑςαός. Pro ἐν τόπῳ ἁγίῳ Marc. 13, 14. simplic. scripsit ὅπου οὐ δεῖ· sed τόπος ἅγιος est *ager vrbis Hierosolymitanae*, omnis Iudaea dicebatur terra sancta, Deoque consecrata, inprimisque Hierosolyma, sanctum item erat solum circa vrbem, vid. *Sphanhemius* de vsu et praest. Numism. T. 1. p. 669. Male alii per τόπον ἅγιον intelligunt templum, nam sermo est h. l. de initio, non autem de fine euersionis Hierosolymorum, et nimis vaga foret vox Marci ὅπου οὐ δεῖ, si de templo

ſermo eſſet. Alii aeque male, coll. Luc. 21, 20. Iudaeam ipſam intelligunt, cum Iudaea Hoſ. 9, 3. vocetur terra Dei, adeoque ſancta. add. Leuit. 20, 3. *ὁ ἀναγινώσκων, νοείτω*] *qui leget haec, animum aduertet;* eadem verba adiecit Marc. 13, 14. et videntur eſſe verba Euangeliſtarum in parentheſi ponenda, lectores, vt attendant ad tempus euerſionis definitum, exhortantium, quae adiecerunt admoniti verbis ap. Dan. 9, 25. וְתֵדַע וְתַשְׂכֵּל vbi *οἱ ό* habent *καὶ γνώσῃ καὶ διανοηθήσῃ·* Theodot. *καὶ γνώσῃ καὶ συνήσεις·* Vulg. *ſcito ergo et animaduerte.* Verbum *ἀναγινώσκειν*, vt Lat. *cognoſcere*, ſaepius eo ſenſu poni, vt ſit *legere*, tralatitium eſt. Dura et contorta eſt verborum expoſitio, quam protulit ad h. l. *Kypkius*; verbum nimirum *ἀναγινώσκειν* interpretatus eſt, *agnoſcere, intelligere*, et hunc in modum ſenſum verſus conſtituit: quum Hieroſolymas circumdatas ſentietis ab exercitu Romano, tunc, *qui hoc agnoſcit* i. e. qui adeſſe abominationem deſolantem et impletum eſſe vaticinium Danielis intelligit, *animaduertat* i. concluſionem ex his ſignis faciat, ſciat quod inſtet deſolatio vrbis et deliberet, quid in his ſibi periculis agendum ſit.

16 — 18. Notio accuratius exornata eſt: tempeſtiue tunc ac celerrime, qui non ante fugerit, e Iudaea quilibet fugiat! atque viuidior huius notionis exornatio depingit ſimul tempeſtatis ingruentis atrocitatem, coll. v. 21. *τότε οἱ ἐν Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν ἐπὶ τὰ ὄρη*] *tunc qui in Iudaea verſantur, recipiant ſeſe in montana.* Per *τὰ ὄρη* ſignificantur cauernae montium ampliſſimae, quibus Palaeſtina referta erat, quasque Iudaei fugientes tempore belli petere ſolebant. vid. 1 Sam. 13, 6. Iudd. 6, 2. *Tavernier Reiſebeſchr.* p. 70 ſs. *Büſching. Erdbeſchr. Th.* 5. *Abth.* 1. p. 349. *Faber Archaeologie der Hebr. Th.* 1. p. 31 ſs. — 17. *ὁ ἐπὶ τοῦ δώματος — ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ*] *qui in tecto commoratur, ne deſcendat, vt aliquid e domo ſua auferat.* Iudaeorum tecta plana, et ſeptis tan-

tum munita erant, vid. Matth. 9, 1. coll. Luc. 5, 19. ita vt facile ex vno ad alterum vsque ad vrbis murum progredi liceret, vt adeo fenfus fit: noli tempus confumere in fupellectili confarcinanda, fed via breuiffima per tecta fuge; commendat igitur Iefus his verbis omnino fugam celerrimam. — 18. καὶ ὁ ἐν ἀγρῷ — τὰ ἱμάτια αὐτοῦ] *qui in agro verfatur, ne reuertatur, ad auferendum pallium fuum.* Agricolae enim apud veteres nudi, i. e. fine tunica exteriore, arare folebant. Virg. Georg. 1, 299. *nudus ara, fere nudus.* vid. *Cuperi* Obff. 1, 7. *Graeuius* ad Hefiod. Ἔργ. 392. ἐπιςρεψάτω ὀπίσω, ne reuertatur, nempe in vrbem, vel vicum. Pro ἱμάτια in libris nonnull. legitur ἱμάτιον, quae lectio vel pro fcioli interpretamento habenda eft, qui vfum pluralis ἱμάτια ignoraret, vel huc translata eft e Marci 13, 16.

19 — 21. Qui celerius aufugere non poffunt, horum fors triftiffima erit. Haec fententia exemplis illuftratur. οὐαὶ δὲ ταῖς — ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις] *vaeh, illo tempore grauidis et lactantibus.* cf. Luc. 23, 29. — 20. χειμῶνος fcl. ὄντος intelligitur tempeftas pluuiofa, quae vias difficiles reddit, *die Regenzeit.* vid. *Warnekros Hebr. Alterth.* p. 107. μηδὲ ἐν σαββάτῳ] *die fabbati.* Hoc nempe die iter prohibitum erat, Exod. 16, 29. et Iudaei ftatuebant non licere hoc ipfo die vltra bis mille cubitorum fpatium ambulando emetiri, opus facere, onus portare (Ier. 17, 23.) etc. vid. *Wetftenius* ad h. l. et *Wolfius* in Curis ad h. l. et ad Act. 1, 12. et *Koecherus* in Analectis ad h. l. Sed quoniam inde a Maccabaeorum temporibus licitum effe exiftimabant Iudaei etiam die fabbati et proelium committere, et vitam fuga feruare, v. *Schoettgenius* in Horis ad h. l., hinc *Heumannus*, alii, opinati funt, Iefum propterea fugam fabbato difficilem declaraffe, quoniam eo ipfo die vrbium portae claudebantur. Neh. 13, 19. 22. Sed vrgente neceffitate, cum die fabbati liceret hoftibus refiftere vel fu-

gere, portae aperiebantur; itaque alii cogitarunt h. l. de anno feptimo, fiue fabbatico, quo nullae fruges in agris inueniebantur, vt adeo hoc tempus fugientibus maxime incommodum effet. vid. *Relandi* Antiqq. Hebr. Sacr. P. 4. c. 10. §. 1. Sed non eft cur ab vfitata vocabuli σάββατον notione recedamus. Nempe etiam poft Macabaeorum tempora Iudaei religiofiores, et vna cum iis chriftianorum plurimi, qui antea Iudaei fuerant, limites itineris fabbatici praefinitos die fabbati egredi, fugere, hoftibus refiftere etc. nefas fibi effe fatis praepoftere opinabantur. vid. *Grotius* ad h. l. Hi ergo ita ftatuentes, religione impediebantur, periculum imminens fuga anteuertere. — 21. ἔςαι γὰρ τότε — οὐδ' οὐ μὴ γένηται] *illa enim calamitas*, qua Iudaei et ciues Hierofolymitani afficientur, *grauitate fua fuperabit omnes calamitates, quibus vnquam homines affecti funt et afficientur:* Luc. 21, 23. ἔςαι γὰρ ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὀργὴ ἐν τῷ λαῷ τούτῳ. Verba οἵα οὐ γέγονεν κ. τ. λ. exprimunt Superlatiuum, *calamitas grauiffima*, eftque haec loquendi ratio Hebraica, vid. Dan. 12, 1. Ioel. 2, 2. Ez. 5, 9. ibique Alex. Auctae negationes οὐδ' οὐ μὴ fortius negant, vt Luc. 10, 19. Hebr. 13, 5. Apoc. 18, 14.

22. καὶ εἰ μὴ ἐκολοβώθησαν αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι] fcl. τῆς θλίψεως· *nifi contraherentur dies illi* occupationis terrae et vrbis Iudaeorum, interitus ciuitatis reipublicaeque eorum. *Krebfius*, cum ἡμέρα, vt Hebr. יום, etiam *calamitatem ipfam* fignificet, (vid. *Fifcherus* ad Aefchin. Axioch. 2, 2. vt Lat. *dies*, vid. *Gronov.* Obff. 1, 2. et ad Senec. de Ira 3, 36. *Cafaubonus* ad Sueton. Aug. 23.) etiam h. l. ἡμέραι ἐκεῖναι de calamitate ipfa intelligit. Quae tamen interpretatio non neceffaria eft. Apud ἐκολοβώθησαν fubintelligi debet particula ἂν, quae faepius omittitur vt 12, 7. et ab Alex. Iudd. 13, 23. Verbum autem ipfum κολοβοῦν prop. notat *truncare*, *mutilare*,

Hebr. קצץ 2 Sam. 4, 12. et קצר Ief. 28, 20. vbi vid. Symmach. et Theodot. hinc *abbreuiare*, et ratione temporis, *contrahere*, vt h. l. Marc. 13, 20. Hebr. קצר Prou. 10, 27. οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ] *omnes perirent*, intelligunt: fame, caedibus. Eſt autem hoc populariter et hyperbolice dictum, atque ſignificatur his verbis omnino calamitatis grauitas et atrocitas. οὐ πᾶσα σάρξ, *nemo* (Hebraica locutio v. *Glaſſius* Phil. S. p. 410.) ſcl. eorum, qui non fuga celerrima e Iudaea aufugerunt v. 16. nemo incolarum Iudaeae, et ciuium Hieroſolymorum. Intelliguntur Iudaei et Chriſtiani. σώζεσθαι in hac orationis ſerie notat, *in vita conſeruari*, vt Marc. 5, 23. Act. 27, 20. 31 al. Interpretes qui verba Chriſti premunt, et ſingula ex hiſtoria illuſtrare ſtudent, monent: multa fuiſſe, quae Hieroſolymorum et regionis Iudaicae expugnationi moram allatura eſſe viderentur, diuina vero regente prouidentia factum eſſe, vt obſidio ¡vrbis omnium exſpectatione celerius finem haberet. Laudant Ioſeph. B. I. 5, 12, 1. et locum Taciti Hiſtor. 5, 11. *Iudaei ſub ipſos muros ſtruxere aciem, rebus ſecundis longius auſuri, et ſi pellerentur, parato perfugio. Miſſus in eos eques cum expeditis cohortibus, ambigue certauit. Mox ceſſere hoſtes, et ſequentibus diebus crebra pro portis proelia ferebant, donec aſſiduis damnis intra moenia pellerentur. Romani ad oppugnandum verſi. Neque enim dignum videbatur, famen hoſtium opperiri. — Ipſi Tito Roma, et opes, voluptatesque ante oculos, ac ni ſtatim Hieroſolyma conciderent, morari videbantur. Sed vrbem arduam ſitu, opera molesque firmauerant, quîs vel plana, ſatis munirentur.* cf. et *Wetſtenius* ad h. l. Monent praeterea non tantum Iudaeos, quibus Romani maxime infenſi erant, a Romanis, ſed etiam chriſtianos per Iudaeam et Galilaeam diſperſos, vel a Romanis, vel a Iudaeis furioſis, a ſicariis, zelotis, tyrannis, vtpote auerſos a belli conſiliis, potuiſſe opprimi, niſi Romanorum exercitus, omni vi armorum in vnam Hieroſolymam vrbem conuer-

ſa, citius bello finem impoſuiſſet. διὰ δὲ τοὺς ἐκλεκτοὺς κ. τ. λ.] *vt vero ſeruentur chriſtiani, dies illi contrahentur.* Per ἐκλεκτοὺς (vid. not. ad 20, 16.) intelligunt alii Iudaeos, qui hoc ipſo nomine quoque in libris V. T. inſigniuntur, et h. l. quidem, Iudaeos pietatis et probitatis ſtudioſos. Alii intelligunt chriſtianos, qui e Iudaeis ad Chriſti ſigna ſe contuliſſent, et Iudaeos illos, qui excidium Hieroſolymorum oculis contemplaturi, veritate praedictionis Chriſti cognita, in poſterum ad ſusceptionem religionis chriſtianae perduci ſe paſſuri eſſent. Alii arbitrantur hoc nomine inſigniri h. l. omnino homines rectius animatos, Iudaeos et chriſtianos. Sed ſunt haud dubie intelligendi chriſtiani e Iudaeis, qui, quoniam fuga eorum impedita fuit, Hieroſolymis et in Iudaea remanſerunt; de chriſtianis haec eadem vox etiam v. 24. et 31. recurrit. Caeterum *Paulus* ad h. l. animadvertit, reſpexiſſe Chriſtum opinionem ſatis antiquam, vid. Gen. 18, 23 ſqq. ingruente calamitate publica atque communi, impios piorum cauſſa ſeruari, ne hi cum illis ſimul intereant.

23. 24. Pluribus ſententiam v. 5. propoſitam h. l. Chriſtus repetit, atque docet, apparitionem ſuam tempore excidii Hieroſolymorum fore inconſpicuam v. 23 — 27. τότε, *tempore illo calamitoſo*, tempore obſidionis vrbis. ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ κ. τ. λ.] *ſi quis vobis dixerit: en! hic eſt Meſſias, vel illic: nolite fidem habere his vocibus.* Erant inter Iudaeos, qui putarent, Meſſiam iam adultum et inopinato hominibus ſe conſpiciendum praebiturum eſſe v. Prolegg. ad Ioh. p. 88. et not. ad Ioh. 7, 27. hanc opinionem Ieſus h. l. reſpexiſſe videtur. — 24. ψευδόχριστοι, *falſi Chriſti*; laudantur *Ionathas* in Cyrenaica, qui poſt exciſionem vrbis extitit, Ioſeph. B. I. 7, 38. *Barchochebas*, imperatoris Adriani temporibus, Euſeb. H. E. 4, 6. At eſt h. l. de tempore obſidionis Hieroſolymorum ſermo. ψευδοπροφῆται, *falſi prophetae.* Eliam

aliosque prophetas V. T. temporibus Meſſiae ab inferis redituros eſſe, exſpectabant Iudaei, vid. ad 11, 9. vt ergo imago a Chriſto h. l. propoſita, vid. ad v. 5. omnibus partibus ac numeris abſoluta eſſet, loquitur etiam de eiusmodi impoſtoribus, qui acturi eſſent perſonam Eliae, praecurſoris Meſſiae, aliorumque V. T. prophetarum. Hanc interpretationem noſtram verba, quae ſequuntur, confirmare videntur. Alii per ψευδοπροφήτας omnino intelligunt *doctores falſos*, qui oracula V. T. ita interpretaturi eſſent, vt perſuaderent vulgo, illos impoſtores eſſe Chriſtos. Affertur hanc in rem a *Grotio* ad h. l. *Aquibas*, qui Adriani temporibus vixit. καὶ δώσουσι σημεῖα κ. τ. λ.] *miracula varii generis eximia patrabunt:* pertinent haec quoque ad ornatum imaginis, et ſenſus omnino eſt: omnia facient, nihil intentatum relinquent, vt populum, et vero etiam, ſi fieri poſſit, chriſtianos ſeducant et decipiant. *Krebſius*, vt doceret ea, quae h. l. leguntur, eo tempore, quo excidium Hieroſolymorum imminebat, accidiſſe, laudauit locum Ioſephi Ant. 20, 8. 6. οἱ γόητες καὶ ἀπατεῶνες ἄνθρωποι τὸν ὄχλον ἔπειθον αὐτοῖς εἰς τὴν ἐρημίαν ἕπεσθαι, δείξειν γὰρ ἔφασαν ἐναργῆ τέρατα καὶ σημεῖα, κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν γενόμενα, *impoſtores et fallaciis pleni homines ſuadebant multitudini, vt ipſos in deſertum ſequerentur; ſe enim ipſis oſtenſuros eſſe dicebant manifeſta prodigia et ſigna, quae Dei cura euenirent.* add. Ioſeph. B. I. 2, 13. 4. vbi eadem fere leguntur. His in locis Ioſephus non annotauit, impoſtores illos populum falſis deluſiſſe miraculis, ſed tantum eos miracula promiſiſſe. Accepit ergo *Krebſius* cum *Kypkio*, aliisque, verba noſtra de vana miraculorum pollicitatione, ita vt verbum διδόναι h. l. ſit *polliceri*, quam verbi ſignificationem exemplis pluribus comprobauit ad h. l. *Kypkius*. Sic et נתן legitur Deut. 13, 2. 1 Regg. 13, 3. 5. Admiſſa vero interpretatione a nobis ſupra propoſita, non opus eſt, vt a vulgari ſignificatione verbi recedamus. οἱ ἐκλεκτοὶ ſunt *chriſtiani*, coll. v. 4. 5. et praeceſſit v. 23. μὴ

πιϛεύσητε, *nolite vos iis fidem habere.* Alii intelligunt in vniuerſum homines probitatis ſtudioſos, Iudaeos et chriſtianos.

25 — 27. *Haec vobis praedixi. Nolite ergo fidem iis habere, vbi dixerint vobis, en! in ſolitudine quadam eſt* (np. Meſſias), *ne exeatis: en! in conclaui quodam domus eſt, ne credatis.* Pro ὧδε — ὧδε v. 23. et Marci 13, 21. ἰδοὺ ὧδε ὁ Χριϛός· ἰδοὺ ἐκεῖ· h. l. legitur ἐν τῇ ἐρήμῳ; *in ſolitudine quadam* (vid. ad 12, 29. 15, 29.) i. in regione ab oppidis et hominibus remota, neque oppidis neque hominibus celebri. In eiusmodi deſerto docuerat Iohannes baptiſta, in eiusmodi regionibus ſaepius commoratus erat Chriſtus, et vel hanc ipſam ob cauſſam Chriſtus h. l. deſertum commemoraſſe videtur, cum et ſequatur μὴ πιϛεύσητε, *nolite vos iis fidem habere.* ἐν τοῖς ταμείοις reddi debet: *in quodam conclaui* (vt Iudd. 12, 7. *ſepultus eſt* בְּעָרֵי גִלְעָד, *in oppido Gileaditico*) i. in domo quadam, h. e. in oppido quodam, vt 2 Cor. 11, 26. inter ſe referuntur ἐν πόλει et ἐν ἐρημίᾳ. Caet. obſeruarunt interpp. *deſertum* h. l. commemorari, quod in deſerto tutius manum colligere potuiſſent eiusmodi impoſtores, verbis autem ἐν ταμείοις, *in conclaui domus,* ſignificari clandeſtinam collectionem ſectatorum. — 27. Sicuti de fulgure non dici poteſt, hic vel ibi eſt, ita nec de me illo tempore hoc dici poterit, cum iudex meam maieſtatem demonſtrabo per excidium Hieroſolymorum, inconſpicuus adero: ſimul vero etiam verbis huius v. inhaeret notio haec: repente et inopinato respublica Iudaeorum peribit. Fulgur enim eſt etiam imago celeritatis maximae, vid. Zach. 9, 14. καὶ κύριος ἔϛαι ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐξελεύσεται ὡς ἀϛραπή. Apollon. Rhod. 2, 267. Αἱ δ' ἄψαρ ἠΰτ' ἄελλαι ἀδευκέες, ἢ ϛεροπαὶ ὡς Ἀπρόφατοι νεφέων ἐξάλμεναι ἐσσεύοντο *illae vero ſubito tanquam procellae inexpectatae, aut vt fulgura improuiſa ex nubibus emicantia ingruebant.* Virg. Aen. 11, 26. ἐξέρχεται, *emicat* (יצא, Zach. l. c. Ez. 1, 13.) *ab*

oriente et ad occidentem lumen eiaculatur. *φαίνεσθαι*, אור, Pſ. 77, 19. 97, 4.

28. ὅπου γὰρ ἐὰν ᾖ πτῶμα — ἀετοὶ] *vbi cadauer eſt, ibi aduolare ſolent vultures.* Locutio prouerbialis, qua omnino h. l. poena improbitatis *certiſſima* (Iob. 39, 30. *vbicunque cadauer fuerit, ſtatim adeſt vultur.* Senec. ep. 46. *Si vultur es, cadauer exſpecta*) *grauiſſima* (v. interpp. ad Ez. 39, 17. Hab. 3, 5.) et *repentina* (vid. nos ad Hoſ. 8, 1.) denotatur. Sed haec ipſa verba alio tempore Chriſtus protulit, vid. Luc. 17, 37. vbi rectius haec verba leguntur, vid. Argum. hui. cap. extr. et not. ad 6, 24. 7, 6. debet ergo cohaerentia h. l. vtcunque conſtitui, et conſtituenda videtur hunc in modum: ad excidium Hieroſolymorum reipublicaeque Iudaeorum repente redibo et ita, vt non conſpiciar, ſunt poena digni (πτῶμα) et punientur certe, grauiter atque repente. *Eichhornius Allgem. Biblioth. B.* 3. p. 692. nexum orationis hunc eſſe putat: rediturus non conſpiciar, indignum mea perſona foret in excidio tam abominandae vrbis conſpici, vultures tantum, vt in prouerbio dicitur, cadaveribus adſunt, ad cadauera aduolant. *Roſenmüllero* in Scholiis ad h. l. ſenſus prouerbii eſt: vbicunque ſunt homines mali et facinoroſi, ibi adſunt flagella, quibus illi caſtigantur. Notant praeterea interpretes plures, qui per ἀετοὺς *aquilas* intelligunt, Ieſum hoc ipſo vocabulo ἀετοὶ reſpexiſſe ſigna Romanorum militaria, et *Michaelis Oriental. Biblioth. B.* 9. p. 37 ſq. probare ſtuduit, aquilas etiam cadaueribus veſci. At hoc idem negarunt alii, et obſeruarunt, vocabulo נֶשֶׁר ab Hebraeis inſigniri *aquilam* et *vulturem*, in Palaeſtina vel omnino non, vel ſaltem raro reperiri aquilas, omnia autem ibi eſſe vulturum plena, adeoque h. l. per ἀετοὺς, vt per נֶשֶׁר, Iob. l. c. Hoſ. l. c. Mich. 1, 16. *vulturem barbatum* intelligendum eſſe. vid. *Oedmani vermiſchte Sammlg. a. d. Naturkunde z. Erkl. d. heil. Schrift, aus dem Schwediſch. überſ. von Grö-*

ning. Erst. Hälfte c. 5. *Justi* et *Hezel.* ad Mich. 1, 16. *Stäudlinius Beyträge z. Erläut. d. bibl. Propheten*, ad Hos. l. c. *Ammonius bibl. Theol.* p. 578. *πτῶμα* non simpliciter dixisse *cadauer* scriptores Graecos probos, sed *πτῶμα νεκροῦ* notauit Phrynich. p. 164. add. Phauorin. et Thom. Mag. vid. *Fischeri* Prolusf. de vit. Lexx. p. 657. videtur hic vocabuli significatus fuisse Macedonicus et Alexandrinus, cum in versione Alex. Ps. 110, 6. Iudd. 14, 8. Ez. 6, 5. *πτῶμα* simpliciter positum de cadauere legatur.

29. Sequitur iam poetica descriptio interitus Hierosolymorum et euersionis reipublicae Iudaeorum, nam dixerat Christus hactenus de rebus iis, quae praegressurae essent vrbis excidium. *εὐθέως δὲ μετὰ τὴν θλῖψιν κ. τ. λ.*] *non ita multo post calamitates illas, sol obscurabitur, luna deficiet, stellae decident de coelo, coelum ipsum sese motitabit.* Sed solis et lunae, siderumque obscurationes, terrae etiam motus sunt poetis Hebraeorum et aliarum gentium frequentes et solennes imagines calamitatum publicarum, interitus reipublicae, vbi ergo non singula verba nimis premenda sunt, vid. Ioel. 3, 3. 4. Ies. 13, 10. 24, 23. 34, 4. 50, 3. 60, 19. 20. Ez. 32, 7. Amos. 8, 9. Mich. 3, 6. 7. Ouid. Met. 15, 782 ss. *Signa tamen luctus dant haud incerta futuri Arma ferunt nigras inter crepitantia nubes, Terribilesque tubas, auditaque cornua coelo Praemonuisse nefas: Phoebi quoque tristis imago Lurida sollicitis praebebat lumina terris. Saepe faces visae mediis ardere sub astris: Saepe inter nimbos guttae cecidere cruentae Caerulus et vultum ferrugine Lucifer atra Sparsus erat, sparsi lunares sanguine currus.* Virgil. Georg. 1, 463 sqq. *Sol tibi signa dabit: Solem quis dicere falsum Audeat? ille enim coecos instare tumultus. Saepe monet, fraudemque et operta tumescere bella. Ille etiam extincto miseratus Caesare Romam: Quum caput obscura nitidum ferrugine texit, Impiaque aeternam timuerunt secula noctem.*

Cic. Catil. 3, 8. *tum vero ita praesentes* (dii) *his temporibus opem et auxilium nobis tulerunt, vt eos paene oculis videre possemus. Nam, vt illa omittam, visas nocturno tempore ab occidente faces ardoremque coeli, vt fulminum iactus, vt terrae motus, vt caetera, quae tam multa nobis consulibus facta sunt, vt haec quae nunc fiunt, canere* (i. praedicere, portendere) *dii immortales viderentur.* add. Tibull. 2, 5. 71. ibique *Heynius.* Liu. 22, 4. extr. c. 5. Et sic etiam hoc loco deprehenditur Hebraico stilo descriptio excidii reipublicae Iudaeorum. Qui locum nostrum v. 29 — 32. de interitu mundi et iudicio extremo male ac perquam contorte interpretantur, vid. *Wolfius* in Curis ad h. l. atque propterea singula verba premunt, εὐθέως vertunt: *repente, subito*, quam in rem prouocant ad vsum versionis septuagintauiralis, quae aduerb. פִּתְאֹם, *repente*, Ier. 6, 26. reddidit ἐξαίφνης· Prou. 6, 15. ἐξαπίνης· sed Iob. 5, 3. εὐθέως· at expressit etiam פתאם Num. 12, 4. per παραχρῆμα i. *statim, non ita multo post*, et cum h. l. adiectum legatur μετὰ τὴν θλίψιν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, quibus verbis non ratio et modus euentus alicuius, sed tempus significatur: in promtu est, εὐθέως h. l. vertendum esse: *statim, non ita multo post.* ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται] *sol obscurabitur* l. *deficiet.* σκοτίζεσθαι est Hebr. חָשַׁךְ et קָדַר, Ies. 13, 10. Ioel. 2, 10. ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς, לֹא הַגִּיהַּ אוֹרוֹ, Ies. 13, 10. add. Ezech. 32, 7. Possunt haec intelligi de defectionibus solis et lunae, quae vocantur ἐκλείψεις ἡλίου καὶ σελήνης, Laërt. prooem. 2. sed rectius, vt opinor, explicantur de obscurationibus solis et lunae atque siderum in terrae motu, vt Apoc. 6, 12 sqq. Ioel. 3, 3. *Bergmann Physical. Beschr. der Erdkugel* p. 377. qui terrae motum ita describit: *die Erdrinde berstet an verschiedenen Orten, sinket an einigen Stellen, und erhebt sich an andern, die Luft wird mit Rauch und fremder Materie erfüllt, wodurch die Sonne bedeckt wird, oder eine rothe Farbe bekommt. Es entstehen häufige Luftfeuer und die erschrecklichsten Orcane.*

add. *Harmar Beobachtt. über den Orient*, *Th.* 2. p. 197. *Wiedeburg über die Erdbeben und den allgem. Nebel* 1783. Iena 1784. *Bartels Briefe über Calabrien u. Sicilien*, *Th.* 2. *Brief* 14. p. 54. 302. 319. *Br.* 21. p. 367. *οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ*; *stellae decident de coelo*; sermo esse potest de stellis proprie sic dictis, ita vt *ἐκπίπτειν* notet, *perire*, *splendorem amittere*; vt 1 Cor. 13, 8. Rom. 9, 6. et Hebr. נבל, Iob. 29, 14. ergo, stellae euanescent: vel *πίπτειν* proprie accipi potest, ita, vt *ἀστέρες* latiori significatu sumantur de corporibus stellis similibus, globulis, ex materiis sulphureis et inflammabilibus, quae ardere et lucere solent, atque de coelo decidere videntur, et haec explicatio praeferenda videtur. *καὶ αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται*, *et omne coelum agitabitur*: in terrae motu hominibus titubantibus coelum sese motitare videtur. *σαλεύεσθαι*, רעש, Ioel. 2, 10. id. qd. *σείεσθαι*, *tremere*, *se motitare*, vid. *Albertius* ad h. l. Per *τὰς δυνάμεις τῶν οὐρανῶν*, Hebr. צבא השמים, plerumque significantur *οἱ ἀστέρες* h. e. sol, luna, stellae, Deut. 4, 19. Ies. 34, 4. 2 Par. 33, 5. Ier. 33, 22. cum autem h. l. distinguantur *αἱ δυνάμεις τῶν οὐραν.* a sole, luna, et stellis; recte obseruarunt interpp. *αἱ δυνάμεις τ. οὐρ.* h. l. positum esse per periphrasin pro *οἱ οὐρανοὶ*, *coelum*, vt adeo *αἱ δυνάμεις κ. τ. λ.* sit id. qd. *σεισθήσεται ὁ οὐρανός*, quibus verbis Alex. Hebr. רָעֲשׁוּ שָׁמַיִם Ioel. 2, 10. expresserunt.

30. *καὶ τότε φανήσεται — οὐρανῷ*] *tunc apparebit signum Messiae in coelo*: Ioel. 3, 3. נתתי מופתים בשמים. Saepius Iudaei signa et portenta in coelo a Christo efflagitauerant, v. 16, 1. Marc. 8, 11. 12. Luc. 9, 29. eo his verbis Christus h. l. respexisse videtur. *τότε* id. qd. *μετὰ τὴν θλίψιν τῶν ἡμ. ἐκ.* v. 29 *σημεῖον* comprehendit ea omnia, quae v. 29. legebantur, obscurationes solis, lunae etc. vt Luc. 21, 25, *καὶ ἔσται σημεῖα*· *Morus* Diss. Theologg. et Philoll. Vol. 1. p. 145. *τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀν-*

ϑρώπου coniungit cum voce ἐν τῷ οὐρανῷ, vt verba fonent: *tum videbunt documentum* (σημεῖον), *quo conflet, Meffiam in coelo effe* h. e. regnare, hoftesque fibi fubiicere. Aeque contorte *Storrius* Opufcc. T. 2. p. 22 fq. τὸ σημεῖον, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου pofitum putat pro, τὸ σημεῖον, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, vt τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρ. fit genitiuus appofitionis. — Imago ergo haec eft: et hoc erit illo tempore fignum aduentus Meffiae iudicis; fed fenfus verborum omiffa imagine eft: tunc Meffias iudex apparebit, excidione Hierofolymorum et euerfione ciuitatis Iudaeorum maieftatem fuam demonftrabit. ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτεται, Luc. 17, 30. κόψονται πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς] *omnes familiae Iudaeorum pectora plangent*, erat hoc fignum moeroris et luctus, vid. ad 11, 17. ἡ γῆ, *Iudaea*, et πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς eft Hebr. כָּל־מִשְׁפְּחוֹת הָאָרֶץ, Zach. 14, 11. al. καὶ ὄψονται — τοῦ οὐρανοῦ *atque videbunt venientem Meffiam nubibus cinctum*: cum haec verba non poffint accipi proprie de adfpectabili aduentu, cf. v. 23. 26. 27. fenfus eorum, imagine remota, eft: cognofcent Iudaei maieftatem et potentiam Meffiae iudicis, quam, peruerfitatem et amentiam eorum puniturus, euerfione templi et vrbis luculenter demonftrabit. Verbum ὄπτεσθαι notat etiam, vfu et experientia cognofcere, 26, 64. Hac ipfa autem imagine, quae h. l. occurrit, vtuntur etiam Hebraeorum prophetae, cum Deum, maieftatem fuam declarantem, defcribere volunt; annuntiant, eum nubibus infidentem effe venturum, vel ad auxilium ferendum, vel ad iudicium habendum, Deut. 33, 26. Ief. 19, 1. Pf. 18, 18. μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς] *fumma potentia et maieftate* h. e. omnino, demonftrabit fummam fuam potentiam. Nam δόξα, vt Hebr. כָּבוֹד, aliis nominibus iungitur, ad indicandam rei alicuius magnitudinem, praeftantiam, excellentiam.

31. Meffiae efficientia in euertenda Iudaeorum republica, eiusque potentia et maieftas exinde quoque ap-

parebit, quod in tantis motibus, in tanta calamitate Iudaeis, aduerfariis religionis chriftianae, infligenda, vbiuis locorum Chrifti fectatores, (ἐκλεκτοὶ) per Dei prouidentiam illaefi feruabuntur, et a perfecutionibus Iudaeorum liberabuntur. Hanc fententiam imagines h. l. propofitae exprimunt, in quibus non fingula verba vrgenda funt. Monent interpretes, Iudaeos, inter quos chriftiani viuebant, tum durante ifto bello in Syriae oppidis, Alexandriae Iofeph. B. I. 2, 18. aliisque in locis turbas mouiffe, tum vero poft Hierofolymorum excidium in omnes terrarum partes disiectos, vbique locorum omnis generis indigniffima mala paffos effe. Commemorantur h. l. genii, coeleftes, quoniam de Meffia iudice venturo fermo eft, vid. ad 13, 40. coll. 16, 27. 25, 31. Buccina apud Iudaeos populus conuocari folebat, vid. Leuit. 25, 9. Num. 10, 2. Iudd. 3, 27. 6, 34. et cum h. l. adhibitum fit verbum ἐπισυνάξουσι, hinc additur μετὰ σάλπιγγος φωνῆς μεγάλης, *cum tuba maxime fonora* (id. qd. σάλπιγξ θεοῦ, 1 Theff. 4, 16. fingularis vim habet pluralis, et φωνὴ per Hebraifmum vim adiectiui); quod additamentum ad ornatum tantum pertinet, vt Ief. 27, 13. Ier. 4, 5. 6, 1. al. ἐπισυνάξουσι, *congregabunt, cogent*, cui verbo ineft notio fecuritatis, liberationis, vt 23, 37. incolumes feruabuntur et liberabuntur, adeft eorum ἀπολύτρωσις, coll. Luc. 21, 28. ἐκ τῶν τεσσάρων κ. τ. λ.] *e quatuor coeli et terrae regionibus, ab vno extremo coelorum ad alterum*, i. e. toto terrarum orbe, qui coelo tegitur, vbicunque terrarum fint. ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων Hebraei quatuor coeli plagas dicebant אַרְבַּע רוּחוֹת, vid. Ezech. 37, 9. 1 Chron. 9, 24. ibique τοὺς ό· et hoc fenfu voc. ἄνεμοι etiam h. l. vfurpatum legi, nempe de quatuor coeli plagis, quae pro vniuerfo terrarum orbe nominantur, vel docere poteft locus Luc. 13, 29. ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν, extremas terrarum orbis regiones Hebraei vocabant קְצֵה הַשָּׁמַיִם, Deut. 30, 4. 28, 64. vid. *Vorftius* de Hebraifm. p. 455 fq. — Alii interpretes per

ἀγγέλους, cum hoc vocabulum haud raro etiam quemuis legatum et nuntium notet, intelligunt apostolos, aliosque doctrinae christianae praecones; μετὰ σάλπιγγος explicant de libertate dicendi; instar tubae sonorae resonabit vndiquaque eorum vox, Rom. 10, 18. ἐπισυνάξουσι τοὺς ἐκλεκτοὺς, futuros christianos, homines omnis generis nomina sua Christo daturos congregabunt, latius propagabitur Christi religio. Quam contorta haec interpretandi ratio sit, vel me non monente, doctissimus quisque sponte intelliget.

32. 33. *Percipite hanc a ficu desumtam similitudinem.* Ficum haud dubie propterea commemorauit, ab eaque similitudinem petiit Christus, quod, cum haec edisfereret, in monte oliuarum versabatur v. 3. sed mons oliuarum non tantum oliuis, verum etiam ficis et palmis consitus erat, vid. *Warnekros Hebr. Alterth.* p. 113. ὅταν ἤδη — ἁπαλὸς] *si ficorum rami teneri facti fuerint*, i. vbi succus redierit e radicibus in ramos: ἁπαλὸς, Hebr. רַךְ, Ezech. 17, 4. 22. *tener*, *mollis* id. qd. μαλακὸς, vid. *Fischerus* ad Anacr. 22, 4. καὶ τὰ φύλλα ἐκφυῇ] *et folia nata fuerint*: vulgo legitur ἐκφύῃ, vt sit Praes. Coni. atque *Grotius* ἐκφύειν idem esse putabat, quod προβάλλειν Luc. 21, 30. *emittere*, sed ibi est alia verborum structura, et προβάλλειν vim habet Medii, *prodire*, *exire in folia*. Res ipsa et ordo verborum docet h. l. τὰ φύλλα esse subiectum, atque adeo rectius h. l. legitur ἐκφυῇ aor. 2. quod tempus etiam interpp. veteres expresserunt, vt Vulg. *et folia nata fuerint.* γινώσκετε — θέρος] *intelligitis adesse aestatem.* ἐγγίζειν non tantum notat *appropinquare*, vt adhuc absis, sed etiam appropinquare ita, vt adsis et attingas, vnde *adesse*, *accedere*, *aduenire*, vid. ad 3, 2. Vocabulum autem θέρος latius patet, nec tantum *aestatem*, sed et simul *veris tempus* notat, vt Hebr. קַיִץ. Caussa est, quoniam in Orientis regionibus non tantum discrimen intercedit, quantum in Occidentis regionibus, quod attinet

temperiem coeli, vid. *Harmar Beobachtt. üb. d. Orient, Th.* 1. p. 6. 20. 72. et *Schleusneri* Lex. h. v. — 33. ὅταν ἴδητε κ. τ. λ.] *cum videbitis haec omnia*, interitum ciuitatis et reipublicae Iudaeorum, *intelligite iam euentura esse, quae dixi*, coll. v. 31. et 34. *intelligite, adesse salutem vestram.* Lucas 24, 28. accuratius scripsit: ἐγγίζει ἡ ἀπολύτρωσις ὑμῶν, quae formula ib. v. 31. commutatur cum voce ἐγγύς ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ· et significatur his verbis, liberatio christianorum a persecutionibus Iudaeorum, Iudaismi oppressio et laetior religionis christianae propagatio. Alii minus recte, vt videtur, ad ἐγγὺς ἐπὶ θύραις e v. 30. subintelligunt ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Voces autem ἐγγὺς, ἐπὶ θύραις sunt plane idem valentes. Philo de Agric. p. 208. D. ὅταν ὁ πόλεμος ἐγγὺς καὶ ἐπὶ θύραις ὢν ἤδη τυγχάνῃ, *cum bellum iam proximum et pro foribus adsit.* Sic *in limine esse* Virg. Aen. 8, 656. vid. et *Raphelius* ad h. l.

34 sq. Haec omnia hactenus dicta, hominibus huius aetatis adhuc viuentibus euenient. Voc. γενεὰ plures, qui ea quae proxime praecesserunt de iudicio extremo explicant, vt *Wolfius, Heumanus* ad h. l. *Storrius* (*neue Apologie d. Offenb.* p. 323. et Diss. exeget. in libror. N. T. histor. aliquot loca P. 1. p. 40. P. 2. p. 23.) interpretantur de *gente Iudaeorum* non interitura, donec praedicta omnia de fine mundi euentura sint. Sed contextus hanc interpretationem repudiat, cum non sermo fuerit in antecedentibus de fine mundi, et foret omnino hoc mira designatio temporis iudicii extremi, vt bene monuit *Michaelis* ad h. l. v. et *Eichhornii Allg. Bibl.* B. 3. p. 298. 1060. *Flattus* in Commentatt. theol. a *Velthusenio, Rupertio* et me editis, Vol. 2. p. 461 sq. neque γενεὰ in libris N. T. indicat *gentem*, sed ἡ γενεὰ αὕτη sunt *homines huius aetatis, huius seculi*, vt Matth. 11, 26. 23, 36 al. דּוֹר, Coh. 1, 4. Hinc etiam improbanda est *Pauli* sententia, qui in *Krit. Kommentar* ad h. l. per γενεὰν intelli-

git *Christi sectatores*, quo significatu γενεὰ nullibi legitur, vid. et *Kritik des Kommentars von Paulus*, p. 153 sq. Sensus igitur est: plures hominum nunc temporis viuentium intererunt iis, quae de ciuitatis Iudaeorum interitu et christianorum liberatione dixi, coll. 16, 28. Luc. 9, 27. Marc. 9, 1. — 35. Certissime, quae dixi, euenient, vid. ad 5, 18.

36. *Quo autem die, quanam hora haec euentura sint, nemo nouit, ne genii quidem sancti sciunt, solus pater meus nouit.* At v. 34. dixerat Christus, euentura ea esse hominibus huius aetatis adhuc viuentibus! Sed ἡμέρα et ὥρα non latiori sensu sumenda sunt, vt plures voluerunt, ita, vt omnino tempus notent, immo *diem* et *horam* indicent, vt adeo haec verba accuratius tempus ipsum designent. Cum enim ὥρα referatur ad ἡμέραν, *diem*, illo ipso vocabulo significatur certum diei naturalis spatium, i. e. *hora;* quam interpretationem confirmant etiam v. 43. Marc. 13, 35. Matth. 24, 50. Omnino ergo Christus v. 34. tempus aduentus sui designauerat, sed accuratius illud definire nolebat. Scilicet, vt iam supra obseruauimus, neutiquam probabile est, Iesum ea omnia, quae c. 24. 25. leguntur, continua orationis serie dixisse; sed interpellasse eum haud raro discipulos, vel ex ipsa orationis forma, et singularum sententiarum connexione coniici potest. Videntur ergo omnino discipuli Iesum rogasse, vt accuratius iis tempus, quo haec omnia euentura essent, definiret, cui tamen curiositati eorum, cum generalior illa temporis designatio v. 34. ad excitandam alendamque eorum fidem et constantiam sufficeret, satisfacere omnino nolebat, et vt eos prorsus ad silentium redigeret, fatebatur, plane neminem hoc scire, et quo fortius hoc exprimeret, addebat, neque angelos diem et horam scire, solum patrem suum. Post τῶν οὐρανῶν plures codd. et verss. addunt οὐδὲ ὁ υἱός, quae quidem verba e Marc. 13, 32. in hunc lo-

eum translata funt. vid. *Griesbachius* in Commentar. Crit. ad h. l.

37 — 39. Calamitas illa, quae Iudaeis imminet, fubito ventura nihil tale metuentes opprimet. Haec fententia exornatur v. 37 — 41. coll. Luc. 17, 26 fs. ὥσπερ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ Νῶε κ. τ. λ.] *qualia fuerunt tempora Noachi, tale erit tempus, quo ego reuenturus fum ad puniendos Iudaeos;* qualis fuit vita hominum Noachi tempore, ante diluuium, talis erit vita hominum, cum ego iudex aduentabo. αἱ ἡμέραι id. qd. ὁ καιρὸς, ὁ χρόνος, vt Hebr. הַיָּמִים, Gen. 26, 1. Pf. 23, 6. — 38. ἦσαν τρώγοντες — ἐκγαμίζοντος] per Hebraifmum pro, ἤσθιον, ἔπινον, ἐγάμουν, ἐξεγαμίζοντο, Luc. 17, 27. Haec vero ipfa verba: *edebant, bibebant, vxores ducebant, nuptum dabant*, non depingunt vitam voluptatibus deditam, neglecta pietate et probitate, vt opinatus eft *Wolfius* in Curis ad h. l. cum interpretibus aliis, fed defcribitur tantum vita fecura, vid. locus plane fimilis, Ier. 29, 5. 6. neque in verbo τρώγειν emphafis quaerenda eft cum *Beza* et aliis, qui illud de *brutis* proprie dici autumant, nam etiam de hominibus occurrit, ita vt fit *edere*, Ioh. 6, 54. vid. *Palairetus* ad h. l. τρώγειν καὶ πίνειν eft omnino *epulari, conuiuari*, folent enim Hebraei verba, quae partem rei indicant, ponere pro verbis, quae totam rem fignificant. vid. Gen. 24, 54. 1 Regg. 1, 25. et *Fifcherus* Proluff. de vit. Lexx. N. T. p. 299. 320 fqq. ἄχρι ἧς ἡμέρας pro ἄχρι τῆς ἡμέρας ᾗ, Hebr. עַד יוֹם שֶׁבּוֹ, *vsque ad diem illum, quo Noachus nauem confcendit.* — καὶ οὐκ ἔγνωσαν] *incurii, negligentes erant, non intendebant animum:* fic ידע legitur Hof. 2, 10. Ief. 1, 3. Pf. 39, 5. 90, 12. ἦρεν ἅπαντας, *perdidit omnes.* αἴρειν, *perdere, necare*, נשׂא, Iob. 32, 22. 1 Macc. 5, 2. ἀπώλεσε habet Luc. 17, 22. οὕτως ἔσται κ. τ. λ., ita quoque fe gerent homines, et eandem nancifcentur fortem, cum Meffias ad puniendos Iudaeos redibit, coll. Luc. 17, 30.

40. 41. Docent, calamitatem tantam et tam inopinatam fore, vt vix vnus et alter euafurus fit. Praefentia παραλαμβάνεται et ἀφίεται vim habent futurorum παραληφθήσεται, ἀφεθήσεται, vid. Luc. 17, 34. Verbum παραλαμβάνεται explicant: educetur e communi periculo, coll. v. 31. putantque refpici his verbis ad ea, quae acciderint Lotho, vid. Luc. 17, 28. quod tamen nimis longe petitum eft. Verbum autem ἀφίεσθαι interpretantur *relinqui*, *interire*. Scilicet παραλαμβάνειν eft *fecum fumere aliquem*, quo fenfu quam faepiffime in N. T. legitur, et h. l. dicitur de hoftibus captiuum abripientibus, nam παραλαμβάνειν etiam notat *bello capere*, Thucyd. 1, 19. Ἀθηναῖοι δὲ ναῦς τε τῶν πολεμίων τῷ χρόνῳ παραλαβόντες, vid. *Münthii* Obff. e Diod. Sic. ad Luc. 17, 34. hinc ἀφίεται, *dimittetur*, eft, *aufugere finent* eum hoftes, quem vfum loquendi pluribus demonftrarunt *Elsnerus* et *Münthius* ad Luc. l. c. — 41. δύο — μύλωνι] *duae molent in piftrino:* μύλων eft h. l. *piftrinum*, i. e. locus, in quo eft mola, quae duobus faxis conftat, quorum attritu grana franguntur. Veteres vtebantur fere *molis trufatilibus*, *Handmühlen*, quae circumagebantur a feruis, Exod. 11, 5. Herodo. 7, 187. Gell. 3, 3. etiam ab ancillis, Ief. 47, 2. h. l. vid. *Goetzius* de piftrinis vett., Cygneae 1730. 8. p. 189 fq. *Warnekros Hebr. Alterth.* p. 202. ἀλήθειν, *molam circumagere*, טחן, Ecclef. 12, 4. Iudd. 16, 21., vid. *Schleusneri* Lex. h. v.

42. *Vigilate igitur, quoniam qua hora venturus fit dominus vefter, ignoratis.* Dixerat Iefus, fe fubito et repente rediturum effe ad vindictam fumendam de hoftibus et aduerfariis religionis fuae, et Iudaeos nihil tale metuentes calamitatem oppreffuram effe. Hinc addit: γρηγορεῖτε οὖν κ. τ. λ., vos vero caute et circumfpecte agite, fidei, virtutis ac probitatis conftanter eftote ftudiofi. Etenim γρηγορεῖν, vt Lat. *vigilare*, vid. *Cortius*

ad Salluſt. Cat. 54, 4. et Hebr. שקד, vid. *Buxtorfii* Lex. Talm. h. v. et *Schleusneri* Lex. v. γρηγορέω adhibetur etiam de iis, qui partes ſuas bene agunt, cauti ſunt et diligentes, vt h. l. Act. 20, 31. Baruch. 2, 7. Sap. 6, 15.

43. 44. Ea quae inde a v. 43. vsque ad c. 25, 31. leguntur, a pluribus quidem interpretibus, non minus quam ea, quae praeceſſerunt, ad interitum ciuitatis reipublicaeque Iudaeorum referuntur, ſed rectius, vt opinor, explicantur de aduentu Chriſti vltimo, et praemiis poenisue in altera vita exſpectandis. Nam 1) Lucae locus parallelus 12, 35 ſqq. (vbi ſimilitudines a Chriſto h. l. et c. 25. propoſitae ita repetitae, et eo ordine collocatae leguntur, vt eas in Gnomologia ſua Lucas reperiebat, vid. Prolegg. p. 6) agit de felicitate futura in regno Meſſiano piis chriſtianis exſpectanda, cf. v. 37. 38. add. Argum. c. 25. et ipſum Lucam ſimilitudines illas, a Chriſto propoſitas, ita intellexiſſe, etiam exinde patet, quod ſtatim ſequuntur ea, quae ibi v. 32 ſqq. extant. 2) Hic ipſe Luc. locus docet Matth. more ſuo (vid. not. ad 3, 7 al.) etiam h. l. cum ſpecimen dare vellet ſermonum Chriſti de reditu ipſius ad excidium Hieroſolymorum, atque de reuentu eiusdem ad iudicium extremum, varias omiſiſſe interlocutiones et interrogationes diſcipulorum (vid. Argum. hui. cap. et not. ad 24, 36.), quas Ieſus v. 43 ſs. reſpexit. Ciuitatem Iudaeorum hominibus huius aetatis adhuc viuentibus interituram eſſe, praedixerat Chriſtus v. 34. ſed nihil monuerat hactenus de συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος, de reſurrectione mortuorum, iudicioque extremo, quae quidem omnia cum euerſione templi et vrbis coniuncta fore, putabant Iudaei, v. Argum. hui. cap. Ipſa Chriſti verba v. 43. ἐκεῖνο δὲ γινώσκετε, non minus quam reliqua quae ſequuntur, ſatis perſpicue docent nouam ordiri inde a. v. 43. orationem, et praeceſſiſſe nonnulla a Matthaeo omiſſa. Videntur ergo Apoſtoli ipſi, poſt-

quam Chriftus ea dixerat, quae c. 24, 4 — 43. leguntur, de συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος, iudicio extremo, et regni Meffiani felicitate (vid. Argum. c. 25.) loqui coepiffe, variasque quaeftiones mouiffe, et inter alia inprimis magiftrum interrogaffe, quando fecutura effet συντέλεια τοῦ αἰῶνος et folennis regni Meffiani inauguratio? Ad hanc interrogationem refpondebat Iefus v. 43 fq. orationem fuam ad Apoftolos reliquosque fectatores fuos praefentes dirigens: tempus definiri nequit, inopinato redibo, quare vigilate, circumfpecte agite, omni cura, omnique opera officiis veftris fatisfacere ftudete. Tum Petrus, vt erat ingenii feruidi et amoris in Chriftum pleniffimus, (vid. de Petri ingenio not. ad 14, 25. 16, 17.) Luca auctore 12, 41. in haec erumpebat verba: *num nobis haec dicis?* h. e. num nos Apoftolos tam grauiter ad vigilantiam et conftantiam cohortaris, mihi crede, nos vigilabimus, et conftantiffimi erimus, (coll. Matth. 26, 35.) *an haec tua verba fpectant reliquos omnes fectatores tuos praefentes?* i. an in vniuerfum omnibus fectatoribus tuis vigilantiam, conftantiamque commendas? Iefus vero affirmabat omnibus omnino cohortatione hac ad vigilantiam opus effe, feque acclamare omnibus, vigilate! vid. Marc. 13, 37. Hanc fententiam parabolis nonnullis illuftrabat. Prima earum, 24, 45 — fin. fpectabat Apoftolos, per eamque eos edocebat, tempus reuentus fui ad iudicium extremum, folennemque regni Meffiani inaugurationem non definiri poffe, ferius fe reuenturum, fed certiffime reventurum effe. Duae reliquae eiusdem fere argumenti parabolae c. 25, 1 — 31. non tantum Apoftolos, fed et alios Chrifti difcipulos et fectatores fpectabant. Ac fumma quidem orationis a Chrifto habitae 24, 45 — 25, 31. haec eft: Vigilate omnino omnes et conftantes efto-te, vt, quandocunque venturus fim, quodfi etiam ferius fecuturus fit alter meus reditus illum priorem, vos non imparatos reperiam. Mihi credite, qui ita fe gefferit, vt non quouis tempore ad dominum laeto animo excipi-

endum paratus ſit, excludetur felicitate regni Meſſiani et grauiſſimis poenis afficietur 24, 51. 25, 12, 30. — 3) Hac interpretatione admiſſa, accuratior nexus inter has parabolas et deſcriptionem iudicii extremi, c. 25, 31 ſqq. exiſtit, atque perſpicitur, parabolis illis Chriſtum ſibi quaſi viam munire voluiſſe ad accuratiorem deſcriptionem vltimi aduentus ſui ad iudicium extremum, Eſt vero etiam haec interpretatio ſimilitudinum Chriſti a nobis propoſita, longe facilior, quam illa altera, quae verba Chriſti interitum reipublicae Iudaeorum ſpectare docet. 4) De excidio templi et vrbis, et aduentu ſuo ad euerſionem ciuitatis Iudaeorum verba faciens Chriſtus, dixerat 24, 34. οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη, ἕως ἂν πάντα ταῦτα γένηται; (vid. Argum. hui. cap.) ſed in omnibus parabolis, quae inde a c. 24, 45 ſqq. leguntur, in quibus quoque de reuentu ſuo loquitur, docet, eum ſerius ſecuturum eſſe, χρονίζει ὁ κύριος, 24, 48. χρονίζοντος δὲ τοῦ νυμφίου, 25, 5. μετὰ χρόνον πολὺν, 25, 19, Caeterum cf. notata ad c. 25. εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης κ. τ. λ.] *ſi noſſet herus qua vigilia fur eſſet venturus, vigilaret, nec perfodi ſineret ſuos parietes.* Prouerbium haec verba redolere videntur, quo omnino ſententia h. l. exprimitur haec: reditus mei tempus definiri nequit, inopinato redibo, vid. 1 Theſſ. 5, 2. Apoc. 3, 3. ποίᾳ φυλακῇ, vid. not. ad 14, 25. διορύσσειν, vid. ad 6, 19.

45—47. τίς poſitum eſt pro εἴ τις vt Iac. 3, 13. *ſi quis*, vt Hebr. מִי legitur Deut. 20, 5. מִי־הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַיִת *quis eſt vir, qui aedificauit domum* i. ſi quis domum aedificauit. add. Pſ. 107, 43. al. vid. *Fiſcherus* ad *Leusden*. de Hebraiſm. N. T. p. 72 ſq. et *Vorſtius* de Hebraiſm. p. 211 ſqq. πιστὸς δοῦλος καὶ φρόνιμος, *ſeruus fidelis et prudens.* Sermo eſt, vt ſequentia docent, de ſeruo, qui reliquo famulitio praeerat, qui οἰκόνομος, *diſpenſator*, dicebatur, vt Luc. 12, 42. et quae h. l. le-

guntur, fpectabant proxime Apoftolos, religionis chriftianae doctores, qui etiam 1 Cor. 4, 1. οἰκονόμοι μυστηρίων θεοῦ vocantur. ὃν κατέστησεν — θεραπείας αὐτοῦ] *quem herus praefecit familiae fuae.* θεραπεία, *feruitium*, pro feruis, vt Gen. 45, 16. vbi οἱ ὁ' add. Aelian, H. V. 12, 40. 2, 2. vbi vid. *Perizonius*; eodem fenfu *minifterium feruile* dixit Iuftin, 23, 1. *legationes* pro legatis Liu. 26, 19. 51. Plura hanc in rem exempla collegerunt *Abrefchius* dilucidd. Thucydd. p. 598. *Graeuius* ad Iuftin. 41, 2. *Albertius* et *Loesnerus* ad h. l. διδόναι id. qd. διαδιδόναι 19, 21. ἐν καιρῷ, *tempore ftato*, *legitimo*. — 46. μακάριος, *laetam fortem nancifcetur*, praemiis ornabitur. ἔρχεσθαι pofitum h. l. eft pro ἐπανέρχεσθαι Luc. 10, 35. 19, 15. vt Matth. 2, 21. et בוא Gen. 27, 30. atque adeo ἐλθὼν vertendum: *vbi reuenerit.* — 47. ἐπὶ πᾶσι — αὐτὸν] *omni rei fuae eum praeficiet*: τὰ ὑπάρχοντα, *facultates*, *res familiaris*. Seruus, qui reliquo famulitio praeerat, dicebatur οἰκόνομος, qui vero reliquis feruis praeerat ita, vt etiam adminiftrator rei familiaris effet, pecunias atque rationes tractaret, dicebatur ἐπίτροπος, *procurator.* Plin. H. N. 7, 11. Iofeph. Ant. 18, 8. Hefych. ἐπίτροπος· ὁ προστατῶν χωρίων καὶ ὅλης τῆς οὐσίας· vid. *Kypkius* ad h. l. et *Loesnerus* ad Luc. 8, 3. qui interdum etiam dicebatur οἰκόνομος, vt Luc. 16, 1. Itaque ἐπὶ πᾶσι κ. τ. λ. prop. eft, *procuratorem eum conftituet* h. e. cum referantur haec verba ad Apoftolos, praemiis ornabuntur ampliffimis. Lucem accipiunt haec verba ex Matth. 19, 28. et vfus eft Iefus hac imagine, quoniam paulo ante dixerat v. 45. ὃν κατέστησε κ. τ. λ. h. e. quem difpenfatorem conftituerat.

48 — 50. *Quodfi vero malus feruus ille fecum cogitet, morari dominum reuenire.* κακὸς id. qd. ἄφρων καὶ ἄπιστος, coll. v. 45. χρονίζειν, *morari*, *differre*, eft Hebr. אחר, et vfurpatur vel addito Infinitiuo verbi, quo fignificatur res, quam quis facere tardat, vt Gen. 27, 20.

Deut. 23, 22. h. l. vel eo omiſſo, vt Hab. 2, 3. Matth. 25, 3. al. — 49. ἄρξηται τύπτειν pro τύψῃ, vid. 11, 7. 12, 1. συνδούλους codd. multi addunt αὐτοῦ, quod et propius accedit ad vſum loquendi Hebraeorum. Sed τύπτειν, *verberare*, h. l. omnino eſt *male tractare*, iniuriis quibusuis afficere. ἐσθίειν καὶ πίνειν generatim eſt, *epulari, conuiuari* vid. ad v. 38. h. l. autem, cum ſequatur μετὰ τῶν μεθυόντων, *cum vinolentis:* notat, vino epulisque eſſe deditum, cibo et vino ſe obruere, quo omnino vita flagitioſa ſignificatur. Eiusmodi enim ſeruus eſt h. l. imago doctoris religionis chriſtianae, qui turpi ſe tradit ſecuritati, praecepta religionis ab aliis laedi ſinit, et ipſe laedit atque vitiis indulget quibusuis. Sic et Luc. 21, 34. ebrietas nominatur pro vitiis quibuscunque. Sed pro ἐσθίειν καὶ πίνειν haud dubie cum plurimis optimae notae codd. legendum eſt ἐσθίῃ καὶ πίνῃ, lectio vulgaris ἐσθίειν καὶ πίνειν e Luc. 12, 45. in hunc locum translata eſt.

51. Quid h. l. ſignificet διχοτομεῖν, quod proprie notat, *in duas partes ſecare*, vid. Ioſeph. Ant. 2, 2. 2, coll. 1 Regg. 3, 25. vehementer inter ſe disſentiunt interpretes, quorum ſententias varias collegerunt *Suicerus* in Theſ. Eccleſ. h. v. *Wolfius* in Curis, et *Koecherus* in Analectis ad h. l. Plures nimirum haec verba interpretantur: *crudeli morte eum afficiet*, quam tamen ſententiam propterea amplecti nequeo, quia ei aperte repugnant verba ſequentia, quae de ſeruo tanquam adhuc viuo loquuntur. Hinc alii, auctore Chryſoſtomo, hoc verbum explicant, de *poena crudeli quacunque.* Erat ſcilicet olim hoc crudeliſſimum ſupplicii genus, vt reorum vel captiuorum corpora in duas partes ſecarentur, tam apud Hebraeos, quam apud Graecos atque Romanos vſitatum. vid. Iudd. 19, 29. 1 Sam. 15, 33. Dan. 3, 29. Tertullian. Apologet. c. 3. Diod. Sic. 1, 2. Suet. Calig. c. 27. Horat. Sat. 1, 1. 99 ſs. Hebr. 11, 37. *Gatackerus* Ad-

verſ. p. 455. Hinc διχοτομεῖν vſurpari coeptum eſt eo ſenſu, vt eſſet *crudeli morte aliquem interficere.* Heſych. διχοτομεῖν, ἀναιρεῖν· omninoque *acerba atque atroci poena aliquem afficere*, vt hiſtor. Suſan. v. 55. σχίσει σε μέσον· v. 59. πρίσαι σε μέσον. *Heumannus* in Actis Eruditor. Supplem. T. 5. p. 202 ſqq. et in *Erklärung des N. T.* ad h. l. διχοτομεῖν explicat: *diuerberare, flagris tergum ſecare*, cum Luc. 12, 47. legatur δαρήσεται· vt adeo διχοτομεῖν ſit id. qd. δέρειν. Recte. Nam et ipſum verbum διχοτομεῖν notat *disſecare*, *in plures partes ſecare*, vt ap. τοὺς ό Exod. 29, 17. vbi reſpondet Hebr. נִתַּח. Sunt ergo h. l. graues plagae intelligendae. Alii, velvti *Suicerus*, *Beza*, *Boltenius*, *Götzius* in *Erkl. des Matth.* *Bonnetus* in Biblioth. Hagana T. 4. p. 473 ſqq. διχοτομεῖν, vertunt *ſeparare*, cum גזר ſignificet *ſecare*, et *ſeparare*, vt 2 Chron. 26, 21. vbi Alex. habent ἀποσχίζειν· add. Pſ. 88, 6. et verbum פלח in lingua Chald. notet, *disſecare*, *remouere*, vt Lat. *abſcindere*, et *diuidere*, Horat. Carm. 1, 3. *Nec quicquam deus abſcidit Prudens oceano diſſociabili Terras.* Id. 2, 11. *Scythes Adria diuiſus obiecto*, remotus a caeterorum hominum quaſi conſortio. Senſum ergo ita conſtituunt: ſeparabit eum a reliquis ſeruis probis, eum e ſuo eiiciet conſortio, eum dimittet. Huic vero interpretationi non fauet locus Luc. 12, 47. eaque admiſſa frigida ſententia procedit. καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ κ. τ. λ.] *eumque amandabit in locum vbi ſunt ſimulatores.* μέρος reſpondet Hebr. חלק, et eſt id. qd. μερὶς, quod voc. commutatur cum μετοχὴ et κοινωνία 2 Cor. 6, 15. Formula autem τιθέναι τὸ μέρος ſ. τὴν μερίδα αὐτοῦ μετά τινος Hebraica eſt, et notat: *verſari cum aliquo*, vid. Pſ. 50, 18. Prou. 29, 24. Dan. 4, 12, 20. ibique τοὺς ό. Sed h. l. τιθέναι eſt id. qd. διδόναι, atque adeo τὸ μέρος αὐτοῦ κ. τ. λ. reddi debet: *iubebit eum verſari cum ſimulatoribus*, aſſignabit ei locum apud ſimulatores i. e. amandabit eum in ergaſtulum, nam ſequitur ἐκεῖ ἔσαι κ. τ. λ. de quibus verbis vid. not. ad 8, 12. 13, 42.

50. 22, 13. Hac vero imagine omni poenae grauissimae significantur. Caeterum ὑποκριταί, cum referantur ad δοῦλον πιστὸν καὶ φρόνιμον, sunt, serui fidem prudentiamue simulantes.

CAPVT XXV.

Priorem huius Capitis sectionem inde a v. 1 — 30. explicandam esse de aduentu Christi ad excidium Hierosolymorum, interpretum, recentiorum inprimis, quam plurimi statuunt. vid. *Michaelis Erklärung des N. T.* ad h. l. *Eckermanni* theol. Beyträge, *B.* 2. *St.* 1. p. 116. *Hezelii* Erklärung des N. T. ad h. l. *Stolzii Erläuterungen zum N. T.* Th. 1. p. 149 sq. al. Hanc eandem sententiam nuper quoque pluribus defendere studuit *Rauius*, in Diss. inscripta: quo consilio I. C. parabolam de decem virginibus Matth. 25, 1 — 13. proposuerit, anquiritur, Erlang. 1799. 4. Scilicet monente *Rauio*, „consilium huius adeoque seq. parabolae, (vtor ipsius V. D. verbis) eo spectauit, vt cultores Christi de periculis futuri temporis vitandis, et de fide in profitenda, vel adeo propaganda ipsius religione admonerentur. Facile enim accidere poterat, vt haud pauci ex iis, qui ipsi nomen dederant, sensim sensimque ad prauos Iudaeorum mores imitandos impelli se paterentur, vt turpi se traderent securitati, vt, amore patrii soli ducti, opportunitatem, ab vrbe Hierosolymitana fugiendi, negligerent, vt a religione christiana deficerent, et a calamitatibus belli, suo tempore erupturi, opprimerentur. Commendauit igitur suis vigilantiam, vt, simulac de exercitus Romani impetu in Iudaeos certiores fierent, saluti suae consulerent, ac sese

conferrent in fugam. Hanc autem admonitionem haud fuiſſe ſuperuacaneam docuit euentus. Nam qui huic admonitioni reliquerunt locum, belli periculo liberati, caeteri omnes eius vi obruti et oppreſſi ſunt." Mihi vero Chriſtus his parabolis vltimi reuentus ſui tempora atque alterius vitae praemia reſpexiſſe videtur. Argumentis a me ad c. 24, 43. hanc in rem allatis adiicio haec: 1) In ipſis parabolis plura occurrunt, quae interpretationem a nobis propoſitam mirifice confirmant. Cum coena et conuiuio futuram felicitatem in regno Meſſiano exſpectandam comparare ſolebant Iudaei, et hac ipſa imagine Ieſus ſaepius quoque vſus eſt, veluti Matth. 8, 11. ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· vbi vid. not. et felicitati ſub hac imagine expreſſae opponuntur ibi τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον κ. τ. λ. add. Matth. 26, 29. Luc. 13, 28. 14, 15. cum his locis comparentur 24, 51. 25, 10. 21. 30. Comparauit Ieſus ſeſe cum ſponſo 25, 10. quae comparatio etiam inſtituta deprehenditur Matth. 9, 15. Ioh. 3, 29. et Iohannes Apoc. 19, 7 ſqq. loquens de vitae futurae felicitate perpetua, vſus eſt imagine hac: ἦλθε ὁ γάμος τοῦ ἀρνίου. Cum ergo imagines plures in his parabolis propoſitae, ex vſu loquendi Iudaeorum et N. T. ſolenni, futuram in regno Meſſiano felicitatem depingant, quidni parabolas ipſas, praeſertim cum et plures aliae accedant cauſſae, de reuentu Chriſti vltimo et felicitate alterius vitae interpretemur? Comparentur porro aliae quoque formulae in prima huius cap. parte occurrentes, cum formulis quae reperiuntur aliis in locis, qui diſerte agunt de felicitate vel infelicitate alterius vitae, vt οὐκ οἶδα ὑμᾶς v. 12. coll. Matth. 7, 23. οὐκ ἔγνων ὑμᾶς· Luc. 13, 27. οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ. Matth. 25, 21.: εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου μου· coll. v. 34. δεῦτε κληρονομήσατε τὴν βασιλείαν. add. 24, 51. 25, 30. coll. 13, 40 ſqq. Comparentur denique verba ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω 25, 21. cum verbis Chriſti 19, 28. ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ

καθίσεσθε ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρόνους, κρίνοντες τοὺς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ· vbi vid. not. 2) Quae de formulis et imaginibus variis in his parabolis occurrentibus, et vsu loquendi Iudaeorum ac N. T. solenni hactenus diximus, iam satis, opinor, docere possunt, quam parum commendabilis sit eorum interpretum sententia, qui de excidione Hierosolymorum cogitantes, verba v. 21 et 30. hunc in modum interpretantur: discipuli et sectatores mei, qui pro accepta cognitione religionis meae, ingeniique dotibus, fructus tulerunt, cognitionem suam auxerunt, doctrinam meam propagarunt, nec turpi securitati indulserunt, a calamitatibus belli et Iudaeorum persecutionibus liberabuntur, ampliorenque in ecclesia provinciam nancifcentur, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω, εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου μου· contra qui officiis suis non satisfecerunt, calamitatibus belli opprimentur, τὸ ἀχρεῖον δοῦλον ἐκβάλλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον κ. τ. λ. 3) Inter parabolam, quae Luc. 19, 12. extat, et quae h. l. inde a v. 14. legitur, intercedit quidem similitudo (quod inprimis vrgent interpretes ii, qui parabolas Matth. c. 25. propositas de euersione reipublicae Iudaeorum explicant), sed non est eadem, et alia occasione ac tempore dicta, ibique Iesus Apostolos suos monere voluit, vt recte obseruauit *Flattus* in Commentatt. theol. a *Velthuseno*, *Rupertio* et me editis, T. 2. p. 472. ne ante laborem mercedi inhiarent (Matth. 20, 23.), sed vt potius fide in mandatis ipsis a se impositis fideliter peragendis, futuris praemiis dignos se demum redderent, se autem omnino fidelibus ministris olim esse praemia largiturum (18, 29. 30.), et ne quis de regia potestate sua dubitare possit, eam ipsam insigni virtutis in hostibus suis edendo documento, excidio terrae Iudaeorum, declaraturum esse.

1. Prima huius cap. parabola cohortatus est Iesus sectatores suos, vellent res suas caute et circumspecte

agere, officiis fuis recte et accurate fatisfacere, conftanterque pietatis atque virtutis praecepta fequi, quo poffint fieri participes praemiorum alterius vitae et felicitatis in regno Meffiano olim exfpectandae; nollent ergo, cum viderent tempus aduentus ipfius differri, in ftudio virtutis pietatisque chriftianae defides ac negligentes fieri, improbitatique indulgere. τότε ὁμοιωθήσεται κ. τ. λ.] *quod attinet regnum Meffianum, eueniet tum idem, quod euenit decem virginibus.* τότε, *tum*, nempe in reuentu meo. βασιλεία τῶν οὐρανῶν fignificat h. l. illud Chrifti regnum, quod poft mortuorum in vitam reditum ab eo inaugurabitur, vt 13, 43. al. vid. not. ad 3, 2. Alii contra, de noua religionis forma a Iefu conftituta, de ecclefia, h. l. hanc vocem accipiendam effe ftatuunt. De nuptiis noctu celebrari folitis vide a *Wolfio* in curis ad h. l. laudatos. Solebant autem veteres lampadas fponfo fponfaeque praeferre. Xenoph. Ephef. 1. p. 10. ἦγον τὴν κόρην εἰς θάλαμον μετὰ λαμπάδων, ὑμέναιον ᾄδοντες. Statius Theb. 8, 234. — *Illi Cytherea laudant Connubia, et multa deductam lampade fratrum Harmoniem*, quae quidem dicebantur νυμφικαὶ λαμπάδες. vid *Elsnerus* ad h. l. Etiam *Chardin Reifebefchr.* T. 2. p. 268. narrat in Perfia feminas lampadibus inftructas fponfam in domum fponfi deducere. add. *Harmar Beobachtt. über den Orient*, Th. 2. p. 418. Th. 3. p. 470. interpp. ad Petron. c. 26. Apud Iudaeos tunc temporis, vt vel hic locus docet, hoc more receptum erat, vt fponfus fponfam fub feram vefperam ad celebrandas nuptias magna cum pompa in domum fuam abduceret. Sponfus habebat comites adolefcentes quosdam, qui ipfum ad fponfam deducerent, et fponfae additae erant virgines, quae ipfam die nuptiarum in fponfi domum deducerent. vid. not. ad 9, 15. Ioh. 3, 29. Iudd. 14, 11. Cant. 1, 3. interpp. ad Pf. 45, 15. Sponfo adventanti obuiam ibant illae virgines, amicae fponfae, eique pergenti ad domum fponfae, eam inde domum fuam abducturo praeibant, eaedem deinde etiam cum fponfo et

ſponſa in aedes ſponſi pergebant, cum lampadibus prae- ibant, et coenae nuptiali adhibebantur, vid. *Leyſeri* Harm. Euangg. T. 3. p. 815. add. *Buxtorf.* Lex. Talm. v. לפיד. Rabbi Salomo, a *Lightfooto* in Hor. Hebr. et Talm. atque a *Wetſtenio* ad h. l. laudatus: *Mos eſt in terra Iſraelitica, vt ſponſam ducant e domo patris ſui in domum ſponſi — ferantque ante eam circiter decem baculos ligneos, in vniuscuiusque ſummitate vaſculum inſtar ſcutellae haben- tes, in quo eſt ſegmentum panni cum oleo et pice. His ac- cenſis facem ei praeferunt.* Numerus *denarius* videtur eſſe certus pro incerto; niſi malis e loco modo laudato coniicere, more conſueto *decem* virgines ſponſum ſpon- ſamque in domum ſponſi deduxiſſe. ἐξῆλθον εἰς ἀπάντη- σιν ſponſo aduentanti, vt ſponſam abduceret, *obuiam ire volebant*, nam non omnes reuera ſponſum aduentantem excipiebant. Eſt autem tralatitium verba ſaepius ſimpli- citer ab Hebraeis, Graecis et Latinis *ita* poni, vt omiſ- ſum ſit *velle*, Luc. 14, 18. ἠγόρασα, *emere volui.* add. Gro- nov. ad Liu. 37, 17. et not. ad Matth. 3, 14. *Paulus* in *Krit. Kommentar* ad h. l. opinatur virgines illas ſponſo et huius amicis obuiam ire voluiſſe, vt iis ſponſam ab- ducere volentibus ſeſe opponerent, cum iisque ſimulate pugnarent; prouocat hanc in rem ad *Ruſſel Geſchichte von Aleppo*, Th. 1. p. 406. 408. atque notat, hac imagine de- pingi h. l. Theocratiam victricem et dominatricem. Cui tamen opinioni inprimis obſtat hoc, quod nulla h. l. pugnae et victoriae mentio facta ſit, neque vllo pacto probari poſſit, apud Iudaeos hunc ritum vſitatum fuiſſe. Caeterum in codd. et verſſ. pluribus additum legitur καὶ τῆς νύμφης· vid. *Millius, Bengelius, Wetſtenius* et *Gries- bachius* in Comment. Crit. ad h. l. Sed ſunt haec verba additamentum Grammatici, cui mirum videbatur, non eſſe ſponſae mentionem factam, cum vulgari conſuetudine in nuptiis ſponſo ſponſaeque lampades praeferri ſolerent. Ipſum vero Chriſti conſilium, qui ſectatores ſuos cohor-

tari volebat, vt semper parati essent ad suum reuentum, eum iussit tantummodo sponsum commemorare.

2—4. Φρόνιμοι sunt *prudentes*, *cautae*, vid. *Reiskius* Animaduu. ad Auctores Grr. T. 4. p. 265. μωραὶ, *imprudentes, incautae, negligentes*, quam verborum interpretationem ea, quae v. 3. et 4. leguntur, commendant. — 3. αἵτινες — μεθ' ἑαυτῶν ἔλαιον] *hae imprudentes sumebant quidem secum lampadas suas, neque tamen secum sumebant vasa olei plena*, hoc enim modo vocabulum ἔλαιον explicandum esse, docet v. 4. vbi legitur virgines prudentes cum lampadibus ardentibus, simul oleum in vasis attulisse, quo alerentur ellychniorum flammulae, si forte sponsus moraretur. — 4. Vocabuli ἀγγεῖον vsus latissime patet, respondet enim Hebraeorum כְּלִי, atque de receptaculo quouis adhibetur, hoc loco vero significat *receptaculum olei*. Eiusmodi receptacula Num. 4, 9. nominantur כְּלֵי שֶׁמֶן, ab Alexandrinis l. c. ἀγγεῖα τοῦ ἐλαίου.

5—7. χρονίζοντος — ἐκάθευδον] *moras autem facienie sponso, omnes dormitarunt, et dormiuerunt: sie nicken, und schliefen endlich ein.* νυστάζειν, quod interdum commutatur cum verbo καθεύδειν, *dormire*, proprie significat, *oculis somno grauatis conniuere*, vel dormitare ita, vt capite nutes; Plato Apol. 18. Theoph. Char. 7, 4. indicatque somni initium, cum καθεύδειν significet somnum ipsum, et quidem grauiorem, et h. l. orationis series docet, hoc discrimen inter vtrumque verbum obseruandum esse. Eodem modo differt quoque Hebr. נוּם Nah. 3, 18. a יָשֵׁן, Ps. 121, 3. vbi οἱ ό habent οὐ νυστάξει, οὐδὲ ὑπνώσει. Phauorinus: νυστάζω· ἀπὸ τοῦ νεύω καὶ τὸ στάζω· ἐπειδὴ ἐπινεύουσιν οἱ κοιμώμενοι· ἢ παρὰ τὸ νευστάζειν, ἀποβολῇ τοῦ ε· τὸ δὲ νευστάζειν, παρὰ τὸ νεύειν τὴν κάραν. Auctor. Etymol. M. νυστάζω· — παρὰ τὸ ἐπιπνεύειν κάτω, διὰ τὴν ἐπιγενομένην ἐκ τοῦ ὕπνου καταφορὰν, ἐπειδὴ ἐπιπνεύουσιν οἱ κοιμώμενοι τὴν κάραν. —

6. κραυγὴ γέγονε] *clamor audiebatur*, nempe aduentantis multitudinis hominum. κραυγὴ, *iubila*, vt תְּרוּעָה, 1 Sam. 4, 6. 2 Sam. 6, 15. Iob. 39, 28. — 7. καὶ ἐκόσμησαν τὰς λαμπάδας αὐτῶν] *adornabant lampadas suas:* κοσμεῖν id. qd. κατασκευάζειν, *aptare, instruere, adornare.* Alexandrini interpretes his verbis vsi sunt ad exprimendum Hebr. היטיב sensu *praeparandi* adhibitum Ex. 30, 8. 2 Regg. 9, 30. Sic quoque verbum κοσμεῖν vsurpauit Diod. Sic. p. 459. D. τριήρεις πρὸς ναυμαχίαν κοσμεῖν *triremes ad proelium nauale instruere;* et Xen. Cyr. 8, 2. 5. ὁ αὐτὸς κλίνεν στρώννυσι, τράπεζαν κοσμεῖ *mensam instruit.* vid. et *Münthius* ad h. l.

8. 9. δότε ἡμῖν ἐκ τοῦ ἐλαίου ὑμῶν] *date nobis partem olei vestri:* ἐκ τοῦ ἐλαίου scl. μέρος. v. *Bosius* Ellips. sub h. v. p. 284. ed. *Schaefer.* Hebraei enim vtuntur particula מ ad designandam rei alicuius partem, vnde Alex. 2 Chron. 30, 7. מִכְּלֵי vertunt μέρος τῶν σκευῶν. σβέννυνται] lampades nostrae mox *exspirabunt*, *parum abest quin exspirent, sie wollen verlöschen.* — 9. μήποτε οὐκ ἀρκέσῃ ἡμῖν καὶ ὑμῖν] *sic fortasse neque nobis sufficeret, neque vobis.* Sunt verba modeste denegantium. *Elsnerus, Palairetus,* alii, subaudiendum esse censent βλέπετε vel ὁρᾶτε, *cauete, ne nobis non magis atque vobis sufficiat.* Recte contra *Kypkius* monet, operam dare, ne ταῖς Φρονίμοις oleum deesset, non tam τῶν μωρῶν fuisse, sed τῶν Φρονίμων, itaque potius supplendum esse, ὁράσομεν s. βλέψομεν, (*Moschius* subintelligit Φοβούμεθα, *Glassius* p. 619.: οὐδαμῶς, βλεπτέον γάρ·) vt sensus sit: *non dabimus vobis oleum, nam cauebimus, ne aeque parum nobis ac vobis sufficiat.* Recte tamen profitetur *Kypkius*, hanc ellipsin, cum tot verba subintelligenda sint, nimis duram esse. Hinc ipse *Kypkius*, *Albertio* praeeunte, μήποτε explicat *fortasse*, vt sit idem quod τάχα, ἴσως, quo sensu saepius in versione Alexandrina Hebraeorum אולי respondet, vt Gen. 27, 12. coll.

32, 21. vbi οἱ ὁ habent ἴσως· et extat quoque non vno in loco librorum Philonis. vid. *Loesnerus* ad h. l.

10 — 13. αἱ ἕτοιμοι funt αἱ Φρόνιμοι, virgines, quae ad excipiendum fponfum paratae erant. εἰςῆλθον μετ' αὐτου εἰς τοὺς γάμους] *introibant vna cum fponfo in domum, vbi nuptiae celebrabantur.* Per γάμους plures nuptias ipfas intelligunt, et vertunt: abibant ad concelebrandas nuptias, fed ipfum verbum εἰςῆλθον locum indicat, docet, per γάμους intelligendum effe per metonymiam *coenaculum*, vt 22, 10. vel potius domum fponfi, vnde et appofite Syrus interpres vertit: לבית הלולא *in domum laetitiae* f. nuptiarum. vid. *Glaffius* Phil. S. p. 875. Confirmant et hanc interpretationem verba quae fequuntur, καὶ ἐκλείσθη ἡ θύρα, *et ianua claudebatur.* — 12. οὐκ οἶδα ὑμᾶς] *profecto vos non noui:* vos non in numero eorum, qui me fponfamque comitati funt, vidi, vos mihi ignotae eftis. — 13. γρηγορεῖτε — ἔρχεται] nempe ad regnum fuum folenniter inaugurandum. Sed haec ipfa vltima verba: ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται, plures optimae notae codd., verff. et patres omittunt, vid. *Millius*, *Bengelius*, *Wetftenius* et *Griesbachius* Comment. Crit. ad h. l. gloffema redolent, fenfus tamen idem manet.

14 — 18. Argumentum parabolae: Vnusquisque fectatorum meorum fua religionis fcientia, fua facultate ita vtatur, vt alios iisdem animi bonis ornet, et quam plurimum ad rem chriftianam augendam promouendamque conferat, in reuentu meo praemiis ampliffimis ornabitur; fegnes vero, inconftantes et perfidi, poenis afficientur grauiffimis. ὥςπερ γὰρ ἄνθρωπος· deeft ἀπόδοσις, vt Marc. 13, 34. hunc in modum fupplenda: quod attinet felicitatem in regno Meffiano exfpectandam, idem eueniet, l. ego rediturus idem faciam quod fecit ἄνθρωπος, *herus quidam,* refertur enim hoc nomen ad τοὺς δούλους· ἀποδημῶν id. qd. ἀποδημήσων *peregre abiturus.* καὶ

παρέδωκεν κ. λ. *et tradidit iis rem suam.* — 15. *τάλαντα*, vid. ad 18, 24. *ἑκάςῳ — δύναμιν*] *pro sua cuique ingenii solertia, rerumque tractandarum peritia*, habita ratione cuiusque ingenii facultate et solertia; de qua voc. *δύναμις* significatione vid. *Reiskius* in Animaduu. ad Auct. Grr. T. 4. p. 73 sqq. et *Loesnerus* ad h. l. respondet Hebr. חיל, Exod. 18, 21. vid. *Schultensius* ad Prou. 31, 29. *ἰδίαν* pro *αὐτοῦ*, vt Marc. 15, 20. al. — 16. *εἰργάσατο — τάλαντα*] *negotiatus est talentis et lucratus alia quinque. ἐργάζεσθαι, negotiari*, Hebr. סחר, Prou. 31, 18. *ἐποίησε* explicatur v. 17. verbo *ἐκέρδησε*. Notat autem *ποιεῖν* h. l. *acquirere, comparare*, vt עשה Gen. 12, 5. פעל Prou. 21, 6. Eodem modo Graeci quoque scriptores vtuntur verbo *ποιεῖν*, vid. *Kypkius* ad h. l. et Latini verbo *facere*, Nep. V. Cimon. 1, 5. *magnas pecunias ex metallis fecerat.* Cic. Verr. 2, 6. *pecuniam maximam facere.* add. 3, 90. Cic. Diu. 1, 49. — 18. *ἀπελθὼν* deest in codd. nonnull. deletum a Grammaticis, qui illud redundare viderent. *ὤρυξεν — γῇ*] vulgo vertunt: *defodit illud in terram*, vt adeo subintelligatur *αὐτὸ* vel *τοῦτο*, et *ἐν τῇ γῇ* sit id. qd. *εἰς τὴν γῆν* l. *κατὰ τὴν γῆν*. At cum sequatur *καὶ ἀπέκρυψε* *et abscondidit argentum ab hero acceptum*; mallem verbum reddere, *foueam fecit*, vt adeo *ὀρύσσειν ἐν τῇ γῇ* sit id. qd. *ὄρυγμα γῆς ὀρύσσειν* ap. Herodo. 4, 71.

19—23. *συναίρειν λόγον, rationes conferre.* vid. ad 18, 23. — 20. *ἐκέρδησα ἐπ᾽ αὐτοῖς*, *alia quinque iis lucratus sum. ἐπ᾽ αὐτοῖς* id. qd. *πρὸς αὐτοὺς* i. *praeter illa quinque talenta*, quomodo et vsurpatur particula על, *neben, über*, Gen. 31, 50. Deut. 19, 9. — 21. *εὖ* id. qd. *εὖγε*, Hebr. האח, Iob. 39, 25. Pf. 35, 21. 40, 15. *δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιςὲ*] *serue bone et fidelis. δοῦλος ἀγαθὸς* est omnino seruus praeditus virtutibus iis, quibus esse debet, et h. l. accuratius vocabuli notio constituitur addito *πιςὸς*, *fidelis*, est ergo *ἀγαθὸς* h. l. *nauus, industrius*,

qui acceptis talentis negotiatus est, atque adeo consilio domini satisfecit, fidemque praestitit. ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω — τοῦ κυρίου σου] *plura tibi committam, intra in coenaculum domini tui; sis mihi conuiua.* Scilicet χαρὰ in dialecto Alexandrina significat *conuiuium*, nam Alexandrini hoc ipso vocabulo expresserunt Hebr. משתה, vid. Esth. 9, 17. 18. 19. 22. quod 1 Chron. 13, (al. 12.) 40. expresserunt nomine εὐφροσύνη, quia in conuiuiis laetitia regnat; add. Tob. 9, 12. cum autem h. l. legatur εἴσελθε, patet de loco esse sermonem, atque adeo χαρὰ notare coenaculum ipsum, vt v. 10. cf. v. 30. Minus recte alii χαρὰ accipiunt *de felicitate*, vt Hebr. 12, 2. coll. 3, 11. 18, atque adeo speciatim h. l. de felicitate, qua dominus perfruitur, sis huius felicitatis particeps. Sensus verborum Christi v. 20 sqq. imagine omissa hic est: christianos, qui recte vsi sunt bonis acceptis, maioribus ornabo, ita, vt eos intrare iubeam coelum, quo perfruantur praemiis amplissimis, felicitate maxima; vsus bonorum rectus respicietur, non magnitudo bonorum iis tributorum. Commendauit ergo etiam Christus his verbis sectatoribus suis modestiam.

24. 25. Nemo speret excusatum se iri ab omni labore, quod non acceperit eximia dona. ἔγνων σε ὅτι κ. τ. λ.] *scio te esse seuerum, qui metas, vbi sementem non feceris, et colligas, vbi non ventilaueris:* haec ficta excusatio ad ornatum parabolae pertinet, eaque omnino exprimitur sententia haec: omnis segnitiei excusatio vana et illegitima erit. ἔγνων σε ὅτι σκληρὸς pro ἔγνων ὅτι σὺ σκληρὸς εἶ· sed amant hanc constructionem Hebraei, vid. 1 Regg. 5, 17. vbi LXX. σὺ οἶδας τὸν πατέρα μου, ὅτι οὐκ ἠδύνατο, pro, σὺ οἶδας ὅτι ὁ πατὴρ μοῦ οὐκ ἠδ. add. Ex. 2, 2. 2 Sam. 17, 8. 1 Macc. 13, 53. neque haec constructio inusitata est scriptoribus Graecis atque Latinis; Soph. Electr. 333. οἶδα κἀμαυτὴν, ὅτι ἀλγῶ Terent. Heaut. 2, 3. 129. *Patrem nouisti, ad has rem quam sit*

perſpicax; Ego te autem noui; quam eſſe ſoleas impotens. σκληρὸς, de cuius voc. notionibus variis vid. *Kypkius* ad h. l. eſt, *ſeuerus*, qui nullo miſericordiae erga alios ſenſu ducitur, qui ſeuere pecuniam ſeruo oblatam repetit. θερίζων — διεσκόρπισας· formulae prouerbiales, quae depingunt hominem alieni appetentem et lucri cupidum. vid. *Vorſtius* de Hebraism. p. 821. ed. *Fiſcher.* ὅθεν pro ὅπου, *vbi.* διασκορπίζειν, *ventilare, vannare*, Hebr. זרה. vid. *Fiſcherus* in Proluſſ. de vit. Lexx. p. 51 ſ. 53 ſqq. — 25. καὶ φοβηθεὶς, *non ſustinui nogotiari*, metuens, ne, ſi perdidiſſem pecuniam, tu ſeuere eam a me repetiiſſes, mihique omne peculium meum eripuiſſes. ἴδε ἔχεις τὸ σὸν, *en, habes quod tuum eſt*, formula, vt recte ad h. l. monuit *Grotius*, nihil vltra ſe debere profitentis, vt 20, 14. ἆρον τὸ σόν.

26 — 30. πονηρὲ καὶ ὀκνηρὲ, *male ſerue et piger.* ὄκνος, *pigritia*, Phauor. ὄκνος ἐςὶ φυγὴ πόνων· vnde ὀκνηρὸς, *piger*, עָצֵל, Prou. 6, 6. 9. 26, 13. — 27. ἔδει — τραπεζίταις, *oportebat igitur te pecuniam meam apud menſarios in foenore poſuiſſe.* τραπεζῖται, *nummularii*, qui non ſolum ab aliis accipiunt pecuniam mutuo, ita, vt certo cum lucro reſtituant, interim maius foenus ab aliis exigentes, ſed etiam nummos cum lucro permutant. vid. ad 21, 12. *Salmaſius* de foen. trapezit. p. 562 ſs. de vſuris p. 632. βαλεῖν id. qd. θέσθαι l. διδόναι, quod poſterius legitur Luc. 19, 23. etiam נתן ſic occurrit, vt ſit *elocare*, Leuit. 25, 37. Ez. 18, 8. ἐλθὼν — τόκῳ] *reverſus, recepiſſem pecuniam meam cum foenore.* κομίζεσθαι, לקח, Gen. 38, 20. Hoſ. 2, 11. vid. et *Kypkius* ad h. l. Verba v. 28. *adimite ei talentum, et date ei, qui decem habet*, ad exornationem parabolae faciunt, cum v. 21. et 23. praeceſſerit: ἐπὶ ὀλίγα — καταςήσω. — 29. τῷ γὰρ ἔχοντι κ. τ. λ.] locutio prouerbialis, v. 13, 12. cuius ſenſus h. l. eſt: qui bonis datis, beneficiis acceptis, non recte vtitur, ei etiam haec adimuntur, miſeriam ſibi con-

trahit; qui recte vtitur, ei plura dantur, ornatur praemiis. Nec in prouerbiis omnia ad latum vnguem sunt resecanda. δοθήσεται καὶ περισσευθήσεται pro περισσῶς δοθήσεται, *abunde dabitur*. vid. Luc. 6, 48. — 30. ἀχρεῖος δοῦλος, *nequam et cessator*, id. qd. ἀργὸς, ὀκνηρὸς, vt Tob. 4, 13. ἐκεῖ ἔσαι κ. τ. λ. vid. not. ad 8, 12.

31. In constituendo sectionis vltimae huius capitis argumento interpretes variant. Ac plurimi quidem eam agere censent, de iudicio extremo in homines omnes a Iesu habendo. Alii vero, vt *Grotius*, *Curcellaeus*, *Gillius*, *Rosenhahnius* (in diss. de discrimine φιλαδελφίας et φιλανθρωπίας ad illustrandam pericopam Euangel. Matth. 25, 31 sq. Viteberg. 1789. 8.) h. l. sermonem esse statuunt de iudicio in christianos tantum habendo, et per τὰ ἔθνη intelligunt omnes, qui in omnibus ciuitatibus Christi nomen professi sunt. Quam contorta haec sit interpretatio, quam parum vniuerso loci consilio respondeat, non eget longa demonstratione, et vel ex iis, quae deinceps notabuntur, satis dilucide apparebit. A vulgari interpretatione loci recessit etiam nuperrime *Keilius* in diss. de argumento loci Matth. 25, 31 ss. Lips. 1809. 4. quae ab ipso auctore in linguam vernaculam translata, inserta est libro, cui titulus: *Analecten für das Studium der exeget. u. systemat. Theologie, herausg. von D. Keil u. D. Tzschirner*, *St.* 3. *Leipz.* 1813. p. 177 sqq. Contendit nimirum, Iesum loqui de praemiis ac poenis hominum a christiana religione alienorum, qui primos religionis suae doctores et sectatores vel aduuerint, iisque se beneuolos exhibuerint, vel impedimenta quaeuis iis obiecerint, eosque omni modo vexarint. Impugnauit *Keilii* sententiam *Wurmius*, singulari libello, qui inscriptus est: Obseruationes ad iudicandam S. R. Keilii sententiam de argumento loci Matth. 25, 31 — 46. pertinentes. Tubing. 1815. 4. Vsus autem est *Keilius* ad sententiam suam defendendam et stabiliendam, argumentis potissimum his: 1) Si iudicium in

omnes homines habendum Iefus defcribere voluiffet, haud dubie mentionem feciffet diuerfae hominum cognitionis, inprimis doctrinae fuae vel probatae ab iis, vel improbatae (v. Luc. 12, 47 fs. Matth. 7, 22. 23. 12, 36 fq. 13, 41. 49. Ioh. 5, 29. Marc. 16, 16. Ioh. 3, 18. 36. 12, 48. quibus in locis de iudicio in omnes homines habendo fermo eft), nec in exponendis proborum recte factis externa tantum liberalitatis et beneficentiae documenta praedicaffet, neglecta omni reliquorum officiorum ab iis feruatorum praedicatione; nec in reprehendendis improborum male factis omni reliquarum legum diuinarum violatione praetermiffa, vnice memoraffet officiorum humanitatis violationem. Quodfi vel maxime contra moneatur, vnius recte vel male facti mentione iniicienda, reliqua non excludi, et amoris vel habiti, vel neglecti documenta, cum ad primarium hominum omnium, et chriftianorum inprimis officium fpectent, exempli tantum cauffa commemorata fuiffe, tamen confiliorum faltem alia fuiffet ratio ineunda, a quibus documenta illa profecta fuerint, cum ex horum vel honeftate, vel turpitudine, virtus vnice aeftimetur. 2) ἀδελφοὶ τοῦ Χριςοῦ, quorum v. 40. mentio facta eft, funt omnino chriftiani (Rom. 8, 29.), quod intelligitur ex epitheto τῶν ἐλαχίςων, quo, vt alibi vocabulo τῶν μικρῶν, quod eius loco plerumque ponitur, conftanter fignificantur discipuli et fectatores Iefu vniuerfi v. Matth. 10, 42. Marc. 9, 41 fq. Luc. 17, 1. 2. ita dicti, vel quoniam Hebraico קטנים eo fenfu refpondet, quo de discipulis et miniftris dicitur (v. nos ad 10, 42. 18, 5.), vel quod discipuli Chrifti tunc temporis a popularibus fuis contemnebantur v. Matth. 18, 10, 14. Luc. 12, 32. 3) Interpretationem propofitam confirmat locus Matth. 10, 40—42. coll. Marc. 9, 41. qui paucis complectitur, quae noftro loco pluribus exponuntur. In verbo δέχεσθαι, quod ibi adhibitum legitur, non cogitandum eft de religionis fusceptione, fed fignificantur eo beneficia doctori chriftiano vel alii religionis huius fectatori exhibita.

Mihi quidem vulgaris fententia, ex qua defenditur, effe h. l. fermonem de Chrifto, homines omnes ad folenne iudicium vocaturo, etiamnum pluribus de cauffis praeferenda videtur. 1) Interrogarant magiftrum difcipuli de interitu templi et vrbis, quocum coniunctum putabant aduentum Iefu *iudicis*, atque interitum mundi, συντέλειαν τοῦ αἰῶνος vid. Argum. c. 24. et not. ad 24, 43. Parabolae, quae c. 25, 1 fs. 14 fqq. leguntur, vt ibi oftendimus, agunt de praemiis alterius vitae, probis et conftantibus Chrifti fectatoribus deftinatis, et de poenis, inconftantibus atque improbis chriftianis imminentibus; atque his parabolis Iefus fibi viam munierat ad accuratiorem defcriptionem iudicii extremi, quam haec fectio (v. 31 fs.) continet. Agere autem hunc locum de iudicio in omnes homines habendo, fatis aperte docent inprimis verba πάντα τὰ ἔθνη v. 32. quibus omnes homines, chriftiani et a religione chriftiana alieni, fignificantur. a) „Etenim cum Iefus iudicium illud accuratius et copiofius defcribere vellet, non poterat praetermittere iudicium de chriftianis habendum. Cum porro Iefus de reuentu fuo vberius verba faciens, vt ad c. 24. notauimus, variis praeconceptis opinionibus difcipulorum, quas vna cum reliquis Iudaeis de παρουσίᾳ Meffiae fouerent (vid. ad 3, 2.) occurrere voluerit; a confilio ipfius haud alienum erat, opponere fefe etiam opinioni Iudaeorum illi, qua putabant, omnes reliquas gentes, religioni Iudaeorum non addictas, tempore Meffiae beatitate in eius regno exfpectanda exclufum, et in tartara detrufum iri vid. *Lightfootus* ad Ioh. 3, 17. et not. ad Matth. 3, 2. Ne ergo difcipuli crederent, eos tantum, qui e Iudaeis Chrifti nomen profiterentur, felicitate illa ornatum iri: iis oftendebat, in reuentu fuo omnium gentium homines congregatum, et quemque, pro meritis, vel in regnum beatorum receptum, vel inde exclufum iri v. Matth. 7, 21. 8, 11. 13, 40. Ioh. 5, 28 fq. b) Vocabulum ἔθνη in literis facris non tantum adhibetur de gentilibus, fed etiam

de populo Iudaico v. Luc. 21, 25. (vbi cf. not.) coll. Matth. 24, 30. et generatim de populis quibusuis Matth. 20, 25. c) „Si per τὰ ἔθνη fignificarentur gentes Non-Chriftianae: intellectu difficile faltim hoc foret, quod Chriftus alteri earum parti hac fola de cauffa (vt *Keilius* ftatuit), quod cultores fuos humaniter tractauerit, regni coeleftis beatitatem pollicitus, alteri, quae inhumanitatem admiferit in fuos difcipulos, hac fola de cauffa fempiterna fupplicia minatus fuerit. Num enim confiderantibus nobis vim regni diuini huiusque adipifcendi leges varias, quae in literis facris paffim fanciuntur, comparantibus vniuerfam animi vitaeque rationem, a futuris regni coeleftis ciuibus poftulatam Matth. c. 5—7. perpendentibus denique Chrifti effatum illud, multos olim interrogaturos: *κύριε, οὐ τῷ σῷ ὀνόματι πολλὰς δυνάμεις ἐποιήσαμεν*, amandatum iri a fedibus beatis, tanquam *ἐργαζομένους τὴν ἀνομίαν* Matth. 7, 22 fs. num, inquam, credibile poffit videri, propter *folius* mifericordiae, ab aliis virtutibus fiue *δικαιοσύνης* generibus feiunctae, fpecimina externa, in Chriftianos edita, Non-Chriftianos ftatim effe venturos in fempiternam naturarum praeftantiffimarum focietatem? Cum porro Paulus, qui ante conuerfionem fuam non folum officia erga primi aeui Chriftianos praetermifit, fed etiam maledixit Domino, fectatores huius vexauit et contumeliofe tractauit, veniam tamen fit nactus, fi quidem infcius haec egit, doctrinae Chrifti nondum addictus (1 Tim. 1, 13.); abhorreret profecto futuri noftri iudicis clementia, fi Non-Chriftianos ob praetermiffa tantum erga fui cultores officia fempiternarum poenarum damnaret." *Wurmius* l. c. p. 13 fq. — 2) Cum Iefus oftendere vellet, omnes omnino probitatis ftudiofos peruenturos effe ad felicitatem in altera vita exfpectandam, cum amorem aliis praeftandum, gentilibus ex lege naturali cognitum, tanquam praecipuum, vt hominum omnium, ita chriftianorum inprimis officium, faepius difcipulis fuis inculcarit, cum exemplo quodam modum

iudicii exercendi illuftrare vellet: commemorauit beneficentiam pro vniuerfa δικαιοσύνῃ, cumque alias docuerit, quomodo beneficentia rectae indolis comparata effe deberet vid. Matth. 6, 3. 19, 27 fqq. Luc. 17, 10. cum benefici v. 37. dicantur δίκαιοι, non neceffe erat, vt confiliorum etiam, a quibus illa amoris documenta profecta fuerint, rationem iniret. Commemorauit praeterea etiam beneficentiam, quod haec maxime ratio, vt *Storrius* monuit Opufcc. Vol. 3. p. 121. inprimis apta effet alendae conftantiae inter praedictam afflictionem. 3) Per τοὺς ἀδελφοὺς τοῦ Χριστοῦ intelliguntur pauperes, et vocantur ἀδελφοὶ τοῦ Χριστοῦ, vel, quatenus fuerant probitatis ftudiofi Matth. 12, 50. vel, quatenus erant eiusdem naturae, quam Chriftus affumferat Hebr. 2, 11. 17. ἐλάχιστος indicat inferioris conditionis hominem, et ex adiuncto, *contemtum* vid. ad 18, 6. — 4) Locus Matth. 10, 40 fs. alius generis eft. Verbum δέχεσθαι non fimpliciter notat, *excipere*, *beneficia in aliquem conferre*, fed fimul etiam doctrinam Chrifti audire et probare vid. not. ad 10, 40. Promittitur etiam illo Matth. l. c. generatim praemium, μισθός, iis, qui doctores chriftianos fufceptu-ri, eorumque doctrinam probaturi effent, h. l. autem promittitur praemium in altera vita reportandum, beneficentiae et probitatis ftudiofis v. 37.

Iefus igitur omnino docet, fe ad iudicium folenne rediturum, de hominibus cunctis iudicaturum, quemque pro meritis vel in regnum beatorum recepturum, vel inde exclufurum effe. Haec eft omiffis imaginibus et formulis Iudaicis, fumma orationis Chrifti h. l. propofitae. Neque enim omnia in hoc fermone prophetico nimis vrgenda effe, et per fe intelligitur, et a pluribus iam fatis fuperque monitum eft. Quaefiuerunt autem interpretes, vtrum Iudaei Chrifti aetate viuentes munus iudicis gentium tribuerint Meffiae, an ad Deum potius has partes detulerint, vt adeo haec notio, Meffiam homines ad folenne iudi-

cium vocaturum eſſe, Chriſto originem ſuam debeat? Iouae ipſi, non Meſſiae, iudicium eos adſcripſiſſe, demonſtrare ſtuduit *Corrodi Krit. Geſch. des Chiliasmus, Th.* 1. p. 389 ſs. add. *Süskind Magazin für chriſtl. Dogmatik und Moral, St.* 10. p. 96 ſs. Alii, vt *Koken.* in Comment. de reditu Meſſiae ad iudicium gentium p. 28 f. *Flatt.* in Commentatt. theol. a *Velthuſeno, Rupertio* et me editis, Vol. 2. p. 450. rem in medio relinquunt, cum, deficientibus clarioribus hiſtoriae documentis, in vtramque partem diſputari hac de re poſſit. In prophetarum quidem V. T. locis, quae huc a Iudaeis trahi potuiſſe videntur, vt Dan. 7, 10. 22. 26. Ioel. 3, 7. 17. iudicium Iouae ipſi adſcribitur, etiam in pluribus locis Rabbinorum Ioua iudex gentium appellatur, vid. *Schoettgenius* ad Matth. 25, 46. *Eiſenmenger entdeckt. Judenthum, Th.* 1. p. 950. At ſatis conſtat, Iudaeos notiones de Meſſia, eiusque regno et inſtitutis, ſucceſſu temporis exornaſſe, nouisque augmentis locupletaſſe, et Chriſti aetate plura hac de re docuiſſe, quam quae diſertis V. T. dictis comprobare poſſunt. Quidni ergo etiam communis opinio de iudicio Meſſiae aetate a Deo inſtituendo, exornari ita potuerit, vt Deum per Meſſiam iudicium gentium inſtiturum eſſe crederent? Etiam reſuſcitatio mortuorum, quae in V. T. Deo tribuitur, a Iudaeis, Chriſti aetate, Meſſiae tribuebatur, vt vel docet locus Ioh. 11, 25 ſs. vbi, poſtquam Ieſus dixerat Marthae: *ego ſum reſurrectionis et vitae hominum auctor*, haec reſpondet: *credo te eſſe Meſſiam*: et Rabbinorum quoque libri docent, Meſſiam in vitam reuocaturum eſſe mortuos, vid. *Lightfootus* Hor. Hebr. et Talm. ad Ioh. 6, 31. *Schoettgenius* Hor. Hebr. T. 2. p. 573. *Eiſenmengerus* l. c. *Th.* 2. p. 897. Iam cum Iudaei coniunctum cogitarint iudicium extremum cum reſuſcitatione mortuorum, eos putauiſſe quoque, Meſſiam iudicem fore, haud improbabile eſt. Atque hanc ipſam ſententiam omnino confirmare videntur plures loci, quos e ſcriptis Rabbinorum attulit *Schoettge-*

nius Hor. Hebr. T. 2. p. 376. 638 f. 98. Et ficuti Iudaei crediderunt, legem a Deo Mofi patefactam effe per angelos (quod quidem angelorum minifterium V. T. ignorat), vid. Hebr. 2, 2. Gal. 3, 139. Act. 7, 53. ita quoque ftatuere potuerunt, Deum per Chriftum iudicaturum effe homines. Ipfe praeterea Chriftus auctore Ioh. 5, 27. diferte profeffus eft, Deum fibi vtpote Meffiae, *ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐϛι,* iudicis munus tradidiffe. Denique Matth. 8, 29. daemoniaci nomine geniorum malorum, a quibus fe obfeffos putabant, his verbis Chriftum alloquuntur: *ἦλθες ὧδε πρὸ καιροῦ βασανῆσαι ἡμᾶς;* vbi vid. not. et compara 25, 41. atque *Schoettgen.* Hor. T. 2. p. 376. Quae cum ita fint, haud improbabilem effe putamus eorum fententiam, qui ftatuunt, Iudaeos Chrifti aetate credidiffe Deum per Meffiam de gentibus iudicaturum effe.

Quod autem ipfam notionem de mortuorum refurrectione et iudicio extremo attinet, eam non fuiffe opinionem mere Iudaicam, antiquiores interpretes defendunt, et recentiorum plurimi, et defendere debent omnes, qui hanc fententiam: Iefum effe Meffiam, atque peregiffe, et peragere debuiffe negotia omnia, quae Meffiae tribuebantur, cenfent, ad ipfam eius doctrinam, atque adeo ad omnes omnium temporum, gentium, locorumque chriftianos pertinere. vid. *Hammeri* Diff. Mortuorum in vitam reuocatio fermonibus Chrifti hiftoricae interpretationis ope vindicata, Lipf. 1794. 4. add. *Süskind Bemerkungen über die Ausfprüche Jefu, in welchen er fich die Auferweckung der Todten, das allgem. Weltgericht und ein Reich am Ende der Welt zufchreibt,* in eiusd. *Magazin für chriftl. Dogm. und Moral, St.* 10. p. 143 fs. Ab his vero interpretibus disfentiunt plures eorum, qui ftatuunt, Iefum Dei filium, doctoremque diuinum, vnice Iudaeorum cauffa, inter quos vixit, Meffiam effe defcriptum, eiusque noua inftituta regni nomine compellata, atque adeo quae

de eo tanquam Meſſia eiusque regno leguntur, accommodate illis temporibus dicta eſſe. Hi enim repudiant quoque reſurrectionem mortuorum et cum ea coniunctum extremum iudicium tanquam opinionem mere Iudaicam, contenduntque, Ieſum hanc opinionem retinuiſſe, quod ſine detrimento nouae ſuae doctrinae eam reiicere non potuiſſet; attamen eam, in quantum fieri potuiſſet, in melius deflexiſſe, et ſimul proſpexiſſe, vt ſub ea purior aliqua doctrina lateret, quae ſenſim aucto rationis humanae imperio, tanquam ex inuolucro prodiret; hanc vero puriorem doctrinam et rationis humanae decretis conſentaneam, eſſe hanc: immortales olim homines erunt (Luc. 20, 36.) hominesque pii, qui Chriſto nomen dederunt (Ioh. 17, 2.), praemiis, improbi, qui doctrinam ipſius repudiauerunt, poenis afficientur, et ſtatim vt quisque in alteram vitam transierit, vitae vel beatae vel miſerae initium erit. Opus, aiunt, fuiſſe Iudaeis rudioribus et ſuperſtitioni deditis, huius doctrinae inuolucro, eoque magis, cum ne noſtra quidem aetate homines in religionis decretis cognoſcendis, atque ad virtutem ſuam adhibendis, omni ſenſuum ope carere poſſint; cum etiam noſtra aetate cogitatio illa de reſurrectione corporum, iudicioque extremo, adiunctas habeat imagines ad animum excitandum egregias. Vſum ergo Ieſum eſſe, pro ſapientia ſua incredibili, in hac puriore doctrina proponenda, opinionibus et imaginibus Iudaicis tanquam inuolucris, quo maiori efficacia loqueretur, nec Iudaeis omnino eriperetur ſpes vitae futurae, grauiſſimum fidei Meſſiae habendae incitamentum. Sapienter quoque Apoſtolos, cum omnem doctrinae Chriſti indolem poſt abitum magiſtri ex his terris perſpexiſſent, doctrinam puriorem ſub imaginibus propoſuiſſe, et ad captum popularium ſuorum ſe accommodaſſe, ita tamen, vt ipſi quoque eorum ſuperſtitionibus ſeſe opponerent, doctrinamque ipſam a graſſioribus commentis purgarent, et ad veram Chriſti mentem accederent. Hunc igitur in modum

Chrifti de altera vita disputationes cum rationis humanae decretis interpretes haud pauci componere ftudent, conceduntque verba Chrifti populariter effe dicta, ea ratione, qua intelligi tunc debebant. Contra alii nullum plane, quod proprie dici poffit, iudicium h. l. defcribi contenderunt, fed locum ad tale quid transferendum ftatuerunt, quod poft ciuitatis Iudaicae euerfionem, de qua Iefus in antecedentibus locutus fuerit, euenturum fit. Verum in eo definiendo in diuerfas partes difcefferunt. Alii enim, vt *Oertel* in *Chriftologie* p. 692. *Des Cotes Schutzfchrift für Jefum von Nazareth* p. 392. h. l. fermonem effe iudicarunt, vel de chriftianis eorumque aduerfariis tum a fe fecernendis, et illis quidem feliciori forte beandis, his vero puniendis, vel, vt *C. Chr. Lud. Schmidtius* in *Biblioth. für Kritik u. Exegefe d. N. T. herausg. von J. E. Chr. Schmidt u. C. Chr. Lud. Schmidt.* B. 2. St. 5. p. 649. voluit, de agnofcenda faltem a pofterioribus diuerfae vtrorumque fortis iuftitia et aequitate; alii, cum *Eckermano* (qui tamen fententiam fuam diuerfo modo declarauit v. *Süskindius* l. c. p. 166.) in *Beyträgen* B. 2. St. 2. p. 209 fs. 218 fs. *Handbuch für d. fyftemat. Studium d. chriftl. Glaubenslehre* B. 2. p. 581. B. 3. p. 701 fs. fermonem effe cenfent de inuifibili reditu Chrifti, de ecclefiae fundatione, latiori religionis Chrifti propagatione, et triumpho quem illa de Iudaismo reportatura fit. Alii denique, vt *Grunerus* Inftitut. theol. dogm. p. 629. et *Milouius* in *Henckii Magazin für Religionsphilof. Exegef. u. Kirchengefch.* B. 6. St. 3. p. 548 fs. cogitarunt de Iudaeis tum in focietatem chriftianorum vel recipiendis, vel ab ea excludendis. Has vero interpretationes omnes perquam contortas, et argumentis idoneis deftitutas, adeoque repudiandas effe, affatim oftenfum eft, ab *Hammero* l. c. *Kokenio* l. c. *Flatto* de notione voc. βασιλεία τῶν οὐρανῶν, in Commentatt. theoll. Vol. 2. p. 421 fqq. *Süskindio* l. c. et *Storrio* in *Lehrbuch d. Dogmatik* p. 492. ὅταν δὲ ἔλθῃ κ. τ. λ.] *vbi vero venerit Meffias fumma ma-*

iestate conspicuus, et omnes genii sancti vna cum eo, tunc occupabit thronum suum splendidum. Imagines desumtae sunt a pompa et splendore regum Orientis, qui iis dicentes throno magnifico ac sublimi insidebant, vt adeo notio simplex his verbis insit haec: Messias iudex apparebit. Huius generis imagines etiam non vno in loco librorum V. T. occurrunt, cum Deus tanquam iudex hominum populorumque describitur, Ps. 9, 5. 8. 9. Zach. 14, 5. Ies. 6, 1. 66, 1. Dan. 7, 9. add. 1 Thess. 4, 16. Caeterum *θρόνος δόξης* est Hebr. כִּסֵּא כָבוֹד pro *θρόνος ἔνδοξος, thronus splendidus*, vt 19, 27. *πάντες οἱ ἅγιοι ἄγγελοι·* commemorantur etiam angeli, vtpote regis (pro *υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου* v. 34. legitur vocabulum *βασιλεὺς*) ministri et comites; Iudaei enim existimabant, Deum, quem sibi tanquam regem ipsorum supremum cogitabant, in caussis solennibus, cum singularem suam praesentiam declararet, vti comitatu angelorum, vid. ad 13, 41. et hanc Iudaeorum cogitandi ac loquendi consuetudinem Christus h. l. respexit.

32. 33. Notio simplex: euidenter satis apparebit illo tempore discrimen proborum improborumque hominum. Pro *συναχθήσεται* in aliis libris extat *συναχθήσονται*, quae lectio suam originem debet librariis, assuetis constructioni suae aetatis, qua nominibus neutrius generis pluralibus addebantur verba pluralia, vid. *Fischerus* ad Plat. Phaedon. 19, 16. ad Aeschin. 1, 7. 3. *Perizonius* ad Ael. H. V. 1, 6. 3. *Segaarius* Obss. ad Luc. p. 24. *ἀφοριεῖ αὐτοὺς* pro *αὐτά·* vt saepius. *ὥςπερ ὁ ποιμὴν ἀφορίζει*] *vt pastor separare* solet. Ita quoque Hebraei loquuntur, vt Iudd. 14, 10. vbi יַעֲשׂוּ verti debet: facere solent. *Oues* per metaphoram h. l., vt omnis orationis series docet, dicuntur homines probi, contra vero *hoedi*, homines improbi et scelesti. Neque haec loquendi ratio Christi discipulis insolens et obscura esse poterat. Etenim in libris V. T. populus Israeliticus perquam frequen-

ter cum grege ouium comparatur, et Iesus ipse alio tempore sectatores suos cum ouibus compararat, Ioh. 10, 7. 15. 26. 27. Improbitatem vero et peccata Hebraei nominare solebant impuritatem, hominesque improbitatis studiosos, impuros et immundos. Hinc Iesus sceleſtos metaphorice dixit hoedos, haud dubie ob petulantiam et libidinem, vitaeque immunditatem. — 33. καὶ στήσει τὰ μὲν πρόβατα κ. τ. λ.] *collocabit oues ad dextram suam, hoedos vero ad sinistram.* Apud Hebraeos in vsu fuisse per dextram manum bona et felicia, per sinistram vero, mala et infausta intelligere, monuit *Schoettgen.* in Hor. Hebrr. ad h. l. Virg. Aen. 6, 540 ss. *Hic locus est, partes vbi se via findit in ambas: Dextera, quae Ditis magni sub moenia tendit; Hac iter Elysium nobis: at laeua malorum Exercet poenas, et ad impia tartara mittit.*

34. Iam accuratius exornatur notio illa: στήσει τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ. Sed verba οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός μου posita sunt pro εὐλογ. ὑπὸ τοῦ πατρὸς vel τῷ πατρί μου. Ita quoque Hebraei vti solent formula בְּרוּכֵי יְהוָה, quam Alexandrini interpp. omisso Hebraismo Ies. 65, 23. Gen. 26, 29. expresserunt εὐλογημένοι ὑπὸ κυρίου. Ipsa autem haec verba nostra explicari debent: *a patre meo felicitate ornandi, beneficiis afficiendi*, vid. *Glassii* Philol. S. 1, 30. 1. p. 73. *Dath. Vorstius* de Hebraism. p. 404 f. Verbum εὐλογεῖν cum h. l. de Deo relate ad homines vsurpetur, notat, *beneficiis afficere*, vt Eph. 1, 3. et hanc verbi potestatem sequentia verba confirmant. κληρονομήσατε — ἀπὸ καταβολῆς κόσμου] *occupate iam regnum vobis*, vtpote probitatis studiosis, *inde a primordiis mundi paratum.* ἑτοιμάζειν, הָכִין, 1 Paral. 15, 1. add. Tob. 6, 17. de Tobiae vxore: ὅτι σοι αὕτη ἡτοιμασμένη ἦν ἀπὸ τοῦ αἰῶνος. Verbum κληρονομεῖν h. l. simpliciter notat, *obtinere, occupare*, et κληρονομεῖν βασιλείαν prop. est, *regem fieri*, vt παραλαμβάνεσθαι βασιλείαν 2 Macc. 10, 11. Hebr. 12, 28. Sed h. l. per τὴν

βασιλείαν, vt centies, significatur felicitas christianorum in altera vita exspectanda, felicitas perpetua, summa, quae Hebr. l. c. vocatur *βασιλεία ἀσάλευτος*.

35. 36. Iam vero demonstrat Christus, eos tantum, qui pietatis et probitatis his in terris studiosi fuissent, felicitatis illius participes fore. Quam quidem in rem, vt iam supra monuimus, commemorat amorem erga alios et beneficentiam, pro reliquis virtutibus cunctis, eamque per partes ita describit, vt singula beneficiorum genera afferat. *γὰρ* h. l. redundat. *ξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με*] *peregrinus eram, et vos me recepistis.* *ξένος* etiam h. l. indicat *peregrinum*, quae est propria et satis nota huius vocabuli significatio, neque necesse est, vt cum interpretibus quibusdam, *Moschio*, aliisque, per *ξένον* intelligamus *exulem*, quae vocis notio nullo idoneo scriptoris loco comprobari potest, nam et 3 ep. Ioh. v. 5. ad quem locum prouocare solent, *ξένος* christianum peregrinantem indicat. vid. ad h. l. *Michaelis*. Magnum autem erat apud vett., etiam Iudaeos pietatis officium, peregrinos hospitio excipere, cum nondum publica diuersoria essent; vnde et hospitalitatis studium non vno in loco librorum N. T. commendatur. *Ialkut Ruben* fol. 42. 2. *quicunque hospitalitatem exercet, illius est paradisus.* cf. *Wetstenius* et *Schoettgenius* ad h. l. *συνάγειν* h. l. est *hospitio excipere*, et subintelligi debet *εἰς τὸν οἶκον*, vel *εἰς τὴν οἰκίαν*, quae plenae formulae leguntur 2 Sam. 11, 27. Iudd. 19, 18. vbi in textu Hebraico extat verbum אסף. — 36. *γυμνὸς· καὶ περιεβάλετέ με*] *nudus eram, et vos mihi suppeditastis vestes.* *γυμνὸς*, vt Lat. *nudus*, et Hebr. עָרוֹם adhibetur de eo quoque, qui est *male vestitus*, Act. 19, 16. Iob. 22, 6. Ies. 58, 7. etiam de eo, qui veste exteriore destitutus est, (Ioh. 21, 7.) 1 Sam. 19, 24. h. l. priori significatu capiendum videtur. Seneca de Benef. 5, 5. *qui male vestitum et pannosum vidit, nu-*

dum se vidisse dicit. ἠσθένησα, καὶ ἐπεσκέψασθέ με] *cum aegrotus essem, mei curam habuistis.* Verbum ἐπισκέπτεσθαι respondet Hebr. פקד et prop. notat, *intentis oculis adspicere*, Ies. 26, 16. hinc *obseruare* Ps. 17, 3. etiam *visitare aliquem* 1 Sam. 14, 17. Act. 7, 23. deinde vero dicitur de iis, qui aliquem ita visitant, vt ei operam ferant, eius inopiae et egestati succurrant, omninoque eum beneficiis ornent, Ruth. 1, 6. Sir. 7, 35. vnde et Phauorinus: ἐπισκέπτομαι· τὸ προμηθεύομαι καὶ κήδομαί τινος. Hoc quidem sensu etiam nostro loco verbum ἐπισκέπτομαι legitur, vt et 39. 43. 44. Ita quoque ἐπισκοπεῖν haud raro notat *aegrotos visere*, et idem quoque est quod θεραπεύειν. vid. *Carpzouii* Exercitt. in ep. ad Hebr. p. 596. Praeterea Hebraei quoque aegrotorum visitationem in maxima religionis parte habebant, vt demonstrarunt *Wolfius*, *Kypkius* et *Wetstenius* ad h. l. ἐν φυλακῇ ἤμην, καὶ ἤλθετε πρός με] *captiuus eram, et ad me venistis*, sed verba ἤλθετε πρός με maius quid inuoluunt, mei curam habuistis, me solatio recreastis.

37—40. Quae h. l. leguntur, ea allata sunt, vt luculenter satis appareret huius virtutis, beneficentiae ac liberalitatis, pretium, grauitas atque praestantia. — 40. ἐφ᾽ ὅσον, *quatenus*, vt Rom. 11, 13. ἐποιήσατε — τῶν ἐλαχίστων] *vel vnum horum fratrum meorum infimorum et contemtorum his beneficiis ornastis*, eatenus in me ipsum haec beneficia contulistis. Verbum ποιεῖν, vt vel contextus docet, h. l. bono sensu positum est, quo eodem sensu haud raro capitur verbum עשה, vt Prou. 3, 27. vbi οἱ ό illud interpretantur per βοηθεῖν, et ποιεῖν Marc. 7, 12. explanatur per τιμᾶν Matth. 15, 7. ἐλάχιστος vid. not. supra ad v. 31. ἐμοὶ ἐποιήσατε, *mihi fecisse censemini*. Similis locus Prou. 19, 17. vbi de eo, qui aliorum inopiae et egestati succurrit, legitur formula מַלְוֵה יְהוָה, οἱ ό· δανείζει Θεῷ. Deo mutuum dare censetur.

41 — 46. οἱ ἐξ εὐωνύμων iidem ſunt, qui ſupra v. 33. τὰ ἐρίφια nominabantur, facinoroſi et inhumani. πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατηράμενοι] *discedite a me miſeri:* 7, 22. ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν. Sed οἱ κατηράμενοι ſunt *poena afficiendi, miſeri,* quibus opponuntur v. 34. οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός. Formula πῦρ τὸ αἰώνιον eſt imago poenae et miſeriae maximae: 7, 13. ad ſignificandas poenas poſt mortem futuras adhibetur voc. ἀπώλεια, cui v. 14. opponitur ζωή, et h. l. v. 46. pro eo legitur κόλασις, cui opponitur ibi ζωή et v. 34. βασιλεία. Caeterum Phariſaei quoque et Eſſeni exiſtimabant, improbos ἀΐδιον τιμωρίαν, τιμωρίας ἀδιαλείπτους, *poenas perpetuas* exſpectare. vid. Ioſeph. B. I. 2, 8. 11. 14. Ant. 16, 1. 3. *Tanchuma* fol. 54. 2. ad Pſ. 36, 7. Iuſtitia tua ſicut montes domini: *Quomodo* comparati ſunt illi montes? *Reſp. non habent finem: et ſic quoque retributio mercedis iuſtorum futuro tempore non habebit finem.* Iudicia tua ſunt abyſſus magna. *Quomodo comparata eſt illa abyſſus? Reſp. nemo poteſt illam perſcrutari: et ſic quoque poenas impiorum futuro tempore nemo perſcrutari poteſt.* Pro τὸ ἡτοιμασμένον alii libri legunt: ὃ ἡτοίμασεν ὁ πατήρ μου· vid. *Griesbachius* ad h. l. quae tamen lectio gloſſema redolet. — 44. καὶ οὐ διηκονήσαμέν σοι] *nec tui rationem habuimus?* διακονεῖν h. l. *beneficiis aliquem afficere, inſeruire alicuius commodis*, quocunque demum modo id fiat, vt 20, 28. Philem. 13. reſpondet h. l. verbo ἐπισκέπτεσθαι v. 43.

CAPVT XXVI.

1. 2. Duo priores huius cap. versus cum iis, quae praecesserunt, cohaerent. Ea enim quae h. l. v. 1. 2. leguntur, dixit Iesus finitis superioribus sermonibus, die Martis. Diem Mercurii Bethaniae transegit, die Iouis autem post meridiem Hierosolymam reuersus est, vt ibi cum discipulis Pascha celebraret, vid. not. ad 21, 18. 26, 17. *καὶ ἐγένετο ὅτε — λόγους τούτους*] *absolutis omnibus his sermonibus*: c. 21, 23 — 26, 46. *καὶ ἐγένετο ὅτε* pro *καὶ ὅτε*. — 2. Vocabulum *πάσχα* est origine Hebraicum, פֶּסַח Ex. 12, 11. et prop. notat *transitum*, *transgressum*, a פָּסַח, *transiit*, vnde Symmach. Ex. l. c. פסח vertit *ὑπέρβασις*· et Ioseph. Ant. 2, 14. 6. vsus est voc. *ὑπερβασία*· deinde *πάσχα*, פסח, dicebatur *agnus paschalis*, quotannis a Iudaeis die XIV. mensis Nisan, post occasum solis, cum ergo iam esset dies XV. mensis Nisan, comedendus, vid. Exod. 12, 6. Num. 9, 5. agnus paschalis hoc nomine insigniebatur, quia cruor eius, quo imbuti erant postes forium domuum Israelitarum ex Aegypto migraturorum, defendebat ab iis caedem, ita, vt angelus mortis, Aegyptiorum primogenitos percutiens, Israelitarum domos praeteriret, vid. interpp. ad Ex. l. c. denique *πάσχα*, פסח, nominabatur etiam vt h. l. *ipsum Paschatos festum*, quod septem diebus (vid. ad v. 17.), quibus Iudaei vesci debebant panibus infermentatis, vid. Deut. 16, 6. Exod. 12, 18. absoluebatur, vnde et festum ipsum vocabatur *τὰ ἄζυμα* v. 17. *ἡ ἑορτὴ τῶν ἀζύμων* Luc. 22, 1. *γίνεται* vim habet futuri *γενήσεται*, *nostis post biduum Pascha celebrari*, etenim *γίνεσθαι* posi-

tum eſt pro ἄγεσθαι, *agitari*, *celebrari*, atque reſpondet Hebr. הַעֲשׂוֹת 2 Regg. 32, 22. vbi Alex. οὐκ ἐγενήθη τὸ πάσχα τοῦτο.

3. τότε id. qd. ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, 14, 1. *circa illud tempus*; nempe vltima hebdomade, in qua Paſcha celebratum eſt. coll. v. 16. συνήχθησαν — λαοῦ] *conuenerant ſacerdotum principes, legisperiti et primores populi.* Continent haec verba periphraſin ſynedrii; vid. ad 2, 4. Verba καὶ οἱ γραμματεῖς omiſſa ſunt in codd. nonnull., fortaſſis e locis parall. Luc. et Marc. illata ſunt; ſed fieri etiam poteſt, vt librarii ea praeterierint, quoniam praecedens inciſum eadem ſyllaba definit, et ſequens ab eadem incipit. εἰς τὴν αὐλὴν — Καϊάφα] *in palatio pontificis maximi, qui dicebatur Caiaphas.* αὐλὴ prop. dicitur *omnis locus ſubdialis*, qui a ventis perflatur. Phauorinus: ὁ περιτετειχισμένος καὶ ὕπαιθρος τόπος· add. Euſtath. ad Hom. Odyſ. δ'. p. 1483. hinc *atrium*, Hebr. חָצֵר, Ioh. 18, 15. *Faber Archaeologie der Hebr.* p. 408 ſq. deinde etiam per ſynecdochen, *palatium ipſum*, vt h. l. Luc. 11, 21. coll. Matth. 21, 29. Vocabulum ἀρχιερεὺς, cum de Caiapha ſermo ſit, ſumitur ſenſu ſtrictiori, *pontifex maximus*, vt ap. Ioh. 11, 49. 18, 13. qui addit: τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, quia vix vnquam magis ambulatoria fuit pontificatus dignitas, quam illo ipſo tempore, vt e Ioſepho patet. Caiphas dictus etiam fuit Ἰώσηπος, Ioſeph. Ant. 18, 4. 3. Vitellius καὶ τὸν ἀρχιερέα Ἰώσηπον, Καϊάφαν ἐπικαλούμενον, ἀπαλλάξας τῆς ἱερωσύνης, Ἰωνάθην καθίστησιν, Ἀνάνου τοῦ ἀρχιερέως υἱόν. Caeterum verbum λέγεσθαι idem eſt quod ὀνομάζεσθαι, cum et Hebraei dixerint אמר pro קרא, vt Hoſ. 2, 1. vid. *Albertius* ad h. l.

4. 5. *Deliberabant de Ieſu per inſidias comprehendendo et interficiendo.* συμβουλεύεσθαι, Hebr. יָעַץ, *deliberare*, 1 Regg. 12, 8. id. qd. συμβούλιον λαμβάνειν Matth.

22, 15. δόλῳ, dolofe, per infidias, l. clam, בַּסֵּתֶר Deut. 27, 24. (vbi Alex. habent δόλῳ); interdiu enim Iefus docebat in templo, ibi vero eum capere, et palam in eum manus violentas iniicere nolebant, metu feditionis, cum omnis populus ab eius ore penderet, Luc. 22, 2. Matth. 21, 46. noctes autem transigebat Bethaniae, aliisque in villis prope vrbem, in vicinia montis oliuarum Luc. 21, 37. et locus, vbi commorabatur, nonnifi difcipulis atque amicis ipfius notus erat. καὶ ἀποκτείνωσιν· fufpicantur interpp. nonnulli, fynedros voluiffe Iefum etiam clam interficere. Certe Euangeliftae nihil hac de re monent, et δόλῳ h. l. vt Marc. 14, 1. referendum eft ad verbum κρατήσωσι. — 5. Ad verba μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ fubintelligi debet vel γενέσθω, vel κρατήσωμεν αὐτὸν καὶ ἀποκτείνωμεν. Synedri, cum iis poftea Iudas Iefum prodidiffet, confilium hoc mutarunt, et per procuratorem Romanum, Iefum necandum decreuerunt, vid. ad v. 66. μὴ θόρυβος κ. τ. λ.] confluebat enim tempore fefti Pafchalis ex omnibus locis ingens Iudaeorum multitudo in vrbem, quae non raro turbas mouere folebat. vid. Iofeph. Ant. 20, 5. 3. Caeterum per τὴν ἑορτὴν omnes feptem fefti pafchalis dies h. l. intelligendos effe, in promtu eft.

6. Iohannem 12, 1 fqq. eandem cum Matthaeo et Marco 14, 3. referre hiftoriam, diuerfam ab ea quae Luc. 7, 36 fqq. legitur, e contextuum circumftantiis, omnique orationis ferie, facile apparere arbitror, et tales leuioris momenti diuerfitates, quales in narrationibus Matthaei atque Iohannis, quod Chrifti vnctionem attinet, deprehenduntur, quae tamen facili negotio poffunt remoueri, habent Euangeliftae communes cum aliis fcriptoribus hiftoricis, de eadem re agentibus. Maximam difficultatem interpretibus peperit ordo temporis, quem in enarranda hac hiftoria Matthaeus et Iohannes fecuti funt. Scilicet Iohannes haec eueniffe ait

πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα, ergo antequam Chriftus folenniter vrbem introiret. Matthaeo vero et Marco auctoribus, vnctio Chrifti peracta eft poft folennem introitum Chrifti in vrbem, die Mercurii, menfis Nifan die XIII. Iam etfi quod Chronologiam attinet, in fcriptis Euangeliftarum nihil certi definiri poteft, cum eius faepiffime nullam rationem habuerint, adeoque certo conftitui non poffit, vtrum Iohannes an Matthaeus rem ordine temporis retulerit; tamen, cum aliunde fatis conftet, Matthaeum in commentariis fuis faepiuscule rerum potius, quam temporis rationem habuiffe; cum Matthaeus ipfe non accuratius conftituerit tempus, fed formula non definitum tempus indicante, τοῦ δὲ Ἰησοῦ γενομένου ἐν Βηθανίᾳ v. 6. vfus fit; cum Iohannes l. c. rem copiofius et diligentius enarrarit; cum omnino ex omni orationis forma apud Matthaeum perfpiciatur, eum properaffe ad defcribendam Iudae proditionem et vltima magiftri fata exponenda; cum Matthaeus inprimis tum, cum ad aliud argumentum properat, breuiter et concife fcribere, variasque circumftantias omittere, nec ordinem temporis feruare foleat, vid. ad 4, 23. et Argum. c. 24. extr.: arbitror, quod ordinem temporis attinet, Iohannem audiendum effe, atque Matthaeum h. l. quae enarrare omiferat, fuppleuiffe, et adieciffe, vt appareret, quid Iudam ad nefandum facinus cummaxime impulerit, nempe auaritiam. ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ] *in domo Simonis, qui olim fuerat leprofus.* Simon lepra, fortaffis a Iefu ipfo, liberatus, (apud leprofum enim non coenaffet Iefus, nec ille leprofus quemquam apud fe excipere potuiffet, fed extra domum fuam verfari debuiffet), vocatur λεπρὸς eodem modo et fenfu, quo Lazarus Ioh. 12, 1. ὁ τεθνηκὼς, Matthaeus ὁ τελώνης Matth. 10, 3. vbi v. not. quo claudi ambulare, coeci videre, furdi audire dicuntur Matth. 11, 5. Iohannes huius Simonis nullam mentionem fecit, fed refert tantum, in coena illa fuiffe inter accumbentes Lazarum,

et Martham miniſtraſſe. Neque tamen exinde neceſſario conſequitur, in aedibus Lazari coenam fuiſſe peractam. Potuit in Simonis aedibus Martha miniſtrare, et Lazarus e numero conuiuarum eſſe, et fortaſſis, vt iam *Grotius* ſuſpicatus eſt, Simon ille e propinquis Lazari fuit. Iohannes coenam in Simonis aedibus peractam eſſe, vt rem leuioris momenti ſilentio praeteribat, eique Lazarum nominaſſe ſufficiebat. Alii opinati ſunt, Lazarum in aedibus Simonis habitaſſe; alii, Martham fuiſſe Simonis viduam.

7. προςῆλθεν αὐτῷ γυνή] *acceſſit ad eum femina quaedam*, nempe Maria, Lazari ſoror, coll. Ioh. 12, 3. ἀλάβαςρον μύρου ἔχουσα βαρυτίμου] *cum alabaſtro vnguenti pretioſi pleno.* Ἀλάβαςρον dicebatur *vaſculum, in quo vnguenta ſeruabantur ex lapide alabaſtrite ſiue onyche* h. e. marmoris genere, colorem vnguis humani referente, alabaſtri appellatione frequentato (Horat. Od. 4, 12, 17. *nardi paruus onyx eliciet cadum*: vbi vid. *Mitſcherlich*, et nos ad Propert. 2, 13. 30. Plin. H. N. 36, 8. *hunc* [onycha] *aliqui lapidem alabaſtriten vocant, quem cauant ad vaſa vnguentaria, quoniam optime ſeruare incorrupta dicitur.* Etymol. M. ἀλάβαςρον, καὶ ἀλάβαςρος, λήκυθος λιθίνη, πρὸς μύρων ἀπόθεσιν·) *vel ex alia materia, lapide, vitro, auro, etc. confectum* (Theocrit. Idyl. 15, 114. Συρίῳ μύρῳ χρύσει' ἀλάβαςρα· vbi ſchol. ἀλάβαςρα· σκεύη μύρων δεκτικά· Etymol. M. ἀλάβαςρον, σκεῦός τι ἐξ ὑέλου, ἢ μυροθήκη. Suidas: ἀλάβαςρον· ἄγγος μύρου·) *quod carebat anſis* (Suidas: ἀλάβαςρον· ἄγγος μύρου, μὴ ἔχον λαβάς· vid. *Perizonius* ad Ael. H. V. 12, 18.) *et plerumque a longo, anguſtiore, et obſignato ore, in orbem ampliorem deſinebat*, vid. Plin. H. N. 9, 56. *Albertius* ad h. l. *Hemſterhuſius* ad Polluc. 10, 121. et interpp. ad Callim. h. in Lauacr. Pallad. 13. *Suicerus* in Theſ. *Caſaubon.* Exercitt. Antibar. 14, 16. *Salmaſius* de Hellen. p. 48. 53. Sed ἀλάβαςρον μύρου eſt, *vaſculum vnguenti plenum*, vt

ποτήριον τοῦ οἴνου in verf. Alex. Ier. 25, 15. *βαρύτιμος, pretiofus:* Marc. 14, 3. *πολυτελής*· Ioh. 12, 3. *πολύτιμος*· Hebr. יקר quod Alex. Prou. 1, 13. vertunt *πολυτελής*· fed. Aq. et Symmach. *τίμιος*. E Marci et Ioh. locc. parall. vnguentum nardinum fuiffe difcimus, quod veteribus pretiofiffimum habitum, vid. interpp. ad Horat. Carm. 2, 11. 16. Epod. 13, 9. *Spanhemius* ad Callim. h. in Apoll. 33. quo praeeunte *Heynius* ad Tibull. 2, 2. 7. monet: *purum nardum* fuiffe tenue et fimplex oleum nardinum, factum ex vno genere odorum, contra *vnguentum* fuiffe craffum ac mixtum e variis odoribus. *καὶ κατέχεεν κ. τ. λ.*] *et perfudit caput accumbentis*. Apud veteres, etiam Orientales, in vfu erat, vt in conuiuiis lautioribus, conviuatores conuiuarum capita, honoris cauffa, vnguentis perfunderent vel vngerent. Martial. 3, 12. 4. *qui non coenat et vngitur, Fabulle, hic vere mihi mortuus videtur.* add. Horat. Carm. 2, 11. 16. Pf. 23, 5. Luc. 7, 46. Matth. 6, 17. Maria igitur honoris et reuerentiae, et grati animi cauffa Ioh. 11, 19. 12, 1. vnguento praeftantiffimo caput Iefu perfundebat.

8. 9. *ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ — αὕτη;*] *videntes hoc difcipuli, indignati, quo fpectat, inquiunt, haec inutilis et temeraria vnguenti iactura?* Quod h. l. Matthaeus de difcipulis omnibus refert, id Ioh. 12, 4 f. Iudae proditori tribuit. Itaque aut etiam h. l. Matthaeus pluribus tribuit, quod vni tantum competebat, vid. Argum. c. 17. et ad 17, 10. aut quod de omnibus dictum eft, de nonnullis tantum intelligi debet, ita vt ftatuatur, nonnifi Iudam indignationem fuam voce oftendiffe, et exprobraffe Mariae temeritatem, quod tantam vnguenti pretiofiffimi copiam fruftra profudiffet, fontemque indignationis ipfius fuiffe fordidam lucri cupiditatem, cum pecuniarum partem auferre, fibique referuare foleret, vid. Ioh. 12, 6. e reliquis vero Apoftolis plures indignationem tacitam continuiffe, et imprudentius Iudae annuiffe,

curamque pauperum indignationis horum discipulorum veram caussam fuisse. Confirmat hanc rationem Marcus 14, 4. ἦσαν δέ τινες ἀγανακτοῦντες πρὸς ἑαυτοὺς h. e. *secum*. εἰς τί scl. γέγονε, quod additum legitur Marc. 14, 4. ἀπώλεια, *iactura*, *prodigalitas*, Hebr. שַׁחַת, Gen. 18, 28. Prou. 6, 32. vt מַשְׁחִית *prodigus* Prou. 18, 9. 28, 24. — 9. ἠδύνατο — πολλοῦ] *poterat hoc vnguentum magno pretio vendi* : subintell. ἀργυρίου et ἀντί. Apud Marc. 14, 5. legitur, ἐπάνω τριακοσίων δηναρίων, *pluris trecentis denariis*, add. Ioh. 12, 5. τὸ μύρον plures codd. et verss. omittunt, et ex ordine eiecit *Griesbachius*, cui hoc vocabulum claritatis caussa adiectum fuisse videtur e v. 12. vel e Ioh. 12, 5. potuit vero etiam deletum esse a Grammaticis, quoniam Marc. 14, 5. deest, sed ibi v. 4. praecessit τοῦ μύρου, quod h. l. secus est. Pro πτωχοῖς *Griesbachius* edidit τοῖς πτωχοῖς· sed in Commentario critico ipse professus est sibi articulum suspectum videri. Recte. Articulus haud dubie insertus est a Grammaticis e Marc. 14, 5. et quoniam v. 11. sequitur τοὺς πτωχοὺς, sed v. 11. articulus habet vim ἀποδεικτικὴν, etiam Ioh. 12, 5. simpliciter legitur ἐδόθη πτωχοῖς.

10 — 12. *At Iesus, hoc audiens, quare, inquit, negotium facessitis mulieri?* τί id. qd. διατί; Ioh. 12, 5. vt מה poni solet pro לָמָּה, vid. *Noldius* Concordd. voc. מה n. 8. κόπους παρέχειν, *molestum alicui esse*, qua voce etiam Aristot. vsus est, vid. *Kypkius* ad h. l. Hebr. הַלְאָה, quod Alex. Ies. 7, 13. vertunt ἀγῶνα παρέχειν· id. qd. παρέχειν πόνον Sir. 29, 4. ἔργον γὰρ καλὸν εἰργάσατο εἰς ἐμέ] *praeclarum mihi officium praestitit*. ἔργον καλὸν, facinus, quod non tam reprehendi, quam potius laudari meretur, cum promanarit ex animo grato, amoris et reuerentiae erga me pleno. εἰς ἐμὲ id. qd. ἐν ἐμοὶ, vt dicitur ποιεῖν ἔν τινι et ποιεῖν τινι 17, 12. Marc. 9, 13. coll. 2 Regg. 23, 9. וַיַּעַשׂ לָהֶם, vbi οἱ ό· καὶ ἐποίησεν ἐν αὐ-

τοῖς. — 11. ἔχετε hoc in v. vim habet futuri ἕξετε· atque oftendit Iefus verbis ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε, fe breui moriturum effe. — 12. βαλοῦσα — σωματός μου· *dum enim corpus meum vnguento perfudit;* de qua verbi βάλλειν fignificatione vid. ad 9, 17. πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι με ἐποίησεν] *vt me ad fepulturam praepararet fecisse cenfenda eft*, f. perinde eft ac fi hac pollinctura corpus meum ad fepulturam praeparaffet, vid. 10, 40. 25, 35. coll. 40. Hunc enim in modum haec verba interpretanda effe, res ipfa docet, et probe viderunt *Heinfius* atque *Grotius*, qui ad h. l. notarunt, Iefum in hanc partem mulieris facinus interpretatum effe. Quis enim cum *Mofchio* *Leidensgefch.* p. 32. et *Storrio* Diss. exeget. in locos libror. hiftor. N. T. aliquot, P. 3. p. 7. fibi perfuadere poterit, Mariam ipfam credidiffe, Iefum breui moriturum effe, quod ne Apoftoli quidem credebant, eamque Iefum *viuum*, tanquam mortuum vnxiffe, quod audiffet, eum tertio die in vitam rediturum effe? Caeterum his ipfis verbis Iefus accuratius explicuit verba, quibus antea vfus fuerat ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε. Ἐντάφια dicuntur *omnia quae ad fepulturam pertinent, omnis generis ornamenta cadaueris efferendi et fepeliendi*, tanquam veftes fplendidae, coronae, flores, Charit. 1, 6. lauacra, inferiae f. libamina, quae ad fepulcrum effundebantur, Soph. Electr. 327. coll. 407. 435. Eurip. Helen. 1419. v. *Perizonius* ad Ael. H. V. 1, 16. *Weffelingius* ad Diod. Sic. p. 412. T. 1. *Dorvillius* ad Charit. p. 421. *Cuperus* Obff. 2, 9. *Elsnerus* ad h. l. et *Kypkius* ad Marc. 14, 8. hinc ἐνταφιάζειν de omni ad fepulturam praeparatione, de omni cura quae adhibetur in cadauere lauando, ornando, pollingendo, condiendo ponitur, ita, vt omnino notet: *corpus ad funus componere, ad fepulturam praeparare*, faepius tamen certam huius praeparationis partem indicat, v. c. vt fit *condire aromatibus*, Hebr. חנט Gen. 50, 2. vbi LXX. ἐνταφιάζειν· et fic h. l. notat: *vngendo corpus fepulturae praeparare.*

13. Mulieris facinus, indicium animi pii et grati, non vituperandum, sed laudandum esse, repetit Iesus, ita, vt praesagiens addat: *quocunque demum fama mortis et sepulturae meae peruenerit, ibi etiam hoc huius feminae facinus enarrabitur et laudabitur.* εὐαγγέλιον τοῦτο, nuntius de morte et sepultura mea; alii explicant: *historia rerum mearum*, Euthymius Zigab. p. 12. ἡ πραγματεία ἡ ἐμὴ, ἡ διήγησις ἡ κατ' ἐμέ· Post τοῦτο comma poni debet, ita vt verba ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ λαλ. coniungantur cum sequentibus. λαλεῖν h. l. id. qd. λέγειν, *narrare*, Hebr. דִּבֵּר, 1 Regg. 13, 25. al. εἰς μνημόσυνον αὐτῆς, *eique ad gloriam valebit, praedicabitur, laudabitur.* μνημόσυνον in versione Alexandrina respondet Hebr. זֵכֶר, ita vt sit *fama, gloria*, Hos. 14, 8. Ps. 6, 6. 97, 12. (vt זכר *celebrauit, praedicauit*, Ies. 25, 13. Ps. 102, 13. Cant. 1, 3.) atque hoc sensu etiam h. l. μνημόσυνόν capiendum videtur. Aliis εὐαγγέλιόν τοῦτο est, *hic nuntius, haec historia, narratio huius facti*; λαλεῖσθαι explicant, *celebrari, vsurpari*, vt Hebr. 11, 4. v. *Keuchenius* ad h. l. et εἰς μνημόσυνον αὐτῆς vertunt: *vt conseruetur memoria illius.* μνημόσυνον, *recordatio, memoria*, vt Hebr. זִכָּרוֹן, Exod. 17, 14. Sir. 45, 1. 10, 18. 35, 6.

14. 15. τότε, *circa illud tempus*, cum nimirum synedri constituissent Iesum comprehendere; nam aduerbium τότε respicit ad v. 3. Ἰούδας Ἰσκαριώτης, vid. ad 10, 4. οἱ ἀρχιερεῖς, vnum genus synedrorum laudatur, ita, vt reliqui quoque synedrii assessores simul intelligantur. — 15. παραδώσω, *prodam*, copiam vobis faciam magistrum clam comprehendendi. ἔστησαν, *soluerunt.* ἵστημι, *pondero*, quoniam veteres pecuniam non numerare, sed ponderare et appendere solebant, h. l. quoniam Iudaei tunc temporis nummos annumerabant, vid. *Conringius* in Paradoxis de nummis Hebr. c. 6. extr., notat *soluo*; respondet Hebr. שָׁקַל 2 Sam. 18, 12. Ier. 32, 9. Esr. 8, 25. Zach. 11, 12. v. et *Raphelius* ad h. l. Sed quoniam ap.

Marc. 14, 11. legitur: ἐπηγγείλαντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι· et Luc. 22, 5. συνέθεντο αὐτῷ ἀργύριον· hinc *Grotius*, alii, verba ἔστησαν αὐτῷ reddenda esse censent *statuerunt*, *constituerunt* (Vulg.), *promiserunt se daturos esse* triginta siclos. vid. *Bielii* Thes. T. 2. p. 73. Scilicet certiores fieri voluisse sacerdotes de toto negotio, adeoque ne Iudas a proposito resiliret, pecuniam promissam ei dedisse serius. Alii, quo concilient Euangelistarum locos, statuunt, synedros dedisse Iudae tunc temporis triginta siclos, simul vero etiam maiorem pecuniae summam ei promisisse. Quaecunque ratio admittatur, non necesse est vt a vulgari notione ἵστημι recedamus; pertinet haec res ad leuioris momenti discrepantias. Videntur omnino synedri Iudae tunc temporis triginta siclos (ἀργύριον Marc., Luc. l. c. τριάκοντα ἀργύρια Matth. 26, 15. 27, 3.) tantum promisisse (hanc περίστασιν Matthaeus praeteriit), serius autem, forte illa ipsa hora, qua Iudas spira stipatus exiret, vt Iesum comprehenderet, illam pecuniae summam ei annumerasse. Accepisse autem Iudam triginta siclos e 27, 3 ss. et Act. 1, 16 ss. constat. τριάκοντα ἀργύρια] *triginta siclos*, quindecim thaleros imperiales nostrae monetae, vid. ad 17, 24. 20, 2. Nam ἀργύρια sunt *tetradrachma*, nummi valentes quatuor drachmas s. denarios. Hebraei sic addere solent, intellecto nomine שֶׁקֶל aut שְׁקָלִים, numeralibus vocabulum כֶּסֶף, quod Alexandrini modo expresserunt ἀργύρια Iudd. 17, 2. modo σίκλοι Deut. 22, 19. modo δίδραχμα (Alexandrina) Gen. 20, 16. plena formula שֶׁקֶל כֶּסֶף Gen. 23, 15. vbi οἱ ό· δίδραχμα ἀργυρίου· vid. *Bynaeus* de morte I. C. Vol. 1. p. 361 sq. et *Fischerus* Proluss. de vit. Lexx. N. T. p. 74. p. 553 sq. Apud Hebraeos triginta siclis seruus aestimabatur, vid. Exod. 21, 32. vnde monuerunt interpretes, synedros, hoc pretio dato, declarare voluisse, quantopere contemnerent Iesum, simul vero etiam exinde apparere, quam incredibili lucri cupiditate animus Iudae proditoris arserit. Videntur potius synedri, cum Iudas vltro promitteret, se ma-

giftrum ipfis prodere velle, hominis vero fides iis fufpecta effet, maiorem pecuniae fummam ei promittere et dare, reique impendere noluiffe. Caeterum quid Iudam ad hoc facinus impulerit, indigitauit Matthaeus, accuratius often-dit Iohannes, fordida nimirum lucri cupiditas. Auaritia enim, vt Iohannes refert c. 12, 6. hominem eo redegerat, vt pauperes pecunia ipfis deftinata defraudaret, et quorum defenfor videri vellet, eos ipfe fpoliaret. Hinc demum eo improbitatis proceffit, vt damnum, quod ex effufione vnguenti fe feciffe putaret, magiftri pretio compenfare vellet, vt iam notauit ad h. l. Hieronymus. Iudam minime fufpicatum effe, rem talem euentum habituram, imo opinatum effe, Iefum, qui toties fe ipfum e Iudaeorum manibus liberaffet, etiam nunc temporis manibus eorum femet erepturum effe, adeoque Iudam ea, quae Marc. 14, 44. leguntur, ludibrii cauffa dixiffe, et facerdotibus omnino illudere, atque proditionis mercedem lucrifacere voluiffe, haud improbabilis eft plurium interpretum fententia, coll. Matth. 27, 3 fqq. An excitare, immo cogere voluerit Iudas proditione fua Iefum, vt Meffiae dignitatem fusciperet, regnumque Meffianum conftitueret, in quo fe maiorem dignitatem, honores et diuitias adepturum effe fperaret, in medio relinquimus. Minime autem arridet eorum fententia, qui ftatuunt, cauffam, qua impulfus Iudas prodiderit Iefum, quaerendam effe in metu, quo ipfe correptus fuiffet, ne ipfe breui cum Iefu reliquisque discipulis interciperetur et occideretur. Conf. omnino quae de confilio Iudae, eiusque animi indole disputarunt *Niemeyerus Charakteriftik der Bibel, Th.* 1. p. 117 fs. V. D. in *Beyträge zur Beforderung des vernünftigen Denkens in der Religion, Heft* 5. *Stolzii Erläuterungen, Heft* 1. p. 233 fs. *Schmidtii philologifch-exegetifch. Clavis über das Neue Teftament, Th.* 2. p. 79 fqq. *Paulus* ad h. l. et *Thiefsii Krit. Kommentar* ad h. l. *Krummacherus über den Geift u. die Form d. Evangelifch. Gefchichte* p. 296 fs. *Goldhornius* in *Tzfchirneri Memorabilien* St. 2, p. 135 fs. *Lechten* de

culpa Iudae Argentor. 1813. 8. εὐκαιρία, *opportunitas temporis, occasio*, Hebr. עֵת, Pf. 9, 10. al.

17. Sequitur descriptio coenae Paschalis a Christo celebratae. Vehementer autem dissentiunt interpretes, inprimis propter locos nonnullos Iohanneos, quonam die euenerint ea quae h. l. leguntur. Etenim alii existimant, Christum eodem die cum reliquis Iudaeis Pascha comedisse, alii opinantur eum Iudaeorum Pascha ordinarium vno die anticipasse. Fuerunt etiam, qui omnino negarent Iesum coenam Paschalem celebrasse, eum enim trucidatum fuisse eo ipso die, quo hanc coenam instituere potuisset ac debuisset. Horum igitur alii contenderunt et h. l. et locis parallelis, Marc. 14. Luc. 22. sermonem esse de coena communi. At enimuero diserte h. l. legitur: ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ πάσχα· v. 21. καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν· Luc. 22, 13. καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα· ib. 15. ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν, πρὸ τοῦ με παθεῖν. v. et not. ad Ioh. 13, 1. Alii probare studuerunt, Iesum, more Iudaeorum nostrae aetatis, celebrasse tantum πάσχα μνημονευτικὸν, (voluntarium potius, quam lege praeceptum, in quo non agnus, sed azyma tantum cum lactucis agrestibus pararentur), non θύσιμον, vid. *Grotius* ad Matth. 26, 18. *Hammondus* et *Clericus* ad h. l. et Marc. 14, 12. Quae tamen ratio quoque prorsus reiicienda est, cum ante Hierosolymorum expugnationem, eiusmodi πάσχα μνημονευτικὸν in vsu fuisse, nullo pacto comprobari possit, et in Euangelistarum scriptis diserte occurrant verba θύειν, *mactare agnum*, et φαγεῖν. Certum igitur est, Iesum agnum Paschalem comedisse, atque h. l. hanc ipsam coenam Paschalem accuratius describi; nec tanta praeparatione opus fuisset, si communem coenam, aut πάσχα μνημονευτικὸν celebrare voluisset, eiusmodi coenam quouis loco peragere potuisset, sed coena Paschalis Hierosolymae peragenda erat, vid. Deut. 16, 5. 6. Cf. omnino, quod

varias interpretum de coena Paſchali a Ieſu celebrata ſententias attinet, *Bynaeus* de morte I. C. 1, 6. §. 3 ſqq. *Ikenii* Diss. Vol. 2. Diss. 10. p. 407 ſs. Diss. 12. p. 472 ſs. *Cotta* in *Gerhardi* locis theoll. T. 9. p. 40. *Carpzouii* Apparat. hiſt. crit. antiquitatum ſacri cod. p. 479 ſs. *Deylingii* Obſſ. S. P. 1. Obſ. 52. *Friſchii Abhandl. vom Oſterlamm* p. 873 ſs. *Gableri neueſtes theol. Journal*, *B.* 2. p. 472 ſs. et quos laudarunt *Wolfius* in Curis atque *Koecherus* in Analectis ad h. l. Qui *Ieſum vno die Paſcha Iudaeorum ordinarium anticipaſſe* ſtatuunt, ſententiam ſuam argumentis defendunt potiſſimum his: 1) Ioh. 18, 28. refert, Synedrii aſſeſſores, qui Ieſum mane illius diei, quo mortem ſubibat (ergo poſtridie quam cum diſcipulis agnum Paſchalem comederat, comederat autem eum veſpera diei Iouis, nam die Veneris cruci affigebatur), ad Pilatum comitabantur, noluiſſe domum ingredi, ne ipſi pollluerentur, et agnum Paſchalem poſt ſolis occaſum comedere poſſent, ἵνα φάγωσι τὸ πάσχα. Qui opinantur Ieſum eodem cum omnibus Iudaeis die coenam Paſchalem celebraſſe, formulam φαγεῖν τὸ πάσχα explicant: *coenam ſacrificalem inſtituere*, cum פסח non tantum *agnum Paſchalem*, ſed omnino etiam *ſacrificium feſto Paſchatos immolatum* ſignificet. Laudant hanc in rem Deut. 16, 2. et notant, ſacrificia per omnes feſti Paſchalis dies oblata fuiſſe. Sed acute ſatis notauit *Moshemius* in Diss. de vera notione coenae domini p. 22. not. 1. ad calcem *Cudworthii* ſyſt. intellect. *Verum vt hoc concedatur, haud tamen ex verbis Deut. l. c. cogere licebit, nomen hoc* abſolute *poſitum*, ſigillatim *ſacrificia Chagigah denotare. Nec enim ſatis valide arbitror illum argumentari, qui ſic rationem ſubducit: quia Moſes vno loco* communi Paſchae nomine *et agnos Paſchales* et reliqua ſacrificia *comprehendit*, ideo *nomen* Paſcha *quoque* ſola ſacrificia ſalutaria, excluſis agnis Paſchalibus, *nonnunquam ſignificat.* Sed eiusmodi loci adhuc deſiderantur, quibus *Paſcha* de ſolis ſacrificiis, excluſis agnis Paſchalibus, vſurpatum legatur, et formula

φαγεῖν τὸ πάσχα in libris N. T. vbiuis notat: *coenam Paschalem celebrare*. Simplicissima igitur, et vsui loquendi conuenientissima interpretatio verborum Ioh. l. c. ἵνα φάγωσι τὸ πάσχα est: *vt comedere possent agnum Paschalem*. 2) Ioh. 19, 14. diem illum, quo Christus cruci affigebatur, nominat παρασκευὴν τοῦ πάσχα h. e. *diem quo Iudaei ad pie celebranda sacra Paschalia sese praeparabant*. Qui contrariam sententiam tuentur, nempe Christum vna cum reliquis Iudaeis Pascha comedisse, statuunt: πάσχα h. l. non *initium festi*, sed omnino *dies festos Paschales* significare, atque adeo παρασκευὴ τοῦ πάσχα explicandum esse: *dies ille festi Paschalis qui antegreditur magnum sabbatum*, ἡ ἡμέρα τοῦ πάσχα, ἥτις ἦν παρασκευὴ (τῆς μεγάλης ἡμέρας Ioh. 19, 31.) τοῦ σαββάτου τοῦ πάσχατος· interpretatio perquam contorta, cuius defensores ipsi coacti sunt profiteri, ea admissa, Iohannem paulo obscurius tempus definiisse. 3) Ioh. 19, 31. dies ille, quo Iesus in sepulcro iacebat, vocatur μεγάλη ἡμέρα τοῦ σαββάτου, *magnus dies sabbati*, cuius denominationis ratio simplicissima et certissima haud dubie haec est, quia duplicabatur festum concursu Paschatos et sabbati in vnum eundemque diem; erat hic dies sabbati simul etiam primus dies Paschalis. 4) Non probabile est, si dies mortis Iesu fuisset primus festi Paschalis, omnes synedrii assessores, quorum erat prouidere, ne ritus violarentur, inprimisque Pharisaeos legum suarum, rituumque tenacissimos et defensores acerrimos, concessuros fuisse, vt hic dies sanctus captiuitate et interfectione Iesu profanaretur. Ipsa autem rerum gestarum illo die copia, concursatio atque sedulitas Iudaeorum, et inprimis synedrii, cogunt lectorem cogitare non de die festo, sed de die profesto et operoso. His igitur fere argumentis, iisdemque haud leuibus, nititur *Scaligeri, Casauboni, Capelli, Lampii*, aliorumque plurimorum sententia, *Iesum non eodem die quo Iudaei reliqui Pascha comedisse*.

Caussa vero, ob quam Christus coenam Paschalem prius celebrauerit, incerta est. Probabilitate tamen

magnopere fefe commendat eorum opinio, qui ftatuunt, Sadducaeos et cum iis facientes, etiam hoc anno Chrifti emortuali, vt faepius, menfem Nifan per vnum diem prius incoepiffe, quam Pharifaeos et Iudaeorum plurimos, adeoque diem huius menfis XIV, quo coena Pafchalis celebranda erat, prius numeraffe, quam reliquos. Nempe Pharifaeis eorumque affeclis primum cuiusuis menfis diem fuiffe, quo in coelo luna apparuiffet, et iuffu fynedrii publice proclamatum fuiffet, lunam recurriffe; fed Sadducaeis f. Karaeis i. fcripturariis, foli verbo fcripto adhaerefcentibus, (e Sadducaeis poftea ortos effe Karaeos, docuit *Schulzius* in Coniecturis crit. de Secta Sadducaeorum, Hal. 1799. §. 43.) eorumque fectatoribus, illum cuiusuis menfis primum diem fuiffe, quo nouilunium fecundum calculum aftronomicum fuiffet; Sadducaeos ergo tum agnum mactaffe vnum diem prius quam Pharifaeos, nempe die Iouis, cum hic dies iis effet XIV menfis Nifan, quod nouilunium huius menfis vno die citius conftituiffent, eosque Iefum, qui mortem fuam inftantem praevideret, effe fecutum. Notant praeterea huius fententiae defenfores, non effe magnopere mirandum, quod Sadducaei et Pharifaei hac in re inter fe disfenferint, cum disfenferint quoque in aliis rebus pluribus, cum et inter fe discreparint de tempore mactationis agni Pafchalis, et explicatione loci Exod. 12, 6. vid. *Michaelis* Supplem. ad Lexx. Hebrr. P. 6. p. 1964. *Bynaeus* de morte I. C. L. 6. 29. add. *Gableri Neueftes theol. Journal*, *B.* 2. p. 481. v. infra not. Sententiam hactenus propofitam exornauit inprimis *Ikenius* Differtatt. Philologico-theol. Vol. 2. p. 337 fqq. *Bochartus* Hieroz. T. 2. L. 2. c. 53. *Storrius* Opufcc. Vol. 3. p. 213 fqq. eumque plures fecuti funt, vt *Heumannus* ad h. l. *Erneftius Neue theol. Bibl. B.* 1. p. 309. *B.* 2. p. 890. *Mofchius Erklrg. der Sonn- u. Feft-tags-Evangel. Th.* 2. p. 1003. *Schulzius* in *Anmerkk. u. Erinnerr. zu Michaelis Ueberfetzung d. N. T.* p. 132 fqq. alii; reiecerunt tamen hanc fententiam, etfi eam loci Io-

hannei, paulo ſuperius prolati, mirifice confirment, praeter alios, nuperrime quoque *Gablerus* l. c. et *Paulus* ad h. l. Qui *Ikenii* ſententiam impugnarunt, inter alia obiecerunt: 1) Admiſſa illa explicatione Sadducaei primum feſti Paſchalis diem profanarunt. Ad quam obiectionem plura reſponderi poſſunt. Scilicet Sadducaei non adeo ſolliciti erant in ritibus obſeruandis quam Phariſaei, parebant odio, quod erga Ieſum conceperant, caetera omnia non curabant; et quae fecerant defendere atque excuſare poterant eo, quod per legem liceret die ſabbati comprehendere aliquem, vid. Num. 15, 34. quod non ipſi, ſed Romani Ieſum interfeciſſent et in crucem egiſſent. 2) Ioſephus et Philo nihil commemorant de hac diuerſa coenam Paſchalem celebrandi ratione; Philo de Decal. p. 766. C. memorat *μίαν ἡμέραν ἀνὰ πᾶν ἔτος*, quo mactati ſint agni, intelligit d. XIV Menſis Niſan. Sed e ſcriptoris ſilentio nihil probari poſſe conſtat. 3) Agni Paſchales in templo erant mactandi a ſacerdotibus, quodſi vero Sadducaei vno die citius Paſcha comediſſent, ſacerdotes agnum illum in templo non fuiſſent mactaturi. At omnes agnos Paſchales a ſacerdotibus in templo mactatos fuiſſe e locis Exod. 12, 4. 15. Deut. 16, 6 ſs. elici non poteſt; 2 Chron. 30, 17. Leuitae agnos mactaſſe dicuntur, quoniam, vt ibi diſerte legitur, plures de populo immundi erant. Philo, qui incolumi vrbe Hieroſolyma vixit, auctor eſt, cum aliae omnes victimae a ſacerdotibus mactarentur, hanc vnam ab vnoquoque patrefamilias mactatam fuiſſe: Lib. 3. de Vit. Moſ. p. 686. E. *ἐν ᾗ (ἑορτῇ) οὐχ οἱ μὲν ἰδιῶται προςάγουσι τῷ βωμῷ τὰ ἱερεῖα, θύουσι δὲ οἱ ἱερεῖς, ἀλλὰ νόμου προστάξει σύμπαν τὸ ἔθνος ἱερᾶται τῶν κατὰ μέρος ἑκάστου τὰς ὑπὲρ αὐτοῦ θυσίας ἀνάγοντος τότε καὶ χειρουργοῦντος· quo tempore non vt alias e plebe homines victimas adducunt ad aram mactandas a ſacerdotibus, ſed lege iubente* tota gens *ſacrificat, dum pro ſe quisque ſuis manibus pecudem mactat.* Id. de Decal. p. 766. C. *ἐν ᾗ θύουσι πανδημεὶ αὐτῶν ἕκαστος, τοὺς ἱερεῖς*

αὐτῶν οὐκ ἀναμένοντες, ἱερωσύνην, τοῦ νόμου χαρισαμένου τῷ ἔθνει παντὶ μίαν ἡμέραν ἐξαίρετον ἀνὰ πᾶν ἔτος, εἰς αὐτουργίαν θυσιῶν, *quo festo populariter singuli non exspectatis sacerdotibus sacrificant, ipsi legis permissu fungentes quotannis sacerdotio per vnum diem mactandis ipsorum manu hostiis destinatum.* vid. et Lactant. Epitom. diu. instit. c. 45, 9. add. *Loesnerus* ad Matth. 26, 19. Qui contendunt omnes agnos Paschales a sacerdotibus in templo fuisse mactatos, prouocant ad locum Iosephi B. I. 7, 45. p. 968. Lipſ. qui ibi refert, iussu Cestii a sacerdotibus festo Paschali numeratos fuisse agnos mactatos, vt quodammodo constitui posset, quot hominum millia Hierosolymis commorarentur; sacerdotes autem, aiunt, numerare non potuisse agnos, si non ipsi eos in templo mactassent. Cui tamen obiectioni plura opponi possunt; sufficiat monuisse haec: in parte areae templi occidentali vendebantur etiam agni Paschales lecti, spectati et probati; negotiatoribus autem omnibus, qui ibi sua habebant sedilia, etiam iis, qui agnos vendebant, sacerdotes praeerant, vid. not. ad 21, 12. *Lightfootus* et *Wetstenius* ad hunc Matth. l. c. — τῇ πρώτῃ τῶν ἀζύμων] scl. ἡμέρᾳ, die XIV mensis Nisan. Luc. 22, 7. addit: ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα. Marc. 14, 12. ὅτε τὸ πάσχα ἔθυον. Sed coena Paschalis instituebatur post occasum solis, Deut. 16, 6. cum ergo iam esset dies XV mensis Nisan; notum enim est, Iudaeos inde ab occasu solis diem numerare incepisse; et cum ii, qui coenam Paschalem celebrarent, a panibus fermentatis abstinerent, dies XV mensis Nisan erat proprie ἡ πρώτη τῶν ἀζύμων. Quaeritur ergo, quomodo Marcus et Lucas ll. cc. potuerint nominare eum diem, quo *mactaretur* (ἔθυον — θύεσθαι) agnus Paschalis, *primum azymorum diem*, cum e legis praescripto Exod. 12, 6. die XIV mensis Nisan, vesperi (בין הערבים, *inter duas vesperas*, vid. ad Matth. 8, 16. Sadducaei haec verba intelligebant de tempore inde ab hora nostra 6 — 7, reliqui Iudaei de tempore inde ab hora nostra 3 — 6.)

agnus Paſchalis mactandus eſſet? Reſpondemus: iam die XIV menſis Niſan omne fermentum ex aedibus Iudaeorum diligenter remouebatur, hinc hic ipſe dies ad dies feſti azymorum referebatur Exod. 12, 18. hinc et Ioſephus modo ſeptem dies azymorum, (Ant. 3, 10. *πέμπτῃ καὶ δεκάτῃ διαδέχεται τὴν τοῦ πάσχα ἡ τῶν ἀζύμων ἑορτὴ, ἑπτὰ ἡμέρας οὖσα*) modo octo dies numerat, Ant. 2, 5. *ἑορτὴν ἄγομεν ἐφ' ἡμέρας ὀκτὼ, τὴν τῶν ἀζύμων λεγομένην. ποῦ θέλεις — τὸ πάσχα;*] *vbinam vis vt tibi paremus coenam Paſchalem? φαγεῖν τὸ πάσχα*, אָכַל הַפֶּסַח Exod. 12, 11. 2 Chron. 30, 18. Sed *θέλεις ἑτοιμάσωμεν* poſitum eſt pro *θέλεις ἵνα ἑτοιμάσωμεν*, ſicuti et Hebr. ו interdum omitti ſolet, 1 Sam. 16, 16.

18. *ὁ δὲ εἶπεν*, nempe Petro et Iohanni, coll. Luc. 22, 8. *ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν*] nempe Hieroſolymam, quae ſimpliciter et *κατ' ἐξοχὴν* dicebatur vtpote vrbs regionis primaria עִיר, Mich. 6, 9. *πόλις*, Luc. 19, 41. *πρὸς τὸν δεῖνα*] *adite quendam*: ita quoque Graeci loquuntur, cum iis ſermo eſt de certa quadam perſona, quam tamen nominatim indicare nolunt, aut cuius nomen non ſuccurrit, vid. *Wetſtenius* et *Elsnerus* ad h. l. Laërt. 2, 35. *Bynaeus* de morte I. C. p. 473. Hebraei vtuntur formula פְּלֹנִי אַלְמֹנִי, Ruth. 4, 1. 2 Regg. 6, 8. 1 Sam. 21, 2. quo poſteriori in loco Aquila et Theod. habent *ὁ δεῖνα*. Ieſus hoſpitem, qui haud dubie e ſectatoribus ipſius erat, ad quem deuertere volebat, diſcipulis nominaſſe, Matthaeum autem hominis nomen reticuiſſe, plures ſtatuerunt. At omnis narratio ita comparata eſt, vt appareat, Ieſum de induſtria hoſpitis nomen occultaſſe, neque domum ipſius accuratius deſcripſiſſe; ſuperflua etiam fuiſſet, ſi hoſpitem nominaſſet, ablegatio diſcipulorum ad ſeruum ipſis in vrbem ingreſſuris occurſurum, vrceumque geſtaturum. Ac nobis quidem valde arridet opinio eorum interpretum, qui arbitrantur, Ieſum iam antea cum hoſpite illo conueniſſe de triclinio, et de ſeruo, qui ad

portam exfpectaret discipulos, eosque ad herum deduceret, vid. *Lilienthalii gute Sache der göttl. Offenbarung, Th.* 16, p. 1218. *Mofchii Erklg. der Leidensgefch., Th.* 1, p. 53. add. *Gableri neueftes theol. Journal, B.* 2. p. 455 fqq. Cum enim tempore fefti Pafchalis tanta hominum multitudo in vrbem conflueret, vt omnes domus occuparentur, vid. Iofeph. B. I. 7, 45. ob loci penuriam de conclaui maturius pacifcendum fuerat; neque difcipuli ex homine illo quaerebant, an magiftro coenaculum commodare poffet, fed vbi effet triclinium, in quo ille agnum cum fuis comedere poffet? Marc. 14, 14. Luc. 22, 11. neque hofpes hanc difcipulorum quaeftionem demirabatur, non eos interrogabat, quinam ipfi? quisnam ipforum magifter effet? fed illi reperiebant omnia, vt Iefus dixerat, Marc. 14, 16. Luc. 22, 13. Quae quidem omnia fatis luculenter docere videntur, Iefum maturius cum hofpite illo de triclinio conueniffe. Cauffa autem, ob quam Iefus non diftinctius domum hofpitis defcripferit, nomen illius fuppreffferit, et antea cum illo de feruo ad portam mittendo conuenerit, in promtu eft; fecit hoc, vt recte praeeunte Theophylacto monuerunt interpretes, propter Iudam Cariothenfem, cuius animum et confilia non ignorabat, vt hunc locus lateret, ne domum Pharifaeis proderet, atque adeo impediretur Iefus, quo minus hanc vltimam coenam Pafchalem vna cum difcipulis fuis fecure celebrare poffet. Theophylactus: *τινὲς δέ φασι, ὅτι διὰ τοῦτο οὐκ εἶπε τοῦ ἀνθρώπου τὸ ὄνομα, καὶ ἐφανέρωσεν αὐτὸν, ἀλλὰ σημείῳ τινὶ ὁδηγεῖ αὐτοὺς πρὸς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τὸν προδότην, ὡς ἂν μὴ γνοὺς τὸ ὄνομα, καταμηνύσῃ τὴν οἰκίαν τοῖς Φαρισαίοις, καὶ ἐλθόντες συλλάβωσιν αὐτὸν, πρὶν ἢ τὸ δεῖπνον ἐπιςῇ, πρὶν ἢ τὰ πνευματικὰ μυςήρια αὐτοῦ παραδῷ.* — *ὁ καιρός μου ἐγγύς ἐςιν*] *tempus meum inftat* vel *adeft*, nempe de quo conuenimus. Quoniam legitur h. l. *ὁ καιρός μου*, non fimpliciter *ὁ καιρός*, ideo maximam partem interpretes exiftimant, non intelligendum effe tempus, quo Iefus

coenam Paschalem celebrare volebat, qua de re cum hospite illo conuenerat, sed tempus passionis et mortis ipsius, vel vt *Kypkius* opinatur, ipsas Christi afflictiones et calamitates, cum tempus haud raro ponatur pro rebus in tempore factis. Equidem non negauerim, vsum loquendi hanc interpretationem admittere, ipsam vocem per se spectatam esse ambiguam; sed et alio tempore, alioue loco, Iesus hac ipsa voce ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς, ἡ ὥρα μου ita vsus est, vt non intelligi possit tempus perpessionum et mortis ipsius, v. c. Ioh. 2, 4. 7, 6. praeterea verba, quae sequuntur, πρός σε ποιῶ τὸ πάσχα, quae, illa interpretatione admissa, cum proxime praecedentibus non satis accurate cohaerent, docent, intelligendum esse tempus, quo Iesus coenam Paschalem celebrare volebat, et commode vti poterat Iesus verbis ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς, quoniam, vt supra notauimus, coenam Paschalem prius celebrabat, quam Iudaei reliqui. Neque adeo necesse est, vt cum *Gablero* l. c. p. 449. verba ὁ καιρός μου ἐγγύς ἐστιν esse putemus glossam, ortam e verbis Christi, quae leguntur Luc. 22, 15. ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν, πρὸ τοῦ με παθεῖν. Caeterum ποιεῖν τὸ πάσχα est *celebrare festum Paschale*, quod cum fieret comedendo agnum Paschalem, hinc Luc. 22, 11. et Marc. 14, 14. habent τὸ πάσχα φάγω. Hebraei eodem modo vti solent verbo עשׂה, Ios. 5, 10. vbi οἱ ὁ habent: καὶ ἐποίησαν τὸ πάσχα, sed et Graeci scriptores verbum ποιεῖν ponunt, cum iis sermo est de celebratione festi, vt Xen. Hellen. 4, 5. 2. ἐποίησαν Ἴσθμια. Ib. 7, 4. 28. οἱ Ἀρκάδες παρεσκευάζοντο ποιεῖν τὰ Ὀλύμπια. cf. etiam *Raphelius* Obss. Xenophh. et *Kypkius* ad h. l.

19 — 23. ὡς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς] *prouti iis praescripserat Iesus*, nempe locum, indicium, vid. Luc. et Marc. l. c. ac verba, quibus vterentur, praescripserat et constituerat Iesus. συντάσσειν *praescribere*, *iubere* Diod. Sic. p. 45. C. p. 52. B. *Rhod.* v. *Münthius* ad h. l.

καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα] *et pararunt coenam Paſchalem*, h. e. emerunt agnum Paſchalem, mactarunt, excoriarunt. vid. Philo de vit. Moſ. 3. p. 686. et *Loesnerus* ad h. l. *ἀνέκειτο*, *ad menſam accubuit*, 8, 11. Poſtquam Ieſus alta voce dixerat: vnus veſtrum me hoſtibus meis prodet, diſcipuli ad vnum omnes eum interrogabant, quinam ipſum proditurus eſſet. Ieſus vero, quem Iudae conſilium non latebat, vt hominis conſcientiam tangeret, eumque ab hoc facinore absterreret, eum non nominabat, ſed animo maxime commoto v. 23. dicebat: *ὁ ἐμβάψας — παραδώσει*] *qui mecum manum intingit in catinum, me hoſtibus prodet*, h. e. omnino, conuictor, familiaris meus me prodet, coll. Luc. 22, 21. ineſt ergo his verbis gradatio. Deinde Iohannes Ieſum ſubmiſſa voce interrogabat: *κύριε τίς ἐστιν*; et Ieſus quoque ſubmiſſa voce reſpondebat ea, quae leguntur Ioh. 13, 26. hoc cum Iudam offenderet, Ieſum etiam ſubmiſſa voce interrogabat, *μήτι ἐγώ εἰμι ῥαββί*; et Ieſus eodem modo reſpondebat, *σὺ εἶπας*, Matth. 26, 25. *τρυβλίον* eſt *catinus*, *patina*, vt apud Ael. H. V. 9, 37. Ariſtoph. Equit. v. 647. vbi vid. *Caſaubonus*. Plaut. Stich. 5, 4. 9. *olea in tryblio*. vid. *Wetſtenius* ad h. l. *Heupelius* ad Marc. 14, 20. et *Schachtii* Obſſ. Philoll. ad h. l. in Biblioth. Brem. Claſſ. 1, p. 274 ſq.

24. 25. *ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει*] *Meſſias quidem mortem ſubire debet*; *ὑπάγει* poſitum eſt per *εὐφημισμὸν* pro *ἀποθνήσκει*. Hebraei enim non minus quam Graeci et Latini verbis abeundi vti ſolent de moribundis et mortuis. Ita הֹלֵךְ legitur 1 Regg. 2, 2. Pſ. 39, 14. Gen. 15, 2. *ἀπέρχεσθαι*, Sap. 4, 2. de femina infecunda, virtutis ſtudioſa, *παροῦσάν τε μιμοῦνται αὐτὴν, καὶ ποθοῦσιν ἀπελθοῦσαν*, *viuam imitantur, mortuam deſiderant*. add. Eurip. Alc. 379. *οἴχεσθαι*, Xen. Cyr. 3, 1, 8. *ὡς οἰχομένου τοῦ πατρός*. Anab. 3, 1. 22. *ὅπου μὲν στρατηγὸς σῶος εἴη — ὁπόθεν δὲ οἴχετο*. Stat. Theb. 9,

558 sq. *Refer huc oculos, ego vulneris auctor; Laetus abi, multumque aliis iactantior vmbris.* Id. in Siluis 2, 1, 218 f. *ibimus omnes, Ibimus immensis vrnam quatit Aeacus vmbris.* cf. *Kypkius, Albertius, Palairetus, Elsnerus* ad h. l. *Casaubonus* ad Diog. Laert. 3. f. et *Berglerus* ad Alciphr. p. 172. καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ] *sicuti de eo scriptum extat*, nempe in libris prophetarum V. T. οὐαὶ δὲ — παραδίδοται] *vaeh vero homini illi, qui eum prodet*, παραδίδοται pro παραδοθήσεται, saepius enim praesens vim futuri obtinet, vt Matth. 18, 4. 23, 34 al. καλὸν ἦν αὐτῷ — ἐκεῖνος] *satius esset homini illi, non natum esse*, h. e. homo ille omnium miserrimus erit. Hac enim ipsa formula Hebraei non minus, quam Graeci scriptores, vtuntur ad designandam sortem cummaxime infelicem et miseram. cf. *Lightfootus, Schoettgenius, Kypkius, Pricaeus* et *Wetstenius* ad h. l. qui largam exemplorum copiam suppeditant. add. Ier. 15, 10. 20, 14. καλὸν positum est pro κάλλιον. — 25. σὺ εἶπας] *recte dixisti; ita est:* formula concedendi et affirmandi, vt v. 64. Aristoph. Plut. 96. Φεύγοις ἂν ἤδη τοὺς πονηρούς, *fugiesne deinceps malos?* respondet Plutus: Φήμ' ἐγώ, *ego dico* h. e. ita est, omnino, nam sequitur paulo post πάνυ μὲν οὖν, *omnino.* Plaut. Merc. 1, 2, 52. *scio, iam miserum dices.* Tu dixti, *ego taceo.* vid. quoque *Schoettgenius* ad h. l.

26. ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν] vertunt nonnulli: *iis coenantibus, inter coenandum*, et arbitrantur, postea, peracta demum coena Paschali, Iesum poculum sumsisse atque dixisse ea quae v. 27 sqq. leguntur. Mihi secus videtur. Cum enim nouum ritum, coenam sacram instituere vellet Christus, per se probabile est, eum continuo actu panem et vinum distribuisse; praeterea h. l. Marc. 14, 22. Luc. 22, 19. 1 Cor. 11, 24. verba, quibus Iesus, cum poculum distribueret, vtebatur, statim excipiunt ea, quibus, fracto pane, vsus erat, et Luc. 22, 20. diserte le-

gitur: ὡςαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι· vnde patet ἐσθιόντων explicandum esse *coena Paschali peracta, postquam coenarant,* quo eodem sensu ἐσθίοντες quoque extat Matth. 14, 21. Instituit autem Iesus sacram coenam, cum Iudas Cariothensis discessisset, (nam quae Ioh. 13, 23 — 30. leguntur, cogitatione ponenda sunt ante ea quae h. l. v. 26 ss. extant, vid. et not. infra ad v. 27.) cuius hominis praefractae frontis et insigniter improbi adspectus animum eius maximopere perturbarat (Ioh. 13, 21. ὁ Ἰησοῦς ἐταράχθη τῷ πνεύματι); cum iam cinctum se videret discipulis melius animatis sibique carissimis; cum iam vltimum poculum singulis oblatum esset. Pesach. f. 117. 2. *poculum tertium est poculum benedictionis, cum benedicitur post cibum. Vinum purum infunditur, et fit commistio aquae in poculo, Quartum est, super quo perficit Hillel, additque benedictionem cantici: laudent te, Domine, omnia opera tua, et benedictus sit, qui creauit fructum vitis, et postea quicquam non gustat* (*Israelita*) *illa nocte.* Instituisse Iesum coenam sacram, peracta coena Paschali, et cum omnia pocula solennia singulis essent oblata, etiam exinde colligi potest, quod Iesus omnes discipulos suos ad bibendum cohortabatur, verbis: πίετε πάντες, qua cohortatione in oblatione poculorum solennium non opus erat, ea enim recusare illicitum erat, vid. *Lightfootus* Hor. Hebr. et Talm. p. 476. 478 ss. Instituisse praeterea Iesum, mortis breui instantis cogitatione plenum, sacram coenam tanquam ritum μνημονευτικὸν, inprimisque hoc spectasse, vt sectatores ipsius hanc coenam celebrantes, pio gratoque animo memoriam ipsius recolerent, satis perspicue patet e verbis quae leguntur Luc. 22, 19. τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν· add. 1 Cor. 11, 24 s. Matthaeus quidem et Marcus haec verba omiserunt, vt et alia praeterierunt a Iesu illo tempore dicta, quae apud Lucam et Iohannem leguntur, sed ea omnia, quae 1 Cor. l. c. legimus, nos in eam deducant sententiam necesse est, vt statuamus,

Paulum aeque ac Lucam ab aliis Apoftolis accepiffe, Iefum vel his ipfis verbis vfum fuiffe, vel faltim pluribus admonuiffe difcipulos, vt hunc ritum in memoriam fui porro peragerent. cf. quae hanc in rem acute disputauit *Süskindius* in *Magazin für chriftl. Dogmatik und Moral, Stück* 11. Tübing. 1804. *Abh.* 1. *Hat Jefus das heil. Abendmahl als einen mnemonifchen Ritus angeordnet?* Caeterum Iohannes nihil de facrae coenae inftitutione commemorauit, quoniam, vt recte monuit *Eckermanus Handb. B.* 4. p. 432, illius celebratio inter chriftianos, cum Iohannes fcriberet, vbique nota et vfitata erat. ἄρτον, panem non fermentatum, placentam paniceam, tenuem et duram, vid. ad 14, 19. εὐλογήσας id. qd. εὐχαριστήσας v. 27. cf. Matth. 15, 36. coll. Marc. 8, 6. 7. etiam Hebraeorum verbum ברך, vt εὐλογεῖν non tantum ita ponitur, vt fit *celebrare*, *laudare*, fed etiam *gratias agere*, 1 Sam. 9, 13. Moris femper Iudaeis fuit, vt e Philonis et Rabbinorum fcriptis patet, cibum nullum aut potum fumere, nifi prius Deo gratias egiffent, add. 14, 19. 15, 36. Caeterum cum h. l. de nouo ritu fermo fit, videtur Iefus non vfus fuiffe precandi formula in Pafchatos celebratione Iudaeis folenni, fed fingulari. Pro εὐλογήσας codd. quam plurimi habent εὐχαριστήσας, affentior tamen *Griesbachio*, qui in Comment. Crit. ad h. l. εὐχαριστήσας praefert, cum hanc lectionem praeftantiffimi codd. tueantur, et facile librarius, contextum curfim perluftrans, praepropere εὐχαριστήσας e v. feq. arripere potuerit. τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου] pro οὗτος ὁ ἄρτος· nam articulus etiam attributo adiungitur, vid. *Glaffius* Philol. S. 1, 2. 4. p 142. Notiffimae funt ex libris dogmaticis trium familiarum Chriftianorum explicationes horum verborum. Scilicet Pontificii verbum ἐστὶ ita accipiunt, vt vinum in fanguinem, panem in corpus Chrifti mutari affirment, vid. *Erneftii* Antimuratorius, in Opufcc. theoll. p. 1 fs. (Lipf. 1792. 8.). Lutherani premunt verbum ἐστὶ, atque docent: cum pane et vino fanguinem et cor-

pus Chriſti ita eſſe coniuncta, vt cum pane corpus eius, cum vino ſanguis eius ore capiatur. Caluiniani denique putant, panem et vinum ore capi; Chriſti corpus et ſanguinem mente, atque ἐςὶ explicant, *ſignificat*, *ſymbolum, ſignum eſt*, et ad hanc ſuam ſententiam comprobandam prouocant ad Gen. 41, 26. 27. Ez. 37, 11. Matth. 13, 37 ſqq. Ioh. 15, 1 ſs. nec non ad Gen. 17, 10. et Exod. 12, 11. vbi verbum εἶναι eodem modo de ſacramentis V. T. adhibeatur. cf. et *Wolfius* in Curis atque *Koecherus* in Analectis ad h. l. Verbum ἐςὶ Ieſum, Syrochaldaica dialecto vſum, non vſurpaſſe, a pluribus iam obſeruatum eſt, vt adeo verba reddi poſſint: en! corpus meum! en! ſanguis meus; vid. *Boltenii Ueberſ. des N. T.* ad Marc. p. 231 ſ. *Ammonii bibl. Theologie, B.* 2. p. 399. add. *Stolzii Erläuterungen*, *Heft* 1. p. 236. *Eichhornius* in *Allgem. Biblioth. der bibl. Literat.* B. 6. p. 659 ſqq. ſtatuit, Ieſum, cum ſacram coenam ſolenniter inſtitueret, reſpexiſſe inſtitutionem coenae Paſchalis Hebraeorum, hinc ſicuti Iudaeus dicebat פֶּסַח הוּא, Ex. 12, 8. 26. ita Ieſum quoque dixiſſe בְּשָׂרִי הוּא, τοῦτό ἐςι τὸ σῶμά μου, et דָּמִי הוּא, τοῦτό ἐςι τὸ αἷμά μου. Iudaeorum forma loquendi elliptica, plena erat: שֵׂה פֶּסַח הוּא, hic eſt agnus Paſchalis; hinc quoque formulam, qua Ieſus vtebatur, ellipticam eſſe pro, לֶחֶם בְּשָׂרִי הוּא. τοῦτό ἐςι ὁ ἄρτος τοῦ σώματός μου, atque כּוֹס הוּא vel יַיִן דָּמִי, τοῦτό ἐςι τὸ ποτήριον vel ὁ οἶνος τοῦ αἵματός μου. Deinde monent, αἷμα Χριςοῦ et σῶμα Χριςοῦ idem eſſe quod Χριςὸς ἐςαυρωμένος, et id. qd. ἄρτος καὶ οἶνος Χριςοῦ ἐςαυρωμένου, vinum et panis coenae, quam Chriſtus, qui mortuus eſt, inſtituit, hinc ἄρτος τοῦ σώματός μου et ποτήριον τοῦ αἵματός μου idem eſſe quod ἄρτος καὶ ποτήριον τῆς διαθήκης διὰ τοῦ ἐμοῦ θανάτου ἐγκαινισθησομένης, panis et vinum coenae religioſae, coenae religionis, quae per meam mortem fundatur, coll. Act. 20, 28. Eph. 5, 25 ſq.

27. 28. *πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες*] *ex eo bibite omnes*. Luc. 22, 17. legitur: *λάβετε τοῦτο, καὶ διαμερίσατε ἑαυτοῖς, sumite hoc et in orbem ex eo bibite*, quae verba plane noſtris reſpondent. Dedit nimirum Chriſtus calicem Apoſtolo ipſi proximo, hic ſecundo, ſecundus tertio, et ſic porro. Caeterum Lucas non accurate ſeruauit ordinem temporis in narratione ſua, id quod ex omni narratione, quae fragmentis conſtat, perſpicitur, et vel v. 21. docet, qui non arctiori vinculo cum antecedentibus copulatus eſt; neque neceſſe eſt, vt ea, quae v. 15. leguntur, ſtatim initio coenae Paſchalis a Ieſu dicta eſſe putemus; videntur potius dicta eſſe peracta coena Paſchali, cum Iudas Cariothenſis diſceſſiſſet, vt adeo Matthaeus, qui ipſe coenae interfuit, diligentius ordinem temporis ſeruauit. — 28. *τοῦτο* referri debet ad *ποτήριον*, ſed *ποτήριον, calix*, h. l. notat *vinum*, ita vt ſit continens pro contento, vt 20, 22. 1 Cor. 11, 25. ita et *calix* apud Graecos Latinosque ſcriptores faepius *potum* ſignificat. vid. *Caſaubonus* ad Athenae. p. 11. *τὸ τῆς καινῆς διαθήκης*] qui, ſcl. ſanguis, pertinet ad nouum foedus, quo ſanguine nouum foedus, noua religio, ſolenniter ſancitur et ſtabilitur; quo eodem ſenſu ap. Luc. 22, 20. legitur, *τοῦτο τὸ ποτήριον, ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου* ſcl. *διατιθεμένη* i. e. *διατεθησομένη*, nouum foedus, quod per ſanguinem meum ſancietur, add. 1 Cor. 11, 25. *Morus* epit. inſt. chr. p. 336. „dum ego vobis porrigo hunc calicem, dum vos inde bibitis: reddo vos participes foederis noui, et antiquo foedere ſoluo, et vos ingredimini nouum foedus.“ *διαθήκη* autem, et quidem *διαθήκη καινὴ* eſt *religio chriſtiana*, cui opponitur *διαθήκη παλαιὰ*, religio et oeconomia Moſaica; quae ab Hebraeis, quatenus leges et promiſſiones continebat, dicebatur בְּרִית, foedus. vid. Gal. 4, 24. 2 Cor. 3, 14. 1 Macc. 2, 20. In animo habuiſſe Ieſum, cum haec vſurparet verba, locum Ex. 24, 8. interpretes plures recte ſatis monuerunt, qui iidem obſeruarunt, eum reſpexiſſe vſum loquendi

Hebraeorum, qui vinum, inprimisque rubrum in Orientis regionibus vsitatiſſimum, ſanguinem vuarum nominabant, Deut. 32, 14. Alii, nominatim *Spencerus* de legg. Hebr. rituall. 2, 3. §. 4. p. 614. monuerunt, conſuetum fuiſſe multis gentibus antiquis, vt ſanguinem in foedere pangendo biberent, hunc morem ante oculos verſatum eſſe Chriſto, cum calicem euchariſticum conſecraret. τὸ περὶ πολλῶν — ἁμαρτιῶν] *effundendus multorum cauſſa, vt iis peccata remittantur.* v. 20, 28. τὸ ἐκχυνόμενον pro ὃ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχύνεται, *qui effundetur*, ita, vt praeſens poſitum ſit pro futuro. περὶ id. qd. ὑπὲρ, et Hebr. על vtrique praepoſitioni reſpondet, vid. *Noldius* Concordd. Particc. voc. על n. 10. 23. etiam Graeci περὶ ponere ſolent pro ὑπὲρ, vt Eurip. Alc. 176. rarius tamen, vt obſeruauit *Valckenarius* ad Eurip. Phoenn. p. 449 ſq. περὶ πολλῶν id. qd. περὶ πάντων, vt רבים Iob. 36, 28. 33, 19. Pſ. 97, 1. Dan. 12, 2. Matth. 20, 28. Rom. 5, 19. coll. 12. 18. 2 Cor. 5, 15. Foedus antiquum, conſtitutio Moſaica, pertinebat tantum ad Iudaeos. *Eichhornius* l. c. p. 769. arbitratur in Archetypo extitiſſe tantummodo verba haec: הוא דמי הנשפך ברבים, ſed mature ſatis illuſtrationis cauſſa in margine adſcripta eſſe verba הברית החדשה, in illo exemplari, quo Lucas vſus ſit, hanc gloſſam in textum receptam et poſitam fuiſſe poſt הוא, adeoque Lucam recte ſenſum expreſſiſſe, in alio vero exemplari illa ipſa verba male inſerta fuiſſe poſt vocem דמי, hinc ortam eſſe verſionem Matthaei et Marci, eamque e Luca eſſe corrigendam.

29. 30. λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ κ. τ. λ.] *affirmo vobis, me non amplius bibiturum eſſe hunc fructum vineae, vsque ad illud tempus, quo vna vobiſcum in regno patris mei alio modo bibam.* πίνω *bibam.* Praeſens pro futuro v. *Glaſſius* Phil. S. p. 308 ſq. γέννημα τῆς ἀμπέλου i. καρπὸς ἀμπέλου, eſt periphraſis vini, quae etiam occurrit

Deut. 22, 9. Ief. 32, 12. Hab. 3, 16. vid. *Vorftius* Philol. S. c. 23. extr. Ita quoque a Pindaro Nemeonn. 9, 23. vinum dicitur ἀμπέλου παῖς et ab Anacr. 50, 7. γόνος ἀμπέλου· vbi vid. *Fifcherus*. Vocabulum vero γέννημα, *foetus*, *progenies*, *fructus*, tam de animantibus, quam de inanimantibus adhiberi, oftendimus ad Matth. 3, 7. οἶνον καινὸν plures interpretantur, *vinum praeftantius*, *excellentius*, quae tamen vocabuli fignificatio e libris N. T. et fcriptis Hebraeorum vix probari poterit. Praeplacet Theophylacti huius vocis expofitio, καινῷ τρόπῳ, *alio modo*, *unter andern Umftänden*, vt adeo καινὸν pofitum fit pro κατὰ καινὸν, et καινὸς idem fit quod ἕτερος, quocum faepius commutari oftendit *Gatackerus* in Aduerfar. c. 28. et βασιλεία τοῦ πατρὸς indicat h. l. futuram chriftianorum felicitatem in regno Meffiano olim exfpectandam. Haec ipfa felicitas, in regno Meffiano olim exfpectanda, faepius adumbratur imaginibus a conuiuio defumtis, vid. Argum. c. 25. hinc remota imagine fenfus procedit hic: breui a vobis mihi difcedendum eft, fed vos aliquando mecum in coelo fumma laetitia et felicitate perfruemini. Alii per βασιλείαν τοῦ πατρὸς intelligunt regnum Chrifti his in terris morte et refurrectione ipfius conditum, atque verborum fenfum ita conftituunt: mihi credite, nunc non amplius vino fruar, ob imminens fupplicium: fed cum respublica diuina fuerit mea morte et refurrectione ftabilita, tempus erit, quo redux in vitam, familiariter iterum vobiscum vinum bibam. Ita quoque locum iam intellexit Euthymius Zigabenus in Comment.; verba enim ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης, notare ait, τὸν μετὰ τὴν ἀνάστασιν καιρὸν, ὅτε ἔφαγε καὶ ἔπιε μετὰ τῶν μαθητῶν, ὃ καὶ αὐτοὶ ποιούμενοι τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ ἀπόδειξιν, ἔλεγον· οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ (Act. 10, 41.). Sed Iefum cum difcipulis poft refurrectionem fuam vinum bibiffe, huius rei nullum in libris N. T. indicium reperitur, nec Act. l. l. vinum memoratur, et verba quae ibi leguntur συνεφάγομεν καὶ συνεπίο

μεν αὐτῷ omnino notant: eius consuetudine fruiti sumus. Praeterea ipsa imago, qua Iesus h. l. vsus est, ei non minus quam Iudaeis vsitata erat ad designandam futurae vitae felicitatem, vid. Argum. c. 25. neque e locis N. T. demonstrari potest, Christum mortem suam et resurrectionem velut inaugurationem regni Messiani considerasse, vid. *Kokenii* libellus de reditu Messiae ad iudicium gentium p. 43. hinc mihi omnino prior interpretatio praeferenda videtur. — 30. *καὶ ὑμνήσαντες, cum cecinissent hymnum.* „הַלֵּל, *hymnus, ita κατ' ἐξοχὴν appellant Iudaei hymnum quendam, qui complectitur Psalmum* 113. 114. 115. 116. 117. et 118. — *Hymni huius duas constituunt partes; prima continet Ps.* 113. *et Ps.* 114. *altera continet Psalmos reliquos. Primam partem in festo Paschatis recitare solent, antequam accumbant et vinum sumant: alteram post sumtum cibum, quando quartum et vltimum poculum biberunt, addita alia benedictione, quam* בִּרְכַּת שִׁיר, *benedictionem cantici vocant, et incipit* יְהַלְלוּךָ יְיָ, *solenni item illa benedictionis formula* בָּרוּךְ בּוֹרֵא פְּרִי הַגָּפֶן *benedictus sit, qui creauit fructum vitis etc. Et sic coenam Paschalem claudunt.*" vid. Buxtorfii Lex. Talm. p. 613 f. add. *Lightfootus* p. 480. Num vero Christus hunc hymnum *finita coena sacra ab ipso instituta*, an alium, cecinerit, definiri nequit. *ἐξῆλθον, egressi sunt ex vrbe versus montem oliferum.*

31. *σκανδαλίζεσθαι*, cuius verbi significatio late patet, h. l. notat: *ab officio discipuli deficere, doctorem deserere*, vnde bene *Schleusnerus* in Lex. s. h. v. verba *πάντες ὑμεῖς κ. τ. λ.* bene expressit: *vos omnes me doctorem* (ducem et antesignanum, *τὸν ποιμένα*) *vestrum deseretis hac nocte*, atque ita iam explicauit verbum *σκανδαλίζεσθε* Euthymius Zigabenus p. 29. *σκανδαλίζεσθε· ἀντὶ τοῦ σαλευθήσεσθε τὴν εἰς ἐμὲ πίστιν, ἤγουν φεύγεσθε·* confirmant hanc interpretationem etiam ea, quae postea euenerunt cf. v. 36. *γέγραπται γάρ· πατάξω κ. τ. λ.*] scri-

ptum enim extat: percutiam pastorem, et oues dissipabuntur. Respicitur locus Zach. 13, 7. et ita laudatur, vt haec verba neque textui Hebraico, neque versioni Alexandrinae accurate respondeant. Hinc *Grotius* arbitrabatur, hanc vocem abiisse tunc in prouerbium; *πατάξω* idem esse quod *πατάσσεται*, et sensum loci hunc in modum constitui debere: *et quod dici solet, quodque alicubi scriptum meministis, pastore percusso, oues disperguntur.* Atque haec quidem *Grotii* interpretatio nobis vehementer arridet, cum eam etiam confirmet locus Iosephi Ant. 8, 15. 4. Michaeus ibi Achabo infelicem euentum expeditionis bellicae, contra Syros suscipiendae, his verbis praedicit: *δεῖξαι τὸν Θεὸν αὐτῷ τοὺς Ἰσραηλίτας φεύγοντας, καὶ διωκομένους ὑπὸ τῶν Σύρων, καὶ διασκορπιζομένους ὑπ᾽ αὐτῶν εἰς τὰ ὄρη, καθάπερ ποιμένων ἀνῃρημένων τὰ ποιμνία, sibi Deum ostendisse Israelitas fugientes, Syris eos insequentibus, dispersosque per montes, quasi greges sublatis pastoribus.* Minus probabiliter e Ioh. 16, 32. vbi hic Zachariae locus non laudatur, nonnulli interpp. coniecerunt, Matthaeum h. l. non ipsissima Christi verba commemorasse, sed haec de suo adiecisse, memoriter locum Zachariae laudasse, et in Christum transtulisse, adeoque verba omnia *γέγραπται γὰρ — τῆς ποίμνης*, a reliquis verbis parenthefeos nota separanda esse. Caeterum Zachariae locum non continere oraculum Messianum, plures docuerunt, vid. interpp. ad Zach. l. l. et *Eckermani theol. Beyträge*, B. 1. p. 128 sq.

32. *Vbi in vitam rediero, praecedam vos in Galilaeam.* Volebat Iesus, vt Apostoli, quos praeuidebat ipsum a Iudaeis comprehensum deserturos esse, in Galilaeam, ipsorum pluriumque sectatorum suorum patriam, sese conferrent, quo securius et tutius ibi iis et aliis discipulis suis apparere, cum iisque versari posset. Apostolis autem tunc temporis haec Christi verba obscura erant, vid. not. ad 16, 21. et cum Iesus mortuus esset, verborum qui-

dem ipfius recordabantur, fed iis non habebant fidem, abiecerant animum; et cunctabantur in Galilaeam proficifci. Hinc per octo fere dies Iefus rediuiuus in vicinia Hierofolymorum remanebat, vid. Luc. 24. Ioh. 20, 26. poftea vero ipfe in Galilaeam fefe conferebat, Matth. 28, 16. Ioh. 21, 1. vbi v. Senfus igitur verborum h. l. omnino eft: vos in Galilaea reuidebo, exfpectate me in Galilaea; fed adhibitum eft verbum προάξω, quoniam praeceſſerat metaphora a paftore defumta, coll. Ioh. 10, 4. neque adeo hoc verbum προάξω nimis premendum.

33 — 35. Pro εἰ καὶ plurimi et optimi codd. legunt fimpliciter εἰ· apud Marc. 14, 29. extat καὶ εἰ id. qd. εἰ καὶ· atque inde lectio εἰ καὶ in h. l. irrepfiffe videtur. — 34. ἀμὴν λέγω σοι κ. τ. λ.] *mihi crede, prius quam gallus hac nocte cecinerit, negabis te me noſſe.* Φωνεῖν, vt Hebr. קָרָא, de cantu auium, etiam de cantu galli Aefop. fab. 36. 66. vfurpari folet, vid. Ier. 17, 11. vbi Alex. ἐφώνησε πέρδιξ. Schol. Theocrit. Id. 2, 109. Φωνεῦντα, ἀντὶ τοῦ Φωνοῦντα, κυρίως ἐπὶ τῶν ὀρνέων λέγεται· vid. *Schleusnerus* in Lex. v. Φωνέω· et *Wetſtenius* ad h. l. Conftat gallum bis de nocte cantare folere, femel nocte media, tum vigilia quarta feu fub lucis ortum. Atque hunc pofteriorem galli cantum, κατ' ἐξοχὴν ἀλεκτοροφωνίαν, *gallicinium*, dictum effe patet ex Marc. 13, 35. vbi ἀλεκτοροφωνία collocatur inter mediam noctem et tempus matutinum. vid. ad Matth. 14, 25. hinc etiam intelligitur a Marco, qui 14, 30. habet πρὶν ἢ δὶς ἀλέκτορα Φωνῆσαι, non disfentire Euangeliftas reliquas. Etenim hi loquuntur de altero galli cantu fub lucis ortum, et cantum galli fimpliciter nominant, more loquendi recepto, probe gnari, vbi nihil addatur, matutinum cantum intelligi, et id ipfum tempus Marcus quoque defignauit, nam δὶς eft id. qd. ἐκ δευτέρου, coll. Marc. 14, 72. Caeterum vid. not. ad v. 72. τρὶς explicant plus

fimplici vice, femel iterumque, vt numerus certus fit pro incerto. — 35. Petrus, vt erat ingenii feruidi, et amoris in Iefum pleniffimus, fortius repetebat, et vehementius confirmabat (*ἐκ περισσοῦ ἔλεγε μᾶλλον*, Marc. 14, 31.) fe neutiquam Chrifti fectatorem disfimulaturum effe. *κἂν δέῃ με σὺν σοὶ ἀποθανεῖν*, *etiamfi me oporteat tecum mori*, etiamfi maxima tecum pericula fubire oporteat: hanc formulam apud fcriptores exteros quoque obuiam, fere prouerbialiter vfurpatam effe, obferuauit ad h. l. *Krebfius*, add. *Ienfius* in Lectt. Luciann. p. 59. et *Fifcherus* ad Ariftoph. Plut. 216.

36 — 38. *εἰς χωρίον Γεθσημανῆ*] *venit Iefus cum difcipulis in villam, Gethfemane.* *χωρίον* eft *ager*, *praedium*, Philo Agric. p. 188. a. Ioh. 4, 5. Act. 1, 18. coll. Matth. 27, 10. et cum in agris, praediis fuerint villae, *χωρίον* etiam indicat *villam*, (quo vocabulo Vulg. expreffit) *einen Hof, ein Vorwerk*, vt h. l. Marc. 6, 36. non *vicum*, vt *Grotius* putabat accipi debere voc. *villa* in verf. Vulg. nam vici dicuntur *κῶμαι*. Nomen villae erat *Γεθσημανῆ*, גַּת שְׁמָנָא, quod accepiffe videtur a torcularibus, quae ibi fuerant, vid. *Relandi* Palaeft. T. 2. p. 857. *Lightfootus* Hor. Hebr. et Talm. p. 483. nam גַּת eft *torcular*, et שֶׁמֶן, *oleum*. In hac villa hortus erat, in quem Iefus cum Apoftolis fefe conferebat, vid. Ioh. 18, 1. *αὐτοῦ* fcl. *τόπου* pro *ὧδε*, quod habet Marc. 14, 32. v. *Glaffius* Phil. S. p. 369. *Dath. Bofius* de Ellipf. fub v. *τόπος*, p. 486. 489. ed. *Schaefer*. *καθίσατε* autem eft id. qd. *μείνατε*, et refpondet Hebr. יָשַׁב, quod Alexandrini modo exprefferunt verbo *καθίζειν* Gen. 22, 5. modo *μένειν* Exod. 24, 14. add. Luc. 24, 49. Act. 18, 11. — 37. Seceffit Iefus cum Petro, Iacobo et Iohanne, Marc. 14, 33. difcipulis familiariffimis, animi fortitudine et conftantia inprimis confpicuis; facit autem ad leuandum moerorem, cum nos amicis ita animatis cinctos videmus. *ἤρξατο — ἀδημονεῖν*] *fummo dolore ange-*

batur, ἀδημονεῖν (verbum fortius quam λυπεῖσθαι) eſt, ſummo animi dolore atque angore affici, et tantum non exanimari pauore, moerore, horrore. Suidas: ἀδημονῶ· τὸ λίαν λυποῦμαι. Heſychius: ἀδημονῶ· ἀκηδιῶ, ἀγωνιῶ, vid. *Raphelius*, *Elsnerus* et *Kypkius* ad h. l. reſpondet in verſione Symmachi verbo Hebr. עטף, Pſ. 61, 3. et חפז, Pſ. 116, 11. Cauſſae autem huius tantae commotionis animi Chriſti erant, vario modo aucta et acuta mortis iam ipſi inſtantis, calamitatumque imminentium praeſenſio, et cum hac praeſenſione coniunctae cogitationes aliae, inprimis cogitatio de amicorum ſuorum fatis, ſuoque ab iis diſceſſu, dubitatio etiam an fortiter et conſtanter, praeſentibus omnibus etiam corporis viribus, calamitates mortemque ſubire, opusque, quod ſuperandum ei erat, ſuperaturus eſſet. v. *Schuſteri Beyträge zur Erläuterung des N. T. in Eichhornii Biblioth. d. bibl. Literat.* B. 9. p. 1012 ſs. *Flatti Magazin für chriſtl. Dogm. u. Moral* St. 15. p. 175 ſq. *Bengelii Archiv für die Theologie* B. 1. St. 1. p. 31. — 38. Poſt αὐτοῖς *Griesbachius* in textum recepit ὁ Ἰησοῦς, ſed videtur hoc voc. aduenticium. περίλυπος, *valde triſtis*, vt ap. Apollodor. 3, 11. faepius enim περὶ in compoſitis ſignificationem auget, vt περιχαρής, *admodum laetus*, vid. ſchol. ad Ariſtoph. Pac. 308. Ariſtot. Ethic. 4, 3. καὶ οὔτε εὐτυχῶν περιχαρὴς ἔςαι, οὔτε ἀτυχῶν περίλυπος· vid. *Elsnerus*, *Kypkius* et *Loesnerus* ad h. l. *Fiſcherus* Animaduir. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 223. ἡ ψυχή μου pro ἐγώ· additur ἕως θανάτου, *triſtitia, animi anxietas tanta eſt, vt fere mortem afferat, vt iamiam mori videar*, i. e. ſumma, maxima triſtitia affectus ſum; eſt enim forma loquendi Hebraica, qua Superlatiuus exprimitur, vid. Num. 23, 10. Ion. 4, 9. vbi Alex. λελύπημαι ἐγὼ ἕως θανάτου· Sir. 4, 28. ἕως τοῦ θανάτου ἀγώνισαι περὶ τῆς ἀληθείας i. *ſtrenue, omnibus viribus et neruis veritatem defende.*

39. Loco προελθὼν in multis codd. legitur προσελθών· „Verum (vtor verbis *Griesbachii* in Comment. Crit. ad h. l.) fenfus extorqueri vix poteft commodus, et ad contextam orationem totamque narrationem aptus. Argutantur fane, qui fuppleri volunt πρὸς τὸν τῆς προςευχῆς τόπον. Quisnam enim effet in horto Gethfemane ifte προςευχῆς τόπος? Nec eorum mihi probatur ratio, qui Matthaeum et Marcum eo confilio προςελθὼν fcripfiffe coniecerunt, vt indicaretur, Chriftum primo, relictis caeteris difcipulis, cum Petro, Iohanne et Iacobo vlterius progreffum effe, deinde vero, relictis tribus hisce, paululum appropinquaffe rurfus ad caeteros difcipulos, vt folus precaretur inter vtramque difcipulorum cohortem, ita tamen, vt et Petrus cum fociis, et reliqui eum precantem audire poffent. Hoc fi voluerunt Euangeliftae, fieri vix potuit, vt confufius et obfcurius exprimerent animi fui fenfa, quae tamen faciIlime planiffimis verbis declarari potuiffent." Recte; haec enim fi Matthaei mens fuiffet, addi debuiffet Datiuus τοῖς μαθηταῖς, vt perfpicua oratio fieret, repugnat etiam reliqua orationis feries, quae docet, Iefum ter feceffiffe folum, non modo a reliquis Apoftolis, fed etiam a Petro, Iohanne et Iacobo, et ter ad eos rediifle, v. 40. 42 — 46. repugnat et locus Lucae 22, 43. vbi legitur: ἀπεσπάσθη ἀπ' αὐτῶν ὡςεὶ λίθου βολήν. Itaque προελθών, quod pofitum eft pro προελθὼν ἀπ' αὐτῶν, *ipfe progreffus paululum*, vnice vera lectio eft. ἔπεσεν — προςευχόμενος] *procubuit pronus ad Deum preces mittens:* mos cum fumma demiffione precantium, vid. Num. 16, 22. 2 Paral. 20, 18. Neh. 8, 6. vnde et Alex. הִתְנַפֵּל exprimere folent verbis δέεσθαι et προςεύχεσθαι, vt Deut. 9, 18. 26. τὸ ποτήριον *fortem aduerfam*, *calamitatem* notat, et *bibere*, *exhaurire poculum* v. 42. eft; *fortem aduerfam*, *calamitatem fubire*, *perferre*. vid. ad 20, 22. Intelliguntur h. l. calamitates et nex indigniffima atque faeviffima Chrifto imminentes. παρελθέτω optantis eft, ver-

bum autem παρέρχεσθαι, vt Hebr. עבר, significat *praeterire* aliquem, neque apud eum deuertere Gen. 18, 3. hinc, cum h. l. de poculo exhauriendo sermo sit; praetereat me hoc poculum ita, vt non iubear illud exhaurire, et cum per poculum calamitates significentur: defendatur, auertatur a me imminens calamitas. εἰ δυνατὸν, *si fieri potest*, alii εἰ vertunt *vtinam*, vid. *Kypkius* ad Luc. 19, 42. sine idonea ratione. πλὴν — σύ] *attamen satis fiat non meae, sed tuae voluntati:* πλὴν id. qd. ἀλλὰ, *attamen, sed*, Hebr. אך, Gen. 20, 12. vbi LXX. ἀλλὰ, sed Leuit. 11, 4. πλήν. Cum Iesus reuera fuerit homo, quid mirum, si humano sensu hominem affici, de instante calamitate grauissima tremiscere videmus, et optare, vt si fieri posset, ab ea liberetur? Si in tantis tamque grauissimis calamitatibus ipsi perferendis, nullum anxietatis doloris que sensum prodidisset, fanaticis eum, et recte quidem, annumerassent ii, qui sine vlla idonea ratione eum inconstantiae accusant. Caeterum τὸ ποτήριον interpretes nonnulli, durius tamen, explicant, *de illa ipsa anxietate*, quae Iesum inuaserat, prouocant hanc in rem ad Marc. 14, 35. προςηύχετο ἵνα. ἡ δυνατόν ἐςι, παρέλθῃ ἀπ᾽ αὐτοῦ ἡ ὥρα· sed ὥρα ibi indicat calamitates et mortem, de quo voc. ὥρα vsu vid. *Fischerus* ad Aeschin. p. 111 sq. add. not. ad Matth. 24, 22.

40 — 43. πρὸς τοὺς μαθητὰς] nempe ad illos tres v. 37. nominatos, alloquitur enim Petrum. καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας, *eosque dormientes offendit.* Non statim eo ipso momento, quo Iesus ab iis paululum secesserat, obdormiuerant discipuli, quomodo enim sic preces ab eo factas audire, auditasque referre potuissent? sed iis auditis obdormiuerant, nec Iesus statim, postquam ea, quae v. 39. leguntur, dixerat, ad discipulos rediit. οὕτως οὐκ — ἐμοῦ] *siccine non potuistis vnam horam mecum vigilare?* qui antea affirmastis, vos mecum mori malle, quam me deserere? coll. v. 35. οὕτως, vt εἶτα, in in-

terrogationibus ita ponitur, vt fit index admirationis cum exprobratione coniunctae. vid. *Glaſſius* Phil. S. p. 439. et *Schleusneri* Lex. h. v. — 41. γρηγορεῖτε, *vigilate*, et aliquid maius inuoluit, *diligentes et prouidi eſtote*, vt 24, 42. 25, 13. προςεύχεσθε — πειρασμὸν, *rogate Deum, ne a tentatione opprimamini*, i. ne a mea diſciplina deſciſcatis ac dubitetis de eo an Meſſias ſim, in calamitatibus a me perferendis, vid. ad 6, 13. τὸ μὲν πνεῦμα — ἀσθενής] animus quidem promtus eſt ad ſubeunda mecum pericula, fidemque mihi praeſtandam, ſed corpus infirmum, anima ſenſitiua, incommodorum inimica, rationis imperio obſequi non vult; ergo vigilate, et preces ad Deum mittite. Statius Theb. 8, 739. *Odi artus, fragilemque corporis vſum deſertorem animi.* — 42. *Pater, ſi non poteſt a me auerti impendens calamitas, quin eam perferam, ſatis fiat voluntati tuae:* πάλιν, *rurſus*, accuratius definitur addito ἐκ δευτέρου· Hebr. שֵׁנִית, Ioſ. 5, 2. Ion. 3, 1. τὸ ποτήριον et ἀπ' ἐμοῦ codd. plures omittunt, recte opinor, exiſtit ſic oratio abrupta, quae ſolet eſſe animi commotioris indicium, nihilominus tamen haec verba ſubintelligenda ſunt. Marcus 14, 39. refert, Ieſum tum eadem precum formula vſum eſſe, quam eum vſurpaſſe notauerat v. 36. haud dubie propterea, quod videbat hanc poſteriorem formulam, qua ſenſum, continere eadem, quae ſuperiorem. — 43. ἦσαν γὰρ αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ βεβαρημένοι ſcl. ὕπνῳ, coll. Luc. 9, 32. *oculi eorum erant ſomno graues.* βαρύνεσθαι eſt Hebr. כָּבֵד, quod Gen. 48, 10. legitur de oculis Iacobi prae ſenectute grauatis; etiam Graeci vtuntur verbo βαρύνεσθαι de eo, quem ſopor altus oppreſſit et tenet, vid. *Kypkius* ad h. l. et Latini formula, *ſomno grauis*, Ouid. Metam. 3, 608. 15, 21.

45. 46. Animo forti et confirmato Ieſus reuerſus ad diſcipulos, καθεύδετε, inquit, τὸ λοιπὸν καὶ ἀναπαύεσθε. Haec verba plures interpretes interrogatiue accipiunt:

dormitisne adhuc? vt τὸ λοιπὸν ſit id. qd. ἔτι, cum ap. Lucam legatur τί καθεύδετε; vid. *Kypkius* et *Krebſius* ad h. l. ſed Lucae v. 46. reſpondet noſtro v. 40. Aliis continent haec verba Ironiam: *dormite porro et quieſcite, ſi poteſtis.* Mea ſententia, Ieſus ſine ironia, quae ab hoc loco et tempore aliena erat, diſcipulis dicebat: *dormite porro et quieſcite*, veſtris vigiliis non amplius opus eſt, transiit anxietas mea, ἀπέχει Marc. 14, 41. Poſt temporis vere interuallum, cum conſpiceret horto appropinquantem, vel hortum ingredientem Iudam cum turba, quae eum comitabatur, excitabat his verbis diſcipulos: ἰδοὺ, ἤγγικεν ἡ ὥρα κ. τ. λ. καθεύδετε καὶ ἀναπαύεσθε ſunt imperatiui, qui dicuntur, permiſſiui, vid. *Storrii* Obſſ. ad Anal. p. 168. *per me vobis licet dormire et quieſcere*, τὸ λοιπὸν reddi poteſt *porro*, vel *iam*. Gloſſ. vett. λοιπὸν, ἐπίῤῥημα, *poſt ſecus, iam porro:* item: *iam*, λοιπὸν, ἤδη. ἤγγικε ἡ ὥρα] *adeſt tempus, temporis momentum, quo tradar:* ὥρα enim faepius, vt Hebr. עֵת, indicat tempus certum et ſtatum, vid. *Fiſcheri* Proluſſ. de vit. Lexx. N. T. p. 103 ſqq. ſic h. l. tempus captiuitatis ἡ ὥρα τῆς προδοσίας, vt bene explicuit Euthymius Zigabenus p. 36. καὶ vt Hebr. ו, vim obtinet pronominis ἡ, vt faepius. εἰς χεῖρας ἁμαρτωλῶν] *ſceleratis;* Iudaei eodem ſenſu dicuntur h. l. ἁμαρτωλοὶ, quo Iudas Ioh. 17, 22. dicitur υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Sed per ἁμαρτωλοὺς plures, praeeunte *Grotio*, intelligunt Romanorum milites, quos Ieſus, vtpote barbaros nec Iudaeos, more loquendi Iudaeorum ſolenni, vocarit ἁμαρτωλούς. Prouocant ad Luc. 18, 32. qui tamen locus ab hoc alienus eſt, cf. omnino not. ad v. 47. — 46. ἐγείρεσθε, ἄγωμεν, *ſurgite, eamus*, vt Ioh. 14, 31. Etym. M. ἄγω, σημαίνει τὸ πορεύομαι. Euthym. Zigaben. ἄγωμεν πρὸς αὐτοὺς, εἰς ἀπάντησιν τοῖς περὶ τὸν προδότην ἐξίωμεν.

47. 48. ὄχλος πολὺς, *turba magna* (Hebr. חיל Ieſ. 43, 17. LXX. ὄχλος); non eſſe intelligendos milites

Romanos, praeter v. 55. vel ſatis docent arma h. l. commemorata, fuſtes, ſudes, gladii; neque ſynedri, inſcio praeſide Romano, milites Romanos mittere poterant, quo vellent, ſynedros autem iam tunc temporis rem ad Pilatum detuliſſe, nuspiam legitur, et ϛρατηγοὶ τοῦ ἱεροῦ, vid. Luc. 22, 52., dicebantur duces ac praefecti Leuitarum, qui in templo excubias agebant, vid. Ioſeph. B. I. 2, 12. 17, 6, 5. Ant. 20, 6. 2. *Lightfootus* ad Luc. 22, 4. *Bynaeus* de Morte I. C. 1, 4. *Krebſius* ad Decreta Romanor. pro Iudaeis p. 332 ſq. et not. ad Ioh. 18, 3. Licebat autem Synedrio Leuitarum, qui in templo excubias agebant, et apparitorum ope, apprehendere et in carcerem coniicere Iudaeos, qui in legem peccarant, vid. ad v. 66. ξύλα, *fuſtes*, quam verbi ſignificationem ex Arabica dialecto comprobauit ad h. l. *Boltenius*. Alexandrini Hebr. עֵץ Ez. 37, 16. 17. 19. expreſſerunt nomine ῥάβδος· add. Demoſth. p. 645. 16. ed. *Reiskian*. ἀπὸ — λαοῦ] *a ſynedris magnis* miſſa, intell. ἀπεϛαλμένος· quoniam decreto fiebat prehenſio. — 48. ἔδωκεν αὐτοῖς σημεῖον, *ſignum dederat turbae.* ἔδωκεν pro δεδώκει, quod habet Marcus 14, 44. vt ſcilicet eo certius ſcirent, quis eſſet prehendendus, erat enim nox, vnde et faces atque lucernas ſecum habebant, vid. Ioh. 18, 3. nec male ſuſpicatur *Stolzius Erläuterungen, Heft* 1. p. 239. turbam ipſam ignoraſſe, quis prehendendus eſſet, hoc tantummodo apparitorum praefectis notum fuiſſe nec in horto Iudam Ieſu nomen nuncupaſſe, coll. Ioh. 7, 46. φιλεῖν, *oſculari*, Hebr. נשק Eſth. 13, 8. Tob. 6, 25. Gen. 27, 26. Iob. 31, 27.: Xen. Cyr. 1, 3. 8. ἀναπηδῆσαι πρὸς τὸν πάππον, καὶ φιλοῦντα — εἰπεῖν. 7, 3. 3. ἐφίλησε τὴν χεῖρα. Addito ϛόματι, Cyr. 1, 4. 27. φιλοῦντας τὸν Κῦρον τῷ ϛόματι. Sympoſ. 9, 5. ἀληθινῶς τοῖς ϛόμασιν φιλοῦντας.

49 — 51. καὶ, *hinc*, *hac de cauſſa*, Hebr. ו, Ioſ. 1, 2. vbi οἱ ὁ· οὖν· כֵּן עַל, καὶ, Ier. 44, 23. καταφιλεῖν

id. qd, φιλεῖν, osculari, nam et interpp. Alexandrini נשק modo reddiderunt καταφιλεῖν, vt Exod. 4, 27., modo φιλεῖν, Exod. 18, 7. v. Fischerus in Prolusf. p. 135 sq.— 50. ἑταῖρε, amabo, vid. 20, 13, ἐφ' ᾧ πάρει; quo consilio venisti? paucis verbis animum hominis perfidi ferit. ἐφ' ᾧ siue, vt in codd. pluribus legitur, ἐφ' ὃ est, quare, quo consilio? et vtroque modo Graeci loquuntur. vid. Raphelius, Elsnerus, Albertius et Loesnerus ad h. l. πάρει, venisti, vt Soph. Ai. 334. ybi schol. πάρει· ἀντὶ τοῦ παρεγένου. Hesychius: πάρει· ἦλθες. Item; ἐφ' ᾧ πάρει, ἐπὶ ποίῳ σκοπῷ πάρει, καὶ παραγέγονας ἐνταῦθα; — 51. εἷς τῶν μετὰ Ἰησοῦ] comitum Iesu, Apostolorum quidam, nempe Petrus, vt patet e Ioh. 18, 10. reliqui Euangelistae reticuerunt Petri nomen, quia scripserunt Commentarios suos adhuc viuente Petro, ne forte ei negotium facesserent. ἐκτείνας τὴν χεῖρα per Hebraismum redundat. ἀπέσπασε τὴν μάχαιραν αὐτοῦ] sica destricta. μάχαιρα, culter maior, sica, Ael. H. V. 8, 3. Homer. Il. γ', 271. vbi distinguitur a ξίφος· deinde etiam gladius, Hebr. חֶרֶב, 1 Sam. 31, 4. Propter latrones Luc. 10, 30. Hierosolymam proficiscentes, sicas vel gladios sub vestibus gestare solebant, vid. Ioseph. B. I. 2, 12. Michaelis ad h. l. ἀφεῖλε αὐτοῦ ὠτίον] seruo cuidam pontificis maximi abstulit aurem. ὠτίον, monente Grotio, est Lat. auricula, pars auris infima. At Alexandrini voc. אזן promiscue exprimunt per οὖς et ὠτίον Deut. 15, 17. 2 Sam. 22, 45. Amos. 3, 12. Hesych. οὖς· ὠτίον, vid. Fischerus Prolusf. p. 10. et apud Luc. 22, 51. legitur οὖς. Verbum ἀφαιρεῖν notat auferre, speciatim amputare, Ioh. 18, 10. pro ἀφεῖλεν legitur ἀπέκοψεν· Iudith. 13, 8. καὶ ἀφεῖλε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ· 1 Marc. 7, 47. τὴν κεφαλὴν ἀφεῖλον. Sic Lat. auferre Cic. ad Q. Fr. 2, 14. auriculam fortasse mordicus abstulisset. add. Virg. Aen. 10, 394. Quodsi vero locus Lucae 22, 51. cum nostro confertur (ἁψάμενος τοῦ ὠτίου), patet post ictum aurem hominis in capite haesisse, adeoque Petrum tantummodo

ictum auriculae hominis intulifse; dicendum ergo eft, verba noftra non effe nimis premenda, fed *auris amputata eft* dictum effe h. l. fere eodem fenfu, quo nos dicere in vita communi folemus, digitus eft ablatus, manus eft amputata, fi in trunco haeret.

52. ἀπόςρεψον — αὐτῆς] *reconde gladium in vaginam:* Ioh. 18, 11. βάλε· refpondet ἀποςρέφειν Hebr. הֵשִׁיב, Ezech. 21, 35, quod ibi hoc ipfo verbo Graeco Alexandrini reddiderunt. Pro εἰς τὸν τόπον αὐτῆς Ioh, l. c. habet εἰς τὴν θήκην. Vocabulum בַּיִת Alex. frequenter exprimere folent nomine τόπος, vid. *Buxtorfii* Lex. Talm. p. 302. πάντες — ἀπολοῦνται] *omnes qui gladium fumferint, gladio peribunt.* Disfentiunt inter fe interpretes, quod horum verborum interpretationem attinet. Alii nimirum ea ad Chrifti difcipulos referunt, hoc fenfu: non licet refiftere magiftratui, et abstinendum eft ab omni vindicta priuata. Prouocant hanc in rem ad Rom. 13, 1 fqq. Matth. 5, 39. Alii contra arbitrantur, Iefum his verbis fpectaffe Iudaeos, qui fanguinem ipfius fitirent, atque adeo verbis fubftituunt fenfum hunc: fanguinarios iftos ita puniet Deus, vt ipfi interficiantur, permitte igitur Deo iniuriae vltionem. Ita quoque hunc locum intellexit Euthymius Zigabenus p. 39. τὸ δὲ πάντες οἱ λαβόντες κ. τ. λ. προφητεία ἐςὶ τῆς διαφθορᾶς τῶν ἐπελθόντων αὐτῷ Ἰουδαίων. Mihi quidem haec verba tunc temporis vim prouerbii habuiffe et omnino explicanda effe videntur: qui fe defendere volunt gladio, facile quoque gladio perire poffunt; vt adeo voluerit Chriftus his verbis reprimere nimiam Petri audaciam, qua fe reliquosque condifcipulos in difcrimen adducebat, reliquosque difcipulos monere, ne Petri exemplum fequerentur. λαμβάνειν μάχαιραν, נָשָׂא חֶרֶב, Ief. 2, 4. fumere gladium, eoque vti. Lectio ἀποθανοῦνται, quae in multis libris exftat, pro vulgari ἀπολοῦνται, gloffema redolet.

53. 54. Non opus eſt veſtra defenſione, ea ſuper-vacanea eſt. ἢ δοκεῖς κ. τ. λ.] *an dubitas, patrem meum, ſi id ab eo nunc petam, mihi plus quam duodecim geniorum legiones auxilio eſſe miſſurum?* Senſus horum verborum, demto ornatu Iudaico, eſt: vario, etiam extraordinario nec vulgari modo, mihi Deus auxilio ſuo ſuccurrere poſſet; ſed ſponte et vltro mortem ſubeo. vid. ad 18, 10. ἄρτι, עתה, *nunc*, Heſych. ἄρτι — νῦν. Verbum παρακαλεῖν eſt id. qd. δεῖσθαι, *rogare*, vid. *Fiſcheri* Proluſſ. de vit. Lexx. N. T. p. 707 ſq. καὶ παραστήσει pro παραστῆσαί μοι· ſed Hebraei coniunctionem ו ſequi iubent futurum, vid. *Noldius* Concordd. Particc. n. 72. ſed παραστῆσαι, Hebr. הֶעֱמִיד, notat, *praeſto eſſe iubere, iubere auxiliari*, et adhibetur de copiis, exercitu, vt Dan. 11, 11. vbi Theodot. καὶ στήσει ὄχλον πολύν· add. *Perizonius* ad Ael. H. V. 1, 30. 2, 17. et *Elsnerus* ad h. l. Verba πλείους ἢ δώδεκα λεγεῶνας ἀγγέλων, populariter dicta, neque adeo nimis premenda ſunt, notatur iis (vt voc. στρατιὰ Luc. 2, 12. צבאות השמים 1 Regg. 22, 19. 2 Par. 18, 18 ſ.) nonniſi magna multitudo et copia; atque fieri poteſt, vt Ieſus, reſpiciens vndecim diſcipulos ſuos, duodecim legiones laudarit, quae ipſum et diſcipulos poſſent tueri. vid. *Koeeherus* in Analectis ad h. l. — 54. *Quomodo tandem euentum habere poſſent voces vatum, qui cecinerunt, haec ita fieri oportere?* me, Meſſiam, calamitates et ipſam mortem perferre debere. Dixit Ieſus haec, vt ſuos diſcipulos conſolaretur, eosque moneret, ne calamitatibus et morte ſua offenderentur. οὖν, Hebr. אֵפֹא, *tandem, doch*, Iob. 19, 6. αἱ γραφαὶ ſcl. αἱ λέγουσαι; vid. Marc. 15, 28. infra v. 56. dicuntur αἱ γραφαὶ τῶν προφητῶν.

55. 56. ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ] tum Ieſus conuerſus ad ſynedrorum apparitores, ita eos appellabat. v. ad Ioh. 18, 5. καθ' ἡμέραν pro καθ' ἡμέραν ἑκάστην, *diebus fere ſingulis, fere quotidie*, qua formula Alex. exprimunt Hebr. תָּמִיד Iob. 1, 4. qui tamen etiam formula noſtra καθ' ἡμέ-

ραν vſi ſunt Num. 4, 16. ἐκαθεζόμην, *ſedebam*, verbum formae pro verbo generis ἤμην, quo vſus eſt Marcus 14, 49. καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με] *nec auſi eſtis me comprehendere*, coll. Ioh. 7, 46. diuina nempe inhibente prouidentia, quod nunc permittit, vt recte cepit haec verba *Grotius*, vid. Luc. 22, 53, coll. 21, 24. Luc. 22, 37. Verba autem a Graecis et Latinis ſaepius ita poni, vt conatum indicent, tralatitium eſt. Sic Iudd. 8, 2. οὐκ ἔσπασε τὴν ῥομφαίαν, vbi additur: ὅτι ἐφοβήθη, ὅτι ἔτι νεώτερος ἦν. — 56. *Sed, repeto, haec tota res accidit, vt euentum haberent prophetarum voces.* vid. not. ad 26, 28. Ioh. 13, 18. Haec eſſe verba Chriſti, non Euangeliſtae, vt putarunt nonnulli, e Marco patet. τότε ἔφυγον, *tunc diſcipuli omnes*, metu perculſi, cum vidiſſent Ieſum ſe a Iudaeis ſiuiſſe prehendi, *aufugerunt*.

57. 58. *Qui Ieſum comprehenderant, abducebant eum in aedes Caiaphae pontificis maximi.* Pro πρὸς Καϊάφαν Luc. 22, 54. habet: εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀρχιερέως· ſcilicet praepoſitio πρὸς accuſatiuis pronominum et perſonarum ſaepius ita iungi ſolet, vt indicet locum ipſum, in quo eſt is, cuius nomen additum legitur. Sic Gen. 19, 5. εἰςελθόντες πρὸς σέ· et v. 3. εἰςῆλθον εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ Act. 21, 18. πρὸς Ἰάκωβον, *in domum Iacobi.* Ael. H. V. 1, 21. πρὸς βασιλέα ἀφίκετο. Terent. Eun. 3, 5. 64. *eamus ad me.* v. *Fiſcher.* Animaduu. ad Weller. Vol. 3. P. 2. p. 256. Sed apud Ioh. 18, 13. legitur: *duxerunt Ieſum primum ad Hananum*, (qui fuerat ante generum pontifex maximus) *ſocerum Caiaphae*, vt adeo Euangeliſtae, quod locum interrogationis attinet, inter ſe diſcrepare videantur. Ac vario quidem modo hanc diuerſitatem explicare ſtuduerunt interpretes, vid. eos ad Ioh. l. c. Maxime tamen probabilis mihi videtur eorum ſententia, qui arbitrantur, Ieſum ad Hananum, qui apud generum multum valebat gratia, abductum fuiſſe, vt Caiaphas ei gratificaretur, et Ieſum apud Hananum detentum fuiſſe,

interea dum ſynedrium cogeretur; Matthaeum ergo, Marcum et Lucam, abductionem Chriſti ad Hananum ſilentio praeteriiſſe, quod nihil memoratu dignum in aedibus Hanani euenerit. Marcus 14, 53. et Luc. 22, 54. neque Hananum neque Caiapham nominant; ſed ipſum vocabulum ἀρχιερεὺς ab iis nude poſitum, indicat, eos in mente habuiſſe Caiapham, tunc temporis ſacerdotum omnium principem. Ioh. 18, 24. ἀπέστειλε reddi debet, *miſerat*, vid. Matth. 14, 3. Ieſum ex aedibus Hanani ad Caiapham deductum fuiſſe, notare oblitus erat Iohannes 18, 14. poſtquam vero v. 15 — 23. geſta in domo Caiaphae expoſuerat, recordatus, ſe non annotaſſe Ieſum ad Caiapham fuiſſe deductum, id ipſum v. 24. addit, qui adeo verſus commode parentheſeos nota ſignari poteſt. Similis locus Matth. 14, 3. 13. Iohannem v. 15 ſqq. geſta in aedibus Caiaphae enarraſſe, docet etiam vocabulum ἀρχιερεὺς v. 19. 22. coll. v. 13. qui ipſe huius vocabuli vſus Iohannem admonuit, deductionem Chriſti in aedes Caiaphae eſſe notandam v. 24. Hac autem ſententia admiſſa quatuor Euangeliſtarum narrationes conſentiunt. — 58. αὐλῇ h. l. atrium, locus ſubdialis in aedibus ditiorum et principum aedificiis cinctus. *Faber Archaeologie* p. 408. *Anſehnliche Gebäude oder Paläſte umgränzen gemeiniglich einen groſsen viereckigen, oben offenen Hof, der dem Morgenländer unter einem faſt beſtändig heitern Himmel zum Gaſtzimmer für groſse und feyerliche Geſellſchaften, wie bey Hochzeiten oder Beſchneidungen, oder auch zum Saal für Verſammlungen des Volks dient. So ſind überhaupt alle Paläſte und Häuſer vornehmer und reicher Perſonen in der Barbarey, in Aegypten, Syrien, Perſien, beſonders in Iſpahan, auch ſelbſt das Serail zu Conſtantinopel angelegt.* μετὰ τῶν ὑπηρετῶν intellrr. *miniſtri, apparitores* ſynedrorum. ἰδεῖν τὸ τέλος, *quo cognoſceret rei exitum.*

59. 60. *Studebant ſynedri ex ore teſtium elicere teſtimonium criminis capitalis, quamuis ficti, neque tamen inue-*

niebant. Verba καὶ οἱ πρεσβύτεροι in nonnullis codd. desunt, neque ea Marc. 14, 55. extant, quod cum notasset grammaticus vnus alterue in marg. cod. sui, hac notatione decepti librarii ea omiserunt. — 60. *Et quamquam multi accesserant testes falsi, nullum tamen repertum est testimonium in Iesum.* Nempe testes inconstantes erant; non erant eorum testimonia consona, ἴσαι αἱ μαρτυρίαι οὐκ ἦσαν, Marc. 14, 56. Sed singulorum testimonia in iudiciis nihil valebant, neque damnari poterat reus, nisi conuictus duorum triumue testium oratione, vid. Num. 35, 30. Deut. 17, 6. Matth. 18, 16. 1 Tim. 5, 19. et examinandus erat quilibet testis seorsim, vid. *Seldenus* de synedr. 2, 13, 3. Nolebant autem synedri Iesum sine praetextu et specie iudicii iusti, capitis damnare. Alii verba οὐκ εὗρον interpretantur: testes nullum crimen afferebant, quod capitale videri posset. Sed pertinent haec verba non ad testes, imo ad synedros; neque fauet huic explicationi locus Marci 14, 56. et duo testes, de quibus v. 61. sermo est, omnino crimen capitale afferebant, nempe βλασφημίαν, contemtionem templi et religionis, coll. Act. 6, 13 sqq. add. *Koecherus* in Analectis ad Matth. 26, 61. et *Deylingii* Obss. S. 2, 43. 3. sed Marcus 14, 59. addit: καὶ οὐδὲ οὕτως ἴση ἦν ἡ μαρτυρία αὐτῶν, ne duo quidem reperiebantur, qui contra Iesum idem plane testimonium dicerent. Prorsus autem improbanda est eorum interpretum sententia, qui ἴση μαρτυρία vertendum esse contendunt, *testimonium idoneum, graue;* haec enim vocabuli ἴση significatio locis scriptorum veterum muniri et comprobari nequit. Caeterum falsi testes illi non erant adornati a synedris vt Iesum accusarent; quodsi enim testes fuissent in promtu, ad eam rem adornati, quidni votis ac desideriis synedrorum respondissent? imo tumultuarie illa nocte omnia peragebantur, nec considentibus vacabat testes conquirere, ita vt eos diligentius instruerent, sed vndique excitabantur homines, qui Christo male vellent, et cupide aduersus eum testimonium di-

cerent. Verba οὐχ εὗρον poſt participium προςελθόντων in nonnull. codd. deſunt. Male. Cum enim ſingulorum teſtimonia in iudiciis nihil valerent, patet verba καὶ πολλῶν — οὐχ εὗρον non eſſe ſuperflua; neque adeo καὶ ante πολλῶν omitti poſſe, vt *Griesbachius* voluit. Sed poſterius οὐχ εὗρον vel librariorum omiſit negligentia, quoniam οὐχ εὗρον praeceſſerat, vel deleuit mala Grammaticorum ſedulitas, qui ſimplicitatis dictionis N. T. non rationem haberent. ὕϛερον, *tandem*, 4, 2. vid. *Albertius* Obſſ. p. 127.

61. οὗτος ἔφη· δύναμαι κ. τ. λ.] *hic dixit: poſſum deſtruere templum Dei, et poſt tres dies illud reſtituere.* Monent interpretes: falſos illos teſtes in mente habuiſſe effatum Chriſti, quod Ioh. 2, 19. legitur, eosque Chriſti verba deprauaſſe et peruertiſſe, cumque Marc. 14, 59. notetur, neque hos teſtes conſenſiſſe, vt diſcrepantiam eorum oſtenderent, obſeruarunt; duo, quorum teſtimonium attulerit Matthaeus, dixiſſe, Ieſum emiſiſſe vocem hanc: δύναμαι καταλῦσαι τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ κ. τ. λ. alios vero duo teſtes, quorum verba laudauerit Marcus, Ieſu vocem ita reddidiſſe: ἐγὼ καταλύσω τὸν ναὸν τοῦτον τὸν χειροποίητον, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν ἄλλον ἀχειροποίητον οἰκοδομήσω· illos teſtes magniloquentiae tantum accuſaſſe Ieſum, hos vero βλασφημίας, (voc. χειροποίητον de idolo Ieſ. 21, 9. de templo idoli Ieſ. 16, 12. adhibitum eſſe notauit *Boltenius* in *ſ. Ueberſ. d. Markus* p. 241.) teſtes ergo ſibi contradixiſſe, omnesque peruertiſſe verba Chriſti, qui auctore Ioh. 2, 19. dixerit: λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον κ. τ. λ. neque de templo, ſed de corpore ſuo verba fecerit. Alii obſeruarunt, duo teſtes dixiſſe ea, quae apud Matth. et Marcum (qui accuratius eorum verba attulerit) leguntur, alios vero oſtendiſſe, Ieſum haec verba de ſuo corpore, non de templo dixiſſe. Alii denique, quibus in dubio poſitum eſſe videtur, vtrum Euangeliſtae, qui non ipſi interroga-

tioni interfuerint, ipſiſſima teſtium verba reddiderint, an tantummodo argumentum teſtimonii eorundem verbis ſuis enuntiauerint, ita, vt verba teſtium explicationis cauſſa paulisper immutarint, ſuſpicantur, fortaſſis vnum tantum illorum teſtium (vid. Matth. 27, 44. coll. Luc. 23, 42.) verba Chriſti, non de templo per ipſum deſtruendo, ſed de corpore ſuo olim dicta, vid. Ioh. 2, 19. hunc fere in modum repetiiſſe, alterum vero illius effati ignarum, ad cuius aures perueniſſent tantum ea quae Ieſus nuper de templi interitu dixiſſet, Matth. 23, 38. teſtatum eſſe, Ieſum generatim de templi excidio verba feciſſe; eos ergo ſibi repugnaſſe, Euangeliſtam autem commode vtrumque falſis teſtibus annumerare potuiſſe, propterea quod Ieſum accuſare auſi fuiſſent. Vtvt ſit, teſtes ſibi inuicem repugnaſſe, nec inter ſe conueniſſe, ſatis euidenter docent verba οὐχ εὗρον κ. τ. λ. et ea quae Marc. 14, 59. leguntur. *διὰ τριῶν ἡμερῶν* eſt id. qd. 16, 21. *τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ·* vt Deut. 15, 1. *δι'* (מִקֵּץ) *ἑπτὰ ἐτῶν* eſt *anno ſeptimo*, coll. v. 9. et ſic Deut. 14, 28. coll. 26, 12. inter ſe permutantur *μετὰ* (מִקְצֵה) *τρία ἔτη* et *ἐν τῷ ἔτει τῷ τρίτῳ·* infra 27, 40. *ἐν τρισὶν ἡμέραις·* etiam Graeci ita vtuntur praepoſ. *διά·* vid. *Fiſcherus* ad Ariſtoph. Plut. v. 584. et *Perizonius* ad Aelian. H. V. 13, 42.

62. 63. Quaſi rei aduerſus Ieſum prolatae indignitate et improbitate commotus pontifex, vt Ieſum terreret et perturbaret, atque ex ore eius eliceret aliquid, quod magis eum oneraret, cum teſtes non conſentirent, ſede ſua relicta, paululum progreſſus, vt ab omnibus poſſet audiri (Marc. 14, 60.) *nihil, inquit, reſpondes? audiſtine teſtimonium, quod contra te dixerunt?* — 63. ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐσιώπα] *tacebat Ieſus*, quia quae teſtes obiecerant, eiusmodi erant, vt ea refellere non opus eſſet, et quia videbat apud iudices, qui necem ipſius conſtituiſſent, omnem orationem vanam fore atque inutilem. Iam vero pontifex teſtimoniis aliorum diffiſus, et cunctationis pertaeſus,

accufatoris et iudicis perfonam fimul agebat. *ἐξορκίζω σε — τοῦ Θεοῦ*] *obteftor te per Deum, vt nobis dicas, an tu fis Meffias, Dei filius.* *ἐξορκίζειν τινὰ κατὰ τοῦ Θεοῦ* eft *obteftari per Deum* i. iubere aliquem aliquid dicere, vel non dicere, facere, vel non facere, adhibito Deo tefte, qui poenas ab fecus agente exigat, vid. Gen. 24, 3. 1 Regg. 2, 42. add. *Fifcherus* ad *Leusden.* de Hebraism. N. T. p. 134 fq. *ἐξορκίζειν* id. qd. *ὁρκίζειν*, coll. Marc. 5, 7. etiam Alexandrini interpp. הִשְׁבִּיעַ, modo reddiderunt *ἐξορκίζειν*, vid. Gen. 24, 3. modo *ὁρκίζειν*, vid. 2 Par. 36, 13. Neh. 13, 25. fequitur verbum *ἐξορκίζω* h. l. praepofitio *κατὰ*, quoniam Hebr. השביע comitari folet praepofitio ב, quam Alexandrini reddiderunt per *κατὰ* 2 Par. l. c. Ier. 49, 13. *ὁ Χριστὸς, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ*, vid. ad 16, 16.

64. *σὺ εἶπας*, *recte*, formula affentientis et affirmantis, vt v. 25. neque nude tantum affirmat Iefus, fe Meffiam effe, fed corroborat etiam dictum futurorum factorum praedictione. *πλὴν*, *quin*, אֲבָל, 2 Par. 33, 17. vbi *οἱ ὁ'* *πλήν*. Pro *ἀπ' ἄρτι* legere nonnulli voluerunt *ἀπαρτὶ*, ita vt referatur ad *λέγω ὑμῖν*, *diferte, certo, vere*, quae tamen coniectura refutatur loco Luc. 22, 69. vbi eft *ἀπὸ τοῦ νῦν*, quod, vt *ἀπ' ἄρτι*, refpondet Hebr. מֵעַתָּה, *pofthac*, *non ita multo poft*, *μετὰ μικρὸν*, vt recte explicuit Euthymius Zigabenus p. 44. *ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου κ. τ. λ.*] *videbitis me Meffiam, ad Dei dextram fedentem, atque in nubibus venientem* i. e. rebus a me perpetratis cognofcetis, me Meffiam effe, quem fplendidiffimum regem defcripferunt (vid. Dan. 7, 14. quem locum Chriftus refpexiffe videtur); cognofcetis hoc ex templi, vrbis et reipublicae veftrae interitu, vid. not. ad 23, 39. *τῆς δυνάμεως* pro *Θεοῦ*, Luc. 22, 69. *ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως Θεοῦ.* Solebant autem Iudaei Deum *κατ' ἐξοχὴν* nominare גבורה, hinc etiam Tob. 1, 5. *βαὰλ τῇ δυνάμει* eft *Baali deo*, vid. *Schleusneri* Lex. v. *δύναμις*.

Buxtorfii Lex. Talm. p. 385. et *Carpzouius* in Exercitt. ad Hebr. 1, 3. De formula *sedere ad dextram Dei* vid. not. ad 20, 21.

65. His auditis, pontifex maximus, laetitiam suam tegens simulatione horroris pii, detestaturus *βλασφημίαν*, quam se audisse aiebat, discidit pallium suum. Vestes discindere solebant veteres in luctu prae dolore, vid. *Geierus* de luctu Hebr. 22, 11. Ios. 7, 6. Iudd. 11, 35. 2 Sam. 1, 11. 1 Regg. 21, 27. Fuerunt qui existimarent Caiapham eo, quod vestem disciderit, violasse legem diuinam, cum illud summis Iudaeorum sacerdotibus omnino prohibitum fuerit. Laudarunt hanc in rem locum Leuit. 10, 6. 21, 4. 10. At recte monuerunt alii: legem illam pertinuisse tantum ad luctum priuatum in caussa funebri, non vero ad cladem luctumque publicum, multo minus ad indignationem ac dolorem propter blasphemiam, quam Christo Caiaphas exprobrabat, vid. *Koecherus* in Analect. ad h. l. *Casaubonus* Exercitt. p. 526. et *Michaelis* ad h. l. praeterea ne vestes quidem sacras dilacerasse Caiapham, cum non occupatus esset in negotiis templi, sed domi suae, vbi synedrium congregarat; extra templum autem gestasse pontificem vestes, a vestibus aliorum Iudaeorum non diuersas, vid. *Braunius* de vestitu sacerdott. Hebrr. 2, 26. p. 842. *Bynaeus* de morte I. C. Vol. 2. p. 310 ss. Ex. 28, 34 ss. Ez. 42, 14. 44, 17 sqq. Ioseph. Ant. 6, 15. denique praeter Caiapham etiam alios pontifices in luctu publico dilacerasse vestes, vid. 1 Macc. 11, 71. add. Ioseph. B. I. 2, 15. 4. τοὺς ἀρχιερεῖς αὐτοὺς ἦν ἰδεῖν καταμωμένους μὲν τῆς κεφαλῆς κόνιν, γυμνοὺς δὲ τὰ στέρνα, τῶν ἐσθήτων περιεῤῥηγνυμένων, *videre erat pontifices cum cineribus capiti inspersis, pectore vero nudo, vestibus dilaceratis.* Et hic ipse locus docere quoque potest, illam vestium scissionem pontificis, de qua h. l. sermo est, ita esse intelligendam, vt eam vestimentorum partem, qua pectus tegitur, lacerarit, nudumque adeo

pectus ostenderit, vid. *Krebsius* ad h. l. τὰ ἱμάτια saepius de pallio legitur, vt 17, 2, 24, 18. sed h. l. intelliguntur *pallium* et *tunicae*, superaria et subucula, nam Marc. 14, 63. est τοὺς χιτῶνας αὐτοῦ, et Alex. בְּגָדִים explicuerunt ἱμάτια, 2 Reg. 11, 14. vbi non tantum pallium, sed etiam tunicae significantur. ἐβλασφήμησε] *voces in Deum contumeliosas emisit*, dum se Messiam professus est, qui sedeat ad Dei dextram; pro simplici βλασφημεῖν, Apoc. 16, 11, legitur βλασφημεῖν τὸν Θεόν· Matth. 12, 32. εἰπεῖν λόγον κατὰ τοῦ Θεοῦ. Particula ὅτι, vt centies, redundat. τί χρείαν ἔχομεν μαρτύρων, *quid indigemus adhuc testibus*, vt credamus eum se iactare Dei filium; habemus reum et confessum. ἴδε id. qd. ἰδού, Hebr. הִנֵּה, atque positum est pro ἴδετε, vt Marc. 16, 6. Matth. 28, 6.

66 — 68. Iam synedrii assessores censebant Iesum capitis supplicio esse afficiendum: ἔνοχος θανάτου ἐστι. In iis criminibus quae ad religionem spectabant, Iudaeis ius supplicium capitale sumendi relictum erat, sed quos capitis damnandos censuerant synedri, remittere debebant ad procuratorem, qui sententiam latam confirmaret; neque potest haec sententia Stephani exemplo Act. 7, 56. refelli, eius enim lapidatio illegitima et tumultuaria erat. In criminibus vero ad laesam Caesaris maiestatem pertinentibus, ius vitae et necis non habebant, sed reseruarant illud sibi Romani, vt in aliis prouinciis, ita et in hac vid. Ioseph. B. I. 6, 5. 3. *Wolfius* in Curis ad h. l. *Semleri* Paraphrasis Euang. Ioh. T. 2. p. 215. *Chr. Ben. Michaelis* de iudiciis poenisque capitalibus, in *Potti* Sylloge commentatt. theoll. Vol. 4. p. 231. *Gurlittus* in Diss. ad Ioh. 18. Hamb. 1805. p. 20. *Meyeri Vertheidigung und Erklg. der Gesch. Jesu aus Profanscribenten*, p. 242 sqq. et not. ad Ioh. 18, 31. Blasphemus a Iudaeis lapidationis poena afficiendus erat, vid. Leuit. 24, 13. Tumultus autem metu absterriti, nolebant synedri, vt

Iefus tanquam facrilegus lapidationis poena publice affi-ceretur. Poftquam ergo fententiam tulerant, recipiebant fefe ex atrio in ipfas aedes Caiaphae, et deliberabant, quomodo Procuratori perfuaderent, vt Iefus crucis fupplicio afficeretur, v. 27, 1. quod genus fupplicii Romanis tantum vfitatum erat. — 67. Interea Iefum apparitores Luc. 22, 63. omnis generis contumeliis afficiebant. *ἐνέπτυσαν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ*, *fputa mittebant in faciem ipfius*, quod apud Hebraeos extremae ignominiae et contemtionis fignum habebatur, vid. Num. 12, 14. Ief. 50, 6. Iob. 30, 10. *ἐκολάφισαν* — *ἐῤῥάπισαν*, vid. not. ad 5, 39. — 68. *προφήτευσον κ. τ. λ.*, *diuina, dic nobis, Chrifte, quis te ceciderit;* velarant enim os Iefu, vt legitur Marc. 14, 65. Luc. 22, 64. *προφητεύειν* id. qd. *μαντεύεσθαι*, h. e. omnino dicere ea, quorum cognitionem certam natura hominibus negauit. Ariftot. Rhet. 3, 17. 14. *ἐκεῖνος γὰρ περὶ τῶν ἐσομένων οὐκ ἐμαντεύετο, ἀλλὰ περὶ τῶν γεγονότων μὲν, ἀδήλων δέ·* vtebantur autem hac voce ludibrii cauffa, aeque ac illa altera *χριστὲ*, cum fcirent Iefum a multitudine Iudaeorum dici *προφήτην*.

69. 70. *ἔξω*, *foras*, h. e. in atrio, vt vocis huius vis definitur addito *ἐν τῇ αὐλῇ*, receperant enim, vt iam notatum eft, fynedri fefe, damnato Iefu, in ipfas aedes Caiaphae. *μία παιδίσκη*, *ancilla quaedam*, intelligenda videtur effe ancilla ianitrix, de qua Ioh. 18, 17. fermo eft. Apud Romanos et Graecos mares erant ianitores, apud Hebraeos etiam feminae. vid. 2 Sam. 4, 6. Act. 12, 13. Interrogatio ancillae, quae Ioh. l. c. legitur, vel affirmantis eft, more Hebraeorum, vt *Grotius* ad h. l. monuit, vel, quod maluit *Michaelis*, ponenda eft h. l. interrogationis nota, *καὶ σὺ ἦσθα μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Γαλιλαίου;* *num etiam tu fuifti familiaris Iefu Galilaei?* *ἦσθα* Attica forma pro *ἦς*· Suidas: *ἦσθα, ἦς, ὑπῆρχες*· Hebr. הָיִיתָ, vid. LXX. Deut. 5, 15. et *Albertius* ad h. l.

De formula εἶναι μετά τινος vid. ad 12, 30. Vocatur Iefus *Galilaeus*, et v. 71. *Nazaraeus* vel contemtus cauffa, vid. not. ad 2, 23. vel discriminis cauffa, vt diftingueretur ab aliis huius nominis Iudaeis. — 70. Petrus, qui latere fe poffe fperarat, offenfus, quod ab ancilla interrogatus, illiusque garrulitate fere detectus effet, refpondebat: nefcio quid tibi velis, nefcio quid dicas, vid. Marc. 14, 68.

71. 72. ἐξελθόντα δὲ αὐτὸν· accufatiui pro genitiuis confequentiae; debent autem haec reddi, *cum exire vellet.* ἐξέρχεσθαι conatum indicat, vid. Ioh. 10, 32. 33. coll. 11, 8. add. not. fupra ad v. 55. neque enim Petrus ex aula f. atrio exiit, vt fequentia docent, coll. v. 75. Luc. 22, 62. Scilicet Petrus, qui inter apparitores ignibus in atrio incenfis affederat, vid. Luc. 22, 55. cum fe fufpectum videret, atque timeret, ne, fi diutius moraretur, a pluribus notatus male exciperetur, exire volebat, fed cum iam fe loco mouiffet, atque reputaffet, fe fortaffis eo ipfo magis fufpectum fieri et retineri poffe, confilium mutabat atque remanebat. εἰς τὸν πυλῶνα, *in veftibulum*, Marc. 14, 68. dicitur προαύλιον· quia veftibulum erat πρὸ τῆς αὐλῆς, ante atrium f. aulam. εἶδεν αὐτὸν ἄλλη] *videbat eum ancilla alia:* apud Marc. 14, 69. legitur καὶ ἡ παιδίσκη ἰδοῦσα αὐτὸν, πάλιν ἤρξατο· Luc. 22, 58. ἕτερος ἰδὼν αὐτόν· videntur ergo hac in re Euangeliftae inter fe disfentire, fed licet disfentiant, neque enim ipfi, excepto fortaffis Iohanne, vid. 18, 16. coll. 20, 2. 3. 4. teftes oculares fuerunt, ipfa disfenfio leuis momenti eft, nec in eiusmodi narrationibus infolita, in eo tamen omnes conueniunt, Petrum tunc temporis a pluribus fectatorem Chrifti appellatum effe. Interpretes tamen vario modo Euangeliftas etiam hac in re conciliare ftuduerunt. *Grotius* putabat, Marc. l. c. ἡ παιδίσκη pofitum effe pro παιδίσκη τις, *ancilla quaedam*, cum articulus faepius habeat vim pronominis indefiniti, vid. ad 12, 29. 15, 29.: πάλιν, *rurfus*, perquam contorte

refert ad ἤρξατο λέγειν, et ἕτερος, Luc. l. c. pofitum accipit pro ἑτέρα, cum haec formula loquendi Graecis non inufitata fit, fed defiderantur exempla huius rationis alia in N. T. et Luc. 22, 59. fequitur ἄλλος τις, quibus verbis marem fignificari in promtu eft. Alii prouocant ad Ioh. 18, 25. vbi omnino legitur εἶπον οὖν αὐτῷ fcl. τινές· hos igitur fuiffe, praeeuntibus Euangeliftis reliquis, ancillam ianitricem auctore Marco, aliam ancillam auctore Matthaeo, et apparitorum aliquem, auctore Luca. Pro τοῖς ἐκεῖ, fcl. οὖσι, plures codd. habent αὐτοῖς ἐκεῖ· hoc ἐκεῖ non poteft coniungi cum verbis fequentibus, ita vt fenfus fit; hic fuit in horto (Ioh. 18, 26.), fic enim fcriptum effe deberet καὶ οὗτος ἦν ἐκεῖ· nec probabile eft ancillas pontificis illa nocte cum caterua apparitorum, qui Iefum capiendi cauffa exierant, exiiffe. Vera lectio haud dubie eft τοῖς ἐκεῖ, et quomodo altera illa αὐτοῖς ἐκεῖ oriri potuerit, optime demonftrauit *Griesbachius* in Comment. Crit. ad h. l. cuius verba funt: fexcenties in N. T. legitur ἔλεγεν f. λέγει αὐτοῖς. Hinc librarius in archetypo fuo repetiens λέγει τοῖς, nec ad orationem contextam vniuerfam animum rite aduertens, facili fiue oculorum fiue phantafiae errore fibi perfuafit, hoc etiam loco tritiffimum illud λέγει αὐτοῖς extare. — 72. Petrus interpofito iureiurando negauit fe hominem noffe. ὅτι, vt particc. Hebraeor. כִּי et אָכֵן, poft verba iurandi et affirmandi notat *profecto*, et eft id. qd. ἦ μήν, ὄντως, vid. 1 Regg. 1, 30. vbi οἱ ό habent ὅτι· Gen. 22, 17. 42, 16. vbi in LXX. pro כִּי legitur ἦ μήν· fed Gen. 28, 16. אכן expreffernnt ὅτι, et Symmach. ὄντως· Gen. 44, 28. Hebr. אַךְ Alex. reddiderunt ὅτι.

73 — 75. οἱ ἑστῶτες, i. apparitores Marc. 14, 70. οἱ παρεστῶτες. Notant, in his fuiffe quoque cognatum serui illius, quem in horto vulnerarat Petrus, coll. Ioh. 18, 26. καὶ γὰρ ἡ λαλιά σου δῆλόν σε ποιεῖ] *fermo tuus te prodit*, oftendit te ipfum Galilaeum, et Galilaei difci-

pulum esse. λαλιά, *sermo, linguae sonus* (Liu. 10, 4. *iubet peritos linguae attendere animum, pastorum sermo agresti, an vrbano propior esset, Quum referrent, sonum linguae etc.*) *dialectus*; sequebantur autem Galilaei in pronuntiando sonum agrestem et vastum, multas literas, etiam verba, praue pronuntiabant, vid. *Buxtorfii* Lex. Talm. p. 434. 2416. *Pfeifferi* dubia vexata script. p. 1166 ss. *Lightfootus* in chorograph. Matthaeo praemissa, p. 151 ss. *Schoettgenius* in Horis et *Wetstenius* ad h. l. — 74. ἤρξατο καταναθεματίζειν] *dira sibi imprecatus est*, peream si familiaris hominis fuerim. Pro καταναθεματίζειν plures codd. legunt καταθεματίζειν, quod probant *Bengelius*, *Griesbachius* et *Matthaei*. Sed fieri facile potuit, vt librarii omissis mediis syllabis ανα, scripserint καταθεματίζειν· neque hoc verbum καταθεματίζειν apud vllum scriptorem veterem recurrit, et scriptores ecclesiastici hoc verbum petierunt e codd. suis. N. T. κατάθεμα esset *depositio*, l. *depositum*, neque tamen sic apparet, quomodo verbo καταθεματίζειν substitui possit notio, quae huic nostro loco conueniens et accommodata sit; ἀνάθεμα autem est inter alia *dira imprecatio*, et ἀναθεματίζειν est *dira sibi imprecari*, vt Marc. 14, 71. plenius legitur ἀναθεματίζειν ἑαυτοὺς, Act. 23, 12. et respondet Hebr. החרים, vid. omnino *Koppius* ad Rom. 9, 3. *Salmasius* ad Solin. p. 767. verba autem decomposita, vt constat, habent vim verborum compositorum. Praeplacet ergo lectio καταναθεματίζειν, vtpote legibus linguae vsuique loquendi inprimis consentanea. Caeterum non nisi summa animi perturbatio et consternatio, et metus, ne proditus contumeliis maximis afficeretur, quin et morte mulctaretur, cum in numero hominum illorum videret cognatum serui pontificis, quem in horto vulnerarat, Petrum eo redigere poterant, vt non vereretur sibimet mala quaeuis imprecari, si propius nosset Iesum, de quo loquebantur circumstantes, cuiusque asseclam Petrum esse affirmabant. καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνησε] *et continuo*

cecinit gallus, eoque ipſo momento Ieſus, vt refert Lucas 22, 61. quem apparitoribus cinctum Petrus in conſpectu habebat, reſpiciens, fixis Petrum oculis intuebatur, quo reuocaret ei in memoriam confidentius et audacius promiſſa (v. 35.) neutiquam ſeruata. Quod autem verba *ἀλέκτωρ ἐφώνησε* (vid. ad v. 33.) attinet, fuerunt qui putarent non eſſe h. l. intelligendum gallum gallinaceum, cum ex *Baba Kama* c. 7. §. vlt., vid. *Lightfootus* in Hor. Hebr. et Talm. ad v. 34., pateat, Iudaeos Hieroſolymis non aluiſſe gallos, atque hinc explicuerunt haec verba vel de clamore praefecti templi, qui ſingulis mane ianuam pulſauerit, et ſacerdotes ibi pernoctantes ad miniſterium ſuum excitarit, vel de buccinatore, vigilias buccina diſtinguente; alii contra cogitarunt h. l. de gallo, qui non in Iudaica, ſed in Pilati domo, aut in vicina quadam villa cecinerit. Quas tamen explicationes omnes ſatis refutarunt, earumque vanitatem accuratius demonſtrarunt *Bynaeus* de morte Chr. 2, 6. 5. *Lightfootus* l. c. *Schoettgenius* ad v. 34. *Schulzius* in Exercitt. philoll. Hagae 1774. Exerc. 3. de fictis Hieroſolymor. privilegiis, *Rufius* in Harmon. Euang. T. 3. Vol. 1. p. 878 ſs. add. *Wolfius* in Curis, et *Koecherus* in Anal. ad v. 34. *Michaelis Einl.* p. 71 ſq. qui iidem, monuerunt, traditionem illam Iudaeorum pro noua et falſa eſſe habendam, et locos alios attulerunt, e quibus patet omnio altos fuiſſe Hieroſolymis gallos gallinaceos. — 75. *ἔξω*, in veſtibulum. *ἔκλαυσε πικρῶς*, *fleuit amare*, מַר יִבְכָּיוּן, Ieſ. 33, 7. vbi οἱ ὀ᾽ πικρῶς κλαίοντες· add. 22, 4.

CAPVT XXVII.

1. 2. *Primo mane deliberarant omnes sacerdotum et ciuitatis principes, de Iesu; auctoritate Pilati, interficiendo.* Synedrii assessores, Iesu mortis damnato, ex aedibus Caiaphae, somnum capturos domum quemque suam discessisse, relicto ibi Iesu cum apparitoribus, haud pauci quidem interpretes opinati sunt; sed parum probabile est, tantillo temporis spatio tot senatores discessisse, iterumque ex tot diuersis, etiam remotis vrbis regionibus conuenisse. Probabilior videri posset eorum sententia, qui statuunt, non omnes synedrii assessores, sed tantummodo aduersarios Christi acerrimos interrogationi interfuisse, hinc pontificem circa gallicinium reliquos senatores absentes conuocasse, vt omnes, πάντες, v. 1. sententiam latam confirmarent et comprobarent, et vero etiam deliberarent de Iesu per Pilatum interficiendo. Neque tamen haec coniectura necessaria est, nam interea dum Iesus comprehendebatur et ad Hananum deducebatur, apud Caiapham concilium cogebatur, vid. 26, 57. et *Grotius*, qui verborum nostrorum sensum ita constituit: post auditum Iesum seorsim inter se deliberarunt senatores, quid faciendum esset; bene monuit, formulam συμβούλιον λαμβάνειν etiam aliis in locis ita positam legi, vt, *consilium captum*, significet. — 2. δήσαντες αὐτὸν, ἀπήγαγον] *eum vinctum abduxerunt* s. duci iusserunt ab apparitoribus in praetorium; δήσαντες id. qd. δεδεμένον, nam statim post prehensionem Iesus vinctus erat. vid. Ioh. 18, 12. παρέδωκαν, *tradiderunt eum*; παραδοῦναι signif. *tradere ali-*

quem eo consilio, vt supplicio afficiatur, vid. Ioseph. B. I. 7, 3. *Krebsius* ad h. l. τῷ ἡγεμόνι, *Pontio Pilato*, vid. not. ad 10, 18.

3. 4. τότε ἰδὼν κ. τ. λ.] *tum Iudas proditor, cum vidisset, Iesum esse capitis damnatum, poenitentia tactus triginta siclos synedris reddere volebat.* Iudas cum apparitoribus Iesum persecutus erat in palatium pontificis, ibique commoratus erat vsque ad diluculum. Neutiquam Iesus, vt sperarat Iudas, vid. not. ad 26, 15. sese e manibus Iudaeorum eripuerat, imo mortis damnatus erat a synedris, et apparitores iam in eo erant, vt Iesum vinctum abducerent. Iam vero facti poenitebat Iudam, et poenitentia tactus synedris (τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ πρεσβυτέροις) triginta siclos reddere volebat. μεταμεληθεὶς] inepte interpretes inter μεταμεληθῆναι et μετανοεῖν hoc discrimen posuerunt, vt illud poenitentiam quamcunque, hoc salutarem, indicaret; quod vero discrimen nullum esse, et vtrumque verbum respondere Hebr. נִחַם accurate demonstrarunt *Grotius*, *Krebsius* et *Loesnerus* ad h. l. Hesychius μεταμέλειαν, μετάνοιαν. Verbum ἀποστρέφειν transitiue h. l. positum, respondet Hebr. הֵשִׁיב, *referre, reddere*, vt Gen. 28, 15. 1 Sam. 6, 21. sed ἀπέστρεψε, coll. v. 5. est, *reddere voluit.* — 4. ἥμαρτον, παραδοὺς αἷμα ἀθῶον] *deliqui, quod hominem innocentem prodidi.* αἷμα ἀθῶον, vid. ad 23, 35. Hanc Iudae confessionem luculentissimum innocentiae Iesu testimonium fuisse, a pluribus monitum est. Quodsi enim ei, qui testis omnium factorum, dictorum, consiliorumque magistri fuerat, vlla in re eiusdem fides et virtus suspecta fuisset, certe id arripuisset ad excusandum facinus, et tranquillandum animum. τί πρὸς ἡμᾶς; σὺ ὄψει] *quid hoc ad nos? tu videris*, vt veniam impetres, tu tibi ipse consulas. Formula solennis iis, qui curam alicuius rei a se reiiciunt ad alterum, Gr. σοὶ μελέτω s. μελήσει. ὄψει atticum est pro communi ὄψῃ, respondet Hebr. אַתָּה תִּרְאֶה, 1 Sam.

25, 17. errarunt, qui de Latinifmo cogitarunt in formula σὺ ὄψει; vid. *Krebſius* ad h. l.

5. Ducentibus interim apparitoribus Iefum ad Pilatum, cum non recepiffent ficlos fynedri, defperabundus Iudas feftinat ad templum. καὶ ῥίψας — ἀπήγξατο, *et proiectis ficlis in templum, aufugit, ſeque ſuspendit.* Per τὸν ναὸν *Grotius*, aliique, intelligunt, eam templi partem, in qua confidere folebat Synedrium, quam Iudaei לִשְׁכַּת הַגָּזִית (conclaue caefi lapidis; exftructum e lapidibus quadratis) vocabant, vid. *Wolfius* ad h. l. Sed recte monitum eft ab aliis, templi porticus et aedificia templo adiacentia, in N. T. plerumque infigniri vocabulo ἱερὸν, non vocabulo ναὸς vid. ad 4, 5. 21, 12. praeterea fynedrium tunc temporis non fuiffe in templo; fed in aedibus Caiaphae coactum 26, 57. neque Iudae proditori aditum in illud templi conclaue occlufum patuiffe. Hinc *Michaelis*, alii putant, Iudam in eam templi partem, quae dicta eft ἅγια, (quam nemini intrare licebat nifi facerdotibus,) velo oppanfo, fpectantibus facerdotibus excubitoribus, nummos illos argenteos proieciffe. *Kypkius* ἐν τῷ ναῷ vertit *prope, apud templum,* notatque, Iudam voluiffe, ad expiandam aliquo modo flagitii atrocitatem, triginta ficlos ad gazophylacium conferre, cum vero praefecti gazophylacii hoc concedere nollent, eum in atrio interiori, ἐν τῷ ναῷ, *prope templum*, vel in terram, vel alio vtcunque pecuniam proieciffe. ἀναχωρεῖν; *aufugere*, refpondet in verfione Alex. verbis בָּרַח et נוּס; *fugere*; vid. Exod. 2, 15. Hof. 12, 13. 2 Sam. 4, 4. καὶ ἀπελθὼν, ἀπήγξατο] *abiit, et laqueo vitam finiit.* Diuerfae funt eruditorum de morte Iudae fententiae, et vario modo hunc locum conciliare ftuduerunt cum loco Act. 1, 18. vbi de Iuda legitur: *et praeceps factus, medius diſruptus eſt, vt omnia ſua viſcera effunderet.* — 1) *Pricaeus*, *Vorſtius* de Hebraifm. N. T. p. 122. *Fiſch.*, *Perizonius* ad Aelian. H. V. 5, 8. et in Differt. de morte Iudae et verbo ἀπάγχε-

σϑαι. Trai. ad Rhen. 1702. et 1766. 8. *Oedmanus* in *vermischten Sammlungen aus d. Naturkunde* St. 5. c. 15. p. 113. alii, statuunt ἀπήγξατο explicandum esse omnino de morte, quam sibi moerore et desperatione incitatus Iudas consciuerit, (*ex animi angore mortem sibi consciuit*) et speciatim, de morte voluntaria praecipitii, cum Petrus Act. 1, 18. accuratius mortis genus definierit. Verbum enim ἀπάγχεσϑαι interdum ita poni, vt sit, *aegritudine, angoreque animi confici*, aut, *mortem sibi consciscere*. Plerisque tamen in locis, quos interpretes illi ad comprobandam hanc verbi ἀπάγχεσϑαι notionem attulerunt, commode explicari potest de strangulatione et suspendio (vt 2 Sam. 17, 23. Nah. 2, 13. Aelian. H. V. 5, 8. Πολίαγρος δὲ ἀπήγξατο i. *Poliager vero se strangulabat.* Tob. 3, 10. ἐλυπήϑη σφόδρα, ὥστε ἀπάγξασϑαι h. e. *ita vt de suspendio etiam cogitaret*) et, vt ipse *Perizonius* concedit, perraro ἀπάγχεσϑαι adhibitum reperitur *de morte ex tristitia et angore animi, voluntaria, vel naturaliter orta* v. *Perizon.* diss. p. 144 ss. Non autem necesse esse, vt ad hanc rariorem verbi significationem confugiamus, quo Matthaeus cum Luca componatur, ex iis quae infra notabuntur, apparebit. 2) Contra *Perizonium* disputauit inprimis *Gronouius* v. eiusd. exercit. de morte Iudae τοῦ προδότου Lugd. Bat. 1703. (add. *Clericus* ad h. l.) et vulgarem sententiam amplexus, ex qua ἀπάγχεσϑαι explicatur *suspendio vitam finire*, statuit, Iudam, teste *Matthaeo*, mortem sibi laqueo consciuisse, corpus vero eius in voraginem eiusmodi cadaueribus destinatam, et eminentibus hinc inde saxis asperam, praecipitatum, et hac praecipitatione, auctore *Petro* in Actis, ruptum fuisse. Verum vt recte *Perizonius* monuit, nullo prorsus exemplo probari potest, fuisse Hierosolymis locum, in quem proiici damnata cadauera, et sub dio relinqui solerent v. eiusd. Differt. p. 63. 66. 68. — 3) *Albertius* in Obss. ad Act. l. c. ἀπήγξατο vertit: *suspendit se*, et Act. l. l. πρηνὴς γενόμενος *suspensus*. Ita Vulgat. *Erasmus* quoque et *Castalio*,

τὸ, πρηνὴς γενόμενος, interpretati funt. Verbis ἐλάκησε μέσος *Albertius* hoc declarari contendit, quod Iudas, poftquam fe fufpendiffet, cum laqueus vel fractus, vel minus fixus effet, ex alto in faxum fortaffe afperum, vel in ligni truncum acutum, aut alias, delapfus, atque ita medius disruptus fit. Sed πρηνὴς ex vfu loquendi Graecorum, femper *pronum in faciem* notat, et locus Achillis Tatii, quem *Albertius* attulit ad tuendam fignificationem, quam verbis πρηνὴς γενόμενος fubftituit, ἀπροσδιόνυσος eft; interpres denique vulgatus qui πρηνὴς γεν. expreffit: *fufpenfus* non tam ad vocem ipfam, quam ad rem, a Matthaeo narratam, refpexiffe videtur. vid. *Wolfius* in Curis ad Act. l. c. 4) *Boltenius* ἀπήγξατο vertit: *fe ex alto praecipitauit.* Prouocat ad vfum verbi פנק, quod in lingua Chaldaica non tantum notet *fuffocauit*, fed etiam *excuffit, proiecit*, auctore *Buxtorfio* in Lex. Talm. p. 2478. Verum in locis a *Buxtorfio* laudatis, vulgaris verbi פנק fignificatio *fuffocauit*, commode retineri poteft; et in verfionibus Chaldaicis, vt *Paulus* ad h. l. monuit, non femper verba Hebraica accurate conuertuntur, fed explicantur, eorumque fenfus exprimitur. 5) *Dan. Heinfius* per τὸ ἀπάγχεσθαι exiftimat notari morbum ex magno animi moerore ac dolore ortum; *Grotius* fufpicatur, Matthaeum per τὸ ἀπάγχεσθαι indicare grauiffimum confcientiae exulceratae tormentum. Quibus coniecturis vel participium ἀπελθὼν aduerfatur, quod aperte oftendit verbo ἀπήγξατο actionem corporis declarari. *Wakefieldius* in Silua Critica, Cantabr. 1789. opinatur, Iudam dyfenteria, e moerore grauiffimo orta, mortuum effe. Scilicet πρηνὴς γενόμενος Act. 1, 18. auctore *Wakefieldio*, acerbum mortis genus indicat, vt Sap. 4, 19. (ὁ κύριος) ῥήξει αὐτοὺς ἀφώνους πρηνεῖς, καὶ σαλεύσει αὐτοὺς ἐκ θεμελίων· (qui locus ab hoc noftro alienus eft); formula ἐλάκησε μέσος fignificantur graues dolores; Iuuenal. Sat. 14, 199. *trepido foluunt tibi cornua ventrem;* et verba ἐξεχύθη πάντα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ, explicatiue addita, defcribunt graues dyfenteriae

effectus, cum de ea Graeci vtantur vocibus ῥύσις γαςέρος, κοιλίαν ἐπιφέρεσθαι vid. Schol. ad Ariftoph. Vefp. 604. et de Ioramo, qui dyfenteria mortuus eft 2 Par. 21, 19. legitur in verf. Alex. ἐξῆλθεν ἡ κοιλία αὐτοῦ μετὰ τῆς νόσου. Quam parum idoneis argumentis haec *Wakefieldii* interpretatio fuffulta fit, quilibet, vel me non monente, fponte intelligit. 6) *Salmafius*, qui ἀπάγχεσθαι de *fufpendio* intelligit, Lucam et Matthaeum de morte Iudae in diuerfas partes abiiffe ftatuit, nempe e Matthaei fententia Iudam *fufpendio*, e Lucae contra, *praecipitio* voluntario periiffe. Hoc vero, vt *Perizonius* in Diff. p. 68. monuit, non eft nodum foluere, fed praecidere. *Salmafio* adftipulatus eft Anonymus in *Schmidtii Biblioth. für Kritik u. Exegefe des N. T. B.* 2. St. 3. p. 246 fq. et duplicem, illo tempore, de morte Iudae traditionem extitiffe autumat, quarum alteram vulgatiorem, Matthaeus, alteram Lucas fecutus fit; verbum autem ἀπήγξατο, vel, de ftrangulatione, vel, de morte ex moerore contracta, interpretatur. Hanc de duplici traditione coniecturam affenfu fuo etiam comprobauit *Heinrichfius*, et ad Act. l. l. monuit, v. 18. et 19. non Petri verba continere, cum Petrus, vtpote Matthaeo familiarior, ab eadem traditione haud facile receffiffet, fed annotationem a Luca explicationis cauffa additam. Lucam enim, cum de morte Iudae in Euangelio nihil memoraffet, de ea neceffario monere debuiffe Theophilum, qui aliter non perfpexiffet, quem in finem Petrus quae v. 16. 17. leguntur, locutus fit, aliumque Apoftolum fuffecerit. Etiam *Rofenmüllerus* v. 18. et 19. pro additamento Lucae habet.

Mihi quidem praeferenda videtur vulgaris expofitio. Scilicet folennis verbi ἀπάγχεσθαι fignificatio eft, *fe fufpendere*, *laqueo fibi ceruicem frangere*, *fufpendio vitam finire*; largam exemplorum copiam attulit hanc in rem *Gronouius* l. c. add. *Perizon.* in Diff. laud. p. 207. et *Raphelius* ad h. l. Alexandrini hoc verbo expreflerunt Hebr.

וַיֵּחָנַק 2 Sam. 17, 23. καὶ ἀπήγξατο· pro quo Ioſeph. Ant. 7, 9. habet, ἀνήρτησεν αὑτὸν *ſuſpendit ſe.* Suidas: ἀπήγξατο· βρόχον ἧψεν. A propria autem et vſitata vocis ſignificatione non eſt recedendum, niſi locus qui tractatur, aliam ſignificationem quaerere cogat. Verba πρηνὴς γενόμενος Act. l. l. notant: *praeceps factus eſt.* Etenim πρηνὴς dicitur *pronus in faciem, in faciem lapſus*; Heſychius: πρηνής, ἐπὶ πρόσωπον πεπτωκώς. Id. καταπρηνές, κατὰ πρόσωπον, ἐπὶ στόμα, κατωφερές. Phauorinus: πρηνής, εἰς τοὔμπροσθεν, ἐπὶ στόματος, ἐπὶ προσώπου. Euſtathius ad Hom. Il. β', 414. κυρίως πρηνὲς λέγεται τὸ πεσὸν ἐπὶ πρόσωπον, ὕπτιον δὲ τὸ ἀνάπαλιν *proprie* πρηνὲς *dicitur, quod in faciem cadit, quod vero in contrariam partem* ὕπτιον. add. Euſtath. ad Hom. Il. ζ', 42. p. 476. et *Elsnerus* ad Act. 1, 18. Dicitur vero etiam πρηνὴς γενόμενος ſiue πεσὼν is, *qui de loco ſuperiore pronus et praeceps delabitur.* Sic legitur ap. Ioſeph. B. I. 6, 1. 1. de Sabino quodam, milite Romano, inſigni audacia murum Hieroſolymae cum paucis aggreſſo: ὁ ἀνὴρ οὗτος, ὅτε ἐκράτησε τῆς ἐπιβολῆς ἐσφάλη, καὶ πταίσας πρός τινα πέτραν, πρηνὴς ἐπ' αὐτῆς μετὰ μεγίστου ψόφου κατέπεσεν *hic vero eum, quod aggreſſus erat, ſuperaſſet, de muro lapſus eſt, ſaxoque cuidam impactus, cum maximo armorum ſonitu, praeceps in illud decidit.* Hom. Odyſ. έ, 374. de Vlyſſe, πρηνῆ καππεσεῖν *ex loco altiori praecipitem, pronumque delabi*, add. *Kypkius* ad Act. l. l. atque hoc ſignificatu ibi πρηνὴς accipi debet, cum additum legatur, Iudam medium disruptum, eiusque viſcera effuſa eſſe. Locus autem Matthaei cum loco Lucae faciliime poteſt componi, ſi ſtatuitur, Matthaeum expoſuiſſe mortis genus, Lucam vero attigiſſe eius euentum. Iudas aegritudine animi commotus, laqueo ſibi mortem conſciuit, laqueo autem ſiue pendentis corporis Iudae grauitate, ſiue alia quacunque de cauſſa disrupto, ex altiore loco, e rupe, praeceps ac pronus delapſus eſt, ita, vt diffiſſo corpore, inteſtina diffuſa ſint. Apuleius Met. 1. p. 12. *aſcenſo*

grabatulo ad exitium fublimatus immiſſo capite laqueum in- duo; fed dum pede altero fulcimentum, quo fuſtinebar, re- pello, vt ponderis deductu reſtis ad ingluuiem adſtricta ſpiri- tus officia diſcluderet, repente putris alioqui et vetus funis rumpitur, atque ego de alto decidens in terram deuoluor. — Qui de duplici traditione cogitant, vrgent inprimis verba Act. 1, 18. ἐκτήσατο χωρίον ἐκ μισθοῦ (coll. Matth. 27, 7.) τῆς ἀδικίας, quae vertunt: *ex pecunia, quam ob pro- ditum Ieſum acceperat, agrum ſibi emit.* At enimuero ἐκτή- σατο χωρίον per leges linguae commode explicari poteſt: *occaſionem praebuit, cauſſa fuit agri emendi;* faepius enim verba actionis de occaſione eius intelligenda funt v. *Glaſſius* Phil. S. p. 204 f. *Wolfius* in Curis, *Elsnerus* et *Krebſius* ad h. l. Iudas igitur eatenus fceleris mercede agrum com- paraffe dicitur, (*für den Verrätherlohn erwarb er einen Acker, und ſtürzte hinab, etc.*) quatenus pretio illo, quod fibi ftipulatus erat, ager ille emtus fuerat. Quae porro Act. 1, 18. leguntur, non funt Lucae, vt nonnulli opi- nati funt, fed Petri verba, id quod vel locus Pf. 69, 26. a Petro (v. 20.) laudatus, et in Iudae interitum transla- tus fatis aperte docet. Petrus, cuius oratio affectus plena eft, cuius auditoribus genus mortis Iudae probe notum erat, notata fceleris a Iuda commiffi grauitate v. 16. 17. fuo confilio conueniens putabat, quo fortius feriret audi- torum animos, commemorare id, quod Iudae exitium maxime dirum et horrendum reddiderat. Mens Petri haec eft: Iudas fceleris mercede comparauit agrum, non fibi fed aliis, dira et horrenda mors erat merces fceleris ipfius. Matthaeus, qui interdum breuiter et fuccincte fcribit, et in narrationibus fuis περιστάσεις omittere folet ab aliis Euangeliftis memoratas, pro fuo fcribendi confilio fatis habebat indicaffe, Iudam ex moerore animi laqueo fibi ceruicem fregiffe. vid. et *Krebſius* ad h. l. Si v. 18. Act. l. l. annotationem Lucae contineret, Theophili cauffa additam, quod ille vltima Iudae fata ignoraret, haud du- bie fcriptor ea non adeo leuiter attigiffet, fed difertius et

pluribus expofuiffet, praefertim cum in Euangelio nil de agro ex pecunia, pro qua Iudas magiftrum prodiderat, emto, nil de proditoris morte commemoraffet. Sed cum fciret Lucas, etiam ad Theophili aures famam de Iudae vltimis fatis perueniffe (v. ad Luc. 1, 4.), ei fatis erat, allatis Petri verbis, quae Theophilo non obfcura effent, v. 19. annotaffe, rem a Petro v. 18. memoratam, omnibus Hierofolymorum incolis innotuiffe, atque adeo agrum illum vocatum effe, agrum fanguinis.

6 — 8. Quae h. l. leguntur de confilio a fynedris (ἀρχιερεῖς funt fynedri, vid. 27, 1. 3. 26, 14. 47.) inito, et de agro pro triginta ficlis comparato, ea, cum nunc temporis non tantum otii fynedris effet, euenerunt haud dubie, cum Iefus in crucem actus effet, fed Mathaeus in vnum locum contulit omnia, et quae ferius enarranda erant, ob materiae connexionem, per prolepfin hiftoricam hoc loco retulit. οὐκ ἔξεστι βαλεῖν αὐτὰ εἰς τὸν κορβανᾶν] *non licet nummos in thefaurum facrum condere.* κορβᾶν f. κορβανᾶς prop. eft *munus, donum*, vid. Marc. 7, 11. vbi per δῶρον explicatur, deinde fignif. *thefaurum facrum*, Iofeph. B. I. 2, 9. 4. τὸν ἱερὸν θησαυρὸν, καλεῖται δὲ κορβανᾶς· add. Suidas et Phauorinus h. v. Hoc loco intelliguntur ciftae, quae erant in atrio mulierum, in quas condebantur nummi, et fponte oblati, vid. Marc. 12, 41. Luc. 21, 1. et quotannis a fingulis Iudaeis ad templi conferuationem et comparationem rerum ad cultum Dei neceffariarum pendendi, vid. 17, 25. et *Schleusneri* Lex. f. v. κορβᾶν. Rationem, ob quam nefas iudicarint fynedri illos triginta ficlos in thefauros facros condere, reddunt verba: ἐπεὶ τιμὴ αἵματός ἐστι] *eft enim merces fanguinis*, funt nummi quibus emta eft nex. Vetabat autem lex pecuniam e turpi quaeftu, vllaue re illicita, inferre facris, eaque thefaurum facrum augere. vid. Talmud. Tract. Sanhedrin fol. 112. Deut. 23, 18. — 7. συμβούλιον — τοῦ κεραμέως] *confilio capto*

emerunt illo argento agrum figulinum. ὁ ἀγρὸς τοῦ κεραμέως reddi poteſt, *ager ille figuli*, vt locutus ſit Matthaeus de hoc agro vt celebri et omnibus noto; vel *ager figulinus*, vt ſignificetur ager, e quo figuli argillam ad fingenda vaſa eruebant, quique inde nomen acceperat, חֶלְקַת הַיּוֹצֵר, ὁ ἀγρὸς τοῦ κεραμέως. Quodſi argilla tunc exhauſta, adeoque agri ſolum ſterile erat, (nihilominus tamen ager, vt fit, nomen ſuum retinuerat) non eſt quod miremur, eum tam paruo pretio venditum eſſe. εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις] *vt ibi ſepelirentur peregrini*: intelliguntur Iudaei, qui e longinquis regionibus Hieroſolymam venerant, ad ſacra ibi facienda Deo. Alii per ξένους gentiles intelligunt, ſed horum cura, vt recte notauit ad h. l. *Grotius*, minime tangebat ſacerdotes. — 8. ἀγρὸς αἵματος dialecto Hieroſolymitana ſ. Syrochaldaica חֲקַל דְּמָא, ἀκελδαμὰ Act. 1, 19. *agrum cruentum* nominarant Hieroſolymitani hunc agrum, quoniam emtus erat ex pecunia, pro qua Iudas magiſtrum vendiderat. ἕως τῆς σήμερον ſcl. ἡμέρας, עַד־הַיּוֹם הַזֶּה, v. LXX. Exod. 10, 6.

9. 10. τὸ ῥηθὲν διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου] *quod cecinit Ieremias propheta.* At verba, quae h. l. afferuntur, in ſcriptis Ieremiae non reperiuntur, extat autem in Zachariae oraculis locus, noſtro non prorſus abſimilis, nempe 11, 12. 13. Pro Ἱερεμίου codex 22. et verſ. Syr. Philox. habent Ζαχαρίου· ſed codex 33. et 157. cum Syro et veteribus quibusdam libris latinis ſimpliciter legunt ῥηθὲν διὰ προφήτου· vid. *Griesbachius* ad h. l. Variae hinc enatae ſunt eruditorum ſententiae. cf. *Wolfius* in Curis et *Koecherus* in Analectis ad h. l. *Alexander Morus* et *Stephanus le Moyne* opinati ſunt Matthaeum ſcripſiſſe ביד הנביא, pro quo poſtea librarium (ſiue interpretem Graecum) legiſſe ביר״ הנביא *per ieremiam prophetam*, et ita ortam eſſe verſionem διὰ Ἱερεμίου. Alii ſuſpicati ſunt librarios cum addere vellent nomen prophetae, cuius

ſententiam laudatam reperirent, ſcripſiſſe Ἰρίου (Ἱερεμίου) pro Ζρίου (Ζαχαρίου), ſed haec ſcripturae compendia in antiquiſſimis codd. non reperiuntur, et vnus tantum cod. exhibet Ζαχαρίου. *Griesbachius* in Commentario Crit. ad h. l. contendit, Matthaeum ipſum memoriae lapſu Ieremiam laudaſſe, cum Zacharias nominandus fuiſſet. Alii qui videbant, Zachariae locum haud parum diſcrepare a noſtro, putarunt Matthaeum, vt alias, vid. v. 35. 1, 22. 2, 5. 15. 13, 35. 21, 4. ita et h. l. ſimpliciter ſcripſiſſe διὰ τοῦ προφήτου· ſed ab iis, qui in quodam Ieremiae ſcripto deperdito (quod ſuis oculis ſe vidiſſe teſtatur Hieronymus Quaeſt. in Matth. ad h. l. cuius verba ſunt: *legi nuper in quodam Hebraico volumine, quod Nazarenae ſectae mihi Hebraeus obtulit, Hieremiae apographum, in quo haec ad verbum ſcripta reperi, ſed tamen mihi videtur magis de Zacharia ſumtum teſtimonium:*) aut in deperdito quodam noſtri Ieremiae loco (cuius veſtigia in Coptico lectionario; vid. *Michaelis Oriental. Biblioth.* Th. 4. p. 208. et ad h. l. *Crameri Beyträge zur Beförderung theologiſcher Kenntniſſe*, T. 3. p. 14 ſ. et Arabico, vid. *Bengelii* Apparat. Crit. p. 140. ſupereſſe nonnullis viſa ſunt) effatum noſtri ſimile reperiſſent, nomen Ἱερεμίου inſertum, ab aliis vero, qui in libris noſtris Ieremiae, hoc effatum fruſtra quaeſiuiſſent, Ἱερεμίου mutatum eſſe in Ζαχαρίου. „Sed veremur (ſunt verba *Griesbachii* in Comment. Crit. ad h. l.) vt apocryphus iſte ſiue libellus ſiue locus adeo ſit vetuſtus, vt ex eo origo lectionis vulgatae, quam antiquiſſima recenſio Alexandrina *primitus* procul dubio exhibuit, deriuari queat." Equidem omnino adſtipulor iis, qui lectionem Ἱερεμίου, cum ea in omnibus fere codd. extet, retinendam putant; cum vero Zachariae locus et quoad verba, et quoad argumentum magnopere a noſtro loco diſcrepet, vid. interpp. ad Zach. l. c. cf. *Michaelis Einleitung in das Neue Teſtament*, p. 262 ſq. arbitror, verba a Matthaeo ipſo deſumta eſſe e Ieremiae libro quodam tunc

temporis superstite, maturius vero deperdito. καὶ ἔλαβον τὰ τριάκοντα κ. τ. λ.] *acceperunt triginta siclos, pretium aestimati, quem aestimauerant Israelitae, et emtus est ager figilinus, sicut mihi praecepit dominus*, subint. οὕτως λέγω, *ita eloquor*, iussu et auctoritate domini loquor. ἀπὸ τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ scl. τινές· vid. *Vorstius* de Hebraism. N. T. p. 567.

11. Narratio Matthaei admodum breuis et succincta, ex Ioh. 18, 29 ss. supplenda. Scilicet synedri vehementer optabant, vt Iesus quam primum, et a Romanis ipsis capite plecteretur. vid. ad 26, 66. Postquam ergo ad praetorium cum Iesu peruenerant, et inde Pilatum euocauerant, vid. Ioh. 18, 29. auctoritate sua Pilatum obtundere, et eo redigere studebant, vt omissa longiori caussae cognitione, eum, quem omnes synedri morte dignum iudicassent, capitis damnaret et exsecutor ipsorum sententiae esset. At enimuero Pilatus his importunis flagitatoribus neutiquam annuebat. Multa de Iesu, de sanctitate et probitate ipsius, de odio quo eum persequebantur primores populi, audiuerat Pilatus, nec eum latebant, quae ante paucos dies euenerant, vid. Matth. 21, 10 — 16. c. 23. ipse adspectus Christi, cuius facies summam animi tranquillitatem referret, Procuratorem admiratione imbuebat; fanaticum imprudentem, Romanis tamen minime periculosum, Iesum habebat; contemnebat Iudaeos, inprimisque eorum principes vtpote simulatores pessimos; atque ex mero liuore et odio, Iesum, qui publice mores eorum peruersos perstrinxisset, ab iis sibi necandum tradi, tantoque furore accusari, Pilato persuasissimum erat. Hinc cum quaestionibus Iudaicis sese immiscere nollet, eos discedere, et si Iesus castigatione ac poena dignus ex ipsorum sententia esset, si in instituta et religionem ipsorum peccasset, eum e legibus suis castigare et punire iubebat. Poterant Iudaei flagellis caedere in synagogis facinorosos, vid. ad

10, 17. morte autem mulctare, lapidare poterant neminem, nisi eorum sententia a procuratore confirmata esset, vid. ad 26, 66. Iam vero cum synedri nihil efficere se posse viderent, accusare incipiebant Iesum tanquam eum, qui in prouincia turbas moueret, leges Romanas violaret, regnum affectaret, atque se Messiam regem Iudaeorum diceret. vid. Luc. 23, 2. Pilatus ergo subridens, cum adesset homo plebeiae sortis, qui nullas haberet armatorum copias, praesidia nulla, Iesum interrogabat, an esset rex Iudaeorum? Respondebat Iesus σὺ λέγεις, recte; sum rex, v. 26, 64. Sperarat Pilatus, vt videtur, Iesum negaturum esse se regnum affectare, et si negasset, non poterat damnari nisi conuictus certissimis testimoniis, atque Pilatus eum absoluisset. *Heinsius* ad h. l. et *Schusterus* in *Eichhornii Allgem. Biblioth. der bibl. Lit. B.* 10. p. 829. verba h. l. et Ioh. 18, 37. verba σὺ λέγεις, interrogatiue dicta accipiunt, ita, vt interrogatio negantis sit, *non sum;* sed locus Iohannis huic explicationi non fauet. Alii monuerunt, hanc Iesu vocem σὺ εἶπας non audisse synedros ob clamores et tumultum; quodsi enim eam audiuissent, haud dubie Pilato acclamassent, habemus reum et confessum, vt 26, 65. Sed silentio praeterire potuerunt Euangelistae hanc Synedrorum acclamationem, quoniam ea nihil prorsus effecerant. Nam, cum Iesus affirmasset se regem esse, Pilatus non curans accusatorum cupidorum clamores et tumultus, statim in praetorium rediit, et Iesum illuc venire ad se iussit, vid. Ioh. 18, 33. Quaeritur tamen omnino etiam, an synedri dicere potuerint, habemus reum et confessum. Nam affirmarat quidem Iesus se regem esse, sed non concesserat se διαστρέφειν τὸ ἔθνος καὶ κωλύειν Καίσαρι φόρους διδόναι, vid. Luc. 23, 2.

12 — 14. Vt reum liberius interrogaret Pilatus, et accuratius rem cognosceret, Iesum in praetorium venire ad se iussit. Repetita Christi professio (Matth. 27, 11.

Ioh. 18, 36.) se regem esse, Procuratori in memoriam revocabat Stoicorum placita, *μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύθερος, καὶ πᾶς ὁ ἄφρων δοῦλος*: Cic. Paradox. 5. *αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.* Cic. Parad. 2. *μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.* ib. 6. *Quisnam igitur liber? sapiens* etc. Horat. Serm. 2, 7. 83. *Rex eris, si recte facies.* Horat. Epp. 1, 1. 59. add. Carm. 2, 2. 9 ss. Hac vero ipsa Iesu professione, vt et reliqua ipsius oratione, vid. Ioh. 18, 36. Pilatus in opinione sua confirmatus Iesum hominem probum et innocentem, sed fanaticum esse, vna cum Iesu e praetorio egrediebatur, et ostendebat synedris, se nullam mortis caussam in Iesu reperire, Ioh. 18, 33—38. Luc. 23, 4 sq. Iam vero synedri, quorum odium hoc Pilati testimonium frangere non poterat, quod rationibus extorquere non poterant, clamoribus studebant, magno clamore inprimis repetebant, Matth. 27, 12. Luc. 23, 5. Iesum turbas movere studuisse, et plebem ab eo, inde a Galilaeae finibus per omnem Iudaeam sollicitatam fuisse. *ἐν τῷ κατηγορεῖσθαι* per Hebraismum pro, *ὅτε κατηγορεῖτο*, *cum accusaretur*, vid. *Leusdenius* de Hebraism. N. T. p. 116. ed. *Fisch.* *οὐδὲν ἀπεκρίνατο*, *nihil respondebat*; cum videret Pilatum ipsum criminationum vanitatem perspicere. — 13. *οὐκ ἀκούεις κ. τ. λ.* *audisne, quantopere hi te accusent?* innocentiam tuam defende. *πρὸς οὐδὲν ῥῆμα*, *ad nullam criminationem a synedris prolatam.* *ῥῆμα*, Hebr. דבר, *res.* *ὥστε θαυμάζειν τὸν ἡγεμόνα λίαν*, *vt adeo Procurator magnopere miraretur*, np. animi tranquillitatem Iesu in tanto aduersariorum suorum furore, patientiam, integritatem.

15. De Galilaeis conflabat, eos esse ad seditionem pronos, rerumque nouarum cupidos, vid. Ioseph. Ant. 8, 2. B. I. 2. 8. hinc de industria Galilaeae mentionem faciebant accusatores, Luc. 23, 5. add. h. l. v. 12. Pilatus vero, cui de Iesu innocentia persuasissimum quidem erat, qui tamen Iudaeos offendere nolebat, vocem Gali-

laeae arripiebat, quam in adſtruenda accuſatione ſynedrorum perceperat, et poſtquam ea dixerat, quae h. l. v. 13 f. leguntur, conſilium capiebat a ſe hoc omne negotium amoliendi illudque ſub praetextu non turbandae iurisdictionis Herodis, Galilaeae tetrarchae, deuoluendi ad hoſtem, cuius volebat videri ambire amicitiam, Luc 23, 6 — 12. Mittebat ergo Ieſum ad Herodem, qui illo tempore, propter feſtum Paſchale (Ioſeph. Ant. 18, 6. 3.) Hieroſolymis commorabatur. Neque tamen Herodes durius quid in Ieſum ſtatuebat, ſed eum ad Pilatum remittebat, renuntiabatque, nihil ab eo morte dignum perpetratum eſſe, vid. Luc. 23, 11 ſqq. Sequuntur nunc ea quae Matth. inde a v. 15. retulit, add. Marc. 15, 6. Luc. 23, 17. Ioh. 18, 39. *κατὰ ἑορτὴν* id. qd. *καθ' ἑκάϛην ἑορτὴν* i. *feſto quoque Paſchali*, nam hoc feſtum ſimpliciter vocabatur *ἑορτὴ*, vid. Ioh. 4, 45. coll. 2, 13. 23. et Ioh. loco parall. 18, 39. vſus eſt voce *ἐν τῷ πάσχα*. *ἀπολύειν τῷ ὄχλῳ*, dimittere, libertate donare ad gratificandum populo. Vtrum hic mos captiuum feſto Paſchatos libertati reſtituendi a gentilibus, an a Iudaeis originem traxerit? et quando apud Iudaeos inualuerit? certo definiri nequit. Plures tamen ſtatuerunt, fuiſſe hunc morem Iudaeorum auitum, introductum in memoriam liberationis maiorum e ſeruitute Aegyptiaca, et ſeruatum auctoritate Auguſti et huius ſucceſſorum, Iudaea in prouinciam redacta. Prouocant ad Ioh. 18, 39. *ἔϛι συνήθεια ὑμῶν*. Alii contra opinati ſunt huius ritus originem repetendam eſſe a Romanis, qui in lectiſterniis captiuos dimiſiſſent; populo autem Iudaico ab Auguſto hanc gratiam fuiſſe conceſſam. At in lectiſterniis non vni captiuorum ſed omnibus vincula in illos dies feſtos demebantur. Liu. 5, 13. in deſcriptione lectiſternii primi A. V. 355. *et cum inimicis quoque benigne ac comiter ſermones habiti, iurgiis ac litibus temperatum, vinctis quoque demta in eos dies vincula.* Hinc denique alii ſuſpicati ſunt hanc conſuetudinem fuiſſe receptam, cum regum Syriae imperio Palaeſtina ſubiecta

esset, et Romanos quod diuturno vsu confirmatum deprehendissent, cum Iudaeam in prouinciae formulam redegissent, mutare id haud consultum ratos, intactum reliquisse, cf. quos laudarunt *Wolfius* in Curis et *Koecherus* in Analectis ad h. l.

16 — 18. εἶχον pro εἴχετο, *vinculis tenebatur*, ex Hebraica ratione, vid. *Vorstius* de Hebraism. p. 579. *Leusden.* de Hebr. p. 114. ἐπίσημος et bono et malo sensu adhibetur, ita, vt sit *nobilis, honoratus*, et *famosus, infamis*, quo posteriori significatu h. l. extat et ap. Ioseph. B. I. 3, 21. 1. *homo omnibus insignis notis turpitudinis*, Cic. Rabir. 9. Βαραββᾶς ex בַּר, *filius*, et אַבָּא, *pater*, nomen in scriptis Rabbinorum frequenter occurrens, vid. *Lightfootus* ad h. l. In codd. tribus, vers. Armen. et Syriaca Hierosolymitana v. 16. et 17. ante Βαραββᾶν additum legitur Ἰησοῦν· nec defuerunt inter criticos recentiores, qui hanc lectionem probarent, atque contenderent nomen Ἰησοῦν ante Βαραββᾶν expunctum esse ab iis, quos offenderet, Iesum, et Barabbam hominem scelestum, fuisse cognomines, sed hanc ipsam affinitatem nominum Pilato in memoriam reuocasse Barabbam. Quodsi vero etiam haec ratio verissima esset, neutiquam tamen cum aliis (vid. *Schmidtii Biblioth. der neu. theol. Lit. B.* 1. p. 237.) exinde apparere quoque arbitrarer, cur Pilatus vsus sit verbis Ἰησοῦς ὁ λεγόμενος Χριστός, huius enim rei ratio elucet e Luc. 23, 2. Marc. 15, 12. Ioh. 19, 14. 15. At cum doceri nequeat, Ἰησοῦν primitus lectum fuisse in vlla recensionum vetustarum, et huic lectioni aduersentur reliqui codd. omnes, etiam libri Marci, Luc. atque Iohannis, adstipulor *Griesbachio*, qui in Commentar. Crit. ad h. l. lectionem Ἰησοῦν librariorum negligentiae tribuendam esse censet. „Festinans librarius, (vtor *Griesbachii* verbis) postquam v. 17. transscripserat verba: τίνα θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν; nimis praecipitanter arripuit sequens nomen Ἰησοῦν, neglecto interiacente Βαραββᾶν ἢ, statim

autem animaduerfo errore, hunc corrigere ita inftituit, vt more librariis folenni minutiffimis punctulis fuperne appofitis Ἰησοῦν iugularet, ac mox pergeret: βαραββᾶν, ἢ Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριςόν. Iam fac, ex ifto exemplo alium librarium, minus attentum aut hebetioribus vtentem oculis, confeciffe apographum, et huius oculorum aciem effugiffe tenuiffima illa ac detrita fortaffe puncta; nonne fic enafci neceffario debuit lectio: Ἰησοῦν Βαραββᾶν, ἢ Ἰησοῦν] τὸν λεγόμενον Χριςόν? qua fortuito cafu exorta in v. 16. fieri non potuit, quin mox verfu etiam 16. Ἰησοῦν ante Βαραββᾶν intercalaretur. Firmat hanc coniecturam quodammodo latinus textus, Origenis commentario praemiffus, qui quidem verf. 17. *Iefum Barabbam*, verf. autem 16. fimpliciter, *qui dicebatur Barabbas*, exhibet." *Origenes* quidem in explicatione loci noftri tract. 35. in Matth. addit: *In multis exemplaribus non continetur, quod Barabbas etiam Iefus dicebatur; et forfitan recte, vt ne nomen Iefu conueniat alicui iniquorum — puto quod in haerefibus tale aliquid fuperadditum eft.* Atque exinde coniecerunt nonnulli, Origenem in fuis codd. omnino reperiffe Ἰησοῦν Βαραββᾶν. Sed vt recte *Griesbachius* l. c. p. 34. monuit: Quae ex Origenis in Matth. commentariis proferuntur, latine tantum fuperfunt, et forfitan interpretis, incredibili, vt aliunde conftat, licentia vtentis, fedulitati debentur; graece autem in libris adu. Celfum Origenes locum noftrum absque Ἰησοῦν laudauit. συνηγμένων αὐτῶν, *conuocatos* nempe fynedros et multitudinem Iudaeorum, *interrogabat*; longinquius ftantes propius accedere iuffit, concionem coegit, Luc. 23, 13. εἶπεν id. qd. ἐπηρώτησεν αὐτούς. — 18. ᾔδει γὰρ αὐτὸν] *fciebat enim*, tum fama, tum ipfa re, *per inuidiam* (inuidebant enim Iefu primores populi, rerum diuinarum fcientiam, doctrinam, populi plaufum, nominis claritatem) *fibi traditum effe* a fynedris *Iefum, vt fupplicio afficeretur*; fperabat ergo populum dimiffionem Iefu poftulaturum effe. αὐτὸν referendum ad Ἰησοῦς, coll. Marc. 15, 10.

19. Cum Pilatus sederet ante praetorium in tribunali, vxor per internuntium eum admonebat, ne capitis damnaret insontem, se enim illa ipsa nocte somniis formidolosis propter eum ipsum fuisse territam. Val. Max. 1, 7, 2. *Audiuerat diui Iulii patris sui vxorem Calpurniam nocte, quam is in terris vltimam egit, in quiete vidisse, multis eum confectam vulneribus, in suo sinu iacentem, somniique atrocitate vehementer exterritam, rogare non destitisse, vt proxima die a curia se abstineret.* Finxisse feminam illam, de mariti salute sollicitam, somnium, interpretes nonnulli suspicati sunt, vid. *Lilienthalii gute Sache der Offenb.* Th. 16. p. 1313. Alii probabilius statuerunt, feminae, ad cuius aures iam antea plura de Christi dictis et factis peruenissent, quae et audiuisset de Synedrii capitali in istum virum odio et nefandis machinationibus, cum comperisset, Iesum captum et condemnatum esse a Iudaeis, (id enim Pilato vel exploratores ipsius, vel vigiles, cum Iesus per portam vrbis ductus esset, renuntiauerant,) somno rursus obrutae occurrisse inter somniandum ostenta, quae ipsam exagitassent. Fuerunt etiam, qui hunc locum omnem, de praesidis Romani coniuge, νοθείας suspectum reddere studerent v. *Eichhornii Repertorium für bibl. u. morgenl. Literatur* Th. 9. p. 139. et 153. rationibus tamen minus sufficientibus, vt copiosius et curatius demonstrauit *Griesbachius* in Commentar. Crit. in textum Gr. N. T. Part. 2. (Ienae 1811.) p. 59. qui ibi inter alia monuit haec: „Obseruauit quidem Origenes (L. 2. c. Celsum Opp. T. 1. p. 415.), Celsum mentionem non iniecisse somnii, quo ad intercedendum apud maritum suum pro insonte captiuo permota fuerit femina illa. Sed permultae huius silentii caussae excogitari facile possunt. Origenes sane, consulto testimonium nobilis matronae de Christi innocentia celasse (ἑκὼν παρεπέμψατο) coniecit aduersarium Christianorum infensissimum. — Praeterea haud negamus, contextam orationem aptius cohaerere, si versiculus ille 19, qui narrationis filum quodammodo dis-

rumpit, iuguletur atque extrudatur. Vltro potius largimur, magis congruo loco collocari potuisse narrationem de somnio, nempe ante v. 15. vel post v. 23. Verum tamen duplici modo defendi potest ordo, quem Matthaeus tenuit. Primo enim non videmus quid obstet, quo minus nuntii ab vxore missi hoc ipso temporis momento, quod narrationis ordo supponit, aduenisse credantur; quo admisso, Matthaeus, chronologicam rerum gestarum seriem religiose seruans, immerito vituperaretur. Deinde vero v. 18. occasionem etiam praebere Matthaeo potuit, commemorandae hoc ipso loco historiolae de somnio feminae. Scilicet v. 18. monuerat Euangelista, Pilatum probe cognitum ac compertum habuisse, accusatum esse Iesum vnice διὰ φθόνον τῶν Ἰουδαίων. Atque huic *mariti* iudicio de Christo, satis honorifico, commode addi posse putauit, hominis quoque *coniugem* de innocentia Iesu fuisse persuasam." βῆμα, quod vocabulum Hebraei in suam linguam receperunt, vid. *Buxtorfii* Lex. Talm. voc. בִּימָה, est *tribunal* h. e. suggestus fere lapideus, in quo erat sella posita magistratus prouincialis ius exercentis. Iudicia tunc temporis sub dio agebantur in prouinciis, et Pilati tribunal erat extra praetorium in area lata, Ioseph. B. I. 2, 9. 3. ὁ Πιλάτος καθίσας ἐπὶ βήματος ἐν τῷ μεγάλῳ σταδίῳ — ἡ γυνὴ αὐτοῦ] *Claudia Procula*, vid. *Wolfius* in Curis ad h. l. Pilatum in prouinciam profectum, vxorem habuisse comitem ex h. l. patet. Etenim iam Augusti seculo magistratuum prouincialium vxores maritos comitari coeperunt. vid. Sueton. V. Aug. c. 24. ibique Casaub. Tiberii principatu mos ille magis inualuit, et quanquam eo tempore Seuerus Caecina censuerat, hunc morem esse tollendum, tamen sententia eius elusa est. Tacit. Ann. 3, 33. *Seuerus Caecina censuit, ne quem magistratum cui prouincia obuenisset, vxor comitaretur. Paucorum haec assensu audita, plures obturbabant — Sic Caecinae sententia elusa est*; vid. ad h. l. *Lipsius*. μηδὲν ἐκείνῳ] scil. ἔστω: *noli huic insonti molestus esse*, vid.

ad 8, 29. i. e. cum h. l. de iudice fermo fit, noli hunc innocentem condemnare.

20 — 23. Interea fynedri concitarant multitudinem, vt dimitti fibi iuberet Barabbam, Iefum necari. Cum igitur Procurator eos interrogaffet, quemnam fibi vellent ab ipfo dimitti? omnes clamarunt: Barabbam. Magna erat facerdotum et fynedrorum penes populum auctoritas; aura popularis inftabilis omni tempore fuit; Galilaei a ciuibus Hierofolymitanis reliquisque Iudaeis contemnebantur, vid. 26, 69. 71. Luc. 23, 5. 6. cf. not. ad Matth. 2, 23. hinc non mirandum, plebem Hierofolymitanam, ante praetorium congregatam, obfecutam effe fynedrorum vocibus, multoque clamore mortem flagitaffe Iefu, Galilaei, cui ante paucos dies ὡσαννὰ acclamarat, quem vero nunc vinctum et captiuum videbat, quique vanas et inanes fpes Iudaeorum eluferat. ἀπολλύειν, interimendum declarare, vt טמא, μιαίνειν, Leuit. 13, 3. impurum declarare. — 21. Redit fcriptor, poft interpofitionem, quae v. 18. 19. 20. legitur, ad ea quae v. 17. narrare coeperat. τίνα ἀπὸ τῶν δύο i. πότερον, virum, ἀπὸ pro ἐκ, vt 7, 16. — 22. τί — Ἰησοῦν] quid faciam Iefu? ποιεῖν, tractare, conftruitur cum datiuo, v. 18, 45. 21, 36. et cum accufatiuo, vt h. l., Deut. 3, 21. Herodo. 7, 88. Ariftoph. Nubb. 257. 581. Equitt. 738. Lucian. in Pifcat. T. 1. p. 617. τί φῄς, ὦ Πλάτων; τί ποιῶμεν αὐτόν; vid. et *Glaffius* Phil. S. p. 269. — 23. τί γὰρ, quidnam, quid vero commifit fceleris? γὰρ eft indignantis et admirantis, vid. *Raphelius, Kypkius* et *Münthius* ad h. l. *Heupelius* ad Marc. 15, 14.

24. 25. ἰδὼν δὲ ὁ Πιλάτος, ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ] *cum Pilatus videret, fe nihil proficere*, fc furibundorum animos non flectere poffe. ἀπενίψατο — ὄχλου] *lauit fibi manus aqua, fpectante populo.* Lotiones apud Graecos et Romanos vfitatae erant, admiffo fcelere, ad expiandum cri-

men, vid. not. ad 3, 6. *Bynaeus* de morte I. C. Vol. 3. p. 199. Iudaei manus etiam lauare solebant aqua, cum ostendere vellent, se esse insontes necis alicuius commissae, vid. Deut. 21, 6. Sota 8, 6. *Seniores vrbis illius lauabant aqua manus suas, in loco vbi vitula decollata fuit, profitentes: manus nostrae non effuderunt hunc sanguinem.* Huius ritus Pilatus, qui iam diutius in Iudaea commoratus erat, non ignarus esse poterat. Volebat igitur hac actione symbolica iis inprimis de populo, qui remotius starent, nec vocem ipsius, cum magnis clamoribus res omnis agitaretur, audire possent, declarare, Iesum esse innocentem, seque inuito necari. vid. *Grotius* et *Wolfius* ad h. l. *Casaubonus* exercitt. Antibaron. 16, 75. p. 437. λέγων, *additis verbis his.* ἀθῷός — τούτου] *insons sum caedis huius innocentis.* ἀπὸ redundat, cum Graeci simpliciter dicant ἀθῷος τοῦ αἵματος, sed additur h. l. quia Hebraei vocabulo נָקִי, cui ἀθῷος respondet, iungunt particulam מ. vid. *Vorstius* de Hebraism. p. 411 sq. ἀθῷος ap. veteres Grr. *illaesus*, ἀζήμιος, *innoxius*. Aristoph. Nubb. 1415. Menandr. fragmm. p. 50. ἀθῷος ἔφυγεν, *impune abiit*; sed apud recentiores, *innocens*, ἀναίτιος id. qd. καθαρός, vt Act. 20, 6. Gen. 24, 8. 41. ibique LXX. 2 Sam. 3, 28. hist. Susan. 46. Ioseph. Ant. 4, 8. 27. vid. et *Krebsius* ad h. l. — 25. Probe mentem Pilati intelligebat multitudo, hinc clamabat: τὸ αἷμα αὐτοῦ — ἡμῶν] *repetantur huius caedis poenae a nobis, nostrisque liberis*, v. 23, 35. Iuuencus hist. euangel. 4, 623 s. *Nos, nos, cruor iste sequatur. Et genus in nostrum scelus hoc et culpa redundet.* Etiam apud Athenienses hunc morem obtinuisse, vt is, qui alium grauioris criminis ac morte puniendi accusaret, se ac liberos suos diris deuoueret, si falso accusaret, obseruauit *Elsnerus* ad h. l. add. *Wetstenius* ad h. l. et *Spanhemius* ad Aristoph. Ran. 594. ἐφ' ἡμᾶς scl. ἔστω· 2 Regg. 2, 37. τὸ αἷμά σου ἔστω ἐπὶ τὴν κεφαλήν σου· Deut. 19, 10. ἔσῃ αἵματι ἔνοχος.

26. Φραγελλοῦν, vox origine Latina, id. qd. *μαστιγοῦν* 20, 19. Ioh. 19, 1. Flagella erant aculeata, ossiculis pecuinis fere catenata, vnde *horribile flagellum* dixit Horat. Sat. 1, 3. 119. Flagellis caedebantur apud Romanos serui (liberi virgis), et fere capite damnati, nudi et ad columnam adstricti, antequam in crucem agerentur. Cic. Verr. 5, 66. *Facinus est*, vinciri ciuem Romanum, scelus verberari, *prope parricidium necari, quid dicam* in crucem tollere? Id. pro Rabir. c. 5. *nomen ipsum* crucis *absit, non modo a corpore ciuis Romani, sed etiam a cogitatione, oculis, auribus. Harum enim omnium rerum non solum euentus, sed etiam conditio, exspectatio, mentio denique ipsa* indigna ciue Romano atque homine libero *est*. Liu. 33, 36. *Coniuratio seruorum — multi occisi, multi capti*, alios verberatos cruci affixit, *qui* principes coniurationis erant. Val. Max. 1, 7. *seruum verberibus multatum, sub furca ad supplicium egit.* add. Seneca de ira 3, 32. *Lipsius* de cruce 2, 2. *Wetstenius* ad h. l. et *Heynii* Comm. cur virgis caesi Rom. more, qui mox securi percutiendi essent, in Opuscc. Acadd. Vol. 3. p. 184 ss. add. not. ad Ioh. 19, 1. Pilatus ergo more Romanorum poenam flagellorum Christo in crucem agendo irrogabat. Attamen cum flagellis esset caesus, vltima vice tentabat Procurator, an ad commiserationem flectere posset Iudaeorum animos, ideoque Iesum flagellatum in conspectum populi producebat, sed rursus eum spes fallebat, denuntiabant ei Caesaris iram; hanc metuens, metuens etiam, ne populus per tumultum Iesum ad supplicium raperet, eum in crucem agi iussit, coll. v. 31. Ioh. 19, 12 sqq. vid. et not. ad Luc. 23, 16.

27. *οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος*· Marc. 15, 16. simpliciter dicuntur *οἱ στρατιῶται milites praetoriani. τὸ πραιτώριον* vox quoque origine Latina, est *domus, palatium Procuratoris.* cf. de hoc voc. *Perizonius* in disquisitione de Praetorio, L. B. 1696. *Schulzius* de Praetorio Pilati,

in Exercit. philol. nou. Hag. Com. 1774. Hoc praetorium fuerat olim regia Herodis, in fuperiori vrbis parte magnifice exftructa, ex qua aditus patebat in arcem Antoniam, templo iunctam, vid. Iofeph. Ant. 15, 9. 3. B. I. 1, 21. 1. 5, 4. 3. Procuratores Romani, qui Caefareae degebant, quotiescunque iis Hierofolymis verfandum effet, hoc palatium fibi deligebant domicilium, vnde de Floro Procuratore apud Iofeph. B. I. 2, 14. 8. legitur: ἐν τοῖς Ἡρώδου βασιλείοις αὐλίζεται· et Philo Legat. ad Cai. p. 1033. ed. Francof. illam regiam vocat τὴν οἰκίαν τῶν ἐπιτρόπων. Tribunal erat extra praetorium v. 19. vt et Caefareae, vid. Iofeph. Ant. 18, 3. 1. abducebatur ergo Iefus in interiorem partem praetorii, in aulam. παραλαβόντες εἰς τὸ πραιτώριον, *abduxerunt in praetorium*: etiam verbum לקח fequi folet partic. אל, Num. 23, 14. vbi vid. LXX. συνήγαγον ἐπ' αὐτὸν ὅλην τὴν σπεῖραν] *totam cohortem ad eum illudendum coegerunt.* σπεῖρα, vocabulum etiam in linguam Syriacam receptum, omnino fignificat, *coetum hominum quemlibet*, vid. *Caftellii* Lex. Syr. p. 615. deinde *cateruam militum*, Iudith. 14, 11. 2 Macc. 12, 20. h. l. *cohortem Romanam*, quae erat decima pars legionis, et conftabat quadringentis viginti quinque militibus, interdum fexcentis, etiam mille, fi legiones maiores erant, vid. *Lipfius* de Militia Romana 1, 4. Iofeph. B. I. 3, 4. 2. Quinque cohortes Caefareae erant, vna Hierofolymis, eademque maior, tempore fefti Pafchatos, vid. Iofeph. B. I. 2, 15. 6. 5, 5. 8. Act. 23, 23. vid. *Michaelis* ad h. l. ὅλη σπεῖρα non premendum, maxima pars cohortis intelligi debet, non enim credibile, templum et arcem Antoniam fuiffe tunc temporis praefidiis plane nudatam.

28. χλαμύς, genus quoddam pallii rotundi, in humero dextero fibula tenebatur, ita, vt laeuam tantum corporis partem amiciret, reliquis veftimentis fuperinduebatur; geftabatur ab imperatoribus, ducibus, militi

bus, et a Romanis dicebatur *paludamentum*, *sagum*, vnde *chlamydati* dicuntur milites apud Plaut. Rud. 2, 2. 9. *saga* ducum confecta erant e lana meliore, et cocco bis tincta, imperatorum *paludamenta* purpurea, Hirtius B. Afric. c. 57. et longitudine superabant saga militum, quorum lana vilior, sed eadem rubra, cocco semel tincta, vid. Sil. It. 9, 420. *Ferrarius* de Re Vestiar. P. 2. L. 3. c. 4. 8. *Rubenius* de Vest. 2, 7. *Cuperus* in Apotheosi Homeri p. 158. etiam reges et principes barbari hoc pallium purpureum gestabant, vid. Hirtius l. c. vnde dicebantur *purpurati*, Senec. ep. 77. *nemo ex istis, quos purpuratos vides, felix est, non magis quam ex illis, quibus sceptrum et chlamydem in scena fabulae assignant.* Cic. Tusc. 1, 43. *Istis, quaeso, inquit, ista horribilia minitare purpuratis tuis.* Liu. 30, 42. *Sopatrum ex purpuratis et propinquis regis esse.* Curt. 3, 6. *Parmenio fidissimus purpuratorum.* add. Plin. H. N. 9, 36. Amictus igitur est Iesus sago ducis detrito et sordido, vel etiam militis gregarii, a praetorianis militibus, quo eum illuderent, cum audissent ex Iudaeis, eum se dixisse Iudaeorum regem. Hoc autem ipsum pallium, quod h. l. vocatur χλαμὺς κοκκίνη, a Marco 15, 17. 20. dicitur πορφύρα, et a Ioh. 19, 2. ἱμάτιον πορφυροῦν, neque tamen hac in re Euangelistae sibi repugnant. Alius quidem est color purpurae, alius cocci. Coccum e frutice terrestri, purpuram e concha marina parabant, vid. *Salmasius* exercitt. Plin. p. 192 ss. Sed πορφυροῦν, *purpureum*, dicitur omnino *id, quod insigniter rubet*, et haec duo vocabula κόκκινον atque πορφυροῦν haud rarenter inter se permutantur, vid. *Bocharti* Hieroz. 2, 5. 10. *Merillius* Obss. c. 23.

29 — 31. καὶ πλέξαντες — αὐτοῦ] *et coronam e frutice spinosa contextam capiti ipsius*, per ludibrium pro diademate aut corona laurea *imponebant*. Non imponebant Iesu coronam e meris spinis contextam, eamque ca-

piti ipſius imprimebant, v. 30. id enim temerarium fuiſſet, cum propter doloris vehementiam deliquium animi pati, et vero etiam facile letaliter vulnerari potuiſſet, ſed cum omnia per ludibrium fierent, intelligi debet corona e frutice ſpinoſa. E quonam vero genere fruticum ſpinoſarum corona nexa fuerit, non liquet. *Michaelis* ad h. l. et *Neue Oriental. Bibl. Th.* 1. p. 186. legit ἀκάνθων, ab ἄκανθος, *acanthus*, *Bärenklau. Bodaeo* ad Theophraſt. Hiſt. Plant. p. 258. corona illa contexta fuiſſe videtur ex acacia. *Paulus* ad h. l. eam e rhamno confectam fuiſſe opinatur, vid. *Wolfius* in Curis, et *Koecherus* in Analectis ad h. l. κάλαμον ſcl. ἐπέθηκαν, *in dextram tradebant arundinem*, nam שׂים, *ponere*, faepius legitur pro, נתן, *dare*, et hoc poſterius verbum Alex. quoque exprimere ſolent verbo ἐπιτίθημι, vt Exod. 25, 12. 20, 26. γονυπετήσαντες, *genu flexo eum venerabantur*. γονυπετεῖν id. qd. προςκυνεῖν, v. 17, 14. χαῖρε ὁ βασιλεὺς; *aue rex*. ὁ βασιλεὺς ex Hebraiſmo pro ὦ βασιλεῦ, v. *Glaſſius* Phil. S. p. 70. — 30. ἐμπτύσαντες, vid. ad 26, 67. — 31. ἐξέδυσαν, vt Hebr. הִפְשִׁיטוּ, Gen. 37, 23. vbi vid. τοὺς δ' add. Hom. Odyſ. ξ', 341, et ἐνδύειν Exod. 40, 14. duplex accuſatiuus ſequitur. ἀπάγειν verbum ſolenne de capite damnatis, qui ad ſupplicium ducuntur, vt Lat. *ducere*, vid. Sueton. Calig. 27. plenius *ad ſupplicium duci*. Id. Tiber. 57. *ad mortem duci*, Cic. Cat. 1. Heſychius: ἀπάγεσθαι, εἰς θάνατον ἕλκεσθαι. vid. *Heraldus* Aduerſſ. 1, 11. *Cellarius* ad Curt. 8, 7. 15. et *Loesnerus* ad Act. 12, 19.

32. ἐξερχόμενοι δὲ, *exeuntes* ex vrbe. Extra vrbem enim non tantum apud Romanos, ſed etiam apud Iudaeos ſumebantur ſupplicia, vid. Num. 15, 35. 1 Regg. 21, 13. Hebr. 13, 12. Plaut. Mil. Glor. 2, 4. 6. *Credo ego iſtos exemplo tibi eſſe eundum actutum extra portam, diſperſis manibus patibulum cum habebis*. Cic. Verr. 5, 66. *Quid enim attinuit, cum Mamertini more atque inſtituto ſuo,*

crucem fixiſſent poſt vrbem in via Pompeia etc. add. Petron. Sat. c. 71. σταυρὸν] de crucis forma et poena vid. *Lipſius* de cruce, Amſtel. 1671. *Salmaſius* de cruce p. 272 ſs. *Bartholinus* Epiſt. Cent. 1. ep. 91. 94. *Sagittarius* in Hiſt. Paſſ. et Mort. Chr. Ienae 1669. *Bynaeus* de Morte I. C. 3, 5. Eiusd. Chriſtus crucifixus 1, 7 ſs. *Langius* de infami quo Chriſtus affectus eſt crucis ſupplicio, in Obſſ. Sacrr. p. 151 ſqq. *Tertullianus* adu. Marcion. 3. p. 213. ed. Baſ. *Ipſa litera Graecorum Tau, noſtra autem T ſpecies crucis.* Erat palus rectus, cui ſummo commiſſum lignum transuerſum: in medio pali infixum erat lignum, cui inſidebat, et veluti inequitabat miſer, quod ſedile requirebat mos relinquendi olim crucifixos in trabe, vsque dum fame, ſiti, doloribusque enecti, putreſcerent, aut a coruis aliisue beſtiis deuorarentur. Plaut. Mil. Glor. 2, 4. 19. *ſcio crucem mihi futurum ſepulcrum.* Horat. epp. 1, 16. 46. *paſces in cruce coruos.* Suppedaneum quoque nonnulli ex non ſatis intellecto ſedili finxerunt, quod recte reiecerunt, laudatis hanc in rem locis Irenaei, Iuſtini M., Tertulliani, *Sagittarius* l. c. §. 81. *Salmaſius* ep. 1. *Calixtus* in append. ad *Lipſium* de cruce, et *Voſſius* in Harmon. Euang. 2, 7. 28. Nec ſuppedaneo opus erat, cum crucifigendi, ſi non ipſi adſcenderent palum, qui ex anteriori parte eminebant, a militibus leuarentur, tollerentur, vnde formulae, *tolli in crucem, adſcendere in crucem, inſilire in crucem;* cum cruces plerumque non eſſent ſublimiores, quam vt cruciarii tribus fere pedibus ſupra terram attollerentur. Manus autem, non pedes cruci affigebantur, clauisque perforabantur, pedes funibus cruci adſtringebantur, vnde et cum de cruce ſermo eſt, memorantur laquei, nodique, vid. Lucan. 6, 543. Plin. H. N. 28, 11. *Paulus* in *Memorabilien*, *St.* 4. p. 36. et in *Krit. Kommentar* ad h. l. *Wolfius* in Curis ad v. 35. et interpp. ad Ioh. 20, 27. Caeterum crux erat ſupplicium ſeruorum, latronum, ſicariorum et ſeditioſorum, vid. Ioſeph. B. I. 2, 14. 9. Petron. c. 3. *Wetſte-*

nius ad v. 38. atque erat *fupplicium crudeliffimum deterrimumque*, Cir. Verr. 5, 66. cf. *Henkii* Comment. de eo quod inprimis ignominiofum eft in fupplicio I. C. Helmft. 1785. 4. εὗρον — Σίμωνα] *inuenerunt Cyrenaeum quendam, cui nomen erat Simoni*. Cyrene f. Cyrenae, vrbs partis Libyae eius, quae dicta eft Cyrenaica fiue Pentapolitana, vid. Act. 2, 10. Pompon. Mela 1, 4. Plin. H. N. 5, 5. Ammian. Marcell. 22, 21. multos in hac regione habitaffe Iudaeos auctor eft Iofeph. B. I. 7, 38. multos quoque Iudaeos Cyrenaeos Hierofolymis, maxime diebus feftis commoratos effe, ibique fynagogam f. fcholam habuiffe patet ex Act. 2, 10. 6, 9. vbi v. interpp. Simon vocatur Marci 15, 21. pater Alexandri et Rufi, qui faltem eo tempore, quo Marcus commentarios fuos fcriberet, e numero fectatorum Chrifti fuiffe videntur, eos ipfos quoque Act. 19, 33. Rom. 16, 33. commemorari fufpicatus eft *Heumanus* ad h. l. Iefus crucem portarat per plateas vrbis vsque ad portam. Ii enim, qui in crucem agebantur, eam ipfi ad locum fupplicii portare debebant. Artemidor. 2, 61. p. 148. ὁ μέλλων αὐτῷ (ϛαυρῷ) προσηλοῦσθαι, πρότερον αὐτὸν βαϛάζει. add. Val. Max. 1, 7. Plutarch. de S. N. V. p. 554. T. 2. Opp. Extra portam cum militibus occurreret Simon Cyrenaeus, rure reueniens, vid. Marc. 15, 21. Luc. 23, 26. atque Iefus viribus exhauftus et paene oppreffus effet, ita, vt non amplius par effet crucis ponderi fuftinendo; milites cogebant hunc hominem crucem portare, inftigati, vt *Grotius*, aliique, haud male coniecerunt, a Iudaeis, qui fcirent hunc Simonem non alienum effe a Chrifti difciplina. De verbo ἀγγαρεύειν vid. ad 5, 41.

33. 34. Γολγοθᾶ eft Hebr. גֻּלְגֹּלֶת, Chald. גָּלְגָּלְתָּא, vnde εὐφωνίας cauffa extitit Γολγοθᾶ· fignificat autem hoc vocabulum *caluariam*, κρανίον, 2 Regg. 9, 35. et *caput*, 1 Paral. 23, 3. 24. Iam quoniam vocabula rerum, quae

ſunt vel fiunt in loco aliquo, ſaepius tribuuntur locis ipſis, vbi res illae fiunt vel reperiuntur, vid. *Graeuius* Lectt. Heſiodd. c. 19. *Taylorus* Lectt. Lyſſ. c. 12. p. 720 ſ. *Fiſcheri* Ind. Theophr. v. δεῖγμα· hinc Iudaei locum illum vocarunt Γολγοθᾶ, i. e. τόπον κρανίου, *locum caluariae*, quoniam ibi oſſa et caluae maleficorum ibi interfectorum reperiebantur; quoniam malefici ita ibi humabantur, vt ibi eſſent caluae eorum etiam inhumatae. Atque haec ratio verior videtur quam eorum, qui opinantur, locum illum hoc nomen accepiſſe, quod fuerit collis forma ſimilis capiti humano, vid. *Relandi* Palaeſtina p. 860. Locum hunc non procul ab vrbe afuiſſe, docet Ioh. 19, 20. neque tamen eundem locum fuiſſe, qui hodie in illis regionibus mons Caluariae dicitur, a pluribus accurate demonſtratum eſt. vid. *Korte Reiſe nach dem gelobten Lande*, p. 210 ſs. ed. tert. Supplem. 4. p. 229 ſs. *Bachiene Beſchreib. von Palaeſtina*, Th. 2. c. 2. §. 135. *Pleſſing die Auferſtehungsgeſch. unſers Herrn J. C.* p. 164 ſqq. ed. ſec. ὅς — τόπος] pro ὅς plures libri habent ὅ, nempe librarii mutarunt ὅ in ὅς, quoniam praeceſſit τόπος. λεγόμενος in nonnull. codd. deeſt, alii poſt τόπος reiiciunt, alii in καλούμενος ſ. μεθερμηνευόμενος ſ. μεθερμηνευόμενον ſ. λεγόμενον mutant. *Griesbachio* iudice, vera lectio eſt: ὅ ἐστι λεγόμενος κρανίου τόπος· nobis ſcripturae inconſtantia docere videtur, verba: ὅ — τόπος Grammaticis originem ſuam debere. — 34. καὶ ἔδωκαν — μεμιγμένον] *bibendum ei porrexerunt vinum acidum herbis amaris mixtum.* ὄξος, *poſca*, Plaut. Mil. Glor. 3, 2, 23. vbi vid. interpp. vinum acidum, *vinum culpatum*, Macrob. 7, 6. potus vt omnino hominum vilium, ita etiam militum; vid. Merilli not. philol. in Paſſ. Chriſti, p. 41. Marcus 15, 23. vſus eſt voc. οἶνος, quod ipſum nomen inde in plures Matth. codd. irrepſit. χολή quemuis amarorem notat, velut *abſynthium*, Prou. 5, 4. Thren. 3, 15. *herbas venenatas*, ראשׁ, Pſ. 69, 22. vbi Alex. habent χολή, qui iidem Ier. 23, 15. πικρὸν illud ראשׁ ver-

tunt, vt Vulg. Hof. 10, 4. Amof. 6, 12. *amaritudo.* Pro *χολῆς μεμιγμ.* accuratius fcripfit Marc. l. l. *οἶνον ἐσμυρ-μισμένον, vinum, acetum, myrrha conditum*; myrrham Hebraei vocabant מֹר, ab amarore, vid. *Deylingii* Obff. S. 1, 35. 3 fs. *Eichhornius* in *Allgem. Biblioth. d. bibl. Literatur* B. 5. p. 918. fufpicatur Matthaeum fcripfiffe חליא מר *vinum myrrha conditum*, fed interpretem Graecum, חליא *vinum* permutaffe cum חלא *acetum*, et מר more interpretum Alexandrinorum Ier. 8, 14. 9, 15. coll. 29, 18. Thren. l. c. Deut. 29, 18. 32, 32. reddidiffe vocabulo *χολή*. Vinum myrrha conditum, mentem turbat, Galen. de Simpl. medic. L. 15. c. 19. Solebant autem fupplicio afficiendis porrigere vinum herbis temulentiam procreantibus mixtum, quo minus fentirent dolores. Tr. Sanhedrin c. 6. *Dixit R. Chafda: qui ducitur ad mortem, ei datur bibendum granum turis in poculo vini, vt distrahatur mens eius, quia dictum eft Prou. 31, 6. Date ficeram perituro, et vinum illis qui funt amaro animo.* vid. *Bocharti* Hieroz. 1, 2. 31. *Merillius* l. c. et *Cafaubonus* Exercitt. Antibaron. 16, 80. Iefus vero, qui doloris fenfu rationisque vfu priuari hoc modo nolebat, fed animo forti fatum fubire volebat, vino leuiter deguftato, calicem epotare recufabat.

35. 36. *σταυρώσαντες — κλῆρον*] *cum eum in crucem egiffent, forte diuiferunt eius veftimenta.* Etenim crucis fupplicio afficiendi, nudi in crucem agebantur. Artemidor. 2, 58. *γυμνοὶ γὰρ σταυροῦνται·* add. Arrian. Diff. Epictett. 4, 26. Auguftin. de Ciu. Dei 16, 2. *Lipfius* de cruce 2, 7. *Bynaeus* in Chrifto crucifixo 17, 27. et de morte I. C. 3, 6. 8. *σταυρώσαντες* nempe milites Romani quatuor illi, qui carnificum officio erant perfuncti, coll. Ioh. 19, 23. Sueton. Calig. 32. *Miles decollandi artifex quibuscunque e cuftodia caput amputabat.* Ioseph. Ant. 19, 1. 6. *διακονούμεθα δορυφόροι καὶ δήμιοι καθεστηκότες ἀντὶ στρατιωτῶν — μιαινόμενοι τὸ καθ᾽ ἡμέραν*

αἵματι σφαγῆς καὶ βασάνου τῆς ἐκείνων. Milites fupplicii exactores fontium fpolia fibi vindicabant, more Romanis vfitato, vid. Seneca de tranq. c. 1. et *Wetftenius* ad h. l. hinc et h. l. diuififfe inter fe dicuntur Chrifti veftimenta. Nempe pallium diuidebant in partes quatuor, (vid. ad v. 65.) fed tunicam, ex vna tela contextam, ita vt nihil haberet futurae aut commiffurae, in lateribus aut humeris, vid. Ioh. 19, 23. *Cafaub.* l. l. 16, 84. *Rubenius* de re veft. 1, 9. quam integram feruari volebant, reuocabant ad fortem, calculos, aliaue, in vas aliquod aut galeam coniiciebant, ita, vt cuius nomen educeretur, eius effet. Virg. Aen. 5, 49. *deiectamque aerea fortem galea accepit.* add. Hom. Il. ψ, 352. *ἱμάτια* ergo h. l. *tunicam* et *pallium* indicat; atque verba ipfa interpretanda funt: veftimenta eius partim diuidebant, partim in fortem coniiciebant, fed Ioh. l. l. *ἱμάτια* notat *pallium*, vt בְּגָדִים, Pf. 22, 19. Caeterum reliqua huius verfus verba; *ἵνα πληρωθῇ — κλῆρον* abfunt a codd. 167. verfionibus plerisque et commentatoribus Graecis; adfcripta funt a Grammaticis e Ioh. 19, 24. vid. *Griesbachius* in Comment. Crit. ad h. l. — 36. *καθήμενοι ἐτήρουν αὐτὸν*] *fedentes eum feruarunt*, nempe quatuor illi milites, qui Iefum in crucem egerant. Petron. Satyr. p. 389. Amft. *Miles qui cruces feruabat, ne quis ad fepulturam corpora detraheret.* vbi vid. interpp. Plutarch. Cleomen. p. 823. E. *οἱ τὸ σῶμα τοῦ Κλεομένους ἀνεσταυρώμενον παραφυλάττοντες.* add. *Lipfius* de cruce 2, 16.

37. 38. *καὶ ἐπέθηκαν κ. τ. λ.*] *Superpofuerant capiti eius titulum cauffae fumti de eo fupplicii, Hic eft Iefus rex Iudaeorum. αἰτία, crimen, cauffa fupplicii,* עָוֹן, Gen. 4, 13. id. qd. *ἐπιγραφὴ τῆς αἰτίας*, Marc. 15, 26. Solebat autem paucis verbis cauffa fupplicii notari *ἐν λευκώματι* in albo i. tabella dealbata, quae et ipfa *τίτλος* dicebatur. Hefychius: *τίτλος· πτυχίον ἐπίγραμμα ἔχον·* vid. *Salmafius* de modo vfurar. p. 675. Sueton. Calig. 38,

Praecedente titulo, qui caussam poenae indicaret, per coetus epulantium circumducitur. Dio Caff. 54, 3. p. 732. T. 1. Reimar. de feruo, quem dominus in crucem agi iuffit: διά τε τῆς ἀγορᾶς μέσης μετὰ γραμμάτων τὴν αἰτίαν θανατώσεως αὐτοῦ δηλούντων διαγαγόντος, καὶ μετὰ ταῦτα ἀνασταυρώσαντος. Titulus ipfe, vt praetereuntes omnes cauffam fupplicii eo prius atque facilius cognofcerent, confcriptus erat literis Hebraicis, propter Iudaeos indigenas, Graecis propter aduenas, Latinis propter Romanos. vid. Luc. 23, 38. — 38. δύο λῃσταί, *duo latrones.* Afferuati erant hi duo latrones ad tempus Pafchale, vt quam maximo conuentu populi punirentur, vid. Deut. 17, 12. 13. folitos autem fuiffe Romanos plures fimul crucis poena afficere vel e Iofeph. B. I. 6, 12. fat clare patet.

39 — 42. οἱ δὲ παραπορευόμενοι κ. τ. λ.] *praetereuntes conuiciis eum laceffebant, quaffantes capita;* quae quidem capitis agitatio et nutatio erat fignum irrifionis et contemtionis. vid. Iob. 16, 4. Pf. 109, 25. Ief. 37, 22. Pf. 22, 8. Sir. 12, 18 al. — 40 Senfus: egregium te monftras templi inftauratorem, qui nec ipfe vitae tuae confulere poffis. Refpiciebant criminationem illam, de qua fupra 26, 61. fermo fuit. υἱὸς τοῦ Θεοῦ id. qd. βασιλεὺς Ἰσραὴλ v. 42. βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, *Meffias.* vid. ad 16, 16. — 42. ἄλλους ἔσωσεν refpici miracula a Chrifto patrata, plurimi arbitrantur; non putauerim, videtur potius ἄλλους ἔσωσεν omnino reddi debere, feruare alios, perfonam Meffiae agere voluit. πιστεύσομεν αὐτῷ] *tunc credamus eum Meffiam effe.* Pro αὐτῷ in plurimis libris legitur ἐπ' αὐτῷ (vnde in aliis extitit ἐπ' αὐτὸν), quod recte probarunt *Bengelius, Matthaeius,* alii; offendit nimirum Grammaticos inufitata verbi conftructio, fed et Hebraei verbo הֶאֱמִין *credere, fidem habere,* iungunt particulam בְּ, quae h. l. expreffa eft praepofitione ἐπί· vid. *Fifcherus* ad *Leusdenium* de Hebraifm. N. T.

p. 150 sq. *Griesbachio* in Commentar. Crit. ad h. l. dubia haec particula videtur, cum eam occidentalis recensio non agnoscat.

43. 44. πέποιθεν ἐπὶ τὸν Θεὸν] *Deo confisus est*, singulari Dei fauore se frui professus est, liberabit eum, εἰ θέλει αὐτὸν, *si ei cupit*, *si eum amat*. θέλειν *amare*, *cupere*, respondet Hebr. חפץ quod Alexandrini expressererunt verbo ἀγαπᾶν Esth. 6, 9. et verba חפץ et אהב vt verba idem declarantia reperiuntur 1 Sam. 18, 22. vt θέλειν et εὐδοκεῖν Hebr. 10, 5. 6. Hesych. θέλω — εὐδοκῶ. Item: εὐδόκησαν, ἐβούλοντο, ἠθέλησαν, ἠγάπησαν. Construitur autem verbum חפץ *amare*, *delectari aliquo* non solum cum particula ב sequente ablatiuo rei et personae, sed etiam cum accusatiuo personae et rei, et οἱ ό hoc sensu, posuerunt verbum θέλειν ita, vt ei iunxerint vel absolute accusatiuum Ps. 22, 9. vt Matth. h. l. vel ex Hebraica ratione, particulam ἐν sequente casu sexto 1 Sam. 18, 22. v. *Fischerus* Prolusf. in V. et N. T. locos varios Lips. 1779. 8. p. 10 sqq. Existimabant autem Iudaei, Deum cultorem sibi carum non posse non a calamitatibus liberare, eumque, qui illis opprimatur, non posse esse talem. Cui opinioni ipsa populi fata originem dedisse videntur. Sap. 2, 18. εἰ γάρ ἐστιν ὁ δίκαιος υἱὸς Θεοῦ (Deo carus), ἀντιλήψεται αὐτοῦ, καὶ ῥύσεται αὐτὸν ἐκ χειρὸς ἀνθεστηκότων. Sir. 33, 1. τῷ φοβουμένῳ κύριον οὐκ ἀπαντήσει κακόν, ἀλλ' ἐν πειρασμῷ καὶ πάλιν ἐξελεῖται· add. Sap. 5, 16. Sir. 32, 14. εἶπε — υἱός] dixit enim se esse Messiam, et vtpote talem Deo carissimum, *der Liebling der Gottheit*. — 44. τὸ δ' αὐτὸ καὶ — αὐτῷ] *quin et ipsi latrones*, *cum Iesu in crucem acti*, *conuiciis* eum proscindebant. Accuratius rem exposuit Lucas, qui 23, 39 ss. vnum tantum latronum Iesu insultasse refert. Monent vero etiam interpretes, ab Hebraeis, Graecis et Latinis saepius poni nomina pluralia, ita vt significetur vnus e multis, vid. *Beza* et *Grotius* ad h. l. *Gatackeri* Aduu. Misc.

2. 15. *Glaffius* Phil. S. p. 66 fq. add. not. ad Matth. 15, 15. et ad Luc. 23, 39. τὸ αὐτῷ. fcl. κατὰ, *fimiliter* id. qd. ὁμοίως. Pro ὠνείδιζον αὐτῷ in plur. et optt. codd. legitur αὐτὸν, recte, ita quoque conftruitur Hebr. חרף, et ὀνειδίζειν in verf. Alex. vid. *Kypkius* ad h. l.

45. ἀπὸ δὲ ὥρας ἕκτης] *inde ab hora fexta*, quae eft noftra duodecima, meridiana. σκότος ἐγένετο — γῆν] *tenebrae obfcurarunt omnem terram;* non poteft fermo effe de folis defectione proprie fic dicta, erat enim tunc temporis luna plena, et foli e diametro oppofita, Pafcha enim celebrabatur tempore plenilunii, fed obfcuratio folis erat extraordinaria, et praecedebat terrae motum, de quo v. 51. fermo eft. Sed ante terrae motum faepius tantam oriri caliginem, per vapores fulphureos e terra afcendentes, vt medio die nox ingruere videatur, dictum eft ad 24, 29. Extenditur autem caligo cum terrae motu coniuncta, per fex et decem milliaria, etiam longius. Solis autem et lunae obfcurationes, quin et coelum continuo trifte, obfcuratum nebula illa modo ferruginea, modo rubente, noftris hominibus *Heerrauch*, *Hoherauch*, erant apud veteres figna et praefagia calamitatum publicarum, vid. ad 24, 29. Plin. H. N. 2, 30. *Fiunt nonnunquam prodigiofi et longiores folis defectus, qualis occifo dictatore Caefare, et Antoniano bello, totius paene anni pallore continuo.* add. Plutarch. V. Caef. extr. p. 470. Dio Caff. 40, 17. et *Wetftenius* ad h. l. Per πᾶσαν τὴν γῆν non omnem terrarum orbem intelligendum effe, iam plures recte notarunt, vt *Bynaeus* de morte I. C. 3, 8. 2. *Heumanus* ad h. l. alii; eft potius intelligenda Iudaea, vel terra Hierofolymitana, quae faepius dicitur γῆ, cum hoc voc. etiam de regione, tractu terrae vel vrbis dici foleat, vid. *Schleusneri* Lex. h. v. *Faber zu Harmars Beobachtt. über den Orient*, Th. 2, p. 196. ἕως ὥρας ἐννάτης, *vsque ad horam nonam*, noftram pomeridianam tertiam.

46 — 49. Verba Iudaeorum, quae v. 43. commemorantur, facile in mentem reuocare potuiſſe Ieſu, Pſ. 22. (de cuius argumento vid. *Roſenmüllerus* in Schol. ad Pſalm.) coll. huius Pſ. v. 5. 6. 10. obſeruauit ad h. l. *Paulus*. Ipſa autem verba, quae h. l. leguntur Ἠλὶ, Ἠλὶ, λαμὰ σαβαχθανὶ, *deus mi, deus mi, cur mihi opem ferre ceſſas*, quae Ieſus ſummo dolore oppreſſus adhibuit, depromta ſunt e Pſ. 22, 2. et Ieſus hanc vocem emittens, vtebatur dialecto, quae tunc in Iudaea vigebat, atque verba ipſa vt Galilaeus pronuntiabat. Pro Ἠλὶ, Ἠλὶ, Hebr. אֵלִי, אֵלִי, ap. Marc. 15, 34. legitur: Ἐλωΐ, Ἐλωΐ, quod eſt Chald. אֱלָהִי, אֱלָהִי; Ieſus vero pronuntiabat, vid. ad 26, 73. אֱלָהִי, אֱלָהִי. Apud Marcum legitur λαμμὰ, quia Hebr. et Chald. ſcribitur לָמָּה. Pro Hebraico עֲזַבְתָּנִי vſus eſt Ieſus Chaldaico שְׁבַקְתַּנִי. Sunt verba vicem ſuam dolentis, non verba deſperantis, magnam enim animi conſtantiam in omni extrema ſua paſſione Ieſus oſtendit, cf. et Luc. 23, 46. Senſus: ſerua me, noli ſinere diutius me tam graues perferre dolores, iube me mori. Etiam in ſcriptis Rabbinorum, cum inducuntur homines ſortem ſuam deplorantes, haec verba laudantur. Midraſch Tehillim ad Pſ. 22, 1. *Dixit Eſther — cur non facis mihi miracula? Deus mi, Deus mi, quare me dereliquiſti?* — 47. Iudaei, vt deriderent Ieſum, verba ipſius probe intellecta, in alienum ſenſum malitioſe detorquebant, eumque Eliam in auxilium vocare dicebant. Eliam ante Meſſiae aduentum ab inferis rediturum eſſe, communis Iudaeorum opinio erat, vid. ad 16, 14. — 48. καὶ εὐθέως δραμὼν κ. τ. λ.] *Continuo adſtantium aliquis* (τῶν ἐκεῖ ἑστώτων) *accurrit, et arrepta ſpongia, eam aceto repletam, et in arundine ſuſpenſam Ieſu porrigit, vt biberet.* Nempe dixerat Ieſus διψῶ, *ſitio*, coll. Ioh. 19, 28. Is qui accurrebat, non erat e numero militum Romanorum, qui ibi excubabant, hic enim vim verborum irriſoris, qui v. 49. loquens inducitur, non cepiſſet, ſed Iudaeus erat, (εἷς ἐξ αὐτῶν v. 48. τινὲς τῶν ἐκεῖ ἑστώτων ἔλεγον κ. τ. λ. v. 47.

v. et not. ad Ioh. 19, 29.) qui tamen etiam Iefum illudendi cauffa, ei pofcam porrigebat. — 49. Reliqui, qui adftabant, arcere volebant hunc hominem verbis his: mitte eum, videamus, an Elias venturus fit, qui eum feruet. Ille vero, vt Marc. 15, 36. refert, refpondebat: finite me eum recreare, ne nimis fero Elias veniat, vt diutius viuat, et Elias ei auxilio venire poffit. ἔρχεται pro ἐλεύσεται, et σώζειν id. qd. καθελεῖν Marc. l. c. corpus detrahere.

50. *Iefus autem iterum* (v. 46.) *magno clamore fublato, exfpirauit.* v. Luc. 23, 46. Ioh. 19, 30. „Quibus cor ex nimia fanguinis congeftione, anxietate, ac palpitatione preffum, quibus fuffocatio in propinquo eft, prae dolore fummo, haud raro, magna voce clamitare folent.“ *Grunerus* de I. C. morte vera non fimulata p. 37. Formula ἀφῆκε τὸ πνεῦμα eft Hebr. וַיָּמָת, quam Alexandrini Iudd. 2, 21. fimpliciter expresserunt ἀφῆκε· formula plena vfi funt Gen. 35, 18. vbi in textu Hebr. eft: בְּצֵאת נַפְשָׁהּ, ἐν τῷ ἀφιέναι αὐτὴν τὴν ψυχήν. Hanc autem formulam ἀφιέναι τὸ πνεῦμα l. τὴν ψυχὴν, etiam fcriptoribus Graecis perquam vfitatam effe, exemplis pluribus demonftrarunt *Albertius*, *Kypkius* et *Wetftenius* ad h. l. Iefum, omnium, atque adeo ipfius Pilati, opinione citius mortuum effe, legitur ap. Marc. 15, 44. add. Ioh. 19, 32 f. neque erat mors ifta crucis in omnibus eadem, ferius citius, pro varia hominum natura corporumque conftitutione incidere poterat et folebat. Mala, quae Iefu mortem praecedebant, habuiffe vim citius deprimendi vitam, eft plerorumque fententia. Afferre liceat hanc in rem obferuationes nonnullas *Gruneri* vtriusque, patris et filii, medicorum Ienenfium, qui duobus libellis nuper docte demonftrarunt, I. C. mortem fuiffe veram non fimulatam, Halae 1805. *Grunerus* filius p. 34. fcribit: „Addictus erat Iefus cruci, infami fupplicio, pugnis ac palmis per petulantiam contufus, corona fpinea in lu-

dibrium cinctus, nudus et ad columnam adſtrictus, caeditur loris et flagris. Quae cum eſſent aculeata, taxillata, et oſſiculis catenata, et miſeri ad necem vsque flagellati, haud raro perirent, conſequens eſt, vt Chriſtum noſtrum, fame ac vigiliis laſſum, angore fractum, ex vulneribus cutis crebris aegrum, et a ſanguine vacuum, ſumma teneret debilitas. Auxit ſine dubio legalis crucis geſtatio crudos cutis lacerae dolores, attriuitque vlterius vires, denique perfecit iſtoc triſte malum crux, cui crudeliter affixus et adſtrictus erat, clauis per manus actis, pedibus fune conſtrictis. Hinc vehementiſſime exacerbati ſunt dolores, et ad omne corpus diffuſi, hinc poſt haemorrhagiam loca ſugillata, inflammata et in gangraenam prona, hinc magna circuitus ſanguinei turbatio nata, hinc immenſa ſanguinis ad pulmones et cor congeſtio facta eſt, eaque ſummae anxietatis auctor et effectrix fuit, quam Chriſtus clamore magno prodidiſſe videtur." *Grunerus* pater p. 63.: „Quod de latrone rudi, duro et infami valet, non aeque ad Chriſtum bene moratum et meliori fato dignum applicare licet. — Angitur vehementiſſime, diffluit ſudore ſanguineo, exponitur hominum ludibrio, caeditur flagellis ac loris, ſummo pudore ſuffuſus, in conſpectu et frequentia ſpectatorum male animatorum, ad crucem ire cogitur, in crucem actus, ſub coelo feruido pendens, ſiti magna excruciatus, iam ſubito exſtinguitur. Hae vero res nocentes habebant vim maximam ad corpus infirmandum et debilitandum, neque raro mors hominum ſubita ex illis incidit; plena enim ſunt exemplis medicorum ſcripta. — Haec ergo debilitas, ab tanta malorum grauitate orta, non crux, cui ſuffixus haerebat, id quidem effecit, vt citius mori poſſet, vereque moreretur, ſed formam mortis dubiam reliquit. Solet enim ab his fieri virium oppreſſio, non perfecta demtio et deſtructio, ſolet inde naſci lipopſychia, lipothymia, ſyncope, aſphyxia i. e. homini demitur conſcientia et virtus vitalis, ſed varie pro vario mali gradu, pro varia debilitatis vehementia

corporumque natura, ideoque poterat crux alios fubito occidere, aliis veniam reftitutionis dare.“ Reftitui potuiffe, qui in cruce pependiffent, docet locus Iofephi c. Apion. extr. p. 1031. vbi tamen non legitur, quamdiu homines ifti in cruce pependerint, verba funt: πεμφθεὶς ὑπὸ Τίτου Καίσαρος — εἰς κώμην τινὰ Θεκώαν — εἶδον πολλοὺς αἰχμαλώτους ἀνεσταυρωμένους, καὶ τρεῖς γνωρίσας συνηθεῖς μοι γενομένους ἤλγησα τὴν ψυχὴν καὶ μετὰ δακρύων προσελθὼν Τίτῳ εἶπον. Ὁ δὲ εὐθὺς ἐκέλευσεν καθαιρεθέντος αὐτοὺς θεραπείας ἐπιμελεστάτης τυχεῖν. Καὶ οἱ μὲν δύο τελευτῶσι θεραπευόμενοι. Ὁ δὲ τρίτος ἔζησεν.

Plures autem, vt nuperrime *Paulus* in *Krit. Kommentar* ad h. l., contenderunt, Iefum non vere mortuum, fed vehementi fyncope oppreffum, ideoque ab imperitis pro mortuo habitum effe, eum fepulcro conditum ad fe rediiffe, eoque facilius reuiuifcere potuiffe, cum, ad eum in vitam reuocandum fecerint, aëris in fepulcro tempe- ries et exhalationes balfamicae, eum a milite illo, vid. Ioh. 19, 34. non letaliter vulneratum, fed vitae refiduae explorandae cauffa, leuiter tantummodo punctum effe, πλευρὰν omnino latus fignificare, nec accuratius partem lateris a Iohanne l. c. indicari. Hanc vero fententiam omnem pluribus refutarunt *Grunerus* vterque, et oftendere ftuduerunt, Iefum vixiffe quidem adhuc cum cruci affixus hafta foderetur, vitam aliquam, fed praedebilem, proximeque cafuram, vulnere vero pectoris illato e vita fubito ac vere exceffiffe. Apponamus e libello ipfo praecipua argumenta ita, vt fere verbis VV. DD. vtamur. „Eft fyncope, fi quis alius corporis affectus, omnium longe periculofiffima, eft λύσις τῶν δεσμῶν τῆς εἰς ζωὴν δυνάμεως, auctore Aretaeo de Acut. Morb. 2, 3. Debilitas fumma praeit, lipothymia incipit, fyncope fequitur, mors ipfa demum claufulam malorum fubitam facit (*Gruner.* p. 37.). In loco faxofo frigidiffimo repofitus, poft graue vulnus atque fyncopen ab debilitate ac haemorrhagia co-

piofiffima factam (flagellatus enim et in cruce profuderat largam fanguinis copiam) fanguis fubito fifti atque con-gelari debuit (p. 38.). Aeris temperies abeft fere a pro-fundis cellis et actis in faxum fepulcris. Neque homini viribus exhaufto, aereque fpirabili priuato, longum reui-vifcendi fpatium fub terra fupereft (p. 69.). Exhalationi-bus balfamicis, neruos male incitatos et cerebrum affe-ctum, hinc feminas fyncopen hyftericam paffas, hinc ho-mines faniffimos fubito exanimatos effe, probe memini. Quin ipfa fuffimenta, claufis feneftris ac foribus aerem non corrigunt, fed vitiant i. faciunt gas azoticum fiue aerem phlogifticatum, hinc *aer fixus* et incitat et fuffo-cat (p. 70). Ioh. 19, 35. τὴν πλευρὰν, latus a milite perfoffum lancea dicit. Apud anatomicos *pleura* dicitur membrana pectus intus et vtrinque circumcingens, (hinc *dolor lateris acutus*, *pleuritis* et *morbus lateralis*) communi loquendi vfu, quem Iohannes fequitur, intelliguntur *par-tes fub pectore fitae* i. pulmones, cor cum pericardio, vafa magna rel. Haec quidem vitae fustinendae continuandae-que inftrumenta funt, nec fine vitae discrimine vel ferro acuto laedi, vel acie haftae fubtili pertundi poffunt. — Sine dubio *in finiftro latere* lancea militis fuffixa haefit. Post ictum enim et inflictam lateri plagam, illico profluxit fanguis et aqua. Tale profluuium vix fieri potuit, nifi a latere finiftro, fub quo praeter pulmonem eft pericardium aquae plenum, fi quis poft anxietatem fummam mortuus eft, et cor cum arcu aortae copulatum (p. 81 f.). Lateris vulnus, probabiliter defcendit ergo *in finiftrum latus*, fub-iectasque pectoris partes laefit (p. 83). Quo demum cun-que latere ac loco pectus internum laefum cenfueris, mo-do iniecta plaga fuerit fatis profunda, homini vita am-plius frui non datur (p. 46). Quod demum cunque latus lancea perfoffum recipias, dextrum an finiftrum, an vul-nus furfum vel transuerfe inflictum, pro varia lanceae di-rectione putes, femper fubeft fummum vitae periculum et vulnus abfolute mortiferum. Etenim in latere dextro pa-

„tent ferro laedenti pulmo, pericardium, cor et arteria magna, vulnus ergo in his locis adactum et transmiſſum debuit inferre mortem ineuitabilem atque certiſſimam, quippe vita non niſi cum harum partium integritate conſiſtere poteſt (p. 50). Verbum νύττειν et κεντεῖν, quocum permutatur, ſignificare *pertundere*, *transfodere*, *vulnus profundum infligere*, neque leue vulnus in cutis ſuperficie conuenire Iohannis deſcriptioni, qui verum ſanguinis cum aqua fluorem ab latere nominet, copioſius oſtendit *Grunerus* p. 74 ſqq. „Accedit et illud, quod fruſtra in milite quaeras cautum pectoris ictum et rei miſerationem (p. 51). Nec ictus militis irritus eſſe poterat ob crucem altiorem, non enim crux adeo alta erat (vid. not. ad 27, 33.) et communis lanceae magnitudo et manus firmitas plagae lateris alte adigendae ſufficiebat (p. 88). Chriſtus a ſpiculatore ictus atque transfoſſus, e vulnere pectoris profudit ſanguinem et aquam ſimul, ergo tunc temporis, cum iam exſpiraſſe credebatur, vixit adhuc lipothymicus (in hoc enim ſtatu datur aliquis, ſed praedebilis ſanguinis motus, in mortuo minime), ergo eo lanceae ictu vitalis vis demum frangi, ſpes vitae reuocandae et redintegrandae omnino tolli debuit. Ecquis vero medicus prudens homini, graui lipothymia preſſo, vena inciſa ſanguinem emittere audeat? Etenim ſi Chriſtum vehemens ſyncope tenebat, is non poterat ſanguinem modo adſpectabili emittere, tunc enim fere quieſcit ſanguinis circuitus. p. 66.“ Crura frangebantur, non vt citius morerentur in crucem acti, ſed ne de poenae grauitate nimium decederet. Pedibus fractis etiam illi duo cruciarii ictu gratioſo trucidabantur v. not. ad Ioh. 19, 31. Cum ergo vulnus a milite eam ob cauſſam infligeretur, vt de morte conſtaret: per ſe intelligitur, de vulnere alto et letali, de vulnere pectori illato, eſſe cogitandum. Ipſi etiam ſynedri, quorum intererat ſcire, an Ieſus vere mortuus eſſet (Matth. 27, 63. Ioh. 19, 31.) curarunt, vt letale vulnus corpori Ieſu infligeretur v. not. ad Ioh. 19, 34. et *Süs-*

kindii Magazin für chriſtl. Dogm. u. Moral St. 9. p. 173 ſs. Caeterum ineptam et prorſus improbabilem eorum opinionem, qui arbitrantur, Ieſum ſyncopen, vt in admirationem ſui multitudinem raperet, ex pacto ſimulaſſe, eamque amicorum miniſterio profligatam fuiſſe, praeter alios refutauit *Paulus* ad h. l. add. *Süskindii Magazin für chriſtl. Dogmat. u. Moral,* St. 9. p. 158 ſqq. p. 173 ſqq. „Exſpirauit Chriſtus, ſed reuixit, haec noſſe chriſtianis ſatis eſt, caetera pertinent ad doctorum velitationes, ad quas ſi qui ſe velint in poſterum exercere, per me liceat.“ *Grunerus* p. 97. add. *Herderus von der Auferſtehung als Glaube, Geſchichte und Lehre,* p. 173.

51. 52. καὶ — ἕως κάτω] *velum adytorum ſciſſum eſt in duas partes, a ſummo inde ad imum.* Duo erant templi vela; interius, quo velatum erat Sanctum Sanctorum, quod Hebr. פָּרֹכֶת, ab Alex. καταπέτασμα dicitur, alterum exterius, quod erat ad introitum templi et Hebr. מָסָךְ, ab Alexandrinis κάλυμμα Exod. 26, 31. 33. 34. a Philone ἐπίσπαστρον vocatur, vid. *Grotius*, *Keuchenius* ad h. l. et *Deylingius* Obſſ. Sacr. 1, 49. 1 ſ. 2, 47. 2 ſq. Hoc loco intelligi debet illud velum, quod oppanſum erat Sancto Sanctorum, quod ſimpliciter καταπέτασμα nuncupabatur, vid. Philo de vit. Moſ. 2. p. 667. C. Ioſeph. Ant. 5, 5. 4. Sciſſum autem eſt velum expanſum, vetuſtate contritum, terrae motu, nam ſequitur: ἡ γῆ ἐσείσθη, *terra mota eſt.* εἰς δύο ſcl. μέρη, *in duas partes.* Sic etiam Hebraei ponere ſolent לִשְׁנַיִם. vid. 1 Regg. 3, 25. vbi οἱ δ' εἰς δύο. add. Ier. 34, 18. Exempla huius ellipſeos e ſcriptoribus exteris attulerunt *Elsnerus* ad Marc. 15, 38. et *Kypkius* ad h. l. — 52. καὶ τὰ μνημεῖα ἀνεῴχθησαν] *et ſepulcra aperta ſunt, et multa corpora ſanctorum, qui iacebant mortui, ſurrexerunt.* Ariſtides in Rhodum p. 544. ἀνεῤῥίπτοντο οἰκίαι, καὶ μνήματα ἀνεῤῥήγνυντο, πύργοι δὲ πύργοις ἐνέπιπτον.

53. καὶ ἐξελθόντες ἐκ τῶν μνημείων κ. τ. λ.] *hi egressi e monumentis, post Christi resurrectionem, ingressi sunt Hierosolymam, et multis apparuerunt.* Verba μετὰ τὴν ἔγερσιν αὐτοῦ interpretes nonnulli cum verbis superioribus coniungunt, et arbitrantur, homines illos in vitam reuocatos, commoratos esse in sepulcris, donec Iesus resurrexisset, et tum eos intrasse vrbem; vel aperta quidem esse sepulcra, sed mortuos illos tum demum in vitam reuocatos esse, cum Christus πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν reuixisset; cui posteriori rationi non fauet contextus. Alii rectius haec verba sequentibus iungunt, vt dicantur homines illi Iesu mortuo exiisse quidem e sepulcro, sed post eius demum resurrectionem palam vrbem intrasse. Monent praeterea, neutiquam huic loco, quaecunque etiam harum interpretationum illius admittatur, repugnare locos 1 Cor. 15, 20. Col. 1, 18. vbi Christus dicatur ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων et πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, Iesum enim ibi dici primum mortuorum, qui resurrexerit, vt rediret in coelum, neque iterum mortem subiret. Locum nostrum omnem, contra omnium codd. et verss. auctoritatem spurium esse censet V. D. in *Eichhornii Repertorium für bibl. u. morgenl. Literat.* Th. 9. p. 99. 139. Videtur potius hic locus mythum continere. Eo die quo Iesus mortuus est, in illo terrae motu rupta et aperta sunt sepulcra nonnulla (erant autem sepulcra Iudaeorum plerumque in petris excisa), in quibus corpora hominum non ita pridem mortuorum condita erant. Cadauera, quae vel erant ruina oppressa, vel a canibus feris (Schakal) deuorata, non reperiebantur. Post Christi vero resurrectionem, nonnullis piis Hierosolymitanis, amici et familiares defuncti in somnis, vel in visione, vigilantibus, apparebant, seque in vitam rediisse, iis ostendebant. Matthaeus simpliciter refert, quae narrabantur a πολλοῖς, vt ostenderet, quantam vim in animos hominum habuissent, quantopere eos in admirationem rapuissent, ea quae in morte Iesu euenissent. Conf. *Michaelis, Paulus,*

Hezelius, et *Schulzius* (*Anmerkk. zu Michaelis Uebers. des N. T.*) ad h. l. κοιμᾶσθαι, Hebr. שכב, *dormire*, et, *mortuum esse*, vid. *Vorstius* de Hebraism. p. 99 sqq. et *Leusdenius* de Hebraism. N. T. p. 61. ἅγιοι sunt *sectatores Christi.* ἁγίαν πόλιν, vid. ad 4, 5.

54—56. ὁ ἑκατόνταρχος, *centurio*, supplicio praepositus, et militibus qui cruces seruabant. ἐφοβήθησαν σφόδρα, iram deorum metuebant, vt ministri saeuitiae Iudaeorum. ἀληθῶς Θεοῦ υἱὸς ἦν οὗτος, *vere Dei filius hic fuit.* Audiuerant centurio atque milites Romani, Iesum coram synedris atque Pilato professum esse, se esse υἱὸν τοῦ Θεοῦ, iam cum viderent terrae motum, et reliqua, eum semideum atque heroa habebant. Auctore Luca 23, 47. c[illegible]bat etiam centurio: ὄντως ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος ἦν. — 55. *Erant autem ibi multae mulieres, eminus spectantes, quae secutae erant Iesum e Galilaea, eique victum ministrarant.* Hae audierant voces centurionis et militum, propterea Matthaeus, feminas illas adfuisse, commemorat. διακονεῖν, *victum ministrare*, *rebus necessariis iuuare.* v. 4, 11. coll. Luc. 8, 3. — 56. Μαγδαληνή, *Magdalena*, nomen habuit a patria, quae fuit Magdala. v. 15, 39. Luc. 8, 2. Phauorinus: Μαγδαληνή, ἀπὸ τοῦ τόπου. ἡ τοῦ — μήτηρ, vid. ad 13, 55. 12, 46. ἡ — Ζεβεδαίου, *Salome*, Marc. 15, 40. 16, 1. Matth. 20, 20.

57. ὀψίας δὲ γενομένης, *vespeti* i. post horam nonam; nobis horam tertiam pomeridianam. ἄνθρωπος πλούσιος — Ἰωσήφ] *homo diues, nomine Iosephus, Arimathaeensis.* Diuitiae Iosephi commemorantur, propter ea quae v. 59 sq. leguntur. Marc. 15, 43. Luc. 23, 50. vocatur βουλευτὴς i. *synedrii assessor.* *Grotius* quidem ad h. l. arbitratur, eum fuisse senatorem Hierosolymitanum, quod a Marco et Luca dictus sit βουλευτής, non ἄρχων, vt Nicodemus Ioh. 3, 1. sed huic sententiae neutiquam fauet locus Luc. 23, 51. Nam si verba quae ibi leguntur:

ουτος οὐκ ἦν συγκατατεθειμένος τῇ βουλῇ καὶ τῇ πράξει αὐτῶν, *in synedrorum consilia et machinationes non consenserat* (i. eum non cum reliquis capitis condemnauerat), nihil amplius valerent, quam, improbarat synedrorum consilia, vaga et superuacanea fuisset haec Euangelistae obseruatio. Etiam conclaue, in quo pontifex cum reliquis synedris conuenire solebat, dicebatur לשכת בולווטי, *conclaue* βουλευτῶν, et Hebr. יעץ Alexandrini reddiderunt βουλεύτης Iob. 3, 14. 12, 17. vid. *Lightfootus* ad Marc. 15, 43. *Lud. de Dieu* Animaduu. in IV. Euangg. p. 273. ἀπὸ Ἀριμαθαίας scl. ὤν, vid. *Kypkius* ad h. l. *Arimathaeensis*, Arimathia oriundus. vid. ad 15, 1. Videtur illud oppidum intelligendum esse, quod Ios. 18, 25. dicitur הרמה, Syr. ארמתא, *Armatha*, oppidum pagi Beniaminitarum, quod et Matth. 2, 18. memoratur, nam Luc. 23, 51. vocatur πόλις τῶν Ἰουδαίων, vid. *Grotius* ad h. l. Aliis est הָרָמָתַיִם, 1 Sam. 1, 1. Alex. Ἀρμαθαΐμ, in tribu Ephraim situm, quod oppidum Samaritanorum, post Alexandri M. mortem Iudaeae addictum erat, vid. 1 Macc. 11, 28. 34. *Michaelis Begräbniss- u. Auferstehungsgeschichte Christi*, p. 37. *Schleusneri* Lex. h. v. ὃς — Ἰησοῦ] *qui ipse fuit Iesu sectator, discipulus*. vid. ad 13, 52.

58. Iosephus προςελθὼν — Ἰησοῦ, *Pilatum adiit, corpusque Iesu sibi petiit*. In crucem acti, more Romano, non sepeliebantur. vid. ad v. 32. Attamen non negari solebant petentibus cognatis peremtorum corpora. Vlpian. 48, 24. 1. de Cadau. punit. *Corpora eorum qui capite damnantur, cognatis ipsorum neganda non sunt. — Eorum in quos animaduertitur, corpora, non aliter sepeliuntur, quam si fuerit petitum, et permissum, et nonnunquam non permittitur, maxime maiestatis caussa damnatorum*. Iudaei peremtorum corpora ante solis occasum sepeliebant, vid. Deut. 21, 23. Ioseph. B. I. 4. 5. 2. Ἰουδαίων τοσαύτην περὶ τὰς ταφὰς πρόνοιαν ποιουμένων, ὥςτε καὶ τοὺς ἐκ καταδίκης ἀνεσταυρωμένους πρὸ δύντος ἡλίου καθελεῖν καὶ

θάπτειν. Pilatus igitur, qui, quo Iudaeorum gratiam captaret, lubenter fequi folebat regionis morem, fine mora Iofephi precibus locum concedebat, eoque faciliorem fefe ei et ipfis Iudaeis, vid. Ioh. 19, 31. praebebat, cum folennia fabbata inftarent, atque apud ipfos Romanos in more pofitum effet, vt ob inftans aliquod feftum cadauera cognatis ad fepulturam redderent. Philo in Flacc. p. 977. A. *ἤδη τινες οἶδα τῶν ἀνεσκολοπισμένων, μελλούσης ἐνίστασθαι τοιαύτης ἐκεχειρίας καθαιρεθέντας, καὶ τοῖς συγγενοῦσιν ἐπὶ τῷ ταφῆς ἀξιωθῆναι καὶ τυχεῖν τῶν νενομισμένων ἀποδοθέντας, noui quosdam refixos crucifixos inftante tali feſto* (tanquam natalitiis Auguftorum) *et ad fepulturam vt iuftorum participes fierent, cognatis redditos.*

59. Corpus Chrifti Iofephus *ἐνετύλιξεν σινδόνι καθαρᾷ, inuoluit linteo mundo.* Origo vocabuli *σινδὼν* incerta eft. Alii hoc genus lintei nomen accepiffe putant a Sidoniis, artis haec lintea texendi inuentoribus. Etym. M. *σινδών· ἀπὸ Σιδῶνος τῆς πόλεως· οἱ γὰρ Σιδόνες ἐφεῦρον πρῶτον κάμνειν σινδόνας.* Alii *σινδὼν* deducunt ab Hebr. סָדִין, quo *omnis generis linum fubtiliter textum* indicetur; monent, Graecos retinuiffe vocabulum Hebraicum, forma eius ad ingenium, naturamque oris fui efficta, et inferta litera *ν*, ita vt exifteret *σινδὼν*, vid. *Fifcheri* Proluff. de vit. Lexx. p. 75 fq. Rectius vero aliis huius nominis origo quaerenda videtur in lingua Aegyptiaca. Pollux 7, 172. *σινδών· ἔστιν Αἰγυπτία μὲν, περιβόλαιον δ' ἂν εἴη, τὸ νῦν δίκροσσον καλούμενον.* vid. *Braunius* de veft. facr. Hebr. 1, 7. 103. p. 113 fq. *Forfterus* de byffo Aegyptiorum f. 18. p. 85 fqq. *Münthius* ad h. l. *Sturzius* de dialecto Macedonica et Alexandrina p. 94. add. *Eichhornii Repertor. für bibl. Liter., Th.* 13. p. 14. Notat autem *σινδὼν* h. l., vt Marc. 14, 51. Gen. 39, 12. amiculum ex lino fubtiliter texto confectum, linteum tenue, maius, quadratum, quibus etiam corpora mortuorum inuoluebantur, ita, vt et fafciis eiusdem generis vinci-

rentur, quas Ioh. 11, 44. κειρίας, Luc. 24, 12. ὀθόνια dixit. vid. *Chifletius* de fasciis sepulcralibus Christi c. 28 f. *Salmasius* ad Scriptt. hist. Aug. p. 347 f. Paris. *Cuperus* Obss. 2, 9. et *Deylingius* Obss. S. 3, 37. 9. ἐνετύλιξεν, *inuoluit*, Hebr. כָּרַךְ. vid. *Buxtorfii* Lex. p. 1090. Marcus l. c. vsus est verbo περιβάλλεσθαι, quod vt ἀμφιέννυσθαι et Lat. *amiciri* ponitur de veste exteriore i. toga Romanorum, pallio Graecorum.

60, 61. καὶ ἔθηκεν — ἐν τῇ πέτρᾳ] *posuitque*, Iesu corpus, *in nouo suo sepulcro, quod excidendum curarat in rupe.* Ager Hierosolymitanus πετρώδης erat, vid. Strabo 16, p. 761. Cas. *Michaelis* in *Anmerkk.* ad h. l. et in *Begräbnifs- u. Auferstehungsgesch. Christi*, p. 45. e Ioh. 19, 41. colligit, sepulcrum illud non fuisse Iosepho proprium. Monet in cod. 106. deesse αὐτοῦ, et pro ἐλατόμησε Syrum interpretem legisse ἦν λελατομημένον. Suspicatur igitur, interpretem Graecum Matthaei errasse, pro יצב legisse חָצַב (אשר חצב בסלע), atque adeo scripsisse ὃ ἐλατόμησε, et praeterea de suo adiecisse pronomen αὐτοῦ. At enimuero Iohannis verba non euidenter probant, eum non de Iosephi sed de alio sepulcro cogitasse, quod nihilominus tamen amici et sectatoris Christi monumentum esse debuisset, vid. *Hezelius* ad h. l. et Iohanni caput rei erat Iesum positum fuisse ἐν μνημείῳ καινῷ, Matthaeus accuratius rem exposuit. Vnius praeterea cod. eiusdemque non antiquissimi, auctoritas nos non mouere potest, vt pron. αὐτοῦ deleamus, neque versionis Syriacae auctoritas, nulla alia auctoritate suffulta, tanta est, vt eam h. l. sequamur. μνημεῖον καινὸν est interprete Luca 23, 53. οὗ οὐκ ἦν οὐδέπω οὐδεὶς κείμενος· add. Ioh. l. c. *in quo nemo adhuc sepultus fuerat.* Ita vero Iudaei non dicere poterant, pro sua malitia, non Iesum, sed alium in vitam rediisse, vid. Theophylactus ad h. l., aut criminari, Iesum aliena virtute resurrexisse, ex contactu ossium alicuius sancti, quondam in illo sepulcro repositi, vid. 2 Regg.

13, 21. Caeterum Hebraeos extra vrbem fepulcra fua habuiffe, et ditiorum monumenta fuiffe in rupibus excifa, ita, vt fpeluncae formam referrent, notatum eft ad 8, 28. τῇ ante πέτρᾳ eft articulus indefinitus. προςκυλίσας — μνημείου] oftioque monumenti ingens faxum aduoluendum curauit. Solebant fepulcra Orientales lapidibus magnis munire, ne corpora a beftiis aut hominibus laederentur. vid. *Nicolaus* de fepulcr. Hebr. 3, 10. 11.

62. Narrationem de cuftodia ad fepulcrum Chrifti difpofita, quae h. l. et c. 28, 11 — 14. legitur, praeter *Strothium* (cuius tamen argumenta vana et frigida funt, vid. *Süskindii Magazin für chriftl. Dogmatik u. Moral, St.* 9. p. 179 fs.) in *Eichhornii Repertor. für bibl. u. morgenl. Literatur, Th.* 9. p. 141. dubiam atque fufpectam reddere ftuduit nuperrime quoque *Paulus*, vid. libell. eius: Meletemata ad hiftoriam dogmatis de refurrectione mortuorum, Ienae 1796. et inprimis eiusd. *Philolog. Krit. Kommentar* ad h. l. Argumenta, quibus *Paulus* vfus eft, praecipua haec funt: 1) „Matthaeus ipfe profitetur fontem narrationis fuae effe fabulam, rumorem disfipatum, διεφημίσθη ὁ λόγος οὗτος παρὰ Ἰουδαίοις μέχρι τῆς σήμερον c. 28, 15. Videntur ergo Sadducaei, exacerbati, quod fama et doctrina de refurrectione Chrifti ad augendam promovendamque rem chriftianam quam plurimum conferebat, rem omnem, narrationem de cuftodia difpofita, et iis quae cuftodibus eueniffe h. l. leguntur, confinxiffe, quo probabilius redderent mendacium fuum, Iefu difcipulos corpus ipfius effe furatos.“ At enimuero e Matthaei verbis c. 28, 15. non confequitur, fabulam fuiffe vnicum narrationis fuae fontem, vid. *Süskind* l. c. p. 187. Potuit Matthaeus etiam rem omnem comperire ex vno alteroue cuftodum, vel ex Iofepho aut Nicodemo, qui etfi non adhibiti fuerint ad deliberationem illam fynedrorum, de qua c. 28, 11. fermo eft; tamen ea quae cuftodibus euenerant, et fraudes fynedrorum ab collega et amico accuratius cognouerant,

vid. *Süskindius* l. c. p. 187. 189. add. not. ad 28, 2 Verba ὁ λόγος οὗτος διεφημίσθη κ. τ. λ. *et diuulgatus est hic rumor apud Iudaeos, fertur hodieque*, vt orationis series docet, referri debent ad ea, quae proxime praecesserunt, nempe ad fabulam de corpore Iesu a discipulis furtim sublato, coll. v. 13. vid. et not. ad 28, 15. non ad ea quae 27, 62 sqq. leguntur. 2) „Iesu discipuli post magistri mortem neutiquam sperabant, eum in vitam esse rediturum. Sermones Christi, quos discipuli post magistri demum resurrectionem de ea ipsa interpretabantur, vid. not. ad 16, 21. ab eo non habiti erant praesente et audiente populi multitudine, sed coram discipulis. Quomodo ergo Christi aduersariis in mentem incidere poterat, eum dixisse, se die tertio in vitam rediturum esse? Testes illi, c. 26, 61. qui affirmabant, Iesum dixisse, se velle templum destruere, et intra triduum restituere, ipsi docent, Iudaeos illa Christi verba Ioh. 2, 20. non de resurrectione ipsius intellexisse; sed discipulos, cum Iesus in vitam rediisset, ea ad corpus ipsius retulisse et de resurrectione sibi explicuisse. Nec pertinent huc ea quae Matth. 12, 39. leguntur, nam σημεῖον Ἰωνᾶ est Ionae κήρυγμα, et versus 40. non Christi, sed Matthaei verba continet." Quod attinet locum Matth. 12, 39. vid. quae ad eum notauimus. Iesum cum adhuc in viuis esset, formulis ἐγερθῆναι, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι, vsum esse, discipulos etiam eas iam tunc temporis proprie cepisse, neque tamen ante Christi mortem et resurrectionem, rem ipsam sibi explicare potuisse, ostendimus ad 16, 21. Si Ioh. 2, 22. exprimere voluisset sententiam hanc: post Christi demum resurrectionem discipuli illorum verborum recordati, intelligebant, τὸν ναὸν de Christi corpore explicandum esse: potius scripsisset, vt scite obseruauit *Süskindius* l. c. p. 201. ὅτε οὖν ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν, συνῆκαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τοῦτον τὸν λόγον, ὃν εἶπεν ὁ Ἰησοῦς. Concedamus interim, Iesum tantummodo coram discipulis et sectatoribus suis il-

los fermones, quae ipfius poft mortem fata fpectarent, habuiffe. Sed non interdixerat difcipulis audita aliis enarrare; fynedrorum emiffarii vndique Iefum eiusque difcipulos cingebant; quidni ergo talia Chrifti effata ad aures fynedrorum peruenire potuiffent? At enimuero dixit omnino Iefus de morte et refurrectione fua etiam audientibus Pharifaeis aliisque hominibus, vid. Matth. 12, 39. 16, 21. coll. Marc. 8, 34. Ioh. 2, 19. 10, 15. 17. 18. coll. 9, 40. 3) „Si impedire volebant fynedri, ne Iefu corpus difcipuli ipfius furriperent, cur a Procuratore cuftodiam poftulabant, cum apparitoribus fuis hanc in rem vti potuiffent?“ A militibus Romanis exfpectare poterant, eos diligentius corpus Chrifti a Iofepho et Nicodemo (Ioh. 19, 40.) vnctum, et in fepulcro Iofephi conditum feruaturos effe, quam apparitores Iudaeos, quibus minus confidebant fynedri, praefertim poftquam euenerant ea, quae v. 45 fqq. commemorata leguntur; neque facile Iudaei die fabbati cuftodiam egiffent. vid. ad 24, 19. 4) „Qui factum eft, vt Pilatus, qui Iudaeos inprimisque primores populi contemneret, vid. ad 27, 11. coll. Ioh. 19, 21. tam promte ac libenter his fynedrorum precibus annueret?“ Ipfe Pilatus metuebat, ne, fi fectatores Chrifti, corpus e fepulcro abstuliffent, exifteret alius, qui perfonam Chrifti ageret, (vid. ad 27, 63.) metuebat, praefertim cum multa iniufte feciffet, feditione orta, querelas et accufationes Iudaeorum, atque iram Caefaris vid. ad 27, 26. 5) „Cur non fepulcrum apertum manebat? eo reclufo cuftodes ipfum corpus Iefu contueri, et diligentius feruare potuiffent.“ Quafi non aeque bene cuftodire potuiffent milites corpus, explorato prius fepulcro, an egreffus haberet, eoque deinde occlufo; omninoque difficilius furripi poterat corpus Iefu, fi faxum de fepulcro deuoluendum erat. 6) „Cuftodes non ad Procuratorem, fed ad pontifices vifa retuliffe, parum probabile eft.“ At milites a pontificibus ad fepulcrum erant deducti, ab iisque mandata accepe-

rant 27, 66. ad eos ergo etiam, consternati, rem refe rebant. Pilatus ipse, qui conata perficere non potuerat, fronte contracta responderat ἀσφαλίσασθε ὡς οἴδατε 27, 65. 7) „Milites Romani, qui acerrimo odio Iudaeos persequebantur, a synedris pecunia corrumpuntur. Pontifices, non tanquam mendaces reiiciunt milites, eos non corruptionis aut negligentiae accusant, sed factum deprimunt, et ipsi iis mendacia suggerunt. Haec quidem omnia parum sese probabilitate commendant." Terrae motum pontifices ipsi senserant, vix animum collegerant, cum milites consternati aduenirent, et nuntiarent terrae motu lapidem de sepulcro esse deuolutum, et Christum in vitam rediisse. Militum Romanorum, qui excubias egerant, fides iis non suspecta erat, vid. ad 28, 13. (*Süskindius* l. c. p. 203. suspicatur, vnum de militibus optime notum fuisse pontificibus, fortasse etiam synedros emisisse nonnullos, qui sepulcrum et custodes obseruarent, et hos confirmasse indicia militum.) Quomodo ergo pontifices, nuntio illo maximopere perturbati, exprobrare potuerunt negligentiam et corruptionem militibus Romanis, qui etiam atque etiam affirmarent, se officii sui partibus satisfecisse, neque adeo eiusmodi calumniam et contumeliam aequo animo pertulissent? Imo pontifices metu perculsi, retinent milites, raptim quos possunt synedros de aduersariis Christi acerrimis, cogunt, consilia praecipitant, mendacium militibus suggerunt, eosque largitione corrumpunt. v. 28, 13. 14. Pecunia a synedris militibus data, vt, si res diuulgaretur, mendacium suggestum dissiparent, his militibus aeque grata erat, ac pecunia aliunde accepta. 8) „Cur non opposuerunt primores Iudaeorum Apostolis, Iesum in vitam rediisse, publice docentibus, ipsos Christi discipulos corpus eius surripuisse?" Primores Iudaeorum lubenter rem silentio praetermittebant, cum tot homines Iesum in vitam reuersum vidissent, cumque vlterior rei cognitio, quam tunc efflagitassent et efflagitare debuis-

fent Apoftoli, fynedris dedecori et periculofa fuiffet. — 9) Narratio de cuftodia ad Chrifti fepulcrum difpofita, fufpecta quoque vifa eft *Rufswurmio über die Wache am Grabe Jefu*, in *Augufti theol. Monatsfchrift*, Ienae 1801. *Heft* 6. p. 414 fqq. attulit rationem hanc: Si propter praedictionem Iefu, fe die tertio in vitam rediturum effe, cuftodia ad fepulcrum difpofita fuiffet, nae infignis populi multitudo, Chrifti refurrectionem exfpectatura, iam ante cuftodum fugam ad fepulcrum confluxiffet. Sed praeter mulieres nemo ad fepulcrum properabat. Milites fugientes a fepulcro, cum nondum iis filentium impofitum effet a fynedris, haud dubie vifa nuntiaffent amicis occurrentibus, et tunc faltem omnis populus ad fepulcrum confluxiffet. Sed praeter nonnullos Chrifti fectatores nemo ad fepulcrum veniebat. Appofite contra *Rufswurmium*, *Süskindius* l. c. p. 214 fqq. monuit haec: Maxima pars populi Iefum in crucem actum pro impoftore habebat; ne ipfi quidem difcipuli, Chriftum in vitam rediturum effe, tunc temporis credebant. Hinc nec populus ad fepulcrum confluebat. Praeterea hortus, in quo Chrifti fepulcrum erat, non hortus publicus, fed Iofephi et occlufus erat. In vrbe tam celebri, in quam fefto Pafchali tam innumera confluebat multitudo populi, facile, infciis ciuibus, cuftodia ad fepulcrum Chrifti difponi poterat, atque e re pontificum erat, vt qua de cauffa difpofita effet, lateret populum. Militibus fugientibus amicos et commilitones occurriffe, fumfit quidem *Rufswurmius*, fed pro certo fumi non poteft. At concedamus militibus fuga fefe primo mane proripientibus, vnum et alterum amicorum occurriffe; fortaffis tamen prae metu, aeque ac feminae illae Marc. 16, 8. neminem fibi obuium alloqui audebant. Concedamus vero etiam milites, in via ad pontifices, huic vel illi commilitonum, nonnulla de iis quae euenerant renuntiaffe, non tamen tam cito in vrbe adeo celebri res diuulgari

poterat, vt illucefcente die populi multitudo ad fepulcrum confluеret; neque hortulanus fingulos promifcue in hortum intromififfet, illo diei tempore, quo mulieres horti domino notae fpectatum fepulcrum veniebant, per reliquum vero diei tempus praeter Chrifti fectatores neminem ad fepulcrum Chrifti veniffe Euangeliftae neque negant, neque affirmant. *τῇ δὲ — παρασκευὴ*] *poftridie, hoc eft, die, qui diem fabbati praeparatorium fequitur* n. die Veneris, eo ipfo die quo Chriftus in crucem actus erat, ineunte fabbato, qui Iudaeorum more, die Veneris, poft folis occafum incipiebat. *τῇ ἐπαύριον* fcl. *ἡμέρᾳ*. *Παρασκευὴ*, dies proxime fabbatum, aut feftum aliquod praecedens, quo Iudaei omnia ad huius diei folennia rite peragenda parare debent, qui Hebr. עֶרֶב, Chald. עֲרוּבְתָּא dicebatur, vid. *Schleúsneri* Lex. h. v. et *Boltenius* ad h. l. *συνήχθησαν — πρὸς Πιλάτον*] *adibant facerdotum principes et Pharifaei Pilatum.* Clam gerendum erat negotium, ne omnibus promifcue innotefceret, praefertim cum nefcirent fynedri, an Procurator precibus ipforum locum daturus effet; ergo non de omni fynedrio, fed de fynedrorum legatione h. l. fermo eft. Legationem fusceperant nonnulli e facerdotum principibus et fynedris, qui Pharifaeorum fectae addicti erant. *συνήχθησαν πρὸς Π.*, *adibant Pilatum:* nam נִכְנַס feq. אל vel ל notat fimpliciter, *adire aliquem*, vid. *Buxtorfii* Lex. p. 1055. At hoc modo profanabant fabbatum, et polluebantur fynedri, qui tamen antea, die fabbati praeparatorio, domum Pilati intrare noluerant? vid. Ioh. 18, 28. Sed nec h. l. legitur, eos domum Procuratoris intraffe; praeterea lex Mofaica interdixerat operam manuariam, vt et iudicii exercitium, non vero ire ad magiftratum, ab eoque petere aliquid, praefertim cum periculum in mora effet. vid. *Michaelis Mof. Recht, Th.* 4. p. 121 ff. *Lefsii Auferftehungsgefch.* p. 146. *Michaelis Begräbniß- und Auferftehungsgefch.* p. 83.

63. 64. *Recordamur, veteratorem istum, cum adhuc in viuis esset, dixisse, se tertio die ab inferis rediturum esse.* ὁ πλάνος, *deceptor*, מַתְעֶה, ὁ πλανῶν, Alex. Ies. 3, 12. Mich. 3, 5. μετὰ τρεῖς ἡμέρας id. qd. τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ 17, 23. *die tertio*, vel, *intra triduum* vt μεθ' ἡμέραν, *interdiu*, μετὰ ἡμέρας ἑπτὰ, *intra septem dies.* vid. *Kypkius* et *Wetstenius* ad h. l. et not. ad 16, 21. — Synedri ipsi addunt v. 64. ἕως τῆς τρίτης ἡμέρας. Praesens ἐγείρομαι vim futuri habet. κέλευσον ἀσφαλισθῆναι, *iube custodiis muniri sepulcrum.* Ioseph. Ant. 13, 1. τὴν Ἰουδαίαν ἅπασαν φρουραῖς ἀσφαλισάμενος· add. 2 Macc. 3, 22. coll. Act. 5, 23. μήποτε — κλέψωσιν αὐτὸν] *ne forte noctu discipuli ipsius corpus furentur.* Eiusmodi fraus commissa erat XVII. annis ante, vid. Tacitus Ann. 2, 39. 40. qui de Clemente seruo refert, eum ossa Agrippae domini trucidati furatum esse, et Agrippae personam egisse. νυκτὸς a plurimis optimae notae codd. abest, adscripserant scilicet Grammatici hanc vocem e c. 28, 13. καὶ ἔσται — τῆς πρώτης] *et posterior fraus sit peior priore*: si enim fama emanasset, Iesum rediisse ab inferis, verendum esse videbant, ne omnis populus eum pro Messia haberet, et seditio oriretur; quae omnino etiam metuenda fuisset, si Iesus rediuiuus publice se omnibus conspiciendum praebuisset. ἡ πρώτη πλάνη, cum se Messiam dixerit 27, 11. Caeterum redolent haec verba prouerbium. v. 12, 45. Luc. 11, 26. 2 Petr. 2, 10.

65. 66. ἔχετε κουστωδίαν] *habetis custodiam*, vt sit indicatiuus, non imperatiuus (vid. *Wolfius* in Curis ad h. l.), id quod reliqua oratio Pilati docet. Sensus: habetis milites praetorianos, qui Iesum in cruce pendentem custodiuerunt. Alii explicant: habetis milites Romanos praesidiarios, templi custodes, (v. 27, 27.) iis vtimini. Sed prior ratio praeferenda videtur. Solebant autem apud Romanos quatuor quaterniones militum custodiae hominis praefici, ita quidem vt quaterni milites

ternas horas vigilarent, vid. Vegetius R. M. 3, 8. et *Fischerus* Proluff. de vit. Lexx. N. T. p. 452. *κουστωδία* voc. Latinum, ciuitate Graeca, forte etiam Hebraica donatum, id. qd. *φύλακες* l. *οἱ τηροῦντες* 28; 4. *ὡς οἴδατε*, *quantum possitis.* — 66. *ἠσφαλίσαντο — κουστωδίας*] *munierunt custodia sepulcrum, et saxum obsignandum curarunt:* duae extremitates funiculi saxo inducti obsignabantur, vid. *Paulsen Regierung der Morgenländ.* p. 298. *Hezelius* ad h. l. *Harmar Beobachtt. über den Orient*, Th. 2. p. 467. Dan. 6, 7. *μετὰ κουστωδίας* referri debet ad *ἠσφαλίσαντο τὸν τάφον*, ita, vt post *λίθον* nota incisi ponatur, atque *μετὰ τῆς κουστωδίας* sit id. qd. *τῇ κουστωδίᾳ* l. *διὰ τῆς κουστωδίας*, vid. *Raphelius* et *Kypkius* ad h. l. Alii *μετὰ* vertunt *coram* (vt עִמּוֹ Pf. 18, 24. vbi Alex. *μετ' αὐτοῦ, coram eo*) praesentibus militibus, in conspectu militum, obsignandum curarunt sepulcrum; vt adeo *μετὰ τῆς κουστωδίας* referatur ad proxime praecedentia.

CAPVT XXVIII.

In enarranda historia resurrectionis Christi, quod caput et summam rei attinet, mirifice consentiunt Euangelistae, in quibusdam tamen *περιστάσεσι* dissentiunt. Hanc ipsam narrationum diuersitatem inprimis etiam auctor fragmentorum Guelpherbytanorum vrsit, et ita quidem, vt omnem historiam incertam reddere conaretur. Egregie autem refutatus est a *Doederlinio* (*Fragmente und Antifragm.*, P. 1. ed. 2. Norimb. 1782.), *Lessio* (*Auferstehungsgeschichte*, Gotting. 1779. 8.), *Moschio* (*Beyträge zur Ret-*

tung der Auferstehungsgeschichte etc., 2 *Th.* Francof. ad Moen. 1779. 8o. 8.), *Michaele* (*Erklärung der Begräbniss- und Auferstehungsgeschichte*, Halae 1783), *Plessingio* (*die Auferstehungsgeschichte unsers Herrn Jesu Christi*, Halae 1788.) aliis; add. *Beyträge zur Beförderung theol. Kenntnisse von Kielischen und auswärtigen Gelehrten*, *Heft* 3. p. 245 ss. Diuersitates enim, quae in his narrationibus Euangelistarum deprehenduntur, non magni momenti sunt, nec rem ipsam incertam et suspectam reddunt, nec fidem Euangelistarum minuunt et frangunt, sed potius docent, eos veritatis fuisse studiosissimos, et fontes suos presse ac religiose secutos. Omnino digna est, quae conferatur *Griesbachii* Prolusio: de fontibus, vnde Euangelistae suas de resurrectione domini narrationes hauserint, Ienae 1793. 4. Monet V. D. quemque Euangelistam eodem prorsus modo rem enarrasse, quo ipse primum de ea certior factus, et ad credendam eam perductus fuisset. Matthaeum quidem et Iohannem ipso resurrectionis die Christum in vitam reducem suis oculis vidisse, at primum tamen nuntium de euentu tam mirabili vtrumque a feminis, quae ad sepulcrum accessissent, accepisse. Neque Apostolos summo mane illius diei, quo Christus e sepulcro viuus prodiisset, vno eodemque loco congregatos, sed per dissitas vrbis Hierosolymae regiones dispersos, et in plurimorum amicorum hospitia diuisos fuisse. Hinc Mariam Magdalenam solis Iohanni atque Petro narrasse, quae apud sepulcrum ipsa obseruasset Ioh. 20, 2. caeteros autem Apostolos isto tempore eam nec vidisse, nec de corpore domini e sepulcro ablato certiores reddere potuisse. Alias contra mulieres alios Apostolos adiisse, et quae ipsae vidissent, his exposuisse Matth. 28, 8. 9. 10. Hinc factum esse, vt alius alias περιστάσεις rescisceret. Mulieres enim rem ita enarrasse, vt ipsae eam obseruassent, et diversitates περιστάσεων ortas esse ex vehementiori commotione animi, obseruandi acumine, vel imperitia, etiam phantasia mulierum; quae tremebundae prae gaudio et

terrore, festinanter et satis forsitan confuse, vt fieri solet in vehementioribus animi commotionibus, retulissent. Apostolos fortasse has diuersas narrationes conferre, et in ordinem redigere voluisse, vt veritatem perspicerent, postquam conuenissent, sed cum Christus ipse congregatis viuum se conspiciendum praebuisset, et vere se e morte resurrexisse, manifeste satis eos edocuisset, eos non tam credidisse propter muliercularum asseuerationes, sed quod ipsi Christum rediuiuum vidissent. Attamen mulierum narrationes, per quas velut primus spei radius in animos ipsorum illapsus fuisset, quamuis imperfectas, mancas, et confusas, aeterna memoria dignas ipsis visas fuisse, ita, vt eas literis consignarent.

1. ὀψὲ δὲ — μίαν σαββάτων] *post sabbatum* (*s. exacto sabbato*,) *primo hebdomadis die, surgente aurora.* ὀψὲ cum genitiuo nominum notat, *post*, *longe post.* Hesych. ὀψὲ, μετὰ πολὺν χρόνον, βραδέως· vt adeo ὀψὲ σαββάτων sit id. qd. Marc. 16, 1. διαγενομένου σαββάτου. Sic Philostrat. Vit. Apoll. 4, 18. ὀψὲ μυστηρίων, *peractis mysteriis.* Vocabulum σάββατα vsurpatur etiam de septimo hebdomadis die, vid. ad 12, 1. nec obstat nostrae verborum interpretationi, sic idem nomen diuerso significatu eodem loco positum esse, huius enim loquendi rationis exempla plura attulit ad h. l. *Kypkius*; ipse Hebraeorum loquendi vsus coegit Matthaeum, et sabbati diem et hebdomada eodem vocabulo designare. Quoniam autem sabbati finis proprie erat, cum stellae apparebant, et mulieres tempore matutino sequentis diei (diei Solis) venerant spectatum sepulcrum; hinc, vt recte monuerunt interpretes, verba ὀψὲ σαββάτων accuratius definiuntur additis verbis τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων, cf. *Kypkius*, *Krebsius*, *Loesnerus* ad h. l. Et haec quidem explicandi ratio reliquis praeferenda videtur, cum minoribus difficultatibus prematur. Alii enim, vt *Bürklinius* (IV prima capp. Geneseos Aethiopice et

Latine, Francof. ad Moen. 1696. 4. p. 19. ss.) et quos laudarunt *Wolfius* in Curis, atque *Koecherus* in Analectis ad h. l. verba ὀψὲ σαββάτων, cum vers. Aethiop. ad antecedens caput referenda esse contendunt: μετὰ τῆς κουςωδίας ὀψὲ σαββάτων. Τῇ δὲ ἐπιφωσκούσῃ κ. τ. λ. Notant, particulam δὲ ante σαββάτων in nonnull. codd. deesse. Sed vt recte monuit ad h. l. in Comment. Crit. *Griesbachius*, pauculi codices δὲ praetermittentes, ex Euangeliariis, nouam pericopam hic incipientibus, corrupti sine dubio sunt. Nec credibile est, Matthaeum nouam narrationem tam abrupte, absque vlla particula copulatiua aut transitum indicante, inchoare voluisse. Praeterea dubito, an ὀψὲ σαββάτων, initium sabbati (h. e. vespertinum tempus diei Veneris) dici possit, cum ὀψὲ σαββάτων sit potius, exeunte sabbato, et superuacanea fuisset haec temporis designatio c. 27, 66, cum iam v. 62. designatum fuerit verbis τῇ δὲ ἐπαύριον κ. τ. λ. *Michaelis Begräbnifs- und Auferstehungsgeschichte* p. 108. opinatur, Graecum Matthaei interpretem male ac perperam verba Hebraica reddidisse. Scilicet in textu Hebraico extitisse voc. נֶשֶׁף (quod Alex. expresserunt ὀψὲ Ies. 5, 19.) atque Matthaeum notare voluisse *diluculum* (diem Solis) exacto sabbato, interpretem Graecum autem intellexisse verba בְּנֶשֶׁף שַׁבָּת de *crepusculo sabbati.* Cui tamen coniecturae obstat hoc, quod בנשף שַׁבָּת per leges linguae non possit notare, diluculum post sabbatum, sed diluculum sabbati, et Matthaeus loqui voluerit de die sabbatum excipiente i. e. die Solis. Alias aliorum coniecturas vid. ap. *Wolfium* et *Koecherum* ad h. l. τῇ ἐπιφωσκούσῃ sc. ἡμέρᾳ, *illucescente die*, s. *aurora*, *primo diluculo.* Herodo. 7, 719. διαφαινούσης ἡμέρας. 7, 217. ἠὼς διέφαινε. 3, 86. ἅμ' ἡμέρῃ διαφαυσκούσῃ. vid. *Kypkius* et *Raphelius* ad h. l. εἰς μίαν σαββάτων] pro ἐν μιᾷ σ., *primo hebdomadis die*, *die Solis.* Nempe vt אֶחָד non tantum est *vnus*, sed etiam *primus*, vt Gen. 1, 5. ita etiam εἷς frequenter ita ponitur, vt sit *primus.* Sic. h. l. coll. v.

9. et 1 Cor. 16, 12. κατὰ μίαν σαββάτων, *primo quoque hebdomadis die.* Cic. de Senect. c. 5. *vno et octogesimo anno.* vid. *Krebsius* ad h. l. Deinde τῶν σαββάτων est id. qd. τοῦ σαββάτου, v. *Fischerus* Prolusſ. de vit. Lexx. N. T. p. 162. et σάββατον non tantum septimum quemque diem, quem Iudaei festum habebant, indicat, sed etiam *septimanam*, quae a sabbato incipiebat, et in sabbatum desinebat, vt h. l. et Luc. 18, 12. al. ἦλθε Μαρία — Μαρία] *venit Maria Magdalena et altera Maria.* „Matthaeo primum de resurrectione nuntium attulerant eae mulieres, quae, postquam Magdalena, Petrum et Iohannem arcessitura (vid. ad v. 5.), in vrbem auolasset, apud sepulcrum remanserant, ibique primo angelum quendam, deinde dominum ipsum conspexerant. Magdalenam quidem cum caeteris mulieribus summo mane sepulcrum petiisse, resciuerat Matthaeus; sed seiunxisse eam postea sese a reliquis, nec interfuisse his, cum Iesus iis appareret, eosque alloqueretur, id vel ignorabat, vel memoratu vix dignum iudicabat. Nimirum ea mulier, quae prima Matthaeum laetissimo nuntio bearat, (quam τὴν ἄλλην Μαρίαν Matth. 28, 1. coll. 27, 56. fuisse existimamus) narrauerat quidem, se cum Magdalena (aliisque nonnullis Marc. 16, 1. Luc. 24, 10. quarum forte nomina tacuerat) accessisse ad sepulcrum; sed abitum Magdalenae a sepulcro ad Iohannem ac Petrum commemorare praetermiserat, numeroque plurali porro vsa, quae post Magdalenae discessum sibi contigissent, exponere perrexerat. Matthaeus igitur optima fide Mariae narrationem repetiit, suoque Euangelio c. 28, 1. 5 — 10. inseruit." *Griesbachius* de fontibus vnde Euangelistae etc. p. 6. θεωρῆσαι τὸν τάφον] *spectatum sepulcrum.* Marcus 16, 1. addit: ἵνα ἀλείψωσιν αὐτὸν, *vt corpus Christi accuratius* (27, 59. 61.) *vngerent.* Matthaeus simpliciter scripsit θεωρῆσαι τὸν τάφον, neque propterea negat, voluisse mulieres Christi corpus vngere, sed concise scripsit. Monent ergo interpp. verba Matthaei esse hunc in mo-

dum explicanda: abierunt, vt viderent, num vel ipfae, vel ab aliis adiutae poffent faxum a fepulcro remouere, quo Iefu corpus vnguentis imbuerent, coll. Marc. 16, 3. 4. Fortaffis vero etiam mulieres Matthaeo nil nifi hoc ipfum dixerant, fe voluiffe fpectare fepulcrum. Sepulcrum militibus obfeptum effe ignorabant mulieres, alias enim non aufae fuiffent accedere. Cuftodia ad fepulcrum difpofita erat, cum ipfae fabbato distinerentur, et omne negotium a fynedris clam peractum erat, cf. not. ad 27, 62. not. 9.

2 — 4. Ea quae inde a v. 2 — 4. leguntur, ante aduentum mulierum eueniffe, in promtu eft. „Matthaeus ergo ex Maria audiuiffe non poteft. Haec enim fcire poterat nemo, praeter milites ipfos, et eos qui ab his ea acceperant. Igitur vel miles aliquis ad facra chriftiana poftea perductus, Matthaeo haec narrauit, vel militis familiaris quae ex amico olim audiuerat, euulgavit, vel fenator Iudaicus, chriftianam religionem poftea amplexus, rem patefecit.“ *Griesbachius* l. c. *καὶ ἰδοὺ — αὐτοῦ*] *Factus autem erat ingens terrae motus, et genius coelo profectus, faxo ab oftio fepulcri deuoluto in eo confederat.* Omnia inopinata euenta, omnia quorum cauffae proximae laterent, Hebraei ad auctores inuifibiles, ad genios, quorum minifterio Deus ad exfequenda fua mandata vteretur, referre, atque angelos nominare folebant. Poterat ergo, more loquendi Hebraeorum, ipfa commotio terrae commode dici angelus, vt peftis tempore Dauidis 2 Sam. 24, 16 fqq. Ob ea autem, quae v. 3. leguntur, rectius forte intelligitur fulmen, quod faxum percufferat atque de fepulcro deiecerat, quam formam candidam et corufcam in apice faxi confpectam, pro genio coelefti habuerant milites; vel potius cogitandum de flammis, quae in terrae motu eruperant. — 3. *ἰδέα*, *forma, figura.* Philo de Abrah. p. 366. A. *τότε μοι δοκεῖ πρῶτον — λαβεῖν φαντασίαν — ἢ προφητῶν τινῶν, ἢ ἀγγέλων μετα-*

βαλλόντων ἀπὸ πνευματικῆς καὶ ψυχοειδοῦς οὐσίας εἰς ἀνθρωπόμορφον ἰδέαν· ib. E. *εἰς ἰδέαν ἀνθρώπων μεταμορφῶσθαι.* add. Ariſtoph. Plut. 559. vid. *Albertius* et *Loesnerus* ad h. l. Heſychius: *ἰδέα· ἡ ὁμοιότης, μορφή·* Hebr. מַרְאֶה, vid. Gen. 5, 3. Dan. 1, 13. 15. *καὶ τὸ ἔνδυμα — χιὼν*] *et pallium ipſius candebat, vt nix* i. candidiſſimum erat. — 4. Cuſtodes terrore perculſi, et paene exanimati, cum mentem recepiſſent, aufugerant.

5—8. Mulieres animo maxime perturbato, cum vidiſſent lapidem remotum, metus plenae ingreſſae ſunt ſepulcrum, et ſpecies iuuenis iis ſeſe offerebat; tunc varii generis cogitationes v. 5—7. in animis earum ſubortae ſunt, quas putabant et dicebant eſſe voces illius angeli, quem viderant. vid. *Friederich über die Engel in der Auferſtehungsgeſchichte*, in *Eichhornii Allgem. Biblioth. der bibl. Literat.* B. 6. p. 700. *Heztlius* ad h. l. et in *Schriftforſcher, Heft* 3. p. 468 f. Angelos quos mulieres meticulosae primo diluculo in ſpelunca videbant, quos Petrus et Iohannes, animoſiores quam feminae illae, poſtea non conſpexerunt, fuiſſe candida *ὀθόνια*, a Petro et Iohanne, Ieſu corpus in ſpelunca fruſtra quaerentibus, reperta, Ioh. 20, 6 f. docuit *Eichhornius* l. c. *B.* 8. p. 638. Hac vero ſententia admiſſa, non magnopere mirandum, Lucam 24, 4. duo viros *ἐν ἐσθήσεσιν ἀστραπτούσαις*, et Iohannem 20, 4. *δύο ἀγγέλους*, qui feminis illis in ſepulcro apparuerint, commemoraſſe, Matthaeum vero vnius tantum genii mentionem feciſſe, neque neceſſe eſt, vt cum aliis interpretibus ſtatuamus, Matthaeum et Marcum non ignoraſſe, duos apparuiſſe angelos, ſed commemoraſſe tantummodo eum qui cum feminis collocutus eſſet. Caeterum ſeriem rerum a Matthaeo h. l. enarratarum, ex Iohannis comparatione cum Matthaeo, *Griesbachius* l. c. hunc in modum conſtituit: Appropinquant mulieres ad hortum, iam demum (vt ſunt

homines, praefertim vehementioribus animi affectionibus agitati) fecum reputantes, vix pares fe effe futuras amouendo faxo, quo fpeluncae oftium ipfae muniri viderant, vid. 27, 60. 61. Ingreffae hortum, vident lapidem de fepulcro deuolutum, et meticulofae ante fores monumenti fubfiftunt. Introfpicientes per oftium, corpus non eo loco repofitum effe animaduertunt, qui recipiendo cadaueri deftinatus erat, ablatumque effe augurantur. Magdalena celeri curfu in vrbem redit, Petrum atque Iohannem aduocatura, iisque quae viderat nuntiat Ioh. 20, 2. reliquae mulieres remanent, et cum fe ex timore quodammodo collegiffent, in fpeluncam ingrediuntur, et genios confpiciunt. Poft harum mulierum abitum, Iohannes et Petrus adueniunt, et cum fruftra corpus Iefu in fepulcro quaefiuiffent, domum redeunt. Maria Magdalena, quae difcipulos ad fepulcrum aduolantes Ioh. 20, 4. affequi non potuerat, iam rurfus ad fepulcrum accedit, moerore et metu oppreffa aliquantisper moratur, et mox in interiore parte monumenti duo genios confpicit, ac paullo poft ad Chrifti, ei obuiam facti, pedes fefe prouoluit, et laetum de refurrectione Chrifti nuntium, primo Iohanni et Petro, deinde caeteris quoque, vt quisque ei occurrebat, difcipulis affert. Interea reliquae mulieres difcipulos quaefiturae pergunt in via. Apoftolos, fi Petrum et Iohannem excipias, poft obitum magiftri in remotioribus vrbis regionibus delituiffe, imo forfan Bethaniae, quo Iefus etiam noctu fe recipere confueuerat, credibile eft. In ipfa autem adhuc via feminis obuiam venit Iefus, iisque mandata ad difcipulos fuos dedit 28, 10. ἀποκριθεὶς εἶπε, *dixit*, vid. 11, 25. — 7. προάγει id. qd. προάξει, *vobis praeibit in Galilaeam*. vid. ad 26, 32. τοῖς μαθηταῖς· non tantum fignificantur Apoftoli vndecim, fed reliqui quoque Chrifti fectatores. ἰδοὺ, εἶπον ὑμῖν, *en! vobis dixi*, i. mihi credite, certa eft mea oratio. Alii, vt *Michaelis* l. c. p. 119. legendum effe coniecerunt

εἶπεν, *dixit vobis*, vt Marc. 16, 7. καθὼς εἶπεν ὑμῖν· cui tamen coniecturae non fauent codd. vid. et *Wolfius* in Curis ad h. l. *Boltenius* fufpicatus eft Graecum Matthaei interpretem permutaffe אמר, *dixit*, et אימר, *dicam*. — 8. ἀπὸ τοῦ μνημείου id. qd. ἐκ τοῦ μν. Hebr. מ Alex. vertunt ἀπὸ Eccl. 5, 14. fed ἐκ Iob. 3, 11. μετὰ φόβου καὶ χαρᾶς, *timoris* ob ea quae viderant, *et gaudii plenae*. Terent. Andr. 5, 3. 34. *Vix fum apud me, ita animus commotus eft metu, fpe, gaudio, mirando hoc tanto tam repentino bono*.

9, 10. ὡς δὲ — μαθηταῖς αὐτοῦ] haec verba in codd. nonnullis defunt, puto propter ὁμοιοτέλευτον in verbis iteratis ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, vid. *Griesbachii* Comment. Crit. ad h. l. Particula καὶ, vt Hebr. ו, in apodofi redundat, vid. *Leusdenius* de Hebraifm. p. 76. edit. *Fifcher*. προςελθοῦσαι redundat. ἐκράτησαν — αὐτῷ] *procumbentes eum veneratae funt, ita, vt pedes eius apprehenderent*, more fupplicum, qui genibus aliorum fe aduoluebant et ea contrectabant. vid. *Doughtaei* Analecta S. p. 47. 2 Regg. 4, 37. Plin. H. N. 11, 103. Timebant mulieres, ne quid iis accideret, ob vifum. Genios, deos, videre, metuebat antiquitas, eorumque verebatur praefentiam, quos a diis fingulariter miffos agnofcebat, vid. Luc. 5, 8. Iudd. 6, 22. 23. 13, 21 f. 1 Regg. 17, 18. Dan. 10, 7. librum noftrum *Gefchichte des Jüdifchen Volks für denkende Lefer der Bibel* p. 100. hinc et Iefus v. 10. μὴ φοβεῖσθε dixit. Caeterum *Heumannus* monuit, ineffe his verbis ὑστερολογίαν, et ordinem verborum ita conftitui debere: προςελ. αὐτῷ, καὶ ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας. Sed verbo προςκυνεῖν haud raro praemittuntur verba προςπίπτειν, Herodo. 1, 134. πίπτειν ἐπὶ πρόςωπον, vid. *Leusdenius* l. c. p. 164. atque προςκυνεῖν tunc fimpliciter notat *venerari*, vt dominum. Sic h. l. pro ἔπεσον παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ legitur: ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας i. *procumbebant ita, vt*

pedes eius apprehenderent, atque adeo προςκυνεῖν h. l. est simpliciter venerari. Pro τοῖς ἀδελφοῖς in nonnull. libris legitur μαθηταῖς, e glossemate, intelliguntur autem praeter Apostolos, alii quoque Christi sectatores Ioh. 20, 17.

11. 12. Interea dum mulieres in itinere essent, vt nuntiarent Iesu sectatoribus resurrectionem eius, quidam custodum in vrbem se contulerant, et sacerdotum principibus nuntiarant omnia quae euenerant. Per τοὺς ἀρχιερεῖς intelligendi sunt vel Ananus et Caiaphas, vel e sacerdotum principibus ii, qui custodia sepulcrum muniuerant. — 12. καὶ id. qd. οἳ, *qui*. συναχθέντες, *coierunt* per Hebraismum redundat. πρεσβύτεροι, *primores populi*; vna classis assessorum synedrii, vid. 27, 1. memoratur ita, vt significetur synedrium, vid. 27, 6. 26, 59. neque tamen statuendum, omnes synedrii assessores conuocatos esse, clam enim omne negotium peragendum, et sine mora consilium capiendum erat, vid. ad 27, 62. not. 7. ἀργύρια, vid. 26, 15. ἱκανὸς id. qd. πολὺς, Hebr. רב Ez. 1, 14. Luc. 8, 32. coll. Matth. 8, 30. Luc. 7, 11.

13. 14. εἴπατε — κοιμωμένων] *dicite, discipulos Iesu noctu furatos esse corpus eius, vobis dormientibus.* Synedri suggerebant militibus fabulam, quam ipsi accuratius, quantum possent, exornarent, quamque non Pilato (coll. v. 14.), sed incautae et credulae plebi, narrarent. Mendacii enim nequitiam a partium studio alienus, cautus et prouidus quisque facillime perspiciebat. Custodes quatuor, eosdemque milites Romanos, qui excubias egerant, dormiuisse, plane improbabile erat, cum male curatas excubias et stationem desertam grauissime punirent Romani, acerrimi disciplinae militaris vindices, vid. Polyb. 6, 35. p. 670. Frontin. 3, 12. et quomodo Apostoli, qui meticulosi, cum Christus in horto prehen-

deretur, aufugerant, qui nece magiſtri in ſummas adducti erant anguſtias, auſi eſſent corpus Chriſti ſuffurari, et paulo poſt coram populo atque ſynedrio Act. 2, 41. 4, 1 ſqq. tam confidenter et libere profiteri, eum in vitam rediiſſe, cuius corpus ipſi ſurripuiſſent? Conf. et *Michaelis* l. c. p. 206. et *Friederich* in *Eichhorn. Bibl.* l. c. p. 204 ſqq. — 14. ἀκουσθῇ τοῦτο *ſi hoc reſciuerit procurator*, vos negligenter excubias egiſſe, atque de ſtatione deceſſiſſe. ἐπὶ pro ὑπό, vt ap. Diod. Sic. p. 26. B. ἐφ' ὧν ἀμφοτέρων ἐλέγχεται φανερῶς τὸ ψεῦδος τοῦ συγγραφέως *a quibus ambobus aperte mendacii conuincitur ſcriptor.* πείσομεν αὐτόν, *eum placabimus*, *indemnes vos praeſtabimus.* πείθειν τινα eſt omnino, *aliquem in ſuas partes trahere*, *placare*, *ſibi conciliare*, quod poteſt fieri vel precibus vel donis, vid. *Loesnerus*, *Kypkius*, *Krebſius* ad h. l. *Elsnerus* ad Gal. 1, 10. et *Abreſchius* Obſſ. Miſcell. Noui. T. 3. p. 8. reſpondet Chald. et Syr. verbo פיס. vid. Syr. Act. 12, 20. *Buxdorf.* Lex. Talm. p. 1725. Poterant autem hoc ſynedri pro certo polliceri, ita vt et milites ἀμέριμνοι eſſent, nullam incuriae poenam metuerent, cum ſcirent Pilatum poſſe pecunia oppugnari, vid. Philo Leg. ad Cai. Opp. *Mangey* T. 2. p. 590. cum ſcirent, Pilatum, qui Caeſareae habitabat, finito feſto Paſchali eo rediturum, neque eum cognitionem, ipſis ſilentibus ſynedris, inſtituturum eſſe.

15. καὶ διεφημίσθη — τῆς σήμερον] *emanauit fama de hac re in vulgus Iudaeorum, hodieque ſermonibus fertur.* ὁ λόγος οὗτος, *rumor, fama mendax*, ap. de corpore Chriſti a diſcipulis furtim ſubducto, quam ſtudioſe disſiparant Iudaeorum proceres. Alii de corruptione militum et mendacio iis ſuggeſto cogitant, atque ſenſum verborum ita conſtituunt: non potuit iſta inter ſacerdotes et milites nundinatio mendacii ita celari, vt non aliquam rimam inueniret, per quam in publicum emanaret, licet apud alios minus cautos figmentum hoc fidem reperiret. Sed prior interpretatio praeplacet, cum additum legatur παρὰ 'Iου-

δαίοις, parum enim probabile eſt, clandeſtinum illud et doloſum ſynedrorum factum ita emanaſſe in vulgus Iudaeorum, vt longo tempore in ore omnium eſſet. Etiam in ſcriptis Rabbinorum fabula de corpore Chriſti furtim ſubducto memoratur, vid. *Eiſenmengeri entdecktes Judenthum* Th. 1, p. 189 ſq. et ſi Iuſtino c. Tryph. p. 335. fides habenda, a ſynedrio legatio miſſa eſt ad totius orbis Iudaeos, cuius hanc docet ſummam fuiſſe: *ὅτι αἵρεσις τις ἄθεος καὶ ἄνομος ἐγήγερται ἀπὸ Ἰησοῦ τινος Γαλιλαίου πλάνου· ὃν σταυρωσάντων ἡμῶν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ κλέψαντες αὐτὸν ἀπὸ τοῦ μνήματος νυκτὸς ὁπόθεν κατετέθη ἀφηλωθεὶς ἀπὸ τοῦ ςαυροῦ, πλανῶσι τοὺς ἀνθρώπους λέγοντες ἐγηγέρθαι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ εἰς οὐρανὸν ἐληλυθέναι.* Sed quae Iuſtinus de hac legatione attulit, parum ſunt probabilia, cum Euangeliſtae reliqui nihil de illis fraudibus et machinationibus ſynedrorum commemorarint. Matthaeus autem, qui Euangelium ſuum Palaeſtinae incolis deſtinarat, hanc rem ſilentio praeterire non poterat. cf. etiam Act. 28, 21. 22. *μέχρι τῆς σήμερον*, vsque ad hoc tempus, quo hi commentarii a me literis conſignati ſunt.

16. Breuis eſt atque ſuccincta Matthaei ad finem properantis narratio, praeteriitque plures apparitiones Chriſti, quarum Lucas, Iohannes et Paulus mentionem fecerunt; congreſſus autem Chriſti diſcipulorumque in illo monte, Matthaeo inprimis commemorandus erat, et propter memorabile mandatum, quod Ieſus illo tempore diſcipulis dederat, et ob ea quae c. 26, 32. 28, 7. leguntur. Quinam fuerit ille mons? quonam tempore Ieſus eo venire diſcipulos iuſſerit? definiri nequit. *οἱ δὲ ἕνδεκα κ. τ. λ.*] *vndecim diſcipuli contulerunt ſeſe in Galilaeam in eum montem, vbi oſtenderat Ieſus ſe ipſos eſſe conventurum.* Plures opinati ſunt, praeter vndecim Apoſtolos (vid. not. ad v. 17.) conueniſſe etiam in montem illum quingentos fratres a Paulo 1 Cor. 15, 6. memoratos; vnde et *Michaelis* in *Begräbniſs- und Auferſtehungsgeſch. Jeſu* et

Anmerkk. ad h. l. fufpicatus eft, Matthaei Graecum interpretem neglexiffe particulam ו a Matthaeo adhibitam, atque adeo pro οἱ ἕνδεκα καὶ μαθηταὶ fcripfiffe οἱ ἕνδεκα μαθηταί. Sed quingentos illos fratres adfuiffe vix crediderim, ad eos ergo etiam referenda effent verba v. 19. quod parum probabile eft, et Paulus l. c. difertis verbis feiungit apparitionem Chrifti, quae Apoftolis euenit, ab ea, quae quingentis fratribus contigit. Videntur potius vna cum Apoftolis in illum montem fefe contuliffe, vt iam Theophylactus ftatuit, feptuaginta difcipuli, οἱ ἑβδομήκοντα μαθηταὶ, vid. Luc. 10, 1. 17, hoc Matthaeus, qui paulo feftinantius h. l. fcripfit, monere neglexit, et loco teftium reliquorum omnium, commemorauit τοὺς ἕνδεκα. Particula δὲ transitioni inferuit, neque adeo indicat, hanc apparitionem ipfo refurrectionis die factam effe, aut fuiffe primam in Galilaea, fic enim repugnaret Matthaeus reliquis Euangeliftis, inprimisque Iohanni, coll. Ioh. 20, 26.

17. καὶ ἰδόντες — ἐδίςασαν] *et cum eum viderent, procumbentes venerati funt, quidam autem dubitarunt*, np. an is, quem confpicerent, Iefus effet. οἱ δὲ id qd. τινὲς δὲ, fic Aelian. H. V. 6, 1. τοὺς δὲ τῶν ἀνδρῶν ἀπέλιπον *quosdam reliquerunt ex viris.* Xen. Cyr. 7, 4. 4. ἧκον οἱ παρὰ Κύρου. Anab. 4, 5. 17. πέμπει τοὺς ἐκ τῆς κώμης. Hefychius: ὁ δε· ὁ δεῖνα, vid. fchol. Lucian. T. I. p. 2. *Graeu. Kühnius* ad Ael. H. V. 1, 25. *Dorvillius* ad Charit. p. 142. *Glaffius* Phil. S. p. 145. not. ad Matth. 5, 1. *Raphelius*, *Albertius* et *Kypkius* ad h. l. Cum vix probabile fit, Apoftolos, qui tot dierum interuallo magiftri fui rediuiui familiari confuetudine vfi fuerant, de ipfius refurrectione adhuc dubitaffe, varia ratione interpretes hanc difficultatem remouere ftuduerunt. *Beza* pro οἱ δὲ contra omnium codd. fidem legendum effe arbitratur οὐδὲ, *non amplius dubitabant*; accurate eum refellit *Wetftenius* ad h. l. Alii verba οἱ δὲ ἐδίςασαν explicanda effe cenfent;

etiam ii qui antea dubitauerant, nunc credentes eum venerati funt. Sed haec fententia verbis ipfis non ineft. Alias aliorum interpretationes vid. ap. *Koecherum* in Anal. ad h. l. Equidem referre mallem haec verba ad feptuaginta difcipulos, vid. not. ad v. 16. ita, vt ex his nonnulli tunc temporis dubitaffe h. l. dicantur, atque adeo Matthaei ad finem properantis et feftinantius fcribentis mens ac fententia haec fit: nonnulli dubitabant, an ille, quem eminus viderent, Iefus effet, agnofcebant vero eum, cum propius acceffiffet, et loqui coepiffet.

18. 19. Summam tantum et praecipuam partem eorum, quae Chriftus tunc temporis cum difcipulis collocutus eft, Matthaeus more fuo affert, nempe mandatum Chrifti, de doctrina fua omnibus gentibus tradenda. ἐδόθη μοι — ἐπὶ γῆς] *mihi fumma poteftas tradita eft in coelo et in terra, fum Meffias,* coll. Act. 2, 36. κύριον καὶ Χριστὸν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε· add. Dan. 7, 14. omnia quae volo conftituere poffum in coelo et in terra, vid. Matth. 16, 18. f. 18, 18. ibique notata, quare vos conftituo doctrinae meae praecones, ita, vt eam longe lateque propagetis, omnes fine discrimine, Iudaeos aeque ac gentiles, in coetum fectatorum meorum recipiatis, eosque baptifmi ritu folenni meae religionis profeffioni obftringatis. Sed verba πάντα μοι κ. τ. λ. admittunt aliam quoque interpretationem, qua tamen admiffa, idem fere fenfus procedit. Nempe τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς et τὰ ἐπὶ τῆς γῆς Hebr. שמים והארץ, quae verba periphrafin *uniuerfi* continent, etiam ita adhibentur, vt non ftatim de fingulorum verborum, fyllabarumque (*coeli* et *terrae*) fenfu figillatim diftincte cogitetur, vid. *Koppius* ad Eph. 1, 10. fed formula vniuerfa *mundi*, *pars quaedam eius*, eaque pro variorum locorum contextu varia defignetur. Tanchuma p. 165. 1. *Abrahamo patri meo Deus poffidendum dedit coelum et terram* i. orbem terrarum, τὸν κόσμον Rom. 4, 13. Sic h. l. formula adhibita accipi poteft de *hominibus*, vt adeo intelli-

gatur poteſtas animis hominum per doctrinam imperandi, poteſtas in homines omnes per doctrinam. Ioh. 17, 2. ἔδωκας αὐτῷ ἐξουσίαν πάσης σαρκός. add. ib. 13, 3. εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι πάντα δέδωκεν αὐτῷ *omnes homines*. — 19. μαθητεύειν non eſt *edocere*, nam μαθητεύειν diſerte diſtinguitur ab διδάσκειν v. 20. et qui per baptiſmum in coetum chriſtianorum recepti erant, accuratius poſtea inſtituebantur. vid. Act. 2, 41. 4, 4. ſed omnino notat *diſcipulum facere*, *in coetum chriſtianorum recipere*, vid. ad 13, 52. quomodo? hoc docent verba quae ſequuntur: βαπτίζοντες αὐτοὺς κ. τ. λ. ita vt eos baptiſmi ritu ſolenni obſtringatis religioni, quam Deus pater, vobis per me, eius filium et legatum, Meſſiam, manifeſtauit, et Spiritus Sanctus (Ioh. 16, 13. 15. 14, 26.) vos accuratius et plenius edocebit; vel, vt eos obſtringatis doctrinae chriſtianae, quae docet eſſe colendum Deum *patrem*, nouae religionis auctorem, *filium*, noui coetus dominum, et *ſpiritum ſanctum*, huius coetus rectorem et adiutorem. In verbis εἰς τὸ ὄνομα non eſt argutandum, nam idem valent quod εἰς τὸν πατέρα, cum ὄνομα per Hebraiſmum centies redundet, vt in formula πιϛεύειν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριϛοῦ Ioh. 1, 12. 2, 25. pro εἰς τόν Χριϛόν. Sic et 1 Cor. 1, 13. legitur: βαπτισθῆναι εἰς τὸ ὄνομα Παύλου· ſed 10, 2. ſimpliciter εἰς τὸν Μωσῆν βαπτισθῆναι· faciunt hi duo poſteriores loci etiam ad conſtituendam vim et ſignificationem formulae noſtrae βαπτίζειν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς κ. τ. λ. nempe 1 Cor. 1, 13. Paulus ſcribit: num baptiſmi ritu obſtricti eſtis religioni meae, mihi religionis auctori? Loquitur ibi de hominibus contentioſis et rixarum cupidis, quorum alii dicebant: nos ſequimur Paulum ducem et caput eccleſiae; alii, nos ſequimur Petrum; et c. 10, 2. ſenſus eſt: obſtringebantur Iſraelitae legibus Moſaicis, Moſi legislatori. πάντα τὰ ἔθνη, *omnes ſine discrimine gentes*. At enimuero Apoſtoli, vt ex Actis conſtat, aliquamdiu in ea opinione fuerunt, ſibi non licere doctrinam chriſtianam annuntiare gentilibus, eosque in coetum chriſtianorum ſuscipere? Sed

Apoſtoli ſucceſſu temporis cognitionis incrementa capiebant, accuratius indolem religionis chriſtianae perſpiciebant, et quamquam initio haec Chriſti verba interpretati eſſe videntur tantummodo de Iudaeis tum in Palaeſtina, tum in aliis orbis terrarum regionibus diſperſis, atque de gentilibus iis, qui ad ſacra Iudaeorum tranſiiſſent; poſtea tamen accuratius et rectius Chriſti mentem capiebant. *αὐτοὺς* non genere, ſed ſenſu, cohaeret cum vocabulo *ἔθνη*, quae quidem enallage generis perquam vſitata eſt v. Rom. 2. 15. 9, 24. (*οὓς* ſcl. *σκεύη ἐλέους* v. 23.) Apoc. 17, 16. LXX. Gen. 3, 15. Ariſtoph. Plut. v. 262. cf. *Elsnerus* ad h. l. add. not. ad Marc. 5, 41.

Caeterum diſceptatum eſt ab interpretibus, vtrum verba *βαπτίζοντες αὐτοὺς κ. τ. λ.* baptiſmi formulam a Chriſto praeſcriptam contineant, eaque Apoſtoli vſi ſint, an iis tantum indicetur finis et conſilium baptiſmi? v. *Eiſenlohrius über die Taufe* Tübing. 1804. p. 64 ff. *Zieglerus theolog. Abhandlungen* B. 2. p. 162 ff. A) Qui priorem ſententiam defendunt, 1) prouocant ad Act. 19, 5. coll. v. 2. et Tit. 3. 4 ff. et notant his in locis de baptiſmo ſermonem eſſe, atque commemorari Patrem, Filium et Spiritum Sanctum. vid. *Storr Lehrbuch d. chriſtl. Dogmatik mit Anmerk. von Flatt* p. 374. 2) afferunt locum Iuſtini Apol. 1, 61. p. 79. vbi tradit, eos qui ad Ieſu doctrinam profitendam accederent, baptizari, *ἐπ᾽ ὀνόματος τοῦ Πατρὸς τῶν ὅλων καὶ δεσπότου Θεοῦ, καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ Πνεύματος ἁγίου*, addit, *τρόπον ἀναγεννήσεως, ὃν καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἀναγεννήθημεν.* 3) monent denique, in aliis quidem locis N. T. memorari tantum baptiſmum *εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ*, l. *ἐπὶ τῷ ὀνόματι*, l. *ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου*, l. *εἰς Χρ. Ἰησοῦν*, Act. 2, 38. 8, 16. 10, 48. 19, 5. Rom. 6, 3. Gal. 3, 27. ſed *εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ*, vel *ἐν, ἐπὶ τῷ ὀνόμ. Ι. Χρ.* i. e. *εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν*, eſſe breuiorem formulam, quae, ſi res ipſa ſpectetur, eundem efficiat ſenſum, quem vberior

illa Matth. 28, 19. v. *Storrius* l. l. *Beckius* in Commentariis hiftor. decretorum relig. chrift. p. 674. B) Qui contrariam fententiam tuentur, quae omnino praeferenda videtur, his fere argumentis vtuntur: 1) Non effe de certa baptifmi formula h. l. cogitandum, vel inde patet, quod Chriftus non dixerit, ite et docete omnes gentes, *dicentes*, baptizo te etc. fed faltem dixerit, *baptizantes*. v. *Voffius* Difp. II. de baptifmo, thef. 5. p. 262 fq. add. *Buddei* Inftitut. dogm. p. 1058. 2) nullus reperitur locus in Actis, Apoftolorumque epiftolis, in quo manifeftum veftigium occurrat conferuatae formulae a Iefu vfurpatae. Act. 19, 5. Tit. 3, 4. fermo eft de Spiritus diuini efficacia in animis hominum (v. Act. 2, 38. not. ad Ioh. 14, 17.) nec affertur baptifmi formula. 3) Si Chriftus certam baptifmi formulam praefcripfiffet, ab ea Apoftoli non receffiffent, et breuiorem vfurpaffent. Verum enimuero omnibus illis in locis ex Actis Apoftolorum, et Pauli ep. ad Rom. et Galatas allatis non formula baptifmi breuior memoratur, fed verbis βαπτισθῆναι εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ vel εἰς Χριστὸν, hic fenfus ineft: baptifmi ritu doctrinae Chrifti obftringi, in coetum chriftianorum recipi. Cuinam igitur formulae Apoftoli baptifmum iunxerint, non liquet, fatis mature tamen, qui lotionem facram fubirent, baptizatos effe ita, vt adhiberetur formula *baptizo te in nomen Patris, Filii et Spiritus Sancti*, locus Iuftini fupra laudatus aperte docet. vid. *Eifenlohr hiftorifche Bemerkungen über die Taufe* p. 62 fqq. et *Ziegler theologifche Abhandlungen* B. 2. p. 164 fs. — Fuerunt denique etiam, qui hunc locum fpurium effe contenderent, vt *Tellerus* Exc. 2. ad *Burneti* librum de fide et officiis chriftianorum Halae 1786. p. 262. alii. Sed leuia funt et nullius ponderis argumenta, quae ad hanc coniecturam ftabiliendam protulerunt. Sunt autem haec: Si Iefus Apoftolos iuffiffet omnium gentium homines πάντα τὰ ἔθνη, inftituere, eosque immerfione facra initiare, illi non aliquamdiu in ea opinione fuiffent, fibi non licere gentilibus doctrinam Chrifti tradere, eos-

que in coetum chriftianorum recipere. — Sed vid. fupra notata. 2) Marcus loco parallelo 16, 16. hoc Chrifti mandatum praeteriit. — vid. quae ad Marc. 16, 9. p. 191. monuimus. 3) In reliquis N. T. libris nulla fit mentio baptifmi formulae, quam Iefus h. l. Apoftolis praefcripfiffe legitur, imo Apoftoli eos, qui fe ad Chrifti figna conferre vellent, baptizabant *εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριςοῦ* l. *εἰς Χριςὸν.* — Sed vid. fupra fub lit. B. n. 3. notata, et cf. omnino *Beckhaufius* über die Aechtheit der fogenannten Taufformel Matth. 28, 19. Offenbach 1794. 8. add. *Eichhornii Allgem. Biblioth. der bibl. Literatur* B. 6. p. 87 fqq.

20. *ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι*] ego vobis doctrinam meam profitentibus et tradentibus numine meo atque auxilio adero: *εἶναι μετά τινος*, *alicui adeffe, iuuare aliquem*, Iof. 1, 19. עִמְּךָ יְהוָה, *μετὰ σοῦ κύριος*, Gen. 39, 2. *ἦν κύριος μετὰ Ἰωσήφ.* *πάσας τὰς ἡμέρας*, *affidue*, et fortius additur, *ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος*, *usque ad finem mundi*, vid. ad 24, 3. quod effe poteft omnino populariter dictum pro, femper, perpetuo, vel *ὑμῶν*, vt alii volunt, pofitum eft communicatiue, ita, vt, praeter difcipulos Chrifti tunc temporis praefentes, hoc pronomen referatur quoque ad eorum fucceffores omninoque omnes chriftianos, vt 1 Cor. 15, 52. 1 Theff. 4, 17. Caeterum Matthaeus ad finem properans, hiftoriam adfcenfus Chrifti in coelum filentio praeteriit, et praeterire poterat, quoniam, vt monuerunt interpretes, ea fatis nota erat chriftianis in Palaeftina viuentibus, quibus Matthaeus librum fuum deftinarat, neque neceffe erat vt reciperetur in Commentarios de dictis, factis, morte et refurrectione Chrifti, vid. *Flatti* Magazin für chriftliche Dogmatik und Moral, Stück 8. p. 55 fqq.

I N D E X.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

p. 3. lin. 6. *affirmauit*. p. 5. lin. 27. *extitit* add. *Euangelium*. p. 12. lin. 24. *Marshius*. p. 16. lin. 30. *Hug* etc. add. *de Schubert* Commentat. de Infantiae I. C. hiſtoriae a Matthaeo et Luca exhibitae authentia atque indole. Gripeswald. 1815. 8. p. 24. lin. 10. *Ruth* 1, 11 ſqq. p. 26. l. 20. *certiſſimum*. p. 35. l. 30. *aduentu* (cuius narratio c. 2. mythis hiſtoricis annumeratur). p. 39. l. 8. בחלום. p. 40. l. 31. *vel*, add. quod praeplacet, p. 44. l. φάτνῃ. p. 48. l. 13. *die*. p. 61. l. 17. βίου. p. 62. l. 35. leg. 357. p. 72. l. 30. *voce*. p. 75. l. 12. *peccatorum*. p. 77. l. 32. *Eckermanus*. p. 84. l. 26. *colligi*. p. 88. l. 25. *circumſpectionis*. p. 90. l. 23. אמר. p. 101. l. 26. *Koecherus*. p. 110. l. 30. *Animaduu*. p. 123. l. 25. *Rectius*. ib. l. 34. *Galilaeae*. p. 128. l. 24. *frangunt*. p. 129. l. 15. ושמינו הלך בבל" *Eſth*. 9, 4. p. 135. l. 6. *plane*. p. 143. l. 29. *et*. p. 147. l. 26. κατηγορεῖν. p. 156. l. 32. τούτων. p. 160. l. 9. ἄνδρας κενοὺς. p. 179. l. 32. *legis*. p. 227. l. 8. *extitiſſe*. p. 242. l. 26. *iuſſit Ieſus*. p. 295. l. 22. *poſſe*. ib. l. 28. *ingreſſus*. p. 304. extr. *veriſſimum*. p. 308. l. 8. *cohortarentur* add. *Iudaeos*. p. 310. l. 14. *incerta*. p. 316. l. 33. *Dougtaei*. p. 318. l. 15. *habebant*. p. 319. l. 20. *habeat*. p. 327. l. 7. *auiculis*. p. 328. l. 19. *erat*. p. 341. l. 17. *Kypkius* add. *monuit*. p. 348 l. 5. poſt *iidem* del. ſignum interrogationis. p. 352. l. 32. σποδῷ p. 390. l. 32. σὲ ἰδεῖν. p. 430. l. 18. ἤρξατο. p. 431. l. 33. *poterit* p. 481. l. 30. *euerſionem*. p. 502. l. 24. pro *arg. quatuor* leg. *arg. duas* p. 505. extr. *miraculum*. p. 587. l. 14. *eſt imago*. p. 600. l. 17. *poſitum eſt*. p. 603. l. 30. *probe*. p. 615. l. 29. τίλλειν. p. 616. l. 20. *proponebat*.

30

14

BS2548 .K96 v.1
Commentarius in libros Novi Testamenti
Princeton Theological Seminary–Speer Library
1 1012 00047 5220